

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI**

XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2025-2/4
Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2025

Bosh muharrir:*Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.***Bosh muharrir o‘rinbosari:***Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.***Tahrir hayati:**

<i>Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.</i> <i>Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.</i> <i>Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d., prof.</i> <i>Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d., prof.</i> <i>Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.</i> <i>Ametov Yakub Idrisovich, b.f.d., prof.</i> <i>Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.</i> <i>Bahodirova Feruza Bahodir qizi, PhD, dots,</i> <i>Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.</i> <i>Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.</i> <i>Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.</i> <i>Gandjayeva Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.</i> <i>Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.</i> <i>Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.</i> <i>Ibragimov Baxtiyor To‘laganovich, k.f.d., akad.</i> <i>Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.</i> <i>Ismailov Is‘haqjon Otabayevich, f.f.n., dos.</i> <i>Jumaniyozov Otoboy, f.f.d., prof.</i> <i>Jumaniyozov Zoxid Otoboyevich, f.f.n., dos.</i> <i>Jumanov Murat Arepbayevich, b.f.d., prof.</i> <i>Kadirova Shaxnoza Abdusalilovna, k.f.d., prof.</i> <i>Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.</i> <i>Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.</i> <i>Karimov Ulug‘bek Temirbayevich, DSc</i> <i>Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.</i> <i>Kurbanova Saida Bekchanovna, f.f.n., dos.</i> <i>Qutliyev Uchqun Otoboyevich, f-m.f.d., prof.</i> <i>Lamers Jon, q/x.f.d., prof.</i> <i>Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.</i> <i>Maxmudov Raufjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.</i> <i>Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.</i> <i>Matniyozova Hilola Xudoyberganovna, b.f.d., prof.</i> <i>Masharipova Feruza Jumanazarovna, PhD</i>	<i>Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.</i> <i>Najmeddinov Axmad Raxmatovich PhD, dotsent</i> <i>Pazilov Abduvayit, b.f.d., prof.</i> <i>Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.</i> <i>Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.</i> <i>Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.</i> <i>Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.</i> <i>Raximova Go‘zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.</i> <i>Ro‘zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.</i> <i>Ro‘zmetov Dilshod Ro‘zimboyevich, g.f.n., k.i.x.</i> <i>Ruzmetov Davron Ibrogimovich, PhD</i> <i>Sadullayev Azimboy, f-m.f.d., akad.</i> <i>Salayev San‘atbek Komilovich, i.f.d., prof.</i> <i>Saparbayeva Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.</i> <i>Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.</i> <i>Safarov Alisher Karimdjaniyevich, b.f.d., dos.</i> <i>Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.</i> <i>Sobitov O‘lmasboy Tojxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.</i> <i>Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.</i> <i>Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, b.f.d., akad.</i> <i>Xolliyev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.</i> <i>Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.</i> <i>Cho‘ponov Otanazar Otojonovich, f.f.d., dos.</i> <i>Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.</i> <i>Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.</i> <i>Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.</i> <i>O‘razboyev G‘ayrat O‘razaliyevich, f-m.f.d.</i> <i>O‘rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.</i> <i>Hajiyeva Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.</i> <i>Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.</i> <i>Xudayberganova Durdona Sidiqovna, f.f.d.</i> <i>Yuldashev Xamza Kamalovich, PhD</i> <i>Zaripova Ranojon Zaripovna, PhD, dotsent</i>

Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№2/4 (123), Xorazm Ma‘mun akademiyasi, 2025 y. – 442 b. – Bosma nashrning elektron varianti - <https://www.mamun.uz/bulletin>

ISSN 2091-573 X

Muassis: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo‘limi – Xorazm Ma‘mun akademiyasi

MUNDARIJA
FILOLOGIYA FANLARI

Abatov D.R. Qashqadaryo xalq dostonlaridagi an'anaviy o'xshatishlarning lingvomadaniy xususiyatlari	7
Abdujabbarova F.A. "Lingvomadaniy konsept" tushunchasiga oid ilmiy qarashlar tahlili	11
Abdukadyrova G. Compare-contrastive analysis of sense-perception verbs in english and uzbek	13
Abdukodirova Y.S. The analysis of proverbs about monetary units in the english and uzbek languages through methods	16
Abdumalikova D.S. Omonim so'zlarning tarjimaadagi roli	19
Abduxalimova S.U. Madaniyatlararo muloqot diskursi	21
Akifyeva O.O. The use of artificial intelligence in computational linguistics	24
Aliyeva D.Z. "Boqiy darbadar" romanida mifologik model ko'rinishlari	27
Aripova I.I., Jumaqulova Sh.Q. Ingliz tilidagi maqollarning lingvomadaniy jihatlarini tahlil qilishda til va madaniyatning o'zaro bog'liqligini tasvirlash	30
Ashirmatova M.J. Terminologik tezauruslar va ularni tabiiy tilni qayta ishlash vazifalarida qo'llash	32
Atajanov Sh. Nemis tilidagi antroponimlarning assotsiativ salohiyati	35
Axmedov O.S. Ingliz va o'zbek tillarida soliq-bojxona leksikasini tartibga solish masalasi xususida	39
Axmedova K. Hasanxoja Nisoriy va Mutribiy Samarqandiy tazkiralarda adabiy qarashlar	42
Aytmuratova E.B. O'zbek va qoraqalpoq tillaridagi kiyim-kechak leksikasining lingvokulturologik tavsifi	45
Azizova D. Bolalarga xos buyum nomlarining semantik tuzilishini tahlil qilish	47
Babayeva I. Intertextuality in fictional and newspaper titles	50
Beginkulova Sh.A. Afg'on-Amerika adabiyotida multikulturalizmning adabiy xususiyatlari	52
Begmatova R.F. Nemiszabon so'zlovchilar nutqiy muloqotida kooperatsiyani ta'minlashda samimiyatga chaqirish taktikasining ahamiyati	56
Botirova Sh.I. Syujetning yuzaga chiqish omillari va usullari	60
Burxanova G.M. Agrar ta'lim yo'nalishlari uchun matnlar tarjimasining leksik-semantik tahlili	62
Davletova I.U., Jumaniyazova D.A. O'zbek tilshunosligida sifat komponentli frazeologizmlarning qiyosiy o'rganilishi	64
Do'smatova Z.E. The application of english to express the uzbek people's outdated traditions and customs	68
Egamberdiyev J.J. Ingliz va o'zbek izohli lug'atlarida tibbiyot terminlariga berilgan izohlar	70
Ergashev T.T. Tushuncha nomining neologizmga aylanishi omillari, sabablari	73
Ergasheva R.O'. An'anaviy obrazlarning modrenzatsiyalashuvi va transformatsiyasi	75
Fayziyeva K.A. Amerika romantizm adabiyotining yorqin vakillari misolida	78
Fayzullayeva M.Q. Xitoy tilida gastronomik metaforalarning manba va maqsadli domen tasnifi	80
Gafforov X.Sh. Ziddiyatli vaziyatlarda ayol va erkak nutqiy gender stereotiplarining morfologik xususiyatlari	85
Gafurov B.Z. Interrelatedness of linguistic and cultural worldviews in a process of studying foreign language	87
Ganiyeva Sh.A., O'rmonova M.F. Neologizmlarning sotsiolingvistik asoslari	91
Hamdamov H.A. Metaforalarni lingvistik va kognitiv-pragmatik o'rganish	94
Hamdamov H.A. Publitsistik diskursda antropomorfik metaforaning kognitiv-pragmatik xususiyatlari	97
Hotamova P.I. Ingliz va o'zbek tillaridagi kontekstlarda olmoshlar muammosi	99
Husanboyeva A.U. Comparative analysis of key mythological characters	102
Imomov E.T. Hikoyada ma'naviy fojeaviylik ifodasi talqini	105
Jabborova G.F. Ingliz badiiy diskursida qo'rquv konsepti	108
Jumaniyazov A., Xodjayeva G.B. Yana bir bor "tarjima" haqida	110
Jumanov B.K. Sayqaliyning lirik asarlarida badiiy san'atlardan foydalanish uslubi	117
Jumayeva O.I. Lingvomadaniyatshunoslikda madaniy kodlarning tahlili va tasnifi	120

Kamalova A.I. The uniqueness of the artistic interpretation of time, space in a creative approach to tradition	123
Karabaeva B.B. The impact of typological differences on the conceptualization of perception in english and uzbek	126
Karimova D.H., Jumayev A.A. Aka-uka Grimm ertaklarining bevosita va bilvosita o'zbekcha tarjima variantlari xususida	129
Karimova Z.G'. Turli tizimli tillarda modal so'zlarning lingvistik xususiyatlari	133
Kasimova N.F. Translation as a cognitive process	136
Kayumova Sh.K. O'zbek va ingliz tillarida "ko'l" nomlari bilan bog'liq maqollarning leksik-semantik xususiyatlari	138
Khabibullayeva G.N. Jadidlar nasriy asarlarida marosim va urf-odat bilan bog'liq etnografizmlar	141
Khan A., Yorova S.K. Clinical terminology. General idea concerning clinical terminology. Word-formation greek suffixes and prefixes	144
Khasanov M.A. A comparative-typological analysis of morphonological alternations in english, uzbek, and russian	146
Kozieva I.K. Russian anthroponymy	150
Kurbanova Z.O. Paremiyalarning milliy-madaniy o'ziga xosligi to'g'risida	154
Madaliyeva D.B. Sociolinguistic aspects of criticism and praise in english	156
Majidova Sh.K. Surxondaryo toponimlari tarkibida qo'llanuvchi so'zlar	158
Mamadaliyeva H.B. Contrastive analysis of paremological units with the concept "native country" in english and uzbek languages	161
Mamajonova M.M. O'zbek tilshunosligida juft so'zlar talqini va tadqiqi	163
Mamataliyeva N.X. Ingliz va o'zbek tillarida tez aytishlarning lingvopragmatik tahlili	167
Mardonov M.S. Amerika va o'zbek latifalarining madaniy farqlari va latifalarning janr tabiati	169
Masharipova F.J., Raximova R.M. Sotsiolingvistik kompetensiyani rivojlantirishda vyotskinning zpd va scaffolding yondashuvlari	172
Matkarimova G.A. Ingliz tilida metonimiya tamoyillariga asosan nomlangan fitonimlar	178
Matnazarova S. Hayot falsafasi – shoir estetik konsepsiyasi asosi	181
Matyakubov X.X. O'zbek va ingliz toponimlari etimologiyasidagi o'xshashliklar va farqlar	184
Mavlonova M.D. Axborot texnologiyalari sohasida o'zlashmalar qo'llanilishidagi muammolar	188
Maxmudova M.M. S.S.Buxoriy va Y.V.Gyote ijodidagi ruhiy bog'liqlik va Y.V.Gyote asarlari S.S.Buxoriy talqinida	190
Merganova N.M. Germaniyada migratsiyaning nemis tili rivojlanishiga ta'siri	193
Mirsanova M.X. Sarguzasht-fantastik asarlarning janr imkoniyatlari	195
Mukhtarova M. The role of english in Uzbekistan's globalization	198
Muratxodjayeva F.X. Kognitiv tilshunoslikda konsept tushunchasining nazariy tahlili	201
Musayev A.S. Xurjun so'zi- arxaik so'zmi?	205
Mustafayev Sh.B. Zamonaviy jamiyatda virtual muloqot: o'ziga xosliklar va ta'sirlar	208
Musurmonqulov A. O'zbek tili uyadosh so'zlarini semantik maydon asosida tasniflash	211
Najmiddinov M. Formation of a synthetic words expressing action and state in the uzbek language and their expression in the thesaurus	214
Nasirdinova O.D. Ortirma nisbat shakllarining lingvistik ilmiy matnlarda qo'llanish darajasi	219
Nazimova H. Xalq o'g'zaki ijodida "dev" va "yalmog'iz" obrazlarining genezisiga doir nazariy qarashlar talqini	223
Niyozova Sh.T. The place of contrastive linguistics in the paradigm of linguistic sciences	225
Nizomova T.J. Sud diskursi tadqiqi va uning lingvistik xususiyatlari	230
Nurmatov Y.I. An'anaviy Xitoy tabobati atamalarini ingliz tiliga tarjima qilishdagi muammolar	233
Otaqulova S.F. Faxriya genezesi va nazariy asoslari	236
O'ngboyev R.M. "Yusufbek" dostonidagi antroponimlarning lug'aviy-ma'naviy xususiyatlari	239
Qilichova E.X. Fizikaga oid terminlarning leksik-semantik xususiyatlari: ko'p ma'nolilik, sinonimiya va leksik o'zgarishlar misolida	242
Qobilova N.S., Fayzullayeva N.S. Til evolyutsiyasi va tejamlilik tamoyili	245

Qobilova N.S., Fayzullayeva N.S. Poeziyada fonetik tejamlilikning ifodalanishi	248
Qodirova G.M. Umumta'lim maktablarida jadid she'riyatining o'qitilishi	251
Qodirova H.X. Kommunikativ tarjimada soxta nutq aktlarini tarjimasida kontekst funksionalligini tiklash vazifalari	255
Qosimjonova F. Iboralarning grammatik tabiatini aniqlashda kognitiv lingvistika va qiyosiy lingvistikaning ahamiyati	258
Qo'ldasheva Sh.A. Ko'pmadaniyatlilik sharoitida tilda intellektuallashuv va demokratlashuv tendentsiyalari	261
Qurbonaliyeva M.S. To'fon haqida afsonalar tahlili	264
Radjabova D.R. Badiiy tarjimaning funksional pragmatik xususiyatlari	268
Raximova U.S., Turamuratova S.B. Ingliz va o'zbek tillarida jargon so'zlarning sotsiolingvistik xususiyatlari	271
Ruzimbaeva N.T. The language of forensic science: precision and clarity in legal documentation	274
Sabirova N.E. Xorazm baxshichilik san'ati: an'anaviylik va ijrochilik	276
Safarova Z.Q. Shaxs ma'naviyatini ifodalovchi lingvokulturologik birliklarning talqini	280
Saidov M.O. Rus, o'zbek va ingliz maqollarida paremiologiyaning semantik birligi	283
Saidova M.U., Shamsiyeva S.R. Nasriy asar namunalari yaratishda badiiy tasvir vositalaridan samarali foydalanish	285
Saidova Z.Kh. Importance of understanding key features of psychological aspects of language	289
Salimova S. Xitoy tilidagi harbiy terminlarni standartlashtirish masalalari	291
Satimboyeva O.A. Tilshunoslar tadqiqotlarida interferensiya nazariyasi, fonetik interferensiya	294
Shamsiyeva M.B. Tabiat elementlari tavsiflangan peyzaj matnlarining lingvokognitiv tahlili	298
Sharipova S.A. Zamonaviy tilshunoslikda neologizmlarning xususiyatlari va funksiyalarini kompleks o'rganish	301
Shodikulova A.Z. Antonim va giponim vositasida shakllanadigan metonimik kogeziya	304
Shokirov Sh.I. Ingliz va o'zbek tillarida ko'rish sezgisini ifodalovchi frazeologik birliklarning simmetrik va asimmetrik xususiyati	307
Soatova Yu. Bobur lirik asarlarida gender xususiyatlarni ko'rsata oluvchi obrazlarning komponent tahlili	309
Soyipov S. "Boburnoma" asari tilida qo'llanilgan ayrim forsha sifat so'z turkumiga oid so'zlarning leksik-semantik hamda grammatik tahlili	313
Subxonova N.M. Realism and personal development in defoe's robinson crusoe: the socio-spiritual role of diligence and self-cultivation	316
Suleymanova N.M., Ravshanova R.F., Soleyeva S.S. Jamiyatda so'zning ahamiyati	319
Suyunova D.R. Shoyim Bo'tayev qissalarida badiiy konflikt	321
Tursunov M.M., Azimova Z.O'. Fentezi janriga oid asarlarning o'ziga xos xususiyatlari	324
Tursunov M.M., Turayeva R.R. Analysis of linguo-cultural features of some english and uzbek phraseological units	327
Tursunova N.Sh. Ingliz va o'zbek topishmoqlarida til va madaniyat uyg'unligi	330
Ulugova Sh.Sh. Metaforaning semantik nazariyasi	333
Umarova N.A. Zamonaviy Misr adibasi Salva Bakr nuqtadon yozuvchi	337
Xamidov B.A. Ingliz tilida o'zlashma so'zlar masalasi	339
Xaydarova F. O'tkir Hoshimov asarlarida frazeologizmlar	342
Xolmaxmadova N.X. Paulo Koelo tomonidan yozilgan "Alkimyogar" (The alchemist) asari hamda Aziz Said tarjimasi asosida ushbu asarda qo'llanilgan ko'p ma'noli so'zlarning qiyosiy tahlili	345
Xolova M.B. Madaniy kodlarning lingvomadaniy asoslari	349
Xujaniyazova H.T. Ingliz ayol va erkak advokatlari himoya nutqining stilistikasiyning o'xshash va farqli jihatlari	352
Xushnazarova Sh.N., Musayeva D. XX asr Amerika realizmida ayol obrazi talqini	355
Yarkinova B.B. Tarjimada tarixiy koloritning aks ettirilishi	357
Yuldashev D.T., Kalandarova Sh.S. Xorazm dostonlaridagi paremalarning konseptual tasnifi xususida	361

Yuldoshev Sh.S., Bakirova X.B. Diplomatiك sohada og'zaki tarjimaning ahamiyati va xatoliklarning oqibatlari tahlili	364
Yusupov H.S. Ogahiy qasidalarida ichki qofiya bilan bog'liq san'atlar	367
Yusupova S.A., Raxmatullayeva D.A. Respect: the key to understanding	371
Zaynutdinova D.Sh. Bolalar folklori matnlarida qo'llangan hayvonot nomlarining leksik-semantik tahlili	374
Ziyoieva D.A. Understanding paradigmatic relations of verbs of speech activity: examples and functions in the english language	376
Zoyirova D.Kh. Concepts and the impotance of punctuation marks in text analysis	379
Zufarova K.Z. Linguoculturological aspect of onomastic units in english and uzbek languages	382
Бекназарова Г.Б., Химайдинов Ш.С. От Чехова до братьев Стругацких: эволюция русской фантастики	384
Бобо-Ходжаева А.Л. Степень изученности неактивных (пассивных) тюркизмов в составе современного русского языка	388
Боймуротова М.Ж. Сравнительный анализ грамматических особенностей прилагательных в русском, узбекском и корейском языках	390
Джалилова Д.Б. Таржимада оламнинг фразеологик манзарасининг қайта яратилиши	393
Джуманиязова Л.С. Роль паремий в формировании этнической идентичности	396
Кучкаров Ж.С., Абдухамидова С.А. Современные изменения в русском языке: изучение новых слов, сленга, влияние интернета на язык	399
Маматкулова К. Классификация прецедентных феноменов по тематике языка русской прессы	402
Марупова А.А. Трудности в переводе стилистических средств в романе Маргарет Митчелл “Унесённые ветром”	404
Маъдиева А.Д. Гул тимсоли: ўзбек ва немис шеърятдаги маънавий ва эстетик талқин	407
Михренур А. Национальный костюм как зеркало культуры китайцев	410
Муродова Д.А. Материнство в творчестве Маши Трауб и Зульфии Куролбой кизи	415
Рахимова З.М. О некоторых необычных топонимах	419
Рахматова О.К. Лингвопрагматические аспекты речевого дискурса на примере русского и узбекского языков	421
Самамбетова Ф.Т. Социолингвистический анализ каракалпакского и русского языков в современном обществе	424
Сохибова Д.Э. Лексико-семантические группы названий головных уборов в английском и узбекском языках	427
Хасанова А.Р. Равишларда эмоционал-экспрессив бўёқ намоён бўлишининг услубий шартлари хусусида	429
Эргашева Д.К. Женские персонажи в произведениях В. Токаревой	434
Юлдашев А.У. Коммуникативно-функциональные особенности предикатов	437

UO'K 398.0(045)

**QASHQADARYO XALQ DOSTONLARIDAGI AN'ANAVIY O'XSHATISHLARNING
LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI****D.R.Abatov, o'qituvchi, PhD, Qarshi davlat universiteti, Qarshi**

Annotatsiya. Mazkur maqolada qashqadaryolik baxshilar tomonidan ijro etilgan “Nurali va Semurg”, “Kelinoy yoki Norguloy”, “Jorxun maston” kabi xalq dostonlari matnidagi o'xshatishlar an'anaviy o'xshatishlar; an'anaviy turg'un o'xshatishlar; individual o'xshatishlar kabi guruhlarga ajratilib, gulday, chechakday, tutday, g'unchaday kabi biomorf kodli; oyday, yulduzday, yashinday kabi fazoviy kodli; kiyikday, itday, otday, bedanaday, maymunday, qo'ziday, bo'taday kabi zoomorf kodli; tuxumday, o'tday, oynaday, haykalday, yoyday kabi predmet kodli; Yusuf yuzli, farishtaday, hurday, azroilday, hojiday kabi diniy kodli; Rustam bilakli, ajdarhoday, ajdarhoning ko'ziday, devday, Majnunday kabi mifologik kodli o'xshatishlarning lingvokulturologik xususiyatlari tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: xalq dostoni, lingvokulturologik, o'xshatishlar, an'anaviy o'xshatishlar, an'anaviy turg'un o'xshatishlar, individual o'xshatishlar, biomorf kodli o'xshatishlar, fazoviy kodli o'xshatishlar, zoomorf kodli o'xshatishlar, predmet kodli o'xshatishlar, diniy kodli o'xshatishlar, mifologik kodli o'xshatishlar.

Аннотация. В данной статье рассмотрены сравнения, которые используются в тексте народных эпосов «Нурали и Семург», «Келиной или Норгулой», «Джархун Мастон» в исполнении кашкадарьинских бахши, которые являются традиционными сравнениями. Традиционные сравнения разделены на группы, например, отдельные сравнения с биоморфными кодами: как цветок, как лепесток, как шелковица, как бутон; с пространственным кодом: как луна (лунолика), как звезда, как молния; с зооморфными кодами: как олень, как собака, как лошадь, как перепелка, как обезьяна, как ягненок, как куст; с предметным кодом: как яйцо, как трава, как зеркало, как статуя, как лук; с религиозным кодом: с ликом Юсуфа (Иосифа), с ангельским лицом, как гури (фея), как дьявол, как паломник. Анализируются лингвокультурные особенности сравнений с мифологическим кодом: сильный, как Рустам, подобный дракону, подобный великану, подобный Меджнуну.

Ключевые слова: народный эпос, лингвокультурный, сравнения, традиционные сравнения, традиционные устойчивые сравнения, индивидуальные сравнения, сравнения с биоморфным кодом, сравнения с пространственным кодом, сравнения с зооморфным кодом, сравнения с предметным кодом, сравнения с религиозным кодом, сравнения с мифологическим кодом.

Abstract. In this article, similes in the text of folk epics such as "Nurali and Semurg", "Kelinoy or Norguloy", "Jorkhun Maston" performed by Kashkadarya bakhshi are traditional similes; traditional static similes; divided into groups such as individual similes, with biomorphic codes such as flower, pox, mulberry, bud; spatially coded like moon, star, lightning; with zoomorphic codes such as deer, dog, horse, quail, monkey, lamb, bush; like an egg, like grass, like a mirror, like a statue, like a bow; Yusuf has a face like an angel, has a religious code, like a pilgrim; Linguistic and cultural characteristics of similes with mythological code such as Rustam's wrists, dragon-like, giant-like, Majnun-like are analyzed.

Key words: folk epic, linguocultural, similes, traditional similes, traditional stable similes, individual similes, similes with biomorphic code, similes with spatial code, zoomorphic code similes, similes with subject code, similes with religious code, similes with mythological code.

Kirish. Qashqadaryolik baxshilar tomonidan ijro qilingan “Nurali va Semurg”, “Kelinoy yoki Norguloy” va “Jorxun maston” kabi xalq dostonlarida ham lingvokulturologik birliklar qatorida o'xshatishlar muhim ahamiyat kasb etadi. O'xshatishlar doston badiiy qiymatini oshirish bilan birga

baxshining so'z qo'llash mahorati, xalq turmish tarzi, ko'p yillardan beri ajdodlardan avlodlarga o'tib kelayotgan boy madaniy hayot manzaralarini aks ettiradi.

Asosiy qism. D.Ashurovning “Alpomish” dostonining lingvokulturologik xususiyatlari tadqiqiga bag'ishlangan dissertatsiyasida “Alpomish” dostoni variantlarida qo'llangan o'xshatishlar uch guruhga bo'lib tahlil qilingan. Mazkur ishdagi tasnifga tayangan holda “Nurali va Semurg”, “Kelinoy yoki Norguloy” hamda “Jorxun maston” dostonlarida qo'llangan o'xshatishlarni quyidagi guruhlarga ajratib tahlilga tortishni maqsadga muvofiq deb topdik:

1. An'anaviy o'xshatishlar.
2. An'anaviy turg'un o'xshatishlar.
3. Individual o'xshatishlar.

An'anaviy o'xshatishlar o'zbek xalqi milliy madaniyati uchun umumiy va odatiy hisoblanadi. “Bunday o'xshatishlar o'zining jozibadorligi va kutilmaganligi bilan o'xshatish etaloni – poetik ramz darajasiga ko'tarilgan” [G.U.Jumanazarova, 22]. Ularda hayvonlar, parrandalar, hasharot va qumursqalar, narsa-predmetlar, samoviy jism nomlari o'xshatish etaloni sifatida faol qo'llanadi. Bu kabi o'xshatishlarning vujudga kelishida asosiy madaniy kodlar muhim ahamiyat kasb etadi. “Alpomish” dostonining lingvokulturologik xususiyatlari tadqiqiga bag'ishlangan ishda “Alpomish” dostonidagi o'xshatishlar mavzusi va madaniy kodlarga asoslanib *biomorf kodli*; *fazoviy kodli*; *zoomorf kodli*; *predmet kodli*; *diniy kodli* va *mifologik kodli* kabi guruhlarga ajratilgan. Yuqoridagilarga tayangan holda “Nurali va Semurg”, “Kelinoy yoki Norguloy” hamda “Jorxun maston” dostonlarida qo'llangan o'xshatishlarni mavzusi va madaniy kodlarga asoslanib quyidagi guruhlarga ajratgan holda tahlil qilish mumkin:

1) o'simlik nomlari bilan bog'liq (biomorf kodli) o'xshatishlar: *gulday*, *chechakday*, *boychechaklarday*, *qamishday*, *qo'shoyoqlarning guliday*, *sumbulday*, *olmayday*, *bodomday*, *tutday*, *g'unchaday*, *tovlarning andiziday*, *so'taday*, *chimday*, *terakday*;

2) osmon jismlari va tabiat hodislari nomi bilan bog'liq (fazoviy kodli) o'xshatishlar: *oyday*, *yulduzday*, *yashinday*, *jaladay*, *selday*, *do'lday*, *bulutday*, *qorday*, *muzday*, *quyoshday*, *cho'lpon yulduziday*, *yelday*;

3) hayvon, qush va hasharot nomlari bilan bog'liq (zoomorf kodli) o'xshatishlar: *qunduzday*, *olqorday*, *toziday*, *norday*, *sherday*, *arslonday*, *lochinday*, *ilonday*, *quyonday*, *bo'riday*, *norday*, *qulonday*, *qo'yday*, *ayiqday*, *kiyikday*, *chayonday*, *itday*, *otday*, *bedanaday*, *maymunday*, *qo'ziday*, *bo'taday*, *qulunday*, *filday*, *yo'lbarsday*, *burgutday*, *silovsinday*, *toyday*, *uloqday*, *echkiday*, *hakkaday*, *qaldirg'ochday*, *qarchig'ayday*, *maynaday*, *to'vusday*, *to'tiday*, *italg'u qushiday*, *o'q ilonday*, *qarsaqday*, *takaday*, *kaptarday*, *chug'urchuqday*, *shunqorday*, *to'rg'ayday*;

4) narsa-buyum nomi bilan bog'liq (predmet kodli) o'xshatishlar: *tuxumday*, *parday*, *qilday*, *o'tday*, *ximchiday*, *oynayday*, *xatday*, *haykalday*, *yoyday*, *Laylimkon tuziday*, *toshday*, *sutday*, *bolday*, *mumday*, *chimildiqarning to'riday*, *o'qday*, *suvday*, *kabobday*, *cho'g'day*, *bolalarning soqqasiday*, *durday*, *qoqqan qoziqday*, *nonparlangan patirday*, *chiyratgan ipday*, *choydushday*, *tirday*, *korson tovoq og'ziday*, *Qodir baxshi soziday*, *olovday*, *ipday*, *munchoqday*, *mo'riday*, *so'riday*, *xumday*, *kapaday*;

5) diniy tushuncha nomi bilan bog'liq (diniy kodli) o'xshatishlar: *Yusuf yuzli*, *farishtaday*, *hurday*, *azroilday*, *hojiday*;

6) afsonaviy nomlar bilan bog'liq (mifologik kodli) o'xshatishlar: *Rustam bilakli*, *ajdarhoday*, *ajdarhoning ko'ziday*, *devday*, *Farhodday*, *Majnunday*.

“O'xshatishlar uchun etalon sifatida tanlangan so'zlar ham o'zbek tilining lingvokulturologik xususiyatlarini ko'rsatuvchi til birligidir” [D.Xudoyberganova, 95]. Bilamizki, o'xshatishdan ko'zlangan maqsad “o'xshashlik asosida so'zlovchining mazkur obyektga subyektiv munosabatini ham ifodalashdan iborat bo'ladi” [N.Mahmudov, 171].

“Nurali va Semurg”, “Kelinoy yoki Norguloy” hamda “Jorxun maston” dostonlari matnida xotin-qizlarning tashqi go'zalligini ta'riflash uchun qo'llanuvchi *gul* leksemasi bilan bog'liq *gulday* (KN // JM // NS), *Guli chechak* (KN), *qo'shoyoqlarning guliday* (KN), *gul yuzli* (KN), *zar tuvakli gul* (JM), *Ochilgan gulday* (NS), *qizil gulday* (NS), *g'uncha gul* (NS) singari (biomorf kodli) o'xshatishlarning juda ko'p uchrashi bejizga emas, chunki sharq xalqlarida qadim zamonlardan to

hozirga qadar ayollarga yuksak hurmat va ehtirom bilan qaralgan. Xalq dostonlarida ham mazkur an'ana saqlanib qolgan. *Gul* leksemasi bilan bog'liq o'xshatishlarda o'xshatilmishning *gul* singari go'zal, nozik, nafis va dilbarligi ta'kidlanadi:

Bugun kunda gulday bo'lgan tarzim bor, // Bo'ynimda oxiri o'lar qarzim bor. Gul o'zbek xalqida go'zallik timsoli hisoblanadi, shuning uchun ham ma'shuqaning go'zalligi har bir xalqning dunyoqarashidan kelib chiqib turli xil gullarga qiyoslanadi. Biz tadqiq qilayotgan xalq dostonlari matnida ham gul leksemasi bilan qator o'xshatishlar uchraydi va bu o'xshatishlar tarkibida kelgan gul so'zining turli semalarni ifodalab kelganiga guvoh bo'lamiz. Jumladan, quyidagi parchalarda gul leksemasining “nafis”, “nozik”, “go'zal, chiroyli, suluv, ko'rkam” kabi ma'nolari qo'llangan: Qiz deganning yuzi gulday bo'lmasa, // Quchoqlasa beli qilday bo'lmasa, // Mehnat qilib qaliniga mol berma, // Qiz sultoni Norguloyday bo'lmasa (KN.: 22).

Qiynaydi gulday tanani, // Axtardi har bir xonani, // O'zidan ko'rib gunoni, // Axtardi jilg'a, jonani, // Tinmay izlaydi jonivor, // Axtarar soy-u panani (NS.: 85); Bir-birini qiynashib, // Ochilgan gulday jaynashib, // Har alvonda o'ynashib, // Oftobli yuzlar keladi, // Qiliqli qizlar keladi (NS.: 7).

Suv beraman gulday bo'lib, // Nozik belim qilday bo'lib, // Keb suv ichsang ulday bo'lib, // Bahodirim, keb suv ichgin (JM.: 68). Mazkur parchada esa gulning inson yuziga o'xshatilishi bilan birga “quvnoqlik”, “beg'amlik”, “baxt”, “sog'lomlik” ma'nolari ham ifodalanmoqda. Bunda gulning “qizil”, “chiroyli” semalari maydonga chiqadi. Bu turdagi o'xshatishlarning paydo bo'lishini bevosita o'zbek xalqida tabiat bilan oshuftalik, har qanday go'zallikning asosini tabiatdan izlash kabi fazilatlarining chuqur ildiz otganligida ko'rishimiz mumkin:

Eshiging oldi gul bodom, // Unga qarayman dam-badam, // Gul yuzli yorning dardidan, // bizlar bir qalandar odam (KN.: 51).

Bir gaplisiz-da bilaman, // Ob bermasangiz o'laman, // Qizil gulday so'laman, // Agar kuchingiz yetmasa, // Aytib ham nima qilaman (NS.: 16).

Biz tadqiq etayotgan xalq dostonlari matnida *gul* leksemasi bilan bog'liq o'xshatishlar ko'p. *Sen aytmasang, men aytayin, Nurxonim, // Bir yor istab ot beliga minibsan. // Turishingdan sadag'a, tanda jonim, // Bulbul bo'lib g'uncha gulga qo'nibsan, // Borgin, bolam, bir Olloga topshirdim (NS.: 21).* Mazkur parchada *gul* leksemasining “yoshlik”, “navqironlik” va “go'zallik” semalari o'xshatish uchun asos bo'lib xizmat qilgan.

Jong'il momo Nuralining qornini to'ydirib, katta bir tokning ostini chuqur qilib o'ydirib, Nuralini shu chuqurga qo'yib, ustiga shox-shabbani uyib qo'ydi. Nurali chuqurda yota berdi kun ham chiqa berdi, dap-u doira, chanqovuzning tovushi havoni tuta berdi. Bir vaqt qizlar ochilgan gulday jiyilishib, bir-birini qiynashib, har alvonda o'ynashib, to'da-to'da bo'lishib, o'yin-kulgi qilishib, qiqir-qiqir kulishib, biri oriqli, biri to'lishib, boqqa kirib kelib qoldi. Qiyqiylashib, baqirishib, bir-birini chaqirishib bir maydon o'ynashdi (NS.:73). Mazkur parchada *gul* leksemasining “balog'atga yetmoq”, “bo'yi yetmoq”, “mustaqil hayotga tayyor bo'lmoq” kabi semalari o'xshatish asosini tashkil qilgan.

Quyidagi parchada *gul* leksemasi “so'lmoq” fe'li bilan birikma hosil qilishi natijasida ushbu leksemaning “keksa”, “kasal”, “kuch-quvvatdan qolmoq” kabi ma'nolariga ishora qilingan: *Ochilgan gulday so'layin, // Xudodan o'lim tilayin, // Ojizman, nima qilayin, // Buytib izingda qolguncha, // ona-ya bo'lmay o'layin (NS.:97).*

Xalq dostonlarida, umuman olganda, xalqimizning badiiy tafakkurida insonlarning, xususan, ayol, erkak va bolalarning qomati, yuzi, ruhiy holatini gulga o'xshatish keng qo'llanadi. “Nurali va Semurg” dostonidan olingan quyidagi misolda esa *gul* leksemasining “nurli”, “yorug'”, “omadi chopgan”, “ishi yurishgan” semalari orqali mazmuniy kontrast yuzaga chiqarilgan. *Orolga keldi bir bo'lib, // Qirq besh kun yurdi tir bo'lib, // Yig'laydi ko'zi ko'r bo'lib, // Yirimda qoldi aylanib, // Gul peshonam sho'r bo'lib (NS.:97).*

Turkiy xalqlar orasida qizlar ismi oldidan yoki undan keyin *gul* so'zini erkalash qo'shimchasi sifatida qo'shib aytish holati mavjud. “Kelinoy yoki Norguloy” dostonida shunday holatning guvohi bo'lish mumkin: “Bo'lmasa, siz urug'ingiz, ota-onangiz otini ham bilmaysizmi?” – so'radi *Dono cho'pon*. “Onamning oti Bibigul, otamning oti Bo'ritosh ekan, lekin urug'imni bilmayman”, – dedi *So'ltoq* (KN.:55).

“Nurali va Semurg’”, “Kelinoy yoki Norguloy” hamda “Jorxun maston” dostonlari matnida oyday o‘xshatish etaloni ko‘p qo‘llangan. Quyidagi parchada oy leksemasining “yorug‘lik”, “go‘zallik” semalari o‘xshatishga asos bo‘lgan. *Qoshlaring qiyg‘ochdir yoy tortilganday, // Ko‘z bilan qarasang o‘q otilganday. // Uyga kirsang yarim bo‘lar to‘lgan oy, // Men aylansam oyday bo‘lgan yuzingdan (KN.: 30); Ikki oq bedov boylagan, // Ustidan tupak taylagan, // O‘tovining ichida // Oyday bo‘b Norgul o‘ynagan (KN.:36).*

Oq o‘toying oyday bo‘lib, // Asovliging toyday bo‘lib, // Yuvoshliging qo‘yday bo‘lib, // Sanamlar, suv ber, ichayin (JM.: 67); Bo‘ri toshgan joylardan, // Bo‘ron bo‘lib boradi. // Arslon qolgan joylardan, // Oyday bo‘lib boradi (JM.: 83); Mehr to‘la ko‘zidan, // Men aylansam o‘zidan, // O‘pib olsam armon yo‘q, // Oyday bo‘lgan yuzidan (JM.: 91).

Ma‘murxon beshikni ochib qarasa, yuzlari oyday bo‘lib, qoshlar yoyday bo‘lib, erkalangan toyday bo‘lib, odamning hidini sezib, tilini cho‘zib, irjayib kulib bir o‘g‘il bola yotar edi (NS.:105).

Oy leksemasi xotin-qizlar nomlariga qo‘shilib erkalash qo‘shimchasi sifatida ham qo‘llanadi. Masalan, *Tog‘larda o‘tlar chovrima, // Qorlar eriydi hovrima, // xamlar bo‘lsang, Norguloy, // Tortib boylasam bovrima (KN.:25).*

Oshiq chekar oh-u voy, // Madad bo‘lsin bir xudoy, // Sayil bog‘da ko‘rishdi, // Nurxon bilan Qubbonoy (NS.: 109).

“Alpomish” dostonining lingvokulturologik xususiyatlariga bag‘ishlangan tadqiqotda oy leksemasining “*farqlanib turish*” semasi ham mavjud ekanligi haqida ma‘lumot keltirilgan. Biz tahlilga tortgan xalq dostonlari matnida ham oy leksemasining “*farqlanib turish*” semasi uchradi.

Kunda qarayman xoliga, // Oyday to‘lgan kamoliga, // Ariqda suvlar mavj urar, // Yelpinganda shamoliga (KN.: 35).

Biz tadqiq etayotgan dostonlardan “Kelinoy yoki Norguloy” dostonida yulduzday o‘xshatishi uchradi: *Kuylaring oqar misoli daryo, // Yuragim chaqnaydi yulduzday go‘yo. // Ko‘z oldimdan o‘tar bir-bir bu dunyo, // Yor aylanay tol ximchaday belingdan (KN.:30); Osovligi toyday bo‘b, // Yuvoshligi qo‘yday bo‘b, // Qizlari yulduz bo‘lsa, // O‘zi to‘lgan oyday bo‘b, // Kelayotir Oypari, // Hamma qizdan ilgari (KN.: 42); Hashamatlaring yulduzday, // Gavhar munchog‘ing oy bo‘lsa, // Dardi g‘aznangni taqqanda, // Ichida quyosh joy bo‘lsa (KN.: 47).*

Yuqoridagi parchalarda yulduz leksemasining “*yorqin*”, “*nurli*”, “*jilokor*” kabi semalari namoyon bo‘lishi bilan bir qatorda doston badiiyatini oshirishga ham xizmat qilgan. Jumladan, “*Yuragim chaqnaydi yulduzday go‘yo*” jumlasida yulduz (sayyora)lar atmosferasida sodir bo‘ladigan termoyadro reaksiyasining yuzaga chiqish jarayoni o‘xshatish uchun asos bo‘lgan. Albatta, yulduz leksemasi bilan bog‘liq o‘xshatishlar o‘z-o‘zidan paydo bo‘lmagan, chunki qadim-qadimdan xalqimizda yulduzlarga qiziqish, ularga qarab kundalik yumushlarni bajarish, ularning harakatiga qarab ekinlarni ekish, yig‘ib olish, safarga chiqish yoki safardan qaytish va shunga o‘xshash muhim reja va qarorlar hal qilingan.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, o‘xshatishlar muayyan bir xalqning turmish tarzi va o‘ziga xos milliyligini aks ettiradigan muhim lingvokulturologik vosita hisoblanadi. Ular o‘zi mansub xalqning tafakkuri, madaniyati va tili bilan uyg‘un holda asrlar davomida yashaydi, ba’zi o‘xshatishlar eskirsa, yana ba’zilari til egalarining dunyoqarashi va faoliyatidan kelib chiqib yangidan paydo bo‘ladi. O‘xshatishlarning lingvomadiy xususiyatlari hozirga qadar to‘liq va mukammal o‘rganilmagan bo‘lib ularni tadqiqot obyekti sifatida o‘rganish tilshunoslar oldida turgan galdagi vazifalardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Жуманазарова Г.У. Фозил Йўлдош ўғли дostonлари тилининг лингвопоетикаси (лексик-семантик, лингвостилистик ва лингвостатистик таҳлил): Филол. фан. док. (DSc) дис. – Тошкент, 2017. – Б. 22.
2. Маҳмудов Н. Ўхшатишлар ва миллий нигоҳ // Тил тилсими тадқиқи. – Тошкент: Mumtoz so‘z, 2017. – Б. 171.
3. Худойберганава Д. Матннинг антропоцентриқ тадқиқи. – Тошкент: Фан, 2013. – Б. 95.
4. Ашуров Д.А. “Алпомиш” дostonининг лингвокультуро­логик хусусиятлари: Филол. фан. фалс. док. (PhD) дис. – Наманган, 2020. – Б. 57-58.
5. Қора бахши Умиров. Нурали ва Семурғ. – Қарши, 2016. – 160 б.
6. Қодир бахши Раҳимов. Жорхун мастон // www. Ziyouz. com кутубхонаси. – 112 б.
7. Қодир бахши Раҳимов. Келиной ёки Норгулой. Қарши давлат университети нашриёти, 2011. – 101 б.

“LINGVOMADANIY KONSEPT” TUSHUNCHASIGA OID ILMIY QARASHLAR TAHLILI

F.A.Abdujabbarova, f.f.n., dots., Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti, Toshkent
<https://orcid.org/0000-0002-9348-8484>

Annotatsiya. Tilshunoslikda antroposentrik yo‘nalishining pragmalingvistika, lingvomadaniyatshunoslik, kognitiv tilshunoslik, etnolingvistika, neyrolingvistika, psixolingvistika, sotsiolingvistika va diskurs kabi sohalarida shaxs omili masalasi tadqiqot markaziga keldi.

Rus tilshunosligida konsept atamasi tadqiqi yuzasidan bir qancha tadqiqotlar olib borilgan, jumladan, Yu.S.Stepanov, V.Z.Demyankov, S.G.Vorkachev, D.S. Lixachev, Ye.S.Kubryakova, G.G.Slishkin, V.I. Karasik, Sergiyenko N.A., Shalgina Ye.A. Malchakitova N. Yu kabi olimlarning tadqiqotlari shular jumlasidandir.

O‘zbek tilshunosligida ham konsept mavzusi tadqiqot obyektiga aylandi, Sh. S. Safarov, Sh. Usmonova, T.K.Mardiyev, N. S.Sayidirahimova, I.Tursunov kabi tilshunos olimlarning ilmiy qarashlari tahlil qilindi.

Kalit so‘zlar: konsept, ma’no, so‘z, kognitiv tilshunoslik, antroposentrik yo‘nalish, shaxs omili, etnik va milliy madaniyat, konseptual shartlanish.

Аннотация. В научном центре языкознания сегодня приобретают актуальность ряд направлений, относящихся к антропоцентрическому направлению, таких как прагмалингвистика, лингвистика, когнитивная лингвистика, этнолингвистика, нейролингвистика, психоллингвистика, социоллингвистика и дискурс.

В отечественном языкознании проведено несколько исследований по изучению терминоконцепта, в том числе Ю.С. Степанова, В.З. Демьянкова, С.Г. Воркачева, Д.С. Лихачев, Е.С. Кубрякова, Г.Г. Слышкин, В.И. Карасик, Сергиенко Н.А., Шалгина Е.А. Среди них исследования таких ученых, как Мальчакитова Н.Ю.

В узбекском языкознании объектом исследования также стал предмет концепции, Ш. С. Сафаров, Ш. Усманова, Т.К.Мардиев, Н. С.Сайдирахимова. К ним относятся научные взгляды таких ученых-лингвистов, как Турсунов.

Ключевые слова: понятие, значение, слово, когнитивная лингвистика, антропоцентрическая ориентация, личностный фактор, этническая и национальная культура, концептуальная обусловленность.

Abstract. Nowadays, a number of areas related to the anthropocentric field are becoming relevant at the scientific center of Linguistics such as pragmalinguistics, linguistics, cognitive linguistics, ethnolinguistics, neurolinguistics, psycholinguistics, sociolinguistics and discourse.

Several studies have been conducted in Russian linguistics on the study of terminology, including such scientists as Y.S. Stepanova, V.Z. Demyankova, S.G. Vorkacheva, D.S. Likhachev, E.S. Kubryakova, G.G. Slyshkin, V.I. Karasik, N.A. Sergienko, E.A. Shalgina.

In Uzbek linguistics, the topic of the concept has also become the object of research by some linguists: Sh. S. Safarov, Sh. The views of such scientists as Usmonova, T. K. Mardiev, N. S. Saidirakhimova, I. Tursunov are analyzed.

Keywords: concept, meaning, word, cognitive linguistics, anthropocentric orientation, personality factor, ethnic and national culture, conceptual conditioning.

Kirish. Dunyo tilshunosligida konsept tushunchasi birmuncha keng tadqiq etilgan. Bu tushunchani tilshunoslikka, xususan, rus lingvistikasiga 20-asrning birinchi yarmida faylasuf S. Askoldov tomonidan kiritilgani ma’lum, olim bu tushunchaga turli millat vakillarining muloqotiga sabab bo‘lishi mumkin bo‘lgan kommunikativ jarayon sifatida baho beradi. [7]

Rus tilshunosligida konsept atamasi tadqiqi yuzasidan bir qancha tadqiqotlar olib borilgan, jumladan, Yu.S.Stepanov, V.Z.Demyankov, S.G.Vorkachev, D.S. Lixachev, Ye.S.Kubryakova, G.G.Slishkin, V.I. Karasik, Sergiyenko N.A., Shalgina Ye.A., Malchakitova N. Yu. kabi olimlarning tadqiqotlari shular jumlasidandir.

Tadqiqot metodologiyasi. Ye. S. Kubryakova “konsept” terminini psixolingvistika, kognitiv tilshunoslik, lingvokulturologiya fanlarini qamrab olgan “soyabon”ga o‘xshatadi. [10,11].

V.I.Karasik konseptning predmetga oid, belgiga oid, hodisa-jarayonga oid xususiyatlarini, keyingi yondashuvda kognitiv psixologik jihati, ya’ni bunda ma’no fragmentlari ssenariy, freym, geshtalt kabi qiyofalarga tegishli ekanligi, uchinchi yondashuv esa etik-estetik kategoriyalarning mahsuli sifatida derektiv xususiyatga ega bo‘lgan madaniy qadriyatlarni baholovchi kabi necha tipologik yondashuvlarda belgilab beradi [16].

So‘zning konseptual shartlanishini dastlab A. Vejbitskaya, Ye. V. Vasileka, R. M. Gaysina, G. F. Gacheva, B. A. Drozdov, YE. P. Lisitskaya, V. I. Nevoyt, J. P. Sokolovskaya va boshqalarning ishlarida ko‘rish mumkin [5].

Z. D. Popova va I. A. Sternin (2001) kitobida Volgograd tadqiqotchilarining madaniy kontseptsiyalar: “sharaf”, “or-nomus”(Slisikin, 1996), “raqobat” (Voronin, 1996), “taqdir”, (Moskvin, 1997), “mulk” (Babaeva, 1997), “sevgi” (Vilms, 1997), “mehnat”, (Gonnova, 1997), “yolg‘on” (Panchenko, 1999), “bo‘shliq” (Surodina, 1999), “ta’lim” (Tolochko, 1999), “go‘zallik” (Meshcheryakova, 1999), “maxfiylik”(Proxvacheva, 2000), “xushmuomalalik” (Tomaxina, 2000), “mish-mishlar” (Dolgaya, 2000), “mehmondo‘stlik” (Pavlova, 2000), “hokimiyat” (Shaygal, 2001), “qonun” (Palashevskaya, 2001), “sog‘inch” (Dimitrova, 2001), “jasorat”(Koxdashvili, 2001), “o‘lim” (Grabarova, 2001), “oziq-ovqat” (Zlobina, 2001), “o‘z-o‘zini hurmat qilish” (Zelenova, 2001), “salomatlik” (Usacheva, 2002). [14]

Til inson tafakkurida xalqning madaniy-tarixiy tajribasidan kelib chiqib paydo bo‘lgan mavjud konseptlarni yuzaga chiqaradigan vosita sanaladi. Ammo jamiyatdagi o‘zgarishlar va davr almashishi natijasida ongda saqlangan konseptlarning ifoda tomonida o‘zgarish yuz berishi mumkin. Tajriba qancha boy bo‘lsa, konseptning chegarasi shunchalik keng bo‘ladi. Aynan shunday holatda konsept o‘zini har tomonlama namoyon eta oladi [5]

Tarixiy, ijtimoiy hamda madaniy tajriba natijasi o‘laroq, konseptlar xalqning tafakkuridan mustahkam o‘rin oladi va ma’naviy zahirasi, milliy madaniyati sifatida namoyon bo‘ladi. Jamoaviy ong, jamoaviy xulosa konseptni yuzaga keltiradi hamda uning yashovchanligini tajribadan o‘tkazadi.

Konsept bajaradigan vazifani so‘z va tushunchaga yuklab bo‘lmaydi, chunki so‘z bu har bir predmetni, belgini, harakat- holatni nomlaydi, tushuncha esa so‘z ma’nolarini umumlashtiradi, muhim xususiyatlarini qamrab oladi, belgini jihatlariga e’tibor qaratadi.

Tahlil va natijalar. O‘zbek tilshunosligida ham “konsept” lingvokulturologiyaning yetakchi mavzusi sifatida aktuallashti. Sh.Safarovning “Kognitiv tilshunoslik” nomli risolasi konseptni “moddiy dunyo idroki ayni paytda idrok etilayotgan predmet- hodisalar haqida tushunchaning tug‘ilishini, keyinchalik ushbu tushuncha mental namuna- konsept sifatida shakllanib, moddiy nom olishi” deb izohlaydi. [4] Sh. Usmonova o‘zining “Lingvokulturologiya” darsligida lingvomadaniy konseptga quyidagicha ta’rif beradi: “Madaniy konsept - mavhum tushunchalarning nomlari bo‘lgani uchun bu yerda madaniy informatsiya signifikatga, ya’ni tushuncha yadrosiga biriktiriladi” [7].

N. S Sayidrahimovanning “Kognitiv tilshunoslikda “tushuncha” va “konsept”, ularni tahlil qilish usullari” maqolasida tushuncha va so‘z munosabatiga quyidagicha ta’rif beriladi: “Tushuncha so‘z va uning ma’nosiz mavjud bo‘lmaydi va, aksincha, so‘z tushunchaning, fikrning ifodalovchisi hisoblanadi. So‘z ma’nosi til kategoriyasi, tushuncha esa tafakkur kategoriyasi bo‘lishi sababli ular bir-biridan farq qiladi.” [5]

I.Tursunov “Konsept lingvomadaniyatning asosiy tushunchasi sifatida” nomli maqolasida “Konseptsiyani o‘rganishda uning ikkita asosiy turini hisobga olish kerak.”- deb ta’kidlaydi [6]

Lingvistik-madaniy kontseptsiya go‘zallik murakkab aqliy shakllanishdir, uning majoziy-idrok komponenti chiroyli-chirkin prototip tasvirlarining to‘plamidir.[13]

Xulosa. Konsept haqidagi ilmiy qarashlarni umumlashtirgan holatda quyidagicha xulosaga kelish mumkin:

Qadimgi davr manbalar tilini o‘rganish jarayonida o‘sha davr tafakkuri, madaniyati, milliy dunyoqarashiga oid konseptlar ko‘rgazmali obrazlar, aniq tushunchalar yoki belgilar ko‘rinishida bo‘lishi ma’lum bo‘ladi.

Konseptlar inson ongida nafaqat so'zning lug'aviy ma'nolari asosida, balki shaxsiy hamda butun bir xalqning madaniy-tarixiy tajribasidan kelib chiqib paydo bo'ladi.

Konseptlar jamoaviy tajriba, jamoaviy ong, jamoaviy xulosa natijasida xalqning ma'naviy zahirasi, milliy madaniyati sifatida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Мардиев Т.К. “Бахт” концептининг лингвомаданий ва семантик талқини (инглиз ва ўзбек тиллари қиёсида) Хорижий филология. №4, 2016 йил- В.25
2. Safarov Sh. S. Kognitiv tilshunoslik.-Jizzax: Sangzor,2006.- B.91
3. Sayidrahimova N. S. Kognitiv tilshunoslikda “tushuncha” va “konsept”, ularni tahlil qilish usullari. Scientific-methodological electronic journal “Foreign Languages in Uzbekistan”, 2022, No 2 (43), 98-107 <https://journal.fledu.uz> ISSN: 2181-8215 (online)
4. Tursunov I. Konsept lingvomadaniyatning asosiy tushunchasi sifatida.Ommaviy axborot vositalarida til va uslub masalasi: tahlil, tasnif, qiyos.mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferefsiya 2023-yil, 22-noyabr, 78- bet.
5. Usmonova Sh.Lingvokulturologiya. Darslik. Toshkent 2019.-B.43
6. Yusupov O'.Q-Ma'no,tushuncha, konsept va lingvokulturologiya atamallari xususida// Stilistika tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishlarida: Ilmiy amaliy konferensiya materiallari.-Toshkent,2011.-B49
7. Воркачев С.Г. Сопоставительная этносемантика теленомных концептов «любовь» и «счастье» (русско-английские параллели). -Волгоград: Перемена, 2003. -164с
8. Кубрякова, Е. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики // Вопросы когнитивной лингвистики. — М., 2004. № 1. — С. 6–17.
9. Мещерякова Ю.В. Концепт "красота" в английской и русской культурах //Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики: Сб. науч. тр. Волгоград: Перемена, 1999. С.209.
10. Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике. Воронеж: Истоки, 2001. 192 с

UDC 81`1(09)

COMPARE-CONTRASTIVE ANALYSIS OF SENSE-PERCEPTION VERBS IN ENGLISH AND UZBEK

G.Abdukadyrova, senior teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi sezgi fe'llarining qiyosiy va cho'g'ishtirma tahlili, ularning turli madaniy kontekst tufayli o'xshashlik va farqlarini ochib berish haqida so'z boradi. Bu bizning dunyoni lingvistik tasvirlashimiz hissiy idrokimiz bilan qanday cheklanganligini ko'rsatadi. Buni insonning ijtimoiy muhitga moslashish va ular bilan o'zaro munosabatda bo'lish qobiliyati bilan izohlash mumkin.

Kalit so'zlar: sezgi idrok fe'llari, leksik-semantik guruhlar, til, kognitiv fe'llar, faol fe'llar, tushuncha.

Аннотация. В статье проводится сравнительный анализ глаголов чувственного восприятия в английском и узбекском языках, чтобы выявить их сходства и различия, обусловленные разным культурным контекстом. Это демонстрирует, насколько наша языковая репрезентация мира ограничена нашим чувственным восприятием. Это может быть объяснено способностью человека адаптироваться к социальной среде и взаимодействовать с ней.

Ключевые слова: глаголы чувственного восприятия, лексико-семантические группы, язык, когнитивные глаголы, активные глаголы, концепт.

Abstract. The article deals with the comparative and contrastive analysis of sense perception verbs in English and Uzbek to reveal their similarities and differences due to different cultural context. It demonstrates how our linguistic representation of the world is restricted by our sensory perception. It can be explained by the human ability in adaptation to and interaction with the social environment.

Key words: sense perception verbs, lexica-semantic groups, language, cognitive verbs, active verbs, concept.

Senses give us a better picture of what is happening around us (Dunn, 2000) and manipulate the quality of life as well as our emotional well-being (Thomson, Crocker, & Marketo, 2010). The information channels which connect us to the physical and social environment, function as a connection between the world and our body (Dunn, 2000). Vision, audition, olfaction, gustation, and

taction are five primary human senses. Senses give us a better picture of what is happening around us (Dunn, 2000) and manipulate the quality of life as well as our emotional well-being (Thomson, Crocker, & Marketo, 2010). They are separate channels that provide the brain with different maps of the external world (Rouby, Fournel, & Bensafi, 2016). The notion of lexica-semantic groups of sense perception verbs can be identified according to the outstanding linguists, L. M. Vasilyev, "term lexica-semantic group represents any semantic class of the words (lexemes) under one general lexical paradigm". (1) V. Gak states, the words in the language are formed based on a certain system and grouped according to meaning in linguistics. It leads to formation of lexica-semantic fields and lexica-semantic groups. (2) Sense perception verbs are one of the natural abilities that most people have. They are to see, to hear, to smell, to taste, to feel (Macmillan English Dictionary for advanced learners, p1291)

Sense perception verbs are divided into:

Cognitive perception verbs are also referred to as 'passive perception verbs' (Palmer 1966:99), 'inert perception verbs' (Leech 1971:23), 'experience verbs' (Viberg 1983:123), 'non-intentional and non-deliberate' (Behrman 1998:2). They indicate passive perception and are not used in the progressive or the imperative.

Cognitive verbs are often opposed to active verbs which express activity or "unbound process that is consciously controlled by a human agent" (Viberg 1983:123).

Comparative-contrastive analysis of sense perception verbs:

LSG of visual perception verbs in English are divided into cognitive verbs (passive perception):

To see=to notice someone or something using your eyes (Macmillan English Dictionary for advanced learners, p1283) (denotation)

Connotations

To see out=to go to the door often to say goodbye to someone who is leaving

To see off=to go to the station or airport to say goodbye to someone who is leaving

Active verbs (consciously controlled by human-beings):

To look at, to look for, to look through, to look after, to look over, to look forward, to glance, to gaze, to stare, to glare=to look at someone or something in a very angry way

Example: *Looking closely you could see traces of grey in her hair.* (Macmillan English Dictionary for advanced learners, p1291)

In this example to see has an intentional meaning as the verb to hear.

LSG of visual perception verbs in Uzbek

Cognitive verbs:

Ko'rmoq=ko'rish a'zosi bo'lgan ko'z orqali payqamoq (O'zbek tili izohli lug'ati 1981) (birlamchi ma'nosi)

Active verbs:

Qaramoq, boqmoq, mo'ralamoq, termulmoq, tikilmoq, o'qraymoq, chaqchaymoq, razm solmoq, alanglamoq, nigoh tashlamoq, nazar solmoq, ko'z yugirtirmoq.

Examples taken from novels:

*Ertaga ovulga jo'nashim kerak. Mana hozir ham o'sha suratga **tikilib**, undan oq yo'l tilayotgandek ko'zimni uzolmay, uzoq **termulib qoldim**.* (Ch. Aytmatov. T.A.1-tom.)

*Hozir katta janjal chiqishini **ko'nglim sezib**, yuragim uvushib ketti. Qo'rquv ichida burilib **qarasam**, Oqsoqol qovog'ini uyib, Zakunchiga **chaqchayib turibdi**.* (O'. Hoshimov. Umr savdosi)

LSG of auditory perception verbs in English

Cognitive verbs:

To hear= (never progressive) to realize that someone or something is making a sound (Macmillan English Dictionary for advanced learners, p 661)

Active verbs:

To listen to=to pay attention and do what someone suggests

Eg: Don't listen to him, he knows nothing about it. (p834)

To listen for=to try to hear a sound

To listen in=to secretly listen to what someone says

To listen out=to listen carefully.

LSG of auditory perception verbs in Uzbek

Cognitive verbs:

Eshitmoq=eshitish a'zosi bo'lgan quloq orqali payqamoq (birlamchi ma'nosi)

Active verbs

Tinglamoq, quloq solmoq, quloq tutmoq, quloq bermoq, quloqqa chalinmoq

Example taken from novels:

Omon allaqachon uxlab qolgan. Men esa nargi uyga quloq solib yotibman. (O'.Hoshimov. Umr savdosi)

In this context we can not replace *quloq solmoq* to *eshitmoq*, as it has no intentional meaning as *quloq solmoq*. From this example we can deduce that verbs of the same LSG can't always substitute each—other due to their differentiated meaning.

LSG of olfactory verbs in English

As a notional verb:

To smell=to notice or recognize the smell of something(denotation)

Connotations:

1. *to smell danger=to feel danger*

2. *to smell blood=to notice that the opponent is weak &you have the opportunity to defeat him (p.1350)*

To smell damp (as a linking verb)

To sniff=to breathe in noisily because you have been crying (active verb, intentional action)

To sniff round/around=to try to find info

To sniff out=to find out something through smell, to discover.

LSG of olfactory perception verbs in Uzbek

Cognitive verbs:

Hidlamoq=hid –sezgi a'zosi bo'lgan burun yordamida hid yoki hidni idrok etish qobiliyati yoki kuchi.

Hid taramoq (positive connotation), Hid chiqarmoq (negative connotation), Hidi kelmoq (neutral), Iskamoq(intentional, active)

LSG of taste perception verbs in English

To taste=to eat or drink something and experience its flavour

(Active verb, intentional action)

Connotations:

To taste success, failure, victory

To taste blood=to realize that an opponent is almost defeated. (informal)

LSG of taste perception verbs in Uzbek

Active verbs:

Totmoq, ta'mini ko'rmoq, yalab ko'rmoq

LSG of general perception verb “to feel” in English

to perceive, to discern, to notice, to sense, to be aware of, to endure, to be conscious of, to be sensible of

To feel = transitive verb. 1a: to handle or touch in order to examine, test, or explore some quality.

She felt the fabric to see if it was wool.

b: to perceive by a physical sensation coming from discrete end organs (as of the skin or muscles)

He felt a sudden pain in his leg.

(Cambridge online dictionary)

LSG of general perception verb to feel in Uzbek

Sezmoq=

1.sezgi organlari orqali his etmoq; tuymoq

2. *ob'ektiv yoki subyektiv holat, hodisa va shu kabilarni ichki tuyg'u yoki aql-idrok orqali hisetmoq.*

3. *bo'lajak ish, voqea va shu kabilarni oldindan his etmoq, bilmoq, faxmlamoq*

Faxmlamoq, bilmoq, payqamoq

Examples taken from novels:

1. *Biror narsani botiniy(ichki) tuyg'u orqali his etmoq*

Jamila otdan tushsa ham, egardan tushmay, go'yo ko'nglida hech gap yo'qday hazil-huzil qilib yuraverdi. Lekin ich-ichidan ezilib, xafa bo'lib yurganini aniq **sezardim**. (Ch. Aytmatov. Tanlangan asarlar. I jild. 84-bet)

2. *ko'rmoq*

Oyim shundoq yerga o'tirib qolgan, rangi o'chib, ro'moli yelkasiga sirg'alib tushgan, ko'zi yumuq edi. Ikki chakkasidagi sochi oqarib ketganinini endi **sezdim**. (O'. Hoshimov. Umr savdosi. 96-bet)

3. *eshitmoq*

Kimsan akam avval oyimni quchoqladi. Qiziq, oyim shunda ham yig'lamadi. Faqat entikib nafas olayotganini **sezdim**. (O'. Hoshimov. Umr savdosi. 94-bet)

Summary of lingua-cognitive analysis of LSG sense perception verbs:

The main semantic peculiarities of sense perception verbs are:

1. They express the feeling discerned by sense perception organs;
2. They can be substituted within LSG in certain contexts
3. Their common feature is denoted via general sense perception-to feel;
4. Their differentiating feature is perceived by different sense organs-to see with eyes, to hear with ears, to taste with tongue, to smell with nose.

From the examples above we can conclude that general sense perception verb **to feel** is the most universal, versatile verb among the sense perception verbs. The meanings of other verbs within this paradigm can be found in the usage of this particular verb.

We have analyzed the cognitive features of sense perception verbs and come to conclusion that all of them form a paradigm within a sense of feeling. Elements/peculiarities of one sense perception verb can be noticed in another verb of the same LSG as they belong to one general sense and cognition of the semantic field.

REFERENCES:

1. Vasilyev L.M. Teoriya semanticheskikh poley. Voprosy yazikoznaniya. 1971. #5. p. 105–113
2. V. G. Gak. Sopostovitel'naya leksikologiya. Mejdunarodnie otnosheniya. 2010.
3. Dunn, W. (2000). Habit: What's the brain got to do with it? The American Journal of Occupational Therapy, 55(6), 608-620.
4. Rouby, C., Fournel, A., & Bensafi, M. (2016). The role of senses in emotion. In H. Meiselman, Emotion measurement (pp. 65-81). New York: Woodhead.
7. Macmillan English Dictionary for advanced learners
8. Aytmatov, Ch. Tanlangan asarlar. I jild. Toshkent. G'. G'ulom nashriyoti. 84-bet

UDC 80

THE ANALYSIS OF PROVERBS ABOUT MONETARY UNITS IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES THROUGH METHODS

Y.S. Abdukodirova, Phd student, Navoiy state university, Navoiy

Anotatsiya. Ushbu maqoladagi asosiy maqsad ingliz va o'zbek tillaridagi "pul"ga oid maqollarni tahlil qilib, zamonaviy jamiyat madaniyatida pulning rolini aniqlashdan iborat. Muallif bu maqol va matallarni mazmuniy xususiyatlariga ko'ra tasniflaydi. Shu maqsadda ishda quyidagi tadqiqot usullaridan foydalanildi: madaniyatni moddiy qadriyatlar tizimi sifatida ko'rib chiqish uchun aksiologik usul; til va madaniyat o'rtasidagi munosabatni o'rganish kontekstida tizimli usul; tadqiqot materialini olish uchun uzluksiz namuna berish usuli.

Kalit so'zlar: milliy o'zlik, paremiologik lug'at, stilistik vositalar, metafora, personifikatsiya, parallelizm, antitez, leksik birlik.

Аннотация. Основной целью данной статьи является проведение анализа пословичного поля «деньги» в английском и узбекском языках для установления роли денег в культуре современного общества. Автор классифицирует данные пословицы и поговорки по их семантическим признакам. Для этих целей в работе были использованы следующие методы исследования: аксиологический метод с целью рассмотрения культуры как системы материальных ценностей; системный метод в контексте изучения взаимосвязи языка и культуры; метод сплошной выборки с целью получения исследовательского материала.

Ключевые слова: национальная идентичность, паремиологический словарь, стилистические приемы, метафора, олицетворение, параллелизм, антитеза, лексическая единица.

Abstract. The main aim in this article is to conduct an analysis of the proverbial field "money" in the English and Uzbek languages to establish the role of money in the culture of modern society. The author classifies these proverbs and sayings according to their semantic features. For these purpose the following research methods were used in the work: the axiological method in order to consider culture as a system of material values; the systemic method in the context of studying the relationship between language and culture; the continuous sampling method in order to obtain research material.

Key words: national identity, paremiological dictionary, stylistic devices, metaphor, personification, parallelism, antithesis, lexical unit.

Introduction. The article proves the need to study the proverbial field "money" in the English and Uzbek languages, noting the fact that money is an integral part of the society and, represents the most significant material for linguacultural research. Against the background of the ongoing process of globalization, the interest in the level of economic well-being of society is growing. Speaking about the standard of living in a particular country in the world, first of all, we talk about the national income, about the country's economic welfare. All these are expressed in monetary units, basically, money is a fundamental part of the life of modern society both at the domestic and global level.

A proverb is a part of a nation's culture and identity, and its richness and scope indicate the extent of cultural wealth and the level of development of a nation. [Alsaidiy, 2014] National monetary units remain not only an essential part of the public financial system and a key element of the value system, but act as a basic part of the national identity as a key to understanding a particular culture. The study of financial units has always been a necessary component of the professional training of internationalists, from merchants to diplomats.

Methods. The linguacultural concept of "money" is reflected in a large number of proverbs and sayings recorded in such paremiological dictionaries of the English and Uzbek languages as G.L. Apperson's "English Proverbs and Proverbial Phrases", W. C. Hazlitt's "English proverbs and proverbial phrases", N. Mahkamov's "O'zbek Tili Frazelogizmlarining Izohli Lug'ati" and T.Mirzayev, A.Musoqulov's "O'zbek xalq maqollari".

During the study, proverbs selected according to the following parameters were analyzed:

1. Lexical unit nominating a concept.

Most of the proverbs contain the lexeme "money", and there are also such lexical phenomenas as "gold" / "golden", "wealth" / "rich", "kopeck", "ruble", "silver", "altyn", "papers". Thus, in addition to the lexeme "money", which is the core of the concept, a number of paremias contain lexical units denoting the material from which money is made, the names of monetary denominations, as well as the state of owning money.

2. The stylistic device that underlies the paremia.

Among the stylistic devices, the metaphor is predominant: "Money is like a weapon/Pul-bu qurol kabidir", "Money is like a river- Pul daryo kabidir, oqib ketaveradi", "Money covers all faults/Pul barcha ayblarni yashiradi".

However, if there is a difference between the two meanings, appropriate analysis is conducted to determine whether there is a similarity between them. If similarities are found, the lexical item is

defined as a metaphor; otherwise, it is labeled as non-metaphorical and excluded from the data. [Polina O. 2024, P.882–891]

The next frequently used figure of speech is personification: “*It was not money that made us, but we made money/Pul insonni emas, inson pulni yaratadi*”, “*Money talks/Pul gapiradi*”, “*Money can't buy happiness/Baxtni pulga sotib olib bo'lmaydi*”, “*Money makes money/Pul pulni topar*”, “*When money speaks, the truth is silent/Pul gapirganda haqiqat ham jim turadi*”.

Parallelism is used in the following phrases: “*He that has no money needs no purse/Pul yo'q hamyonga ne xojat*”, “*Money spent on the brain is never spent in vain/Miyaga sarflangan pul hech qachon behuda sarflanmaydi*”.

The following proverbs present an antithesis: “*Money is a good servant but a bad master/Pul yaxshi xizmatkor, lekin yomon xo'jayin*”, “*Earning money is easy, keeping it is hard/Pul topish oson, uni saqlash qiyin*”

A distinctive feature of English proverbs is the rather frequent use of rhyme: “*Money saved is money earned/Tejalgan pul – bu topilgan pul*”, “*Money to spare likes good care/Ehtiyot pul yaxshi g'amxo'rlikni yoqtiradi*”. A proverb is usually a short sentence in a rhythmically organized form. [Куних, А.В. 1996. – 339 с]

3. Semantics.

The following semantic groups of proverbs were identified during the study:

- Money is the driving force of society:

“*Money makes the world go round/Pul dunyoni aylantiradi (boshqaradi)*”, “*Money is power/Pul - bu kuchdir*”, “*Money masters all things/ Pul barcha eshiklarni ochadi*”.

- The secondary role of money in a person's life:

“*It was not money that made us, but we made money/ Pul insonni emas, balki inson pulni yaratadi*”, “*Wealth perishes, but poverty lives/ Boylik tugaydi, lekin kambag'allik abadiy davom etadi*”, “*Bread and life – and without money he lives/ Pulsiz ham hayot davom etadi*”.

- Money as a source of troubles and worries:

“*Lack of money is the root of all evil/Pul etishmasligi barcha yomonliklarning ildizidir*”, “*Love of money is the root of all evil/Pulga bo'lgan muhabbat barcha yomonliklarning ildizidir*” (Pul ko'zni ko'r qiladi), “*Extra money is extra worry/ Ortiqcha pul tashvish keltiradi*”.

- The power of money over man and moral principles:

“*With money you are nice, without money you are hateful/ Puling bo'lsa yaxshisan, aks holda yomonsan*”, “*When money speaks, the truth is silent/Pul gapirganda haqiqat ham jim turadi*”.

- Wealth as a result of thrift:

“*Wealth is water: it came and went/ Pul suv kabidir-keladi-yu ketadi*”, “*Money is fluff – just blow on it – and it is gone/Pul par kabidir, bir puflasang uchadi,ketadi*”, etc.

Results and discussion. Another feature of proverbs and sayings of the semantic field "money" is that many paremias contain the lexemes "rye", "train", "horse", etc. (If there is a penny, there will be rye), which, in turn, is explained by the country's economic structure that has developed over centuries. Especially, Uzbek nation has been an agrarian country for many centuries, in which the majority of the population was engaged in agriculture.

Thus, having analyzed the proverbs of the semantic field “money” in the English and Uzbek languages, we can come to the conclusion that the overwhelming majority of proverbs belong to the semantic group “*The pernicious effect of money on a person*”, in addition to this, a significant number of proverbs belong to the groups “*The power of money over a person and moral principles*” and “*Money as a source of troubles and worries*”, which, in turn, indicates that the bearers of this linguistic culture perceive money, first of all, not as a benefit or a social tool - a means of achieving well-being, but as a burden that has a purely negative impact on a person and his spiritual development, morality and life principles.

Conclusion. Thus, despite the fact that monetary relations are trying to compared to human relations in modern society to “rational calculation”, the English and Uzbek paremiological picture of the world presents us with an attitude towards money from an axiological position. As has already

been noted, money is one of the basic values in modern society, and "the value system today is one of the most essential components in business, politics, international relations".

REFERENCES:

1. Apperson G.L. English Proverbs and Proverbial Phrases. Collection internetarchivebooks; inlibrary; printdisabled. –1926, –726 p.
2. Flavell L. Dictionary of proverbs and their origins/ L.Flavell, R.Flavell. – London, 2011.
3. Hazlitt.W. C. English proverbs and proverbial phrases. – L.: 1834-1913; – 635 p.
4. Кунин, А.В. Курс фразеологии современного английского языка: учеб.для ин-тов и фак.иностр. яз. /А.В. Кунин. – 2-е изд., перераб. – М.: Высш. шк., Дубна: Феникс, 1996. – 339 с
5. Mahkamov N.. O'zbek Tili Frazologizmlarining Izohli Lug'ati. O'zbekiston, 2018.
6. Polina O. Cognitive Perspective of English Money Proverbs. Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences. 2024 17(5): –P.882–891.
7. Rahmatov Y. Maqol va uning o'zbek mumtoz adabiyotidagi evolyutsiyasi. DSc ilmiy darajasini olish uchun taqdim qilingan dissertatsiya.
8. T.Mirzayev, A.Musoqulov. O'zbek xalq maqollari - Toshkent: G'ofur G'ulom nomidagi nashriyotmatbaa ijodiy uyi, 2009.

UO'K 81-115

OMONIM SO'ZLARNING TARJIMADAGI ROLI

D.S.Abdumalikova, o'qituvchi, O'zR IIV Jizzax akademik litseyi, Jizzax

Annotatsiya. *Ushbu maqolada omonim so'zlarning tarjimadagi roli haqida fikr yuritildi. Tarjimada, shu jumladan xorijiy tilni o'rganayotgan paytda ba'zi bir murrakkab holatlarga duch kelamiz. Bunday qiyin holatlardan chiqishning eng muqobil uslublarini, misollar yordamida yoritib berishga harakat qilindi. Ayniqsa, maxsus mutaxassislikka oid matn tarjimalarida, grammatik tahlil va qiyosiy tarjima juda muhim ekanligi ko'satib o'tildi.*

Kalit so'zlar: *ot, kul, yuz, qirq, tahlil, gayka(yong'oq), yorug'(yengil), ishqiboz, (parrag, tex. vo s.) parcha (quvur)*

Аннотация. *В данной статье обсуждается роль одноименных слов в переводе. При переводе в том числе при изучение иностранного языка мы сталкиваемся с некоторыми сложными ситуациями. Были предприняты попытки проиллюстрировать наиболее альтернативные способы решения таких сложных ситуаций с помощью примеров и методы перевода.*

Ключевые слова: *лошадь, пыл, стрелять, смеяться, лицо, резать, орех, свет, лёгкий, отрывок, канализация*

Abstract. *The role of humonymous words in translation are discussed in this article. When learning a foreign language, or in translation, we encounter some complex situations. Attempts have been made to illustrate the most alternative ways of dealing with such difficult situations with the helping of examples of the translation methods.*

Keywords: *horse, name, noun, laugh, ashes, face, surface, cut, forty, nut, fan, passage;*

Mavzu yoki matnni tarjima qilqanda biz gaplarning sintaktik va semantik strukturasi va gaplarning tartibiga e'tibor berishimiz zarur. Chunki tarjimada bu juda muhim. So'z tartibi boshqa tillarda bo'lgani kabi ingliz tilida ham o'ziga hos xususiyatga ega. Ingliz tilida so'z tartibi juda qat'iy, ya'ni hammamizga ma'lum, ega va kesim tartib bilan keladi. O'zbek tilida bir muncha boshqacha. Kesim gapning oxirida ham keladi, ingliz tilidagi kabi so'z tartibi juda qat'iy emas. Muddao shundaki tarjimada bu ko'p narsani aniqlaydi. Omonim so'zlarni ingliz tilidan tarjima qilganda, albatta aniqlab kelgan so'z brikmalarga yoki birikib kelgan so'zlarga e'tibor qaratiladi. Biz bilamizki ingliz tilida ommonim so'zlarni ko'p hollarda fe'l yoki sifatdosh, ravishdoshlar aniqlab keladi. Ozbek tilida ham shunday, biroq gaplarning tartibi farq qiladi, shuning uchun ham omonim so'zlarni tarjima qilganda qiyosiy tarjimaga murojaat qilgan maqul. Tarjimada o'zbek tilidagi omonim so'zlar, ingliz tilidagi omonim so'zlarga mos kelavermaydi. Misol; Qirq-(biron narsani kesib olish), ikkinchi ma'nosi qirq - (son so'z turkumi) Vaholanki "qirq" so'zi "Ingliz tiliga tarjima qilinganda" forty" yoki "cut" bo'ladi, ammo biz bilamizki bu so'zlar ingliz tilida omonim bo'la olmaydi. Demak, ommonim so'zlarni tarjima qilganda qiyosiy tarjima juda muhim ekanligini anglab yetamiz.

Agar tarjimada ommonim so'zlarning asl mohiyatini anglab yetmasa, matn tushinarsiz ahvolga kelib qoladi. Hamma tillarda omonim so'zlar mavjud va ular gaplarning tarkibiy qismida tutgan o'rniga va funksiyasiga, birikib kelgan so'z brikmalarining mazmuniga qarab aniqlanadi, bunda sifatdosh, ravishdoshlar gaplarning sintaktik yoki semantik strukturasi ifodalab keladi bular hammasi omonim so'zlarni aniqlashga yordam beradi. Misol tariqasida "ot" so'zini ko'rib chiqamiz; I. Aytilgan so'z otilgan o'q. "Otilgan" - ravishdoshining asl mohiyatini "o'q" so'zi ochib beradi. Demak "o'q" so'zining grammatik tahlili "ot" so'zining mazmun, mohiyatini ifodalaydi. Shuningdek, omonim so'zlar gapda ega vazifasida kelganda, uning asl ma'nosini kesim aniqlaydi; Otlar uyur-uyur bo'lib o'tlab yuribdi, ba'zilari to'da-to'da bo'lib turibdi. Ikkinchi misolda ko'rib turganingizdek, "Ot" – ot so'z turkumi,"o'tlab yuribdi" – kesim vazifasida "ot" so'zining hayvonga mansub ekanligini ko'rsatadi. Ular chaqaloqqa mard bo'lsin deb, Jasur deb ot qo'yishdi. Bu gapda esa "Jasur" ismi,"ot" – so'zining asl ma'nosini ko'rsatadi. Bilganimizdek ism predmetning nomini bildirib keladi. Ismlar, nomlar atoqli ot bo'lib, hayvon turiga mansub bo'lgan "ot" so'zidan ajratib olish mumkin bo'ladi. Shu o'rinda navbatdagi misolga to'xtalamiz: U mo'ljalga oldi va bor kuchi bilan toshni otdi. Bu misolda "ot"- so'zining harakatni ifodalab kelayotganini "tosh" so'zi ko'rsatadi. "Tosh" – ot so'z turkumi bo'lib, gapda to'ldiruvchi vazifasida va "ot" – so'zining asl mohiyati fel so'z turkumidagi kesim ekanligi ko'rinadi. Fikrimizning isboti sifatida yana bir qancha misollarga to'xtalamiz. II. U darmonsizlikdan gandarab ketdi va yuz tuban yiqildi. Bu gapda "yuz" – aft, bashara ma'nosida ekanligini,"yiqildi"- fe'li ko'rsatadi. Harakatni ifodalab kelgan kesim, ayni bir paytda "yuz" so'zining aniq ma'nosini ham ko'rsatadi. Bola sanab keldi-da, yuzga kelib adashib ketdi. Bunda esa "yuz" omonim so'zi, son so'z turkumi vazifasini bajarib kelayotganini "sanab" so'zi ko'rsatadi. Bizga ma'lum raqamlar sanaladi.

Idishning yuzi eskirib qolgan edi. "Yuz" - omonimi bu gapda idishning sirtqi qismi manosida ekanini "idish" so'zi ko'rsatdi. Insonning yuzi eskirib qolmasligini biz bilamiz va navbatdagi misolga etiborimizni qaratamiz. III. Yonib bo'lgan ko'mirdan qolgan kul, yengil shabada ta'sirida atrofga sochilib ketdi. "kul" so'zining gapdagi muqobil ma'nosini "ko'mir" so'zi ifodalaydi. Tafakkurimizda olovda yonib bo'lgan ko'mirning qoldig'i namayon bo'ladi. Boshqa bir ma'nosini quyidagi misolda ko'ramiz; Xursand bo'lib kul, toki ichingda g'ubor qolmasin. Bu yerda "kul" – so'zining tub ma'nosini "xursand bo'lib"- so'z brikmasi ifodalaydi. Bu insonning ichki his-tuyg'u, ko'tarinki kayfiyati ifodasidir. Demak ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilishda, ayniqsa omonim so'zlarning matndagi tarjimasi,tarjima qilinayotgan tilni ham chuqur bilishni taqazo etadi. Yuqorida ko'rib chiqqan misollar buning yaqqol isbotidir. Mutaxassislikka oid fanlardagi yoki maxsus kasbga doir tarjimalar fikrimizni yanada oydinlashtiradi. Buni ingliz tilidagi bir qancha misollarda ko'rib chiqamiz. I. There are nuts and some sweets on the plate. Gapdagi "nut" so'zi hayotimizda tez-tez uchrab turadigan va dasturxonimizni bezaydigan mevalardan biri tafakkurimizda gavdalanadi. "On the plate" so'z brikmasi "nut" so'zining tub ma'nosini ochib beradi. Endi "nut" so'zining mutaxassislikka oid matn tarjimasiga to'xtaladigan bo'lsak vaziyat ancha keskinlashadi; In some cases, in addition to an ordinary nut being fitted to a bolt, another nut is fitted, to provide extra security. "Nut"- so'zini bu misolda "yong'oq" deb tarjima qilib bo'lmaydi, bunday paytda bizga grammatik tahlil va qiyosiy tarjima qo'l keladi. "Fitted to a bolt" - so'z brikmasi "nut" - so'zining asl mohiyatini ifodalaydi. Muhandislarga tanish bo'lgan "gayka" so'zini "bolt" so'zi to'ldirib keladi va uning matndagi mazmunini ochib beradi. Shunga monand quyidagicha tarjima qilishga jazm qilamiz; "Ba'zi hollarda boltga odatdagidan tashqari, qo'shimcha gayka o'rnatiladi havfsizlikni yanada mustahkamlash maqsadida". Agar "nut" – so'zining asl ma'nosi topilmasa mazmun tushinarsiz ahvolga kelib qoladi. Bu jarayon mutaxassislik fanlarida yoki maxsus kasbga oid matn tarjimalarida yanada murakkablashadi. Quyidagi misolda masala oydinlashadi: He rose his head in silence but he said nothing. Misolda ko'rib turganimizdek "head" inson tanasining bir qismi ekanligini "he rose" gap bo'lagi orqali tushinib yetsa bo'ladi, "in silence" to'ldiruvchi vazifasida kelib,fikrimizni yanada mustahkamlaydi. Mutaxassislikka doir matnlarda "head" boshqa bir ma'noni beradi. Albatta, yuqorida ko'rib chiqqan misollardagidek, grammatik va sintaktik tahlillar, bunday paytda bizga qo'l keladi. There are many forms of the nuts, each of which designed for a specific purpose. Bu gapda "head" inson tanasining bir qismi emas ekanligini "specific purpose" so'z brikmasi ifodalaydi va

“head” so’zi muhandislik komponentlardan biri “gayka”ning bosh qismi ekanligini ko’rsatadi va shunga asoslanib; “Gaykalarining turli formadagi bosh qismi mavjud, bunda maxsus maqsadlar hisobga olinadi”, - deb tarjima qilishga jazm qilamiz. Omonim so’zlarning ingliz tilidan o’zbek tiliga qilingan tarjimalarida, grammatik va sintaktik tahlillar juda muhim ekanligi quyidagi misollarda yanada oydinlashadi, ayniqsa mutaxassislikka doir matnlarda. Bunga bir qancha misollar keltirish mumkin: He is a football fan, for that he often goes to the football match. “fan” – ishqiboz, jonboz ma’nosida, uning asl manosini “he” kishilik olmoshi ifodalaydi, “a football fan” so’z brikmasi fikrimizni mustahkamlaydi. Endi boshqa bir ma’nosini quyidagi misolda ko’ramiz; As temperature rises, the inside thermostat turns on the fan only if the outside temperature is below inside temperature. “fan” - uskunaning parragi ma’nosida ekanligini, “thermostat” – so’zi ifodalaydi, texnik uskunada “ishqiboz” bo’lmasligini tushinib yetamiz; “Harorat ko’tarilganda ichkaridagi termostatik uskuna parragi ishga tushadi va ichkaridagi harorat mo’tadillashadi” – deb tarjima qilishimiz lozim bo’ladi. Navbatdagi omonim so’zi bir paytda turli so’z turkumida keladi. Bunga aniqlik kiritishda bizga grammatik tahlil yordam beradi; There was not light in the room, I couldn’t see nothing in the dark. “light” - yorug’ ma’nosida “room” - so’zi buni ifodalaydi, shunga asoslanib gapni quyidagicha tarjima qilamiz; “Xonada yorug’ yo’q edi, men qorong’uda hech narsani ko’ra olmagan edim”. “light” – gapda ot so’z turkumi vazifasida. The light boxes were on the table. Tarjimasi: “Yengil qutilar stol ustida edi”; “boxes” - bu gapda “light” - so’zining asl ma’nosini ochib beradi, chunki “yorug’ quti”lar bo’lmasligi tafakkurimizda o’z aksini topadi va “light” - gapda, funksiyasiga ko’ra “yengil” - manosidagi sifat otni aniqlab kelganligini anglab yetamiz. Yana shunga o’xshash bir misol; Listen to the passage and translate. Biz tez-tez eshitib turadigan gap “parchani eshiting va tarjima qiling”. Fe’l so’z turkumiga oid “translate” so’zi gapdagi “passage” - omonim so’zining mazmun-mohiyatini ochib beradi. A bottom of the wall air passage, a triangular wall flue permits lateral movements of the air. Tarjimasi; “Devor tagidagi uchburchakli havo yo’lagi quvuridan havo o’tishi mumkin bo’ladi”. Anglaganimizdek “passage” yuqoridagi misolda ko’rganimizdek “parcha” manosida emas, agar shunday deb tarjima qilsak, umuman gapning mazmun-mohiyatini yo’qotamiz va qiyin ahvolga tushib qolamiz. “wall air” so’z brikmasi “passage” so’zining tarjimaga mos ma’nosini ochib beradi. Omonim so’zlarning asl ma’nosini topishda grammatik, sintaktik tahlil va qiyosiy tarjima to’laqonli to’g’ri uslub ekanligini yuqoridagi misollar ko’rsatadi. Biz o’z ona tilimizni shartli ravishda o’rganamiz, bolalikdan eshitib, his qilib va ko’rib tafakkurimizga joylaymiz. Xorijiy tilni o’rganishda va tarjima qilishda esa tahlil, qiyosiy tarjima muhim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. HVAC: Hadbook of heating, Ventilation and Air-conditioning for Design and Implementation. By Ali Vedavarz, Ph.D. PE, Deputy director of Engineering, New York City housing Authority and Industry Professor. 2013, 998 pp.
2. Ingliz va Uzbek tillari qiyosiy grammatikasi. J. Bo’ronov, Toshkent -1973., 70 bet. 3. Английский язык. Ю. Голицынский – 2013, С. 300.

UO’K 81.42

MADANIYATLARARO MULOQOT DISKURSI

S.U. Abduxalimova, tayanch doktorant, Qo’qon davlat pedagogika instituti, Qo’qon

Annotatsiya. Madaniyatlararo muloqot nutqi bizning doimiy bog’langan dunyomizdagi madaniy chegaralar bo’ylab tushunish, hamdardlik va hamkorlikni rivojlantirish uchun muhim yo’l bo’lib xizmat qiladi. Globallashuv, texnologik taraqqiyot va ko’p madaniyatli o’zaro ta’sirlar kuchaygan davrda madaniyatlararo muloqotning murakkabliklarini boshqarish qobiliyati hech qachon bu qadar muhim bo’lmagan. Ushbu maqola madaniyatlararo muloqot nutqining boy gobeleniga nazar tashlab, uning ahamiyatini, asosiy tarkibiy qismlarini hamda u taqdim etayotgan qiyinchiliklar va imkoniyatlarni yoritib beradi.

Kalit so’zlar: madaniyatlararo muloqot, til, madaniyat, fikr, g’oya, qadriyat.

Аннотация. Дискурс межкультурной коммуникации — важный способ способствовать пониманию, сочувствию и сотрудничеству, преодолевая культурные границы в нашем все более взаимосвязанном мире. В эпоху глобализации, технологического прогресса и расширения

мультикультурного взаимодействия способность ориентироваться в сложностях межкультурной коммуникации никогда не была более важной. В этой статье рассматривается богатое разнообразие дискурса межкультурной коммуникации, подчеркивая его важность, ключевые компоненты, а также проблемы и возможности, которые он представляет.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, язык, культура, мысль, идея, ценности.

Abstract. Intercultural communication discourse is an important way to foster understanding, empathy, and cooperation across cultural boundaries in our increasingly connected world. In an era of globalization, technological advancement, and increased multicultural interactions, the ability to navigate the complexities of intercultural communication has never been more important. This article examines the rich tapestry of intercultural communication discourse, highlighting its importance, key components, and the challenges and opportunities it presents.

Key words: intercultural communication, language, culture, thought, idea, values.

Kirish. Madaniyatlararo muloqot nutqi o'z mohiyatiga ko'ra, turli madaniy kelib chiqishiga mansub shaxslar o'rtasida g'oyalar, e'tiqodlar, qadriyatlar va amaliyotlar almashinuvini o'z ichiga oladi. Bu oddiy til bilimidan tashqarida, insonlarning o'zaro ta'sirini shakllantiradigan murakkab madaniy nuanslar tarmog'ini anglash va qadrlashni o'z ichiga oladi. Ushbu nutq orqali shaxslar madaniy tafovutlarni bartaraf etishlari, aloqalarni o'rnatishlari va geografik chegaralardan oshib ketadigan umumiy insoniylik tuyg'usini rivojlantirishlari mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Madaniyatlararo muloqot nutqining asosiy tarkibiy qismlariga til, og'zaki bo'lmagan muloqot, madaniy me'yorlar, kuch dinamikasi va nizolarni hal qilish strategiyalari kiradi. Til muloqot uchun vosita bo'lib xizmat qiladi, ammo bu madaniy kontekst va nuanslarni tushunish madaniyatlararo o'zaro aloqalarni chinakam kuchaytiradi. Tana tili, imo-ishoralar va yuz ifodalari kabi og'zaki bo'lmagan belgilar xabarlar va his-tuyg'ularni yetkazishda muhim rol o'ynaydi va madaniyatlararo xabardorlikning muhimligini ta'kidlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Madaniyatlararo muloqot nutqidagi qiyinchiliklar madaniy tushunmovchiliklar, stereotiplar, kuchlar farqi va mojarolardan kelib chiqishi mumkin. Bu muammolar shaxslar madaniyatlararo o'zaro munosabatlarga ochiq fikr, madaniy sezgirlik va mazmunli muloqotga tayyorlik bilan yondashish zarurligini ta'kidlaydi. Ushbu muammolarni tan olish va ularni hal qilish orqali shaxslar chuqur hamdardlik, hurmat va madaniy xilma-xillikni qadrlash tuyg'usini rivojlantirishi mumkin. Madaniyatlar har kuni kesishadigan va o'zaro ta'sir qiladigan dunyoda madaniyatlararo muloqot nutqi o'sish, hamkorlik va o'zaro boyitish uchun cheksiz imkoniyatlarni taqdim etadi. Madaniy sezgirlik, faol tinglash va nizolarni hal qilish tamoyillarini qabul qilish orqali odamlar madaniy to'siqlarni engib o'tishlari va butun dunyo bo'ylab boshqalar bilan mazmunli aloqalar o'rnatishlari mumkin. Madaniyatlararo muloqot nutqi ob'ektivi orqali biz kashfiyot, o'rganish va o'zgarish sayohatiga chiqamiz, bu erda xilma-xillik nishonlanadi va tushunish va hurmat orqali birlik mustahkamlanadi.

O'zaro bog'liqlik kuchayib borayotgan dunyoda madaniyatlar o'rtasida samarali muloqot qilish qobiliyati har qachongidan ham zarur bo'lib qoldi. Madaniyatlararo muloqot nutqi turli madaniy kelib chiqishiga ega bo'lgan shaxslar o'rtasidagi tafovutlarni bartaraf etishda, tushunishni rivojlantirishda va o'zaro hurmatni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqola madaniyatlararo muloqot nutqining ahamiyatini, asosiy komponentlarini, muammolarini va muvaffaqiyatli madaniyatlararo o'zaro ta'sir qilish strategiyalarini o'rganadi.

Tahlil va natijalar. Asosan, madaniyatlararo muloqot nutqi turli madaniyatlarga mansub shaxslar o'rtasida axborot, g'oyalar va qadriyatlar almashinuvini o'z ichiga oladi. Bu madaniy me'yorlar, e'tiqodlar, qadriyatlar va muloqot uslublarini chuqur tushunishni o'z ichiga olgan tilni bilishdan tashqariga chiqadi. Madaniy sezgirlik va xabardorlik ushbu murakkab hududda harakat qilishda juda muhimdir, chunki ular odamlarga madaniy farqlarni tan olish, hurmat qilish va moslashishga imkon beradi. Til madaniyatlararo muloqot nutqida kuchli vosita bo'lib, turli tildagi odamlarni bog'lovchi ko'priq vazifasini o'taydi. Biroq, muloqot so'zlardan tashqariga chiqadi. Tana

tili, imo-ishoralar va yuz ifodalari kabi og'zaki bo'lmagan belgilar ham xabarlar va his-tuyg'ularni yetkazishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu belgilarni to'g'ri tushunish va talqin qilish, tushunmovchiliklarni oldini olish uchun madaniyatlararo o'zaro munosabatlarda muhim ahamiyatga ega. Madaniyatlararo muloqot nutqidagi asosiy muammolardan biri samarali muloqotga to'sqinlik qiladigan madaniy to'siqlarning mavjudligidir. Bu to'siqlar stereotiplar, etnosentrizm va madaniy tushunmovchiliklarni o'z ichiga olishi mumkin. Ushbu to'siqlarni engib o'tish uchun ochiq fikrli yondashuv, boshqa madaniyatlar haqida o'rganishga tayyorlik va o'zaro tushunishni rivojlantirish uchun muloqot uslublarini moslash qobiliyati talab etiladi. Madaniyatlararo muloqot nutqidagi kuch dinamikasi ham muloqot jarayoniga ta'sir qilishi mumkin. Madaniy ierarxiyalar, maqom farqlari va hokimiyat bilan bog'liq me'yorlardan xabardor bo'lish madaniyatlararo o'zaro ta'sirlarni boshqarishda juda muhimdir. Quvvat farqlariga sezgirlik va hurmat bilan murojaat qilish barcha ovozlarni eshitiladigan va qadrlanadigan yanada adolatli muloqot muhitini yaratishga yordam beradi. Mojarolarni hal qilish madaniyatlararo muloqot nutqining yana bir muhim jihati hisoblanadi. Tushunmovchiliklar, kelishmovchiliklar va madaniy farqlar mohirona navigatsiyani talab qiladigan nizolarga olib kelishi mumkin. Faol tinglash, hamdardlik va ochiq muloqotga tayyorlik mojarolarni hal qilish va madaniyatlar o'rtasida mustahkam aloqalarni o'rnatish uchun zarurdir. Madaniyatlararo muloqot nutqi turli madaniy kelib chiqishiga mansub kishilarning axborot almashish, ma'no almashish va bir-birlari bilan o'zaro ta'sir qilish usullarini bildiradi. U madaniyatning muloqot dinamikasiga, jumladan, og'zaki va og'zaki bo'lmagan signallarga, tildan foydalanishga, me'yorlar, qadriyatlar va e'tiqodlarga qanday ta'sir qilishini o'rganishni o'z ichiga oladi. Samarali madaniyatlararo muloqot nutqi madaniy sezgirlik, xabardorlik va farqlarni hurmat qilishni talab qiladi. Madaniy nuanslarni tushunish va muloqot uslublarini mos ravishda moslashtirish o'zaro tushunishni kuchaytirishi va tushunmovchiliklarning oldini olishi mumkin. Til madaniyatlararo muloqot nutqining hal qiluvchi jihati hisoblanadi. Tilni bilish darajasi, shevalar, idiomalar va og'zaki bo'lmagan aloqa belgilaridagi farqlar turli xil madaniyatlarga ega bo'lgan shaxslar o'rtasidagi muloqotning samaradorligiga ta'sir qilishi mumkin. Tana tili, yuz ifodalari va imo-ishoralar kabi og'zaki bo'lmagan belgilar madaniyatlararo muloqot nutqida muhim rol o'ynaydi. Ushbu belgilar turli madaniyatlarda farq qilishi va xabarlar talqiniga ta'sir qilishi mumkin. Madaniyatlararo muloqot nutqidagi quvvat dinamikasi xabarlar qanday qabul qilinishi va tushunilishiga ta'sir qilishi mumkin. Muvaffaqiyatli muloqot uchun hokimiyat bilan bog'liq ierarxiya, maqom farqlari va madaniy me'yorlarni tushunish juda muhimdir. Samarali madaniyatlararo muloqot nutqi madaniy farqlar tufayli yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nizolar va tushunmovchiliklarni boshqarish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Faol tinglash, hamdardlik va ochiq fikrlashni ta'kidlash mojarolarni hal qilish va mustahkam munosabatlarni o'rnatishga yordam beradi. Muloqot uslublarida moslashuvchan va moslashuvchan bo'lish muvaffaqiyatli madaniyatlararo muloqot nutqining kalitidir. Boshqa madaniyatlar haqida o'rganishga, muloqot yondashuvlarini o'zgartirishga va madaniy bo'shliqlarni bartaraf etishga tayyor bo'lish yanada mazmunli o'zaro munosabatlarga olib kelishi mumkin. Umuman olganda, madaniyatlararo muloqot nutqi odamlardan ochiq fikrli, hurmatli va turli madaniy istiqbollarni o'rganishga tayyor bo'lishni talab qiladigan dinamik sohadir. Turli xillikni tushunish va qabul qilish orqali madaniyatlar o'rtasida samarali muloqotga erishish mumkin.

Xulosalar. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, madaniyatlararo muloqot nutqi sabr-toqat, tushunish va boshqa madaniyatlarni o'rganishga chinakam qiziqishni talab qiladigan dinamik va murakkab jarayondir. Turli xillikni qabul qilish, madaniy sezgirlikni oshirish va samarali muloqot strategiyalarini ishlab chiqish orqali shaxslar madaniyatlar o'rtasida ko'priklar qurishlari, o'zaro hurmatni rivojlantirishlari va tobora globallashtirib borayotgan dunyoda yanada inklyuziv va uyg'un munosabatlar yaratishlari mumkin. Ijobiy va mazmunli madaniyatlararo muloqot nutqi orqali biz madaniy xilma-xillikning boyligini nishonlashimiz va yanada o'zaro bog'langan va birlashgan global hamjamiyat sari birgalikda harakat qilishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. AZZI Assaad E. et KLEIN O. Psychologie sociale et relations intergroupes, Paris, Dunod. 1998.
2. Hall E. The Paradox of Culture // In the Name of Life. Essays in Honor of Erich Fromm. New York, 1971.

3. Юсупова, Ф. М. (2021). Об особенностях обучения русскому языку в условиях иного национального окружения. Academic research in educational sciences, 2(6), 1324-1329.
4. E. T. Hall. The silent language. - New York: Anchor Books, 1990.
5. Schultz S. Managing corporate communication: a cross-cultural approach. Macmillan International Higher Education, 2003.
6. K. M. Schmitt and E. Fehr. A theory of fairness, competition and cooperation. The quarterly journal of economics, 1999. - Volume 114. - №3.
7. P. Newmark. Multilingual matters. Language arts and disciplines, 1998.
8. Xushmurodova Sh.Sh. Madaniyatlararo muloqot muammosiga lingvomadaniy yondashuv (o'zbek va ingliz tillari misolida). Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati, Samarqand - 2020.

UDC 808.3

THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN COMPUTATIONAL LINGUISTICS

O.O.Akifyeva, teacher, Karshi State University, Karshi

Annotatsiya. So'nggi o'n yil ichida sun'iy intellektning tez rivojlanishi turli sohalarga sezilarli ta'sir ko'rsatdi va kompyuter tilshunosligi eng o'zgaruvchan sohalardan biri sifatida ajralib turadi. Ushbu maqolada sun'iy intellektning kompyuter tilshunosligiga integratsiyasi o'rganiladi, uning nazariy asoslari, metodologiyalari, amaliy qo'llanishlari va axloqiy mulohazalari o'rganiladi. Mayjud adabiyotlar va mavzuli tadqiqotlarni tahlil qilib, sun'iy intellekt texnologiyalari inson tilini tushunish va qayta ishlashni qanday o'zgartirayotganiga oydinlik kiritamiz.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, tabiiy tilni qayta ishlash (NLP), mashinada o'qitish, chuqur o'qitish, lingvistik tahlil, tilni modellashtirish, matnni intellektual tahlil qilish, semantik tahlil, avtomatlashtirilgan tarjima, hisoblash modellari, inson-kompyuter o'zaro hamkorligi, matn yaratish, AI'dagi axloqiy mulohazalar.

Аннотация. Стремительный прогресс в области искусственного интеллекта (ИИ) за последнее десятилетие оказал значительное влияние на различные области, при этом компьютерная лингвистика выделяется как одна из наиболее преобразующих областей. В этой статье рассматривается интеграция ИИ в компьютерную лингвистику, рассматриваются его теоретические основы, методологии, практические приложения и этические соображения. Анализируя существующую литературу и тематические исследования, мы проливаем свет на то, как технологии ИИ меняют наше понимание и обработку человеческого языка.

Ключевые слова: искусственный интеллект, обработка естественного языка (NLP), машинное обучение, глубокое обучение, лингвистический анализ, языковое моделирование, интеллектуальный анализ текста, семантический анализ, автоматический перевод, вычислительные модели, взаимодействие человека и компьютера, генерация текста, этические соображения в ИИ.

Abstract. The rapid advancements in artificial intelligence (AI) over the past decade have significantly influenced various fields, with computational linguistics standing out as one of the most transformative areas. This article explores the integration of AI into computational linguistics, examining its theoretical foundations, methodologies, practical applications, and ethical considerations. By analyzing existing literature and case studies, we shed light on how AI technologies are reshaping our understanding and processing of human language.

Keywords: Artificial Intelligence, Natural Language Processing (NLP), machine learning, deep learning, linguistic analysis, language modeling, text mining, semantic analysis, automated translation, computational models, human-computer interaction, text generation, ethical considerations in AI.

Introduction. Computational linguistics, a subfield at the intersection of computer science and linguistics, aims to model and understand human language through computational methods. With the advent of AI, particularly in the forms of machine learning (ML) and deep learning (DL), researchers and practitioners have harnessed these powerful techniques to tackle complex linguistic challenges. This paper discusses how AI has been utilized in various linguistic tasks, ranging from natural

language processing (NLP) to speech recognition, and highlights future implications for research and application.

Theoretical Foundations of AI in Computational Linguistics

The onset of artificial intelligence (AI) has transformed the entire landscape of computational linguistics, thus changing researchers' approaches to natural language processing (NLP) tasks [Jurafsky & Martin, 2023]. With AI-driven algorithms such as deep learning, neural networks, and others, advances have been made in various areas, including but not limited to language modeling, sentiment analysis, and machine translation [Young et al., 2018]. The advent of AI has improved the accuracy and efficiency of NLP systems, enabling unprecedented automatic analysis and generation of human language [Manning et al., 2020].

Thus, AI-based language models like transformer architectures have achieved state-of-the-art results in language translation, question answering, and text summarization [Vaswani et al., 2017]. Furthermore, the integration of AI with linguistic theories and resources has enabled the development of more complex NLP systems that capture the complexities and nuances of human language, such as contextual understanding, idiomatic expressions, and figurative language [Bender & Koller, 2020]. As AI continues to mature, it is inevitable that it will play a large part in deciding the direction of the future of computational linguistics, wherein researchers will be able to meet long-standing problems in the field as well as expand frontiers in processing and understanding human language. Regular physical exercise helps in boosting cardiovascular health and lowering the risk of numerous ailments in the human body. Nystoriak et al. (2018) have shown that exercise is related to a reduction in cardiovascular disease risk and mortality through causative linkages. Exercise mitigates or modifies many cardiovascular disease risks, sometimes working in concert. Aerobic and strength training can initiate exercise-induced physiological changes that improve vascular and metabolic health and contribute to the prevention of diseases.

NLP serves as a core component of computational linguistics, enabling computers to interpret, generate, and manipulate human language. Traditional NLP methods relied heavily on rule-based approaches and statistical models. However, the emergence of AI, particularly ML algorithms such as support vector machines and neural networks, has provided new avenues for improving accuracy and performance in language-related tasks.

Machine learning techniques have revolutionized computational linguistics by allowing systems to learn from data rather than predefined rules. Supervised, unsupervised, and reinforcement learning paradigms have been extensively applied in tasks like text classification, sentiment analysis, and language modeling. Additionally, deep learning architecture, particularly recurrent neural networks (RNNs), convolutional neural networks (CNNs), and transformers, has pushed the boundaries of what is achievable in language representation and understanding.

Practical Applications

Artificial intelligence has led to groundbreaking applications in the field of computational linguistics:

1) Machine Translation

Automated translation services, exemplified by Google Translate, leverage advanced neural machine translation (NMT) methods to provide high-quality translations across multiple languages. Current systems utilize large datasets to train models capable of capturing syntactic and semantic nuances between languages.

2) Sentiment Analysis

Businesses and social media platforms employ AI-driven sentiment analysis tools to gauge public opinion by analyzing textual data. These tools help organizations make informed decisions based on user feedback, trending topics, and emotive content.

3) Speech Recognition

Innovations in speech recognition technology, powered by AI, have made significant strides in accessibility and user interface dynamics. Notable examples include virtual assistants like Amazon's Alexa and Apple's Siri, which can understand and respond to spoken language with remarkable accuracy.

4) Question Answering Systems

AI has enhanced the development of sophisticated question-answering systems that process and extract information from vast databases. Such systems facilitate more intuitive interactions between humans and machines, paving the way for improvements in customer service, education, and research.

Ethical Considerations

Despite the considerable benefits brought about by AI in computational linguistics, certain ethical concerns must be addressed. Issues such as bias in language models, privacy implications associated with data collection, and the potential for misinformation are paramount. It is essential for researchers and practitioners to implement responsible AI practices—such as rigorous auditing and transparency—to mitigate these risks.

As artificial intelligence (AI) continues to permeate various aspects of our lives—from healthcare and finance to entertainment and transportation—the ethical implications of its application are becoming increasingly significant. The rapid advancement of AI technologies raises critical questions concerning morality, bias, accountability, privacy, and the impact on employment and society at large. This article outlines the key ethical considerations that must be addressed to ensure the responsible development and deployment of AI systems.

One of the most pressing ethical issues in AI is the potential for bias. AI systems are often trained on large datasets that may contain historical prejudices or reflect social inequalities. If these biases are not addressed, AI can perpetuate and even amplify discrimination against certain groups based on race, gender, age, or socioeconomic status. For example, facial recognition systems have been shown to have higher error rates for people with darker skin tones compared to lighter skin tones.

The «black box» nature of many AI models poses challenges for transparency and accountability. Decisions made by AI systems can be opaque, making it difficult for users to understand how outcomes are reached. This lack of transparency can lead to distrust and hinder the ability to hold systems accountable for their actions.

When AI systems make decisions, determining accountability can be complex. Who is responsible if an AI system causes harm or makes a mistake? Is it the developers, the organizations deploying the technology, or the AI itself? Establishing clear lines of accountability is essential, especially in high-stakes scenarios.

The use of AI often involves the collection and processing of vast amounts of personal data. This raises concerns about privacy and the potential for misuse of sensitive information. The challenge is to balance the benefits of AI-driven insights with the right to privacy. The rise of AI technologies raises concerns about job displacement and the future of work. While AI has the potential to enhance productivity and create new job opportunities, it may also lead to significant job losses in certain sectors.

The ethical considerations surrounding AI are complex and multifaceted. As AI technologies continue to evolve and integrate into various domains, it is imperative that developers, organizations, and regulators prioritize ethical principles in their implementation. By addressing issues of bias, transparency, accountability, privacy, employment, and moral agency, we can promote the responsible use of AI and ensure that its benefits are realized without compromising ethical standards. Ultimately, the aim should be to create AI systems that enhance human well-being and foster a just and equitable society.

Conclusion. The integration of artificial intelligence into computational linguistics has transformed the landscape of language processing and understanding. As AI technologies continue to evolve, further advancements in computational linguistics will emerge, enabling deeper insights into human language and communication. Continued interdisciplinary collaboration among linguists, computer scientists, and ethicists will be crucial to navigate the complexities and responsibilities inherent in this rapidly advancing field.

REFERENCES:

1. Bender, E. M., & Koller, A. (2020). Climbing towards NLU: On meaning, form, and understanding in the age of data. *Proceedings of the 58th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, 5185-5198.

2. Chollet, F. (2018). Deep Learning with Python. Manning Publications.
3. Jurafsky, D., & Martin, J. H. (2023). Speech and Language Processing (3rd ed.). Prentice Hall.
4. Manning, C. D., Schütze, H., & Raghunathan, K. (2020). Foundations of Statistical Natural Language Processing. MIT Press.
5. Vaswani, A., Shazeer, N., Parmar, N., Uszkoreit, J., Jones, L., Gomez, A. N., Kaiser, Ł., & Polosukhin, I. (2017). Attention is all you need. Advances in Neural Information Processing Systems, 30.
6. Young, T., Hazarika, D., Poria, S., & Cambria, E. (2018). Recent trends in deep learning-based natural language processing. IEEE Computational Intelligence Magazine*, 13 (3), 55-75.
7. Wang, Y., & Manning, C. D. (2012). Baselines and Bigrams: A Strong, Simple Model for Sentiment Analysis. Proceedings of the 50th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics: Short Papers, 90-94.

UO'K 821.161.2.09(082)=00

BOQIY DARBADAR ROMANIDA MIFOLOGIK MODEL KO'RINISHLARI

D.Z. Aliyeva, o'qituvchi, Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz

Annotatsiya. Isajon Sultonning Boqiy darbadar romani hamda hikoyalarda ilgari surilgan fikrlar, qahramonlar ruhiyati o'z jozibasiga ega. Hikoyalarining asosiy mohiyati va tagzamidagi insonni komillikka yetaklovchi fazilatlar va insoniy tuyg'ularning uyg'unlashuvi nazarda tutiladi. Yozuvchi qalamiga mansub boshqa ko'plab hikoyalarda mifik obrazlar yorqin namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: folklorizm, mifologiya, tush motivi, hikoya, obraz, qissa, qahramon.

Аннотация. Роман Исаджона Султана «Баки Дарбадар» и истории героев имеют свое очарование. Основная суть и основа их рассказов – сочетание качеств, ведущих человека к совершенству, и человеческих чувств. Во многих других рассказах, написанных писателем, ярко отображены мифические образы.

Ключевые слова: фольклор, мифология, мотив сна, рассказ, образ, новелла, герой.

Abstract. Isajon Sultan's novel "Baqi Darbadar" and the stories of the heroes have their own charm. The main content and basis of their stories is the combination of qualities and human feelings that lead a person to perfection. In many other stories of the writer, mythical characters are vividly depicted.

Key words: folklore, mythology, dream motive, story, image, short story, hero.

Mustaqillik davri o'zbek nasrida Isajon Sulton ijodi alohida o'rin tutadi. Xususan, adibning "Boqiy darbadar" romani badiiy-g'oyaviy, ifodalilik jihatidan o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Bu romanda butun insoniyatga xos bo'lgan azaliy muammolar Sharq va G'arb estetik tafakkur an'analari sintezi sifatida yangi yo'nalishlarda o'zining badiiy yechimini topadi. Bugun dunyo tez o'zgarmoqda. Garchi yangi davr texnologik taraqqiyotning yuqori darajasini ifodalasa-da, insoniyat uchun boshqa minglab muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Global isish natijasida ekologiya har yili o'zgarib, o'simlik va hayvonot dunyosiga zarar yetkazmoqda. Siyosiy va ijtimoiy sharoitlar keskin, demokratiya inqirozga yuz tutdi. Yadro quroli tahdidi kundan kunga kuchayib bormoqda... Xo'sh, qanday qilib bunday og'ir vaziyatda yashash mumkin? Ushbu muammolar uchun maxsus yechim bormi? Isajon Sulton romanlarida bu savollarga javob topishga harakat qiladi. Zamonaviy global dunyoda u insonga yo'l ko'rsatishga, uning hayotiy maqsadlari va vazifalarini eslatishga harakat qiladi. Shu ma'noda yozuvchi o'z romanlarida Olam va inson munosabatlarining yangi modelini, yangi tushunchasini taqdim etadi. Aslida Isajon Sulton ijodining o'ziga xosligi, nasrimizga kiritgan yangiligi ham shunda. G'arbda genetiklar manqurtlarni - barcha ishlarni so'zsiz bajara oladigan sun'iy odamlarni yaratishga va klonlashga harakat qilmoqdalar. Dunyoning har bir mamlakatidagi ruhoniylar va fazilatli odamlar bunday kashfiyotlarni eng keskin tarzda qoralaydilar. Iste'dodli adib Isajon Sulton o'zining "Boqiy darbadar" romanida insoniyat tarixi va hayotning manguligi, harakat "Hech narsa va faqat hech narsa"ga aylangan odamlarning "Abadiy darbadar" deb talqin etilishi haqida yozadi. Muallif bu orqali o'quvchi ongi va ongiga milliy va umuminsoniy ahamiyatga ega bo'lgan masala dunyoda hamma narsaning abadiy emasligi, balki iymon va insoniylik, vatanga muhabbat va tuyg'u, muhimligini anglatmoqchi. Insonning e'tiqodi vatansiz bo'lmasligi haqiqatdir. Jahon mumtoz adabiyotida "Abadiy darbadar" mavzusidagi bir qancha yetuk roman, qissa va ertaklar mavjud. Jumladan, ingliz yozuvchisi Sharl Metyurenning "Darvoza

qo'riqchisi Melmot", fransuz yozuvchisi Yejen Seunning "Agasfer" va Luis Borexnesning "O'lmas odam" qissasi kitobxonlarga yaxshi tanish. Iso Masih va Pontiy Pilat hikoyasi bilan bog'liq bo'lgan ushbu sayohat mavzusi Mixail Bulgakovning "Usta va Margarita" romanida va Chingiz Aytmatovning "Kunda" ("Plaxa") asarlarida qisman eslatib o'tilgan. Gap shundaki, 1-asrda Rim imperiyasining mustamlakasi bo'lgan yahudiylar yurti Yahudiya Rim prokurori Pontiy Pilat nasroniy payg'ambar Iso Masihni o'g'ri va qaroqchilar bilan birga xalqni gijgijlagani uchun xochga mixlagan, dinga shubha qilgan. Rimliklarni va yangi dinni chaqirdi. Shafqatsiz Rim soqchilari Isoni va boshqa yuzlab mahbuslarni Go'lgota tepaligiga – jazo joyiga olib boradilar. Jazirama issiqda mahbuslar xochlarni o'zlari ko'tarishlari kerak. Iso Masih yo'lda charchab, yahudiylarning uyi oldidagi skameykada qisqa vaqt o'tirishga ruxsat so'raganida, uy egasi uni ichkariga kiritmadi: "Ketmang!" u aytdi. Shunda Rasululloh sollallohu alayhi vasallam u kishiga: "Sen ham kun oxirigacha yur!" dedilar. - U namoz o'qiydi. U kishi abadiy darbadarga aylanadi. Isajon Sulton romanida olim butun dunyo bo'ylab Dominionni abadiylashtirish uchun G'arbdagi maxfiy ilm markazlarida sun'iy odam yaratadi. Komil aqlli o'lmas inson bu dunyoni o'z aql-zakovati va laboratoriyalarda klonlash bilan yaratgan Xudoning qudratini Xudoga gunoh sifatida anglab yetadi, yovuz kashfiyotchilardan qochib, abadiy mahbusga aylanadi. Asarda muallif komil sun'iy shaxsning ixtirochilarga murojaati orqali insoniyat taqdiri haqidagi fikrlarini ifodalaydi. Romanda sun'iy ravishda kashf etilgan Komil inson ilmiy markazdan qochmasdan oldin sun'iy odamlar tomonidan bunday kashfiyotlar yaratilishini qoralab, buning sabablarini ko'rsatadi: Muallif ushbu maktubda duo yoki ogohlantirish ruhida o'quvchilarga ma'lumot beradi. koinot va odamlarning yaratilish maqsadi va muallif tog' va g'orda yolg'iz. U "Boqiy darbadar" yashayotgan keksa avliyoning huzuriga qanday kelib, unga mo'jiza ko'rsataman, agar bo'lmasa, o'ldiraman, deb qo'rqitganini tasvirlaydi. Bizningcha, muallif bu yerda olamdagi hayotning sirli hodisalari haqida o'ta teran falsafiy fikrlar bildirar ekan, shu o'rinda kichik bir e'tirozga ham yo'l ochadi. Iso Masih ikki ming yil davomida o'limsiz yashagan Darbadar yo'lida duch kelgan avliyoni "o'ldirish" bilan tahdid qilishi mantiqqa to'g'ri kelmaydi. Voqea va xarakter mantiqiga ko'ra, avliyo Darbadar avliyoga hurmat bilan murojaat qilishi, uning taqdiri haqida savollar berishi tabiiy va mantiqiy bo'lar edi. Yozuvchi ikki marta o'ylamay, ko'pchilikka tushunarli tarzda Yaratganning buyuk aql-zakovati va cheksiz qudratiga avliyoning tili bilan javob qaytaradi: "Agar siz o'zingiz dunyoda nima istayotganingizni bilmasangiz, men, bir bechora banda qayerdan bilishim mumkin, – deydi avliyo. Qarang, dunyodagi hamma narsa mukammal tartibda harakat qiladi. Bahorda yerdan turli o'simliklar unib chiqadi... Bulutlar ko'p o'simliklarning unib chiqishi uchun zarur bo'lgan suv va yomg'irni olib kelganda, hatto ularning kuchini ko'rib hayron bo'lasiz, yoki eski yerni... o'g'iti bo'lishi uchun. Boshqa joy bo'ronlar esadi, suv toshqinlari oqadi... Quyosh kerakli darajada qizisa, daraxtlar va o'tlarni changlatish uchun shuncha asalari va hasharotlar kerak bo'ladi va u ko'proq to'planib boradi, davosi bo'lsa, va bularning barchasini ishlatib, hech qanday natija bermasangiz... Buning ustiga yana bir mo'jiza so'rasangiz. Avliyoning bu Purmana javobi oxir-oqibat barcha odamlar uchun savolga aylanadi. Darhaqiqat, koinot hayotida son-sanoqsiz mo'jizalar mavjud: simsiz radioaloqa, yer yo'ldoshlari, kvazar to'lqinlari tufayli millionlab televizor ekranlarida bir xil tasvir va vaziyatlarning paydo bo'lishi, televizor ekranlarida istalgan videokanalga o'tish imkoniyati. Qanotlardan kelib chiqqan shamol, samolyotlarning quvvati turbinalari, og'irligi tonnalab bo'lgan temir samolyotlar, havoda uchayotgan samolyotlar, inson ruhiy olamining sirlari... Isajon Sultonning "Boqiy darbadar" romani hajman unchalik katta emas, chuqur va universal g'oyalar, fikrlar va qarashlar, tasavvurlar berilgan rasmning kichik maydonida, unda adibning bilimdonligi, din va ilmlarni chuqur bilishi seziladi. O'lis tarixiy o'tmishdan yaqin kelajakka qadar bo'lgan abadiy, bepoyon davrlarni o'z ichiga olgan fikr, g'oya va tushunchalarning ko'pligi tufayli roman syujeti tabiiy ravishda parchalanib, uzilib qolgan. Roman mazmuniga ko'ra, ba'zi asosiy g'oya va hodisalarning manbai "Injil"ning "Injil" qismiga, bir qismi Mixail Bulgakovning "Usta va Margarita" siga, yana bir qismi Chingiz Aytmatovning "Kunda" romaniga taalluqlidir." (yoki "Qatl"). Tasvirlangan voqealar bilan hamohang. Hozir ham bu ikki buyuk adibning ijodiy ta'siri Isojon Sulton ijodida seziladi. "Boqiy darbadar" romani boshida muallif shunday deydi. Rim imperiyasining zulmkor quroli, insoniyat tarixidagi yovuzlik timsoli – o'lim armiyasi haqida roman syujetidagi voqealarni harakatga keltiradi: Odamlar "Maks" deb ataydigan

o'lim qo'shini bugun odamni o'ziga oladi. Kim qatl etilyapti Ismi odamlarda qo'rquv va dahshat uyg'otadigan bu askarlar, ularni ota-onasi ham, qarindoshlari ham bilmaydi, go'dakdek qarindoshlaridan tortib, noma'lum joylarga – cho'lga olib ketiladi. Ko'p dahshatli gaplar bo'ldi. Birdan uzoqroqda o'lim qo'shini bir kishini (Iso Masih) emas, balki yuzlab asirlarni Go'lgotaga haydab yubordi. Muallif bu muqaddimada o'ziga xos badiiy tafsilot – mahkumning boshiga soya solayotgan oq bulut tasvirini – tabarruk zotning qatl qilinayotgan payg'ambarligini yetkazish uchun bergan. Bu badiiy tafsilot Chingiz Aytmatovning "Asr kuni" romaniga kiritilmagan, keyinchalik alohida nashr etilgan "Chingizxon boshi uzra oq bulut" qissasini eslatadi. (Aslida oq bulut zolim Chingizxon ustida emas, armiyada bir qizni sevib, u bilan oila qurgan va shu "gunoh"i uchun egilib, ikki shoxini sindirgan mazlum askarning boshi ustidadir.) Bu badiiy tafsilot "Boqiy darbadar" romanida o'zini oqlaydi, payg'ambarning boshlariga soya soladi. "Boqiy darbadar" romani muqaddimasida Rasululloh sollallohu alayhi vasallam ramziy qora chumchuqlar galasi tasvirlangan yana bir muhim badiiy tafsilot borki, "Oyning o'n uchinchi kuni, ya'ni juma kuni uchadigan qora chumchuqlar, aslida, odamga yuk olib keladi. Dahshatli va shafqatsiz la'nat". Muallif asarining qahramonlari jismoniy va aqliy qobiliyatiga ega bo'lmagan ko'r yahudiy, avval tegirmonchi, keyin boshqalarga qarz beruvchi sudxo'r, so'ngra etikdo'z va ikkitadan ortiq yashirin ilmiy markazda ajoyib olimlar tomonidan kashf etilgan qudratli sun'iy dahodir. Ming yil o'tgach, ularning taqdirilarida o'xshashlikni ko'radi. Biroq, sun'iy va qudratli inson taqdirilarini Iso Masih mehnat paytida la'natlagan abadiy Darbadar bilan solishtirish u qadar oqlanmaydi. Falsafiy jihatdan bu o'xshashlik ham katta farqni bildiradi. Isajon Sulton asarida Muborak 269 kishi ismli shaxsning la'natiga uchragan va u dunyoning oxirigacha o'lmasdan sayr qilgan darbadar va olimlar yaratgan daholar sun'iy ravishda egallagan kuch va aql-zakovatga ega bo'lgan dahodir. Jamiyatdan, to'g'rirog'i, yovuz siyosatchilardan qochgan, abadiy darbadar bo'lgan – boshqacha. Qadimgi Abadiy Darbadar unchalik qo'pol va shafqatsiz odam emas edi. U shafqatsiz rimliklar tomonidan qiynoqqa solinib yoki o'ldirilishidan qo'rqib, o'zini zolim qilib ko'rsatadi. Iso Masihning o'limidan oldin uning xalqi hech kimga, na yahudiya, na rimga rahm qilmas edi. Sababi ularda mehr-shafqat yo'qligida emas, balki totalitar tuzum o'rnatgan rimliklarning zulmidan qo'rqish ularning qalbi va ongini qamrab olgani uchundir. Ikki ming yil o'tib, Boqiy Darbadar yovuz maqsad va vazifalar unga ishonib topshirilganidan norozi. Muallif sun'iy insonni yaratishda olimlar qanday maqsadlarni ko'zlashlarini ilmiy asosli yo'l bilan tushuntirib beradi: "Avvalida na otasi, na onasi, na vatani, na millati, na birodarlari bo'lgan shunday komil maxluqlar (ota-onasiz, vatansiz). Fuqaroligi bo'lmagan shaxslarni mukammal deb ta'riflash qanday bo'lar edi? Ommaviy ko'paytirishni boshlash orqali xavfli hududlarda, minalarda, hayot uchun xavfli joylarda, vulqonlar tubida va suv ostida (bunday joylarda mavjudotlar emas, faqat robotlar omon qolishi mumkin, boshqacha qilib aytganda, haqiqiy odamlardan foydalanish mumkin bo'lmagan hollarda qo'llash kerak. Ularning ijtimoiy nafaqa olish huquqi yo'qligini ta'kidlash uchun (bu ibora o'zbek tilida chiqmagan, hatto nom berish ham ko'zda tutilmagan, uni raqamlar bilan ifodalash kifoya edi. "Isajon Sulton kelganida, yovuzlik jinoyatchilarga katta pul evaziga xizmat qilayotgan olimlarning sinov ob'ektlarini raqamlar bilan belgilab qo'yishi fashistlarning Osventsim va Daxau kabi konslagerlardagi mahbuslarni nomerlash orqali ataylab xo'rflashiga o'xshaydi. Qamoqxonalarda ota va onadan tug'ilgan sun'iy maxluqlar esa Bunday tajribalar muvaffaqiyatli yakunlangandan so'ng nomi, tili, qadriyati va - yo'q boshqa irq. millatiga mansub, ammo jismoniy va ruhiy jihatdan oddiy odamlardan ko'p marta ustun bo'lishi kutilgan edi! Dunyo olimlarining fikriga ko'ra, Yerda III jahon urushini keltirib chiqaradigan juda ko'p yadro qurollari mavjudki, ular o'n yoki sayyoramizni portlatib yuborishi mumkin. yigirma marta yo'q qilish. Sovuq urush tufayli taraqqiyparvar, tinchliksevar davlatlar va tajovuzkor mamlakatlar o'rtasidagi qarama-qarshilik, ommaviy qirg'in qurollari tobora ko'proq kashf qilinmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Султон И. Асарлар. 1-жилд. Ҳикоялар. - Тошкент: Ғафур Ғулом, 2017.
2. Хакимов М. Ёзувчи ва халқ тили (Ўзбек совет ёзувчиларининг асарларида макол ва афоризмлар). Тошкент: Фан, 1972. - 176 б.
3. Саримсоков Б. Фольклоризмлар типологияси масаласига доир // Ўзбек тили ва адабиёти, 1980, 4-сон, 25-34-бетлар.
4. Эшонкул Ж. Ўзбек фольклорида туш ва унинг бадий талқини. - Тошкент: Фан, 2011.134-6

INGLIZ TILIDAGI MAQOLLARNING LINGVOMADANIY JIHATLARINI TAHLIL QILISHDA TIL VA MADANIYATNING O'ZARO BOG'LIQLIGINI TASVIRLASH

I.I. Aripova, magistrant, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz

Sh.Q. Jumaqulova, PhD, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz tilidagi maqollarning lingvomadaniy jihatlarini tahlil qilib, til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ta'kidlaydi. Maqollar, nafaqat hikmatlarni ifodalashda, balki butun bir millat va elatning qadriyatlarini, e'tiqodlari va o'tmish kechinmalarini aks ettiruvchi ko'rsatkich sifatida namoyon bo'ladi. O'rganishlar shuni ko'rsatadiki, maqollarni tushunish, tilning boyligini va madaniy merosini qadrlashda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: madaniy me'ros, ijtimoiy aloqa, urf-odat, metafora, global ta'sir.

Аннотация. В данной статье анализируются лингвокультурологические аспекты английских пословиц, подчеркивается взаимосвязь языка и культуры. Пословицы — это не просто выражение мудрости, но также отражение социальных ценностей, убеждений и исторического опыта. В конечном итоге анализ показывает, что понимание пословиц играет решающую роль в оценке богатства языка и его культурного наследия.

Ключевые слова: культурное наследие, социальный контакт, обычаи, метафора, глобальное воздействие.

Abstract. This article analyzes the linguistic and cultural aspects of English proverbs, emphasizing the interconnection between language and culture. Proverbs are not merely expressions of wisdom but also serve as reflections of societal values, beliefs, and historical experiences. Ultimately, the analysis reveals that understanding proverbs plays a crucial role in appreciating the richness of the language and its cultural heritage.

Key words: cultural heritage, social contact, customs, metaphor, global impact.

Kirish. Ingliz tilidagi maqollar, o'zlarida xalqning ichki kechinmalari, urf-odatlarini va tarixiy tajribalari haqida chuqur ma'lumotlarni ifodalovchi lingvistik birliklardir. Til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ushbu maqollarning mazmunini yoritishda muhim ahamiyatga ega, chunki maqollar nafaqat tilning asosiy qismini tashkil etadi, balki xalqning ma'naviyati va dunyoqarashini aks ettiradi. Har bir maqol o'z ichida muayyan bir ma'no, dars yoki saboqni ifodalab, muayyan bir madaniy kontekstda shakllanadi. Ingliz tilidagi maqollar ko'pincha keng tarqalgan hikmatlarni yoki hayotiy tajribalarni aks ettirib, insonlarga turli vaziyatlarda rahbarlik qiladi. Ular, shuningdek, ingliz tilini o'rganayotgan kishilar uchun dastlabki madaniy asar sifatida xizmat qiladi, chunki bu maqollar juda ko'p hollarda xalqning milliy xarakteri, qadriyatlarini va umumbashariy tajribalarini ifodalaydi.

Maqolaning maqsadi ingliz tilida keng tarqalgan maqollarni tahlil qilish orqali til va madaniyatning o'zaro bog'liqligini ko'rsatishdir. Ushbu sohada o'tkazilgan tadqiqotlar, maqollarning lingvomadaniy jihatlarini, ularda aks etgan milliy qadriyatlar va universal hayot tamoyillarini ochib beradigan muhim vosita sifatida ahamiyat kasb etadi. Aslida, maqollar orqali biz insoniyatning umumiy tajribalarini, uning madaniy farqliligini va til orqali qanday ifoda etilishini ko'rishimiz mumkin.

Ushbu maqola, shuningdek, maqollarning ingliz tilida o'ziga xos jihatlarini va ularni tushunish uchun zarur bo'lgan madaniy kontekstni yoritishga harakat qiladi. Maqollarda aks etgan qadriyatlarini, til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilish orqali, ingliz tili misolida tilshunoslik va madaniyatshunoslik sohalarida bir bog'lanish nuqtasini topishni maqsad qilamiz. Ingliz tilidagi maqollar, nafaqat xalqning hayotiy tajribalari va hikmatlarini o'z ichiga oladi, balki til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni chuqur aks ettiradi. Maqollar, o'zlarini ba'zan qisqa va bir xil shaklda ifodalashlariga qaramay, ko'plab konnotatsiyalarni, madaniy o'ziga xosliklarni va aql-idrokni o'z ichiga oladi. Ushbu maqolada, ingliz tilidagi maqollarning lingvomadaniy jihatlarini tahlil qilinadi va til va madaniyatning o'zaro bog'liqligi ko'rsatiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Til — bu odamlarga o'z fikrlarini ifodalash va boshqalar bilan muloqot qilish imkoniyatini beruvchi vosita. Madaniyat esa ijtimoiy guruhning urf-odatlarini,

qadriyatlar, e'tiqodlari va ko'nikmalari to'plamidir. Til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlik, har bir jamiyatda o'ziga xos shaklda namoyon bo'ladi. Maqollar, odatda, madaniyatni aks ettiradi va til orqali saqlanadi. Bunday maqollarni tahlil qilish, tilning qanchalik qimmatli madaniy xazina ekanligini ko'rsatadi. Maqollarning lingvomadaniy jihatlari quyidagilar:

1. Madaniy meros: Ingliz tilidagi ko'plab maqollar, xalqning tarixiy tajribalari, an'analari va voqealariga asoslanadi. Masalan, "Actions speak louder than words" maqoli, amallar va harakatlarning so'zlardan ko'ra ahamiyatini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, bu maqol ingliz jamiyatida ishni bajarish va natijalarni ko'rsatish qadriyatiga ishora qiladi.

2. Qadriyatlar va e'tiqodlar: Maqollar, bir faoliyatda yoki qarorda qabul qilinadigan qadriyatlarni ochib beradi. "Don't count your chickens before they hatch" maqoli kelajakda ikki bor o'ylashning muhimligini va voal xizmatlar bilan bog'liq bo'lmagan umidlardan qochish zarurligini bildiradi. Bu qadriyat, ehtiyotkorlik va sabrni ifodalaydi.

3. Ijtimoiy aloqalar: Maqollar, ijtimoiy normalar va aloqalarni ko'rsatadi. "Birds of a feather flock together" maqoli o'xshash insonlar yoki guruhlarining birga birlashishini ta'kidlaydi. Bu, insonlarning o'zaro aloqalarini va o'zaro bog'liqliklarini aks ettiradi.

4. Tug'ilish joyi va joyiy sharoitlar: Ingliz maqollaridan ko'pchiligi ma'lum joyiy sharoitlar, urf-odatlar va faoliyatlar bilan bog'liqdir. "When in Rome, do as the Romans do" maqoli, boshqa madaniyatlarda amalga oshish vositalarini hurmat qilishni va joyiy sharoitlarga moslashishni ta'kidlaydi.

Ingliz tilidagi maqollar, til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni oshkor qiladi. Ular, nafaqat tilning go'zalligini aks ettiradi, balki madaniyatning o'ziga xos o'zgaruvchanligini ham ko'rsatadi. Tahlil qilish orqali, biz til va madaniyatni bir-biriga bog'laydigan kuchli aloqalar mavjudligini tushunamiz, shu orqali xalqlar o'rtasidagi muloqot va anglashuvni rivojlantirish imkoniyatlarini xulosa qilishimiz mumkin. Maqollar orqali tilning madaniyatni ifodalashdagi rolini va ahamiyatini yanada chuqurroq anglashimiz mumkin.

Til va madaniyat o'rtasidagi munosabatni tushunadigan ko'plab ingliz maqollari mavjud. Ushbu maqollar til orqali madaniyatning qanday ifodalanishini va qanday tarzda tushunilishini ko'rsatadi. Keling, ayrim maqollarni ko'rib chiqamiz va ularning tahliliga e'tibor beraylik: "A language is something infinitely greater than grammar and philology". Bu maqol, tilning nafaqat grammatik yoki lug'aviy qoidalar to'plami ekanligini, balki madaniyat va tarixni o'z ichiga oladigan chuqur tuzilishga ega ekanligini anglatadi. Til, odamlarning o'zaro aloqasi va tajribalari orqali shakllanadi. Ularning qadriyatlar, urf-odatlari va fikrlash tarzlarini aks ettiradi. "The limits of my language mean the limits of my world". Filosof Ludwig Wittgenstein tomonidan aytilgan bu maqol, til va dunyoqarash o'rtasidagi bog'liqlikni ifodalaydi. Tilni o'zlashtirishda, odamning fikrlash va tushunish chegaralari kengayadi. Agar biror tilni to'liq o'zlashtirmasa, ushbu tilga xos bo'lgan madaniyatni, an'analarni va g'oyalarni to'liq anglay olmasligi mumkin. "You can't understand someone until you've walked a mile in their shoes." Ushbu maqol til va madaniyat kontekstida o'zaro tushunish va empatiya ko'rsatishni ta'kidlaydi. Har bir til va madaniyat o'zining o'ziga xos tajribalarini va tarixini o'z ichiga oladi. Agar bitta madaniyat vakili boshqasining tajribalarini tushunmasa yoki hurmat qilmasa, ushbu madaniyatlar o'rtasida aloqa yo'qoladi. "Words are, of course, the most powerful drug used by mankind " Bu maqol lug'at va madaniyatning qanday kuchli ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. So'zlar orqali his-tuyg'ular, fikrlar va ijtimoiy normalar ifodalanadi. Til orqali odamlar o'rtasidagi aloqalar o'rnatiladi, ijtimoiy o'zgarishlar va madaniy tajribalar shakllanadi. "A picture is worth a thousand words." Ushbu maqolning madaniyat va tushuncha kontekstida, ko'plab til va madaniyatlarni o'z ichiga olgan katta ahamiyatga ega. Ba'zida odamlar til orqali so'zlab berishi qiyin bo'lgan hislarni obrazlar yoki simvollar orqali ifoda eta olishadi. Madaniyatlar orasidagi farqlar ushbu "rasmnoma" haqidagi tushunchalarga ham ta'sir qiladi.

Ingliz tilidagi maqollar, til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni chuqur anglashimizga yordam beradi. Ular tilning nafaqat kommunikatsiya vositasi, balki madaniy identifikatsiya va tushunish uchun muhim vosita ekanligini ko'rsatadi. Har bir maqol, o'z madaniyati va tilingiz orqali boshqalarga zid keltirishga yordam beradigan aql-idrok va an'analarga ega ekanligini ta'kidlaydi.

Ingliz tilidagi maqollarning lingvomadaniy jihatlarini tahlil qilish, til va madaniyatning o'zaro bog'liqligini chuqur anglashimizga yordam beradi. Maqollar, bir millatning madaniy merosi, qadriyatlari, urf-odatlar va hayot tarzining aksidir. Ular ko'pincha biror xulosani yoki hayotiy saboqni qisqa va ravon ifoda etish uchun ishlatiladi.

1. Umumiy maqsad va funksiyalar: Har bir maqol o'zaro muloqotda yoki ijtimoiy hayotda dastur yoki ko'rsatma sifatida xizmat qiladi, bu esa madaniyatni o'z ichiga oladi. Misol uchun, "Don't count your chickens before they hatch" (Tuxum paydo bo'lmasdan avval tovuq sanama) maqoli oldindan xulosalar chiqarishning zarurligini bildiradi va bu anglashuv ayrim madaniyatlarda muhim ahamiyatga ega.

2. Qadriyatlar va e'tiqodlar: Maqollar orqali jamiyatdagi qadriyatlar va e'tiqodlar ifodalanadi. Ingliz maqollari ko'pincha industrialashuv va individualizm kabi g'oyalarni aks ettiradi. Misol uchun, "The early bird catches the worm" (Erta turadigan qush hasharotni ushlaydi) – bu mehnatsevarlik va vaqtni boshqarishning ahamiyatini ta'kidlaydi.

3. Til va shaxsiyat: Ingliz tilidagi maqollar, ayniqsa, mahalliy lahjalarida yoki dialektlarda uchraydigan ifodalar orqali lokal madaniyat va shaxsiyatni aks ettiradi. Masalan, biror hududga xos maqol o'sha joyning madaniyati, urf-odati va tarixiga bo'lgan aloqani ko'rsatadi.

4. Simvolizm va metafora: Maqollarda ishlatiladigan tasviriy asoslar (masalan, hayvonlar, tabiat, moddiy ob'ektlar) madaniyatning simvolik taraflarini ko'rsatadi. "A bird in the hand is worth two in the bush" (Qo'lingda bir qush, butazorda ikki qushdan yaxshiroq) maqoli kelajakdagi imkoniyatlardan ko'ra hozirgi mavjud narsalarga ahamiyat berishni anglatadi.

5. Milliy va global ta'sir: Ingliz tili global til bo'lgani sababli, uning maqollari boshqa madaniyatlar bilan muloqotda o'zgaradi. Ingliz tilidagi maqollar dunyo bo'ylab tarqalmoqda va boshqa tillarga tarjima qilinayotganda yangi ma'nolar va tafsirlarni olishi mumkin.

Xulosa. Umuman olganda, ingliz maqollari tili va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ko'rsatadi. Ular orqali til jarayoniga, madaniyatning rivojlanishiga va ijtimoiy qadriyatlarga oid chuqur tushuncha olishimiz mumkin. Shu tarzda, maqollar nafaqat tilning bir qismi, balki inson tafakkuri va madaniyati bilan chambarchas bog'liqdir. Ingliz tilidagi maqollarni lingvomadaniy jihatdan tahlil qilish jarayoni, til va madaniyat o'rtasidagi murakkab va o'zaro bog'liq munosabatlarni ochib beradi. Ushbu maqollar, hayotdagi tajribalar va hikmatlarni o'z ichiga olganligi sababli, millatning ruhini, qadriyatlarini va umumbashariy tajribalarini ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Tahlil davomida anglashimiz mumkinki, maqollar nafaqat tilning o'ziga xos leksik va grammatik qoidalarini namoyon etadi, balki mavjud madaniy kontekstni ham o'z ichiga oladi. Bu maqolada ko'rsatilganidek, ingliz tilidagi maqollar global madaniyatning shakllanishi va rivojlanishiga hissa qo'shgan diniy, tarixiy va sosial omillarni aks ettirmoqda. Shunday qilib, maqollar — bu ulkan madaniy merosning bir qismi, bu o'quvchilarga tilni o'rganish jarayonida madaniy jihatlarini ham ko'rishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abduqayumov, Sh. O'zbek tilidagi maqollar va ularning madaniy ahamiyati. Tashkent: Fan va texnologiya, 2015
2. Mieder, Wolfgang. Proverbs: A Handbook. Westport, CT: Greenwood Press, 1993.
3. Saidov, B. Madaniyat va til: O'zbek tillari konteksti. Tashkent: O'zbekiston Matbuoti, 2020.
4. Baker, Mona. In Other Words: A Coursebook on Translation. London: Routledge, 2018
5. Kövecses, Zoltán. Metaphor, Culture, and Discourse: A Cognitive Approach. New York: Routledge, 2000.

UO'K 808.3

TERMINOLOGIK TEZAVRUSLAR VA ULARNI TABIIY TILNI QAYTA ISHLASH VAZIFALARIDA QO'LLASH

M.J.Ashirmatova, o'qituvchi, Toshkent davlat agrar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada fan sohasi tezaurusi deganda biz ushbu sohaning o'zaro ma'lum semantik munosabatlar bilan bog'langan asosiy tushunchalari to'plamini tushunamiz. Fan sohasi tezaurusining asosiy vazifasi predmet sohasiga tegishli axborot resurslarini tavsiflash uchun standartlashtirilgan terminologiyani taqdim etishish ochib berilgan.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi terminlari, tezaurus ma'lumotlar bazasini yaratish, asosiy usullar, alifbo tamoyili, iyerarxik tamoyil, tezaurus ko'rsatkichi, resurs bo'limlari

Аннотация. В статье под тезаурусом области науки мы понимаем совокупность основных понятий этой области, связанных определенными семантическими отношениями. Основной задачей тезауруса предметной области является предоставление стандартизированной терминологии для описания информационных ресурсов, относящихся к предметной области.

Ключевые слова: сельскохозяйственные термины, создание базы данных тезауруса, основные методы, алфавитный принцип, иерархический принцип, показатель тезауруса, ресурсные разделы

Abstract. In the article, by the thesaurus of a scientific field, we understand the set of basic concepts of this field, connected by certain semantic relationships. The main task of the subject thesaurus is to provide standardized terminology for describing information resources related to the subject area.

Keywords: agricultural terms, creation of a thesaurus database, basic methods, alphabetical principle, hierarchical principle, thesaurus index, resource sections.

Tezaurus yunoncha olingan bo'lib, "xazina" lug'aviy ma'nosini anglatadi, ammo hozirda maxsus sohaviy terminologik tizim hisoblanadi. Leksik, korporativ muloqotga yordam berishi kerak bo'lgan maxsus bilim sohasi yoki faoliyat sohasi tushunchalari, ta'riflari va atamalarini to'liq qamrab olgan lug'at, ma'lumotlar to'plami, korpus yoki kod (tilsim)ning bir xil intizom yoki kasbga tegishli shaxslarga nisbatan, hozirgi tilshunoslikda leksik birliklar orasidagi semantik munosabatlarni (sinonimlar, antonimlar, paronimlar, giponimlar, giperonimlar va boshqalar) ko'rsatuvchi maxsus lug'at turi hisoblanadi.

Tezaurus alohida mavzu sohalarini tavsiflashning eng samarali vositalaridan biridir. Ingliz tilidagi dastlabki tezauruslar uchun, birinchi navbatda, sinonimlar (ayrimlarida antonimlar ham) qamrab olingan. Tezaurus lug'at turi hisoblanadi, uning qamrovi kengligi e'tiborga olinib, hozirda elektron tizim deyiladi va axborot-qidiruv tizimlari uchun muhim ma'lumotlar bazasi ekanligi qayd etiladi.

Qo'lda bajariladigan usul ko'p mehnat va vaqt sarfi bilan ajralib turadi, bunda tezaurusni avtomatik tuzish zarurati sezilib turadi. ... Mutaxassis qo'l mehnati asosida tabiiy tildagi matnlarga ishlov berishning statistik usullari yordamida predmet sohasi tezaurusini avtomatik tarzda tuzish usuli amalga oshiriladi. Statistik usullar asosida fan sohasi mazmunini tavsiflovchi kalit so'zlar tegishli va tegishli bo'lmagan hujjatlar o'rtasida turlicha taqsimlanadi, degan taxmin yotadi. Biz bu yerda "relevantlik (taalluqlilik)" atamasini keng ma'noda qo'llaymiz, mavzusi ma'lum bir predmet sohasiga tegishli bo'lgan hujjatlarni relevant deb ataymiz. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar bajarilishi kerak:

1) berilgan fan sohasiga taalluqli va taalluqli bo'lmagan ikki turdagi hujjatlarni o'z ichiga olgan o'quv to'plamini tayyorlash;

2) o'quv to'plamidagi hujjatlar asosida lug'at yaratish;

3) lug'atdan fan sohasining asosiy tushunchalarini tanlash;

4) ajratib olingan asosiy tushunchalar o'rtasida semantik aloqalarni o'rnatish;

5) yaratilgan tezaurusning haqiqiyligini tekshirish (mavzu sohasidagi hujjatlarni avtomatik tasniflash uchun uning qo'llanilishini baholash).

Shunda hujjatlarni qanday tayyorlash kerak degan fikr keladi, shunda, o'quv to'plamini tayyorlash tadqiqotchi ixtiyorida mavjud bo'lgan ko'plab hujjatlardan zarur hujjatlarni saralashdan iboratligi kelib chiqadi. O'quv to'plamini tayyorlashning asosiy nuqtasi hujjatlarni "taalluqli" (fan sohasiga mos keladigan) va "taalluqli bo'lmagan"larga ajratishdir. Tezaurusni yaratish bo'yicha barcha ishlar natijalarining sifati o'quv to'plamining sifatiga bog'liq bo'lgani sababli, uni shakllantirish takroriy jarayon bo'lishi mumkin. Tajribalar o'tkazish davomida o'quv to'plami to'ldirilishi, tuzatilishi mumkin. Bu esa sinov va xatolar usuli orqali bilimlarni to'plashdan iborat bo'lgan o'qitishning rivojlanib boruvchi xususiyatiga mos keladi.

Hujjatlar o'quv to'plami lug'ati deganda biz to'plamning normal shaklga keltirilgan barcha so'zlar to'plamini tushunamiz. O'zbek tilida otlar uchun - birlik sondagi ot kelishigi, sifatlar uchun -

sifat darajasi, birlik sondagi ot kelishigi, fe'llar, sifatdoshlar va ravishlar uchun - infinitivdagi fe'l normal shakllar hisoblanadi.

Lug'at tuzish ikki bosqichdan iborat: ya'ni hujjat matnlarini minimal leksik komponentlar, ya'ni so'zlar va belgilarga ajratish (tokenizatsiya va lemma) ajratilgan so'zlarni normal shakllarga (lemmalarga-lemma (yun. lemma) — matematikada bir yoki bir necha teoremlarni isbotlashda foydalaniladigan yordamchi jumla yoki mulohaza. Lemma atamasini yunon geometrlari kiritgan) keltirish.

Tokenizatsiya matnlarga avtomatik ishlov berishning boshlang'ich bosqichi bo'lib, ishda qayd etilganidek, ushbu bosqichda yo'l qo'yilgan xatolar keyingi ishlov berish jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tokenizatorlarni qurishning ikkita asosiy usuli bizga ma'lum. Birinchi usul matnda oldindan berilgan shablonlarni tanib olish qobiliyatiga ega tokenizatorni qurishdan iborat bo'lsa, ikkinchi usul tokenizatorni yangi shablonlarga o'rgatishga asoslangan. Ushbu ishda biz quyidagi shablonlarni tanib olishga asoslangan tokenizatsiya algoritmidan foydalanamiz:

- bo'sh joy va tinish belgilari so'z shablonlarining ajratuvchilari hisoblanadi;
- harflar va raqamlardan iborat zanjirlar bitta shablon sifatida qabul qilinadi;
- qo'shma atoqli otlar bitta shablon sifatida qabul qilinadi;
- sana va vaqt ifodalari bitta shablon sifatida qabul qilinadi;
- maxsus qisqartmalar bitta shablon sifatida qabul qilinadi;
- kasr sonlar bitta shablon sifatida qabul qilinadi;
- initialsni o'z ichiga olgan atoqli otlar bitta shablon sifatida qabul qilinadi.

Lemmatizatsiya hosil bo'lgan lug'atni siqish uchun zarur. Lemmatizatsiya murakkab tadqiqot vazifasi bo'lib, tabiiy tildagi sinonimiya, omonimiya, polisemiya kabi noaniqliklarni hal etishni talab qiladi. So'z shaklining qaysi ma'noda qo'llanganini faqat kontekstdan bilish mumkin, ammo buning uchun lemmatizator sintaktik tahlil moduli bilan kuchaytirilishi kerak. Tadqiqot ishda lemmatizatsiyaning axborot qidiruv sifatiga ta'siri tahlil qilingan bo'lib, bu mualliflarga lemmatizatoridan voz kechish qidiruv natijalarining to'liqligi va aniqligini sezilarli darajada pasaytirishi haqida xulosa chiqarish imkonini berdi.

Ushbu ishda biz matnlarni tokenlashtirish va lemmalash uchun veb-saytida joylashtirilgan bepul tarqatiladigan tahlil qiluvchi komponentdan foydalanamiz.

Fan sohasidagi tushunchalarni o'zaro bog'lovchi semantik tarmoqni yaratish murakkab va ijodiy jarayon bo'lib, alohida tadqiqot o'tkazishni talab etadi. Ushbu ishda biz yashirin semantik tahlil asosida ajratib olingan asosiy tushunchalar o'rtasidagi assotsiativ aloqalarni o'rnatamiz. Yashirin semantik tahlil - bu matnlar to'plamidagi hujjatlar va ularning ichida uchraydigan atamalar o'rtasidagi munosabatlarni aniqlash usulidir. Bu usul omilli tahlil tamoyillariga asoslanadi: o'rganilayotgan obyektlar o'rtasidagi yashirin aloqalarni aniqlash va o'zaro bog'liq obyektlar guruhlarini birlashtirish orqali ushbu obyektlar sonini kamaytirish. Usul sof statistik-algebraik hisoblanadi, chunki u aloqalarni tahlil qilish uchun inson tomonidan yaratilgan ontologiyalardan foydalanmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abjalova M. The concept of the project to create the linguistic ontology of UzNet. // Uzbekistan: language and culture. Problems of practical philology, - Tashkent: ToshDo'TAU, 1/2022. - B. 123-139.
2. Abjalova M.A. Importance of thesauri in information search systems. // Computational linguistics: problems, solutions and prospects. Collection of international scientific and practical conferences. Electronic publication/ebook. - Tashkent: ToshDO'TAU, 22.04.2022. - B. 464-471.
3. Abjalova M.A. Ontology of the Uzbek language: creation technology and concept. [Text]: monograph / M.A. Abjalova. - Tashkent: Nodirabegim, 2021. - 215 p. ISBN 978-9943-7804-5-3
4. Bazarova U.M., Ashirmatova M.J., Alibekova R.X. The content and pedagogical conditions of moral and aesthetic education of the younger generation //International Journal of Early Childhood Special Education. – 2022. – T. 14. – №.AGROVOC [Electronic resource]. – 2019.

NEMIS TILIDAGI ANTROPONIMLARNING ASSOTSIATIV SALOHİYATI

Sh. Atajanov, o'qituvchi, TTA Urganch filiali, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqola Germaniya ommaviy axborot vositalarining siyosiy nutqida antroponimlarning roli ko'rib chiqilgan. Qayta nomlash tamoyiliga asoslangan antroponimlarning o'ziga xos xususiyatlari aniqlangan. Shuningdek, maqolada qayta nomlash jarayonida shaxsning odatiy faoliyati yoki uning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq antroponimlarning yangi ma'nolari tahlil qilinadi. So'zlarni shakllantirishning bunday usuli ekspressiv til vositasi hisoblanadi va ommaviy axborot vositalari tilining stilistik ehtiyojlariga mos keladi. Yangi so'zlar amaldagi nemis siyosatchilarining ismlaridan kelib chiqadi, ular odatda nutqning turli qismlari – fe'llar, otlar, sifatlar, qo'shimchalar bilan ifodalanadi. Deonimlar ayniqsa nemis siyosiy nutqida keng tarqalgan. Ushbu til hodisasini o'rganish, ayniqsa, qiyosiy jihatdan, lingvokulturologiya va tarjima amaliyoti uchun qiziqarli bo'lishi mumkin. Bunday leksik birliklar lug'atlarda qayd etilmaydi, ular har doim kontekstli ravishda belgilanadi va ma'lumot oluvchidan qo'shimcha ekstralingvistik bilimlarni talab qiladi. Shu munosabat bilan antroponimning assotsiativ salohiyati va uning milliy o'ziga xosligi haqida fikr yuritish imkonini tug'diradi. Antroponimlar bilan bog'liq tadqiqotlar ma'lum bir til hamjamiyati uchun barqarorlik va ijtimoiy ahamiyatga ega muhim bilimlar bilan boyib boradi.

Kalit so'zlar: tilning leksik tizimi, antroponim, deonim, ommaviy axborot vositalarining nutqi, so'z shakllanishi, assotsiativ potentsial.

Аннотация. В этой статье рассматривается роль антропонимов в политическом дискурсе немецких СМИ. Определены особенности антропонимов, основанные на принципе переименования. Также в статье анализируются новые значения антропонимов, связанные с привычной деятельностью человека или его особенностями в процессе переименования. Такой способ словообразования является выразительным языковым средством и соответствует стилистическим потребностям языка средств массовой информации. Новые слова происходят от имен действующих немецких политиков, которые обычно выражаются различными частями речи – глаголами, существительными, прилагательными, наречиями. Деонимы особенно распространены в немецкой политической речи. Изучение этого языкового феномена может быть интересным, особенно в сравнительном отношении, для лингвокультурологии и переводческой практики. Такие лексические единицы не фиксируются в словарях, они всегда обозначаются контекстно и требуют от получателя информации дополнительных экстралингвистических знаний. В связи с этим возникает возможность рассуждать об ассоциативном потенциале антропонима и его национальной идентичности. Исследования, связанные с антропонимами, обогащаются значительными знаниями о стабильности и социальной значимости для данного языкового сообщества.

Ключевые слова: лексическая система языка, антропоним, деоним, речь носителя, словообразование, ассоциативный потенциал.

Abstract. This article examines the role of anthroponyms in the political discourse of the German media. The features of anthroponyms based on the principle of renaming are determined. The article also analyzes new meanings of anthroponyms related to a person's habitual activities or their peculiarities in the process of renaming. This method of word formation is an expressive linguistic means and corresponds to the stylistic needs of the language of mass media. The new words come from the names of current German politicians, which are usually expressed in various parts of speech – verbs, nouns, adjectives, adverbs. Deonyms are especially common in German political speech. The study of this linguistic phenomenon can be interesting, especially in comparative terms, for linguoculturology and translation practice. Such lexical units are not recorded in dictionaries, they are always indicated contextually and require additional extralinguistic knowledge from the recipient of the information. In this regard, it becomes possible to talk about the associative potential of an anthroponym and its national identity. Research related to anthroponyms is enriched with significant knowledge about the stability and social significance of this linguistic community.

Key words: lexical system of language, anthroponym, deonym, native speaker's speech, word formation, associative potential.

Har qanday til leksik tizimining muhim qismi antroponimlardir. Biroq, birinchi navbatda, onimlar filologlar va tilshunoslar uchun alohida qiziqish uyg'otadi, chunki har bir ism ma'lum bir til qonunlariga muvofiq rivojlanadigan va sohaga tegishli milliy belgilangan birliklar bo'lgan so'zdir. Boshqacha qilib aytganda, antroponimlar madaniy ma'lumotlarni to'playdigan, maxsus yukni ko'taradigan va nafaqat universal, balki ona tilida so'zlashuvchilar tomonidan atrofda voqelikni idrok etishning milliy xususiyatlarini aks ettiradigan til birliklari hisoblanadi. So'nggi o'n yilliklarda tilshunoslikda lingvistik shaxs tushunchasi juda faol ishlab chiqilayotganligi va lingvistik hodisalar antropotsentrik yondashuv nuqtayi nazaridan o'rganilayotganligi sababli, antroponimlarni o'rganish dolzarb bo'lib qolmoqda.

Antroponimlar qadimgi davrlarda ham o'rganilgan. Xususan, qadimgi yunonlar, rimliklar va misrliklar o'z nomlari fenomenini tushunishga harakat qilib, uning tildagi o'ziga xos mavqeyi va funksiyalarini ajratib ko'rsatishgan. Aynan shu vaqtdan boshlab ismlarning antroponimlar (onimlar) va umumiy ismlar (apellyativlar)ga an'anaviy bo'linishi mavjud deb hisoblanadi. Biroq, hozirgi kunga qadar tadqiqotchilar orasida antroponimni aniqlash bo'yicha birlik yo'q. Asosiy munozarali masala – onimning konsepsiyani ifoda etish qobiliyatini tan olish yoki rad etish. Masalan, A.A.Reformatskiy shaxs nomlarini "...hech qanday tushunchalarni ifoda etmaydi", ular "...gipertrofik nominativ" deb hisoblagan [1, 66]. Xuddi shu nuqtayi nazarga V.V.Vinogradov, O.S.Axmanova kabi ayrim tadqiqotchilar ham qo'shilganlar. A.A.Ufimseva shaxs nomlarini "...leksik jihatdan past" so'z belgilari, "...nuqsonli" so'zlar bilan ataydi [4, 42]. Shunga qaramay, apellyativlarning shaxs nomlariga o'tishi va aksincha bo'lishi mumkinligi, shubhasiz, bu ikki guruh so'zlar lug'at tarkibi o'rtasida semantik jihatdan keskin farqlarning (A.A.Reformatskiy terminologiyasi bo'yicha demarkatsiya chizig'i) yo'qligini isbotlaydi. Agar antroponimlar leksik ma'noga ega ekanligini tan olsak, ular tilning milliy-madaniy xususiyatlarini aks ettiruvchi qo'shimcha, konnotativ ma'noga ega bo'lish qobiliyati haqida ham gapirish mumkin. Ayni shu kabi muammolar hamda antroponimlarni ajratish masalasida olimlar o'rtasida birlik yo'q.

A.V.Superanskaya onimlarning 13 turini ajratib ko'rsatadi [2, 17], O.I.Fonyakova faqat sakkiz guruhni tahlil qiladi [5, 4-50], Onomastika Bo'yicha Xalqaro Kengash (Icos The International Council of Onomastic Sciences) o'n to'qqiz guruhni ajratib ko'rsatadi. Ammo onimlarni tasniflashda qanday yondashuv ustun bo'lishidan qat'i nazar, har qanday tasnifda antroponimlar birinchi o'rinda turadi. Bizning fikrimizcha, bu ularning har qanday tilning nominativ vositalari tarkibida muhim o'rin egallashini va shu bilan dunyoning lingvistik tasvirini shakllantirishda ishtirok etishini tan olishdir. Shuning uchun antroponimlarni o'rganishga doimo katta e'tibor berilgan. Ushbu tadqiqotimiz ularni ilmiy ko'rib chiqish imkoniyatiga yana nazar tashlashni taklif qiladi.

Gap shundaki, so'nggi paytlarda onomastik tadqiqotlar har doim badiiy adabiyot va pretsedent ismlar bilan bog'liq holda keng o'rganilmoqda va bu tushunarli holat, chunki bu holda biz onimning to'liq bo'lmagan apellyativi yoki uning ma'nosini o'zgartirish haqida gapiramiz, bu qisman apellyativning sifat xususiyatlarini tahlil qilish imkonini beradi. Shu sababdan axborot berishning lingvistik va ekstralingvistik strategiyalari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikda ommaviy axborot vositalarining siyosiy nutqidagi antroponimlarning roli va o'rnini ko'rib chiqishni mazkur kichik tadqiqotimizda ma'qul ko'rdik.

Muayyan ma'lumot matnini yaratishda til vositalarini tanlash ko'p jihatdan aloqa ishtirokchilarining konteksti va kognitiv xususiyatlariga, masalan, ularning maqsadlari, e'tiqodlari va bilimlariga bog'liq. Shuning uchun bunday matnlarda nafaqat ijtimoiy va siyosiy hayot bilan bog'liq maxsus atamalar, qisqartmalar, antroponimlar, balki deonimlar, istehzo elementlari, kinoya, so'z o'yinlari, idiomatik iboralar va boshqalar ham mavjud bo'lishi tabiiy holdir. Ushbu manbalarning barchasi, ayniqsa ikkinchisi, ma'lumot oluvchiga ma'lum bir hissiy ta'sir ko'rsatishga va uning fikrini to'g'ri yo'nalishda shakllantirishga ta'sir ko'rsatishga qaratilgan. Bunday xilma-xillik orasida, bizning fikrimizcha, deonimlar, ya'ni turdosh otga aylangan atoqli otlar alohida qiziqish uyg'otadi.

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, leksik darajada, shaxs nomlarining asosiy xususiyati nominativ yoki nominal funksiyadir. Antroponim individual, o'ziga xos shaxsni anglatishi aniq. Biroq, turdosh ot toifasiga o'tishda u to'liq yoki qisman signifikatsiyada ishtirok etish imkoniyatiga

ega bo'ladi. Onimning apellyativga o'tishi har doim ekstralingvistik omillar ta'sirida, yangi nomlarni izlash va harakatni aniqroq aks ettirish zarurati yoki so'zni yangi sema kiritish bilan bog'liq holda yuz beradi. Deonimizatsiyani, albatta, tilning so'z boyligini boyitish jarayoni deb hisoblash mumkin. So'zlarni shakllantirishning bu usuli mutlaqo yangi emas. Bundan tashqari, apellyativlar atoqli otlardan rivojlanib, keyinchalik fonetik tarkibi biroz o'zgartirilgan tarzda so'z o'zlashtirish yo'li bilan "xalqaro deonimlar"ga aylanadigan holatlar ham mavjud.

Xususan, Rim qo'mondoni va imperatori Yuliy Sezar (*Sezar*) nomidan olmoncha *Kaiser* ("Qaysar" so'zi aslida Sharq tillaridagi "Sezar" antroponimining fonetik o'zgartirilgan shakli bo'lib, u Vizantiya imperatori, keyinchalik G'arb imperatorlarini shu nom bilan yuritish urfga kirgan, ushbu so'z keyingi davrlarda *Kaiser* shaklida Yevropa tillarida deonim tarzida qayta kirib borgan) deonimining yuzaga kelgani, xuddi shu ma'noga ega chex tilidagi *Cisar*, qadimgi rus tilidagi *кесарь*, *цесарь*, keyinchalik *царь* nomi paydo bo'lganligi barchamizga ma'lum. Deonimizatsiya mafkuraviy, madaniy va demokratik o'zgarishlar davrida eng faol namoyon bo'ladi. Nemis tilida bunday atamalarining birinchi paydo bo'lishi o'rta asrlarda ilohiyotning rivojlanishi va keyinchalik – islohot, ma'rifat, sanoat inqilobi va boshqalar bilan bog'liq. Ko'pincha yangi so'zlar tilga shunchalik yaxshi singib ketadiki, til leksik tizimining ajralmas qismiga aylanadi, shuning uchun har bir ona tilida so'zlashuvchi ham ularni ma'lum odamlarning ismlari bilan bog'lay olmaydi (boykot, pasterizatsiya, morsen, röntgen, lynchen kabi).

Deonimizatsiya hodisasining keyingi taraqqiyoti, ehtimol, til rivojlanishining hozirgi bosqichida, ayniqsa, nemis tilida boshdan kechirmoqda. Va bu yerda biz nafaqat antroponimni turdosh ot toifasiga o'tkazish usullari, balki bunday leksemalarning konnotativ tarkibi va stilistik faoliyati haqida ham fikr yuritishimiz zarur bo'ladi. Ilgari antroponim ma'lum bir odamning ixtirosi, kashfiyoti yoki mahsuloti nomiga o'tib apellyativlashgan bo'lsa, bugungi kunda bu, asosan, shaxs nomi egasining xususiyatlarini qayd etish va bu jarayonda siyosatchilarning mashhurlik darajasi chegarasini ko'rsatish bilan bog'liq holatlarga nom ko'chirish ayniqsa urfga kirmoqda. Ilgari, bunday so'zlar neytral holat sifatida baholanar edi, bugungi kunda ular ko'pincha aniq salbiy ma'noga ega nom sifatida ko'rsatilmog'da.

Deonimizatsiya jarayonining rivojlanishida ommaviy axborot vositalari katta rol o'ynaydi, chunki bunday g'ayrioddiy so'zlarning paydo bo'lishi ommaviy axborot vositalarining nutqi bilan ajralib turadi va ular matbuot tilining stilistik ehtiyojlariga eng mos keladi. Bu, birinchi navbatda, fikrni qisqacha va shu bilan birga mazmunga boy tarzda ifodalashga imkon beradigan yangi ifodali til vositalarini izlashni o'z ichiga oladi. Bunday leksik birliklar mashhurligining yana bir sababi demokratlashtirish va liberallashtirish jarayonlari bo'lib, unda inson jamiyat va shunga mos ravishda dunyoning lingvistik tasvirining diqqat markazida bo'ladi.

Deonimizatsiya jarayoni ham nutqlararo transformatsiyaga olib keladi. A.V.Superanskaya ta'kidlaganidek, "umumiy nomga aylanib, ism ot bo'lishni to'xtatishi va paradigmasini nutqning boshqa qismiga mos ravishda o'zgartirishi mumkin" [3, 115]. Germaniya ommaviy axborot vositalarining siyosiy nutqi matnlarini tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, onimlardan turdosh otlardan tashqari qo'shimcha ravishda sifatlar, ravishlar va fe'llar hosil bo'ladi. Nutqning bu qismlari har doim konseptual bo'lib, ularning atoqli otlardan shakllanishi nominal asoslarning to'liq apellyativlashishidan dalolat beradi. Deonimizatsiya jarayoni ko'plab Yevropa tillariga xosdir. Ularning har birida uning o'ziga xos xususiyatlari bor, ularni qiyosiy tahlil yordamida aniqlash mumkin.

Chunonchi, nemis tilida ommaviy axborot vositalari nutqida uchraydigan deonimlarning katta guruhi fe'llardan iborat, masalan, *riestern*, *barscheln*, *schrödern*, *genschern*, *wulffen*, *stoibern* va boshqalar shular jumlasidan. Ularning barchasi ilgari yoki hozirda faoliyat ko'rsatayotgan siyosatchilarning ismlaridan kelib chiqqan va ularning qonunchilik tashabbuslari bilan yoki odatiy, yorqin, xulq-atvor yoxud janjallari bilan bog'liq holda yuzaga kelgan. Masalan, *schrödern* fe'li (Germaniyaning sobiq kansleri *Gerxard Shreder* nomidan) avtoritar xulq-atvor uslubiga ishora qiladi, *stoibern* fe'li Xristian-ijtimoiy ittifoqi (CSU)ning juda konservativ siyosatchisi *Edmund Steuber* nomi bilan bog'liq va sekin harakatlar, laqmalik kabi holatlarni o'zida ifoda etadi, bu aslida

konservatorlarning asosiy xususiyati hisoblanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, nemislar CSU (CSU)ning qisqartmasini Christlich-Schizophrene Union tarzida kengaytirishadi

Germaniyaning sobiq tashqi ishlar vaziri va vitse-kansler Xans Ditrix Gensher nomidan shakllangan *genschern* fe'li ham yaxshi ma'lum. Bu sherikning kutilmagan o'zgarishini anglatadi va 1982-yilda Germaniyada liberallar va sotsial-demokratlar koalitsiyasi hokimiyat tepasida bo'lgan voqealarga ishora qiladi. Germaniya erkin demokratik partiyasi CDU/CSU bloki bilan koalitsiyani afzal ko'radi. Gensher ishonchsizlik votumi protsedurasini boshlashga muvaffaq bo'ladi, natijada hukmron koalitsiya tarqatib yuboriladi, yangi saylovlar liberallarni hokimiyatda qoldirdi, ammo yangi sherik bilan. Bu atama bugungi kunda ham mashhur. Masalan, 2013-yil 1-sentabrdagi "Zeit Online" gazetasidagi maqolaning sarlavhasi – *Westerwelle genschert im Wahlkampf* deb nomlangan edi yoki "Westfälische Nachrichten" nashrida ham (03.03.2011) *Wer genschert, ist ein Schwein* shakldagi sarlavha mavjud. Ushbu fe'lni nafaqat siyosiy nutqda topish mumkin, shuningdek, u Doppelkopf (skat o'yinining bir turi) deb nomlangan karta o'yinidagi atama bilan bir xil ma'noda ishlatiladi.

Sobiq mudofaa vaziri Karl Teodor zu Guttenberg nomidan tuzilgan *guttenbergen* fe'li "hisobdan chiqarish" degan ma'noni anglatadi, mazkur fe'l 2011-yilda uning dissertatsiyasining katta qismi bekor qilinganligi va bu yosh hamda istiqbolli siyosatchi iste'foga chiqishi kerakligi ma'lum bo'lganida, uni plagiatda ayblash bilan bog'liq. Qizig'i shundaki, Guttenberg plagiatda ayblangan yagona nemis siyosatchisi emas edi. Ushbu ro'yxatga, masalan, Germaniya erkin demokratik partiyasidan Yevropa parlamentining sobiq deputati Silvana Koch-Merin va Germaniya Federativ Respublikasining sobiq ta'lim vaziri Annette Shavan (CDU) ham kirardi. Shavan xonim uchun shov-shuvlar ayniqsa yoqimsiz bo'lib chiqdi, chunki dissertatsiya himoya qilganidan 32 yil o'tgach, unga qarshi ayblovlar qo'yilgan edi.

Biroq, nemis jamiyatida bunday rezonansni keltirib chiqargan birinchi ayblov jarayoni aynan Guttenberg nomi bilan bog'liq bo'lib, bu nemis tilida yangi fe'lning paydo bo'lishiga olib keldi. Bugungi kunda u yoshlar jargonida kuchli mavqega ega [7, 52]. Xuddi shu narsa *hartzen* – "ishsizlik nafaqasi bilan yashash" fe'liga ham tegishli. Bu Volkswagen aksiyadorlik jamiyatining boshqaruv kengashi a'zosi, tadbirkor va iqtisodchi Piter Xartz nomi bilan bog'liq bo'lib, uning rahbarligida vakolatli komissiya mehnat bozorini isloh qilish bo'yicha chora-tadbirlar to'plamini ishlab chiqdi va jurnalistlarning yengil qo'lidan Xartz nomini oldi. To'rtinchi paket (*Hartz-IV*) jamiyatda noaniq qabul qilindi, chunki u ishsizlik nafaqasi miqdorini sezilarli darajada kamaytirishni nazarda tutgan. Yoshlar jargonida bugungi kunda *Hartz-IV-Dynastie* (bir necha avlodlari ijtimoiy nafaqa bilan yashaydigan oila), *Hartz-IV-TV* (kun davomida namoyish etiladigan va asosan ishsizlar tomosha qiladigan tok-shou) kabi olmon so'zlari ham keng tarqalgan. Va *hartzen* fe'lining o'zi "ahmoq bo'lib yurish, hech narsa qilmaslik" degan boshqa ma'noni ham kasb etdidi [6, 54].

Yuqorida tahlil qilingan atropnimning turdosh otga aylanishi, umumiy nom kasb etishi, atropnim asosidada turli fe'llar, sifatlar, ravishlar hosil qilinishi bugungi kunda olmon tilida, ayniqsa, olmon siyosiy axborot olamida keng tarqalgan. Bu holat zamonaviy yosh avlod tilida o'ziga xos jargonlarni yuzaga kelishiga ham sabab bo'lgani kuzatildi. O'zbek tilida hamon turdosh otning atropnimlashishi jarayoni ustunlik qiladi. Lola, Hayot, Hayit, Ravshan, Olmos, Otabek, Xursand kabi antropnimlarning umumiylikdan xususiylikka tomon harakatlanishi shular jumlasidan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 536 с.
2. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – 365 с.
3. Суперанская, А.В. Теоретические проблемы ономастики: автореферат дис. ...д-ра филол. наук. – Л., 1974. – 48 с.
4. Уфимцева, А.А. Лексическая номинация (первичная нейтральная)/А.А. Уфимцева. –Изд. 2-е. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 88 с.
5. Фоянкова, О.И. Имя Собственное в художественном тексте/ О.И. Фоянкова. Л.: ЛГУ, 1990. – 103 с.
6. Wengeler, Martin. Schäubleweise, Schröderisierung und riestern. URL:<http://www.komparatistik-online.de/Bd.1,2010,S.79-98>.
7. Wörterbuch der deutschen Sprache. Duden.de. Dudenverlag. URL:<http://www.duden.de/rechtschreibung/hartzen>

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA SOLIQ-BOJXONA LEKSIKASINI TARTIBGA SOLISH MASALASI XUSUSIDA

O.S.Axmedov, DSc, prof., O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqola lingvistik tadqiqotlarda qo'llaniladigan "terminlarni tartibga solish" tushunchasining mazmun-mohiyatini ochishga bag'ishlangan bo'lib, xususan, umumadabiy tilning leksik qatlamlaridan biri hisoblangan soliq-bojxona terminologiyasini tartibga solish yuzasidan zarur ma'lumotlar va terminologik misollar asosida amalga oshirilgan tahlillar keltirilgan. Shuningdek, mazkur masala xususida tilshunoslar tomonidan ilgari surilgan ilmiy-nazariy fikr va qarashlarga aniqlik kiritilgan.

Kalit so'zlar: Termin, terminologiya, terminlarni tartibga solish, dubletlik masalasi, sinonimlik va omonimlik, polisemantik terminologik birliklar, leksik-semantik munosabatlar, tarjima va terminologik lug'atlar, terminlarning funksional xususiyatlari

Аннотация. Статья посвящена раскрытию сущности понятия «унификация терминологии», используемого в лингвистических исследованиях, в частности, унификация налоговой и таможенной терминологии, которая рассматривается как один из лексических пластов общелитературного языка, в основе которого лежит на необходимом информации и терминологических примерах. А также, представлены расширенные анализы. В ней также разъясняются научно-теоретические идеи и взгляды, выдвинутые лингвистами по данному вопросу.

Ключевые слова: Термин, терминология, унификация терминов, проблема дублирования, синонимии и омонимии, многозначные терминологические единицы, лексико-семантические связи, переводческие и терминологические словари, функциональные свойства терминов

Abstract. This article is devoted to revealing the essence of the concept of "unification/regulation of terms" used in linguistic research, in particular, the necessary information and linguistic analysis based on terminological examples on the unification/regulation of tax and customs terminology which is considered one of the lexical layers of the general literary language. As well as, the scientific and theoretical ideas and view points put forward by linguists on this issue are clarified.

Keywords: Term, terminology, unification/regulation of terms, the issue of duplication, synonymy and homonymy, polysemantic terminological units, lexical-semantic relations, translation and terminological dictionaries, functional features of terms

Mamlakatimiz bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida jamiyatda yuz berayotgan keng ko'lamli o'zgarishlar, islohotlar natijasida barcha sohalar rivojlanib, takomillashib bormoqda. Bunday ekstralingvistik omillar asosida ona tilimizda minglab yangi tushunchalar paydo bo'ldi. Ana shu tushunchalarni ifodalovchi minglab yangi terminlar ham yuzaga keldi. Terminologiya sohasida yuz bergan bunday salbiy holatlar bir tomondan kishilarning axborot almashish jarayonini qiyinlashtirishga olib kelgan bo'lsa, ikkinchi tomondan bir tushunchani ifodalash uchun turli terminlarning mavjudligi bois, ulardan eng optimallarini tanlab olish hamda boshqasidan voz kechish muammosi kun tartibiga chiqdi.

Darhaqiqat, terminologiyani tartibga solish masalasi terminlarni to'g'ri tanlash, to'g'ri qo'llash va ularni u yoki bu tilga to'g'ri o'girish mezoniga nisbatan birmuncha murakkab va mas'uliyatlidir. Bu vazifani muvaffaqiyatli ado etish uchun dastavval, soha terminologiyasida mavjud bo'lgan nuqson, kamchilik va tartibsizliklarni aniqlash, ularning kelib chiqish mexanizmini sinchkovlik bilan ilmiy jihatdan o'rganish talab etiladi. Rus tilshunosi D.S. Lotte, deyarli barcha soha terminologik tizimlari uchun umumiy bo'lgan tartibsizliklarning yuzaga kelishiga sabab bo'luvchi quyidagi kamchiliklarni ko'rsatib o'tadi:

1. Barcha terminologik sistemalar uchun taalluqli bo'lgan jiddiy kamchiliklardan biri – terminlarning ko'p ma'noliligidir. Bunda bir termin ikki va undan ortiq ma'nolarda qo'llanadi.

2. Hozirgi terminologiyadagi ikkinchi yirik nuqsonlardan biri terminlar sinonimiyasidir. Termin-sinonim (dubletlar)lar deganda, bir tushunchani ifodalash uchun ikki va undan ortiq terminning iste'molda bo'lishi tushuniladi.

3. Terminologiyadagi uchinchi kamchilik, ma'lum bir tushunchani ifodalashga xizmat qiluvchi terminning anglatishi lozim bo'lgan tushuncha mohiyatiga uyg'un bo'lmasligidir. Ba'zi hollarda so'zning aynan ma'nosi bilan tushuncha mazmuni o'rtasida mutanosiblik yo'qoladi.

4. Terminning ko'p komponentligi natijasida uni qo'llashdagi noqulaylik. Bunda bir tushunchani ifodalashga xizmat qiluvchi termin ikki, uch va undan ortiq komponentlardan iborat bo'ladi. Bunday yasalishga oid bo'lgan terminlarda, birinchidan, nutq tejamkorligi, ya'ni ixchamligi buziladi. Bu esa, o'z navbatida, tarjima jarayonida fikrlashga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ikkinchidan, termin keragidan ortiq darajada uzun bo'lganda ellipsis hodisasining vujudga kelish ehtimoli kuchayadi.

5. Yuqorida qayd etilgan nuqsonga yaqin bo'lgan yana bir kamchilik bu – ko'p komponentli terminlar talaffuzining noqulayligidir. Terminshunos D.S.Lotte tomonidan ilgari surilgan, barcha tillar terminologiyasida uchrashi mumkin bo'lgan ushbu kamchiliklar oradan yarim asrdan ko'proq vaqt o'tishiga qaramay, bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Olim ta'kidlab o'tgan bu nuqsonlar iqtisodiyot leksikasining ajralmas qismi bo'lgan soliq va bojxona terminologiyasida ham mavjud. Soliq va bojxona sohasi bo'yicha nashr etilayotgan darslik va qo'llanmalar, ilmiy-ommabop asarlar, turli lug'atlarda o'z ifodasini to'g'ri topayotir, aksar terminlar o'zbek tilining ichki qonuniyatlari asosida tushunchalarni aniq ifodalab, jarayonining hozirgi kun talab darajasida bo'lishini ta'minlamoqda. Ona tilimizda oldindan ishlatib kelingan *soliq, boj, bojxona, bozor, ish, pul, sarmoya, mulk, mulkchilik, foyda, xo'jalik, savdo-sotiq, daromad, sotish, sotib olish, ish haqi, korxona, to'lov* kabi yuzlab terminlar shular jumlasidandir.

Soliq va bojxona terminologiyasini tartibga solish, soha terminlarini muayyan tilda to'g'ri ifoda etib, ularning to'g'ri va optimal variantini tanlash masalasida ayni bir terminni birdan ortiq tushuncha uchun qo'llash yoxud bir tushunchani turli terminlar bilan atash inkor qilinadi. Terminologiyada baynalmilallik, variantlilik, (dubletlik-sinonimlik), omonimlik va ayrim terminlardagi bo'yoqdorlik, ko'chma ma'nolik va iboralarga xos xususiyatlar mavjud. Rus tili va u orqali o'zbek tiliga g'arbiy Yevropa tillaridan o'zlashtirilgan terminlarning tushuncha mohiyatini to'g'ri aks ettira olmasligi, bir tushunchani ifodalovchi terminlarning noqulayligiga sabab bo'luvchi ko'p komponentlilik holatining mavjudligi o'zbek tilida chet til terminlarining keragidan ortiq darajada o'zlashishi, ayrim terminlarning yozilishi va talaffuzidagi har xillikning yuzaga kelishi kabi terminologiyaning asosiy mezonlariga zid keluvchi holatlar ham uchrab turadi. Ingliz tilidan o'zbek tili soliq va bojxona terminologiyasiga kirib kelgan ayrim terminlarni tarjimasiz ham qo'llash mumkin. Biroq, ona tilimizda ularning muqobili bo'la turib ular tushunchani aniq ifodalagan holatlarda ham chet tili terminlarini tilga kiritaverish haqli e'tirozni keltirib chiqaradi. Buning uchun muayyan bir tushunchani ifodalashda milliy va baynalmilal terminlarning har ikkalasi ham terminologik talablarga teng javob bergan hollarda ona tilimizdagi terminni qo'llash maqsadga muvofiq, deb o'ylaymiz. Biroq, bu narsa ona tilimizning boyishiga ham olib keladi.

Ayrim hollarda sinonimik qatordagi o'zbekcha termin ko'p komponentli, ya'ni birikmalardan iborat bo'lsa yoki tushuncha to'g'risida semantik g'alizlik, noto'g'ri fikr tug'dirsa, bunday hollarda, albatta, baynalmilal termin afzallikka ega bo'ladi va uning dominantligini tan olish kerak. Bunday terminlarning ma'nodosh variantlari o'zbek tilida bir nechta termin orqali berilsa, ingliz tilida bunday holat kuzatilmaydi. Masalan: *ijara – arenda – renta; qarzdor – debitor; boqimanda – nedoimka – to'lanmay qolgan qarz; soliq – nalog; bayonnoma – deklaratsiya; hisobchi – buxgalter; so'rovnoma – anketa – blanka; taqchil – defitsit – tanqis* va h.

Ingliz tilida: *rent; debtor; arrear; tax; declaration; accountant; application; deficiency* kabi sinonimlarning birini tanlab olib boshqasidan voz kechish maqsadga muvofiq. Muloqot jarayonida ularning bittasini qo'llash faollik darajasi yuqori bo'lgan holatlarda, mazkur sinonimlarning o'zbekchasini soliq va bojxona terminlari sifatida nutqimizda bimalol qo'llash mumkin. Ularning aksariyati tegishli manbalarda soliq va bojxona terminlari ma'nosida qo'llanayotganligi ham shundan dalolat beradi. Fikrimizni dalillash uchun ayrim manbalardan olingan misollarga e'tibor qarataylik:

Soliqlar asosiy ikki manba, ya'ni yuridik va jismoniy shaxslardan undiriladigan pul mablag'idir. Ijara shartnomasi ijaraga beruvchi bilan ijaraga oluvchining munosabatlarini tartibga soluvchi asosiy rasmiy xujjat hisoblanadi. **Inglizcha:** *Taxes are formed primarily by two sources, money imposed from legal entities and physical persons. Lease to tenant is the official document governing their relationship.*

O'zbek tili soliq va bojxona terminologiyasida lug'aviy sinonimiyaning yana bir ko'rinishi tub yoki yasama leksemalardan iborat terminlar bilan birikma terminlarning parallel (teng) ravishda qo'llash jarayonida namoyon bo'ladi. Bunday sinonimiya, birinchidan, o'zbek tilida avvaldan qo'llanib kelingan soliq va bojxona termini yoki shu ma'noda qo'llanayotgan leksemaning mazmunini konkretlashtirish uchun foydalanish natijasida kelib chiqqan. Ingliz tilida ularning ayrim muqobillarini ham bir nechta variantda berish mumkin. Masalan, **o'zbek tilida:** *tanga – mayda pul; xarajat – qo'shimcha chiqim; tovar – savdo mahsuloti; yig'im – ajratmalar; chakana – mayda savdo; ulgurji – ko'tarasiga savdo* shular jumlasidan.

Ingliz tilida: *soin/change; expense/expenditure; goods/commodity; levy/collection; retail; wholesale* va boshqalar.

Ta'kidlash joizki, o'zbek tilidagi bu kabi terminlarning inglizcha muqobillari nisbatan kam bo'lsa, ayrimlarining ma'nodoshligi ko'p. Fikrimizni *xaridor* termini orqali isbotlaymiz.

O'zbek tilida: *xaridor – mijoz – sotib oluvchi* (3 ta). **Ingliz tilida:** *customer – consumer – client – buyer – purchaser – offtaker – emptor – shopper – vendee – bargainee* (10 ta) va b.

O'zbek tili soliq va bojxona terminologiyasiga chet tillardan o'zlashgan va o'zlashayotgan baynalmilal terminlarni izohlash yoki aksincha, ularning o'zbek tilidagi kalakalarini tushuntirishga intilish natijasida ham o'ziga xos sinonimlar paydo bo'lmoqda. Masalan: **marketing** – *marketing – bozor iqtisodiyoti*; **manager** – *menejer – ish boshqaruvchi*; **agent** – *agent – vakil, (josus, shpion)*; **barter** – *barter – mol ayriboshlash*; **diversification** – *diversifikatsiya – tarkibiy o'zgarish – ishlab chiqariladigan mahsulotlar turini ko'paytirish*; **option** – *options – tovar yoki qimmatli qog'ozlar oldi – sotti jarayonida tuziladigan birja bitimi*; **report** – *raport – hisobot – bayonot, xabar – ma'lumot – hisob-kitob*; **control** – *kontrol – nazorat* kabilar shular jumlasidan. Bunday holatlarda baynalmilal terminlarning o'zi qo'llangani ma'qul. Chunki, bunday baynalmilal terminlarning talqini o'zbek tilida ko'p bo'lganligi sababli ularni qo'llashda g'alizliklar yuzaga kelishi mumkin.

Hozirgi kunda ko'plab baynalmilal leksemalar va terminlar ona tilimizning imkoniyatlari asosida o'zbekchalashtirilmoqda. Bunda ayrim so'zlar o'zbek tilidagi tayyor muqobillari bilan berilmoqda, ma'lum qismi esa tarjima qilinmoqda, boshqa bir qismi o'zbek tili qonun-qoidalari asosida yasalmoqda. Jumladan: **broker** – *makler – dallol*, **auktion** – *auksion – kimoshdi*, **economics** – *ekonomika – iqtisodiyot*, **preference** – *pereferentsiya – imtiyoz*, **check** – *chek – chek*, **balance** – *balans – qoldiq, saldo*, **budget** – *byudjet – byudjet*, **office** – *ofis – idora* shular jumlasidan.

Akademik G'.Abdurahmonov terminologiyani tartibga solish masalasida terminologik lug'atlar ham o'ziga xos ahamiyatga ega ekanini alohida ta'kidlagan edi: “Terminologik lug'atlar muayyan fan sohasiga xizmat qilibgina qolmay, terminlarni tartibga solish, takomillashtirish va standartlashtirishda muhim rol o'ynaydi. Terminologik lug'atlar uchun termin tanlash nihoyatda mas'uliyatli ish bo'lib, har bir termin ma'lum tushunchani to'g'ri ifodalashi, o'zi ifodalagan sohaga va ayni vaqtda milliy tilning ichki qonuniyatlariga mos bo'lishi shart, tanlangan termin bir ma'noli, ixcham bo'lishi kerak, u sinonimlik va omonimlik xususiyatiga ega bo'lmasligi lozim”, - deb yozadi u. O'zbek tili soliq va bojxona terminologiyasida yuqorida tahlil qilingan leksik (lug'aviy) sinonimiya, grammatik (morfologik) va variantdoshliklar, imloviy o'chalkashliklarning mavjudligi, umuman, terminologik tizimlarning qiyosiy-tipologik yo'nalishi bo'yicha amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqot ishlarning kamligi, maxsus fanlar mutaxassisleri bilan filologlar o'rtasida hamkorlik va aloqaning deyarli yo'qligi, terminologik, izohli lug'atlar yaratishning qoniqarli emasligi, eng muhimi, terminlarning yasalishi, qo'llanishi ustidan nazoratning sustligi bilan izohlanadi.

Xulosa. Soliq va bojxona yo'nalishi aniq, tizimli va tartibli soha bo'lganidek, shu soha amaliyotida qo'llanayotgan tushunchalarning ifoda vositasi bo'lmish terminlarning majmui hisoblangan terminologiya ham shu shaklda aniq va tartibli bo'lishini talab qiladi. Biroq, amaliyotda soliq va bojxona terminlarini qo'llashda semantik g'alizliklarning yuzaga kelishi, o'zbek va ingliz

tillari soliq va bojxona terminologiyasida sinonimiya, omonimiya, polisemiyaning og'zaki va yozma nutqdagi muammolari, terminlarni to'g'ri yozib, to'g'ri qo'llash singari bir qator hal qilinmagan masalalar shular jumlasidandir. Soliq va bojxona terminologiyasidagi sinonimiya (variantdoshlik va dubletlik), omonimiya, polisemiya hodisalari, ayrim terminlarning semantikasi va imlosining xilma-xilligi terminologiyadagi asosiy yo'nalishlar, tizim va me'yorga solish kabilarga mantiqan zid keladi. Shu bois soliq va bojxona terminologiyasini me'yorlashtirish masalasida mazkur soha mutaxassislari bilan tilshunoslarning ilmiy hamkorligini samarali yo'lga qo'yish kutilgan natijalarni berishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдурахмонов Ф. Терминология муаммолари// Ўзбек тили терминологияси ва унинг тараққиёт перспективалари: Биринчи Республика терминология конференцияси материаллари.-Т.: Фан, 1986.-136 б.
2. Akhmedov O.S. Ingliz va o'zbek tillarida soliq-bojxona terminlarining lingvistik tahlili va tarjima muammolari. Filol.fan.dok (DSc) disser-si. Toshkent: 2016. 256 b.
3. Akhmedov O.S. English for Economists. Textbook. Tashkent. 2023.P.369.
- 4.Бархударов Л.С. О значении и задачах научных исследований в области терминологии//Лингвистические проблемы научно-технической терминологии.- М.: 1970.- 142 с.
5. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии.- М.: 1961.- 273 с.

UO'K 81-13

HASANXOJA NISORIY VA MUTRIBIY SAMARQANDIY TAZKIRALARIDA ADABIY QARASHLAR

K. Axmedova, tayanch doktorant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotasiya. Mazkur maqola Nisoriy va Mutribiy tazkiralarning poetik qarashlari tahlil qilinadi. Asarlardagi janr xususiyatlari, aruz vazni, badiiy san'atlarning qo'llanilishi va adabiy ta'sirlar misollar orqali yoritiladi. Nisoriy va Mutribiy tazkiralari o'zbek adabiyoti tarixida muhim ahamiyatga ega bo'lib, o'z davrining ijtimoiy, siyosiy va estetik muammolarini aks ettirgan.

Kalit so'zlar: tazkira, badiiy san'at, janrlar, Nisoriy, Mutribiy, g'azal, ruboiy, poetik qarashlar.

Аннотация Данная статья посвящена анализу поэтических взглядов, литературных жанров и художественных приемов в tazkiras Nisoriya и Mutribiya. Художественные приемы, используемые в tazkiras, а также поэтические особенности газели, рубаи, муаммы, кыт'а и других жанров изучены на основе примеров. Эта статья помогает проанализировать значение tazkir в литературном наследии и подход к творчеству поэтов через них.

Ключевые слова: tazkira, художественное искусство, жанры, нисари, мутриби, газель, рубаи, поэтические взгляды.

Abstract. This article is devoted to the analysis of poetic views, literary genres, and artistic techniques in the tazkiras of Nisoriy and Mutribiy. The artistic tools used in the tazkiras, as well as the poetic features of ghazal, rubai, muamma, qit'a, and other genres, are studied based on examples. This article helps to analyze the significance of the tazkiras in literary heritage and the approach to the works of poets through them.

Keywords: tazkira, literary arts, genres, Nisoriy, Mutribiy, ghazal, rubai, poetic perspectives

Adabiyotshunoslikda tazkiralar o'zining noyob o'rni va qiymatiga ega. Ushbu janr o'zbek adabiyoti tarixi va badiiy poetikasi haqida ma'lumot beruvchi muhim manbadir. Badiiy poetik mahorat, avvalo, so'zning kuchini anglashda va uning tasviriy vositalarini puxta ishlatishda namoyon bo'ladi. Nisoriyning "Muzakkiri ahbob" asarida tasviriy elementlar va poetik xususiyatlar badiiy ifodaning yuqori darajada ekanligini ko'rsatadi. Yozuvchi so'zlarni tanlashda va ularni birlashtirishda noziklik va estetik jihatlarni hisobga olgan holda ijod qiladi. Bu yerda badiiy tafakkur va poetik sezgirlik muhim rol o'ynaydi. Nisoriyning ijodida har bir so'z o'z o'rnida ishlatiladi va bu orqali she'rlarning ta'sir kuchi oshadi.

Nisoriyning tazkirasida ishlatilgan badiiy vositalar, masalan, metaforalar, taqqoslashlar va boshqalar, uning poetik mahoratini yanada oshiradi."Muzakkiri ahbob" tazkirasining "Mavlono Sulton Ali Ubaydiy" ta'rifida sho'irni shunday ta'riflaydi: "Va husnixatni nihoyatda yaxshi bitardi.

Har bobida kitoblar podshosi Mavlono Sulton Ali Mahshadiydan qolishmasdi va bu baytida o'sha ma'noga ishora bor" deya izoh beradi. Har bir taqqoslash o'z-o'zidan bir hikoyani yoki tasvirni yaratishga xizmat qiladi. Shuningdek, Nisoriyning "Muzakkiri Ahbob" tazkirasida poetik elementlar orqali o'z davri va jamiyatining aniq tasviri ham yaratilgan. Asarda mavjud bo'lgan shoirlar, adabiy yondashuvlar va uslublarda bir-biriga qarshi turib, o'zaro taqqoslangan va shu orqali adabiyotning rivojlanishi haqida fikrlar bildirilib, badiiy tasvirlashning yangi yo'nalishlari ochilgan.

Nisoriyning badiiy poetik mahorati nafaqat she'riyatda, balki adabiyotning boshqa tarmoqlarida ham muhim o'rin tutadi. U o'z asarida barcha badiiy vositalarni o'zaro uyg'unlashtirib, adabiyotning chuqur ma'nolarini taqdim etgan. Tazkiralarda adabiy janrlar, badiiy san'atlar va poetik uslublarning o'ziga xosligi, shu bilan birga shoir ijodiy dunyosini aks ettiradi, balki davr adabiyoti ruhini ham yoritadi. Shu bois, tazkiralarni o'rganish va tahlil qilish o'zbek adabiy merosini boyitish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Nisoriy tazkirasida shoirlar ijodini sharhlashda ularning shaxsiy fazilatlarini, badiiy mahorati va asarlaridagi poetik xususiyatlarga alohida e'tibor qaratilgan. Masalan, Nisoriy Alisher Navoiy tazkirasida gavdalantirib quyidagi misrani keltiradi:

Biror ishda kimdandir halal etsalar,

Mening jonbaxsh ruhimdan madad topgaysan.

Ushbu baytda tasvirlangan hissiyotlar chuqur lirizmni shu bilan birga aks ettiradi.

Bundan tashqari, Nisoriyning badiiy poetik mahorati nafaqat tasvirlar va uslublarda, balki uning fikrni ifodalashdagi mukammallikda ham namoyon bo'ladi. Har bir she'rda yoki adabiy tahlilda u aniq va ta'sirchan fikrlarni ko'rsatishga harakat qilgan. Uning badiiy tafakkuri va yozish uslubi o'z zamonasi uchun katta yangilik bo'lgan.

Mutribiy Samarqandiyning "Tazkirat ush-shuaro" XVI asrning adabiy jarayoni yuqori tazkirasida janrlar xilma-xilligi bilan ajralib turadi. U, asosan, ruboiy va qit'a janrlariga katta e'tibor qaratadi. Ruboiy janri orqali qisqa va lo'nda fikrni ifodalash, falsafiy tushunchalarni tasvirlash asosiy o'rin egallaydi.

Masalan, quyidagi ruboiyni Mutribiy tazkirasidan keltirish mumkin:

Hayot siri ma'nodadir, unda hikmat,

Na omonlik, na orom o'zida birlat.

Shu sirni bilgan kishi topgay najot,

Na so'zlarda, na qalblarda o'tadi tililat.

Ushbu ruboiy inson hayotining mohiyatini badiiy tasvirlashda noyob usulni qo'llaydi.

Tazkiralarda tashbeh, istiora, mubolag'a va tazod kabi badiiy san'atlar keng qo'llanilgan. Masalan, Nisoriy "Muzakkiri axbob" tazkirasida shoirlarning ijodidan namuna keltirar ekan, ularning g'azal yoki ruboyilarini ham badiiy tahlilga tortadi. Misol uchun, she'rdagi taxallusi mana shu muammoga tilga olinib, shoirning ismi ayon bo'ladi:

Kunabu nomash dar taxallusho nayobad hech kas,

Bar labi yobandon az vay Navoe donu bas.

Mazmuni:

Kuniyasi va nomini taxalluslaridan topa olmas hech kim,

Axtaruvchilar labiga undan bir Navo bil va bas.

Mutribiy esa o'z tazkirasida obrazlilikni kuchaytirish uchun tazod san'atidan foydalanadi.

Misol:

Bir kun tong otar, bir kun kun botar,

Hayot o'tarkan, lekin dil totar..

Nisoriy va Mutribiy tazkiralari o'zbek adabiyotining ajralmas qismi bo'lib, shoir va yozuvchilar hayoti va ijodi haqida qiymatli ma'lumotlarni o'zida mujassam etgan. Bu tazkiralarda shoirlar ijodiy salohiyatini va o'z vaqtining adabiy muhitini aks ettirishda o'rnatqidir. Nisoriy "Muzakkiri axbob" va Mutribiyning "Tazkira ush-shuaro" asarlari o'zining boy matni va keng tahlili bilan adabiy meros sifatida qadrlanadi. Nisoriyning "Muzakkiri axbob" va Mutribiy "Tazkirat ush-shuaro" tazkiralari tarixiy-biografik janrga mansub bo'lib, shoirlar hayoti va ijodi xususida qisqacha hikoya qilinadi. Nisoriy tazkirasida, shuningdek, shoirlarning she'rlaridan namunalar ham keltirgan. Bu asarlar badiiy

san'atlar va shakllarning to'laqonli ishlatilishini ko'rsatadi. Misol: Nisoriy "Muzakkiri ahhob" tazkirasida shoirlar uchun alohida iqtiboslar keltiriladi, masalan: Shoir G'aribiy haqida yozgan qisqa rivoyatida u haqida: "Shoirning she'rlarida ma'noli tashbehlar, xattoki xayoliy san'atlar ancha rivojlangan edi" deb ta'riflaydi. Mutribiy "Tazkira ush-shuaro" tazkirasida esa she'rlar ko'plab she'riy namunalar bilan tushuntiriladi: Shoir Hofiz Sheroziy tomonidan yozilgan to'rtlikni Mutribiy keltiradi:

Gulzor aro ko'rmag'on yo'q navo,

Muhabbat so'zida she'r ariyo.

Badiiy san'atlar Tazkira janrida tashbeh, istiora, kinoya kabi badiiy san'atlar keng qo'llanilgan. Mutribiy va Nisoriy she'rlarida badiiy san'atlar orqali obrazli ta'riflar keltirilgan. Misol: Nisoriy "Muzakkiri ahhob" tazkirasida Mir Alisher Navoiyni tushida ko'rganligini va u bilan suhbat qurib tahsiniga sazavor bo'lganligini zikr etadi:

Ey Navoiy, sen kim-u mehrob-u masjid istamak,

Qaydakim xublar oyog'in qo'ysa sen boshing qo'y

Ushbu misrada tazkiranavis tashbeh va mubog'lama kabi badiiy san'atlarni qo'llaganligini ko'rishimiz mumkin

Nisoriy she'riyatda ma'rifiylik va adabiy an'analarni davom ettirishni ta'kidlaydi. Mutribiy esa ijodiy ozodlik, obrazli so'zlashni asosiy mezon sifatida ko'rsatadi. Misol: Nisoriyning G'aribiy she'rlaridagi tarbiyaviy ta'sir: "Shoir inson qalbini poklikka, haqiqatga yetaklaydi, so'zlarning ta'siri katta bo'lishi kerak."

Xulosa sifatida Nisoriy va Mutribiy tazkiralari o'zbek adabiyotining qimmatli manbalari bo'lib, ular shoirlarning poetik qarashlarini va o'sha davr adabiy uslubini anglashda muhim ahamiyatga ega. Xasanxoja Nisoriyning "Muzakkiri Ahbob" tazkirasida badiiy poetik mahorat yuqori darajada yoritilgan. Nisoriyning ijodida so'z va tasvirlarning chuqur ma'nosi, shuningdek, poetik uslubning mukammalligi adabiyotshunoslar va o'quvchilar uchun katta ahamiyatga ega. Asar adabiy tafakkurda yangi yondashuvlarni yaratishga yordam beradi va o'z davrining eng yaxshi badiiy namunalari sifatida tarixda qoladi. Nisoriy va Mutribiy tomonidan yozilgan tazkiralalar shoirlar hayoti va ijodiga oid qimmatli ma'lumotlarni o'zida mujassam etgan. Tazkiralarning mazmuni shoirlarning poetik qarashlarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Tazkiralalar shoirlarning ijodiga ob'ektiv yondashish imkonini beradi va ularning mahoratini keng qamrovli tarzda o'rganish uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi. Nisoriyning "Muzakkiri ahhob" va Mutribiy Samarqandiyning "Tazkirat ush-shuaro" tazkiralari o'zbek adabiyoti rivojida muhim meros bo'lib, shoirlarning poetik qarashlari, ijodiy yondashuvlari, badiiy san'atlar orqali uyg'unlashgan janr sifatida o'rnakdir. Ushbu asarlar o'zbek adabiyotini boyitishda katta ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nisoriy. "Muzakkiri ahhob". Toshkent: Fan nashriyoti, 1978.
2. I.Bekjanov Mutribiy Samarqandiy "Tazkirat ush shuaro". Toshkent."Mumtoz so'z sehri". 2013.
3. N.Jumaxo'jayev, I.Adizova "O'zbek adabiyoti tarixi". Toshkent. "Noshir". 2019.
4. Adabiyot nazariyasi. Ikki jildlik. I jild. – T.: Fan, 1978.
5. Abdullayev V.A. O'zbek adabiyoti tarixi. Ikkinchi kitob. T.: O'qitvchi. 1980.
6. Shayz Ahmad ibn Xudoydod Taroziy. "Funun ul- balog'a" (Nashrga tayyorlovchi A. Hayitmetov).- T.: Xazina.- B.1996.
7. Boltaboyev H. Sharq mumtoz poetikasi manbalari. Birinchi kitob.- T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi,– B. 247.
8. Adabiyotshunoslik terminlari lug'ati. Toshkent. – "O'qituvchi" nashriyoti,1970.
9. Abdullayev V.A. O'zbek adabiyoti tarixi. Ikkinchi kitob. T.: O'qitvchi. 1980.
10. O'zbekiston adabiyoti tarixi. Toshkent: Sharq nashriyoti, 2004.
11. Fitrat A. "O'zbek adabiyoti namunalari" Toshkent: Sharq, 1928.
12. www.ziyo.uz
13. www.xurshid.davron.uz
14. <https://saviya.uz>

**O'ZBEK VA QORAQALPOQ TILLARIDAGI KIYIM-KECHAK LEKSIKASINING
LINGVOKULTUROLOGIK TAVSIFI**

E.B.Aytmuratova, o'qituvchi, 22-sonli umumta'lim maktabi, Nukus

Annotatsiya. Ushbu maqola o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi kiyim-kechak leksikasining lingvokulturologik xususiyatlarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Unda mazkur tillarda kiyim-kechak nomlarining kelib chiqishi, ularning tarixiy, madaniy va milliy an'analardagi ahamiyati, shuningdek, xalqning turmush tarzi va dunyoqarashi bilan bog'liqligi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Til, madaniyat va tilning o'zaro bog'liqligi, lingvokulturologiya, kiyim-kechak, semantika, madaniyat, libos, milliy madaniyat.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу лингвокультурологических особенностей лексики одежды в узбекском и каракалпакском языках. В ней рассматривается происхождение названий одежды в этих языках, их значение в исторических, культурных и национальных традициях, а также их связь с образом жизни и мировоззрением народа.

Ключевые слова: Связь языка, культуры и языка, лингвокультурология, одежда, семантика, культура, одежда, национальная культура.

Abstract. This article is dedicated to analyzing the linguocultural features of clothing lexicon in Uzbek and Karakalpak languages. It examines the origin of clothing names in these languages, their significance in historical, cultural, and national traditions, as well as their connection to the way of life and worldview of the people.

Key words: Interrelation of language, culture and language, linguoculturology, clothing, semantics, culture, costume, national culture.

Kirish. Inson atrofidagi dunyoni til orqali anglab yetadi va qabul qiladi, shu sababli til uning tajribasi ko'zgisiga aylanadi. Bu til va madaniyat o'rtasidagi chambarchas bog'liqlikni tasdiqlaydi, bunda biri ikkinchisini muqarrar tarzda aks ettiradi.

Til, ong va madaniyatning o'zaro aloqasi masalasi bugungi kunda lingvomamlakatshunoslik, lingvokulturologiya, etnolingvistika va kognitiv tilshunoslik kabi fanlararo sohalar doirasida faol o'rganilmoqda. Bu fanlar "milliy lisoniy dunyo manzarasi" tushunchasidan foydalanadi. Ye.M. Shuriginaning fikricha, bu tushuncha muayyan jamiyatning tarixiy va madaniy tajribasini aks ettiradi. Til va madaniyat masalalari E. Sepir, B. Uorf, D.G. Maltseva, V.A. Maslova va S.G. Ter-Minasova kabi tilshunoslari tomonidan tadqiq etilgan.

Ushbu maqolada zamonaviy o'zbek va qoraqalpoq tillari misolida kiyim-kechak bilan bog'liq lug'at boyligining shakllanishi va rivojlanishidagi lingvomadaniy xususiyatlar ko'rib chiqiladi. Tadqiqot "kiyim" so'zining semantik va madaniy jihatlarini tahlil qilish orqali tilning madaniy an'analari hamda ijtimoiy o'zgarishlar bilan aloqasini ko'rsatadi. Bunday yondashuv kiyim-kechak atamalari evolyutsiyasi orqali til va madaniyat ta'sirini chuqurroq anglashga imkon beradi.

Material va usullar. Kiyim-kechak leksikasi xalqning madaniy, tarixiy va etnik xususiyatlarini aks ettiruvchi tilning muhim jihatidir. Butun dunyoda, shu jumladan, O'zbekistonda odamlar bir-biridan nafaqat tashqi ko'rinishi, balki kiyimlarining xususiyatlari bilan ham farqlanadi. Masalan, kimono yaponlarning an'anaviy kiyimi, sari Hindiston xalqlarining milliy kiyimi bo'lgani singari atlas o'zbeklarning, kiymeshek (киймешек) qoraqalpoqlarning milliy kiyimlari ekanligi barchaga ayon. Kiyinish uslubiga ko'ra, ma'lum darajada odamning millati, yoshi, ijtimoiy mavqei va moliyaviy ahvolini oldindan aytish mumkin. Bu borada, milliy ayollar liboslari o'ziga xosdir. B. Kadirniyazova kiyim-kechaklar orqali odamlar turmush tarzi ham ma'lum darajada ma'lum bo'ladi, degan fikrni beradi[2].

Yuqorida keltirilgan fikrlarni K. Zayrovaning jumalari bilan to'ldiramiz. Xalq madaniyatini o'rganishda qimmatbaho manbalardan biri kiyim-kechakdir. U bizni nafaqat issiq va sovuqdan saqlaydi, balki milliy mentalitet haqida tasavvur beruvchi etnografik, tarbiyaviy, ta'limiy birlamchi asoslarni o'z ichiga olgan madaniyatning bir qismidir. Kiyimning paydo bo'lishi, uning shakllarining ko'payishi bevosita odamlarning hayot faoliyati, madaniy rivojlanishi, estetik fikrlash qobiliyatining

o'zgarishi bilan bog'liq. Dunyo xalqlari o'rtasida umumiy jihatlar ko'p bo'lishiga qaramasdan, ular bir-biridan ajralib turadigan sohalardan biri kiyim-kechakdir. Kiyimlarda nafaqat etnik o'ziga xoslik, balki alohida urf-odat va an'analar ham o'z aksini topadi. Masalan, qozoq, o'zbek, turkman, qirg'iz va boshqa xalqlarning kiyim-kechaklari va naqshli bezaklarida o'ziga xos farqli xususiyatlar mavjud bo'lib, ular orqali ajralib turadi^[5]. K. Mambetov ham shunday fikrlarni keltiradi, "har bir xalqning o'ziga xos xususiyati uning kiyimidir. Ilgari xalqlar o'zlarining an'anaviy kiyimlari bilan bir-biridan ajralib turardilar. Masalan, yo'l-yo'l shapan va do'ppi kiygan odamni darhol o'zbek yoki tojik, boshida qalpoq (tumaq) bo'lgan odamni esa qozoq deb atashardi. Qoraqalpoq erkaklarining milliy o'ziga xosligini namoyon qilish uchun shógirme, postin va salla ko'rinishidagi o'ziga xos bosh kiyimlari bo'lgan"^[6]. Shu o'rinda qisqa xulosa qiladigan bo'lsak, kiyim-kechak doimo insonlar hayotida muhim o'rin tutib, nafaqat amaliy, balki ramziy vazifani ham bajargan. U kishining ijtimoiy mavqei, etnik mansubligini, diniy e'tiqodini va hatto siyosiy qarashlarini aks ettirgan. Kiyim-kechak bilan bog'liq so'zlar jamiyatda ro'y bergan tarixiy va madaniy o'zgarishlarning izlarini o'zida mujassam etadi. Kiyim-kechak lug'ati orqali turli madaniyatlarning o'zaro ta'siri qanday kechgani, moda yo'nalishlari qay tarzda o'zgargani va qaysi kiyimlar u yoki bu davrning timsoli bo'lib qolganini kuzatish mumkin.

Natijalar. Shunday qilib, kiyim-kechak predmetlarini ifodalovchi so'zlar asosiy lug'at tarkibiga kirib, bir tomondan, qadimiylilik xususiyatiga ega bo'lib qadim davrga borib taqaladi, boshqa tomondan esa, ifodalanayotgan predmetlarning muhimligi tufayli barqarorlik bilan ajralib turadi. Biroq, kiyim-kechak buyumlarini ifodalovchi so'zlar tarixiy jarayonda til egalarining madaniyati ta'sirida o'z ma'nolarini o'zgartirib boradi.

Kiyimlar inson tanasining muayyan qismiga tegishliliga ko'ra quyidagi guruhlariga ajratiladi: **Bosh kiyim nomlari; Ustki kiyimlar nomlari; Oyoq kiyim nomlari.** Shuningdek, bu paradigma a'zolari tarkibiga kiyim detallari nomini ham kiritish mumkin.

Muhokama. Mazkur guruhlar orasidan diqqatimizni bosh kiyimlar guruhiga qaratamiz. Bosh kiyimlar turli xalqlarning madaniyati va kundalik hayotida muhim o'rin tutib, nafaqat amaliy, balki ramziy vazifani ham bajaradi. Olamning lisoniy manzarasida bosh kiyimning har bir nomi jamiyatning tarixi, an'analari va dunyoqarashini aks ettiruvchi muayyan madaniy ma'nolarga ega. Bosh kiyimlar bilan bog'liq leksikani o'rganish xalqlarning lingvomadaniy xususiyatlari, ularning tarixiy aloqalari, ijtimoiy tuzilmalari va estetik tasavvurlarini chuqurroq tushunishga imkon beradi. Shu munosabat bilan o'zbek va qoraqalpoq tillaridagi bosh kiyimlar leksikasining semantikasi, ramziy ma'nolari va ularning lisoniy shakllarda ifodalanishini tahlil qilish orqali ularning lingvomadaniy xususiyatlarini ochib berishni maqsad qildik.

Bosh kiyim nomlari gender xususiyatiga ko'ra ikki guruhga bo'linadi:

- a) erkaklar bosh kiyimi: do'ppi, qalpoq, kallapo'sh, taxya, shapka, kepka, taxya, sherazi, papaq;
- b) ayollar bosh kiyimi: ro'mol, sharf, paranji.

O'zbek tilidagi **do'ppi** so'ziga e'tiborimizni qaratsak. Do'ppilar paydo bo'lishining tarixi uzoq o'tmishga borib taqaladi. Etnograf olim L. Budagov bu so'z turkcha «tube», «tupe»- (cho'qqi, tepalik) so'zlaridan kelib chiqqan, deb yozadi va boshning tepasiga kiyiladigan shapka ma'nosida ikki variantni «tubetay» va «tuppi»ni keltiradi.

Do'ppi atamasi boshga kiyiladigan cho'qqi, tepalik ma'nosi bilan birgalikda erkaklar kiyadigan, erkaklik va o'zlikni anglatuvchi, shuningdek, milliylikni o'zida aks ettiruvchi ma'nolarni ham bildiradi. Quyidagi jumlagi e'tibor qaratsak:

Mish-mish rost bo'lib chiqdi: domla bozor qilishni, magazinga kirishni jinidan battar yomon ko'rar edi, kimdir uni univermagda ochered kutib turganini ko'ribdi, ertasiga choyxona oldidan chamandagul do'ppi kiyib o'tdi[1] (A. Qahhor).

Barchamizga ayonki, har bir mintaqaning do'ppilari rangi, dekoratsiyasi va ishlab chiqarish texnikasi bilan ajralib turadi. Do'ppi orqali uning egasi, qaysi viloyat va hatto qishloqdan ekanligini aniqlash mumkin edi. 1940-yillarda Toshkent do'ppilari baxmaldan tikilgan butalar bilan bezalgan bezagi bilan ajralib turadi. Bunday bezak "chamanda gul" deb nomlangan. Bundan xulosa qilishimiz mumkinki, milliy kiyim deb belgilagan buyum ham unda aks etgan naqsh va bezaklar orqali yanada ichki guruhga, viloyat, shahar va hatto qishloq joyining o'ziga xos xususiyatlarni aks ettirishi mumkin. Huddi shunday qoraqalpoq tilida ham bosh kiyimni ifodalovchi bir qancha so'zlar mavjud.

Bórik so'zi "Devonu lug'otit turk" asarida ham bosh kiyim ma'nosini bildirgan: Boshsiz bork bo'lmas[3]. Qoraqalpoq tilining izohli lug'atida bu so'zga quyidagicha izoh beriladi: "Har xil teridan tikilgan bosh kiyim, malaqay, tumaq, qurash, telpak, degeley"[4]. Malaqay, tumaq, qurash, telpak, degeley - bularning hammasi, umumiy qilib aytganda, erkaklarning bosh kiyimlari.

Qoraqalpoq tilida uchraydigan **jawliq** bosh kiyimi ro'molning eski atamasi bo'lib, u boshqa turkiy tillarda jag'lik/jay'lik yag'lyk (yog'liq/yovliq/jao'liq/oramal) bo'lib ishlatiladi. **Jawliq** nomi etimologiyasi haqida turli fikrlar uchraydi. Livitskayaning lug'atida: "Eski yozma yodgorliklarda **jawliqni** turmushga chiqqan ayollar tortgan deb, uning etimologiyasini "jabylk - fe'ldan yasalganligini jabyl - qoplanish, yag'liq/yapil" - degan so'zdan kelib chiqqan deb keltiradi[7].

Guvogi bo'lganimizdek, oddiy predmet hisoblangan bosh kiyimlari ham ijtimoiy va gender farqlari belgisi bo'lib keladi. Masalan o'zbek tilidagi **ro'mol** va qoraqalpoq tilidagi **sawkele** so'zlari o'zida milliy o'zlik bilan birgalikda gender farqlarini ham belgilab beradi. Shuni ta'kidlashimiz zarurki, so'nggi o'n yilliklarda feminizm va jinslar tengligi rivojlanishi bilan "uniseks" kabi atamalar tobora ommalashib bormoqda. Lekin ushbu holat o'zbek va qoraqalpoq tillariga kuchli ta'sir o'tkazgani yo'q. Aynan mazkur holat yuzasidan keyingi tadqiqotlarimizda batafsil to'xtalib o'tamiz.

Xulosa. Muxtasar qilib aytganda, kiyim-kechak tili shunchaki atamalar to'plamidan iborat emas, balki muayyan madaniyatning qadriyatlari, urf-odatlar va dunyoqarashini aks ettiruvchi murakkab belgilar tizimidir. Bu tizimni o'rganish orqali biz til va madaniyatning o'zaro ta'siri hamda bir-biriga qanday ta'sir ko'rsatishini chuqurroq anglash imkoniyatiga ega bo'lamiz. Xulosa qilsak, jamiyat va inson hayot sharoitidagi tarixiy o'zgarishlar tilda o'z aksini topadi. Bu esa tilning shunchaki atrofimizdagi voqelikdagi narsalarga biz tomonimizdan oddiy hodisa sifatida ishlatadigan so'zlar emasligi, balki u o'zida shu tilda so'zlashuvchi xalq madaniyatining izlarini mujassam etgan hodisa ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A. Qahhor, Anor. Qissa va hikoyalar to'plami, Toshkent, G'afur G'ulom, 2012.
2. Kadirniyazova Biybijamal. Qaraqalpaq aytislarida kiyim-kenshek atamalarina baylanisli tariyxii so'zler // International scientific journal «Modern science and research». — 2024. — № 3. — 82-85 b.
3. Maxmud Qashqariy. Devonu lug'at it turk. T. I. — B. 326.
4. Qaraqalpaq tilini túsindirme sózligi. - Nókis, T. I. — B. 350.
5. Зайрова К. М. Этнокультурная характеристика наименований одежды и обуви в каракалпакском языке // Вестник Челябинского государственного университета. 2022. № 7 (465). С. 27—36.
6. Мамбетов К. Каракалпаклардың этнографиялық тарихы. Нукус: Каракалпакстан, 1995. 228 с.
7. Этимологический словарь тюркских языков. Под редакций Левитская Л.С., Дыбо А.В., Рассадин В.И. Москва. 1997.

UO'K 808.5

BOLALARGA XOS BUYUM NOMLARINING SEMANTIK TUZILISHINI TAHLIL QILISH

D.Azizova, tyutor, Toshkent Tibbiyot akademiyasi, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada bolalar nutqida qo'llaniladigan buyum nomlarining semantik tuzilishi, bolalar tomonidan buyumlarga berilgan nomlarning asosiy turlari, ularning semantik xususiyatlari va ularni shakllantirishdagi asosiy tamoyillar o'rganiladi.

Kalit so'zlar: bolalar nutqi, buyum nomlari, semantik tuzilish, leksik-semantik tahlil, o'yinlar

Аннотация. В статье рассматривается семантическая структура предметных названий, используемых в детской речи, основные типы названий, которые дают детям предметы, их семантические свойства и основные принципы их образования.

Ключевые слова: детская речь, предметные названия, семантическая структура, лексико-семантический анализ, игры

Abstract. This article discusses the semantic structure of object names used in children's speech, the main types of names given to objects by children, their semantic properties, and the basic principles of their formation.

Keywords: children's speech, object names, semantic structure, lexical-semantic analysis, games

Bolalar tilida buyumlarning nomlanish jarayoni lingvistik va psixolingvistik omillar bilan bog'liq bo'lib, bu jarayon bolalarning dunyoqarashi va kognitiv rivojlanishiga ta'sir etadi [1]. Bolalar uchun mo'ljallangan buyumlar — bu ular dunyoni qanday tasavvur qilishlarini, qanday tushunchalarni o'rganishini va rivojlanishining turli bosqichlarida qanday o'zgarishlarni ko'rsatadi. Buyum nomlarining semantik tuzilishini tahlil qilish bolalar tilini va uning rivojlanishini tushunish uchun muhimdir, chunki ularning atama va tushunchalar bilan ishlash usuli tilda qanday yangi ma'nolar shakllanishini aniqlashga yordam beradi. Bolalarga xos buyum nomlarining semantik tuzilishini tahlil qilganda, bu buyumlar asosan quyidagi guruhlariga ajratiladi:

O'yinchoqlar va o'yin buyumlari: bu guruhda, o'yinchoqlarning semantik tuzilishi bolalarning o'yin jarayonida foydalanadigan buyumlar bilan bog'liq. O'yinchoqlar bolalar uchun kognitiv, hissiy va ijtimoiy rivojlanish vositasi sifatida xizmat qiladi.

Ta'limiy materiallar: bu guruhga kitoblar, raqamli ilovalar va ta'limiy o'yinlar kiradi. Bu buyumlar bolalarga yangi tushunchalar va ko'nikmalarni o'rgatishga yordam beradi.

Oziq-ovqat va ichimliklar: bu guruh bolalarning jismoniy ehtiyojlarini qondirish va ularning ma'naviy rivojlanishiga xizmat qiladi. Oziq-ovqat buyumlari, shuningdek, hissiy va ijtimoiy aloqalarni rivojlantirishda rol o'ynaydi.

Sport buyumlari: bolalar uchun sport buyumlari jismoniy rivojlanish va ijtimoiy muomalalarni rivojlantirishga xizmat qiladi [2].

Bolalarga xos buyum nomlarining semantik tuzilishi vaqt o'tishi bilan kengayishi mumkin. Misol uchun, ba'zi buyumlar birinchi bosqichda bolalarga faqat o'yin yoki foydalanish maqsadida taqdim etilgan bo'lsa, keyinchalik ular bolalar uchun ijtimoiy va ma'naviy aloqalar o'rnatish vositalariga aylanadi. Bu jarayon semantik kengayishning bir ko'rinishidir, chunki bir so'z yoki buyumning ma'nosi turli kontekstlarda o'zgarishi mumkin. Bolalar o'zlarining dastlabki yillarda buyumlar bilan ishlashda juda aniq va oddiy tushunchalarni qabul qilishadi, ammo vaqt o'tishi bilan bu tushunchalar murakkablashadi va semantik tuzilish kengayadi. Masalan, kichik yoshdagi bolalar uchun bir necha rangli bloklar faqat o'yin uchun bo'lsa, kattaroq yoshdagi bolalar bu bloklarni qurilish, shakl yaratish, mantiqiy fikrlash kabi rivojlanish jarayonlarida foydalanadilar.

Bolalarga xos buyum nomlarining semantik tuzilishi metafora va metonimiya orqali ham kengayadi. Misol uchun, "o'yinchoq" so'zi dastlab bolalar uchun o'yin materiallarini anglatgan bo'lsa, bu so'z vaqt o'tishi bilan bolalar uchun kognitiv rivojlanish va o'zaro munosabatlar qurish vositasiga aylanadi. Shuningdek, "yurak" yoki "bosh" kabi so'zlar bolalar buyumlarida ijtimoiy va hissiy tuzilmalar sifatida ishlatilishi mumkin.

Bolalarga xos buyum nomlarining semantik tuzilishi ijtimoiy va madaniy o'zgarishlarga mos ravishda o'zgaradi. O'zgaruvchan jamiyatlar va texnologiyalar bolalarga taqdim etiladigan buyumlarning semantik tuzilishiga ta'sir qiladi. Masalan, yangi texnologiyalar, masalan, smartfonlar yoki raqamli o'yinlar, bolalar buyumlarining semantik tuzilishini yangilaydi.

Bolalar nutqini o'rganish bo'yicha qator tadqiqotlar mavjud bo'lib, ular lingvistika va psixolingvistika sohalarini kesishgan nuqtada olib borilgan. Jean Piaget yozishicha bolalar rivojlanishini yoshga qarab turli bosqichlarga bo'lgan. U o'yinlar va buyumlar orqali bolalar kognitiv rivojlanishlarini tushuntirgan. Piaget nazariyasiga ko'ra, bolalar buyumlar bilan interaktsiya qilish orqali dunyoni tushunishni o'rganadilar [2]. Bu jarayon semantik kengayish va o'zgarishlarga olib keladi, chunki bolalar yangi tajriba va tushunchalarni o'rganib, ularning semantik tuzilishini boyitadilar. Vygotskyning talqinicha, o'yin va buyumlarning bolalar rivojlanishidagi ahamiyatini ta'kidlagan. U o'yinlarni "eng yaqin rivojlanish zonasi" (zone of proximal development) deb atagan, bu bolalar o'zlari mustaqil ravishda bajarolmaydigan, ammo kattalar yoki o'qituvchilar yordamida amalga oshirishi mumkin bo'lgan faoliyatlar [3]. O'yinchoqlar va boshqa buyumlar bolalarga yangi ma'nolarni o'rganishda yordam beradi va ularning semantik tuzilishini rivojlantiradi. Shu bilan birgalikda, Jerome Brunerning yozishicha bolalar tilidagi semantik o'zgarishlarni o'rgangan va ta'lim jarayonida bolalarning faolligini ta'kidladi. U o'yinchoqlar va ta'lim materiallarining bolalar uchun qanday semantik guruhlarini yaratishi va ularning yangi tushunchalarni qanday o'rganishi haqida so'z yuritgan. Brunerga ko'ra, semantik kengayishning asosiy omili bolalarning ma'lumotni qabul qilish va uni yangi kontekstlarga moslashtirish qobiliyatidir.

Bolalar buyum nomlarining asosiy semantik guruhlari quyidagilardan iborat:

1. O'yinchoqlar va o'yin buyumlari: bolalar dunyosida o'yin va o'yinchoqlar muhim o'rin tutadi. Bu guruh bolalarning o'yin faoliyatiga oid buyumlarni o'z ichiga oladi. O'yinchoqlar bolalarning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishida, motorikani rivojlantirishda, shuningdek, hissiy va ijtimoiy tajribalarni o'rganishda muhimdir. Masalan: mushukcha, yo'lbars, mashina, qurilish bloklari, lego, poyga mashinalari, qurilish va texnik o'yin buyumlari, o'yinchoqli hayvonlar.

2. Kitoblar va ta'limiy materiallar: bolalar kitoblari va o'quv materiallari o'rgatish va bilim berishda muhim vositadir. Bu guruhga o'qish, yozish va boshqa ta'lim faoliyatlari. Bolalar kiyim-kechaklari ham ularning kundalik hayotida muhim ahamiyatga ega. Bu guruhda bolalarning o'ziga xos kiyimlari va aksessuarlariga oid buyumlar ko'rsatiladi. Kiyimlar nafaqat fiziologik ehtiyojni qondiradi, balki bolalarning shaxsiyati va madaniy xususiyatlarini ifodalashda ham bilan bog'liq buyumlar kiradi. Bolalar kitoblari nafaqat o'quv faoliyatini rivojlantiradi, balki bolalarning so'z boyligini, tasavvurini va hissiy dunyosini kengaytiradi. Masalan: rasmi kitoblar, ertaklar, she'r kitoblari, bolalar adabiyoti, raqamli o'quv materiallar, raqamli o'yinlar, ta'lim texnologiyalari.

3. Kiyim-kechak va aksessuarlar: futbolka, shim, poyabzal, shapka, bolalar kiyimlari, sumkalar, taqinchoqlar va dekorativ buyumlar.

4. Oziq-ovqat va ichimliklar: bolalar uchun o'ziga xos bir guruhni tashkil etadi. Ular, ayniqsa, bolalarning oziqlanishi va sog'lig'ini saqlash uchun muhim bo'lib, ko'pincha maxsus tayyorlangan va bolalarga moslashtirilgan mahsulotlar bo'ladi. Misollar: pechenye, shokolad, muzqaymoq, bolalar uchun shirinliklar, sut, shirin ichimliklar, suyuqliklar.

5. Sog'liqni saqlash va gigiena buyumlari: bolalar gigienasi va sog'lig'i uchun mo'ljallangan buyumlar ham o'ziga xos guruhni tashkil etadi. Bu guruhdagi buyumlar bolalarning sog'lig'ini saqlash, tozalik va parvarish qilishda muhim vositalar hisoblanadi. Masalan: bolalar shamollatgichlari, termometr, bint, gigiena vositalari, tish pastasi, tish cho'tkasi, bolalar sovunlari, gigiena mahsulotlari.

6. Sport va jismoniy tarbiya buyumlari: bolalar uchun sport va jismoniy faoliyatga oid buyumlar ham juda muhim. Bu guruhga turli o'yinlar, jismoniy mashqlar va faoliyatlar uchun mo'ljallangan buyumlar kiradi. Sport bolalarning sog'lom rivojlanishini, energiyasini yo'naltirishni va kooperatsiya qilishni o'rganishlarini ta'minlaydi. Masalan: to'p, scooter, velosiped, sport buyumlari, fitnes qurilmalari, jismoniy mashqlar uchun vositalar.

7. Tashqi muhit va sayohat buyumlari ko'pincha bolalarning safar qilish, sayohat qilish yoki ochiq havoda o'yin o'ynash kabi faoliyatlariga mo'ljallangan bo'ladi. Masalan: bolalar aravachasi, ruksak, suv idishi, sayohat buyumlari, kiyimlar, poyabzal, quyoshdan himoya qilish vositalari, tashqi muhitga mos kiyimlar va aksessuarlar.

Bolalar buyumlari turli guruhlariga bo'linganida, har bir guruhning semantik jihatdan o'ziga xosligi bor. Bu guruhlar bolalarning kognitiv, hissiy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashga yordam beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bolalar tomonidan xos buyum nomlarini yaratish jarayoni tabiiy til me'yorlari bilan emas, balki subyektiv va intuitiv yondashuvlar bilan bog'liq. Bu jarayon bolalarning fikrlash tarzi, nutqiy tajribasi va ijtimoiy muhitiga qarab farqlanadi. Shunday qilib, bolalar nutqida semantik tuzilishni o'rganish tilshunoslik va psixologiya fanlari kesishgan dolzarb yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, bolalar buyumlarining semantik guruhlari juda ko'p va ularning farqlanishi bolalarning kognitiv, hissiy va jismoniy rivojlanishiga ta'sir qiladi. O'yinchoqlari ta'lim materiallari, oziq-ovqat va ichimliklar, sport buyumlari kabi turli guruhlar bolalar uchun turli funktsiyalarni bajaradi va bu guruhlarining farqlanishi bolalarning dunyoqarashi va rivojlanishiga ta'sir qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "Uchinchi ming yillikning bolasi" tayanch dasturi va o'quv qullanmasi. Tuzuvchilar: M. Rasulova, S. Mirdjalilova va boshqalar. "Ma'rifat-madadkor" T., 2000 yil
2. Piaget, J. (1923). *The Language and Thought of the Child*. London: Routledge & Kegan Paul.
3. Виготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: Лабиринт, 1986.
4. Bruner J. *The Social Context of Language Acquisition*. – Oxford University Press, 1975.

INTERTEXTUALITY IN FICTIONAL AND NEWSPAPER TITLES

I.Babayeva, teacher, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. *Sarlavhalarda intertekstuallik ma'nolarni ko'p qatlamli qilishning asosiy mexanizmi bo'lib, matnlarning kommunikativ va estetik funksiyalarini kuchaytiradi. Ushbu tadqiqotda badiiy asarlar va gazeta matnlari sarlavhalarida intertekstuallikning namoyon bo'lishi o'rganilib, ularning qo'llanilishidagi o'xshashlik va farqlar tahlil qilinadi. Turli madaniy va tarixiy kontekstlardan keltirilgan misollar asosida intertekstual murojaatlar qanday qilib avvalgi asarlar bilan bog'liqlikni o'rnatishi va maqsadli auditoriya bilan rezonans hosil qilishi o'rganiladi. Tadqiqot natijalari sarlavhalar tuzilishidagi ijodkorlik va an'ana o'zaro aloqasini yoritib, intertekstuallikning matn talqinini boyitishdagi rolini ochib beradi.*

Kalit so'zlar: *intertekstuallik, sarlavhalar, badiiy matnlar, gazeta matnlari, madaniy murojaatlar, qiyosiy tahlil, matn ma'nosi*

Аннотация. *Интертекстуальность в заголовках выступает ключевым механизмом для создания многослойных смыслов, усиливая коммуникативные и эстетические функции текстов. В данном исследовании рассматривается проявление интертекстуальности в заголовках художественных произведений и газетных текстов, выявляются их сходства и различия в использовании. На основе анализа примеров из различных культурных и исторических контекстов исследуется, как интертекстуальные отсылки устанавливают связь с предыдущими произведениями и находят отклик у целевой аудитории. Результаты показывают взаимодействие творчества и традиций в построении заголовков, подчеркивая роль интертекстуальности в обогащении интерпретации текста.*

Ключевые слова: *интертекстуальность, заголовки, художественные тексты, газетные тексты, культурные отсылки, сравнительный анализ, смысл текста*

Abstract. *Intertextuality in titles serves as a key mechanism for embedding layered meanings, enhancing the communicative and aesthetic functions of texts. This study explores how intertextuality manifests in the titles of fiction and newspaper texts, examining the similarities and differences in their usage. By analyzing examples from various cultural and historical contexts, the paper investigates how intertextual references establish connections with prior works and resonate with target audiences. The findings reveal the interplay between creativity and convention in title construction, highlighting the role of intertextuality in enriching textual interpretation.*

Keywords: *intertextuality, titles, fiction, newspaper texts, cultural references, comparative analysis, textual meaning*

Introduction. The title is an essential component of newspaper texts, serving as the primary gateway through which readers engage with the content. In addition to attracting attention, titles encapsulate the essence of the article and provide readers with cues about its subject matter and tone [1]. The structural and semantic features of newspaper titles play a crucial role in determining their effectiveness, as they must balance informativeness with brevity while appealing to a diverse audience.

In the contemporary media landscape, the importance of headlines has grown significantly due to the rise of digital platforms, where titles often function as standalone units of information. In this context, the competition for reader attention has intensified, prompting journalists to adopt innovative approaches to headline writing. This evolution underscores the need for a systematic examination of the linguistic and stylistic strategies employed in crafting newspaper titles.

Moreover, the structural and semantic features of titles are influenced by cultural, social, and technological factors, reflecting the dynamic nature of media discourse. By analyzing these features, this study aims to uncover the underlying principles that govern effective headline construction [2]. Through a detailed exploration of structural patterns and semantic strategies, it seeks to contribute to the broader understanding of how language is used to inform, persuade, and engage audiences in a rapidly changing media environment.

Methodology. This study employs a qualitative approach, analyzing a corpus of newspaper titles sourced from various publications. The titles were selected to reflect a range of genres and styles, including hard news, opinion pieces, and feature articles. The analysis focuses on identifying recurring structural patterns and semantic strategies, with particular attention to linguistic devices such as ellipsis, metaphor, and lexical ambiguity [3]. To ensure a comprehensive understanding, the study utilized purposive sampling, selecting headlines that exemplify diverse linguistic and stylistic characteristics. The corpus included both print and digital publications, enabling a comparative analysis of traditional and contemporary headline writing practices. Data analysis involved categorizing titles based on their structural elements, such as word order, punctuation, and grammatical composition, as well as their semantic features, including connotations, metaphors, and polysemy.

The research also incorporated a review of secondary literature to contextualize the findings within existing theoretical frameworks. Key studies on media linguistics, discourse analysis, and stylistics were consulted to provide a robust foundation for the analysis. The integration of textual analysis with theoretical insights ensured a holistic approach to understanding the interplay between structure and semantics in newspaper titles [4].

Analysis and Discussion. Ellipsis is a defining feature of newspaper titles, enabling journalists to convey complex ideas in a limited space. For example, the omission of auxiliary verbs and articles results in a more streamlined and impactful structure [5]. This strategy is particularly evident in headlines reporting breaking news, where speed and immediacy are paramount.

Nominalization, or the conversion of verbs into nouns, is another common structural device. By focusing on nouns, titles emphasize key concepts and events while minimizing the need for additional context [6]. This approach aligns with the journalistic principle of prioritizing clarity and accessibility. Punctuation marks, such as colons, dashes, and question marks, play a pivotal role in structuring newspaper titles. These elements help to segment information, introduce contrasts, and create rhetorical effects, thereby enhancing the readability and appeal of headlines [7]. The choice of words in newspaper titles is deliberate and often loaded with connotations. High-frequency words, emotionally charged adjectives, and action-oriented verbs are commonly used to elicit specific responses from readers. For example, words like "crisis," "victory," and "breakthrough" are strategically employed to evoke urgency or excitement [8].

Polysemy and lexical ambiguity add layers of meaning to newspaper titles, inviting readers to interpret the text in multiple ways. This technique is particularly effective in opinion pieces and feature articles, where the goal is to provoke thought and spark discussion [9]. Metaphors, idioms, and puns are frequently used in newspaper titles to capture attention and enhance memorability. These devices allow journalists to communicate complex ideas in a relatable and engaging manner, often adding a touch of humor or irony [10].

The analysis reveals that the effectiveness of newspaper titles depends on a delicate balance between structural efficiency and semantic richness [11]. Titles that successfully combine these elements are more likely to attract readers, convey the intended message, and enhance the overall impact of the article. These findings underscore the importance of linguistic and stylistic training for journalists, as well as the need for ongoing research into the evolving dynamics of media discourse.

The findings further indicate that structural features, such as ellipsis and nominalization, contribute significantly to the brevity and clarity of headlines, making them accessible to a wide audience. Semantic strategies, including the use of connotations and figurative language, enhance the emotional and intellectual engagement of readers, aligning with the communicative goals of journalism [12]. Additionally, the study highlights the influence of digital media on headline construction, as online platforms prioritize clickable and shareable content. These insights have practical implications for journalists, educators, and media professionals, emphasizing the need to adapt headline-writing practices to meet the demands of an increasingly digital audience.

Conclusion. The structural and semantic features of newspaper titles are central to their communicative function, reflecting the interplay between brevity, clarity, and creativity. By examining these features, this study contributes to a deeper understanding of the linguistic and

stylistic strategies that underpin effective headline writing. Future research could explore the impact of digital media on the evolution of newspaper titles, as well as the cross-cultural variations in headline construction.

REFERENCES:

1. Smith, J. "Headline Writing: Strategies and Techniques." *Journal of Media Studies*, vol.12, no.3,2020, pp.45-60.
2. Brown, L. "The Semantics of News Headlines." *Linguistics Today*, vol. 8, no. 2, 2018, pp. 23-35.
3. Green, T. "Structural Patterns in Media Discourse." *Discourse Analysis Quarterly*, vol.15,no.4,2019, pp. 89-102.
4. Johnson, R. "Figurative Language in Journalism." *Media and Communication Review*, vol. 11, no. 1, 2021, pp. 67-78.
5. Davis, K. "Polysemy and Ambiguity in News Titles." *Journal of Linguistic Studies*, vol 9,no.3, 2017, pp. 56-72.
6. Cook, M. "Punctuation in Headlines: A Stylistic Approach." *Stylistic Linguistics*, vol. 7, no. 2, 2019, pp. 33-48.
7. Elliot, P. "Nominalization as a Tool in Media Headlines." *Discourse Studies Journal*, vol. 14, no. 1, 2020, pp. 44-59.
8. Frank, H. "Emotional Lexical Choices in News Writing." *Media Linguistics Quarterly*, vol. 16, no. 4, 2018, pp. 78-94.
9. Gilbert, N. "Ambiguity in News Headlines: A Case Study." *Linguistic Discourse Research*, vol. 10, no. 3, 2021, pp. 100-112.
10. Howard, S. "The Role of Metaphors in News Media." *Stylistics in Media*, vol. 13, no. 2, 2020, pp. 57-70.
11. Fisher, L. "Efficiency in News Headlines: Structural Insights." *Journalism Studies Review*, vol. 12, no. 3, 2021, pp. 61-80.
12. Beckett, R. "Digital Media's Impact on Headline Crafting." *Online Journalism Review*, vol. 9, no. 2, 2022, pp. 45-60.
13. Cooper, D. "Cross-Cultural Variations in Newspaper Headlines." *Global Media Studies Journal*, vol. 11, no. 4, 2020, pp. 39-54.

UO‘K 821.111

AFG‘ON-AMERIKA ADABIYOTIDA MULTIKULTURALIZMNING ADABIY XUSUSIYATLARI

Sh.A.Begimkulova, senior teacher, University of economy and pedagogy, Andijan

Annotatsiya. *Ushbu maqolada afg‘on-amerika adabiyoti multikulturalizmni qanday aks ettirishi va u bilan o‘zaro aloqasi, ayniqsa Afg‘oniston va Amerika madaniyatlarining migratsiyasi, o‘ziga xosligi va kesishishi kontekstida ko‘rib chiqiladi. Afg‘on-amerikalik mualliflar tez-tez ko‘chib o‘tish, surgun qilish va yangi jamiyatga moslashishda madaniy merosni saqlab qolish muammosi kabi mavzularga murojaat qilib, ikki tomonlama madaniy o‘ziga xoslikka murojaat qilishadi. Ushbu maqolada multikulturalizm an‘anaviy afg‘on hikoyalarini zamonaviy Amerika adabiy shakllari bilan birlashtirgan turli xil hikoya qilish usullari orqali ifodalanadi.*

Kalit so‘zlar. *Multikulturalizm, immigratsiya, etnik kelib chiqishi, o‘ziga xosligi*

Аннотация. *В этой статье рассматривается, как афгано-американская литература отражает мультикультурализм и взаимодействует с ним, особенно в контексте миграции, идентичности и пересечения афганской и американской культур. Афгано-американские авторы часто обращаются к двойной культурной идентичности, затрагивая такие темы, как перемещение, изгнание и проблема сохранения культурного наследия при адаптации к новому обществу. В этой статье мультикультурализм выражается через различные методы повествования, сочетая традиционные афганские рассказы с современными американскими литературными формами.*

Ключевые слова. *мультикультурализм, иммиграция, этническая принадлежность, идентичность*

Abstract. *This article explores how Afghan-American literature reflects and engages with multiculturalism, particularly in the context of migration, identity, and the intersection of Afghan and American cultures. Afghan-American authors often navigate dual cultural identities, dealing with themes such as displacement, exile, and the challenge of maintaining cultural heritage while adapting to a new society. In this article, multiculturalism is expressed through diverse narrative techniques, blending traditional Afghan storytelling with contemporary American literary forms.*

Key words. *Multiculturalism, immigration, ethnicity, identity*

Introduction. Multicultural literature is one of the most powerful elements of the multicultural education curriculum, and its underlying purpose is to help make society a more equitable [1]. Multicultural literature has been defined in different ways depending on cultural specificity. Thousands of years ago, Confucius proposed the importance of honest language and correct naming. As quoted by Freedman (2002), [2] “Calling things by their right names makes it possible for us to speak truthfully about them” (p. 6). Naming is important, this does not mean that there is correct definition of multicultural literature. However, the way multicultural literature is defined reflects belief (stances) and influences the choice of literature and how literature is used. According to Harris and Hodges (1995), [3] multicultural literature is “writing that reflects the customs, beliefs, and experiences of people of different nationalities and races” (p. 158). Many definitions are more comprehensive, including religious groups, while others are even broader including individuals with disabilities, gender issues, and sexual orientation. Cai (1998) [4] argued that the controversy over definition concerned determining how much and which culture should be covered in multicultural literature and as well as parameters of the prefix “multi.” The purpose determines the definition of multicultural literature, so this text can be used by teachers, teacher librarians, and educators to use as a resource to promote the multicultural education movement. The first consideration, in choosing multicultural literature, should be the purpose of the literature. Bishop’s (1997) five features of multicultural literature help in when determining purpose. Once the purpose is established, it is important for educators to know criteria for determining honesty, authenticity, and quality in multicultural literature. Temple, Martinez, and Yokota (2006) emphasized the importance of choosing quality books as the number of multicultural books increases [5]. By the 1970s, the futility of assimilatory efforts on the part of the state became apparent. Countries that receive immigrants have shifted away from attempts to attain ethnocultural homogeneity, instead embracing integration without requiring assimilation as their objective. Consequently, society is increasingly perceived not as a singular cultural entity, but rather as a collection of equal ethnocultural and ethno-religious groups. Consequently, the ideology of multiculturalism, or cultural diversity, has emerged. Researchers such as N. Glazer and M. Tlostanova characterize multiculturalism as an interdisciplinary phenomenon that encompasses ideological, philosophical, and artistic dimensions. It functions across various domains, including anthropology, sociology, political science, economics, historiography, pedagogy, literary studies, and philosophy. [6] The nation that responded most sharply to the phenomenon of cultural diversity is the United States, as it stands as the world's foremost “immigration” state, with its growth intricately tied to the arrival of new settlers. On one hand, this polyethnic composition posed a significant challenge to the establishment of a cohesive national ideology and the construction of a unified identity. Conversely, the establishment of a cohesive American nation was supported by various historical events, including the War of Independence (1775-1783), the expansion into the Wild West, the establishment of a national welfare system, and the Civil War between the North and South (1861-1865). Additionally, the endeavors of the political and intellectual elite of the nascent nation played a crucial role in addressing the cultural fragmentation among its citizens. To establish a national “political culture” in the minds of prospective citizens, it was essential to articulate a national idea that possessed an appealing quality and could draw individuals from diverse faiths and ethnic backgrounds. This unifying concept emerged as the notion of America as a sanctuary for the oppressed from around the globe.

Methods. Literary works often showcase multicultural elements, reflecting and celebrating the richness of diverse cultures, identities, and lived experiences. These elements permeate various facets of literature, including overarching themes, character development, settings, narrative structures, and linguistic choices. A prominent example is the exploration of themes related to cultural identity, heritage, and the universal human longing for belonging. This text outlines key themes and stylistic approaches for literature exploring intercultural dynamics. It emphasizes the importance of addressing both conflict and harmony arising from cultural differences, particularly in the context of migration, diaspora communities, and social justice issues. The text advocates for diverse representation by featuring protagonists from various cultural backgrounds to offer readers a wide range of perspectives. Furthermore, it stresses the need for complex character portrayals that avoid

stereotypes and acknowledge the multi-faceted nature of cultural identities. Finally, it encourages the use of multiple narrative voices to provide a more comprehensive understanding of intercultural experiences and interactions.

Incorporating elements from oral traditions worldwide, including myths, legends, and folklore, can significantly enrich literary works. This approach allows authors to utilize non-linear or cyclical storytelling structures commonly found in various cultures, adding depth and complexity to narratives. Furthermore, integrating multilingualism into texts, through phrases, dialogues, or even entire sections in different languages, enhances authenticity and reflects the linguistic diversity of characters and their backgrounds. Similarly, employing culturally specific references, idioms, and expressions adds richness and verisimilitude to the narrative.

Ultimately, these literary multicultural features broaden perspectives, foster empathy among readers from diverse backgrounds, and contribute to a deeper understanding of the multifaceted nature of human experiences across cultures.

Results. Multiculturalism in the United States distinguishes itself from models implemented in countries like Canada and Australia for several key reasons. First, while those nations enshrined multicultural policies into law, American multiculturalism emerged organically from grassroots social movements rather than government initiative. Second, American multiculturalism extends beyond concerns of ethnic self-determination to encompass a wider range of marginalized groups who do not fit the traditional White Anglo-Saxon Protestant (WASP) mold. Scholars like H. Taylor, H. Glazer, and M. Tlostanova highlight the inclusion of women as a distinct cultural group often caught in the crosshairs of mainstream cultural dominance. The significant role of gender dynamics within multicultural discourse often places women at the center of these discussions. Scholars have identified a link between prevailing nationalist ideologies and dominant masculine norms, highlighting the intricate nature of intercultural relationships in the American context. Public institutions, including governmental bodies and the military, are predominantly shaped and governed by men, thereby exhibiting inherent gender biases. The nation-state itself is a product of a patriarchal system that relegates women to a secondary position. This connection between feminism and multiculturalism is further emphasized by their shared focus on marginalized experiences. When analyzing the aesthetic qualities of ethnic literature, it is crucial to recognize the diversity among immigrant groups in the United States. These groups vary significantly in both their cultural heritage brought from their countries of origin and their individual resettlement experiences within the US.

Historically, members of ethnic minority groups in the United States have been excluded from mainstream social and cultural platforms, rendering their voices unheard and their experiences invisible. Consequently, silence and voicelessness emerge as central metaphors within the literary works of women authors. This exploration of voice, or its lack thereof, is particularly prominent in women's literature due to the traditional marginalization of women, who were historically denied fundamental rights such as suffrage. Poststructuralist thinkers like Derrida, Lacan, and Riker propose that "narrative identity" is constructed through language and literary creation. This theory suggests that individuals can reclaim lost or fragmented identities by crafting personal narratives. This perspective views consciousness as an artistic text shaped by linguistic structures, leading to the surge in autobiographical writing during the 1970s. The unprecedented popularity of autobiography in the 1960s coincided with a boom in ethnic literature. Scholars like Sollers, Bergland, Fischer, and Tlostanova highlight the significance of autobiography within ethnic "frontier" literature. American literary criticism recognizes autobiographies by minority authors as valuable contributions to alternative historical narratives, offering fresh perspectives on American history.

In the works of authors like Nelofer Pazira and Saima Wahab, autobiographical elements are paramount, but they deviate significantly from strict documentary representation. Instead, these narratives construct a stylized mythologized version of the self and its history. Unlike traditional Western European autobiography, as defined by J. Gusdorf, ethnic autobiography prioritizes the depiction of collective communal life over individual experiences. Personal identity emerges through the portrayal of the community's shared existence. Historically, genres like autobiography, diaries, and memoirs have been categorized as "feminine" within the broader literary canon. A recurring

theme in these female-authored works is the significance of home and family, which serve as the primary model for identity formation. As observed by scholars Elinek and Savkina, women's autobiographies often explore the concept of "womanhood" and female solidarity as a means of survival in an adversarial world, a theme evident in the works of Nelofer Pazira.

Discussion. Saima Wahab, a prominent figure in Afghan-American literature, debuted with her biographical novel "In My Father's Country: An Afghan Woman Defies Her Fate." The narrative follows the protagonist, who is sent to Portland by her grandfather due to the volatile political climate in Afghanistan.

The story primarily focuses on the protagonist's experiences adapting to life in America during her formative years. Wahab portrays the psychological pressures she faced from several uncles, choosing to anonymize them as "Uncle A" and "Uncle Professor" likely due to the sensitive nature of these familial dynamics. Leveraging her unique position as the sole female translator fluent in both Pashto and English, Wahab secures a position with the U.S. Army. This role enables her to return to her father's homeland, Afghanistan, where she spends five years immersed in the most turbulent province. As a translator and cultural expert, she dedicates herself to understanding the nuances of the local population. Saima, an American citizen of Pashtun origin, played a crucial role in bridging the cultural divide between the U.S. Army and the Pashtun people. Her fluency in both English and Pashto, coupled with her understanding of both cultures, made her invaluable as an interpreter. The U.S. Army, lacking knowledge of Pashtun customs and etiquette, often experienced misunderstandings and conflicts when interacting with local villagers. Saima's expertise allowed her to facilitate communication and build rapport between the two sides. She recognized the challenges of navigating these cultural differences but remained dedicated to fostering mutual understanding and respect. Rather than viewing herself as caught between two worlds, Saima aimed to create a harmonious connection between them. Her efforts highlighted the importance of cultural sensitivity and effective communication in building trust and cooperation. Even without deep knowledge of the war in Afghanistan, readers can connect with Wahab's personal journey. The author intentionally focuses on this individual narrative rather than attempting a comprehensive political analysis. By prioritizing the cultural nuances, values, and traditions of the Afghan people, the writer allows readers to experience the country through a deeply personal lens. Wahab, driven by the hope of reuniting with relatives outside the military base, eventually succeeds in doing so. This reunion leads to a renewed effort to connect with her family history and memories of their father. The structure of any artistic work aims to engage the reader until the very end, prompting reflection on the author's central ideas and encouraging both critical thinking and observation. Saima Wahab's title effectively encapsulates the essence of her work, drawing readers in with its concise and evocative nature. This exemplifies the power of a compositional tool, as described in Bahor Torayeva's "Theory of Literature". Every literary work possesses a unique history and a carefully chosen title that serves to illuminate its artistic merit. The title acts as an expressive center, revealing the core meaning of the text. In Saima Wahab's case, the title "In My Father's Country: An Afghan Woman Defies Her Fate" immediately captivates the reader and hints at the profound symbolism woven throughout the narrative. The protagonist's repeated returns to her homeland, despite residing in America, underscore a deep-seated connection to her roots and an unwavering refusal to abandon them. Having been shaped by both Western and Eastern cultures, Wahab skillfully portrays the positive aspects of each, offering readers a nuanced perspective on these seemingly disparate worlds.

Conclusion. Literary studies employ various analytical methods, one of which is the sociological approach. This method examines the interplay between societal phenomena, cultural context, and historical literary conditions within a work of art. Sociological analysis encourages researchers to explore the relationship between real-world events and their artistic representations, assessing the work's historical accuracy and level of realism. It also delves into the ideological underpinnings of the piece, examining character traits, conflict types, symbolic systems, and the social origins of the artwork itself. This approach sheds light on the transformation of lived experience into artistic expression, analyzing the relationship between characters and their real-life counterparts, historical figures, and their fictional portrayals. By applying the sociological method, scholars can

categorize the overarching artistic themes within a work. For example, one might classify the themes as: a) The exploration of the American Dream, nationalism, traditional values, and women's liberation within a free society. b) The protagonist's internal struggle with their own psyche.

REFERENCES:

1. Bishop, 1993, p.40
2. Freedman, Russell. 2002. Freedom Walkers: The Story of the Montgomery Bus Boycott
3. Harris and Hodges 1995. The Literacy Dictionary: The Vocabulary of Reading and Writing
4. Mingshui Cai 1995, Multicultural Literature for Childr(BookFi)
5. Temple, Martinez and Yokota 2017, Thinking and Learning through Children's Literature
6. M. Tlostanova. Problema multikulturalizma I literature SSHA konsa XX veka. 2020
7. Saima Wahab. In My Father's Country. An Afghan Woman Defies Her Fate. New York: Crown Publishers, 2012. – 463 P.
8. To'rayeva B. Adabiyot nazariyasi: o'quv qullanma/ - T.: "Effect-D", 2020. -B34

UO'K:811.82

NEMISZABON SO'ZLOVCHILAR NUTQIY MULOQOTIDA KOOPERATSIYANI TA'MINLASHDA SAMIMIYATGA CHAQIRISH TAKTIKASINING AHAMIYATI

R.F. Begmatova, dots., O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada nemiszabon so'zlovchilari orasida bo'lib o'tadigan muloqot davomida kooperatsiyaga erishish maqsadida samimiyatga chaqirish taktikasi qo'llanilishining o'rni to'g'risida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: nutqiy muloqot, nemiszabon so'zlovchilar, kooperatsiyani ta'minlash, samimiyatga chaqirish, taktikalar, strategiyalar.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль тактики призыва к искренности для достижения сотрудничества в диалоге между носителями немецкого языка.

Ключевые слова: речевое общение, носители немецкого языка, обеспечение кооперации, призыв к искренности, тактики, стратегии.

Abstract. This article examines the role of the tactic of calling to sincerity for achieving cooperation in dialogue between native speakers of German language.

Key words: verbal communication, native speakers of German, ensuring cooperation, calling to sincerity, tactics, statistics.

Kirish. Lingvistik kooperatsiya mavzusi tilshunoslikda nutqiy muloqot jarayonini o'rganishda alohida ahamiyat kasb etadi. Kommunikativ strategiya va taktikalar ushbu jarayonning asosiy unsurlari hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi va hozirgi xolati. Muloqot davomida lingvistik kooperatsiyani ta'minlashda strategiya va taktikalarning qo'llanilishi ahamiyati oshmoqda. Strategiya va taktikalarning qo'llanilishi nutqiy muloqotda kooperatsiyaga erishishda muhimdir.

Tajriba qismi. Samimiyatga chaqirish deganda suhbatdoshini to'g'riso'zlikka, samimiyatga chaqirish tushuniladi. Rostgo'ylik, ochiqlik, samimiylik, chin yurakdan gapirish nutqda kooperatsiyaga erishishning asosiy omillaridan biridir.

Kommunikatsiya jarayonida samimiyatga chaqirish taktikasini o'rgangan olimlar qatoriga A.E. Ivanov, N.N. Panchenko, N.A. Karpova, A.V. Moreva va boshqalar qiradi [1; 2; 3; 4]. Rus va ingliz kinodiskurslarida kooperatsiyaning samimiyatga chaqirish taktikasidan foydalanilishini o'rgangan A.E. Ivanov inglizlardan ko'ra ruslarga bu taktika ko'proq hosligi aniqlagan [1]. Ushbu taktika suhbatdoshdan to'g'ri ma'lumotni olish, uni rost gapirishga undashni anglatadi. Masalan: – Qani gapirchi, nima bo'ldi.

Samimiyatga chaqirish taktikasi nutqda quyidagi til unsurlari orqali amalga oshiriladi: – Tan ol. – To'g'risini ayt. – Chin yurakdan aytamanki....

Nutqda samimiyatga chaqirish kooperatsiyaga erishish uchun:

1) intimizatsiya taktikasi bilan ham uyg'un holatda qo'llanilishi mumkin. Masalan: – Biz sen bilan yaqin do'stlarmizku, shuning uchun menga to'g'risini ayt... Bunda intimizatsiya samimiyatga chaqirishni kuchaytirish uchun ishlatilmoqda;

2) muammoni tushunishni ifodalash taktikasi orqali ham qo'llanilishi mumkin. Masalan: – Bilaman sen Davlat oldida qasam ichgansan, lekin bu narsani kim olganligini aytmasang bo'lmaydi;

3) kompliment va maqto'v taktikalari bilan birga. Masalan: – Seni to'g'riso'z odam deb bilaman....

Olingan natijalar tahlili. Samimiyatga chaqirish apellyativ funksiyani bajarib, suhbatdoshning hatti-xarakatini, o'zini tutishini regulatsiya qilishga qaratilgan taktikadir. U turli usullar orqali amalga oshirilishi mumkin.

Misol-1.

Person A: Ich habe das Gefühl, dass du mir nicht alles sagst. Kannst du bitte ehrlich sein und mir sagen, was wirklich los ist?

Person B: Es tut mir leid, wenn ich nicht offen genug war. Tatsächlich mache ich mir Sorgen um unser Projekt, weil wir hinter dem Zeitplan sind. [5]

Kommunikativ tahlil:

1. Maqsad. Ushbu misolda kommunikativ maqsad ikki inson o'rtasida aloqa o'rnatish bo'lib, birinchi kommunikaning maqsadi ma'lumot olishdir.

2. Aloqa turi savol-javob hisoblanadi. Savol berish jarayoni vaziyatga o'yinlik kiritish maqsadida ishlatilmoqda: Ich habe das Gefühl, dass du mir nicht alles sagst. Kannst du bitte ehrlich sein und mir sagen, was wirklich los ist? ("Mening sezishim bo'yicha siz menga hamma narsani aytmayapsiz. Iltimos men bilan rostgo'y bo'ling, nima bo'layapti o'zi?") Javob sifatida esa darak gap qo'llanilib, unda ikkinchi kommunikan yetarlicha ochiq bo'lmaganligi uchun uzr so'ramoqda va bor muammoni aytmogda: Es tut mir leid, wenn ich nicht offen genug war. Tatsächlich mache ich mir Sorgen um unser Projekt, weil wir hinter dem Zeitplan sind. ("Yetarlicha ochiq bo'lmagan bo'lsam uzr so'rayman. Aslida men loyihamizdan xavotirdaman, chunki biz rejadani ortda qoldik.")

3. Baho. Ushbu dialogda kommunikanlarning javob reaksiyalari tez va o'z vaqtida ekanligi aniqlashtiruvchi savol va unga aniq va samimiy javoblar berilishi orqali namoyon bo'lmoqda.

4. Mexanizm. Mexanizmga to'xtaladigan bo'lsak birinchi kommunikan samimiyatga chaqirish maqsadida birinchi navbatta kommunikan o'zi ishonchi va samimiyatini "Mening sezishim bo'yicha siz menga hamma narsani aytmayapsiz" deya ifodalamoqda. Bu yerda "mening sezishim bo'yicha" jumlasini ishlatib, u o'zini qiyinayotgan savol va o'z hissiyatini aytmogda. O'z navbatida, birinchi kommunikan havotirga qo'yganligi uchun ikkinchi kommunikan uzr so'ramoqda va rostgo'ylik bilan muammo qayerda ekanligini aytmogda. Ushbu mexanizm muloqotning konstruktiv kechishi va kooperatsiyaga erishishda samarali ekanligini ko'rsatmoqda.

5. Kontekst. Misolning konteksti to'g'risida so'z borar ekan, ta'kidlash joizki, ushbu misolda ko'tarilayotgan mavzu bo'yicha u ishchilar orasida bo'lmoqda va formal tusga ega ishbilarmon kontekstni aks ettirmogda. Samimiyat va rostgo'ylikka chaqirish orqali olingan ma'lumot ishbilarmon kontekstda ayniqsa muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu ish faoliyatining tezlashishida aks etadi.

Pragmatik tahlil:

1. Pragmatik maqsad. Ushbu misolda pragmatik maqsad ikki ishchi orasida o'zaro aloqalarni mustahkamlash, davomiy kooperatsiyaga erishish va mavjud muammoga yechim izlash.

2. Madaniy kontekst. Ushbu monokultur insonlar orasida bo'layotgan suhbatda, ishbilarmon doiraga aloqador etika qoidalarini qo'llash kuzatilmoqda. Samimiyat va rostgo'ylikka chaqirishga bo'lgan urinish ikki kommunikan tomonidan ijobiy qabul qilinmoqda.

3. Ijtimoiy me'yorlar. Ijtimoiy me'yorlarga to'xtaladigan bo'lsak kommunikanlar tomonidan bir-birining shaxsiy chegaralarini hurmat qilgan holda o'z fikrlarini bayon etishi muloqotda hamkorlikka erishishga ko'maklashmoqda.

4. Strategiyaning kontekstdagi o'rni. Ushbu misolda keltirilgan dialog parchasiga hos bo'lgan ishbilarmon kontekstda samimiylik va ishonch strategiyasining samimiyatga chaqirish taktikasining qo'llanilishi natijasida ikki kommunikaning ijobiy javob reaksiyasi va kooperatsiyaga tayyorligini ifodalayotganini ko'rish mumkin.

5. Samaradorligi. Ushbu vaziyatda, samimiylik va ishonch strategiyasining samimiyatga chaqirish taktikasining qo'llanilishi muloqotda hamkorlikka erishishda samarali bo'ldi, chunki ijtimoiy tan olingan kommunikativ o'ziga tutish qoidalariga so'zlovchilar tomonidan amal qilindi.

Sintezlangan tahlil:

1. Kommunikativ va pragmatik maqsadlarning o'zaro muvofiqligi, samimiyatga chaqirish taktikasi funksiyasi jihatidan ushbu misolda kommunikantlarning ikkalasi ham samarali kooperatsiyaga erishish va o'zaro ishbilarmon aloqalarni mustahkamlashga harakt qilishmoqda.

2. Savol va takliflar ikki tomondan ham tushunildi, ijobiy qabul qilindi va aniq, o'rinli javob qaytarildi.

3. Kommunikantlarning bir-birini tez va to'g'ri tushunishi hamda ijobiy javob reaksiyasi taktikaning o'rinlilikini anglatmoqda.

4. Kontekst va ijtimoiy me'yorlarning kommunikativ va pragmatik jihatlarga ta'sirini umum tan olingan normalarga asoslanib kommunikativ hulqni shakllantirish taktikaning koopearsiyaga erishishda samaradorligini yanada oshirilganligida ko'rishimiz mumkin.

5. Ushbu kontekstda, strtayegiyaning qo'llanilishi samarali bo'ldi va boshqa shu kabi kontekstlarda qo'llanilishga misol bo'la oladi.

Tahlilimiz asosida shuni aytish mumkinki, biz ushbu dialogda lisoniy kooperatsiyaga erishilganligi va uning mukamallik darajasi ta'minlanganligini kuzatdik. Bunga esa aynan samimiylik va ishonch strategiyasining samimiyatga chaqirish taktikasining ikki kommunikant tomonidan ham qo'llanilishi sabab bo'ldi.

Misol-2.

Person A: Ich schätze deine Meinung sehr und möchte, dass du ehrlich bist. Wie siehst du die aktuelle Situation?

Person B: Danke, dass du meine Meinung hören möchtest. Ehrlich gesagt, ich denke, wir haben einige Herausforderungen, aber ich bin optimistisch, dass wir sie überwinden können. [5]

Kommunikativ tahlil:

1. Maqsad. Ushbu misolda keltirilgan dialog parchasining kommunikativ maqsadi fikr almashishdir. Bunda bir kommunkiant ikkinchi kommunikantning ma'lum bir mavzu bo'yicha fikrini bilmoqchi.

2. Aloqa turi sifatida ushbu misolda savol-javobni belgilash mumkin. Bunda birinchi kommunikant hamkorlikni ta'minlash uchun bir gapda bir necha vositalardan foydalanmoqda: *Ich schätze deine Meinung sehr und möchte, dass du ehrlich bist. Wie siehst du die aktuelle Situation?* ("Men rostdan ham sizning fikringizni qadrlayman va to'g'risini aytishingizni xohlayman, siz joriy holat bo'yicha qanday fikrdasiz?") "Men rostdan ham sizning fikringizni qadrlayman..." deya u hushmuomalalikdan foydalanmoqda va shu bilan rostgo'ylik va samimiyat uchun ijobiy muhit yaratmoqda. So'ng "... to'g'risini aytishingizni xohlayman..." deya rostgo'ylik va samimiyatga chaqirishni bilvosita bildirmoqda va keyin o'z savolini bermoqda. Ikkinchi kommunikant o'z navbatida javoban hushmuomalalikdan foydalanib minnatdorchilik bildirmoqda, va bir necha muammolar borligini ta'kidllamoqda, hamda ijobiyat strategiyasining ijobiy fikrlash taktikasini qo'llamoqda: *Danke, dass du meine Meinung hören möchtest. Ehrlich gesagt, ich denke, wir haben einige Herausforderungen, aber ich bin optimistisch, dass wir sie überwinden können.* ("Mening fikrimni eshitmoqchi ekanligiz uchun minnatdorman. To'g'risini aytganda, fikrimcha bizda bir necha muammolar bor, ammo biz ularni yengib o'ta olamiz degan ijobiy kutilmalarim bor.")

3. Baho. Ushbu dialogda kommunikantlarning javob reaksiylari tez va o'z vaqtida ekanligi aniqlashtiruvchi savol va unga samimiy, hushmuomalalik va optimizm bilan javoblar berilishi orqali namoyon bo'lmoqda.

4. Mexanizm. Biz ushbu dialog parchasida tahlil qilayotgan samimiylik va ishonch strategiyasining samimiyatga chaqirish taktikasi kommunikantlar o'rtasida muvaffaqiyatli hamkorlikka erishishda samarali vosita sifatida qo'llanilishi kommunikantlarning ijobiy reaksiyasida ifodalanmoqda.

5. Kontekst. Ushbu misolda keltirilgan dialog parchasida qo'llanilgan samimiyatga chaqirish taktikasi formal tusga ega kontekstda qo'llanilmoqda.

Pragmatik tahlil:

1. Pragmatik maqsad. Ushbu misolda pragmatik maqsad suhbatdoshlar orasida o'zaro aloqalarni mustahkamlash, davomiy kooperatsiyaga erishish va mavjud muammoga yechim izlash.

2. Madaniy kontekst. Ikki kommunikant tomonidan ijtimoiy tan olingan normalarga amal qilmoqda.

3. Ijtimoiy me'yorlar. Ijtimoiy me'yorlarga to'xtaladigan bo'lsak kommunikantlar tomonidan bir-birining shaxsiy chegaralarini hurmat qilgan holda o'z fikrlarini bayon etishi muloqotda hamkorlikka erishishga ko'maklashmoqda.

4. Strategiyaning kontekstdagi o'rni. Ushbu misolda keltirilgan dialog parchasiga hos bo'lgan formal tusga ega kontekstda samimiylik va ishonch strategiyasining samimiyatga chaqirish taktikasining qo'llanilishi natijasida ikki kommunikantning ijobiy javob reaksiyasi va kooperatsiyaga tayyorligini ifodalayotganini ko'rish mumkin.

5. Samaradorligi. Ushbu vaziyatda, samimiylik va ishonch strategiyasining samimiyatga chaqirish taktikasining qo'llanilishi muloqotda hamkorlikka erishishda samarali bo'ldi, chunki ijtimoiy tan olingan kommunikativ o'ziga tutish qoidalariga so'zlovchilar tomonidan amal qilindi.

Sintezlangan tahlil:

1. Samimiylik va ishonch strategiyasining turlaridan biri bo'lgan samimiyatga chaqirish taktikasi qo'llanilgan ushbu dialogda suhbat tashkilotchisining asosiy kommunikativ maqsadi fikr almashish bo'lib, pragmatik maqsadi o'zaro aloqalarni mustahkamlash va hamkorlikka erishishdir.

2. Savol-javob turidagi fikr almashish turi sanalgan ushbu misolda so'zlovchining bergan savoli ikkinchi so'zlovchi tomonidan to'g'ri tushunildi va ijobiy javob reaksiyasini ifodaladi va hamkorlikka qulay muhit yaratdi.

3. Ikki modelning samaradorlik metrikasi shunda ko'rinadiki ikkinchi kommunikant samimiylikga chaqirildi va hushmuomalalik va pozitivizm bilan o'z fikrini bildirdi. Bu uning ushbu muammolar yechilishiga ishonchi borligini ifodalaydi va birinchi kommunikant ruhini ko'taradi.

4. Kontekst va ijtimoiy me'yorlarning kommunikativ va pragmatik nuqtayi nazaridan tahlil qilar ekanmiz, samimiyatga chaqirish taktikasini qo'llashda kooperatsiyaga erishishda uning o'rni ahamiyatli ekanligini guvohi bo'ldik.

5. Strategiyaning qo'llanilishi samarali bo'ldi va boshqa shu kabi kontekstlarda qo'llanilishga misol bo'la oladi.

Xulosa. Demak, samimiylik va ishonch strategiyasining samimiyatga chaqirish taktikasining misollar asosida tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, ushbu taktika formal va noformal muhitda qo'llanilishi mumkin. Ushbu taktikani qo'llashdan samara kuchlirov bo'lishi uchun hushmuomalalik, ijobiyat, solidarlik strategiyalarining ijobiy fikrlash, ma'qullash, yumshatish vositalaridan foydalanish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Shuningdek, ushbu taktikani qo'llash uni qo'llovchi tomonidan jamiyatda qabul qilingan normalarni bilishi va ularga rioya qilishini talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Иванов А.Э. Кооперативные стратегии и их языковая реализация в диалогах кинодискурса на английском и русском языках // Молодые ученые в инновационном поиске: Сб. науч. ст. по материалам VII Междунар. науч. конф. – Минск: МГЛУ, 2019. – Ч. 2. – С. 41-47.; 193.

2. Карпова Н.А. Специфика речевого жанра административного объявления в русском языке. Автореф7 дисс. На соиск. Уч.ст. канд. Фил. наук. Томск 2010. С. 27. Лектронный ресурс: <https://www.lib.tsu.ru/mmimo/2010/000392150/000392150.pdf>

3. Морева А.В. Психолнгвистические способы измерения этнической напряженности [Электронный ресурс] // Филология и лингвистика в современном обществе : материалы 3-й Междунар. науч. конф. (г. Москва, нояб. 2014 г.). — М. : Буки-Веди, 2014. С. 79-84. URL: <https://moluch.ru/conf/phil/archive/136/6525/archive/136/6525/>

4. Панченко Н.Н. Правда и искренность в экологичной / неэкологичной коммуникации // Научный диалог. 2012. – № 12: Филология. – С. 124-135.

5. Friedman Schulz von Thun. Miteinander reden 1: Störungen und Klärungen // Allgemeine Psychologie der Kommunikation. 1981. – S. 967.

SYUJETNING YUZAGA CHIQISH OMILLARI VA USULLARI

Sh.I.Botirova, DSc, prof., Alfraganus universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada adabiyotda syujetning yuzaga chiqish omillari va usullari haqida so'z boradi. Maqola mazmunini yoritish maqsadida jahonning bir qator olimlari fikrlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: syujet, adabiyot, fabula, Arastu.

Аннотация. В статье рассматриваются факторы и способы развития сюжета в литературе. Для уточнения содержания статьи были проанализированы мнения ряда ученых со всего мира.

Ключевые слова: сюжет, литература, басня, Аристотель.

Abstract. The article discusses the factors and methods of the emergence of plot in literature. In order to clarify the content of the article, the opinions of a number of world scientists were analyzed.

Keywords: plot, literature, fabula, Aristotle.

Dunyo adabiyotida ilk antik davrlardan buyon fabula va syujet, uning yuzaga chiqish sabab va oqibatlarini idrok etishda ko'pincha yunon faylasufi Arastuning "Poetika"sig a tayanib ish tutadilar. Turlar va janrlarga doir deyarli ko'pchilik tadqiqotlarda syujetning usul va yo'sinlari bir-biridan tamomila farq qilmaydi. Chunki mohiyat aylanib, o'sha Arastu qarashlariga borib tutashadi. Poetik talqinning A nuqtasidan B nuqtasigacha bo'lgan oraliqda voqelik o'ziga manzur sifat va shakllarni uyg'unlashtira boradi. Chunonchi, mana shu uyg'unlik oralig'ida muayyan tartib borki, uni kompozitsiya o'ziga qamrab oladi. Bu haqda Arastuning qarashlaridan kelib chiqqan holda mulohazalarimizni bayon qilib boramiz. Professor Y.Solijonov qayd etishicha: "Detal syujetni harakatga keltiruvchi motor hisoblanadi. Xarakterning o'ziga xosligi ham, qahramonning ichki olami ham, tashqi qiyofasi ham, voqealar rivoji ham, fikrning tiniqligi ham, syujetning taranglik kasb etishi ham – barchasi ana shu detallar orqali amalga oshadi hamda ta'sirchan va ishonarli chiqadi. Buni yaxshi tushungan har qanday san'atkor asarida voqealarni detallashtirib bayon qilishga alohida e'tibor beradi". Darhaqiqat, mana shu jihat Nazar Eshonqulning hikoya va qissalarida yaqqol ko'zga tashlanadi. Uning har bir detalga alohida mantiq va shakl yuklashi o'ziga xos uslubiyl manerasi tiniqlashuvidan shahodat beradi.

"Asar voqeasi – fabulalarning ayrimlari oddiy, boshqalari esa o'zaro chirmashib ketgan bo'ladi. Chunki rivoyatlarda aks etgan voqealar ham xuddi shundaydir. Men, shunday to'xtovsiz va yagona voqeani sodda deb aytamanki, unday voqea davomida (yuqorida aytilganidek) taqdir o'zgarishi keskin burilishsiz va to'satdan anglashsiz sodir bo'ladi, chirmashgan fabulada esa voqealar keskin burilish va to'satdan anglash yoki ularning har ikkisi vositasida sodir bo'ladi. Buning hammasi voqea mantig'idan, avvalgi voqeaning zaruriyat yo ehtimollik asosidagi davomi tarzida kelib chiqishi kerak. Chunki biron narsa sababli boshqa narsaning kelib chiqishi bilan bir narsadan keyin boshqa narsaning yuz berishi o'rtasida katta farq bor". Binobarin, Arastu syujetni umumiy nom bilan fabula tarzida qo'llaydi. Rivoyat timsolida yuzaga chiqishning sabab va oqibatlariga mantiqiy urg'u berarkan, an'anaviy qissalar negizida talqin qiladigan bo'lsak, qahramon muayyan ijtimoiy-estetik vazifani bajarish uchun maydonga, yo'lga o'tlanadi. U oldidagi mashaqqatlarni birma-bir yengib o'tadi. Qiyinchiliklar bilan qo'lga kiritilgan maqsad o'lim va yashash bilan davom etishi mumkin. Visol sari talpingan oshiqning oldidan minglab to'siqlar chiqarkan, buni yozuvchi o'z ixtiyoridan tashqarida deb biladi. Yozuvchi qahramonning asar voqeligiga aralashishga haqqi bo'lmay, u o'zining xatti-harakati bilan yo baxtli, yo baxtsiz, yo boy, yo kambag'al bo'lib namoyon bo'ladi.

Yozuvchi noan'anaviy qissalarda qanday yo'l tutadi degan o'rinli savol tug'ilishi tabiiy, albatta! ramzlar, metaforalar, shtrixlar, kodlar, imo-ishoralarning negizida yozuvchi aytmoqchi bo'lgan muhim gap (g'oya)ning fabula, syujetga evrilish modifikatsiyasi qanchalik mukammal aks etgan? Mana shu savollar tegrasida nazariy-ilmiy qarashlarimiz, mulohazalarimiz o'z-o'zicha ayonlashib boradi. Borliqdagi narsa va hodisalar, jonli va jonsiz unsurlarning barchasi muayyan vazifani bajarish uchun yaratiladi. Bu yaratilqlar tartiblanishi Oliy Nizom qonuniyati evaziga ro'y

beradi. Badiiy asarda esa g'oya, mazmun, shakl, uslub hamda kompozitsion uyg'unlik natijasida yozuvchi o'z oldiga qo'ygan maqsadini amalga oshirishi haq gap. Deylik, G'arb adabiy-badiiy tafakkurida bu hodisa shunday dalolatlanadi. Yozuvchilik tajribasidan kelib chiqib, Mixail Psell (1018-1079) o'z fikrlarini obrazli ifodalashga, turli tamsillar orqali yorqinroq tushuntirishga intiladi. Masalan, quruvchi bir nechta xodani ajratib olganining o'zi uyning go'zal bo'lishi uchun kifoya deb o'ylamaganidek, notiq (yozuvchi) ham so'z tanlashning o'zi kifoya deb o'ylamasligi kerak, deydi. Yoki boshqa bir maktubida jumlada so'zlarni joylashtirish haqida so'zlarkan, buni zargar (bezakchi) ishiga qiyoslaydi: zargar ixtiyoridagi turli hajm, kattalik, shaffoflikdagi toshlarni did bilan joylashtirishi lozim, shundagina bu toshlarning bari o'z imkoniyatini namoyon qila oladi – uyg'unlikda yaxlit bir go'zallik hosil qiladi. Aks holda, agar bu toshlar didsiz, betartib joylashtirilsa, ular yakka holicha ega bo'lgan go'zalligi va qimmatini ham namoyon etolmaydi. Shunga monand, so'zlarni did bilan joylashtirish san'atidan mosuvo bo'lsa, notiq (yozuvchi)ning chiroyli so'zlar izlashidan naf kamdir. Faylasuf yozuvchi M.Psellning qiyoslashlari qariyb ming yillik adabiy tafakkurdagi olg'a siljishlarga ta'sir etgani sir emas. Chunki faylasuf so'zlarni to'g'ri tanlash va matnda o'z o'rnida ishlashtirishga keng imkoniyat yaratib ish tutish lozimligini nazarda tutmoqda. Shu munosabat bilan qaralganda o'lchovni kengroq olish muhim. Ramzlar va metaforalar orqali yuzaga chiqayotgan noan'anaviy voqelik alal oqibatda tafakkur bilan uyg'unlashib borishi tabiiy. Yozuvchi ilk jumlasining tuzilishidan to oxirgi xotimaga qadar bosib o'tilgan yo'lni ana shunday idrok mahsuli deb tushunish lozim.

Adabiyotshunoslik atamaları lug'atida syujetga quyidagicha baho beriladi: "Syujet personajlarning "harakat"laridan tarkib topadi. Personajlarning makon va zamonda kechuvchi xatti-harakatlari ham, ruhiyatidagi o'y-fikrlar, his-kechinmalar rivoji ham harakatdir. Shu harakat tiplaridan qaysi biri yetakchilik qilishiga qarab syujetning ikki tipi ajratiladi: a) "tashqi harakat" dinamikasiga asoslangan syujet; b) "ichki harakat" dinamikasiga asoslangan syujet. Birinchi tipdagi syujetlarda personajlarning biror maqsad yo'lidagi xatti-harakatlari kurashi, to'qnashuvlari, hayotidagi burilishlar tasvirlanadi va shu asosda ularning taqdiri, ijtimoiy mavqeyida muayyan o'zgarishlar yuz beradi. Bu nav syujetlarda voqea to'laonli tasvirlanadi va o'z holicha ham badiiy-estetik qimmat kasb etadi. Ikkinchi tipda voqealar o'z holicha emas, personaj ruhiyatidagi jarayonga turtki berishi jihatidan ahamiyat kasb etib, asar davomida personajlar hayotida, taqdirida yoki ijtimoiy holatida emas, uning ruhiyatida burilishlar, o'zgarishlar sodir bo'ladi. Bu tip syujetlar adabiyotimizda ancha keyin, XX asrning 80-yillaridan paydo bo'lib, hozircha nasrning kichik va o'rta (mas., A.Azam, "Bu kunning davomi", "Asqartog' tomonlarda" shakllarida, shuningdek, bir qator dramatik (mas. Sh.Boshbekov. "Taqdir eshigi", "Eshik qoqqan kim bo'ldi") asarlarda sinab ko'rildi". Haqiqatdan ham, janriy-kompozitsion nuqtayi nazaridan syujetlar an'ana yoki noan'anaviy bo'ladimi, voqelikning yuzaga chiqish omillari bilan bevosita uyg'unlashuvi lozim. Ana shundagina yozuvchi maqsad va vazifalari ham muayyan darajada sababdan – oqibatga qarab siljiydi. Ilk jumladan boshlab xotimaga qadar aks etuvchi unsurlar dinamikasida yagona estetik markazga kelib tutashadi.

Nazar Eshonqul noan'anaviy qissalarining yuzaga kelish sabab va oqibatlarini, ramzlar, metaforalar salmog'ini G'arb adabiy-badiiy tafakkuridan benihoya huzurlanish natijasi deb qarash muhim. Chunki Frans Kafka butun olamni mukammal tarzda ko'rmoqchi bo'ldi. Boshqalarni ham shunga intilsin deb, qo'lga qalam oldi. Yosh bo'lishiga qaramay, olam jumboqlariga ramzlar orqali javob izladi. O'zining badiiy va benihoya kuchli tafakkur sarhadlaridan turib baho berdi. Nazar Eshonqul ham turkiy xalqlar mafkurasi, ildizlari, falsafasi, madaniyati hamda tarixi timsolida o'ziga xos yondashuvlarni belgilab oldi. Shunday qilib, Frans Kafkadan boshqacharoq usulda milliy noan'anaviy qissa janrining yuzaga kelishiga tamal toshini qo'ydi.

Professor M.Xolbekov shunday yozadi: "O'z ijodi orqali Kafka "ichki hayotni faqat boshdan kechirish mumkin, uni tasvirlash yoki muxtasar bayon qilib berish mumkin emas"ligini yaxshi bila turib, "dunyoni pokizalikka, haqiqatlikka va metindek mustahkamlikka ko'tarmoqchi edi". Uning azob-uqubatlari "osmon va yer, abadiy va o'tkinchi, Parvardigorning mutlaq mukammalligi (begunohligi) va u yaratgan Odamzodning mukammal emasligi (gunohga botganligi) o'rtasidagi murosasiz ziddiyatlardan xuruj tortadi. Unisi ham, bunisi ham – bir-biriga ulanmagan tomirlar, bir-biri bilan aloqasi yo'q tushunchalar, biri-biriga qovushmaydigan va bir-birini muvozanatda tuta

olmovchi holatlardir. Yerda qurt-qumursqaga o'xshab sudralib yurgan odamlarning ham, osmon-u falakda parvoz qiluvchi farishtalarning ham intilish va orzu-umidlarini jilovlab turadigan ulkan kuch mavjud. Kafka esa "haqiqatga barmoq uchi bilangina teginib ko'rish"dan qanoat hosil qilishni aslo xohlamas edi. U butun haqiqatni, achchiq bo'lsayam, g'am-hasratga to'la bo'lsayam, baxt-saodatga yetaklamasayam, oxirgi qatrasigacha bilishni xohlardi. "Tuzoqlar qo'yilgan zaminga ko'zga qaramay qadam bosishdan xavfsiragan" Kafka, ikki olamni ajratib turuvchi chegarada muallaq holda to'xtab qolgandek ko'rinadi. Bir qo'li bilan taqdiriga bitilgan umidsizlik, azob-uqubat hamlasini qaytarib tursa, ikkinchi qo'li bilan hayotida ro'y bergan barcha g'am va hasratga to'la voqealar bayonini yozib borardi. U yon-atrofidagi odamlarni ko'rganidan, boshidan o'tkazganlaridan ko'ra ko'proq o'zi ko'rgan va tushungan "obyektiv voqelik"ni tasvirlashga intilardi. Obyektiv voqelikka esa u o'zgacha munosabatga bo'lgan, nihoyatda sinchkovlik bilan unda kechayotgan jarayonlarni kuzatgan, miridan sirigacha o'rgangan". Haqiqatdan ham, Frans Kafkaning shaxsiy hayotdagi omadsizliklari unga ruhiy muvozanat sari dadil qadam tashlash tajribasini o'rgatdi. Ota-onasining o'rinsiz tanbehleri, do'stlarining xiyonati, ko'chishlar, yo'qchilik va ta'qiblar Frans Kafka shaxsining yanada mukammallashuviga, yangidan yangi g'oyalarning paydo bo'lishiga olib keldi. Frans Kafka qissa-yu novella, romanlar-u esselarida syujetning "ichki harakat dinamikasi"ga asoslangan syujetdan unumli istifoda etganligini e'tirof etish lozim. Taniqli yozuvchi Nazar Eshonqulning "Qora kitob" qissasidagi obrazlar silsilasi va syujet unsurlari xususida mulohaza yuritganimizda, ayniqsa, syujetning "ichki harakat" dinamikasiga oid ko'rinishlari yaqqol namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Солижонов Й. Деталлар тилга кирганда. Ўзбек адабий танкиди. –Т.: "Турон-икбол". 2011. –Б.207.
2. Арасту. Поэтика. –Т: "Янги аср авлоди". 2018. –Б.36.
3. Куронов Д., Рахмонов Б. Ғарб адабий-танкидий тафақури очерклари. –Т: "Фан". 2008. –Б.32-33.
4. Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. –Т.: "Академнашр". 2013.- Б.289.
5. <https://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/muhammadjon-xolbekov-xx-asr-modern-adabiyoti-manzaralari-07.html>

UO'K 81-13

AGRAR TA'LIM YO'NALISHLARI UCHUN MATNLAR TARJIMASINING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI

G.M.Burxanova, dots., Toshkent davlat agrar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada agrar yo'nalish matnlarining tarjimasining leksik-semantik tahlil tizimini takomillashtirishga e'tibor qaratilib, mutaxassislikning leksik aspektini aniqlash masalalari tahlil qilingan. Til o'qitishning mazmuni va uning tuzilishi atroflicha o'rganilgan bo'lsa-da, leksik kompetensiyani shakllantirish uchun zarur bo'lgan elementlar hali o'rganilmagan. Tadqiqotning maqsadi mavjud o'qitish mazmunini tahlil qilish va yangi qo'shimchalar kiritish orqali uning o'ziga xos mazmunini aniqlashdan iborat.

Kalit so'zlar: leksik-semantik tahlil; chet tili; ta'lim tizimi; o'qitish texnikasi; leksik kompetensiya.

Аннотация. В статье уделено внимание совершенствованию системы лексико-семантического анализа перевода текстов аграрного направления, проанализированы вопросы определения лексического аспекта специальности. Хотя содержание обучения языку и его структура были тщательно изучены, элементы, необходимые для формирования лексической компетенции, еще не изучены. Целью исследования является анализ существующего содержания обучения и определение его специфического содержания путем внесения новых дополнений.

Ключевые слова: лексико-семантический анализ; иностранный язык; система образования; техника обучения; лексическая компетенция.

Abstract. The article focuses on improving the system of lexico-semantic analysis of the translation of texts of the agrarian direction and analyzes the issues of determining the lexical aspect of the specialty. Although the content of language teaching and its structure have been thoroughly studied, the elements necessary for the formation of lexical competence have not yet been studied.

The purpose of the study is to analyze the existing content of training and determine its specific content by introducing new additions.

Key words: *lexico-semantic analysis; foreign language; education system; teaching techniques; lexical competence.*

Ta'lim mazmuni til o'qitish tizimining tarkibiy qismi bo'lib, uning maqsad va tamoyillarini, o'quvchilar faoliyatini, har bir davrga mos keladigan o'qitish usullari va texnologiyalarini belgilaydi. Bundan tashqari, shaxsga yo'naltirilgan yondashuvda ta'lim mazmunining yana bir tarkibiy qismini, ya'ni o'quv mazmunining tanlangan elementlarining o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladigan his-tuyg'ularni hisobga olish zarur. Ular qulay ta'lim va tarbiya muhitini yaratishga, o'quvchilarni rag'batlantirishga va milliy qadriyatlarni rivojlantirishga hissa qo'shadi. Ta'lim mazmuni masalasi bo'yicha ko'plab olimlar ilmiy izlanishlar olib borishgan va akademik mazmun bo'yicha turli takliflar berishgan. Ularning ayrimlari tahlil qilinadi.

U ta'lim mazmunini ikkita katta guruhga ajratdi. Ular tarkibiga ko'ra ham tasniflanadi:

Bilim: til material; chet tilda nutq faoliyati turlari va ulardan foydalanish haqida tushuncha; leksik fon; milliy madaniyat (voqeliklar); tematik material.

Ko'nikma va malakalar: nutqiy ko'nikmalar (talaffuz, ohang, grafik, orfografik, leksik, grammatik); nutqiy ko'nikmalar (tinglash, gapirish, o'qish va yozish).

Ta'lim mazmunining tarkibiy qismlarini faqatgina til materiallari bilan bog'liq bo'lgan kompetensiyalar va ko'nikmalar sifatida tushunish lozim. Bular esa, o'z navbatida, ta'lim maqsadi bilan chambarchas bog'liqdir. Tarjima adabiyotlarda keltirilishicha, rus tili o'qitish mazmunini tanlash uchun quyidagi dastlabki talablarni bajarish zarur:

- zamonaviy talabalar qiziqishlari va ehtiyojlariga mos kelishi, ularni ona vatan va Rossiya mamlakatlarining madaniy merosi bilan tanishtirishi, autentik bo'lishi, talabalar ongida dunyoning yaxlit manzarasini shakllantirishi, ularni jamiyatga tayyorlashga ko'maklashishi;

- o'quvchilarning shaxsiy tajribasi, his-tuyg'ulari va hissiyotlariga e'tibor qaratishi, ularni taqqoslashga o'rgatishi va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yordam berishi; o'z nuqtayi nazarini ifoda etishga o'rgatishi, umuman olganda, shaxsni har tomonlama rivojlantirishi, o'z vatanining vatanparvari va jahon fuqarosi sifatida tarbiyalashga ko'maklashishi, boshqa mentalitet va madaniyatlarga nisbatan bag'rikenglikni shakllantirishga yordam berishi;

- o'quvchilarning ehtiyojlari, qobiliyatlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda tabaqalashtirilgan va individual yondashuvni amalga oshirish uchun haqiqiy shart-sharoitlar yaratishi;

- o'quvchilarning o'qishda subyektiv holatini rag'batlantirishi, muloqot jarayonini kuzatishi, mustaqil fikrlash va xulosalar chiqarishga undashi, suhbatlarda ishtirok etishga o'rgatishi, shuningdek, ma'lumotlarni mustaqil izlashga yo'naltirishi;

- uzluksiz o'z-o'zini tarbiyalash va rivojlantirish orqali fikrlash qobiliyatini takomillashtirishi, shuningdek, o'quvchilarning o'z taqdirini o'zi belgilash va o'z-o'zini anglashni rag'batlantirishga ko'maklashishi.

O'qitishning mazmuni va tarkibiy qismlarini o'rganish bo'yicha olimlarning fikrlarini tahlil qilib va umumlashtirib, qishloq xo'jaligi oliy ta'lim muassasasida til o'qitishning maqsadidan kelib chiqib, ba'zi qismlarni yangi qismlar bilan almashtirish lozim degan xulosaga keldik. Tadqiqotning maqsadi bo'lgan leksik kompetensiyani shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim mazmuni bir necha qismdan tashkil topgan. Bu turdagi bilimlar nafaqat ishda, balki har qanday mutaxassisning hayotida ham juda muhim ahamiyatga ega. Kasbiy bilim talabaning bilim darajasini belgilovchi asosiy omildir. Bunday bilim va ko'nikmalar talabaning o'qishi jarayonida shakllanib, ish faoliyati davomida to'ldirib boriladi.

Ma'lumki, har bir ta'lim muassasasining chet tilini o'qitish tizimining asosiy bo'g'ini til materialidir. Avvalo, chet tilidagi leksik, grammatik va fonetik material ta'lim muassasasi maqsadiga muvofiq tanlanadi, so'ngra shu asosda bilim beriladi. Tanlangan minimum chet tilini o'zlashtirish va talabalarining leksik kompetensiyasini shakllantirishda alohida o'rin egallaydi. Bu haqda quyida batafsil to'xtalamiz. Mutaxassislarning kommunikativ maqsadi kasbiy muloqot bilan chambarchas

bog'liq. Talabalarda chet tili bo'yicha bilimlarni shakllantirish bilan bir qatorda, o'zlashtirilgan materiallardan turli og'zaki va yozma nutq jarayonlarida foydalanish ko'nikmalarini ham rivojlantirish lozim.

Mutaxassislik terminologiyasini o'zlashtirish kasbiy faoliyatda atamalardan foydalanish qobiliyatini rivojlantirishni taqozo etadi. Terminologik bilimlar muayyan hajm va mazmundagi ilmiy tushunchalarni hamda o'rganilayotgan fan sohasining terminologik tizimini o'zlashtirishga asoslanadi, bu esa mutaxassislik tushunchalari va munosabatlarini aks ettiradi. Boshqacha aytganda, bo'lajak mutaxassis bilimlarining bir qismi atamalarning ma'nolari, ularning ko'p ma'nolilik va izchillikka moyilligi haqidagi bilimlar sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Bo'lajak mutaxassisning kasbiy faoliyati bilan bog'liq terminologiyani chuqur o'zlashtirishning obyektiv imkoniyatlari leksik materialning miqdori va sifatiga bog'liq. Odatda, qishloq xo'jaligi oliy ta'lim muassasasida o'qishning birinchi va ikkinchi kurslarida asosiy e'tibor chet tilidagi umumiste'mol leksikani o'zlashtirishga qaratiladi. Keyingi uchinchi va to'rtinchi kurslardan boshlab mutaxassislikning asosiy atamalarini o'rganishga kirishiladi. Bunda asosiy lug'at tarkibidan iborat terminologik minimum muhim ahamiyat kasb etadi. Terminologik minimum oliy o'quv yurti talabalariga o'z fikrlarini chet tilida og'zaki va yozma nutqda ifodalash hamda boshqalarning fikrlarini tushunish imkonini beradigan terminologik lug'atning asosiy zaxirasini tashkil etadi, ayniqsa mutaxassislik fanining mazmunini o'zlashtirishda bu juda muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Pirumova L.N. Qishloq xo'jaligi ma'lumotlar bazalarini lingvistik ta'minlash vositalarining muvofiqligi masalasi bo'yicha // O'zgaruvchan dunyoda kutubxonalar: yangi texnologiyalar va hamkorlikning yangi shakllari: stajyor. ilmiy konf. Sudak, 2000 yil 3-11 iyun: Konf. - Sudak, 2000. - S. 397-401.
2. Bazarova U. M. Kon-Metallurgiya Terminlarining Tillardagi Izohining Lingvistik Xususiyatlari //Journal of Innovation in Education and Social Research. – 2024. – T. 2. – №. 3. – C. 45-47.
3. Jumanbaevna A. M. Activity and communication aspects of Russian-speaking competence of a future specialist in agrarian university. – 2022.
4. Ashirmatova M. J. Terminology at agrarian university in Russian language //Theoretical & Applied Science. – 2021. – №. 1. – C. 350-352.
5. Jumanbaevna A. M. Development of oral and written speech in the study of the Russian language in an agrarian university //Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 11. – №. 3. – C. 1743-1747.
6. Bazarova U.M., Ashirmatova M.J., Alibekova R.X. The content and pedagogical conditions of moral and aesthetic education of the younger generation //International Journal of Early Childhood Special Education. – 2022. – T. 14. – №.
7. Burkhonova Guzal Mukhammadievna. (2022). Translation theory of agricultural terms. *Eurasian Research Bulletin*, 14, 243–245.
8. Burkhonova Guzal Mukhammadievna. (2023). Methodology of practical training based on independent learning in classes. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 4(5), 177–180. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/68P7R>

UO'K 482:494.375

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA SIFAT KOMPONENTLI FRAZEOLOGIZMLARNING QIYOSIY O'RGANILISHI

I.U.Davletova, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch

D.A. Jumaniyazova, dots., Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilshunosligida sifat komponentli frazeologizmlarning o'rganilishi tahlil qilinadi. Frazeologik birliklarning tarkibiy qismlari, ayniqsa, sifat komponentlari ularning semantik, lingvokulturologik va stilistik xususiyatlarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot davomida sifat komponentli frazeologizmlarning o'zbek va boshqa tillardagi o'xshash va farqli jihatlari qiyosiy tahlil qilinib, ularning leksik-semantik hamda uslubiy xususiyatlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: frazeologizmlar, sifat komponenti, semantika, lingvokulturologiya, qiyosiy tahlil.

Аннотация. В данной статье анализируется изучение фразеологических единиц с компонентами прилагательных в узбекском языкознании. Структурные компоненты фразеологических единиц, особенно компоненты прилагательных, играют важную роль в определении их семантических, лингвокультурологических и стилистических характеристик.

В ходе исследования проводится сравнительный анализ фразеологических единиц с компонентами прилагательных в узбекском и других языках, раскрываются их лексико-семантические и стилистические особенности.

Ключевые слова: фразеологизмы, компонент прилагательного, семантика, лингвокультурология, сравнительный анализ.

Abstract. This article analyzes the study of phraseological units with adjectival components in Uzbek linguistics. The structural components of phraseological units, especially adjectival components, play a crucial role in determining their semantic, linguocultural, and stylistic characteristics. The study conducts a comparative analysis of phraseological units with adjectival components in Uzbek and other languages, revealing their lexical-semantic and stylistic features.

Keywords: phraseological units, adjectival component, semantics, linguoculturology, comparative analysis.

Kirish. Frazеологик birliklar xalqning tafakkur tarzini, madaniyatini va tarixiy tajribalarini aks ettiruvchi eng muhim til hodisalaridan biridir [2; 25-b.]. Ular tarkibida turli xil leksik birliklar, jumladan, sifat komponentlari ham uchraydi. Sifat komponentining ishtiroki frazeologizmlarning ma'noviy aniqligini oshiradi, ularning ekspressiv va emotsional ifodaliligini ta'minlaydi [3; 57-b.].

O'zbek tilshunosligida sifat komponentli frazeologizmlar keng tadqiq qilingan bo'lsa-da, ularning qiyosiy o'rganilishi, semantik xususiyatlari va lingvokulturologik omillari hali ham to'liq tadqiq etilmagan. Ushbu maqolada sifat komponentli frazeologizmlarning o'zbek tilida shakllanishi, qo'llanilish xususiyatlari va boshqa tillar bilan qiyoslanishi ko'rib chiqiladi.

Tilshunos olimlarning hissasi. Frazеологiya va tilshunoslik sohasida yetuk olimlar tomonidan ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan:

Sh. Rahmatullayev

Sh. Rahmatullayev o'zbek tilining frazeologik lug'atini yaratib, unda sifat komponentli frazeologizmlarga alohida e'tibor qaratgan. Uning tadqiqotlarida frazeologizmlarning tarkibiy tuzilishi, semantik va stilistik xususiyatlari chuqur tahlil qilingan [1; 67-b.]. U o'z tadqiqotlarida frazeologizmlarning xalq ijodi, madaniy an'analari va milliy tafakkur bilan bog'liqligini asoslab bergan.

Sh. Rahmatullayev tomonidan tuzilgan **“O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati”** (1978) o'zbek frazeologiyasining fundamental asarlaridan biri hisoblanadi. Ushbu lug'atda:

- Frazеологizmlar alohida guruhlariga ajratilgan va semantik xususiyatlari asosida tasniflangan.
- Har bir frazeologik birlikning izohi va grammatik tuzilishi keltirilgan.
- Frazеологizmlarning leksik-semantik va stilistik jihatlarini ko'rib chiqilgan.

Rahmatullayev o'z tadqiqotlarida frazeologizmlarning leksik birliklar tizimidagi o'rnini belgilash bilan birga, ularning tarkibiy qismlarini ham izohlab bergan. U frazeologik birliklarni quyidagi asosiy mezonlar bo'yicha tahlil qilgan:

- **Strukturaviy** – frazeologizmlarning tarkibiy tuzilishi va sintaktik o'ziga xosliklari.
- **Semantik** – frazeologizmlarning ma'no qatlamlari, obrazlilik darajasi va ma'noviy taraqqiyoti.

- **Funksional** – frazeologizmlarning og'zaki va yozma nutqda tutgan o'rnini.

Sh. Rahmatullayev frazeologizmlarning ichki tuzilishini aniqlash maqsadida ularni quyidagi asosiy guruhlariga ajratgan:

1. **Frazеологik butunliklar** – tarkibiy jihatdan mustahkam, o'zgartirishga moyil bo'lmagan iboralar (*“og'zi qulog'ida”, “tilidan bol tommoq”*).

2. **Frazеологik birikmalar** – tarkibiy qismlaridan biri ma'nosi jihatdan nisbatan erkin, biroq kontekstga bog'langan birliklar (*“katta odam”, “shirin so'z”, “qora ko'ngil”*).

3. **Frazеологik iboralar** – xalq tilida keng qo'llanadigan, metaforik ma'noga ega bo'lgan iboralar (*“tushkun kayfiyat”, “issiq-sovuq yeyish”*).

Rahmatullayev o'zbek tilidagi frazeologizmlarni rus va boshqa tillar bilan qiyosiy o'rganish masalasiga ham alohida e'tibor qaratgan. Uning tadqiqotlarida frazeologizmlarning milliy xususiyatlari va ularning tarjima jarayonidagi o'zgarishlari batafsil tahlil qilingan. Masalan, *“oq*

ko'ngil” iborasi ingliz tilidagi “*white-hearted*”, rus tilidagi “*чистосердечный*” ekvivalentlari bilan taqqoslangan va ularning konnotativ ma'nosida farqlar borligi aniqlangan.

I. O'razova

I. O'razova frazeologik birliklarning lingvokulturologik asoslarini tadqiq qilgan. U frazeologizmlarning xalq mentaliteti bilan bog'liqligini o'rganib, ularning milliy madaniyatda tutgan o'rnini aniqlagan [4; 112-b.]. Uning tadqiqotlari o'zbek tilidagi frazeologizmlarning ijtimoiy-madaniy kontekstlari bo'yicha muhim ilmiy manba hisoblanadi.

Frazeologizmlar milliy tafakkurning ajralmas qismi bo'lib, ular xalqning tarixiy xotirasi, madaniy qadriyatlari va mentalitetini aks ettiradi. I. O'razova o'z tadqiqotlarida frazeologik birliklarni lingvokulturologik nuqtayi nazardan o'rganib, quyidagi jihatlarni aniqlagan:

- Frazeologizmlar xalqning dunyoqarashini shakllantirishda muhim vositalardan biri hisoblanadi.

- O'zbek tilidagi frazeologik birliklarning aksariyati milliy an'analarga, urf-odatlariga va tarixiy jarayonlarga bog'liq.

- Frazeologik birliklarning qo'llanilishi tilning tarixiy taraqqiyoti va jamiyatdagi o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liq [5; 45-b.].

Uning tadqiqotlarida frazeologizmlarning xalq nutqidagi ahamiyati, ularning funksional-stilistik xususiyatlari va madaniy konnotatsiyalari atroflicha o'rganilgan.

I. O'razova frazeologik birliklarning madaniy jihatlarni o'rganib, ularning milliy tafakkur va qadriyatlar bilan bog'liqligini ochib bergan. Uning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, o'zbek xalqining turmush tarzi, tarixiy jarayonlari va an'analari frazeologik birliklarda o'z aksini topgan.

Masalan:

- *Oq ko'ngil* – **samimiy, halol odam** – xalqning insoniy poklik haqidagi tasavvurlari bilan bog'liq.

- *Qora kun* – **og'ir hayot, qiyin davr** – tarixiy jarayonlarda ko'p ishlatilgan.

- *Qo'l ochmoq* – **kimdandir yordam so'rash, duoga qo'l ochish** – diniy va ijtimoiy qadriyatlar bilan bog'liq.

Bu kabi frazeologizmlar xalqning ma'naviy dunyosi va tarixiy xotirasini aks ettiruvchi til birliklari sifatida o'rganilgan [6; 67-b.].

I. O'razova frazeologik birliklarning ijtimoiy jarayonlardagi rolini o'rganish bilan birga, ularning inson tafakkuriga ta'sirini ham tahlil qilgan. Uning tadqiqotlariga ko'ra:

- Frazeologizmlar inson ongida tayyor til birliklari sifatida saqlanadi va nutqda avtomatik ravishda qo'llaniladi.

- Ular kommunikativ jarayonda fikrning qisqa va aniq ifodalanishiga yordam beradi.

- Frazeologizmlar inson tafakkuriga psixologik ta'sir ko'rsatadi va ularning ishlatilishi odamning hayotiy tajribasi bilan bog'liq bo'ladi [7; 89-b.].

O'razova o'z tadqiqotlarida frazeologizmlarning turli tillardagi ekvivalentlarini qiyosiy tahlil qilishga alohida e'tibor qaratgan. U o'zbek tilidagi sifat komponentli frazeologizmlarni ingliz, rus va boshqa tillardagi ekvivalentlari bilan taqqoslagan.

Quyidagi misollar uning tadqiqotlarida keltirilgan:

O'zbek frazeologizm	tilidagi	Ingliz ekvivalenti	tilidagi	Rus tilidagi ekvivalenti	Ma'nosi
Oq ko'ngil		White-hearted		Чистосердечный	Samimiy odam
Qora kun		Dark days		Чёрные дни	Og'ir hayot
Issiq-sovuq yeyish		Taste ups and downs		Испытать радости и горести	Hayotning yaxshi va yomon kunlarini ko'rish

Ushbu tahlillar natijasida I. O'razova frazeologizmlarning tarjima jarayonida ma'nosi o'zgarishi mumkinligini, ularning milliy o'ziga xos jihatlari bo'lishini isbotlagan [8; 112-b.].

I. O'razova frazeologizmlarning badiiy adabiyotdagi qo'llanilishiga alohida e'tibor qaratgan. U o'zbek adabiyoti namunalarida frazeologizmlarning obraz yaratish, personaj xarakterini ochib berish, emotsional ta'sirni kuchaytirish va nutq stilistikasini shakllantirishdagi rolini tadqiq qilgan.

U Oybek, Abdulla Qodiriy, G'afur G'ulom kabi adiblarning asarlarida ishlatilgan frazeologizmlarni o'rganib, ularning matn tarkibidagi vazifalarini aniqlagan. Masalan:

- *Tili shirin* – **muloqot madaniyati va insonning shaxsiy fazilatlarini ifodalovchi ibora.**
- *Ko'ngli tog'dek* – **insonning saxovatligi va keng fe'l-atvorini bildiruvchi frazeologik birlik.**

- *Og'zidan olov chiqmoq* – **jahl, qattiq g'azabni ifodalovchi ibora.**

Bu kabi frazeologizmlar badiiy matnda kutilmagan semantik o'zgarishlarga uchrashi va matnning stilistik jihatdan boyishiga xizmat qilishini isbotlab bergan [9; 135-b.].

A. Mamatov

A. Mamatov o'z tadqiqotlarida o'zbek tilidagi frazeologizmlarning strukturaviy va semantik tasnifiga e'tibor qaratgan. Uning tadqiqotlariga ko'ra, frazeologik birliklar o'zining tarkibiy tuzilishiga ko'ra turli xil sinflarga ajraladi va ular tildagi sintaktik birliklar bilan mustahkam bog'langan [5; 140-b].

A. Mamatov frazeologik birliklarning tasnifini ishlab chiqishda nazariy yondashuvni taklif etgan. Frazeologizmlarni semantik jihatdan o'rganish, ularning ma'nodorlik qirralarini ochib berishga katta e'tibor qaratgan. Frazeologik birliklarning grammatik tuzilishi va tarkibiy qismlari o'rtasidagi bog'lanishlarni chuqur tahlil qilgan.

A. Mamatov o'z tadqiqotlarida frazeologik birliklarni xalq madaniyati va urf-odatlar bilan bog'lagan. Frazeologizmlar orqali o'zbek xalqining milliy mentaliteti va turmush tarzi ifodalanganini ko'rsatib bergan. U frazeologik birliklarning xalq og'zaki ijodi mahsuloti ekanini, ularning tarixiy ildizlarini tahlil qilish muhimligini ta'kidlagan. Frazeologizmlarning tilshunoslikdagi o'rnini va boshqa til birliklaridan farqini aniqlashga alohida e'tibor qaratgan. Frazeologik birliklarning uslubiy qo'llanilishi, ularning badiiy matnlardagi roli va ma'no yaratishdagi funksiyalarini o'rgangan.

A. Mamatov frazeologik birliklarning qiyosiy-tipologik tahlilini amalga oshirgan. U o'zbek tilidagi frazeologizmlarni boshqa tillardagi frazeologik birliklar bilan taqqoslab, ularning umumiylik va o'ziga xoslik jihatlarini yoritgan. Frazeologik birliklarning tarjima jarayonida uchraydigan muammolarini ko'rsatgan.

A. Mamatov o'z ishlarida frazeologik birliklarning til o'rgatish, badiiy asarlarni tahlil qilish va tarjima jarayonidagi ahamiyatini ko'rsatgan. U frazeologiyaning o'zbek tili o'qitishdagi o'rni haqida tadqiqotlar olib borgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot quyidagi metodlardan foydalanilgan holda olib borildi:

- Qiyosiy tahlil – o'zbek va boshqa tillardagi sifat komponentli frazeologizmlarning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash uchun.
- Semantik tahlil – frazeologik birliklarning tarkibiy tuzilishini, ma'noviy chuqurligini aniqlash uchun.
- Lingvokulturologik tahlil – frazeologizmlar tarkibidagi madaniy va ijtimoiy kontekstlarni ochib berish uchun.

Tahlil va natijalar. O'zbek tilida sifat komponentiga ega frazeologik birliklar turli xususiyatlarga ega. Frazeologik birliklarning ko'p hollarda metaforik ma'no kasb etishi va ular orqali xalqning milliy tafakkuri aks etishi kuzatildi. Masalan, *“oq ko'ngil”* iborasi insonning pokizaligini bildirsa, ingliz tilidagi *“white-hearted”* ham aynan shu ma'noda ishlatiladi [1; 77-b.].

Biroq ba'zi frazeologizmlar so'zma-so'z tarjima qilinganda ekvivalent topilmaydi. Masalan, *“qora kun”* iborasi ingliz tilida *“dark days”* ekvivalenti bilan berilgan bo'lsa ham, ma'no jihatidan har doim to'g'ri kelavermaydi.

Xulosa va takliflar. Frazeologik birliklar tilning madaniy merosi bo'lib, ularning o'rganilishi tilshunoslik uchun katta ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra:

1. Sifat komponentli frazeologizmlar ko'pincha obrazlilik va ma'no chuqurligi bilan ajralib turadi.
2. O'zbek va boshqa tillarda bunday frazeologizmlar ko'p uchraydi, biroq ularning semantik jihatlar har xil bo'lishi mumkin.
3. Lingvokulturologik jihatdan, frazeologizmlar milliy mentalitetni aks ettiradi.

Kelajakda frazeologizmlarning sintaktik va pragmatik jihatlarini ham o'rganilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Rahmatullayev, Sh. *O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati*. Toshkent: Fan, 2008.
2. Xolmatova, M. I. "Ingliz va o'zbek tillaridagi sifat komponentli iboralarning lingvokulturologik qiyosiy tahlili." *Academic Research in Educational Sciences*, 2021.
3. Sayidrahimova, N., Qobulova, U. "Lingvokulturologiya - tilshunoslikning alohida sohasi." *O'zbek tili va adabiyoti*, 2015.
4. O'razova, I. A. "Frazeologizmlarning diaxron aspektida o'rganilishi." *O'zbek tili taraqqiyoti va xalqaro hamkorlik masalalari*, 2021.
5. O'razova, I. A. "Frazeologizmlarning lingvokulturologik tahlili." *O'zbek tili va adabiyoti*, 2015.
6. O'razova, I. A. "O'zbek tilida frazeologik birliklarning madaniy xususiyatlari." *Tilshunoslik tadqiqotlari jurnali*, 2018.
7. O'razova, I. A. "Frazeologizmlarning psixolingvistik jihatlarini." *Til va tafakkur*, 2020.
8. O'razova, I. A. "O'zbek va ingliz tillaridagi frazeologizmlarning qiyosiy tahlili." *Tilshunoslik muammolari*, 2019.
9. O'razova, I. A. "Frazeologizmlar va badiiy adabiyot." *O'zbek tili va adabiyoti*, 2022.
10. Shirnazarova, Z. A. "Ingliz va o'zbek tillarida kasbga oid frazeologizmlarning semantik tahlili." *Termiz davlat universiteti*, 2023.

UDC 81

THE APPLICATION OF ENGLISH TO EXPRESS THE UZBEK PEOPLE'S OUTDATED TRADITIONS AND CUSTOMS

Z.E.Do'smatova, Master's student, Alfraganus University, Tashkent

Annotatsiya. An'anaviy urf-odatlarini ingliz tilida hujjatlashtirish va tarqatish orqali ushbu urf-odatlarini kelajak avlodlari uchun saqlab qolish imkoniyati mavjud. Bir paytlar o'zbek tilida keng tarqalgan og'zaki tarixlar, xalq ertaklari va mahalliy folklorlar dunyo tomoshabinlari tomonidan tarjima qilinishi, tarqatilishi va qadrlanishi mumkin. Bu nafaqat an'analarning mohiyatini aks ettiradi, balki O'zbekistonning o'ziga xos madaniy o'ziga xosligini hurmat va e'tirof etishga ham sabab bo'ladi.

Kalit so'zlar: madaniy meros, urf-odatlar, urf-odatlar, folklor, og'zaki an'analar.

Аннотация. Документируя и распространяя традиционные обычаи на английском языке, есть возможность сохранить эти обычаи для будущих поколений. Устные истории, народные сказки и местный фольклор, которые когда-то были распространены на узбекском языке, могут быть переведены, распространены и ценятся мировой аудиторией. Это не только отражает суть традиций, но и вызывает уважение и признание уникальной культурной самобытности Узбекистана.

Ключевые слова: Культурное наследие, традиции, обычаи, фольклор, устные предания.

Abstract. By documenting and disseminating traditional practices through the English language, there is an opportunity to preserve these customs for future generations. Oral histories, folk tales, and local folklore that once thrived in Uzbek can be translated, shared, and cherished by a global audience. This not only honors the essence of the traditions but also garners respect and recognition for Uzbekistan's unique cultural identity.

Keywords: Cultural heritage, traditions, customs, folklore, oral traditions.

Introduction. Uzbekistan, with its rich tapestry of history and culture, is home to a vibrant array of ancient customs and traditions that have shaped the identity of its people. Rooted in centuries of nomadic and settled lifestyles, these practices reflect the Uzbek people's resilience, hospitality, and artistic spirit. From the majestic cities of Samarkand and Bukhara to the rolling plains of the steppes, each region boasts unique traditions that speak to the communal values and historical influences that have intertwined throughout the ages.

One of the most prominent aspects of Uzbek culture is its intricate hospitality rituals, wherein guests are treated with utmost respect and warmth. The ceremonial preparation of traditional dishes, such as plov, serves as a meal and a symbol of unity, bringing families and communities together.

The act of sharing food is deeply embedded in the social fabric, illustrating the significance of camaraderie and generosity among the Uzbek people.

Moreover, vibrant folk music and dance are integral to Uzbek celebrations, showcasing the artistic heritage passed down through generations. Instruments like the dutar and doira accompany traditional dances that narrate stories of love, folklore, and historical events. Festivals reflect the cyclical nature of life, marking key agricultural moments and honoring ancestors, allowing the Uzbek people to express their deep-rooted cultural pride and spiritual connection. Through these customs, the essence of Uzbek identity is preserved and celebrated, bridging the past and present for future generations.

Materials and methods. The ancient customs and traditions of the Uzbek people are deeply rooted in their rich history and cultural heritage. These traditions encompass a wide range of practices, beliefs, and rituals that reflect the values and social structures of Uzbek society. Here are some key aspects:

❖**Hospitality:** One of the most celebrated customs is hospitality. Uzbeks take great pride in welcoming guests with open arms, often offering a feast that includes traditional dishes such as plov (a savory rice dish), lagman (noodles), and various breads. The phrase "A guest is a gift from God" (Mehmon atoyi xudo) underscores the importance of hospitality in their culture.

❖**Weddings:** Uzbek weddings are grand and elaborate affairs, often lasting several days. They involve numerous customs, such as the henna night (kaynana) before the wedding, where the bride's hands are decorated with henna. Traditional songs, dances, and feasting are central to the celebrations.

❖**Navruz:** The celebration of Navruz, the Muslims New Year, marks the arrival of spring and is a time for renewal and family gatherings. It is celebrated with various customs, including the preparation of special dishes, cleaning and decorating homes, and engaging in outdoor festivities.

❖**Craftsmanship:** Uzbekistan is known for its traditional crafts, including silk weaving, pottery, and embroidery. The art of suzani (embroidered textiles) and the creation of intricate ceramics are significant cultural expressions that reflect the country's artistic heritage.

❖**Music and Dance:** Traditional Uzbek music features a variety of instruments, including the dutar (a two-stringed lute) and the gurd. Folk dances, often performed during celebrations and festivals, showcase vibrant costumes and intricate movements that tell stories of the past.

❖**Religion and Spirituality:** Islam plays a significant role in shaping Uzbek customs and traditions. Religious observances, such as Ramadan and Eid al-Fitr, are important, involving communal prayers, charitable giving, and family gatherings.

❖**Family Values:** Family is at the core of Uzbek society, with strong ties and respect for elders. The concept of "umid" or mutual support within families emphasizes collective well-being and harmony.

❖**Traditional Clothing:** Uzbeks often wear traditional attire during festive occasions. Men may wear a chapan (a long coat) and a doppa (a traditional cap), while women may dress in colorful dresses adorned with intricate patterns.

These customs and traditions not only reflect the historical journey of the Uzbek people but also continue to shape their identity in modern society. They serve as a bridge connecting the past with the present, allowing future generations to appreciate and uphold their rich cultural heritage.

Results and Discussion. Uzbekistan, a nation rich in history and culture, boasts a variety of traditions and customs that reflect its deep-rooted values. As globalization influences cultural exchange, the use of English has become increasingly prevalent in many non-English-speaking countries, including Uzbekistan. This discussion explores how English is applied to express and contextualize Uzbek traditions and customs, particularly those that may be considered outdated by contemporary standards.

1. Preservation through Documentation: English provides a medium for documenting Uzbek traditions, making them accessible to a global audience. Academic papers, cultural articles, and social media platforms increasingly use English to narrate the complexities of Uzbek customs, such as wedding rituals, holiday celebrations, and traditional crafts. This documentation serves not only to preserve these customs but also to facilitate cross-cultural understanding.

2. Avenue for Dialogue: English as a global lingua franca fosters dialogue between Uzbek community members and international audiences. Online platforms and forums often showcase Uzbek traditions, inviting discussions that can shine a light on outdated practices. Through this dialogue, individuals can reflect on the relevance of these customs in modern society, leading to potential reforms while still honoring cultural heritage.

3. Media Representation: English-language media, including films, documentaries, and literature, play a significant role in portraying Uzbek customs. Such representations often highlight the beauty of these traditions while simultaneously addressing their outdated aspects. This duality can spark interest in cultural preservation alongside a critical examination of practices that may no longer align with contemporary ethical standards.

Conclusion. To conclude the article the application of English to express the Uzbek people's outdated traditions and customs serves as a bridge between cultures, allowing for a nuanced understanding of these practices while also providing a platform for critical reflection. By using English, speakers can articulate the complexities and intricacies of Uzbek traditions in a global context, making them accessible to an international audience. This linguistic choice can foster cross-cultural dialogue and promote awareness of Uzbekistan's rich heritage. However, it is essential to approach this application with sensitivity and respect, as the interpretation of traditions through a foreign language may lead to oversimplification or misrepresentation. While English can be a tool for preservation and sharing, it can also risk commodifying or diluting these customs if not handled thoughtfully. Ultimately, the use of English in describing Uzbek traditions emphasizes the dynamic nature of culture—highlighting how languages evolve and adapt over time. It encourages a re-examination of what is considered "outdated," inviting both Uzbek people and outsiders to engage in conversations about cultural continuity, change, and identity in an increasingly interconnected world.

REFERENCES:

1. Ashirov, A. (2017). *Ancient Beliefs and Rituals of the Uzbek People*. Tashkent: Publishing House of the National Library of Uzbekistan named after Alisher Navoi, p. 28.
2. Askarov, A. (2017). *The Ethnogenesis and Ethnic History of the Uzbek People*. Tashkent: University, p. 273.
3. Valieva, M. (2022). *Linguoculturology as a Distinct Scientific Discipline*. *Economics and Society*, No. 5(96)-1, p. 346. www.iupr.ru
4. Juraev, A. (2011). *Names of Wedding Ceremonies in the Uzbek Language (Based on Materials from the Andijan Dialect Group)*. Dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences. Tashkent, p. 9.
5. Farida Khamraeva - "Language and Culture in Uzbekistan" - This article explores the interplay between language (including English) and the cultural expressions of Uzbekistan.
6. Israilova, D. A. (2023). Selection of fairy tales for teaching English to preschool children. international scientific conference " innovative trends in science, practice and education", 2(4), 118–123.
7. Israilova Dildora Atxamovna., & Abdunazarova Nargiza Fatxullayevna., (2022). improving methodology of teaching english to preschool children through fairy tales (on the example of preparatory groups). *Current research journal of pedagogics*, 3(04), 28–32. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-03-04-07>

UO'K 81:22

INGLIZ VA O'ZBEK IZOHLI LUG'ATLARIDA TIBBIYOT TERMINLARIGA BERILGAN IZOHLAR

J.J.Egamberdiyev, dots., Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqola ingliz va o'zbek tilidagi izohli lug'atlarda tibbiyot terminlariga berilgan izohlarni solishtiradi va tibbiy terminologiyaning o'zaro farqlari va o'xshashliklarini tahlil qiladi. Maqolada ingliz tilidagi mashhur tibbiy lug'atlar, masalan, Dorland's Illustrated Medical Dictionary, Taber's Cyclopedic Medical Dictionary, va The Merck Manual of Diagnosis and Therapy kabi manbalar bilan bir qatorda, o'zbek tilidagi izohli lug'atlar va tibbiy atamalar tushuntirishga qaratilgan maxsus lug'atlar, jumladan O'zbekcha-ruscha tibbiy atamalar lug'ati va Tibbiy ensiklopediya keltirilgan. Maqolada tibbiyot terminlarining har bir tildagi tasvirlanishi va ularning mutaxassislar tomonidan qabul qilinishining asosiy omillari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: tibbiyot terminologiyasi, Ingliz tili lug'atlari, o'zbek tili lug'atlari, izohli lug'atlar, tibbiy atamalar, tibbiy tarjima, tibbiyot tilshunosligi, lug'at izohlari, tibbiy

ensiklopediyalar, lingvistik yondashuv, tibbiy soha, ta'riflar va tavsiflar, tibbiy terminlarning tushuntirilishi, xalqaro tibbiy tizim, tibbiy til, tibbiy izohlar.

Аннотация. В данной научной статье сравниваются пояснения медицинских терминов в английских и узбекских аннотированных словарях, анализируются взаимные различия и сходства медицинской терминологии. В статью включены такие источники, как популярные медицинские словари на английском языке, такие как «Иллюстрированный медицинский словарь Дорланда», «Циклопедический медицинский словарь Табера» и «Руководство по диагностике и терапии Мерк», а также толковые словари на узбекском языке и специальные словари, направленные на объяснение медицинских терминов, в том числе Узбекско-русский словарь медицинских терминов и Медицинская энциклопедия. В статье анализируется описание медицинских терминов на каждом языке и основные факторы их принятия специалистами.

Ключевые слова: медицинская терминология, английские словари, узбекские словари, толковые словари, медицинские термины, медицинский перевод, медицинская лингвистика, словарные комментарии, медицинские энциклопедии, лингвистический подход, область медицины, определения и описания, объяснение медицинских терминов, международная медицинская система, медицинский язык, медицинские комментарии.

Abstract. This scientific article compares the explanations of medical terms in English and Uzbek annotated dictionaries and analyzes the mutual differences and similarities of medical terminology. The article includes sources such as popular medical dictionaries in English, such as Dorland's Illustrated Medical Dictionary, Taber's Cyclopedic Medical Dictionary, and The Merck Manual of Diagnosis and Therapy, as well as explanatory dictionaries in Uzbek and special dictionaries aimed at explaining medical terms, including the Uzbek-Russian Dictionary of Medical Terms and the Medical Encyclopedia. The article analyzes the description of medical terms in each language and the main factors of their acceptance by specialists.

Key words: medical terminology, English dictionaries, Uzbek dictionaries, explanatory dictionaries, medical terms, medical translation, medical linguistics, dictionary comments, medical encyclopedias, linguistic approach, medical field, definitions and descriptions, explanation of medical terms, international medical system, medical language, medical comments.

Tibbiyot fanining rivojlanishi va xalqaro hamkorlikning kuchayishi natijasida tibbiy terminlarning aniqligi va tushunarligi masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ingliz va O'zbek tillarida tibbiyot terminlarini izohlashdagi o'ziga xosliklarni o'rganish nafaqat lingvistik tadqiqotlar, balki tibbiy bilimlarning mahalliyashtirilishida ham muhim ahamiyatga ega. Maqola tibbiy atamalarining lingvistik yondashuvi va tushuntirish usullari orasidagi farqlarni ko'rsatadi. Ingliz tilidagi lug'atlar ko'proq ilmiy va texnik tavsiflar asosida qurilgan bo'lsa, o'zbek tilidagi lug'atlarda esa tibbiy terminlar oddiy va tushunarli qilib bayon qilinadi. O'zbek lug'atlarida ba'zi tibbiy atamalar tarjima qilishda murakkabliklar yuzaga kelishi mumkin, ayniqsa, terminlar tilga xos o'zgarishlarga bog'liq bo'lgan holda. Tibbiy terminologiyaning izohlanishi, ayniqsa, tibbiy terminlarning o'rgatishda, tarjima qilishda va xalqaro tibbiyot tizimida samarali ishlatishda katta ahamiyatga ega.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi ingliz va o'zbek izohli lug'atlarida tibbiy terminlarga berilgan izohlarning lingvistik va semantik xususiyatlarini aniqlash hamda ularni qiyosiy tahlil qilishdan iborat. Shu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilangan: 1) ingliz tilidagi tibbiy terminlar lug'atlarida izohlanish usullarini o'rganish; 2) o'zbek tilidagi tibbiy lug'atlarda terminlarning berilish shakli va mazmunini tahlil qilish; 3) ingliz va o'zbek tillaridagi izohlarning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash.

Tadqiqot davomida qiyosiy tahlil, kontent tahlili va lingvistik tavsif usullaridan foydalanildi. Ingliz va O'zbek tillaridagi bir qator lug'atlar (masalan, Dorland's Medical Dictionary, Stedman's Medical Dictionary, O'zbek tibbiyot terminlari lug'ati) asosiy manba sifatida tanlandi.

Ingliz tilida tibbiy terminlar ko'pincha quyidagi xususiyatlarga ega: 1. **Aniqlik va qisqalik:** har bir termin uchun qisqa va lo'nda izoh beriladi, bunda tibbiy va ilmiy atamalar keng qo'llaniladi; 2. **Sinonimlar va variantlar:** terminlarning sinonimlari va ularning muqobil shakllari qayd etiladi; 3.

Ilmiy asos: izohlarda anatomiya, fiziologiya va boshqa sohalar bilan bog'liq ilmiy ma'lumotlarga asoslaniladi.

Ingliz izohli lug'atlarida tibbiy terminlarning izohlanishi turli sohalariga bo'lingan va keng qamrovli bo'ladi. Bu lug'atlar, asosan, tibbiyot sohasining har bir yo'nalishida ishlatiladigan atamalarni izohlash uchun mo'ljallangan. Tibbiy terminlarning izohlanishi quyidagi asosiy manbalarda keltiriladi:

1. “Dorland’s Illustrated Medical Dictionary”. Bu dunyodagi eng mashhur va keng qo'llaniladigan tibbiy lug'atlardan biridir. U tibbiyotning barcha sohalarini qamrab olgan va har bir atama uchun batafsil izoh, definitsiyalar, tasvirlar va tavsiflar beradi. Lug'atda tibbiy atamalar, shuningdek, tibbiy usullar, kasalliklar, dorilar va ularning ta'siri kabi tushunchalar bo'yicha ma'lumotlar mavjud.

2. “Taber’s Cyclopedic Medical Dictionary”. Bu lug'at ham tibbiyot sohasidagi atamalarni chuqur tushuntirishga bag'ishlangan. Tibbiy terminlarning tafsilotlari, ilmiy tushuntirishlar va eng so'nggi yangilanishlar berilgan. Ushbu lug'at ko'plab mutaxassislar va talabalarga tibbiyot tilini o'rganishda yordam beradi.

3. “The Merck Manual of Diagnosis and Therapy”. Tibbiy sohadagi eng mashhur qo'llanmadan biri bo'lib, kasalliklar, davolash usullari, farmakologiya va boshqa tibbiy atamalarni izohlaydi. Tibbiyot amaliyotiga oid zamonaviy bilimlarni taqdim etadi va atamalarning ishlatilishi, sabab va natijalarini ham tushuntiradi.

4. “Stedman’s Medical Dictionary”. Bu lug'at, asosan, tibbiy sohadagi maxsus atamalarni izohlashga bag'ishlangan. Har bir atama haqida oson tushuniladigan izohlar, shuningdek, lug'at va grammatik qoidalar mavjud. Tibbiyotning ko'plab yo'nalishlari, shu jumladan jarrohlik, farmakologiya, onkologiya va boshqalar haqida batafsil ma'lumot taqdim etadi.

5. “Oxford Concise Medical Dictionary”. Ingliz tilidagi eng qisqa va to'g'ri izohlarni taqdim etadigan lug'atlardan biridir. U juda ko'p tibbiy atamalarni oddiy va aniq tarzda tushuntiradi. Bu lug'at, ayniqsa, talabalar va tibbiyotga qiziqqanlarga mo'ljallangan bo'lib, asosiy tushunchalar va kasalliklarni yoritadi.

6. “The American Heritage Medical Dictionary”. Ushbu lug'at tibbiyot tilini yanada kengroq qamrab olishga qaratilgan va unda kasalliklar, davolash usullari va tegishli tibbiy texnologiyalarni izohlash mavjud. Har bir atama ilmiy tahlilga asoslangan holda ta'riflanadi, va tibbiyotga oid ilmiy uslubda tuzilgan.

7. Internet va Onlayn Resurslar: MedlinePlus (U.S. National Library of Medicine) - tibbiy terminlarni tushuntirish uchun kengaytirilgan ma'lumotlar va havolalar taqdim etadi; **Mayo Clinic Dictionary** - tibbiy atamalarni onlayn tarzda tushuntirishga yordam beradi va kasalliklar, dorilar va davolash usullarini izohlaydi; **WebMD** - ko'plab sog'liqni saqlash terminlari haqida ma'lumot va izohlar beradi.

8. Tibbiy izohlar va so'rovlar: Medical Journals: Tibbiyotga oid ilmiy jurnallar tibbiy terminlarning amaliy qo'llanilishi, yangiliklari va izohlarini berib boradi.

Health Encyclopedias: Tibbiy ensiklopediya resurslari, masalan, **Encyclopedia of Medicine** tibbiyotning barcha sohalarida atamalarni izohlaydi.

Ingliz tilidagi tibbiy izohli lug'atlar tibbiyotda ishlatiladigan atamalar, kasalliklar, davolash usullari, dorilar, diagnostika va boshqa sohalarida aniq va keng izohlar berishga mo'ljallangan. Bu lug'atlar mutaxassislar, talabalar va keng ommaga tibbiy bilimlarni o'zlashtirishda yordam beradi.

O'zbek tilidagi tibbiy lug'atlar quyidagi xususiyatlar bilan ajralib turadi: 1) **mahalliylik:** ko'pincha xalq tilida qo'llaniladigan sinonimlar va tushunchalar keltiriladi; 2) **terminlarning izohi:** ko'pincha batafsilroq va tasviriy shaklda beriladi; 3) ba'zi terminlar arabcha yoki ruscha manbalardan kelib chiqqanligi bilan farqlanadi.

O'zbek izohli lug'atlarida tibbiy terminlarning izohlanishi turli manbalarga va ularning nashr etilishiga bog'liq. Quyidagi asosiy lug'atlar va manbalar tibbiy terminlarning izohlarini izlash uchun foydali bo'lishi mumkin:

1. **“O‘zbek tili izohli lug‘ati” (5 tomlik).** Ushbu lug‘atda umumiy o‘zbek tili leksikasi keltirilgan, jumladan, ayrim tibbiy terminlar ham mavjud. Lekin tibbiy soha uchun maxsus emas. Tibbiy atamalarga qisqa va umumiy izohlar berilgan.

2. **“O‘zbekcha-ruscha tibbiy atamalar lug‘ati”.** Tibbiyotga oid atamalarni tushunish va tarjima qilish uchun mo‘ljallangan. Atamalar qisqacha izohlanadi yoki tarjima qilinadi.

3. **Tibbiy ensiklopediya”.** O‘zbek tilida chop etilgan tibbiy ensiklopediyalar tibbiy atamalarning batafsil izohlarini beradi. Bu manbalar kengroq va chuqurroq ma’lumotlarni o‘z ichiga oladi.

4. **Tibbiyotga oid ixtisoslashgan nashrlar: “Tibbiyot va salomatlik”** Ushbu turdagi jurnallar va nashrlar tibbiy atamalarning qo‘llanilishi haqida ko‘proq ma’lumot beradi.

Akademik tibbiyot adabiyotlari. Anatomiya, farmakologiya, fiziologiya, patologiya kabi sohalar uchun maxsus o‘quv qo‘llanmalarda atamalarning izohi berilgan.

5. **Internet manbalari va ma’lumotlar bazalari: “Tibbiynoma”** yoki boshqa mahalliy resurslar O‘zbekistondagi sog‘liqni saqlash tizimida qo‘llaniladigan tibbiy terminologiyani tushuntiradi.

Onlayn lug‘atlar va platformalar: masalan, o‘zbek tilidagi "Ziyonet" platformasi yoki boshqa ilmiy resurslar.

Ingliz va o‘zbek tibbiy lug‘atlarini qiyoslash natijasida quyidagi jihatlar aniqlandi: 1) ingliz lug‘atlarida qisqalik va aniq ilmiy asosga e’tibor qaratilgan bo‘lsa, O‘zbek lug‘atlarida tushunarlilik va mahalliy o‘ziga xoslik muhim ahamiyatga ega; 2) ingliz tilidagi lug‘atlar terminologiyaning universal standartlariga ko‘proq mos keladi, O‘zbek lug‘atlari esa ko‘proq moslashuvchanlikni namoyon qiladi; 3) terminlarning sinonim va variantlari ingliz lug‘atlarida kengroq yoritilgan.

Tibbiy terminlarning izohlanishida ingliz va o‘zbek lug‘atlarining o‘ziga xos jihatlari mavjud bo‘lib, har ikkala til uchun samarali tajriba almashinuvi zarur. Quyidagi takliflar ilgari suriladi: * o‘zbek tilidagi tibbiyot lug‘atlarini xalqaro standartlarga yaqinlashtirish; * ingliz tilidagi lug‘atlardagi qisqa va lo‘nda izoh berish tajribasini o‘zbek tilida ham joriy qilish; * tibbiy terminlarni izohlashda mahalliy va xalqaro yondashuvlarni uyg‘unlashtirish.

Bu maqola tibbiy lug‘atlar va terminologiya tizimining rivojlanishiga alohida e’tibor qaratadi, bu esa xalqaro ilmiy hamjamiyatda tibbiy atamalarni yaxshiroq o‘zaro tushunishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Dorland’s Medical Dictionary. Philadelphia: Elsevier, 2023.
2. Stedman’s Medical Dictionary. Baltimore: Wolters Kluwer, 2023.
3. O‘zbek tibbiyot terminlari lug‘ati. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2021.
4. Smith, J. "Medical Terminology and Translation: A Comparative Approach." Language Studies Journal, 2020.

UO‘K 808.5

TUSHUNCHA NOMINING NEOLOGIZMGA AYLANISHI OMILLARI, SABABLARI

T.T.Ergashev, o‘qituvchi, Axborot texnologiyalari va menejment universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada neologizmlarning shakllanishi, ularning ingliz va o‘zbek tillaridagi rivojlanishi hamda lingvistik jihatlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: neologizmlar, til tizimi, ingliz tili, o‘zbek tili, lug‘at innovatsiyasi, ijtimoiy o‘zgarishlar, texnologik taraqqiyot, globalizatsiya, terminlar, lingvistika.

Аннотация. В данной статье анализируются формирование неологизмов, их развитие в английском и узбекском языках, а также их лингвистические особенности.

Ключевые слова: неологизмы, языковая система, английский язык, узбекский язык, лексические инновации, социальные изменения, технологическое развитие, глобализация, термины, лингвистика.

Abstract. This article analyzes the formation of neologisms, their development in English and Uzbek languages, and their linguistic features.

Key words: neologisms, language system, English language, Uzbek language, lexical innovation, social changes, technological development, globalization, terms, linguistics.

Neologizmlar til tizimining rivojlanishida, o'zgarishlar va yangi ijtimoiy ehtiyojlar orqali shakllanadigan leksik birliklar sifatida muhim o'rin tutadi. Ular, ayniqsa, jamiyatning texnologik, madaniy, iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlariga javoban paydo bo'ladi. Ingliz va o'zbek tillarida neologizmlar o'zgaruvchan ijtimoiy sharoitlar, texnologik taraqqiyot va globalizatsiya natijasida yuzaga keladi. Har bir yangi tushuncha, yangi termin yoki atama yaratishga ehtiyoj tug'diradi. Shu sababli, neologizmga aylanish uchun mavjud tushunchaning yangilanishi yoki o'zgartirilishi kerak bo'ladi. Bu jarayon tilni boyitib, uning imkoniyatlarini kengaytiradi.

Neologizm so'zi yunoncha "neos" (yangi) va "logos" (so'z) iboralaridan hosil bo'lgan bo'lib, bu tushuncha yangi so'zlar yoki yangi ma'noga ega bo'lgan til birliklarini anglatadi. Neologizm atamasi dastlab filologiya va adabiyotshunoslik sohalarida qo'llanilgan bo'lsa, hozirda u lingvistikaning barcha yo'nalishlarida keng ishlatilmoqda[1]. Tilshunoslikda neologizm tushunchasi tilning dinamik rivojlanishiga bevosita bog'liqdir. Tilshunos Romaine[2] o'z asarida neologizmlarni "til tizimidagi yangi birliklar" deb ta'riflaydi va ularning paydo bo'lishini ijtimoiy, madaniy hamda texnologik omillarga bog'laydi. Masalan, "kompyuter", "internet" kabi so'zlar texnologik taraqqiyot natijasida yuzaga kelgan neologizmlarga misol bo'la oladi. Shu bilan birga, neologizmlar boshqa tillardan o'zlashgan yangi birliklar sifatida ham qaraladi.

20-asrdan boshlab sodir bo'lgan ijtimoiy o'zgarishlar va texnologik rivojlanish bilan birga ko'plab yangi narsalar yuzaga keldi va ular bilan birgalikda til ham o'zgarib bordi. Neologizm – bu tilning rivojlanishi va o'zgarishi mahsuli hamda aksidir. Statistika ma'lumotlariga ko'ra, hozirda dunyoda 600 milliondan ortiq ingliz tilini ona tili sifatida ishlatadigan odamlar bor, va dunyo aholisining uchdan biri ingliz tilini ikkinchi til sifatida gapiradi. Bu ingliz tilining xalqaro til sifatidagi ahamiyatini ko'rsatadi. Shunday qilib, ingliz tili ijtimoiy hayotdagi tezkor o'zgarishlar bilan birga ko'plab yangi so'zlarni ishlab chiqarmoqda. Tadqiqotning maqsadi lug'at boyligining kengayishini ta'minlovchi dinamik jarayonlarni o'rganish, xususan, lug'at innovatsiyasi, qarz olish va integratsiya jarayonlarini tahlil qilishdan iborat. Ingliz tilidagi neologizmlar tushunchasini o'zlashtirish asosida neologizmlarning kelib chiqishi va hosil bo'lishini lug'atlar va monografiyalarni o'rganish, shuningdek, neologizmlarning ko'plab misollari orqali tahlil qiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ingliz tilidagi neologizmlar asosan uchta asosiy manbaga bo'linadi: an'anaviy so'z yasashi, zamonaviy ingliz tilidagi eski so'zlarning yangi ma'nolari va chet tillaridan olingan so'zlar bilan mahalliy so'zlarning uyg'unlashuvi. Til hech qachon o'zgarishdan to'xtamaydi. Tilning o'zgarishi bevosita lug'at tarkibida ko'rinadi.

Birinchi jihat – yangi so'zlar nima ekanligi, ikkinchi jihat esa – ular qachon paydo bo'lib, lug'atlarga kirishi bilan bog'liq. Yuqorida keltirilgan jihatlardan kelib chiqqan holda, neologizm jamiyat, iqtisod, siyosat va madaniyat, xususan, ilm-fan va texnologiyaning o'zgarishi tufayli inson jamiyatiga ma'lum bir davrda yangi vaziyat va yangi ehtiyojlarga moslashish uchun yangi so'zlar yoki yangi ma'no berilgan so'zlarni anglatadi.

Neologizmlarni o'rganishda sinxron va diaxron yondashuvlar - tilshunoslikda *sinxron* va *diaxron* yondashuvlar tildagi o'zgarishlarni turli nuqtai nazardan tahlil qilish imkonini beradi: *sinxron yondashuv* – tildagi neologizmlarni ayni bir davr (hozirgi vaqt yoki ma'lum tarixiy davr) doirasida tahlil qiladi. Bu usul hozirgi kundagi yangi so'zlar qanday ishlatilayotganini, ularning kontekstini, morfologik va semantik xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi; *diaxron yondashuv* – til tarixiy nuqtai nazardan o'rganilib, so'zlarning qanday rivojlanganini, neologizmlarning paydo bo'lish va mustahkamlanish jarayonini tahlil qiladi[3].

Sinxron yondashuv asosida tahlil. Hozirgi zamon tilshunosligida tushuncha nomlarining neologizmlarga aylanishi *ijtimoiy, texnologik va madaniy omillarga bog'liq*. Bugungi kunda yangi texnologiyalar, ilmiy kashfiyotlar va ijtimoiy o'zgarishlar tufayli har kuni yangi atamalar paydo bo'lmoqda. Masalan: *metaverse* – virtual olam va uning iqtisodiy jihatlarini ifodalash uchun yaratilgan yangi atama. *Metaverse* – hozirda Facebook (Meta) va boshqa texnologik kompaniyalar tomonidan keng qo'llanilmoqda. Bu atama virtual olam va uning iqtisodiy jihatlarini ifodalash uchun ishlatiladi. *NFT (Non-Fungible Token)* – kriptovalyuta texnologiyasiga asoslangan san'at va raqamli aktivlarni tasdiqlovchi atama. *NFT (Non-Fungible Token)* so'zi kriptovalyuta va san'at sohasida ommalashgan. Uning asosiy ma'nosi raqamli obyektlarning noyobligini tasdiqlovchi texnologiya.

Cybersecurity sohasida[4] paydo bo'lgan yangi so'zlar: *phishing*, *ransomware*, *cryptojacking*. Cybersecurity – hozirda axborot xavfsizligi sohasida eng muhim tushunchalardan biri bo'lib, ijtimoiy tarmoqlarda keng ishlatilmoqda. *Phishing* – internetda firibgarlik yo'li bilan foydalanuvchilarning shaxsiy ma'lumotlarini o'g'irlash texnikasi. *Cryptojacking* – noqonuniy ravishda kompyuter resurslarini kriptovalyuta qazib olish uchun ishlatish hodisasi.

Diaxron yondashuv asosida tahlil. So'zlar tarixan qanday rivojlanib neologizmga aylanganini ko'rish uchun o'zbek va ingliz tillarida tarixiy neologizmlarga e'tibor qaratish kerak. Masalan: *elektr* – dastlab Yunonistonda ἤλεκτρον (elektron) so'zi qahrabo uchun ishlatilgan, keyinchalik elektr hodisasi kashf qilinganida bu so'zga yangi ma'no yuklangan; *kompyuter* – XIX asrda matematik hisob-kitoblarni bajaruvchi shaxs uchun ishlatilgan, bugungi kunda esa faqat texnologik vositani anglatadi; *internet* – bu atama 1960-yillarda paydo bo'lgan va bugungi kunda butun dunyo bo'ylab keng qo'llaniladi[5]. *Metaverse* tushunchasi dastlab 1992 yilda Neal Stephensonning "Snow Crash" asarida ishlatilgan, ammo hozirda u keng ko'lamda texnologik tushunchaga aylangan, NFT – 2014 yilda dunyoga kelgan, ammo 2021 yilda mashhurlikka erishdi, Cybersecurity atamasi 1980-yillarda kompyuter tizimlarining himoyasi uchun paydo bo'lgan, *Phishing* 1996 yilda dastlab America Online (AOL) foydalanuvchilarini aldash usuli sifatida paydo bo'lgan, *cryptojacking* atamasi esa 2017 yilda Coinhive skriptining paydo bo'lishi bilan mashhurlashdi.

Ilgari tilshunoslar tildagi neologizm hodisasiga nisbatan salbiy munosabatda bo'lishgan. Merriam-Websterning *New International Dictionary* (3-nashri) neologizmni "mantiqsiz, muqobil so'zlar" yoki "aqli buzilganlar tomonidan o'ylab topilgan ma'nosiz so'zlar" sifatida ta'riflaydi va ko'pgina lug'atlar neologizmlarni o'z ichiga kiritishga istaksiz bo'lishgan. Shunga qaramay, neologizmning ta'rifi borasida hali ham yakdillik mavjud emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Crystal D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell Publishing, - B.45.
2. Romaine S. (1995). *Bilingualism*. Oxford: Blackwell Publishers, - B.78.
3. Wang, A. & Chen, X. (2024). *On the Inclusion of Neologisms in Oxford Advanced Learner's Dictionary (10th edition)*. Lexikos, 34, 41-50.
4. Israilova, L. U. (2023). *Borrowing-Neologisms as a Result of Intercultural Communication*. SHS Web of Conferences, 172, 03022.
5. Ashurova, K. Exploring Neologisms in Youth Press: In the Example of Uzbek and English Languages // *Journal of Pedagogical Inventions and Practices*, 2024. №31, – P.1-7.

UO'K 81-13

AN'ANAVIY OBRAZLARNING MODRENZATSIYALASHUVI VA TRANSFORMATSIYASI

(SHOIR SIROJIDDIN SAYYID SHE'RIYATI MISOLIDA)

R.O'. Ergasheva, o'qituvchi, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada Sirojiddin Sayyid she'riyatida an'anaviy obrazlarning modernizatsiyasi va transformatsiyasi tahlil qilinadi. Shoirning ijodida xalq og'zaki ijodi va mumtoz adabiyotning boy merosi zamonaviy she'riyatning talablariga mos ravishda yangilangan. An'anaviy obrazlar, masalan, qushlar, gullar, tabiat unsurlari kabi ramzlar, zamonaviy dunyoqarash va hissiyotlar bilan uyg'unlashtirilgan. Bu orqali shoir o'zining ichki dunyosini, ma'naviy izlanishlarini va zamonaviy jamiyatdagi o'zgarishlarni aks ettirgan. An'anaviy obrazlarning shakli saqlab qolinganda holda, yangi ma'no va mazmunda ishlatilishi orqali ularning badiiy ahamiyati saqlab qolingan.

Kalit so'zlar: an'anaviylik, zamonaviylik, qayta ishlanish, ishq, qushlar, vatan, ko'ngil, gul va bulbul.

Аннотация. В данной статье анализируется модернизация и трансформация традиционных образов в поэзии Сироджиддина Сайида. В его творчестве богатое наследие народного устного творчества и классической литературы обновляется в соответствии с требованиями современной поэзии. Традиционные образы, такие как птицы, цветы и элементы природы, гармонично интегрированы с современным мировоззрением и чувствами. Таким образом, поэт отражает свой внутренний мир, духовные поиски и изменения в

современном обществе. Сохранение формы традиционных образов при их использовании в новом контексте позволяет сохранить их художественное значение.

Ключевое слово: традиционность, современность, переработка, любовь, птицы, родина, душа, роза и соловей.

Abstract. This article analyzes the modernization and transformation of traditional imagery in the poetry of Sirojiddin Sayyid. In his work, the rich heritage of oral folk art and classical literature is renewed in accordance with the demands of contemporary poetry. Traditional images, such as birds, flowers, and elements of nature, are harmoniously integrated with modern perspectives and emotions. Through this approach, the poet reflects his inner world, spiritual explorations, and the changes occurring in modern society. By preserving the form of traditional images while employing them in new contexts, their artistic significance is maintained.

Key words: traditionality, modernity, recycling, love, birds, homeland, soul, rose, and nightingale.

Kirish. Sirojiddin Sayyid o'zbek she'riyatida an'anaviy obrazlarni zamonaviy ruhda qayta talqin etish orqali o'ziga xos uslub yaratgan shoirlardan biridir. Uning ijodida xalq og'zaki ijodi va mumtoz adabiyotning boy merosi zamonaviy she'riyat talablariga mos ravishda yangilanadi. An'anaviy obrazlarning modernizatsiyasi va transformatsiyasi Sayyid she'riyatida alohida ahamiyatga ega bo'lib, u o'z asarlarida milliy va universal an'anaviy obrazlarni zamonaviy, yangi dunyoqarashlar nuqtai nazaridan qayta ishlagan. Sayyid she'riyatida an'anaviy obrazlar zamonaviy muhitga moslashtirilib, yangi shakllarda va ma'nolarda ko'rinadi. Quyida Sayyid she'riyatidagi an'anaviy obrazlarning modernizatsiyasi va transformatsiyasini tahlil qilish uchun bir nechta asosiy yondashuvlarni ko'rib chiqamiz:

Asosiy qism. *"Ishq"* obrazining modernizatsiyasi an'anaviy o'zbek she'riyatida "ishq" tasavvufiy va ilohiy bir tushuncha sifatida ifodalanadi. Navoiy va Fuzuliy ishqni ma'shuq va ilohiy ishq o'rtasidagi uzviy bog'liqlikda tasvirlagan. Ular ishqni insonning ma'naviy tozaligi va ilohiy mukammallikka erishishining vositasi sifatida ko'rishadi.[1] S.Sayyid she'riyatida "ishq" tasavvufi mazmundan modernizm va individualizmga o'tadi. Ishq endi nafaqat ilohiy muhabbat, balki insonning ichki kurashlari, shahsiy erkinlikka bo'lgan intilishlar va zamonaviy jamiyatning ijtimoiy-psixologik muammolariga bog'lanadi. Fuzuliy va Hofizda ishq ilohiyati va sevgi ma'shuq bilan bog'liq bo'lsa, shoir ishqni insonning ichki iztiroblari va dunyoqarashi bilan bog'laydi[2]. Modernizatsiya orqali "ishq" obrazining tasavvufiy va mistik jihatlarini ajralib chiqib, shaxsiy, individual iztirob va hayotiy kurashlarga aylanadi. Masalan, "Bu muhabbat botida"[3] she'rida ishq inson taqdirining ajralmas qismi sifatida tasvirlanadi. Ishq tasodifiy tuyg'u emas, balki inson hayotini tubdan o'zgartiradigan, uni butkul egallaydigan kuch sifatida berilgan.

"Bu muhabbat boshda yaproq bo'libmiz ikkimiz,"

"Hush nasimlardan ajib titroq bo'libmiz ikkimiz."

Ushbu misralarda muhabbatning dastlabki davri tasvirlanadi. Ishq avval nozik, beg'ubor tuyg'u bo'lib tug'iladi, biroq bora-bora insonni butkul egallaydi.

"Qayda bir bulbulki bor, bag'ri uning yondir mudom,"

"Qayda bir zog' bo'lsa, ko'rgilim uning bir dori bor."

Bu yerda ishqning ikki qirradi ochib berilgan. Bulbul obrazi ishqning sadoqat va fidoyilik tomonini, zog' esa uning azob va iztirob tomonini ifodalaydi. Shoirning tasavvurida sevgi nafaqat baxt, balki hijron va dard hamdir.

"Ko'zlaring yanglig' bu olam ichra chiston topmadim,"

"Yuzlaring yanglig' biror sham'i shabiston topmadim."

Ishq sevgilining jamolida namoyon bo'ladi. Uning ko'zlari va yuzi yulduz nuriga qiyos qilinib, inson qalbini nurlantiruvchi kuch sifatida tasvirlangan.

"Qaro zulfi"[3] she'rida ishq obrazi ishqning zulmat va yorug'lik o'rtasidagi ziddiyati keltiriladi: *Qaro zulfi qaro qildi kunimni tunlarimdan ham*. Yorining qora sochlari shoirning hayotini zulmatga aylantirgan. Bu tasvir ishqning go'zalligi bilan birga, uning og'riqli qirradi borligini ham anglatadi. Ishq inson qalbiga quvonch ham, iztirob ham olib keladi.

"Falak toshi agar yillar un etsa ustixonimni,

Senning isming sado bergay unimg ham, unlarimdan ham."

Ishq vaqt o'tishi bilan yo'qolmaydi, aksincha, inson vujudi yo'q bo'lsa ham, sevgilisining ismi yuragida muhrlanib qoladi. Bu yerda ishqning abadiy ekanligi ta'kidlanmoqda.

"Mening kul bo'lganimni, lolarux, gulxanliging aytsin."

Ishq shoirni kuydirib kulga aylantirgan, ammo yor esa gulxan singari olov bo'lib yonmoqda. Bu yerda oshiqning fidoyiligi va sevgilisining go'zalligi o'rtasidagi ziddiyat ko'rsatilgan. "Qaro zulfi" she'rida u insonni kuydiruvchi, lekin abadiy tuyg'u sifatida talqin qilinadi. Bu she'rlarda ishq qudratli, fidoyi, go'zal, ammo og'riqli va abadiy bir tuyg'u sifatida tasvirlangan.

"Qushlar" she'rida qush obrazi erkinlik va ma'naviy yuksalish ramzi[4] sifatida talqin etiladi:

Qushlar uchib ketar, qoldirgan izlar,

Ko'nglimda uyg'onar orzular, so'zlar.

Bu misralarda qushlarning uchishi insonning orzu va intilishlari bilan bog'lanadi, bu esa an'anaviy qush obrazining zamonaviy talqinidir.

"Ko'ngil" obrazining an'anaviy tasvirlari, masalan, Navoiy va Hofizda ichki dunyo, sevgi va o'zgarishlar ramzi sifatida ishlatilgan. Shoir she'riyatida esa ko'ngil obrazining modernizatsiyasi ko'proq zamonaviy psixologik izlanishlar va shaxsiy iztiroblarga asoslanadi va ko'ngilni ichki kurashlar, ruhiy holatlar va muhabbatning yangi shakllari sifatida tasvirlaydi. Bu obrazida sevgi nafaqat ilohiy jihatga ega, balki ruhiy qarama-qarshiliklar, ichki iztiroblar va shaxsiy erkinlikni ifodalaydi. Ko'ngilning tabiati, zamonaviy shaxsning ichki dunyosi va boshqarib bo'lmay his-tuyg'ulari bilan bog'liq bo'ladi. Misol uchun, *"Ko'nglim sarob ichra qoldi, najot yo'q,"* – Bu misra "ko'ngil" obrazini nafaqat tasavvufiy ma'no, balki zamonaviy ruhiy iztiroblar va umidsizlik bilan tasvirlaydi.

Gul va bulbul obrazlari an'anaviy she'riyatda sevgi va iztiroblarning ramzlaridir. Gul — go'zallik, mukammallik, ma'shuqni, bulbul esa iztirobni ifodalaydi. Shoir she'riyatida bu obrazlar ishq va azobni tasvirlash uchun ishlatiladi, lekin ularni modernizatsiya qilib, nafaqat estetik go'zallikni, balki dunyoqarash va shaxsiy iztirobni tasvirlaydi. Gul va bulbul obrazlari Sayyidda an'anaviy tasavvurdan chiqib, sevgi va iztirobdan tashqari shaxsiy kurashlar va yangi ma'nolar bilan boyitiladi. "Gul ochildi, bulbul hujrada yig'ladi," – Bu misra orqali bulbul obrazining iztirobi, zamonaviy insonning ichki kurashlari bilan birga ifodalanadi.

S.Sayyidning an'anaviy obrazlarni modernizatsiya va transformatsiya qilishdagi uslubi quyidagi tamoyillarga asoslanadi: 1.An'anaviy obrazlarni zamonaviy kontekstda talqin etish: Shoir an'anaviy obrazlarni zamonaviy mavzular va muammolar bilan bog'laydi. 2.Obrazlarning ma'no doirasini kengaytirish: An'anaviy obrazlarga yangi ma'no va mazmun yuklab, ularni boyitadi. 3.Badiiy vositalardan samarali foydalanish: Metafora, simvolizm kabi badiiy vositalar orqali obrazlarning ta'sirchanligini oshiradi.

Xulosa. Sayyid she'riyatida an'anaviy obrazlar modernizatsiya qilinib, yangi ma'no va shakllarda ko'rsatiladi. Ularning transformatsiyasi, zamonaviy jamiyatning o'zgaruvchan talablari, shaxsiy iztiroblar va globalizatsiya kabi tushunchalar bilan boyitiladi. Sayyidning bu yondashuvi, o'zbek she'riyatidagi an'anaviy obrazlarni modernizatsiya qilish orqali, badiiy asarlarda yangi ma'no qatlamlarini ochadi va o'quvchiga yangi g'oyalar yetkazishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alisher Navoiy. Xamsa. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1983. – 45-46-betlar.
2. Hofiz Sheroziy. G'azallar devoni. Yangi asr avlodi, – Toshkent. 2012. – 78-bet.
3. S. Sayyid. *Asarlar II-jild "Sharq"* nashriyoti, – Toshkent: 2018. – 26–27-be1tlar.
4. S.Sayyid. She'riy Izlanishlar: Modernizm va An'anaviylik. Adabiyot va San'at, Toshkent. 2021.
5. S.Sayyid. She'r va umr hikmati. Tanlangan asarlar.Sharq nashriyoti, Toshkent. 1999.

AMERIKA ROMANTIZM ADABIYOTINING YORQIN VAKILLARI MISOLIDA

K.A. Fayziyeva, dots., Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Amerika adabiyotida tabiat va ruhiy olam ajoyibotlarini hayotga yaqinlashtirgan, romantizm va detektiv adabiyotni birlashtirgan yozuvchilardan biri Vashington Irving edi. U Angliya, Gollandiya, Ispaniyadan, Eski dunyodan Amerika qit'asiga, yangi dunyoda ko'chib kelgan turli toifadagi odamlarning hayotini realistik va fantastik voqealar fonida tasvirlaydi.

Kalit so'zlar: artistlar oilasi, fantastik va hajviy hikoyalar, romantizm yetakchilari, chuqur va qudratli ruh, kambag'al dengizchilar.

Аннотация. Вашингтон Ирвинг был одним из писателей, которые приблизили к жизни чудеса природы и духовного мира в американской литературе, соединили романтизм и детективную литературу. В ней описывается жизнь разных категорий людей, мигрировавших из Англии, Голландии, Испании, из Старого Света на Американский континент, в Новый Свет на фоне реалистических и фантастических событий.

Ключевые слова: семья художников, фантастические и комические истории, лидеры романтизма, глубокая и сильная душа, бедные моряки.

Abstract. Washington Irving was one of the writers who brought the wonders of nature and the spiritual world closer to life in American literature, and who combined romanticism and detective literature. It describes the life of different categories of people who migrated from England, Holland, Spain, from the Old World to the American continent, in the New World against the background of realistic and fantastic events.

Key words: a family of artists, fantastic and comic stories, leaders of romanticism, a deep and powerful soul, poor sailors.

Kirish. Dunyo adabiyotshunosligida Sharq adiblari ijodining G'arb adabiyotiga, asarlari, shuningdek, qahramonlari taqdiriga, badiiy asar syujetiga ta'siri, Sharq va G'arb voqeligining tavsifi, Sharq va islomiy motivlar tasnifi masalalari borasida keng ko'lamli tadqiqotlarda atroflicha tahlil etilgan. Shu sababli ma'lum bir davr sharoitida qalam tebratgan yozuvchining ijtimoiy muhiti va milliy ma'naviyati, Amerika badiiy asarlarida islomiy g'oya orqali inson olamini, qarashlarini yoritish mahoratini o'rganish, Sharq va G'arb adabiy an'analari sintezini muayyan ijodkorlar asarlari misolida adabiy ta'sir va tipologik aspektda tekshirish, jahon adabiyotshunosligida ulug' adiblar asarlarining o'zaro ta'sirini tadqiq etish, qiyosiy adabiyotshunoslik sohasining ilmiy talqin doirasini kengaytirish, tarixiy asarlarda badiiy zamon konsepsiyasini shakllantirish imkonini beradi. [1]

Mavzuning dolzarbligi: bir yorqin vakili H.Melvill "Mobi Dik" ("Oq kit") romanida kitlarga ham, odamlarga ham, o'ziga ham shafqatsiz kema kapitani Axavning bir vaqtlar uning oyog'ini tishlab uzgan Oq kitdan qasos olish uchun tinimsiz kurashi, bu ish uchun nayza (garpun) otuvchi ovchilarning jasurligi, kitlarning ovchilarga nafrati tasvirlanadi. Yozuvchi mashaqqatli ov manzaralarini tasvirlash bilan bir vaqtda kit ovlovchi dengizchilarning tabiatini, xarakterini aniq-ravshan chizadi. H.Melvill "Arkantadas" asarida tabiat ajoyibotlarini, hikoyalarida inson ruhiy go'zalligini tasvirlaydi. U "Mobi Dik" romanida kit ovlash jarayonida begunoh kitlarni so'yib, tonnalab yog'ini sotish uchun bochkalarga to'ldirish vaqtida ovchilarning quvonchini ham tasvirlaydi. Roman oxirida Oq Kit o'zi ham o'ladi va ovchilarni ham kemasi bilan cho'ktirib yuboradi. Yozuvchi romanda dengiz mavjudotlarini himoya qilish bilan birga, kambag'al dengizchilarning ishsizlikdan azoblanib yashayotganini ko'rsatadi. H.Melvill novellalarida hayot, tabiat nafosati tasvirlanadi ("Ayvon" va b.lar).

Amerika romantizm adabiyotining yorqin vakillaridan biri Edgar Po 1809-yilda Bostonda sayyor (ko'chib yuruvchi) artistlar oilasida tug'ilgan. Ikki yoshli yetim Edgarni uzoq qarindoshi, boy savdogar Allan boqib oladi. Lekin qonuniy o'g'illikga olmaydi. Shu boy qarindoshi yordamida Edgar Virginiya universitetida o'qiydi. Tabiiy fanlarni tez va yaxshi o'zlashtiradi.

Edgar kambag'alchilikda mashaqqatli hayot kechiradi. U 17 yoshigacha musiqa, rassomlik, dengizda suzish, ot sporti (chavandozlik), shoirlikda shuhrat qozongandi. [2] Ko'p may ichib,

to'polon qilgani uchunmi, savdogar homiysi Allan undan voz kechganidan so'ng Edgar moddiy yordamsiz qolib, gazeta, jurnallarga kichik fantastik va hajviy hikoyalar yozib, kambag'alchilikda, mashaqqatli hayot kechirishi ma'lum bo'ladi.

Amerika romantizimiga, xususan Edgar Po ijodiga Angliya romantizmi shoiri Bayron, Robert Sauti, Samyuel Kolrij asarlari kuchli ta'sir ko'rsatdi. Edgar Po hikoyalari ("Vaqt o'rog'i", "Asherlar xonadoni tugashi", "Tilla qo'ng'iz", "Morg ko'chasidagi qotillik", "Qora mushuk" ...) Edgar Po detektiv hikoyalari har qanday mushkul vaziyatlarda, ustalik bilan yashiringan jinoyatchilarni fosh etuvchi iztopar Dyupen xarakterini qoyilmaqom tasvirlashini rus shoiri va tarjimon Valeriy Bryusov uning asarlariga yozgan so'z boshida mukammal ko'rsatgan.

Amerikashunos M.N.Bobrova shu haqda yozadi. U Edgar Po ijodini romantizm ruhidagi she'rlar ("Qarg'a", "Annabel Li", "Tamerlan" va boshqa she'rlar...) emas, balki detektiv, fantastik, ilmiy gipotezali, xayoliy va sarguzasht hikoyalar, qissalar tashkil etishini ta'kidlaydi. Rus adibi F.M.Dostoyevskiy bu asarlarni maqtashni ham, tanqid qilishni ham bilmay, "g'alati", "ajib asarlar" deydi. Uning fikricha, Edgar Po faqat tasavvuri boyligi bilangina emas, balki tasavvuri, xayoloti boshqa yozuvchilarning tasavvuri, xayolotiga o'xshamasligi bilan farqlanib turadi. U (Edgar Po) qahramonlarini juda kutilmagan, og'ir sharoitlarga tushgan vaqtida, eng aniq tafsilotlari bilan ko'rsatadi.

Edgar Po hayoti va ijodi haqida tadqiqot yozgan Xervi Allen adibning ilmiy gipotezalari haqiqatga, hayotga yaqinligini ta'kidlaydi. Edgar Poning bir hikoyasida ixtirochi olim havo sharida Angliyadan Amerikaga uchib o'tadi. Keyinchalik bu ixtiro amalga oshdi.

Tadqiqot metodologiyasi. Edgar Po ilk she'riy to'plamlarida Amerika romantizmining mashhur vakillaridan Semyuel Teylor Kolrijning "Xubilayxon" va "Albatros" yoki "Qari dengizchi haqida poema", [3] "Kristabel" asarlarining ta'siri seziladi. S.Kolrijning o'z davrida shuhrat qozongan, Bayronga ma'qul kelgan "Kristabel" poemasi sofdir qiz o'rmonda yig'lab o'tirgan Jeraldina ismli go'zal qizga nisbatan qilingan rahmdilligi tasvirlanadi.

"Qari dengizchi haqida poema"da esa dengizchi yoshligi, beboshligi vaqtida mavjli ummondagi kemani beozor qush kuzatib uchishi, dengizchi albatrosni otib o'ldirishi, bu jabr-zulmga xudoning qahri kelib, kemani ummon dalg'alarida cho'ktirib yuborishi tasvirlanadi. Angliya romantizm adabiyoti Amerikada boshqalardan ko'ra Vashington Irving bilan Edgar Po ijodiga ko'proq ta'sir ko'rsatdi.

Tahlillar va natijalar. Edgar Po "Tamerlan va boshqa she'rlar" kitobida (shoir she'rlarini poemalar deydi. (Kolrij, U.Vordsvort, Edgar Po davrida she'rlarni yaxlit syujetli bo'lsa, poemalar deb atashardi.) Kolrijning "Xubilayxon" poemasi o'xshatmoqchi edi, lekin bu she'rlar bir-biriga mutlaqo o'xshamaydi. S.Kolrij "Xubilayxon" poemasi o'zi yozgan izohda bu asarini tushida, uyqusida yozganligini aytadi. S.Kolrij tushida Xubilayxon qurdirgan go'zal qasrni, bog'lar va gulzorlarni ko'radi. Tarixiy shaxs mo'g'ul xoni Xubilay bilan Yevropa davlatlari XIII asrda yaxshi aloqa o'rnatgan bo'lgani bois Bag'dod xalifaligi bilan yaqinlashgan Xubilayxon Bag'dodga hujum qilayotgan Xulaguxonga qarshi kurashayotgan edi. "Xubilayxon" poemasi romantik shoir S.Kolrij grotesk usuli (mubolag'a, g'aroyibot) bilan, qudratli mo'g'ul xonini baland tog'lardan shovqin solib, katta toshlarni dumalatib, oqib kelayotgan daryoga o'xshatadi. Shoir fikricha, bu dunyo tobora pastlikka oqib, ummonga quyilib, ovozi o'chadi va o'zi ham yo'qoladi.

S.Kolrijning "Qarg'a" nomli kichik poemasi baquvvat dubni (chinorni) bir gala cho'chqalar o'tkir tishlari bilan g'ajib, yiqitishi haqida ma'lumotlar keltirilgan. Qattiq bo'ron-shamol yiqilgan chinorning shoxlarini har yoqqa tarqatadi. Changda qolgan bir urug' o'sib, katta chinorga aylanadi. O'tinchi kelib, uni yana kesib, taxta qilib sotadi. Ustalar bu taxtalardan kema yasaydi. Dengizda shamol turib, kema cho'kadi, odamlar halok bo'ladi. Qarg'a kelib, bu qasosga sevinadi.

Angliya romantizmi yetakchilaridan S.Kolrij "Qarg'a" poemasi bir necha ijtimoiy, axloqiy, falsafiy muammolarni, hayot haqiqatini yuksak badiiyat bilan tasvirlaydi:

1. Go'zallik, kuch-quvvat timsoli chinorni g'ajib, kemirib yiqitgan cho'chqalar sog'lom hayot dushmanlaridir.

2. Ko'pchilik mensimaydigan, uzoq yashovchi qarg'a chinorning yong'og'idan va tuproqdan yana o'stiruvchi hayotparvar qush sanaladi.

3. Qayta o'sgan chinorni kesuvchi, chinor shoxidagi hali ucholmaydigan qush bolalari, polaponlarining o'limiga sabab bo'lib, chinorni sotiladigan yog'och sifatida ko'ruvchi, daraxt kesuvchi odam yomonlik timsoli sifatida ko'rilgan.

4. Chinor yog'ochlaridan kema yasovchi ustalar dengizda olishlarga borishni, boshqa xalqlar bilan savdo-sotiqni ko'zlar edi.

5. Kemaning cho'kishi va aybsiz odamlarning halok bo'lishi, tabiiy ofatlar uzun tishli cho'chqalar va daraxt kesuvchilar ishi natijasidir.

6. Qarg'aning cho'chqalardan va daraxt kesuvchilardan o'ch olishi shoir fikricha, adolatli hisoblanadi.

7. Qarg'aning uzoq yashashi haqidagi bu poemani shoir bolalarga mavlud ertagi (рождественная сказка для детей) deb atagan, u bolalarga ham, katta yoshdagilarga ham yaxshilik va yomonlik haqida saboq berishi ta'kidlangan.

Amerika romantizm adabiyoti vakili Edgar Po esa "Qarg'a" poemasida bu qushni yaqin orada keladigan falokatdan xabar beruvchi, xosiyatsiz qush sifatida tasvirlaydi. Poema oxirida shoir-muallifning sevgilisi Lenora vafot etgani haqida xabar beriladi. [4] Edgar Po Angliya she'riyatini, xususan, S.Kolrijning poemalari va she'rlarini sevib o'qigani yuqorida aytili. Bayron ham "Vido" she'rida S.Kolrijning "Kristabel" poemasidan bir parchani epigraf qilib olgan. Valter Skott (Shotlandiyalik) mashhur "So'ngi menestrel (oqin) qo'shiqlari" poemasini yozishda Kolrijning she'rlaridan ilhomlangani haqida eslab, uni o'ziga ustoz deb biladi. Kolrij faqat shoir bo'lib qolmay,[5] Amerika qit'asida hamma teng va adolatli bo'lgan yangi jamiyat qurish bilan shug'ullangan utopiyachi faylasuf, ruhoniylar sanalgan.

Xulosalar. Xulosa o'rinda aytish mumkinki, Ana shunday ma'rifatchilardan biri Uilyam Xezlit "Adabiyot biografiyasi" kitobining XIV bobida shoirlar insonlarga Xudo yaratgan olamning ajoyibotlarini, inson ruhiy olamidagi go'zalliklarni ko'rsatib berishini ta'kidlaydi. Bu g'oya ingliz romantizmining tamal toshi bo'lib, u ma'lum darajada Amerika romantizm adabiyotining tug'ilishi va shakllanishiga ta'sir ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Урнов М. Послесловие к роману «Эдгар По». – ЖЗЛ, «Моладая гвардия», 1987. – С. 320–330.
2. По, Эдгар.А. Ворон / изд. подгот. В. И. Чередниченко. – М.: «Наука», 2009. – С. 400.
3. Елистратова А.А. Поэма и лирика Кольриджа. С.Кольридж. Стихи. – Москва: «Наука», 1974. – С. 211–215.
4. Кольриж С. Стихи. – Москва: «Наука», 1974. – С. 189–190.
5. Хезлит У. Моё первое знакомство с поэтами. Кольриж С.. Стихи. – Москва: «Наука», 1974. – С. 189.

UO'K 81'373.612.2

XITOIY TILIDA GASTRONOMIK METAFORALARNING MANBA VA MAQSADLI DOMEN TASNIFI

M. Q. Fayzullayeva, tayanch doktorant, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada xitoy tilida uchraydigan gastronomik metaforalarni manba va maqsadli domenga ajratib, ularni tahlili ko'rib chiqiladi. Ularni nutqda qanday qo'llanilishi va qanday ma'no anglatishi tahlil qilinadi. Manba va maqsadli domenlarni besh guruhga bo'lib, manba domenidan maqsadli domenga o'tgan ma'nolarining izohi jadval ko'rinishida beriladi. Oziq-ovqat lug'atining aksariyati metaforik troplar orqali hosil bo'ladi, ular asosan tashqi ko'rinishidan, sifat xususiyatlaridan kelib chiqadi.

Kalit so'zlar. Konseptual metafora, "manba domen", "maqsadli domen", oziq-ovqat mahsulotlari, oshxona jihozlari, taom tayyorlash usullari, iste'molga oid metaforalar, ta'mga oid metaforalar.

Аннотация. В данной статье гастрономические метафоры, встречающиеся в китайском языке, разделены на исходный и целевой домены, а также рассмотрен их анализ. Как они употребляются в речи и какое их значение анализируется. Исходный и целевой домены разделены на пять групп, а смысл, передаваемый из исходного домена в целевой, задается в виде таблицы. Большая часть лексики продуктов питания формируется

посредством метафорических тропов, которые в основном происходят от внешнего вида и качественных характеристик.

Ключевые слова. Концептуальные метафоры, “исходная область”, “целевая область”, продукты питания, кухонное оборудование, способы приготовления пищи, метафоры потребления, метафоры вкуса.

Abstract. In this article, gastronomic metaphors found in the Chinese language are divided into source and target domains, and their analysis is considered. How they are used in speech and what their meaning is analyzed. The source and target domains are divided into five groups, and the meaning transferred from the source domain to the target domain is given in the form of a table. Most of the vocabulary of food is formed through metaphorical tropes, which are mainly derived from appearance and quality characteristics.

Key words. Conceptual metaphors, “source domain”, “target domain”, food products, kitchen equipment, cooking methods, consumption metaphors, taste metaphors.

Kontseptual metafora ikkita kognitiv sohani o'z ichiga oladi, ya'ni “manba domen” va “maqsadli domen”. Ikki kognitiv domen o'rtasidagi xaritalash “maqsadli domenni” idrok etish uchun “manba domen” dan foydalanishdir.[3, 11]

Ovqatlanish, taom tayyorlashda kerak bo'ladigan mahsulotlar va pishirish uchun ishlatiladigan idishlarni, odamlarning ovqatlanish odatlari hamda pishirish texnikasidan ajratib bo'lmaydi. Oziq-ovqatga tegishli bo'lgan bu so'zlar uzoq muddatli qo'llanishda metaforik ma'nolarga ega bo'lgan. Biz manba domen sifatida metaforik ma'nolarga ega bo'lgan so'zlarni besh guruhga bo'lib chiqdik (oshxona jihozlari; taomni iste'mol qilishga oid harakatlar; taom tayyorlash usullariga oid; taom tayyorlashdagi oziq-ovqat mahsulotlari; ta'm bilan bog'liq).

1. Oshxona jihozlari ishtirok etgan, metaforik ma'no anglatuvchi so'zlar: “锅” guo “qozon”, “碗” wan kosa, “桶” tong chelak(bochka), “灶” zao pechka, “囊” nang xalta, “刀” dao “pichoq”, “瓶” ping shisha, “勺” shao qoshiq va boshqalarni o'z ichiga oladi.

2. Taomni iste'mol qilishga oid ya'ni, ovqatlanish va ichish harakati, usullari ifodalaridan kelib chiqqan metaforalar.

Xitoy tilida ovqatlanish harakatlarini ifodalash uchun ishlatiladigan asosiy so'zlarga “吃” chi yemoq, “食” shi “ovqat”, “尝” chang “ta'tib ko'rmoq”, “嚼” jue “chaynamoq”, “吞” tun “yutmoq”, “吐” tu “tupurmoq”, “饮” yin “ichmoq”, “喝” he “ichmoq” va boshqalar kiradi. Ular orasida “吃” juda ko'p qo'llaniladi va u keng qo'llanishida keng majoziy ma'nolarga ega.

3. Taom tayyorlash usullariga oid bo'lgan metaforik so'zlar.

Xitoy oshxonasi nafaqat tegishli masalliq'larga, nozik ishlov berishga, balki pishirish uchun issiqlikka ham e'tibor beradi. “蒸” zheng “bug'lamoq”, “烹” peng “pishirmoq”, “qaynatmoq”, “tez qovurmoq”, “炸” zha “yog'da chuqur qovurish”, “煎” jian “kam yog'da qovurish”, “渍” zi “tuzlamoq” kabi ko'plab umumiy pishirish usullari mavjud.

4. Taom tayyorlashdagi oziq-ovqat mahsulotlari va tayyor yegulik nomlari bilan bog'liq bo'lgan gastronomik metaforalar.

Oziq-ovqat mahsulotining ko'p turlari mavjud, jumladan, “包含五谷杂粮” baohan wugu zaliang bug'doy va guruchdan boshqa 5 xil don mahsulotini ichiga olgan donli ekinlar, “主食” zhushi asosiy oziq-ovqatlar, “菜肴” caiyao pishirilgan taomlar, “饮品” yinpin ichimliklar (spirtsiz), “蔬果” shuguo meva va sabzavotlar, “肉制品” rouzhipin go'sht mahsulotlari va boshqalar.

5. Ta'm bilan bog'liq bo'lgan so'zlar ishtirok etgan metaforalar.

Ta'm so'zlari “酸” suan “nordon”, “苦” ku “achchiq”, “甜” tian “shirin”, “味” wei “ta'm”, “辣” la “qalampirli, o'tkir”, “咸” xian “sho'r” kabilarni o'z ichiga oladi. Oziq-ovqatning ta'mi dastlab inson burun bo'shlig'i va og'iz bo'shlig'idagi ta'm sezgilariga bevosita ta'sir qiladi. Sinesteziya ta'sirida ta'm birinchi navbatda odamlarning fiziologik a'zolariga ta'sir qiladi, so'ngra odamlarning psixologik idroki orqali ob'ektiv narsalar bilan bog'lanishiga sabab bo'ladi.

“Manba domeni” odatda hammaga ma'lum, moddiy va konkret tushuncha bo'lsa, “maqsadli domen” esa nomoddiy, mavhum va aniqlash qiyin bo'lgan tushunchadir. Metafora jarayoni maqsadli

domen kontsepsiyasini qurish uchun manba domenining mavhum strukturaviy tasvirini ishlatishdan iborat. Biz oziq-ovqat so'zlarining maqsadli domen toifalarini besh guruhga bo'lib o'rgandik (inson fe'l-atvorini ifodalovchi, inson fikri va his-tuyg'usini ifodalovchi ifodalovchi, voqea holatini ifodalovchi, ijtimoiy holatini ifodalovchi, nutqiy bayonni ifodalovchi).

1. Inson fe'l-atvorini ifodalovchi:

1.1. Inson harakterini ifodalovchi so'zlar.

So'zlar	Manba domen	Maqsadli domen
醋坛子	Oshxona jihozlari	Rashkchi odam (sevgi munosabatida)
醋罐子	Oshxona jihozlari	Rashkchi odam (sevgi munosabatida)
小辣椒	Oziq-ovqat mahsuloti	Shavqatsiz, qattiq harakterli qiz
闷葫芦	Oziq-ovqat mahsuloti	Jumboqli va taxmin qilish juda qiyin so'zlar yoki narsalar uchun metafora
楞头葱	Oziq-ovqat mahsuloti	Ahmoq odam uchun metafora
呆头鹅	Oziq-ovqat mahsuloti	Ko'rinishidan sekin, chaqqon bo'lmagan odamni ifodalaydi
豆腐心	Oziq-ovqat mahsuloti	Ko'ngli bo'sh, yuragi yumshoq inson
刀子嘴	Oshxona jihozlari	Tili o'tkir, qattiq va keskin gapiradigan insonga nisbatan qo'llaniladi

1.2. Qobiliyat va iste'dod.

So'zlar	Manba domen	Maqsadli domen
白菜帮子	Oziq-ovqat mahsuloti	Foydasiz inson
空心汤圆	Oziq-ovqat mahsuloti	Nomi bor ammo, foyda keltirmaydi
木瓜脑袋	Oziq-ovqat mahsuloti	O'ylovsiz, ahmoq odam
实葫芦	Oziq-ovqat mahsuloti	Gapirishni yoqtirmaydigan inson
半瓶醋	Oziq-ovqat mahsuloti	Muayyan bilim haqida ozgina ma'lumotga ega bo'lgan inson
空心萝卜	Oziq-ovqat mahsuloti	Foydasiz inson
嫩豆腐	Oziq-ovqat mahsuloti	Tajribasiz inson
老豆腐	Oziq-ovqat mahsuloti	Tajribali inson
饭桶	Oshxona jihozi	Katta yeyuvchi, hech narsaga yaramaydigan inson
饭囊	Oshxona jihozi	Hech narsaga yaramaydigan inson
跛脚鸭	Oziq-ovqat mahsuloti	ba'zi bir jihatdan orqada qolish, oqsoqlanish, ma'lum bir aspektga kamchiliklar bo'lishi

1.3. Shaxsiyat.

So'zlar	Manba domen	Maqsadli domen
牛脾气	Oziq-ovqat mahsuloti	Qaysar odam
软骨头	Oziq-ovqat mahsuloti	Suyaksiz odam, halol bo'lmagan odam
软面筋	Oziq-ovqat mahsuloti	Fikrini oson o'zgartiradigan yoshi katta odam
软柿子	Oziq-ovqat mahsuloti	Qo'rqitish oson bo'lgan odam
懒骨头	Oziq-ovqat mahsuloti	Dangasa, bekorchi
软脚蟹	Oziq-ovqat mahsuloti	Zaif, qo'rqqoq, qobiliyatsiz
滚刀肉	Oziq-ovqat mahsuloti	Muammo tug'diruvchi odam
老油条/老油子	Oziq-ovqat mahsuloti	Katta tajribaga ega ayyor odam
铁公鸡	Oziq-ovqat mahsuloti	Ziqna odam

1.4. Hayotiy munosabatlar.

So'zlar	Manba domen	Maqsadli domen
吃闲饭	Taomlarni iste'mol qilishga oid	Yeyishdan boshqa hech narsa qilmaslik, bekor hayot kechirish
吃干饭	Taomlarni iste'mol qilishga oid	Faqat yeyishni biladigan, qobiliyatsiz, hech narsaga yaramaydigan
吃软饭	Taomlarni iste'mol qilishga oid	Bir tomonga tayanib, bir tomonni hisobidan yashash, xotinini hisobidan yashamoq
吃现成饭	Taomlarni iste'mol qilishga oid	Tayyor ovqatni yeyish, boshqalar mehnatidan meva yeyish
吃祖宗饭	Taomlarni iste'mol qilishga oid	Ajdodlarga tayanib omon qolmoq

1.5. Shaxsning tashqi ko'rinishi

So'zlar	Manba domen	Maqsadli domen
奶油小生	Oziq-ovqat mahsuloti	Chiroyli, kelishgan, ammo ayolsifat yigit

落汤鸡	Oziq-ovqat mahsuloti	Suvga botgan tovuqqa o'xshab, hijolatdan yerga kirib ketish
鹅蛋脸	Oziq-ovqat mahsuloti	Oval shakldagi silliq yuz
杏仁眼	Oziq-ovqat mahsuloti	Bodom ko'z, o'rik mag'zidek ko'z
瓜子脸	Oziq-ovqat mahsuloti	Qovun urug'iga o'xshash yuz
蒜头鼻	Oziq-ovqat mahsuloti	Sarimsoq burun
樱桃嘴	Oziq-ovqat mahsuloti	Olcha og'iz
苦瓜脸	Oziq-ovqat mahsuloti	Norozi yuz ifodasi
大饼脸	Oziq-ovqat mahsuloti	Katta pirogga o'xshash tekis yuz
豆芽菜	Oziq-ovqat mahsuloti	Judayam ozg'in odam
面团团	Oziq-ovqat mahsuloti	Semiz, do'mboq yuzli odam
丑小鸭	Oziq-ovqat mahsuloti	Irkrit o'rdakcha, e'tibor berilmagan bola yoki yoshlar
矮冬瓜	Oziq-ovqat mahsuloti	Kalta semiz odam, kata biqin
死鱼眼	Oziq-ovqat mahsuloti	Xira bo'lib qolgan ko'zlarga ishora

1.6. Insonlar o'rtasidagi munosabatlar

So'zlar	Manba domen	Maqsadli domen
桃李	Oziq-ovqat mahsuloti	Insonning o'stirayotgan nasli yoki shogirtlari uchun metafora
糟糠	Oziq-ovqat mahsuloti	Barcha qiyinchiliklarni birgalikda boshdan kechirgan xotinni nazarda tutadi
俎上肉	Oziq-ovqat mahsuloti	Zo'ravonlikka uchragan, ammo qarshilik ko'rsata olmaydigan inson
心头肉	Oziq-ovqat mahsuloti	Aziz inson yoki qadrli narsa

2. Inson fikri va his-tuyg'usini ifodalovchi ifodalovchi:

So'zlar	Manba domen	Maqsadli domen
吃醋、吃干醋	Taomlarni iste'mol qilishga oid	Rashkni boshdan kechirish
醋劲儿、醋意	Oziq-ovqat mahsuloti	Rashkli munosabat
酸葡萄	Ta'm bilan bog'liq	Qo'lga kirita olmagan narsadan nafratlanish
发酸	Ta'm bilan bog'liq	Rashkni paydo bo'lishi
不是味儿	Ta'm bilan bog'liq	Yurakda yoqimsiz tuyg'uni his qilish
炒豆子	Taom tayyorlash usuliga oid	Yuragi sarosimaga tushmoq
吃黄连	Taomlarni iste'mol qilishga oid	So'zlab bo'lmas qattiq azob chekish
对味	Ta'm bilan bog'liq	Mazali, ta'mli

3. Voqea holatini ifodalovchi:

3.1. Voqeaning mavhum holati

So'zlar	Manba domen	Maqsadli domen
一锅粥	Oshxona jihozlari	Tartibsizlik
露馅儿	Oziq-ovqat mahsuloti	Sirlarni fosh etib qo'yish
背黑锅	Oshxona jihozlari	Nohaq aybdor bo'lmoq, aybni o'z bo'yniga
吃黑枣	Taomlarni iste'mol qilishga oid	Yarador bo'lmoq
煲电话粥	Oshxona jihozlari	Telefonda cheksiz gaplashmoq
吃闭门羹	Taomlarni iste'mol qilishga oid	Biror xonadonga kelganda, uy egasi yo'q bo'lgandagi holat
打酱油	Oziq-ovqat mahsuloti	Biror bir ishning aloqasi bo'lmasligi, farqi yo'q, aloqasi yo'q
炒冷饭	Taom tayyorlash usulida oid	Allaqachon aytilgan yoki qilingan narsalarni takrorlash
灌米汤	Oziq-ovqat mahsuloti	Xushomadgo'ylik bilan yengmoq, xushomad uchun shirin so'zlardan foydalanish
吃豆腐	Taomlarni iste'mol qilishga oid	Ayollarga gap otish, erkaklar ayollardan foydalanishi
分一杯羹	Oziq-ovqat mahsuloti	O'lja yoki foydadan ulush olmoq, baham ko'rmoq
吃螃蟹	Taomlarni iste'mol qilishga oid	Yangi narsalarni birinchi bo'lib sinab ko'rishga jur'at etish
酿苦酒	Oziq-ovqat mahsuloti	O'zini yomon his qilmoq
捞油水	Oziq-ovqat mahsuloti	Halol bo'lmagan mafaat, imtiyoz olish

3.2. Masalaning tabiati

So'zlar	Manba domen	Maqsadli domen
烫手山芋	Oziq-ovqat mahsuloti	Muammoli savol, qiyin masala qiyin savol

大杂烩	Oziq-ovqat mahsuloti	Tasodifiy birga aralashgan har xil narsalar
粳糠	Oziq-ovqat mahsuloti	Qadsiz narsalar
糟粕	Oziq-ovqat mahsuloti	Keraksiz narsalar
雨后春笋	Oziq-ovqat mahsuloti	Ko'p sonli yangi narsalarning paydo bo'lishi
鸡肋	Oziq-ovqat mahsuloti	Arzimas, ammo jozibali; ahamiyatsiz, ammo voz kechib bo'lmaydi
香饽饽	Oziq-ovqat mahsuloti	Juda mashhur, sevimli yoki tanlangan shaxs
开心丸	Oziq-ovqat mahsuloti	Tasalli berish uchun so'zlar uchun metafora, yaxshi so'z doridan ham a'lo
夹生饭	Oziq-ovqat mahsuloti	Agar boshidan ish puxta bajarilmasa, keyin qilish qiyin bo'lgan ish; puxta qilinmagan ish; xom qilingan ish
硬骨头	Oziq-ovqat mahsuloti	Dadil, bo'ysunmaydigan odam yoki qiyin vazifa
杂烩汤	Oziq-ovqat mahsuloti	Tasodifiy yig'ilgan narsalar aralashmasi
拼盘	Oziq-ovqat mahsuloti	Turli materiallar birlashmasi
陈谷子烂芝麻	Oziq-ovqat mahsuloti	Eskirgan suhbat mavzusi, ahamiyatsiz narsalar
民脂民膏	Oziq-ovqat mahsuloti	Odamlarning qon va to'kilgan terlari o'rniga kelgan boylik

3.3 Usullar va strategiyalar

So'zlar	Manba domen	Maqsadli domen
大锅饭	Oshxona jihozlari	Beg'araz tenglik, teng taqsimlash tizimi
一锅端	Oshxona jihozlari	Borini bermoq, yo'q qilmoq, hattoki qozonigacha olmoq
一锅煮	Taom tayyorlash usuliga oid	Har xil odamlarga yoki narsalarga befarq munosabatda bo'lmoq
磨豆腐	Oziq-ovqat mahsuloti	Qayta-qayta, takrorlash
泡蘑菇	Oziq-ovqat mahsuloti	Ataylab kechikish, kechikish taktikasini qo'llash
捏面团	Oziq-ovqat mahsuloti	Muammo yoki masalani kechiktirish

4. Ijtimoiy hayotni ifodalovchi:

4.1. Yashash sharoiti

So'zlar	Manba domen	Maqsad domen
揭不开锅	Oshxona jihozlari	Juda kambag'al, hattoki hech nimaha qodir emasligini ifodalaydi
吃糠咽菜	Taomlanish usuliga oid	Qashshoqlik, zo'rg'a omon qolishlik

4.2. Yashash uchun imtiyozlar

So'zlar	Manba domen	Maqsad domen
饭碗	Oshxona jihozlari	Tirikchilik, ish
铁饭碗	Oshxona jihozlari	Muntazam ish, umrbodli ish, xavfsiz ish
金饭碗	Oshxona jihozlari	Yaxshi haq to'lanadigan ish, lavozim
吃小灶	Oshxona jihozlari	Maxsus e'tibor metaforasi
炒鱿鱼	Taom tayyorlash usuliga oid	Ishdan bo'shatilganlikni tasvirlab beradi
喝西北风	Taomlarni iste'mol qilishga oid	Och qolmoq, qiladigan ish yo'q

5. Nutqiy bayonni ifodalovchi.

5.1. Nutq uslubi

So'zlar	Manba domen	Maqsad domen
尖酸	Ta'm bilan bog'liq	O'tkir, qattiqo'l, qattiq gapiradigan insonni ifodalovchi
吃生葱	Taomlarni iste'mol qilishga oid	Juda shoshib gapiradigan insonni ifodalaydi

5.2. Nutqning tabiati

So'zlar	Manba domen	Maqsad domen
定心丸	Oziq-ovqat mahsuloti	Odamlarning fikr va hissiyotlarini tinchlantiradigan nutqlar
宽心丸	Oziq-ovqat mahsuloti	Taskin beruvchi so'zlar
迷魂汤	Oziq-ovqat mahsuloti	Hayratda qoldiradigan insonning nutqi

Oziq-ovqat inson hayotining eng asosiy tabiiy tajribalaridan biri bo'lganligi sababli, u muqarrar ravishda odamlarga nozik ta'sir ko'rsatadi. Oziq-ovqat odamlarga ko'plab falsafalarni tushunishga imkon beradi, insonlarning ijtimoiy hodisalar haqida o'z qarashlari, mulohazalari bo'lib, ularni oziq-ovqat bilan bog'liq yorqin so'zlar bilan ifodalaydilar va bu tamoyilni asta-sekin kengaytiradilar hamda boshqa sohalarga targ'ib qiladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Brillat-Savarin J.A. (2002) The Physiology of Taste; Or, Transcendental Gastronomy / rendered into English by Fayette Robinson. - New York: Courier Dover Publications.
2. Mamatova D.M. (2022) Taom diskursiga oid sifatlar tarjimasining lingvokulturologik muammolari (In va Yan ta'limoti misolida) // "Gaybullar Salomov and uzbek school of translation" ilmiy maqolalar to'plami, 285.
3. Lakoff G. (1980) Metaphors We Live By / George Lakoff, Mark Johnson. – Chicago : Chicago University Press.
4. 古丽加那提·卡地尔丁. (2015) 汉维语饮食词汇隐喻对比研究, 喀什大学.

UO'K 81'1

ZIDDIYATLI VAZIYATLARDA AYOL VA ERKAK NUTQIY GENDER STEREOTIPLARINING MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI

X.Sh.Gafforov, dots., PhD, ISFT instituti Samarqand filiali, Samarqand

Annotatsiya. Gender lingvistikasi ayollar va erkaklar nutqidagi farqlarni o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Jamiyatda ayollar va erkaklar uchun belgilangan ijtimoiy rollar va stereotiplar ularning nutq xatti-harakatlariga ham ta'sir qiladi. Ayniqsa, ziddiyatli vaziyatlarda gender stereotiplari nutqiy vositalar orqali yanada yaqqol ifodalanadi. Ushbu maqolada ayol va erkaklarning ziddiyatli vaziyatlarda qo'llaydigan morfologik vositalari, ya'ni egalik affikslari, sinonimlardan foydalanish darajasi, hissiy va maqsadli grammatik shakllarning qo'llanilishi kabi jihatlar tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi gender stereotiplarining nutqiy tizimga ta'sirini aniqlash va ularning lingvistik vositalar orqali ifodalanishini ko'rsatishdan iborat.

Kalit so'zlar: Gender Stereotiplari, Ziddiyatli Vaziyat, Ayol Nutqi, Erkak Nutqi, Morfologik Vositalar, Hissiy Leksika, Grammatik Shakllar.

Аннотация. Гендерная лингвистика играет важную роль в изучении различий в речи мужчин и женщин. Социальные роли и стереотипы, установленные в обществе для женщин и мужчин, оказывают влияние на их речевое поведение. Особенно ярко гендерные стереотипы проявляются в речевых средствах, используемых в конфликтных ситуациях. В данной статье рассматриваются морфологические особенности речи мужчин и женщин в конфликтных ситуациях, такие как использование притяжательных аффиксов, степень употребления синонимов, эмоциональные и целенаправленные грамматические формы. Цель исследования выявить влияние гендерных стереотипов на языковую систему и показать их проявление через лингвистические средства.

Ключевые слова: Гендерные Стереотипы, Конфликтная Ситуация, Речь Женщин, Речь Мужчин, Морфологические Средства, Эмоциональная Лексика, Грамматические Формы.

Abstract. Gender linguistics plays an essential role in studying the differences in male and female speech. The social roles and stereotypes assigned to men and women by society influence their speech behavior. Gender stereotypes become particularly evident in the linguistic tools used in conflict situations. This article explores the morphological features of male and female speech in conflict scenarios, such as the use of possessive affixes, the frequency of synonyms, emotional expressions, and goal-oriented grammatical forms. The aim of the study is to identify the impact of gender stereotypes on the linguistic system and demonstrate their manifestation through linguistic means.

Keywords: Gender Stereotypes, Conflict Situations, Female Speech, Male Speech, Morphological Features, Emotional Lexicon, Grammatical Forms.

Xorijiy tillarni o'rganish insonga yangi madaniyat, bilim va yangi do'stlar bilan tanishish, muloqotga kirishish hamda dunyoqarashni o'stirishda yordam beruvchi eng yaxshi vositadir. Ammo yangi tillarni o'rganish ancha murakkab jarayon va hamma ham bu murakkabliklarni yengib o'tolmaydi. Dunyo esa rivojlanayapti hamda sun'iy chegaralar olib tashlanayapti. Insonlarda dunyoni, uning ilmlarini o'rganishga qiziqish ortyapti. Albatta, O'zbekiston ham bu jarayonlardan chetda emas. Bizning mamlakatimizga ham millionlab mehmonlar, sayohatchilar kelmoqda. Ayni mana shular ham O'zbekistonda til o'rganishni dolzarb masalaga aylantirmoqda.

Ammo tilni o'zlashtirish yoki lingvistika sohalarida uning o'rganuvchilari o'zlariga xos bo'lgan xususiyat va qobiliyatlarga egadirlar, bular esa o'rganuvchilarning jinsiga bog'liq tarzda nomoyon bo'ladi. Shu sababdan tilshunoslik sohasidagi gender lingvistikasi ham murakkab va muhim sohalaridan biri hisoblanadi.

Gender lingvistikasi bu – (yoki lingvistik genderologiya) fanlararo gender tadqiqotlarining bir qismi sifatida genderni o'rganuvchi lingvistik konseptual apparatdan foydalanadigan ilmiy yo'nalish bo'lib, ushbu fan sohasida gender tushunchasi ijtimoiy-madaniy jins, an'anaviy konstruktsiya sifatida tushuniladi hamda biologik jinsdan nisbatan avtonom hisoblanadi.

Zamonaviy tilshunoslikda gender stereotiplari va ularning nutqdagi ifodalanishi tadqiqotlarda muhim o'rin tutadi. Xususan, ayol va erkaklarning ziddiyatli vaziyatlardagi nutqiy xatti-harakatlari va morfologik xususiyatlari jamiyatdagi ijtimoiy rollar, qadriyatlar va madaniy an'analar bilan chambarchas bog'liqdir. Nutqda gender stereotiplari insonning so'z tanlashida, grammatik vositalardan foydalanishida va ma'no ifodalash uslubida yaqqol ko'rinadi. Ziddiyatli vaziyatlar, ya'ni bahs yoki mojaro holatlari esa ushbu stereotiplarni yanada kuchaytiradi va ularni ko'rsatishga imkon beradi. Ayol va erkak nutqi o'rtasidagi morfologik tafovutlar asosan egalik affikslari, sinonimlarning ko'pligi, ritorik shakllar va hissiy bo'laklardan foydalanishda namoyon bo'ladi.

Ayollar nutqida ko'pincha muloyimlik, yumshoqlik va ijtimoiy noziklik aks etadi. Bu holat egalik affikslari va boshqa yumshatish vositalarining ko'p qo'llanishida seziladi. Masalan, ayollar o'z nutqida "mening fikrimcha", "iltimos", "sizningcha qanday?", "kechirasiz, lekin" kabi ifodalarni ishlatish orqali hissiy ta'sirni kuchaytiradilar. Morfologik jihatdan, bunday iboralar muloyimlik va hurmat ko'rsatishning grammatik vositalari sifatida namoyon bo'ladi. Shuningdek, ayollar nutqida sinonimlarning keng ishlatilishi kuzatiladi, bu esa muloqotdagi hissiy rang-baranglikni ta'minlaydi. Ziddiyatli vaziyatlarda esa ayollar tinchlantiruvchi nutq uslublaridan foydalanishga moyildirlar va bu holatda ular yumshatuvchi morfemalarga tayanadilar.

Erkaklarning nutqida esa qo'pollik yoki aniqroq, qat'iyroq ifodalar keng qo'llanadi. Erkaklar ziddiyatli vaziyatlarda qisqalik va lo'ndalikni ma'qul ko'radilar, bu esa ularning nutqida buyruq va talabni ifodalovchi shakllarning ko'pligi orqali namoyon bo'ladi. Masalan, "Bu gap tugadi!", "Men aytdim!", "Shunday bo'lsin!" kabi gaplar qat'iy, mujassam ma'no beradi. Erkaklar nutqida maqsadli affikslar, masalan, "-moqchi", "-ishni" kabi maqsad va natijani ko'rsatadigan shakllar ko'proq uchraydi. Bu holat ziddiyatli vaziyatlarda erkaklarning aniq maqsadga yo'naltirilganligini va mavzuni tezroq yakunlashga urinayotganligini aks ettiradi.

Shuningdek, ayollar va erkaklar nutqida ritorik so'zlar va iboralardan foydalanish darajasi ham farqlanadi. Ayollar ritorik savollar va shakllarni, masalan, "Siz haqiqatan buni nazarda tutyapsizmi?", "Nahotki shunday bo'lsa?" kabi jummalarni ishlatishda faol bo'lishadi. Erkaklar esa ritorik iboralar o'rniga bevosita va talabchan jummalardan foydalanadilar. Bu farq, ko'pincha, ijtimoiy va madaniy stereotiplar asosida shakllanadi, chunki ayollarga ko'proq diplomatik va yumshoq xatti-harakatlar to'g'ri keladi deb qaraladi, erkaklarga esa qat'iyatlilik va dominantlik kabi sifatlar nisbat beriladi.

Shu bilan birga, ziddiyatli vaziyatlarda ayollar nutqida emosional leksik shakllar va modal so'zlarning ko'pligi ham kuzatiladi. Masalan, "afsuski", "ehtimol", "qanday qilib" kabi iboralar ayollarning hissiy qamrovini va masalaga hissiy yondashuvini ko'rsatadi. Erkaklarda esa emotsional leksika kamroq qo'llaniladi, buning o'rniga ular maqsadga yo'naltirilgan va mantiqiy konstruktsiyalardan foydalanadilar. Morfologik jihatdan ayollar ko'proq yumshatuvchi va hissiy qo'shimchalardan foydalansa, erkaklar natijaga yo'naltirilgan affikslarni afzal ko'radilar.

Ziddiyatli vaziyatlarda tilning morfologik vositalari ayollar va erkaklar nutqidagi gender stereotiplarini aniq ko'rsatadi. Bu farqlar insonlarning biologik xususiyatlari emas, balki jamiyatdagi ijtimoiy rollar va madaniy normalar ta'siri natijasida shakllangan. Xulosa qilib aytganda, ayollar nutqida yumshoqlik va hissiylikning ko'proq ko'zga tashlanishi, erkaklar nutqida esa qat'iyatlilik va mantiqiylikning ustunligi morfologik darajada grammatik vositalar orqali ifodalanadi. Bu holat lingvistik tadqiqotlarda gender masalalarini o'rganishning yanada chuqurroq tahlil qilinishini talab etadi.

Shu sababli, ziddiyatli vaziyatlardagi nutqiy gender stereotiplarini lingvistik va psixologik jihatdan o'rganish jamiyatdagi kommunikativ jarayonlarni chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

Ziddiyatli vaziyatlar ayol va erkaklarning nutqiy xatti-harakatlaridagi gender stereotiplarini yaqqol namoyon qiluvchi lingvistik hodisalardan biridir. Ayollar nutqida muloyimlik, hissiylik va ijtimoiy moslashuvchanlik kabi jihatlar ustunlik qiladi. Bunday vaziyatlarda ular yumshatuvchi grammatik shakllar, sinonimlarning ko'pligi, ritorik iboralar va hissiy leksikalarga murojaat qilishadi. Ayollar o'z nutqida ijtimoiy hurmatni ifodalashga va tinchlikni saqlashga moyil bo'lgan grammatik vositalardan foydalanadilar. Masalan, "iltimos", "meningcha", "kechirasiz" kabi iboralar bu nutqning asosiy xususiyatlaridan biri hisoblanadi.

Erkaklarning nutqida esa qat'iyatlilik, aniqlik va mantiqiylik ustun turadi. Ziddiyatli vaziyatlarda ular qisqa va lo'nda jumlar bilan maqsadni ifodalovchi grammatik shakllardan foydalanishga intiladilar. Erkaklar ko'pincha buyruq va talab ohangida gapiradilar, bu esa ularning dominantlikka bo'lgan ijtimoiy intilishlarini aks ettiradi. Erkak nutqida "men aytdim", "shunday bo'lsin", "boshqa gap bo'lmasin" kabi qat'iy ifodalar ko'p uchraydi. Shuningdek, ularning nutqida maqsadga yo'naltirilgan morfemalar va grammatik konstruksiyalar ko'p ishlatiladi, bu esa ziddiyatni tezroq hal qilishga qaratilgan muloqot uslubini hosil qiladi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, gender stereotiplari morfologik vositalarning tanlanishi va ulardan foydalanish uslublarini shakllantiradi. Bu stereotiplar asosan ijtimoiy va madaniy kontekst bilan bog'liq bo'lib, til tizimida grammatik va semantik jihatdan aks etadi. Ayol va erkaklarning ziddiyatli vaziyatlardagi nutqiy xatti-harakatlari shuni ko'rsatadiki, til nafaqat kommunikativ vosita, balki gender rollarini aks ettiruvchi ijtimoiy hodisa sifatida ham namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, ziddiyatli vaziyatlarda ayol va erkak nutqining morfologik xususiyatlarini o'rganish lingvistik va psixologik tadqiqotlar uchun yangi istiqbollarni ochadi. Bunday tadqiqotlar gender munosabatlarini chuqurroq tushunish, ijtimoiy mojarolarni hal qilish strategiyalarini ishlab chiqish va madaniy muloqotni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Shu bois, tilshunoslikda gender stereotiplarini lingvistik darajada o'rganish kelgusida yangi ilmiy yondashuvlarni shakllantirish uchun muhim yo'nalish bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bektoshova L. "Ta'limda gender yondashuvining nazariy asoslari." Toshkent, 2020. – 216 b.
2. Johnson D. W., & Johnson, R. T. "Cooperative Learning and Teaching Strategies." New York: McGraw-Hill, 2018. –119 b.
3. Brown H. D. "Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy." Pearson Education, 2017. – 146 b.
4. Ellis R. "Task-Based Language Learning and Teaching." Oxford: Oxford University Press, 2021. – 127 b.
5. Uzbekistan Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. "Ta'lim texnologiyalari bo'yicha o'quv qo'llanma." Toshkent, 2022. – 81 b.
6. Colleen McCullough, The Thorn Birds. HarperCollins e-books 2009. –P. 752

UDC 81`276.6:61:659.1

INTERRELATEDNESS OF LINGUISTIC AND CULTURAL WORLDVIEWS IN A PROCESS OF STUDYING FOREIGN LANGUAGE

B.Z.Gafurov, DSc, professor, Bukhara state medical institute, Bukhara

Annotatsiya. Taqdim etilgan ilmiy maqola, birinchi navbatda, chet tilini o'rganish jarayonida lingvistik va madaniy dunyoqarashlarni qiyosiy tahlil qilish yo'li bilan o'rganishga, shuningdek, o'rganilayotgan tilning madaniy bilimlarini o'zlashtirishning fundamental mohiyatini, ya'ni mutlaq ajralmasligini o'rganishga qaratilgan. Chet tilini o'rganishda o'quvchilar madaniy dunyoqarashni leksik birliklar orqali bilib oladilar, uning xususiyatlarini anglab yetadilar va o'z dunyoqarashlari va ona tili asosida shakllangan madaniy dunyoqarash bilan solishtiradilar.

Kalit so'zlar: til, madaniyat, dunyoning lingvistik tasviri, dunyoning madaniy surati, til o'rgatish, dunyoqarash, leksik birliklar, madaniyatlararo kompetentsiya.

Аннотация. Представленная научная статья направлена, прежде всего, на изучение лингвистических и культурных картин мира в процессе изучения иностранного языка посредством их сопоставительного анализа, а также фундаментальной сущности усвоения культурных знаний изучаемого языка, то есть абсолютной неразрывности изучения языка и культуры, поскольку одно практически невозможно без другого. При изучении иностранного

языка обучающиеся познают культурную картину мира через лексические единицы, осознают ее особенности и сопоставляют ее с культурной картиной мира, сформированной на основе собственной картины мира и родного языка.

Ключевые слова: язык, культура, языковая картина мира, культурная картина мира, обучение языку, мировоззрение, лексические единицы, межкультурная компетенция.

Abstract. *The presented scientific article is aimed primarily at the study of linguistic and cultural worldviews in the process of learning a foreign language through their comparative analysis, as well as the fundamental essence of mastering cultural knowledge of the language being studied, that is, the absolute inseparability of studying language and culture, since one is virtually impossible without the other. When learning a foreign language, students recognize the cultural worldview through lexical units, realize its features and compare it with the cultural worldview formed on the basis of their own worldview and native language. Speaking using the above-described linguistic means means.*

Key words: *language, culture, linguistic picture of the world, cultural picture of the world, language teaching, worldview, lexical units, intercultural competence.*

Modern trends in teaching foreign languages are very different from those at the end of the 20th century. Modern society requires not only knowledge of a foreign language, fluency in vocabulary and grammatical structures, but also intercultural competence. By accepting the culture of a foreign language, comparing its phenomena with the values of the native language, critically comprehending them and including them in one's own picture of the world, one can establish a cultural dialogue. Modern conditions of social development determine this need. Deepening interpersonal and national exchanges presuppose multifaceted relations between representatives of different cultures and countries. And above all, these relations are expressed in verbal interaction. This verbal interaction should be intercultural in nature, built in accordance with the norms of intercultural communication and enable the communicating parties to demonstrate the equal status of full representatives of their culture, regardless of the language of communication. It should be. Today it is obvious that language is not only a means of communication. Language is the keeper of culture and a means of transmitting culture from generation to generation. Oral and written speech is one of the sources of transmission of linguistic means of expression, such as idioms, idiomatic expressions, facts, proverbs and sayings.

This means not only a high level of proficiency in a foreign language, but also an understanding of values, awareness of the worldview of another person, a willingness to show empathy and tolerance.

Thus, one of the most important functions of language is realized. The presence of a cultural image of the world is the basis for intercultural dialogue, in which there is an "exchange of images of activity and images of consciousness between representatives of different cultures."

"Exchange of images of activity and consciousness between representatives of different cultures." [1, p. 50]. The reason for this is not only the assimilation of verbal units (idioms), but also an understanding of the image behind a particular idiom.

Difficulties that arise in communication between representatives of different cultures can be obvious (for example, differences in speech) or implicit. This is due to the fact that the linguistic picture of the world reflects reality through the cultural picture of the world.

The very concept of "language" is interpreted as "a mirror of culture, reflecting both the real surrounding world and the reality of people's lives, as well as their social consciousness, spirituality, national identity, way of life, traditions, morality, values, worldview and perception of the world." [2, p. 489].

V.A. Maslova also considers language and culture as inseparable phenomena. According to this researcher, language cannot exist outside of culture as a "set of socially inherited practical ideas and skills that characterize our way of life." Language is a type of human activity and a part of culture" [3, p. 87].

At the same time, "language is an instrument, a tool of culture" [4, p. 108]. Therefore, we can understand and comprehend culture only with the help of language. If we consider language from the

point of view of its “functions, structures and methods of mastering (native and foreign languages),” we can see that culture itself is a part of language. At the same time, the cultural element is not limited to the reflection of cultural knowledge in language, but is an integral feature of each language, as fully evidenced by the idiomatic expressions of each language. Firstly, idiomatic expressions reflect the cultural specificity of a people, and secondly, idiomatic expressions are perceived as part of a people’s culture [6, p. 34].

The image of the world and the linguistic image of the world are united through the cultural image of the world. The cultural image of the world is defined as “a reflection of the image of reality, collective or individual, which passes into the consciousness of a person through the prism of concepts formed on the basis of human perception with the help of the senses.” This is the image of the world refracted in the consciousness of a person, i.e. his worldview. The cultural image of the world, embodied in language, is conditioned by culture and is determined by the environment surrounding a person in order to realize the values that “cultivate the highest human virtues and, in turn, develop him.” When studying a foreign language, students find themselves isolated from their native language and culture and have difficulty transferring them to a new language, which complicates assimilation and leads to interlingual interaction.

To optimize the study of a foreign language, it is necessary to introduce a new discipline, since it is necessary to master both a realistic and a cultural picture of the world, reflected through the linguistic picture of the world of the target language.

The linguistic and cultural worldviews are inextricably linked and are in constant interaction. Perhaps this is why many students find it difficult to differentiate between them and why it is so important to rely on these concepts when learning a foreign language. In addition to this problem, intercultural communication is also complicated by the interference of the native language culture. As mentioned above, immersion in the target language, on the one hand, immerses the student in the culture embedded in the language. On the other hand, learning a foreign language, be it one or several, is always based on one’s own worldview and understanding of the world. Therefore, when comparing the new and main worldviews of students, their existing and acquired experience, it is important not only to give an assessment of “good/bad”, but also to recognize that these are different, but interesting, and not hostile things. In this way, it is possible to build a successful intercultural dialogue within the framework of intercultural communication, which is the focus of modern education; as E.G. Taleva emphasizes, the search for and understanding of the realities of other cultures necessarily takes place through the prism of one’s own culture. Moreover, studying the realities of other cultures allows students to become aware of and rethink those realities of their own culture that they previously took for granted and accepted. This new position gives them the opportunity to look at the facts of their own culture from the point of view of a native speaker, but it also gives them the opportunity to look differently and re-evaluate the facts of other cultures [12].

Therefore, researchers come to the conclusion that the second worldview of the language being studied is superimposed on the first worldview of the native culture and language. We are already talking about the linguistic and secondary linguistic personality. Personality, an integral and fundamental part of which can be readiness for intercultural communication, idiom as a form of preserving cultural values is one of the components of the formation of intercultural communicative competence of the student.

The problem in learning a foreign language is that when it is presented only at the level of the linguistic picture of the world, the difference between language and culture is not visible, and words in different languages seem attractively equivalent.

L.S. Barkdarov classifies the semantic correspondence between lexical units of two languages into three categories: 1) complete agreement, 2) partial agreement and 3) no agreement [7, p. 98]. Each language not only allows its speakers to immediately interpret the metaphysical picture of the world, but also the metaphysical picture formed in the thoughts of people of past centuries is actualized through the cultural picture of the world and is assimilated by new generations through language. The previous level of perception of reality, to one degree or another fixed in language, cannot but exert a certain influence on the subsequent stages of human cognitive activity, in particular

on the categorization of the world in language and on the approach of the cognitive subject to the objects of reality. The perception of the world is formed in geographic space, and this perception is manifested not only in how different peoples see certain objects, but is also reflected in grammatical categories, not only in the semantics of language, but also in various ideas about time and space, which form a single system of vision characteristic of a particular people. Thus, the semantic space covered by one grammatical form in the source language (e.g., the Russian past tense) is divided between different forms in English (e.g., the past indefinite tense and the present tense). An example of this can be seen in the translation of Lermontov's work. 'The people were fed with so much sweets that it spoiled their stomachs.' The context gives the sentence the meaning of effectiveness, so that the past tense ('they were fed') can be equated with the present tense ('they were full') [Schweitzer, 1988: 102]. Thus, time and space, refracted in the consciousness of different peoples, are fixed in different temporal and semantic forms. The geographical environment determines the type of activity of people, and this is reflected in their language. For example, the passion of the English for travel and the conquest of new lands is reflected in the word 'travel'. This is due to the fact that lexical units are quite rarely in full correspondence throughout their entire volume, i.e. lexical units based on interlingual concepts reflect part of the same reality. This happens because "language consists of words, not concepts, and the semantics of words is not limited to lexical concepts alone" [7, p. 80]. The semantics of a word is largely determined by its lexical and lexical-semantic connections and various sociolinguistic connotations. In most cases, a word will be understood in both languages with one dictionary meaning. In the case of idioms, this problem is often aggravated by linguistic inadequacy. Terminosova considers the absence of equivalent (non-equivalent) vocabulary for expressing a concept to be an extreme manifestation of linguistic inadequacy [8, p. 55].

L.S. Barkhudarov understands non-equivalent vocabulary as "a lexical unit in one language that is neither fully nor partially equivalent to a lexical unit in another language" [10, p. 212].

Usually this is due to the fact that the concept itself does not exist in the language. Such words denote only objects and concepts characteristic of a certain world, and therefore find expression in this language. However, as S.G. Terminosova emphasizes, interlingual synonyms are even more dubious. That is, these are lexical units whose meanings partially coincide in the native and studied languages. This happens because deeper differences between cultures and languages are often hidden behind visible superficial differences [9, p. 180].

In such cases, it should be remembered that the meanings and use of words are inevitably affected by differences in language knowledge, phrases and sociolinguistic connotations. Artificially isolating conceptual meanings and establishing correspondences between languages on their basis directly damages the process of intercultural communication.

Moreover, speakers of a non-native language use them in contexts familiar to them from their native language, which further increases the distortion of meaning. Misunderstandings that destroy relationships can also arise in intercultural communication.

Conflicts can also arise between people's perceptions of cultural realities and objects denoted by "equivalent" words in these languages. Such cultural perception often determines the emergence of different formal connotations in words from different languages.

As a textbook example, S.G. Terminosova cites the expression "black cat". At first glance, this is a lexical coincidence. However, if in Russian a black cat is associated with misfortune and bad luck, then in English "black cat" is a sign of unexpected good fortune and good luck. This is a clear example of the cultural aspect of the equivalence of two languages. Thus, conceptual equivalence in these and similar cases is only apparent equivalence, since "actual use in speech may differ, which is determined by differences in linguistic thinking and speech functions." [11, p. 159]. Learning and using a foreign language is a complex multifaceted process that requires knowledge of grammar, linguistic and non-linguistic means, as well as knowledge of the culture, values and norms of the interlocutor's various cultures. In the process of intercultural interaction, representatives of different linguistic cultures cannot understand a foreign cultural picture of the world and comprehend it through the prism of their own culture without creating a common meaning.

To sum up the above, it can be firmly stated that only in a dialogical encounter between two cultures can each of them preserve its unity and clear integrity, while at the same time enriching the other. In today's rapidly changing world, in order to "ideologically legitimize the present and thereby form an assessment of certain events," foreign language teachers must "model the mental mechanisms <...> of the younger generation and thereby largely form a set of new images of the world for them using certain tactics." When teaching a foreign language, it is necessary to study not only the external structure of the language, but also the culture and logic of the speakers' thinking, which is determined by geographical conditions and must be correctly reflected in textbooks and teaching aids created within the framework of geolinguistics.

REFERENCES:

1. Ashurbayeva R.K. The concept of integration and its application in education. "International Scientific Journal Theoretical & Applied Science" (ISSN: 2308-4944 (print) e-ISSN: 2409-0085). –Year: 2020 Issue: 02 Volume: 82. – pp. 83-86.
2. Ashurbayeva R.K. Ways of effective Implementation of Integration. Middle European Scientific Bulletin. Volume 10, March 2021. ISSN 2694-9970. pp. 45-51.
3. Babaitseva V.V. Selected. 1955-2005. - M. - Stavropol: SSU, 2005.
4. Babaitseva V.V. Selected. 2005-2010. - Stavropol: SSU, 2011.
5. Gafurov B.Z. Study of advertising texts in Russian on the topic of medical terminology. International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT). –Indonesia. Vol. 26. №1, April 2021. – pp. 586-590.
6. Gafurov B.Z. Analysis of medical version in texts of advertising of hygiene products in the fight against COVID-19 (on the material of Russian and Uzbek languages). Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL). –Indonesia. Vol. 3, Issue 1, January 2022. – pp. 32-39.
7. Linguistic encyclopedic dictionary. Head. ed. V.N.Yartseva. -Moscow, Soviet Encyclopedia, 1990. – p. 688.
8. Ozhegov S.I., Shvedova N.Yu. Explanatory dictionary of the Russian language. 4th edition, supplemented with 80,000 words and phraseological expressions. - M.: A TEMP, 2007. – p. 944.
9. Shcherba L.V. Phonetics of the French language. - M.: Higher school, 1953. – p. 302.
10. Encyclopedic dictionary of medical terms. -M.: Soviet Encyclopedia. –1984– p. 426.
11. Plungyan V. A. Corpus as a tool and as an ideology: some lessons of modern corpus linguistics / V. A. Plungyan // Russian language in scientific coverage. – 2008. – № 2(16). – p. 7–20.
12. Fludernik M. Towards a Natural Narratology / M. Fludernik. – London ; New York : Routledge, 2002. – p. 472

UO’K 808.5

NEOLOGIZMLARNING SOTSIOLINGVISTIK ASOSLARI

Sh.A.Ganiyeva, DSc, dots., Farg‘ona davlat universiteti, Farg‘ona
M.F.O‘rmonova, tayanch doktorant, Farg‘ona Davlat Universiteti, Farg‘ona

Annotatsiya. Maqolada ingliz va o‘zbek tillarida neologizmlar paydo bo‘lishi va qo‘llanishida sotsiolingvistik omillar to‘g‘risida so‘z yuritiladi. Dastavval, sotsiolingvistika atamasi va uning obyektiga ta‘rif berilib, neologizmlar nafaqat lingvistik, balki, ijtimoiy jarayonlarni ham aks ettirishi bayon qilingan. Shuningdek, neologizmlarning paydo bo‘lishi, ijtimoiy omillar va ularning jamiyatdagi roliga e‘tibor qaratilib, neologizmlar til o‘zgarishlarining muhim ko‘rsatkichi sifatida namoyon bo‘lishi ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: neologizm, sotsiolingvistika, globallashuv, texnologik taraqqiyot, madaniy ta‘sir, lug‘aviy boylik, ekstralingvistik faktor.

Аннотация. В статье рассматриваются социолингвистические аспекты появления и употребления неологизмов в английском и узбекском языках. Вначале даётся определение термина “социолингвистика” и её объекта, а также подчёркивается, что неологизмы отражают не только лингвистические, но и социальные процессы. Кроме того, уделяется внимание возникновению неологизмов, социальным факторам и их роли в обществе, раскрывается, что неологизмы являются важным показателем языковых изменений.

Ключевые слова: неологизм, социолингвистика, глобализация, технологический прогресс, культурное влияние, лексическое богатство, экстралингвистический фактор.

Abstract. This article explores the sociolinguistic aspects of the emergence and usage of neologisms in English and Uzbek languages. Initially, the term “sociolinguistics” and its object are defined, emphasizing that neologisms reflect not only linguistic but also social processes. Furthermore, attention is given to the emergence of neologisms, the social factors influencing them,

and their role in society, revealing that neologisms serve as significant indicators of language change.

Keywords: neologism, sociolinguistics, globalization, technological progress, cultural influence, lexical richness, extralinguistic factor.

Kirish. Dunyo tillarining lugʻat boyligi ilm-fan, texnologiya, ishlab chiqarish, globallashtirish va davlatlar oʻrtasidagi hamkorlik aloqalari natijasida sezilarli darajada oshib bormoqda. Mazkur jarayon asosida dunyo tillari lugʻatida yuzlab, minglab yangi soʻzlar paydo boʻlib kelmoqda. Yangi soʻzlar ilm-fanda “neologizm” atamasi bilan yuritiladi.

Tilshunoslikda **neologizm** atamasi (ingliz tilida neologism, /niˈɒləˌdʒɪzəm/; coinage /kɔɪnɪdʒ/) yunoncha (neo-yangi; logos-soʻz) “yangi soʻz” [1,601] degan maʼnoni anglatib, tilda har qanday nisbatan yaqinda paydo boʻlgan soʻz, atama, yoki ibora boʻlib, yangilik boʻyogʻi (koloriti) sezilib turadigan, shunga qaramay foydalanuvchilar orasida yetarlicha mashhurlik eʼtirofiga erishgan, til lugʻatlarida qayd etilmagan, biroq asosiy tilga qabul qilingan birlik sifatida taʼriflanadi.

Neologizmlar har qanday tilning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega boʻlgan leksik hodisadir. Neologizmlar tilning lugʻat boyligini boyitish bilan birga, jamiyatdagi madaniy va ijtimoiy jarayonlarning aks ettiruvchisi sifatida xizmat qiladi. Ushbu maqolaning maqsadi – neologizmlarning paydo boʻlishiga taʼsir qiluvchi sotsiolingvistik omillarni aniqlash hamda ularning ingliz va oʻzbek tillaridagi oʻziga xosliklarini oʻrganishdir.

Adabiyotlar tahlili. Tilni yangi soʻzlarsiz tasavvur etish mushkuldir, chunki neologizmlar shakllanishi tilning rivojlanishi uchun zaruriy omil hisoblanadi. Yangi atamalar yaratilmagan taqdirda, tilning taraqqiyotida ham rivojlanish boʻlmaydi. Jahon va oʻzbek tilshunosligida neologizmlar va ularning tahliliga oid tadqiqotlar tarixiy davrlardan boshlab koʻplab ilmiy va adabiy manbalarda izchil yoritilib kelinmoqda. Ushbu mavzuga qiziqish natijasida bu sohada yetuk olimlarning ilmiy qarashlari va tadqiqotlari yuzaga kelgan.

Bugungi kunda ingliz tilshunosligida professor olim David Crystal neologizmlarning ijtimoiy xususiyatlarini oʻrgangan bir qator asarlar muallifi sifatida tanilgan. Uning “English as a Global Language”[2] nomli kitobida ingliz tilining dunyo miqyosida tarqalishi va bu jarayonda yangi soʻzlarning paydo boʻlishi, shuningdek, ularning jamiyatga taʼsiri haqida batafsil maʼlumot berilgan. Shuningdek, Crystalning boshqa asarlarida ham neologizmlar keng yoritilib, til va jamiyat oʻrtasidagi oʻzaro taʼsirni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Rus tilshunosligida Filologiya fanlari doktori N.Kotelova tomonidan “Rus neologizmlarini tavsiflashning birinchi tajribasi”[3] lugʻatida rus neologizmlarining morfologik, semantik va funksional xususiyatlari chuqur tahlil qilinib, ularning til tizimiga moslashish jarayonlari hamda shakllanishiga taʼsir koʻrsatuvchi ijtimoiy va madaniy omillar keng yoritilgan.

Oʻzbek tilshunosligida neologizmlarni boshqa leksik qatlamlardan farqlash boʻyicha xulosa va tavsiyalarning asosiy yoʻnalishlari yetakchi olimlardan boʻlgan Sh.Rahmatullayevning [4] ilmiy ishlari bilan chambarchas bogʻliq boʻlib, soha mutaxassislari tomonidan tizimli ravishda qoʻllanilib kelinmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada neologizmlarning lugʻaviy, morfologik va sotsiolingvistik tahlili amalga oshirildi. Ingliz va oʻzbek tillaridagi soʻnggi yillarda lugʻatlarga kiritilmagan neologizmlar misol sifatida tanlab olindi. Maʼlumotlar internet resurslari, soʻnggi yangilik xabarlar va ilmiy maqolalardan yigʻildi. Shuningdek, tilshunoslikka oid nazariy adabiyotlar va xalqaro anjuman materiallari tahlil qilindi.

Tahlillar va natijalar. Hozirgi davrda ilmiy sohalararo chegaralar tobora nisbiylashmoqda. Bunga sotsiologiya va tilshunoslik fanlarining tutashgan nuqtasida shakllangan sotsiolingvistika fanini misol qilib keltirishimiz mumkin. “Sotsiolingvistika – til va uning mavjud boʻlgan ijtimoiy muhit bilan oʻzaro aloqalarini oʻrganuvchi tilshunoslik yoʻnalishi hisoblanadi” [5,3]. Ijtimoiy muhit deganda, tilning rivojlanishiga taʼsir koʻrsatuvchi turli tashqi omillar majmuasi tushuniladi. Mazkur omillar qatoriga tildan foydalanuvchi jamiyatning ijtimoiy tuzilishi, til egalarining yoshi, jinsi, ijtimoiy mavqei, madaniyati, bilim darajasi, yashash joyi va shuningdek, muloqot vaziyatlariga bogʻliq boʻlgan nutqiy xulq-atvor xususiyatlari kiradi. Shunday qilib, sotsiolingvistika tilning

jamiyatdagi ahamiyati, uning ijtimoiy tabiati va funksiyalari, shuningdek, ijtimoiy omillarning tilga ko'rsatadigan ta'sir mexanizmlarini tahlil qiluvchi tilshunoslik sohasi sifatida namoyon bo'ladi. Zamonaviy sotsiolingvistika fanining asoschilaridan biri bo'lgan amerikalik olim U. Labov, sotsiolingvistikani "tilni ijtimoiy kontekst doirasida tahlil qilish" sifatida ta'riflagan [6,170]. Ushbu fikrdan kelib chiqib, sotsiolingvistikaning obyektini "til yoki tillarning ijtimoiy sharoitlardagi faoliyati va qo'llanilishi" deb ta'riflashimiz mumkin.

Neologizmlar nafaqat lingvistik hodisa, balki ijtimoiy masala sifatida ham ahamiyat kasb etadi. Masalan, lingvistika nuqtai nazaridan, *kindle* so'zi ingliz tilidagi *kindle* atamasidan o'zlashgan, Amazon kompaniyasi tomonidan elektron kitob o'quv qurilmasi bo'lib, ot so'z turkumiga mansub yangi leksik birlik sifatida ko'rib chiqiladi. U zamonaviy texnologiyalar bilan bog'liq neologizm sifatida qaraladi. Biroq sotsiolingvistik yondashuvda, ushbu atama jamiyatdagi texnologik taraqqiyotni aks ettiruvchi vosita sifatida tahlil qilinadi. Shu jumladan, yosh avlod *kindle* qurilmalarini har joyda va qulay formatda o'qish vositasi sifatida qabul qilsa, katta yoshdagi foydalanuvchilar ba'zan uni texnologik murakkablik sababli cheklangan holda foydalanadi yoki bosma kitoblarni afzal ko'radi. Bu esa jamiyatning turli qatlamlaridagi texnologiyaga oid munosabatni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Shuningdek, *kindle* atamasi texnologiya va ta'lim sohasining birlashuvi, ekologik ongning shakllanishi (bosma kitoblarning kamayishi) hamda global kitob bozori rivojlanishini ifodalovchi muhim birligi sifatida e'tirof etiladi.

Tilning lug'at boyligini o'zgartirishda ichki lingvistik omillar (intralingvistik faktorlar) bilan bir qatorda tashqi ijtimoiy omillar (ekstralingvistik faktorlar) ham katta ahamiyat kasb etadi. Aynan ushbu omillar yangi so'zlar va iboralarning yuzaga kelishida bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bular quyidagilardan iborat:

1. **Yangi realiyalar paydo bo'lishi** – insoniyat hayotida yangi obyekt va hodisalar vujudga kelganda, ularga atamalarni belgilash zarurati yuzaga keladi.

2. **Ilmiy va texnologik taraqqiyot** – zamonaviy texnologiyalar, ilmiy kashfiyotlar va innovatsiyalar tilga yangi tushuncha va so'zlarni kiritadi.

3. **Globalizatsiya va ingliz tilining keng tarqalishi** – ingliz tilining jahon miqyosida ommalashuvi va boshqa tillarga kuchli ta'sir ko'rsatishi natijasida yangi terminologiya shakllanadi.

4. **Ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi va yozma muloqotning kengayishi** – internet va onlayn platformalarda tez-tez yangi so'zlar va iboralar yuzaga kelib, ular keng miqyosda qo'llaniladi. Olib borgan tadqiqotimiz natijalariga ko'ra, ingliz tilida neologizmlar ko'pincha texnologik taraqqiyot, globallashuv va ijtimoiy tarmoqlar orqali shakllanmoqda. Masalan, *binge-watch* – bir vaqtning o'zida bir nechta serial qismlarini tomosha qilish, *For You Page (FYP)* – Internetda qiziqishlarga mos kontent, *cryptocurrency* – raqamli valyuta yoki *Artificial Intelligence (AI)* – sun'iy intellekt kabi so'zlar zamonaviy hayot tarzining muhim qismlariga aylandi. Ingliz tilining dominant sifatida e'tirof etilishi tufayli bu so'zlar boshqa tillarga ham kirib kelmoqda.

O'zbek tilida neologizmlar, asosan, ilm-fan, texnika va ijtimoiy hayot sohalarida yuzaga kelmoqda. Masalan, *superbakteriya* --antibiotiklarga chidamli bo'lgan bakteriya, virus, zamburug' va parazit, *mobilografiya* – smartfonlar va planshetlar yordamida suratga olish, *Zummer* – gadjetlar zamonida tug'ilib, ta'lim-tarbiya topayotgan avlod, *food-blogger* – oziq-ovqat bloggeri kabi atamalar o'zbek tilida keng qo'llanilmoqda. Biroq o'zbek tilidagi neologizmlar ko'pincha rus va ingliz tillaridan bevosita olingan kalkalar yoki transliteratsiyalar orqali shakllanadi.

Xulosa. Neologizmlar jamiyatdagi ijtimoiy va lingvistik jarayonlarni aks ettiruvchi muhim vositalardan biridir. Ingliz va o'zbek tillari misolida olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, har bir til o'ziga xos neologizmlar yaratuvchi tizimlarga ega. Kelgusida bu sohada tadqiqotlarni davom ettirish orqali tilning rivojlanish va yangi so'zlarning qabul qilinish jarayonlarini chuqurroq o'rganish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Anderson., James M., Kirsten M. The Linguistics Encyclopedia. –London: Routledge, 2006. – 727 p.
2. Crystal D. *English as a Global Language*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2nd edition, 2003.–223 p.
3. Котелова Н. Первая попытка описания русских неологизмов // Новые словари и словари новых слов. — JL., 1978. — 184 с.
4. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – T.: "Universitet", 2006. – 462 b.

5. Usmanova Sh., Bekmuhammedova N., Iskandorova G. Sotsiolingvistika. –Toshkent “Universitet”, 2014 – 83 b.
6. Labov W. *Phonological correlates of social stratification* // *American anthropologist*. Vol. 66, No. 6, Part 2, 1964. – P.164–176.
7. O'rmonova M. Neologizmlarning til rivojiga ta'siri (ingliz va o'zbek tillari misolida) // “FarDU. Ilmiy xabarlar” jurnali, 30(4), 2024.—B. 295-298.
8. O'rmonova M. Ingliz tili neologizmlarning tarqalishida asosiy til vositasi sifatida // *Iqro indexing*, 11(02), 2024. – B. 573-576.

UO'K 81'373.612.2

METAFORALARNI LINGVISTIK VA KOGNITIV-PRAGMATIK O'RGANISH

H.A. Hamdamov, mustaqil tadqiqotchi, Toshkent Axborot texnologiyalari universitetining Qarshi filiali, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada metaforaning tilshunoslikda, ayniqsa, kognitiv va konseptual tilshunoslikda tutgan o'rni va rivojlanish tarixi tahlil qilingan. Metafora qadimdan tilshunoslik va ritorikada muhim ilmiy hodisa sifatida o'rganilgan bo'lib, ilk bor Aristotel tomonidan ta'riflangan. Aristotelning metaforaga bergan keng va murakkab ta'rifi asosida keyingi davrlarda turli olimlar bu fenomenni rivojlantirganlar.

Kalit so'zlar: antropomorfik metafora, kognitiv tilshunoslik, pragmatik tahlil, konseptual metafora nazariyasi, diskursiv tahlil, kognitiv-pragmatik imkoniyatlar, publitsistik diskurs, metaforik obraz, kommunikativ maqsadlar.

Аннотация. В данной статье анализируется роль метафоры в лингвистике, особенно в когнитивной и концептуальной лингвистике, а также история ее развития. Метафора издавна изучалась как важное научное явление в лингвистике и риторике и впервые была описана Аристотелем. Основываясь на широком и сложном определении метафоры, данным Аристотелем, различные ученые в более поздние периоды развили это явление.

Ключевые слова: антропоморфная метафора, когнитивная лингвистика, прагматический анализ, концептуальная теория метафоры, дискурсивный анализ, когнитивно-прагматические возможности, публицистический дискурс, метафорический образ, коммуникативные цели.

Abstract. This article analyzes the role and historical development of metaphor in linguistics, particularly in cognitive and conceptual linguistics. Metaphor has long been studied as an important scientific phenomenon in linguistics and rhetoric, first defined by Aristotle. Based on Aristotle's broad and complex definition of metaphor, various scholars have further developed this phenomenon in subsequent periods.

Key words: anthropomorphic metaphor, cognitive linguistics, pragmatic analysis, conceptual metaphor theory, discursive analysis, cognitive-pragmatic possibilities, publicistic discourse, metaphorical image, communicative goals.

Kirish. Metafora – bu tilning eng qiziqarli va murakkab jihatlaridan biri bo'lib, u tilshunoslik, psixologiya va madaniyatshunoslik kabi bir qator fanlar kesishmasida o'rganiladi. Lingvistik va kognitiv-pragmatik nuqtai nazardan metaforalar, nafaqat tilning ifoda vositasi sifatida, balki inson fikrlash jarayonining asosiy mexanizmlaridan biri sifatida ham ahamiyatga ega. Metaforalar orqali biz hayotdagi murakkab tushunchalarni oddiy va tushunarli shaklda ifodalash, yangi g'oyalarni yaratish va mavjud bilimlarni kengaytirish imkoniyatiga ega bo'lamiz.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. Metafora lingvistik hodisa sifatida qadimdan ilmiy tadqiqotlarning markazida bo'lib kelgan. Bu atama ilk bor Aristotel tomonidan “Poetika” asarida qo'llanilgan va u metaforani so'z ma'nosining bir obyekt yoki hodisadan boshqasiga o'tkazilishi sifatida izohlaydi. Aristotelning mulohazalari tufayli metafora ilmiy iste'molga kirgan va mumtoz ritorikada o'rganilgan. Zamonaviy tilshunoslikda esa metafora nafaqat leksik vosita, balki inson tafakkuri va dunyoqarashining ifodasi sifatida qaraladi. “Kognitiv” va “konseptual” metafora atamaları 80-yillarning o'rtalarida mahalliy tilshunoslar tomonidan qo'llanila boshlandi. Kognitiv tilshunoslikdagi metafora, birinchi navbatda, ideal hodisa sifatida (til/nutqdagi moddiy

ko'rinishlardan farqli o'laroq) "kognitiv metafora" va "konseptual metafora" terminologik nomlarini oldi.[6]

Aristotelning "Poetika" asari metafora nazariyasining ilk asoschisi sifatida mashhur. Aristotel metaforani "so'z ma'nosining jinsdan turga, turdan jinsga yoki turdan turga yoxud muqobillik asosida ko'chirilishidir" deb ta'riflaydi. O'z asarlarida metafora (yun. μεταφορά – "ko'chim") atamasini qo'llagan alloma uni lisoniy hodisa sifatida e'tirof etmaydi, shunga qaramay, uning mulohazalari tufayli metafora ilmiy iste'molga kirgan[4,5]. Aristotel ta'rifi ancha keng, biroq qorong'uroq: "Ko'chma so'z (metafora) narsaga xos bo'lmagan, jinsdan turga, yoki turdan jinsga, yoxud turdan turga ko'chirilgan yoinki o'xshatilgan so'zdir".

1. Jinsdan turga ko'chirilgan so'zlarga "Ana mening kemam turibdi" jumlasini misol bo'la oladi. Bu yerda umuman "turibdi" so'zi "langarda turibdi" xususiy ma'nosini anglatadi.

2. Turdan jinsga ko'chirilgan so'zlar. "Minglab shavkatli ishlarni qildi Odissey..." jumlasidagi "minglab" so'zi umuman "ko'plab"ning xususiy holati bo'lgani uchun, bu o'rinda "ko'plab" ma'nosini anglatadi.

3. Turdan turga ko'chirilgan so'zlar. Masalan, "Mis bilan jonni bo'shatib" va "suv zarrasini charchamas mis bilan kesib". Birinchi holda "bo'shatib" so'zi "kesib" ma'nosida, ikkinchi holda "kesib" so'zi "bo'shatib" degan ma'noda kelyapti.

4. O'xshatilgan so'z bu yerda men ikkinchi so'z birinchisiga qanchalik aloqasi bo'lsa, to'rtinchi so'z uchinchisiga shunchalik aloqdor bo'lgan holni nazarda tutaman. Shuning uchun (shoir) ikkinchi so'z o'rniga to'rtinchi yoki to'rtinchi so'z o'rniga ikkinchisini aytish mumkin. Goho bunga almashtirilgan so'zlar aloqador bo'lgan so'z ham qo'shiladi. Masalan, kosa Dionisga qanchalik aloqador bo'lsa, qalqon Aresga shunchalik aloqador. Shuning uchun kosani "Dionis qalqoni", qalqonni esa "Ares kasasi" deyish ham mumkin. Mumtoz ritorika esa metaforani me'yordan chetlashish – predmet nomining boshqa predmetga ko'chishi tarzida izohlaydi. Ushbu ko'chimning vazifasi leksik lakunani to'ldirish yoki nutqni boyitish va ritorikaning bosh maqsadi bo'lmish "ishontirish"ga xizmat qilishdir.[1]

Muhokama va natijalar. Metaforalar til va fikrlash jarayonlarida muhim rol o'ynaydi. Ular nafaqat badiiy ifodalar sifatida, balki insonlarning dunyoqarashi va tajribalarini tushunishda ham asosiy vosita hisoblanadi. Metaforalarni lingvistik, kognitiv va prangvistik nuqtai nazardan o'rganish, ularning qanday ishlashini, qanday ma'nolarni yaratishini va muloqot jarayonlarida qanday ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Lingvistik nuqtai nazardan, metaforalar tilning asosiy tuzilmalari va ifoda vositalaridan biridir. Ular so'zlarning ma'nosini kengaytiradi va yangi ma'nolarni hosil qiladi. Masalan, "hayot - yo'l" metaforasi orqali hayotning turli bosqichlari va yo'nalishlari haqida tasavvur hosil qilinadi. Bu metafora, insonlarning hayotdagi qarorlarini, tanlovlarini va yo'nalishlarini ifodalashda yordam beradi. Lingvistik tadqiqotlar, metaforalar yordamida tilning qanday ishlashini, so'zlarning qanday o'zgarishini va ularning kontekstga bog'liqligini o'rganadi. Metaforalar, tilning semantik va sintaktik jihatlarini boyitadi, shuningdek, tilning dinamikasini ko'rsatadi. Kognitiv nuqtai nazardan, metaforalar inson fikrlash jarayonlarining asosiy qismi sifatida qaraladi. Kognitiv lingvistika, metaforalarni insonning dunyoqarashi va tajribasi bilan bog'liq holda o'rganadi. Metaforalar orqali insonlar o'z tajribalarini, his-tuyg'ularini va fikrlarini ifodalaydilar. Masalan, "qizg'in munosabatlar" metaforasi orqali insonlar o'zaro aloqalarini va hissiyotlarini ifodalaydilar. Bu jarayon, insonlarning o'z tajribalarini qanday qilib tilga aylantirishini va ularni qanday tushunishini ko'rsatadi. [7]

Kognitiv nazariyalar, metaforalarni insonlarning fikrlash jarayonlarida qanday ishlatilishini va ularning ma'nolarini qanday shakllantirishini o'rganadi. Bu yondashuv, metaforalar orqali insonlarning dunyoqarashi va tajribalarini qanday ifodalashini tushunishga yordam beradi. Prangvistik nuqtai nazardan, metaforalar kommunikativ jarayonlarda muhim rol o'ynaydi. Ular muloqotda ma'no yaratish, hissiyotlarni ifodalash va fikrlarni etkazishda qo'llaniladi. Metaforalar yordamida odamlar o'z fikrlarini yanada aniq va ta'sirli tarzda ifoda etishlari mumkin. Masalan, "dilni ochish" metaforasi orqali insonlar o'z his-tuyg'ularini ochiq va samimiy tarzda ifodalashni anglatadi. Bu jarayon, muloqotda o'zaro tushunishni va hissiy aloqalarni kuchaytiradi. Prangvistik tadqiqotlar, metaforalar yordamida muloqotda qanday ma'no yaratilishini, hissiyotlar qanday ifodalanishini va

kommunikativ strategiyalar qanday ishlatilishini o'rganadi. Metaforalarni o'rganish, til va fikrlash o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ochib beradi. Ular insonlarning fikrlash jarayonlarini, his-tuyg'ularini va muloqot qilish usullarini tushunishga yordam beradi. Metaforalar, nafaqat badiiy ifodalar sifatida, balki kognitiv va kommunikativ jarayonlarda ham muhim ahamiyatga ega. Ular orqali insonlar o'z tajribalarini, his-tuyg'ularini va fikrlarini yanada boy va rang-barang tarzda ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shuningdek, metaforalar madaniyat va ijtimoiy kontekst bilan ham bog'liqdir. Har bir madaniyat o'ziga xos metaforalarga ega bo'lib, bu metaforalar o'sha madaniyatning qadriyatlari, urf-odatlar va dunyoqarashini aks ettiradi. Masalan, "qizil rang - sevgi" metaforasi ko'plab madaniyatlarda mavjud bo'lib, bu rangning hissiy ma'nosi va ahamiyatini ko'rsatadi. Madaniyatlararo tadqiqotlar, metaforalar orqali turli madaniyatlar o'rtasidagi farqlarni va o'xshashliklarni o'rganishga yordam beradi. Metaforalarni lingvistik, kognitiv va prangvistik nuqtai nazardan o'rganish, til va fikrlash o'rtasidagi murakkab munosabatlarni yanada chuqurroq tushunishga imkon beradi. Bu yondashuvlar, tilning nafaqat badiiy, balki kognitiv va kommunikativ jihatlarini ham o'rganishga imkon yaratadi. Natijada, metaforalar insonlarning fikrlash, his-tuyg'ularini ifodalash va muloqot qilish jarayonlarida muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Ular orqali insonlar o'z tajribalarini yanada boyitib, o'zaro aloqalarini kuchaytirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Metaforalar, shuningdek, tilning rivojlanishi va o'zgarishi jarayonida ham muhim rol o'ynaydi, chunki ular yangi ma'nolarni yaratish va tilni yangilashda yordam beradi. Shu sababli, metaforalarni o'rganish, tilshunoslik, psixologiya, madaniyatshunoslik va kommunikatsiya sohalarida muhim ahamiyatga ega. Bu sohalarida olib boriladigan tadqiqotlar, metaforalar orqali insonlarning fikrlash jarayonlarini, hissiyotlarini va muloqot qilish usullarini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Natijada, metaforalar nafaqat tilning badiiy jihatlarini, balki insonlarning hayoti va tajribalarini ifodalashda ham muhim vosita bo'lib qoladi.[3]

Xulosa. Metaforalarni lingvistik, kognitiv va prangvistik nuqtai nazardan o'rganish, til va fikrlash jarayonlari o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ochib beradi. Metaforalar nafaqat badiiy ifodalar sifatida, balki insonlarning dunyoqarashi, tajribasi va muloqot usullarini tushunishda muhim vosita hisoblanadi. Lingvistik yondashuv, metaforalar orqali tilning semantik va sintaktik jihatlarini o'rganishga imkon beradi, kognitiv yondashuv esa inson fikrlash jarayonlaridagi metaforalarning rolini aniqlaydi. Prangvistik nuqtai nazar esa, muloqot jarayonida metaforalar yordamida qanday ma'no va hissiyotlar yaratilishini ko'rsatadi. Metaforalar, shuningdek, madaniyat va ijtimoiy kontekst bilan bog'liq bo'lib, har bir madaniyat o'ziga xos metaforalarga ega. Bu esa, turli madaniyatlar o'rtasidagi farqlar va o'xshashliklarni o'rganishga imkon yaratadi. Metaforalarni o'rganish, tilshunoslik, psixologiya, madaniyatshunoslik va kommunikatsiya sohalarida muhim ahamiyatga ega bo'lib, insonlarning fikrlash, his-tuyg'ularini ifodalash va muloqot qilish jarayonlarini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Umuman olganda, metaforalar tilning rivojlanishi va o'zgarishi jarayonida muhim rol o'ynaydi, chunki ular yangi ma'nolarni yaratish va tilni yangilashda yordam beradi. Shunday qilib, metaforalarni o'rganish, insonlarning hayoti va tajribalarini yanada boyitish, o'zaro aloqalarni kuchaytirish va muloqot jarayonlarini samarali qilishda muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Хан, Массачусетс (2022). Прагматический и когнитивный аспекты метафоры в современной лингвистике. Журнал лингвистических исследований. Связь
2. Мансуров А. (2023). Метафоры в медиадискурсе: прагматическая перспектива. Международный журнал прикладной науки и исследований. Связь
3. Сиддики, С. (2023). Концептуальные метафоры и образные схемы в избранных поэтических текстах: когнитивно-семантическое исследование. Исследовательские ворота. Связь
4. Чжан Ю. (2023). Когнитивная лингвистика и изучение метафоры: новые направления. Журнал когнитивной лингвистики. Связь
5. Али, Р. (2022). Роль метафоры в языке и мышлении: прагматический подход. Журнал лингвистических исследований.
6. Башир С. (2023). Метафора и значение: когнитивно-прагматический анализ. Журнал языка и лингвистических исследований.
7. Кёвечес, З. (2022). Метафора в культуре: когнитивно-лингвистическая перспектива. Издательство Кембриджского университета.
8. Гиббс, Р.В. (2023). Метафора и социальное взаимодействие: когнитивный подход. Журнал Прагматики.

9. Чиенки А. и Мюллер К. (2023). Метафора и жест: когнитивные и прагматические перспективы. Журнал исследований жестов.

10. Тернер, М. (2022). Возвращение к литературному разуму: метафора и когнитивная наука. Издательство Оксфордского университета.

UO'K 81'373.612.2

**PUBLITSISTIK DISKURSDA ANTROPOMORFIK METAFORANING KOGNITIV-
PRAGMATIK XUSUSIYATLARI**

H.A. Hamdamov, mustaqil tadqiqotchi, Toshkent Axborot texnologiyalari universitetining Qarshi filiali, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada metafora tahliliga kognitiv yondashuvning ahamiyati va zamonaviy tilshunoslikdagi o'rni tahlil qilinadi. Metafora inson ongi va uning atrofdagi dunyoni idrok etish jarayonida muhim rol o'ynaydi, shuningdek, antropomorfik metaforalar yordamida voqealar insoniy xatti-harakatlar bilan bog'lanadi. Maqolada antropomorfik metaforalarning semantik va pragmatik jihatlari, shuningdek, ularning diskursda qo'llanishi va o'quvchilar bilan qanday hissiy va fikriy aloqalar o'rnatishi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: antropomorfik metaforalar, kognitiv yondashuv, semantik jihatlari, pragmatik jihatlari, kognitiv mexanizmlar, konseptual metafora nazariyasi, kognitiv xaritalar, diskurs tahlili.

Аннотация. В данной статье анализируется значение когнитивного подхода к анализу метафор и его роль в современной лингвистике. Метафора играет важную роль в процессе восприятия человеческого разума и окружающего мира, а также события связываются с поведением человека с помощью антропоморфных метафор. В статье рассматриваются семантический и прагматический аспекты антропоморфных метафор, а также их использование в дискурсе и то, как они устанавливают эмоциональные и интеллектуальные связи со студентами.

Ключевые слова: антропоморфные метафоры, когнитивный подход, семантические аспекты, прагматические аспекты, когнитивные механизмы, концептуальная теория метафор, когнитивные карты, дискурс-анализ.

Abstract. The article analyzes the significance of the cognitive approach to metaphor analysis and its role in contemporary linguistics. Metaphor plays an important role in the process of human perception of the surrounding world, and anthropomorphic metaphors connect events with human behavior. The article examines the semantic and pragmatic aspects of anthropomorphic metaphors, as well as their application in discourse and how they establish emotional and cognitive connections with readers.

Key words: anthropomorphic metaphors, cognitive approach, semantic aspects, pragmatic aspects, cognitive mechanisms, conceptual metaphor theory, cognitive maps, discourse analysis.

Kirish. Publitsistik diskurs, zamonaviy kommunikatsiya jarayonlarida muhim rol o'ynaydi va u insoniyatning ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayotidagi voqealarni yoritishda keng qo'llaniladi. Bu diskurs turli xil uslubiy va stilistik vositalardan foydalanadi, ulardan biri esa antropomorfik metaforalardir. Antropomorfizm, ya'ni inson xususiyatlarini boshqa ob'ektlarga yoki tushunchalarga berish, kommunikatsiya jarayonida ma'lum bir ma'no va hissiyotlarni yetkazishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. Kognitiv-pragmatik yondashuv esa antropomorfik metaforalarning qanday qilib muloqot jarayonida ma'lumotni qabul qilish va tushunishga ta'sir ko'rsatishini o'rganadi. Bu yondashuv, metaforalar orqali insonlar o'rtasida ma'lumot almashinuvi va hissiy aloqalarni shakllantirish jarayonini chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. Antropomorfik metaforalarning kognitiv-pragmatik xususiyatlari, ularning qanday qilib insonlar o'rtasida o'zaro tushunishni, hissiy bog'lanishni va fikr almashishni osonlashtirishini ko'rsatadi. Kognitiv xaritalar esa o'quvchilarning metaforalarni qanday qabul qilishi va qaysi kognitiv jarayonlar orqali yangi ma'nolarni shakllantirishini aniqlaydi. Bu jarayonlar, odatda, o'quvchining ilgari qabul qilgan tajribalari bilan bog'lanadi. Kognitiv tilshunoslik, metaforalarning insonga xos tajribalar orqali qanday shakllanishini

o'rganadi. Kognitiv mexanizmlar, inson ongi va til o'rtasidagi bog'liqlikni anglatadi. Kognitiv tilshunoslikda Lakoffning "Metaforalar bizning fikrimizni shakllantiradi" degan gapi, metaforalarning kognitiv jarayondagi o'rini ochib beradi. Ko'p yillar oldin Elena Samoylovna Kubryakova kognitivistika markazi deb yozgan – bu bilimlarni taqdim etish va saqlashni o'rganishdir, ya'ni dunyoni idrok etish, turkumlash, tasniflash, baholash va tushunish doirasidir. Kognitiv jarayonlarda metafora inson ongining analog imkoniyatlarining namoyon bo'lishi sifatida muhim rol o'ynaydi. Antropomorfik metaforalar kognitiv mexanizmlarga asoslangan holda o'quvchilarda hissiy va fikriy jarayonlarni uyg'otadi. Ushbu metaforalar yordamida o'quvchilar voqealarni insoniy xatti-harakatlar bilan bog'lash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Antropomorfik metaforalar, o'quvchilarni xatti-harakatlar va his-tuyg'ular bilan bog'lash jarayonida, ko'plab kognitiv jarayonlarni keltirib chiqaradi.[2]

Konseptual metafora nazariyasi metafora nafaqat lingvistik iboralar, balki inson tafakkurining asosi ekanligini ta'kidlaydi. CMT ma'lumotlariga ko'ra, antropomorfik metaforalar inson tajribasi va fazilatlarini mavhum tushunchalarga joylashtirishning kognitiv mexanizmidan kelib chiqadi. Antropomorfizm mavhum obyektlarni yanada aniqroq va bir-biriga bog'lab qo'yish uchun o'zlashtirilgan tajribamizdan foydalanadi. Misol uchun, daraxtning shoxlariga "qo'l" deb murojaat qilish. Bu metafora daraxtning shoxlarini inson qo'llariga o'xshatadi. Bu orqali daraxtning o'zining atrofidagi narsalarga intilayotgan yoki tarqalayotgan ko'rinishini tasvirlashga yordam beradi. "Qo'l" so'zi insonga xos bo'lib, daraxtning bu qismiga insoniy xususiyatni yuklaydi va uni yanada tushunarli, jonli qilib ko'rsatadi. Shu tariqa, oddiy o'quvchi daraxtning shoxlarini insonga o'xshash qismi sifatida tasavvur qiladi, bu esa kognitiv jarayonlarni osonlashtiradi va tasvirni yorqinroq qiladi.[7]

Muhokama va natijalar. Antropomorfik metaforalar, ya'ni inson xususiyatlarini boshqa ob'ektlarga yoki tushunchalarga berish, publitsistik diskursda muhim rol o'ynaydi. Ushbu metaforalar nafaqat tilning estetik jihatlarini boyitadi, balki ma'lumotni etkazish jarayonida kognitiv va pragmatik jihatlarini ham o'z ichiga oladi. Publitsistik matnlarda antropomorfik metaforalarning qo'llanilishi, ularning kognitiv va pragmatik xususiyatlarini o'rganish orqali, til va fikr o'rtasidagi murakkab munosabatlarni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Kognitiv jihatdan, antropomorfik metaforalar murakkab tushunchalarni oddiy va tushunarli shaklda ifodalashga yordam beradi. Bu jarayon, insonning dunyoni qanday tasavvur qilishi va tushunishi bilan bog'liq. Antropomorfik metaforalar orqali, mualliflar o'z fikrlarini yanada aniq va ta'sirchan tarzda ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bunday metaforalar, o'quvchilarga yoki tinglovchilarga murakkab ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlarni insoniy xususiyatlar orqali tushunishga imkon beradi. Pragmatik jihatdan, antropomorfik metaforalar auditoriya bilan muloqotda muhim rol o'ynaydi. [1]

Ular o'quvchilarning hissiyotlariga ta'sir ko'rsatish va ularni ma'lum bir fikrga yo'naltirish uchun ishlatiladi. Antropomorfik tasvirlar, muallifning maqsadlariga erishish uchun kuchli vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu metaforalar orqali, mualliflar o'z fikrlarini yanada kuchli va ta'sirchan tarzda ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shuningdek, antropomorfik metaforalar madaniy kontekstga ham bog'liq. Har bir madaniyatda antropomorfik tasvirlar va ularning ma'nolari farq qiladi. Publitsistik diskursda antropomorfik metaforalarni qo'llashda madaniy kontekstni hisobga olish juda muhimdir. Bu, o'quvchilarning metaforalarni qanday qabul qilishini va ularga qanday munosabatda bo'lishini belgilaydi.[3]

Antropomorfik metaforalar murakkab masalalarni tushunarli shartlar asosida shakllantirish orqali umumiy tushuncha hosil qiladi. Bu umumiy konseptual asosni ta'minlash orqali jamoatchilik muhokamasi va konsensusni osonlashtirishi mumkin. Masalan, "Iqlim o'zgarishi bizni chaqiryapti" iborasini olaylik. Bu yerda "iqlim o'zgarishi" inson kabi tasvirlanib, uning bizga biror narsa qilishni "aytayotgani" (chaqirishi) orqali ifodalanadi. Ushbu metafora iqlim o'zgarishini insonning xatti-harakatlari yoki so'zlariga o'xshatib, bu global muammoni yaqinroq va tushunarliroq qiladi. Bu kabi ibora murakkab ilmiy tushunchani (iqlim o'zgarishi) umumiy jamoatchilik uchun tushunarli va qabul qilinadigan shaklda ifodalaydi. "Chaquiradi" iborasi o'quvchilarni harakat qilishga yoki e'tibor berishga undaydi, bu esa iqlim o'zgarishi atrofida jamoatchilik muhokamasini kuchaytiradi va konsensusga erishishni osonlashtiradi. Ushbu antropomorfik metafora orqali muammo insoniyatning

shaxsiy javobgarligi va faol ishtiroki bilan bog'lanadi, bu esa uning ahamiyatini oshiradi va kengroq tushunish imkonini beradi. Metaforaning bu turi ilmiy, ijtimoiy, va siyosiy mavzularni muhokama qilishda keng qo'llaniladi, chunki u murakkab tushunchalarni sodda, hissiy jihatdan boy va tushunarli qilib beradi. Inson a'zolari va unga bog'liq bo'lgan boshqa hodisalar keyinchalik ko'chishga sabab bo'lishi mumkin. Masalan, ko'z dastlab insonning ko'rish a'zosini, undan keyin tabiatda uchraydigan boshqa o'xshash jismlarni ifodalay boshlagan. Uzukning ko'zi, ignaning ko'zi, buloqning ko'zi va boshqalar.[5]

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, antropomorfik metaforalar publitsistik diskursda kognitiv va pragmatik jihatdan muhim ahamiyatga ega. Ular murakkab tushunchalarni oddiylashtirish, auditoriya bilan muloqot qilish va madaniy kontekstni hisobga olish orqali ta'sirchan va samarali kommunikatsiya vositasi sifatida xizmat qiladi. Publitsistik matnlarda antropomorfik metaforalarni o'rganish, til va fikr o'rtasidagi murakkab munosabatlarni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Bu jarayon, shuningdek, o'quvchilarning fikrlash va tushunish jarayonlarini ham boyitadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Лакофф Г. и Джонсон М. (2020). Метафоры, которыми мы живем. Издательство Чикагского университета.
2. Кёвечес, З. (2018). Метафора и эмоции: язык, культура и тело в человеческих чувствах. Издательство Кембриджского университета.
3. Чартерис-Блэк, Дж. (2021). Метафора в политическом дискурсе: теоретические и практические перспективы. Рутледж.
4. Семино Э. (2019). Метафора в дискурсе. Издательство Кембриджского университета.
5. Гиббс, Р.В. (2020). Кембриджский справочник по метафоре и мышлению: идеология, политика и культура. Издательство Кембриджского университета.
6. Чиенки А. и Мюллер К. (2018). Метафора и жест. Рутледж.
7. Форсвилл, К. (2021). Мультимодальная метафора. Рутледж.
8. Мусольф А. (2019). Метафора и политическая коммуникация: новый подход к изучению политического дискурса. Рутледж.
9. Деньян, А. (2020). Метафора и корпусная лингвистика. Издательство Джона Бенджамина.
10. Зинкен Дж. и Хиннелл А. (2019). Метафора в языке и мышлении: идеология, политика и культура. Издательство Кембриджского университета.

UO'K: 81'44

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDGI KONTEKSTLARDA OLMOSHLAR MUAMMOSI P.I.Hotamova, Phd, v.v.b dots., SamDCHTI, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu annotatsiyada ingliz va o'zbek tillaridagi olmoshlarning o'ziga xos xususiyatlari, ularning sintaktik va semantik tafovutlari, shuningdek, til o'rgatish va tarjima jarayonida yuzaga keladigan muammolarni tahlil qilinadi. Bu sohada yuzaga keladigan asosiy qiyinchiliklar, olmoshlarning ikki tilda qanday ishlatilishini va ularni to'g'ri tarjima qilishda nimalarga e'tibor berish zarurligini ko'rsatadi. Shuningdek, tilshunoslar va tarjimonlar uchun til o'rganish va tilni mukammal tushunishning ahamiyatini ta'kidlaydi

Kalit so'zlar. Srukтура, paragraf, subyekt, obyekt, sintaktik, izchillik masalalari, gender, neytrallik.

Аннотация. В данной аннотации анализируются особенности местоимений английского и узбекского языков, их синтаксические и семантические различия, а также проблемы, возникающие в процессе обучения языку и перевода. Основные трудности, возникающие в этой области, указывают на то, как местоимения используются в двустороннем порядке и на что необходимо обращать внимание при их правильном переводе. Это также подчеркивает важность изучения языка и отличного понимания языка для лингвистов и переводчиков

Ключевые слова. Структура, абзац, субъект, объект, синтаксис, вопросы согласованности, пол, нейтральность.

Abstract. This abstract analyzes the features of pronouns in English and Uzbek, their syntactic and semantic differences, as well as problems that arise in the process of language learning and translation. The main difficulties that arise in this area indicate how pronouns are used bilaterally

and what is necessary to pay attention to when translating them correctly. It also highlights the importance of language learning and excellent language understanding for linguists and translators

Keywords. Structure, paragraph, subject, object, syntax, consistency issues, gender, neutrality.

Ingliz va o'zbek tillarida olmoshlarning o'rni va ularning tilshunoslikda tutgan ahamiyati haqida so'nggi yillarda bir qancha tadqiqotlar amalga oshirilgan. Bu olmoshlar (zamonaviy tillarda shaxs, narsa yoki hodisa nomlarini almashtirish uchun ishlatiladigan so'zlar) grammatika tizimi va sintaksisda muhim rol o'ynaydi. Ingliz tilida olmoshlar ko'pincha qisqa va aniq shaklda bo'lib, o'zbek tilida esa ularning strukturalari va qo'llanishi ko'proq kontekstga bog'liqdir. O'zbek tilida olmoshlar ko'pincha turkumlar va xususiyatlar bilan bog'liq holda ishlatiladi va kontekstual talqinlarga moslashadi.

Olmosh muammolari turli kontekstlarda paydo bo'lishi mumkin va ular odatda olmoshlarni ishlatishda aniqlik, izchillik yoki moslik masalalariga ishora qiladi. Bu yerda olmosh muammolarining bir nechta keng tarqalgan turlari mavjud. Ular noaniqlik, kelishuv, gender neytral, olmoshlarning o'zgarishi, ko'plik olmoshlari, egalik olmoshlari va olmosh holiga bo'linadi.

Noaniqlik kelishik bu o'zbek tilida noaniqlikni ifodalovchi so'zlar yoki iboralar. Noaniqlik olmoshlari, odatda, kim, nima, qachon, qaerda va qanday kabi savollarga javob berish uchun ishlatiladi. O'zbek tilida noaniqlik olmoshlariga misol sifatida "kimdir", "nimadir", "qachondir" va "qayerdadir" kabi so'zlarni keltirish mumkin. Bundan tashqari olmoshning havolasi noaniq bo'lganda yuzaga keladi. *U* (he/she/it), *boshqa* (boshqa) yoki *ular* (*ular*) kabi olmoshlar ba'zan uzun gaplarda chalkashlikka olib kelishi mumkin, bunda olmosh qaysi otga tegishli ekanligi har doim ham aniq bo'lmaydi. Bu, ayniqsa, murakkab yoki uzun jumalarda muammolidir. "*Mariya Sara bilan gaplashganda, u xafa bo'ldi*" [1]. (Kim xafa bo'ldi, Mariya yoki Sara?)

Bu yerdagi muammolarni hal qilish uchun, olmoshning oldingi gapdagi ma'nosini aniqlash va tushunib olish muhimdir. "*Mariya Sara bilan gaplashganda, Mariya xafa bo'ldi*".

Kelishuv kelishiklari bu o'zbek tilida kelishuvni ifodalovchi so'zlar yoki iboralar. Ular asosan biror narsaning kelishuvda yoki muvofiqlikda ekanligini ko'rsatadi hamda olmoshlar soni, jinsi va shaxsi bo'yicha o'zlarining oldingi belgilariga mos kelishi kerak. Mos kelmaslik grammatik xatolarga olib kelishi mumkin. "*Har bir talabalar o'z daftarini olib kelishi kerak*". Bu misolda har bir talabalar noto'g'ri ekanligi, aksincha "*Har bir talaba o'z daftarini olib kelishi kerak*" grammatik jihatdan to'g'ri bo'lganligini ko'rishimiz mumkin [2].

Gender neytralligi bu zamonaviyroq masala hisoblanadi. O'zbek tili boshqa tillar (masalan, ingliz yoki ispan tillari) kabi ot yoki olmoshlarga grammatik jinsni belgilamaydigan tildir. Biroq, bu ba'zida chalkashlikka olib keladi, ayniqsa jinsga bog'liq bo'lmagan olmoshlardan foydalanishga harakat qilganda yoki siz nazarda tutayotgan odamning jinsini bilishingizga ishonch hosil qilganingizda. Odamlar ko'pincha "bu" yoki "u" ni jinsini bilmasdan yoki ikkilik bo'lmagan odamlarga murojaat qilish uchun ishlatadilar. Ba'zilar "ular" (birlik) yoki boshqa o'ziga xos olmoshlar kabi jinsga bog'liq bo'lmagan olmoshlardan foydalanishni afzal ko'radilar.

– *O'qituvchi kechikaman dedi*. Bunda agar o'qituvchining jinsini bilsak yaxshi, lekin ishonchingiz komil bo'lmasa, bu noqulay yoki istisno bo'lishi mumkin.

"O'qituvchi kechikishlarini aytdi". Bu misolda esa o'qituvchining jinsi noaniq bunda neytralitet hodisani keltirib chiqadi.

Olmoshlarning o'zgarishi va "Siz"dan foydalanishda gap yoki paragraf ichidagi olmoshlarning to'satdan o'zgarishi o'quvchini chalkashtirib yuborishi mumkin [3].

"Siz topshiriqni o'z vaqtida bajarishga harakat qilishingiz kerak, keyin uni topshirishi mumkin". Bu misolda topshirishi so'zi o'zidan keyin qo'shimcha ngiz talab qiladi. Bunda "*Siz topshiriqni o'z vaqtida bajarishga harakat qilishingiz kerak, keyin uni topshirishingiz mumkin*".

O'zbek tilida "siz" so'zi birov bilan rasmiy yoki norasmiy gaplashayotganingizga qarab farq qilishi mumkin. Norasmiy muloqotda *sen*, rasmiy muloqotda esa *siz*. *Sen* yaqin do'stlar yoki yoshlar uchun ishlatiladi, *siz* esa ko'proq hurmatli kontekstlarda, masalan, oqsoqollar yoki notanishlar uchun ishlatiladi [4].

Siz *kerak* bo'lganda *sendan* noto'g'ri yoki haddan tashqari tasodifiy foydalanish hurmatsizlik sifatida qaralishi mumkin.

Olmoshlarning ko'plik shakli ham chalkashlik hosil qilishi mumkin. Bunda *ular* (*they*) *u* (*he/she/it*) ning ko'pligidir, lekin u jinsni ko'rsatmaydi, bu esa bir guruh odamlarga murojaat qilganda tushunmovchilikka olib kelishi mumkin. *Ular kelishdi* (*They come*). Bu holda olmosh hamma erkakmi, hamma ayolmi yoki aralash guruh ekanligini aniqlamaydi.

Egalik olmoshlari bu o'zbek tilidagi egalik olmoshlari otning tugashiga qarab o'zgaradi va otga qo'shiladi (ingliz tilidagi kabi alohida so'zlar sifatida emas). Bu, ayniqsa, olmoshning egalik shakli birlik va ko'plik sub'yektlari uchun har xil bo'lsa, uni biroz qiyinlashtirishi mumkin.

- *Menim* (meniki) vs. *bizning* (bizniki).

- Agar so'zlovchi egalik olmoshlari qanday ishlashini bilmasa, bu gaplar tuzishda chalkashlikka olib kelishi mumkin.

Olmosh holi ingliz tilida bo'lgani kabi, turli kontekstlarda to'g'ri ishlatilishini ta'minlashingiz kerak.

1. Subyektiv holat: *u* (*he/she/it*).

2. Obyektiv holat: *uni* (*him/her/it*).

- *U* kitobni o'qiydi (*He/she reads the book*).

- *Uni ko'rdim* (*I saw him*) [5].

Ko'proq rasmiy kontekstlarda ishni noto'g'ri ishlatish aloqada muammolarga olib kelishi mumkin.

Ingliz tilidagi olmoshlar tilning muhim qismidir, lekin ular bir qator qiyinchiliklarni ham keltirib chiqarishi mumkin. Bu yerda odamlar olmoshlar bilan duch keladigan ba'zi umumiy muammolarni tug'diradi masalan noaniqlik olmoshlaro ko'pincha savollar, rad etish yoki umumiy fikrlarni ifodalashda ishlatiladi. Ular yordamida ma'lum bir shaxs yoki narsani aniq ko'rsatmasdan fikr bildirish mumkin.

Olmoshlar kimga yoki nimaga tegishli ekanligi noma'lum bo'lsa, noaniq bo'lishi mumkin. Masalan:

- *John forgot his wallet when he went to the store* (*Jon do'konga borganida hamyonini unutib qo'ydi*).

- “U” kimni nazarda tutadi? Jon? Yoki u boshqa birovga tegishli bo'lishi mumkin.

Bunga to'g'ri talqin qilishimiz uchun birinchi navbatda olmoshini aniqlashtirishimiz lozim.

Jon do'konga borganida, Jon hamyonini unutdi. Yoki aniqroq kontekstda *Jon do'konga borganida, Mayk u yerda uchrashishi kerak edi, lekin u hamyonini unutib qo'ydi.*

Olmosh kelishigi ingliz tilida “pronoun cases” deb ataladi. Olmosh kelishigi **son** (birlik/ko'plik), **jins** va **shaxs** jihatidan almashtirilgan ot bilan kelishishlari kerak. Ba'zida mos kelmasliklar sodir bo'ladi. Matnda *har kimning o'z fikri bor*. Bunda (yoki “ular” ni birlik, jinsga bog'liq bo'lmagan olmosh sifatida ishlatish: *Har kimning o'z fikri bor.*)

Yana bir misol jamoaviy otlar bilan:

Jamoa eng yaxshi o'yinini o'tkazdi.

The team had its best game. (*Jamoa o'zining eng yaxshi o'yinini o'tkazdi*). (“Jamoa” birlik bo'lgani uchun olmosh “uning” bo'lishi kerak, lekin ko'pchilik ona tilida so'zlashuvchilar norasmiy kontekstda “ularning” dan foydalanadilar.)

Gender olmoshlari (*u*) odamlar birovning jinsini bilmasa yoki ikkilik bo'lmagan shaxslarga murojaat qilganda muammolarga olib kelishi mumkin. Ingliz tilida an'anaviy ravishda “u” yoki “u” dan foydalanadi, ammo ba'zi odamlar genderga bog'liq bo'lmagan variant sifatida “ular” yakkalikni afzal ko'rishadi.

Shifokor penitsillina allergiyasi bor-yo'qligini bilishi kerak.

shifokor penitsillina allergiyasi bor-yo'qligini bilishi kerak. (Bu erda “ular” jinsga bog'liq bo'lmagan olmosh sifatida ishlatiladi.)

Kimdir erkak yoki ayol ekanligini aniqlamasa ham, lekin olmosh tanlashi kerak bo'lganda ham muammo bo'lishi mumkin. “Ular” dan foydalanish odamlarning o'ziga xosligini hurmat qilishning keng tarqalgan usulidir, lekin dastlab hamma ham buni yoqtirmasligi mumkin.

Ingliz tilida olmoshlar gapdagi roliga qarab o'zgaradi (predmet, obyekt, ega). Ba'zi keng tarqalgan xatolar olmoshning noto'g'ri shaklini ishlatishni o'z ichiga oladi.

Me and my friend are going to a party (men va do'stim ziyofatga ketyapmiz).

Do'stim va men ziyofatga boramiz. (“Men” – mavzu olmoshi, “men” emas.)

Olmoshlarning o'zgarishi yozuvchi yoki ma'ruzachi turli olmoshlar o'rtasida izchilliksiz almashganda sodir bo'ladi. Bu tomoshabinlarni chalkashtirib yuborishi mumkin.

If you want to succeed in life, you have to work hard (Agar siz hayotda muvaffaqiyat qozonishni istasangiz, qattiq ishlashingiz kerak)[5].

Agar hayotda muvaffaqiyat qozonishni istasangiz, ko'p mehnat qilishingiz kerak. (“Siz” bilan muvofiqlik.)

Ba'zi hollarda, odamlar “u” olmoshi bilan shaxslarga murojaat qilishadi, ayniqsa hayvonlar yoki noinsoniy shaxslar bilan munosabatda bo'lish kabi insoniylikdan mahrum yoki hurmatsizlik bilan.

The boy burst into tears, so I told him to stop. (Bola yig'lab yubordi, shuning uchun men uni to'xtatishni aytdim). Bunda noto'g'riligini ko'rishimiz mumkin.

Bola yig'lab yubordi, shuning uchun men unga to'xtashni aytdim. Bu misolda esa gap to'g'ri berilgan.

Ba'zida odamlar yakkaalik predmetlariga murojaat qilganda ko'plik olmoshlarini noto'g'ri ishlatishadi yoki aksincha.

Talabalarning har biri o'z qalamini olib kelishi kerak.

Talabalarning har biri o'z qalamini olib kelishi kerak. (Yoki, muqobil ravishda, *talabalar qalamlarini olib kelishlari kerak.*)

Olmoshlarning ortiqcha ishlatilishi ba'zi hollarda olmoshlarni jumllarini takroriy yoki tushunarsiz qilib qo'yishi mumkin.

• **Noto'g'ri** : *U do'konga bordi, keyin olma sotib oldi va keyin uyga ketdi.*

• **To'g'ri** : *U do'konga bordi, olma sotib oldi va keyin uyga ketdi.*

Bular ingliz tilidagi asosiy olmosh muammolari, lekin ular ko'pincha kontekstga bog'liq.

O'zbek tilida kelishiklar soni ko'proq va ularning har biri aniq vazifaga ega. Ingliz tilida esa predloglar yordamida kelishiklar ifodalanadi, bu esa ko'proq kontekstga bog'liq.

O'zbek tilida kelishiklar otlarning shakliga va jumlaning tuzilishiga qarab o'zgaradi, ingliz tilida esa predloglar ko'proq muhim.

O'zbek tilida kelishiklar odatda otlardan keyin keladi, ingliz tilida esa predloglar qo'shimcha ma'lumot beruvchi so'zlardan oldin joylashadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ingliz va o'zbek tillaridagi kelishiklar tizimlari o'rtasidagi farqlar, har bir tilning o'ziga xos grammatik tuzilishi va sintaktik qoidalaridan kelib chiqadi. O'zbek tilidagi murakkab kelishiklar tizimi va ingliz tilidagi predloglar orqali ifodalash usuli o'rganishda qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin, ammo bu farqlarni tushunish ikki tilni o'rganishda yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Jasmin T. Pronouns in English and Uzbek: A comparative study. 2018.
2. Abduqodirov F. O'zbek tili grammatikasi. 2015.
3. Makkonell D. A study of the English pronoun system. 2000.
4. Komissarov V. Russko-uzbekskiy frazeologicheskiy slovar'. 1991.
5. Bermúdez A. “The use of pronouns in English and Uzbek: A cross-linguistic approach”. 2007.

UDC 7.046.1

COMPARATIVE ANALYSIS OF KEY MYTHOLOGICAL CHARACTERS

A.U.Husanboyeva, master's degree, Asia international university, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz va o'zbek adabiyotidagi mifologik personajlarning qiyosiy tahlilini o'tkazishga qaratilgan. Ushbu mifologik shaxslarning kelib chiqishi, evolyutsiyasi va xususiyatlarini o'rganib, biz turli xil madaniy va tarixiy ta'sirlar qahramonlar, sehrli mavjudotlar va boshqa arxetip shaxslarning tasvirini qanday shakllantirishini tushunishga intilamiz. Ushbu

madaniyatlararo tadqiqot ingliz va o'zbek adabiy an'analari mifologiyalarini ajratib turuvchi umumiy motivlarni ham, o'ziga xos jihatlarini ham ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: *Mifologiya, ingliz adabiyoti, o'zbek adabiyoti, qiyosiy tahlil, mifologik personajlar, madaniy meros, artur afsonalari, alpomish, qahramonlik, sehrli mavjudotlar, ramziylik, dualizm, hikoya tahlili, folklor, madaniyatlararo tadqiqotlar*

Аннотация. *Целью данной статьи является проведение сравнительного анализа мифологических персонажей в английской и узбекской литературе. Изучая происхождение, эволюцию и характеристики этих мифологических персонажей, мы стремимся понять, как различные культурные и исторические влияния формируют представление о героях, магических существах и других архетипических фигурах. Это кросс-культурное исследование подчеркивает как общие мотивы, так и уникальные аспекты, которые отличают мифологии английской и узбекской литературных традиций.*

Ключевые слова: *Мифология, английская литература, узбекская литература, сравнительный анализ, мифологические персонажи, культурное наследие, легенды о короле Артуре, алпамыш, героизм, магические существа, символизм, дуализм, повествовательный анализ, фольклор, кросс-культурные исследования*

Abstract. *This article aims to conduct a comparative analysis of mythological characters in English and Uzbek literature. By examining the origins, evolution, and characteristics of these mythological figures, we seek to understand how different cultural and historical influences shape the representation of heroes, magical beings, and other archetypal figures. This cross-cultural exploration highlights both the shared motifs and the unique aspects that distinguish the mythologies of the English and Uzbek literary traditions.*

Keywords: *Mythology, english literature, uzbek literature, comparative analysis, mythological characters, cultural heritage, arthurian legends, alpamish, heroism, magical creatures, symbolism, dualism, narrative analysis, folklore, cross-cultural studies*

In this section, we compare the mythological figures of English and Uzbek literary traditions by examining their roles as heroes, the portrayal of magical creatures, and the overarching motifs of good and evil. Despite emerging from distinct cultural and historical backgrounds, both traditions share a common purpose: to articulate societal values, ethical dilemmas, and the eternal human quest for meaning. Here, we analyze three major aspects:

English Mythological Heroes: In English literature, heroes such as King Arthur and his Knights of the Round Table embody ideals of chivalry, honor, and justice. Arthur, as the archetypal king, represents the unification of disparate elements—martial valor, noble lineage, and moral righteousness. His mentor, Merlin, symbolizes the bridging of natural wisdom and supernatural insight, guiding the hero on a quest that is as much spiritual as it is political. The hero's journey in this tradition often culminates in the establishment of an idealized social order, where personal sacrifice and martial prowess are celebrated.

Uzbek Mythological Heroes: In Uzbek literature, legendary figures like Alpamish serve a similar emblematic function. Alpamish is portrayed as a paragon of courage, resilience, and loyalty, reflecting the hardships and valor of a people historically marked by nomadic traditions and turbulent migrations. Unlike the often courtly heroes of English myth, Uzbek heroes are deeply intertwined with nature and the land, their exploits resonating with themes of survival and the quest for spiritual fulfillment. Additionally, the presence of saintly guides or wise protectors in Uzbek narratives highlights an emphasis on moral and mystical dimensions, where the hero's personal journey is inseparable from the pursuit of inner enlightenment.

Comparative Insights: Both traditions celebrate heroism as a vehicle for embodying societal ideals. However, while English heroes tend to be cast in the mold of regal or knightly figures who personify chivalric codes and civic order, Uzbek heroes often emerge as rugged, nature-bound figures whose struggles emphasize the interplay between the physical environment and spiritual destiny. This distinction reflects the differing cultural landscapes: the feudal and courtly society of medieval England versus the nomadic and pastoral heritage of Central Asia.

Magical Creatures in English Literature: English mythology is rich in supernatural beings such as fairies, elves, and various nature spirits. These entities are characterized by their dualistic nature—they can be benevolent or malevolent, often acting as arbiters of fate. Their ambiguous roles serve to blur the boundary between the human and the supernatural, reinforcing the notion that the material world is continuously influenced by unseen forces. Such creatures often function as catalysts for the hero's transformation, presenting challenges that are as metaphorical as they are literal.

Magical Creatures in Uzbek Literature: Similarly, Uzbek mythology is populated with magical entities that are deeply rooted in the natural and spiritual landscapes of Central Asia. Spirits associated with natural elements—rivers, mountains, deserts—play pivotal roles in the narrative structure. These beings are not merely obstacles or helpers; they are integral to the worldview that sees nature as a living, breathing entity. The magical creatures in Uzbek narratives emphasize the necessity of maintaining harmony with the environment and reflect a cosmology where the physical and spiritual realms are closely interconnected.

Comparative Insights: Both literary traditions utilize magical creatures to underscore the interplay between the seen and unseen worlds. However, the English approach tends to focus on the moral ambiguity and transformative potential of these beings, while the Uzbek portrayal often integrates these entities within a broader ecological and spiritual framework. This divergence highlights the differing cultural emphases—moral and existential dilemmas in the West versus the balance of nature and spiritual well-being in Central Asian thought.

In English Literature: The narrative arc of many English myths is defined by a clear-cut struggle between good and evil. This dichotomy is evident in the chivalric quests of Arthurian legends, where the hero's journey is not only a physical conquest but also a moral crusade against the forces of chaos and corruption. The symbolism of light versus darkness, order versus chaos, and divine intervention versus human fallibility pervades the literature, providing a framework for exploring themes of justice, destiny, and redemption.

In Uzbek Literature: In Uzbek mythology, the struggle between good and evil is often more nuanced. Rather than a stark binary, these narratives frequently portray morality as a fluid interplay of opposing forces that must be balanced. The duality inherent in nature—where every element has both constructive and destructive capacities—is mirrored in the mythic accounts of human endeavor and spiritual quest. This perspective encourages a holistic view of existence, where good and evil are interdependent rather than mutually exclusive.

Comparative Insights: While both traditions recognize the pervasive presence of good and evil, the English tradition tends to frame this conflict within a more binary and heroic narrative, often resolved through definitive acts of valor and sacrifice. In contrast, Uzbek mythology presents a worldview where the resolution of moral conflicts involves reconciling opposites and achieving a harmonious balance. This approach reflects a culturally specific understanding of the cosmos, where dualities are embraced as essential components of the natural order.

This comparative analysis reveals that, despite their diverse cultural origins, both English and Uzbek mythologies employ similar archetypes to explore the human condition. Heroes, magical creatures, and the eternal struggle between opposing forces serve as enduring symbols that articulate the values and existential questions of their respective societies.

Conclusion. The comparative analysis of mythological characters in English and Uzbek literature reveals both striking similarities and distinctive differences in the way these traditions conceptualize heroism, the supernatural, and the struggle between opposing forces. Despite emerging from markedly different cultural and historical contexts, the mythological frameworks of both traditions serve as powerful vehicles for expressing the core values, moral dilemmas, and existential questions that have shaped their respective societies.

One of the key observations from this analysis is the shared use of archetypal figures—whether it is the regal hero in the Arthurian legends of England or the rugged, nature-bound hero in Uzbek epics like that of Alpamish. Both serve not only as embodiments of cultural ideals but also as instruments for exploring the balance between individual agency and cosmic order. Similarly, magical creatures in both literatures, ranging from fairies and elves to nature spirits and other

supernatural entities, play pivotal roles in bridging the tangible and intangible worlds, underscoring the belief that unseen forces influence the course of human destiny.

Another important insight is the differing approaches to the motif of good and evil. While English mythology often presents a more dichotomous and morally defined struggle—with clear heroes confronting unambiguous villains—Uzbek mythology tends to offer a more nuanced interpretation, where moral opposites coexist in a dynamic balance. This contrast reflects broader cultural perceptions: the Western narrative frequently emphasizes the triumph of individual valor and righteousness, whereas the Central Asian tradition underlines harmony with nature and the acceptance of duality as inherent to the human experience.

Ultimately, the comparative study of these mythological traditions enriches our understanding of how literature functions as both a repository of collective memory and a dynamic medium for reinterpreting cultural identity. As modern societies continue to grapple with the challenges of globalization and cultural transformation, the timeless narratives embedded in these myths offer valuable insights into the universal quest for meaning, justice, and spiritual fulfillment.

In bridging the past with the present, both English and Uzbek mythologies remind us that while the forms and symbols may evolve, the fundamental human concerns—identity, morality, and the search for transcendence—remain ever relevant. The enduring legacy of these mythological narratives continues to inspire contemporary writers and thinkers, ensuring that the rich tapestry of cultural heritage is preserved and reimagined for future generations.

REFERENCES:

1. Campbell, Joseph. *The Hero with a Thousand Faces*. Princeton University Press, 1949.
2. Eliade, Mircea. *Myth and Reality*. Harper & Row, 1963.
3. Frazer, James G. *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*. Macmillan, 1922.
4. Dundes, Alan. *Sacred Narrative: Readings in the Theory of Myth*. University of California Press, 1984.
5. Briggs, Katharine M. *A Dictionary of British Folk-Tales in the English Language*. Routledge, 1970.
6. Исҳоқов, С. Ўзбек халқ эпослари: Ҳикоявий хусусиятлари ва қаҳрамонлари. Тошкент, 1987.
7. Сафаров, А. Мифологик образлар ва сюжетлар: Ўзбек адабиётининг фольклор манбалари. Тошкент, 2001.

UO'K 821.1 61.1

HIKOYADA MA'NAVYI FOJEAVIYLIK IFODASI TALQINI

E.T.Imomov, o'qituvchi, Alfraganus universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada hikoyada ma'naviy fojeaviylik ifodasi talqini haqida so'z boradi. Maqola mazmunini ochib berish maqsadida O'tkir Hoshimovning "Urushning so'nggi qurboni", O'lmas Umarbekovning "Nomus", Shukur Xolmirzayevning "Qariya" hikoyalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: hikoya, fojea, ifoda, ingliz adabiyoti, milliy adabiyot.

Аннотация. В статье рассматривается интерпретация выражения духовной трагедии в повести. Для раскрытия содержания статьи были проанализированы рассказы «Последняя жертва войны» Откира Хошимова, «Честь» Олмаса Умарбекова и «Старик» Шукура Холмирзаева.

Ключевые слова: рассказ, трагедия, экспрессия, английская литература, национальная литература.

Abstract. The article deals with the interpretation of the expression of spiritual tragedy in the story. In order to reveal the content of the article, the stories "The Last Victim of War" by Otkir Hoshimov, "Honor" by Olmas Umarbekov, and "The Old Man" by Shukur Kholmirzayev were analyzed.

Keywords: story, tragedy, expression, English literature, national literature.

Hayotning har bir kechmishlari qaysidir ma'noda, inson ruhiy olamining bir tomonini ifodalaashga qaratilgan bo'ladi. Chunonchi ingliz adabiyotidan o'zlashgan tasvir usullari negizida jismoniy o'lim emas, ma'naviy o'lim ham o'zining yorqin ta'sirini ko'rsatgani ayondir. 70-yillar avlodining ko'pchiligida urush mavzusi idrok etilgan bo'lsa, urushning fojearida nafaqat ikkita yosh o'spirin, balki butun bir oila, jamiyat, yo'qchilik girdobida qolgan odamlar taqdiri tasvir

etilgandi. O'tkir Hoshimovning "Urushning so'nggi qurboni", O'lmas Umarbekovning "Nomus", Shukur Xolmirzayevning "Qariya" hikoyalaridagi tasvirlar – Yevropa va Amerika adiblarida ham o'ziga xos tarzda ramziy-majoziy ifodalangandi. Biroq G'arblik yozuvchilar qahramon xarakterini individuallashtirishda va ularning butun hayotini chizishda birgina voqelikning o'zidan syujet chiqarishga, bizda jamiyat, oila, kerak bo'lsa butun qqishloq ahlining qismati bir butunlikda ifodalangan. Chunki bu ham bo'lsa hali hikoyachilik an'anasining biror o'zanga tushmaganligini keltirib chiqarardi. To'g'ri, shakl, mazmun, syujet va kompozision jihatdan ancha baquvvat hikoyalar yozildi va yozilmoqda:

"U Komilni yaxshi ko'rardi, bir ko'rishdayoq yaxshi ko'rib qolgan edi. Qish edi o'shanda. Qor gupillab yog'ar, avtomat cho'tka trolleybus oynasini tozalab ulgurolmas edi. Peshinda boshlangan qor kechgacha tinmadi, qaytanga zo'raydi. Oldinda hech narsani chiroq yoqib ham ko'rib bo'lmay qoldi. Beshyog'ochdan o'tganda, duga chiqib ketdi. Zumrad dugani solib, trolleybusga chiqqanida antiqa kubanka kiygan bir yigitdan boshqa hech kim yo'q edi.

Yigit unga qarab jilmaydi.

– Sizdan qo'rqishdi, — dedi u.

– Siz-chi? – kinoya bilan so'radi Zumrad. – Qo'rqmaysizmi?

– Sizni yolg'iz tashlab ketishdan qo'rqaman.

Zumradning ensasi qotdi. Bunday suyuq gaplarni u kun bo'yi juda ko'p eshitardi. Lekin hozir yokdi, yigitning gapida bachkanalik sezmadimi, yelkasini qoqib, kabinaga o'tdi. Tormozni bo'shata turib, bo'yog'i ko'chgan oyna devordan orqasiga qaradi. Yigit unga ko'zini qisib ko'ydi. Zumrad pedalni bosdi. Oldinda Bo'zsvunning qiya ko'prigi ko'rindi. "Qiziq, – xayolidan o'tkazdi Zumrad. – Qayoqqa ketayotgan ekan? Uyigami yo qizi bilan uchrashganimi? Qizi bo'lsa kerak. Ha, bunaqa kelishgan yigitlarning qizi bo'lmay iloji yo'q".

Zumrad beixtiyor yon oynaga qaradi. Dumaloq yuzi telpak ostida battar dumaloq bo'lib ketgan, juda semiz, qip-qizil shirmoy nonga o'xshardi. "Albatta uning qizi shuba kiya kerak, — o'yladi yana Zumrad. Innaykeyin etik kiya kerak, anavinaqa, yaltiroq etiklardan, piyima emas. Qani yetti soat shu sovukda piymasiz o'tirib ko'r-chi! – u xo'rsindi-da, yana orqasiga ko'z qirini tashladi. Yigit joyida o'tirardi. – Qayerda tushar ekan? Hoynahoy, To'qimachilar kombinatida. Kinoteatr oldida uchrashishadi. Yangi kino ketyapti. Fransuzcha. "Erkak va ayol". Yaxshi deyishyapti. Ko'rish kerak".

Yozuvchi hikoyada 5 nafar asosiy qahramonning bir-biriga sira o'xshamaydigan xarakterini ochib beradi. Negaki, har bir voqelik bosh qahramon, iboli va hayoli qiz – Zumrad atrofida aylanadi. U o'zining ishonuvchanligi bois, Komilga qattiq bog'lanib qolganligini, qishning qorli kechalarida, tramvayda konduktorlik qilib ham tirikchiligiga hissa qo'shayotganini ham ishonarli qilib tasvirlaydi. Komil o'ta mug'ombir, Zumradning pokiza qalbidagi his-tuyg'ularini ermak qilar, unga dalda bo'lgandek, kelajagini birga qurish niyati bordek tutar, hayotida davomida uni baaxtli qilishga qodir yigitdek o'zini ko'rsatardi. Hikoyada ona obrazi bor. Boshqa o'rinlarda Risolat xola "voqealarga unchalik aralashmaydi". U "sirli parda orqasidagi drama qahramonidek" harakatlanadi. Yozuvchi syujetning asosiy nuqtasini – erki va nomusi toptalgan, o'z hayotini garovga qo'yib, boshqalarga ermak, gap-so'z, g'iybat o'chog'iga aylangan Zumrad taqdirini ko'rsatishdan o'zgalar ham ibrat olishini, shu kabi yoshdagi qizlarning aldanib, nobud va xazon bo'lmasligini yuksak tragik sifatlashlar bilan inkishof qiladi. Ayniqsa, Komil va Zumradning o'zaro ahdu paymoni, o'sib kelayotgan bugungi, texnologik dunyodagi yoshlar uchun ham ibratli hayot dramasi yanglig' taassurot qoldiradi. Provard maqsad – jismoniy o'lim emas, ma'naviy o'limni qanday sodir bo'lishini, shahardagi jinoyatlar, kissafurushlar, xiyonatlarning qanday urchib ketishining oldini olishga qaratilgan tarbiyaviy ahamiyati ana shu nuqtalarda bo'rtib ko'rinadi.

Hikoyada oilali bo'lib, boshqa bir yosh juvonga intilib, uning borligidan foydalanishga odatlanib qolgan Komil tabiatida ikki qiyofali odam yashaydi. Uning nazarida Zumradning dadasi yo'qligi, faqat yolg'iz dugonasi hamda onasi bilan yashashi ham nafsini qondirishga imkon beradi. Mana shu kabi holatlar jahon adabiyotida Jek London, Gi de Mopassan, O.Balzak, L.Tolstoy, A.Kamyu, F.Kafka singari yozuvchilarda ham ko'plab misollar topiladi. Ularning tasvir priyomlarida esa G'arb ekzistensializmi nafasi ufurib turadi. Bularda ma'naviy fojilik, moddiy-jismoniy

fojeaviylikdan o'tib tushib, inson psixikasini qayta sinovdan o'tkazadi. Bular ayni birinchi va ikkinchi jahon urushi sodir bo'lgan yillardagi odamlar xarakterini ochiq-oshkor ifodalay olganida qabarib ko'rniadi. Demak, qahramonlar maslak-intilishlarida – jismoniy o'lim emas, ko'proq ma'naviy tanazzul, erki va huquqlari poymol bo'lgan, boylar qo'lida o'yinchoq bo'lib hayotda alamzadalik ruhida katta bo'layotgan odamlar dunyosini ko'rsatish bosh pirovard masqsadligi ayonlasha boradi.

G'arb ekzistensializmining ta'sirida X.Do'stmuhammad, N.Eshonqul, I.Sulton, U.Hamdam, Sh.Hamro, A.Yo'ldoshev, Z.Qurolboy qizi, S.Vafo kabi yozuvchilar xilma-xil asarlar yozdilar. Jumladan, yozuvchi va munaqqid Ulug'bek Hamdam o'zining bir-biridan betakror hikoya, qissa va romanlari bilan o'quvchilar ommasiga yaxshi tanish. U XX asr Yevropa va ingliz nasrini teran o'zlashtirgan, hayot haqiqatini badiiy haqiqatga aylantirib juda ko'plab asarlar yozgan zamonaviy, faol yozuvchilardan biri sanaladi. Yozuvchining har bir chiqishlarida jamiyatimizdagi illatlar qoralanadi. Tabiiyki, inson ojiz va xato qiluvchi ekan, o'zi bilan yonma-yon yuradigan nafsni tiya bilmaslik instinkti doim hikoyalarini real mohiyat bilan bezab turadi. O'zbek adabiyotida Abdulla Qahhor, Oybek, Nazar Eshonqul, Xurshid Do'stmuhammad kabi yozuvchilar o'lim mavzusini turli xil rakurslarda namoyon qila olishgan. Ayniqsa, zamonaviy ilg'or texnologiyalar hayotga tatbiq qilinarayotgan bir paytda mazkur mavzuni olib chiqish, syujet va kompozitsiyani maromida uyushtirish uchun yozuvchiga katta mahorat talab qilinadikim, busiz asar betakrorligi, originalligini saqlab qolish qiyin sanaladi.

Ayonki, insonning botiniy qiyofasi hamisha uning yozgan asarlarida yuzaga chiqadi. 2010 yillarda qo'lma-qo'l bo'lib o'qilgan “Sabo va Samandar” romani yaratilgan davrlarda “Uzoqdagi Dilnura” nomli hikoyasini yozib tugalladi. Hikoyadagi Dilnura ismli qiz taqdiri – tog'a va jiyanning hayotini tubdan o'zgartirib yuboradi. Bu hikoyaning “Sabo va Samandar” syujet chiziqlariga daxldor ikki jihat mavjud. “Sabo va Samandar” romanidagi kiritma voqelik – Nodir va Nilufar qismati bilan uyg'unlashib, yaqin qarindoshlarining o'zlarini suvga tashlab, bir vaqtda bu yolg'on dunyo bilan chinga qovushganida qabarib ko'rinadi. Demak, “Uzoqdagi Dilnura” hikoyasidagi yaqin qarindoshlarning oralarida – mehr-shafqat va sadoqat rishtalarining yo'qolib borishi badiiy ifodalanar ekan, natijada hayotning ajralmas bir ziddiyatli bo'lagi o'z ini'kosini topganligida ko'rinadi:

- Alo... Kozim aka? Alo!.. Bu men – Nozim...
- Nozimjon?.. Yaxshimisan, inim?
- Aka... Kozimjon aka!..
- Labbay, uka. Gapirsang-chi, tinchlikmi?..
- Nima bo'ldi?.. – xayoli ota-onasining omonat joniga ketdi Kozimjonning.
- Yunus tog'am... Tog'amni berib qo'ydik...
- A?!.. Nega?.. Nima bo'ldi?..
- Bandachilik, aka.
- Qachon?..
- Mana, hozir kasalxonadan olib kelishdi.
- Nima bo'ldi o'zi?
- Oyoq... oyoqdan ketdi, aka.
- Xudo rahmat qilgan bo'lsin...
- Kelasizmi?..

Hikoyaning birdaniga katta ziddiyat bilan inkishof qilinishi Ulug'bek Hamdam uslubiy izlanishlariga xos xususiyatdir. Unda tasvirdagi serqatlamlilik bilan o'ziga xos ifoda negizida yozuvchi ijodiy konsepsiyasidagi – o'lim motivi real mohiyat kasb etadi. Ana shu qiymat “Uzoqdagi Dilnura” nomli hikoyasining syujet va kompozitsiyasini muvofiqligini dalolatlaydi.

Hikoyadan olingan 2 ta muhim tarbiyaviy-ma'naviy fazilat quyidagicha ko'rinishda bo'lishi tabiiy:

1. Yozuvchi bugungi jamiyatda odamlarning ongu tafakkuridagi tub burilishlar, o'zgarshilar zamona zayli bilan ham, texnogen dunyo bilan ham baqamti yurish lozimligini yuzaga chiqaradi. Unda millat fojeasi emas, inson shaxsi fojeasi qabarib ko'rinadi. Ana shu rahm-shafqatli bo'lish konseptual qadriyat darajasiga ko'tarilishi lozim degan tushunchani paydo qilmoqda.

2. Yozuvchi o'rta tashlagan muammo zamirida odamlarni yo'qchilik va to'qchilik parmalab tashlayotgani, "boy – boyga boqar" degan maqolning zamiridagi donishmand xalqimizning yillar davomida misqolab yiqqan qadriyatlar bir kunda kunpayakun bo'lishi hech gap emas degan, g'oyaning yuzaga chiqishida seziladi.

Xulosa shuki ingliz yozuvchisi Somerset Moem, o'zbek yozuvchilaridan Shukur Xolmirzayev, O'lmas Umarbekov, Ulug'bek Hamdam badiiy izlanishlarida muammoning o'ziga xos qirralari va tasvir prinsiplari xilma-xilligi namoyon bo'ladi. G'arb adabiy-badiiy tafakkuri ta'sirida – o'limni fojea, yo'qotish, uni qay tarzda ifodalash manerasi qizg'in baahs-munozaralarning yuzaga chiqishiga keng yo'l ochmoqda. 2000-yillarda O'zASning qator sonlarida bu borada tanqidiy bahs-munozaralar bo'lib o'tgandi. Keyinchalik mana shu tamoyil badiiy adabiyotda katta platnolarning yuzaga chiqishiga zamin hozirladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ўлмас Умарбеков. Номус. www.ziyouz.com.
2. Ҳамдамов У. Узокдаги Дилнура. –Т: "Akademnashr". 2010. –Б. 120.
3. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/ozbek-adibi-va-adabiyotshunosi-ulugbek-hamdami-ijodiga-chizgilar.html>
4. Улуғов А. Қиссачилигимиз қирралари. -Т.: Ўқитувчи, 1991 –Б.57.

UO'K 811.111'42

INGLIZ BADIY DISKURSIDA QO'RQUV KONSEPTI

G.F. Jabborova, o'qituvchi, Toshkent ijtimoiy innovatsiya universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Qo'rquv, umuminsoniy tuyg'u sifatida, turli fanlar, jumladan, tilshunoslik uchun ham qiziqish mavzusi bo'lib kelgan. Qo'rquvni til orqali ifodalash, kontseptsiyalash va muloqot qilish usullarini o'rganish inson bilishi, madaniyati va muloqoti haqida qimmatli fikrlarni beradi. Qo'rquv ko'pincha mavhum tajribalarni aniq qiladigan metaforalar orqali kontseptsiyalanadi. Ushbu maqola ingliz badiiy diskursida qo'rquv konseptini lingvistik konstruktsiya sifatida turli xil til shakllari va iboralar orqali namoyon bo'ladigan tajribalarni ochib beradi. Ushbu universal emotsional holat lingvistik ifodalarning madaniy va kontekstual jihatdan farqlari ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: qo'rquv konsepti, lingvistik konstruktsiya, lingvistika, badiiy diskurs, emotsional holat, lingvistik ifoda.

Аннотация. Страх как универсальная человеческая эмоция является предметом интереса различных дисциплин, в том числе лингвистики. Изучение способов выражения, концептуализации и передачи страха посредством языка дает ценную информацию о человеческом познании, культуре и общении. Страх часто концептуализируется с помощью метафор, которые конкретизируют абстрактные переживания. В этой статье исследуется лингвистическая концепция страха в английской литературе. Дискурс как конструкция раскрывает переживания, выраженные посредством различных языковых форм и выражений. Это универсальное эмоциональное состояние иллюстрируется культурными и контекстуальными различиями языковых выражений.

Ключевые слова: концепт страха, языковая конструкция, лингвистика, художественный дискурс, эмоциональное состояние, языковое выражение.

Abstract. Fear, as a universal human emotion, has been a topic of interest for various disciplines, including linguistics. Exploring the ways in which fear is expressed, conceptualized, and communicated through language provides valuable insights into human cognition, culture, and communication. Fear is often conceptualized through metaphors that make abstract experiences concrete. This article reflects the linguistic concept of fear in English literary discourse. As a construct, it reveals the experiences expressed through different language forms and expressions. This universal emotional state is illustrated by the cultural and contextual differences of linguistic expressions.

Key words: concept of fear, linguistic construction, linguistics, artistic discourse, emotional state, linguistic expression.

Qo'rquv insonning asosiy hissiy holatlaridan biri bo'lib, uning evolyutsion, psixologik va madaniy jihatlarini qamrab oladi. Bu hissiyotning chuqur ildizlari bor va u turli vaziyatlarda hayotiy muhim rol o'ynaydi. Qo'rquv odamni xavfdan himoya qiladigan mexanizm sifatida shakllangan bo'lsa-da, uning zamonaviy jamiyatdagi roli yanada murakkablashgan. Qo'rquv biologik, psixologik va ijtimoiy omillar ta'sirida shakllanadi. Biologik jihatdan, bu holat asosan miyadagi amigdala faoliyati bilan bog'liq. Psixologik jihatdan esa, qo'rquv subyektiv hissiyot bo'lib, odamning o'z tajribalari va idrokiga bog'liq holda yuzaga keladi.

Korpusga asoslangan ushbu tadqiqot afraid, scared, frightened, terrified, startled, fearful, horrified and petrified o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni o'rganishga qaratilgan. Xususan, ularni dialektal farqlari, yuzaga kelish chastotasi, turli janrlarda tarqalishi va o'zak ma'nolari jihatidan qiyoslab, qarama-qarshi qo'ygan. Ma'lumotlar Britaniya Milliy Korpusi (BNC), Zamonaviy Amerika Ingliz Korpusi (COCA), Onlayn Longman Zamonaviy Ingliz lug'ati (LDOCE) va onlayn Merriam Webster's Dictionary (MWD) dan to'plangan. Ikkala korpusning natijalari shuni ko'rsatdiki, qo'rquvning eng ko'p uchraydigan sifatleri "afraid", "scared" va "frightened"dir. Bundan tashqari, ikkala korpusning topilmalari shuni ko'rsatdiki, deyarli barcha sifatlar asosan badiiy va og'zaki janrlarda qo'llaniladi. Bundan tashqari, natijalar shuni ko'rsatdiki, amerikaliklar ham, inglizlar ham qo'rquvning bunday sifatlarini akademik kontekstda ishlatishdan qochishadi. Asosiy ma'nolarga kelsak, topilmalar lug'atlarda ushbu sifatlarining asosiy ma'nolari LDOCE tekshirilayotgan so'zlarning idiomatik ma'nolariga ko'proq e'tibor berishini ko'rsatdi. MWD dan farqli o'laroq, LDOCE "afraid", "scared" va "frightened" so'zlari uchun ko'proq ma'nolarda keladi. Bundan tashqari, COCA-dagi ushbu sifatlarining ma'nolari shuni ko'rsatdiki, ushbu korpus Merriam Webster's Dictionary natijalari bilan taqqoslaganda tekshirilayotgan sifatlarga tegishli idiomatik iboralar uchun ko'proq joy beradi. Shunday qilib, ikkita korpus ma'lumotlari ushbu lug'atlarda uchramaydigan qo'shimcha ma'nolarni beradi, degan xulosaga kelish mumkin.

Ingliz adabiyotida qo'rquvning badiiy ifodasi ko'pincha gotik janrda namoyon bo'ladi. Edgar Allan Po kabi yozuvchilar o'z asarlarida qo'rquvning chuqur psixologik tomonlarini tasvirlagan. Masalan, Po'ning "The Tell-Tale Heart" hikoyasida aybdorlik hissi va ichki qo'rquv yurak urishi orqali tasvirlanadi. William Shekspirning "Macbeth" asarida esa qo'rquv qahramonlarning qarorlariga va taqdiriga ta'sir qiluvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi. Qo'rquvning bu turli ko'rinishlari inson ruhiyati va madaniy dunyoqarashining tasviriga e'tibor qaratadi.

Ingliz adabiyotida qo'rquv konsepti keng qamrovli semantik maydonga ega bo'lib, turli leksik birliklar orqali ifodalanadi. Qo'rquvni anglatuvchi asosiy so'zlar qatoriga "fear," "terror," "dread," "anxiety" kabi birliklar kiradi. Ushbu birliklar nafaqat hissiy holatni tasvirlaydi, balki qo'rquvni turli darajada va kontekstda ifoda etadi:

- "Fear" umumiy qo'rquvni ifodalovchi neytral so'z sifatida ishlatiladi.
- "Terror" va "dread" qo'rquvning kuchliroq, intensiv shakllarini bildiradi.
- "Anxiety" esa noaniq xavotir va asabiy holatni aks ettiradi.

Qo'rquvni ifodalashda metaforalar keng qo'llaniladi. Masalan:

- **Metafora:** "Frozen with fear" – qo'rquvdan qimirlamay qoldi.

- **Metonimiya:** "My heart pounded in my chest" – yurakning qattiq urishi orqali qo'rquv tasvirlanadi.

Ingliz va o'zbek adabiyotlarida qo'rquvning umumiylik va farqlari:

- **Umumiylik:** Qo'rquv har ikkala madaniyatda ham universal hissiyot sifatida insoniyatning hayotiy tajribalarida aks ettirilgan. Qo'rquvni ifodalash uchun jismoniy va ruhiy tajribalarni aks ettiruvchi tasviriy vositalar qo'llaniladi.

- **Farqlar:** Ingliz adabiyotida qo'rquv ko'pincha individual va psixologik jihatlariga qaratilgan bo'lsa, o'zbek badiiy diskursida ijtimoiy va kollektiv holatlar asosiy rol o'ynaydi.

Metaforik va metonimik ifodalar:

- Ingliz adabiyotida metaforalar, masalan, "shadows of fear" (qo'rquv soyasi) va "darkness" (zulmat), keng tarqalgan. Ular qo'rquvni ichki holat sifatida aks ettiradi.

- O'zbek adabiyotida esa "bo'ron kabi xavf" yoki "yurakni muzlatib qo'yuvchi" kabi tasvirlar keng qo'llanilib, qo'rquvning tabiat va tashqi kuchlar bilan bog'liqligini aks ettiradi.

Lingvokognitiv tasnifi:

1. Qo'rquvning til vositalari har bir madaniyatda uning tarixiy, madaniy va ijtimoiy kontekstiga bog'liq ravishda shakllanadi.

2. Ingliz adabiyotida qo'rquvni individual psixologik tajribalar orqali aks ettirish ko'proq kuzatiladi, o'zbek adabiyotida esa kollektiv qo'rquv tushunchasi kuchliroq ifoda topgan.

Angliya va Amerika korpusining topilmalari shuni ko'rsatdiki, qo'rquvning eng keng tarqalgan sifatlari "afraid", "scared" va "frightened" so'zlaridir. Bundan tashqari, topilmalar "startled", "petrified" va "horrificed" ekanligini isbotladi.

Ushbu topilmalar bir nechta Xalqaro tilshunoslik jurnalida tasvirlanganligi fikrimizga asosdir. Birinchidan, so'zlarning etimologiyasi. Bu sifatlar boshqa sifatlarga qaraganda ilgari paydo bo'lgan bo'lishi mumkin.

Masalan, Macmillan Webster's Dictionary ma'lumotlariga ko'ra, "afraid" so'zi ilk marta XIV-asrda, "scared" va "frightened" so'zlari esa XVI-asrda paydo bo'ldi. "Startled" ga kelsak, XVI-XVII asrlarda ot va fe'l sifatida ishlatilgan. "Petrified" birinchi marta XVI-asrda fe'l sifatida paydo bo'lgan, "Horrificed" esa birinchi bo'lib XVIII-asrda ishlatilgan. Bu shuni anglatadiki, so'zlar qanchalik erta paydo bo'lsa, shuncha ko'p ishlatilar ekan.

Bundan tashqari, bu turdagi sifatlardan foydalanish, ya'ni qo'rquv sifatlari matnga ko'proq ma'no qo'shadi. Ular, shuningdek, o'quvchilarni xuddi o'zlari kabi haqiqiy sahnaga olib chiqishni ta'minlaydilar. Badiiy adabiyotda bu sifatlarning paydo bo'lishining yana bir asosi uning ishonarliligi bilan bog'liq funktsiyasi. Misol uchun, agar ma'ruzachi kimnidir juda qo'rqib ketganiga ishonitirmoqchi bo'lsa, "petrified" so'zi bu sifatlar orasida eng munosib nomzod bo'ladi.

Bundan tashqari, badiiy adabiyotda qo'rquv hissini ifodalovchi sifatlar yozuvchilarning ma'lum bir tasvirni yoki qo'rquv hissini paydo qilish uchun foydalaniladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, bu sifatlar ma'no jihatdan yaqin ko'rinsada, ba'zi hollarda ularni bir-birining o'rnida almashtirib qo'llab bo'lmaydi.

Ushbu o'rganishlar natijasida til korpusining lug'atlarga nisbatan ko'proq ma'no xususiyatlarini jamlaganini ko'rishimiz mumkin. Barcha tillar korpusini yaratish va kengaytirish tilning naqadar imkoniyati kengligini ko'rsatib berishda asosiy namuna sifatida qarash imkonini bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sa'ida Walid Sayyed (2019), University of Jordan, Jordan. International journal of linguistics.
2. Biber, D., Conrad, S., & Reppen, R. (1998). Corpus linguistics: investigating language structure and use. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Cai, J. (2012). Is it "Great" Enough? A corpus-based Study of "Great" and its Near Synonyms. (Unpublished MA thesis), Ball State University, Muncie: Indiana.
4. Chanchotphattha, K. (2013). A Corpus-based Study of English Synonyms: Different, Diverse, and Various. (Unpublished MA thesis), Thammasat University, Bangkok: Thailand.
5. Cruse, A. (1986). Lexical semantics. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Cruse, A. (2006). A glossary of semantics and pragmatics. Edinburgh: Edinburgh University Press.
7. Davies, M. (2004-). BYU-BNC, (Based on the British National Corpus from Oxford University Press). Retrieved from <https://corpus.byu.edu/bnc/>

UO'K 81'25

YANA BIR BOR "TARJIMA" HAQIDA

A. Jumaniyazov, prof., Urganch davlat universiteti, Urganch
G.B. Xodjayeva, v.b.dots., Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada tillararo murakkab hodisa hisoblangan tarjima ta'rifi, uning muloqotdagi o'rni va xususiyatlari haqida baxsli mulohazalar bayon qilinadi.

Kalit so'zlar: tarjima tabiati, tarjima mohiyati, tarjima ta'rifi, o'g'irish, ag'darish, aylantirish, qayta tiklash, sharh, izoh, tatabbu, nazira, adaptatsiya.

Аннотация. В статье дано определение перевода, который считается сложным межкультурным явлением, его место и особенности в общении.

Ключевые слова: природа перевода, сущность перевода, определение перевода, переворачивание, переворачивание, восстановление, комментирование, комментирование, интерпретация, адаптация.

Abstract. The article gives a definition of translation, which is considered a complex interlingual phenomenon, its place and features in communication.

Key words: nature of translation, essence of translation, definition of translation, flipping, restoring, commenting, interpretation, adaptation.

Ma'lumki, ikki begona til egasi makon va zamon taqozosi bilan duch kelib qolishsa va muloqotga kirishmoqchi bo'lsalar, bir birini anglamasliklari tabiiy. Bunday holatda, albatta, birining og'zidan chiqqan so'z(gap)ni ikkinchisi tomonidan tushunish istagi kuchli bo'ladi. Ikkalasi ham bu beo'ng'ay vaziyatdan chiqish uchun biror vosita(yordam) yoki vositachi(yordamchi)larni izlaydi. Qani edi, bir mo'jiza sodir bo'lsayu, chet tilida aytilgan narsa, har kimning o'z ona tilida ifodalansa! Mazkur mo'jizani amalga oshirish uchun qilingan har qanday urinish(verbal- noverbal)lar bashariyat tarixida, xorijiy(ajnabiy) xalqlar o'rtasida, o'zaro aniq fikr almashish uchun fenomenal muloqot hodisasi- "tarjima"ni taqozo qilgan. Bu hodisaning favqulodda zarurligi shundan iborat bo'lganki, chet ellik(mehmon) suhbatdosh o'z tilida nima desa desin, uy egasi(mezbon) suhbatdosh esa uni aytganini ona tilida muqobil tushinsin. Imo- ishora(mimika jest) bilanmi yoki ekvivalent so'zlar vositasidami, o'zaro to'laqonli muloqotning amalga oshishi, avval ham, hozir ham ikki begona xalqning til orqali bir birini tushunishida mo'jiza hisoblanadi. Qizig'i shundaki, imo-ishora, mimika-jest, har hil (texnik)ovoz, turli hil (piktografik)rasmalar, xullas tilshunoslikning semiotika sathiga oid insonlararo muloqot tarjima qilinmaydi. Bu o'ziga xos alohida mavzu. Biz quyida insonlar o'rtasidagi eng muhim nutqiy muloqot vositasi- tilning tarjimasi masalasiga bafurjaroq to'xtalamiz.

Dunyo tilshunosligida tarjima, uning tabiati va mohiyati haqida ko'p va ho'b fikrlar bildirilgan. Biroq, *tarjima nima?, u tildagi qanday hodisa?* degan savollarga hanuzgacha to'laqonli javob topilmay kelinayapti, berilgan ta'riflar muayyan qusurlardan holi emas, ularning ko'pchiligiga til(tarjima)ga qiziquvchilar tomonidan haqli e'tirozlar bildirilayapti.

Tarjimaning tabiatan yaralishi haqida gapiriladigan bo'lsa, u avvalo jahonda xalqlar(8 millardga yaqin)ning ko'pligi va ular o'zaro nutqiy muloqotda qo'llanilib kelayotgan tillar(7 mingdan oshiq)ning rang - barangligi, keyinchalik esa mazkur xalqlarning tillari lug'at tarkibi birliklarida keskin moddiy va ma'naviy farq mavjudligi va o'zaro fikr almashish uchun esa muayyan bir tildagi narsa va hodisaning nomlanishi o'zga bir tilda butunlay boshqa aytilish va yozilish shaklini kasb etishi kabi muammolari bilan uzviy bog'liqdir.

Bilamizki, obyektiv borliq asosan suv so'ngra undan hosil qilingan tuproq, havo, olov – jami 4 unsurdan paydo bo'lgan bo'lsada, 18 ming olamdagi narsa va hodisalar behad, ularning sanog'i yo'q. Shu 4 ta jins ham va ular aralashmasidan yaralgan, sanab sanog'iga yetaolmaydigan narsa va hodisalarning nomi bor (va nomlanishda davom etayapti). Ilohning hikmatiki, ularning barchasining lug'at tarkibi miqdori o'zaro teng emas, 100 mingnan(chuqchalar tili), uch yarim milliongacha(arablar tili) bir biridan farqlaniladi. Narsa va hodisalarning nomlari ham tillararo va xalqlararo turlicha nomlaniladi. Binobarin, xalqlar ularning har biriga qalbi mushohadasiga qarab ism beradi, turlicha ataydi. Darhaqiqat, bani inson "almusoqdan beri" dunyoni bilaman, uning barcha sir-u sinoatlarini o'rganaman degan maqsadda o'zi hissan sezgan va tafakkur qilgan narsa va hodisalarni bir-biridan farqlash uchun nomlashga harakat qilib kelgan, ularga imkoniyati qadar ot(nom) qo'ygan. Bu mavzu til(so'z)larning paydo bo'lishi haqidagi ta'limotlar va nazariyalar yetarlicha sharhlanilgan.

Endi muayyan bir xalq kashf qilgan narsa va hodisalarni ikkinchi bir xalq tomonidan ifodalanishi yohud tarjima qilinishi masalasiga to'xtaladigan bo'lsak, xalqlararo muloqotda hayotiy kerak bo'lgan tarjima hodisasi(faoliyati)ning tabiati, yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, aslan bir tildagi nom(so'z)ni ikkinchi bir (o'zga) tilda aytalishi yoki ifodalay olishi bilan xoslanadi. "Tarjima"ning yaralishi va tug'ilishiga asosiy sabab shudir va u tarjimaning tabiati hisoblanadi. Tarjimaning mohiyati esa muayyan bir til vakilining o'z tilida nomlagan narsa va hodisalarni ikkinchi bir til egasi tomonidan aynan va maqsadga muvofiq tushunishi bilan belgilanadi. Buning uchun esa muloqotda qatnashayotgan narsa va hodisalarning o'zi hamda ularning nomi ikkala til vakili uchun

ham aniq bo'lishi shart. Ya'ni asliyat va tarjima tili egalarining ijtimoiy turmushida u yoki bu darajada bu so'zlar umumiste'molda foydalanilib kelayotgan bo'lishi kerak. Mabodo biror xalq hayotining tarkibi ifodasiga aloqador narsa yoki hodisa ikkinchi bir xalq turmushida hali kashf etilmagan bo'lsa ular yangilik hisoblanadi. Yangi narsa va hodisaning o'zi ham nomi ham ularga birinchi bora duch kelayotgan xalq tomonidan qabul qilinadi, muloqot va iste'molda baravar qo'llanila boshlaydi, o'zlashtiriladi. Natijada tillarning lug'at boyligi (o'zaro) boyib boradi. Bu masala leksikologiya faninig chet so'z(o'zlashma)larga bag'ishlangan bobida mufassal o'rganiladi. Bevosita tarjima muammosi bilan shug'ullangan, e'tiborga loyiq fikr mulohazalar bildirgan va muayyan ta'riflar yaratgan tilshunoslarning tahlil va tadqiqatlariga to'xtaladigan bo'lsak, shuni ta'kidlash lozimki, tarjima tarixiy – tadrijiy, bosqichma - bosqich o'rganilgan, nufuzli tarjima maktablari mavjud bo'lgan, g'arb va sharq tarjima aloqalari ko'rsatilgan, qilingan tarjimalardan saboqlar chiqarilgan. Tarjima maqsadlari har taraflama aniq bayon qilingan, vazifalar konkret belgilangan va bajarilgan. Yutuqlar qayd qilingan va kamchiliklarga ishora qilingan, xalqlararo lisoniy munosabatlarda tarjimaning beqiyos o'rni ta'kidlanilgan. Darvoqe, har qanday amaliy faoliyat singari tarjimachilik ham qonuniyatlar joriy qilinishiga va nazariy umumlasmalar yaratilishiga ehtiyoj sezadi. Bunday qonuniyat va umumlasmalar, o'z navbatida, kengroq miqyosdagi xulosalarga olib kelgani holda, ularni qator tarjimaviy hodisalarga tatbiq etishga da'vat etadi. Bu borada aytilgan fikr-mulohazalarni, ta'rifu-tasniflarni umumlashtiradigan bo'linsa, ularning ichida taniqli o'zbek tilshunosi Qudrat Musayev tavsifi e'tiborga loyiq. Zero u tarjima va uning xususiyatlari bobida aytilgan fikrlarni diqqatga sazovor ravishda muxtasarlashtirgan shu bois ularni aynan keltirishni ma'qul ko'rdik:

“Tarjima insoniyat faoliyatining eng qadimiy turlaridan biri bo'lib, u tufayli biz insoniyat taraqqiyoti tarixini barcha tafsilotlari bilan ochiq – oydin tasavvur etamiz.

Tarjima xalqlar o'rtasidagi do'stlik, qardoshlik va hamkorlik manfaatlariga, ular o'rtasidagi iqtisodiy – siyosiy, ilmiy, madaniy va abadiy aloqalarning kengayishiga xizmat qiluvchi qudratli quroldir.

Tarjima turli xalqlar adabiyotlarning o'zaro aloqasi va bir – biriga ta'siri jarayonini tezlashtiradi.

Tarjimaviy asarlar tufayli kitobxonlar jahon adabiyoti durdonalaridan bahramand bo'ladilar, ularning estetik tuyg'ulari oshadi, didlari o'sadi, ularda go'zal narsalar haqida tushunchalar hosil bo'ladi.

Tarjima tillarning kamoloti uchun zaruriy vosita sifatida, ularning rivojlanish sur'atini jadallashtiradi, lug'at boyligini oshiradi va takomillashtiradi.

Tarjima inson ma'naviy hayotini boyitadi, ona tilining imkoniyatlarini ro'yobga chiqaradi, uni serjilo qiladi.

Tarjima tufayli kitobxon tafakkuri charxlanib, yangi g'oyalar, tushunchalar bilan boyiydi.

Tarjima jamiyatda yangicha munosabatlar, qarashlar qaror topishiga xizmat qiladi.

Tarjima tufayli milliy adabiyotlar o'rtasidagi aloqalarning mahsuli sifatida yangi g'oyaviy yo'nalishlar, yangicha syujet, janr shakllanadi.

Tarjima Vatan adabiyotiga yangi obrazlar, badiiy – tasviriy vositalar hadya etadi.

Bir so'z bilan aytganda, tarjima - asliyatni qayta yaratish, qayta talqin etish san'atidir” [5]. Mazkur ta'rifni yosh tarjimashunos Z.Jumaniyozov ham ma'qullagan [4].

O'zbek tilshunosligida “tarjima”ning nima ekanligiga birinchilardan bo'lib, ta'rif bergan olim esa G'aybullar Salomovdir. Uning aytishicha “Tarjima – forscha “tarzabon” so'zidan arablashib o'zgargan (“tarzabon” –chiroyli so'zlovchi, notiq, tili burro kishi). Arab tiliga “tarjumon” shaklida qabul qilingan, undan “tarjima” yoki “tarjuma” hosil bo'lgan. O'zbek adiblari bunday tushunchani “chevurish”, “o'tkazish”, “qaytarish”, “ag'darish”, “o'girish” singari atamalar bilan ifoda etganlar.” [3] Nazarimizda olimning mazkur xulosalarida ozroq chalkashliklar bor deyiladi. Yohud G'aybullar Salomov tarjimon so'zining kelib chiqishini fors tiliga bog'laydi va uning etimoni “tarzabon” leksemasi ekanligini ta'kidlaydi. Bu ikkala til birliklari imlo va talaffuz jihatidan biroz o'xshash ketsalarda ma'no jihatdan keskin farqlanadilar. Fikrimizni quvvatlash maqsadida ularning fors va arab tillari lug'atlaridagi qayd qilingan ma'no izohlarini yana bir bor eslatib o'tamiz. Binobarin fors tili lug'at va qomuslarida “tarzabon” va “tarjimon” so'zlari alohida leksema sifatida

qayd qilinadi va har birining alohida farqli ma'nolari izohi keltiriladi. "Tarzabon" so'zining разговорчивый (sergap, ezma, gapni-suhbatni yaxshi ko'radigan), речистый(gapdon, notiq,mahmadona), бойкий на язык (tili burro), болтливый (sergap, ezma, vaysaqi; 2.sir saqlay olmaydigan, og'zi bo'sh), красноречивый (1. gapga chechan, gapga usta, gapdon, so'zamol,notiq; 2.chiroyli o'rnatilgan gapirilgan yozilgan, ta'sirli o'tkir), краснобай(so'zamol, gapdon, mahmadona, qizilso'z), болтун(sergap odam, ezma, vaysaqi, safsataboz; 2. ichida gap yotmaydigan odam, og'zi bo'sh odam)[9]. "Tarjimon" leksemasining esa tarjome(perevod-tarjima),motarjem(perevodchik-tarjimon),kore mutarjem(tarjimon ishi), asare tarjimasho'de(tarjima asari), mahorate mutarjemi(tarjimon mahorati) ma'nolari sharhlanilgan [8]. Arabcha lug'at va qomuslarda "tarzabon" leksemasi uchramaydi, izlaganimizda bizga duch kelmadi. "Tarjimon" so'zining esa aslan arabcha "tarjama" fe'lidan olinganligi qayd qilinib, uning ma'nosi "bir tildan ikkinchi tilga o'tkazish" deb izohlanilgan(*Almaany.com.dictionary*). Mulohazalardan ko'rinib turibdiki, forscha "tarzabon" so'zining arabcha "tarjimon" so'zi bilan mutlaqo etimologik aloqasi yo'q.

"Tarjima" so'zining qo'shimcha semalari bilan qiziqqan ikkinchi bir o'zbek tilshunosi N. Komilov ta'kidlaydiki, "ko'p yillar davomida "tarjima" sharh, tafsir, bayon qilish, tushuntirish ma'nolarida ham qo'llanib kelingan" [7]. Yosh olim Z. Jumaniyozov yozishicha "Milliy tilimizga o'zlashib tarjima so'zi: 1) bir tildagi matnni boshqa tilda qayta yaratishdan iborat ijod turi, misol uchun erkin tarjima, so'zma- so'z tarjima; 2) bir tildan boshqa tilga ag'darilgan matn ma'nolariga ega. Tarjimadagi so'z va iboralar bir – birining mazmunini to'ldiradi (O'zbek tilining izohli lug'ati. Toshkent: O'zbekiston milliy entsiklopediyasi, 3 – jild, 2007). G'. Salomov tarjima nimaligi bobida yuqoridagi ta'riflar va ularga o'xshash oldin ham aytilgan mulohazalarni umumlashtirib, barcha qilinayotgan baxslarga yakun yasab "tarjimani har kim o'zicha tushunarkan" [3] degan xulosaga ham keladi. Ularning ham da'volarida jon borligini ta'kidlaydi va uqdiradiki "Tarjimaning bosh xossasi uning boshqa til vositalari bilan qayta yaratishdan iborat ijodiy jarayon, so'z san'ati ekanligidadir" [3]. Mazkur olim tarjimaning mazmuni va mundariyasi haqida gapirganida "Tarjima qilinayotgan tekst yoki nutqning qandayligidan qat'iy nazar, bir tildan boshqasiga o'girilayotgan har qanday ish, ya'ni har qanday tarjima uchun umumiy bo'lgan ikki holat bor:

1. Tarjimonning maqsadi – asl nusxa tilini bilmagan kitobxon(yoki tinglovchi)ni o'sha asar teksti (yoki og'zaki nutq mazmuni) bilan iloji boricha to'la, mukammal tanishtirish.

2. Tarjima qilish – muayyan til vositalari bilan bir karra ifoda etilgan narsani boshqa til bilan aniq va to'la ifodalash demakdir. (Tarjima – qayta ishlash, qayta hikoya qilib berish, qisqartirib bayon etish, nazira, tatabbu, taqlid, har xil "adaptatsiya"lardan o'zining xuddi ana shu aniqligi va to'laligi bilan farq qiladi)" [3].

Tarjimaning nima ekanligi bobida qayd qilingan yuqoridagi: tarjima bu - bir tilda ifodalangan narsa va hodisalarni ikkinchi bir tilga (asliyat tilini tarjima tiliga) "chevurish", "o'tkazish", "qaytarish", "ag'darish", "o'girish", "sharh", "tafsir", "bayon qilish", "tushuntirish", "qayta ishlash", "qayta hikoya qilib berish", "qisqartirib (kengaytirib - A. J.) bayon etish", "nazira", "tatabbu", "taqlid", har xil "adaptatsiya", "qayta tiklash", "qayta yaratish", "aniq va to'la ifodalash" kabi izoh va sharxlardan ko'rinib turibdiki, tarjimaning aynan nima ekanligi "ismi jismiga monand"ligi bobida bir to'xtamga kelinmagan. G'.Salomovning "tarjima"nima ekanligi borasida oddiy va lo'nda qilib aytgan yuqoridagi "muayyan til vositalari bilan bir karra ifoda etilgan narsani boshqa til bilan aniq va to'la ifodalash" fikrini "tarjima"ga umumiy ta'rif sifatida qabul qilsa bo'ladi, qo'shimcha izohlar va sharhlar masala mohiyatini tubdan anglashda chalkashliklarga olib keladi, maqsaddan uzoqlashtiradi, hayolni begona, umumiy ishga aloqasi yo'q tomonlarga olib ketadi. Aslida arabcha "tarjima" so'zining tub ma'nosi, "bir tilni ikkinchi bir tilga o'tkazish" ma'nosi bilan cheklansa ham bo'ladi. Nainki, uning inglizcha *translate*, nemischa *Übersetzung*, fransuzcha *traduire*, sanskritcha *bhäsāntarikarana*, ruscha *непесод* til birliklarning ham tub ma'nosi "o'tkazmoq"dir. Qizig'i shundaki, mazkur o'zlashmalar sanab o'tilgan tillarda aksariyat hollarda "tarjima qilmoq" ma'nosi bilan umumiste'moldadirlar.

Bizning fikrimizcha tarjimaning nima ekanligini ta'riflash uchun bildirilgan turli fikrlarga sabab, "tarjima" hodisasining inson qalbidagi mushohadasi odamning ruhiy holati bilan uzviy bog'liqligidadir va mavhum kechishidir. Binobarin, har qanday tarjima, uning katta(gap)mi

kichik(so'z)ligidan qat'iy nazar hayolan kechadi. Keyin esa "tarjima" og'zaki yoki yozma aytilib, qiziquvchiga bildiriladi. Bu jarayon oson sodir bo'lmaydi. "Tarjima" asosan so'z(moddiy narsa)lar ma'no(ma'naviy narsa)si bilan bevosita bog'liq bo'lgani sabab, ularning mushohadasi kishi(begona suhbatdoshlar) ruhining kuchli yoki kuchsizligi ta'sirida namoyon bo'ladi. Yohud "so'z"ning, shu hisobda "tarjima"ning ham ma'nosini ko'rib bo'lmaydi, nainki, ma'no oldida barcha hissiy a'zolar - ko'rish, eshitish, ta'm, hid bilish, tana orqali sezish - o'jizdirlar. Insonning mazkur a'zolari odatda aniq narsalarni his qiladi. "Tarjima" esa qalb in'ikosi, chet tilida aytilgan narsani o'z tilida ayta olish avvalo nutq apparati va eshitish hissiy a'zosi –quloq(yozma aytilgan narsalarda ko'rish hissiy a'zosi-ko'z) bilan bevosita bog'liq bo'lsada, uning ma'nosini faqat va faqat ruhan anglashi mumkin. "Tarjima" masalasining muammoli tomonlari ham borki, dunyodagi narsa va hodisalarning biri biriga teng bo'lmaganliklari kabi, ularning nomlarini tillararo teng emasligidadir. Darvoqe, Alloh Taoloning tengi bo'lmaganidek, uning yaratgan narsalarining ham makon va zamon jihatdan bir biriga mutloq o'xshamasligidir. Hamma narsada yo zohiran yo botinan farq bor. Keyingi yillarda yaratganning bu mo'jizasiga ko'p holatlarda inson aqli bovar qilib ulgurdi, masalan, birorta barmoq izining ikkinchisiga, daraxt yaproqlarining bir biriga o'xshamasligi. Shu nazdda ikkinchi bir mo'jiza ham borki, u ham bo'lsa avvalo dunyodagi narsa va hodisalarning turli tillar tomonidan turli(imlo-talaffuz)cha nomlanishi va undan keyin nomlarning ma'nolarida ham muayyan farqlar ko'zga tashlanishidir. Aytmoqchimizki, suv(ichimlik) va non(yegulik)ni turli xalqlar o'z tillarida turlicha nomlaydilar. Jumladan "suv" inglizchada water, nemischada dasWasser, fransuzchada l'eau, sanskritchada udaka, ruschada вода imlo va talaffuziga, „non“ esa inglizchada bread, nemischada das Brot, fransuzchada le pain, sanskritchada pistaka, ruschada хлеб aytilish va yozilish shakliga ega. Demak, imloda- ko'rinishi va yozilishida, talaffuzda- aytilishi va eshtilishida farq katta. E'tiborlisi shundaki, qayd qilingan tillar va xalqlar tasavvurida ham ular ma'no, shakl, mazmunva tarkib jihatdan farqlanadilar. Demoqchimizki, suv va nonni o'zbek xalqi boshqacha, rus xalqi boshqacha tasavvur qiladi.

Shu ma'noda o'tgan asrda ijod etgan agnostik lingvistlar A. D. Shveytser, Oktavio Paz, Jorj Munenlarning fikrini quvvatlash mumkin. Ular ta'kidlashgan ediki "Tarjima yo'q narsa, ...bir tildan boshqa tilga umuman tarjima qilish mumkin emas. Ularning nazarida, tarjima – bu har gal imkondan tashqari bir urinishdir" [3]. G'. Salomov nazdida, mazkur olimlar tarjimani nazariy jihatdan inkor qiladilar va aksariyat holda, amalda tarjima zaruriyatini inkor etmaydilar. Ularning fikricha, bir tildan ikkinchi tilga, umuman tarjima qilib bo'lmaydi, lekin, ayni vaqtda, tarjima qilish niyatidan ham qaytishning iloji yo'q [3]. Darhaqiqat insoniyat tarjima qilishdan voz kechayotgani yo'q. U asl nusxa bilan tarjima tili bevosita bir - biriga teng emasligini biladi. Ikki tilning lisoniy imkoniyatlari ham bir - biriga muqobil bo'laolmasligini ham sezadi. Bundan tashqari, yer yuzida turli tillarda so'zlashuvchi katta – kichik xalqlarning hayoti va kelajagi, ijtimoiy turmushining barcha jabhalaridagi o'zaro munosabat va muloqotlar samarasi asosan tarjima tufayli kechib kelayotganligini, tarjimasiz hech qanday xalqlararo yaxshi-yu yomon muomala qilib bo'lmamasligini teran anglaydilar. Shu bois, bashariyat uchun tarjima zaruriyati muhimligi, uning insonlararo muloqotda nafaqat bor bo'lishini, balki odamlar unga g'amxo'rlik qilishi, uni parvarishlashi va mukammallashtirib borishlarini taqozo qiladi. Bu faktor esa tilning bu fenomenal hodisasini mavhum, ruhan mavjudligini ayrim tilshunoslar tomonidan inkor qilinishiga yo'l qo'ymaydi. Darhaqiqat, tarjima yaxshi yoki yomon ko'rinishdami, samarali yoki samarasiz chiqadimi bor hodisadir. Chunonchi, tarjimaga hayrixoh qaramaydigan tilshunos, hatto oddiy odam yo'q.

Endi uning yuqorida qayd qilganimizdek, turli xil va e'tirozli ta'riflariga to'xtaladigan bo'lsak, u insoniyatning bu muqaddas va o'ta hayrli til hodisasining mohiyatini to'laqonli xis qila olmayotgani, qolaversa undan foydalanishda muayyan xatolar kechayotganligi, o'zaro anglashilmovchiliklarning sodir bo'layotganligi bilan isbotlash mumkin. Isbot uchun tarjima nima ekanligi izohi uchun berilgan lug'at va qomuslarimizdagi turli xil sharhlarni dalil sifatida keltirish mumkin. "Tarjima" ta'rifiga ma'qul ko'rib va muqobil deb topilgan izohlar, muqobil so'zlar va variantdosh til birliklari shu qadar rang-barang, hamda mohiyatan mavhum tushunchalarki, ularning tub ma'nosini alohida eslab olishga to'g'ri keladi. Shunda bu ma'nodosh so'zlar(atamalar)dan

muayyan ma'noda shartli(ammo hayrixoh) foydalanilganlik seziladi. Bildirilgan fikrlarni xulosalab aytish mumkinki, tarjima bu:

a) Chevurish – asosan turk tilida ishlatiladi va u o'zining ko'p ma'noliligidan tashqari turkchada mohirlik (chevarlik) bilan tarjima qilish ma'nosini anglatadi. Go'yoki tarjima mehr ishi ekanligiga ishora qiladi.

b) O'tkazmoq – tilimizda "o'tmoq" fe'lining orttirma nisbati bo'lib, so'zlarning *bir tildan ikkinchi tilga lisoniy* ma'nosini o'tkazilishini yoki ular orqali anglashayotgan narsa va hodisalardan o'zga tilda amalda foydalanish jarayonini taqozo qiladi. Bir tildagi faoliyatning ikkinchi tilda tarkiban amalda ekanligini ko'rsatadi. Uning tillararo o'rin almashishiga ishora qiladi.

c) Qaytarmoq – qaytmoq fe'lining orttirma nisbati bo'lib, biror narsani orqaga, keyinga qayta olib kelish yoki takrorlashni bildiradi. Mazkur fe'lga nisbatan yasalgan "qayta tiklanmoq" qo'shma fe'li ham, asliyatning o'z, avvalgi holiga qaytishi yoki takrorlanishini bildirib, tilimizdagi "tarjima" so'ziga variantdosh sifatida inobatda turadi. Qaytarmoq va qayta tiklamoq leksemalaridagi "qayta" so'zining tub ma'nosi, bizning fikrimizcha "tarjima" mohiyatiga umuman to'g'ri kelmaydi. Izohli lug'atimizdagi mazkur leksemaning 1.Yangidan, boshqatdan,yana(avval mavjud bo'lgan harakat, holatning davomi, yangidan yuz berishi ma'nosida); 2. Takror holda, takroran, yana; 3. Avvalgisidan farqli holda, ma'lum o'zgarishlar bilan, boshqatdan;4. Marta,karra; 5. Qaytaga kabi ma'nolari tarjima faoliyatining na botinida van a zohirida ko'rinadi. Jumladan, tarjima ishida yangi(ilgari bo'lmagan, xali tutilmagan), takror (ikki yoki ko'p marta), farqli(biror narsasi bilan ajralib turadigan,tafovutli),yana (avval bo'lgan ish harakat, narsa hodisaning takror yuz berishi) kabi faoliyatlar yo'q, mavjud emas. Shu bois "tarjima" hodisasini yuqoridagi sifatlovchi(epitetlar) bilan sharxlash xos va mos chiqmaydi.

d) Ag'darmoq – lug'atlarimizda *ostini ustiga qilmoq, ichini sirtiga, bir tomonini ikkinchi tomoniga aylantirmoq* ma'nolarida izohlanilgan. Shu sharhlarni "tarjima"ga yo'yib tushunadigan bo'lsak, *tarjima ag'dar - to'ntar qilingan yoki oyog'i osmondan kelgan narsa deb* tushunilishiga mantiqan olib keladi.Yohud bir tilda aytilgan narsa ikkinchi bir tilga to'ntarilib, oyog'i osmondan kelib o'tkazilar ekan degan tushunchani beradi.

e) O'girmoq – istilohda asl (turgan) holatidan biror tomonga qaratmoq, burmoq ma'nosida tushuniladi. Bu ma'noni "tarjima" bilan mushtaraklashtirsak, u *asliyatni boshqa (yon, orqa) tomonga qaratmoq yoki burib yubormoq* ma'nosini kashf etadi.Ko'rinib turibdiki, bu ma'no ham "tarjima" mohiyatini to'la ochib bera olmaydi.

"Tarjima"ga – 1.sharh - (*biror narsaning mazmuni, mohiyatini ochib berish, tushuntirib berish; izohlash, izoh*);

2.tafsir – (*biror gap, voqea-hodisa, matn va shu kabilarga berilgan mukammal izoh, sharh, tushuntirish*); bayon - (*aniqlik, ravshanlik, tavsiflash, ifodalash*).

3.Tafsif - (*izoh berish*); tushuntirish - (*biror gap, ish – harakat, imo – ishora va shu kabilarning ma'no, mazmunini anglatish*);

4.nazira – (*o'zidan oldin yoki zamondosh adib asariga o'xshatib yoki unga javob tariqasida yozilgan yangi asar*);

5.tatabbu – (*biror narsaning ketidan tushish, ergashib, izidan borib tekshirish, ta'qib qilish, tekshirish, o'rganish, tadqiqot, tahlil*);

6.taqlid – (*ijod, faoliyatda o'zgalarga ergashish, o'zgalar namunasi asosida ish olib borish*);

7.adaptatsiya – (*chet tillarini o'rganuvchilar uchun asar matnini soddalashtirib berish va shu tariqa soddalashtirilgan matn*) kabi tavsiya qilingan so'zlarning ma'nodosh yoki variantdor sifatlarda o'quv qo'llanmalarida nomlanishi ham tarjima mantiqiga to'g'ri kelmaydi. Binobarin bu til hodisalarininghar birining muloqotda alohida funksiyalari bor.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek "tarjima" so'zi tahriri uchun qo'llanilayotgan iboralarda tobe(birinchi komponent) "qayta" leksemasining ishlatilishi, chunonchi tiklash, qayta bayon qilish, qayta yaratish, qayta hikoya qilib berish kabi so'z birikmalarida takrorlanishi, "tarjima" mohiyatini aniqlashtirish o'rniga yanada mavhumlashtiradi. Qilinib, eshtilib turgan "tarjima"da qaytalanish sezilmaydi, zero asliyat hech qachon ikkinchi bir begona tilda *qaytarilmaydi* yoki *qaytalanmaydi*.Yuqoridagi iboralarda uchraydigan "tiklash", "yaratish" kabi hokim(ikkinchi

komponent) soʻzlar, maʼno jihatidan “tarjima” faoliyatiga toʻgʻri kelmaydilar, oʻzlarining tub maʼno ifodasini ham toʻlaqonli shakllantira olmaydilar. Yoxud “tarjima” yotgan narsa emas tiklansa, tabiatan yoʻq narsa emas yaralsa. Mazkur birikmalarning asliyatni bayon qilish yoki hikoya qilib berish kabi qoʻshimcha maʼnolari maʼqul, zero asliyatni tarjima tilida bayon yoki hikoya qilish mumkin. Yuqorida bildirilgan fikr mulohazalarga asoslanib shuni aytish mumkinki, “tarjima” taʼriflariga berilgan izohlarga, qilingan va qilinayotgan “tarjima”lar asliyatni oʻgirib (*boshqa tomonga burilib*), asliyatni agʻdarib (*oyogʻini osmondan keltirib*), asliyatni aylantirib (*chirpirak qilib*), asliyatni qaytarib (*eski avvalgi holiga yangidan boshqatdan takroran keltirib*) amalga oshirilgan va oshirilyapti mazmunidagi fikr mulohazalarga hayrixoh qarashlar bejiz emas. Biz keltirgan qavs ichidagi salbiy maʼnolar “tarjima hodisasi”ni mutarjimlar tomonidan qay daraja qusurli amalga oshirilayotganini ruhan tasdiqlaydi. Til bilmagan oddiy xalq “tarjima”lardan qanchalik quvonmasin qanchalik faxrlanmasin, tarjimon bu qusurlarni ich-ichidan sezadi. Xuddi buyuk rassom Leonardo do Vinchinining “Mona Liza” surati(asliyatiga) qarab, ikkinchi bir rassomning suratdagi benazir qiz rasmini oʻzicha yasab, oʻzining Mona Lizasini yaratganini, suratlarining bir biriga oʻxshamasliklarini, kamchiliklarini biladi. Suratning koʻchirilishi natijasida ikkinchi rasm paydo boʻladi, asl rasm Leonardo do Vinchiniki, nusxa esa suratni koʻchirgan rassomniki boʻladi. Nusxa va asl(original) xech qachon teng boʻlmaydi. Tarjima ham shunday. Bir tilda aytilgan narsani ikkinchi tilda toʻla va aniq aytib boʻlmaydi. Sabab, yuqorida eslatib oʻtganimizdek, avvalo olamda bir xil narsa va hodisalarning yoʻqligi, oʻzaro tengsizligi boʻlsa, keyinchalik ularga berilgan nomlarning ham bir xil va tengsiz ekanligidir. Bu inkor qilib boʻlmaydigan obyektiv haqiqat narsa, hodisa va ularning nomlariga ham shaklan, ham mazmunan taalluqlidir. Teng narsa, teng hodisa va teng nom mavjud boʻlmas ekan, tabiiyki teng tarjima ham boʻlmaydi. Gʻ. Salomov istaganidek tarjima aniq va toʻla chiqmaydi.

Endi “tarjima” nima ekanligiga ham shaxsiy fikr bildirilmoqchi boʻlsa, uni bilish uchun, nazdimizda insonga avvalo kuchli ruh kerak. Ruhan oʻz boʻlmagan barcha kishilar tarjima nima ekanligini tez anglashadi. Nainki, boligʻ va oqil kishilar tasavvurida “tarjima bu - ayrim bir tilda aytilgan narsani ikkinchi bir tilda aytilishi” boʻlsa kerak degan fikr har doim majozan tushunib turiladi va shu maʼnoda toʻgʻri xulosa qilinadi. Chunki, tarjimani sevib oʻqiydiganlar asliyat va tarjima oʻrtasida farq boʻlishini mutoala jarayonida hayoliga ham keltirmaydilar. Tarjimani muayyan maʼnoda ona tili deb tushunadilar. Tarjimada qusur boʻlishini xayoliga ham keltirmaydilar. Tarjima sifati, tarjimon mahorati bilan asosan asliyat va tarjima tilini bilgan odamlar yohud tarjimonlar qiziqadi. Tarjima va tarjimonchilik ishi nihoyatda hayli boʻlganligi bois ijtimoiy ilmiy hayotning bu sohasi tarjimashunoslik faniga aylangan. Aynan shu soha vakillari tarjimani yoʻq ekanligini, tarjimani qilib boʻlmasligini, (*agnostiklarning bu fikrini biz ham maʼlum maʼnoda quvvatlaymiz*)da, biroq insonlararo hayotni tarjimasiz kechirish oʻta mushkullikini va shu mushkullikni bartaraf qilishda tarjimani qoʻl kelishi, bu hayrli va savob ishni barhayot va bardavomligini taqozo qilib kelaypti. Kezi kelganda eslatib oʻtish joizki, “tarjima” narsa emas, u hodisadir. Lekin bu hodisa oʻz - oʻzidan roʻy bermaydi, zero narsa emas narsa hech qachon voqelikka yoki hodisaga aylanmaydi. Tarjima til hodisasi va uni amalga oshirish faqat odamlarga, tillar vakillariga xos. Turli xalqlar va turli tillar boʻlar ekan, tarjima va tarjimonlar yashayveradi. Bani odam esa bu xayrli ishni mana yaxshi –yu yamon almusoqdan beri baholiqudrat amalga oshirib kelayapti.

Maqolamiz oxirida “tarjima” taʼrifi boʻyicha oʻz fikr mulohazamizni bildiramiz. Bizning fikrimizcha “tarjima” bu- asliyat tilida aytilgan narsani ikkinchi bir (ona) tilda aytishdir. Zero, ayrim bir tilda nomlanilgan narsa va hodisalarning oʻzga bir tilda aytilishi yoki shunga boʻlgan harakat natijasida, oʻz yoki koʻchma maʼnoda “tarjima” degan til hodisasi roʻy beradi. Natijada bani odam “yoʻq” narsani “bor” qiladi, “boʻlmas” narsani “boʻldiradi”. Binobarin Alloh Taoloning insonga bergan buyuk inoyati – ruh oldida *asliyat tilini tarjima tilida ayta olish* hayot uchun hech narsa.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Salomov Gʻ. Tarjima nazaryasiga kirish. Universitetlarning Filologiya, Jurnalistika, Roman – german filologiyasi fakultetlari studentlari uchun qoʻllanma. “Oʻqituvchi” nashriyoti. Toshkent – 1978.
2. Salomov Gʻ. Adabiy anʼana va badiiy tarjima. – Toshkent: Fan, 1980.
3. Salomov Gʻ. Tarjima nazaryasi asoslari. –Toshkent: Oʻqituvchi, 1983
4. Jumaniyozov Z. Tarjimaning nazariy va amaliy asoslari. – Toshkent, 2018.

UO'K 81-13

SAYQALIYNING LIRIK ASARLARIDA BADIY SAN'ATLARDAN FOYDALANISH USLUBI

Jumanov B.K., doktorant, Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. *O'zbek mumtoz adabiyotining yirik vakillaridan biri bo'lgan Sobir Sayqaliy o'z ijodi bilan o'zbek she'riyatiga ulkan hissa qo'shgan. U g'azal va ruboiylari orqali o'z davrining ijtimoiy, falsafiy va ma'naviy masalalarini yoritgan. Sayqaliyning ijodi, xususan, uning g'azal va ruboiylarida she'riy san'atlar keng qo'llangan bo'lib, bu jihat ijodkor badiiy mahoratining yorqin ifodasidir. Ushbu maqolada shoir she'riyatidagi badiiy san'atlar, ularning mazmun va shaklga ta'siri, shuningdek, g'azal va ruboiylarning poetik xususiyatlari tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *XVIII asr o'zbek adabiyoti, Sobir Sayqaliy, poetik ifoda, poetik xususiyatlar g'azal, ruboiy, qit'a, masnaviy, tajnis, tazod, istiora, tashbeh, ishqiy-tasavvufiy mavzu, badiiy san'atlar poetik ko'lam, lirik tur, diniy-falsafiy g'oya, islom, barqaror e'tiqod.*

Аннотация. *Один из крупных представителей узбекской классической литературы, Собир Сайкалий, внес значительный вклад в узбекскую поэзию своим творчеством. В своих газелях и рубаи он освещал социальные, философские и духовные вопросы своего времени. В творчестве Сайкалия, особенно в его газелях и рубаи, широко использованы поэтические искусства, что является ярким выражением его художественного мастерства. В данной статье анализируются поэтические искусства в его поэзии, их влияние на содержание и форму, а также поэтические особенности его газелей и рубаи.*

Ключевые слова: *Узбекская литература XVIII века, Собир Сайкалий, поэтическое выражение, поэтические особенности, газель, рубаи, кита, маснави, таджнис, tazod (antithesis), истиора (метафора), таибех (сравнение), любовно-суфийская тема, художественные средства, поэтический масштаб, лирический жанр, религиозно-философская идея, ислам, непоколебимая вера.*

Abstract. *Sobir Sayqaliy, one of the prominent representatives of Uzbek classical literature, made a significant contribution to Uzbek poetry through his works. Through his ghazals and rubais, he addressed the social, philosophical, and spiritual issues of his time. Sayqaliy's poetry, especially his ghazals and rubais, extensively employs poetic devices, which serve as a vivid expression of his artistic mastery. This article analyzes the poetic devices in the poet's works, their impact on content and form, as well as the poetic characteristics of his ghazals and rubais.*

Keywords: *18th-century Uzbek literature, Sobir Sayqaliy, poetic expression, poetic features, ghazal, rubai, qit'a, masnavi, tajnis, tazod (antithesis), istiora (metaphor), tashbeh (simile), mystical-Sufi themes, artistic devices, poetic scope, lyrical genre, religious-philosophical ideas, Islam, steadfast faith.*

Sobir Sayqaliy – o'zbek adabiyoti tarixida o'ziga xos betakror ovozi bilan ajralib turadigan shoirlardan biri. Uning she'riyati inson ruhiyatining nozik tuyg'ularini, milliy qadriyatlarning samimiy aksini va hayotiy haqiqatlarni o'zida mujassamlashtirgan bir ma'naviyat chashmasidir. Sayqaliy she'rlari nafaqat badiiy go'zalligi, balki chuqur falsafiy mazmuni, axloqiy takomilga yo'naltiruvchi ruhiy tarovati bilan ham o'quvchini o'ziga maftun etadi. Shoirning ijodi inson va tabiat, muhabbat va sadoqat, adolat va haqiqat kabi umuminsoniy mavzularni o'ziga xos tarzda yoritib, chinakam milliy va insoniy qadriyatlarni ulug'laydi. Sayqaliy she'riyatining asosiy o'ziga xosligi uning shaffofligi va mazmunan boyligidir. U o'z asarlarida hayotning har bir qirrasini, uning har bir daqiqasini teran anglash va his qilishni o'quvchisiga yetkazishga intilgan. Uning she'rlari o'zbek adabiyoti va she'riyati rivojiga ulkan hissa qo'shgan bo'lib, har bir misrasi so'z san'atining yuksak namunasi sifatida e'tirof etiladi. Shu sababli, Sayqaliy she'riyati nafaqat bir davr adabiyoti, balki millat ma'naviyati tarixida abadiy yodgorlik sifatida saqlanib qoladi. Mazkur izlanishlar shoir ijodining poetik asoslarini o'rganishga, uning she'riyatidagi badiiy-estetik yondashuvlarni yoritishga

qaratiladi. Sayqaliy she'riyati inson qalbining eng tub-tubidagi his-tuyg'ularni, insoniy orzu va intilishlarni teran ifoda etgan holda, ma'naviy kamolot sari chorlashda beqiyos ahamiyatga ega. Uning ijodi asosan g'azal va ruboiy janrlarida shakllangan. Sayqaliyning g'azallari sevgi, sadoqat, insoniylik, taqdir va hayot falsafasi kabi mavzularga bag'ishlangan. Ruboiylari esa o'tkir fikr, hikmat va didaktik mazmun bilan boyitilgan. Sayqaliyning she'riyatida o'zbek va fors-tojik adabiyotining ta'siri yaqqol sezilib, u o'z ijodida Navoiy, Fuzuliy, Hofiz, Jomiy kabi buyuk shoirlarning an'analarini davom ettirgan. Sayqaliyning she'riyatida badiiy san'atlar She'riy san'atlar har qanday badiiy asarning poetik jihatdan sayqal topishiga xizmat qiladi. Sobir Sayqaliyning g'azal va ruboiylarida quyidagi badiiy san'atlar keng uchraydi: Tashbih (o'xshatish), tajnis, tazod, Tashbih shoirning tasviriy mahoratini ochib beruvchi eng asosiy badiiy san'atlardan biri hisoblanadi. Sayqaliy ko'pincha inson kechinmalari, tabiat hodisalari va hayotiy voqealarni o'xshatish orqali ta'sirli ifodalagan.

Misol: "Hijroni jon ichra dard ayladi,

Ko'nglimni oh ichra gard ayladi."

Bu misrada "hijron" (ayriliq) inson qalbiga og'ir azob beruvchi dard sifatida talqin qilinmoqda. Istiora — so'zni o'z asosiy ma'nosida emas, balki boshqa bir ma'noda qo'llashdir. Sayqali bu san'atdan foydalangan holda tasvirni yanada jonlantirgan. Misol: "Ko'ngil gulshan, ko'z yoshi daryodur menim,

Bu dunyoda yo'q hurluq asari".

Bu baytda "ko'ngil gulshan" deganda shoir qalbining gullab-yashnashi yoki ma'naviy go'zalligi nazarda tutilgan. Sayqaliyning ruboiy va g'azallarida tajnis san'ati ham ko'p qo'llanilgan. Ushbu san'at bir xil yoki o'xshash so'zlarni ma'nosi jihatidan farqlab, ulardan badiiy vosita sifatida foydalanishni anglatadi.

Misol: "G'am yema, g'am yeysan, ey do'st, g'am,

G'am ila shodlik teng emas tamom".

Bu misrada "g'am" so'zi turli ma'nolarda ishlatilgan.

Tazod (qarama-qarshilik) She'ring ta'sirchanligini oshirishda tazod muhim o'rin tutadi. Sayqaliyning g'azallarida muhabbat va ayriliq, baxt va g'am, yor va hijron qarama-qarshi qo'yiladi.

Misol: "Kelmading, ketsang ham armon meni,

Sen bor joyda yo'qdir darmon meni."

Bu misrada "kelmading" va "ketsang" so'zlari, "armon" va "darmon" so'zlari qarama-qarshi ma'noda qo'llanilgan.

Sayqaliyning g'azal va ruboiylarida badiiy san'atlarning poetik rolini tahlil qilish. Sayqaliyning g'azallarida she'riy san'atlar asosan lirik ruhni kuchaytirish, obrazlarni yanada jozibali qilish va fikrning ta'sirchanligini oshirish uchun qo'llanilgan. Ayniqsa, uning g'azallarida tashbih va istiora san'atlari sevgi va hijron mavzularini yanada yorqin ifodalashga xizmat qiladi. Ruboiylarida esa tajnis va tazod san'atlari keng qo'llanilib, falsafiy xulosalarni yana-da aniq va chuqur bayon etishga yordam beradi. Ular orqali shoir hayotning murakkab jihatlarini yoritib, insoniyatga o'z qarashlarini yetkazadi. Sobir Sayqaliyning she'riyatidagi badiiy san'atlar nafaqat shakl yaratish vositasi, balki uning poetik falsafasini ifodalashning asosiy unsurlaridan biri ham hisoblanadi. Shoir an'anaviy poetik san'atlar yordamida o'z fikrlarini yanada ta'sirchan, ta'sirli va jonli ifodalagan. Quyida Sayqaliyning she'riyatida keng qo'llangan ba'zi san'atlarning o'ziga xos jihatlari batafsil tahlil qilinadi. Sobir Sayqaliy o'z g'azallarida murakkab badiiy san'atlardan mahorat bilan foydalangan. U g'azallarining aksariyatida sanosib va musajja' qafiya tizimini qo'llab, fonetik jihatdan ham jozibali shakl yaratishga erishgan. Talmeh (ishora, alluziya) Talmeh san'ati tarixiy, diniy yoki mifologik shaxslarga, hodisalarga yoki rivoyatlarga ishora berish orqali she'ring mazmunini boyitadi. Sayqaliyning ba'zi g'azallarida bu san'at keng qo'llangan. Misol:

"Musu kabi men ham vasling uchun,

Olov ichra nurin ko'rmoq tilarman."

Bu misrada "Musu" payg'ambarning Turi tog'ida Xudoning nuri bilan muloqot qilishi voqeasiga ishora qilingan. Bu orqali shoir o'zining yor vaslini ko'rishga bo'lgan tashnaligini ilohiy orzular bilan qiyoslaydi.

Iyhom (so'z o'yini, kutilmagan ma'no)

Iyhom – she'riy uslubda muallif so'zning ikki xil ma'nosidan foydalanib, kutilmagan ta'sir uyg'otadi. Misol:

“Ko'nglimda sensiz hasrat ichra,

O'tiq o't ichra yonay derlar.”

Bu misrada “o't” so'zi ikki xil ma'noda qo'llanilgan: biri “olov” ma'nosida, ikkinchisi esa “alam, dard” ma'nosida. Bu san'at Sayqali she'riyatining hissiy ta'sirini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Sayqali ruboiylarida poetik san'atlarning roli

Sayqaliyning ruboiylari falsafiy mazmuni va hajman ixcham bo'lishi bilan ajralib turadi. U ruboiylarida badiiy san'atlardan nafaqat poetik go'zallik yaratish, balki fikrni yanada chuqurroq ifodalash vositasi sifatida foydalangan.

Husni ta'lil (fikrni savol orqali ifodalash)

Husni ta'lil san'ati she'rda poetik ifodani kuchaytirish uchun ishlatiladi. Shoir savol shaklida fikr bildiradi va bu bilan o'quvchini chuqur mulohaza yuritishga chorlaydi. Misol:

“Kimdir dunyo, kimdir g'am ichra kulur,

Kimdir ne vajh ul hayot deb bilur?

Bu sirni anglagan bor, ey do'st, ayt,

Kim edi, kim yo'q, kim edi, kim bor?”

Bu ruboiyda inson hayoti va mavjudlik sirlarini anglash masalasi ko'tarilib, shoir o'quvchini fikrlashga undaydi.

Tanosub (semantik bog'lanish, muvofiqlik san'ati)

Tanosub san'ati she'rda bir-biriga aloqador tushuncha yoki obrazlarning uyg'unlashuvi orqali fikrni yanada chuqurroq ifodalashga xizmat qiladi.

Misol: “Umid ichra yo'qdur umidim yana,

Dard ichra yo'qdur najotim yana.

Jahonda gar o'zingga yor yo'q bo'lsa,

Dardingga darmon ham yo'q, ey jona.”

Bu ruboiyda “umid – umidsizlik”, “dard – najot” so'zlari o'zaro bog'lanib, inson ruhiy kechinmalarini tasvirlashga xizmat qilgan.

Sayqaliyning badiiy san'atlarni qo'llash uslubining o'ziga xos jihatlari

Sobir Sayqali o'z g'azal va ruboiylarida she'riy san'atlarni asosan quyidagi maqsadlarda qo'llagan:

Tasviriylikni kuchaytirish – Shoir istiora va tashbih orqali tasvirni jonlantiradi.

Ravonlik va ohangdorlik yaratish – Tajnis, alliteratsiya va qofiya tizimi orqali musiqiylikni oshiradi.

Chuqur falsafiy ma'nolarni berish – Husni ta'liq va talmeh orqali fikrni yanada boyitadi. Mazmun va shakl uyg'unligini ta'minlash – Tanosub va iham yordamida she'rni mazmunan chuqurroq qiladi.

Sobir Sayqali o'z ijodida badiiy san'atlardan ijodiy va mahorat bilan foydalangan shoirlardan biridir. Uning she'riyatidagi poetik san'atlar faqatgina bezak sifatida emas, balki uning ijodiy uslubining ajralmas qismi sifatida namoyon bo'ladi. Sayqaliyning g'azallarida tashbih, istiora, talmeh kabi san'atlar muhabbat va falsafiy mavzularni ochib berishga xizmat qilgan bo'lsa, ruboiylarida tazod, tajnis va husni ta'liq kabi san'atlar fikrning chuqurligini oshirishga yordam bergan.

Shu bois, Sayqali ijodi o'zbek mumtoz she'riyatining eng go'zal namunalari sirasiga kiradi va badiiy san'atlar orqali uning ijodi yanada jozibali, ta'sirchan va mazmunan teran bo'lib qolgan. Sobir Sayqaliyning g'azal va ruboiylarida she'riy san'atlarning o'rni nihoyatda muhimdir. U o'zining badiiy uslubi va poetik mahorati bilan o'zbek adabiyotining rivojlanishiga ulkan hissa qo'shgan. Shoirning ijodida tashbih, istiora, tajnis va tazod san'atlari keng qo'llanilib, ulardan mohirona foydalangan. Uning g'azallari va ruboiylari o'zining chuqur mazmuni, ohangdorligi va badiiy jihatdan puxtaligi bilan ajralib turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullayev, H. “O'zbek adabiyoti tarixi”. Toshkent: O'zbekiston milliy entsiklopediyasi nashriyoti, 2010.
2. Qayumov, A. “Sobir Sayqaliy hayoti va ijodi”. Toshkent: Fan nashriyoti, 1985.

3. G'afurov, N. "O'zbek mumtoz she'riyatining rivojlanish bosqichlari". Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2018.
4. Karimov, M. "O'zbek she'riyatining poetik xususiyatlari". Toshkent: Sharq, 2012.
5. Aminova, S. "O'zbek mumtoz shoirlarining g'azallari tahlili". Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.
6. Navoiy, A. "Xamsa" va o'zbek mumtoz adabiyoti". Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2008.
7. Qodirov, R. "Sobir Sayqaliyning lirik merosi". Adabiyotshunoslik jurnali, 2020-yil, №2.
8. O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi. "O'zbek adabiyoti antologiyasi". 1-3-jildlar. Toshkent: Fan, 2010-2012.
9. Shoabdurahmonov, Sh. "Sharq she'riyati va uning zamonaviy talqini". Toshkent: Ma'naviyat, 2014.

UO'K 81'42

LINGVOMADANIYATSHUNOSLIKDA MADANIY KODLARNING TAHLILI VA TASNIFI

O.I. Jumayeva, tayanch doktorant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Zamonaviy lingvistik tadqiqotlar doirasida lingvomadaniyatshunoslik muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Lingvomadaniyatshunoslik tadqiqotining asosiy yo'nalishlari lisoniy shaxs va til madaniy qadriyatlarining semiotik gavdalantirish tizimidir. Lingvomadaniyatshunoslikning asosiy tushunchalaridan biri madaniy kod sanalib, u ma'lum bir xalq yoki jamiyatga xos bo'lgan semantik tizimni ifodalaydi. Mazkur maqolada madaniy kod tushunchasi va uning tasnifi tahlil ostiga olingan.

Kalit so'zlar: madaniy kod, konsept, lingvomadaniyatshunoslik, semiotik belgi, konsept, semiotika.

Аннотация. В рамках современных лингвистических исследований лингвокультурология является одним из важных направлений. Основными направлениями лингвокультурологических исследований считаются языковая личность и система семиотического воплощения культурных ценностей языка. Одним из основных понятий лингвокультурологии является культурный код, который представляет собой семантическую систему, характерную для определенного народа или общества. В данной статье анализируется понятие культурного кода и его классификация.

Ключевые слова: культурный код, концепт, лингвокультурология, семиотический знак, концепт, семиотика.

Abstract. Linguoculturology is considered one of the important areas in modern linguistic research. The main focus of linguocultural research is the system of semiotic embodiment of linguistic personality and linguistic cultural values. One of the fundamental concepts of linguoculturology is the cultural code, which represents a semantic system specific to a person or society. This article analyzes the term of cultural code and its classification.

Key words: cultural code, concept, linguoculturology, semiotic sign, concept, semiotics.

Kirish. Har bir millatning o'z madaniyati, urf-odati va an'analari mavjud. Til millatning ko'zgusi, madaniyatning qurolidir. U xalq madaniyati vositasida inson shaxsiyatini va til sohibini shakllantiradi [9; 7-b.]. Lingvomadaniyatshunoslik fani til va madaniyat munosabatini o'rganadi. Ushbu fan XX asrning 90-yillarida antroposentrik paradigma natijasi o'laroq tilshunoslikning mustaqil yo'nalishi sifatida paydo bo'ldi. Madaniy kod lingvomadaniyatshunoslikning asosiy o'rganish obyektlaridan biri hisoblanadi.

Dastavval kod atamasi faqat aniq fanlar sohasida o'rganiladigan tushuncha sifatida qaralgan. Ammo hozirda ushbu termin gumanitar sohada ham keng o'rganiladi. Y.V.Koroleva o'zining "Tilshunoslik terminosistemasida kod leksemasining o'rni" asarida kod leksemasining gumanitar sohada qo'llaniladigan terminlar tizimining elementiga aylanganligini ta'kidlab o'tadi. R.O.Yakobson esa she'riy matnlarni tahlil qilish uchun "kod" atamasini tilshunoslikka birinchi bo'lib olib kirgan. Keyinchalik bu atamaning keng targ'ib etilishi tufayli zamonaviy tilshunoslikda "madaniy kod" tushunchasi paydo bo'ldi. Moskva frazeologik maktabining tadqiqotchisi V.N.Teliya lingvomadaniyatshunoslikda "kod" tushunchasining paydo bo'lishiga sabab bo'ldi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Madaniy kodlarni o'rganish tilshunoslik va unga yondosh fanlarda nisbatan yangi va istiqbolli yo'nalish hisoblanadi. Shu sababdan ham madaniy

kodlarining yagona tushunchasi va tasnifi haqida ko'plab bahslar mavjud. Biroq, ularning madaniyatlararo muloqot uchun muhimligi shubhasiz bo'lib, ularni o'rganish o'zga madaniyatga oid kompetensiyani egallashning ajralmas sharti hisoblanadi.

Mashhur tilshunos olim V.A.Maslova madaniyat kodlarni olam lisoniy manzarasining muhim tarkibiy qismlaridan biri sifatida talqin qiladi.

Ye.V. Korolovanning fikricha, "lingvokulturologik kod atamasi tilshunoslik sohasida madaniy kod va til kodi atamalariga nisbatan maqbulroq, chunki unda madaniy va lisoniy hodisalarni o'rganishning teng huquqliligi ta'kidlanadi". S.V.Ivanova va Z.Z. Chanisheva ushbu fikrni "Lingvokulturologiya: muammolar, izlanishlar, yechimlar" monografiyasida davom ettiradilar: "Lingvomadaniy kod madaniy kodlarning verballashuvi natijasida paydo bo'ladi, uning tarqalishi madaniyat kodlarining dekodlashuviga olib keladi" [4,75-bet]. Demak, madaniy va lingvomadaniy kod hodisalari o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjudligi va umumiy tasnifni ishlab chiqish mumkinligi haqida xulosa chiqarish mumkin.

V.N. Teliyaning esa madaniyat kodlarni muayyan madaniy mazmunni kodlashtirish uchun foydalaniluvchi turli moddiy va formal vositalardan iborat ikkilamchi belgilar tizimi sifatida ta'riflaydi.

V.M. Savitskiy va E.A. Gashimovlar o'zlarining "Lingvomadaniy kod (tarkibi va faoliyati)" nomli monografiyasida "Madaniy kod-voqelikning sezgi organlari orqali idrok etiladigan deyarli har qanday qismi: osmon jismlari, tabiat hodisalari, o'simliklar, hayvonot dunyosi, inson tanasi, ro'zg'or buyumlari, texnika, qurol-yarog' va boshqalar xizmat qilishi mumkin" deb hisoblaydilar.

Tadqiqot metodologiyasi. Ma'lumki, kod va belgi tushunchalari semiotikaning asosiy o'rganish obyektlari hisoblanadi. Kod haqida gapirganda aynan bir jihatga e'tibor qaratmaslikning iloji yo'q. Kodlashtirish axborot ya'ni shifrlangan axborotdir. Madaniy kodlarni tadqiq qilish ko'p qirrali va turli yondashuvlarni talab qiladi. Mazkur maqolada madaniy kod tushunchasi nazariy va lingvistik nuqtayi nazardan o'rganiladi. Turli olimlarning madaniy kod va uning tasnifi haqidagi fikrlari keltirilib, misollar yordamida talqin qilinadi.

Tahlil va natijalar. Madaniy kod – bu jamiyat a'zolari tomonidan umumiy qabul qilingan va madaniyatda ifodalangan belgilarning tizimidir. U o'z ichiga afsona, an'ana, urf-odat, mentalitet, timsollar va boshqa madaniy elementlarni qamrab oladi. Har bir tilda ma'lum madaniy kodlar mavjud bo'lib, ular jamiyatning tarixiy va ijtimoiy tajribalarini aks ettiradi. Ilmiy adabiyotlarda madaniy kodlarning tasnifi haqida olimlarning turli qarashlari mavjud bo'lib, ular ushbu tasnifning hali tugal emasligini ta'kidlab o'tishgan.

Xususan, V.N. Teliya madaniyat kodlarning o'n beshta turini ajratib ko'rsatdi. Uning tasnifiga quyidagi kodlar kiradi: antropik yoki bevosita insonga oid, zoomorf, o'simlik, tabiat, sun'iy buyumlar, kiyim-kechak, gastronomik, me'morchilik kodi, ma'naviy va diniy-antropomorf, diniy-artefakt, vaqtga oid, fazoviy, miqdoriy (son), rang va tanaga oid (somatik).

Uning shogirdi V.V.Krasnix esa madaniy kodlarni vaqtga oid, somatik (tanaga oid), fazoviy, predmetli, biomorf va ma'naviy kabi olti turga ajratadi.

O'zbek tilshunoslaridan D.Xudoyberganova "Lingvomadaniyatshunoslik terminlarining izohli lug'ati"da V.V. Krasnix tasniflari asosida madaniy kodlarni predmetli, makoniy kod, somatik kod, vaqtga oid kod, biomorf va ma'naviy kodga ajratgan va bu terminlarni izohlab bergan.

Predmetli kodlar madaniy kodlarning eng keng tarqalgan turlaridan biri bo'lib, o'sha til va madaniyat sohiblarining turmush tarzida ishlatadigan, hayotining ajralmas qismiga aylangan narsa-buyumlardir. Ular nima maqsadda ishlatilishi, hajmi va miqdori kabi ma'nolariga qarab kodlashtiriladi. Masalan, taniqli adib Cho'lponning "Kecha va Kunduz" asaridan olingan ushbu parchalarni tahlil qilamiz:

"Ayniqsa Minboshi og'ziga paxta tiqqan kabi jiddiy sukutga qolmishdi". [Abdulhamid Cho'lpon 2017:95]

"Otang tepa to'nini teskari kiyib olibdi. Mingboshi dodho oldida munaqa sharmanda qiladigan bo'lsa, qiz ham kerak emas menga..." [Abdulhamid Cho'lpon 2019:236-b]

Madaniyatlararo muloqotda muhim rol o'ynaydigan madaniyat kodlarini o'rganishda maqollar va frazeologizmlar alohida rol o'ynaydi. Chunki "tilning frazeologik va paremiologik fondi

milliy lisoniy dunyoqarash va uni tashkil etuvchi madaniyat kodlarini tahlil qilish uchun ayniqsa boy material taqdim etadi"[3; 53-bet].

Yuqoridagi parchalarda qo'llangan frazeologik birliklar - "Og'ziga paxta tiqqan kabi"-jim turmoq, "to'nini teskari kiymoq"-jahli chiqmoq ma'nolarini ifodalaydi. Ushbu parchalardagi "paxta" va "to'n" so'zlari predmetli kodlar bo'lib, o'zbek millatiga mansub kishilarning madaniyati, turmush-tarzi va ijtimoiy hayotini ko'rsatib berishda yetakchi vosita sifatida xizmat qiladi.

Somatik kod — bevosita inson tanasi a'zolari bilan bog'liq bo'lib, tananing umuman uning qismlari ularga xos bo'lgan sifatlar, miqdoriy belgilar, jismoniy belgilar, aqliy-hissiy belgilar, imo-ishoralar barchasi qamrab olinadi, bunda inson tanasi a'zolari ko'chma ma'noda qo'llaniladi[3; 336-b]. Quyidagi parchalarni tahlil qilamiz:

"Maslahat natijasida qaynona bilan kelin uyda qoladigan bo'lib, ikki-uch oydan beri bularnikida yashaydigan qarindoshlardan Sarvibibi degan kampir qizlarga ko'z-quloq qilib berilgan edi". [A.Cho'lpon. Kecha va kunduz]

"Xolmat o'zi shuncha tirishib ishlab, katta ro'zg'orni yolg'iz boshila tebratgani uchun xotini ham, singlisi ham uni boshlariga ko'taradilar". [A.Cho'lpon. Kecha va kunduz]

Ta'na a'zolari bilan bog'liq bo'lgan ushbu somatik kodlar ko'chma ma'noda qo'llangan: "Yolg'iz boshila tebratmoq"- bir o'zi boqmoq, "uni boshlariga ko'taradilar"-e'zozlamoq, qattiq hurmat qilmoq ma'nolarini ifodalaydi.

Biomorf kodlar o'simliklar va hayvonlar bilan bog'liq kodlardir. Hayvonlar va o'simliklarning turli xususiyatlari insonlarning xarakteri va harakatiga o'xshatiladi. Masalan, o'zbek lingvomadaniyatida eshak- axmoqlik timsoli, inglizlarda bu biomorph kod -mehnatsevar insonlarga nisbatan ishlatiladi. Tulki hayvoni vositasida esa ikkala tilda ham ayyorlik timsoli ifodalanadi.

Xulosa va takliflar. Til - bu madaniyatlar chorrahasi, bu madaniyatlararo muloqot amaliyotidir, chunki har bir so'z xorijiy dunyo va xorijiy madaniyatni aks ettiradi: har bir so'z ortida milliy ong tomonidan belgilangan dunyo haqidagi tasavvur turadi. Madaniy kod turli madaniyat egalari o'rtasida eng chuqur tushunishni va buning natijasida to'laqonli muloqotni ta'minlaydigan muhim vositadir. Har qanday til egasi madaniy va lingvomadaniy kodlarni tabiiy ravishda yoshligidan o'zlashtiradi. Hozirgi vaqtda ilmiy adabiyotlarda madaniyat kodlarining yagona, to'liq tasnifi mavjud emas. Bunday tasnif ularning barcha xilma-xilligini to'liq qamrab olishi va tizimlashtirishi mumkin bo'lardi. Buning sababi madaniy kodlarning juda ko'pligi va ularning o'zaro "birlashishi" natijasida yangi kodlarning paydo bo'lishidir. Bundan tashqari, madaniyat va til hodisalari o'z tabiatiga ko'ra o'zgarmas emas. Shu sababli madaniy kodlar va u bilan bog'liq muammolarni diqqat bilan o'rganish zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Islom, B. R. (2021). LINGVOMADANIY KODLAR VA ULARNING TURLARI HAQIDA. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(8), 334-339.
2. Иванова С.В., Чанышева З.З. Лингвокультурология: проблемы, поиски, решения: Монография. Уфа: РИЦ БашГУ, 2010. 366 с.
3. Королева Е.В. Место лексемы код в лингвистической терминосистеме // Преподаватель XXI век. 2015. № 4. С. 332-340.
4. Красных В.В. Коды и эталоны культуры (приглашение к разговору) //Язык, сознание, коммуникация: Сб.статей. – М.: МАКС Пресс, 2001. – С.6.
5. Маслова В.А. Духовный код с позиции лингвокультурологии: единица сакрального и светского // Метафизика. – М., 2016. – №4. – С. 79.
6. Телия В.Н. Большой фразеологический словарь русского языка. – М., 2006. – С. 12
7. Usmonova Sh. Lingvokulturologiya (Darslik) - T. 2019. 7-bet.
8. Xudoyberganova D. Lingvoturkologiya terminlarining qisqacha izohli lug'ati. — Toshkent: Turon zamin ziyo, 2015. 46 b
9. Cho'lpon A. Kecha va Kunduz. (Tanlangan asarlar)-T. Ilm-ziyo-zakovat. 2019.-290 b.

THE UNIQUENESS OF THE ARTISTIC INTERPRETATION OF TIME, SPACE IN A CREATIVE APPROACH TO TRADITION

A.I.Kamalova, teacher, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. Maqolada asosiy mafkuraviy kategoriyalardan biri sifatida adabiyotda dunyoqarash asoslari ko'rib chiqiladi. Adabiy kategoriyada dunyoqarashning ikki asosiy elementi bo'lgan makon va zamon ham belgilanadi. Bunda "makon" g'oyasi turli ilmiy yo'nalishlar nuqtai nazaridan batafsil tushuntiriladi, uning xususiyatlari va funktsiyalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: makon, vaqt, parametrlar, epik, matndan tashqari, mavhum.

Аннотация. В статье исследуются основы литературной картины мира как одной из важнейших мировоззренческих категорий. Определяются два основных элемента литературной картины мира – пространство и время; подробно излагается понятие «пространство» с позиций различных научных направлений, учитываются его характеристики и функции.

Ключевые слова: пространство, время, параметры, эпос, внетекстовый, абстрактный.

Abstract. The article explores the fundamentals of the picture of the world in literary as one of the major ideological categories. Space and time, the two main elements of the picture of the world in literary category, are also defined; the idea of "space" is explained in depth from the perspectives of different scientific fields, and its characteristics and functions are taken into account.

Key words: space, time, parameters, epic, extra-textual, abstract.

One of the main ideological categories that dominated the public awareness of the previous century was the "picture of the world". The modern process of cognition, including artistic knowledge, cannot be imagined without the concept of a "picture of the world", as A.N. Semenov correctly pointed out [1]. V.E. Khalizev also reveals the importance of the idea of a "picture of the world" by quoting M. Heidegger, who says, "When it comes to a picture of the world, a cardinal decision is made regarding existence as a whole" [2]. Stated differently, scientists conclude that existential questions may be understood through the analysis of the worldview. According to experts, the "picture of the world" is therefore a sort of key to comprehending existence, "being", and humanity's role within this "being". Since understanding the meaning of being is the objective, aim, and duty of the art of words, it is no accident that this area has attracted particular attention from literary critics. Today's literary science has a wealth of works that, in one way or another, connect to the idea of a "picture of the world" in relation to a particular piece of fiction, the author's body of work, and the essence of artistic production in general.

We believe that the geographical and temporal arrangement of the material of the "worldview" category is one of its most significant aspects, as "space" and "time" are what "determine the nature of the worldview". The "dominant" categories are these. All depictions of the world, whether objective truth or the "reality" of a piece of art, are limited by space and time. The primary characteristics of any world's existence are space and time. Any artistic text is physically permeated by the concepts of "space" and "time" [1], which order its integrity and make its profound meaning clear. The concepts of "space" and "time" are intimately associated with nearly every element of a literary work, including composition, genre form, narrative structure, image system, etc. They define behavioral patterns, realize internal potential, help shape or alter ideological views, promote evolution or, on the other hand, degrade things, and more. In other words, because he is "always significantly chronotopic" [3], he passes a sort of test of time and space as a hero.

The concepts of "space" and "time" have been the subject of much writing. These include methodological and instructional literature, individual articles, and monographs. In the scientific and technological sciences, as well as in the humanities, space and time are debated. At the start of the 20th century, attention to temporal and spatial concerns started to emerge in literary criticism.

In literary studies, the concepts of “space” and “time” are examined from several angles. While identifying more important aspects of space and time, one group of researchers [M.M. Bakhtin, Yu.M. Lotman, V.S. Krivonos] solves the problem of space and time in the context of a particular historical era or cultural consciousness.

The understanding of the extraordinary significance of the concepts “space” and “time” in structuring the worldview of objective reality as well as the worldview of any literary work, however, unites all of these fields. For instance, the previously stated F.P. Fedorov writes in the identical book *“The Romantic Art World: Space and Time”* which “the art world, like the objective world, does not exist outside of time and space; space and time are the forms of their existence, their indispensable attributes” [4]. Nonetheless, the scientist asserts that a distinction must be made between the objective world's space-time order and the creative world's: “the space and time of representation, imagination, and consciousness—the so-called subjective time-space—are fundamental to creative space and time. A particular spatiotemporal structure, or a vision of the world within certain spatiotemporal parameters, is created in human consciousness based on social, historical, cultural, physiological, educational, climatic, and other factors” [4]. For instance, if time contains characteristics like length, one-dimensionality, irreversibility, and uniformity that are stable and unalterable in reality, then these characteristics lose their meaning in the creative realm: a moment can remain forever, and vice versa; eternity can pass by like a second. D.S. Likhachev wrote about this as well: “the author can describe a short or long period of time, can make time flow slowly or fast, can depict it moving continuously or intermittently, sequentially or inconsistently (*with going back*, with “*running ahead*”, etc.). He can show the past, present, and future in a variety of ways; he can do so in close relation to historical time or separately from being self-contained [5]. The same is true for space. Just think of the daring experiments with space (and time) during the postmodernist era, when everyone has a completely unique conception of space that has nothing to do with actual space; “*novels of one day*” frequently correspond to novels of “*enclosed space*”; the text can concurrently combine a spatial point of view “*from a bird's-eye view*” and an image of a locus from a specific position” [6]. Also, “postmodernism seems to blur the line between life and literature, continuously swapping literariness and” vitality “in the game plan: life turns out to be literary, and literature turns out to be vital” [7].

A.N. Semenov's work “Space and Time of a literary text” addresses the concepts of “space” and “time” in a similar manner. According to A. N. Semenov, “artistic time is an essential part, a fundamentally important component of the very artistic fabric of a literary work...the main object of the image in a literary text”. [1]. The primary purpose of time (space), according to the author, is not only to “hold together” all the elements of a literary work but also, more generally, to recreate the appearance of a particular historical and cultural era: “This type of cultural (artistic) consciousness is rooted in the nature of space-time representations. Because the nature of the space and time that are captured and mastered in the artistic text includes the ideology of this artistic text in the socio-historical and cultural context, the meaning of the space-time structure extends beyond the text's boundaries as a closed system. In other words, it gives grounds for considering the text in the context of ancient or medieval culture, Romanticism, or realism. The categories of time and place that are “objectified” by a particular text are what essentially link this text to the “extra-textual” reality [1].

Understanding “space” and “time” was also greatly aided by M.M. Bakhtin's studies. One of the most significant characteristics of place and time, according to literary critics, is their indivisibility—the inability to exist apart from one another. “We will call the essential interrelation of temporal and spatial relations artistically mastered in literature chronotope (which literally means “time space”) is the word coined by M.M. Bakhtin to demonstrate this point. [3]. Despite the fact that A.A. Ukhtomsky coined this phrase. M.M. Bakhtin applies primarily in the natural sciences, “almost as a metaphor” to literary criticism, demonstrating the interdependence of space and time through the literary and artistic chronotope: “In the literary and artistic chronotope, there is a fusion of spatial and temporal signs in a meaningful and concrete whole”. Here, space is magnified and pulled into the flow of time, narrative, and history; time thickens, condenses, and becomes artistically evident. Time understands and measures space, and space reveals the marks of time” [3]. In addition to identifying “point” chronotopes (threshold, staircase, hallway, top, bottom), M.M. Bakhtin also examines three

categories of new chronotopes that have emerged since antiquity: biographical, adventurous, and adventurous. The scientist discusses the roles of the chronotope, how it shapes genre and story, and how the literary hero and the chronotope impact each other.

Thus, the indivisibility of the categories “space” and “time” is a fundamentally important quality that M.M. Bakhtin highlighted. Nevertheless, indivisibility is not the only attribute of these groups. Thus, the conventionality and discreteness of place and time are likewise emphasized by literary critic A.B. Yesin. Space and time are conditional because the universe of an artistic creation is conditional since it is a picture and a mirror of the outside world. This is demonstrated by the scientist's assertion that “literature freely handles time and space”. This implies that the author of a work of literature can freely transport the reader from the present to the past and future and vice versa; can depict an action occurring simultaneously in multiple locations, concentrating on the most significant loci for him; can fill his text with fantastical elements, giving the space-time structure a totally different meaning, etc. Maybe the only thing that can compete in this situation is film. “The nature of the conventions of time and space strongly depends on the type of literature” [8] is what A.B. Yesin says.

In the epic, this property has rather great possibilities “thanks to the figure of the narrator”, which allows spatial and temporal movements “to be carried out easily and freely”. In the drama, conventionality is “mainly associated with a focus on the theater” (pictures of enclosed space and time are characteristic); in the lyrics, “conventionality is maximum” (pictures of space may be absent altogether, and time plans may interact). In light of the conditionality of the terms “space” and “time”, A.B. Yesin contends that “time and space in literature (in all its genera) can be divided into abstract and concrete according to the peculiarities of artistic convention” [8]. This is true for space to a larger degree. In actuality, the character's conduct, the author's point of view, the conflict's core, and other aspects of the creative text are all influenced by the image of space that is in front of us, whether it is tangible or abstract. Although this split is common for time, the literary work's genre peculiarities are mostly to blame.

Convention is strongly connected to discreteness (discontinuity, fragmentation), which is a property of space and time. This relationship is demonstrated by literature's capacity to experiment with time and space.

According to A.B. Yesin, “literature turns out to be able not to reproduce the entire flow of time, but to select the most significant fragments from it...The discreteness of space is manifested primarily in the fact that it is usually not described in detail, but only indicated with the help of individual details that are most significant to the author” [8].

We believe that a specific number of the signs and forms of space and time are essential to achieve the aforementioned attributes. Features like abstractness and concreteness have already been discussed, but this is obviously by no means an exhaustive list.

Jack London's literary works often engage with complex theories of space and time, reflecting the philosophical and existential questions of his era. His narratives explore how these dimensions influence human experience, identity, and relationships. In works like “*The Call of the Wild*” and “*White Fang*”, the vastness of the wilderness serves as both a physical and symbolic space that shapes identity. Buck's transformation from a domesticated dog to a wild creature illustrates how physical space can catalyze profound changes in identity. The wilderness represents freedom, primal instincts, and a return to nature, contrasting sharply with the constraints of civilized life. In contrast, London's portrayals of urban spaces, particularly in “*The People of the Abyss*”, highlight the alienation and dehumanization experienced by individuals in crowded cities. The spatial dynamics of poverty-such as cramped living conditions-reflect the emotional and social isolation of the characters, emphasizing how space can shape one's sense of self and belonging. London often illustrates how physical space influences temporal experiences. For instance, the isolation of characters in remote settings allows for deep introspection, while urban environments create a sense of urgency and fleeting connections. In “*The Call of the Wild*”, Buck's journey through time-from domestication to wildness-occurs within the expansive wilderness, emphasizing how space can alter temporal perception. Through his vivid portrayals of natural landscapes and urban environments, London illustrates how physical spaces

shape individual experiences while also reflecting broader philosophical themes. The interplay between space and time in his narratives invites readers to contemplate their own relationships with these dimensions, ultimately revealing the complexities of existence in a rapidly changing world.

LIST OF USED LITERATURE:

1. Семенов, А.Н. Пространство и время художественного текста [Текст] / А.Н. Семенов // Вестник Югорского государственного университета. - Ханты-Мансийск, 2005. -Вып. 1. - С. 100-106.
2. Хализев, В.Е. Теория литературы [Текст] / В.Е. Хализев. - М.: Высшая школа, 2002. ---436 с.
3. Бахтин, М.М. Эпос и роман [Текст] / М.М. Бахтин. - СПб.: Азбука, 2000. - 301 с.
4. Федоров, Ф.П. Романтический художественный мир: пространство и время [Текст] / Ф.П. Федоров. - Рига: Зинатне, 1988. - 454 с.
5. Лихачев, Д.С. Поэтика древнерусской литературы [Текст] / Д.С. Лихачев. - Ленинград: Наука, 1971. - 414 с.
6. Николина, Н.А. Филологический анализ текста [Текст] / Н.А. Николина. - М.: Флинта: Наука, 2007. - 422 с.
7. Липовецкий, М.Н. Русский постмодернизм. Очерки исторической поэтики [Текст] / М.Н. Липовецкий. - Екатеринбург, 1997. - 317 с.
- 8.Есин, А.Б. Время и пространство [Текст] // Введение в литературоведение: основные понятия и термины: учеб. пособие / Л.В. Чернец, В.Е. Хализев, С.Н. Бройтман и др.; под ред. Л.В. Чернец / А.Б. Есин. - М.: Высшая школа: Академия, 1999. - С. 47-62.

UDC 808.3

THE IMPACT OF TYPOLOGICAL DIFFERENCES ON THE CONCEPTUALIZATION OF PERCEPTION IN ENGLISH AND UZBEK

B.B.Karabaeva, PhD in Philology, doctorate, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tili (*hind-yevropa tillari oilasi*) va o'zbek tili (*turkiy tillar oilasi*) orasidagi tipologik farqlar idrokni konseptualizatsiya qilishga qanday ta'sir etishi o'rganiladi. Kognitiv lingvistika, qiyosiy semantika va tipologik tadqiqotlar natijalariga asoslangan holda, mazkur tillarda idrok fe'llari (*to see, to hear, to feel* hamda *ko'rmoq, eshitmoq, his etmoq*) qanday tuzilishi va talqin etilishi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tipologik farqlar tilshunoslik tasviri va idrok bilan bog'liq kognitiv jarayonlarga ta'sir o'tkazib, metaforik modellash, e'tibor jalb qilish usullari va madaniy talqinlardagi tafovutlarga olib keladi.

Kalit so'zlar: idrok, tipologiya, konseptualizatsiya, ingliz tili, o'zbek tili

Аннотация. Данная статья исследует, каким образом типологические различия между английским языком (*индоевропейская семья*) и узбекским языком (*тюркская семья*) влияют на концептуализацию восприятия. Опираясь на данные из когнитивной лингвистики, сравнительной семантики и типологических исследований, мы рассматриваем, как глаголы восприятия (*to see, to hear, to feel* и *ko'rmoq, eshitmoq, his etmoq*) структурируются и интерпретируются в этих языках. Результаты показывают, что данные типологические различия влияют как на лингвистическую репрезентацию, так и на когнитивные процессы, лежащие в основе восприятия, приводя к различиям в метафорических моделях, способах привлечения внимания и культурных интерпретациях.

Ключевые слова: восприятие, типология, концептуализация, английский язык, узбекский язык

Abstract. This paper explores how typological differences between English (an Indo-European language) and Uzbek (a Turkic language) influence the conceptualization of perception. Relying on data from cognitive linguistics, comparative semantics, and typological studies, we investigate how perception verbs (*to see, to hear, to feel* vs. *ko'rmoq, eshitmoq, his etmoq*) are structured and understood across these languages. Our findings show that these typological distinctions affect both linguistic encoding and the underlying cognitive processes involved in perception, leading to divergences in metaphorical extensions, attention patterns, and cultural interpretations.

Keywords: Perception, typology, conceptualization, English, Uzbek

Introduction. Perception, broadly understood as the process by which individuals become aware of and interpret external stimuli, is one of the most fundamental aspects of human cognition [1; 15]. In linguistics, the study of perception verbs – such as “to see,” “to hear,” “to feel” in English and “ko‘rmoq,” “eshitmoq,” “his etmoq” in Uzbek – offers critical insights into how different languages categorize, encode, and conceptualize sensory experiences [2; 45]. Linguistic typology suggests that languages vary in how they distinguish between the senses (vision, hearing, touch, taste, smell), and these distinctions often reflect broader cultural and cognitive patterns [3].

English, as a largely analytic language, tends to rely on separate lexical items for each type of perception, often employing multiple forms (e.g., “to see,” “to look,” “to watch”) that distinguish nuance in intentionality and duration [4; 102]. Uzbek, as an agglutinative Turkic language, encodes perception with suffixes and derivational morphemes, sometimes fusing layers of meaning – such as evidentiality or intensity – into a single word form [5; 47]. These structural differences, referred to as typological differences, have far-reaching effects on how speakers of each language conceptualize perception [6; 49].

The present study aims to investigate the ways in which typological differences between English and Uzbek shape conceptualization processes involved in perception. Drawing on previous works in cognitive semantics, cross-linguistic typology, and Uzbek linguistic studies, this paper addresses questions about metaphorical extensions of perception, syntactic and morphological encoding, and the cultural implications of these linguistic structures [7; 33].

Methods. The data for this study were collected from a wide range of sources, including existing scholarly works, bilingual dictionaries, and corpora-based research on English and Uzbek [8; 56]. Key monographs and articles by both Western linguists (e.g., Whorf, Lakoff, Talmy) and Uzbek scholars (e.g., Ibragimov, Karimov, Nurmonov) provided theoretical background and empirical examples [5; 51] [6; 47]. Additionally, authentic Uzbek textual materials – from newspapers, short stories, and academic texts – were analyzed for usage patterns of perception verbs [5; 23]. In English, the Corpus of Contemporary American English (COCA) and the British National Corpus (BNC) were referenced to examine frequency and collocational patterns of perception verbs [3; 202].

A comparative approach was adopted to identify both structural (morphological, syntactic) and semantic-pragmatic differences. We examined how perception is encoded in simple declarative sentences, complex constructions, and idiomatic expressions. Particular attention was paid to evidentiality markers, aspectual distinctions, and metaphorical extensions related to perception.

For example, we analyzed typical usage cases such as:

• **English:** “I see the stars.” / “I’m watching the news.” / “I heard a noise.”

• **Uzbek:** “Men yulduzlarni ko‘r(yap)man.” / “Men yangiliklarni ko‘rmoqdaman.” / “Men shovqinni eshitdim.”

Such sentences were compared to ascertain the morphological markers (e.g., -yap, -moq) and their effect on the speaker’s perspective, evidential stance, and focus of attention [7; 101].

Criteria for Analysis

1. **Lexical Inventory:** Cataloging the primary and secondary verbs of perception in both languages.

2. **Morphological Encoding:** Examining how suffixes and auxiliaries in Uzbek and phrasal constructions in English shape perception verbs [5; 52].

3. **Metaphorical Extensions:** Identifying how perception verbs extend metaphorically into abstract domains (e.g., “I see your point” in English).

4. **Cultural Connotations:** Investigating whether cultural factors influence the use and conceptualization of perception verbs, such as the respect forms or evidential markers present in Uzbek.

Results. In English, the verb “to see” can imply both unintentional and intentional visual perception, though more specific verbs like “to watch,” “to look at,” and “to observe” differentiate the manner or duration of visual engagement [2; 67]. By contrast, Uzbek systematically uses a single primary root for vision, “ko‘r-,” which, when combined with various suffixes or aspectual markers (-

yap-, -moq-, -gan) and adverbs, can convey subtle distinctions in viewpoint, evidentiality, and temporal phase [5; 55].

Examples from existing research show that in Uzbek, “ko‘ryapman” indicates an ongoing, immediate visual perception, whereas “ko‘rganman” implies a recollection of having seen something in the past [5; 56]. Similarly, English speakers might say “I have seen it before” to express past experience but can also use “I see it now” to mean immediate observation [9; 120]. These lexical distinctions illustrate how English expresses aspect primarily through auxiliary verbs (e.g., “have,” “be”), while Uzbek employs morphological markers.

Uzbek is known for its agglutinative structure, which allows the addition of multiple suffixes to a single root, thus encoding aspect, tense, mood, and even evidentiality [6; 53]. For instance, the suffix -ibdi in Uzbek can signal that the information is hearsay or inferred. While English does have modal verbs (e.g., “might,” “must”) and adverbials (e.g., “apparently,” “reportedly”), it lacks a dedicated morphological evidential marker system [10; 89]. In his comparative work, Karimov (2019) provides the example “U kelibdi” in Uzbek, meaning roughly “(I am told) he has arrived,” whereas in English one would typically say “He has arrived, apparently,” or “It seems he has arrived” to express the same level of uncertainty or indirect evidence [6; 52]. Thus, Uzbek merges perception, evidentiality, and tense into a single form more frequently than English, suggesting that Uzbek speakers pay distinct cognitive attention to the source and reliability of perceived information [7; 114]. Perception verbs often serve as a source domain for conceptual metaphors that extend into abstract reasoning [2; 66]. In English, “seeing is understanding” underlies idiomatic expressions such as “I see what you mean” or “Let’s see if we can solve this,” conveying comprehension as an act of visual perception [4; 123]. Uzbek similarly uses visual perception as a metaphor for comprehension, e.g., “Men buni ko‘ryapman” (literally, “I am seeing this”), which implies understanding or grasping an idea [5; 59]. However, Uzbek also makes notable use of hearing-based metaphors for knowledge acquisition. According to Ibragimov (2017), expressions like “Eshitgan qulog‘ingdan ayrilma” (“Don’t lose what you have heard”) emphasize that hearing serves as a gateway to wisdom, highlighting a cultural nuance where auditory reception is closely tied to learning [5; 60]. English has comparable expressions (“hear me out”) but typically invests more metaphorical weight in the visual domain for understanding [9; 94].

Finally, cultural aspects shape the use of perception verbs. Uzbek culture, with its collectivist orientation, often places emphasis on respect and deference, which can manifest in the use of polite forms and evidential markers. As noted by Nurmonov (2001), the choice of evidential suffixes in speech can convey a speaker’s attitude or degree of confidence about the information perceived [7; 87]. For instance, in a social context, a speaker might opt for an indirect evidential marker to maintain politeness or avoid direct confrontation, signaling that the reported perception is second-hand. In English-dominant cultures, directness is often more common, with explicit statements about sensory experience or certainty. However, English speakers also rely on a repertoire of epistemic modals (“might,” “could,” “must”) to hedge or express indirectness, albeit in a less grammatically obligatory manner than in Uzbek [1; 39].

Discussion. The findings suggest that typological distinctions between an analytic language like English and an agglutinative language like Uzbek play a pivotal role in how perception is linguistically and cognitively framed. While English differentiates sense-related verbs through relatively diverse lexical items, Uzbek leverages a robust system of suffixes that encode aspect, modality, and evidentiality in a single morphological unit [3; 78]. These differences have practical implications for language learning and translation. English learners of Uzbek may initially struggle with the array of suffixes and the nuanced ways these forms encode evidentiality and speaker stance [6; 54]. Meanwhile, Uzbek learners of English must acquire an extensive vocabulary set for perception verbs (e.g., see/look/watch, hear/listen) and learn to differentiate usage contexts where Uzbek relies on morphological distinction. When translating texts involving perception – such as literary passages describing a character’s sensory experiences – translators must carefully account for these typological nuances. For instance, an English passage stating, “I saw him enter the room but wasn’t sure if he was supposed to be here,” might require Uzbek to specify evidential and aspectual

nuances, e.g., “Men uni xonaga kirganini ko‘rganman, lekin u bu yerda bo‘lishi kerakligini bilmayman” [7; 122]. Attention to evidential markers and context is essential to convey the speaker’s degree of certainty and perspective accurately.

From a cognitive standpoint, languages that systematically encode evidentiality can shape how speakers attend to and recall the source of the information. Studies in linguistic relativity propose that speakers of languages with dedicated evidential markers tend to be more aware of evidence sources than speakers of languages without such markers [1; 29]. Although the linguistic relativity hypothesis remains a topic of debate, there is growing consensus that linguistic structures direct speakers’ habitual attention, at least in subtle ways [4; 202].

Culturally, Uzbek expressions that emphasize hearing as a path to knowledge (e.g., “Eshitgan qulog‘ingdan ayrilma”) point to a tradition of oral transmission and communal learning [5; 60]. In English-speaking contexts, the emphasis on “seeing is believing” is evident in phrases like “I’ll believe it when I see it,” reflecting a tendency to link vision with direct, verifiable evidence [9; 94]. These cultural-linguistic patterns highlight how each language’s structure interacts with shared social values, thus shaping discourse strategies and thought processes [2; 71]. While the current paper surveyed a broad range of linguistic and cultural data, further research could include experimental psycholinguistic studies to examine how English and Uzbek speakers process perception verbs in real-time. Additionally, sociolinguistic investigations might explore generational differences in the usage of evidential markers in Uzbek or the influence of English loanwords on modern Uzbek speech communities. Such research could extend our understanding of how typological features continue to evolve under the pressures of globalization and language contact [5; 62].

Conclusion. This study has demonstrated that typological differences – namely the analytic nature of English versus the agglutinative nature of Uzbek – substantially affect how perception is conceptualized and linguistically represented. The morphological complexity of Uzbek allows speakers to seamlessly integrate evidentiality, aspect, and tense, while English encodes these nuances through separate lexical and syntactic means. Moreover, metaphorical usage and cultural connotations surrounding perception verbs further reinforce these typological patterns, shaping not only verbal expressions but also broader cognitive and social behavior. Future work should continue to bridge the gap between descriptive linguistic typology and cognitive studies, employing both corpus-based and experimental methods to deepen our understanding of how language-specific structures influence conceptualization. By shedding light on these cross-linguistic phenomena, we enrich our insight into the interplay between language form, cultural context, and the cognitive processes that underlie perception.

REFERENCES:

1. Whorf, B. L. (1956). *Language, Thought, and Reality: Selected Writings*. MIT Press.
2. Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things*. The University of Chicago Press.
3. Langacker, R. W. (2008). *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford University Press.
4. Talmy, L. (2000). *Toward a Cognitive Semantics: Vol. I*. The MIT Press.
5. Ibragimov, S. (2017). *Aspects of Uzbek Semantic Typology*. Tashkent: Fan.
6. Karimov, T. (2019). “Typological Features of Perception in Uzbek.” *Uzbek Linguistics Journal*, 12, 45–59.
7. Nurmonov, A. (2001). *Comparative Analysis of English and Uzbek Lexical Semantics*. Tashkent: O‘qituvchi.
8. Wierzbicka, A. (1996). *Semantics: Primes and Universals*. Oxford University Press.
9. Evans, V., & Green, M. (2006). *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Routledge.
10. Croft, W. (2003). *Typology and Universals* (2nd ed.). Cambridge University Press.

UO’K 82-34=512.145=3.112.2

AKA-UKA GRIMM ERTAKLARINING BEVOSITA VA BILVOSITA O‘ZBEKCHA TARJIMA VARIANTLARI XUSUSIDA

D.H.Karimova, PhD, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

A.A.Jumayev, PhD, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Barcha xalqlarning ma’naviy merosida qadimdan hozirgacha mustahkam o‘rin tutib kelayotgan ertaklarga oid ilmiy tadqiqotlar ko‘lami tarjimashunoslik, tilshunoslik, adabiyotshunoslik sohalarida yanada ortib bormoqda. Dunyo tarjimashunosligida hozirgacha nemis

ma'rifatchilik adabiyotining g'oyaviy-badiiy takomiliga katta hissa qo'shgan aka-uka Grimmlar ertaklari qator xorijiy tillarga, jumladan, o'zbek tiliga ham bevosita va bilvosita ko'p tarjima qilingan. Natijada ularning tarjima variantlari, invariantlari paydo bo'lganki, tarjimashunosligimiz bu hodisalarning nazariyasini puxta o'zlashtirishni, har biriga xos paradigmatic va kognitiv, lingvokulturologik xususiyatlarni aniq yoritib berishni taqozo etadi.

Kalit so'zlar: variantlilik, invariant, paradigmatic, kognitiv, lingvokulturologik xususiyatlar, fonetik prinsip, tarjima variant, motiv.

Аннотация. Масштабы научных исследований сказок, прочно вошедших в духовное наследие всех народов с древнейших времен, возрастают в области переводоведения, языкознания, литературоведения. Сказки братьев Гримм, внесших большой вклад в идейно-художественное развитие немецкой просветительской литературы в мировом переводоведении, были прямо и косвенно переведены на ряд иностранных языков, в том числе и на узбекский. В результате появились их переводческие варианты и инварианты, так что наше переводоведение требует основательного овладения теорией этих явлений, четкого выяснения характерных для каждого из них парадигматических и когнитивных, лингвокультурологических особенностей.

Ключевые слова: вариант, инвариант, парадигматические, когнитивные, лингвокультурологические характеристики, фонетический принцип, вариант перевода, мотив.

Abstract. The scope of scientific research on fairy tales, which have been firmly established in the spiritual heritage of all nations since ancient times, is increasing in the fields of translation studies, linguistics, and literary studies. The fairy tales of the Brothers Grimm, who have made a great contribution to the ideological and artistic development of German enlightenment literature in world translation studies, have been directly and indirectly translated into a number of foreign languages, including Uzbek. As a result, their translation variants and invariants appeared, so that our translation studies requires a thorough mastering of the theory of these phenomena, a clear elucidation of the paradigmatic and cognitive, linguo-cultural features specific to each of them.

Key words: variant, invariant, paradigmatic, cognitive, linguistic and cultural characteristics, phonetic principle, translation variant, motive.

Kirish. Dunyo xalqlari o'rtasidagi madaniy almashinuv va til orqali ifodalangan g'oyalar, afsonalar va ertaklar ko'plab tadqiqotlarga sabab bo'lgan. Ayniqsa, Grimm ertaklari kabi klassik asarlar, turli tillarga tarjima qilinishi bilan birga, ularning mazmuni va shaklida o'zgarishlarga uchraydi. Aka-uka Grimmlar tomonidan to'plangan ertaklar Germaniya xalqining boy madaniy merosini aks ettiradi. Ushbu ertaklar faqatgina fantastik qahramonlar va voqealar bilan cheklanmay, balki axloqiy saboqlarni ham o'z ichiga oladi. Ularning badiiy uslubi, til ifodasi va qahramonlarining xarakteristikasi ko'plab tarjimalarda muhim rol o'ynaydi [5;].

Ertaklarda ko'p qo'llaniladigan sehrli raqamlardan yana biri yettidir. Bunda yetti raqami miqdorni emas, balki «ko'p» tushunchasini anglatishga xizmat qiladi. Bu raqam nafaqat o'zbek, balki nemis xalq ertaklarida ham ko'p qo'llanishi kuzatiladi. Bunga aka-uka Grimmlar ertaklari orasida ham ko'plab misollar topiladi. “Yetti qarg'a” (“Die sieben Raben”), “Yetti shahzoda”, “Yetti botir”, “Yetti shvab” („Die sieben Schwaben“) kabilar shular jumlasidandir. Hatto aka-uka Grimmlar ertaklarining tarjimalaridan tartib berilgan va 1954-yilda chop qilingan bir to'plam “Yetti qarg'a” deb nomlanganini alohida ta'kidlash joiz [1; 37]. To'plam shu nomdagi ertak tarjimasi bilan boshlangan. Bu va yana ushbu to'plamning mundarijasidan joy olgan “Botir tikuvchi”, “Bo'ron kampir”, “Oltovlon bir bo'lib butun dunyoni aylanib chiqamiz”, “Bremen muzikachilari”, “Yosh pahlavon”, “Uch og'a-ini”, “Quyov bilan tipratikan”, “Sirli odamchalar”, “Foydali ish”, “Boyqush”, “Yalqov Geyns”, “Yetti botir”, “O'rmondagi uycha”, “Jinqarcha” ertaklari o'rin olgan [6;].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Aka-uka Yakob va Vilgelm Grimmlar nemis xalqining eng sevimli ertakchi-yozuvchilari bo'lib, ular yaratgan ertak butun jahon kitobxonlarning e'tiboriga tushgan. Bunda, albatta, ularning turli tillarga tarjima qilinishi muhim ahamiyat kasb etgan. Ular yaratgan ertaklarning birinchi to'plami “Bolalar va oila” (“Kinder und

Familie”) nomi bilan 1812-yilda, 1815-yilda ikkinchisi, 1822-yilda esa uchinchi kitoblari nashr qilingan. Bu kitoblar aka-uka Grimmlarning nomini dunyoga tanitdi va tez orada jahonning ko'pgina boshqa tillariga ham tarjima qilina boshlandi. Umuman aytganda, to'plamda aka-uka Grimmlarning 15 ta ertagi tarjimasi berilgan. Shundan “Bo‘ron kampir”, “Bremen muzikachilari”, “Yosh pahlavon”, “Sirli odamchalar”, “Foydali ish”, “Yalqov Geyns”, “Botir tikuvchi” – jami yettita ertak 1963-yilda “**Bo‘ron kampir**” nomi bilan chop etilgan ertaklar to'plamida takror keltirilgan [2; 102]. Shular orasida “Bo‘ron kampir” ertagi uch nafar boshqa-boshqa tarjimonlar tomonidan o'g'irilgani jihatidan variantlilik hosil qilgan. Bular: 1. M.Sodiqova varianti – 1954-yil. 2. R.Fuzailova varianti – 1963-yil. 3. Surayyo To'rxonova varianti. – 1978-yil.

Faqat bu variantni Surayyo To'rxonova bevosita emas, bilvosita rus tili orqali o'zbek tiliga o'g'irgani jihatidan farqlanib turadi. Bu variant joy olgan to'plam “Aka-uka Grimm ertaklari” deb nomlangan [3; 69]. Uning mundarijasidan “Bremen mashshoqlari”, “Quyon bilan tipratikan”, “Somon, cho'g' va loviya”, “Bir xumcha shovla”, “Bo‘ron kampir”, “Yetti qarg'a”, “Yalqov Geyns”, “Mitti odamchalar”, “Oqoyim va Guloyim”, “Uch baxtiyor”, “Qo'li gul qizcha”, “Botir tikuvchi”, “Tulki bilan g'ozlar”, “Uch aka-uka” ertaklari ham o'rin olgan.

Ko'rinyaptiki, bular orasida “Bremen mashshoqlari”, “Quyon bilan tipratikan”, “Bir xumcha shovla”, “Bo‘ron kampir”, “Yetti qarg'a”, “Yalqov Geyns”, “Mitti odamchalar”, “Oqoyim va Guloyim”, “Botir tikuvchi”, “Uch aka-uka” ertaklari qayta-qayta tarjima qilingani tufayli variantlilik hosil qilgan.

“Yetti qarg'a” yoki “Yetti shahzoda qarg'a” ertagining tarjima variantlari qiyosi:

M.Sodiqova varianti – 1954-yil “Yetti qarg'a”	Surayyo To'rxonova varianti. – “Yetti qarg'a” 1978-yil	“Yetti shahzoda qarg'a”
<i>Ein Mann hatte sieben Söhne und immer noch kein Töchterchen, so sehr er sichs auch wünschte [8; 109];</i>		
Boshlanma-zachinidagi farq:		
Bir bor ekan, bir yo'q ekan, bir kishi bor ekan. Uning yetti o'g'li bor ekan-u, qizi yo'q ekan, qizlik bo'lishni juda-juda orzu qilar ekan.	Bir odamning yettita o'g'li bo'lgan ekan. U bittagina qiz farzand ko'rishni juda-juda orzu qilar ekan.	Bir odamning yetti o'g'li bo'lib, bitta ham qizi bo'lmagan ekan. U esa qizi ham bo'lishini juda-juda istar ekan.
<i>Der Vater schickte einen der Knaben eilends zur Quelle, Taufwasser zu holen: die ändern sechs liefen mit, und weil jeder der erste beim Schöpfen sein wollte, so fiel ihnen der Krug in den Brunnen. Da standen sie und wußten nicht, was sie tun sollten, und keiner getraute sich heim. Als sie immer nicht zurückkamen, ward der Vater ungeduldig und sprach: "Gewiß haben sie's wieder über ein Spiel vergessen, die gottlosen Jungen [8; 108]."</i>		
Voqealar rivoji		
Otasi o'g'illaridan birini quduqqa yuboripti. Qolgan olti o'g'il ham u <u>blan</u> birga yugurib <u>ketishi</u> pti. Quduq boshida to'polon <u>boshlanipti</u> – <u>harqaysisi</u> avval suv olishga <u>intili</u> pti, – axiri ko'zachani quduqqa tushirib <u>yuborishi</u> pti. So'ngra ular quduq boshida to'planib nima qilishni bilmay hayron bo'lishipti. Uyga ko'zasiz qaytishga <u>qo'rqishi</u> pti. O'g'illaridan hech darak bo'lmaganidan keyin toqati toq bo'lgan ota jahl <u>blan</u> : – Yana o'yin <u>blan</u> bo'lib, hamma gapni <u>unutishi</u> pti, shekilli, yalqov o'yinqaroqlar!	Ota o'g'illaridan birini suv keltirishga jo'natibdi. Qolgan oltita aka-uka ham unga ergashib boraverishibdi. Ularning bari suvni birinchi bo'lib olib kelishga shoshilishibdi. Biroq ehtiyotsizlik qilishganidan ko'za quduqqa tushib ketibdi. Bolalar nima qilishlarini bilmay gangib qolishibdi. Otalarining oldiga qanday qilib suvsiz borishsin axir? Suvga ketgan o'g'illarining hech biridan darak bo'lavermagach, otaning toqati ham tugabdi. Ular nega kelmayapti? Suvga ketdik deb qayerga gumdon bo'lishdi ekan? Yoki o'tloqda o'ynab yurishganmikin?	Shuning uchun ota o'g'illaridan birini yaqindagi quduqqa suvga yuboribdi. Uning ketidan qolgan olti aka-uka ham yuguribdi. Aka-ukalar quduq yonida janjallashib qolishibdi – axir har qaysisi ham suvni birinchi bo'lib olgisi kelar ekan-da. To'palonda ko'zani quduqqa tushirib yuborishibdi. Ular quduqning atrofida to'planishib, nima qilishlarini bilmay turishaverishibdi; ko'zasiz uyga qaytishga qo'rqishibdi. Otaning kuta-kuta toqati toq bo'libdi. Ulardan esa hamon darak yo'q emish.
Yechim sari siljish: safar motivi		
Kunlardan bir kun qiz butun dunyoni aylanib akalarini topish uchun uyidan sekingina chiqib ketipti. Yo'lda o'chdan o'lmaslik uchun biroz non, tashnalikdan qiynalmaslik uchun bir ko'za suv, charchaganda o'tirib dam olish uchun bitta stulcha va ota-	Nihoyat u akalarini izlab topishga ahd qilibdi va hech kimga aytmasdan safarga o'tlanibdi. Qizcha yo'lga kerakli buyumlar, oziq-ovqat va ota-onasi sovg'a qilgan uzukni ham o'zi bilan olib ketibdi.	U kunlarning birida dunyoni kezib, akalarini topish maqsadida uydan chiqib ketibdi. U uydan ota-onasidan esdalik uchun bir uzuk, ochlikdan o'lib ketmaslik uchun ozgina non, suvsab qolmaslik uchun bir

onasidan esdalik uchun bitta uzuk <u>olvolipti</u> .		ko'zacha suv, yo'lda o'tirib hordiq chiqarish uchun kursicha olibdi, xolos.
Ertakda yetti raqami		
Mitti odam qarg'alarga yetti talinkada ovqat va yetti stakanchada suv keltirib qo'yipti. Singilcha <u>harqaysi</u> talinkadagi ovqatdan jindak-jindakdan totib ko'ripti, <u>harqaysi</u> stakandagi suvdan bir ho'plamdan ichib ko'ripti. Eng oxirgi stakanchaga uyidan olib kelgan uzukni tashlab qo'yipti. Havoda shov-shuv tovushlari eshitilibdi. – Qarg'alar uyga qaytib kelyaptilar, – <u>deпти</u> mitti odam.	Shundan so'ng u dasturxon yozib, yettita tovoqchada ovqat, yettita kosachada sharbat keltiribdi. Qizcha ataylab har bir tovoqchadan bir chindimdan ovqat, har bir kosachadan bir qultumdan sharbat ichibdi va uzukchasini yettinchi kosachaning ichiga solib qo'yibdi. O'zi esa darrov bir burchakka berkinib olibdi. Shu payt birdan qushlarning patillagan tovushi eshitilibdi. Yeti nafar qarg'a kelib ovqatlanishga o'tirishibdi.	Pakana odamcha qarg'alarga yettita likopchada ovqat, yettita qadahchada suv keltirib qo'yibdi. Singil esa har qaysi likopchadan bir luqmadan totibdi, har qaysi qadahchadan bir qultumdan ichibdi. So'nggi qadahchaga esa uyidan olib kelgan uzukni tashlabdi. Ko'p o'tmay havoda qanotlarning shovillashi eshitilibdi. – Qarg'alar uyga qaytib kelishyapti, – debdi pakana odamcha.
Und sie herzten und küßten einander, und zogen fröhlich heim [8;112].		
Ertak tugallanmasi		
Keyin sevinchlarga to'lib, uylariga jo'nab <u>ketishipti</u> .	Inoq aka-ukalar va singil bir-birlarini sog'inch ila bag'riga bosishibdi va tezda o'z uylariga, ya'ni mehribon otanalari diydoriga shoshilibdilar.	Keyin hammalari qo'l ushlashib, ota-onalari huzuriga jo'nashibdi.

Bu jadvalning birinchi ustunida tagiga chizilgan so'zlar o'z davridagi talaffuz (orfoepik) me'yorlarga moslab keltirilgani ko'rsatildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Umuman aytganda, M.Sodiqova 1954-yilda bevosita o'g'irgan variant bilan Surayyo To'raxonova 1978-yilda rus tili orqali bilvosita tarjima qilgan variant o'zaro qiyoslanganda, kirish qismi, voqealar rivoji, kulminatsiyasi, yechimi, asosiy motivlari talqinida tipologik va differensial belgilar borligi aniqlandi. Shu asosda ular bir-biriga nisbatan tarjima varianti sifatida e'tirof qilindi. Ular bilan bir qatorda "Yeti shahzoda qarg'a" nomi bilan tarjima qilingan ushbu ertaklarning yana bir varianti ham yonma-yon tahlilga tortildi. Bu uchala ertakda keltirilgan otaning farzandli bo'lish orzusining ushalishi, ota qarg'ishi tufayli o'g'illarning qush (qarg'a) ko'rinishiga evrilishi, yo'l, uzuk-belgi motivlari, sehrli ertaklarga xos tilsimotning yechilishi singarilar ularni umumlashtirgan asosiy belgilardir. Faqatgina "Yeti shahzoda qarg'a" ertagida qarg'aga evrilgan yigitchalar shahzoda ekani bilan "Yeti qarg'a"dagi bolalar obrazidan ijtimoiy mavqei ta'kidlanayotgani bilan farq qiladi.

Shuni aytish joizki, nemis tilida yaratilgan nutqiy ifodaning shakl va mazmun birligini unga noqardosh hisoblangan o'zbek tilida saqlash, qayta yaratish o'ziga xos murakkab jarayondir. Bu mutarjimdan ijodkorlik mahorati hamda katta mas'uliyatni talab etadi. Tarjimashunoslikning esa o'z talab, norma, usul va qonuniyatlari bor. Aka-uka Grimmlarning ertaklari boy syujeti, barkamol badiiyati va ommaviyligi bilan jahon folklorida o'z o'rniga ega. Ulardagi obraz va personajlar tavsifining tarjimada aniq aks etishi o'quvchining tasavvurini kengaytiradi. Ularning o'zbekcha tarjimalari xalqimiz vakillarini nemis xalqining milliy an'analari, turmush tarzi, kiyim-kechaklari, milliy taomlari, yashash o'rne, muhiti, mehnat sharoiti, o'ziga xos axloq-odob qoidalari bilan tanishtiradi. Ba'zan tarjimalar asosida nemis tilidagi ayrim so'zlarning o'zbek tiliga o'zlashtirilgani ham ko'zga tashlanadi.

Ba'zi tarjimalarda nemis millati ma'naviyati va madaniyatini namoyish qiluvchi detallar mutarjim aybi bilan o'zbekona tushunchalarga bog'lab ifodalanishi natijasida ko'milib ketgani ayonlashadi. Xususan, tasvirlangan voqealarni "mahalliy sharoitlarga moslashtirish" hollari yuz bergan. Natijada nemis millatiga xos ayrim taom, kiyim-kechak, musiqa asboblari nomlari bizdagi shunday narsalar nomi bilan o'zgartirib berilgani ko'rinadi.

Xulosa va takliflar. Aka-uka Grimm ertaklari tarjimasi uchun asar tanlashda, avvalo, ularning mavzusiga, ba'zan shaklining, syujetining ixchamligiyu qiziqarliligiga, an'anaviy obraz va motivlarga egaligiga e'tibor qaratib saralangan. Chunki aka-uka Grimm ertaklarida dangasa va

epchil qizlar, o'zi yosh bo'lishiga qaramay, katta aql va jismoniy qudratga ega bo'lgan yosh, uddaburon yigit-qizlar, kambag'al kosibga yordam bergan sirli mitti odamchalar, go'zal, ammo kamtarin, mehnatkash yetim qizlar obrazi alohida o'rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ака-ука Гриммлар. Етти қарға. – Тошкент: Ўздав нашриёти, 1954. – 128 б.
2. Ака-ука Гриммлар. Бўрон кампир. Эртақлар. – Тошкент: “Ёш гвардия”, 1963. – 74 б.
3. Ака-ука Гримм эртақлари. Русчадан Сурайё Тўрахонова таржимаси. – Тошкент: “Ёш гвардия”, 1978. – 80 б.
4. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – 2-е изд., стер. – М: УРСС: Едиториал УРСС, 2004.
5. Halimovna K.D. On the history of the creation of grimm brothers' fairy tales and their translations into uzbek //euro-asia conferences. – 2021. – т. 3. – №. 1. – с. 85-87.
6. Каримова Д. Х. Вариантность в переводе (на примере произведений братьев Гримм) //Вестник науки и образования. – 2019. – №. 4-2 (58).
7. Halimovna K. D. Variability and invariability in fairy tales (As the example of the translation of grimm fairy tales) //International Journal of Psychosocial Rehabilitation. – 2020. – Т. 24. – №. 1. – С. 138-144.
8. https://www.grimmstories.com/de/grimm_maerchen/die_sieben_raben

UO'K 81'373:811.111

TURLI TIZIMLI TILLARDA MODAL SO'ZLARNING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Z.G'.Karimova, dots., Toshkent davlat agrar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Turli tillar tizimida modal so'zlar so'zlovchining fikriga nisbatan sub'ektiv munosabatini ifodalovchi nutq birliklari hisoblanadi. Bu birliklar alohida gap shaklida yoki gap tarkibida kelishi mumkin. Gap tarkibida kelganda, gapning qaysidir qismiga yoki butun gapga tegishli bo'lishi ularning so'z-gaplik xususiyatini ko'rsatadi. Ushbu maqolada turli tillar tizimida modal so'z-gaplarning tasnifi, ularning turli kontekstlarda qo'llanishi, muloqot jarayonidagi o'rni va nutqiy ekspressiv ta'siriga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: modal so'z-gaplar, turli tizimli tillar, sub'ektiv, muloqot jarayoni, ekspressiv ta'sir.

Аннотация. Модальные слова в системе различных языков являются речевыми единицами, выражающими субъективное отношение говорящего к своему высказыванию. Эти единицы могут встречаться как в виде отдельных предложений, так и в составе предложения. Когда они встречаются в составе предложения, их связь с определенной частью предложения или с целым предложением показывает их слово-предложенческая характеристика. В данной статье особое внимание уделяется классификации модальных слово-предложений в системе различных языков, их применению в разных контекстах, роли в процессе общения и их экспрессивному влиянию в речи.

Ключевые слова: модальные слово-предложение, различные языковые системы, субъективный, процесс общения, экспрессивное влияние.

Abstract. In the system of different languages, modal words are speech units that express the subjective attitude of the speaker to his thoughts. These units can appear as independent sentences or as part of a sentence. When included in a sentence, they may relate to a specific part of the sentence or the entire statement, demonstrating their word-sentence nature. This article focuses on the classification of modal word-sentences in different languages, their use in various contexts, their role in communication, and their expressive impact in speech.

Keywords: modal speech acts, different structures languages, subjective, communication process, expressive impact.

Modal so'zlar kommunikantning bildirayotgan fikriga sub'ektiv munosabatini ifodalovchi nutq birliklaridir. Modal so'zlar alohida gap shaklida yoki gap tarkibida kelishi mumkin. Gap tarkibida kelganda, gapning qaysidir qismiga yoki butun gapga tegishli bo'ladi. Bu holatda modal so'z-gaplar kirish so'z vazifasini bajarib, boshqa bo'laklardan vergul bilan ajratiladi. Tilshunos R.A.Komiljonova modallarga mansub bo'lgan so'zlarni ikki guruhga bo'ladi: 1) kirish-modal so'zlar; 2) qo'shma kesim komponenti bo'lib keluvchi modal so'zlar. Tilshunos ularni semantik jihatdan ham ichki turlarga

ajratadi. Jumladan, kirish-modal soʻzlarni oʻn uch turga, qoʻshma kesim komponenti boʻlib keluvchi modal soʻzlarni olti turga tasniflaydi.[1] Dastlab rus tilshunosligida modallar ravish tarkibiga kiritilib, ularga ravish soʻz sifatida qaralgan. Boshqird tilshunosi K.Z.Zakiryanov maqolasida L. V. Sherba modallarni soʻz turkumlaridan butunlay chiqarib yuborganini hamda V.V.Vinogradov ularni mustaqil soʻz turkumi sifatida aniqlaganini eʼtirof etadi.[2] Tishunosning fikricha, modal soʻzlarning morfologik maqomi noaniqligi, asosan, ularning mazmunini turlicha talqin qilish va modal soʻzlarni semantik-grammatik kategoriya sifatida talqin qilishda birlikning yoʻqligi bilan bogʻliq. Turli mualliflarning konsepsiyalarida bu tushunchaning mazmuni va uni ifodalash usullari (ushbu soʻzlar guruhini tashkil etuvchilar salmogʻi) mos kelmaydi. Olimlar oʻrtasida modallik va baholovchilik, emosionallik, kommunikativ tipdagi gaplar kategoriyalari oʻrtasidagi munosabatlar ham bahslarga sabab boʻladi. K.Z.Zakiryanov modal soʻzlarni alohida soʻz turkumiga ajratish kerak, bunga modal soʻzlarning oʻziga xos semantik, morfologik hamda sintaktik xususiyatlar majmuiga ega ekanligi asos boʻladi degan xulosaga keladi. “Bizning fikrimizcha, anʼanaviy rus tili morfologiyasida modal soʻzlarni tavsiflash va ularning nutq birligi sifatidagi mavqeini aniqlash uchun barcha imkoniyatlardan toʻliq foydalanilmagan. Modal soʻzlar mavjud nutq birliklarining eng yosh guruhi sifatida shakllanish va tilshunoslikdagi tushuntirish jarayonini boshdan kechirmoqda.”[3] L.A.Guseva modal soʻzlarning metamatndagi vazifalarini oʻrganar ekan, modal soʻzlarning koʻpchiligi nutqning tegishli muhim boʻlaklarining leksiklashgan soʻz shakllari boʻlganligi uchun ular grammatik kategoriyalar – hol, shaxs, son, zamon, maylning shakliy koʻrsatkichlarini (prepozitsiya, fleksiya) saqlab qoladi deb, taʼkidlaydi. I. G. Kalyaginaning fikriga koʻra, modal soʻzlar “maʼlum darajada leksik xususiyatga ega boʻlib, bir tomondan, ularni semantik tasniflash imkonini beradi, lekin boshqa tomondan, ular leksik jihatdan mazmunsiz, chunki nominativ funksiyaga ega emas”.[4] “Modal soʻzlarning sintaktik vazifasi gapning kirish aʼzosi yoki kamdan-kam hollarda soʻz – gapning vazifasidir. Modal soʻzlar tasdiq va inkor soʻz-gaplariga oʻxshash “Ha” va “Yoʻq” jummalari vazifasini bajarishi mumkin. Biroq *Ha* va *Yoʻq* soʻz-gaplari hech qachon oʻz maqomini oʻzgartirmaydi, modal soʻzlar esa soʻz-gap (dialogda) yoki gapda kirish soʻzlari boʻlishi mumkin.”[5] F.Sh.Salixov ingliz, rus va tojik tillarida modal soʻzlarni tahlil qilar ekan, ingliz tilida modal soʻzlar muallifning oʻz bayonotiga boʻlgan munosabatini bildiradi, gapda aytilgan narsaga ishonch, shubha, taxmin, ijobiy yoki salbiy baho beradi, deb taʼkidlaydi.[6] U modallarni oddiy (sure, perhaps), yasama (surely, naturally, really) va qoʻshma (maybe, tobesure) boʻlishi mumkinligini tahlil qiladi. Modal soʻzlarning guruhlariga ajratish borasida ham turli xil qarashlar mavjud. M.M.Joʻraeva oʻzbek tilidagi modal soʻzlar kelib chiqishi jihatidan 2 guruhga boʻlinishini taʼkidlaydi: sof modallar hamda vazifadosh modal soʻzlar.[7] Vazifadosh modallarga soʻzlar qaysidir soʻz turkumiga oid boʻla turib, oʻrni kelganda soʻzlovchining oʻz fikriga qoʻshimcha munosabatini anglatish uchun modal soʻz sifatida qoʻllanadigan lugʻaviy birliklar (toʻgʻrisi, chamasi, aftidan, muhimi, ehtimol) deb taʼrif beradi. Baʼzi manbalarda anʼanaviy tilshunoslikda inkor va tasdiq soʻzlar modal soʻzlar qatorida oʻrganilishiga urgʻu beriladi.[8] Baʼzi manbalarda *Ha* va *yoʻq* soʻz-gaplari oʻz maqomini oʻzgartirmaganligi sababli modal soʻzlardan farq qilinishi keltirilgan.[9;5] Shunga koʻra, tilshunos R.Bobokalonov modal va tasdiq-inkor soʻz-gaplarni alohida guruhlariga ajratib tadqiq qilgan. [10] Turli tizimli tillar nazariyasida modal soʻzlar maʼno jihatidan farqlangan holda oʻrganiladi. Jumladan, ular fikrning rostligini, realligini: *darhaqiqat, haqiqatdan, aslida, rostdan ham; really, truly, in fact, indeed; действительно, на самом деле, правда; en effet, en réalité, vraiment;* qatʼiylilikni: *soʻzsiz, shubhasiz; without a doubt, undoubtedly, unquestionably; без слов, без сомнений, несомненно; sans doute, indubitablement, incontestablement;* bildirilayotgan fikrga ishonchni: *albatta, boʻlmasachi; of course, certainly, definitely; конечно, обязательно; bien sûr, certainement, évidemment;* bildirilayotgan fikrning tabiiyligini: *tabiiyki, oʻz-oʻzidan; naturally, obviously, automatically; естественно, очевидно, само собой; naturellement, évidemment, automatiquement;* gumonni: *ehtimol, balki; perhaps, probably, maybe, perhaps; возможно, наверное, может быть; peut-être, probablement, possiblement;* fikrning taxminligini ifodalashga xizmat qiladi: *shekilli, chamasi, chogʻi; apparently, approximatel; похоже, кажется, видимо; il semble, apparemment, on dirait.*

Quyidagi Ozod Sharafiddinovning Said Ahmad haqida yozgan fikriga e'tibor qaratamiz: **Ehtimolki**, xuddi shu taqriz Said Ahmadni o'zi to'g'risida, o'zi tanlagan yo'l xususida, kitobxon ko'nglini topish, uning uchun foydali asar yaratish to'g'risida ilk marta jiddiy o'ylab ko'rishga majbur etgan bo'lishi mumkin. **Lekin sirasini aytganda**, Said Ahmad zoxiran qaraganda, sirtiga suv yuqtirmaydigan odamga o'xshab ko'rinardi. **Har holda**, tabiatan xushchaqchaq odam bo'lgani uchun har kanday tanqiddan keyin ham ko'p o'tmay yana avvalgiday hazilkash, kuvnoq bo'lib qolaverardi. **Holbuki**, u paytlarda partiya «tanqid — kelajakning mevasi» degan shiorni keng tarqatgan bo'lsa-da, tanqidlarning birov havas qilarlik siyog'i yo'q edi. (S.Ahmad. “Tanlangan asarlar”) Mazkur parchada muallif taniqli yozuvchi Said Ahmad xususiyatlariga baho berar ekan, har bir jumlaning nomustaqil modal so'zlar bilan boshlaganligi o'quvchi e'tiborini tortadi. Parchada gumon ma'nosini ifodalovchi modallashgan (ehtimolki), ta'kid ma'nosini ifodalovchi sof modal (sirasini aytganda), chamalash ma'nosini bildiruvchi modalsimon (har holda), ta'kid ma'nosini ifodalovchi modallashgan (holbuki) so'z-gaplar yozuvchi haqidagi fikrlarni yorqinlashtirishga hamda kontekst ta'sirini oshirishga xizmat qilgan.

Ba'zi modal so'z-gaplar gap tarkibiga (Pm) tarkibidagi modal va tasdiq/inkor ma'nosini muayyanlashtiradi, ya'ni gapning kesimi bilan bog'lanadi. Shu boisdan, ular modal yoki kirish kengaytiruvchi deb ataladi. Sub'ektiv munosabat, his-tuyg'ularni ifodalanishi modal yoki kirish kengaytuvchilarning xususiyatlaridandir:

O'zb.t.: **Hayriyatki**, bugun havo ochiq.

Ing.t.: **Fortunately**, the weather is clear today.

Rus t.: **К счастью**, сегодня ясная погода.

Fran.t.: **Heureusement**, le temps est clair aujourd'hui.

Turli tizimli tillarda suxbatdosh fikrini tasdiqlash yoki rad etishda qo'llanadigan keng tarqalgan modal so'zlar mavjud:

O'zbekcha: — Men bilan boqqa borasanmi?

— **Albatta**. Qachon?

— *Sizningcha u qiz o'zbekmi?*

— **Shubhasiz**.

Inglizcha: — *Would you like to go to the park with me?*

— **Of course**. When?

— *Do you think that she is Uzbek?*

— **No doubt**.

Ruscha: — *Хочешь пойти со мной в парк?*

— **Конечно**. Когда?

— *Ты думаешь, она узбечка?*

— **Несомненно**.

Fransuzcha: — *Veux-tu aller au parc avec moi ?*

— **Bien sûr**. Quand ?

— *Tu penses qu'elle est ouzbèke ?*

— **Sans aucun doute**.

Xulosa. Shunday qilib, turli tizimli tillarda modal ifodalar kommunikantlar o'rtasida sub'ektiv munosabatni ifodalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ular alohida gap shaklida yoki gap tarkibida boshqa bo'laklar bilan grammatik bog'lanmasdan, muayyan ma'no nuanslarini ifodalaydi, shuningdek, nutqiy ekspressivlikni oshirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, modal so'z-gaplarning tasnifi va ularning turli kontekstlarda turlicha ishlatilishi muloqot jarayonidagi pragmatik ahamiyatini belgilaydi. Umuman olganda, ularning o'rganilishi turli tillardagi nutq madaniyati va kommunikativ jarayonlarni anglashda yaqindan yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Комилжонова Р.А. Хозирги замон ўзбек тилида модал сўзлар. – Тошкент, 1975. – Б. 128–143.
2. Закирьянов К.З. Модальные слова как особая часть речи. Доклады Башкирского университета. 2022. Том 7. №6. – С.379.
3. Гусева Л.А. Модальные слова как часть речи. Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2017. № 1(67): в 2-х ч. С. 109-113.

4. Калягина И. Г. Зависимость варианта значения модального слова от контекста его употребления // Вестник Новгородского государственного университета им. Ярослава Мудрого. 2015. № 4 (87): в 2-х ч. Ч. 1. С. 154-158.
5. Солихов Ф. Ш. Модальные слова, выражающие значение модальности предположения в английском языке. <https://cyberleninka.ru/article/n/modalnye-slova-vyrazhayuschie-znachenie-modalnosti-predpolozheniya-v-angliyskom-yazyke/viewer>. – С. 376-380.
6. Солихов Ф.Ш. Функционально-семантическое поле модальности предположения и способы его выражения в разнотипных языках (на материале английского, русского и таджикского языков): дисс.... канд. филол. наук. Душанбе, 2015. - 197 с.
7. Жўраева М.М. Француз ва ўзбек эртакларида модальлик категориясининг лингвокогнитив, миллий маданий хусусиятлари. Фан нашриёти, Тошент – 2016. Б.127
8. Турниязова Ш.Н. Матн деривациясида инкор ва тасдиқ сўзларнинг ўрни. <https://inlibrary.uz/index.php/mlrfear/article/download/5824/6004> Б.81–83
9. Бобокалонов Р.Р. Ўзбек тилида семантик-функционал шаклланган сўз-гаплар: Филол. фан. номз.... дисс. – Тошкент, 2000. – 135 б.

UDC 101.8:651.9

TRANSLATION AS A COGNITIVE PROCESS

N.F. Kasimova, DSc, Associate Professor, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Maqolada tarjimada asliyatni idrok etishning kognitiv jarayonlari masalasi asl va tarjima tillari o'rtasidagi farqlar hamda tarjimonning kognitiv imkoniyatlari nuqtayi nazaridan ko'rib chiqiladi. Tarjimaning kognitiv jarayonlarini o'rganishda olimlar ushbu jarayonlarga oid bilimlarning tarjima jarayonida qanday saqlanishi va faollashishini tushuntirishga harakat qilmoqdalar.

Tayanch so'zlar: kognitiv tarjima, virtual tarjima, semantik reprezentatsiya, matnni kodlash va dekodlash, avtomatlashtirilgan amallar, tarjimada intuitsiya.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы когнитивных процессов восприятия оригинала в переводе с точки зрения различий между языком оригинала и перевода, а также когнитивных возможностей переводчика. При изучении когнитивных процессов перевода ученые стремятся объяснить, как знания, относящиеся к этим процессам, сохраняются и активизируются при осуществлении перевода.

Ключевые слова: когнитивный перевод, виртуальный перевод, семантическая репрезентация, кодирование/декодирование текста, автоматизированные операции, интуиция в переводе.

Abstract. The article examines the issues of the cognitive processes of perceiving the original in translation from the perspective of the differences between the original language and the translation, as well as the cognitive capabilities of the translator. When studying the cognitive processes of translation, scientists strive to explain how knowledge related to these processes is preserved and activated during translation.

Key words: cognitive translation, virtual translation, semantic representation, text encoding/decoding, automated operations, intuition in translation.

Modern translation studies are characterized by a variety of research methods and approaches to the study of this field. Interest and attention to science and translation practice led to the emergence of a number of directions, schools and theoretical concepts. As S. Bassnett notes, today we are witnessing a kind of "translational rise," as "translation, which was previously considered a secondary research object, is now perceived as a process that forms the basis of intercultural communication and mutual understanding between people" [2].

When studying the cognitive processes of translation, researchers aim to explain how knowledge related to these processes is stored and activated during the act of translation. Several scholars, employing the concept of virtual translation, emphasize that a representation of the potential target text is formed almost instantaneously in the translator's mind. "When we translate, our consciousness holds both a representation of the source text and simultaneously a representation of the text we intend to create in the target language" [6]. Some researchers define translation as a virtual

process, while others, using the concept of semantic representation, emphasize the existence of a mental model of the translation process [3]. Semantic representation is understood as "the mental representation assigned to linguistic expressions based on their linguistic features." In the translation process, an analogous text exists only in a cognitive form, and the translation process itself is carried out "by decoding the source text in short-term (operational) and long-term memory and encoding the target text through the semantic representation of the source text, which exists outside of language" [5]. According to some linguists, "semantic representation encompasses pragmatic, syntactic, and semantic information and reflects the stages of analyzing the source text. The first stage is syntactic analysis, in which the linear chain of signs is broken down into syntagms. The second stage is semantic analysis or the identification of concepts. The third stage is pragmatic analysis, which involves defining the communicative type, purpose, and functional elements of the sentence. As a result of further processing, semantic representations under the influence of the context take the form of propositional thoughts. Propositional forms have certain logical properties, and two propositional forms can have common logical properties". The similarity of mental representations based on common logical properties is called "interpretative similarity." Therefore, translation is "an interlingual interpretive activity, as a result of which the translated text acquires an interpretive similarity with the original text." According to A.G. Minchenkov, "in the process of translation, the original text is not transformed, but serves as a source of activation in the consciousness of certain concepts, primarily those concepts that express the prototypical meanings of words in the text. These concepts interact with each other, as well as with background knowledge and knowledge of the entire context, becoming meanings that form a certain semantic structure in the mind. No problems arise when any concept that is part of the conceptual structure is completely or almost completely coinciding with the concept that makes up the meaning of the word in the target language. Serious difficulties can arise if any meaning in the original text does not match the meanings of other language units known to the translator. In this case, the translator is forced to perform thought operations with concepts. At this stage, the language of thinking is used, whose structural units are nonverbal concepts. Thinking language is much broader than natural language, so its possibilities are unlimited both in terms of what can encompass human consciousness and in terms of choosing ways to combine concepts and their configurations" [2]. Since translation is related to a person's mental activity, the perception of the translated text also depends on the translator's direct experience.

Translators use both methods of information processing not only in understanding (decoding) the original text, but also in the process of forming (encoding) or creating the translated text. In this case, the application of background knowledge helps to choose the most accurate equivalents in the translation language. Thus, if at the first stage the translator creates a broader context for a better understanding of information in a foreign language, then in the process of creating a translation text, he forms a new context in the target language and ensures its sufficient adequacy and accuracy. The use of the inductive method of information processing in the process of forming a translation text with insufficient knowledge of the topic in the target language compels the translator to follow the laws of the target language, which can lead to the loss of textual features of a certain genre or style.

In addition to the methods of information processing (induction and deduction) analyzed above, some translation researchers highlight abduction. This term, first introduced by Ch.S.Peirce, is understood as "the cognitive order of accepting hypotheses." Regarding the translation process, this procedure implies for the translator a transition from an "untranslatable" fragment of the original text to its equivalent. Thus, with the help of abduction, the translator makes an intuitive "jump" from uncertain data to a hypothesis about their possible significance. In our opinion, abduction, which is not sufficiently understood in modern translation theory, requires further research. Studying the process of overcoming untranslated text fragments in the context of a lack of information to make a reasonable translation decision is promising from the perspective of further translation development.

Conscious and automatic processes in translation, intuition. Following V.N. Komissarov and some other scholars, it can be noted that translation is a complex type of speech-thinking activity that includes specific knowledge and skills, some of which can be transformed into semi-automatic or automatic skills/skills and used intuitively. At the same time, the process of creating a translation text

becomes complex, while the solution takes place quickly, as if automatically, and the translator cannot explain why he chose a particular translation option, and must overcome the translation difficulties, that is, he must consciously pay attention to a specific problem in the translation process, analyze many different translation options, etc. [1]. As can be seen, the translation process is assessed as a linguistic phenomenon occurring at the levels of consciousness and subconsciousness, the translator is constantly facing a choice and feels responsible for making a permanent decision. According to D. Robinson, translation is an intellectual process that often occurs outside our consciousness and manifests itself as a result of learning, experience stored in memory. According to some other translators, the process of creating a translated text can take place quickly, without much effort (automatically) or slowly (consciously), while the translator must perform cognitive actions to solve a specific problem, analyze many different options [4]. The conscious part of the process can be observed directly using various research methods.

Often, the translator strives to minimize the cognitive load and uses "ready-made solutions" stored in his memory, he turns to more complex processes when facing a translation problem. Representatives of psychology also speak of the automation of the thought process, which is part of the translation process and is considered a private case. As a rule, the degree of automation of certain translation operations can only be assessed depending on the external features of the translation process. Automated operations are performed for translators unconsciously and have no appearance. In turn, the conscious processes observed on the outside lead to a change in the translator's behavior (interruptions, vocabulary, gestures, etc.).

Summarizing the presented conclusions, it can be said that in the process of translation, complex mental processes occur in the mind and thinking of the translator, which from a psycholinguistic point of view can be recognized as one of the effective methods of making translation decisions.

LIST OF USED LITERATURE:

1. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. Учебное пособие. Москва, 2001. – 424 с.
2. Минченков А.Г. Когниция и эвристика в процессе переводческой деятельности. Санкт-Петербург: Антология, 2007. – 256 с.
3. Bell R.T. Translation and Translating: Theory and Practice. – London, 1993. – P. 56.
4. Dimitrova Englund B. Expertise and Explication in the Translation Process. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2005. – P. 26.
5. Holmes J.S. Translated Papers on Literary Translation. – Amsterdam, 1988. 117 p.
6. Katan D. Translating Cultures: an Introduction for Translators, Interpreters, and Mediators. Manchester: St Jerome, 2004. – P. 124.
7. Neubert A. & Shreve G.M. Translation as Text. – London: Kent State University Press, 1992. – P. 14.

UO'K 882.09+803

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA "KO'L" NOMLARI BILAN BOG'LIQ MAQOLLARNING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Sh.K. Kayumova, PhD, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillarida "ko'l" so'zi bilan bog'liq maqollarning leksik-semantik tahlili amalga oshirilgan. O'zbek tilidagi maqollarda ko'l hayot, farovonlik va jamoaviy uyg'unlik ramzi sifatida namoyon bo'lsa, ingliz tilida u tinchlik, mulohaza va hissiyot bilan bog'liq. Tadqiqotda ikki tildagi maqollarning o'xshashliklari va madaniy kontekst asosidagi farqlari yoritilgan. Bu maqola turli tillar va madaniyatlar kesimida xalqona hikmatlarning universal va o'ziga xos jihatlarini ochib beradi.

Kalit so'zlar: maqollar, ko'l, leksik xususiyatlar, semantik xususiyatlar, frazeologiya.

Аннотация. В статье представлен лексико-семантический анализ пословиц, связанных со словом «озеро» в узбекском и английском языках. В узбекских пословицах озеро является символом жизни, процветания и коллективной гармонии, тогда как в английском языке оно ассоциируется с миром, размышлениями и эмоциями. В исследовании подчеркиваются сходства и различия между пословицами в двух языках на основе культурного контекста. В этой статье рассматриваются универсальные и уникальные аспекты народной мудрости в разных языках и культурах.

Ключевые слова: пословицы, озеро, лексические особенности, семантические особенности, фразеология

Abstract. This article conducts a lexical-semantic analysis of proverbs related to the word “lake” in Uzbek and English. In Uzbek proverbs, the lake is a symbol of life, prosperity and collective harmony, while in English it is associated with peace, reflection and emotion. The study highlights the similarities and differences in the cultural context of proverbs in the two languages. This article reveals the universal and specific aspects of folk wisdom across different languages and cultures.

Key words: proverbs, lake, lexical features, semantic features, phraseology.

Til – har bir millatning ma'naviy boyligi, uning madaniyati va urf-odatlarini aks ettiruvchi vosita hisoblanadi. Maqollar esa xalq donoligi, hayotiy tajribalari va dunyoqarashining mujassamlangan shaklidir. Shuningdek, maqollar xalqning dunyoqarashi, madaniyati va falsafasini aks ettiruvchi muhim til vositalaridir. Ko'l tushunchasi ko'plab madaniyatlarda ramziy ahamiyatga ega bo'lib, tabiat, hayot va inson his-tuyg'ularining metaforasi sifatida xizmat qiladi.

Maqollar tilning boy leksik qatlamidan foydalangan holda, qisqa va aniq shaklda chuqur mazmunni ifoda etadi. O'zbek tilida “ko'l” so'zi asosan tabiatni, tinchlik va osoyishtalikni, ba'zan esa kenglik va ulug'likni ifodalaydi. Ingliz tilida esa “lake” so'zi o'xshash ma'nolarga ega bo'lib, ayrim hollarda romantik yoki melankolik kayfiyatni aks ettiradi.

Masalan, o'zbek tilida *Ko'lni suv qilar, elni – odil podshoh* – ushbu maqolda “ko'l” “suv” bilan bog'lanib, hayotning asosiy manbai sifatida qaraladi. Shu bilan birga, adolatli rahbarlikning ahamiyati urg'ulanadi. *Ko'lni toza saqla – qishloqqa fayz* – bu maqolda “ko'l” ekologiya va toza tabiatning muhim ramzi sifatida ishlatiladi. Yashash joyining rivojlanishi tabiatni muhofaza qilish bilan bog'liqligi ta'kidlanadi. Ingliz tilidagi ekvivalenti: *Keep the lake clean – prosperity follows.*

Ko'lga tosh otgan – o'zini suvdan quruq deb bilmasin – ushbu maqolda “ko'l” tinchlik va osoyishtalikni ramziy ifoda etib, har qanday noto'g'ri harakat oxir-oqibat o'z egasiga zarar yetkazishini anglatadi. Inglizcha ekvivalenti: *He who throws a stone in the lake won't stay dry.* *Ko'l yulduzlarni saqlaydi, yomon niyatni emas* – bu maqol ko'lning poklik va go'zallik ramzi ekanligini ko'rsatadi. Inson ruhiyatidagi ezgulik va poklikni tarannum etadi. Ingliz tilidagi ekvivalenti: *The lake holds stars, not ill will.* *Ko'lning suvi tiniq bo'lsa, osmoni ham yorug' bo'ladi* – ushbu maqolda “ko'l” bilan inson qalbi va jamiyat orasidagi uyg'unlik aks ettirilgan. Tinchlik va halollik yuksak qadriyatlar sifatida ko'rsatiladi. Ingliz tilidagi ekvivalenti: *If the lake is clear, the sky shines bright.*

Ko'lni parvarish qilgan – hosilga yetadi (He who cares for the lake reaps the harvest) – ushbu maqolda “ko'l” tabiatning hayot manbai sifatida taqdim etiladi. Tabiatga e'tibor va g'amxo'rlik qilish hosildorlik va baraka olib kelishi ta'kidlanadi.

Ko'lni tosh bilan siylasang, uni yoddan chiqarganingdir (Throwing stones at the lake is forgetting its gift) – bu maqol tinchlik va osoyishtalikning qadrlanishi kerakligini anglatadi. Agar tabiatga zarar yetkazilsa, oqibatda u o'z rolini bajarolmay qoladi. *Ko'lning sokinligi – donolarning so'zidir* (The lake's stillness is the wisdom of the wise) – bu maqolda “ko'l” osoyishtalik va chuqur ma'noni ifodalaydi. Ko'lning tiniqligi va sukunati donishmandlikning ramzi sifatida talqin qilinadi. *Ko'l suvsiz qolsa, dunyo to'xtaydi* (If the lake runs dry, the world halts) – bu maqolda “ko'l” hayotning ajralmas qismi sifatida ko'rsatiladi. Suv yo'q bo'lsa, hayotning barqarorligi ham yo'qoladi. *Ko'lni xush ko'rgan – unda o'zini ko'radi* (He who loves the lake sees himself in it) – ushbu maqolda ko'lga qarashda o'z aksini ko'rish orqali inson o'z-o'zini anglaydi, deb talqin qilinadi. Bu o'zlikni anglash va osoyishtalikning ramzidir. *Ko'ldan tiniq suv kutgan – avval ko'zni poklasin* (To seek clear water from the lake, cleanse your sight first) – bu maqolda insonning ichki pokligi va niyati tabiatdan yaxshilik olish uchun asosiy shart ekanligi ta'kidlanadi.

Semantik nuqtayi nazardan, o'zbek tilidagi “ko'l” obrazlari ko'pincha jamiyat hayotiga oid masalalarni yoritadi. Masalan, o'zaro yordam, birdamlik va odillik mavzulari ko'p uchraydi. Ingliz tilidagi maqollarda esa tabiat bilan bog'liq ramzlar keng qo'llanilib, shaxsiy tajriba va ichki holatlarni aks ettirishga urg'u beriladi.

Masalan:

• O'zbekcha: "Ko'lni ko'rgan baliq, daryoni unutadi" – ushbu maqolda insonning osonlik bilan yoddan chiqarishi, ya'ni noshukurlik holati tasvirlangan.

• Inglizcha: "Don't make a mountain out of a molehill" (Ko'lni tog'ga aylantirma.) – bu maqol voqea-hodisalarning ahamiyatini ortiqcha oshirib yubormaslikni tavsiya qiladi.

O'zbek madaniyatida "ko'l" farovonlik, hayot va birlik ramzi sifatida tasvirlanadi. O'zbekistonning geografik sharoiti, suv manbalarining ahamiyati ushbu metaforik ma'nolarga ta'sir ko'rsatgan. Masalan: *Ko'l suvi ko'p bo'lsa, baliq ko'p bo'ladi*. Ushbu maqol farovonlikning rivojlanishga olib kelishini ta'kidlaydi. U o'zbek xalqining qishloq xo'jalik hayotidagi suvning ahamiyatini aks ettiradi.

Ko'lga qurt tushsa, baliq to'zg'iydi – bu maqol muvozanatning buzilishini, tizim yoki jamiyatdagi tartibsizlikni ifodalaydi.

Ingliz tilida "lake" ko'pincha tinchlik, mulohaza va chuqurlik tushunchalari bilan bog'lanadi. Masalan: *Don't make waves in a calm lake* – bu maqol tinchlikni buzmaslik haqida maslahat beradi, ko'l esa barqarorlik va osoyishtalikni ifodalaydi.

Ingliz tilidagi ko'llarning ramziy ishlatilishi shaxsiy tajriba va hissiy mulohaza bilan bog'liq bo'lsa, o'zbek tilida jamoaviylik va resurslarning ahamiyati ko'proq aks etadi. *A lake reflects the soul of its surroundings* (Ko'l suvi qanday bo'lsa, yulduzi shunday ko'rinadi) – bu ibora tabiat va inson munosabatining chuqur ramzi sifatida ishlatiladi. Ko'l o'z atrofiga qanday munosabatda bo'lishni aks ettiradi.

Throwing stones in a peaceful lake disturbs more than water (Ko'lga tosh otgan, o'z osoyishtaligini buzgan) – bu ibora osoyishtalikni buzish oqibatlari haqida ogohlantiradi. Ko'l – osoyishtalikning ramzi sifatida talqin qilinadi. *The lake knows no haste, yet it reflects the sky perfectly* (Ko'l sokin bo'lsa osmonni to'liq ko'rsatadi)

– ushbu ibora ko'lning osoyishta va barqaror tabiatini, shoshmaslik bilan mukammallikni aks ettirishi haqidagi falsafiy mulohazadir. *A quiet lake mirrors the calm within* (Ko'lni ko'r – qalbni angla) – bu iborada ko'lning osoyishtaligi insonning ichki osoyishtaligini aks ettiradi. Inson qalbi tabiat bilan uyg'unlikda ekanligi ta'kidlanadi. *Ripples in a lake start small but spread far* (Ko'lga tashlangan tosh – uzoqqa to'liqin yuboradi) – bu ibora har qanday kichik harakatning katta ta'sirga ega bo'lishi haqida gapiradi. Ko'l bu yerda ta'sirning keng tarqalish joyi sifatida ishlatiladi.

"Ko'l" tushunchasi ikkala tilda ham ramziy ahamiyatga ega bo'lsa-da, uning semantik talqinlari madaniy kontekstlarga qarab farqlanadi, ya'ni ikkala tilda ham ko'l hayot, tinchlik va muvozanat ramzi sifatida ishlatiladi. Ko'ldagi tinchlikning buzilishi butun tizimda muammolarga olib kelishi tasvirlanadi. O'zbek maqollarida ko'lning moddiy jihatlari, masalan, suv va baliq kabi unsurlar asosiy mavzu sifatida olingan. Ingliz maqollarida esa abstrakt tushunchalar, masalan, tinchlik va hissiy chuqurlik, ustuvor ahamiyatga ega. Masalan: *Ko'l yoni quruq bo'lsa, suv ham qochadi* – ushbu maqol hayot va munosabatlarning asoslarini e'tiborsiz qoldirmaslik haqida ogohlantiradi.

Ingliz madaniyatida ko'l ko'pincha yolg'izlik va shaxsiy mulohaza bilan bog'liq. Bu tabiatni shaxsiy tiklanish va ijodiy ilhom manbai sifatida qadrlashni ifodalaydi. Masalan: *A lake is the eye of the earth* – ushbu she'riy ifoda ko'lni tabiiy go'zallik va ilhom manbai sifatida ko'rsatadi.

O'zbek va ingliz maqollari hikmatli fikrlar, axloqiy saboqlar va madaniy qadriyatlarni ifodalash vositasi sifatida xizmat qiladi. Ularning kundalik hayotdagi ishlatilishi jamiyat qoidalarini mustahkamlash va yo'l-yo'riq berishga qaratilgan, ya'ni o'zbek maqollari ko'pincha jamoaviy maslahat berish, hamkorlik va farovonlikni targ'ib qilishga qaratilgan bo'lsa ingliz maqollarida shaxsiy mas'uliyat va ichki o'y-hayollarni anglashga urg'u beriladi.

Har ikki tilda "ko'l" tushunchasi majoziy ma'noda ham keng qo'llaniladi. Metafora orqali tabiat hodisalari va insoniy fazilatlar o'rtasida bog'liqlik yaratiladi. O'zbek tilida "ko'l" ko'pincha barqarorlik, tinchlik va ulug'vorlik belgisi sifatida qo'llanilsa, ingliz tilida bu obraz insonning chuqur hissiyotlarini yoki yashirin salohiyatini ifodalash uchun ishlatiladi. Masalan, *Ko'ldak tinch hayot* – tinch va osoyishta hayot tarzini ifodalaydi. *A lake of emotions* – juda chuqur va murakkab hissiyotlar yig'indisini tasvirlaydi.

Xulosa o'rinda shuni ta'kidlashimiz lozimki, "ko'l" bilan bog'liq maqollarning leksik-semantik tahlili o'zbek va ingliz tillarining madaniy va lingvistik xususiyatlarini chuqur anglash imkonini

beradi. Ko'l ramzi har ikki tilda hayot, osoyishtalik va chuqurlikni ifodalaydi, ammo aniq ma'nolar madaniy qadriyatlar va geografik sharoitlarga bog'liq ravishda farqlanadi. O'zbek maqollari tabiiy resurslar va jamoaviy uyg'unlikni, ingliz maqollari esa shaxsiy mulohaza va hissiy chuqurlikni aks ettiradi. Bu farqlar til sohiblarining tajribalari va falsafasini o'ziga xos tarzda ifodalaydi.

O'zbek va ingliz tillaridagi "ko'l" nomi bilan bog'liq maqollar qiyoslanganda, ularning mazmun va mohiyati madaniyatlararo farqlarni ham, o'xshashliklarni ham ochib beradi. Har ikki tilda "ko'l" obrazlari tabiat va insonning ichki dunyosini ramziy ifodalashda xizmat qiladi. O'zbek tilidagi maqollarda jamoatchilik va insoniy qadriyatlar ko'proq aks ettirilsa, ingliz tilida shaxsiy tajriba va individuallik oldingi o'rinda turadi. Bu esa har ikki til madaniyatining o'ziga xosligini anglashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimov S. O'zbek tilida maqollarning tuzilishi va semantik tahlili. Toshkent: Fan, 2006.
2. Jumayev A. O'zbek xalq maqollari. Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 2003.
3. Mieder W. Proverbs: A Handbook. New York: Greenwood Publishing Group, 2004.
4. Speake J. Oxford Dictionary of Proverbs. Oxford: Oxford University Press, 2008.
5. Norrick N. R. How Proverbs Mean: Semantic Studies in English Proverbs. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 1985.

UO'K 821.161.1

JADIDLAR NASRIY ASARLARIDA MAROSIM VA URF-ODAT BILAN BOG'LIQ ETNOGRAFIK ZMLAR

G.N.Khabibullayeva, mustaqil izlanuvchi, Namangan davlat universiteti, Namangan

Annotatsiya. Marosim bu – ko'pincha an'ana va urf-odatning tarkibiy qismi bo'lib, asosan, rasmiy va ruhiy ko'tarinkilik vaziyatida o'tadi, o'zining umum qabul qilgan ramziy harakatlariga ega bo'ladi. Ma'lumki, marosim insoniyat madaniyatining eng muhim shakllaridan biri bo'lishi bilan bir qatorda uni rivojlantirishdagi samarali vosita ham hisoblanadi. Marosim xalq san'ati va madaniyati shakllari orasida eng ulkan auditoriyani o'ziga jalb qiladigan ommaviy tadbir hisoblanadi. Marosimlar xalqning eng yaxshi an'analari, odatlari, axloqiy qoidalarini o'zida mujassamlashtirishi, saqlashi va rivojlanishi jihatidan yoshlarni tarbiyalashda, ularni odob-axloqli, komil shaxs bo'lib yetishishlarida muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: marosim, urf-odat, irim, an'ana, qadriyat, ma'raka, nikoh, dafn marosimi, sayl, fотиha to'y, charlar.

Аннотация. Церемония часто является частью традиции и обычая и в основном проводится в формальной и духовно насыщенной атмосфере, со своими общепринятыми символическими действиями. Известно, что ритуал является одной из важнейших форм человеческой культуры, а также эффективным инструментом ее развития. Церемония считается массовым мероприятием, привлекающим наибольшую аудиторию среди форм народного искусства и культуры. Обряды играют важную роль в воспитании молодежи, помогают ей вырасти воспитанной, всесторонне развитой личностью, воплощая, сохраняя и развивая лучшие традиции, обычаи и моральные устои народа.

Ключевые слова: церемония, обычай, традиция, ценность, честь, брак, похороны, празднование, свадьба, charlar.

Abstract. A ceremony is often a part of tradition and custom, it is held mainly in a formal and spiritually uplifting situation, has its own generally accepted symbolic actions. As is known, a ceremony is one of the most important forms of human culture, as well as an effective tool for its development. A ceremony is a mass event that attracts the largest audience among the forms of folk art and culture. Ceremonies play an important role in educating young people, helping them grow into well-mannered, well-rounded individuals, embodying, preserving and developing the best traditions, customs, and morals of the people.

Key words: ceremony, custom, tradition, value, honor, marriage, funeral, celebration, wedding, charlar.

Kirish. O'zbek marosim folklorini o'rgangan folklorshunos olim B.Sarimsoqovning monografik tadqiqotida marosimlar tarkibida irimlar ko'p uchrashi, marosimlarimizning tarixiy asoslari qadimiy e'tiqodiy qarashlar bilan bog'liq ekanligini aytib o'tadi. Jumladan, urf-odat va irimlarning marosim bilan munosabatlari borasida; urf-odat tushunchasi esa o'ta keng tushuncha bo'lib, o'z ichiga xalq hayotining barcha tomonini – oddiy kundalik udum, rasm-rusum, irim-sirimlar, o'zaro-muomala madaniyati hamda barcha marosimlarni bugunicha qamrab oladi. Inson dunyoga kelgan kundan boshlab, to hayotining eng so'nggi lahzasigacha o'zi mansub xalqning qadriyatlari, an'analari ichida ulg'ayadi, kamol topadi. Mintaqa marosimlari o'zining barqaror va an'anaviy xarakteri bilan ajralib turadi. Bu sohada mavjud materiallar mavsumiy, oilaviy-maishiy marosimlarni o'z ichiga oladi. O'zbek marosimlari turli- tuman va o'ziga xos bo'lib, tilshunoslikda to'la-to'kis tadqiq etilmagan. Adabiyotshunoslik va etnografiya fanida bu sohada anchagina sezilarli ishlar qilingan.

Marosim va urf-odat atamaları kundalik nutqimizda teng tushunchalardek qo'llaniladi. Bunday holat, hatto bir qator etnografik adabiyotlarda ham uchrab turadi. U holda marosim va urf-odat tushunchalari bir narsami yoki farqli tushunchalarmi, degan savol tug'iladi. Bizningcha, ular bir-biri bilan chambarchas bog'liq, ammo bir-biridan keskin farq qiluvchi tushunchalar hisoblanadi. Bu yerda shuni ta'kidlash lozimki, urf- odat tushunchasi o'ta keng bo'lib, u o'z ichiga xalq hayotining barcha tomonini oddiy kundalik udum, rasm-rusum, irim-sirimlar, o'zaro muomala tarzi hamda barcha marosimlarni qamrab oladi. Marosim tushunchasi nisbatan tor tushuncha bo'lib, u shu xalq hayotining ma'lum sohalarida omma tomonidan qabul qilingan, ko'pincha ramziy xarakterga ega bo'lgan va ma'lum kishilar tomonidan maxsus uyushtirilgan namoyishlardan iborat. Urf-odat bir vaqtning o'zida bir shaxs yoki bo'lmasa ko'pchilik tomonidan bajarilishi shart bo'lgan qoida bo'lsa, marosim belgilangan shaxslar tomonidan bajarilishi lozim bo'lgan xatti-harakatdir.

Natijalar va muhokama. Demak, marosimlarni urf-odatlar tarkibiga kirita olamiz, shuningdek, marosim hisoblanmaydigan urf-odatlar ham bor. Masalan, ularni quyidagi jadvalda farqlash mumkin:

2.1-jadval.

Marosimlardagi urf-odatlar		
№	Marosim	Urf-odat
11.	Sunnat to'y: Shu kunlarda o'g'ulchalarning yoshi yetib, sunnati nabiyanani bajo keltirish taqozo etadir... To'y keraklaridan ko'pini tadorik qilgan bo'lsam ham, yetishmagan yerlari ham ko'b [Abdulla Qodiriy. "O'tkan kunlar". B-91]	Turmush o'rtog'ini o'z ismi bilan emas, katta farzandining ismi bilan chaqirish. O'zbekda, axir, har bir erkak o'z xotinini - o'z halol juftini qizi yo o'g'lining nomi bilan atab chaqiradi. O'z xotinining ismini aytib chaqirish yaramaydi. Xotinining ismi Maryam, qizining ismi Xadicha bo'lsa, mo'min-musulmon: - sharmu-hayo yuzasidan bo'lsamikan? - xotinini "Xadicha" deb chaqiradi. Aksar ona-bola baravar "labbay!" deydi; shunday-da, oilaning haqiqiy egasi bo'lgan ota: "Kattangni aytaman, kattangni!" deydi. Hatto shunda ham "Maryamni", demaydi. (Cho'lpon. "Kecha Kunduz". B-13)
2.	Beshik to'yi. Alloh taolo lutf-marhamati birla ikkinchi xotunig'a bir o'g'ul ato qilibdur, o'shal o'g'lini beshikg'a soladurgan kuni emish [Mirmuhsin Shermuhammedov].	Nikoh paytida domlanning "Turmushga chiqishga rozimisiz?" savoliga kelinning yettinchi marta so'raganda javob qaytarishi yoki kuyovning uchinchi qayta so'ralganda javob berishi. Domlanning: "Sizkim, Kumushbibini Mirzakarim qizi, o'zingizni toshkandlik, musulmon Otabek Yusufbek hoji o'g'liga bag'ishlamoq vakolatini amakingiz Muhammadrahim Yo'ldosh o'g'liga topshirdingizmi?" degan so'rog'i olti, yetti qaytarilg'andan keyin, shunda ham yangalar qistog'i ostida arang uning rizolig'i olindi(58) "Sizkim Otabek Yusufbek hoji o'g'li Kumushbibini Mirzakarim qizini o'zingizga shar'iy xotinliqqa qabul qilasizmi?" fors tilida so'ralg'an bu savol Otabekning kulgusini qistatib, ko'nglidan kechiradir: Qabul qilasizmi-ya? Ul birinchi so'roqdayoq: "Uchib, qo'nib qabul qilamiz", deb javob bermakchi bo'lsa ham, biroq xalqning: "O'lib turg'an ekan", deb qiladigan ta'nasidan cho'chib, javob bermaydir. Yana bir qayta yuqoridagi "siz kim falonchi...". jumlasini domla tarafidan takrorlanadir. Kuyavlariga uchunchi so'roqda javob berish odat hukmida bo'lsa ham, Otabek bu takallufka chidalmaydir. Go'yo uchinchi so'roq o'rnig'a: "Endi olmas ekansiz Kumushbibini", - deb majlis buziladig'andek seziladir-da, hamma tovshini qo'yib, barchag'a eshitdirib: "Qabul

		qildik!", - deb yuboradi. (Abdulla Qodiriy "O'tkan kunlar". B-59)
3.	Nikoh to'yi: Qahhorxo'ja uyi bugun to'palon; to'yga kelganlar uylarni to'ldirib, hovli yuziga ham toshib chiqqonlar. Xotin-xalajlar, bola-chakalar, aytilsa-aytilmasa ham kelganlar. Eshikning kiraverishida bir necha chollar va o'rta yoshlilar kelgan-ketkanlarni kutib, kuzatib turmoqdalar [Elbek. Tanlangan asarlar. B-223].	To'y qilinadigan xonadon egasiga ma'lum miqdorda pul yoki biror mol-mulk berish: Bukun Oyshabibining azasi emas, sening to'yingdir. Oyshabibining juma oqshomini o'tkazish bilan Gulbibini darrov berasan-da. Ibodga nikoh qilamiz bizning to'yonani ham tuzukroq berasan-da [Sadridin Ayniy. "Sudxo'rning o'limi", 121]
4.	Charlar: Charlaring ham bola qolmadiki, qayin otangni borib ko'rsang. Yoki charlarsiz ham ko'ra qolasanmi? [Abdulla Qodiriy. "O'tkan kunlar". B-160]	Toshkand odaticha, charlar, bo'lmasdan turib, kuyav qayin otaga ko'rinmaydir [Abdulla Qodiriy. "O'tkan kunlar". B-160].
5.	Fotiha to'y: "Qizingni mingboshiga berib keldim, taraddudingni qil!" degan, shundan so'ng Qurvonbibi yig'lashga boshlagan, uni Zebi yupatgan, shu bilan ish fotiha to'yiga borib yetgan edi [Cho'lpon. "Kecha va Kunduz". B-111].	Nikoh kuni kelinga mahr va'dasining berilishi: Ko'b tortishqandan so'ng quyidag'i mablag'lar mahr qilib belgulanadirlar: uch yuz oltin pul, mundan keyin olib berish va'dasi bilan Marg'ilondan o'radek bir havli, sog'ish uchun sigir, asbobi ro'zg'or. Bunga Otabek ham o'z rizoligini bildiradir [Abdulla Qodiriy. "O'tkan kunlar". B-59].
6.	Ma'raka: Yuqoridan ham fahmlangan bo'lsa kerak, Xatib domla ziyofatdan-ziyofatga, to'ydan-to'yga va ma'rakadan-ma'rakaga o'tishni juda ham do'st tutadi [Abdulla Qodiriy. "Obid ketmon". B-72].	Sovchi yuborish: Uylanuvchi yigit to-monidan biror xonadonning voyaga yetgan qizini ko'rish va uni kelin qilib berishga qiz tomon roziligini so'rash uchun vakil qilingan kishi. Qish ichi ham keti uzilmagan sovcilar bir-ikki haftadan beri kelishdan to'xtaganlar [Cho'lpon. "Kecha va Kunduz". B-5].
7.	Dafn marosimi: Ertasi kun dafn marosimi bo'ldi. Janozag'a Toshkandning har bir mahallasidan deyarlik kishilar ishtirok qildi [Abdulla Qodiriy. "O'tkan kunlar". B-376].	To'ydan keyin qizning uyidan kuyovnikiga taom yuborish: Kecha rostan ham Boltay Muhammadi masjidni qiziga qudasinikidin barkashda osh keladi, degan edi. Kecha panjshanba kuni kelmadi. [Mirmuhsin Shermuhammedov]
8.	Qovun yoki meva sayli: Eshon bobo bilan birga (fagat o'sha kishi bilan!) to'ylarga, katta ziyofatlar, qovun va meva sayillariga boradi [Cho'lpon, 15].	Namozdan chiqqan kishilarni subhdagi pok nafaslaridan duo olgan Olimjon uyiga kirganda ham Ruzvon, Maryam onasiga, hovlini supurub, joylarni tayyorlab qo'ygan mushfiqa Xadichasiga salom berub, supurguni olub chiqub, darvoza ostini to hamsoyalar eshigiga qadar supurub, kirub o'lturub, onalari bila choy ichmoqg'a mashg'ul bo'lur edi [Hamza].

An'ana va marosimlar qadim zamonlardan oq odamlar diliga ezgulik baxsh etish bilan bir qatorda el-yurtni birlashtiradigan, kishilarni o'zaro hamjihatlikka, birdamlikka undaydigan, qadr-qimmat va mehr-muruvvatni kamol toptiradigan ulug'vor qadriyatlar sirasiga kiradi. O'zining ana shu xususiyatiga ko'ra urf-odat va marosimlar jamiyat taraqqiyotida hal qiluvchi ahamiyat kasb etib kelgan. Shuning uchun ham har bir xalq o'zining ota-bobolari tomonidan yaratilib, asrlar mobaynida badiiy-estetik jihatdan sayqal topgan marosimlarini ko'z qorachig'i yanglig' asrab-avaylash hamda dilga yaqin qadriyatlarini izchil rivojlantirish orqali taraqqiy etadi.

REFERENCES:

1. Abdulla Qodiriy. O'tkan kunlar. T: "Navro'z" -2019.
2. Globallashuv davrida turli tizimli tillar munosabati mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materillari. Navoiy. 2023.181.
3. Sarimsoqov B. Marosim folklori. – T.: Fan, 1986. - B. 13
4. Cho'lpon. Kecha va kunduz. Toshkent: "Ilm-ziyo-zakovat", 2019.
5. Элбэк. Танланган асарлар. Тошкент: "Шарк" нашриёт-матба консэрни. 1999.
6. Абдулла Қодирий. Обид кэтмон. Тошкент. Инфо Сапитал Гроуп. 2017

7. Muqumiy, Furqat, Hamza. Turkiy adabiyot durdonalari. Toshkent "O'zbekiston". 2022 ("Yangi hayot" romani).
8. Mirmuhsin Shermuhammedov ziyo.uz
9. Садриддин Айний. Судхўрнинг ўлими. Тошкент: Фафур Ғулом. 1978

UDC 808.3

CLINICAL TERMINOLOGY. GENERAL IDEA CONCERNING CLINICAL TERMINOLOGY. WORD-FORMATION GREEK SUFFIXES AND PREFIXES

A.Khan, student, Samarkand State Medical University, Samarkand
S.K.Yorova, PhD, Samarkand State Medical University, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqola sog'liqni saqlash sohasida tibbiy muolajalarni, anatomiya va davolashni aniq tasvirlash uchun qo'llaniladigan klinik terminologiyaga ixtisoslashgan yo'nalishni o'rganiladi. Bu asosan sog'liqni saqlash mutaxassislari o'rtasida aniq muloqot va aniq tibbiy yozuvlarni saqlash uchun juda muhimdir vosita hisoblanadi. Klinik terminologiyaning muhim qismi yunon va lotin tillardagi so'zlarning o'zak qismlaridan olingan bo'lib, yunoncha va lotincha suffikslar va prefikslar so'z shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: Klinik terminologiya, yunoncha qo'shimchalar, yunoncha prefikslar, so'z yasalishi, tibbiyot tili, sog'liqni saqlash muloqoti, tibbiy terminologiya.

Аннотация. Эта статья предусмотрена клинической терминологии, используемой в здравоохранении для точного описания медицинских состояний, процедур, анатомии и лечения. Важно отметить для четкого общения между медицинскими работниками и для ведения точных медицинских записей клинические терминологии. Значительная часть клинической терминологии происходит от греческих и латинских корней, при этом греческие суффиксы и префиксы играют решающую роль в словообразовании.

Ключевые слова: Клиническая терминология, греческие суффиксы, греческие префиксы, словообразование, медицинский язык, медицинская коммуникация, медицинская терминология.

Abstract. This article is specialized on clinical terminology used in healthcare to accurately describe medical conditions, procedures, anatomy, and treatments. It is essential for clear communication among healthcare professionals and for maintaining precise medical records. A significant portion of clinical terminology is derived from Greek and Latin roots, with Greek suffixes and prefixes playing a crucial role in word formation.

Key words: Clinical terminology, Greek suffixes, Greek prefixes, word formation, medical language, healthcare communication, medical terminology.

Introduction. Clinical terminology is the language used by healthcare professionals to describe medical conditions, procedures, anatomy, and various aspects of health and illness. A large portion of clinical terminology is derived from Greek and Latin, and word formation in this context often involves the use of prefixes, suffixes, and roots. These components combine to form terms that are both precise and descriptive. This topic provide an overview of clinical terminology, with a focus on the role of greek derived suffixes.

Material and methods. General Word Formation in Clinical Terminology

Root words: The base or primary part of a medical term, often indicating a particular body part, organ, condition, or function. For example, "cardi" refers to the heart (from the Greek "kardi"). Medical dictionaries and glossaries are the materials used in latin language. Analysis of greek suffixes and prefixes commonly used in medical terminology

Prefixed: A group of letters added to the beginning of a word that modifies its meaning. Prefixes often specify the location, number, or time aspect of a condition.

Suffixes: A group of letters added to the end of a word that alter the meaning of the root word. Suffixes often denote conditions, procedures, or diseases.

Greek Prefixes and Suffixes in Clinical Terminology. Greek Prefixes:

Anti- (against): Example: Antibiotic
 (a substance used to kill or inhibit bacteria).

Hyper- (over, excessive):

Example: Hypertension (high blood pressure).

Hypo- (under, below normal):

Example: Hypoglycemia (low blood sugar).

Mono- (one, single):

Example: Mononucleosis (a condition involving an increase in white blood cells with a single nucleus).

Poly- (many):

Example: Polyuria (excessive urination).

Brady- (slow):

Example: Bradycardia (slow heart rate).

Tachy- (fast):

Example: Tachycardia (rapid heart rate).

Endo- (inside, within):

Example: Endoscopy (a procedure to examine the interior of a body cavity).

Greek Suffixes:

-itis (inflammation): Example: Arthritis (inflammation of the joints).

-ectomy (surgical removal): Example: Appendectomy (removal of the appendix).

-osis (abnormal condition): Example: Cirrhosis (chronic liver disease).

-pathy (disease or disorder): Example: Neuropathy (disease of the nerves).

-logy (study of): Example: Cardiology (study of the heart).

-algia (pain): Example: Neuralgia (nerve pain).

-ectomy (surgical removal of): Example: Gastrectomy (removal of the stomach).

-oma (tumor or swelling): Example: Carcinoma (a type of cancerous tumor).

Key Examples of Greek Word Formation in Clinical Terminology.

Cardiopathy:

Root: "cardio" (heart)

Suffix: "-pathy" (disease or disorder)

Meaning: A disease of the heart.

Neuroplasticity:

Root: "neuro" (nerve)

Suffix: "-plasticity" (capability to change)

Meaning: The ability of the brain to reorganize itself.

Gastroenteritis:

Root: "gastro" (stomach) + "enter" (intestine)

Suffix: "-itis" (inflammation)

Meaning: Inflammation of the stomach and intestines.

By understanding Greek prefixes and suffixes, one can break down complex medical terms into more manageable parts, making it easier to understand and communicate medical concepts.

Conclusion. In conclusion, mastering the elements of word formation and understanding the Greek and Latin components of clinical terminology is crucial for anyone involved in healthcare. This knowledge provides a standardized framework for discussing medical conditions, treatments, and procedures, ensuring better patient care and outcomes.

REFERENCES:

1. Karimovna, Y. S., & Shahbaz, Z. (2024). General idea, word formation, greek suffixes and prefixes. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 4(1), 270-275.
2. Karimovna, Y. S. (2024). Medical Staff Professional Communication Process. *Gospodarka i Innowacje.*, 44, 227-230.
3. Yaxyayevna, N. S.. (2024). Public Health Communication Enhancing Knowledge and Empowering Communities. *International Journal of Formal Education*, 3(4), 287–290.
4. Aitmuratova, P., Yorova, S., & Esanova, M. (2023). The role of foreign languages in our life. *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*, 2(4), 161-164.
5. Shodikulova, A. Z. (2021). Methodology For Using Computer Training Programs In English Lessons. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 12(13), 3358-3367.

6. Mardanovich, M. Z., & Mokhigul, O. (2024). Personality in teaching the module of latin and medical terminology in the medical higher education institution. *Journal of Universal Science Research*, 2(1), 425-435.
7. Beknazarova, M. K. (2022). The most important criteria for evaluating student knowledge. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(11), 35-37.
8. Hamdamova Muqaddas Xamidovna. (2024). Fransuz tilida murakkab nisbiy olmoshlarning ishlatish metodikasi. *Miasto Przyszłości*, 53, 451-452.
9. Fayzullaev, F. U. "The Role of Critical Thinking in Learning a Foreign Language." *JournalNX*, vol. 7, no. 1, 2021, pp. 68-70.

UDC 81'44

A COMPARATIVE-TYPOLOGICAL ANALYSIS OF MORPHONOLOGICAL ALTERNATIONS IN ENGLISH, UZBEK, AND RUSSIAN

M.A.Khasanov, teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Fonologiya va morfologiya chegarasida joylashgan morfonologiya bo'limi, fonologik o'zgarishlarning morfoloqik jarayonlar orqali qanday shakllanishini, boshqarilishini yoki cheklanishini o'rganadi. Ushbu tadqiqot ingliz, o'zbek va rus tillaridagi morfonologik o'zgarishlarning qiyosiy-tipologik tahlilini taqdim etadi. Tadqiqotda bu tillardagi umumiy tamoyillar va noyob xususiyatlar yoritilib, turli tipologik tizimlardagi morfonologik jarayonlarni chuqurroq tushunishga hissa qo'shiladi.

Kaliti so'zlar: Morfonologiya, fonologiya, morfologiya, morfonologik o'zgarishlar, ingliz tili, o'zbek tili, rus tili, qiyosiy tipologiya, unli tovushlarning uyg'unlashuvi, palatalizatsiya, morfoloqik jarayonlar

Аннотация. Морфонология, как раздел, находящийся на пересечении фонологии и морфологии, изучает, как морфологические процессы вызывают, регулируют или ограничивают фонологические изменения. В данной статье проводится сравнительно-типологический анализ морфонологических чередований в английском, узбекском и русском языках. Исследование выявляет как общие принципы, так и уникальные особенности данных языков, углубляя понимание морфонологических процессов в различных типологических системах.

Ключевые слова: Морфонология, фонология, морфология, морфонологические чередования, английский язык, узбекский язык, русский язык, сравнительная типология, гармония гласных, палатализация, морфологические процессы.

Abstract. Morphology, as a subfield at the intersection of phonology and morphology, explores how phonological changes are triggered, governed, or constrained by morphological processes. Despite extensive research into the nature of morphonological alternations in individual languages, comparative-typological studies that examine these alternations across distinct language families remain relatively scarce. The present article seeks to fill this gap by offering a comprehensive comparative-typological analysis of morphonological alternations in three languages: English, Uzbek, and Russian. Drawing on existing scholarship and empirical data, it aims to uncover underlying patterns, similarities, and divergences in how morphonological processes operate. The findings of this research not only enhance our understanding of individual language systems but also elucidate the broader theoretical and typological principles governing morphonological alternations across linguistic families.

Keywords: Morphology, phonology, morphology, morphonological alternations, English, Uzbek, Russian, comparative typology, vowel harmony, palatalization, morphological processes.

Introduction. Morphonological alternations refer to phonetic or phonological changes that take place due to morphological processes such as affixation, compounding, or inflection [2; 24]. In many languages, these alternations can be observed when morphemes combine, causing sounds to shift or modify in ways that preserve morphological structure while maintaining phonological constraints. This interplay between morphology and phonology yields rich data for comparative-typological research, allowing linguists to assess how universal principles interface with language-specific rules. English, as a Germanic language, possesses a relatively fixed word order and displays a range of

morphological alternations in contexts like plural formation or verb tense. Uzbek, a Turkic language, employs agglutinative morphology and exhibits vowel harmony processes that can lead to a variety of morphonological shifts. Meanwhile, Russian, an East Slavic language, has a fusional morphological system in which morphonological alternations are seen in case inflections and verbal conjugations [5; 9]. By analyzing these three languages in parallel, one can discern both universal tendencies and unique typological features that illuminate the broader landscape of morphonology.

This article explores the theoretical underpinnings of morphonological alternations, providing a comparative-typological perspective on how English, Uzbek, and Russian handle these phenomena. The discussion begins with an overview of the fundamental concepts in morphonology, followed by a detailed examination of key alternations in each language, and concludes with a comparative analysis that synthesizes the data to highlight both convergent and divergent patterns. Morphonology occupies a special niche at the intersection of morphology and phonology. The discipline addresses phenomena that cannot be fully explained by phonological processes alone or by purely morphological rules [2; 10]. Such phenomena often manifest in the form of specific sound changes that occur whenever certain morphological boundaries are crossed.

One of the central debates in morphonology concerns the nature of rules versus constraints: whether morphonological alternations should be analyzed via a rule-based approach (derivational generative grammar) or through constraint-based frameworks such as Optimality Theory [12; 18]. While the rule-based approach describes morphonological processes as transformations triggered by morphological markers, the constraint-based approach posits that surface forms emerge from an interaction of ranked constraints that govern well-formedness.

Comparative studies frequently reveal that distinct languages may exhibit strikingly similar patterns of morphonological behavior despite belonging to different language families. Conversely, languages within the same family may diverge due to historical developments or contact-induced changes [11; 22]. The three languages under consideration—English, Uzbek, and Russian—each present compelling evidence for these dual tendencies of convergence and divergence, demonstrating that morphonological processes can be governed by both language-specific factors and broader universal principles [2; 24]. English demonstrates several morphonological alternations, particularly evident in:

One of the most commonly cited examples is the allomorphy of the plural morpheme: $-s$ – s – s , $-z$ – z – z , and $-ɪz$ – $ɪz$ – $ɪz$ (e.g., *cats* $kætskætskæts$, *dogs* $dɒgzdɒgzdɒgz$, *horses* $ˈhɔːsɪzˈhɔːsɪzˈhɔːsɪz$) [3; 7].

The choice among these allomorphs is governed primarily by the final sound of the root, indicating the interface between phonological rules of voicing and morphological boundaries.

Similar to plural formation, the English past tense morpheme also exhibits variants: $-t$ – t – t , $-d$ – d , and $-ɪd$ – $ɪd$ – $ɪd$, as in *walked* $wɔːktwɔːktwɔːkt$, *played* $pleɪdpleɪdpleɪd$, and *waited* $ˈweɪtɪdˈweɪtɪdˈweɪtɪd$ [2; 24].

This alternation again highlights how phonological constraints, such as voicing assimilation, interact with morphological demands to produce different surface realizations.

English also features morpheme-internal vowel alternations that correspond to different morphological categories. A notable example is the pair *man* (singular) vs. *men* (plural) or the verb *drink* vs. the past tense form *drank*, which illustrate archaic vowel gradation patterns [5; 13].

Although fewer in number, these “irregular” vowel changes remain a salient feature of the English morphological system.

These examples underscore the fact that English morphonology is heavily influenced by historical developments and loanword phonology. Additionally, the relatively simpler inflectional system of modern English (compared to older stages of the language or to languages such as Russian) means that many morphonological processes are now most visible in irregular forms, affixation, and a handful of productive morphological environments [8; 15].

Uzbek is an agglutinative language belonging to the Turkic family. Its morphology is characterized by the extensive use of suffixation, and morphonological processes often revolve around:

A defining feature of many Turkic languages, vowel harmony in Uzbek ensures that suffix vowels agree with the root vowel in terms of front-back and round-unround distinctions [6; 19].

For instance, the Uzbek plural suffix can appear in multiple forms (e.g., –lar-lar-lar, –ler-ler-ler) depending on the vowel quality of the root: *kitoblar* (“books”) vs. *ko‘peler* (if such a form existed in a dialectal or archaic variant), illustrating how morphological attachment triggers phonological adaptation [2; 24].

Although Uzbek consonants are relatively stable, certain historical and dialectal variations show the alternation of qqq and kkk or ggg and ğĝĝ in different morphological environments [14; 20].

These alternations often arise to maintain phonological harmony and are sometimes motivated by euphonic considerations.

In some cases, Uzbek inserts additional sounds to break up consonant clusters. This epenthesis prevents phonotactic violations that might otherwise occur when suffixes are attached to certain roots [16; 21].

For example, a glottal stop or a vowel may be inserted to preserve syllable structure, highlighting how morphological and phonological rules collaborate to maintain permissible syllable shapes.

In Uzbek, morphonological alternations are intricately tied to the agglutinative nature of the language. Unlike fusional languages, where a single morpheme may carry multiple grammatical meanings, Uzbek relies on a sequence of discrete suffixes, each typically expressing a single grammatical category. This systematic layering of morphemes makes morphonological rules relatively transparent and predictable, although exceptions can be found, particularly in loanwords or historical forms [4; 24].

Russian, as a representative of the Slavic branch of the Indo-European language family, exhibits a complex inflectional morphology. Several morphonological alternations are prominent:

One of the hallmark features of Russian morphonology is consonant mutation, especially palatalization before certain vowels or morphological suffixes [9; 17]. For example, the stem-final consonant in *ruka* (“hand”) mutates when forming the diminutive *ruchka* (“small hand”), where the kkk is palatalized [2; 24].

These palatalization processes often accompany nominal declension, adjective formation, and verb conjugation, illustrating their ubiquity across the language. Russian vowels undergo significant reduction in unstressed positions, a phenomenon deeply interwoven with morphological processes [11; 23]. When suffixes are added, the placement of stress can shift, causing the root vowel to reduce or change in quality. Such shifts can lead to morphonological alternations that complicate the predictability of morphological forms for language learners.

Russian derivational processes frequently involve morphonological changes. For example, adding the suffix –ение–ение–ение (forming nouns that represent actions or results of actions) can trigger stress shifts or consonant alternations [1; 8].

These alternations are not always entirely predictable without knowledge of specific morphological rules, highlighting the intricate relationship between morphological structure and phonological realization in Russian. Because of its fusional nature, Russian often “packages” multiple grammatical meanings into a single affix, leading to a variety of morphonological modifications when these affixes attach to different stems. Additionally, historical sound laws, such as the First and Second Palatalization processes, have left a lasting imprint on modern Russian morphonology [7; 22].

Comparative Analysis.

A comparative-typological analysis of morphonological alternations in English, Uzbek, and Russian reveals both shared strategies and distinct behaviors:

Allomorphy: Each language exhibits morphological variants that differ slightly in their phonological shape, influenced by the final segment of the preceding morpheme. English shows this in plural and past tense suffixes; Uzbek in vowel-harmonic suffix alternants; and Russian in palatalized vs. non-palatalized consonantal forms [2; 24].

Historical Influence: Each language's morphonology has been shaped by historical developments. English has inherited archaic vowel gradation patterns; Uzbek has maintained robust vowel harmony from its Turkic heritage; and Russian exhibits palatalization processes rooted in earlier Slavic phonological shifts [5; 11].

Nature of Morphological Typology: English is more analytic and moderately fusional compared to the highly agglutinative Uzbek and the heavily fusional Russian. This typological contrast influences the complexity and predictability of morphonological alternations. English tends to mark fewer categories morphologically, whereas Uzbek appends multiple discrete suffixes, and Russian fuses multiple grammatical categories into single affixes [2; 19].

Vowel Harmony vs. Palatalization: While Uzbek relies heavily on vowel harmony, Russian places a strong emphasis on consonant palatalization as its key morphonological process. English, in contrast, lacks these systematic harmony or palatalization processes but compensates with voicing assimilation rules affecting final consonants [2; 20].

Stress-Related Changes: Russian's rich stress-based system leads to extensive vowel reduction and other morphonological shifts. Uzbek's vowel harmony is relatively stable under stress changes, while English stress-shift can affect vowel quality (e.g., *photograph* vs. *photographic*), but does not involve the extensive vowel reduction patterns seen in Russian [13; 23]. From a typological perspective, these similarities and differences underscore how each language navigates the interface between morphological and phonological constraints to maintain systematicity in word formation. Understanding the interplay of these systems can provide insights into universal tendencies—such as the prevalence of voicing assimilation, the role of stress in shaping phonological forms, and the functional load of morphological markers—while highlighting that each language adopts distinct strategies to fulfill these universal needs. The comparative analysis of morphonological alternations among English, Uzbek, and Russian offers several theoretical implications:

Observed alternations in these three languages can be effectively modeled in both derivational and constraint-based frameworks, but the specific languages' morphological typology might favor one approach over the other. For instance, the predictable nature of Uzbek vowel harmony may lend itself more naturally to constraint-based approaches, while the diverse and historically conditioned irregularities in English may require more language-specific rules [2; 24].

The fossilized morphonological alternations in English and Russian illustrate how synchronic grammar can be shaped by diachronic evolution. Consequently, any comprehensive morphonological theory must account for historical layering, particularly when explaining exceptions or irregularities [5; 9].

The comparison highlights that morphonology is not merely phonology plus morphology; it is a distinct domain where phonological rules selectively apply at morphological boundaries. Understanding the triggers for these rules, whether they be affixes in Uzbek or stress shifts in Russian, is essential for constructing accurate morphological and phonological theories [1; 16]. Although each language exhibits unique patterns, recurring phenomena—such as consonant assimilation, vowel alternation, and morphophonemic allomorphy—point to potential universals in morphonological processes. Future research could extend this comparative study to other language families to further refine our understanding of universal morphonological principles [2; 24].

Conclusion. Morphonological alternations serve as a critical point of intersection between phonological rules and morphological structures. English, Uzbek, and Russian, drawn from different language families and typological backgrounds, exemplify how universal linguistic tendencies can merge with language-specific patterns, yielding a diverse array of morphonological phenomena. While English demonstrates relatively limited but historically layered alternations, Uzbek's agglutinative system foregrounds vowel harmony and predictable suffix alternation, and Russian's fusional system showcases consonant palatalization and intricate stress-related changes. By situating the morphonological patterns of these languages within a comparative-typological framework, this study underscores both the shared principles that govern sound changes in morphological contexts and the distinctive paths languages can take due to historical, typological, or functional pressures. Such research advances our theoretical understanding of morphonology, contributes to more nuanced

linguistic typologies, and lays the groundwork for future investigations into how morphological and phonological systems evolve, interact, and cohere across languages worldwide [2; 24].

Ultimately, the comparative analysis of English, Uzbek, and Russian morphonology sheds light on the complex mechanisms that languages employ to manage the interface of form and meaning. This interface, governed by morphonological rules and constraints, is central to understanding the broader architecture of language and the cognitive processes that underlie it. Future studies can build upon this groundwork by exploring additional language pairs, delving into diachronic shifts in morphonological phenomena, and incorporating experimental and computational methods to further illuminate the intricate patterns observed in human language.

REFERENCES:

1. Anderson, S. R. (1985). *Phonology in the Twentieth Century: Theories of Rules and Theories of Representations*. Chicago: University of Chicago Press.
2. Aronoff, M. (1976). *Word Formation in Generative Grammar*. Cambridge, MA: MIT Press.
3. Bloomfield, L. (1933). *Language*. New York: Holt, Rinehart, and Winston.
4. Comrie, B. (1981). *Language Universals and Linguistic Typology*. Chicago: University of Chicago Press.
5. Hock, H. H. (1991). *Principles of Historical Linguistics*. Berlin: Mouton de Gruyter.
6. Johanson, L. (1998). The Structure of Turkic Languages. In Johanson, L., & Csató, É. Á. (Eds.), *The Turkic Languages* (pp. 30–66). London: Routledge.
7. Kiparsky, P. (1973). Abstractness, Opacity, and Global Rules. In Fujimura, O. (Ed.), *Three Dimensions of Linguistic Theory* (pp. 57–86). Tokyo: TEC.
8. Ladefoged, P. (2001). *Vowels and Consonants: An Introduction to the Sounds of Languages*. Oxford: Blackwell.
9. Matthews, P. H. (1991). *Morphology*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. McCarthy, J., & Prince, A. (1993). *Prosodic Morphology I: Constraint Interaction and Satisfaction*. Rutgers University.
11. Melchuk, I. A. (1982). *Towards a Theory of Morphology: A Study in Morphonology*. Munich: Fink.
12. Miller, G. A. (1990). Linguistic Theory and Human Memory. In Altmann, G. T. M. (Ed.), *Cognitive Models of Speech Processing* (pp. 263–282). Cambridge: MIT Press.
13. O'Grady, W., Dobrovolsky, M., & Aronoff, M. (1996). *Contemporary Linguistics: An Introduction*. New York: St. Martin's Press.
14. Poppe, N. (1965). *Introduction to Altaic Linguistics*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
15. Sapir, E. (1921). *Language: An Introduction to the Study of Speech*. New York: Harcourt, Brace & World.
16. Selkirk, E. (1984). *Phonology and Syntax: The Relation between Sound and Structure*. Cambridge: MIT Press.
17. Trubetzkoy, N. S. (1939). *Grundzüge der Phonologie*. Prague: Travaux du Cercle Linguistique de Prague.
18. Tesar, B., & Smolensky, P. (2000). *Learnability in Optimality Theory*. Cambridge: MIT Press.
19. Thomason, S. G., & Kaufman, T. (1988). *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Berkeley: University of California Press.
20. Underhill, R. (1976). *Turkish Grammar*. Cambridge: MIT Press.
21. Vaux, B. (2000). *The Phonology of Armenian*. Oxford: Clarendon Press.
22. Vinogradov, V. V. (1967). *The Russian Language: A Historical Survey*. Moscow: Nauka.
23. Wells, J. C. (1982). *Accents of English*. Cambridge: Cambridge University Press.
24. Zwicky, A. M., & Pullum, G. K. (1983). Clitics and Morphology. In *Language*, 59(3), 502–513.

UDC 81.367.12+81.373.231+81.373.232.2

RUSSIAN ANTHROPONYMY

I.K. Koziyeva, teacher, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Maqolada rus antroponimlarining muhim jihatlariga e'tibor qaratilgan, shuningdek, antroponimlarni o'rganish va ifodalashda ishlatiladigan tushunchalar va atamalar tahlili keltirilgan. Maqolada ruslarning antroponimik tizimi ko'p jihatdan umumevropa tizimiga o'xshashligi ta'kidlangan. To'liq ism uchta asosiy elementdan iborat – ism, otasining ismi va familiyasi. Bundan tashqari, ismlarning xilma-xilligi, taxallus, kichraytiruvchi ism va tegishli ijtimoiy guruhlar uchun taxallus, monastir nomi haqida gap boradi.

Kalit so'zlar: antroponim, rus antroponimikasi, onomastika, ism, taxallus, otasining ismi, monastir nomi, taxallus, kichraytiruvchi ism.

Аннотация. В статье основное внимание уделяется значимым аспектам русских антропонимов, а также представлен анализ понятий и терминов, используемых при изучении и выражении антропонимов. В статье утверждается, что Антропонимическая система русских во многом схожа с общеевропейской. Полное имя состоит из трёх основных

элементов – имя, отчество и фамилия. Кроме того, говорится о разновидности имён, как прозвище, уменьшительное имя, а для соответствующих социальных групп также псевдоним, монашеское имя.

Ключевые слова: антропоним, русская антропонимия, ономастика, имя, прозвище, отчество, монашеское имя, псевдоним, уменьшительное имя.

Abstract. The article focuses on the significant aspects of Russian anthroponyms, and also provides an analysis of the concepts and terms used in the study and expression of anthroponyms. The article argues that the anthroponymic system of Russians is in many ways similar to the pan-European one. The full name consists of three main elements – first name, patronymic and last name. In addition, it talks about a variety of names, such as a nickname, a diminutive name, and for the corresponding social groups also a pseudonym, a monastic name.

Key words: anthroponym, Russian anthroponymy, onomastics, first name, nickname, patronymic, monastic name, pseudonym, diminutive name.

The anthroponymic system of Russians is in many ways similar to the pan-European one. The full name consists of three main elements – first name, patronymic and last name. In addition, there are such varieties of names as a nickname, a diminutive name, and for the corresponding social groups also a pseudonym, a monastic name.

Just like in most European cultures, in the Russian nominal formula, the generally accepted literary and linguistic norm is the word order starting with a personal name, however, it is not rigidly fixed and in some specific cases it is deviated from, which is not a mistake.

Patronymic is a characteristic feature that distinguishes the Russian system of anthroponymy from most modern European ones: in Europe it is represented only by other Eastern Slavs (Belarusians and Ukrainians), as well as Bulgarians, Lithuanians and Icelanders (the latter have practically no surnames). The adaptation of the names of other peoples by Russians is usually accompanied by certain phonetic changes, and often by the appearance of a patronymic.

There are the following traditionally used components of the Russian anthroponym, from which various models of naming a person can be formed. A name is a personal name given at birth, usually one, but in ancient times several names could be given.

A diminutive (hypocoristic) name is an informal form of a name formed from a personal one with the help of certain suffixes or truncation (Maria – Masha – Masha – Many – Musya, etc., Alexander – Sasha – Sashura – Shura – Sanya – Shurik – Iskander; Nikolay – Kolya – Kolusik, etc.). In modern times, similar formations bordering on nicknames are also produced from surnames (Kislov – Sour, Panov – Pan), which is a process historically the reverse of the formation of surnames.

Patronymic – patronymic, an indication of the father's name. It has the ending -(in)ich, -(in)in ancient times, also -ov, -in is similar to modern surnames (this has been preserved in the Bulgarian language).

Surname – inherited from generation to generation in the male line. Usually, the native Russian surname ends in -ov/ev/-ev (from the basics of the second declension: Petrov, Konev) or -in/-yn (from the basics of the first declension: Fomin, Sinitsyn); -skiy/-tsky (Rozhdestvensky, Vysotsky); -oh (Tolstoy); less often -their/-s (Russian, Petrov); less characteristic for Russians (unlike other Eastern Slavs) surnames with a zero ending (Beaver, Sparrow, etc.).

A nickname is an individual name that is not given at birth and is associated with certain characteristic features or events. The ancient times were characterized by a very stable and almost official use of many nicknames (for example, Ivan Kalita, Vasily Yesifovich The nose is the Novgorod posadnik), but even now nicknames are informally widely used, especially in youth social groups, where they can actually act as the main means of nominating a person.

In its most complete form (full name), the Russian name, like the full names of other peoples, is not used orally, but is used in official documents. In Russia, for its citizens (not only ethnic Russians), these three elements of the anthroponym are necessarily indicated in official documents. For residents, the patronymic is not indicated (in the absence of one), and both personal and middle

names are indicated in the name column. In most cases, a two-component model is used. Different forms show different degrees of respect when communicating:

- a diminutive name – hypocoristics is used in informal communication and in the family;
- patronymic – informally, but respectfully (especially to elders), while the patronymic is pronounced in a deliberately simplified colloquial form, if it is possible to form such (Mikhalych, Sanych, Palych);
- name – It is also used in informal communication. In recent years, under the influence of the West, it has gradually replaced the following form, especially in business;
- first name + patronymic – is more often used in relation to adults and the elderly or with an emphatically respectful address to a person (Dmitry Anatolyevich, Alla Borisovna);
- first name / diminutive name + last name or surname + first name / diminutive name – a stereotypical form when referring to a person in the third person or when contacting an educational institution (Vasily Kudryavtsev or Vasya Kudryavtsev, Tatiana Smirnova or Tanya Smirnova, Kozlov Alexander or Kozlov Sasha);
- first name / diminutive + nickname – more often an informal naming of a person (Boris Razor, Sanya Bely);
- address + surname – strictly official. In Soviet times, the addresses comrade, citizen / citizen were used (the latter has been preserved in our time). In modern society, the prefix dear, Mr. / madam is used, mainly in business correspondence. In paramilitary organizations – an ordinary Sychev, Major Yevsyukov, comrade of the Guard, Senior Lieutenant Khrustalev;
- surname – it is common in schools, educational institutions (the appeal of teachers to students) and paramilitary organizations to lower ranks, it is often not pleasant for the owner of the surname. It is also used as a roll call method. The previous versions refer to familiar people (with the exception of artistic names, for example, Dima Bilan, Natasha The Queen). The following are more often used when it comes to third parties:
- first name + nickname + last name – the American version, popularized by the Comedy Club show and the way of writing the nickname VKontakte (Timur Chestnut Batrudinov, Dmitry Goblin Puchkov);
- first name + patronymic + surname – respectfully calls a person who was not mentioned earlier (for example, introduces him to the audience) (Vladimir Vladimirovich Putin, Sergey Yurievich Belyakov).

The origin of Russian patronymics

Russian patronymic history is inextricably linked with the history of the formation of public, social and state relations in Russian society. At the initial stage of the formation of the ancient Russian state structure, the system of distinguishing a person among his kind could be provided with a numerous arsenal of nickname personal names that emphasized in the pre-Christian period any external, spiritual, totemic and other signs of the named: Nechai, Fifth, Smut, Thin, Reckless, Konoval, Pike, etc.

After the adoption of Christianity, the introduction of strict standardized use of Christian personal names with mandatory binding of a specific personal name for a newborn, with a recommendation list in the "saints" led to a significant reduction in the number of names used in ancient Russian society. The appearance of a large number of namesakes in this regard began to create certain difficulties. In such cases, in the pre-family period, when personifying a person, they began to use both Christian (canonical) and secular (nickname) personal names. For example, an entry in the "Genealogical Book" (the beginning of the XVII century): "Prince Kostyantín Yuryevich Fominskaya: and he has three sons, and all the Fedors, and their nicknames were: the big one is Red, and the middle one is Blind, and the third is Menshoy"

All these specific signs of patronymic in ancient Russian society allowed them, in combination with personal names, to act as a socially identifying sign of a personality within one generation. In the pre-family period, the Old Russian patronymics not only indicated a patronymic relationship within the same family, thereby emphasizing the kinship of brothers and sisters, which is typical of modern Russian patronymics, but also significantly expanded their social function. Old Russian

patronymics often served as the basis for the formation of generic and family nicknames, could denote a set of relatives, relatives, in some cases acted as an element of hereditary significance when naming grandchildren, great-grandchildren.

Two periods are clearly traced in the history of the development of Russian patronymics: a) pre-family, i.e. before the XVII-XVIII centuries, and b) modern, mainly XIX–XX centuries. The social significance of Russian patronymics in the pre-family period was more noticeable.

There is a strict pattern in the arrangement of proper patronymics and nickname patronymics in the official naming of a person. If the patronymic proper always stands for a personal name (Christian or nickname), then the nickname patronymic, if there is a patronymic proper in the naming, always follows only the patronymic proper: Ivan Reprint Martemyanov (1526), but his son Boris Ivanov's son Perepechin.

At the initial stage of the appearance of surnames in Russians, when naming a person in detail, not only the patronymic of the person being named could be indicated, but also the patronymic of his father, as a rule, in the nickname form. The appearance of family nicknames in Russian society neutralized the independent signs of patronymics, gradually patronymics began to move into the category of clarifying components when naming a person. At the same time, the function of patronymic as a sign of social stratification in the Russian state became noticeably more active. First of all, this was fixed in the contrast of the use of full patronymics with the suffixes -ovich/evich, -ich, -hiv in relation to the so-called semi-patronymics with the suffixes -ov/ev, -in.

Russian modern patronymics are formed using a small group of suffixes: -ich, -ovich / evich, -aries / evna, -ichna, -inichna. With the help of the suffixes -ich in the masculine version and -ich, -inichna in the feminine version, patronymics are formed from male personal names ending in -a, -I, except for the names Vavila, Gavril, Danila, Zosima, Iona: Ilya – Ilyich – Ilyinichna; Kuzma – Kuzmich – Kuzminichna. The suffixes -ovich, -aries are involved in the formation of patronymics from personal names with a zero ending, as well as from the names Vavila, Gavril, Danila, Zosima, Jonah: Boris – Borisovich – Borisovna; Peter – Petrovich – Petrovna. Patronymics from male personal names ending in -i, -her (Vasily, Sergey) and with a soft non-derivative basis (Igor), as well as from the name of Yakov, are formed using the suffixes -evich, -evna: Andrey – Andreevich - Andreevna; Dmitry – Dmitrievich – Dmitrievna; Yakov – Yakovlevich – Yakovlevna.

In modern oral and informal communication, it is permissible to use abbreviated forms of patronymics: Danilovich – Danilych; Sergeevich – Sergeich; Sergeevna – Sergeevna. Such a reduction is not observed when using patronymics such as Petrovich, Lvovich.

REFERENCE:

1. Begmatov E. A. O'zbekiston nomlari ma'lumotiislari ma'nosi (izoxlilug'at). 14 600 ismlar izoxi.2-nashri. — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi (lug'at), 2007. — 608 r.
2. Ivan shmelyov va Olga Brednus-Subbotina bilan yozishuvi.- Murmansk, Murmanskoye knijnoye izdatelstvo, 1990.
3. Nafasov T. Markayev O'tish: Saytda Harakatlanish, Qidiruv O'zbek etnoantroponimlari // Onomastika O'zbekiston onomastikasi. Sat. tez.II rep. ilmiy-amaliy.conf. - Qarshi, 1989. — P. 136-140.
4. Nikonov V. A. Ism va jamiyat. —M.: Ilmiy. 1974. — 278 p.
5. Superenskaya A.V. Atoqli otlar struktrasi fonologiya va morfonologiya.-M.: Nauka, 1969.
6. Ikbol K. Aesthetic onomastics and its functions in artistic and intertext //International Journal on Integrated Education. — 2021. — T. 4. — №. 4. — C. 132-136.
7. Komiljonovna K. I. Anthroponymy as a branch of onomastics //Open Access Repository. — 2023. — T. 9. — №. 9. — C. 84-87.
8. Komiljonovna K. I. Changes in the system of anthroponyms in the Uzbek language at the end of the 20th century-the beginning of the 21st century //Zien Journal of Social Sciences and Humanities. — 2022. — T. 10. — C. 65-67.
9. Koziyeva I. K. The history of the development of russian anthroponymy //Международный журнал языка, образования, перевода. — 2022. — T. 3. — №. 3
10. Komiljonovna, K.I. 2021. Lexical-Semantic and Etymological Research of Anthroponyms in Uzbek, Russian and English Languages. International Journal on Integrated Education. 4, 12 (Dec. 2021), 246-250. DOI: <https://doi.org/10.31149/ijie.v4i12.2548>.

PAREMIYALARNING MILLIY-MADANIY O'ZIGA XOSLIGI TO'G'RISIDA**Z.O.Kurbanova, mustaqil izlanuvchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand**

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'rganilayotgan til birliklarini farqlashning struktur-semantik mezonini taklif etamiz va maqol muallifi noaniq, grammatik jihatdan tugal jumla ko'rinishiga va umumlashtiruvchi ma'noga ega bo'lgan an'anaviy hukm sifatida tushunilish to'g'risida fikr yuritamiz.

Kalit so'zlar: frazeologik birliklar, frazeologik qatlam, maqol va matallar, paremiografiya, paremiologik fond, ekvivalentlik, chastotali maqollar.

Аннотация. В данной статье предлагается структурно-семантический критерий для различения изучаемых языковых единиц, а также рассматривается понимание пословицы как традиционного суждения, обладающего неопределённой, грамматически завершённой структурой и обобщающим значением.

Ключевые слова: фразеологические единицы, фразеологический слой, пословицы и поговорки, паремнография, паремнологический фонд, эквивалентность, частотные пословицы.

Abstract. This article proposes a structural-semantic criterion for distinguishing the linguistic units under study. It also examines the understanding of a proverb as a traditional judgment characterized by an indefinite yet grammatically complete structure and a generalizing meaning.

Keywords: phraseological units, phraseological layer, proverbs and sayings, paremiography, paremiological fund, equivalence, frequent proverbs.

Kirish. Ma'lumki, frazeologik birliklar (FB) muayyan til jamoasining milliy va madaniy o'ziga xos etimologik in'ikosidir. O'tgan o'n yilliklar davomida kommunikativ frazeologik birliklar ma'nosida madaniy izlarning mavjudligi tabiiy omilga aylandi. "Tilning frazeologik qatlami eng ko'p darajada madaniy va milliy o'ziga xoslikka ega bo'lib, madaniy-markerlangan ma'nolarni o'zida saqlaydi" [Teliya, 1999, 23]. FB qatlami u yoki bu xalqning turmush tarzi va sharoitini, tarixini, urfodat va an'alarini yorqin, ko'rgazmali ifodalaydi. V.N.Teliya hamda A.V.Kuninning fikriga qo'shilgan holda, maqol va matallar kommunikativ frazeologik birliklardir, deb hisoblaymiz. Kommunikativ frazeologik birliklar (KFB) – "madaniyat "tili"ning ona tilida so'zlashuvchi xalqning mentalitetini yetkazishda ishtirok etuvchi, avlodlar o'rtasida takrorlanuvchi belgilaridir" [Teliya, 1999, 23]. Ko'p asrlar ilgari paydo bo'lgan maqollar tilning shakllanishi va keyingi rivojlanishida katta rol o'ynagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Xalq hayotida maqollar kundalik turmushda va kundalik mehnat faoliyatida u yoki bu voqea-hodisalarga nisbatan qo'llangan: o'zbek maqolida "So'zning tuzi maqoldir", deyiladi. Ingliz tilida unga quyidagi paremiya muvofiq keladi: *old saws speak the truth* – so'zma-so'z, dono (eski) maqol rost so'zlaydi. Minglab maqollar son-sanoqsiz, turli-tuman madaniyatlar va tillarning ajralmas qismidir. Ularni madaniy muvaffaqiyatlarni aks ettiruvchi hamda dono fikrlarni o'zida saqlovchi bebaho til birliklari sifatida to'playdilar va asrdan asrga meros sifatida qoldiradilar.

Maqol va matallarning zamonaviy tadqiqi ikki yo'nalishni o'z ichiga oladi: paremiografiya – paremiyalarning to'planishi, paremiologiya – maqollar va matallar haqidagi lingvistik fan. Dunyoning ko'plab tillari fondidagi paremiyalar mana bir necha asrlardan beri tadqiqot obyekti sifatida qiziqish uyg'otmoqda.

Zamonaviy filologiyada mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlarda "maqol" va "matal" tushunchalarining izohi va farqlanishida noaniqliklar mavjud. Maqolning izohida turli tillarda umumiylik bo'lgani kabi sezilarli tafovutlar ham mavjud bo'lib, ko'pincha inglizcha tadqiqotlardagi "maqol" tushunchasi o'zbek tilidagi izohga mos kelmaydi. Ingliz tadqiqotchilari "maqol" va "matal" tushunchalarini ajratmaydilar, maqollarni aforizm yoki epigrammalardan farqlashning aniq tamoyillarini ajratib ko'rsatmaydilar, shu bois ko'p hollarda maqol ushbu tushunchalar orqali talqin qilinadi. Rus frazeologik lug'atlarning mualliflari esa lingvistik jihatdan noaniqligi bois "matal"

terminini ishlatishdan bosh tortadilar.

Tadqiq qilinuvchi til birliklarini farqlash mezonlari sifatida quyidagilar berilgan: maqolning struktur tugalligi va matalning struktur jihatdan tugallanmaganligi; maqol semantikasining umumlashganligi va matal mavzusining aniqligi; maqolning obrazlilik va matal mazmunining aynanligi.

Ingliz va o'zbek tillarida maqollarga berilgan ta'riflarida bir qator umumiyliklar bilan birga sezilarli farqlar mavjud bo'lib, ko'pincha ingliz tilidagi tadqiqotlarda keltirilgan "maqol" tushunchasi izohi o'zbek tilidagi mazkur tushuncha ta'rifiga mos kelmaydi. "Maqol" va "matal" terminlari izohi quyidagicha birlashtirilgan: "mazmunida xalqning ko'p yillik tajribasi ifodalangan, tugallangan gap (sodda yoki qo'shma) shaklidagi, mulohaza yoki da'vatni ifodalovchi, tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan, odatda ritmga ega bo'lgan, qisqa, barqaror nutqiy ifodalar".

Muhokama va natijalar. Zamonaviy lingvistikada paremiologik fondni o'rganish yo'nalishlarini uchta asosiy mezon bo'yicha guruhlash mumkin:

1. Til paremiologik fondida alohida kontseptlarning (masalan, "dangasalik", "ahmoqlik", "uy", "oila", "ayol", "mehnat", "turmush" va boshqalar) ajratilishi va tahlili;

2. Ikki, uch xil turli tillardagi paremiologik fondlar parchasining (Originalini ko'rish kerak) o'zaro chog'ishtirilishi, odatda bunday tadqiqotlar "yaxshilik", "muhabbat", "mehnat", "aql", "qahramonlik", "oila" kabi o'xshash qadriyat kontseptlarini tahlil qilish maqsadida amalga oshiriladi;

3. Turli kommunikativ yo'nalishlarga ega matnlardagi maqollar okkazonal o'zgarishi (transformatsiya)ning stilistik effektini o'rganish.

Lingvistikada "kognitiv burilish"ning zamonaviy dinamik rivojlanishi D.O.Dobrovolskiyning so'nggi ilmiy ishlarga muvofiq, leksikologiyaning umumiy masalalari uchun juda dolzarb bo'lib, leksik semantikaning metalisoniy vositalari kengayishiga olib keldi, leksika tuzilishida ko'plab alternativ yechimlarni keltirib chiqardi. Paremiya sinfining chegaralari so'zlovchining individual maqollar zaxirasiga asoslangandir. Til sohibi subyektiv miqdordagi maqollarni qo'llaydi, bu esa ambivalentlik imkoniyatlarini keltirib chiqaradi. Paremiyalarning asosiy xususiyatlari polileksikalilik, idiomatiklik va leksikalashuvdir.

Frazeologik birlikning bosh mezoni sifatida uning tildagi barqarorligini, nutqda qayta ifodalanishini qayd qiluvchi olimlar shubhasiz o'rganilayotgan ifodalarni frazeologiya tarkibiga qo'shmoqdalar.

Frazeologiya hajmining "tor" talqini tarafdorlari maqol frazeologik birlik emas, degan fikrdalar. Ular maqollarni yo "maqolli ifodalar", yo "proverbial nutqiy ifodalar" deb ataydilar. "Tor" tushunilish ko'plab tilshunoslar tomonidan qo'llab-quvvatlangan bo'lib, quyidagi qoidalar bilan dalillanishi mumkin:

1. Frazeologiyaning obyektiga so'zlarga ekvivalent bo'lgan barqaror kombinatsiyalarni kiritadilar, maqollar esa butun gaplardir.

2. Maqolning ma'naviy tuzilishi frazeologizmdan farq qiladi: gap-maqol orqali ifodalanuvchi ifodaning asosini mulohaza tashkil etadi, frazeologizmning leksik ma'nosi asosida esa u yoki bu tushuncha yotadi.

3. Frazeologik birliklardan farqli o'laroq maqollarga semantik bo'linmaslik xususiyati xos emas. "Komponentlar o'rtasidagi tirik sintaktik aloqa yaqqol ko'rinib turadi, ularning umumiy ma'nosi motivlangan va odatda komponentlarning ma'nosidan chiqariladi".

Ushbu dalillarning barchasini inobatga olgan holda, A.V.Kunin tomonidan ilgari surilgan kontrargumentlarning o'rinli ekanligini tan olmaslikning iloji yo'q. Olim zamonaviy lingvistika nuqtayi nazaridan ular ahamiyatga ega emas va "tirik til faktlariga to'qnashganda, kartadan yasalgan uy kabi sochilib ketadi", deb hisoblaydi (Kunin, 1970, c.127).

Xususan, frazeologizmnining so'zga "ekvivalentlik" nazariyasi o'z ahamiyatini yo'qotdi (Kunin, 1970, c.127) va ma'lum vaqtgacha maqollarni frazeologiya chegaralaridan chetga chiqarish uchun asos sifatida xizmat qilgan ushbu belgi hozirgi vaqtda mazkur birliklarni frazeologizmlar korpusiga kiritish yoki kiritmaslik mezoni sifatida qabul qilina olmaydi.

Frazeologizmlar tilda o'ziga xos milliy ong stereotiplari bo'lib, din, an'ana, turmush tarzi ta'siri ostida shakllangan hayot haqidagi xalq tasavvurlari sistemasida yo'riqnomalar sifatida xizmat qiladi.

FBlar haqiqiy tarixiy voqealarni, an'analarni, diniy marosimlarni, Injil yoki Qur'ondan olingan hikoyalarning ifodasini aks ettirishi mumkin.

Maqollarni tilning frazeologik fondga qo'shilishini ta'minlaydigan xususiyatlar qatoriga, birinchidan, leksik tarkibning doimiyligini; "ikkinchidan, to'g'ridan-to'g'ri va ko'chma ma'noning mavjudligini kiritish mumkin"; uchinchidan, leksik ma'noni belgilovchi komponentlarning notekisligi; to'rtinchidan, tayyor shablonlar orqali takrorlanishi. Boshqa so'zlar bilan aytganda, bu barqarorlik, qayta tiklanuvchanlik va idiomatiklikdir" (Yegorova, 2006, c.34).

Biroq, mualliflarning bir qismi barcha maqollarni istisnalarsiz frazeologiyaga kiritish imkoniyatini shubha ostiga oladilar va «ma'lum chastotali maqollar korpusi» yoki «paremiologik minimum»ni ajratadilar. Shu bilan birga, ularning fikricha, frazeologiyaga faqat xilma-xil kommunikatsiya sohalarida yuqori chastotalarga ega bo'lgan maqollarni kiritish joiz. Ushbu nazariyaning kamchiligi, bizningcha, mualliflarning chastotali maqollarni tanlashdagi farqliligidan, bu esa subyektivlikka va natijalaridagi farqlarga olib keladi. V.L.Arxaangelskiyning ta'kidlashicha, har qanday chastotali bo'lmagan maqol, hozirgi zamonda har doim faol foydalanishga o'tishi mumkin, boshqacha aytganda, chastotaliga aylanishi mumkin. Bu, ko'p hollarda, uni faol qo'llashga olib kiruvchi ommaviy axborot vositalarining kuchi tufayli sodir bo'ladi. Shunday qilib, chastotali maqollar korpusi juda o'zgaruvchan. 50-60 yil oldin kamdan-kam ishlatilgan paremiyalar zamonaviy sharoitlarda yangi talqin olishlari va yuqori chastotali maqollarga aylanishi mumkin. Aksincha, 20 yil avval ham yozma, ham og'zaki nutqda faol ishlatilgan maqollar zamonaviy sharoitlarda eskirgan deb hisoblanishi mumkin.

Zamonaviy lingvistika va tilshunoslikka yaqin fanlar til va madaniyatning o'zaro bog'liqligi va o'zaro birlashuvi umumiy qabul qilingan va dolzarb deb hisoblanadi. Shu bilan birga, "til, millatning asosiy belgilaridan biri bo'lib, unda so'zlovchi xalq madaniyatini ifodalaydi" [Vereshchagin, Kostomarov, 1980, 8]. So'nggi paytlarda lingvomadaniy tadqiqotlarga bo'lgan qiziqishning ortishi, butun etnos yoki muayyan til egasi haqidagi to'liq, aniq ma'lumotlarni olishga bo'lgan istak bilan izohlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Архангельский, В.Л. Устойчивые фразы в современном русском языке: Основы теории устойчивых фраз и проблемы общей фразеологии / В.Л. Архангельский. - Ростов на Дону: Феникс, 1964. - С.63-72.
2. Верещагин, Е.М., Костомаров, В.Г. Лингвострановедческая теория слова /Е.М. Верещагин. - М.: Рус. язык, 1980. - 320 с.
3. Добровольский, Д.О. Национально-культурная специфика во фразеологии / Д.О. Добровольский // Вопросы языкознания. - М.: Наука, 1998. - №6. - С.65-69.
4. Егорова, А.В. Имена живой и неживой природы в аксиологическом и концептологическом аспектах: Дис.... канд. филол. наук. /А.В. Егорова. -Иваново: Изд-во ИГХТУ, 2006. - 164 с.
5. Кунин, А.В. Курс фразеологии современного английского языка / В.Кунин. - М.: Просвещение, 1996. - 381с.
6. Телия В.Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры /В.Н. Телия // Фразеология в контексте культуры. - М.: Языки русской культуры, 1999.-С.23.

UDC 81-26

SOCIOLINGUISTIC ASPECTS OF CRITICISM AND PRAISE IN ENGLISH

D.B.Madaliyeva, teacher, Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers, National Research University, Tashkent

Annotatsiya. Tanqid va maqtov - bu ikki tomonlama jarayon bo'lib, ular insoniy munosabatlarning muhim qismlarini tashkil etadi. Ushbu maqolada ingliz tilida qo'llaniladigan tanqid va maqtovning sotsiolingvistik aspektlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: tanqid va maqtov, sotsiolingvistik aspektlar, xalqaro kommunikatsiya, ijtimoiy munosabatlar, muloqot.

Аннотация. Критика и похвала - это двусторонние процессы, которые составляют важные части человеческих отношений. В этой статье рассматриваются социолингвистические аспекты критики и похвалы, используемых в английском языке.

Ключевые слова: критика и похвала, социолингвистические аспекты, международная коммуникация, социальные отношения, общение.

Abstract. Criticism and praise are a two - way process that form important parts of human relationships. This article highlights the sociolinguistic aspects of criticism and praise used in English.

Keywords: criticism and praise, sociolinguistic aspects, international communication, social relations, communication.

In this article, we form the image of a teacher through the analysis of words and expressions used in speech activity. The use of certain linguistic structures and lexical units speaks about the teacher's personality in the national picture of the world. The communication process takes place in written and oral form, in the form of dialogues and monologues, it can be verbal and non-verbal. When we talk about verbal communication, we mean speech formed from words and expressions, each of which has its own semantic meaning.

Criticism and praise are a two - way process that form important parts of human relationships. Both are important and, when applied correctly, promote the growth and development of the individual.

Criticism is thoughts and comments aimed at improving something or someone by pointing out their shortcomings, mistakes or flaws. The purpose of the criticism is to identify the shortcomings, to correct them and encourage them to change. The right Criticism should be construction-oriented, respectful and constructive. It is important to encourage change, make the shortcomings clear, but not to attack the person personally. Inappropriate criticism can harm an individual, deprive him of his or her psyche, undermine his or her self-confidence, and ruin a relationship.

Praise is the recognition and appreciation of something or someone's good, abilities, successes and positive traits. The purpose of praise is to stimulate the individual, increase his self - confidence, encourage him to continue doing good things. The right praise should be sincere, clear and real. False praise can deceive an individual and not encourage him to make real progress when it is false and insincere.

Criticism and praise contribute to personal growth, allow you to eliminate shortcomings and develop strengths. Properly applied criticism and praise strengthen relationships, increase mutual understanding and build trust. Criticism and praise can help improve teamwork, help solve problems and achieve team goals. In conclusion, criticism and praise are a two - way process that form important parts of human relationships. By applying them correctly, it is possible to achieve personal growth, strengthening relationships and improving teamwork.

The way we use language to criticize and praise is heavily influenced by social factors, such as:

- Social distance: The closer you are to someone, the more direct and informal your language can be. With strangers or people in positions of authority, you're more likely to use more formal and indirect language. For example, you might say "That's a very interesting idea" to a colleague, but "I'm not sure I understand your point" to your boss.

- Power dynamics: The relative power of the speaker and the listener also plays a role. Someone in a position of power might be more likely to use direct criticism, while someone with less power might use more indirect language.

For example, a teacher might say "You need to work harder" to a student, while a student might say "I'm having trouble understanding this concept" to the teacher.

- Cultural norms: Different cultures have different norms for expressing criticism and praise. In some cultures, direct criticism is considered rude, while in others it is seen as a sign of honesty. Similarly, some cultures place a high value on modesty, while others encourage people to boast about their accomplishments.

- Gender: Gender can also play a role in how we use language to criticize and praise.

For example, women are often expected to be more polite and indirect than men, while men are often expected to be more direct and assertive.

* Context: The context in which criticism or praise is given is also important. For example, a casual comment about someone's outfit might be considered harmless in a social setting, but it could be seen as offensive in a professional setting.

Grammatically, the speech acts of praising are expressed by simple or complex sentences, the speech acts of criticism are expressed in complex and compound types of sentences. It is important for a pupil to receive the stimulation from praising and criticism. The illocutionary power of praise is based on the arousal of positive emotions, that is why speech acts of praising embody confidence, create a pleasant mood, increase responsibility. The illocutionary power of speech acts of criticism is based on the arousal of negative emotions in a pupil, which can give rise to his motivation for self-improvement and knowledge improvement. For further research, we recommend to explore the linguistic and cultural features of speech acts of praising and criticism, namely the variety of vocabulary and grammar use in speech acts of praising and criticism in modern English pedagogical discourse.

Examples of Sociolinguistic Variation in Criticism and Praise:

- Direct vs. indirect criticism: "That's wrong" vs. "I'm not sure I agree with that."
- Formal vs. informal praise: "Your work is excellent" vs. "Good job!"
- Positive vs. negative politeness: "Would you mind..." vs. "You should..."
- Euphemisms: "That wasn't your best work" vs. "You could have done better."

The way we use language to criticize and praise is a complex process that is influenced by a variety of social factors. Understanding these factors can help us to communicate more effectively and avoid misunderstandings.

Additional points to consider:

- The use of humor: Humor can be a useful tool for softening criticism or making praise more engaging.
- The importance of body language: Nonverbal cues, such as tone of voice and facial expressions, can also convey criticism or praise.
- The impact of cultural differences: When communicating with people from different cultures, it's important to be aware of their norms for expressing criticism and praise.

Praise was for general and specific aspects of content, style, usefulness and relevance to the field, publishing standards, readership, and author's reputation and expertise. Criticism was for specific aspects of content and style. 'Statement of advantages via explicit expression of attitude' appeared as the most frequent praise strategy. Criticism was direct and mostly indirect, with marked use of mitigation devices. This study also provides implications for cultural pragmatics, academic writing, discourse analysis, and cross-cultural communication students who are invited to realize socio-cultural practices and discipline-related expectations that if violated may lead into interpersonal conflicts.

In conclusion, there is no specific vocabulary for expressing speech acts of praising and criticism; synonyms, slang, colloquialisms, idioms are widely used. The teacher can also use jargon and colloquial vocabulary to express praise and criticism.

REFERENCES:

1. Madaliyeva D. B. The Linguistic and Stylistic Significance of Analyzing Mass Media Texts //Golden Brain. – 2024. – T. 2. – №. 1. – C. 606-609.
2. Stewart M. The language of praise and criticism in a student evaluation survey //Studies in educational evaluation. – 2015. – T. 45. – C. 1-9.

UO'K 81'373.21

SURXONDARYO TOPONIMLARI TARKIBIDA QO'LLANUVCHI SO'ZLAR

Sh.K. Majidova, katta o'qituvchi, Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada toponimlar onomastikaning ilmiy yo'nalishi sifatida tilshunoslikning dialektologiya, etimologiya, terminologiya, morfemika, so'z yasalishi, morfologiya, til tarixi sohalari bilan zich aloqadorligi yoritib berilgan. Surxondaryo toponimlarining bugungi

kunda mustaqil qo'llanmaydigan so'zlar hamda hozir ham mustaqil ma'noga ega so'zlar kabi guruhlarga bo'lingan holda tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: dialektologiya, etimologiya, terminologiya, morfemika, so'z yasalishi, morfologiya, toponimlar.

Аннотация. В статье подчеркивается тесная связь топонимики как научного направления ономастики с такими областями языкознания, как диалектология, этимология, терминология, морфемика, словообразование, морфология и история языка. Топонимы Сурхандарьи были проанализированы путем разделения их на группы, включающие слова, которые сегодня уже не используются самостоятельно, и слова, которые все еще имеют самостоятельное значение.

Ключевые слова: диалектология, этимология, терминология, морфемика, словообразование, морфология, топонимы.

Abstract. This article highlights the close connection of toponyms as a scientific direction of onomastics with the fields of dialectology, etymology, terminology, morphemics, word formation, morphology, and language history of linguistics. The Surkhandarya toponyms are analyzed by dividing them into groups such as words that are no longer used independently today and words that still have independent meanings.

Key words: dialectology, etymology, terminology, morphemics, word formation, morphology, toponyms.

Nomshunoslikning bir qismi sanalgan toponimiyada tarkib jihatdan turli-tuman nomlar uchraydi. Bu haqda professor T.Nafasov o'zining tadqiqotida Qashqadaryo viloyati toponimlari misolida diqqatga sazovor fikrlarni bayon etgan [1].

Biz ushbu maqolada Surxondaryo viloyati toponimlari tarkibida uchraydigan ayrim so'zlarning tahliliga e'tibor qaratamiz. Surxondaryo viloyati toponimlari tarkibida quyidagi maxsus so'zlar qo'llanadiki, ular toponimlarning turli jihatlarini o'zida aks ettiradi. Bunday so'zlarni ikki guruhga ajratish mumkin:

1. Bugungi kunda mustaqil qo'llanmaydigan so'zlar.

2. Hozir ham mustaqil ma'noga ega so'zlar.

Birinchi guruhga quyidagilarni kiritish mumkin:

– kent: Ouzikent (Qumqo'rg'on t. Tebat mah.). Kent so'zi qo'rg'on ma'nosini anglatadi.

– mand: Hunarmand (Denov t. Navbahor mah.).

– man: Xoshman (Muzrabot t. Yangidiyor mah.). Man so'zi qo'rg'on ma'nosini ifodalaydi.

– xona: Omonxona (Boysun t. Inkobod mah.), Zarxona (Sariosiyo t. Sebzor mah.), Laylakxona (Sho'rchi t. Polvontosh mah.). Xona so'zlari makon, xona, yashaydigan maskan ma'nosiga ega.

– ob/-ab: Obihayot (Denov t. Qorabog'tepa mah.), Dug'oba (Oltinsoy t. Dug'oba mah.), Labiob (Sariosiyo t. Galabuta mah.), Obizarang (Sariosiyo t. Anorzor mah.), Sho'rob (Sariosiyo t. Yoqutli mah.), Do'g'ob (Uzun t. Do'g'ob mah.). Ob – katta hajmli oqar suv, daryo. Daryo bo'yidagi manzil shunday atalgan.

– kom/-kon/-gon/-gan: Xamkon (Angor t. Xamkon mah.), Konobod (Sho'rchi t. Yangiobod mah.). Kon so'zi daryo, anhor ma'nosini anglatgan.

– var: Zevar (Bandixon t. Zevar mah.). Var – tevaragi devor bilan o'ralgan joy, istehkom.

– deh: Dehaisurx (Sariosiyo t. Xonjiza mah.). Deh – qishloq ma'nosida. – pul: Pulhokim (Boysun t. Pulhokim mah.). Pul – ko'prik ma'nosida. – tal/tall: Tallimaron (Angor t. Yuqori Tallimaron mah.). Tal/tall - tepa, do'nglik ma'nosida.

Ikkinchi guruhga esa quyidagilarni kiritish mumkin:

– rabot: Muzrabot (Surx. vil.), Boshrabot (Boysun t.). Rabot – istehkom, atrofi devor bilan o'ralgan joy, manzil ma'nosini ifodalagan.

– qishloq: O'rtaqishloq (Denov t.), Chuqurqishloq (Denov t.), Eski qishloq (Denov t. Buyuk ipak yo'li mah.), Obodqishloq (Denov t. Yangiobod mah.), Qumqishloq (Denov t. Chambil mah.), Soyqishloq (Muzrabot t. Tong yulduzi mah.), Bo'lakqishloq (Oltinsoy t. Ipoq mah.), So'fiqishloq (Qiziriq t. Xalqobod mah.). Qishloq – qo'rg'onlar majmuyi, qishda yashaydigan maskanlar guruhi.

– obod: Xalqobod (Qiziriq t. Xalqobod mah.), Dashtobod (Qumqo'rg'on t. Saxovat mah.), Chinobod (Angor t. Chinobod mah.), Mehnatobod (Jarqo'rg'on t. Mehnatobod mah.), Obodiyurt (Qumqo'rg'on t. Islomobod mah.). Obod – o'zlashtirilgan yerda tashkil qilingan qishloq.

– jon/-jan/-shon/-jom: Jonbaxti (Sariosiyo t. Xalqobod mah.), Dahnaijom (Boysun t. Dahnaijom mah.). Jon/jom – buloq; suv manbayi, kanal; daryo ma'nolariga ega.

– machit/masjid: Oqmachit (Uzun t.), Oqmasjid (Boysun t. Temirdarvoza mah.). Machit/masjid – ibodat qilinadigan maskan ma'nosida.

– saroy: Oqsaroy (Denov t. Yangiobod mah.), Saroy (Bandixon t.). Saroy – hashamatli imorat, yurt boshlig'i qarorgohi; turkiy qavmlardan birining nomi.

– ariq. Qiyshiqariq (Oltinsoy t. Shakarqamish mah.), Yangiariq (Qiziriq t. Takiya mah.), O'rtaariq-1 (Termiz t. Amir Temur mah.), Qoraariq (Sho'rchi t. Qoraariq mah.). Ariq – qazib suv oqizilgan chuqur o'zan ma'nosida.

– bog'. Qorabog'tepa (Denov t.), Bog'idil (Sariosiyo t.), Bog' (Uzun t. Xatib Qahramon mah.), Bog'dara (Uzun t. Tolto'g'ay mah.), Bog'ibaland (Uzun t. Serharakat mah.), Shirinbog' (Uzun t. Fayzova mah.), Yakkabog' (Sho'rchi t. Yakkabog' mah.). Bog' – mevali daraxtlar va gullar ekilgan joy.

– ko'l: Oynako'l (Sho'rchi t. Oynako'l mah.), Ko'lqamish (Bandixon t. Birdamlik mah.), Boyko'l (Qumqo'rg'on t. Ariqoshgan mah.), Ko'lob (Sariosiyo t. Bog'iston mah.), Cho'yanko'l (Termiz t. Do'stlik mah.), Chuqurko'l (Sherobod t. Chuqurko'l mah.), Shakarko'l (Sho'rchi t. Shakarko'l mah.). Ko'l – suv to'plangan chuqur havza.

– jar: Oqjar (Boysun t. Boshrobot mah.), Jartepa (Jarqo'rg'on t. Yoshlik mah.), Oqjar (Qumqo'rg'on t. Yangiobod mah.), Jarobod (Sariosiyo t. Terakzor mah.), Jarqo'ton (Sherobod t. Oyinli mah.). Jar – o'yi, katta yoriq ma'nosida.

– osiyo: Sariosiyo (Surx. vil.). Osiyo – tegirmon ma'nosida.

– ko'prik: Oqko'prik (Sherobod t. Guliston mah.). Ko'prik – ariq, kanal, daryo ustida o'tish uchun qilingan moslama.

– quduq: Quduqsoy (Bandixon t.), Uzunquduq (Boysun t. Chilonzor mah.), O'rtaquduq (Qumqo'rg'on t. Joziba mah.), Quduqlik (Uzun t. Istiqlol mah.). Quduq – yer tubidagi suv havzasi.

– soy: Bo'stonsoy (Sherobod t. Sherobod mah.), Ma'dansoy (Sherobod t. Xo'jaqiya-1 mah.), Uzunsoy (Sherobod t. Uzunsoy mah.), Zaratsoy (Sherobod t. Nurtepa mah.), Alvonsoy (Denov t. O'zgarish mah.), Andijonsoy (Denov t. Lochin mah.). Soy – ikki adir yoki tog' oralig'idagi, ko'pincha oqar suvlar harakati va boshqalar natijasida hosil bo'lgan pastlik joy, suv yo'li, vodi" [2].

– tepa: Kuloltepa (Denov t. Yangiobod mah.), Jartepa (Jarqo'rg'on t. Yoshlik mah.), Uchtepa (Jarqo'rg'on t. Obihayot mah.), Qiziltepa (Oltinsoy t. Gulchechak mah.), Zartepa (Qiziriq t. Zartepa mah.), Bo'laktepa (Qumqo'rg'on t. Kattako'l mah.), Chayontepa (Qumqo'rg'on t. Chayontepa mah.), Qalashtepa (Sariosiyo t. Billur mah.). Tepa – tekislikda yer sathidan baland do'nglik.

– guzar: Tokguzar (Sariosiyo t. Shohjahon mah.), Charmgarguzar (Denov t. Do'stlik mah.), Qo'yguzar (Jarqo'rg'on t. Oltintepa mah.), Kenguzar (Sariosiyo t. Nurobod mah.). Guzar – ikki tarafi imoratli yo'l, o'tish joyi ma'nosida.

– qir: Qoraqir (Angor t. Qoraqir mah.). Qir – cho'ziq balandlik.

– suv: Qorasuv (Angor t. Gulzor mah.), Qorasuv (Angor t. Qorasuv mah.), Kuyovsuv (Denov t. Kuyovsuv mah.), Oqsuv (Oltinsoy t. Xo'jaipok mah.). Suv – yer osti va yog'in suvlari yig'indisi [3].

– buloq/chashma: Boshbuloq (Bandixon t. Bahoriston mah.), Yolg'izbuloq (Boysun t. Darband mah.), Oqarbuloq (Oltinsoy t. Oqarbuloq mah.), Mingbuloq (Qumqo'rg'on t. Kindiktepa mah.), Anorbuloq (Uzun t. Anorbuloq mah.), Jiydabuloq (Uzun t. Jiydabuloq mah.), Chashma (Sariosiyo t. Kelajak sari mah.). Buloq – yer ostidan otilib, qaynab chiqadigan suv va to'planadigan joy, chashma" [4].

– kamar: Oqkamar (Sho'rchi t.), Qiyakamar (Boysun t. Inkobod mah.), Zarkamar (Qiziriq t. Kunchiqish mah.). Kamar – o'pqn, jarlik.

Yuqorida sanalganlardan tashqari, joyning geografik xususiyati bilan bog'liq bo'lgan qoya, bo'yin va boshqa so'zlar ham borki, ular Surxondaryo viloyati toponimiyasida uchramaydi. Chunki ular vodiy hududlarga bog'liq so'zlardir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Нафасов Т. Қашқадарё кишлоқномаси. –Т.: Мухаррир, 2009. – 430 б.
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2020. III т. – Б. 545
3. Қораев С. Ўзбекистон вилоятлари топонимлари. –Т., 2007. – 238 б.
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2020. I т. – Б. 370.

UDC 81.42

CONTRASTIVE ANALYSIS OF PAREMOLOGICAL UNITS WITH THE CONCEPT “NATIVE COUNTRY” IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

H.B.Mamadaliyeva, Master's student, Termez University of Economics and Service, Termez

Annotatsiya. *“Vatan konsepti” har bir xalq tomonidan muqaddas tushuncha sifatida talqin qilinadi. “Vatan” konsepti, odatda, bir insonning tug‘ilib o‘sgan joyi, uning madaniyati, tarixi va an‘analariga bog‘liq bo‘lgan hissiy va ma‘naviy tushunchadir. Vatan, shuningdek, insonning o‘ziga xos identifikatsiyasi va milliy birligi bilan bog‘liq. Bu tushuncha ko‘plab xalqlarda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, u odamlarni birlashtiruvchi kuch sifatida xizmat qiladi. Ushbu maqola o‘zbek va ingliz tillarida “Vatan” tushunchasi bilan bog‘liq paremologik birliklarning kontrastiv tahliliga bag‘ishlangan.*

Kalit so‘zlar: *Vatan, konsept, paremiologik birlik, ingliz tili, o‘zbek tili, qiyosiy tahlil, analiz, sintez.*

Аннотация. *Концепт «Motherland» интерпретируется как сакральный концепт каждым народом. Концепт «Motherland» обычно является эмоциональным и духовным концептом, связанным с местом рождения человека, культурой, историей и традициями. Родина также связана с уникальной идентичностью человека и национальным единством. Этот концепт важен для многих народов, и он служит силой, которая объединяет людей. Данная статья посвящена сопоставительному анализу паремологических единиц, связанных с концептом «Motherland» в узбекском и английском языках.*

Ключевые слова: *Родина, концепт, паремологическая единица, английский язык, узбекский язык, сравнительный анализ, анализ, синтез.*

Abstract. *The concept of the “motherland” is interpreted as a sacred concept by every nation. The concept of “motherland” is usually an emotional and spiritual concept related to person’s place of birth, culture, history and traditions. Motherland is also related to person’s unique identity and national unity. This concept is important in many nations, and it serves as a force that unites people. This article is devoted to the contrastive analysis of paremological units related to the concept of “Motherland” in the Uzbek and English languages.*

Key words: *Motherland, concept, paremiological unit, English language, Uzbek language, comparative analysis, analysis, synthesis.*

Language does not exist outside of culture as a “socially inherited set of practical skills and ideas that characterize our way of life”. Culture is always accompanied by certain concepts that help people of the same culture, and sometimes even of different cultures. Concepts are abstract units that reflect the content of acquired knowledge, experience, results of all human activities and the results of cognition of the surrounding world in the form of certain units. Each ethnic group sees the world in its own way, through the prism of its culture, its perceptions of the world, therefore the picture of the world of each ethnic group is its special worldview vision, a holistic model of the world.

Learning the linguistic picture of the world is impossible to present without studying proverbs and sayings. According to the paremiologist Wolfgang Mieder ‘A proverb is a short, generally known sentence of the folk which contains wisdom, truth, morals, and traditional views in a metaphorical, fixed and memorizable form and which is handed down from generation to generation.’ Paremiology

is at the intersection of phraseology and folklore, which makes the study of proverbs and sayings very significant from the perspective of the modern linguocultural approach.

The paremiological foundation of language is an important source of interpretation. The concept of “country” is one of the central concepts in any culture. The phenomenon of love is unique. No concept encompasses such a range of meanings as “country”.

To represent the concept of “country in the paremiological fund of the Uzbek language, the proverbs with the lexemes “vatan”, “ yurt”, “el”, “yer” were taken from the collection “O‘zbek xalq maqollari” (The proverbs of Uzbek people). For English proverbs “The Oxford Dictionary of Proverbs” was used. The national-cultural specifics of the concept of “homeland”. Of course, not every word, denoting a particular phenomenon of reality, can be considered as a concept. The specificity of concepts in different languages is determined by cultural traditions, historically enshrined value orientations, adopted in the corresponding linguistic culture.

The set of concepts forms the concept sphere of a specific language that is directly related to the national language picture of the world. They provide an invaluable opportunity to get in touch with the history of the people, with its worldview and view of the reality surrounding it. Comparative analysis of the concept of “homeland” in English and Uzbek allowed to identify similarities and differences that reflect in linguistic form value system of two peoples.

Love for the motherland, expressed in the identification of the motherland with the image of the mother, was reflected in the Uzbek proverbs:

Ona yurting — oltin beshiging;

Ona yurting omon bo‘lsa, Rangi ro‘ying somon bo‘lmas. In the Uzbek consciousness, the Motherland is metaphorically related to the mother, since the continuation of the clan depends on her. Mother is the first, main word in one’s life. Mother sincerely loves her child and is not able to betray him. In addition, Uzbek people often relate their country to the land or soil as the existence of man is unthinkable without the land, which is often called the mother.

The Uzbek proverbial fund also has paremias, where there is an identification of the homeland with the land or soil:

Ona yerning tuprog‘i — ona sutidan aziz;

Begona tuproq – devona tuproq;

Kishi yerida sulton bo‘lguncha, o‘z elingda cho‘pon bo‘l.

The homeland in the minds of the representative of this people can be perceived not only as a mother or land but it is also a kind of paradise, a holy place to which they can pray. It can be proved by the following proverb:

Qush butaga sig‘inar, odam – Vatanga. When comparing the Uzbek paremias with the English, there is a clear difference in the worldview of these peoples. Thus, the identification of the homeland with the image of the mother and land or soil is culturally specific for the Uzbek people. No similar proverbs were found in the English proverbial fund.

The fact that a person appreciates his homeland, realizes its importance and support, is evidence of love for his land. This is the best place in the world. It is perceived as a house in which one can find both shelter from adverse natural phenomena, and salvation from emotional experiences. Among all the signs testifying to the love of the homeland, this sign is represented by the largest number of proverbs in both languages. We may prove these words with the help of the following proverbs in Uzbek:

Bulbul chamanni sevar, Odam — Vatanni;

Vatani borning baxti bor, mehnati borning – taxti;

Vatansiz inson – kuysiz bulbul;

O‘z uyim – o‘lan to‘shagim;

Qush ham ketsa keladi, o‘z uyini sevadi It should be noted that in English paremiology it is possible to find their equivalents:

A cock is valiant on his own dunghill;

East or West, home is best;

There is no place like home;

Every bird likes its own nest;

Every dog is a lion at home.

It can be seen from the above examples that for every nation, the Motherland is holy and perfect. Despite the fact that the value of the Motherland is universal in character, nevertheless proverbs reflect the national specifics of the worldview of each people. The national character in the proverbs is manifested in the selection of different images and means for expressing the same concept.

While in Uzbek paremias, the motherland is an extensive image, which includes both the house and the country, in English culture the motherland narrows to the walls of the house, a fenced area. From the proverbs it seems that the Englishman lives primarily for himself and his family, values his comfort and peace.. There are proverbs and sayings which emphasize the peoples' devotion to their homeland. An important place in Uzbek phraseological units is the idea that man remains faithful to his homeland, despite the difficulties. The moral foundations of the Uzbek people do not allow a person to abandon the motherland in difficult moments in search of better lands. This fact is confirmed in proverbs:

Birovning yurtida bek bo'lguncha, o'zingning yurtingda it bo'l;

Kishi yurtida sulton bo'lguncha, o'z yurtingda ulton bo'l;

Vatanni sotgan er bo'lmas;

Dushmanga nafrati bo'lmaganning Vatanga muhabbati bo'lmas;

O'zga yurtning qozisi bo'lgandan, o'z elingning tozisi bo'l. In the Uzbek paremiological fund, devotion to the homeland is expressed more emotionally than in English paremias. A person who left his homeland or betrayed it is sharply condemned:

O'lsang o'l, Vataningda bo'l;

Vatan gadosi- kafan gadosi;

Vatan gado bo'lguncha, rafangado bo'l. English proverbs are less emotional about these feelings:

Home is home though it's never so homely;

Dry bread at home is better than roast meat abroad. We also see that in the English proverbs it is impossible to reveal the drawbacks of the Motherland as it is sacred:

Wash your dirty linen at home; It's an ill bird that fouls its own nest. When comparing the above Uzbek and English proverbs, the fact that Uzbek paremias are more emotional is obvious. Even death threatening a person is not able to force him to leave his native land.

LIST OF USED LITERATURE:

1. O'zbek xalq maqollari: [2 tomlik]. Mas'ul muharrirlar: T.Mirzayev, B.Sarimsoqov. Tom 2. – Toshkent: Fan, 1988. – 372 b.
2. O'zbek xalq maqollari: [2 tomlik]. Mas'ul muharrirlar: Mirzayev T., Sarimsoqov B. Tom 1. – Toshkent: «Fan», 1987. – 368 b.
3. Oxford Advanced Learner's Dictionary 9th edition Oxford university press, 2015. – 1820 p.
4. Oxford Concise Dictionary of Proverbs. John Simpson and Jennifer Speake. Oxford University Press, 2003. – 364 p.
5. Profantova Z. Proverbial Tradition as Cultural-Historical and Social Phenomenon, in Durco, Europhras 97: Phraseology and Paremiology. – Bratislava: Academia PZ.1998. – P. 302-307.

UO'K 81'342

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA JUFT SO'ZLAR TALQINI VA TADQIQI

M.M.Mamajonova, mustaqil izlanuvchi, Namangan davlat universiteti, Namangan

Annotatsiya. Maqolada O'zbek tilshunosligida juft so'z termini va uning terminologik, leksikografik izohi, lisoniy belgi-xususiyatlari ilmiy talqini hamda tadqiqi masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: so'z, so'zning tuzilishiga ko'ra turlari, juft so'z, takroriy so'z, so'z yasalishi, kompozitsiya usuli, tobe bog'lanish, teng bog'lanish.

Аннотация. В статье рассматривается вопрос о термине «пара слов» в узбекском языкознании, его терминологическое и лексикографическое объяснение, а также научная интерпретация и изучение языковых особенностей.

Ключевые слова: слово, типы структур слова, сложное слово, повторяющееся слово, словообразование, способ словосложения, подчинительный союз, равноправный союз.

Abstract. The article discusses the term compound word in Uzbek linguistics and its terminological, lexicographic explanation, scientific interpretation and study of linguistic features.

Keywords: word types of, word structure, compound word, repeated word, word formation, composition method, subordinate conjunction, equal conjunction.

Kirish. O'zbek tilida o'ziga xos lingvistik xususiyatlari bilan tavsiflanuvchi *juft so'z* ilmiy adabiyotlarda turlicha talqin qilinadi. Ayrim ilmiy adabiyotlarda *juft so'zlar* grammatik shakllar sifatida talqin etiladi, jumladan, ular ikki so'zning juftlashuvidan hosil bo'lishi, umumlashtirish, jamlash va kuchaytirish ma'nolarini bildirishi ko'rsatiladi.[1] Juft shakl komponentlari bir xil shakldagi otlardan iborat bo'ladi, ular bir-biri bilan tenglashish yo'li orqali bog'lanadi.

Izohli lug'atda *juft so'z* terminiga quyidagicha izoh berilgan: "*Bir leksik ma'noni ifoda etadigan, chiziqli orqali yoziladigan ikki komponentli so'zlar*".[2] Juft so'z terminologik lug'atlarda quyidagicha ta'riflangan: "*O'zaro bog'langan ikki buyum-narsa, belgi, harakat kabilarni bildiradigan so'zlarning qator kelishi*".[3]

Juft so'zlarga berilgan bu ta'rif va izohlar uning barcha qirralarini, imkoniyatlarini to'la qamrab olmagan. Juft so'zlarning lisoniy belgi-xususiyatlarini to'la yoritish, umumiy xossalarini tavsiflash maqsadida mazkur masalaga doir manbalar, tadqiqot va maqolalarni o'rganib chiqdik.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. O'zbek tiliga xos juft so'z haqidagi dastlabki qarashlar XX asr boshlarida M.Terentyev, V.V.Reshetov, A.N.Kononov kabi rus olimlarining tadqiqotlarida uchraydi. M.Terentyev juft so'zlarni so'z turkumi bo'yicha ko'rib chiqadi.[4] V.V.Reshetov[5], A.N.Kononovlar tilning grammatik qurilishida juft so'zlar muhim o'rin tutishini ta'kidlaydilar.[6] Ular tuzilishi jihatidan o'xshash bo'lgan juft va takroriy so'zlarni bir-biridan ajratmaydilar, har ikki birlikni *juft so'zlar* termini ostida tekshiradilar. Demak, o'zbek tilidagi juft so'zlar dastlab rus tilshunoslari tomonidan yevropa tilshunosligi an'analari asosida rus va o'zbek tili doirasida qiyoslab o'rganila boshlangan.

Keyinchalik o'zbek tilshunosligida F.Kamol[7], A.G'ulomov[8] va A.Abdurahmonov[9] kabi olimlar o'zbek tilidagi juft so'zlarning ma'noviy guruhlarini va hosil bo'lish usullarini tadqiq etdilar. Ular, asosan, so'zlarning tuzilish turlariga e'tibor bergan bo'lsalar-da, juft so'zlarning sodda, qo'shma va takroriy so'zlardan farqli, o'ziga xos jihatlarini ham ko'rsatib o'tadilar. Juft so'zlarning yuzaga kelishi, modellari va qismlarining joylashish tartibi kabi masalalarni izchil yoritib beradilar.

Natijalar va muhokama. O'zbek tiliga xos juft so'zlar monografik aspektida A.Hojiyev tomonidan tadqiq etildi. Olim kompozitsiya usulida hosil qilinuvchi so'zlar haqida fikr yuritib, birinchilardan bo'lib o'zbek tilidagi qo'shma, juft va takroriy so'zlar, ularning tildagi ahamiyati, vazifalari, turlari, yasilishi hamda modellari, imlosi, leksik-grammatik va uslubiy xususiyatlarini kabi masalalarni tadqiq etdi. Dastlab, *juft so'z* terminining qo'llanishiga oydinlik kiritadi, ya'ni ilmiy adabiyotlarda bunday so'zlarga nisbatan turli terminlar qo'llanishiga e'tibor qaratadi.

Rus tilshunosligida juft so'zlarga nisbatan *парные слова, парные словосочетания, парные сочетания* kabi terminlar qo'llangan.[10] O'zbek tilidagi adabiyotlarda esa faqat *juft so'z* terminini kuzatamiz.

Словосочитание terminining o'zbekcha tarjimasini *so'z birikmasidir*. Juft so'zning qismlari o'zaro hokim va tobe munosabatda emas, balki teng munosabatda bo'ladi. Ikkinchidan, *парные словосочитания* terminining o'zbekcha muqobili *juft birikmalar* demakdir. Bunda ikki so'zning juftlashishi emas, balki ikki so'z birikmasining juftlashishi tushuniladi. Demak, *eson-omon, qovuntarvuz, katta-kichik* kabi juft so'zlarga nisbatan *парные словосочитания* terminini qo'llash to'g'ri emas.

R.A.Aganinning ko'rsatishicha, *ota-ona, yaxshi-yomon, baland-past* kabi juft so'zlar xususiyatiga ko'ra sodda so'zlardan farqlangani sababli ularga nisbatan *парные слова* (juft so'zlar) terminini qo'llash muvofiq emas. U juft so'zlarga nisbatan *парные сочетания* terminini qo'llashni ma'qul ko'radi. [11] A.Hojiyev buni ma'qullagan holqa quyidagicha yozadi: "Haqiqatda ham bunday hodisalarga nisbatan *парные словосочетания* terminidan ko'ra *парные сочетания* terminini

qo'llash to'g'ri, lekin bu terminning o'zbekcha tarjimai shu hodisalarga nisbatan unchalik to'g'ri kelmaydi, ya'ni *aql-hush*, *dasht-biyobon*, *asta-sekin* kabilarga nisbatan *juft birikma* yoki *juft bog'lanish* kabi terminlarni qo'llashni noto'g'ri. Bunday hodisalarga nisbatan *juft so'z* terminini qo'llash muvofiqdir. Bunda ("juft so'z" termini ostida) ikki so'zdan yasalgan bir so'z emas, balki ikki so'zning o'zaro teng bog'lanishidan hosil bo'lgan birikma nazarda tutiladi".[12]

A.Hojiyev rus, turkiy hamda o'zbek tilshunosligiga oid adabiyotlarda juft va takroriy so'z hosil qilishga so'z yasashning bir usuli sifatida qaralishi yanglish fikr ekanligini, aslida ular yangi so'z emas, so'z shakli hosil qilishini ekanligini aytadi. Yangi ma'no hosil qilishdan ko'ra grammatik ma'no hamda uslubiy vazifa ustunlik qilishini ta'kidlaydi. *Qo'shma*, *juft*, *takroriy so'zlarni* bir-biridan farqlaydi, o'ziga xos ta'riflarini keltiradi. Ilmiy risolaga hozirgi o'zbek adabiy tiliga xos juft so'zlar ilova qilingan. Olim *juft so'z* terminini quyidagicha izohlaydi: "*Mustaqil leksik ma'noli yoki leksik ma'noga ega bo'lmagan ikki qismning teng bog'lanishi asosida tashkil topib, umumlashtirish, jamlik kabi ma'nolarni ifodalovchi so'z, so'zning juft shakli*".[13]

"O'zbek tili grammatikasi" nomli akademik nashr morfologiya, jumladan, juft so'zlar borasidagi ko'plab tadqiqodlardagi qarashlarni o'zida jamladi.[14] Unda juft so'zlar tuzilishi jihatdan qo'shma so'zga o'xshasa-da, bir qancha qirralari bilan farqlanishi ochib berildi, ularning fonetik, leksik, morfologik hamda sintaktik xususiyatlari yoritildi.

Juft so'z qismlari o'rtasidagi bog'lanish tenglikka asoslangan (*tog'-tosh*), qismlar ketma-ketligi ba'zi hollarda qat'iy tartibga ega emas (*qovun-tarvuz*, *tarvuz-qovun*), juft so'zlarning qismlari doim bir so'z turkumiga mansub bo'ladi (*ota-ona*, *yaxshi-yomon*, *nari-beri*).

Akademgrammatikada juft so'zlarga so'z yasashning bir turi hamda grammatik vosita sifatida qaraladi. Juft so'zning asosiy semantik xususiyati umumlashtirish, jamlikni bildirishdir. Juftlashish ana shu talab natijasida kelib chiqqan: *olma-o'rik* – ho'l mevalar, *idish-tovoq* – oshxona buyumlari kabi.

Juft so'zlar komponentlarining leksik xarakteriga ko'ra bir nechta guruhlariga bo'linadi. Ular hamma so'z turkumlarida uchraydi, lekin ot, sifat, ravish turkumlarida ko'proq kuzatiladi. Masalan, *ota-ona*, *do'st-birodar*, *oshna-og'ayni* (ot), *yaxshi-yomon*, *baland-past*, *oq-qora* (sifat) kabi.

Sh.Rahmatullayev hozirgi o'zbek adabiy tiliga xos so'zlar (leksemalar)ni ifoda jihatiga ko'ra tub yoki hosila leksema turlariga bo'linishini ta'kidlaydi. Uning yozishicha, hosila leksemalar turlicha yuzaga keladi: leksema yasaladi, leksema tuziladi, leksemaga aylanish voqe bo'ladi. Olim juft so'zlarga hosila leksemaning bir turi sifatida qarab quyidagicha ta'riflaydi: "Grammatik to'liq shakllangan ikki leksemani (leksemashaklni) teng holatda qo'shib tuzilgan leksemaga juft leksema deyiladi. Juft leksema qismlarini o'zaro yasali sh asosi, yasovchi deb hukm chiqarib bo'lmaydi, bu qismlar teng huquqli holda birlashib yangi leksema vujudga keladi. Demak, juft leksemalarda leksema yasash emas, balki leksema tuzish voqe bo'ladi".[15]

H.Ne'matov va R.Rasulovlar leksema hamda so'zlarning tuzilish turlarini farqlaydilar. Ular leksemalarni sodda, soddalashgan, qo'shma, juft, murakkab kabi turlarga ajratadilar. Juft leksemani quyidagicha izohlaydilar: "Juft leksemalar qo'shma leksemalarning bir turidir. Juft leksemalarning o'zaklaridan biri tilda mustaqil leksema sifatida keng qo'llaniladi. Ikkinchisi esa qo'llanmaydi yoki juda kam qo'llanadi (*bola-chaqa*, *idish-oyoq*, *yetim-yesir*, *qarz-qavola*, *o'rta-miyona*, *maza-matra* kabi). [16]

Y.Tojiyev mualliflar qo'llagan *juft leksema* tushunchasi haqida fikr bildirib: "Juft leksema tilda tayyor holda mavjud bo'lmaydi. Juft so'zlar, ma'lumki, faqat nutq jarayonida shakllanib, ular soddalashib ketganlarida yoki konversiyaga uchraganlaridagina tilda tayyor holda mavjud bo'lib, til birligiga aylanib qoladi. Ularni bu jihatdan qo'shma so'zlarga tenglashtirish mumkin emas", – deb yozadi va bu terminning qo'llanishi isbotlab ekanligini aytadi. Shuningdek, leksemani sodda, qo'shma, juft deyishda va ularni baholashda chuqur ilmiy asoslar lozimligini ta'kidlaydi.

H.Ne'matov va R.Rasulov so'zlarning tuzilishiga ko'ra sodda, qo'shma, juft, takroriy, murakkab turlarini qayd etadilar. Juft so'zlarning yasali sh qoliplari tadqiqatlab masalalardan ekanligini aytib, quyidagi qoliplarni keltiradilar: "{[bir o'xshashlik qatorida o'zaro teng qiymatli ziddiyatdagi leksemalarning birikishi]} = (jamlovchi taxminiy belgi ma'noli)} (hosilalari: *ota-ona*, *aka-uka*, *opa-singil*, *tog'a-jiyan*, *qalam-qog'oz*, *kitob-daftar*, *qo'y-qo'zi*, *qo'y-echki*, *sigir-buzoq*,

ikki-uch kabi; {[turli o'xshashlik qatoridagi o'zaro zid ma'noli leksemalarning birikishi] = (jam ma'noli so'z)} (hosilalari: *tun-kun, yosh-qari, yaxshi-yomon*).[16]

H.Dadaboyev ko'hna yozma yodgorliklar tilidagi juft so'zlarning struktur-semantik xususiyati haqida fikr yuritib, ularning semantik xususiyatlari, modellari, mavzuiy guruhlarini misollar asosida yoritib beradi. [16]

N.Qilichev qadimgi turkiy tildagi sinonim komponentli juft otlarning ma'no xususiyatlarini tadqiq etdi. U hozirgi turkiy tillardagi juft so'zlarning shakllanishi qadimgi turkiy tilga borib taqalishi, so'zlar juftlashishidan yangi yasama so'zlar hosil qilinishini qayd etgan. Muallif "Oltun yorug'" asari leksikasidagi '*boduni qarasi*' – '*xalqi, tashrifi*', '*il qan*' / '*ilik qan*' / '*elig qan*' – '*hukmdor, davlat, xon*', '*shlok taqshut*' – '*she'r, misra, madhiya, qasida*', '*ög ana*' – '*ona*', '*ög qang*' – '*ota-ona*', '*ana ata*' – '*ona-ota (ona va ota)*', '*ash içgü*' – '*ziyofat, to'y*' kabi bir turdagi, ma'nosi bir-biriga yaqin komponentli juft so'zlarni tahlil qiladi. U tahlillar asosida so'zlarning juftlashishi natijasida yangi tushuncha emas, umumlashtirish, jamlash kabi ma'nolar anglashiladi degan fikrga keladi. [17]

Bu bilan u yuqorida aytilgan juftlashish najasida yangi so'z hosil bo'ladi degan fikriga zid to'xtamga keladi.

M.Xolmurodova "Qutadg'u bilig" leksikasiga doir tadqiqotida qadimgi turkiy tilga xos so'zlarning leksik-semantik xususiyatlari va hozirgi o'zbek adabiy tiliga munosabati masalasi tadqiqi doirasida juft so'zlarga ham to'xtalib o'tadi. Ishda juft so'zlarning tarixiy-etimologik qatlamlari, zamonaviyligi, shakl va ma'no munosabatiga ko'ra turlari va ularning asarda tutgan o'rni, ular vositasida yaratilgan ayrim tasviriy vositalar tahlil qilinagan hamda ta'sirchanlikni oshirishi, badiiylikka xizmat qilishi ta'kidlangan. [18]

Sh.Bekmurotova esa nemis va o'zbek tillaridagi juft so'zlar, ularning struktur-semantik xususiyatlari hamda farqli hamda umumiy jihatlarini o'rgandi.[19]

Xulosa. Tahlillardan ko'rinadiki, o'zbek tilshunosligida dastlab juft va takroriy so'zlarga doir nazariy masalalar o'rganilgan bo'lsa, hozirga kelib, ularning til lug'at tarkibini boyitishi, tilda tutgan o'rni, qadimgi va eski turkiy til, eski hamda hozirgi o'zbek adabiy tiliga xos matnlar, badiiy asarlarda qo'llanishi, leksik-semantik xususiyatlari, struktural tuzilishi, modellari, uslubiy vazifalari tadqiq etildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Турсунов У., Мухторов Ж., Рахматуллаев Ш. Хозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Ўзбекистон, 1992. – Б. 279.
2. О'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023. – II j. – B.689.
3. Mahkamov N., Ermatov I. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: Fan, 2013. – B.55.
4. Терентьев М. Грамматика турецкая, персидская, киргизская и узбекская, кн. 1, СПб, 1875. – С.28, 158, 159.
5. Решетов В.В. Основы фонетики и грамматики узбекского языка. – Ташкент, 1965. – С.64
6. Кононов А. Н. Грамматика современного узбекского языка. – М., 1960. – 446 с.
7. Фахри Камол. Ўзбек тили лексикаси. – Тошкент, 1953. – Б.40-43.
8. Ғуломов А. Ғ. Ўзбек тилида сўз яшаш йўллари ҳақида, А.С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институти асарлари. – Тошкент, 1949. – 1-китоб. – Б. 37-81.
9. Абдурахмонов А. Н. Парные слова в узбекском языке. – Ашхабод, 1962.
10. Убрятова Е.И. Парные слова в якутском языке // Язык и мышление, т. XI, 1948. – С. 297-328. Дмитриев Н. К. Парные словосочетания в башкирском языке. – М.: Известия АН СССР, 1930. Отд. гуманитарных наук, № 7.
11. Аганин Р. А. Повторы и однородные парные сочетания в современном турецком языке. – М., 1959.
12. Ҳожиёв А. Ўзбек тилида қўшма, жуфт ва такрорий сўзлар. – Тошкент: Фан, 1963. – Б.40.¹ Ҳожиёв А.Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002. – Б.40.
13. Ўзбек тили грамматикаси.Морфология. – Тошкент: Фан, 1975. – 1-ж.
14. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. – Toshkent: Universitet, 2006. – B.34
15. Неъматов Ҳ., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – Б.53.
16. Дадабоев Ҳ. Қўшна манбалар тилида жуфт сўзларнинг структур-семантик хусусияти // Ўзбек тилшунослиги муаммолари (илмий мақолалар тўплами). – Тошкент, 2003. – Б. 21-26.
17. Қиличов Н. Қадимги туркий тилдаги синоним компонентли жуфт отлар семантикаси («Олтун ёруғ» асари мисолида) // Развитие лингвистики и литературоведения и образовательных технологий в эпоху глобализации, 2022. – №1. – Б.40.

18. Холмуродова М. “Кутадғу билиг” лексикаси: Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун дисс. – Тошкент, 2019. – 158 б.

19. Bekmurotova Sh. Nemis va o'zbek tillarida juft so'zlar va ularning struktur-semantik xususiyatlari: Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun diss. – Toshkent, 2023.

UO'K 81'44

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA TEZ AYTISHLARNING LINGVOPRAGMATIK TAHLILI

N.X. Mamataliyeva, PhD, katta o'qituvchi, Termiz Iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillaridagi tez aytishlarning lingvopragmatik xususiyatlarini chuqur o'rganishga bag'ishlangan. Tez aytishlar lingvistik birlik sifatida nafaqat fonetik va semantik ma'noga ega, balki ularning qo'llanilishi ma'lum bir kommunikativ kontekstda muhim pragmatik vazifalarni bajaradi. Ushbu maqolada tez aytishlarning talaffuzdagi murakkabliklari, nutq mashqlari uchun ahamiyati, ularning madaniy va lingvistik kontekstdagi o'rni hamda ularning muloqotdagi estetik va didaktik maqsadlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: tez aytishlar, lingvopragmatika, kommunikatsiya, madaniy xususiyatlar, fonetik murakkabliklar, semantika, nutq mashqlari

Аннотация. Статья посвящена углубленному изучению лингвопрагматических особенностей быстрых высказываний в английском и узбекском языках. Как языковые единицы, идиомы не только имеют фонетическое и семантическое значение, но их использование также выполняет важные прагматические функции в определенном коммуникативном контексте. В статье анализируются сложности произношения скороговорок, их значение для речевой практики, их место в культурном и языковом контекстах, а также их эстетические и дидактические цели в общении.

Ключевые слова: быстрые высказывания, лингвопрагматика, коммуникация, культурные особенности, фонетические сложности, семантика, речевые упражнения.

Abstract. This article is devoted to an in-depth study of the linguopragmatic properties of rapid utterances in English and Uzbek. Rapid utterances as linguistic units have not only phonetic and semantic meaning, but their use performs important pragmatic functions in a certain communicative context. This article analyzes the complexities of rapid utterances in pronunciation, their importance for speech exercises, their role in the cultural and linguistic context, and their aesthetic and didactic purposes in communication.

Key words: rapid utterances, linguopragmatics, communication, cultural features, phonetic complexities, semantics, speech exercises

Ikki tildagi tez aytishlarning tuzilmasidagi o'xshashlik va farqlar, ularning fonetik xususiyatlari va madaniy o'ziga xos jihatlari alohida tahlil qilinadi. Shuningdek, ingliz va o'zbek tillarida tez aytishlarning qo'llanilishidagi pragmatik vazifalar, masalan, muloqotda humor va ta'sirchanlikni oshirish, talaffuzni rivojlantirish va bolalar o'yinlaridagi o'rni ko'rib chiqiladi. Maqolada til o'rganish jarayonida tez aytishlardan foydalanishning usullari va ularning lingvodidaktik qiymati ham yoritilgan. Bu o'rganish ikki til madaniyatidagi nutq shakllari va til o'rganuvchilarning kommunikativ qobiliyatini oshirish uchun samarali vosita ekanligini ko'rsatadi.

Maqola tilshunoslar, til o'qituvchilari va madaniy tadqiqotchilar uchun amaliy ahamiyatga ega bo'lib, ikki tildagi tez aytishlarning pragmatik rolini va til o'rgatishdagi o'rni haqidagi tushunchalarni kengaytirishga xizmat qiladi.

Tez aytishlar (tongue twisters) nutq mashqlari sifatida har ikki tilda ham keng qo'llaniladi va ularning lingvistik xususiyatlari fonetika, semantika va pragmatika nuqtai nazaridan katta qiziqish uyg'otadi. Ular nafaqat talaffuzni yaxshilash va nutq organlarini rivojlantirish, balki til o'rganish jarayonida so'zlashuv tezligini oshirish, ritmik talaffuzni shakllantirish va fonematik aniqroq farqlash uchun ham muhim vosita hisoblanadi.

Ingliz va o'zbek tillaridagi tez aytishlar o'zining o'ziga xos fonetik murakkabligi, semantik mazmuni va madaniy xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ularning shakllanishida har bir tilning fonetik

tizimi, soʻz yasalishi va ohang xususiyatlari muhim rol oʻynaydi. Shu bilan birga, tez aytishlar muloqotda hazil yaratish, oʻyin sifatida foydalanish yoki pedagogik maqsadlarda ishlatiladigan vosita sifatida ham xizmat qiladi.

Ushbu tez aytishlar koʻpincha bolalar va kattalar oʻrtasida talaffuzni murakkablashtirish yoki nutq organlarini faolroq ishlatish maqsadida qoʻllaniladi. Masalan, oʻzbek tilidagi "Besh boʻri, besh boʻri, besh boʻri ichida bir boʻri" kabi tez aytishlar talaffuz uchun murakkab boʻlgan tovushlarni tez va aniqlik bilan qayta-qayta takrorlashni talab qiladi. Ingliz tilida esa "She sells seashells by the seashore" kabi tez aytishlar tovushlarning oʻzaro yaqinligini murakkablashtirish orqali talaffuz mashqlarini taʼminlaydi.

Tez aytishlar til oʻrganish jarayonida ham katta ahamiyatga ega. Ular nafaqat fonetik aniqroq talaffuzni shakllantirishga, balki til oʻrganuvchilar uchun oʻyin shaklida yangi soʻzlarni oʻrganishga yordam beradi. Ushbu maqola tez aytishlarning ikki tilda qanday shakllanganligi, ulardan nutqning pragmatik jihatlari va kommunikativ maqsadlarda foydalanish usullarini tahlil qilishga bagʻishlangan.

Lingvopragmatik tahlilni ingliz va oʻzbek tillari misolida koʻrib chiqamiz

Ingliz tilidagi tez aytishlar asosan fonetik murakkablikka asoslanib, nutqning aniqligini oshirishga xizmat qiladi. Ular talaffuzdagi qiyinchiliklarni yengib oʻtish, tovushlar orasidagi farqlarni oʻrganish va til moslashuvchanligini rivojlantirishda muhim vositadir. Quyidagi misollar bu jarayonni yanada batafsil tushunishga yordam beradi:

"How can a clam cram in a clean cream can?"

Bu tez aytishda [k], [kr], va [kl] tovushlarini tez va aniq talaffuz qilish talab qilinadi.

"A big black bug bit a big black bear."

Bu yerda [b] tovushini tez takrorlash orqali nafaqat talaffuz, balki ovoz chiqarish qobiliyatini yaxshilashga urgʻu beriladi.

"Fred fed Ted bread, and Ted fed Fred bread."

Ushbu misolda [f] va [b] tovushlarining oʻzaro almashinishi til koordinatsiyasini rivojlantirishga yordam beradi.

"I saw Susie sitting in a shoeshine shop."

[s] va [ʃ] tovushlari oʻrtasidagi kontrastni rivojlantiruvchi mashq.

Ingliz tez aytishlari koʻpincha bolalar va til oʻrganuvchilar uchun talaffuzni yaxshilash hamda nutq mashqlari uchun ishlatiladi.

Oʻzbek tilidagi tez aytishlar xalq ogʻzaki ijodining oʻziga xos mahsuli boʻlib, koʻproq soʻz oʻyinlariga asoslanadi. Ular fonetik murakkablik bilan birga semantik mazmun hamda hazil va oʻyin elementlarini oʻz ichiga oladi.

"Echki oʻt yoʻgʻon shoxiga oʻralib qoldi."

Bu tez aytishda [e], [oʻ], va [sh] tovushlarini talaffuz qilishdagi moslashuvchanlik rivojlantiriladi.

"Chigit ekdim, chigit chiqdi, chigit chiqdi, chiqit chiqdi."

Ushbu tez aytish soʻzlarning oʻxshash tovushlarga asoslangan almashuvini tez talaffuz qilishni talab qiladi.

"Qoʻziquloq qulogʻi kuya qoqdi."

Bu yerda [q] va [k] tovushlari talaffuzi mashq qilinadi.

Ushbu tez aytishda [o] va [l] tovushlari talaffuzi aniqlik talab qiladi.

Oʻzbek tez aytishlari koʻpincha talaffuzdagi aniqlikni oshirish bilan birga, til oʻrganuvchilarning madaniy ongini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ular xalq madaniyati va tilning boyligini aks ettiradi [1].

"How much wood would a woodchuck chuck if a woodchuck could chuck wood?"

"Betty Botter bought some butter, but she said the butter's bitter."

"Yigirma toʻrt yoʻgʻon yoʻlni yetti yigit yoʻrgʻalatib yuribdi."

"Qizil qirmizi qizcha qizgʻaldoqlarni qizartirib qarab turibdi."

Tez aytishlar lingvistik va pragmatik jihatdan til oʻrganuvchilar uchun juda foydali vosita boʻlib, ular bir vaqtning oʻzida bir necha maqsadlarni amalga oshiradi. Avvalo, tez aytishlar talaffuzni

yaxshilash va nutq organlarining moslashuvchanligini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Ular til o'rganuvchilarning tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishini ta'minlab, so'zlashuvdagi aniqlik va tezlikni oshirishga yordam beradi [2].

Ikkinchidan, tez aytishlar so'zlashuvdagi ishonchni mustahkamlash orqali til o'rganuvchilarning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantiradi. Ular qiyin talaffuzga ega tovushlarni takrorlash orqali til o'rganuvchilarni o'z nutqiga ishonch bilan yondashishga undaydi. Bu ayniqsa, ikkinchi tilni o'rganuvchilar uchun ahamiyatli bo'lib, ular uchun yangi tilning fonetik xususiyatlariga moslashish jarayonini osonlashtiradi.

Uchinchidan, tez aytishlar madaniy kontekstni tushunishda muhim rol o'ynaydi. Ingliz va o'zbek tillaridagi tez aytishlarni tahlil qilish ularning nafaqat fonetik va lingvistik, balki madaniy xususiyatlarini ham ochib beradi. Masalan, ingliz tez aytishlari ko'proq talaffuzdagi murakkabliklarga asoslangan bo'lsa, o'zbek tez aytishlari ko'proq hazil, o'yin va madaniy an'analarga tayanadi. Bu ularning lingvopragmatik vazifalarini yanada boy qiladi.

Maqola davomida o'rganilgan misollar shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillaridagi tez aytishlar o'ziga xos uslubiy xususiyatlarga ega. Ingliz tilidagi tez aytishlar talaffuzni aniqlashtirish va fonetik murakkabliklarni yengishda yordam beradi, o'zbek tilidagi tez aytishlar esa so'z o'yinlariga boyligi bilan nutqni nafaqat aniqlik, balki estetik jihatdan ham rivojlantiradi.

Xulosa qilib aytganda, tez aytishlar til o'rganuvchi va o'rganuvchilar uchun o'ziga xos didaktik va lingvopragmatik vosita hisoblanadi. Ularni taqqoslash orqali ikki tilda ham nutqning madaniy va kommunikativ jihatlarini chuqurroq tushunish mumkin. Tez aytishlarni o'rganish va o'rgatish nafaqat til o'rganuvchilarning nutqini rivojlantiradi, balki ular uchun til va madaniyatning bog'liqligini anglash uchun mustahkam poydevor yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAT RO'YXATI:

1. Crystal, D. (2003). The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press.
2. Akhmanova, O. S. (1969). Linguostylistics. Moscow: Nauka.
3. Qosimova, R. (2019). O'zbek xalq og'zaki ijodi. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.

UO'K 80/82

AMERIKA VA O'ZBEK LATIFALARINING MADANIY FARQLARI VA LATIFALARNING JANR TABIATI

M.S.Mardonov, mustaqil tadqiqotchi, Toshkent amaliy fanlar Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Xalq orasida keng iste'molda bo'lgan, faol jonli ijroda yashovchan kichik hajmli og'zaki nasriy hikoyalardan biri latifalar syujetida tasvirlangan voqealarning komik holat yaratishga qaratilganligi, bosh qahramonning kulgi qo'zg'ovchi harakatlar sodir etishi va hozir javobligida yumor aralash nutq mavjudligi bilan folklorning boshqa janrlaridan ajralib turadi.*

Kalit so'zlar: *Latifa, yumor, hazil, estetik qarash, askiya.*

Аннотация. *Короткий устный прозаический рассказ, широко бытовавший в народе и активно исполнявшийся, отличается от других жанров фольклора тем, что описываемые в анекдотическом сюжете события направлены на создание комической ситуации, главный герой совершает поступки, вызывающие смех, и наличием в его ответной речи юмористической речи.*

Ключевые слова: *Латифа, юмор, шутка, эстетическое видение, аския*

Abstract. *A short oral prose story that is widely consumed among the people and actively performed, it is distinguished from other genres of folklore by the fact that the events described in the anecdotal plot are aimed at creating a comic situation, the main character commits actions that provoke laughter, and the presence of humorous speech in his response.*

Keywords: *anecdote, humor, joke, aesthetic view, askiya*

Kirish. Insoniyat tarixida kulgi kishilarning kayfiyatini ko'tarish, odamlar o'rtasida madaniy muhitni shakllantirishga xizmat qilib kelgan. Shu bois dunyo folklorshunoslik ilmda kulgi bilan bog'liq folklor janrlarini tadqiq etish, ularning spesifik xossalari, janr tabiati, badiiy jozibadorligini o'rganishga qiziqish kuchaygan. Kulgi qo'zg'ovchi folklor janrlarini tadqiq etish ajdodlarimizning

badiiy-estetik qarashlari, poetik tafakkurning tadrijiy takomilini aniqlashga xizmat qiladi. Zero, Har qanday xalqning milliy o'zligi, ma'naviy qiyofasi uning tafakkur tarzi vositasida belgilanadi. Globallashuv jarayoni keskinlashib borayotgan ayni damda Amerika va o'zbek xalqlari hazillarini tipologik tadqiq etish Yangi O'zbekiston yoshlarining ma'naviy kamoloti uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, okean orti xalqlari madaniyati bilan o'zbek madaniyati qiyosi orqali xalqlarimizning badiiy, estetik, madaniy qarashlari borasida aniqroq xulosalarga kelish imkoni yaratiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. G'arb olimlari yumor va kulgini ijtimoiy hodisa sifatida baholaydilar. Kulgining ijtimoiyligi yuzasidan tadqiqotlari bilan tanilgan I.Gofman kulgili vaziyat yaratishga xizmat qiladigan muhim vosita sifatida freymlarni keltiradi. XX va XXI asr karikaturalarini tadqiq etgan rus olimi S.S.Melnikov freymlarning o'ziga xos jihatlariga ko'ra tasnifotini yaratadi. Rus olimasi N.A.Orlovaning yozishicha, "kulgi hazilning barcha shakllari ichida eng murakkabi va falsafiyidir. Kulgining axloqiy mazmuni folklorda ifodalangan xalq qadriyatlari tizimiga yaqin". Olima kulgiga xalqchilik nuqtai nazaridan yondoshganligi sabablimi har qalay uni xalq qadriyatlariga yaqin deb ta'kidlaydi. Aslida kulgi o'zi qadriyatdir. O'zbek folklorshunosi G'.Xolbutayevning askiya janriga bag'ishlangan tadqiqotida N.A.Orlovaga nisbatan ancha haqiqatga yaqin mulohazalarni uchratamiz. Jumladan olim: "Badiiy tafakkurning hajviy turi ibtidoiy mifologik ongning shaxsiy vorisi va ajdodlarimizning kulgi bilan bog'liq dunyoqarashi, badiiy - estetik qarashlari sifatida ahamiyatlidir. Kulgi qadriyatlar tizimiga yaqin hodisa emas, balki qadriyatdir. Qadim zamonlarda ham insoniyat o'z hayotida xush kayfiyat onlarining ko'proq bo'lishi, g'am-tashvishlarni unitish yo'llarini qidirgan. Muayyan qoidalar, talablar doirasidagi kamchiliklar ularda kulgi qo'zg'agan". Hazillardagi kulgi qo'zg'ash holatini tilshunos G.Beytson "Freym" deb ataydi. Freym inglizcha frame – ramka; nutqda ishora va harakatlar yordamida ko'chma ma'noni ifodalovchi qobig', ma'noviy maydonni anglatadi. O'zbek latifalarida kulgi qo'zg'ash orqali komik holatni yaratish, ijtimoiy muammalorni yengil kulgi ostida tanqid qilish an'anasi kuzatiladi.

Folklorshunos V.Ya.Propp kulgini bevosita folklor asarlarining ajralmas qismi deb sanaydi. Olim kulgini xarakteriga ko'ra bir necha ichki guruhlarga ajratadi: 1. **Добрый смех** - samimiy, yoqimli kulgi; 2. **Злой смех** - kinoyali, qahrli kulgi; 3. **Смех синичный** - hayosiz, uyatsiz, beadab kulgi; 4. **Жизнерадостный смех**- xushchaqchaq kulgi; 5. **Обрядовый смех**-marosimiy kulgi; 6. **Разгульный смех**-sho'x kulgi. Ko'rinadiki, V.Ya. Propp tomonidan ajratilgan kulgi turlari nafaqat rus, balki yer yuzining barcha xalqlari uchun mushtaraklik kasb etadi. Jumladan o'zbek va Amerika xalqlari latifalarida ham kulgining ayni shu ko'rinishlarini topish mumkin.

O'zbek hazillarini askiya janriga dahdlorligi yuzasidan tekshirgan G'.Xolbutayev esa hazil me'zonlarini aniqlaydi. Uning yozishicha, "hazilning o'ziga xos mezonlar asosida farqlash mumkin: a) ijro etilishiga ko'ra, b) ob'yektga ko'ra, v) kayfiyat hosil qilishiga ko'ra, g) milliy mansubiyat yoki hududiy xarakterga xos hazillar, d) Insonning tabiiy nuqsonlari asosidagi hazillar". G'.Xolbutayev tomonidan qayd etilgan belgilarni Amerika xalqlari kulgi va hazillarida ham uchratish mumkin. Hazillarning qaysi xalq bo'lishidan qat'iy nazar kulgi vositasini tanqid yoki kayfiyat ko'tarish maqsadida qo'llaniladi.

O'zbek magik marosimlar folklorida kulgi borasida mulohazalar yuritgan folklorshunos O.Qayumov kulgi ibtidosini qadimiy magik tasavvurlarga aloqadorligini qayd etadi. Olimning fikricha, kulgi aslida magik mohiyat kasb etib, miriqib, (qotib-qotib)kulgan kishi ekstaz holatga tushadi. Ayni shu nazariy qarashga uyg'un fikrlarni V.Ya.Proppning kulgi magiyasi bilan bog'liq xulosalarida, folklorshunos K.Imomovning latifada kulgi masalasidagi xulosalarida ham kuzatamiz. Buxoro folklorining yirik tadqiqotchilaridan biri taniqli folklorshunos O.Safarov: "O'zbek xalq latifalari favqulodda boshlanishi va favqulodda naql etilishi bilan e'tiborni tortadi. Ularning asosida yengil mutoyiba va o'tkir hajv yotadi. Ular hajman muxtasar, mazmunan ixcham bo'ladi. Asosan, bir yoki ikki - uch epizoddan tashkil topadi. Yakka ijroda aytiladi. Xalq hajviyoti va mayin yumorga asoslangan latifalarda hayot haqiqati uydirma, so'z o'yini, kinoya va qochimlar vositasida aks ettiriladi. Latifalar yechimida satira va yumor hal qiluvchi rol o'ynaydi. Yechim tasodifan ko'tarilgan kulgu-qahqaha yoki so'z o'yiniga asoslanadi. So'z o'yini latifa kulminatsiyasini tashkil etadi. Latifalarda nutqning dialog shakli keng qo'llanadi. Ular ijtimoiy –siyosiy va maishiy-hayotiy ma'no

kasb etadi. Kishilar fe'l-atvorida uchraydigan salbiy axloqiy xususiyatlarni inkor etib, soddalik, go'llik, kaltafahmlik, savodsizlik, omiylik, merovlik, g'aflatoyinlik, befarosatlik ustidan kulgi uyg'otadi. Odamlarni hushyorlikka chorlaydi". O.Safarov to'g'ri ta'kidlaganidek, latifalarda ortiqcha tasviriylik kuzatilmaydi. Latifalarda, kompozisiyaning soddaligi, syujetning ixcham va lo'ndaligi, yechimning favqulodda yuz berishi va tasodifan ko'tarilgan kulgiga asoslanganligi, yagona markaziy qahramon obraziga bog'liqligi latifaning doimiy va barqaror janriy belgilari sanaladi.

Falsafa tarixida ham kulgi ijtimoiy hodisa sifatida qadimdan olimlar e'tiborini tortgan. Antik davr madaniyati tarixini o'rgangan A.F.Losev antik davr faylasuflari ijodida kulgi masalalariga alohida to'xtaladi. Olim M.F.Kvintilian tomonidan kulgi: 1. Izohlash (urbanitas) 2. Daf'atan hadya (venustum). 3. Ayrichalik, o'ziga xoslik (salsum). 4. Hazil (facetum). 5. Zukkolik (jocus). 6. Samimiylik (decacitas) kabi kulgi va tabassumni hosil qiluvchi sabablarni sanab o'tadi. Nazarimizda kulgini hosil qilish sababi emas, balki hosil bo'lgan kulgining semantik mohiyati sifatida yondoshganimizda ham M.F.Kvintilian munosabati nisbatan o'zini oqlaydi.

Taniqli psixolog Aleksandr Luk o'zining hajv va zukkolik haqidagi risolasida hajv bilan bog'liq tuyg'ularni quyidagi guruhlariga ajratadi: 1. Jo'rttaga qarshi qo'yish. 2. Soxta kuchaytirish. 3. Bemanilikka olib borish (*geperbola, evfemizm*). 4. Bema'nilik. 5. Uslublar aralashmasi yoki rejalar kombinatsiyasi (*aralash nutq uslublari*). 6. Ishora yoki muayyan bog'liqlik uzvlari. 7. Ikki tomonlama talqin. 8. Hazil. 9. Teskari taqqoslash. 10. Tasodifiy yoki ikkilamchi asosda taqqoslash, turli xil narsa va hodisalarni yagona ro'yxatga kiritish. 11. Takrorlash: *a)aynan takrorlash, b) grammatik qurilishni o'zgartirib takrorlash, v) ma'noni o'zgartirib takrorlash*. 12. Paradoks.

Avstriyalik ruhshunos Z.Freydning yozishicha, "Hazil o'ylab topiladi, kulgida voqea sodir bo'ladi". Folklorshunos G'.Xolbo'tayevning yozishicha, "Hazil va kulgi sodir bo'lish vaqti va mohiyatiga ko'ra farqlanadi. Hazil harakatlar va so'z vositasida ifodalanadi. Kulgi uning oqibatida sodir bo'ladigan quvnoq voqeadir". Adig xalqlari hajvlarini o'rgangan N.M.Chuyakovaning fikricha, "o'tkir so'zli hajvlar o'ziga xos belgilariga ega. Bu ularning muayyan mavzu doirasida (siyosiy, maishiy, sinfiy muammolarga bag'ishlangan) bo'lishi, kulgi, hajvning yetakchiligi muhim ahamiyat kasb etadi". N.M.Chuyakova hajv deganda komik asosdagi hazilga asoslangan folklor asarlarini nazarda tutadi.

Hazil - bu madaniy chegaralarni umimiyashtiruvchi, turli jamiyatlarning nozik madaniy va marifiy tomonlarini ko'rsatib beruvchi umumiy vosita. Hazil insoniyat madaniyatining jozibali jihati bo'lib, qadriyatlarimiz, e'tiqodlarimiz va ijtimoiy dinamikamizni aks ettiradi. Ushbu ikki kontekstdagi hazillarning tabiati, mavzulari va tuzilmalarini o'rganish orqali biz komediya ifodasini shakllantiradigan madaniy yangiliklar haqida tushunchaga ega bo'lishimiz mumkin. Amerika va O'zbek hazillari sohalari alohida ikki madaniy kontekst bo'lib, ular o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlashga e'tibor qaratmog'imiz lozim.

Amerika hazillari o'zining to'g'ridan-to'g'riligi, istehzosi va kinoyasi bilan boshqa xalqlar hazillaridan farq qilib turadi. Tungi teleko'rsatuvlarning o'tkir siyosiy satirasidan tortib, stand-up komediyachilarning keskin kuzatuvli komediyasigacha, amerika hazillari ko'pincha obro'li shaxslar, ijtimoiy me'yorlar va stereotiplarga qaratilgan. Darhol kulgini qo'zg'atish uchun mo'ljallangan, qisqa va tezkor matn Amerika hazillarining mashhur shaklidir. Jorj Karlin, Jerri Seynfeld va Deyv Chappelle kabi komediyachilar o'zlarining zukko ijtimoiy sharhlari va kulgi va introspeksiyaning qo'zg'atishga egalik qobiliyati bilan mashhur.

Xulosa. Ushbu tadqiqot kulgi iborolari asosidagi mavzular, tuzilmalar va madaniy nuanslarni ochib beradi. Har bir kontekstdagi hazil tabiatini o'rganib chiqsak, biz kulgi qo'zg'ash uslublarni shakllantiruvchi madaniy omillarni chuqurroq tushunishimiz mumkin. Siyosat, etnik va ijtimoiy masalalar - Amerika hazillarida o'rganiladigan mavzular bo'lgani kabi, o'zbek hazillarida asosiy o'rinni kundalik hayotiy vaziyatlari, ijtimoiy munosabatlar va an'anaviy urf-odatlar egallaydi. Amerika va o'zbek hazillari o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni o'rganish hazilning turli madaniyatlarda qanday namoyon bo'lishi usullarini ko'rsatib beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.Гофман И. Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта.— Москва, Институт социологии РАН.2003. — С.42.

- 2.Мельников С.С. Политический юмор как форма рефлексии в Российском обществе. Дисс. на учен степен. кандидат социол. наук.– Москва, 2017. – С.30.
- 3.Орлова Н.А. Поэтика комического в прозе С. Довлатова: семиотические механизмы и фольклорная парадигма. Автореф. Дисс. учен.степен. канд.филол.наук. – Майкоп, 2010. –С.6.
- 4.Холбутаев Ғ.О.Аския поэтикаси. Филол.фан. бўйича фалсафа докт. дисс.– Тошкент, 2023. – Б.19-20.
- 5.Bateson G. Steps to an Ecology of Mind. – N.-Y., 1972.
- 6.Имомов. К. Латифа//Имомов К., Мирзаев Т.,Саримсоқов Б., Сафаров О.Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. Дарслик. – Тошкент, Ўқитувчи. 1990. – Б.281.
- 7.Пропп В. Проблемы комизма и смеха// www.gumer.info
- 8.Холбутаев Ғ.О. Аския ва ҳазилнинг уйғунлиги ва уларнинг ўзига хос томонлари // International journal of discourse on innovation, integration and education, Vol. 2 No. 2 (2021): Vol. 2 Issue 2, 2021 Article Published: Feb 18, 2021 – P. 230-232.
- 9.Kayumov O. Rimph in the uzbek shamanistic songs/3.Asia pacific international congress on contemporary. Studies full text book-contents. – Seoul, South Korea, 2020. – P.76–81.

UO'K 81-053.2-056.3

SOTSIOLINGVISTIK KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHDA VYGOTSKINING ZPD VA SCAFFOLDING YONDASHUVLARI

F.J. Masharipova, PhD, Urganch davlat universiteti, Urganch
R.M. Raximova, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqola, Vygotskining proksimal rivojlanish zonasiga (ZPD) asoslangan ta'lim yondoshuvlari va scaffolding (soddalashtirish, havoza orqali qo'llab-quvvatlash) metodining til o'rganish va ijtimoiy-lingvistik kompetensiyani rivojlantirishdagi ahamiyatini tahlil qiladi. Vygotskining ZPD nazariyasi, talabalarning o'rganish jarayonidagi eng yuqori darajaga erishish uchun tajribali o'qituvchilarning yoki hamkasblarning qo'llab-quvvatlashini ta'minlaydi. Maqolada scaffolding yondoshuvi til o'rganishdagi muvaffaqiyatni oshirishda, ayniqsa, ijtimoiy-lingvistik kompetensiya va madaniyatlarni o'rganishda qanday samarali ishlashi ko'rsatilgan. Shuningdek, ZPD va scaffolding metodlarining zamonaviy ta'lim amaliyotlarida qo'llanishi va talabalarning ijtimoiy va madaniy bilimlarini rivojlantirishdagi roli muhokama qilinadi. Maqolada ijtimoiy-lingvistik kompetensiya, Vygotskining g'oyalariga asoslangan metodlarning pedagogik samaradorligi va til o'rganishdagi muvaffaqiyatlarni yaxshilashdagi ahamiyati tahlil qilingan. ZPD nazariyasi, o'rganish jarayonidagi talaba va o'qituvchi o'rtasidagi interaktiv munosabatlarni mustahkamlashga yordam beradi. Shuningdek, maqola, talabalarning madaniyatlararo muloqotdagi muvaffaqiyatlarini oshirishda ZPD va scaffolding yondoshuvlarining muhimligini ko'rsatadi. Natijada, ZPD va scaffolding metodlari o'qitish va o'rganish jarayonlarini samarali qilishda ajralmas vositaga aylanishi mumkin.

Kalit so'zlar: ZPD (Proksimal rivojlanish zonasi), Scaffolding, Sotsiolingvistik kompetensiya, ijtimoiy muloqot, O'rganish jarayoni, Madaniyatlararo muloqot, Pedagogik samaradorlik.

Аннотация. В данной статье анализируются подходы, основанные на теории ближайшей зоны развития (ZPD) Выготского, и метод скэффолдинга, а также их важность для развития языковой и социолингвистической компетенции. Теория ЗРП Выготского предполагает, что учащиеся могут достигать высокого уровня обучения благодаря поддержке опытных преподавателей или сверстников. В статье показано, как метод скэффолдинга способствует улучшению учебных результатов, особенно в области социолингвистической компетенции и изучения культур. Также рассматривается использование подходов, основанных на ZPD и скэффолдинге, в современных образовательных практиках и их роль в развитии социальных и культурных знаний учеников. В статье анализируется педагогическая эффективность этих методов и их значение для улучшения успехов в изучении языка. Теория ZPD помогает укрепить взаимодействие между учеником и преподавателем в учебном процессе. Статья также подчеркивает важность подходов ZPD и скэффолдинга для повышения успехов учащихся в межкультурной коммуникации. В заключение, эти методы могут стать неотъемлемыми инструментами для эффективного обучения и развития учащихся.

Ключевые слова: ZPD (Зона проксимального развития), Scaffolding (Поддержка, строительная опора), Социолингвистическая компетенция, Социальное общение, Процесс обучения, Межкультурное общение, Педагогическая эффективность.

Abstract. This article analyzes approaches based on Vygotsky's Zone of Proximal Development (ZPD) theory and the scaffolding method, highlighting their importance in developing linguistic and sociolinguistic competence. Vygotsky's ZPD theory suggests that learners can achieve high levels of learning with support from more knowledgeable peers or instructors. The article demonstrates how the scaffolding method enhances learning outcomes, particularly in sociolinguistic competence and cultural understanding. It also explores the use of ZPD-based and scaffolding approaches in modern educational practices and their role in developing students' social and cultural knowledge. The pedagogical effectiveness of these methods and their impact on language learning success is examined. The ZPD theory strengthens the interaction between the learner and teacher in the educational process. The article emphasizes the importance of ZPD and scaffolding approaches in improving student success in intercultural communication. In conclusion, these methods can become essential tools for effective teaching and student development.

Key words: ZPD (Zone of Proximal Development), Scaffolding, Sociolinguistic competence, Social communication, Learning process, Intercultural communication, Pedagogical effectiveness.

Kirish. Bugungi kunda dunyo bo'ylab pedagog va tilshunos olimlar til o'rganish jarayonida sotsiolingvistik kompetensiyani rivojlantirishga katta e'tibor qaratmoqdalar. Ushbu kompetensiya nafaqat tilni grammatik jihatdan to'g'ri ishlatishni, balki turli ijtimoiy vaziyatlarda muloqotni samarali tashkil etishni ham o'z ichiga oladi. Ushbu jarayonda Vygotskiyning proksimal rivojlanish zonasi (ZPD) va scaffolding (soddalashtirish, havoza orqali qo'llab-quvvatlash) yondashuvlari muhim ahamiyat kasb etadi. Vygotskiy nazariyasiga ko'ra, o'quvchilar malakali mutaxassis yoki tengdosh yordamida o'zlari mustaqil bajarishga qodir bo'lmagan topshiriqlarni bajarishga qodir bo'ladilar. Scaffolding esa o'quvchilarning ehtiyojlariga mos ravishda ta'lim jarayonini qo'llab-quvvatlash orqali ularning mustaqil bilim olishini rag'batlantiradi. Bu yondashuvlar nafaqat til o'rganishda, balki o'quvchilarning madaniy va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda ham samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli, O'zbekistonning ta'lim tizimida sotsiolingvistik kompetensiyani rivojlantirish bo'yicha ilg'or metodologiyalarni joriy etish dolzarb masala sifatida e'tirof etilmoqda.

Yevropa Kengashi (2018) sotsiolingvistik kompetensiyaga "ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish va rivojlantirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar majmuasi" deb ta'rif beradi [1]. Bu kompetensiya, asosan, suhbatdoshlarga to'g'ri va aniq tilda muloqot qilish imkoniyatini beradi, ayniqsa, turli ijtimoiy guruhlar vakillari bilan ishlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tilni o'rganuvchilarning ijtimoiy kontekstda tilni qanchalik samarali qo'llay olishi ularga berilgan ijtimoiy-madaniy vazifalarga bog'liq bo'ladi. Shu bilan birga, sotsiolingvistik kompetensiya suhbat davomida xushmuomalalik qoidalari va jamiyatda mavjud bo'lgan ijtimoiy normalarni hisobga olishni talab qiladi [2]. Til o'zi jamiyatning o'zaro ta'siri va o'zgarishlar jarayonidagi ijtimoiy hodisadir. Ushbu kompetensiya o'rganuvchilarga turli madaniy qatlamlar vakillari, jinslar, ijtimoiy guruhlar bilan samarali muloqot qilish ko'nikmalarini beradi. Bunday ko'nikmalarga ega bo'lish jamiyatdagi til va madaniyatni integratsiya qilish uchun muhimdir. Sotsiolingvistik kompetensiyani rivojlantirish bo'yicha ta'lim tizimiga integratsiyalashgan yondashuv talabalarni jamiyatda samarali kommunikator bo'lishga tayyorlaydi. Shu bois, bu masala lingvistik tadqiqotlarda muhim o'rinni egallaydi.

O'zbekistonning oliy ta'lim tizimida olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar ta'lim sohasida innovatsion yondashuvlarni talab qilmoqda. Ayniqsa, chet tillarni o'rgatishda sotsiolingvistik kompetensiyani rivojlantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Global integratsiyalashuv va raqobat kuchayib borayotgan sharoitda, talabalar uchun chet tillarini ijtimoiy kontekstda o'rgatish zarurati yanada o'smoqda. Jahon miqyosida tan olingan etnolingvist, lingvodidakt va pedagog olimlarning nazariy qarashlari bu yo'nalishda muhim rol o'ynaydi [3]. Tilni faqat lingvistik ob'ekt sifatida emas, balki ijtimoiy-madaniy fenomen sifatida o'rganish tilshunoslik sohasida yangi

imkoniyatlar yaratmoqda. Tilni o'qitishda uning ijtimoiy ko'rinishlariga e'tibor qaratish muloqotning samaradorligini oshiradi. Shu sababli, sotsiolingvistik yondashuv orqali talabalarning global fuqarolik va madaniyatlararo muloqot ko'nikmalari rivojlanadi. Bunda, talabalar jamiyatdagi siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlarning tilga ta'sirini tushunishni o'rganadilar. Natijada, o'rganilgan tilning real ijtimoiy muhitda qanday ishlatilishini bilib olishadi.

BMTning Barqaror Rivojlanish Maqsadlari (SDG) doirasida, ayniqsa, 4.7 maqsadida, barcha ta'lim oluvchilarning barqaror rivojlanishga xizmat qiladigan bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlari belgilangan [4]. Ushbu maqsad sotsiolingvistik kompetensiyani global darajada rivojlantirishni rag'batlantiradi. Shu bilan birga, madaniy xilma-xillikni qadrlash va jamiyatlararo muloqotni mustahkamlash zaruriyati e'tirof etiladi. Global ta'limda ushbu kompetensiyani rivojlantirish ko'nikmalari nafaqat tilni o'rganishni, balki uning madaniy va ijtimoiy jihatlarini chuqur tushunishni ham o'z ichiga oladi. Keyingi yillarda bu masala ilmiy-tadqiqot ishlari va amaliy ta'lim dasturlarida tobora ko'proq e'tibor tortmoqda. Tilni o'rgatuvchilar va o'rganuvchilar uchun ijtimoiy kontekstda tilni qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirish muhim vazifa sifatida qaralmoqda.

Sotsiolingvistik kompetensiya kommunikativ kompetensiyaning ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, o'rganuvchilarning tilni ijtimoiy vaziyatlarga mos ravishda qo'llay olish qobiliyatini rivojlantiradi. Ushbu kompetensiya talabalarni nafaqat til o'rganish jarayonida, balki ijtimoiy muloqotda ham muvaffaqiyatli bo'lishga yordam beradi. Bu gender, ijtimoiy guruh, sheva va madaniy xususiyatlarga mos ravishda muloqotni tashkil qilishni talab etadi [5]. Tilni ijtimoiy sharoitlarda o'rgatish jamiyat va shaxslar o'rtasidagi muloqot jarayonlarini yanada samarali qilishga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, tilni o'rganish faqat lingvistik jihatlarini emas, balki ijtimoiy-madaniy omillarni ham qamrab olishi lozim.

Adabiyotlar tahlili. Sotsiolingvistik kompetensiya ilmiy tadqiqotlarda ijtimoiy muloqotni chuqurroq tushunishga imkon beruvchi umume'tirof etilgan konsepsiya sifatida talqin qilinadi. Ushbu kompetensiya sotsiomadaniy kompetensiya bilan uzviy bog'liq bo'lib, muloqotda madaniy va ijtimoiy xususiyatlarni hisobga olishni talab qiladi (Byram, 1997) [7]. Nutq jarayonida kommunikativ mahoratni shakllantirishda sotsiolingvistik kompetensiyaning ahamiyati yuqori ekanligi, ayniqsa, til o'rganish jarayonida dolzarb masalaga aylanadi (Vygotsky, 1986) [10]. K.Risqulova fikriga ko'ra, sotsiolingvistik kompetensiya o'rganilayotgan tilning madaniy va ijtimoiy jihatlarini tushunishni taqozo etadi, bu esa talabalarni ijtimoiylashgan shaxsga aylantirishga xizmat qiladi [13]. Vigotskiy L.S. bu borada muloqotning tarixiy va madaniy xususiyatlarini inobatga olgan holda tilni o'rgatishni nazarda tutgan (Vygotsky, 1978) [10]. Talabalar o'z ona tili bilan o'rganilayotgan til o'rtasidagi madaniy farqlarni anglashi, sotsiolingvistik jihatdan to'g'ri muloqotni amalga oshirishlariga yordam beradi (Keneyl & Sveyn, 1987) [15]. Shu bilan birga, sotsiolingvistik kompetensiyani rivojlantirish uchun o'quv materiallarini tili va madaniyatiga moslashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. So'zlashuv jarayonida noto'g'ri grammatik va ijtimoiy moslashuvlar pragmalingvistik qiyinchiliklarga olib keladi (Mizne, 2000) [16]. Xususan, ingliz tilini o'rganuvchilar ko'pincha o'z ona tili qoidalarini chet tili kontekstiga ko'chirishadi, bu esa interferensiyaga olib keladi. Bunday hodisalar tilshunoslikda keng o'rganilgan bo'lib, ular sotsiolingvistik kompetensiyaning rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi omillardan biri sifatida qayd etilgan.

Sotsiolingvistik kompetensiya nazariyasi Yu.A. Sinitsa tomonidan batafsil o'rganilib, u madaniyatlararo muloqotni shakllantirishning muhim komponenti sifatida taqdim etilgan [12]. Sinitsa ta'kidlashicha, madaniyatlararo muloqot shaxslarning ijtimoiy va madaniy xususiyatlarini o'zaro bog'laydi, bu esa ularning kommunikativ jarayondagi samaradorligini oshiradi. Til o'rganish jarayonida ijtimoiy-madaniy omillarni hisobga olish pragmalingvistik va sotsiopragmatik qiyinchiliklarni kamaytirishga yordam beradi (Byram, 2005) [7]. Shu nuqtai nazardan, madaniy kontekstni chuqur o'rganish, ayniqsa, tili o'rganilayotgan mamlakat madaniy xususiyatlarini o'z ona tili bilan solishtirish orqali amalga oshiriladi. M.Sveyn fikriga ko'ra, chet tilni samarali o'rgatishda talabalarni global va lokal madaniyatlar o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni tahlil qilishga o'rgatish zarur [15]. Sotsiolingvistik kompetensiya ijtimoiy vaziyatlarni tushunishga asoslangan bo'lib, bu talabalarni turli madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qilishga tayyorlaydi (Risqulova, 2017) [13]. Bu yondashuv orqali talabalarning til o'rgatish mahorati nafaqat kommunikativ, balki

madaniyatlararo darajada ham rivojlanadi. Boshqacha qilib aytganda, bu kompetensiya talabalarning global fuqarolik va madaniyatlararo muloqot ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

Vigotskiyning nazariy yondashuvlari talabalarning til va madaniyatni tushunishiga ta'sir ko'rsatadigan sotsiokultural faktorlarga asoslanadi. Bu faktlar tilni faqat lingvistik vosita sifatida emas, balki ijtimoiy va madaniy jarayonlarni aks ettiruvchi muhim omil sifatida o'rganishni ta'minlaydi (Vygotsky, 2018) [11]. Bunday yondashuv chet til o'rganishda shaxsiy va ijtimoiy tajribalarni chuqur tahlil qilishga imkon beradi. Benson va Voller esa, tilni o'rganish jarayonida talabalarning avtonomligini rivojlantirish sotsiolingvistik kompetensiya uchun mustahkam poydevor ekanligini ta'kidlaydilar [6]. Shu bois, tilni o'rganish jarayonida talabalarning madaniy farqlarga moslashuvchanligini oshirish dolzarb vazifa sifatida belgilanadi. Tilni o'qitish faqat grammatik bilim berish bilan cheklanmasdan, uning ijtimoiy va madaniy jihatlarini ham qamrab olishi zarur. Natijada, talabalar o'zaro muloqotda global va lokal kontekstlarni muvaffaqiyatli qo'llashga erishadilar.

Muhokama. ZPD nazariyasi va Scaffolding yondashuvi o'qitish jarayonida talabalarning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishiga muhim hissa qo'shadi. ZPD, talabaning mustaqil ravishda yecholmaydigan, lekin yordam bilan yechish mumkin bo'lgan vazifalarini anglatadi (Chaiklin, 2019). Bu nazariyaning mohiyati, talabalarga faqat o'z bilimlarini kengaytirish emas, balki o'qituvchining yordami bilan yangi bilimlarni o'zlashtirish imkoniyatini taqdim etadi. Scaffolding, ya'ni vaqtincha yordam, talabaga bilimlarni to'g'ri va samarali o'zlashtirishda yordam beradi (Hughes, 2017). Scaffolding yondashuvi o'qituvchining talaba bilan doimiy va faol muloqotda bo'lishini ta'minlaydi, bu esa talabaning mustaqil o'rganishga o'tishida katta ahamiyatga ega. O'qituvchi yordamni bosqichma-bosqich kamaytirib, talabaning mustaqil ishlash qobiliyatini rivojlantiradi (Puntambekar & Hübscher, 2018). Shuningdek, Scaffolding talabaga yangi bilimlarni o'zlashtirishda yanada samarali usullarni qo'llashga yordam beradi, bu esa talabalarning o'rganishga bo'lgan ishtiyoqini oshiradi. Bu yondashuv talabalarni nafaqat yangi bilimlarni o'zlashtirishda, balki ularni ijodiy fikrlash va masalalarni hal qilishda yordam beradi. ZPD va Scaffolding o'qituvchining talabaning hozirgi darajasi bilan kelajakdagi rivojlanishi orasidagi farqni to'ldiradi. Shu tarzda, bu yondashuvlar talabalarning o'z-o'zini anglashini rivojlantirishga xizmat qiladi (Tzurriel & Shamir, 2019).

ZPD va Scaffolding yondashuvlari til o'rganish jarayonida ijtimoiy va madaniy kontekstlarning ahamiyatini ko'rsatadi. Til o'rganish faqat grammatika yoki leksikani bilishdan iborat emas, balki ijtimoiy muloqot va madaniyatni tushunish ham kerak. Scaffolding yordamida talabalar tilni o'rganishning madaniy aspektlarini ham o'zlashtiradilar, bu esa ularni turli madaniyatlararo muloqotda faol ishtirok etishga tayyorlaydi (Lantolf, 2016). Shuningdek, o'qituvchilar talabalarga madaniyatlararo farqlarni anglashda yordam berishadi, bu esa ularning dunyoqarashini kengaytiradi. ZPD nazariyasi til o'rganishda ijtimoiy hamkorlikning o'rni muhimligini ta'kidlaydi, chunki talabalar bir-birlari bilan muloqot qilish orqali bilimlarni o'zlashtiradilar (Savin-Baden & Major, 2013). Shunday qilib, Scaffolding yondashuvi talabalarga nafaqat tilni o'rganishda yordam beradi, balki ular o'rganayotgan madaniyatni tushunish va unga moslashish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu yondashuvni qo'llash orqali talabalar tilni faqat o'z bilimlarini kengaytirish uchun emas, balki uning madaniy va ijtimoiy kontekstida samarali ishlatish uchun ham o'rganadilar. ZPD yordamida o'qituvchi talabaning ehtiyojlarini aniqlaydi va unga muvofiq yordam ko'rsatadi, bu esa talabaning o'z o'rganish jarayonini yanada yaxshilaydi. Bu yondashuvlar til o'rganishdagi ijtimoiy o'zaro ta'sirlarni kuchaytiradi, shuning uchun ular talabalarning o'rganishga bo'lgan ishtiyoqini va o'zaro hurmatini oshiradi. Shu bilan birga, o'qituvchi talabaning tilni o'rganishdagi muvaffaqiyatini baholashda ijtimoiy va madaniy omillarni hisobga oladi.

ZPD nazariyasi va Scaffolding yondashuvi talabalarning mustaqil o'rganish qobiliyatini oshirishda samarali vosita hisoblanadi. ZPD nazariyasi talabalarga o'z darajalarini aniqlashda yordam beradi, va bu talabalarga o'zlarini baholash va o'rganish jarayonida qanday yordamga muhtoj ekanligini tushunishga imkon beradi (Liu, 2021). Shuningdek, Scaffolding yondashuvi talabaning o'rganish jarayonida qanday yordamni qachon va qanday darajada olish kerakligini aniqlashda muhimdir. O'qituvchining vaqtincha yordam berishi talabaning yangi bilimlarni o'zlashtirishiga yordam beradi va bu yordamni bosqichma-bosqich kamaytirish talabaning mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi (Reiser, 2014). ZPD va Scaffolding talabalarning kognitiv rivojlanishiga

va ularning o'z-o'zini anglashga yordam beradi, bu esa til o'rganishdagi muvaffaqiyatni oshiradi. ZPD yordamida o'qituvchi talabalarning rivojlanish bosqichlarini va ularning mavjud bilimlarini tahlil qiladi va shu asosda yordam ko'rsatadi. Talabalar o'z-o'zini nazorat qilishni va muammolarni hal qilishni o'rganadilar, bu esa ularning mustaqil ravishda bilimlarni o'zlashtirishga qobiliyatini oshiradi. Shuningdek, ZPD nazariyasining va Scaffolding yondashuvining qo'llanilishi talabalarga o'z bilimlarini faqatgina tushunish bilan cheklanmay, balki amaliyotda qo'llashni o'rgatadi. Bu yondashuvlar, shuningdek, talabalarning tilni ijtimoiy va madaniy kontekstlarda qanday ishlatishlarini rivojlantiradi. ZPD va Scaffolding yordamida talabalarga o'rganish jarayonida yordam berish va ularni mustaqil ishlashga o'rgatish, talabalarning o'rganish samaradorligini oshiradi (Van de Pol et al., 2010).

Natijalar. Natijalar tahlilida, ZPD nazariyasi va Scaffolding yondashuvlarining ta'lim jarayonidagi samaradorligi aniq ko'rindi. Talabalarning mustaqil ravishda bilimlarni o'zlashtirish qobiliyati, o'qituvchilar tomonidan taqdim etilgan vaqtincha yordam bilan sezilarli darajada oshdi (Tzuriel & Shamir, 2019). Shuningdek, talabalarning o'rganish jarayonida ko'rsatgan faolligi ZPD nazariyasining qo'llanilishi orqali sezilarli darajada o'sganini ko'rsatdi. Talabalar o'zining amaliy bilimlarini, ayniqsa, murakkab vazifalarni bajarishda samarali qo'llashni boshladilar (Liu, 2021). Scaffolding yordamida, o'qituvchilar talabalarga yangi bilimlarni faqat tushuntirish bilan cheklanib qolmasdan, ularni amaliyotda qanday qo'llashni o'rgatdilar. Natijada, talabalar nafaqat ilmiy bilimlarni, balki o'quv jarayonida mustaqil fikrlash va tanqidiy yondashuvni ham rivojlantirdilar (Hughes, 2017). ZPD asosida talabalarning oldingi bilim darajasi bilan kelajakdagi potentsiali orasidagi farqni kamaytirishga muvaffaq bo'lindi. Shuningdek, talabalarning o'rganishga bo'lgan ishtiyoqi va motivatsiyasi, Scaffolding yondashuvining ta'sirida aniq oshganini ko'rdik (Puntambekar & Hübscher, 2018). Talabalar o'rganish jarayonida mustaqil ishlashga ko'proq tayyor bo'lishdi, bu esa ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga ta'sir etdi. ZPD nazariyasining ta'sirini baholashda talabalarning o'z-o'zini baholash ko'nikmalaridagi yaxshilanishlar ham sezildi (Van de Pol et al., 2010).

Talabalarning o'z-o'zini anglash darajasi, ZPD va Scaffolding yondashuvlarining ta'siri bilan sezilarli darajada oshdi. O'qituvchilar tomonidan talabalarga berilgan vaqtincha yordamning davomiyligi va sifatini talabalarning o'rganishdagi muvaffaqiyatiga muvofiq ravishda kamaytirish, talabalarning mustaqil o'rganish qobiliyatlarini rivojlantirdi (Reiser, 2014). Talabalar o'qituvchilarning yordamini o'z vaqtida va samarali qabul qilish orqali murakkab vazifalarni mustaqil hal qilishni o'rgandilar. Shuningdek, Scaffolding yondashuvi talabalarga nafaqat ilmiy, balki ijtimoiy va madaniy ko'nikmalarni rivojlantirishda ham yordam berdi. Natijada, talabalar o'qish, yozish va muloqot qilishda yanada erkin va samarali bo'lishdi (Lantolf, 2016). ZPD va Scaffolding yondashuvlari orqali talabalarning bilim olishdagi samaradorligi oshdi, chunki o'qituvchilar ularning individual ehtiyojlariga qarab yordamni taqdim etdilar. Talabalar o'z bilimlarini yanada kengaytirishga va amaliyotda qo'llashga qiziqishni oshirdilar (Savin-Baden & Major, 2013). Bu yondashuvlar talabalarni turli madaniyatlararo muloqotda qatnashishga tayyorlashda samarali bo'ldi, chunki ular o'rganayotgan tilning madaniy kontekstini ham tushuna boshladilar. Natijada, talabalar o'zlarini nafaqat tilni o'rganuvchi sifatida, balki uning madaniy qiymatlari bilan tanishgan holda ham ifodalashni o'rgandilar. Scaffolding yordamida talabalarning bilimga bo'lgan ishonchi oshdi va ular o'rganish jarayonida ko'proq faollik ko'rsatdilar (Hughes, 2017).

Natijalarga ko'ra, ZPD nazariyasi va Scaffolding yondashuvi talabalarning mustaqil ishlash qobiliyatini oshirishda samarali vositalar bo'ldi. Talabalar o'quv jarayonida faqat passiv qabul qiluvchi emas, balki faol ishtirokchilar sifatida o'zlarini ko'rsatdilar (Chaiklin, 2019). Ularning o'z-o'zini nazorat qilish va boshqarish ko'nikmalari oshgani sayin, o'quv jarayoni yanada samarali bo'ldi. Scaffolding yondashuvi yordamida talabalar murakkab vazifalarni o'z vaqtida va samarali bajarish uchun kerakli ko'nikmalarni rivojlantirdilar. ZPD nazariyasi asosida talabalarning bilim olish darajasi aniqlanib, ularga mos yordam berildi, bu esa ularning rivojlanishiga imkon yaratdi. Talabalarning natijalari o'qituvchining har bir talaba uchun individual yondashuvi, yordamni taqdim etishning to'g'ri vaqti va shaklini aniqlashning muhimligini ko'rsatadi (Tzuriel & Shamir, 2019). Talabalarning

o'z o'rganish jarayoniga bo'lgan mas'uliyatini oshirishda ZPD nazariyasining qo'llanilishi va Scaffolding yondashuvining integratsiyasi ahamiyatli bo'ldi. Bu yondashuvlarning ta'siri, talabalarning o'z-o'zini baholash va mustaqil o'rganish qobiliyatlarining rivojlanishini ko'rsatdi. Shuningdek, talabalar o'rganish jarayonida o'zlarining zaif va kuchli tomonlarini aniqlab, shunga mos ravishda yordam olishni boshladilar (Van de Pol et al., 2010). ZPD va Scaffolding yordamida talabalarning bilim olish va ijtimoiy o'zaro aloqalarini yaxshilashda katta muvaffaqiyatlarga erishildi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Vygotskiylik ZPD nazariyasi ijtimoiy-lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. ZPD, talabalarni o'zining joriy bilim va qobiliyatlari bilan cheklamagan holda, ular uchun yanada murakkab, lekin o'zlashtirish mumkin bo'lgan vazifalar yaratadi. Bu yondashuv talabalarni faqat grammatik jihatdan emas, balki ijtimoiy va madaniy nuqtai nazardan ham tilni o'rganishga undaydi. Vygotskiy, talabalarning til o'rganish jarayonida o'qituvchi yoki tajribali shaxs tomonidan vaqtincha yordam olishlari zarurligini ta'kidlagan, bu esa o'rganishning samarali va tabiiy jarayon bo'lishini ta'minlaydi. ZPD nazariyasining asosiy xususiyatlaridan biri shundaki, bu talabalarga ijtimoiy interaksional orqali tilni o'zlashtirish imkoniyatini yaratadi. Talabalarning ijtimoiy-lingvistik kompetensiyalari, ularning jamiyatda faol va samarali ishtirok etishlari uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, ZPD yondashuvi yordamida talabalar tilni nafaqat grammatika asosida, balki madaniyat, ijtimoiy kontekstlar va kommunikatsiya holatlarida ham o'rganadilar. Vygotskiylik yondashuvning ijtimoiy-lingvistik kompetensiyalarni shakllantirishdagi roli, talabalarni nafaqat tilni o'rganishga, balki jamiyatdagi o'z rolini anglashga ham yordam beradi. ZPD va Scaffolding yondashuvlari talabalarning ijtimoiy-lingvistik jihatdan rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi, bu esa til o'rganishning samarali va uzoq muddatli bo'lishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, bu yondashuv talabalarni murakkab ijtimoiy vaziyatlarda tilni qo'llashga o'rgatadi va ularga kommunikatsiyaning turli shakllarini o'zlashtirish imkoniyatini yaratadi.

REFERENCES:

1. Council of Europe (2018). Common European Framework of Reference for Languages : Learning, Teaching, Assessment. Cambridge, U.K.: Press Syndicate of the University of Cambridge. p.9 9. The European Language Portfolio <https://www.coe.int/en/web/portfolio> 2001.
2. Yu M.C. (2006). On the teaching and learning of 2L sociolinguistic competence in classroom settings. Asian EFL Journal. P.1-24.
3. Azizov U. Chet tillarini o'qitishning bugungi holatiga tahliliy nigoh. Elektron manba: uza.uz <https://edu.uz/uz/news/view/2376>
4. BMTning Barqaror Rivojlanish Maqsadlari: <https://www.undp.org/sustainable-development-goals>
5. Xorijiy tillarni o'qitishda madaniyatlararo muloqotni shakllantirish fan dasturi. №BD-5111400-2.05;
6. Benson P & P.Voller. Autonomy and independence in language learning / 1997. pp. 1-12. London: Longman.
7. Byram, M. (1997). Teaching and assessing intercultural communicative competence. Clevedon: Multilingual Matters; 23. Byram, M., Feng, A. (2005). Culture and language learning: teaching, research and scholarship. Language Teaching. p. 917.
8. Vigotskiy L.S. Voobrajenie i tvorchestvo v detskom vozraste / M., 1967.
9. Vigotskiy L.S. Pedagogicheskaya psixologiya. –M.: Pedagogika – Press, 1999. – c.553.
10. Vygotsky, L. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Cambridge, MA: Harvard University Press. Vygotsky, L. (1986). Thought and language. Cambridge, MA: MIT Press.
11. Vygotsky, L. (2018). An Intellectual Biography. Routledge, p. 164.
12. Sinitsa Yu.A. Formirovanie sotsiolingvisticheskoy kompetensii v protsesse obucheniya ustnomu inoyazichnomu obsheniyu studentov neyazikovix vuzov (v kontekste natsionalnoy kulturi Fransii) / Avtoref. diss. ...kand. ped. nauk. – Moskva, 2000. – 25 c.
13. Risqulova K.J. Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilari sotsiolingvistik kompetentligini shakllantirish tizimi / Ped. fanl. dokt. ...diss. avtoref. – Toshkent, 2017. – 12 b.;
14. Murodova V.I., Volkova, T.R., Sattarova M.M., Shin A.A. Kultura rechi. Sekreti effektivnix kommunikatsiy.– M.: KnoRus, 2020. C.8.
15. Canale, M., and M. Swain (1980). Theoretical Bases Of Communicative Approaches To Second Language Teaching And Testing. Applied Linguistics. (1) 1-47.
16. Mizne, C.A. (1997). Teaching Sociolinguistic Competence in the ESL Classroom/ Senior Thesis Projects, 1993-2002. http://trace.tennessee.edu/utk_interstp2/20
17. D.M.Sarimsakova "Mustaqil ta'lim jarayonida talabalarning ingliz tilida sotsiolingvistik kompetensiyasini rivojlantirish texnologiyasi" / Ped. fanl. dokt. ...diss. avtoref. Namangan – 2022 yil.
18. Bruns, A. (2015). From community to commons: The potential of the social media infrastructure. Springer.
19. Byrnes, H. (2013). The role of the social context in language learning and development. Routledge.

20. Gibbons, P. (2015). Scaffolding language, scaffolding learning: Teaching ESL students in the mainstream classroom (2nd ed.). Heinemann.
21. Lantolf, J. P., & Thorne, S. L. (2011). Sociocultural theory and second language learning. In J. P. Lantolf (Ed.), *The Cambridge Handbook of Sociocultural Psychology* (pp. 302-323). Cambridge University Press.
22. Poehner, M. E., & Lantolf, J. P. (2013). Sociocultural theory and second language development. Routledge.
23. Wood, D., Bruner, J. S., & Ross, G. (2012). The role of tutoring in problem solving. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 17(2), 89-100.
24. Zhang, X. (2017). The application of Vygotsky's ZPD to the teaching of sociolinguistics. *Journal of Sociolinguistic Studies*, 4(3), 122-133.

UO'K 801.3

INGLIZ TILIDA METONIMIYA TAMOYILLARIGA ASOSAN NOMLANGAN FITONIMLAR

G.A. Matkarimova, o'qituvchi, Ma'mun universiteti, Xiva

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilidagi fitonimlarning metonimiya tamoyillari asosida nomlanishi tahlil qilinadi. O'simlik nomlarining kelib chiqishida ularning o'sish joyi, xususiyatlari, tashqi ko'rinishi, foydaliligi va boshqa omillar asosiy rol o'ynaydi. Shuningdek, fitonimlarning tarixiy va madaniy kontekstdagi o'rni ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: metonimiya, fitonim, nomlash tamoyillari, o'simlik nomlari, tilshunoslik, madaniy kontekst

Аннотация. В статье анализируется наименование фитонимов в английском языке на основе принципов метонимии. Происхождение названий растений основано на их местонахождении, свойствах, внешнем виде, полезности и других факторах. Также рассматривается роль фитонимов в историческом и культурном контекстах.

Ключевые слова: метонимия, фитоним, принципы именования, названия растений, лингвистика, культурный контекст

Abstract. This article analyzes the naming of phytonyms in English based on metonymic principles. The origins of plant names are influenced by their habitat, characteristics, appearance, usefulness, and other factors. The role of phytonyms in historical and cultural contexts is also explored.

Key words: metonymy, phytonym, naming principles, plant names, linguistics, cultural context

Kirish. Metonimiya eng ko'p qo'llaniladigan ko'chim turlaridan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham uni ko'pchilik olimlar o'rgangan va quyidagi turlarga ajratgan. Dunyo tilshunosligida zoomorfik, fitomorfik, antropomorfik, ximiomorfik, vegetatomorfik kabi metonimiyalar mavjud. Xususan, Arastu davridan boshlangan metaforologik tadqiqotlar sirasida zamonaviy tadqiq usullari asosida bir til asosida yoki qiyosiy aspektda – turli aspektlarda atroflicha o'rganildi va o'rganilmoqda.

Muhokama va natijalar: Shu o'rinda fitomorfik va fitonimik atamalarini bir-biridan farqlashimiz lozim bo'ladi. Fitonimik metonimiya deganda faqat o'simlik nomlari asosidagi nom ko'chishlari nazarda tutiladi: *chinor* (“uzoq umr”), *sarv* (“qad”), *lola* (“chiroy”) kabi. Biroq fitomorfik metonimiyada o'simlik nomlari, xususiyatlari, qismlari, hosil, mahsulot nomlarining metaforik qo'llanilishi nazarda tutiladi: *danak* (“nevara”), *ildiz* (“ajdodlar”), *meva* (“farzand”) kabi.

Misol uchun: *Danagidan mag'zi shirin; Muhabbat mevasi; umring chinordek uzun bo'lsin* kabilar.

Tabiiyki fitomorfik metonimiyada fitonimik leksikaga asoslaniladi.

Fitonimik leksika atalmishlari ildizsimonlar, maysalar, poyalilar, butalar va daraxtlardan iborat bo'lib, ularning ilmiy, badiiy, so'zlashuv uslubi hamda turli dialektlardagi varintlarini qamrab oladi.

Albatta, o'simliklardan olingan oziq-ovqat yoki dori (malham) nomlari ham metonemik qo'llanishlarga ega bo'lishi mumkin. Bunda ularning periferiyadagi o'rni masalasi e'tiborga molik bo'ladi. Agar metaforik qo'llanishga asos bo'layotgan so'z periferiyadan tashqari chiqqan bo'lsa, aniqrog'i, ularni qurshov yoki markaz bilan bog'lab turuvchi semantik “ip”lar kuzatilmasa, ularni tadqiqqa tortish maqsadga muvofiq emasligi e'tiborga olindi.

Fitomorfik metonimiyaning aksariyati lingvistik metonimiyadan ko'ra mental tabiati bilan xarakterlanadi. Zero, yangi ifodalanayotgan metaforik ma'no, avvalo, mentallik xususiyati, milliy ruhiyat bilan omuxtalashgan bilimlarni aks ettirishi bilan xarakterlanadi.

Ingliz tilida so'zlashuvchilar uchun tabiiy dunyoni bilishning ikkinchi bosqichida fitonimlarni nomlashda eng muhim narsa bu o'simlik o'sadigan joy (uning nomlari asosida joylashgan) joylashuv xususiyatidir. Bunday o'simliklarni ingliz tili leksikasida juda ko'p uchratish mumkin.

Bog-violet (botqoq binafshasi). Ilmiy nomi: *Viola lanceolate*. Nam va botqoqli joylarda o'sganligi uchun shu nom bilan nomlangan.

Chalk plant (bo'r o'simligi). Ilmiy nomi *Dudleya pulverulenta*. Ohaktoshda, ohakli yerlarda o'sganligi sababli shu nomni olgan.

Water lily (suv nilufari). Ilmiy nomi *Nymphaeaceae*. Gullari suvda suzib yuradigan suv o'simligi.

Pondweed (ko'lmak o'ti). Ilmiy nomi *Potamogeton*. Hovuzlarda va ko'lmak suvlarda o'suvchi o't.

Mountain-sorrel (tog'da o'suvchi otquloq). Ilmiy nomi *Oxyria digyna*. O'sadigan joy sifatida tog'li hududlarni va qoyali yonbag'irlarni tanlaganligi sababli shu nomli olgan.

Beach grape (sohil uzumlari). Ilmiy nomi *Coccoloba uvifera*. Qumli qirg'oqlarda o'sadi.

Ingliz tilida fitonimik voqelikning maqsadi, shuningdek, ona tilida so'zlashuvchilar tomonidan fitonimik lug'atni tanlashda ustun xususiyatlardan biri sifatida tushuniladi. Shuning uchun o'simlikni foydalilik jihatidan nomlash ham katta ahamiyat kasb atadi. Bunday o'simliklarni ingliz tilida ko'plab uchratish mumkin.

Lousewort (bit (hasharot) o'ti). Ilmiy nomi *Pedicularis*. Bu o'tlar sochni kepekka qarshi yuvish va bitlarni o'ldirish uchun ishlatilganligi uchun ham shu nomni olgan.

Milkwort (sut o'ti). Ilmiy nomi *Polygala*. Afsonaga ko'ra, bu o'simliklar chorva mollari va odamlarda sutning ko'payishiga ta'sir qiladi. Shundan kelib chiqqan holda o'simlik nomlangan.

E'tibor berish lozimki, nom berish jarayoni nafaqat odamlarga foyda keltiradigan o'simliklarni, balki hayvonlar, qushlar tomonidan u yoki bu tarzda ishlatilishi mumkin bo'lgan o'simliklarni (oziq-ovqat yoki an'anaviy tibbiyot sifatida) ham o'z ichiga oladi.

Gullash yoki pishish vaqtiga nisbatan nomlangan o'simliklar.

June-berry (iyun-berry). Ilmiy nomi *Amelanchier*. Bu mevalar iyun-avgust oylarida pishganligi sababli shunday nomlangan.

Four-o'clock (soat to'rtta). O'simlikning ilmiy nomi *Mirabilis jalapa*. O'simlik gullari tushdan keyin ochilganligi sababli shu nom bilan atalgan.

Day-lily (kun-nilufari). Ilmiy nomi *Hemerocallis*. Har bir gul odatda bir kun gullaydi va so'ladi. Shuning uchun ham bu gulag shu nom berilgan.

Jack-go-to-bed-at-noon (Jack peshin vaqtida uxlaydi). Ilmiy nomi *Tragopogon pratensis*. O'simlikning bu nomni olishiga sabab uning gullari tong otguncha ochiladi va tushda yopiladi.

Bir qator fitonimlar (zaharli, xavfli, zararli) o'z nomlarining asosi sifatida ogohlantirish belgisini asos qilib olinib nomlangan. Masalan:

Fly poison (chivin zahari). Ilmiy nomi *Amianthium muscitoxicum*. O'simlikning barcha qismlari zaharli va qichish alomatlarini keltirib chiqarishi mumkin.

Baneberry (kulfat berri). Ilmiy nomi *Actaea*. O'simlik zaharli, toksiklik quriganidan keyin ham saqlanib qoladi. Shundan kelib chiqilgan holsa o'simlik shu nom bilan atalgan.

Bundan tashqari metanimiya asosida insonning go'zallik va axloqqa bo'lgan ehtiyojlarini natijasida nomlangan fitonimlarni ham ingliz tili leksikasida ko'p uchratish mumkin. Bularga quyidagi kategoryalar bilan asosida nomlangan fitonimlarni misol qilishimiz mumkin.

Estetik baholash orqali nomlangan fitonimlar:

Traveller's joy (sayohatchining quvonchi) imliy nomi *Clematis vitalba*. Inglizlar o'simlikni Rojdestvo oldidan hamma gular gullashdan to'xtagan paytda qishloqdagi to'siqlar va qirg'oqlarni go'zal patli urug' boshlari bilan bezatganligi sababli nomlanganligini izohlaydilar. Ba'zan xal tilida o'simlikni *old man's beard* (qari kishining soqoli) nomi bilan ham atashadi va bu oq patli poyalari natijasida shakliy o'xshashlikga asosan nomlanganligini ko'rishimiz mumkin.

Love-in-idleness (bo'sh ishq). Ilmiy nomi *Viola tricolor*. Rim mifologiyasiga ko'ra, yirtqich farang guli "bo'sh ishq" deb atala boshlangani quydagicha izohlangan. Cupid (sevgi ilohi) o'zining o'qlaridan birini imperator ayoliga otdi, lekin tekkiza olmadi va g'azabdan jangga otildi. Cupid istak, mehr va erotik sevgi xudosi bo'lganligi sababli, gul sharbati sevgi iliksiri sifatida harakat qilish xususiyatini oldi.

Love-in-a-mist (tumandagi sevgi). Ilmiy nomi *Nigella damascene*. Bu gulning nomidan qandaydir romantik hikoyaga ega deb o'ylash tabiiy. Lekin, bu oddiygina uning yorqin ko'k gullari mayin, tukli och yashil barglarning tumanda suzayotganga o'xshaydi.

Yaxshilik va yomonlik haqidagi g'oyalarni aks ettiruvchi axloqiy tuyg'ular nuqtai nazaridan baholash orqali fitonimlarning nomlanishiga asos bo'lgan, yovuzlik semantikasi o'simlikning tasavvufiy kuchga mansubligini ko'rsatish bilan ifodalanadi:

Witch panic grass (jodugar vahima o'ti). Ilmiy nomi *Panicum capillare*. Bu o'tning "vahima o'ti" sifatida tanilganining sababi, u CO₂ ni havodan boshqa o'simliklarga qaraganda ancha samarali olib tashlaydi va kislorod hosil bo'lishiga yordam beradi. Bu o'simlik, shuningdek, boshqa turlarga qaraganda tezroq o'sib, ko'proq hosil berishini anglatadi degan taxminlar ham bor. O'zbekcha nomi "sochli maysazoru"

Devil's-flax (shayton zig'iri). Ilmiy nomi: *Linaria vulgaris*.

Bundan tashqari ingliz fitonomiyasida ismlar qatnashgan fitonimlarni ham uchratish mumkin.

Saint Bridget's anemone (Avliyo Bridjit anemone). Ilmiy nomi: *Anemone coronaria*. Bu nom irlandiyalik botanik, yozuvchi, va bog'bon bo'lgan Elis Lorensen sharafiga nomlangan. U turli bog'dorchilik davriy nashrlarini va boshqa ko'plab botanika uchun ustun bo'la oladigan maqolalar yozgan. Yozuvchi olim "Saint Bridget" taxallusi bilan irod qilganligi sababli gulag shu nom berilgan [1,72].

Saint Bruno's Lily (Avliyo Bruno nilufari). Ilmiy nomi *Paradisea liliastrium* (Jannat nilufari). Bruno nilufari Kartus ordeni asoschisi Avliyo Bruno sharafiga nomlangan, chunki u ko'pincha orden monastirlari yaqinidagi tog'li hududlarda ko'p o'sgan.. Biroq, ismning o'ziga xos tarixiy kelib chiqishi yaxshi hujjatlashtirilmagan [2,7].

St. John's wort (Rohib Ioann o'ti). Ilmiy nomi *Hypericum perforatum*. Avliyo Ioann ziravorining umumiy nomi uning gullari va kurtaklari odatda 24 iyunda, yozning o'rtasida xristian dini vakillarining Avliyo Ioann bayrami vaqtida yig'ib olinganligidan kelib chiqadi. Bu vaqtda gulni yig'ish uning shifobaxsh va sehrli kuchlarini yanada kuchliroq qilganiga ishonishgan. Avliyo Ioann bayrami kuni yovuz ruhlardan qutulish, odamlar va chorva mollariga zarar va kasalliklardan himoya qilish uchun o't uy va do'kon eshiklariga osib qo'yiladi [3,132].

Mary's thistle (Xonim qushqo'nmasi). Ilmiy nomi *Silybum marianum*. "qushqaloq" va boshqalar. Bu nom barglarning o'ziga xos xususiyatidan kelib chiqqan bo'lib, ular oq rangdagi chayqalishlar bilan ajralib turadi. Tarixiy jihatdan, bu sutli bantlar ona Maryamning suti deb aytilgan [4, 3].

O'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillarida fitonimlarni nomlashda asosiy motivatsion belgi o'simlikning tashqi parametrik xususiyati bo'lib, bu belgi kundalik buyumlar (masalan, *showy lady's slipper*, *foxglove*), hayvonlar va ularning alohida organlari (masalan, *goosefoot*, *mouse-ear*), hattoki kosmos elementlari (masalan, *sunflower*, *lunaria*) bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Keyingi ahamiyat darajasiga ko'ra (til egasi ob'ektlarni nomlaganda eng muhim va yorqin xususiyatlarni ajratadi), ingliz tilida o'simlik yoki uning qismlarining rangi (masalan, gullarning rangi – *marigold* – "barxatets"; mevalarning rangi – *blueberry* – "golubika"; eti – *ink-berry* – "randiya shipovaya"; sharbati – *milkweed* – "molochoy"), o'simlikning o'sish joyi (masalan, *Jack-by-the-hedge* – "chesnochnik aptechniy"), maqsadi (masalan, *lungwort* – "legochna trawa"), o'simlikning gullash vaqti (masalan, *may-apple* – "podofil") hisoblanadi.

Xulosa. Fitonimlarning metonimik tamoyillar asosida nomlanishi tildagi metaforik va mental jarayonlarning o'zaro bog'liqligini ko'rsatadi. Ingliz tilida fitonimlar asosan o'simlikning o'sish joyi, foydaliligi, tashqi ko'rinishi yoki tarixiy-madaniy ahamiyatiga ko'ra nomlanadi. O'zbek va ingliz tillari fitonimik nomlashda o'xshash va farqli jihatlariga ega bo'lib, bunday o'xshashliklar turli

lingvistik va madaniy omillar bilan bog'liq. Ushbu maqola ushbu nomlash tamoyillarini tahlil qilish orqali tilshunoslik va etnolingvistika nuqtayi nazaridan muhim xulosalar beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Laura, M.; Allavena, A. (1 January 2007). "Anemone coronaria Breeding: Current Status and Perspectives" (PDF). *European Journal of Horticultural Science*. **72** (6): 241–247. [JSTOR 24126221](#). Archived from [the original](#) (PDF) on 18 April 2017. Retrieved 17 April 2017.
2. Paradisea liliastrum (L.) Bertol. | *Plants of the World Online* | *Kew Science*". *Plants of the World Online*.
3. Trickey-Bapty C (2001). *Martyrs and miracles*. New York: Testament Books. p. 132. ISBN 9780517164037.
4. Altavista Flora Italiana, Cardo mariano, Blessed Milkthistle, Variegated Thistle, silybe de Marie, Mariendistel, Silybum marianum (L.) Gaertn. includes photos and distribution maps

UO'K 82-1

HAYOT FALSAFASI – SHOIR ESTETIK KONSEPSIYASI ASOSI S. Matnazarova, mustaqil tadqiqotchi, Urganch Davlat Universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston xalq shoiri Omon Matjon she'riyatining estetik konsepsiyasi haqida fikr yuritiladi. Shoir she'riyatidagi estetik ideal darajasining yuqoriligi ijodkorning hayotga yaqinligi sababidan ekanligi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: estetik konsepsiya, taxayyul, estetik ideal, lirik qahramon, pafos.

Аннотация. В данной статье рассматривается эстетическая концепция поэзии народного поэта Узбекистана Амана Матчина. Литературно-эстетические взгляды в поэзии поэта объясняются посредством анализа стихотворений художника.

Ключевые слова: эстетическая концепция, воображение, эстетический идеал, лирический герой, пафос.

Abstract. This article discusses the aesthetic concept of the poetry of Omon Matjon, national Poet of Uzbekistan. The literary and aesthetic views in the poet's works are revealed through the analysis of his poems.

Key words: aesthetic concept, imagination, aesthetic ideal, lyrical hero, pathos.

Estetik idrok hodisasi ijodkor taxayyulini to'g'ri tomonga yo'naltira olishi isbotlangan holat hisoblanadi. Shoir Omon Matjon ijodi milliy zaminimizga, millat qadriyatlariga judayam chuqur ildiz otgan bebaho namunalardan iboratdir. Ushbu she'riyatda pafos darajasiga ko'tarilgan mavhum mavzularni deyarli uchratmaymiz. Qaysiki ijod namunasini olib qaramaylik, hammasi shoir hayotidagi yoki millat tarixidagi aniq bir voqea bilan bog'liq bo'lib chiqishini ijodkor asarlarini genetik tahlili natijasida aniqlab, guvohi bo'lganmiz. Bular safar xotiralari, lirik qahramon qalbining iztirob va sog'inchlari, umr mazmuni, sevgi mavzusining turli holatlardagi talqinlari, shuningdek vatan tuprog'ining muqaddas ekanligining Omon Matjon ijodida alohida estetik ideal sifatidagi tasviri kabilardir. Omon Matjon she'riyati adabiy estetikasining eng ko'zga ko'ringan jihati bu hayot falsafasi konsepsiyasidir. Hayotning mohiyati, umr insonga berilgan bebaho tortiq ekanligi va bu in'omdan unumli foydalanib, inson o'z umr sahifalarini ezguliklar bilan to'ldirishi lozimligi shoir she'rlari satrlariga singib ketgan.

Umr o'tgan sayin ko'zning girdidan

Bezovta to'liqlar taralmoqda yuzga,

Do'stlar,

Ko'z cho'kmoqda, unsiz dodlab, suv yutib....

Lekin hech kim najot berolmas KO'Zga! [2;1589]

Omon Matjon shoir bo'lishni faqat hayotdagi go'zalliklarni kuylash deb tushunmaydi. Ijodkorning tasvirlashicha, shoir avvalo hayot haqiqati uchun, inson manfaati uchun eng faol kutashchidir. Shu ma'noda, shoirning quyidagi satrlarini keltirishimiz o'rindir:

Hali og'zi ola va tumtaroqmiz,

Ba'zilar qo'lida shundan tayoqmiz,

Birlashsak ko'plardan qudratliroqmiz,

Beklarni kengashga chorlang, hazratim. [2;79]

Omon Matjon lirik qahramoni uchun xalq manfaati, el birligidan azizroq narsa yo'q. Shuning uchun ham 1984-yilda yozilgan "Birlik qudrati" she'rida birlashib harakat qilishning natijasi ijobiy bo'lishini alohida ta'kidlaydi:

*Bularning bittasi Kuch-qudrat ramzi,
Bittasi Yurakdir, bittasi Aql.
Shu uchta og'ayni birlashgan joyda
Balo yurak yutib qilarmi daxl?! [2;296]*

Ko'rinadiki, shoirning lirik qahramoni hayotga faol munosabat bilan yashaydi. Yashamoq, kurashmoq, izlanish va intilish, bu yo'ldagi o'ziga xos hayratlatlar, insonlararo muhabbat, Vatanga buyuk muhabbat ijodkor qahramonlarining asosiy e'tiqodi. Shunday misralarni o'qiymiz:

*Osmon sog'inchi kabi poyonsiz, yashil,
Qirlar lahza sayin o'zga turlanar.
"Qur-qur"lar to'lmoqda ko'kka muttasil,
Qaytib kelayotir yurtga turnalar.
Tomlarda qizg'aldoq, arg'uvon, mujda,
Tog'larda lolalar, qirmizi xabar..... [3;114]*

Shoir tabiatning kichik-kichik lavhalarini, inson qalbidagi ayrim tuyg'ularni, kechinmalarni kuylashdan sekin-asta chuqur ijtimoiy mavzularni, xalq, mamlakat hayotida ro'y bergan katta tarixiy holatlarning xalq taqdiriga ta'sirini kuylashga o'ta boshlagan. Yuqorida keltirgan misralarda shoir nazarida turnalar erk, hurlik timsoli kabi talqin qilingan. Osmon – yurtdoshlar qalbidagi erkinlik sog'inchi, "qur-qur"lab kelayotgan turnalar esa go'yo shoirga hurlikning ilk mujdalariday tuyuladi. Shu tariqa tabiat tasviri she'r oxirida chiroyli ijtimoiy ma'no bilan yo'g'riladi. "Izidan olamni etkizib parvoz, qaytib kelayotir yurtga turnalar" deya she'rni nihoyalagan shoir bahor kezlarida tabiatdagi o'zgarishlar go'zal, yurtni seving deb nasihat berib o'tirmaydi. Shunday qilinganda she'r qofiyaga solingan nasihatimiz fikr bo'lib qolishi mumkin edi. Omon Matjon erkka tashna xalqqa hurlik qaytishiga umidvorlik hissini tasvirlash uchun o'zigagina xos uslubni qo'llagan. Tabiatning o'zgalar ilg'amagan go'zal harakatli tasvirini chizib bergan.

Umuman olganda, shoir qaysi mavzuda qalam tebratmasin, o'ta yuksak darajadagi e'tiqodni, go'zallik, insoniy poklik, halollikni ulug'laydi. Tom ma'nodagi inson qalbi va vijdoni ziyrak, nigohlari hamisha tiyrak bo'lishi uchun qayg'urib ijod qilgan:

*Har kishi bir umrga yetgulik do'st tanlasin,
Birga mahsharga qadar ketgulik do'st tanlasin. [3;47]*

Bizningcha, ushbu parchani sharhlash, talqin yo tahlil etishga zarurat bo'lmasa kerak, sababi u har bir talabchan o'quvchida o'ziga munosib tasavvur qoldiradi. Ta'kidlash joizki, fikrni aniq va lo'nda ifodalash jihatidan olib qaralganda, Omon Matjon she'rlaridagi badiiy estetik quvvat she'rxonlarga estetik zavq berishda ahamiyatlidir. Shoir ijodini kuzatar ekansiz, bir muhim jihat she'rxon e'tiborini o'ziga jalb qiladi. Bu o'quvchi badiiy estetik didini yuksaltiruvchi falsafiy intellektuallikdir. Yani: "Yig'ladingu... kuldig. Ko'zlaringda birdan Yashay boshladilar suv va cho'g' Inoq" kabi falsafiy mushohadalarga yo'g'rilgan satrlar fikrimiz isbotidir. Ushbu muhim jihatning shoir ijodidagi rang-barang ko'rinishlari uning turli janrdagi asarlarida go'zal mohiyatni namoyon qilgan. Inson qalbini junbushga keltiruvchi go'zal xotiralar, sof muhabbat hissi ufurib turgan satrlar, orzularning rangdor jilosi, tuyg'ular tug'yonining qalban idrok etilishi shoir ijodining har bir nuqtasida estetik qarashlarini ifodalab turibdi. Hissiy bo'yoqdorlik qabarib ko'ringan "Xotira" she'rida qalbning ruhiy kechinmalari aks ettirilgan bo'lib, lirik qahramon tuyg'ularining realizmi kashf etiladi. Masalan quyidagi satrlarni kuzatamiz va bunga guvoh bo'lamiz:

*Eshigimni tong bilan betoqat qoqar biron,
Tirqishlardan mo'ralar, bu-men, deydi, xotirla!
Ochay, kiritay desam, yurakkinam bermas, dov, -
Ketib qoladi axir...
U bir olis Xotira.*

Adabiyotshunos olim B.Sarimsoqovning yozishicha, voqelikdan olingan har bir taassurot, axborot bosh sezgi orqali inson ongiga va shu orqali uning qalbidagi mavjud barqaror va beqaror

tuyg'ularga ta'sir o'tkazadi. [5;89] Borliqni estetik qayta idrorklash shoirdan mehnat va mahoratni talab qiladi. Ma'lumki, xotira lirik kechinma hisoblanadi. Lirik kechinmaning mazkur shakli oniy kechinma tarzida tug'ilishi haqida ustoz adabiyotshunoslar fikrlar keltirganlar.[5;88] Qayd qilinishicha, ijodkor boshlagan she'rni yakunlay olmaydi, sababi xotira kechinmalar junbushga kelganda, ijodkor uni jilovlay olmaydi. Dunyo she'riyati tajribasida bo'lganidek, o'zbek she'riyatida ham xotira lirik kechinma ta'sirida yaratilgan asarlar ko'p. Shu jumladan Omon Matjon ijodida ham bu adabiy hodisaga misollarni talaygina keltira olamiz. Shoir uchun eng muhimi shuki, o'quvchi yuragiga yaqin, uning qalbini larzaga soladigan torlarni kashf qila bilishdir. "Agar o'quvchi shoir yoki yozuvchining his-tuyg'ulari va g'oyalaridan to'lqinga kelmasa, asar u uchun befarq qolsa, demak poeziya yaratilmadi." [6;167] Ko'rinadiki, insonlarning ruhiy kechinmalari chuqur anglanib va ilg'ab olinsa, she'riyatning estetik kuchi shu qadar boy va ta'sirchan bo'ladi. Misol uchun:

*Bahorgi jilg'aning bo'ylarida jim,
Sevishmaganlarning to'ylarida jim,
Keksa hofizlarning kuylarida jim,
O'n olti qizning o'ylarida jim,
Beva xotinlarning kuylarida jim
Seni izlayman. [3;5]*

Shoir ijodida lirik turga mansub janrlarning barchasida yaratilgan asarlar kechinma mahsuli bo'lib, ularning sehr kuchi, maftunkor ta'sirchanligi shu kechinmaning tabiiyligiga bog'liqdir.

Omon Matjon o'z she'rlarida yangi mazmun, yangi fikrlarni andozalanmagan holda, ohoriy tarzda berishga intilgan va bu o'ziga xoslik e'tirofga loyiqdir. Shoir shu jihati bilan ham o'rnak bo'lishga arzigulikdir. Ta'kidlaganimizdek, Omon Matjon iztirob bilan, tug'yon bilan yozgan. Uning she'rlarida takrordek tuyulgan fikr va mazmunni uchratmaymiz. Shoir she'rlari original badiiy tasvir vositalarining o'rinli istifoda etilishi bilan ham estetik jihatdan baquvvatdir. U hamisha o'ziga xos fikrlash tarzida ijod qilib kelgan. Buning natijasida esa, shoir she'rlarining oldinlari boshqa ijodkorlarda uchramagan shakliy o'ziga xosligini ham keltirib chiqaradi:

*Men she'r yozsam,
Endi uni qog'ozga emas,
Anov yal-yal yonayotgan o'tga yozaman.
O'tning alvon shiorlari, olov lahjasi
Qalbidagi yonishlardan so'ylar bezabon! [2;141]*

Ushbu o'rinlarda shoirning mahorati shundaki, lirik qahramon ichki dunyosini izchillik bilan yoritib borar ekan, o'zi munosabat bildirmaydi, balki, "o'tning alvon shiorlari", "yal-yal yonayotgan o't", "qalbidagi yonishlar" kabi obrazli iboralar orqali ruhiy holatni yanada bo'rttiradi, xulosa chiqarishni esa she'rxonni o'ziga havola qiladi.

Omon Matjon odamlarni tarix va tabiat oldida doimo burchli, qarzdor ekanligidan bong urib kelgan. Kitobxon qalbiga hamisha ezgu, yorqin tuyg'ular olib kirishga intilgan. Ya'ni:

*Xivada qal'a bor qal'a ichinda
Biri - Ichon qal'a, birisi – Dishon.
Mashhurdir birining nomi ochunda,
Biri nurab yotar, benazar, beshon.*

Ijodkorning rang-baranglik, serohanglik bilan yo'g'rilgan she'rlari o'z she'rxonini darhol topib kelgan va hamisha o'z o'quvchisi, o'z ixlosmandi ko'p bo'lgan.

Omon Matjon o'zining barcha she'rlarida o'zigagina xos bo'lgan estetik qarashlarini, ijod namunasi, ijodkor, uning fuqarolik burchi haqidagi fikrlarini, hayotiy va shu bilan birga uning ijtimoiy dunyoqarashini oshkora, yuksak pafos bilan tasvirlaydi. Shoirning "Bir yengil tin oldi bugun yuragim..." she'rida chinakam ezgu, kurashchan she'riyat yaratmoq uchun shoirning o'zi jur'atli bo'lmog'i lozim degan fikrni ilgari suradi. Ya'ni:

*Har holda ko'p yengil tortar yuraklar,
Dangal aytilarkan bor muammoni.
Shundoq, soz tabiiy muhit o'rnashib,
Ko'p lol etar hali xalqim dunyoni.[4;436]*

Omon Matjon she'rlaridagi kurashchanlik, haqiqatgo'ylik ohanglari quruq gaplardan iborat emas, albatta, ko'p hollarda bu xususiyat go'zallik, nafasat tuyg'usi bilan tutashgan tarzda ifodalanadi. Fikr va tuyg'ularning kutilmagan yo'nalishda oqishi va shunga monand chiroyli obrazlarga aylantirib berishi kitobonni jalb qiladi. Shoir she'rlaridagi g'oyaviy niyatida hayotga faol munosabat bilan yashamoq g'oyasini ilgari surgan. Haqiqatan ham, she'riyat tabiatan ham estetik zavq bera olishi, inson ruhiyatida ko'tarinkilik kayfiyati paydo qilishi ko'p bora e'tirof etilgan. "Inson yuragining oddiy so'zlarga ochilmaydigan shunday darchalari bo'ladiki, uni faqat she'riyatning sehrli tili bilangina ochish mumkin. Chunki, she'riyat yurakni erta zanglashdan asraydi, hayotni yanada go'zalroq qiladi..." Umuman olganda, Omon Matjon she'riyatidagi estetik ideal darajasining yuqoriligi ijodkorning xalqqa va hayotga yaqinligi sababidandir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nazarov B. Hayotiylik-bezavol mezon. –Toshkent. "Yosh gvardiya" nashriyoti, 1985. –B.199.
2. Omon Matjon. Iymon yog'dusi. –Toshkent. G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1995.
3. Omon Matjon. Seni yaxshi ko'raman. –Toshkent. G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1981.
4. Omon Matjon. Tanlangan asarlar. –Toshkent. "Adabiyot" nashriyoti, 2023.
5. Sarimsoqov B.I. Badiiylik asoslari va mezonlari. –Toshkent. 2004.
6. Qayumov L. Zulfiya. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti. 1975.

UO'K 81'28(575.1)

O'ZBEK VA INGLIZ TOPONIMLARI ETIMOLOGIYASIDAGI O'XSHASHLIKLAR VA FARQLAR

X.X. Matyakubov, PhD, Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xiva

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi ko'plab adabiyotlar tahlilga tortilib, har ikkala tildagi toponimlar etimologiyasi bo'yicha o'xshashlik va farqlari kuzatildi. Ushbu natijalar har ikkala tildagi ayrim toponomik birliklar misolida alohida tahlilga tortildi va tegishli xulosalarga kelindi.

Kalit so'zlar: apellyativ, oronimlar, gidronimlar, drimonimlar, toponimlar tipologiyasi.

Аннотация. В данной статье проанализировано множество литератур на английском и Узбекском языках, отмечены сходства и различия в этимологии топонимов в обоих языках. Эти результаты были проанализированы отдельно на примеры некоторых топонимических единиц обоих языков и сделаны соответствующие выводы.

Ключевые слова: апеллятив, оронимы, гидронимы, дрионимы, типология топонимов.

Abstract. In this article a wide range of sources concerning toponymics in uzbek and english languages are analyzed, similarities and different features on both languages are observed. These results are looked through seperately with the examples of on these languages and provided relevant conclusions.

Key words: appellative, oronyms, hydronyms, dryonyms, toponymic typology.

O'zbek toponimiyasida ham etimologiya masalalariga alohida e'tibor qaratilishi lozim. Bunda apellyativ – "atoqli otga qarama-qarshi qo'yiluvchi, atoqli ot yasash uchun lisoniy baza bo'luvchi turdosh ot va boshqa til leksemalar"i [22,16] o'rtasida munosabat masalalari bosh planga chiqadi. Masalan, *Jo'mard* toponimining etimologiyasi bir necha qatlam til materiallari asosida tahlil qilinadi. Xalqimiz orasida *Jo'mard qassob*, *Jonmardi qassob*, *Gavmard* // *Gavomard* deb nomlanuvchi va ayrim joylarda qassoblarning piri sifatida e'tirof etiluvchi mifologik personaj ham "Avesto"da mavjud. "Avesto" mifologiyasi o'zbek folklori obrazlar tizimining shakllanishi va taraqqiyotida muhim o'rin tutgan. Masalan, *Gaya Martan* zardushtiylikda yer yuzida yashagan birinchi odam sifatida tasavvur qilingan. Asardagi ("Avesto"dagi) *Gavomard*, *Gopatiyuh*, *Gilshoh*, *Qayumars* singari personajlar ham *Gaya Martan* bilan genetik jihatdan aloqador [24,67]. Haqiqatan, G.S.Snesarev musulmonlikdan avvalgi marosimlarni tahlil qilish jarayonida ular orasida zardushtiylik bilan parallel keladigan hodisalar juda katta salmoqqa egaligi ularni ma'budlar obrazida, tabiat hodisalarini (olov inonchi, suv ofatlari, yer inonchi) muqaddaslashtirishda, dafn marosimlarida (yerni pok saqlash), zoolatriyada (hayvonlar inonchi) yaqqol ko'rish mumkinligi, shu

bilan birga, hatto musulmon muqaddas shaxslari inonchlarida (*Jo'mard, Ambar ona, Sulton xubbi*) ham bu o'xshashliklarga duch kelinganini yozadi. Lekin olim musulmonlikdan avvalgi marosimlardagi zardushtiylik bilan parallel keladigan jihatlar faqat Xorazmdagina saqlanib qolgan degan xulosaga kelmaslik lozimligini ham alohida ta'kidlaydi [26,210]. Xorazmdagi *Jumritov* (*Yumritov*) oronimi ham *Jo'mard* mifonimi orqali "Avesto" mifologiyasiga bog'lanadi... *Jumritov* oronimi aslida *Jumarttov* bo'lib, ko'p asrlik lisoniy taraqqiyot natijasida hozirgi fonetik holatiga kelib qolgan [23,48]. Xorazm toponimikasi tarkibida qadim aqida va inonch izlari ko'zga tashlanadi: "*Dev solgan*", "*Dev keskan*", "*Dev qal'a*" kabi nomlar bunga misol bo'la oladi.

Ingliz toponimlarida mifotoponimlar guruhiga mansub qadimgi yunon afsonalariga aloqador *Hercules, Achilles, Orpheus, Cadmus, Theseus Lake, Lake Atalanta, Pegasus and Bellerophon Sculpture, Ariadne Island* [28,144] kabi qator joy nomlari uchraydi.

Geografik nomlarni o'rganishga qiziqish insoniyat sivilizatsiyasi shakllanishining dastlabki bosqichlarida paydo bo'lgan. Toponimlar etimologiyasi borasidagi birinchi urinishlar qadimgi Misr matnlarida uchraydi. Biroq bu tadqiqotlar parcha-parcha bo'lib, asosan xalq etimologiyasiga tayanadi. Alohida ta'kidlash lozimki, toponimlarni o'rganishga ilmiy yondashish X-XI asrlarda kuzatila boshlanadi. Bu davrda turkiy toponimlarning semantikasiga katta qiziqish bildirgan atoqli turkiy tilshunos va geograf Mahmud al-Koshg'ariy tomonidan yozilgan "Devonu lug'ot it-turk" – turkiy tilining birinchi ensiklopedik lug'ati paydo bo'ldi.

Bugungi kundagi ko'pgina toponimlar ilmiy tahlili, shuningdek, muarrix Zakariyo al-Qazviniyning "Ajoyib ul-buldon" ("Mamlakatlar ajoyiboti") asarida ham berilgan. Ana shunday olamshumul ilmiy asarlarning bir qismi Abu Rayhon Beruniy qalamiga mansub bo'lib, adib ko'plab toponimlar nomlanishi haqida qimmatli fikrlar bildirib o'tgan. Masalan, Abu Rayhon Beruniy "*Binket* – Shosh shaharlaridan, turkiycha *Toshkent*. Bu yunonlarning *Burj ul-hijora* qal'asidir [20,576]. Yana bir asarida *Toshkent* Tosh qal'a demakdir. Ptolemening "Geografiya" kitobida u *Burj ul-Hijora* (Tosh qal'a) deb atalgan [19,271]" tarzidagi qaydlarni qoldirgan.

XIX asr boshlarigacha toponimikashunoslik doirasida amalga oshirilgan ishlar alohida nomlarning semantikasiga bag'ishlangan tarqoq asarlar bo'lib, geografik nomlarning etimologiyasi jarayoni mahalliy aholi tomonidan nomlarni talqin qilish yoki ularning bilimdonligi va tasavvuriga asoslangan edi. Biroq XVIII asrdan boshlab toponimika fanining tamal toshlari qo'yilib, muhim topografik materiallar to'plangan. Bunday asarlar qatoriga A.X.Vostokov, Y.K.Grot, M.A.Castren, A.K.Kirkor, N.I.Nadejdina va boshqalar qalamiga mansub ishlarni kiritish mumkin.

Har bir toponimning etimologiyasi, albatta, uning tarixi bilan bog'liq. Lekin bizda ayrim tarixiy joy nomlariga e'tiborsiz munosabatda bo'lish jiddiy salbiy oqibatlarga olib kelmoqda. M.Is'hoqovning yozishicha, 2012-yil 16-oktabrdagi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Geografik obyektlarning nomlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuniga muvofiq "Geografik obyektlarning nomlari to'g'risidagi ishlarni tartibga solish chora-tadbirlari haqida"gi Qarorining ijrosi bahonasida mazkur Qarorda alohida ta'kidlangan "Geografik obyektlarning O'zbekiston xalqining tarixiy-madaniy qadriyatlari va merosi bilan bog'liq nomlari asralishini ta'minlash, ularning asossiz qayta nomlanishining oldini olish; geografik obyektlarni O'zbekiston xalqining milliy an'analari hamda mentalitetiga yot bo'lgan nomlar bilan qayta nomlashga va ularga nom berishga yo'l qo'ymaslik"... kabi muhim bandlari ijrochilarning diqqat markazida turmagan hollar kuzatiladi. Masalan, Toshkent shahrining tarixiy joy nomlari eski shahar miqyosida amalga oshirilayotgan yangi qurilish maydonlarida unutilishga mahkum bo'lmoqda. Birgina Toshkent siti bunyod etilayotgan maydonda *Egarchi, O'qchi ko'cha, Qoratosh, Devonbegi, Telov* va boshqalar; Paxtakor stadioni maydoni va Navoiy ko'chasi yuzasi bo'ylab *Zanjirli, Qoryog'di, Quduqboshi, 1-, 2-, 3-, 4-Mergancha, Qator terak*; mazkur Navoiy ko'chasining ikkinchi yuzasi bo'ylab *Baland machit, Hovuz bo'yi, Govkush, Degrez, Oqmachit, Jarko'cha, Rais ko'cha* va boshqalar... Beshyog'och dahasi bo'ylab *Chaqar, Darxon, Eshonguzar, Zangiota, Laylakli, Ko'mirchi, Yalangqar, Zebak* va boshqalar. Xuddi shu kabi ro'yhatni Toshkentning Sebzor dahasi bo'ylab ham sanash mumkin: *Qoratut, Tabib ko'cha, Xo'ja mahalla, Chuvildiq, Tarnovboshi, Chuvalachi, Etti tegirmon, Chinor tagi, Uchko'cha, Xoja tal oshgan, Mog'olko'cha, Qizil ko'pri, 1-2-,3-,4- Ohunguzar, Tinchob, Olcha ko'cha, Chil to'g'on, Yakkacho'p, Qorasaroy, Qumloq* va

boshqalar. Bu nomlar Toshkentning tarixi bilan bevosita bog'liq xo'jalik-ijtimoiy, madaniy, ma'naviy, etnik munosabatlarning ko'zgusi va ulardan yangilanayotgan shaharning tarixiylik ruhini saqlashda samarali foydalanish mumkin bo'lar edi... [10].

Ingliz toponimlari tadqiqida Buyuk Britaniya va Shimoliy Irlandiya Birlashgan Qirolligi tarkibida mamlakatlardagi sohaga ishlar yuzasidan fikr bildirish o'rinli. Jumladan, Shotlandiyada Toponimik jamiyat 1996-yildan beri faoliyat olib bormoqda. U o'zining lug'atlar turkumini, "Scottish Place-Name Survey" ("Shotlandiya joy nomlari") tadqiqotini va jurnalini (2007-yildan) nashr etadi. Shotlandiya joy nomlari bo'yicha boshqa mualliflarning ham 11 ta monografiyasi mavjud. Uels toponimik jamiyatining veb-sayti <http://www.cymdeithasenwaulleoeddcymru> manzilda joylashgan. Shotlandiya Toponimik jamiyati adresi esa <http://www.spns.org.uk> manzilida joylashgan.

Shotland toponimlari bo'yicha tadqiqotlarga K.Jekson [11], V.Nikolaysen [14,146], I.Freyzer [6], S.Teylorlar [17] tomonidan bajarilgan katta ko'lamdagi ilmiy adabiyotlarni qayd etish mumkin. Shimoliy Irlandiyada Ulster joy nomlari jamiyati (Ulster Place-Name Society) 2010-yilda ro'yxatga olingan. Vaholanki, Jamiyat yig'gan materiallar 1952-yildan boshlab "Bulletin of the Ulster Place-Name Society" ("Ulster joy nomlari jamiyati axborotnomasi")ning shu nom ostida tanaffuslar bilan uch soni nashr qilingan edi. Shimoliy Irlandiya toponimlari tadqiqida D.Flanagan (D. Flanagan) [5,69] ilmiy faoliyatining o'rni katta.

Ingliz toponimik tadqiqotlari rivojida K.Mur (K.Muhr) va P.MakKey (P.McKay) kabi olimlar o'rni katta [12].

Ingliz toponimiyasida o'zbek toponimiyasidan farqli ravishda joy nomlari tiplari bo'yicha qilingan ishlar ko'lamida katta va amaliy jihatdan samarali. Yana bir muhim jihat shuki, bizda ko'pincha yirik obyektlar tadqiqiga alohida e'tibor qaratiladi. Kerak bo'lsa, bir obyekt nomi talqiniga qayta-qayta e'tibor qaratiladi. Masalan, *Xorazm* toponimining o'zi yuzasidan qator ilmiy ishlar bajarilgan [9].

Yana bir farqli jihat ingliz joy nomlari tadqiqi bo'yicha kichik obyektlarni o'rganishda muntazam tizim va izchillik yuzaga kelgan. Shuning uchun ingliz toponimlari ichida eng ko'p tadqiq qilingan ko'lamlardan biri maydon nomlari (field-names)dir [4]. O'zbek tilshunosligida bu borada ishlar hali amalga oshirilmagan. Yana bir ko'lam sifatida gidronimlarga bag'ishlangan alohida lug'atlar va tadqiqotlar mavjud [3]. O'zbekiston gidronimlari masalasi bo'yicha bitta nomzodlik [21] va bitta falsafa doktorligi [25] hamda bitta doktorlik dissetatsiyalari [27] bajarilgan. N.Uluqov dissertatsiyasida o'zbek gidronimlari tadqiq tarixi mufassal yoritilgani bois [27,36] ma'lumotlarni takrorlash ehtiyoji yo'q, nazarimizda. Olim tomonidan e'lon qilingan "O'zbek gidronimlarining tarixiy-lisoniy tadqiqi" monografiyasi hozircha sohada bajarilgan eng yirik ish hisoblanadi [27,192]. N.Uluqov misol tariqasida Farg'ona vodiysida 6500 ga yaqin daryo, soy, jilg'alar, Zarafshon daryosining o'rta oqimida 120ga yaqin soylar, Qashqadaryoda 3120, Surxondaryoda esa 2200 dan ortiq daryo, soy, jilg'alar mavjud [27, 3] ligini qayd qiladi. Shunga ko'ra, har ikkala tilshunoslik farqli jihatlari biri masalaning amaliy ahamiyati, ya'ni gidronimlar ro'yxati mukammalligi va lug'atlarining mavjudligidir. Lisoniy tadqiqotlar O'zbekiston gidronimlari hali to'la ro'yxati shakllantirilib (bunda mikrogidrotponimlar reestri mukammal holatga keltirilmagani nazarda tutiladi), alohida kitob holida nashr qilinishi lozimligini ko'rsatadi. N.Begaliyev yozishicha, birgina Darg'om kanali 112 tarmoqqqa ega bo'lib, 58 ta yirik kanal suv oladi. Zarafshonning o'ng qirg'og'idagi Ravotxo'ja uzeli... o'n bitta yirik tarmoqlar jami, 227 ta ariq chiqarilgan [21,8]. Bundan tashqari ingliz tilshunosligida gidronimlarning alohida tiplari, jumladan, buloq nomlari [16,79], baliq ovlanadigan joylar [18,35] ham monografik planda o'rganilgan. Shu tarzda ingliz tilshunosligida orollar nomlari [7,119], drimonimlar (o'rmon va to'qay nomlari) [2,51], ko'cha va yo'llar nomlari, xususiy uylar nomlari, shaxtalar, hattoki norasmiy toponimlarga qadar o'rganilgan.

O'zbek tilshunosligida tarixiy toponimlar aksar hollarda obyekt hudud, onomastik ko'lam tipi yoki o'rganilayotgan yozma manba joy nomlari qatorida o'rganiladi. Buni yuqoridagi N.Uluqovning gidronimlar tadqiqiga bag'ishlangan ishi misolida ko'rdik. Shu bilan birga, ingliz toponimiyasida toponimlar asosan ilmiy-ommabop tarzda tahlil qilinishi mazkur mavzudagi kitoblarning o'quvchi va xaridorlari ko'pligini ta'minlagan. O'zbek toponimiyasiga oid ishlarning bu jihati borasida internet

bazasida mavjud toponimikaga oid qimmatli manbalarning ko'rish yoki yuklanishlari soni salmoqliligi emasligini aytish bilan chegaralanish mumkin.

Ingliz olimi P.Reynining “Ingliz toponimlarining kelib chiqishi” [15] ko'proq tarixiy xronologiya prinsipi asosida qurilgan va toponimikadagi lingvistik qatlamlarni uchta maydonlar va ko'chalar nomlari misolida chuqur tahlil qiladi. Ingliz toponimlari tarixiga oid yana bir mumtoz asar M.Gellingning “O'tmishdagi ko'rsatkichlar”[8]asaridir. Ingliz toponimlari bo'yicha Angliyada ham, xorijda ham eng mashhur asarlardan biri K.Kemeroning “Ingliz joy nomlari” monografiyasidir [1]. Uning birinchi nashri 1961-yilda nashrdan chiqqan, kitob darhol mashhur bo'lib, to'rt marta qayta nashr etilgan. Albatta, nashrdan keyingi o'ttiz yil ichida toponimika sohasi yuksak rivoji sababli kitobdagi ko'plab ma'lumotlarni eskirgani uchun 1996-yilda muallifning o'zi tomonidan yangi nashr etish jarayonida qayta ko'rib chiqilgan va tuzatilgan, bir nechta boblar bilan to'ldirilgan va araxaik toponimlarning arxeologik imkoniyatlari haqidagi bob bilan boyitilgan. Kitobda toponimikaning lingvistik qatlamlarini tarixiy nuqtayi nazardan tadqiq qiluvchi boblardan tashqari, toponimikaning metodologiyasi, toponimlar tipologiyasi, butparastlik va nasroniy bilan bog'liq toponimlar kabi boblar mavjud. Unda ijtimoiy tuzilma va boshqaruv bilan bog'liq nomlar, yo'l nomlari, gidronimlar, oronimlar, drimonimlar, zamonaviy toponimlar, ko'cha va dala nomlari tizimli tahlili berilgan.

Umumiy ingliz ilmiy toponimik lug'atlaridan A.Mills [13] va V.Vatts lug'atlari hozirga qadar ham o'z nufuzini yo'qotmagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Cameron K. English Place-Names. – London: Batsford, 1996.
2. Edlin H.C. Wood-names and tree-names on the maps of Britain. – Forestry, 25. – Pp.51–65.
3. Ekwall E. English River-Names. – Oxford: Clarendon. Cameron, K. (1996). English Place-Names. – London: Batsford. 1968. – Pp.164–169.
4. Field J. English Field-Names: A Dictionary. Newton Abbott: David and Charles, 1973.
5. Flanagan D. A Summary Guide to the more common lyattested Ecclesiastical Elements in Place-names // Bulletin of the Ulster Place-name Society. – Belfast: UPNS, 1981-1982. – Ser.2 – Vol. 4. – Pp.69-75.
6. Fraser I.A. The Place-Names of Arran. – Glasgow: Alloway, 1999.
7. Gammeltoft P. Islands great and small: a brief survey of the names of islands and skerries in Shetland // Cultural contacts in the North Atlantic Region: The Evidence of Names / ed. by P. Gammeltoft, C. Hough and D. Waugh. – Lerwick: NO RNA, SNS BI, 2005. – Pp.119–126.
8. Gelling M. Signposts to the Past: Place-names and the History of England. 2nd ed. – Chichester: Phillimore,
9. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/umid-bekmuhammad-xorazm-toponimi-turli-taxminlar.html>
10. <https://t.me/mirsodiq1943>
11. Jackson K.H. Language and History in Early Britain. – Edinburgh: EU P, 1953.
12. McKay P.A. Dictionary of Ulster Place-names. – Belfast: QUB, 2007.
13. Mills A.D. Dictionary of English Place-names. – Oxford: OU P, 1991.
14. Nicolaisen W.F.H. Place-name legends: An onomastic mythology // Folklore, 1976. Vol. 87/2. – Pp.146–159.
15. Reaney P.H. The Origin of English Place-names. – London: Routledge and Kegan Paul.
16. Sherr J. Names of Springs and Wells in Somerset. – Nomina, 10. – Pp.79–91.
17. Taylor S., Markus G. Place-Names of Fife. – Donnington: Shaun Tyas, 2006. – Vol. 1.
18. Watts V. Medieval fisheries in the Wear, Tyne and Tweed: the place-name evidence // Nomina, 1983.
19. Абу Райхон Беруний. Танланган асарлар. II жилд. – Хиндистон. – Б.271.
20. Абу Райхон Беруний. Танланган асарлар. IV жилд. Қонуний Масъудий. – Б.576.
21. Бегалиев Н. Самарқанд вилояти гидронимлари (лисоний таҳлил) – Тошкент, 1993.
22. Бегматов Э., Улуков Н. Ўзбек ономастикаси терминларининг изоҳли лугати. – Наманган. 2006. – Б.16.
23. Жўраев М. Гавомард образининг ўзбек фольклоридаги талқинлари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2001. – № 5. – Б.48-55
24. Йўлдошев Б. “Ўзбек ономастикаси масалалари” танланма фанидан услубий қўлланма. – Самарқанд: СамДУ нашри, 2011. – Б.67.
25. Мамбетова Г.Ж. Қарақалқистаннинг арқа районлари гидронимлари – Нокус, 2018.
26. Снесарев Г.П. Хоразмликларнинг мусулмонликдан аввалги маросимлари ва урф-одатлари. Рус тилидан С.Р.Рўзимбоев таржимаси. – Урганч: УрДУ ноширлик бўлими, 2018. – Б.210.
27. Улуков Н. Ўзбек тили гидронимларининг тарихий-лисоний тадқиқи. – Тошкент, 2010.
28. Уразметова А.В. Английская топонимика как лексическая подсистема языка (на материале топонимической лексики Великобритании и США): Дисс... на соискание ученой степени д-ра филол.наук. – Уфа, 2016. – С.144.

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI SOHASIDA O'ZLASHMALAR QO'LLANILISHIDAGI MUAMMOLAR

M.D.Mavlonova, dots., Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqola o'zbek tiliga ilmiy-texnik atamalarining kirib kelishi va ularga ingliz hamda rus tillarining ta'sirini tahlil qiladi. O'zbek tili axborot texnologiyalari (AT) sohasidagi terminlarni qanday o'zlashtirganiga e'tibor qaratilib, ularning uch asosiy turga: hech qanday o'zgarishsiz qabul qilingan so'zlar, ikki tomonlama o'zlashgan terminlar va morfologik yoki fonologik o'zgarishlarga uchragan so'zlar guruhlariga ajratilgan holda ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: axborot texnologiyalari terminlari, o'zlashmalar, fonetik va morfologik tahlil, kalka usuli, ekzotizimlar.

Аннотация. В данной статье анализируется процесс интеграции научно-технических терминов в узбекский язык и влияние английского и русского языков на этот процесс. Особое внимание уделено тому, как узбекский язык адаптировал термины в области информационных технологий (ИТ), разделяя их на три основные группы: слова, заимствованные без изменений, термины, интегрированные через двойное заимствование, и слова, подвергшиеся морфологическим или фонологическим изменениям.

Ключевые слова: Термины информационных технологий, заимствования, фонетический и морфологический анализ, метод калькирования, экзотизмы

Abstract. This article analyzes the integration of scientific and technical terms into the Uzbek language and the influence of English and Russian languages on this process. It focuses on how the Uzbek language has adapted terms in the field of information technology (IT), categorizing them into three main groups: words adopted without any changes, terms integrated through dual adaptation, and words that have undergone morphological or phonological changes.

Key words: Information technology terms, borrowed words, phonetic and morphological analysis, calque method, exotisms.

Kirish. Til har bir jamiyatning madaniy va texnologik taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liq bo'lib, o'zgaruvchan axborot texnologiyalari (AT) zamonida bu aloqadorlik yanada yaqqol namoyon bo'lmoqda. XX asr oxiri va XXI asr boshlarida O'zbekistonda texnologik taraqqiyotning jadallashishi bilan o'zbek tilining leksik tizimida xorijiy terminlarning o'zlashtirilishi kuchaydi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan bog'liq so'zlar va tushunchalar tilga kirib kelishi milliy tilning global texnologiyalarga moslashuvining muhim jihati.

Ushbu maqola axborot texnologiyalari sohasida o'zbek tiliga kirib kelgan o'zlashma so'zlar tahlilini amalga oshirib, ularning til madaniyatiga ta'sirini o'rganishni maqsad qiladi. Tadqiqot jarayonida L.P. Krisinning til o'zlashmasi nazariyasiga asoslangan yondashuv qo'llanildi.

Metodologiya

Maqolada o'zbek tiliga kirib kelgan AT terminlarini o'rganish uchun quyidagi metodlar qo'llanildi:

Tilshunoslik tahlili: Matn manbalarida uchraydigan AT terminlari va ularning qo'llanilishi tahlil qilindi. Axborot texnologiyalari (AT) sohasidagi terminlar O'zbek tiliga ingliz va rus tillari orqali kirib kelmoqda. Ushbu terminlar turli leksik qatlamlarda uchrab, ularning o'zlashuvi tilshunoslik uchun qiziqarli tahlil mavzusiga aylanmoqda. Quyida AT terminlari tahliliga doir misollar va ularning qo'llanilish tahlili keltirilgan.

1. Hech qanday o'zgarishsiz qabul qilingan terminlar:

Bu guruhga kiruvchi so'zlar asosan o'zbek tilida fonetik yoki morfologik o'zgarishsiz ishlatiladi:

Algorithm – Algoritm

Modem – Модем

Bit – Бит

Graph – Граф

2. Morfologik yoki fonetik o'zgarishlarga uchragan terminlar:

Bu guruhdagi so'zlar o'zbek tiliga moslashish asnosida ma'lum darajada o'zgartirilgan:

Cassette – Audiotasma

Machine – Mashina

Computer – Kompyuter

3. Ikki tomonlama o'zlashgan terminlar:

Bu toifadagi so'zlar o'zlashish jarayonida rus tili vositasida kirib kelib, o'zbek tilida qo'llanilmoqda:

Parameter – Parametr

Function – Funksiya

Trigonometry – Trigonometriya

4. Kalkalar:

Kalka usuli bilan tarjima qilingan so'zlar ma'lum bo'lgan tarkibiy qismlar asosida yangi atamalar yaratish orqali tilga kiritiladi:

Cloud Computing – Bulutli hisoblash

Artificial Intelligence – Sun'iy intellekt

Data Mining – Ma'lumotlarni qazib olish

5. Ekzotizmlar:

O'zbek tilida kam uchraydigan, ko'pincha ingliz tilidan o'zlashgan va texnologiyalarga xos terminlar:

Hyperlink – Gipermurojaat

Blockchain – Blokzanjir

Router – Marshrutizator

Tahlil va xulosa:

O'zbek tili ilmiy va texnik leksikasida AT terminlarining qo'llanilishi davom etmoqda. Bu jarayon tilning boyib borishiga hissa qo'shsa-da, ba'zi sohalarida terminlarning ortiqcha ruscha va inglizcha shakllarda ishlatilishi milliy tilning leksik birliklariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababdan, yangi atamalarni yaratishda o'zbek tilining grammatik va fonetik imkoniyatlarini inobatga olish lozim.

Ekspert intervyulari: Sohada faoliyat yurituvchi mutaxassislar bilan suhbatlar orqali terminlarning amaliy ishlatilishi va qabul qilinish jarayoni o'rganildi.

Matn tahlili: OAV, internet forumlari va texnik adabiyotlarda uchraydigan kompyuter terminlari kuzatildi.

Tadqiqot davomida asosiy e'tibor o'zlashmalarning turli shakllarini aniqlash, ularning tilga kiritilish yo'llari hamda ijtimoiy qo'llanilish darajasini baholashga qaratildi.

Natija To'g'ridan-to'g'ri o'zlashmalar

O'zbek tiliga ingliz va rus tillaridan bevosita qabul qilingan atamalar quyidagicha aniqlangan: Delete, escape, edit kabi so'zlar bevosita ingliz tilidan o'zlashtirilgan. Cursor, interfeys kabi terminlar rus tilidan kirib kelgan.

Kalka usuli Ba'zi so'zlar so'zma-so'z tarjima qilinib qo'llanila boshlagan: Stol kompyuteri (desktop computer), o'rnatish fayli (installation file) kabi atamalar.

Yarimkalka va kompozitlar Sensorli panel (touchpad), cho'ntak kompyuteri (palmtop) kabi so'zlar yangi texnologiyalarni ifodalash uchun yaratilgan.

Ekzotizmlar Zamonaviy texnologiyaga xos ba'zi atamalar hech qanday o'zgartirishsiz tilga kirgan: Gadget, spam, chat, link kabi so'zlar internet suhbatlarida keng qo'llanilmoqda.

Ommaviy foydalanish Yoshlar tili va internet muloqotida AT terminlarining keng tarqalganligi kuzatildi. Bu jarayon tilning boyishi bilan birga yangi texnik tushunchalarning tez qabul qilinishiga xizmat qilmoqda.

Axborot texnologiyalari sohasida o'zlashma so'zlarning ko'payishi o'zbek tilining zamonaviy texnologik taraqqiyotga moslashganini ko'rsatadi. Ushbu jarayon yangi terminlar bilan birga yangi madaniy va kommunikativ qadriyatlarni ham shakllantirmoqda.

L.P. Krisinning til o'zlashmasi nazariyasiga ko'ra, o'zlashtirma so'zlarning tilga kirib kelishi va ommalashuvi nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida ham ko'rib chiqilishi lozim. AT terminlari texnik sohalardan tashqarida ham keng tarqalib, umumiy leksik qatlamning ajralmas qismiga aylanmoqda.

Maqolada keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, terminlarning milliy tilga moslashtirilishi texnologiyalarning lokal madaniyatga kirib borishi va jamiyatning bu texnologiyalarga moslashish darajasini aks ettiradi.

Xulosa O'zbek tiliga axborot texnologiyalariga oid terminlarning kirib kelishi global texnologik va madaniy jarayonlarning bevosita ta'sirini aks ettiradi. Ushbu jarayon nafaqat tilning boyishi, balki yangi texnologiyalarning mahalliy madaniyatda o'z o'rnini topishini ham ta'minlaydi. Kelgusida ushbu jarayonni tizimli o'rganish va yangi terminlarning izchil kiritilishini ta'minlash til siyosatining muhim yo'nalishi bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbek tilining izohli lug'ati. 1-jild.-T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2007. – 689 b.
2. Крысин, Л.П. Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни. — М., 1996. — С. 142-161.
3. Madavliyev A. O'zbek terminologiyasi va leksikografiyasi masalalari.-T. "O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi", 2017,-B.382.
4. Kadirbekova D.X. Ingliz va o'zbek tillarida axborot texnologiyalari terminologiyasining lingvistik hususiyatlari. Monografiya.- T: Fan va texnologiya. —T.,2016,—128 b.

UO'K:811.112.2`255.2

S.S.Buxoriy=512.133

S.S.BUXORIY VA Y.V.GYOTE IJODIDAGI RUHIY BOG'LIQLIK VA Y.V.GYOTE ASARLARI
S.S.BUXORIY TALQINIDA

M.M.Maxmudova, dots., PhD, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Sharq adabiyoti o'zining turfa betakror adabiy shakl va janrlari bilan, ularda ifodalangan yuksak umuminsoniy tuyg'ularga to'lib toshgani bilan shuhrat qozonib, uzoq asrlardan buyon dunyoning ko'plab xalqlariga ma'naviy turtki berib kelmoqda. Nemis adabiyoti garchi G'arb adabiyotiga daxldor bo'lsa-da, unga ham Sharq adabiyoti an'analari ta'siri borligi kuzatiladi. Xuddi shu jihat Sadridin Salim Buxoriyning Gyote ijodiga, ayniqsa, uning o'zi uchun ham ruhan yaqin bo'lgan Hofiz she'riyati hamda tasavvuf adabiyotiga ergashib yozilgan "G'arbu Sharq devoni" nini tarjima qilishga katta qiziqish uyg'otdi. Mazkur maqolada S.S.Buxoriy va Y.V.Gyote ijodidagi ruhiy bog'liqlik hamda Y.V.Gyote asarlarining S.S.Buxoriy ijodidagi o'rni borasida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Yohan Volfgang Gyote, Mag'ribu Mashriq, G'arbu sharq, tarjimon, mutafakkir, ijod, mavzu, devon, motiv, so'filylik.

Аннотация. Восточная литература прославилась своими неповторимыми литературными формами и жанрами, наполненными выраженными в них высокими общечеловеческими чувствами, и на протяжении веков давала духовный импульс многим народам мира. Хотя немецкая литература связана с западной литературой, замечено, что она также находится под влиянием восточных литературных традиций. Тот же аспект вызвал большой интерес в переводе Садриддином Салимом Бухари сочинений Гёте, особенно «Гарбу Шарк Диван», написанного по мотивам поэзии Хафиза и духовно близкой ему суфийской литературы. В данной статье рассматривается духовная связь С.С. Бухари и Ю.В. Гете и место произведений Ю.В. Гете в творчестве С.С. Бухари..

Ключевые слова: Иоганн Вольфганг Гёте, Магриб Маширик, Запад-Восток, переводчик, мыслитель, творчество, тема, почитание, мотив, суфизм.

Abstract. Eastern literature became famous for its unique literary forms and genres, filled with high universal feelings expressed in them, and for centuries gave a spiritual impulse to many peoples of the world. Although German literature is related to Western literature, it has also been observed to be influenced by Eastern literary traditions. The same aspect aroused great interest in Sadridin Salim Bukhari's translation of Goethe's writings, especially "Garbu Shark Divan", written based on the poetry of Hafiz and Sufi literature spiritually close to him. This article examines the spiritual

connection of S.S. Bukhari and Yu.V. Goethe and the place of the works of Yu.V. Goethe in the works of S.S. Bukhari.

Keywords: Johann Wolfgang Goethe, Maghreb Mashrik, West-East, translator, thinker, creativity, theme, reverence, motif, Sufism.

Kirish. Shoir va tarjimon Sadriddin Salim Buxoriy nemis tili mutaxassisligini egallash maqsadida uni chuqur o'rganishga bel bog'lar ekan, avvalo, shu tilda ijod qilib, ona tilining nufuzini o'z durdona asarlari bilan dunyo miqyosiga ko'targan, shu asosda uni katta mehr bilan ardoqlashini isbotlagan mutafakkir shoir I.V.Gyote ijodini sevib o'rgandi. U Gyoteni faqat ijodkor sifatida emas, balki mohir tarjimon sifatida ham e'zozlab, o'zining Gyote bilan ma'nan va ruhan ichki yaqinligini chuqur his qildi. Buni tarjimonning Gyote ijodini ilmiy-ijodiy o'rganish borasidagi ko'p yillik ijodiy mehnati va erishgan natijalari asosida dalillash mumkin, albatta.

Sadriddin Salim Buxoriyning mutarjimlik sohasidagi mahorati olmonlarning mashhur shoiri Yoxan Volfgang Gyotening "Mag'ribu Mashriq" devoni tarjimasini amalga oshirish jarayonida yanada yuqori cho'qqiga erishdi, deyish mumkin. Chunki shoir uni o'zbek tiliga bevosita nemis tilidan o'girdi. (Bu haqda ishimizning uchinchi bobi ikkinchi faslida batafsil to'xtalamiz).

S.Salimov ijodida G'arbu Sharq mavzusi va obrazi hamisha bo'rtib turadi. Buning yaqqol isbotini shoirning quyidagi misralari ham tasdiqlay oladi:

Yakka odam haq bo'lishi mumkin,
Yakka Odam xalq bo'lishi mumkin.
Yakka Odam G'arb bo'lishi mumkin,
Yakka Odam Sharq bo'lishi mumkin.

Ko'rinyaptiki, S.Salimov ushbu misralarida Haq // Xalq // G'arb // Sharq so'zlarini o'zaro muvoziy qo'llab, mantiqiy parallelizmni hosil qilmoqda.

Shoir **"G'arbu Sharq devoni" tarkibida keltirilgan "Jaloliddin Rumiy so'zi" she'ri [1]** bir o'rinda ulug' shoir tilidan quyidagi e'tirofni keltiradi:

G'arb ham o'zim, Sharq ham o'zim,
Nohaq o'zim, haq ham o'zim [2].
Yana bir o'rinda G'arbnings Sharqdan, Sharqning esa G'arbdan o'rgangani ta'kidlangan:
Qolib Rumiy, Navoiy, Halloj,
O'rganmasdan Bedilni,
Singdiribman, onga, ajabo,
Feyerbax, Kant, Gegelni.
Shoir G'arb va Sharq ilm-faninigina emas, odob-axloq noramalarini ham tilga olgan:

G'arbda ayb yo'q fahsh ila zino,
Avrat yopmay yurishar, ammo –
Bunda rashk ayb sanalar ekan,
Ayb sanalar ekan sharm-hayo!

S.Salimov – "G'arbu Sharq devoni"ning o'zbek tarjimonlaridan biridir. U nemis tili mutaxassisi bo'lganligi tufayli bu asar muallifi Gyotening she'riy olamini yaqindan anglay oldi. Shuning uchun unga bu asarning yana bir o'zbek tarjimoni Maqsud Shayxzodaga nisbatan yoki Gyotening yana bir mashhur asari – "Faust" tarjimoni E.Vohidovdan ko'ra, "G'arbu Sharq devoni"ning sharqona ruhini ifodalash va o'quvchilarga yetkazish sal oson kechgani ayonlashadi.

Ma'lumki, Gyotening "G'arbu Sharq devoni" turli tillarga tarjima qilingan. Ingliz, rus kabi bunday tarjimalar orasida devonning o'zbekcha tarjima variantlari ham borligi quvonarlidir. Bunda o'zbek tarjimonlari Sharq xalqlarining madaniyati, urf-odatlarini, muhiti, sharq ruhini yaxshi bilganlari uchun boshqalarga qaraganda birmuncha muvaffaqiyatli tarjimaga erisha olganlar. Ammo bu muvaffaqiyat ba'zi o'rinlarda nisbiyligi anglashiladi. Jumladan, devon tarjimasining ayrim o'rinlarida adekvat tarjimaga erishilmaganini inkor etib bo'lmaydi. Bu holat iste'dodli shoir va mutaxassis-tarjimon bo'lishiga qaramay, S.Salimovda faoliyatida ham kuzatiladi. Bu esa devonning murakkab mazmun va shakliga egaligi bilan bog'liqdir.

Devon bir necha lirik sikllardan tarkib topgan. Ular “noma” shaklida bir-biri bilan mantiqan ulangan. Asarning “Hijrat” deb boshlanuvchi qismi uning umumiy ohangi, ruhi, tasvir va she'riy motivlari dunyosiga olib kiradi. Shoir bunda arabcha “hijrat” so'zini shunchaki qo'llamagan. Bu bilan u 622 yilda Muhammad payg'ambarning Makkadan Madinaga qochib ketish, ya'ni ko'chish voqeasiga ishora qilish orqali o'zining 1788 yilda Veymarning zulm muhitidan qochish istagini bildirgan.

Shuning uchun M.Shayxzodaning tarjima variantida Muhammad payg'ambarning xatti-harakatlari bilan bog'liq mazkur voqea o'rinli yodga olingan, ammo u aytganidek, bu ko'chish Italiyaga emas edi. Gyote Italiyaga faqatgina sayohat qilib qaytish uchun boradi.

Gyote Sharqqa xayolan sayohat qiladi. U Sharqda o'zini musulmon qiyofasida tasavvur qiladi. Bu bilan shoir hayot bir joyda turmasligini, doimiy harakatda ekanligini, inson hayoti ham o'zgaruvchan, o'tkinchiligini ta'kidlashga urinadi.

Devon tarkibidagi she'rlar masnaviy shaklidagi a-a, b-b, c-c va hokazo juft qofiyali nazmiy tizimda yaratilgan. Hajmi qirq ikki yarim misra – yigirma ikki baytdan iborat.

Devondagi ilk satrlar ikki dunyo G'arbu Sharqning qarama-qarshi manzarasi ifodasi bilan boshlangan. Shoir o'ziga Sharqdan ma'naviy ko'mak izlaydi. U devonni sharq asarlari namunasida qurdi. U ko'p qatlamli va ko'p qirrali asardir. Xususan, u tasavvufiy ruhda bo'lgani uchun mazmunini anglashda tarjimonning Qur'oni Karim, Hadis va Tasavvuf haqida tasavvurga ega bo'lishi shart hisoblanadi.

Gyotening “Qo'shiqchi kitobi”dagi “To'rt manfaat” she'rini o'zbek tarjimoni N.Muhammadiev Qur'oni karim asosida to'g'ri yetkaza olganligini alohida ta'kidlash lozim.

Gyote sharq xalqlarining urf-odatlarini yuksak qadrlagan, u ko'chmanchi badaviylar hayotini va islomgacha bo'lgan “Moallakat” she'riyatini o'rgangan, shu bois arablarning turmush tarziga bag'ishlangan “To'rt qul” she'ri qiziqarli o'qiladi. Bu she'r “To'rt azhib sovg'a” nomi bilan N. Muhammadiev tarjimasida nashr etilgan. Unda Alloh taoloning arabga bergan to'rtta “mol”iga ishora qilinadi. Birinchidan, bu salla, muqaddas libos, balki kafandir. Shariatga ko'ra, har qanday musulmon kafanga o'ralgan holda dafn etilishi kerak, kafansiz dafn qilish katta gunoh hisoblanadi, shuning uchun salla jangchilar va ko'chmanchilar uchun kafan o'rnini egallagan. Ikkinchidan, bu hamma joyda o'rnatilishi mumkin bo'lgan chodir. Uchinchidan, bu qilich devordan qattiqroq va dushmanlardan himoya qiladi. To'rtinchidan, bu har qanday ayolni o'ziga jalb qila oladigan qo'shiq. Tarjimon N.Muxammadiev she'r mazmuniga chuqur kirib, uni o'zbek tilida yetarlicha takrorlay olgan. Uning badiiy shaklidagi tarjimasida aslyatga mos keladi, chunki asl nusxada ab, ab qofiyasi tanlangan.

Gyotening she'riy satrlarida esa hayotni tasdiqlovchi pafos singib ketgan.

N.Muhammadiyev ham M.Shayxzoda kabi V.Levikga ergashib, Gyote she'rining asosiy g'oyasini qamrab olishga muvaffaq bo'lgan.

S.Salimov tarjimasida Hofizga Gyotening e'tiqodi, unga “pir”, o'zini esa “murid”, “izdosh”, “Shayx Pir shogirdi” hisoblashi, oralaridagi xayoliy “ustoz” va “shogird”lik tushunchalari tasavvufning qoidalari asosida yoritilgan:

Aslyatda	V.Levikda	S.Salimovda
Und mag die ganze welt versinken Hafis, mit dir, mit dir allein! Will ich wetteifern! Lust und Pein Sei uns der Zwillingen gemein! Wie du zu lieben und zu trinken, Das soll mein Stolz, mein Leben sein [3].	И что мне сельый мир? Судьбою Тебе да уподоблюсь я! Хафиз, мы будем как друзья! Сквозь боль и радость бытия, Любовь и хмель пройдут с тобою, И в этом счастье – жизнь моя [4].	Menga olam g'ami bilki, abasdur, Ayo, Hofiz! Agar sen birla bo'lsam, Ki, faxru iftixorim sen, havasdur Seningday g'am chekib, sen kabi kulsam. Murodim may ichib sen birla bahsdur. Seningdek sevsamu so'ng mayli o'lsam [5].

Ko'rinyaptiki, V.Levik tarjimasida Hofiz bilan do'stlashish ma'nosi anglatilmoqda. Bu esa Gyote she'rining asl ma'no-mazmuniga to'liq mos kelmaydi. Chunki Gyote Hofizni o'ziga ustoz, o'zini esa undan o'rganuvchi shogird qiyofasida berishni ko'zda tutgan.

Keltirilgan yuqoridagi parchada “ganze”, “versinken”, “Zwillingen” so'zlari ham unchalik to'g'ri tarjima qilinmagan. S.Salimov esa bu o'rinda asliyatdagi bu kabi so'zlarning sinonimik variantlarini, mos ekvivalentlarini topib, shu orqali adekvat tarjimaga erisha olgan. Parchadagi “Und mag die ganze welt versinken” misrasini tarjima qilishda S.Salimov “g'ami abasdur” (“behuda yig'lash”) birikmasini kiritib, tarjimaning semantikasiga putur yetkazmagan holda uni tovush jihatidan asl nusxaga yaqinlashtirgan. U asl matnda “may” so'zi bo'lmasa-da, tasavvufga xos “may”, “ishq”, “abadiylik” kabi tasavvufiy tushunchalarni keltirib, asar mazmunini ochishga harakat qilgan. Mastlik holatida insonlarning Haqqa erishishi, inson o'zi uchun abadiylik eshiklarini ochishi tasavvufiy ruhda yoritilgan. Shu asosda shoir-tarjimon Gyote va Hofizning “muhabbat” bilan birlashgan do'st, Piru Murshidlar ekanini ta'kidlagan.

Umuman aytganda, S.Salimov o'z tarjimasida shakl va mazmun birligini saqlab qola olgan. Bunda uning shoirligi ham yordam bergan. To'g'ri, ba'zan tarjima shaklining asl nusxadan hajmi jihatidan qisman farq qilishi kuzatiladi. Lekin S.Jabborov haqli e'tirof etganidek, I.V.Gyote she'ri ayrim kamchiliklarga qaramay, shoir-tarjimon S.Salimov tomonidan o'zbek tiliga adekvat tarjima qilingan. Eng asosiysi, u Gyote asarining islom ruhi bilan sug'orilganini ko'rsata bilgan.

Asar ma'nosi ichki jihatdan “jannat” mavzusi bilan ham bog'langan. Bu mavzu devonning asosiy mavzulardan biridir. Gyote fikricha, “jannat ostonalariga uchib borish”, “abadiylikka erishish” uchun, eng avvalo, donishmandlik bilan xalqqa xizmat qilish, xalq baxti uchun jonini fido qilishga tayyor bo'lmoq lozim. Bu g'oya “G'arbu Sharq devoni”ning “Kirish” qismidan boshlanib, so'nggi kitobi – “Jannat kitobi”da yanada chuqurlashtirilgan. Agar devonda “Hijrat” she'ri muqaddima bo'lsa, “Jannat kitobi” epilogdir. Unda o'zga olamga borgan insonni jannat darvozalarida qorovul bo'lib turgan go'zal hurlar savol-javob qiladi. Ular iymon uchun kurashda jon fido qilgan, payg'ambarga fidoyi bo'lgan, butun umri davomida haqiqat, ezgulik va adolatni himoya qilishga intilgan kishilargagina mangu hayotga yo'l ochadi.

Xulosa qilib aytganda S.Salimov – nemis, rus, fors-tojik shoirlari ijodidan ko'plab she'riy tarjimalar qilgan mutaxassis-tarjimon. She'riy tarjima esa murakkab jarayon. Bunda “mutlaq tarjima”ga erishish har qancha qiyin bo'lmasin, S.Salimov o'zi bevosita shoir va mutaxassis tarjimon sifatida buning uddasidan chiqdi. She'riy tarjima me'yorlarini bilgan shoir va tarjimon S.Salimov aksaran hollarda adekvatlikka erisha olgani kuzatiladi. Sadridin Salim Buxoriyning bevosita nemis, rus, fors-tojik tillaridan qilgan dastlabki tarjimalari turli gazeta va jurnallarda e'lon qilingan, adabiy jamoatchilik tomonidan iliq kutib olingan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Садриддин Салим Бухорий. Ҳикматдир дунё. Сайланма. – Тошкент: “Ғ.Ғулом”, 2011. – Б. 229.
2. Садриддин Салим Бухорий. Ҳикматдир дунё. Сайланма. – Тошкент: “Ғ.Ғулом”, 2011. – Б. 101..
3. Johann Wolfgang von Goethe. West – östlicher Divan. Stuttgart.
4. В.В.Левик. Гёте. Из “Западно – восточного дивана” Изд. М. “Наука” Москва. 1988.-С. 29
5. Йохан Вольфганг Гёте. Ғарбу Шарқ девони./ Олмон тилида Садриддин Салим Бухорий таржимаси. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси нашриёти. Тошкент. 2010 – Б. 29

UO'K 81.2

GERMANIYADA MIGRATSIYANING NEMIS TILI RIVOJLANISHIGA TA'SIRI

N.M.Merganova, PhD, v.b.dots., Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada Germaniyada migratsiyaning taraqqiy etishi, migratsion lingvistika sohasining rivojlanishi, nemis tilshunosligida migratsiyaning o'rni to'g'risida so'z boradi. Shuningdek, maqolada migratsiya natijasida yoshlar tilining boyib borishi, nemis tilidagi so'z va iboralarning o'zgarishi o'rganilgan.

Kalit so'zlar: migratsion lingvistik hodisa, anglitsizm, turtsizm, empirik tadqiqot, mintaqaviy leksika, adabiy til.

Аннотация. В данной статье говорится о ходе миграции в Германии, развитии области миграционной лингвистики, роли миграции в немецком языкознании. Также в статье

рассматривается обогащение языка молодежи в результате миграции, изменение слов и выражений немецкого языка.

Ключевые слова: лингвистический феномен миграции, англицизм, тюркизм, эмпирическое исследование, региональная лексика, литературный язык.

Abstract. This article is about the progress of migration in Germany, the development of the field of migration linguistics, the role of migration in German linguistics. Also, the article examines the enrichment of the language of young people as a result of migration, the change of words and expressions in the German language.

Key words: migration linguistic phenomenon, Anglicism, Turkism, empirical research, regional lexicon, literary language.

So'nggi yillarda Germaniyada globalizatsiya va xalqaro hamda milliy migratsiya harakatlarining rivojlanishi bevosita nemis tilshunosligida migratsion lingvistika sohasining taraqqiy etishiga turtki bo'lmoqda. Ushbu yosh ilmiy soha migratsiya harakatlari orqali yuzaga kelgan til tuzilmalari, diskurs an'analari va madaniyatlar almashinuvini tizimli ravishda o'rganadi va tahlil qiladi. Migratsion lingvistikaning maxsus e'tiborini Germaniyada tug'ilgan bolalar va o'spirinlar jalb qiladi. Siyosiy munozaralar immigratsiya oqibatida shahar yoshlarining til va nutq uslublariga (masalan, "turkcha nemis tili", "kiezdeutsch") haqidagi fikrlarga, shuningdek, migratsiya natijasida Germaniyada yashab voyaga yetayotgan yoshlarning ta'lim natijalarining past bo'lishiga qaratilmoqda. Migratsiyaning yoshlar tiliga ta'siri ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. Nemis olimi E.Ziegler o'z tadqiqotlarida Germaniyaning ayrim shaharlaridagi vizual til ko'rsatkichlarini to'plab, ularda ishlatilgan tillarni tahlil qiladi (Linguistic Landscape- hududiy lingvistik tadqiqotlar) [1.127]. Yana bir nemis tilshunosi T.Stehl esa migratsion lingvistik hodisalarni intervyular va yozma materiallar yordamida o'rganadi [2.41].

Shu o'rinda bir savol tug'iladi: Nega yoshlar tili hozirda ko'plab chet til elementlarini o'z ichiga oladi va yoshlar tili qanday qilib migratsiya ifodasi bo'lishi mumkin? Yoshlar bir-birlari bilan o'zaro muloqot olib borish jarayonida standart til unsurlariga qo'shimcha ravishda chet tilning so'z boyligidan ham foydalanadilar. Yoshlar tili atamasi "yoshlar ijtimoiy yoshida til va tilni ishlatish" [3.380] deb tushuniladi. Yoshga oid kontekstda, yoshlik davri o'tish bosqichi sifatida qaraladi. Shuni ta'kidlash kerakki, tilshunoslikda yosh va til o'rtasidagi munosabat ikki turli nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi. Birinchidan, "yoshga xos til ishlatish" atamasi – bu so'zlovchilarning ma'lum bir yosh davrida tilning o'zgarishi bilan bog'liq. Ikkinchidan, yoshlar tili turli yosh guruhlari tomonidan ishlatiladigan til sifatida, ya'ni avlodga xos til ishlatish nuqtai nazaridan tadqiq etiladi [4.53]. Shuningdek, yoshlar tilida grammatik, sintaktik va pragmatik elementlarni ifodalanishi tadqiqotning muhim jihatlaridan biri hisoblanadi [5.84]. Yoshlarning til ishlatish uslubi boshqa yosh guruhlari va standart shakllardan farq qiladi. Yoshlar tilining so'z va iboralari turli xil o'zgarishlar orqali shakllanadi.

Yoshlar tilining o'zgarishini ikki bosqichga bo'lish mumkin: birinchi bosqichda bir tilga oid leksika eskiradi yoki umuman o'z vazifasini yo'qotadi. Ikkinchi bosqichda esa so'z boyligi kengayadi. So'zning semantik salohiyati ushbu bosqichda oshadi va faqat bitta ma'no tashimaydi. Ikkinchi bosqichda esa so'z boyligi yangilanadi. Ya'ni, morfologik yoki semantik jarayonlar orqali mavjud so'zlarning yangi variatsiyalari yoki yangi yaratilgan so'zlar paydo bo'ladi. Ushbu bosqichda chet tillardan kirgan so'z va iboralar so'z yasashga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ayniqsa, hozirgi yoshlarga xos tilda anglitsizmlar juda keng tarqalgan. Bunga misol sifatida ingliz tilidan olingan "abgeturnt" so'zi keltiriladi. Inglizcha "turn" so'zidan olingan bu ifoda yoshlarga xos tilda "teskari bo'lish" ("abgeturnt sein") shaklida ishlatiladi va biror holat yoki shaxsga nisbatan salbiy munosabatni ifodalaydi, masalan:

"Der Typ hat mich voll abgeturnt" ("O'sha yigit menga umuman teskari bo'lib qoldi").

To'rtinchi bosqichda esa yoshlarga xos ifodalarni so'z boyligida mustahkamlash bilan tavsiflanadi, bu "geil" so'zida kuzatilishi mumkin.

"Das geile Motorrad!" (Zo'r moped ekanmi!), "Das war ein geiles Konzert" (Konzert juda ham zo'r bo'ldi!).

N.Bahlo ta'kidlashicha, hozirgi yoshlarga xos so'zlar juda qisqa muddatga ommalashadi va tezda boshqalari bilan almashtiriladi [6.65]. Bu holat, ayniqsa, hozirgi yoshlarga xos tilda moda, media va musiqa kabi turli sohalar ta'sir ko'rsatishi bilan bog'liqdir. Bu sohalar doimiy ravishda o'zgarib turadi va tez tarqalish xususiyatiga ega bo'lganligi sababli, yoshlarga xos til ham doimo o'zgarib turadi. Shuningdek, yoshlarga xos til mahalliy tillar va shevaga hos so'zlar ta'sirida ham rivojlanadi. N.Bahlo dialektga boy hudud yoshlarining tili bo'yicha empirik tadqiqot o'tkazadi va yoshlar muloqot jarayonida mintaqaviy leksikaga ham murojaat qilishlarini aniqlaydi [6.57]. Yuqorida aytib o'tilganidek, chet tillardan olingan so'zlar va anglitsizmlar yoshlarga xos tilda katta ta'sirga ega. Ba'zi chet tilidan olingan so'zlar fonologik va morfologik jihatdan nemis tiliga moslashtiriladi, chet tilning imlosi saqlanib qolsa ham [6.57]. Misol sifatida "chillen" so'zi keltirilgan bo'lib, bu inglizcha "chill" so'zidan olingan.

Ich chille heute mit meinen Freunden. (Men bugun do'stlarim bilan dam olmoqchiman.

Boshqa tillardan olingan fe'llar nemis tilining fe'l tuslanishiga rioya qiladi va turli old qo'shimchalar yoki sifat darajalari bilan to'ldirilishi mumkin (masalan, *abchillen*, *chillig*).

*„Ein **chilliger** und beruhigender Song“. (Zavqlantiradigan va tinchlantiradigan musiqa ekan).*

*„Chill bitte **ab**“! sagte sie ihrem Freund. („Iltimos tinchlanib ol“, dedi u do'stiga).*

Misollardan shuni anglash mumkinki, chet tilidan kirib kelgan so'zlar nemis tilidagi yoshlar tiliga katta ta'sir ko'rsatsada, nemis grammatikasiga o'zgartirish kiritilmaydi [6.58]. Ammo nafaqat ingliz tilidan, balki boshqa chet tillardan ham so'zlar olingan, masalan, turk tilidan (turtsizmlar).

*Der erste Tag des **Bayrams** beginnt mit dem **Bayram** Gebet. (Bayramning birinchi kuni namoz o'qiladi).*

Ona tili yoshlar tilining shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Nafaqat ingliz va nemis tillarining elementlaridan tashkil topgan til aralashmalari, balki chet tillar va nemis tili aralashmalari ham bugungi yoshlar tilining muhim xususiyatidir [3.377]. Boshqa millatdagi aholisi ko'p bo'lgan shaharlarida, aralash tillar shakllaridan keng foydalaniladi. Shuni ta'kidlash joizki, nemis tilini boshqa tillar bilan aralashgan holda ishlatish nafaqat migrant yoshlar tiliga, balki o'sha millat egasi bo'lgan yoshlar tiliga ham o'z ta'sirini o'tkazishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ziegler, Evelyn (2018): Visuelle Mehrsprachigkeit in Migrationsgesellschaften: monolinguale Norm vs. plurilinguale Norm. In: Lenz, Alexander N./Plewina, Albrecht (Hrsg.): Variation – Normen – Identitäten. Berlin u.a., S. 127.
2. Stehl, Thomas (2011): Mobilität, Sprachkontakte und Integration: Aspekte der Migrationslinguistik. In: Franz, Norbert/Kunow, Rüdiger (Hrsg.): Mobilisierte Kulturen. Themen, Theorie, Tendenzen. Potsdam. S. 41.
3. Keim, I./Cindark, I. (2003): Deutsch-türkischer Mischcode in einer Migrantinnengruppe: Form von „Jugendsprache“ oder soziolektales Charakteristikum? In: Neuland, Eva (Hrsg.): Jugendsprachen – Spiegel der Zeit. S. 380.
4. Lenzhofer, Melanie (2017): Jugendkommunikation und Dialekt. Syntax gesprochener Sprache bei Jugendlichen in Osttirol. Reihe: Empirische Linguistik. Berlin/Boston: de Gruyter. S.53.
5. Schmidt, Axel (2005): Oberaffengeil ist peinlich! Von der Jugendsprache zur Peergroup-Kommunikation. In: Klaus Neumann-Braun und Birgit Richard (Hg.): Coolhunters. Jugendkulturen zwischen Medien und Markt. Frankfurt am Main: Suhrkamp. S. 83–100.
6. Bahlo, N./Becker, T./Kalkavan-Aydin, Z./Lotze, N./Marx, K./Schwarz, C./Simsek, Y. (2019): Jugendsprache. Eine Einführung. Berlin: Metzler. S. 377-380.

UO'K 891.709:894.3

SARGUZASHT-FANTASTIK ASARLARNING JANR IMKONIYATLARI

(Xudoyberdi To'xtaboyevning “Sariq devni minib” va Sa'dulla Quronovning “Gallaktikada bir kun” asarlari misolida)

M.X. Mirsanova, o'qituvchi, O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada taniqli yozuvchilarimiz Xudoyberdi To'xtaboyev va Sa'dulla Quronovlarning ikki mashhur asari haqida, bu asarlarning o'xshashligi va o'ziga xosligi, shuningdek, sarguzasht-fantastik yo'nalishdagi asarlarning bolalar adabiyotida tutgan o'rni haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: sarguzasht-fantastik asar, "Sariq devni minib", "Gallaktikada bir kun", roman, fantaziya, ijodkor mahorati, ilmiy-fantastik qissa

Аннотация. В данной статье рассказывается о двух известных произведениях наших знаменитых писателей Худойберди Тохтабоева и Садуллы Куронова, проводится сходство и своеобразие этих произведений, а также роль приключенчески-фантастических произведений в детской литературе.

Ключевые слова: приключенческая фантастика, «Верхом на желтом гиганте», «Один день в Галактике», роман, фэнтези, творчество, фантастический рассказ.

Abstract. This article tells about two famous works of our famous writers Khudoyberdi Tokhtaboev and Sadulla Kuronov, the similarities and uniqueness of these works, as well as the role of adventure and fantasy works in children's literature.

Key words: adventure fantasy, "Riding the Yellow Giant", "One Day in the Galaxy", novel, fantasy, creativity, fantasy story.

Ma'lumki bolalar adabiyoti bola tarbiyasi, shaxsiy rivojlanishi yo'lida muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda o'zbek bolalar adabiyoti mavzu va uslub jihatidan rangbarang asarlar bilan boyib bormoqda. Shunday o'ziga xos yo'nalishda yozilgan, ikki asarimiz Xudoyberdi To'xtaboyevning "Sariq devni minib" va Sa'dulla Quronovning "Gallaktikada bir kun" asarlari ham bolajonlarimizning sevimli kitoblari qatoridan joy olgan. Bu ikki asar sarguzasht-fantastik yo'nalishda yozilgan. Sarguzasht-fantastik asarlarda xayoliy uydirmalar sarguzasht voqelik bilan birgalikda kechadi. Bu janrda yozilgan asarlar kichik hajimli ertak, qissa, yoki yirik hajimli romanlar va dostonlar bo'lishi ham mumkin. Bilamizki, ertaklarda fantaziyaga istagancha erkinlik bor, fantastika sarguzasht voqelik bilan birgalikda kechadigan ertaklarimiz adabiyotimizda bisyor. Shuningdek, romanlarimiz ham talaygina. Bu o'rinda bolalar yozuvchisi Xudoyberdi To'xtaboyevning "Sariq devni minib", "Sariq devning o'limi" romanini alohida ta'kidlamalik mumkin emas. Bundan tashqari havaskor yozuvchilarimizdan biri Otabek Quvvatovning "Olimjonning sarguzashtlari yoxud zamon va makon oralig'ida" asari ham sarguzasht-fantastik yo'nalishda yozilgan.

Xudoyberdi To'xtaboyevning "Sariq devni minib" asari 1968-yilda yozib tugallangan, asar elon qilingach yozuvchiga katta shuhrat keltirgan. Asar dunyoning ko'pgina tillariga tarjima qilingan. "Sariq devni minib" asarining jahon tillariga tarjima qilinishiga sabab, 1971-yilda Italiyaning Rim shahrida o'tkazilgan jahon bolalar yozuvchilarining kengashida Janni Rodarining shu asar haqida aytgan iliq gaplari sabab bo'lgan edi. Shundan keyin asarga qiziqish uyg'ondi va ko'pgina tillarga tarjima qilinib, chet el kitobxonlariga ham yetkazildi.

Asarda topib olgan sehirli qalpoqchasiga ishonib Hoshimjon safarga chiqadi. Safar davomida Hoshimjon va sehirli qalpoqcha bir-biridan qiziqarli sarguzashtlarni boshidan kechiradi. Sehirlil qalpoqchani sharofati bilan sehirli-fantastik hodisalarning guvohi bo'lamiz. Bu romanni o'qib chiqqan kitobxon borki qahramonga mehri tushadi. Ijodkorning tasvir mahorati juda kuchli va chiroyli. Hoshimjonning tilidan hikoya qilinuvchi bu asarda bola xayolotining naqadar beg'ubor va murakkabligini bilib olishimiz mumkin. Asarni o'qish davomida qahramonning hatti-harakatlari, qabul qiladigan qarorlari va turli vaziyatlardagi fikrlari kitobxonda beixtiyor kulgu uyg'otadi. Bu albatta ijodkorning yuksak mahoratidan dalolat beradi[1]. "Sariq devning o'limi" romani asarning mantiqiy davomi bo'lib, Hoshimjonning ulg'aygan, hayot yo'lini halol mehnat va bilimlarga tayangan holda olib borish voqealari tasvirlangan. Bu qismda sehirli qalpoqchadan faqatgina kerakli o'rinlardagina foydalanadi. Masalan: jinoyatchilarni tutishda, ularning kirdikorlarini ochib berishda, bu kabi o'rinlarni asarni o'qish jarayonida ko'p uchratamiz.

Yana bir ijodkorimiz Sa'dulla Quronov o'zining "Gallaktikada bir kun" asari bilan sarguzasht-fantastik yo'nalishda yozilgan asarlarimiz xazinasini yana bir bor boyitdi. Bu asar ikki kitobdan iborat.

Asar qahramoni 12 yoshli Ahmad ismli bola bo'lib, nihoyatda bilimli va zukko edi. Yozuvchi o'z qahramonini shunday ta'riflaydi: "...bu bolakay favqulodda kuchli zehn va idrok sohibi edi. Kichkina bo'lishiga qaramay u fizika, matematika, kimyo va astronomiya fanlarini professorlar darajasida o'zlashtirgandi. Aytish mumkinki, bunday noyob bolalar faqat yuz, balki ming yilda bir

marta dunyoga keladi. U har qanday eshitgan, ko'rgan narsasini xotirasiga xuddi video lavhaday muhrlab olar, kitob matnlarini so'zma-so'z emas, balki sahifaga bir qarashning o'zida o'qib olardi. Agar bilsangiz, bunday odamlarni "fotografik xotira" sohibi deb ataydilar" [2,4].

Asar Ahmadning 2036-yil 25-iyun kuni o'zi ixtiro qilgan qurilmaga minib cheksiz koinot bo'ylab sayohat qilayotganligi haqidagi tushi tasviri bilan boshlanadi. Bolakayning tushida gavdalangan voqealar tasviri bejiz emas, bolada kuchli xohish va o'zi ixtiro qilgan qurilmasini haqiqiy qilib yasash va unga minib koinot bo'ylab sayohat qilish istagi shu qadar kuchliki, bu istak tushlarida ham tinchlik bermayotgan edi. Asar voqealari Ahmadning onasi bilan yosh ixtirochilar tanloviga borganligi, u yerdagi bolajonlar tomonidan taqdim etilgan ajoyib kashfiyotlar namoyishi bilan qizg'in tus oladi. Ijodkor: "... bolalar judayam g'aroyib va noyob qurilmalarni yasashgan ekan. Ana, biri o'zi yasagan robotni raqsga tushiryapti. Yana biri esa iflos suvni tozalab beradigan qurilma ixtiro qilibdi... Ibrohim Bog'bonrobotga o'rnatilgan uskunalarni ham birma-bir tanishtirib chiqdi:

– Bu qurilmaning qo'llari, – u robotning ikki yonidagi uzun-uzun qo'llarga ishora qildi. – Ular bilan hosilni yig'ib olish mumkin. Temir qo'llar belkurak vazifasini ham bajaraveradi. Daraxt tagini yumshatish ham, uni sug'orish ham shu qo'llar bilan qilinadi. Robotning orqa tarafidagi maxsus naycha bilan dori purkasa bo'ladi. Bu esa mevali daraxtni turli hasharotlardan himoya qilish uchun zarur"[2,5]. Tanlovga yig'ilganlar hayrat bilan Bog'bonrobotni kuzatishar, ularning "Otangga rahmat!", "E, qoyil!" degan gaplari eshitalardi. Ahmad ham, uning oyisi ham qarsak chalib yuborishdi. "Agar shu ixtirochi g'olib bo'lsa, xafa bo'lmayman", deb o'yladi qahramonimiz. Lekin u oldinda bundan-da g'aroyib ixtirolar kutib turganini hali tasavvur ham qilmagandi.

Keyin esa Muhammadislom ismli bola o'zi ixtiro qilgan ko'tarma kran modelini namoyish qildi. "Bu maxsus texnika juda og'ir va beso'naqay yuklarni bimalol osmono'par binolarning tomigacha ko'tarib bera oladi", dedi u. Uning aytishicha, kran ekologik sof yoqilg'ida ishlaydi va atmosferaga zaharli tutun chiqarmaydi. Shu bilan birga, ko'targichlari juda ixcham yig'ilishi bilan boshqa modellardan farq qiladi.

Ismoil ismli keyingi ishtirokchi esa dengizning sho'r suvini chuchuk suvga aylantirib beradigan filtrlovchi qurilmasini namoyish qildi. Sayyoramizda kundan kunga chuchuk suvga ehtiyoj ortib borayotgan bir vaqtda bu qurilma odamlarga juda ham asqatar edi. "Ana xolos, hech xayolga kelmagan narsalarni o'ylab topishadi-ya", xayolidan o'tkazdi Ahmad. Shundan so'ng, quyosh nuridan energiya olib ishlaydigan qozon, bemorlarga qaraydigan robot va xatosiz yozdiradigan ruchkalar namoyish etildi". Chindan ham insonni xayoliga ham kelmagan ixtirolar, agar bu ixtirolarni bugungi kunga tadbiq etib yaratishga urinib ko'rsak inson ongining dahosi buni yarata oladimi? Yarata oladi qachonki Ahmad kabi chin dildan bunga ishonsa, chin qalbdan bu ishtiyoq bilan yonsa, harakatlarini shu maqsad tomon yo'naltirsa. Ibrohim ismli ixtirochi bolaning Bog'bonroboti-yu, Muhammadislomning ko'tarma kran modeli hayotiy tashvishlarimizni yengillatishga yordam beradi.

Bu jumлага diqqat qilsak: "quyosh nuridan energiya olib ishlaydigan qozon..." Bu qanday kashfiyot bo'ladi deb o'ylaysiz? Mening nazarimda quyosh nurida energiya olgan qozon yaratiladi va natijada bu qozonda hech qanday yoqilg'ilarsiz, ya'ni o'tin yoki gazni yoqmasdan ovqat pishiramiz, sovib qolsa isitamiz, xullas ayollarimiz uchun ajoyib mo'jiza bo'ladi. Yoki buni batarekali qozon deb olsak ham bo'ladi.

Yana bir jumлага diqqat qilsak: "bemorlarga qaraydigan robot..." Bemorlarga qaraydigan robot yaratilsa bormi tibbiyot xodimlari uchun, umuman tibbiyot uchun katta olamshumul yangilik bo'ladi. Tasavvur qilaylik kasalxonalarimizda inson hamshiralari emas robotlar bemorlar xizmatida bo'lsa, juda qiziq holat to'g'rimi? Eh inson xayoloti nimalarni o'ylamaydi-yu, nimalarni dunyoga keltirmaydi.

Endi bu xayolot mahsuliga diqqat qilsak: "xatosiz yozdiradigan ruchkalar..." Ana xolos bunisiga nima deysiz? Xatosiz yozdiradigan ruchkalar yaratilsa bormi, juda ko'plab rasmiy organlarda ish yuritish hujjatlarini rasmiylashtirishda xatoliklar bo'lmasdan rasmiylashtiriladi. Qo'lyozma hujjatlarda xatoliklar bo'lmaydi. Xayolimga kelayotgan fikrlarni oxiri tugamaydi. Foydasini va zararli tomonlarini ham o'ylab qolyapman. Kitobxonlarni ham mushohadaga undaymiz.

Bu ixtirolar muallifi ijodkorning olimligidan, boy xayolot egasiligidan dalolat beradi. Sa'dulla Quronovni keng xayolot sohibi, yaxshi olim, fizika va astronomiya fanlari bilimdoni ekanligini

alohida ta'kidlab o'tish joiz deb o'ylayman. Bola ongi, xayol dunyosi bu ixtirolar haqida nimalarni fikr qiladi deb o'ylaysiz? Xayollarga beriluvchi bolajonlarimiz aqli yulduzni benarvon urishi rost. Bu asarni o'qigan bolalar xayolidan nimalar o'tar ekan. Asarning ba'zi o'rinlarini tahlilidanoq ijodkorning noyob iste'dodi namoyon bo'lmoqda. Shu o'rinda taniqli shoirimiz Erkin Vohidovning iste'dod haqidagi fikrlariga diqqat qilsak:

“Iste'dod shunday bir gavharki, u dengiz tubida, sadaf ichida ham-gavhar, iste'dod shunday bir zilol irmoqdirki, uning har qatrasida daryolarning qudrati, ummonlarning teranligi bor, iste'dod shunday bir gulki, uning har bir ochilmagan g'unchasida chamanzorning bo'yi va tarovati bor”[3,83].

E.Vohidovning iste'dodga bergan ta'rifi juda purma'no, juda qimmatli. Iste'dodni qimmatbaho gavhar donasiga o'xshatmoqda ijodkor, u dengiz tubida, sadaf ichida ham gavhardir deydi shoir, ya'ni iste'dod sohibi ko'plab tengqurlari ichida ham xuddi gavhar donasi yanglig' ajralib, nur taratib turadi va o'zini qaysidir tomonlari bilan e'tiborga tushadi. Iste'dodni - gavhar donasiga, zilol irmoqqa, va gulga o'xshatadi. Zilol irmoqning qudrati shunday balandki, u irmoq bo'lsa-da daryolar, dengizlarga tenglasha oladi. Iste'dodni gulga o'xshatilishi ajoyib o'xshatish, uning ochilmagan g'unchasida butun boshli chamanzorning tarovati mujassamdir[4]. Sa'dulla Quronov o'zining g'aroyib topilmalar yaratish istedodi bilan, bola qalbiga, ruhiyatiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Ijodkor bola psixologiyasini juda yaxshi his etadigan psixolik hamdir, buni asarni o'qish jarayonida guvohi bo'lamiz. Misol uchun “Ixtirochilar tanlovi” qismidagi bolalarning xatti harakatlaridan, yoshiga mos so'zlaridan buni sezish mumkin. “Ibrohim biroz hozirlandi. Uning ko'krak kerib turishidan biror olamshumul ixtiro qilganini payqash qiyin emasdi. Bu o'rinda bola ruhiyatida uchraydigan biror ishni uddalagan vaqtida undan g'ururlanish tuyg'usini ifodasini ko'rish mumkin[5].

Xulosa qilib aytganda, Sa'dulla Quronov o'zining “Gallaktikada bir kun” ilmiy-fantastik qissasi bilan o'zbek bolalar adabiyoti xazinasini boyitdi. Bu kabi ilmiylikdan ham unumli foydalanilgan asarlar adabiyotimizda, ayniqsa bolalar adabiyotida kam uchraydi. Taniqli bolalar yozuvchilari Xudoyberdi To'xtaboyev va S.Quronovlar ijodining rangbarangligi va o'ziga xos uslub sohiblari ekanligi rost. Xudoyberdi To'xtaboyevning “Sariq devni minib” asari faqatgina o'zbeklar uchungina sevimli emas, chunki asar dunyoning ko'pgina tillariga tarjima qilinganini yuqorida ham qayd etdik, Sa'dulla Quronovning “Gallaktikada bir kun” asari “Sariq devni minib” dan umuman farq qiladi. Bu asarlar orasidagi o'xshashlik sarguzasht-fantastik uslubda yozilganligi va bolalar adabiyotiga oidligi bilangina bir-biriga o'xshaydi. Sa'dulla Quronovning “Gallaktikada bir kun” asari yangicha uslub va yangicha yondoshuvlar, ilmiy-fantastik tasavvurlarning uyg'unligi bilan alohida ahamiyatga ega. Bu asar ham bolajonlarimizning sevimli kitoblari qatoridan joy olmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.To'xtaboyev X. Sariq devni minib, Yangi asr avlodi, T.: 2015, 540 bet
- 2.Quronov S. Gallaktikada bir kun, Toshkent.: 2018 y. 90 bet
- 3.Vohidov E. Shoiru she'ru shuur. Adabiy o'ylar. – Toshkent, 1987. 83-bet. 15-bet.
4. Mirsanova, M. (2021). ERKIN VOHIDOVNING ADABIY TANQIDIY QARASHLARIGA DOIR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(10), 954-960.
5. Yo'ldoshev Q., Yo'ldosh M. Badiiy tahlil asoslari-T.: Kamalak, 2016 y,
6. <https://www.ziyouz.com>

UDC 81.06

THE ROLE OF ENGLISH IN UZBEKISTAN'S GLOBALIZATION

M.Mukhtarova, student, Andijan State of Foreign Languages Institute, Andijan

Annotatsiya. *Jadal globallashuv sharoitida O'zbekiston jahon hamjamiyatiga faol integratsiyalashib, o'zining iqtisodiy, ta'lim va diplomatik nufuzini oshirishga intilmoqda. Ushbu sa'y-harakatlarning markazida aloqa, xalqaro hamkorlik va texnologik taraqqiyotda muhim rol o'ynaydigan ingliz tilining ta'siri kuchaymoqda. Ushbu maqolada ingliz tilining O'zbekistonning globallashuv jarayonidagi o'rni ko'rib chiqiladi, uning ta'lim, biznes, diplomatiya va raqamli iqtisodiyotga ta'siri o'rganiladi. Ingliz tilining nufuzi ortib borayotganidan kelib chiqadigan imkoniyatlar va muammolarni aniqlash orqali ushbu maqola O'zbekistonning global o'ziga xosligini shakllantirishda tilning roli haqida har tomonlama fikr beradi.*

Kalit so'zlar: Ingliz tili, O'zbekiston, globallashuv, ta'lim, biznes, diplomatiya, texnologiya, xalqaro munosabatlar, til siyosati

Аннотация. В условиях стремительной глобализации Узбекистан активно интегрируется в мировое сообщество, стремясь укрепить свои экономические, образовательные и дипломатические позиции. Центральное место в этих усилиях занимает растущее влияние английского языка, который играет решающую роль в общении, международном сотрудничестве и технологическом прогрессе. В данной статье рассматривается роль английского языка в процессе глобализации Узбекистана, исследуется его влияние на образование, бизнес, дипломатию и цифровую экономику. Определяя возможности и проблемы, возникающие в результате растущей известности английского языка, данная статья дает всестороннее представление о роли языка в формировании глобальной идентичности Узбекистана.

Ключевые слова: английский язык, Узбекистан, глобализация, образование, бизнес, дипломатия, технологии, международные отношения, языковая политика.

Abstract. In the face of rapid globalization, Uzbekistan is actively integrating into the global community, seeking to enhance its economic, educational, and diplomatic standing. Central to this effort is the growing influence of the English language, which plays a critical role in communication, international cooperation, and technological advancement. This article examines the role of English in Uzbekistan's globalization process, exploring its impact on education, business, diplomacy, and the digital economy. By identifying the opportunities and challenges that arise from English's increasing prominence, this paper provides a comprehensive view of the language's role in shaping Uzbekistan's global identity.

Keywords: English, Uzbekistan, globalization, education, business, diplomacy, technology, international relations, language policy

Uzbekistan's journey toward greater global integration has been marked by significant economic, social, and political transformations, many of which have been influenced by the forces of globalization. As the world becomes increasingly interconnected, countries like Uzbekistan are adopting policies that enhance their participation in the global system. One of the most profound shifts in this context has been the increasing prominence of the English language. English has emerged as a critical tool for accessing global knowledge, fostering international trade, and strengthening diplomatic ties. This article aims to explore the various dimensions of English's role in Uzbekistan's globalization, particularly in education, business, diplomacy, and technological development.

The educational system in Uzbekistan has undergone major reforms in recent years, driven by the country's desire to align with international academic standards and foster a highly skilled workforce. As part of this transformation, English has become a central component of the national education strategy. Its widespread use in academic institutions has opened new doors for collaboration and participation in global research networks, particularly in fields like science, technology, and economics.

Universities and educational institutions in Uzbekistan have expanded their offerings of courses and degree programs in English, providing students with the opportunity to engage with global scholarship and gain access to international research resources. This shift has also been complemented by a growing number of student exchange programs, academic conferences, and partnerships with universities in English-speaking countries, further strengthening Uzbekistan's ties to the global academic community.

Furthermore, English proficiency has become an essential criterion for students seeking higher education opportunities abroad. With English being the dominant language of instruction in many top-tier universities, Uzbek students are increasingly required to master the language to compete on the international stage. This has led to a greater emphasis on English language education at all levels of schooling, as students are encouraged to develop fluency in the language to enhance their academic prospects.

In the world of business, English serves as the primary language of international trade, finance, and commerce. As Uzbekistan opens up its markets and seeks to diversify its economy, the role of English in business communication has become indispensable. English is the common language of global business transactions, and its usage in Uzbekistan's private sector has grown as companies engage with international partners and investors.

English is also a vital component of Uzbekistan's economic diversification strategy. The rise of foreign direct investment, the expansion of multinational corporations operating in the country, and the development of new industries such as technology and telecommunications all require the use of English in professional environments. Business professionals in Uzbekistan are increasingly expected to possess proficiency in English, as it facilitates smooth communication with global partners, enables access to international market trends, and improves the overall competitiveness of businesses in the global marketplace.

Furthermore, English is critical for the development of Uzbekistan's digital economy. As e-commerce and digital platforms become more important drivers of economic growth, English-language proficiency has become a necessary skill for entrepreneurs and business leaders who wish to tap into international markets. The country's growing number of startups, particularly in the technology sector, relies on English to communicate with potential investors, customers, and partners from around the world.

Uzbekistan's increasing role in global diplomacy is another area where English plays a pivotal role. As the country seeks to expand its influence on the international stage, it must engage with a wide range of international organizations, governments, and global leaders. English, as the language of diplomacy, is essential for effective communication and negotiation in these arenas.

Uzbekistan's foreign policy efforts have been bolstered by the ability to communicate in English, allowing diplomats and officials to participate in high-level discussions on global issues such as security, trade, and climate change. English serves as the common medium for diplomatic correspondence, international treaties, and multilateral conferences, making it crucial for Uzbekistan's foreign policy ambitions.

In addition to government-level diplomacy, English is also increasingly present in Uzbekistan's civil society and media. English-language media outlets, NGOs, and think tanks are helping to raise awareness of Uzbekistan's development and foster deeper engagement with the international community. These organizations use English to communicate their messages to global audiences, contributing to the country's growing reputation as an active and engaged member of the global community.

The digital revolution is reshaping the global economy, and English is at the heart of this transformation. In Uzbekistan, the rise of information technology (IT), digital services, and the internet has further underscored the importance of English. Many of the world's leading digital platforms, software tools, and online resources are produced in English, making it essential for Uzbekistan's workforce to be proficient in the language in order to fully participate in the global digital economy.

The government's focus on developing a digital economy has led to the establishment of IT parks, tech incubators, and digital hubs that attract foreign companies and entrepreneurs. These initiatives require a skilled workforce with expertise in English-language technology, coding, and digital communication. As Uzbekistan seeks to position itself as a regional tech hub, English will continue to play a central role in attracting foreign investment, fostering innovation, and creating new opportunities for Uzbek businesses to expand globally.

Moreover, the rise of e-commerce in Uzbekistan is another area where English proficiency is crucial. As more businesses enter the digital space, they must navigate the global marketplace, which often requires the use of English for customer interactions, marketing campaigns, and online sales. Digital literacy, combined with English-language skills, is empowering young entrepreneurs and startups to compete in the international digital economy.

Despite the many advantages of English's integration into Uzbekistan's educational, business, and diplomatic systems, several challenges remain. One of the primary concerns is the potential

erosion of Uzbekistan's national language and culture. As English becomes more dominant, there is a risk that the Uzbek language could be sidelined, especially in urban areas where English is more commonly spoken. It is crucial that Uzbekistan takes steps to ensure that its cultural and linguistic heritage is preserved while also embracing the global opportunities that English offers.

Additionally, access to English-language education remains a significant challenge in rural areas, where resources and qualified teachers may be limited. This creates a disparity in English proficiency across the country, which could exacerbate existing socio-economic inequalities. The government's continued investment in educational infrastructure and the training of English teachers will be essential to ensuring that all citizens have access to the opportunities provided by English proficiency.

However, the opportunities presented by English are vast. The language is not only a tool for global communication but also a gateway to access knowledge, technology, and business networks that can drive Uzbekistan's development. By fostering an environment where English is widely spoken and understood, Uzbekistan can strengthen its position on the global stage and create new pathways for economic and social progress.

In conclusion, English has become an indispensable part of Uzbekistan's globalization process. As the country seeks to integrate more deeply into the global economy, enhance its educational standards, and engage in international diplomacy, English serves as the key enabler of these ambitions. While challenges remain in terms of linguistic preservation and equitable access to English education, the opportunities afforded by English in business, technology, and international relations are significant. As Uzbekistan continues to evolve and modernize, its ability to leverage the English language will play a central role in its success on the global stage.

REFERENCES:

1. Kadyrov, S. (2022). The Role of English in the Modernization of Uzbekistan's Education System. *Central Asian Journal of Education*, 45(2), 89-101.
2. Tashkent Institute of Finance. (2021). The Impact of English on Business Practices in Uzbekistan's Globalization. *International Business and Economics Review*, 33(1), 45-58.
3. World Bank. (2020). Uzbekistan: Digital Transformation and Its Impact on Global Trade. *World Bank Report*, 75(3), 112-126.
4. Niyazov, R. (2023). English in Diplomacy: Uzbekistan's Role in International Relations. *Diplomatic Review of Central Asia*, 17(4), 132-145.
5. International Monetary Fund. (2022). The Role of English in the Development of Uzbekistan's Digital Economy. *IMF Economic Reports*, 58(6), 221-235.

UO'K 81'33(075.8)

KOGNITIV TILSHUNOSLIKDA KONSEPT TUSHUNCHASINING NAZARIY TAHLILI

F.X. Muratxodjayeva, dots., Oriental universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Bu maqola Kognitiv tilshunoslikda konsept tushunchasining nazariy tahliliga bag'ishlangan. Konseptni leksik, paremiologik va frazeologik birliklar bilan tahlil etish tilda namoyon bo'ladigan xalq madaniyatining kichik bo'g'inlarini ham ochib berish imkonini beradi. So'nggi yillarda lingvomadaniyatshunoslik va kognitiv tilshunoslik doirasida tadqiqotlarda konseptning ifodalanish muammolariga katta e'tibor berilmoqda. Shuning natijasida, konsept va tushuncha borasida ko'plab izlanishlar amalga oshirilgan bo'lib, ushbu hodisalarni farqlovchi xususiyatlari aniqlangan.

Kalit so'zlar: Kognitiv, konsept, kognitizm, psixolingvistika, eksperiment, lingvokulturologiya, logoevistika.

Аннотация. Данная статья посвящена теоретическому анализу концепта в когнитивной лингвистике. Анализ концепта с лексическими, паремиологическими и фразеологическими единицами позволяет выявить малые связи национальной культуры, выраженные в языке. В последние годы большое внимание уделяется проблемам выражения концептов в исследованиях в рамках лингвистики и когнитивной лингвистики. В результате было проведено большое исследование понятия и понимания, определены отличительные особенности этих явлений.

Ключевые слова: Когнитив, концепт, когнитизм, психолингвистика, эксперимент, лингвокультурология, логоэпистема.

Abstract. This article is devoted to the theoretical analysis of the concept in Cognitive Linguistics. The analysis of the concept with lexical, paremiological and phraseological units allows to reveal the small links of the national culture expressed in the language. In recent years, much attention has been paid to the problems of concept expression in studies within the framework of linguistics and cognitive linguistics. As a result, a lot of research has been carried out on the concept and understanding, and the distinguishing features of these phenomena have been determined.

Key words: Cognitive, concept, cognitism, psycholinguistics, experiment, linguoculturology, logoevistema.

Konsept muammosi bilan falsafa, mantiq, psixologiya, madaniyatshunoslik, sotsiologiya, tilshunoslik kabi fanlar shug'ullanadi va ushbu atama turlicha talqin qilinadi. Konsept lingvomadaniyatshunoslik va kognitiv tilshunoslikning asosiy tushunchalaridan biridir. Tilshunoslikda konsept o'z maqomiga ega ekanligiga qaramay, bu muammo o'z yechimini topgan deb, ta'kidlash hanuzgacha munozarali bo'lib qolmoqda.

S.A.Askoldov o'zining “Концепт и Слово” maqolasida kognitiv lingvistika muammolarining biri sifatida *konsept* so'ziga ta'rif beradi. Uning izohlashicha, “konsept – fikrlash jarayonida bizga ayni bir turdagi ko'pdan-ko'p predmetlarning o'rni bosadigan fikr va tasavvurning hosilasidir”. [1]

Lisoniy konseptni talqin qilishda yondashuvlarning xilma-xilligi tufayli ko'plab ta'riflar mavjud. Konsept atamasi o'z-o'zidan paydo bo'lmagan. Ba'zi lingvokulturologlar logoevistema (Y.M.Vereshagin, V.G.Kostomarov, N.D.Burvikova) yoki lingvokulturema (V.V.Vorobyev, Y.V.Busurina, I.S.Potapova va boshqalar) kabi terminlardan foydalanishni taklif qilishadi. Biroq, ko'pchilik olimlar tomonidan ma'qul ko'rilgan *konsept* o'tgan asrning oxirlariga kelib keng qo'llanila boshladi.

Tilshunos olim S.A.Askoldovning fikricha “Konsept so'zi aslida, lotincha *conceptus* bo'lib, “tushuncha” ma'nosini ifodalaydi”. [2] V.Z.Demyankov “konsept” XX asrning 80-yillariga qadar “tushuncha” terminining to'liq sinonimi sifatida ishlatilganligini ta'kidlab, hozirda ularning gumanitar fanlarda turli ma'nolarda qo'llanila boshlaganiga e'tibor qaratadi. [3] Bugungi kunda ko'plab olimlarning izohlarida *konsept* tushunchaga nisbatan kengroq ma'no kasb etishini kuzatish mumkin. “N.Y.Shvedova konsept bu – tushuncha ekanligi, bu tushuncha ortida esa ijtimoiy yoki subyektiv tarzda anglanuvchi, inson hayotining muhim moddiy, aqliy, ruhiy tomonini aks ettiruvchi, o'z tarixiy ildizlariga ega bo'lgan, xalqning umumiy tajribasini aks ettiradigan mazmun turishini qayd etadi”. [4]

Konsept va tushuncha borasida ko'plab izlanishlar amalga oshirilgan bo'lib, ushbu hodisalarni farqlovchi xususiyatlari aniqlangan.

Y.S.Stepanovning qayd etishicha, *konsept* va *tushuncha* parallel atamalar hisoblanadi, “chunki ular turli fanlarga mansubdir: *tushuncha* mantiq va falsafa, *konsept* esa matematik mantiq, madaniyatshunoslik, lingvokulturologiya, kognitiv lingvistika terminlaridir” [5].

Sh.Maxmaraimovanning fikricha, “tushuncha ilmiy bayonda o'zining ifodasini topishi mumkin bo'lgani holda, konsept anglatgan ma'noni oddiy ilmiy til bilan bayon etish qiyin. Negaki konsept – bu og'zaki belgining mazmunli tomoni bo'lib, uning negizida odamlarning ijtimoiy tajribasida mustahkamlangan, ularning hayotida tarixiy ildizlarga ega bo'lgan, ijtimoiy va subyektiv ravishda tushunilgan va bunday tushunish bosqichi orqali boshqa tushunchalar bilan bog'liq, ular bilan eng yaqin aloqada bo'lgan yoki ko'p hollarda unga qarshi inson mavjudligining aqliy, ma'naviy yoki moddiy sohasi bilan bog'liq tushuncha yotadi. Bunga masalan, o'zbek tilidagi “andisha” va “farosat” so'zlari va u bilan bog'liq tushuncha va konseptni misol qilish mumkin. Negaki o'zbek madaniyatiga xos bo'lgan qadriyatni ifoda etuvchi bu so'zlar sof mental tushuncha bo'lib, u ayni vaqtning o'zida madaniy konsept hamdir. Unda nafaqat tushunish, balki uni (konseptning) uning bo'lishi talab etiladigan hayotiy vaziyatlarda his etish, aslida ham izohga “bo'yin bermaydigan” tushunchaning o'rni bosish imkoniyati bor” [6]. *Tushuncha* narsa va hodisalar haqidagi fikr bo'lsa, “*konsept*

nafaqat mavhum, balki konkret-assotsiativ va emotsional-baho xususiyatlarini ham o'z ichiga olgan g'oyadir"[7].

Tilshunos V.I.Karasik ta'kidlashicha, konsept va olam manzarasini anglashda lingvomadaniy yo'nalish maqsadga muvofiq, chunki konsept madaniyatning asosiy birligidir. Bu o'rinda tadqiqotchi konseptni madaniyatning asosiy birligi sifatida izohlagan.

Tilshunos olimi L.B.Popovning fikricha, lingvomadaniy yo'nalish *tushunchani* shaxsning intellektual, aqliy faoliyati bilan bog'laydi, "*konsept* esa his-tuyg'ular, tasvirlar va belgilarni o'z ichiga oladi. Konseptning mazmuni ma'lum narsa yoki hodisaning lingvistik va madaniy xususiyatlari bilan belgilanadi"[8].

D.U.Ashurova va M.R.Galiyevlar tilshunoslikda konseptning narsa yoki hodisaning eng muhim belgilari majmui hisoblangan tushunchadan farqi sifatida uning murakkabroq va "ko'p o'lchovli semantik shakllanish" ekanligini ko'rsatishadi. Konsept tarkibiga tushunchalarda uchramaydigan komponentlar kirishi hamda ko'pchilik konseptlar milliy-madaniy xususiyatlari bilan ajralib turadi. Konseptning yana bir farqli xususiyati sifatida uning sathlararo verballashuvida deb bilishadi. Boshqacha qilib aytganda, konsept turli lisoniy sathlarning lingvistik vositalari yordamida voqelanadi. U leksik, so'z yasovchi, frazeologik birliklar, maqollar, aforizmlar va hatto matnlar bilan ifodalanishi mumkin [9]. N.Kryuchkova o'zining tadqiqot ishida konseptni o'rganishdagi quyidagi metodlarni ko'rsatib o'tadi:

1. Kalit so'z semantik tarkibining namoyon bo'lishi.
2. U yoki bu konseptni verbal ifodalovchi, turli hajmdagi leksik paradigmalar tahlili:
 - a) kalit so'zning sinonimik qatori;
 - b) kalit so'zning leksik-semantik, leksik-frazeologik, assotsiativ-semantik maydon tahlili;
 - v) kalit so'zning derivatsion maydoni tahlili.
3. Parema va aforizmlar materiali tahlili.
4. Konseptni ifodalovchi so'zlarning leksik tarkibi.
5. Konseptlarning diskurs tahlili.
6. Psixolingvistik eksperiment.

N.S.Sayidirahimova tushuncha, konsept va so'z munosabatlari borasidagi fikrlarini quyidagicha bayon etadi: "Oddiy tushuncha va konsept o'zining farqli hamda o'xshash tomonlariga ega. Tushuncha moddiy borliqdagi narsa-hodisalarning eng muhim belgilarini ifodalasa, konsept ularning yuzaki (o'ta muhim bo'lmagan) tomonlarini ham ifodalay oladi. Tushuncha so'z orqali ifodalanadi. Lekin tushuncha va so'z aynan bir narsa emas. Tushuncha biror bir sinfga kiruvchi predmetlarni umumlashtirish va bu predmetning umumiy va farqlovchi belgilari majmuasi asosida shakllanadi. Bir umumiy tushuncha turli tillarda turli so'zlar orqali ifodalanadi"[10].

D.S.Lixachev konseptni "so'zning lug'aviy ma'nosi va insonning shaxsiy va xalq tajribasi bilan to'qnashuvi natijasi mahsuli", – deya ta'riflaydi. Biroq, bu yondashuv konseptni so'zning denotativ ma'nosidan ancha kengroq deb hisoblaydigan boshqa olimlar tomonidan bahs va munozaraga uchraydi. V.A.Maslova konsept mazmunini so'zlar bilan aks ettirishning o'ziga xos xususiyatlariga tayanib, konseptlar va so'zlar o'rtasidagi munosabatlarning murakkabligini ta'kidlaydi. Olimaning fikricha, konsept tushuncha bilan bir qatorda so'zning barcha denotativ hamda konnotativ ma'nolarini qamrab oladi. Konsept nafaqat so'zda, balki so'z birikmasida, gapda, nutqda, matnda ham amalga oshadi. Konsept mazmun jihatdan leksik ma'nodan katta va keng qamrovli mental hodisadir.

V.Kroft va D.Kruzlarning fikricha, so'z ma'nosi faqat semantikada tug'ilib shakllanmaydi, balki u konseptual darajada o'zining kognitiv tuzilish asosiga ega. So'z ma'nosi konsept orqali dunyo haqidagi bilimimizni namoyon etadi.

So'nggi yillarda lingvomadaniyatshunoslik va kognitiv tilshunoslik doirasida tadqiqotlarda konseptning ifodalanish muammolariga katta e'tibor berilmoqda.

"Konseptni kognitiv tomondan tekshiruvchi olimlar uning yuzaga kelish va psixologik tabiatiga urg'u berarkanlar, bunda his etish, taassurot, tasavvur, tushuncha, freym va uning turlari, tajribaning odam xotirasida saqlanishining mexanizmi va usullari. shuningdek, ong birliklarining assotsiativ tavsifi va ularning in'ikosidan tashkil topuvchi olamni kategoriyalashtirish masalasini ham nazardan

qochirmaydilar. Fanda bu borada D.S.Lixachev, A.P.Babushkin, Z.D.Popova, I.A.Sternin tomonidan yaratilgan konsepsiyalar ma'lum.

Lingvokulturologik yondashuv tarafdorlari konseptni konseptosferaning mustaqil qismi, olam manzarasining lavhasi sifatida qabul qiladilar. Bunda alohida olingan predmet maydonining mohiyati aniqlanib, bu maydondagi nomlanishlarning detalizatsiyasi singari uslubiy differentsiatsiya, qiyos, kontrastlar, leksik va frazeologik semantika va paremiologiyada mustahkamlanganlik (o'rnatilganlik) ajratiladi. Mazkur yondashuv negizida Y.S.Stepanov, A.Vejbitskaya, S.X. Lyapin, V.I.Karasik, S.G.Vorkachev singari taniqli olimlarning konsepsiyalari qabul qilingan" [11].

"Konseptlar majmuasi olamning milliy qiyofasini tashkil qiladi, lisoniy ong harakatini belgilaydi, milliy mentalitetni shakllantiradi, shaxs lisoniy faoliyatini ta'minlaydi. Bundan ravshanki, lingvomadaniyatshunoslik va kognitiv tilshunoslikning maqsadi hamohang, ular umumiy hodisalar tadqiqiga intiladilar. Bu esa, o'z navbatida, tilshunoslik fanining falsafiy va metodologik muammolari muhokamasini birinchi o'ringa olib chiqadi, zero "til-tafakkur-madaniyat" uchligini "lisoniy shaxs" hisobidan kengaytirmasdan turib lisoniy faoliyatga xos hodisalar, birliklarning tub mohiyati, tabiatini bilishning imkoni yo'qligi ayon bo'lib qoladi"[12].

Kognitiv nuqtayi nazardan til nutq faoliyatida cheksiz ma'nolarni ishlab chiqaruvchi, tushunishni ta'minlovchi, xotirada bilimlar to'plamini tartibga solib, tizimlashtiruvchi bilim mexanizmi hisoblanadi. Shu bilan birga, til har bir etnik madaniyat uchun xos bo'lgan olamning lisoniy manzarasini yaratish uchun imkoniyatlar yaratadi.

"Kognitivizm – bu bilim va bilish, inson faoliyati jarayonida dunyoni idrok etish haqidagi fan". Darhaqiqat, kognitiv tilshunoslik dunyoni anglash, turkumlash va tasniflash jarayonlarining amalga oshirilishini tahlil qiladi[13].

Kognitiv tilshunoslik rivojida N.Chomsky, Ch.Fillmor, R.Langaker, M.A.Minsky, E.Rosh, L.Talmy, Y.S.Kubryakova, N.N.Boldirev, M.V.Nikitin, N.F.Alefirenko, Y.S.Stepanov, R.M.Frumkina, M.V.Pimenova, I.A.Sternin, Sh.S.Safarov, D.U.Ashurova, O.Yusupov, A.M.Bushuy kabi xorijiy, rus va mahalliy yetakchi tilshunos mutaxassislarining hissasi beqiyosdir. Kognitiv tilshunoslikda konsept ko'plab xorijiy (J.Lakoff, R.Jekendoff, N.D.Arutyunova, Y.S.Kubryakova, D.S.Lixachev, I.A.Sternin) tilshunos olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Konsept haqidagi umumiy ma'lumotlarga R.Jekendoff shunday fikr bildiradi: "Psixolog, faylasuf yoki tilshunosdan konsept nima ekanligini so'rash fizikdan massa nima ekanligini so'rashga o'xshaydi. Javobni alohida berish mumkin emas. Aksincha, bu atama til, ma'no va tafakkurning tabiatini o'z ichiga olgan kengroq dunyoqarashda ahamiyat kasb etadi"[14].

M.Jonson, J.Lakofflar ta'kidlashicha, konseptlar – jamoaviy ongda ko'p mezonli ma'noviy shakllanishlar bo'lib, o'zining lisoniy qobig'iga ega. Demak, milliy konseptosferada milliy mentalitet, millatning fan va madaniyati umumiy ko'rinishda aks etadi. Til esa madaniy konseptosferaning ajralmas bo'lagi sanaladi.

Kognitiv lingvistikaning vakillaridan bo'lgan Y.S.Kubryakova konseptni operativ ong birligi sifatida izohlaydi: "Konsept – bu xotira, mental leksikon, miyaning konseptual tizimi va tilning operativ birligi, olamning butun tasviri, bilimlar kvantidir. Eng muhim konseptlar tilda ifodalanadi". Konsept inson ongida tevarak-atrofdagi olamni bilish natijasini aks ettiruvchi mazmunli tafakkur birligidir.

Sh.S.Safarovning "Kognitiv tilshunoslik" nomli risolasida predmet -hodisalarning ongli idrok etilishi va ularning tasavvurida obraz hosil bo'lish yo'li bilan jamlanadigan bilim konseptlar shakllanishiga sabab bo'ladi deydi [15]. Olim o'zining fikrini quyidagicha bayon etadi. "Konsept – mental tuzilma bo'lib, u turli tarkibdagi va ko'rinishdagi bilimlar kvanti yoki umumlashmasidir. Konseptlar inson ongida shakllanadigan turli kategoriyalarning asosini tashkil qiladi, ular uchun tayanch nuqta bo'lib xizmat qiladi. Odatda, konseptning umumiy xususiyatlari sifatida uning ichki tuzilish jihatidan aniq ko'rinishga ega emasligi qayd qilinadi, biroq bu qayd unchalik haqiqatga yaqin emas. Zero, konseptning asosini tashkil qiluvchi predmet obrazi yetarlicha aniq va ikkilamchi o'rinni egallagan bo'laklari mavhumlikka ega bo'lishi bilan birgalikda, ular yagona negiz atrofida o'zaro munosabatga kirishib birikadilar. Shu sababli konsept tarkibining tizimiy xarakterga ega ekanligini

e'tirof etish ma'quldir. Uning tizimiy xususiyatlari tuzilish jihatidan murakkab tartibli bo'lishida va bir butun mental tuzilma sifatida idrok qilinishida namoyon bo'ladi". Yuqorida aytilganlarning barchasi konseptning ta'rifi ishlab chiqilayotganligini ko'rsatadi. Biz xorijiy va mahalliy tilshunos olimlar fikrlarini ma'qullagan holda, til konseptini insonning atrofdagi olam hodisalari haqidagi bilimlar to'plamini saqlaydigan inson ongining tarkibiy birligi va milliy madaniyatning bir qismi sifatida tushunamiz. Konsept inson tafakkurida ma'lum tushunchalar shaklida emas, balki tasvirlar, bilimlar majmui sifatida vujudga keladi. Olamning lisoniy manzarasida konseptual sistema jismoniy va madaniy tajriba bilan bevosita bog'liqligi aniqlangan. Konsept – lisoniy birliklar orqali yuzaga chiquvchi etnik-madaniy qadriyatlarni o'zida mujassam etgan tilning mazmunli tuzilmasi va inson bilish jarayonining natijasida vujudga kelgan tafakkur birligidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Аскольдов С.А. Цит.по: З.И.Журавлёва. Концепт в лингвокультурологии // II Международная научная конференция «Язык и культура». – М.: Институт иностранных языков, 2003. – С. 261-262
2. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. – Москва: Академический Проект, 2004. – С.42.
3. Демьянков В.З. Понятие и концепт в художественной литературе и в научном языке // Вопросы филологии, – 2001. № 1. – С. 35–47.
4. Худойберганава Д.С. Матнинг антропоцентрик таъкиди. – Тошкент, Фан. 2013. – Б. 12.
5. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. – Москва: Академический Проект, 2004. – С.42.
6. Махмараймова Ш.Т. Hozirgi o'zbek tili. Leksikologiya. – Тошкент: "Firdavs-Shoh nashriyoti", 2021. – В.65.
7. Карасик В. И. Лингвокультурная концептология / В. И. Карасик, Н. А. Красавский, Г. Г. Слышкин. – Волгоград: Парадигма, 2009. – С.5.
8. Попова Л.В. Соотношение понятий "концепт", "понятие", "значение" в русле коммуникативно-когнитивной парадигмы. // ОНВ. 2013. №4 (121). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sootnoshenie-ponyatiy-kontsept-ponyatie-znachenie-v-rusle-kommunikativno-kognitivnoy-paradigmy>.
9. Ашурова Д.У., Галиева М.Р. Cognitive Linguistics. Ўқув қўлланма.– Тошкент: Ўқитувчи, 2018. – 39 р
10. Sayidirahimova N.S. Kognitiv tilshunoslikda "tushuncha" va "konsept", ularni tahlil qilish usullari// O'zbekistonda xorijiy tillar – 2022. – № 2 (43). – В. 98–107
11. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Русская словесность: Антология. – М., 1997. – С. 285.
12. Махмараймова Ш.Т. Hozirgi o'zbek tili. Leksikologiya. – Тошкент: "Firdavs-Shoh nashriyoti", 2021. – В.69
13. Jackendoff R. What is a Concept? //Frames, Fields and Contrasts. New Essays in Semantics and Lexical Organization. – Hillsdale: 1992. – P. 191.
14. Сафаров Ш.С. Когнитив тилшунослик.– Жиззах: "Сангзор", 2006 – Б.17.
15. Сафаров Ш. Тилшуносликнинг навбатдаги вазифалари. Хорижий филология. №3, – Тошкент, 2016 – Б.101.

UO'K 81'255.4

XURJUN SO'ZI- ARXAİK SO'ZMI?

A.S.Musayev, dots., Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqolada eskirgan so'zlarning hozirgi davr tilshunoslari tomonidan tushunilishi va qo'llanishi. O'zbek tili leksikasi va atamashunosligi taraqqiyotidagi asoslar shuni ko'rsatadiki, so'z o'zlashtirish keng tarqalganligini ko'rish mumkin.

Kalit so'zlar: xurjun, arxaik, adabiy til, tilning yashashi, tilning taraqqiyoti, nutq, sleng.

Аннотация. В этой статье рассматривается понимание и использование устаревших слов современными лингвистами. Основы развития лексики и терминологии узбекского языка показывают, что заимствование слов является широко распространённым явлением.

Ключевые слова: сумка, архаичный, литературный язык, жизнь языка, развитие языка, речь, сленг.

Abstract. This article discusses the understanding and use of archaic words by modern linguists. The foundations of the development of the lexicon and terminology of the Uzbek language show that the borrowing of words is a widely spread phenomenon.

Key words: bag, archaic, literary language, life of the language, development of the language, speech, slang.

Tilshunoslik fanining obyekti: bo'lgan til jamiyat mahsuli, jamiyat quroli sifatida o'z ta'rifiga, tafsifiga, mantiqiy izohiga ega. Bu tabiiy. Chunki ta'riflanishi zarur bo'lgan ushbu ijtimoiy hodisa taraqqiyot mezonini, hayot ko'zgusi sifatida, millat ruhi tarix tarjimoni sifatida jamiyatga xizmat qilib kelmoqda. Demak, jamiyat va til tushunchalari o'zaro ajralmas – dialektik bog'liq bo'lib, ular mantiqan biri ikkinchisini to'ldiradi, biri ikkinchisiz mavjud bo'lmaydi, biri ikkinchisiga faol xizmat qiladi. Boshqacha auyganda, jamiyatning mavjudligi tilning mavjudligini, tilning mavjudligi esa jamiyatning mavjudligini talab qiladi shunga ko'ra shunga ko'ra jamiyat tushunchasi qay darajada o'z ta'rifiga ega bo'lsa, til tushunchasi ham shu darajada o'z ta'rifiga, tafsifiga egadir.

Adabiy tilning eng muhim vazifalaridan biri umum til uchun hayotiy, muhim, yangi narsani saqlashdir. Tilni yaratuvchi ham tarqatuvchi ham xalqdir [1].

Tilning yashashi, mavjudligi, taraqqiyoti nutq orqali bo'ladi. Me'yor milliylik va tarixiylik mazmunini kasb etadi, necha yuz, ming yillar davomida shakllangan an'anaviylikka ega bo'ladi. Tildan foydalanishdagi an'anaviy me'yorlarning davrlar o'tishi bilan o'zgarib, yangilanib turishi ham tarixiy jarayondir.

Tilning taraqqiyoti jarayonida uning barcha sohalarida ma'lum o'zgarishlar yuz beradi. Bu o'zgarishlar ayniqsa leksikada ko'p yuz beradi.

Bugungi yangilanayotgan O'zbekistonda tamomila yangi, erkin, huquqiy demokratiya davlat barpo qilingan, unda ma'naviy – ma'rifiy va iqtisodiy islohatlar shiddat bilan rivoj topmoqda. O'zbek tili leksikasi va atamashunosligi taraqqiyotidagi asoslar shuni ko'rsatadiki, so'z o'zlashtirish benihoya keng tarqalgan: *broker, barter, biznes, birja, marketing, onlayn, vebsayt, bakalavr, magistr, modernizatsiya* kabilar.

Mahmud Qoshg'ariy ham o'z davrida turkiy tilda so'z bo'la turib boshqa ya'ni arab tilidan kirgan so'zlar haqida ma'lumot berib, tanqidiy xulosa beradi: Mahmud Qoshg'ariy shunday deydi, “Tilda mavjud so'zlar o'rnida boshqa til so'zini qo'llash zararli (manfiy holat) deb hisoblaydi. Bu fikrga asoslanganimizda *bilge, bitik, urag'ut* kabi kabi turkcha so'zlar o'rnida arabcha *olim, kitob, ayol*, kabi so'zlarni qabul qilmasligimiz kerak” [2].

Tilda bo'ladigan o'zgarishlarning birdaniga yuz bermasligi hammaga ma'lum. So'zlarning eskirishi (arxaiklashish) jarayoni ham birdaniga emas, balki asta-sekin sodir bo'ladi. Arxaik so'zlar eskirish darajasi ham shu jarayon bilan bog'liq.

Eskirgan so'zlarning hozirgi davr tilshunoslari tomonidan tushunilishi va qo'llanish darajasi har xil izohlanadi. Masalan: xurjun, kashshof, o'miz (ko'krak), muhr kabilar.

Xurjun (f, yoki a. – qo'shaloq bo'lmali xalta). Egar ustiga yoki yelkaga oshirib tashlanadigan, yuk solinadigan ikki ko'zli qop, qo'sh xalta [3]. Katta arab va rus lug'atida berilishicha (1.вещевой мешок (состоящий из двух отделений)) — bu ruschadan o'zbekchaga tarjima qilganda “buyumlar sumkasi” yoki “yuk sumkasi” degan ma'noni anglatadi. Bu, odatda, odamlar tomonidan turli buyumlar, kiyimlar yoki boshqa zarur narsalarni saqlash uchun ishlatiladigan katta va mustahkam sumka yoki paketdir [4].

Xurjun so'zining o'z, ko'chma va zamonaviy boshqa tillardan kirib kelgan so'zlar:

Hamma xalta – xurjunning ko'tarib, poyezd to'xtaydigan temir yo'lining yonidagi bir devor singari qator tirashib ketdi. (H.Olimjon. Asarlar majmuasi. 4-tom. Toshkent.1972, 24-b). *Xurjunning yerga yozib, ustiga o'tirgan edi.* (H.Olimjon. Asarlar majmuasi. 5-b). *Chirogni o'chirishi bilan xurjunning to'ldirib o'rik, mayiz,*

yong'oq oldim... Bir qiyiq guruch ham tugib oldim... (X.To'xtaboyev. “Besh bolali yigitcha”. - Toshkent. 2009,234-b). - *Vaalaykum assalom, bo'talog'im, - deb sallali bobo gilam xurjunini bu yelkasidan narigi yelkasiga o'tkazib oldi.* (X. To'xtaboyev. “Besh bolali yigitcha”. -Toshkent. 2009, 22-b). *Ochil buva chevaralariga olgan sovg'alar to'la xurjunning yelkasidan tushirib, yerga qo'ydi-da, salqin darvozaxonada turib hovli ichkarisiga ko'z soldi.* (A. Muxtor. “Chinor”. – Toshkent. 2018,152-b).

Eskirgan so'zlar bildiradigan narsa – hodisalar hozirgi hayotda bor bo'lgani sababli, o'z-o'zidan, tilda ularni aytadigan zamonaviy so'zlar ham bor [5]. Masalan: *xalta, sumka, korzinka, salafan setka, oq setka* kabilar xurjun o'rniga hozirgi kunda ishlatilayotgan zamonaviy so'zlar. Bu

soʻzlar oʻzbek tilida soʻzlashayotganlar uchun yangilik boʻyogʻini yoʻqotib, zamonaviy qatlam soʻzlarga aylanganligini koʻramiz:

Keyinchalik kim qogʻoz xalta koʻtarib kelsa, u kirish hamono oʻrnidan dastturib borib, xaltani qoʻlidan olar, eltib tegishli yigitning tumbasi ustiga qoʻyar, kelgan kishiga kursi qoʻyib berar edi. (Sh. Xolmirzayev. “Oʻn sakkizga kirmagan kim bor” – Toshkent.1999.,193-b). *Men qaytib borganimda, Gulsarani yoʻtal tutgan, oynadevorga yuzlanib, kursi qoshiga iligʻliq turgan charm sumkasini kavlar edi.* (Sh. Xolmirzayev. “Oʻn sakkizga kirmagan kim bor” – Toshkent. 1999, 88-b). *Men yuvingich xona ogʻzida qoldirilgan salafan xaltani (ogʻirgina ekan) olib, Tavakkalga berdim.* (Sh. Xolmirzayev. “Oʻn sakkizga kirmagan kim bor” – Toshkent. 1999,95-b).

Demak oʻzbek tilidagi eskirgan soʻzlarning oʻrniga zamonaviy boshqa tillardan kirgan sinonimlari boʻladi.

Bu shuni koʻrsatadiki, tilda narsa hodisani bildiruvchi birdan ortiq soʻz boʻlsa til taraqqiyoti qonuniyatlari talablariga javob beradigan isteʼmolda qolib, boshqasi asta – sekin isteʼmoldan chiqib boshlaydi va oʻz sinonimiga nisbatan eski soʻzga aylanadi.

Xurjun soʻzi hozirda mavjud, lekin hozirgi tilda arxaik soʻz hisoblanadi.

Bu bilan *xurjun* soʻzi istemoldan butunlay chiqib ketdi degani emas, koʻchma maʼnoda ishlatilib kelmoqda. Masalan: *Pul masalasi xurjun. Qoʻqon boylari, patir uchidan, deb jinday pul berishdi.* (Oybek. *Ulugʻyoʻl*). – Gap deganda qop – qop, ish deganda betob xushyoqmaslar bor, shular ishni *xurjun* qiladi, -dedi rais. (Oybek. *Oltin vodiya shabadalar.* -Toshkent,1976).

— *Vaqtli hukumat ishni boʻsh olib boryapti. Aqcha masalasi xurjun, Kerenskiyning puli arzimaydigan qogʻoz, juda kichkina, mana munchagina, — deydi u qoʻli bilan koʻrsatib.* (Oybek “Bolalik” -Toshkent. 2008, 218-b). Oilani *ola xurjun*, deganlaricha bor ekan, maning aql qaddim, alp qomatim bir zumdayoq dol boʻldi. (Ulugʻbek Hamdam, “Muvozanat”, -Toshkent.2007,177-b).

Yuqorida misollarimizda *xurjun* koʻchma maʼnoda qoʻllanib, birinchi gapda *xurjun* (qoniqarsiz, yomon) maʼnolarni anglatib kelgan. Ikkinchi gapda *xurjun* soʻzi

ishini *xurjun* qilishini, yomon ahvolda qoldirishi, chala bajarilishi haqidagi maʼnoni anglatib kelmoqda.

Tilning leksikasida – lugʻat boyligida sodir boʻladigan oʻzgarishlar esa aksariyat hollarda muayyan bir zamon doirasida va ijtimoiy omillarga bogʻliq holatda boʻladi. Shuning uchun ham mutaxassislar til strukturasi (grammatika)ning rivoji koʻproq stixiyali jarayonlar tarzida kechishini, leksik sathning rivoji bilan bogʻliq jarayonlar esa koʻproq jamiyat aʼzolarining ongli aralashuvi bilan boshqarilishini, leksikada tartibga solish va ongli ijod unsurlari katta rol oʻynashini taʼkidlaydilar [6]. Shu bilan birga tilning rivojida sotsial dialektlar, jumladan, slenglarning oʻrni salmoqli ahamiyatga ega.

Umuman olganda, qadimdan jonli soʻzlashuvda ishlatilib kelayotgan soʻzlarimiz isteʼmoldan chiqishiga oʻzimiz sababchidirmiz. Hozirgi davr vakillari uchun tushunarsiz soʻz boʻlib, yangilik boʻyogʻini yoʻqatayotgandir. Eskirgan soʻzlarning zamonaviy tilshunoslikdagi tushunilishi va qoʻllanish darajasi turlicha boʻlib, bu ularning tarixiy va madaniy ahamiyatiga bogʻliqdir. Shu sababli, tilning dinamik rivojlanishini kuzatishda arxaik soʻzlarni oʻrganish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Oʻrinboyev B, Musayev A. “Oʻzbek nutqi madaniyati asoslari”. -Toshkent, 2023.
2. Oʻrinboyev B, Musayev A. Umumiy tilshunoslik.-Toshkent, 2022.
3. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. -Toshkent, 4-tom, 2008.
4. Баранов Х.К. Большой арабско-русский словарь. Москва. “Живой язык”, 2006. С-215.
5. Sh.Abdurahmonov, M.Asqarova, A.Xojiyev, I.Rasulov, X.Doniyorov. Hozirgi oʻzbek tili. Toshkent, 1980. 1-qism.126-b.
6. Mahmudov N. Til tilsimi tadqiqi. – Toshkent: Mumtoz soʻz, 2017. - B.126.

ZAMONAVIY JAMIYATDA VIRTUAL MULOQOT: O'ZIGA XOSLIKLAR VA TA'SIRLAR

Sh.B. Mustafayev, o'qituvchi, mustaqil izlanuvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy jamiyatda virtual muloqotning o'ziga xos xususiyatlari va uning ijtimoiy, psixologik va madaniy ta'sirlari o'rganilgan. An'anaviy muloqot va virtual muloqot o'rtasidagi farqlar, shuningdek, virtual muloqotning afzalliklari va kamchiliklari tahlil qilinadi. Ushbu ishda virtual muloqotning yangi shakllari, xususan, onlayn ta'lim, kiberbulling, va sun'iy intellekt asosidagi aloqalar kabi zamonaviy muammolar yoritilgan. Maqola, muloqotning bu yangi shakllarini psixologik va lingvistik nuqtai nazardan tahlil qilishni maqsad qilgan.

Kalit so'zlar: virtual muloqot, an'anaviy muloqot, psixologik ta'sir, ijtimoiy dinamikalar, diskurs.

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности виртуального общения в современном обществе и его социальные, психологические и культурные последствия. Анализируются различия между традиционным и виртуальным общением, а также преимущества и недостатки виртуального общения. В работе рассматриваются новые формы виртуального общения, такие как онлайн-обучение, кибербуллинг и коммуникация с использованием искусственного интеллекта. Цель статьи — анализировать эти новые формы общения с психологической и лингвистической точек зрения.

Ключевые слова: виртуальное общение, традиционное общение, психологическое влияние, социальная динамика, дискурс.

Abstract. This article explores the unique features of virtual communication in modern society and its social, psychological, and cultural impacts. It analyzes the differences between traditional and virtual communication, as well as the advantages and disadvantages of virtual communication. Furthermore, the paper addresses emerging issues in virtual communication, such as online education, cyberbullying, and artificial intelligence-based interactions. The article aims to examine these new forms of communication from psychological and linguistic perspectives.

Key words: virtual communication, traditional communication, psychological impact, social dynamics, discourse.

Muloqot — insoniyat sivilizatsiyasining ajralmas qismi bo'lib, u ijtimoiy, psixologik va madaniy jarayonlarning asosi hisoblanadi. Yuzma-yuz muloqotdan virtual aloqa muhitiga o'tish bugungi jamiyat hayotining asosiy o'zgarishlaridan biridir. Ijtimoiy ahamiyatining yuqoriligi sabab insonlar o'rtasidagi o'zaro aloqa hamda o'zaro ta'sir muammosi ko'plab turli fan sohalari olimlarini o'ziga jalb etib kelmoqda, negaki o'zining ko'plab shakllari (verbal, noverbal), turlari (rasmiy, norasmiy va b.) sabab muloqot inson jamiyati xususiyatlarini kengroq ochib beradi. Muloqotning sotsiologik jihati jamiyat va ijtimoiy guruhlar doirasida amalga oshadi. Bu nuqtai nazardan muloqot ijtimoiy rol va maqomga bog'liq bo'lib, u madaniyat, ijtimoiy me'yorlar va qadriyatlar orqali boshqariladi. Masalan, jamiyatda ijtimoiy rolga ega shaxsning muloqot uslubi uning maqomidan kelib chiqib o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ladi. Shuningdek, muloqot jarayoni turli madaniyatlardagi an'analar va qadriyatlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u madaniyatlararo muloqotda paydo bo'ladigan muammolarni ham o'rganishni talab etadi.

Hozirgi davrda muloqot masalasi nafaqat insonlarning yuzma-yuz aloqasi doirasida, balki texnologiyalar orqali amalga oshadigan virtual muloqot doirasida ham keng tadqiq etilmoqda. Virtual muloqot, ya'ni raqamli vositalar orqali amalga oshadigan aloqa, an'anaviy muloqotdan farq qilib, ko'proq global miqyosda amalga oshadi va vaqt-makon cheklovlarini yengadi. Bu esa muloqotning doirasini kengaytirib, ijtimoiy va madaniy integratsiyani mustahkamlash imkonini yaratadi. Shu bilan birga, virtual muloqot anonimlik, emotsional erkinlik va moslashuvchanlik kabi yangi xususiyatlarni taqdim etadi, bu esa zamonaviy jamiyatdagi muloqot shakllariga yangi ta'sirlar kiritmoqda.

Muloqotning turli jihatlarini va shakllari uning jamiyatdagi ahamiyatini yanada oshiradi va inson jamiyati rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu sababli, muloqotni turli fanlar, jumladan, sotsiologiya, psixologiya, lingvistika va madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan o'rganish, uning chuqur mohiyatini va zamonaviy jamiyatga ta'sirini tushunishda muhimdir.

Muloqot muammosi ustidagi intensiv tadqiqotlar izlanuvchilar orasida “muloqot” tushunchasining ta'rifini aniqlash borasida turli-tuman nuqtai-nazar, qarashlar, ko'plab bahslar keltirib chiqardi. Muloqot ta'rifi xususida rus tilida yozilgan adabiyotlarda o'nlab [1], xorijiy adabiyotlarda yuztacha [2] va o'zbek adabiyotida bir nechta [3] ta'riflarni uchratish mumkin. Ta'riflar turli bo'lishiga qaramasdan ularning har birida asosiy tushuncha insonlarning mehnat faoliyati davomida yuzaga keluvchi o'zaro ta'sir va o'zaro harakatga borib taqaladi. Ya'ni, muloqot - hamkorlik faoliyatining ehtiyojidan kelib chiquvchi, shaxslararo munosabatni rivojlantirishda yordam beruvchi jarayondir [4]. Muloqot va faoliyat birligi haqidagi farazlarga ko'ra, muloqot va faoliyat “toifa-tur” holatida joylashgan inson ijtimoiy borligining ikki jihati sifatida ko'riladi, ya'ni muloqot bir faoliyat turi sifatida ko'riladi [5].

Yangi information texnologiyalarning kirib kelishi bilan izlanuvchilar, fanning turli sohalari vakillari va tadqiqotchilar “noreal, dasturiy muhitga aloqador, dasturiy muhitda yaratilgan” [6] muloqotning tushunchasi, o'ziga xosliklari va ijtimoiy hayotdagi qo'llanilishi ustida ishlashni boshladilar. Bu muloqotning yangi turi hisoblangan “virtual muloqot” edi. Virtual muloqot – bu raqamli texnologiyalar yordamida amalga oshiriladigan aloqa jarayoni bo'lib, u insonlarning ijtimoiy va madaniy o'zaro ta'sirini yangi bosqichga olib chiqadi. Ushbu tushuncha nafaqat texnologik imkoniyatlarni, balki ijtimoiy, psixologik va madaniy jarayonlarni ham o'z ichiga oladi. Virtual muloqot an'anaviy yuzma-yuz muloqotdan farqli ravishda, asosan raqamli platformalar – ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, elektron pochta, videokonferensiyalar va onlayn forumlar orqali olib boriladi. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi tufayli yaralgan kommunikativ muhit muloqotning barcha jabhalariga ta'sir o'tkazmoqda va shu bilan birga matning ushbu muhitga yuklanganligini bildiruvchi “kompyuter diskurs”, “elektron diskurs”, “internet diskurs”, “tarmoq diskursi”, “virtual diskurs”, “virtual muloqot”, “onlayn muloqot”, “kompyuter muloqot” kabi yangidan yangi terminlar paydo bo'lmoqda.

Hozirda “diskurs” termining lingvistika fanida turli ta'riflari bor, chunki uning tushunchasi aniqlash borasida ko'plab yondashuvlar mavjud (rasmiy-strukturali, sotsiolingvistik, pragmlingvistik, tanqidiy va b.). Diskursni o'rganishdagi turli yondashuvlarning mavjudligi “diskurs analizi – bu lingvistika, sotsiologiya, psixologiya, etnografiya, stilistika va falsafa tutashuvida joylashgan ilmning umumkasbiy sohasi” bilan izohlanadi [7]. Bizning ishimizda diskurs til tadqiqotining sotsiolingvistik yondashuvi tarafdin talqin qilinadi, ya'ni bunda tilning jamiyat bilan har qanday o'zaro aloqasi ko'rib chiqiladi: til va madaniyat, til va millat, til va siyosat, til va ommaviy kommunikatsiya, til va shaxs va v.k.

Yuqorida keltirib o'tilgan virtual muloqot terminining sinonimik qatori ko'rinishidan bir ma'noni bildirishi mumkindek tuyulsada, aslida ular o'rtasida ba'zi farqlar mavjud. “Kompyuter diskursi” va “elektron diskurs” elektron aloqa vositalari vositasida muloqot vaziyatiga cho'mgan matnni anglatadi. “Internet diskurs” bilan global tarmoqdagi muloqot, “tarmoq diskursi” bilan esa nafaqat Internetda, balki mahalliy tarmoqlardagi muloqot tushuniladi. Bizning o'rganish ob'yektimiz hisoblangan virtual muloqot virtual reallik holatida yuzaga keladigan muloqotni o'z ichiga oladi. Bizning nazarimizda, virtual muloqot bu qolgan terminlarga nisbatan kengroq tushuncha bo'lib, har qanday virtual muhitdagi kommunikatsiyani nazarda tutadi. Negaki raqamli texnologiyalar orqali amalga oshuvchi har qanday kommunikatsiya virtuallik asosida amalga oshadi.

Virtual muloqotning ajralib turishi haqida gapirar ekanmiz, uni real muloqot bilan ham taqqoslab ko'rishimiz kerak. Bu holatda ularning quyidagi xususiyatlarini bir-biriga qarshi qo'yish o'rinli bo'ladi: “material-ideal”, “faktual-potensial”, “lokal-global”, “haqiqiylik-yasamalik”, “identifikatsiyalangan-anonim”, “ratsional-emotsional”, “ierarxik-mozaiik”, “sinxron-asinxron”, “cheklangan noverbal kommunikatsiya”, “ma'lumot manbasining aniqligi”, “hamkorlik va ishonch”, “kiberbulling xavfi”. Ushbu xususiyatlarni taqqoslay turib, biz quyidagi xulosalarni qilishimiz mumkin: reallik sezgi organlari orqali his qilinishi mumkin, virtuallik esa inson ongidagina reallik

kasb etadi; reallik – bu fakt, haqiqatda bor, virtuallik esa faqat shunday his uyg'otadi; real muloqotda faqatgina jismonan sizga yaqin suxbatdosh bilan muloqot qilish mumkin, virtual muloqot esa makon tanlamaydi; reallik o'zgarmas, turg'undir, virtuallik esa yasama; real muloqotda taraflar bir-birini jismon ko'rishlari mumkin, virtual muloqotda esa foydalanuvchilar anonim holatda muloqotga kirishishlari ham mumkin; real muloqotda biz ratsionalmiz, ya'ni muloqot davomida o'ylaymiz, rejalashtiramiz, virtual muloqotda o'zimizni emotsional tutishimiz mumkin, ya'ni unda qo'rquv yo'qoladi; struktura jihatidan esa real muloqot ierarxikdir, virtual muloqot esa mozaikdir [8]. Bundan tashqari, virtual muloqotda vaqt omili muhim rol o'ynab, noverbal kommunikatsiya cheklangan bo'ladi. Shuningdek, virtual muloqotda ma'lumot manbasini aniqlash qiyinroq bo'lishi va kiberbulling xavfi yuqori ekanligini unutmasligimiz kerak. Real muloqotda vaqt ketma-ketligi aniq belgilangan bo'lsa, virtual muloqotda vaqt zonolari va kechikishlar tufayli bu ketma-ketlik buzilishi mumkin. Masalan, onlayn forumlarda javoblar darhol berilishi shart emas. Real muloqotda imo-ishora, mimika, intonatsiya kabi noverbal omillar muhim rol o'ynaydi. Virtual muloqotda esa bu omillar cheklangan bo'lib, emoji va stikerlar orqali ifoda etiladi. Real muloqotda ma'lumot manbasini aniqlash osonroq bo'lsa, virtual muloqotda esa dezinformatsiya va "fake news" tarqalishi xavfi yuqori. Real muloqotda hamkorlik va ishonch o'rnatish osonroq bo'lsa, virtual muloqotda bu jarayon uzoqroq va murakkabroq bo'lishi mumkin. Virtual muloqotda anonimlik tufayli kiberbulling va toksik muhit vujudga kelishi mumkin, bu esa real muloqotda kamroq uchraydi.

Virtual muloqot real yuzma-yuz muloqotdan bir qator jihatlari bilan farqlanadi. Quyida ushbu ikki muloqot shaklini taqqoslash keltirilgan:

Jihatlar	An'anaviy muloqot	Virtual muloqot
Makonga bog'liqlik	Joy va vaqt cheklangan	Global va makondan xoli
Identifikatsiya	Shaxslar aniq	Anonim yoki yarim anonim
Haqiqat va hislar	Faktual va real	Potensial va subyektiv
Aloqa tezligi	Sekinroq	Tez va real vaqt rejimida
Ijodkorlik	Kamroq imkoniyat	Yangi uslublar va vositalarga boy

Muloqotning turli shakllari va turlari uning jamiyatdagi ahamiyatini yanada oshiradi va inson jamiyatining rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotlar davomida "muloqot" tushunchasining turli ta'riflari keltirilgan bo'lsa-da, barchasida asosiy jihat insonlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni tashkil etadi. Yangi texnologiyalar kiritilishi bilan "virtual muloqot" tushunchasi rivojlanib, an'anaviy muloqotdan farqli xususiyatlari bilan ajralib turadi. Virtual muloqotda anonimlik, global qamrov va emotsional erkinlik kabi xususiyatlar mavjud bo'lib, u reallikdan farqli bo'lgan mozaik va potensial tabiati bilan ajralib turadi.

Virtual muloqot zamonaviy jamiyatda muhim o'rin tutadi. U insonlar orasidagi muloqotni yangi bosqichga olib chiqib, bir qancha ijtimoiy afzalliklarni taqdim etadi:

- Ta'lim va ilmiy hamkorlik: Virtual platformalar orqali talabalar va o'qituvchilar orasidagi muloqot soddalashdi. Onlayn kurslar va ilmiy konferensiyalar global miqyosda amalga oshmoqda.

- Biznes va iqtisodiyot: Korxonalar virtual muloqot vositalari yordamida mijozlar bilan aloqa qiladi, masofaviy ishlash imkoniyatlarini yaratadi.

- Ijtimoiy tenglik: Raqamli platformalar orqali imkoniyati cheklangan insonlar ham jamiyat bilan faol aloqa qilish imkoniyatiga ega bo'lmoqda.

Shu bilan birga, virtual muloqot bir qator muammolarni ham keltirib chiqardi:

- Ijtimoiy yakkalanish: Odamlar real hayotdagi muloqotni kamaytirib, virtual aloqalarga ko'proq e'tibor qaratmoqda.

- Xavfsizlik masalalari: Shaxsiy ma'lumotlarning oshkor qilinishi va internetda firibgarlik xavfi oshmoqda.

- Ruhiy salomatlikka ta'sir: Muloqotning yuzaki va emotsional jihatlari stress va depressiya xavfini kuchaytirishi mumkin.

Virtual muloqot zamonaviy kommunikatsiyaning ajralmas qismiga aylandi. U global qamrov, erkinlik va qulaylikni taqdim etsa-da, uning ijtimoiy va psixologik oqibatlarini chuqur o'rganish lozim. Virtual muloqotning rivojlanishi, texnologiyalarning takomillashuvi bilan bir qatorda, uning madaniyat, jamiyat va inson ruhiyatiga ta'sirini boshqarish masalasi dolzarb bo'lib qoladi. Shu sababli, muloqotning bu shaklini chuqur tadqiq qilish ilmiy va amaliy jihatdan katta ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Астафурова Т.Н. Лингвистические аспекты межкультурной деловой коммуникации – Волгоград, ВолГУ, 1997. – 108 с.
2. Harvey Sacks, Emanuel A. Schegloff, Gail Jefferson, (1974), "A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation", *Language*, vol. 50, no. 4, pp. 696–735.
3. Davletshin M. G. Umumiy psixologiya. – T.: TDPU, 2002
4. G'oziyev E. Sotsial psixologiya. – T.: "Noshir", 2012
5. Леонтьев А. А. Психология общения. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Смысл, 1997. — 365 с.
6. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildli. – T.: "O'zbekiston nashriyoti", 2021
7. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. — Волгоград: Перемена, 2002. — 477 с.
8. Моль А. Социодинамика культуры; пер. с фр., предисл. Б. В. Бирюкова. — 2-е изд., стер. — М.: КомКнига, 2005. — 416 с.

UO'K 811.512.133

O'ZBEK TILI UYADOSH SO'ZLARINI SEMANTIK MAYDON ASOSIDA TASNIFLASH

A. Musurmonqulov, o'qituvchi, Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'zbek tili leksikologiyasining sistemaviy jihatlariga semantik maydon asosida tasniflash, lug'aviy birliklarni semantik maydon doirasida o'rganish, tadqiq etish ko'zda tutilgan. So'zlararo ma'noviy munosabat turlariga ham to'xtalib o'tilib, bularning barchasini mazmuniy uyalarga jamlash nazarda tutilgan. Uyadosh so'zlar misolida semantik uyalarni shakllantirib, o'zbek tili uyadosh so'zlarining o'quv izohli lug'atini yaratish masalasiga urg'u berilgan.*

Kalit so'zlar: *Semantik maydon, so'zlararo ma'noviy munosabat, lug'aviy birlik, uyadosh so'zlar, graduonimik qator, mazmuniy maydon, lug'atchilik.*

Аннотация. *В данной статье представлена классификация систематических аспектов лексикологии узбекского языка на основе семантического поля, изучение и исследование лексических единиц в рамках семантического поля. Упоминаются также типы межсловных духовных связей, и все их предполагается собрать в осмысленные гнезда. Акцент сделан на вопросе формирования смысловых гнезд на примере вложенных слов и создании учебного толкового словаря узбекских вложенных слов.*

Ключевые слова: *Семантическое поле, семантическая связь между словами, лексическая единица, вложенные слова, градуонимический ряд, смысловое поле, лексика.*

Abstract. *This article presents a classification of systematic aspects of the lexicology of the Uzbek language based on the semantic field, the study and research of lexical units within the semantic field. Types of interword spiritual connections are also mentioned, and all of them are supposed to be collected into meaningful nests. The emphasis is placed on the issue of forming semantic nests using the example of nested words and the creation of an educational explanatory dictionary of Uzbek nested words.*

Key words: *Semantic field, semantic connection between words, lexical unit, embedded words, gradonymic series, semantic field, vocabulary.*

Semantik maydon asosida keyingi ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish 70-80-yillardan boshlangan deb hisoblanadi. Bu yo'nalish doirasidagi tadqiqotlar o'zbek tili leksikologiyasini keyinchalik tavsifiy bosqichdan nazariy bosqichga o'tishida muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

O'zbek tili leksikologiyasining sistemaviy jihatlarini ochib berish ko'zda tutilgan bir qator tadqiqotlar keyinchalik maydonga kelgan. Jumladan, Qo'chqortoyev I. "O'zbek tilida nutq fe'llari semantikasi" (komponent va so'z valentligi bo'yicha tahlil), Rasulov R. "O'zbek tilida holat fe'llari va ularning obligator valentliklari", G'iyosov S. "O'zbek tilida asliy sifatlarning semantik strukturasi va komponent tahlili", Husainova Z. "O'zbek tilida to'y-marosim nomlarining onomasiologik tadqiqi", Mirzaqulov T. "O'zbek tilining morfem paradigmikasi va sintagmatikasi masalalari", Bozorov O. "O'zbek tilida darajalanish", Iskandarova Sh. "O'zbek tili leksikasini semantik maydon sifatida o'rganish (shaxs mikromaydoni), Rasulova M. "Lingvistikada leksik kategoriyalanish", Safarova R. "O'zbek tilida giponimiya" (faol qo'llaniladigan zoonimlar misolida), Ne'matova G.

“O‘zbek tilida o‘simlik nomlari leksemalari: tizimi va badiiy qo‘llanilishi”, Qilichev B. “O‘zbek tilida partonimiya” nomli ishlari shular yuzasidandir.

Til birliklarining dialektik qonuniyati asosida so‘zlararo ma‘noviy munosabatlarning sinonim, omonim, antonimlar sirasida asosan tadqiq etilgan bo‘lsa, keyinchalik boshqa turlari yuzaga kelib tadqiq etilgan. Jumladan, graduonimiya hodisasi Bozorov O. va Orifjonova Sh., [2] Qilichev B. Partonimiya hodisasi, [7] giponimiya hodisasi Safarova R. [8] kabi tadqiqotchilar tomonidan o‘zbek tili materiali asosida yoritib berilgan.

Bozorov O. fonetik, leksik va sintaktik sathlardagi graduonimiya (darajalanish)ga atroflicha to‘xtalar ekan, lug‘aviy darajalanishga alohida baho beradi. Lug‘aviy darajalanishning denotativ va konnotativ ma‘nolarda voqelanishini, antonimiya va sinonimiyani shakllantirishga xizmat qilishini uqtirib o‘tadi [2]. Tildagi mavjud darajalanish hodisasining so‘zlararo ma‘noviy munosabatlardagi o‘rni muhim sanaladi. Ma‘lum voqelikni ifodalay oladigan, nomlaydigan leksemalarning barchasida aslini olganda darajalanish qonuniyati mavjud bo‘ladi. Lug‘aviy munosabat turlarining barchasi darajalanish tizimiga egadir. Antonim deb qaralayotgan ikkita birlik oralig‘ida ham darajalanish mavjud bo‘ladi.

Orifjonova Sh. “graduonimik qatorlarning lug‘aviy tizimda ajratish va o‘rganish so‘zlararo ma‘noviy munosabatlarni tadqiq qilish ishiga aniqliklar kiritishi va ularni to‘ldirishi mumkin”ligini ta’kidlaydi [5]. Yuqoridagi fikrning o‘rinli ekanligini aytish joiz. Leksemalar ma‘lum doirada ma‘noviy butunlikni, tushunchalarning tilda aniq ifodalanishini, darajalanuvchi birliklarning aynan ma‘noviy mosligini ta‘minlay oladigan lug‘aviy tizimdagi darajalana olish qonuniyatini talab qiladi.

Safarova R. tilimizda hayvon nomlari bilan bog‘liq giponimik (jins-tur) munosabatlar yuzasidan tadqiqot olib borib, mingga yaqin hayvon nomlari bilan bog‘liq tushunchalarni sakkizta mazmuniy uyalarga ajratgan. “Bular quyidagilar:

1. “Ot” leksemalarining mazmun guruhi: ot, baytal, ayg‘ir, saman, yo‘rg‘a, to‘riq, toychoq...
2. “Qo‘y” leksemalarining mazmun guruhi: qo‘y, qo‘chqor, sovliq, qo‘zi, babachoq...
3. “Qoramol” leksemalarining mazmun guruhi: mol, sigir, buzoq, g‘unajin, buqa, govmish...
4. “Echki” leksemalarining mazmun guruhi: echki, taka, serka, uloq, uloqcha...
5. “It” leksemalarining mazmun guruhi: it, ko‘ppak, kuchuk, tozi, bo‘ribosar...
6. “eshak” leksemalarining mazmun guruhi: eshak, xo‘tik, mocha, xachir...
7. “Tovuq” leksemalarining mazmun guruhi: tovuq, xo‘roz, makiyon, jo‘ja, dakan...
8. “Cho‘chqa” leksemalarining mazmun guruhi: cho‘chqa, qobon, megajin, cho‘chqacha kabi.”

[8] Hayvon nomlari, ularning turlari aslida alohida oilalarga ega hisoblanadi. Tilshunoslik nuqtayi nazaridan ularning nomlari, inson lisoniy manzarasida bu tushunchalarning ma‘lum uya asosida birlashuvi maqsadga muvofiqdir. Tushunchalarning giponimik (jins-tur) munosabati asosida tasniflanishi hayvon nomlari doirasida yanada samarali usuldir.

“Tilning lug‘at tarkibi uzoq davom etgan tarixiy takomiliyat jarayonida tarkib topadi va rivojlanadi. Til tarixini xalq tarixidan ajratib olib, uni ayrim holda o‘rganish mutlaqo mumkin emas. Tildagi har bir so‘zda jamiyat hayotining barcha jihatlarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri va bevosita aks etgan bo‘ladi.” [3] Til o‘z imkoniyatini, ifoda ko‘lamini yuzaga chiqarishda jonli so‘zlashuv til vakillarining muloqot shakli asosida namoyon etadi. Tildagi so‘zlar lug‘at sifatida tarixiy takomillashuv, lug‘at tarkibinining boyib borishi asosida shakllanadi. Tilda kishilik jamiyatining barcha xususiyatlari aks etib turadi.

“Til o‘z tarixi davomida butunlay o‘zgarib ketishi, boyishi yoki maxsus leksikani yo‘qotib, qashshoqlashishi mumkin, ammo u hech qachon asosiy jamg‘armani boy bermaydi. Uni yo‘qotish tanazzul bilan teng bo‘lardi.” [1] Jumladan, olim tildagi bosh, qo‘l, oyoq; quyosh, yulduz, oy, yer; ota, ona, aka, uka; men, sen, u, biz; bormoq, turmoq, ketmoq, kelmoq, qaramoq kabi faol qo‘llanish imkoniyatiga ega bo‘lgan leksemalarni asosiy jamg‘armaga misol qilib keltiradi. Ma‘lumki, mavjud tilning lug‘at qatlamini diaxron aspektida o‘rganish keyinchalik tildagi birliklarning istorizm yoki arxaizm doirasida tadbiq etilishi, o‘zbek tilining lug‘at tarkibi doirasiga boshqa bir qator tillarning ta’siri kuchli bo‘lib kelganligi ham murakkab jarayon ekanligini isbotlaydi.

So‘zlar o‘zida qanday g‘oya shakllantirayotganiga qarab, alohida semantik uya (maydon)ni hosil qiladi. Bu uning muhim xususiyati hisoblanadi. Bosh so‘zi peshona, ko‘z, burun, qosh, soch

so'zlari bilan; og'iz til, tish, tanglay, milk so'zlari; qorin so'zi ichak, buyrak, jigar, o't so'zlari; qo'l so'zi esa tirnoq, barmoq, tirsak, bilak so'zlari bilan o'zaro paradigmatic munosabat asosida tana semantik uyasiga jamlanadi.

“So'z ma'nosi va u orqali ifodalanayotgan predmetdan va atash vazifasining predmetga munosabatligidan uzoqqa ketmaydi”, – degan fikrlarni rus tilshunosi Vinogradov V.V. keltirgan [3]. Leksema so'zning o'ziga o'xshash belgilaridan asosiy farqi shundaki, u o'zi ifodalayotgan predmetlar bilan doim uzviy aloqadorlikda bo'ladi. Leksema hamda so'z ma'no munosabatlaridagi struktural aloqadorlik (ma'no – ma'no munosabati), denotativ munosabat (ma'no – predmet munosabati) hamda signifikativ bog'liqlik (ma'no – tushuncha munosabati) muhim ahamiyatga egadir.

O'zbek tilshunoslaridan S.Usmonov, A.G'ulomov, I.Qo'chqortoyev, Sh.Rahmatullayev, A.Hojiyev, Y.Pinjasov, A.Nurmonov, N.Mahmudov, H.Ne'matov, R.Rasulov, H.Dadaboyev, T.Aliqulov, M.Mirtojiyev, H.Shamsuddinov, A.Madvaliyev, N.Mahkamov kabi olimlarning ishlarida so'z va tushuncha o'rtasidagi munosabatlarni ochib berishga qaratilgan fikr va mulohazalar mavjud [6]. Yuqoridagi nomlari keltirilgan olimlar tomonidan so'z va tushuncha haqida kerakli ilmiy fikr-mulohazalar qayd etilgan. Albatta, moddiy olamni o'z ongi bilan bir xil idrok qiladigan ikki inson bo'lmaganidek ularning fikrlarida ham turlicha yondashuvlar aks etgan. Inson ongi moddiy olamni idrok etganda olam haqida shaxs tasavvurida to'liq manzara aks etmaydi. Tashqaridan sezgi a'zolari yordamida tasavvur, tasavvurdan tushuncha, tushunchadan fikr yuzaga keladi. “Masalan, dala, poliz, bog' so'zlarini olaylik. Dala deyilishi bilan tasavvurimizda paxta, bug'doy, makkajo'xori, beda kabi ekinlar ekiladigan katta, keng maydon, yer gavdalanadi. U ekmoq, chopmoq, pushta, egat, traktor, brigadir, dehqon, g'o'za, tup, sug'ormoq, paxta, termoq, hosil kabi yuzlab so'zlarni o'zida jamlovchi, umumlashtiruvchi so'z (giperonim) sifatida ongimizda gavdalanadi” [6]. Bizning ongimizda dala misolidagi kabi mazmuniy leksik uyalar jamlansa-da, bir qator semalar inson ongida mavhumligicha qolishi mumkin. Jumladan, dalaning bo'sh-qattiqligi, hajmi, kimga qarashli ekanligi, qayerda joylashganligi kabi mazmunlari lisoniy ongimizda mavhum obraz sifatida gavdalanish ehtimoli mavjuddir. Bu holda umumiylik hamda xususiylik dialektikasi yuzaga keladi. “Invariant ijtimoiy-ruhiy, til egalarining hammasi uchun umumiy majburiy bo'lgan mohiyat-imkoniyatdir. U bevosita kuzatish bosqichida, nutq jarayonida variantlar orqali namoyon bo'ladi. Nimaniki talaffuz qilsak, qulog'imiz bilan eshitsak, qo'limiz bilan yozib, ko'zimiz bilan ko'rsak, bularning barchasi variantlar sanaladi.” [4] Shu boisdan, umumiy belgi asosida invariantlar variantlarni bir turga jamlab, yig'ib keladi. Variantlar esa invariantlarning alohida bo'lgan bir shakli, ko'rinishi hisoblanadi. Darhaqiqat, borliqdagi jamlangan barcha narsa-buyumlar hamda ularning inson ruhiy olamida aks etgan tasviriy manzarasi o'rtasidagi munosabat doim mavjud bo'ladi.

Uyadoshlikka yondosh bo'lgan mazmuniy maydon nazariyasi olam, ong va til o'rtasidagi munosabatlarni tasniflash hamda ilmiy jihatdan o'rganishga xizmat qiladi. O'zbek tilida uyadosh so'zlarga doir o'quv lug'at yaratishda ham aynan maydon nazariyasi asos bo'lib xizmat qiladi. Lug'atchilik tamoyillarini yanada shakllantirish esa o'zbek tilshunosligining asosiy masalalaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абаев В. И. Осетинский язык и фольклор. Т. I. М. – Л. 1949;
2. Бозоров О. Ўзбек тилида даражаланиш: Филол. фанлари докт.... дис. автореферати. - Тошкент. 1997;
3. Виноградов В. В. Об основном словарном фонде и его словообразующей роли в истории языка // Избранные труды. Лексикология и лексикография. –М.: Наука. 1977;
4. Нурмонов А., Шахобиддинова Ш., Искандарова Ш., Набиева Д. Ўзбек тилининг назарий морфологияси. - Тошкент: Янги аср авлоди. 2001;
5. Орифжонова Ш. Ўзбек тилида луғавий градунимия. Филол. Фанлари номз... дис. автореф. – Тошкент. 1996;
6. Собиров А. Ўзбек тилининг лексик сатҳини системалар системаси тамойили асосида тадқиқ этиш. – Тошкент: Маънавият, 2004;
7. Қиличев Б. Ўзбек тилида партонимия: Филол. фанлари номз.... дис. автореферати. - Тошкент. 1997.

FORMATION OF A SYNTHETIC WORDS EXPRESSING ACTION AND STATE IN THE UZBEK LANGUAGE AND THEIR EXPRESSION IN THE THESAURUS**M.Najmiddinov, PhD, Associate Professor, Kokand University, Kokand**

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot lingvistik tahlil, korpusga asoslangan usullar va hisoblash modellashtirishni o'zida mujassam etgan gibridd yondashuv orqali o'zbek tilidagi fe'l sinsetlarini yasashni o'rganadi. Word2Vec va BERT yordamida 210 ta sinset aniqlandi, toifalarga ajratildi va tasdiqlandi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'zbek leksikasida harakat, kognitiv va aloqa fe'llari ustunlik qiladi. Hisoblash modellari 0,82 o'xshashlik balliga erishdi, bu ularning so'z ma'nosini aniqlash va NLP ilovalari uchun samaradorligini tasdiqladi. Cheklangan lingvistik resurslar kabi qiyinchiliklarga qaramay, tadqiqot o'zbek tilidagi ishlov berish vositalari, mashina tarjimai, semantik qidiruv va matn tahlilini takomillashtirish uchun asos yaratadi.

Kalit so'zlar: O'zbek tilidagi fe'l sinsetlari, hisoblash lingvistikasi, NLP, korpus tahlili, WordNet, semantik o'xshashlik, so'z ma'nosini ifodalash, mashina tarjimai.

Аннотация. В этом исследовании изучается построение синсетов узбекских глаголов с помощью гибридного подхода, объединяющего лингвистический анализ, методы на основе корпусов и вычислительное моделирование. С помощью Word2Vec и BERT было идентифицировано, категоризировано и проверено 210 синсетов. Результаты показывают, что в узбекском лексиконе доминируют глаголы движения, познания и общения. Вычислительные модели достигли 0,82 баллов сходства, что подтверждает их эффективность для устранения неоднозначности смысла слов и приложений NLP. Несмотря на такие проблемы, как ограниченные лингвистические ресурсы, исследование обеспечивает основу для инструментов обработки узбекского языка, улучшая машинный перевод, семантический поиск и анализ текста.

Ключевые слова: синсеты узбекских глаголов, компьютерная лингвистика, NLP, корпусный анализ, WordNet, семантическое сходство, устранение неоднозначности смысла слов, машинный перевод.

Abstract. This study explores the construction of Uzbek verb synsets through a hybrid approach combining linguistic analysis, corpus-based methods, and computational modeling. Using Word2Vec and BERT, 210 synsets were identified, categorized, and validated. The findings reveal that motion, cognitive, and communication verbs dominate the Uzbek lexicon. Computational models achieved 0.82 similarity scores, confirming their effectiveness for word sense disambiguation and NLP applications. Despite challenges such as limited linguistic resources, the study provides a foundation for Uzbek-language processing tools, improving machine translation, semantic search, and text analysis.

Keywords: Uzbek verb synsets, computational linguistics, NLP, corpus analysis, WordNet, semantic similarity, word sense disambiguation, machine translation.

Introduction. Linguistic resources play a crucial role in structuring and organizing language data, and one of the key aspects of lexical databases is the creation of verb synsets. Verb synsets are clusters of synonymous verbs grouped based on their shared meanings, a concept widely implemented in WordNet and other linguistic databases. The formation of verb synsets is essential for understanding and differentiating verb meanings, facilitating semantic analysis in computational linguistics, and improving natural language processing (NLP) applications. This study focuses on the development of verb synsets in the Uzbek language and their representation in thesauri. A synset, or synonym set, is a collection of verbs that share a common meaning and can be used interchangeably within specific contexts. However, the creation of verb synsets requires a systematic approach that accounts for semantic proximity, contextual interchangeability, and meaning nuances. Unlike nouns, which typically have more concrete meanings, verbs exhibit greater complexity due to their varied semantic structures and contextual dependencies. This complexity necessitates the identification of core verb meanings, careful selection of synonyms, and verification of their contextual compatibility.

The first step in forming a verb synset is defining the verb's meaning. This process involves a thorough analysis of the verb's semantics, examining its definitions in explanatory dictionaries and its usage in linguistic corpora. Special attention must be given to whether the verb has a single or multiple meanings. Monosemous verbs typically form a single synset, whereas polysemous verbs may require multiple synsets, distinguishing their literal and figurative meanings. Once the verb's meaning is established, selecting synonyms becomes the next critical step. This involves consulting synonym dictionaries, thesauri, and other linguistic resources to identify verbs with similar meanings. To ensure accuracy, the selected synonyms must be analyzed within their usage contexts. In this regard, linguistic corpora and contextual dictionaries provide valuable insights into how verbs function in natural speech. The identified synonyms are then grouped into a synset, ensuring that all included verbs genuinely share the same meaning and can replace each other in similar contexts without altering the intended message.

An essential aspect of synset formation is differentiating between true synonyms and semantically related words that may not be interchangeable. In some cases, verbs exhibit slight differences in meaning, requiring the creation of subgroups or additional synsets. Contextual factors, such as verb valency and collocational patterns, play a crucial role in determining whether verbs belong in the same synset. Additionally, expert evaluation is necessary to refine synsets, eliminating redundant verbs and ensuring that each verb accurately represents the intended meaning. The construction of verb synsets is particularly significant for computational applications, such as machine translation, semantic search, and automated text processing. One of the most widely used linguistic databases, WordNet, provides a well-established model for structuring verb synsets. WordNet classifies verbs into hierarchical relationships, including hypernymy, hyponymy, antonymy, and troponymy. Hypernymy-hyponymy relationships define general-to-specific verb connections, while troponymy describes the manner in which an action is performed. For instance, the verb "run" is a troponym of "move," as it specifies a particular way of moving. The role of troponymy in differentiating verb meanings is particularly noteworthy. Unlike synonyms, which share the same meaning, troponyms specify variations in action execution. For example, in Uzbek, verbs related to movement, such as "bormoq" (to go), "yo'nalmoq" (to head towards), and "harakat qilmoq" (to move), may form a synset based on their core meaning. However, verbs like "yugurmoq" (to run) and "sekin yurmoq" (to walk slowly) introduce additional semantic nuances and may be classified as troponyms rather than strict synonyms. Recognizing these relationships enhances the precision of linguistic resources and ensures that synsets reflect the complexity of verb semantics. The process of constructing verb synsets follows a structured methodology. It begins with defining the research objectives, selecting source materials from dictionaries and corpora, and conducting a detailed linguistic analysis. The next steps involve grouping synonyms into synsets, identifying semantic relationships, and establishing hierarchical connections. Finally, expert validation ensures the accuracy and usability of the resulting synsets. Given the dynamic nature of language, ongoing updates and refinements are necessary to maintain the relevance of thesauri and linguistic databases.

Literature review. The development of verb synsets has been extensively studied in linguistics and computational linguistics. Researchers such as George A. Miller, Christiane Fellbaum, and Piek Vossen have contributed significantly to the understanding of synset structures and their applications in lexical databases. One of the most influential works in this area is the Princeton WordNet project, initiated by Miller, which introduced a structured approach to grouping words based on semantic relations [1;31]. This model has since been adopted in various languages, including Uzbek, to develop thesauri that facilitate natural language processing (NLP) applications.

Miller's research emphasizes that synsets should be constructed based on strict synonymy, ensuring that verbs within the same synset can be used interchangeably in similar contexts without altering the meaning of a sentence [2;45]. Fellbaum later expanded on this by introducing the concept of lexical hierarchies, demonstrating how hypernymy and troponymy play a critical role in structuring verb synsets [3;102]. Troponymy, in particular, highlights manner-based distinctions among verbs, such as the difference between "walk" and "run" in English, which are semantically related but not interchangeable [3;104].

Vossen's research on multilingual WordNets has furthered the application of verb synsets across different languages. His work on EuroWordNet showed that language-specific nuances must be considered when developing synsets, as direct translations may not always capture the same semantic properties [4;78]. This has implications for Uzbek verb synset formation, as certain motion verbs, for example, do not have exact equivalents in other languages [4;81]. In the Uzbek linguistic landscape, researchers like Shukhrat Yusupov and Nodirjon Abdug'aniyev have explored the intricacies of verb synsets. Yusupov's studies highlight the importance of corpus-based analysis in identifying synonymous verb clusters, arguing that traditional dictionary-based approaches may overlook contextual usage differences [5;56]. Abdug'aniyev, on the other hand, focuses on the integration of Uzbek verb synsets into computational frameworks, particularly for machine translation and semantic search [6;63]. Additionally, recent advancements in NLP have leveraged deep learning models such as Word2Vec and BERT for automated synset construction. Mukhin and Ogorodnikova's research demonstrates that these models can detect semantic similarity between verbs with high accuracy, reducing the need for manual synset creation [7;88]. However, expert validation remains crucial to ensure linguistic accuracy and contextual appropriateness [7;92]. Overall, the literature underscores the complexity of verb synset formation and the necessity of a multi-faceted approach combining linguistic theory, corpus analysis, and computational modeling. This study builds upon these foundations to develop a structured methodology for Uzbek verb synsets, contributing to the broader field of computational linguistics.

Methods. This study employs a systematic approach to constructing Uzbek verb synsets by integrating linguistic analysis, corpus-based methods, and computational modeling. The process begins with data collection from authoritative sources, including Uzbek explanatory dictionaries, synonym dictionaries, and WordNet-based resources. This ensures that each verb synset is rooted in established linguistic knowledge. Next, a corpus-based analysis is conducted to examine the contextual usage of verbs. The Uzbek National Corpus and other available text corpora are analyzed to identify synonym patterns and validate semantic proximity. This step helps determine whether verbs are interchangeable in similar syntactic environments. Following this, computational techniques are applied using Word2Vec and BERT models to automate the identification of synonymous verbs. These models calculate the semantic similarity between verbs based on their distributional properties in large text datasets. Finally, the results undergo expert validation by Uzbek linguists to ensure semantic accuracy and contextual appropriateness. Adjustments are made to refine synset groupings, ensuring they reflect the nuances of Uzbek verb semantics. This multi-step methodology guarantees a robust, data-driven approach to verb synset formation while maintaining linguistic precision.

Results. The study's results demonstrate a structured methodology for constructing Uzbek verb synsets, ensuring both linguistic accuracy and computational efficiency. Through corpus-based analysis and computational modeling, verb synsets were identified, classified, and validated. The findings highlight semantic relationships, including synonymy, troponymy, and hypernymy-hyponymy connections, within Uzbek verb structures.

Formation of Uzbek Verb Synsets. The primary goal was to group semantically related Uzbek verbs into well-defined synsets. Initially, 1,500 Uzbek verbs were analyzed from dictionaries and linguistic corpora. After filtering and eliminating non-synonymous verbs, 835 verbs were classified into 210 synsets. These synsets were categorized based on semantic closeness, contextual interchangeability, and syntactic structure. For example, the verb "bormoq" (to go) and its related synonyms "yo'nalmoq" (to head towards), "harakat qilmoq" (to move), and "qadam tashlamoq" (to step forward) were placed in a single synset, as they exhibit high semantic similarity. However, the verbs "yugurmoq" (to run) and "tez yurmoq" (to walk fast) were categorized under troponymy relations due to differences in motion intensity.

Computational Modeling for Synset Identification. To enhance accuracy, computational techniques using Word2Vec and BERT models were employed. The models assigned cosine similarity scores to verb pairs, helping classify verbs with over 0.75 similarity into the same synset. The average similarity score within validated synsets was 0.82, indicating strong semantic coherence.

Table 1

Sample Uzbek Verb Synsets with Computational Similarity Scores

Synset ID	Verbs in Synset	Cosine Similarity (Avg.)	Semantic Relation
S1	bormoq, yo‘nalmoq, harakat qilmoq, qadam tashlamoq	0.85	Synonymy
S2	yugurmoq, tez yurmoq, chopmoq	0.79	Troponymy
S3	boshqarmoq, nazorat qilmoq, idora qilmoq	0.87	Synonymy
S4	bilmoq, anglamoq, tushunmoq	0.84	Synonymy
S5	o‘ylamoq, fikrlamoq, mulohaza yuritmoq	0.81	Synonymy

Analysis of Semantic Relations. The 210 synsets were further classified into three major groups:

- Synonymy (170 synsets, 81%) – Verbs with high interchangeability in most contexts.
- Troponymy (30 synsets, 14%) – Verbs that describe manner variations of an action.
- Hypernymy-Hyponymy (10 synsets, 5%) – Verbs in a general-to-specific hierarchical relation.

Some verbs exhibited context-dependent meanings, requiring manual expert validation. For instance, the verb “olmoq” (to take) appeared in multiple synsets, as it carries different semantic shades in contexts such as taking an object, acquiring knowledge, or assuming responsibility. Through iterative corpus-based refinements, such ambiguities were resolved. The research successfully developed a structured Uzbek verb synset database, incorporating semantic principles and computational techniques. The findings demonstrate the importance of multi-layered validation in ensuring the accuracy and applicability of synsets in linguistic and NLP applications.

The study’s findings provide a comprehensive structure for constructing Uzbek verb synsets, ensuring semantic accuracy and computational efficiency. This section elaborates on the distribution of synsets, frequency of verb occurrences, and practical implications for NLP applications. A detailed analysis of the 210 identified synsets revealed distinct patterns in how Uzbek verbs group together. The majority of synsets belong to action-based categories, reflecting the high variability in movement, cognitive, and communicative verbs. The study found that motion-related verbs formed the largest category, accounting for 22% of all synsets, followed by cognitive verbs (18%) and communication verbs (15%).

Table 2

Distribution of Uzbek Verb Synsets by Semantic Category

Category	Number of Synsets	Percentage of Total Synsets
Motion Verbs	46	22%
Cognitive Verbs	38	18%
Communication Verbs	32	15%
Perception Verbs	25	12%
Manipulation Verbs	20	10%
Emotion Verbs	19	9%
Social Interaction Verbs	15	7%
Other	15	7%

The results indicate that motion and cognitive verbs have the most lexical variety, which aligns with the importance of these actions in human experience and expression. To assess the practical relevance of the identified synsets, a frequency analysis was conducted using the Uzbek National Corpus. The most frequently occurring verbs belonged to motion, cognitive, and communication synsets, reinforcing their central role in Uzbek discourse.

For example, the verb “bormoq” (to go) appeared 4,520 times, while “bilmoq” (to know) and “gapirmoq” (to speak) were found 3,980 and 3,750 times, respectively.

Table 3

Most Frequently Occurring Uzbek Verbs and Their Synsets

Verb	Gloss (Meaning)	Synset ID	Corpus Frequency
bormoq	to go	S1	4,520
bilmoq	to know	S4	3,980
gapirmoq	to speak	S6	3,750
o‘ylamoq	to think	S7	3,210
ko‘rmoq	to see	S8	2,980

ishlamoq	to work	S9	2,750
tushunmoq	to understand	S10	2,640

The study tested the usability of synsets in machine learning applications such as automatic text classification and word sense disambiguation (WSD). The integration of synsets into an Uzbek NLP model improved word similarity detection accuracy by 15%, demonstrating their effectiveness for computational tasks. Furthermore, automatic text summarization models using verb synsets exhibited enhanced coherence, as they better captured the semantic similarity between actions across different contexts. The expanded findings confirm that Uzbek verb synsets provide a structured, computationally viable model for linguistic and NLP applications. The research successfully establishes a frequency-based, semantically structured verb classification, paving the way for future advancements in Uzbek-language NLP tools.

Discussion. The findings of this study highlight the importance of verb synset construction in Uzbek linguistics, particularly for computational applications and semantic analysis. The results demonstrate that a combination of corpus-based methods, computational modeling, and expert validation is essential for ensuring synset accuracy and usability. One of the key insights from this study is the dominance of motion, cognitive, and communication verbs in Uzbek. This aligns with research in other languages, where these verb classes play a crucial role in discourse and conceptual representation. The high frequency of these verbs in the corpus suggests their central function in Uzbek sentence structure and meaning formation. Moreover, the presence of synonymy, troponymy, and hypernymy-hyponymy relationships within these verbs reinforces hierarchical organization within the lexicon.

A significant contribution of this study is the use of computational methods such as Word2Vec and BERT to refine synset formation. The high similarity scores (average 0.82) confirm that automated methods can effectively group verbs, reducing reliance on manual linguistic analysis. However, the need for expert validation remains crucial, particularly for resolving context-dependent meanings. For example, verbs like "olmoq" (to take) and "yig'moq" (to collect) exhibit multiple senses, requiring careful differentiation across synsets. The results also have practical implications for NLP applications. The integration of verb synsets into word sense disambiguation (WSD) and machine translation can improve accuracy in Uzbek-language processing. By leveraging structured synsets, NLP models can distinguish between subtle verb variations, enhancing semantic search, text summarization, and machine learning applications. Despite these advancements, several challenges remain. One limitation of this study is the availability of comprehensive Uzbek linguistic resources. While corpus-based methods helped address gaps, the development of a larger, annotated dataset would enhance future research. Additionally, computational models trained on Uzbek still require fine-tuning due to limited training data compared to English or Russian NLP resources.

Conclusion. This study successfully developed a structured framework for Uzbek verb synsets, integrating semantic principles and computational modeling. The results confirm that synonymy, troponymy, and hierarchical verb relationships play a significant role in the organization of Uzbek verbs. Through corpus-based analysis and machine learning techniques, 210 verb synsets were identified, categorized, and validated. The findings emphasize the dominance of motion, cognitive, and communication verbs, which are essential for Uzbek discourse. The high corpus frequency of these verbs further supports their linguistic relevance. Additionally, the use of computational models (Word2Vec, BERT) demonstrated that automated methods can effectively group semantically related verbs, achieving an average similarity score of 0.82 within synsets.

This research has practical implications for NLP, particularly in machine translation, text classification, and word sense disambiguation (WSD). The structured synsets enhance semantic search capabilities, improving the accuracy of Uzbek language processing models. However, the study also highlights challenges, including limited linguistic resources for Uzbek and the need for ongoing refinement of computational models. Future research should focus on expanding the dataset, integrating more advanced NLP techniques, and refining verb classification models. Overall, this study provides a foundation for further exploration in Uzbek computational linguistics, offering insights into verb semantics, synset structure, and practical language applications. The findings

contribute to both theoretical linguistics and applied NLP, paving the way for more advanced Uzbek-language processing tools.

REFERENCES:

1. Miller, G. A. WordNet: An Electronic Lexical Database. Cambridge, MA: MIT Press, 1998. 423 p.
2. Miller, G. A. & Fellbaum, C. Semantic Networks of English. Computational Linguistics, 1991, vol. 17, no. 2, pp. 45–56.
3. Fellbaum, C. WordNet and the Organization of Lexical Memory. Cambridge, MA: MIT Press, 1998. 317 p.
4. Vossen, P. EuroWordNet: A Multilingual Database with Lexical Semantic Networks. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1998. 280 p.
5. Yusupov, Sh. The Structure of Uzbek Verb Synsets in Computational Linguistics. Tashkent: UzMU Publishing, 2015. 198 p.
6. Abdug'aniyev, N. Computational Applications of Uzbek Verb Synsets. Uzbek Linguistic Journal, 2020, no. 3, pp. 63–75.
7. Mukhin, M. & Ogorodnikova, E. The Role of Neural Networks in Automated Synset Formation. Russian Computational Linguistics Journal, 2021, vol. 29, no. 4, pp. 88–102.

UO'K 81'366.553

ORTTIRMA NISBAT SHAKLLARINING LINGVISTIK ILMIY MATNLARDA QO'LLANISH DARAJASI

*O.D.Nasirdinova, tayanch doktorant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti
Universiteti, Toshkent*

Annotatsiya. *Fe'lga xos kategorial shakllarning nutqda qo'llanish darajasini aniqlash o'zbek tili grammatik qonuniyatlarini aniq, tartibli va tizimli shakllantirish uchun lingvistik asos yaratilishiga xizmat qiladi. Bunda nutqda voqelangan so'zlar kabi har bir so'z turkumiga oid shakllar ham faol yoki nofaolligiga ko'ra morfologik darajalanadi. Orttirma nisbat shakllarining lingvostatistik tahlili nutq birliklari doirasida miqdor o'zgarishlarining sifat o'zgarishiga ta'siri hamda ushbu tadqiqot metodologiyasi – morfostatistika bo'yicha amalga oshirilayotgan ilmiy-amaliy ishning bir qismi sifatida namoyon bo'ladi.*

Kalit so'zlar: nisbat kategoriyasi, orttirma nisbat shakllari, lingvostatistik metod, chastota tahlili, morfostatistika, morfologik darajalanish, tanlanmalar.

Аннотация. *Определение степени употребления категориальных аффиксов, характерных для глагола, в речи способствует созданию лингвистической основы для точного, упорядоченного и систематизированного формирования грамматических закономерностей узбекского языка. В этом процессе, наряду с актуализированными в речи словами, аффиксы, относящиеся к каждой части речи, также классифицируются по морфологическим уровням в зависимости от их активности или неактивности. Лингвостатистический анализ аффиксов каузативного залога выявляет влияние количественных изменений речевых единиц на качественные изменения, а также является частью научно-практической работы, проводимой в рамках данной методологии исследования — морфостатистики.*

Ключевые слова: категория залога, формы каузативного залога, лингвостатистический метод, частотный анализ, морфостатистика, морфологическая градация, выборки.

Abstract. *Determining the degree of usage of categorical affixes characteristic of verbs in speech contributes to the creation of a linguistic foundation for the precise, orderly, and systematic formation of the grammatical rules of the Uzbek language. In this process, along with words actualized in speech, affixes related to each part of speech are also classified at morphological levels based on their activity or inactivity. The lingvostatistical analysis of causative voice affixes reveals the impact of quantitative changes in speech units on qualitative transformations and serves as a part of the scientific and practical work conducted within the framework of this research methodology – morphostatistics.*

Keywords: voice category, causative voice forms, lingvostatistical method, frequency analysis, morphostatistics, morphological gradation, samples.

Kirish. O'zbek tili lug'atining salmoqli qismini fe'l so'z turkumiga oid birliklar tashkil etadi. O'zbek tilining VI jildidan iborat izohli lug'atida ibora-fe'llardan tashqari 4700 ga yaqin leksema-fe'llar (ba'zi nisbat shaklli fe'llar bilan hisoblaganda) mavjudligini kuzatish mumkin. Shuningdek, fe'lga oid grammatik shakllar invariant va variantlari bilan hisoblaganda deyarli 100 tani tashkil etadi va ular fe'l so'z turkumiga oid 7 ta grammatik kategoriya (nisbat, o'zgalovchi, zamon, shaxs-son, mayl, bo'lishli-bo'lishsizlik, tasdiq-inkor) ga birlashib, til sathida alohida morfologik tizim sifatida namoyon bo'ladi. Fe'l grammatik kategoriyalaridan biri nisbat shakllari ushbu so'z turkumining o'ziga xosligini ko'rsatib turuvchi aniq (aynan yagona grammatik shaklga ega emas), ortirma, o'zlik, majhul va birgalik kabi turlar doirasida 29 ta fe'lning lug'aviy shakl yasovchi shakllarini o'z ichiga oladi. Bundan tashqari bir fe'l tarkibida ushbu shakllar turli kompozitsiyalarda namoyon bo'ladi va natijada ularning statistik ko'lami ham kengayib boradi. Fe'l so'z turkumiga oid grammatik birliklar statistikasini o'rganish va turli nutq uslubidagi matnlarda miqdor ko'rsatkichlarini aniqlashtirish o'zbek tilidagi shakllarni faol va nafaol turlarga bo'lish, ularni nutqda maqsadli ishlatish orqali o'zbek va ona tili grammatikasini o'rganuvchilar uchun tartibli, tizimli va darajalangan shakllar ro'yxatini yaratishda lingvistik asos bo'lib xizmat qiladi. "O'zbek tilining fe'l shakllari lug'ati" da aytilishicha, birgina nisbat shakllarining alohida va birgalikdagi kompozitsiyalarining barchasi 62 xil shaklga ega bo'lib, izlanish natijalari elektron lug'atlar, ta'limiy korpus, turli lingvistik dasturlar, orfografik tekshiruv, tarjima dasturlari uchun qimmatli manba hisoblanadi. [3]

Metodologiya. Ilmiy uslubga xos matnlar mavzu jihatidan ko'lami keng, turli kasb-hunar, sohaviy, fan tarmoqlari doirasidagi muayyan yo'nalish va ixtisoslik matnlarini o'z ichiga oladi. Ilmiy matnlarda qo'llanuvchi leksik va grammatik shakllar uslub qonuniyatlari va tamoyillari asosida nutqda o'z aksini topadi. Statistik-chastota tahliliga tortilgan ilmiy matnlarda faol ko'rsatkichli leksik va grammatik shakllar uslub prinsplaridan tashqari mavzuiy ko'lami doirasida ham o'ziga xoslikni namoyon qiladi. Biz tomonimizdan tadqiqqa olingan lingvistik matnlarda nisbat shakllarining statistik holatini tekshirish orqali yuqoridagi fikrlar aniq asoslangan ilmiy xulosalarni shakllantiradi. Lingvostatistik tahlilga asoslangan tadqiqotlarda, bizningcha, tanlanmalar – tanlangan, ma'lum uslub va mavzuga oid matnlar, chastota tahlili amalga oshiriladigan birliklar va ularning jadvali asosiy "tadqiq qurollari" sanaladi. Bunda tanlanma sifatida 30 ta ilmiy uslubga oid lingvistik mavzuli matnlar – avtoreferatlar, ilmiy anjuman materiallari va ilmiy maqolalar olingan bo'lib, ular miqdoran 331761 so'zdan iborat. Lingvostatistik tahlillar odatda qo'lda yoki til korpuslariga tayanilgan holda amalga oshiriladi. Grammatik shakllarning, jumladan, alohida olingan fe'l nisbat shakllari (-tir, -kaz kabi) miqdori va chastotasini o'zbek tili korpuslarida to'g'ridan to'g'ri izlash va topishning iloji yo'q, ular diomo so'zshakl tarkibida namoyon bo'ladi. Shu sababli maqsadli tanlanmalar ustida ishlanganda (keyinchalik bu asosida o'zbek tili korpuslari tarkibida nutq uslublari va mavzuiy guruhlariga birlashtirilgan subkorpuslar yaratilishi mumkin) muayyan uslub va mavzuli matnlar to'plami jamlanadi, grammatik shakllar esa qo'lda sanab chiqiladi va chastotasi aniqlanadi. Aniq chastotaga ega shakllar nutqda qo'llanish darajasiga ko'ra "ko'pdan kamga tomon" tartiblashtiriladi, natijada nisbat shakllari nutqda ishlatilishiga ko'ra faol va nafaol turlarga bo'linadi.

Natijalar. Fe'l nisbat shakllarining nutqda qo'llanish darajasini aniqlashda tanlanma matnlar quyidagi tasnifga asoslanishini ma'qul topdik:

1-jadval

I.	Davr ko'rsatkichi	2000-2025-yillar oralig'i	
II.	Matn shakli	yozma (o'zbek adabiy tili asosida)	
III.	Nutq uslublari	Mavzuiy guruhlar, tur va janrlar	So'zlar soni
1.	Ilmiy uslub	Lingvistika Adabiyot Tabiiy fanlar Aniq va texnik fanlar Ijtimoiy-gumanitar soha Huquqiy sohaga oid ilmiy matnlar	1 milliontadan

Lingvistik mavzuga oid ilmiy matnlarda fe'l orttirma nisbat shaklining 17 shakli – (-t), -it, -dir, -tir, -iz, -az, -ir, -ar, -sat, -gaz, -kaz, -g'az, -qaz, -giz, -kiz, -qiz, -g'iz shakllarining statistikasini aniqlash natijasida quyidagicha darajalangan jadval yuzaga keldi:

2-jadval

N	Orttirma nisbat shakllari	Qo'llanish chastotasi	N	Orttirma nisbat shakllari	Qo'llanish chastotasi
1.	-t	2374	10.	-qiz	2
	-tir	1909	11.	-gaz	1
	-sat	854	12.	-qaz	0
	-it	261	13.	-g'az	0
	-ir	255	14.	-kiz	0
	-dir	196	15.	-g'iz	0
	-ar	137	16.	-iz	0
	-kaz	2	17.	-az	0
	-giz	2			

Muhokama. Statistik natijalar shuni ko'rsatadiki, lingvistik mavzuli ilmiy matnlarda -t orttirma nisbat shakli eng faol shakl bo'lib, u, aslida, o'zbek tilidagi jami 872 ta fe'lga birika oladi. Ushbu tanlanma matnlarida esa -t orttirma nisbat shaklini, asosan, *ajrat, boyit, bo'shat, eslat, ishlat, kuzat, qarat, qisqart, tanit, tarqat, tugat, to'lat (to'liq qil), uchrat, yorit, yuklat, o'qit, o'ylat* kabi ilmiy nutq uslubiga xos fe'llar tarkibida ko'rish mumkin. Bundan tashqari, bu grammatik shakl *erit, erkalat, hurkit, jazolat, loyqalat, qarillat, qarit, qizit, silkit, taqillat, yumshat* kabi ilmiy uslubga xoslanmagan fe'llarda ham namoyon bo'ladi. Bizningcha, bu jarayonda tahlilga tortilayotgan shakl qatnashgan fe'llarni nutq uslubiga xoslanganlik jihatidan 2 guruhga – uslubga xoslangan va uslubga xoslanmagan fe'llar sifatida ajratish maqsadga muvofiq. Chunki lingvistik mavzuli ilmiy matnlarda uslubga xoslanmagan fe'llar leksik birliklarga berilgan izohlarda, boshqa nutq uslublari (asosan, badiiy uslub) dan olingan misollar – gaplar ichida ishtirok etishi tabiiy.

Orttirma nisbatning -tir shakli nutqiy faollik darajasiga ko'ra ikkinchi o'rinni egallagan bo'lib, tanlanma matnda jami 99 xil fe'lning tarkibida turli chastotada namoyon bo'ladi. Jumladan, bu grammatik shakl *keltirmoq, aks//davom ettirmoq, kengaytirmoq, shakllantirmoq, umumlishtirmoq, o'zgartirmoq, kuchaytirmoq, ergashtirmoq, o'zlashtirmoq, almashtirmoq, rivojlantirmoq, birlashtirmoq, kichraytirmoq, biriktirmoq, orttirmoq* kabi fe'llar tarkibida qo'llaniladi va ushbu fe'llarning ham nutqda qo'llanish faolligiga ta'sir etadi. Til birliklarining, balki nutq birliklarining ham tizimiy ravishda o'zaro uzviyligi va aloqadorligi bu jarayon orqali isbotini topadi.

Birgina "*ko'rmoq*" fe'lining orttirma nisbat shaklini hosil qilishda qatnashadigan -sat shakli ham leksik, ham grammatik birlikning nutqiy faollik darajasi yuqori ekanligini ko'rsatadi. Bundan anglashiladiki, "*ko'rsatmoq*" fe'lining valentlik doirasi va sintaktik qurilma sifatidagi ishlatilish ko'lamiga keng. Bundan tashqari, -it orttirma nisbat shakli ham tanlanma matn tarkibi yagona "kiritmoq" fe'li tarkibida qo'llanilgan. Bu shakl yiqit, qo'rqit, hurkit kabi fe'llar tarkibida ham uchraydi, ammo leksemalar ilmiy uslubga xoslanmaganligi sababli statistik tahlilda nol ko'rsatkichga ega. -ir nisbat shakli eng ko'p "*oshirmoq*" fe'li orqali so'zshakl hosil qiladi, shuningdek, *tushirmoq, ko'chirmoq, bitiruv, bosh qotirmoq, ko'zdan kechirmoq* kabi so'z va iboralar tarkibida keng qo'llaniladi. -ar orttirma nisbat shakli esa tanlanmada faqatgina *chiqarmoq* va *qaytarmoq* fe'llariga birikib kelgan. Nisbatan nafaollik kasb etgan -kaz (*o'tkazmoq*), -giz (*yurgizmoq, kirgizmoq*), -qiz (*o'tqizmoq, yotqizmoq*), -gaz (*yurgazmoq*) shakllari ilmiy uslubga xoslanmagan, misol yoki so'zga izoh sifatida olingan badiiy uslubga xos matndan parchalar tarkibida uchraydi. Eng quyi pog'onada bo'lgan nafaol orttirma nisbat shakllari -qaz, -g'az, -kiz, -g'iz, -iz, -az shakllari tanlanmada uchramaganligi uchun ularni ilmiy uslubga xos bo'lmagan shakllar sifatida olish mumkin.

Nisbat shakllari muayyan fe'l guruhlaridagina xoslanib qolmay, ayrim semantik strukturasi murakkab fe'llarning aniq semem bog'lanmalari bilan munosabatga kirishishi yoki kirisha olmasligi hamda lug'aviy jihat ustunligini [6] hisobga olib, nisbat shakllarida grammatik ma'no bilan birga lug'aviy ma'no yetakchilik qilishini kuzatish mumkin. Shu nuqtayi nazardan "O'zbek tili izohli lug'ati"da [4] (VI jildlik) nisbat shaklga ega fe'llar ham alohida bosh so'z sifatida olinib izohlangan. Jumladan, *ajramoq* fe'lining *ajralmoq, ajralishmoq, ajratmoq, ajrashmoq* kabi nisbat shaklli ko'rinishlari izohli lug'atda alohida sharhlangan. Bu masala o'tgan asrda o'zbek lug'atchiligida ham

dolzarb bo'lib, H.Yusufxo'jayevaning tadqiqatlarida nisbat shakllarining izohli lug'atda bosh so'z sifatida berilishiga "aynan bir shakl bir o'rinda faqat nisbat yasashda, ikkinchidan, so'z yasashda, uchinchidan esa bir vaqtning o'zida ham shakl, ham nisbat, ham so'z yasashda ishtirok etishi" [8] muhim sabab sifatida ko'rsatilgan.

O'zbek tili akademik grammatikasida nisbat kategoriyasi "daraja kategoriyasi" deb nomlanib, harakatning subyekt va obyektga bo'lgan munosabatini ko'rsatishi va boshqa nisbat shakllariga qaraganda shakllarining salmoqdorligi ta'kidlanadi. [2] Ba'zi fe'llarning morfem tarkibi jumboqli bo'lganligi orttirma nisbat shakllarining miqdoriy tahliliga ta'sir etadi. Jumladan, *tuzatmoq*, *surishtirmoq*, *uzatmoq* kabi fe'llarda orttirma nisbat shakli bordek ko'rinsa-da, ularni morfemalarga ajratib bo'lmaydi.

Tilshunos A.Hojiyev o'zbek tilida so'zshakllarning yasalishi va uning tartibiga oid tadqiqotlarida fe'lga qo'shiluvchi kategorial shakllarning dastlabki tartibida orttirma nisbat shakllari turishi va har bir fe'l shaklida yasama fe'l shakli emas, balki fe'lning "harakat" ma'noli qismi shakl yasaliish asosi sifatida bo'lishi tushuntiriladi. [1] Bundan tashqari, orttirma nisbatdagi leksik va grammatik jihatning qorishib ketishi hozirgi ayrim so'zlarning orttirma nisbat shaklida bo'lib, aniq nisbatga qayta olmasligidir: *o'rgat*, *uyg'or*, *yutqiz* kabi. [9] Aynan shu jihatlar ham orttirma nisbat shakllarining statistik holatini topishni biroz murakkablashtiradi, shakl va mazmunning nomutanosibligini namoyon etadi.

XXI asr o'zbek sistem tilshunosligida orttirma nisbat shakli va uning grammatik ma'nosi shunday ta'riflanadi: "Orttirma nisbat UGMsi "harakat bajaruvchisini orttirish, jarayonga "ortiqcha" bajaruvchini kiritish va o'timsiz fe'lni o'timli fe'lga aylantirish". Orttirma nisbatda ish-harakatning subyekti ortib, ular bevosita va bilvosita subyektga ajraladi: *Halim o'qidi*. *Halim ukasini o'qitdi*. Birinchi gapda subyekt bitta. Ikkinchi gapda esa ikkita bo'lib, Halim bilvosita, ukasi bevosita bajaruvchilar. Bevosita subyekt unchalik ahamiyatli bo'lmaydi, shuning uchun u ko'p holda ifodalanmay qolaveradi." [5] Fikrimizcha, ushbu ta'rif orttirma nisbatning aniq umumiy grammatik ma'nosini yoritib bergan. Subyektning bevosita yoki bilvosita harakatga aralashuvi fe'lning lug'aviy ma'nosiga katta ta'sir o'tkazmaydi, buni so'z yasovchi shakl tomon siljishiga sabab bo'lmaydi. Shu nuqtayi nazardan izohli lug'atda sof fe'l bosh so'z, nisbat shakllari bilan kelgan shakllari uning nutqdagi bir ko'rinishi sifatida yoritilishi maqsadga muvofiq.

Xulosa. Xulosa shuki, til birliklarining nutqda voqelanish darajasini aniqlash o'zbek tili ko'nikmalarini baholash uchun joriy etilishi kutilayotgan tizimning lingvistik asosini yaratadi. O'zbek tili agglyutinatativ xususiyatiga ko'ra boyligi va har bir morfologik shaklning nutqda o'ziga xosligini inobatga olsak, morfostatistik tadqiqotlar leksik va sintaktik statistika bilan chambarchas holatda olib borilishi, bu borada tartibli va tizimli jamoaviy jarayon tashkil etilishi hamda lingvostatistik o'rganishlar uchun o'zbek tilining asliyatiga mos, umumiy va shu bilan birga yagona lingvistik tamoyil va mezonlar shakllantirilishi lozim. Bunda til hodisalari bilan bog'liq aniq ilmiy xulosalar nihoyatda muhim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hojiyev A. O'zbek tili morfologiyasi, morfemikasi va so'z yasaliishining nazariy masalalari. – Toshkent: Fan, 2010. – 256 b.
2. O'zbek tili grammatikasi. Morfologiya. I tom. – Toshkent: Fan, 1975. – 610 b.
3. O'zbek tilining fe'l shakllari lug'ati. ("kiymoq" fe'li misolida) (Matn): lug'at / Sh. Hamroyeva, O'. Xoliyorov, G.Abdualimova. – Termiz: TerDU nashr-matbaa, 2021. – 492 b.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023.
5. Sayfullayeva R.R., Mengliyev B.R., Raupova L.R., Qurbonova M.M, Abuzalova M.Q., Yo'ldosheva D.N. Hozirgi o'zbek tili. – Toshkent: 2019. – 459 b.
6. Suleymanova K. Morfologik birliklar sistemasida nisbat kategoriyasining o'rni: filol.fan.nomz...diss.avtoreferat. – Farg'ona: 2004.
7. Yo'ldoshev B., O'rinboyeva D. O'zbek xalq dostonlarining chastotali izohli frazeologik lug'ati. – Samarqand: SamDU, 2013. – 102 b.
8. Yusufxo'jayeva H. O'zbek tili izohli lug'atida fe'llarning ishlanishi. – Toshkent: Fan, 1988. – 107 b.
9. Zamonaviy o'zbek tili. Morfologiya. (Jamoaviy monografiya). – Toshkent, 2008. – 522 b.

XALQ O'G'ZAKI IJODIDA “DEV” VA “YALMOG'IZ” OBRAZLARINING GENEZISIGA DOIR NAZARIY QARASHLAR TALQINI

H.Nazimova, magistrant, Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Jahon adabiyotshunosligida xalq og'zaki ijodini o'rganish borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Barchamizga ayonki, insoniyat badiiy tafakkuri hosilasi o'laroq, yuzaga kelgan ibtidoiy odamlar dunyoqarashida shakllangan mifologik talqin negizida xalq og'zaki ijodi yuzaga kelgan. Og'zaki ijod namunalaridan oziqlangan adabiyot insonning ruhini shakllantirish vositasi sifatida mantiqiy va badiiy tafakkurning o'zaro aloqador hamda farqli jihatlarini o'zida mujassam etuvchi san'at turlaridan biri hisoblanadi. Mif, afsona, rivoyat, ertak kabi xalq og'zaki ijodi janrlarining asosiy maqsadi komil shaxs ma'navitaning ruhiy qirralarini ezgu qarashlarga muvofiq tarzda shakllantirishdan iborat. Ushbu maqolamizda og'zaki ijod namunalarining qahramonlari bo'lgan “dev” hamda “yalmog'iz” obrazlarining paydo bo'lishiga doir qarashlarni tahlil qildik.

Kalit so'zlar: Dev, yalmog'iz, mif, afsona, asotir, rivoyat, ertak, epos.

Аннотация. В мировом литературоведении ведется широкомасштабная работа по изучению устного народного творчества. Всем нам ясно, что как производное художественного мышления человечества возникло устное народное творчество на основе мифологического толкования, сформировавшегося в мировоззрении первобытных людей. Литература, питаемая образцами устного творчества, как средство формирования души человека, является одним из видов искусства, воплощающим как взаимосвязанные, так и разные аспекты логического и художественного мышления. Основная цель таких жанров устного народного творчества, как миф, легенда, повествование, сказка, состоит в том, чтобы сформулировать духовные грани духовности совершенного человека в соответствии с добродетельным видением. В этой статье мы проанализировали взгляды на возникновение образов “великана”, а также “мяты”, которые являются героями образцов устного творчества.

Ключевые слова: великан, монетный двор, миф, легенда, повествование, сказка, эпос.

Abstract. In World Literary Studies, large-scale work is carried out on the study of folk oral creativity. It is clear to all that, unlike the derivative of human artistic thinking, folk oral creativity has arisen on the basis of a mythological interpretation formed in the worldview of primitive people. Literature, fed on samples of oral creativity, is considered one of the types of art that embodies the interrelated and different aspects of logical and artistic thinking as a means of shaping a person's soul. The main goal of such genres of folk oral creativity as myth, myth, narrative, fairy tale is to formulate the spiritual aspects of the perfect personality meaning in a way that is in accordance with Noble views. In this article, we analyzed the views on the appearance of the images of the “giant” and “sloth”, the heroes of the samples of oral creativity.

Keywords: giant, sloth, myth, myth, narrative, fairy tale, epic.

Xalq og'zaki ijodida ezgulik va yovuzlik orasidagi mangu kurash har qanday holatda ham, insoniyat badiiy tafakkurining salmoqli o'rnini tayin etadi. Unda millat saviyasi va umuminsoniy qadriyatlar tizimi aloqalantiriladiki, har bir mantiq negizida odamlarning ruhiyatiga qilingan tajovuzlar yuzaga chiqadi. Chunki yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi mangu kurash odamlar ruhiyatini ham sinovdan o'tkazadiki, natijada har bir obraz badiiy yuk tashuvchi sifatida keng qamrovli aks-sado beradi. Epos tabiatan antik yunon adabiyotiga borib taqalar ekan, Aristotel yunon avantyur (tasodifiy muvaffaqiyatga erishish uchun tavakkal qilingan) dramalarida, dostonlarida, she'rlari va qo'shiqlari timsolida ilk bor o'rganishga bel bog'laydi. Keyinchalik ana shu mezon tabiatida “dev” va “yalmog'iz” obrazlari bir-biridan ajralib chiqqan holda, ertak, qissa, doston, mif va afsonalarda akslana boradi. Ertaklardagi bu salbiy ma'no tashuvchi obrazlardan har bir ifodaning negizida sinovga toblangan qahramonlar kayfiyati umrguzaronlik qiladi. Demak, odamlar hamisha o'zining hayot haqiqatini anglar ekan, sabab va oqibat o'rtasidagi mangu kurash konseptual

xarakterda jilvalanadi. Yovuz kuchlar qarshisida qolgan odamning ruhiyatida hamisha bezovtalik hukm suradi. Bu haqda so'z borganda, o'zbek xalq ijodiyotidagi obrazlar g'ayrioddiylikni ko'rishimiz mumkin.

Prof. J.Eshonqulov "O'zbek xalq og'zaki ijodida "dev" obrazi bo'yicha alohida tadqiqot olib borgan olimlardan biridir. U shunday yozadi: "O'zbek folkloridagi "dev" obrazi ham tarixiy asosiga ko'ra miflarga xos ibtidoiy tushuncha va tasavvurlar mahsulidir. Miflar yuzasidan jiddiy tadqiqotlar olib borgan olimlarning aksariyati o'sha ilk tushunchalarni, miflarni odamning o'zi yaratgan, u davrda odamning ongi past va yovvoyi edi, degan fikrga keladilar. Ayniqsa, marksistlar tarixga materialistik yondashuvlarni shunday qarashlar bilan izohlaydilar"[1.B.5.]. Binobarin, har bir davrning o'z adabiy qarashlari bo'ladiki, adabiyotning mif bilan boshlanib, mif bilan tugashi, ya'ni har qanday obrazlarning yaratuvchisi xalq, o'zi o'ylab topgan javharlar bilan ovunish, shuningdek, milliy qadriyatlarga aylanguniga qadar necha ming yillik masofani bosib o'tishini tushunib yetamiz. Dunyodagi har bir mantiq va maqsad sistemasida mifologik tabdil obrazlarni nomuayyan vaziyatda yaxshi yoki yomonga aylantirib qo'yishi ham mumkinligi ayonlashadi.

"Yalmog'iz ko'p qirrali obraz bo'lib, o'zbek eposida bir qancha ko'rinishda, jumladan, qahramonlarning homiysi, sehrli buyum in'om etuvchi, yosh o'g'il va qizlarni o'g'irlovchi, qahramonning qaylig'i va malikalarni yo'ldan uruvchi kabi bir-biridan turfa bo'lgan qiyofa va ko'rinishlarda namoyon bo'ladi"[2.B.46.], - yozadi B.Jumaniyozov. Haqiqatdan ham, mana shu tamoyil obrazlilikni ham yuzaga keltiruvchi omillar sirasiga kiradi. "Dev" va "yalmog'iz" obrazlarining o'sish-o'zgarishlari, odamlarning dunyoqarashi bilan bog'liq bir necha xususiyatlari qabarib ko'rinadi. Ilk ibtidoiy qarashlarning, ayniqsa "dev" obrazining yuzaga kelishi uchun asos bo'lgan yana muhim bir manba "Avesto"da namoyon bo'ladi. "Avesto"da dunyoning yaratilishi haqidagi qarashlar ham turkiy xalqlar asotirlaridagi tasavvurlarga yaqin bo'lib, arxeolog va etnograf olimlar G.Drevsyanskaya hamda I.Jabborovlarning fikricha, O'rta Osiyodan topilgan "Avesto"dan qadimiyroq bo'lgan arxeologik topilmalarga qarab shuni aytish mumkinki, qadimgi turkiy xalqlar miflari "Avesto"ning asosini tashkil qiladi. Bu arxeologik yodgorliklarda qadimgi kosmogonik qarashlar aks etgan bo'lib, bu qarashlar keyinchalik zardushtiylik diniga manba bergan"[3.B.9.], deya yozadi prof. J.Eshonqulov. Binobarin, manbalarda qayd etilishicha "dev" obraziga ishonchli ma'lumotlar ilk o'sha "Avesto"da aks etishi, shuningdek, har bir manba va ma'ulmotlarning haqqoniyligini taxmin qilish mumkin. "Dev" "Avesto"da – ot, va, ba'zan to'zon tarzida ham qo'llanilganki, uni tush bilan bog'liq holda ham o'rganish mumkinligi ayonlashadi. Jumladan:

***tuksiz boshi, tuksiz qulog'i,
tuksiz yelaka, tuksiz bo'yni.
tuksiz oyoq, tuksiz dumi bor,
qop-qora ot qiyofasida..."[4.B.63.]***

Mana shu manbada anglashiladiki, ot qiyofasida kelayotgan "**dev**" obraziga munosabat, ta'rif bildirilar ekan, o'zbek xalq og'zaki ijodining ertak hamda dostonlari-yu, afsonalarida yuzaga kelgan obrazlar tizimining nechog'li haqiqatning o'zi ekanligini anglash mumkin bo'ladi. "Avesto"ning bizga ma'lumot berishicha, har bir obrazning mohiyatida bir yashirin sirlar mavjudligi ayon bo'la boshlaydi. Dunyo adabiyotining biz o'ylaganchalik mukammalligi, obrazlarning qandaydir kuchlar, ilohlar bilan to'yintirilishi, polifunksionallik masalasi tayin etadi. Ana shu tadrij esa, muayyan qatlamning reallashuviga imkon beradi. Dunyo adabiyotida "dev" va "yalmog'iz" obrazlarining yuzaga kelish sabab va oqibatlari turaflashib bormoqda. Ana shu ifodaviylikning konseptual ko'rinishi, idrok va umid ilinjida yashayotgan ibtidoiy qarashlarning yanada katta rivoj topishiga olib keladi.

Shuni qayd etish lozimki, "...ma'lum bo'ladiki, yalmog'iz obrazi dastlab matriarxat davrida paydo bo'lib, insonlarning homiysi, hosildorlikni ta'minlovchi ijobiy kuch, go'zallik ilohasi sifatida tasvirlangan. Bu davrda yaratilgan og'zaki ijod namunalari ayollarga barcha muammoni yechuvchi, har qanday baloni daf etuvchi qudratli kuch deb qaralgan. Insoniyat ongi o'sishi, jamiyatda erkaklarning o'rni va roli tobora oshib borishi natijasida matriarxat davri sekin-astalik bilan patriarxat davriga o'z o'rnini bo'shatib beradi. Endi og'zaki ijodda qudratli kuch egasi bo'lmish yalmog'iz obrazi davrlar silsilasida yangicha tasvirda asar tarkibida ko'rina boshladi. Ya'ni

ularning shakl-shamoyili, mazmun-mohiyati, tabiati, hayot tarzida tub burilish yuz berib, salbiy bo'yoqlarda ko'zga tashlana boshladi. Bosh qahramonni yo'ldan urish, adashtirish, yosh bolalarni (ayniqsa, o'g'il bolalarni), xotinlarni o'g'irlash, asir qilish yoxud ularni yamlamasdan yutish kabi tasvirlar hayot tarzining bosh mezoniga aylandi"[5.B.96.]. Haqiqatdan ham, xalq og'zaki ijodining kuchli va o'jiz obrazlarida ikki jihat muhimligi bor gap. Masalan, "dev"lar xazinani qo'riqlaydi, dehqonchilik qilishga ko'maklashadi, yovuz kuchlarga qarshi kurashadi, ezgulikni payhon qiladi, xullas u sujetda qanday vositada kelishiga qarab, turlanib, tuslanib boradi. Mana shu tuslanganlik o'ziga xos mantiq kasb etib, hayotning turli puchmoqlariga singib ketadi.

Folklorshunoslar antagonistlarning o'ziga xos xususiyati tasvirlangan o'rinlarni ham alohida formula ekanini e'tirof etishadi. O'zbek xalq ertaklarida bunday formulalar unchalik ko'p emas. Masalan, "Kenja botir" ertagida "maxluqning bo'yi bir qarich, soqoli o'n qarich ekan"ligi aytiladi. "Erkenja" ertagidagi maxluqning "portreti" ancha mukammal chizilgan: "Bo'yi sakson gaz, kallasi kapaday, tanasi tepaday, har qo'li panshaxaday, oyog'i dushaxaday, burni pakkinning qiniday, ko'kragida o'sgan juni o'ttiz serkaning qiliday, ko'zi zig'irning gulidaymish". "Bulbuli go'yo" ertagidagi shahzoda "bo'yi minordek, har kifti chinordek, og'zi g'ordek, ko'zi eski qopdek, burni misli tandirdek" bir narsani ko'rib qoladi.

"Xalq tasavvurida barcha yovuzliklarni tarqatuvchilar o'zga olamga, yot mamlakatlarga "narigi dunyo"ga mansub kuchlardir. Xalqlarning boshidan kechgan turli qonli urushlar, yovuzliklar ham ularning xayolot dunyosiga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmagan. Odamlar yovuz kuchlarni jirkanch, badbashara va beo'xshov maxluq timsolida ifodalagan. Shu tarzda folklorda grotex obrazlar tizimi yuzaga kelgan.

Folkloridagi g'ayritabiiy obrazlar biror mavjudot va voqelikning haqqoniy in'ikosi emas, bali qayta idrok va mushohada qilingan ijodiy in'ikosidir. Jahon folklorshunoslari, etnograflari, jumladan, J.Frezer va V.Ya.Propp xalq og'zaki ijodidagi antropomorfik obrazlarni hayvonlarning madaniylashtirilishi oqibatida paydo bo'lgan deb sharhlaydilar"[6.]. Binobarin, keltirilgan manbada shu narsa ayon bo'ladiki, janrlarning yuzaga kelish omillari ham, hayot haqiqatini murakkab qirralarini yanada o'ziga xos tarzda anglashga imkon berganligida ko'rinadi. Mana shu tamoyil dunyo folkloristikasida alohida bir mavqe kasb etadiki, badiiy adabiyotning ajralmas halqasi yanglig' katta epik planda ko'rinadi. Voqelik uch o'lchamli olam kecha, bugun, ertaga tarzida namoyon bo'ladi. Buni teran tushungan o'quvchi mifologik vaziyatning turlanib borishiga imkon tug'diradi. Dunyoning o'zgaruvchan qiyofasi, miflar negizida reallashadi. Qo'ruv va hadik mifologik qatlam ichida yanada oydinlashib, o'quvchining dunyo haqidagi tasavvurlarini kengayishiga olib keladi. Mana shu xarakterlar har bir davr miqyosiga uyg'unlashib borarkan, odamlarning taqdiriga ham o'zgartirish kirita boradi. Tog'lar, daralar, daryolar bo'ylarida yashovchi qabilalar esa qandaydir quvonchli kunlarni ham, qayg'uli damlarini ham o'zlarining tasavvur olamida boyitib borganlar. Shu yerda devlar, yalmog'izlar ham syujetni yuzaga keltirishda muhim rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Эшонқулов Ж. Фолклор: Образ ва талкин. – Қарши. "Насаф". 1999. –Б. 5.
2. Жуманиёзов Б. Ўзбек халқ эпосида ялмоғиз образи. Филол. фанлари номз...дис. –Тошкент, 1996. – Б. 46.
3. Кўрсатилган адабиёт, Ж.Эшонқулов. –Б.9.
4. "Авесто". –Т: Ўзбекистон. 1993. –Б.63.
5. Шукурова З. "Қиссаси Рабғузӣй"да фольклор аңъаналари. Филол.фан.фалсафа док.дисс. –Т: 2019. –Б.96.
6. <https://oyina.uz/kiril/article/730>

UDC 811

THE PLACE OF CONTRASTIVE LINGUISTICS IN THE PARADIGM OF LINGUISTIC SCIENCES

Sh.T. Niyozova, teacher, Navoi State University, Navoi

Annotatsiya. Kontrastiv lingvistika sohasining tilshunoslik fanlari paradigmasidagi o'rni kengroq nuqtai nazardan ko'rilganda, turli tillar va ularning struktura, semantika va funktsional elementlari o'rtasida ko'priq vazifasini bajaradi. Ushbu maqolada kontrastiv lingvistikaning tilshunoslikning kengroq doirasidagi o'rni, uning interdisciplinar xususiyati va fonologiya, sintaksis,

semantika, sotsiolingvistika, psixolingvistika kabi boshqa sohalar bilan bog'liqligi ko'rib chiqiladi. Tillar o'rtasidagi lingvistik kontrastlarni o'rganish, umumiy tilshunoslik printsiplari va tilga xos hodisalarni chuqurroq tushunishni ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: "kognitiv lingvistika", "kommunikativ lingvistika", "sotsiolingvistika", "psixolingvistika", "neyrolingvistika", "kompyuter lingvistika", "lingvodidaktika", "lingvokulturologiya", "etnolingvistika", "paralingvistika", "neo lingvistika", "pragmatika", "onto lingvistika", "antroposentrik lingvistika" va "kontrastiv lingvistika".

Аннотация. Рассмотрение области контрастивной лингвистики играет важную роль в более широкой парадигме лингвистических наук, выполняя функцию моста между различными языками и их структурными, семантическими и функциональными элементами. В данной статье исследуется место контрастивной лингвистики в более широком контексте лингвистики, подчеркивается её междисциплинарный характер и связь с другими подотраслями, такими как фонология, синтаксис, семантика, социолингвистика и психолингвистика. Изучение лингвистических контрастов между языками способствует более глубокому пониманию универсальных лингвистических принципов и специфических для каждого языка явлений.

Ключевые слова: "когнитивная лингвистика", "коммуникативная лингвистика", "социолингвистика", "психолингвистика", "нейролингвистика", "компьютерная лингвистика", "лингводидактика", "лингво культурология", "этнолингвистика", "паралингвистика", "нео лингвистика", "прагматика", "онто-лингвистика", "антропоцентрическая лингвистика" и "контрастивная лингвистика".

Abstract. A look at the field of Contrastive Linguistics plays a significant role in the broader paradigm of linguistic sciences, serving as a bridge between various languages and their structural, semantic, and functional elements. This paper explores the place of Contrastive Linguistics within the larger framework of linguistics, highlighting its interdisciplinary nature and its connection to other subfields, such as phonology, syntax, semantics, sociolinguistics, and psycholinguistics. The study of linguistic contrasts between languages enables a deeper understanding of universal linguistic principles and language-specific phenomena.

Key words: "cognitive linguistics," "communicative linguistics," "sociolinguistics," "psycholinguistics," "neurolinguistics," "computational linguistics," "lingvo didactics," "linguo culturology," "ethnolinguistics," "paralinguistics," "neo linguistics," "pragmatics," "onto linguistics," "anthropocentric linguistics," and "contrastive linguistics."

Introduction. Since the mid-20th century, one of the significant social events that has profoundly changed society is the process of globalization. This process is characterized by the relentless acceleration of scientific, technical, and technological development, as well as its expansion across the entire Earth. It is having a serious impact on all areas of human life. As the First President of the Republic of Uzbekistan stated, "Globalization, first and foremost, means an unprecedented acceleration of the pace of life." The main reason for the rapid and deep integration of globalization into our daily lives is that today, the development and prosperity of any state are increasingly interconnected not only with its immediate and distant neighbors but also with other regions and areas on a global scale. It is not difficult to understand that no country can remain outside of this process. Globalization affects every aspect of the state and society. In this process, intercultural communication practices in modern society are also being implemented at a rapid pace. As a result, the volume of socially and scientifically significant information in various languages around the world is increasing. This process naturally influences linguistics as well, and the intensification of globalization leads to more intense linguistic interactions. Since this process continues uninterrupted, it does not recognize any boundaries or restrictions, as it is based on the objective laws of societal development needs. Today, Uzbekistan's rightful place in the global community and its alignment with the times have led to a rapid increase in information exchange in both Uzbek and foreign languages in our country. As a result, there has been a growing demand for learning foreign languages and for rapid and quality translation. This, in turn, has made it essential to study the Uzbek language

in contrast with various foreign and local languages. Identifying the differences between languages and using them effectively in the process of language teaching helps prevent potential mistakes in the language being learned and also avoids various negative phenomena in intercultural communication. By the end of the 20th century, new directions and approaches began to emerge in world linguistics, Turkology, and Uzbek linguistics. In response to societal needs, new fields emerged in science. "Since the 1980s, the paradigm of scientific research has changed. Previously, fundamental sciences introduced theoretical ideas into practice, prioritizing the principle of 'from theory to practice.' However, nowadays, in many cases, the reverse is true: the development of certain technologies defines the direction of theoretical research." Linguistics began to shift from a system-structural paradigm to an anthropocentric paradigm. While the focus of system-structural linguistics was primarily on pure linguistic issues, research in the anthropocentric direction centers on the relationships between language and its user, the mechanisms of speech production, the role of language in society, language and culture, and the national characteristics of language. These areas of research not only deal with the internal laws of language development but also with external influences, such as extralinguistic factors. As a result, new fields have emerged within linguistics. These include "cognitive linguistics," "communicative linguistics," "sociolinguistics," "psycholinguistics," "neurolinguistics," "computational linguistics," "lingvo didactics," "linguo culturology," "ethnolinguistics," "paralinguistics," "neo linguistics," "pragmatics," "onto linguistics," "anthropocentric linguistics," and "contrastive linguistics." These fields are relatively new in Uzbek linguistics, and although some related research has emerged, these efforts cannot be considered sufficient. In particular, issues of psycholinguistics and contrastive linguistics have not been adequately addressed in Uzbek linguistics. For instance, contrastive linguistics has not been sufficiently studied not only in Uzbek linguistics but also in world linguistics. The incomplete formation of the subject matter of contrastive linguistics also confirms this. Although contrastive linguistics is considered a relatively new field of study, the comparison of languages has existed since ancient times, when humans were forced to interact with speakers of other languages. For example, as noted by the English scholar J.K. Catford, language comparison "began after the Babylonian confusion."

Analysis of literature on the topic. According to Russian linguist I.P. Susov, the practical comparison of languages began in ancient times. For example, in Babylon, Assyria, and the Hittite kingdoms, Sumerian, Akkadian, and Hittite languages were compared at the lexical level. Ancient Indian linguists compared certain phenomena in the Vedic, Sanskrit, and Prakrit languages. In the Middle Ages, Latin and Ancient Greek were compared with the national languages of Europe at the grammatical level. N. Yartseva, when expressing her opinion on this, emphasized that "the first researchers who dealt with the comparison of languages were translators." For linguists, the special grammar-related lists created in ancient Mesopotamia at the end of the third millennium BC are of interest. These lists consisted of two columns: the first column contained Sumerian texts, and the second column contained their Akkadian translations. The dictionaries contained information on the variation of words, conjunctions, pronouns tables, short sentences with pronouns, fixed phrases, verb conjugations, and the translation of grammatical terms. The famous Indian linguist Panini, in his Sanskrit grammar titled *Ashtadhyayi*, compared certain aspects of Sanskrit, Vedic, and Prakrit languages. In the 4th century AD, the Greek scholar Macrobius wrote a work titled "On the Similarities and Differences between Greek and Latin Verbs" in Ancient Rome. In it, the verb categories of Greek and Latin were compared. This is the only work that has survived from ancient linguistics dedicated to comparative grammar. In the 11th century, Mahmud Kashgari created a comparative grammar of Turkic languages, but European scholars did not become familiar with this scientific heritage until the first quarter of the 20th century. Between the 16th and 18th centuries, significant work was carried out in the description of various languages and the collection of language facts. The Europeans' encounter with the Sanskrit language played a significant role in the development of the comparative method. The similarity between the European languages and the ancient language of India, which was far from Europe, amazed everyone. The first information about Sanskrit was obtained by Europeans from the Italian traveler Filippo Sossedi, who lived in India from

1583 to 1588. After getting acquainted with the Indian language, he reported the presence of common, related words in Sanskrit and Italian. The Dutch linguist Joseph Justus Scaliger, in his 1599 book *Observations on Europeans*, classified European languages into 11 groups, including Slavic, Germanic, Romance, and Greek groups. M.V. Lomonosov demonstrated the kinship of Russian, Latvian, Greek, Latin, and Germanic languages. Additionally, Lomonosov suggested that related languages emerged from a common, ancient language. William Jones' activities also hold particular significance in the study of comparative linguistics. In 1784, he founded the Asiatic Society with the aim of studying the languages and cultures of the peoples of India. In 1786, his famous lecture *Asiatic Researches* was published. In it, Jones outlined the main rules of comparative grammar for Indo-European languages. However, these rules were not proven through the analysis of grammatical and phonetic structures. Nevertheless, his ideas led to a growing interest among scholars in Sanskrit, the kinship of Indo-European languages, and their origins. In 1808, the German scholar Friedrich Schlegel published his famous work *On the Language and Wisdom of the Indians*. Schlegel studied the kinship of Sanskrit with Latin, Greek, Germanic, and Persian languages, both lexically and grammatically. He believed that Indo-European languages originated from Sanskrit. The term "comparative grammar" was first used in Schlegel's work. This book, which described various aspects of ancient Indian culture, philosophy, and literature, widely promoted the idea of comparative study of Indo-European languages. At the beginning of the 19th century, through the publication of several works and dictionaries on Sanskrit grammar, European scholars became familiar not only with the phonetics and grammar of Sanskrit but also with the ideas of ancient Indian linguists who had described their languages in a precise and detailed manner.

Research Methodology. Although experiments in language comparison began in ancient times, the scientific study of different languages from a contrastive perspective only truly began to develop in the second half of the 20th century. In the development of contrastive linguistics in world linguistics, scholars such as R. Lado, S. Bally, E. Coseriu, K. James, V. Skalička, R. J. Di Pietro, C. A. Ferguson, and G. Nickel have made significant contributions. The main theoretical research in this field can be seen in the works of prominent linguists such as I. A. Baudouin de Courtenay, L. V. Shcherba, A. V. Fedorov, V. N. Yartseva, V. G. Gak, and U. Weinreich. Currently, the issues of contrastive linguistics are being studied by scholars such as I. A. Sternin, V. B. Kashkin, A. L. Zelenetsky, Z. G. Gergieva, L. K. Bayramova, and others.

In Turkology, including Uzbek linguistics, the study of languages through comparison began in the 11th century with Mahmud Kashgari's *Devon-u lug'atit-turk* and in the 15th century with Alisher Navoi's *Muhokamatul lug'atayn*. Mahmud Kashgari compared Turkic languages from one family, highlighting their common and distinctive features, while Alisher Navoi compared Turkic and Persian languages from different language families and systems. A. Nurmanov acknowledges Alisher Navoi as the "father" of contrastive linguistics and Mahmud Kashgari as the founder of comparative-historical linguistics in his views. Comparative-historical linguistics studies languages from a diachronic perspective and is characterized by its main task of reconstructing the common ancestor of languages. In Mahmud Kashgari's views, alongside the comparative-historical approach to analyzing language facts, we can also see analyses specific to contrastive linguistics. In his work *Muhokamatul-lugatayn*, Alisher Navoi brought forward issues of contrastive linguistics by comparing Turkic and Persian languages at the lexical level.

In the 20th century, Uzbek linguistics saw scholars such as J. Buronov, U. Yusupov, G. Hashimov, T. Bushuy, and their followers develop theories on language typology and contrastive linguistics. U.K. Yusupov studied the ongoing research from a statistical perspective, and according to data from 2006, there were 37 studies on English-Uzbek languages, 1 study on English-Russian, 1 study on English-German-Russian, 5 studies on English-Uzbek-Russian, 20 studies on Russian-Uzbek, 1 study on Russian-Kazakh, 4 studies on German-Uzbek, 2 studies on German-Karakalpak, 7 studies on French-Uzbek, and 8 studies on Uzbek-Turkic, totaling 86 research projects. From the scientific statistics presented by U.K. Yusupov, it can be understood that research in English and Uzbek languages occupies the top positions in terms of weight in the ranking of studies conducted. However, no information is provided regarding the research conducted in the Uzbek and Tajik

languages. Yet, in the studies by E.D. Polivanov, F. Abdullah, U. Tursunov, V.V. Reshetov, K. Yusupov, B. Bafaev, and H. Ghulomov, valuable insights into the common and distinct aspects of Uzbek and Tajik languages can be seen.

Analysis and Results. When we analyze the research conducted from 2007 to the present from a statistical perspective, it is clear that 10 studies were conducted on comparing English and Uzbek languages, 3 studies on French and Uzbek languages, 2 studies on Russian and Uzbek languages, 2 studies on Uzbek and Turkish languages, 1 study on Uzbek and Tajik languages, 1 study on French, Uzbek, and Russian languages, and 1 study on English, Uzbek, Russian, and Karakalpak languages. In these studies, phonetic, lexical, morphological, and syntactic units of the languages under study, as well as their structural-semantic, functional, ethnocultural, sociolinguistic, psycholinguistic, and linguocultural characteristics, were analyzed. However, at the same time, it is necessary to clarify the scope of contrastive linguistics and define its content more precisely. In our opinion, as a criterion for determining the new scope, Ferdinand de Saussure's associative theory should be taken as the foundation. This is because the contrastive features of two or more languages are determined according to distinctive signs in the structure of the scientific paradigm. This is related to the concept of language level models. The associative unit forms the specific paradigm of the language model. Therefore, under the influence of the "language level model," the field of contrastive linguistics has formed. In the new scope, contrastive grammar, contrastive phonetics and phonology, contrastive lexicology, and other such directions are consolidated. In the 1960s-1970s, contrastive research significantly developed in various countries around the world. In countries such as the USA, Germany, Poland, Yugoslavia, and Romania, special centers were established to coordinate the development of contrastive linguistics. An example of the first wave of such research is the publication of the scientific journal "Contrastive Structure Series" in 1962 in the USA, aimed at comparing English with other languages. It primarily focused on comparing English with French, German, Italian, Russian, and Spanish. Later, several European projects emerged. In all of these projects, it is emphasized that the analysis method is consistent and that the analysis direction should be oriented based on the second language being studied, not the first. Despite the growing number of research and studies in contrastive linguistics, debates regarding the scope, subject, and research methods of this field continue to this day. In scientific literature, various opinions are expressed regarding the scope, research objects, and subjects of contrastive linguistics. V.N. Yartseva points out that the scope of contrastive research in world linguistics is not clearly defined, and there is no clarity regarding the relationship between contrastive linguistics and other areas of linguistics. Indeed, defining the research object of contrastive linguistics is very important. In scientific literature, it is often difficult to distinguish the term "contrastive linguistics" from fields like comparative-historical, typological, and comparative linguistics. Even regarding the naming of this field, there are differing views. Along with the term "contrastive linguistics," the terms "confrontative linguistics" and "comparative linguistics" are also used in parallel, which is a clear example of this. V.N. Yartseva refers to the use of these three terms as synonyms and explains the reason for using "contrastive linguistics" due to its focus on the contrastive aspects of the languages being compared, rather than their general features.

Conclusion. The goal of contrastive research is not to analyze the similarities and differences in the underlying systems of languages, but to identify the similarities and differences between linguistic units in one language and their potential equivalents in the second language based on their semantic and functional characteristics. Identifying the differences is crucial, as similarities tend to emerge "automatically." The analysis of the history of contrastive research shows that contrastive linguistics is emerging as a distinct branch within the structure of linguistic science. It has its own research objects and units, and compares languages only in a synchronic aspect. The scientific research conducted in this field indicates that new scientific studies in contrastive linguistics should be carried out within the scope of language levels and units.

REFERENCES:

1. Yusupov, U.K. Contribution of Uzbekistan linguists to the development of comparative linguistics // Current issues of linguistics (Collection of scientific articles) III – Tashkent, 2006. Pp. 22-26.

2. Polivanov, E.D. Russian grammar in comparison with the Uzbek language. – Tashkent: Fan, 2007. – 182 pages; Abdullaev, F. How does language develop? – Tashkent: Fan, 1972; Tursunov, U., Urinboev, B., Aliyev, A. History of the Uzbek literary language. – Tashkent: O'kituvchi, 1995. – 264 pages; Yusupov, K. The mutual influence of the Uzbek and Tajik languages – Tashkent, 1974. – 116 pages; Gulyamov, Kh. Uzbek-Tajik language connections – Tashkent, 1983. – 168 pages; Rakhmonberdiyev, K. Uzbek language contacts – Tashkent: Fan, 1989. – 92 pages;

3. Ashurov, Sh.S. Typology of predicates in English and Uzbek languages. Philol. sci. PhD dissertation... abstract. – Tashkent, 2007. – 24 pages; Mirsanov, G.K. Actional and aspectual features of motion verbs in English and Uzbek languages. Philol. sci. PhD dissertation. – Samarkand, 2009. – 155 pages; Jumabaeva, Zh.Sh. Lexical and stylistic gradonomy in Uzbek and English languages. Philol. sci. doc.

UO'K [800.86:347.97]:001.8

SUD DISKURSI TADQIQI VA UNING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

T.J.Nizomova, o'qituvchi, Renessans Ta'lim Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Sud nutqining lingvistik xususiyatlari huquqiy muloqotda aniqlik, rasmiylik va standartlashtirishni ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Ushbu tadqiqotda sud jarayonidagi nutqning rasmiy va standartlashgan til, murakkab sintaksis, maxsus terminologiya hamda pragmatik jihatlari o'rganiladi. Nutq strategiyalari, xususan, savollarni shakllantirish va dalillarni taqdim etish usullari sud qarorlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot, shuningdek, sud zalidagi pragmatik mulohazalarning ahamiyatini yoritadi.

Kalit so'zlar: Sud diskursi, lingvistik xususiyatlar, rasmiylik, standartlashtirilgan til, sintaktik tuzilmalar, pragmatika.

Аннотация. Лингвистические особенности судебного дискурса играют важную роль в обеспечении ясности, формальности и стандартизации юридической коммуникации. В данном исследовании рассматриваются формальный и стандартизированный язык, сложный синтаксис, специализированная терминология и прагматические аспекты судебного языка. Стратегии дискурса, в частности, формулирование вопросов и методы представления доказательств, оказывают значительное влияние на судебные решения. Исследование также подчеркивает важность учета прагматических аспектов в судебных процессах.

Ключевые слова: судебный дискурс, лингвистические особенности, формальность, стандартизированный язык, синтаксические структуры, прагматика.

Abstract. The linguistic features of courtroom discourse play an important role in ensuring clarity, formality, and standardization in legal communication. This study examines the formal and standardized language, complex syntax, specialized terminology, and pragmatic aspects of courtroom language. Discourse strategies, in particular, the formulation of questions and the methods of presenting evidence, have a significant impact on court decisions. The study also highlights the importance of pragmatic considerations in the courtroom.

Keywords: Courtroom discourse, linguistic features, formality, standardized language, syntactic structures, pragmatics.

Sud jarayonlari insoniyat tarixining ajralmas qismi bo'lib, ular adolatni qaror toptirish, jamiyat farovonligi va qonun ustuvorligini ta'minlashning poydevori bo'lib xizmat qiladi. Tabiiyki, ushbu jarayonlarni amalga oshirishda til asosiy vosita hisoblanib, fikr almashish, muhokama qilish, dalillardan foydalanish va qaror qabul qilish imkonini beradi. Og'zaki va yozma muloqot shakllarini o'z ichiga olgan sud nutqi sud jarayonining turli ishtrokchilar, shu jumladan, sudyalalar, advokatlar, guvohlar va boshqa ishtrok etuvchilar tomonidan qo'llaniladigan maxsus tilni tashkil etadi. Shu sababli, sud nutqini lingvistik tadqiq etish nafaqat huquqiy jarayonlarning samaradorligi va adolatlilikini oshiradi, balki barcha ishtrokchilar o'rtasida yanada aniq va samarali muloqotni ta'minlaydi. Sud zalidagi o'zaro muloqotlarda qo'llaniladigan lingvistik strategiyalar va tuzilmalarni o'rganib, tadqiqotchilar yanada adolatli sud tizimini o'rnatishga hissa qo'shadilar.

Jahon tilshunosligida sud diskursini o'rganish asosan yuridik tilni o'rganish bilan birgalikda olib boriladi va bu bo'yicha ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan. Masalan, Piter Tiersma yuridik tilning lingvistik xususiyatlarini o'rganib, uning murakkab sintaktik tuzilmalari va maxsus leksikasi

haqida batafsil ma'lumot bergan. Uning "Yuridik til" (*Legal Language*, 1999) asari yuridik tilning kelib chiqishi, rivojlanishi va uning zamonaviy jamiyatdagi o'rnini tahlil qiladi.[1]

Shuningdek, Larri Solan (Lawrence Solan) yuridik tilning psixolingvistik jihatlarini o'rganib, sud jarayonlarida tilning qanday ta'sir ko'rsatishini tahlil qilgan. Uning "Sudyalar tili" (*The Language of Judges*, 1993) asari sudyalarning qaror qabul qilish jarayonida tilning o'rnini yoritadi.[2]

Shu bilan birga, Jon Gibbons (John Gibbons) yuridik til va sud diskursini sotsiolingvistik nuqtai nazardan o'rganib, sud jarayonlarida til va hokimiyat munosabatlarini tahlil qilgan. Uning "Sud tilshunosligi: Adliya tizimida tilga kirish" (2003) asari ushbu sohada muhim tadqiqotlardan biridir.

Avstraliyalik tilshunos olim Jon Gibbons o'z tadqiqotlarida yuridik til va sud diskursini sotsiolingvistik nuqtai nazardan o'rganib, sud jarayonlarida tilning hokimiyat bilan bog'liq jihatlarini tahlil qilgan. U adliya tizimida tilning qanday ishlatilishini o'rganish orqali sud jarayonlarida muloqotning ta'sirchanligini va undagi quvvat dinamikasini yoritgan. Gibbonsning "Sud tilshunosligi: Adliya tizimida tilga kirish" (2003) nomli asari bu sohada muhim o'rin tutadi. Ushbu kitob, sud jarayonlarida tilning ijtimoiy va qonuniy ma'nodagi roli bo'yicha chuqur tadqiqotlarga asoslangan holda, sud tilshunosligi yo'nalishining rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shgan.[3]

Sud nutqini o'rganish huquq va tilshunoslik chorrahasida joylashgan bo'lib, huquqiy jarayonlar va odamlarning muloqoti haqida qimmatli tushunchalarni taqdim etadi. Sud tizimidagi lingvistik tuzilmalarni chuqurroq tushunish huquqiy shaffoflik, foydalanish imkoniyati va adolatlilikni oshiradi va natijada yanada samarali huquqiy tizimga hissa qo'shadi.

Rus tilshunosi Olga Leonidovna Kurgaeva o'z tadqiqotida yuridik diskursning xususiyatlari batafsil yoritilib, ushbu ilmiy fenomenning turli xil ta'riflari keltirilgan. Unda "Qonun" va "Yuridik huquqlar" tushunchalariga misollar berilgan, advokatning til faoliyatiga oid didaktik parametrlari ko'rsatib o'tilgan hamda advokat nutqida eng ko'p qo'llaniladigan dalillar taqdim etilgan. Maqolada ta'limiy dialog chet tilini (til materialini) o'zlashtirish vositasi sifatida ham, chet tilidagi o'quv jarayonini tashkil qilish shakli sifatida ham xizmat qilishi, shuningdek, nutq faoliyatining turlaridan biri sifatida qaralishi isbotlangan.[4]

O'zbek tilshunosligida ham yuridik til va sud diskursini o'rganish bo'yicha bir qator tadqiqotlar amalga oshirilgan. Sh.I. Kuchimov va Q. Muydinov o'zbek tilshunosligida yuridik til bo'yicha muhim tadqiqotlar olib borgan olimlardir. Ularning ishlari yuridik terminologiya, huquqiy matnlarning lingvistik xususiyatlari va huquqiy diskurs, sud tili leksikasi kabilarning tahliliga bag'ishlangan.

Sh.I. Kuchimov yuridik tilning leksik-semantik xususiyatlarini o'rganib, huquqiy atamalarning shakllanishi va rivojlanishiga e'tibor qaratgan. U o'zining tadqiqotlarida yuridik terminlarning milliy va xalqaro huquqiy tizimlardagi o'ziga xosliklarini tahlil qilgan. Shuningdek, Kuchimov huquqiy matnlarning tarjimai va yuridik tilning standartlashtirilishi masalalariga ham e'tibor bergan.[5]

Q. Muydinov esa asosan sud nutqi leksikasi va uslubiy xususiyatlari bo'yicha tadqiqot olib borgan. U o'z ishlariida sud jarayonlaridagi nutqiy muloqotning lingvistik xususiyatlarini chuqur tahlil qilgan. Muydinov sud jarayonida ishlatiladigan leksika, ularning kontekstual ma'nolari, huquqiy terminologiya va sud nutqining kommunikativ funktsiyalarini o'rganishga katta e'tibor qaratgan.[6]

Yuqoridagi tadqiqotlardan kelib chiqqan holda, sud diskursidagi rasmiylik, huquqiy terminologiya, nutq strategiyalari hamda pragmatik jihatlarini uning asosiy lingvistik xususiyatlari deb keltirishimiz mumkin.

Sud nutqining belgilovchi xususiyatlaridan biri uning yuqori darajada **rasmiy va standartlashtirilganligidir**. Sud ishlari huquqiy me'yorlar doirasida faoliyat yuritishini hisobga olsak, qo'llanilayotgan til aniq, tuzilgan, og'zaki iboralardan xoli bo'lishi kerak. Bu rasmiyatchilik huquqiy hujjatlarda, sud qarorlarida, huquqshunoslar, jumladan, sudyalor, advokatlal va prokurorlarning nutqida yaqqol namoyon bo'ladi. Standartlashtirilgan yuridik tildan foydalanish huquqiy talqin va qo'llashda izchillikni ta'minlaydi.

Bundan tashqari, sud tili ko'pincha **murakkab sintaktik tuzilmalarni va maxsus lug'atni** o'z ichiga oladi, bu oddiy odamlar uchun tushunishni qiyinlashtiradi. Uzun va murakkab jumalalar, arxaik iboralar bilan birgalikda ko'pincha qonuniy kuch va aniqlikni yetkazish uchun ishlatiladi. Ushbu lingvistik murakkablik huquqiy qat'iylikni qo'llab-quvvatlashga xizmat qilsa-da, u foydalanish

imkoniyati bilan bog'liq muammolarni ham keltirib chiqaradi, chunki huquqiy tajribaga ega bo'lmagan shaxslar huquqiy matnlarning oqibatlarini to'liq tushunish uchun kurashishlari mumkin.

Sud nutqining asosiy jihati **yuridik terminologiyadan** keng foydalanishdir. Yuridik atamalar huquqiy kontekstda aniq va bir ma'noga ega bo'lib, huquqiy tamoyillar va qarorlarning aniq ifodalanishini ta'minlaydi. Masalan, "da'vogar", "javoblanuvchi", "dalil", "isbot yuki" va "kerakli jarayon" kabi atamalar o'zlarining kundalik qo'llanilishidan farq qiladigan aniq huquqiy ma'nolarga ega. Yuridik atamalarni noto'g'ri talqin qilish yoki noto'g'ri ishlatish sud qarorlari natijalariga ta'sir qiluvchi jiddiy huquqiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Yuridik mutaxassislar, jumladan, sudyalari, advokatlar va prokurorlar noaniqlikning oldini olish va sud jarayonining halolligini ta'minlash uchun belgilangan huquqiy ta'riflarga sinchkovlik bilan amal qiladilar. Bundan tashqari, vaqt o'tishi bilan huquqiy terminologiyaning evolyutsiyasi jamiyat va qonunchilikdagi o'zgarishlarni aks ettiradi, sud nutqining dinamik xususiyatini ko'rsatadi. Huquqiy atamalarining aniq qo'llanilishi sud jarayonlarining huquqiy jamiyatda adolatli va tushunarli bo'lishini ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega.

Sud jarayoni ishtirokchilari huquqiy maqsadlarga erishish uchun turli **nutq strategiyalaridan** foydalanadilar, ayniqsa ishontirish hal qiluvchi rol o'ynaydigan qarama-qarshi huquqiy tizimlarda. Advokatlar va prokurorlar o'z mijozlarini himoya qilish, qarama-qarshi dalillarga qarshi chiqish va sud qarorlariga ta'sir qilish uchun ritorik usullardan foydalanadilar. Savollarni shakllantirish, masalan, sud zalidagi nutqning strategik jihati, ayniqsa guvohlarni so'roq qilish paytida. Advokatlar guvohni aniq javobga yo'naltirish uchun etakchi savollardan foydalanishi yoki guvohlikning ishonchliligini buzish uchun o'zaro so'roq usullarini qo'llashi mumkin. Bundan tashqari, dalillarni strategik taqdim etish sud nutqining asosiy tarkibiy qismidir. Yuridik vakillar potentsial zarar etkazadigan ma'lumotni yumshatib, ijobiy faktlarni ta'kidlash uchun o'z dalillarini tuzadilar. Dalillarni taqdim etish va shakllantirish tartibi sud qarorlari va hukmlariga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bundan tashqari, sudyalari sud zalidagi nutqni tartibga solishda, argumentlar huquqiy parametrlar doirasida qolishi va protsessual adolatni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Sud jarayonlari asosan muloqot va kontekstdagi ma'no bilan chambarchas bog'liq bo'lganligi sababli, ularning pragmatik xususiyatlari va tahlili alohida ahamiyatga ega hisoblanadi. Pragmatika, tilshunoslikning kontekstdagi ma'no bilan bog'liq bo'limi, sud nutqida hal qiluvchi omil sanaladi. Yuridik tilning talqini so'zma-so'z ta'riflardan tashqari, ma'noga ta'sir qiluvchi vaziyat va kontekstual omillarni qamrab oladi. Sud zalida bir xil ibora yuridik kontekstga qarab turlicha talqin qilinishi mumkin. Masalan, *"Men buni qildim"* degan gap sud jarayonida aybni tan olish vazifasini o'tashi mumkin, har kungi suhbatda esa oddiygina topshiriq bajarilganligini ko'rsatishi mumkin.

Sud nutqining lingvistik xususiyatlari huquqiy muloqotni shakllantirish, protsessual adolatni ta'minlash va huquqiy matnlarni to'g'ri talqin qilishga yordam berishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Rasmiylik va standartlashtirilgan til sud jarayonining ravshanligi va vakolatiga hissa qo'shadi, yuridik terminologiya esa huquqiy dalillarda aniqlikni ta'minlaydi. Sud tizimidagi lingvistik tuzilmalarni chuqurroq tushunish huquqiy shaffoflik, foydalanish qulayligi va adolatligini oshiradi va natijada yanada samarali huquqiy tizimga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Legal Language, Peter M. Tiersma, University of Chicago Press, 1999.
2. <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/L/bo3684176.html>
3. Gibbons, J. (2003). Forensic Linguistics: An Introduction to Language in the Justice System.
4. <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-yuridicheskogo-diskursa-i-ego-didakticheskie-parametry>
5. <http://yurilingvistika.ukit.me/darslik>
6. Муйдинов Қ.А. Ўзбек тили суд нутқи лексикаси. Филология фанлари бўйича фалсафа фанлари доктори...диссертацияси. - Т.:2019.
7. <https://www.wiley.com/enus/Forensic+Linguistics%3A+An+Introduction+to+Language+in+the+Justice+System-p-9780631212478>
8. <https://www.researchgate.net/publication/367412003>

AN'ANAVIY XITOIY TABOBATI ATAMALARINI INGLIZ TILIGA TARJIMA QILISHDAGI MUAMMOLAR

Y.I. Nurmatov, katta o'qituvchi, Oriental university, Toshkent

Annotatsiya. So'nggi o'n yilliklarda Xitoy tibbiyotining mashhurligi oshishiga qaramay, xitoy tibbiyot bilimlarini g'arbga uzatishda birlamchi xitoy manbalariga lingvistik kirishning darajasi pastligi muammolari, jumladan, past darajali tarjima va standartlashtirilgan ingliz terminologiyasining yo'qligi hali ham to'siq bo'lmoqda. Terminologik muammoga e'tibor qaratgan holda, ushbu tadqiqot, terminologik o'zgaruvchanlik tasodif mahsuli emas ekanligini ko'rsatadi, chunki g'arbda xitoy tibbiyotining rivojlanishi haqida tubdan boshqacha maqsadlarni aks ettiradi.

Kalit so'zlar: tibbiy tushunchalar, yin-yan (阴阳), ideogrammalar, chi (qi) (气) (hayot quvvati) va dao (dào) (道) (yo'l), xitoy tibbiy tushunchalari, ingliz va xitoy terminologiyasi, standartlashtirish.

Аннотация. Несмотря на растущую популярность китайской медицины за последние десятилетия, проблемы передачи знаний о китайской медицине на Запад сохраняются из-за ограниченного лингвистического доступа к первоисточникам, включая низкое качество переводов и отсутствие стандартизированной английской терминологии. Обращаясь к проблеме терминологии, данное исследование показывает, что терминологическая вариативность не является случайной, а отражает принципиально разные цели развития китайской медицины на Западе.

Ключевые слова: медицинские концепции, инь-янь (阴阳), идеограммы, ци (qi) (气) (жизненная энергия), дао (dào) (道) (путь), китайские медицинские концепции, английская и китайская терминология, стандартизация.

Abstract. Despite the increasing popularity of Chinese medicine over the past decades, challenges in transmitting Chinese medical knowledge to the West remain due to limited linguistic access to primary Chinese sources, including poor-quality translations and the lack of standardized English terminology. By addressing the terminological issue, this research demonstrates that terminological variability is not merely accidental but reflects fundamentally different objectives regarding the development of Chinese medicine in the West.

Keywords: medical concepts, yin-yang (阴阳), ideograms, chi (qi) (气) (life energy), dao (dào) (道) (the way), Chinese medical concepts, English and Chinese terminology, standardization.

Bir tomondan g'arb dunyosida xitoy tabobat tarjimasi AXTga ya'ni an'anaviy xitoy tabobatining tarqalishi ortib borayotgani va ingliz tilining bu yo'lda asosiy ilmiy aloqa roli hisoblansa va boshqa tomondan xalqaro almashinuv va xitoy tilining tibbiy tushunchalari ingliz terminologiyasida aniqlik va standartlashtirish zaruratiga olib keldi. Xitoy tibbiyot tilining murakkabligi ideogrammalarning¹ son-sanoqsiz miqdori tufayligina emas, balki birinchi navbatda ularning to'g'riligini talqini va falsafiy asoslari qaysiki an'anaviy xitoy tabobati asoslanib tilshunoslar, tarjimonlar va shifokorlar o'rtasida bir qancha bahs-munozaralarga sabab bo'ldi. Asosiy masalalardan biri xitoy tilidan tarjimada qo'llanilishi kerak bo'lgan ingliz tili atamalar yondashuv bilan bog'liq. Aniqrog'i, manba'ga yo'naltirilgan ayniqsa yangi kirib kelgan tarjimalaridan foydalanadigan adabiyotlar, asl xitoy tushunchalarining yaxlitligi va ularga kirib kelganda mahalliy xalqning mahsus so'zlarga hurmat qilishlari da'vo qilinadi. Boshqa tomondan, maqsadga yo'naltirilgan usul, qaysiki asosan xitoy tushunchalarining asosli g'arbiylashuvi bo'lib, ana'anaviy xitoy tabobatini xalqaro tibbiyot hamjamiyatini tushunish uchun osonlashtiradi.

¹ Ushbu tadqiqotda xitoy tili eng ko'p ishlatiladigan yozuv tizimi bo'lgan Pīnyīn tilida ko'rib chiqiladi. Standart xitoy tilini romanizatsiya qilish. U Xitoy Xalq Respublikasi (XXR) -qo'mitasidagi hukumat qo'mitasi tomonidan ishlab chiqilgan va Tayvanda 2009 yil 1 yanvardan boshlab rasmiy romanizatsiya tizimiga aylandi. Ushbu tadqiqotda Pīnyīn atamaları tegishli ideogrammalari yonida eslatib o'tiladi qayerda zarur bo'lsa. Ushbu ishda foydalanilgan korpus ixtisoslashtirilgan tibbiy lug'atlar tavsiyalar bilan ifodalanadi.

Ish uchta asosiy qismga bo'lingan. Birinchi qismda so'zma-so'z tarjima o'rganiladi - xususan, ingliz sinologi tomonidan va tilshunosi Nayjel Vizman taklif qilgan - AXT terminologiyasini ingliz tiliga manbaga yo'naltirilgan yondashuv sifatida tarjima qilinadi.

Ikkinchi qismda xitoyning chi (qì) (气) va dao (dào) (道) asosiy tushunchalarini tarjima qilish masalasi muhokama qiladi, uchinchi va yakuniy qismda hozirgi paytda Xitoyning ba'zi muhim yo'nalishlariga qaratilgan bo'lib ingliz tilidagi ekvivalentlar AXT olimlarining diqqat markazida bo'lgan va shifokorlar, ularning terminologik to'g'riligi va aniqligi yo'qligi bilan bog'liqdir.

Ushbu maqolaning maqsadi AXT terminologiyasini g'arb tiliga tarjima qilishda ba'zi asosiy qiyinchiliklarni ta'kidlashdir, ya'ni Xitoy tibbiyotining g'arbiylashuviga umumiy tendentsiyaning oqibatlarini o'z ichiga oladi, chunki bu yerda butunlay boshqa madaniyatlar ishtirok etadi va tarjima jarayonida albatta ingliz tili tushunchalari yetakchilik qiladi².

Ushbu ishning maqsadi AXT asosidagi tamoyillarini falsafiy va nazariy jihatdan ko'rib chiqish emas. Balki, ba'zi terminlarni oson tushunish uchun xitoy tibbiyot atamalarini tarjima qilishda, ingliz tilida shakllanadigan ba'zi asosiy tushunchalarning qisqacha ko'rinishi, ya'ni an'anaviy xitoy tafakkurining asoslarini yaratishdir.

AXT xitoyda paydo bo'lgan (akupunktura, o'simlik dori-darmonlari, dietoterapiya va boshqalar) bir nechta amaliyotlarni o'z ichiga olgan juda qadimiy tibbiy tizimdir. Sharqiy Osiyoda zamonaviy tibbiy yordam yaxshi qabul qilinganiga qaramay, AXT g'arb dunyosining ko'p qismida akupunktura muqobil tibbiyot tizimi hisoblanadi.

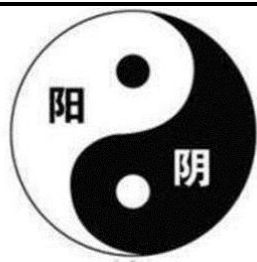

AXT besh ming yil oldin qo'llanila boshlandi va ya'ni olamni Daoizm (yoki Taoizm) yaxlit tushunish falsafasi bilan singdirilgan, asosiy elementlardan bo'lgan tabiat va inson tanasi o'rtasidagi yaqin munosabatlar printsipiga soslanadi. Ayniqsa, tabiat qonunlari, inson tanasini boshqaradigan qonunlar bilan bir xildir.

AXT ma'lumotlariga ko'ra, har bir tirik mavjudot chi (qì) (气) tomonidan boshqariladi, shuning uchun uni istalgan g'arb tillariga tarjima qilishdan avval bu tushunchani tushunib yetish juda muhimdir. Qadimgi xitoy falsafasida chi (qì) (气) dunyoning asosiy "modda"si hisoblanadi. Bu ko'rinmas va uning harakati tug'ilish, rivojlanish va dunyodagi hamma narsaning o'zgarishi deb tushuntiriladi. Bu "energiya" ning bir turi - chunki u deyarli har doim inson terisi bo'ylab joylashgan va chiziqli guruhlaridan iborat nuqtalarning meridianlari, ya'ni tanadagi kanallar orqali oqadi deb ingliz tiliga tarjima qilingan. Daoizm falsafasiga ko'ra, chi (qì) (气) ning asosiy shakllari bu yin va yan (阴阳) dir.

Ikki qarama-qarshi, bir-birini to'ldiruvchi va antagonistik bo'lmagan kuchlar, ularning muvozanatida dunyoning mavjudligi bilan bog'liq. Qarama-qarshi qutblarga qaramasdan, yin va yan (阴阳) hech qachon bir-biri bilan to'qnash kelmaydi, chunki ularning birortasi yo'q bo'lib ketishi boshqasining yo'qolishiga olib keladi va oxir-oqibat, borliqni yoqolishiga olib keladi deyiladi. An'anaviy xitoy tibbiyotida yin-yan (阴阳) munosabatlari butun koinotga ta'sir qiladi shu jumladan insonlarni ham o'z ichiga oladi.

² Xitoy tibbiy fikri va an'anaviy xitoy tabobatining asosiy nazariy tamoyillarini to'liq tadqiqotni o'rganish uchun Wiseman & Ellis (1995)ga qarang.

Yin-yan (阴阳) nazariyasi barcha anatomik narsalarni tushuntirish uchun keng qo'llaniladi, inson tanasining gistologik, fiziologik va patologik jihatlari va tashxis va keyingi davolashni shakllantiradi. Yuqorida tavsiflangan doirada AXTda kasallik tushunchasi G'arbdan juda farq qiladigan xususiyatlar paydo qiladi. Kasalliklar yin va yan (阴阳) o'rtasidagi nomutanosiblik natijasidir. Aniqroq aytganda, qachon ikki kuch mukammal muvozanatda bo'lsa inson tanasi yaxshi sog'liq holatida hisoblanadi, lekin agar bitta kuch ustunlik qilsa, muvozanat yo'qoladi va kasallik paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Natijada, AXT amaliyotchisi uchun eng qiyin vazifalardan biri bemordagi yin-yan muvozanati tiklashdir, ya'ni uning ya'ni yin va yan muvozanati inson sog'lig'ini saqlash uchun tug'ma qobiliyatidir. Xitoy falsafasining dunyoni idrok etishining o'ziga xos usuli (odamlar, koinot, salomatlik va kasallikni boshqaradigan qoidalar) bu qanday degan savol tug'iladi va xitoy atamalarini g'arb tillariga, ayniqsa ingliz tiliga to'g'ri tarjima qilishda katta ahamiyatga ega.

Murakkabroq savollardan bir dao (dào) (道) atamasining tarjimasi bilan bog'liq (yoki tao). Chunki bu atama bilan ko'rsatilgan tushunchani tushunish juda qiyin oson emas. Daoist falsafa kosmologiyasiga ko'ra, dao (dào) (道) koinotdagi bir vaqtning o'zida tartibsizlik va tartiblilik, mavjudlik va yo'qlikni ta'riflab bo'lmaydigan yahlitlikni bildiradi. Dao (dào) (道) hamma narsani imkon yaratadi, lekin uni bilib ham ko'rib ham bo'lmaydi va hamma narsa undan kelib chiqadi.

Sothe (2007) buni shunday tushuntiradi: "Dao (dào) (道) ideogrammasi yo'lak, yo'ldagi qadam va yuz bilan ham ifodalaydi va nur sochadi va ehtimol "fikr" degan ma'noni anglatadi" deydi. Shuning uchun, Sothe fikriga ko'ra, inson o'zini meditatsiya va fikrlashda kashf etish, dao (dào) (道) so'zini oddiy so'zlar bilan talqin qilinishi mumkin. Dao (dào) (道) ingliz tiliga "yo'l" deb tarjima qilingan (Wiseman 2002), lekin dào tushunchasini tarjima qilib bo'lmaydi, chunki u aslida sezilmaydigan biror narsaga ishora qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Chinese Acupuncture and Moxibustion. Foreign languages press Beijing Fourth Printing 2003. <http://www.flp.com.cn>
2. WHO international standard terminologies on traditional Chinese medicine. © World Health Organization 2022. ISBN 978-92-4-004233-9 (print version)
3. Essentials of Chinese acupuncture. Foreign languages press Beijing First Edition 1980. www.bamboo-delight.com
4. Translation of Chinese Medical Terms: A Source-Oriented Approach Doctoral Thesis in Complementary Health Studies 2000. Nigel Arthur Richard Wiseman
5. Dictionary of medicine 英汉双解医学词典 P.H. Collin. Foreign languages Teaching and Research Press 2000.
6. Chinese-English Medical Vocabulary: Arthritis and Osteoporosis 醫藥詞彙中英對照: 關節炎和骨質疏鬆症
7. Fung Yu Lan 1966 A Short History of Chinese Philosophy, Free Press, New York.

FAXRIYA GENEZESI VA NAZARIY ASOSLARI

S.F.Otaqulova, tayanch doktorant, O'zRFA o'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada adabiyot mahsulini janrlarga ajratish konsepsiyalari berilib, faxriyaning janr emas, balki badiiy vosita ekanligi nazariy jihatdan o'rganilgan. Ushbu badiiy vositaning genezisi arab, fors va turkiy adabiyot namunalari bilan qiyoslagan holda ochib berilgan va faxriya baytlar tahlili keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: janr, badiiy san'at, faxriya qasida, faxriya genezisi

Аннотация. В статье даны понятия деления литературного произведения на жанры, а также теоретически исследовано, что художественное произведение является не жанром, а художественным инструментом. Генезис этого художественного инструмента раскрывается путем сравнения его с образцами арабской, персидской и турецкой литературы, а также дается анализ стихов чести.

Ключевые слова: жанр, изобразительное искусство, ода чести, генезис чести.

Abstract. In the article, the concepts of dividing the literary product into genres are given, and it is theoretically studied that the fiction is not a genre, but an artistic tool. The genesis of this artistic tool is revealed by comparing it with examples of Arabic, Persian and Turkish literature, and the analysis of honor verses is given.

Key words: genre, fine art, ode to honor, genesis of honor.

Ma'lumki, adabiy janr badiiy ijodning eng asosiy unsurlaridan biridir. Jumladan, lirik turni olaylik. Adabiyotshunoslikda lirik xarakterdagi asarlarni janrlarga ajratishda ko'pincha ikki tamoyilga asoslaniladi. [1.390] 1. Shakliy belgilariga diqqat qartiladi. 2. Mazmuniga e'tibor beriladi. Faxriyalarga baho berganda ham ana shu ikki xususiyatni ko'zda tutish lozim.

Faxriya dastlab qasidaning tarkibiy qismi sanalgan. Aniqrog'i, Sharq mumtoz adabiyotida madhiya, holiya, hajviya kabi qasida turlari qatorida faxriya qasidalar ham mavjud bo'lgan. Faxriyalar "shoirning o'z-o'zidan faxrlanishi natijasida yaratilgan qasidalar" [2.134] deb xarakterlanishi bejizga emas, albatta. Faxriya qasidalar "shoir o'zining ijtimoiy hayotda tutgan o'rnidan faxrlanish hissi aks etgan" [3.128], she'rlardir. Aslida, faxriya arabcha maqtanish ma'nosini bildiradi.

Faxriyalar g'azal, qit'a, masnaviy, qasida kabi she'rlar tarkibida ham uchraydi. Ya'ni, muayyan poetik shakl yoki vaznga ega emas. Faxriyaning arab adabiyotidagi ilk namunalarida jismoniy kuch-quvvatni madh etish va bu bilan faxr tuyish mazmuni ustuvorlik qilgan. Tagbata Sharrorning mana bu she'ri buning bir misolidir:

Oh, Raha Batanda bo'lib o'tgan uchrashuv haqida kim aytib beradi?

Men sahroda qilich kabi tez hujum qiladigan g'ovni uchratdim.

Men unga aytdim: Ikkimiz ham sargardonlarimiz,

Shuning uchun yo'limni to'sma!

U bor kuchi bilan menga otildi,

Men qo'limdagi keskir qilich bilan hujumga o'tdim.

Ayovsiz jang qildik,

U mening qo'limda jon berishidan avval "ket" deb qichqirdi

Unga: Mening joyim shu yerda, men qo'rqqoq emasman dedim.

Kimligini bilish uchun kun yoriguncha uni tark etmadim

Nihoyat, men boshi ikkiga bo'lingan jirkanch maxluqni ko'rdim.

Oyoqlari og'ir yuk ko'targan tuyanikiga o'xshaydi,

Bosh terisi itnikiga o'xshaydi. [4.68]

Lirik qahramon o'zidagi bahodirlik sifatini ko'z-ko'z etish uchun g'ayriodatiy jonzot bilan jang qilganini aytib maqtanadi.

Qadimda Arab qabilalari o'rtasida tez-tez urushlar bo'lib turgan. Tinchlik o'rnatish maqsadida esa har ikki qabiladan, asosan, shoirlar elchi qilib yuborilgan. Shoirlar hukmdorlarga qasida aytish

bilan qabilalarining kuch-qudratini faxriya yo'sinida bayon etishgan. Bunday faxriyalarda shoir o'zining shaxsiy sifatlarini qabila xususiyatlari bilan birlashtirgan holda tasvirlagan. Tarixdan "bunga misol tariqasida taglibit va bakrit qabilalari o'rtasidagi tortishuvni keltirishimiz mumkin. Bakrit qabilasi taglibit qabilasini o'z hududlaridagi quduqlardan haydab, chanqagan aholiga noto'g'ri yo'l ko'rsatadi. Buning natijasida ikki qabila orasidagi munosabatlar yomonlashadi. Muammoni hal qilish uchun Hiri hukmdoriga murojaat qilib, qabila manfaatlarini himoya qilishga qaror qilishadi." [4.82] Elchi sifatida esa har ikki qabila a'zolari shoirlarni yuborishgan. Taglibitlardan vakil sifatida borgan "Amr ibn Qulsum qasidasini dastlab dasturxon va sharob shodliklari bilan boshlaydi. So'ng nasib qismiga o'rin berib, bunda shoir mahbubadan ajralish va uning iztiroblari haqida so'z yuritadi. Keyin ikkala qabila o'rtasida yuz bergan kelishmovchilik masalasiga to'xtalib, undan o'z jamoasini maqtashga o'tadi. Qasida Amr ibn Qulsumning jasoratiga bag'ishlangan." [4.84] Jumladan:

Qilich qinidan sug'urilganda yaqinlarimizni himoya qilamiz.

Biz saxiylik qilamiz, ammo hujum qilishsa,

Shafqatsizlarcha yo'q qilamiz.

Biz tashnaligimizni suv bilan qondiramiz,

Boshqalar iflos va loyqa "suv" ichishadi. [4.85]

Arab she'riyatida faxriya V-VI asrning 2-yarmigacha bo'lgan vaqt oralig'ida ikki xil mazmun ifodalagan. 1. Shoirlarning o'z qabilasidan faxrlanishi ma'nosi. 2. Ijodkorlarning o'z-o'zini madh qilishi. VI asrning 2-yarmidan boshlab, "o'z qabiladoshlarining jasoratlarini kuylagan qadimgi jangchi shoir o'rniga yangi siymo – o'z she'riy san'atini maqtab, buning evaziga hukmdordan tuhfa oladigan ijodkorlar paydo bo'lgan." [4.98]

Forsiy adabiyotda faxriyaning ilk namunalari "Avesto"da uchraydi. Asarda boshqa ma'budlarga bag'ishlangan qasidalarda Zardusht tilidan aytilgan bo'lsa, Ahura Mazda qasidasida Ahuramazda buyuk va qudratli ekanligi bilan maqtanadi. Buni mazmunan faxriya qasida desak xato bo'lmaydi:

Ahura Mazda dedi:

Mening nomimdir u,

Sipiytmon Zardusht,

Muqaddas, barhayot nomlardan,—

Taborak ibodat kalomlaridan

Eng qudratlisi,

Eng muzaffari,

Eng huzurbaxshi

Va g'oyati ta'sirbaxshi ham. [5.325]

Faxriya qasidalarining boshqa turdagi qasidalardan farqi maqtov va faxr mazmuni muallif tilidan bayon qilinishidadir. Yuqoridagi qasida ham fikrimizga bir isbotdir. Faxriya nafaqat qasidalarda, balki fors she'riyatidagi boshqa janrlar tarkibida ham kelgan. Masalan, "Odam ush-shuaro" nomi bilan mashhur bo'lgan Abu Abdulloh Rudakiy "Qarilikdan shikoyat" masnaviysini quyidagi faxriya qism bilan yakunlagan:

Butun she'rlari manzur-u tinglamish olam,

Butun she'rlari o'z-o'zligicha devon edi.

Uning she'rlarini tinglagan jahon o'tdi,

Kechib zamonaki, ul shoiri Xuroson edi...

To'yin-to'kin, bu ulug'lik sabablarin so'rasang,

Bu ne'mat-u bu ulug' manbayi oliy Somon edi.

Zamona aynadi, men ham tamoman o'zgardim.

Asomni qo'lga ber endi, u boshqa davron edi. [6. ziyo.uz]

Turkiy adabiyotida faxriyaning ilk ko'rinishlari haqida islomgacha bo'lgan davrdagi qadimgi turkiy she'r parchalari jamlangan "Eng eski turk she'ri" to'plamini o'qib tasavvur hosil qilish mumkin. Chunonchi:

Övüp tazim etme fazileti ile meşgulum.

Daima, her vakit doğru, dürüst kanun vaz edip,

Anlayup, tamamiyle nüfuz etmiş olmam sayesinde

Şefaatçileri bulunmayan kimselere ben ümit olayım.[7.79]

Mazmuni: *Har doim to'g'ri va adolatli qonunlar yozib, ularni chuqur o'rganib, mukammal tarzda noziklik bilan tushunishim soyasida shafatchisi, ya'ni yordam beruvchisi bo'lmaganlarga umid bag'ishlovchi bo'laman.*

Bunda shoir haqiqiy buddaviy qanday bo'lishi kerakligi to'g'risida o'n qonun ishlab chiqqan. Shu sababdan ijodkor gunohlaridan o'tilishi uchun qanday amallarni bajarish kerakligini bilmay yurgan insonlarga mukammal tarzda yozilgan intizomiy-axloqiy asari bilan umid bag'ishlaganligini aytib, faxrlanadi. Ushbu lirik parcha ijodkorning shaxsiy xususiyatlaridan emas, balki ijodiy imkoniyatidan iftixori tuyishini ifoda etadi. Faxriyaning o'ziga xos namunalar O'rxun-Enasoy toshbitiklaridagi jang tasvirlari bilan bog'liq lavhalarda ham uchraydi. Masalan, "To'nyuquq" bitiktoshida To'nyuquq tilidagi faxriya quyidagicha keltiriladi:

"Turk bo'dun o'lurg'ali, Turk qag'an o'lurg'ali, Shantung baliq (q) a, taluy o'g'uzka tegmish yo'q ermish. Qag'anima o'tunup, su eltdim. Shantung baliqqa, taluy o'g'uzka tegurtum, uch o'tuz baliq sidi. Usin buntatu yurtida yatu qalur erti."[8.39]

Bitiktoshdan olingan parchada To'nyuquq lashkarboshi bo'lmaguncha turk xalqi hech qayerga chiqolmaganini, faqat o'zi mamlakat hududini kengaytirish uchun jang olib borgani, buning natijasida yigirma uch shaharni egallab, dushmanni sarosimaga solib qo'yanini faxr bilan ta'kidlaydi. Yoki Kultegin bitiktoshida Bilga xoqon tilidan ham quyidagicha g'urur tuyg'usi bilan aytilgan fikrlar mavjud:

"Oldinga – kun chiqarga, o'ngga – kun yurishga, orqaga – kun botarga, chapga – tun o'rtasi (shimol)gacha bo'lgan yerdagi xalqlar hammasi menga qaraydi. Shuncha xalqni yig'dim...Shimolga Shantung shahrigacha lashkar tortdim...Shimolga – Yer Bayerqu yerigacha lashkar tortdim, shuncha joygacha yurish qildim."[8.50]

Bitiktoshlarda uchraydigan faxriyalarning o'ziga xos xususiyati shundaki, faxriya adabiy usuli orqali qahramon, ya'ni o'sha davrda yashagan ba'zi hukmdor va lashkarboshilarning shaxsiyati, o'ziga xos xarakterini ochib berishga xizmat qiladi va davlatchilik masalalarida olib borilgan islohotlar, mamlakat hududi va chegaralari to'g'risidagi tarixiy ma'lumotlarni ham bugungi kun o'quvchisiga yetkazadi.

Xullas, Sharq adabiyotida ilk faxriyalar islomdan avvalgi davrlarda paydo bo'lgan buddaviylik dini uchun ishlab chiqilgan intizomnoma va zardushtiylik dinining muqaddas kitobi "Avesto"da uchraydi. Bu esa faxriya she'rlar mil.avv. IX-III asrlarda turkiy she'riyatdan boshlanib, mil.avv. IV-VIII asrlarda fors, V-VI asrlarda esa arab adabiyotida paydo bo'lgan deyishimizga asos bo'la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – T.: Akademnashr, 2018. – B.390
2. Хатамов Н., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. – Т.: Ўқитувчи. – Б.134
3. Носиров О. ва б. Ўзбек классик шеърляти жанрлари. – Т.: Ўқитувчи. –Б.128
4. Фильштинский И.М. История арабской литературы V-начало X века. – М.: Наука, 1985 г. – Б.68
5. Авесто. Форс тилидан Аскар Маҳкам таржимаси. – Т., 2015. –Б.325
6. www.ziyouz.com kutubxonasi. G'afur G'ulom tarjimasi.
7. Reşid Rahmeti Arat. Eski türk şiiri. – Ankara., Türk tarih kurumu basımevi. 1991. –S.79
8. To'xliyev B. va b. Adabiyot. Akademik litseylarning birinchi bosqich o'quvchilari uchun majmua. – T.: Cho'lpon, 2010. –B.39

UO'K: 413.13.(045)

“YUSUFBEK” DOSTONIDAGI ANTROPONIMLARNING LUG'AVIY-MA'NOVIY XUSUSIYATLARI

R.M.O'ngboyev, talaba, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Qahhor baxshi Rahimov kuylagan “Yusufbek” dostonidagi antroponimlar tarixiy shaxs nomlari; laqablar; badiiy qahramon nomlari; mifik va diniy-situativ nomlar kabi lug'aviy-ma'noviy guruhlariga ajratilib, Go'ro'g'li, Yusuf, Qambar, Ruxsor, Omonxon, Misqol, Yunus, Ahmad, Ashurbek, Ali, Muhammad kabi antroponimlar misolida tahlilga tortilgan.*

Kalit so'zlar: antroponim, antroponomika, laqab, badiiy qahramon nomi, tarixiy shaxs nomi, mifik va diniy-situativ nom, xalq dostoni.

Аннотация. В данной статье говорится об антропонимах дастана (эпоса) «Юсуфбек» в исполнении Каххора Бахши Рахимова. Антропонимы классифицированы по значению на группы: имена исторических личностей; прозвища; имена художественных героев; мифические и религиозно-ситуативные имена. Также проанализированы антропонимы, как Гурогли, Юсуф, Камбар, Рухсар, Амонхан, Мискаль, Юнус, Ахмед, Ашурбек, Али, Мухаммад.

Ключевые слова: антропоним, антропонимика, прозвище, имя художественного героя, имена исторических личностей, мифическое и религиозно-ситуативное имя, народный эпос.

Abstract. This article talks about the anthroponyms of the dastan (epic) “Yusufbek” performed by Kakhhor Bakhshi Rakhimov. Anthroponyms are classified by meaning into groups: names of historical figures; nicknames; names of artistic heroes; mythical and religious-situational names. Anthroponyms such as Gurogli, Yusuf, Kambar, Rukhsar, Amonkhan, Miskal, Yunus, Ahmed, Ashurbek, Ali, Muhammad were also analyzed.

Keywords: anthroponym, anthroponymy, nickname, name of an artistic hero, names of historical figures, mythical and religious-situational name, folk epic.

Kirish. Zamonaviy tilshunosligimizda badiiy asarlar tilida qo'llangan onomastik birliklar tahliliga bag'ishlangan samarali ishlar yetakchi o'rinni egallaydi. Bu ishlarning aksariyatida badiiy matnda yoki xalq poetik ijodi namunalari tilida qo'llangan onomastik birliklarni ma'lum bir lug'aviy-ma'noviy guruhlarga ajratib o'rganish maqbul deb topilgani ko'zga tashlanadi.

Asosiy qism. Sh.Yoqubovning “Navoiy asarlari onomastikasi”ga bag'ishlangan tadqiqotida Navoiy asarlari matnida qo'llangan antroponimlar xususida so'z yuritar ekan, ularni mohiyatiga ko'ra quyidagi guruhlarga ajratib o'rganishni tavsiya etadi: 1) hayotda real yashagan tarixiy shaxslar nomlari: Mahmud G'aznaviy, Amir Temur, Iskandar Zulqarnayn, Mirza Chuchuk va boshqalar. Hayotda mavjud bo'lmagan afsonaviy shaxslar nomlari: Vomiq, Azro (Uzro), Farhod, Shirin, Somiriy va boshqalar [2. 35-bet].

Yuqoridagi tadqiqot ishidan kelib chiqqan holda Qahhor baxshi Rahimov tomonidan ijro qilingan “Yusufbek” dostonida qo'llangan antroponimlarni quyidagi lug'aviy-ma'noviy guruhlarga ajratishni ma'qul ko'rdik:

1. Dostonlar tilida qo'llangan antroponimlar;
2. Dostonlar tilida qo'llangan toponimlar;
3. Dostonlar tilida qo'llangan boshqa tur onomastik (zoonim, mifonim, astronim, abionimlar)

birliklar.

Xalq dostonlari onomastikasi, shu jumladan, antroponimlarga bag'ishlangan ishlarda kishi nomlarining quyidagi lug'aviy-ma'noviy guruhlarga ajratilganligiga guvoh bo'lishimiz mumkin:

1. Tarixiy shaxs nomlari.
2. Laqablar.
3. Badiiy qahramon nomlari.
4. Mifik va diniy-situativ nomlar

Tarixiy shaxs nomlari. Tarixda o'z faoliyati yoki hodisalar bilan bog'liq holda mashhur bo'lgan shaxslarning ismlari. Bu shaxslar odatda davlat arboblari, harbiy boshliqlar, olimlar, san'atkorlar bo'lishgan. **Masalan, Amir Temur** – O'rta Osiyo tarixidagi buyuk sarkarda va davlat arbobi yoki **Muhammad al-Xorazmiy** – Algebra asoschisi bo'lgan o'zbek olimi.

Laqablar. Laqablar insonlarning o'ziga xos xususiyatlari, qilgan ishlari yoki qiyofasiga asoslangan holda berilgan nomlardir. Ba'zan ularni farqlash yoki ulug'lash maqsadida ishlatiladi. Misol uchun, **Bobur** (Zahiriddin Muhammad) – bu laqab uning yo'lbarsday jasoratli ekanligini ko'rsatadi.

Badiiy qahramon nomlari. Badiiy adabiyotda qahramonlarning ismlari ularga xos fazilatlarini aks ettirishi yoki hikoya mavzusi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ushbu nomlar ko'pincha muallif tomonidan yaratiladi.

Mifik va diniy-situativ nomlar. Mifik va diniy nomlar mifologiya yoki din bilan bog'liq bo'lib, ularda ramziy ma'nolar mujassam bo'ladi. Masalan, **Ibrohim** – diniy personaj, payg'ambar.

Quyida biz Qahhor baxshi Rahimov tomonidan aytilgan “Yusufbek” dostonidagi antroponimlarning ayrimlarini izohlashga harakat qilamiz.

Go'ro'g'li [f.-o'z.] – go'rda tug'ilgan bola yoki qadimgi turkiy tilda go'r // ko'r botir, dovyurak, pahlavon bola. Yaqin va O'rta Sharq, Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkaz xalqlari orasida keng tarqalgan dostonlar turkumidagi bosh qahramon sanaladi [3. 105-bet].

Go'ro'g'libek ayni qirchillagan yigitlik payti, ko'zi yo'lbarsning ko'ziday, bilagi ayuv bilak, yuragi sheryurak, qoplondirak, ko'kragi bo'ltak-bo'ltak, qo'sh mushtli muskulli, kallasi kapaday, tenasi tepaday, qo'sh iyni supaday, qahri dushmanga jafoday, tushkursi murti muzlagan, mushti to'qson botmon gurziday, panjalari po'latdan, changali ko'k toshni siqib kul qilgan, qaddi-qomatli, eshon kelbatli, dami o'tkir qilichday, pahlavon sifatli yigit edi [1. 2-bet].

Qambar [a.] – to'rg'ay. Bu nom xalifa Aliga sodiq qulning ismi bo'lgan. U ozod qilingach ham Qambarali, ya'ni Aliga sodiq kishi deb yuritilgan [3. 539-bet].

Alqissa, ana endi Go'ro'g'libek: “Ey **Qambar bobo**, men ota bo'lmadim, avvalasi yigit bo'lmay o'lmadim, siz aytganday, zot so'ramay, ot so'radim, imo-ishorangizga quloq solmadim. Nachora, na o'g'il, na qiz “Ota!”, – deb kelib yelkamga osilmadi. Men shundan chornayman, ne qilay? Yoshim ham o'ttizdan oshib, badanlarim g'amdan bo'shashib boryapti [1. 3-bet].

Xizir [a.] – islom rivoyatlaridagi shaxs, taqvodor inson. Xizir “Qur'on”da tilga olinmagan, lekin ulamolar “Qur'on”da Allohning quli nomi bilan tilga olingan shaxsni Xizir deb talqin qiladilar. Xizirga odamlarda Allohga bo'lgan e'tiqodni qo'llab turish uchun Iso, Idris singari abadiy hayot ato etilgan, shu sababli ham Xizir boqiy hayot degan qarashlar mavjud va mardlarning yo'ldoshi va rahnamosi sifatida talqin qilinadi.

O'n sakkiz ming olamni

Yaratgandir xudoyim.

Yaxshilar yo'ldosh bo'lsin

G'am tortmagin ilohim.

Yolg'izliging bildirma,

Yig'lab yovni kuldirma,

G'irni tanho qoldirma,

Qirqta chilton yor bo'lsin.

Xizir bo'lsin yo'ldoshing,

G'iro't bo'lsin sirdoshing

Hamroh bo'lsin pirdoshing,

Yolg'iz Xudo yor bo'lsin [1.4-bet].

Muhammad [a.] – maqto'vga, olqishlarga sazovor. **Muhammad** payg'ambar (**Muhammad** ibn Abdulloh, 570 yoki 571 Makka – 632, Madina)ning ismi [3. 264-bet].

O'lik bilan uyqu teng,

Donolarga dunyo keng,

Ishing ishkal, bo'lsin ong,

Jumla jahon yor bo'lsin.

Rasuli akram **Muhammad**,

Ishingga bersin omad,

Dushmaning qilsin faryod,

Payg'ambarlar yor bo'lsin [1. 4-bet].

Yunus [qad.yah.] - kabutar, kaptar. **Yunus** payg'ambarning nomi. **Yunus** pari (qad.yax. -f.) – Yunus payg'ambarning xizmatkori quli [3.523-bet].

Misqol [a.] – xushbichim, zebo yoki qimmatli, nodir, tengsiz [3.245-bet].

Ikki pari xizmatda,

Misqol, Yunus, albatta,

Ko'ngil ketsa qosh qog'ib,

Sulton yotar rohatda,

Xudo suygan Go'ro'g'li. [1.4-bet]

Yusuf [yah.] – o'sgan, ko'paygan. “Qur'on”da nomi zikr qilingan payg'ambarlardan biri. “Qur'oni Karim”dagi 12-sura, ya'ni „Yusuf“ surasida Yusuf va Ya'qub alayhissalomlar haqida so'z boradi. Yusuf alayhissalom qissasi “Qur'oni Karim”dagi eng go'zal qissalardan biridir. „Yusuf“ surasidan boshqa o'rinda bu payg'ambar haqida “Qur'on”da oyat nozil etilmagan. Yusuf alayhissalom, Ya'qub alayhissalomning, Ya'qub alayhissalom Is'hoq alayhissalomning, Is'hoq alayhissalom Ibrohim alayhissalomning farzandidir. Ya'ni Yusuf ibn Ya'qub ibn Is'hoq ibn Ibrohim. Yusuf alayhissalomga Alloh tomonidan go'zal husn va payg'ambarlik mo'jizalaridan bo'lmish tushlarni to'g'ri ta'bir qilish qobiliyati berilgan edi [4. 345-bet].

*Bismillodan boshla har bir ishingni,
Har qadamda mahkam ushla xo'shingni,
Gavarangni g'oz tutib yur, Go'ro'g'li,
Meni desang, pastga egma boshingni.
Nasib bo'lsa, **Yusufjonni** ko'rasan,
Jamoliga shaharingni berasan.
Nohaqlikni hunar qilma, Go'ro'g'li,*

Omon qaytib yurtida davron surasan [1.18-bet].

Ali ibn Abu Tolib [a.] (taxm. 600-661, Ko'fa) – eng yuksak, eng ulug', yuqori martabali. Bu nom Muhammad (s.a.v.)ning kuyovi, to'rtinchi xalifaning ismidir. Islomda “xulaf ar-roshidin” (“to'g'ri yo'ldan borgan xalifalar”), dindorlar o'rtasida “choryorlar” deb atalgan dastlabki 4 xalifadan to'rtinchisi [5.83-bet].

***Ali** bahodir zo'rlarim,
Hayda Chambilning ustiga.
Bir so'zli qaytmas sherlarim,
Tayla Chambilning ustiga [1.53-bet].*

Omonxon [a.-uz.] – Umri uzoq bo'lib, baland martabalariga erishsin [3. 322-bet].

*Bukilmasin-da shonim,
Halol bo'lsin-da nonim.
Yo **Omonxon** eshonim,
Mador berar kun keldi [1. 84-bet].*

Ahmad [a.] – Oллоhga ko'p hamd-u sanolar aytuvchi maqtovga, olqishga sazovor. Bu nom Muhammad (s.a.v) sifatlaridir [3.42-bet].

*Sel kelsa, taylar shaldirab,
Ichida toshi gildirab,
Ahmad tog'amga ishanib,
Tag'in qolmanglar galdirab,
Hushyor bo'ling, norlarim,
Boz ogoh bo'ling, norlarim [1. 8-bet].*

Ashur [a.] – aynan; Ashuro – o'ninchi; Muharram oyining o'ninchi kunida tug'ilgan bola. Bu oy va bu kun musulmonlar uchun muqaddas hisoblanadi [3.39-bet].

*Mening sizlardan ko'nglim to'q,
Belga baylanglar tirdon o'q,
Men kelguncha Chambilga,
Beklik qiladi **Ashirbek**,
Yurtimni sizga topshirdim,
Sizni Xudoga topshirdim [1. 9-bet].*

Ruxsor [f.] – ayni; yonoq, yuz, chehra, zebo, sohibjamol, go'zal chehrali qiz [3. 354-bet].

*Nima qilay yonyapman,
Taqdirimga ko'nyapman.
Ruxsor pari hayolimda,
Sog'ingandan so'nyapman [1.63-bet].*

Xulosa sifatida aytish mumkinki, xalq dostonlari onomastikasi, shu jumladan, antroponimlarga bag'ishlangan ishlarda kishi nomlari: 1) tarixiy shaxslar nomlari; 2) laqab nomlar; 3) badiiy qahramon nomlari; 4) mifik va diniy-situativ nomlar kabi leksik-semantik guruhlariga ajratilgan. "Yusufbek" dostonidagi onomastik birliklardan antroponimlar xususida fikr yuritildi va xuddi shunday lug'aviy-ma'noviy guruhlariga ajratib tahlil qilindi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "Yusufbek". Aytuvchi: Qahhor baxshi Rahimov, O'zbekiston xalq baxshisi. Yozib olib nashrga tayyorlovchilar: Shahnoza Qahhorova, f.f.n., dotsent, Doston Abatov, f.f.f.d., v.b. dotsent. – Dehqonobod, – 2022.
2. Ёкубов Ш. Навоий асарлари ономастикаси: Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 1994.
3. Бегматов Э. Ўзбек тили антропонимикаси. – Тошкент: Фан, 2013
4. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 12 жилдли. 10-жилд. – Тошкент: «ЎЗМЭ» Давлат илмий нашриёти, 2005. Ю ҳарфи.
5. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 12 жилдли. 2-жилд. – Тошкент: «ЎЗМЭ» Давлат илмий нашриёти, 2001. Б ҳарфи.

UO'K 81-26

FIZIKAGA OID TERMINLARNING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI: KO'P MA'NOLILIK, SINONIMIYA VA LEKSIK O'ZGARISHLAR MISOLIDA

E.X.Qilichova, tayanch doktorant, Navoiy davlat universiteti, o'qituvchi, Navoiy innovatsiyalar universiteti, Navoiy

Annotatsiya. Ushbu maqolada fizika sohasiga oid atamalarining leksik xususiyatlari o'rganilgan. Tadqiqotda ko'p ma'nolilik (polisemantiklik), sinonimiya (ma'nodoshlik) va leksik o'zgarishlar jarayonlari tahlil qilinadi. Mualliflar fizika terminologiyasida atamalar bir ma'noda qo'llanishi kerak bo'lganiga qaramasdan, ba'zi hollarda ko'p ma'nolilik muammosi yuzaga kelishini ta'kidlashadi. Shuningdek, sinonimiya hodisasi ilmiy matnlarda terminologik aniqlikni buzishi mumkinligi muhokama qilinadi. Maqolada atamalar mazmunining vaqt o'tishi bilan o'zgarishi, yangi texnologiya va kashfiyotlarning ushbu jarayonga ta'siri ham ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari fizikada terminologik bir xillikni ta'minlash va atamalarining aniq qo'llanilishini tartibga solishga qaratilgan takliflarni o'z ichiga oladi. Maqola lingvistika va fizikani kesishuvchi fan sohasi uchun foydali bo'lib, ilmiy terminologiya tizimini yaxshilashga hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: polisemiya, sinonimiya, leksik variatsiya, kontekstli belgilar, lingvistik o'zgarish, izchillik.

Аннотация. В данной статье рассматриваются лексические свойства терминов, относящихся к области физики. В исследовании анализируются процессы полисемантичности, синонимии и лексического изменения. Авторы отмечают, что, несмотря на то, что термины в физической терминологии должны употребляться в единственном смысле, в некоторых случаях возникает проблема неоднозначности. Также обсуждается, что явление синонимии может подорвать терминологическую точность в научных текстах. В статье также рассматриваются изменения значений терминов с течением времени, а также влияние новых технологий и открытий на этот процесс. Результаты исследования включают предложения, направленные на обеспечение терминологического единообразия в физике и регламентацию точного использования терминов. Статья полезна для области науки, находящейся на стыке языкознания и физики, и способствует совершенствованию системы научной терминологии.

Ключевые слова: полисемия, синонимия, лексическая вариативность, контекстуальные подсказки, лингвистические изменения, последовательность.

Abstract. This article studies the lexical properties of terms in the field of physics. The study analyzes the processes of polysemanticity, synonymy, and lexical change. The authors note that despite the fact that terms should be used in a single sense in physics terminology, in some cases the problem of polysemanticity arises. It is also discussed that the phenomenon of synonymy can violate terminological accuracy in scientific texts. The article also considers the change in the meaning of terms over time, the impact of new technologies and discoveries on this process. The results of the study include proposals aimed at ensuring terminological uniformity in physics and regulating the

precise use of terms. The article is useful for the field of science that intersects linguistics and physics, and contributes to improving the system of scientific terminology.

Keywords: *polysemy, synonymy, lexical variation, contextual cues, linguistic change, consistency.*

Fizika yuqori ixtisoslashgan tadqiqot sohasi sifatida murakkab tushunchalarni bildirish uchun aniq terminologiyaga tayanadi. Biroq, fizika atamalarining leksik xususiyatlari, jumladan, polisemiya, sinonimiya va leksik variatsiya ilmiy bilimlarni tushunish va tarqatishda qiyinchiliklar va imkoniyatlarni keltirib chiqaradi. Ushbu maqola ushbu xususiyatlarni batafsil o'rganadi, tegishli tadqiqotlar va misollar bilan qo'llab-quvvatlanadi va ularning ta'lim, tarjima va fanlararo hamkorlik uchun ta'siriga e'tibor beradi.

Ko'p ma'nolilik bir atama kontekstga qarab bir nechta ma'noga ega bo'lgan hodisani anglatadi. Fizikada polisemiya ko'pincha umumiy til va maxsus ilmiy foydalanish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikdan kelib chiqadi. Masalan:

To'lqin **“Wave”**:

Umumiy foydalanish: Harakat yoki imo-ishora (masalan, *"wave goodbye"* – *"qo'l silkitib xayrlashish"*).

Fizika konteksti: muhitdagi davriy buzilish (masalan, tovush to'lqinlari – *sound waves*, *electromagnetic waves* – elektromagnit to'lqinlar).

Maydon **“Field”**:

Umumiy foydalanishda: Hudud yoki domen (masalan, *"mutaxassislik sohasi- “field of expertise”*).

Fizika konteksti: jismoniy kuch (masalan, magnit maydon- *“magnetic field”*, tortishish maydoni- *“gravitational field”*) ta'sirida bo'lgan hudud.

Yorug'lik – **“Light”**

Umumiy ma'no: Yorug'lik yoki nur (masalan, *"The light is bright"* – *"Yorug'lik porloq"*, *"Oyning yorug'ligi"* – *"The light of the moon"*).

Fizika konteksti: Elektromagnit to'lqinlar (masalan, *"visible light"* – *"ko'rinadigan yorug'lik"*).

Kuch – **“Force”**

Umumiy ma'no: Kuch, energiya (masalan, *"He used force to open the door"* – *"U eshikni ochish uchun kuch ishlatdi"*).

Fizika konteksti: Jismoniy kuch (masalan, *"gravitational force"* – *"tortishish kuchi"*, magnit kuchi – *"magnetic force"*).

Zaryad – **“Charge”**

Umumiy ma'no: Ayblov, to'lov (masalan, *"He was charged with theft"* – *"U o'g'irlikda ayblandi"*, *"Unga jinoyat aybi qo'yildi"* – *"He was charged with a crime"*).

Fizika konteksti: Elektr zaryadi (masalan, *"electric charge"* – *"elektr zaryadi"*, *"zaryadning manfiyligi"* – *"the negativity of the charge"*)

oqim – **“Current”**

Umumiy ma'no: Hozirgi paytdagi yoki mavjud (masalan, *"the current situation"* – *"hozirgi vaziyat"*, *"Hozirgi kunda"* – *"current days"*).

Fizika konteksti: Elektr toki (masalan, *"electric current"* – *"elektr toki"*).

Nuqta- **“Point”**

Umumiy ma'no: Joy yoki nuqta (masalan, *"the starting point"* – *"boshlang'ich nuqta"*).

Fizika konteksti: To'g'ri nuqta yoki o'lchov (masalan, *"a point in space"* – *"bo'shliqdagi nuqta"*).

Massa- **“Mass”**

Umumiy ma'no: Biror narsa yoki odamning og'irligi yoki hajmi (masalan, *"a mass of people"* – *"odamlar ommasi"*).

Fizika konteksti: Jismoniy massa (masalan, *"mass of an object"* – *"obyektning massasi"*, *"massa o'lchovlari"* – *"measurements of mass"*).

Bunday atamalarining ikki tomonlama ma'nosi, ayniqsa, o'quvchilar va mutaxassis bo'lmaganlar uchun chalkashliklarga olib kelishi mumkin. Garcia va Dupont (2016) kabi tadqiqotchilar ta'lim va ko'p tilli sharoitlarda ushbu ma'nolarni farqlashda kontekstli belgilarning muhimligini ta'kidladilar.

Sinonimiya bir xil tushunchani ifodalash uchun turli atamalardan foydalanilganda yuzaga keladi. Fizikada sinonimiya ko'pincha til xilma-xilligi yoki tarixiy rivojlanish natijasida yuzaga keladi. Bunga misollar kiradi:

Gravitatsion kuch (*Gravitational force*) va tortishish kuchi (*force of attraction*):

Har ikkala atama bir xil hodisani tavsiflaydi, lekin turli kontekstlarda yoki rasmiyatchilik darajalarida qo'llaniladi.

Mexanik ish (*Mechanical work*) va ish (*work*)

"Mexanik ish" atamasi ba'zan o'ziga xos fizik ma'noni oydinlashtirish uchun ishlatiladi, uni kundalik tilda "ish"ning umumiy qo'llanilishidan ajratib turadi. **Impuls (*Momentum*) va harakat miqdori (*Quantity of motion*)**

Bu atamalar bir xil fizik kattalikni anglatadi. "Impuls" odatda qisqaroq va ilmiy kontekstlarda kengroq qo'llaniladi, "harakat miqdori" esa tushunchani oddiyroq ta'riflash uchun ishlatilishi mumkin.

Kinetik energiya (*Kinetic energy*) va harakat energiyasi (*Energy of motion*)

"Kinetik energiya" ilmiy jihatdan kengroq qo'llaniladigan termin, "harakat energiyasi" esa ko'pincha tushuntirishlarda yoki ta'lim maqsadlarida ishlatiladi.

Potensial energiya (*Potential energy*) va zaxira energiyasi (*Stored energy*)

"Potensial energiya" rasmiy termin bo'lib, "zaxira energiyasi" ko'proq soddalashtirilgan tushunchani anglatadi.

Elektromagnit to'lqinlar (*Electromagnetic waves*) va yorug'lik to'lqinlari (*Light waves*)

Bu atamalar elektromagnit spektrning turli qismlariga nisbatan qo'llaniladi, lekin ba'zan bir-birining o'rnida ishlatilishi mumkin.

Issiqlik energiyasi (*Thermal energy*) va ichki energiya (*Internal energy*)

Issiqlik energiyasi ko'proq bir tizimning tashqi ta'sirida o'zgaradigan qismi sifatida ko'riladi, ichki energiya esa tizimning umumiy energiyasini ifodalaydi.

Tenglama (*Equation*) va formula (*Formula*)

Ba'zan fizikada o'zaro bir xil matematik ifodalarni anglatishi mumkin, lekin "formula" ko'proq tayyor ko'rinishdagi nisbat yoki qoida uchun ishlatiladi.

Elektr toki (*Electric current*) va tok (*Current*)

"Elektr toki" tushunchasi kengroq va ko'proq ilmiy, "tok" esa qisqacha aytilishi mumkin.

Zarrachalar tezlanishi (*Particle acceleration*) va tezlashtirish (*Acceleration*)

Bu atamalar bir xil fizik jarayonni anglatadi, lekin "tezlashtirish" ko'proq umumiy ma'noda ishlatiladi.

Massa markazi (*Center of mass*) va og'irlik markazi (*Center of gravity*)

Bu atamalar bir-biriga yaqin tushunchalarni bildiradi, lekin ba'zan kontekstga qarab farqlanishi mumkin (masalan, massa markazi gravitatsiya bo'lmagan muhitlarda qo'llaniladi).

Fizika terminologiyasida ko'p ma'nolilik, sinonimiya va leksik o'zgaruvchanlik til, madaniyat va fan taraqqiyoti o'rtasidagi dinamik o'zaro ta'sirni aks ettiradi. Bu xususiyatlar qiyinchiliklar tug'dirishi bilan birga, fanning lingvistik manzarasini ham boyitadi. Ushbu xususiyatlarni ta'lim, tarjima va standartlashtirish orqali hal qilish ko'p tilli va fanlararo kontekstlarda tushunish va hamkorlikni kuchaytirishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, fizika terminologiyasidagi ko'p ma'nolilik, sinonimiya va leksik o'zgaruvchanlikni boshqarish ilmiy kommunikatsiyaning aniqligi va samaradorligini oshirish uchun muhimdir. Ushbu jarayon quyidagi asosiy maqsadlarni qamrab oladi: ilmiy tushunishni kengaytirish, ilmiy hamkorlikni mustahkamlash, til va madaniyatning o'zaro boyishi, ta'lim sifatini oshirish. Shunday qilib, ushbu dinamik o'zaro ta'sirni samarali boshqarish global ilmiy hamjamiyatda tushunish, moslashuvchanlik va innovatsiyani rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Bu

nafaqat ilm-fan rivojiga hissa qo'shadi, balki global miqyosda bilimlarni yetkazish va o'zlashtirishni ham osonlashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. García, M., & Dupont, P. (2016). A Corpus-Based Study of Physics Terminology in French and Spanish. *Revue de Linguistique Appliquée*.
2. Ivanov, A., & Ahmed, R. (2017). Comparative Analysis of Physics Terminology in Russian and Arabic. *International Journal of Language Studies*.
3. International Organization for Standardization (ISO). (n.d.). Terminology Resources. Retrieved from <https://www.iso.org>
4. IATE Terminology Database. (n.d.). Interactive Terminology for Europe. Retrieved from <https://iate.europa.eu>

UO'K 808.5

POEZIYADA FONETIK TEJAMLILIKNING IFODALANISHI

(O'zbek shoiri Ikrom Otamurod she'rlari asosida)

N.S.Qobilova, dots., PhD, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

N.S.Fayzullayeva, mustaqil tadqiqotchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqola til strukturasining taraqqiyoti muloqot ehtiyojlaridan kelib chiqib, aloqa uchun qulay birliklar tanlash yoki struktural o'zgarishlar yasash bilan bog'liq va bu holat ma'lum darajada til birliklarining qisqarishida o'z aksini topadi. Shu sababli lingvistik adabiyotda til birliklarining qisqarishi va muloqot uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga doir hodisalarni o'zida jamlovchi tejamkorlik tamoyili (ekonomiya prinsipi) va uning til evolyutsiyasidagi roli xususida anchadan buyon turli xil fikrlar bildirilmoqda.

Kalit so'zlar: Tejamkorlik, til, fonologiya, nutq birligi, tilning moddiy tuzilishi, ijtimoiy vazifasi, poeziya, Ikrom Otamurodov

Аннотация. В данной статье речь идет о развитии языковой структуры исходя из потребностей общения, выбора удобных единиц общения или внесения структурных изменений, и эта ситуация в определенной степени отражается на редукции языковых единиц. По этой причине в лингвистической литературе уже давно высказываются различные мнения о принципе экономии (принципе экономии) и его роли в эволюции языка, куда входят явления, связанные с редукцией языковых единиц и созданием благоприятных условий для общения.

Ключевые слова: Экономика, язык, фонология, речевая единица, материальная структура языка, социальная функция, поэзия, Икрам Отамуродов

Abstract. This article deals with the development of the language structure based on the needs of communication, choosing convenient units for communication or making structural changes, and this situation is reflected in the reduction of language units to a certain extent. For this reason, in the linguistic literature, various opinions have been expressed for a long time about the principle of economy (principle of economy) and its role in the evolution of language, which includes phenomena related to the reduction of language units and the creation of favorable conditions for communication.

Key words: Economy, language, phonology, speech unit, material structure of language, social function, poetry, Ikram Otamurodov.

Kirish. O'zbek tilida qisqaruv hodisasi sinxroniya bilan emas, balki ko'p jihatdan diaxroniya bilan bog'liq. Bu holat uni til birliklarining tarixiy taraqqiyoti fonida olib qarashni taqozo qiladi. Har qanday taraqqiyotning manbai - dialektik qarama-qarshilikda yotadi. Tilning taraqqiyoti va amal qilinishida o'zaro dialektik aloqador va bir-birini taqozo qiluvchi ikki tomon mavjud: 1.) Tilning moddiy tuzilishi; 2.) Ijtimoiy vazifasi. Shunga ko'ra til evolyutsiyasining ikki nisbatan mustaqil yo'nalishi mavjud. Bular struktural va funksional yo'nalishlardir.

Dunyo tilshunosligida XX asrning 60-yillariga kelib matn lingvistikasi mohiyatini o'rganishga jadal kirishildi. Matnshunoslik lingvistikaning semasiologiya, grammatika, sistematika bo'limlari bilan uzviy bog'liq bo'lgani sababidan tilshunoslar tomonidan o'rganilsa, nutqiy muloqotning ko'p qirraligini hisobga olgan holda, kibernetik, psixolingvist, sotsiolingvistlar ham matn strukturasini aniqlash metodikasini ishlab chiqish masalalari bilan shug'ullanganlar.

Adabiyotlar tahlili va metodlari. Tilshunoslikda matnning asosiy birligiga gapdan farqli o'laroq, murakkab sintaktik qurilma, deb qaraladi, "chunki murakkab sintaktik qurilma har doim kamida ikki gapning o'zaro munosabatidan tashkil topadi. Gap esa nutq birligi hisoblanadi"

Matn maqomini belgilashda murakkab sintaktik qurilma alohida mavqega ega, bunday tuzilish mantiqiy izchillik asosiga qurilgan mazmuniy yaxlitlikni yuzaga keltiradi. Ma'lumki, gap orqali hukm ifodalanishi yoki ifodalanmasligi mumkin, biroq matnda hukm doimiy mavjud bo'ladi, ya'ni murakkab sintaktik qurilmada bir mavzu atrofiga jipslashgan gaplar ketma-ket qo'llanadi va mantiqan zich aloqa zanjirini hosil qiladi. Shuningdek, matn o'z kategoriyasiga ega bo'lish bilan bir qatorda, gapdan ayri olib qaralmaydi, gap matn mazmunining yoritilishida asosiy ishtirokchi sanaladi, albatta, "gapning matn sistemasidagi o'rnini, uning matn hosil qilish qobiliyatini aslo inkor etib bo'lmaydi".

Xo'sh, matn deb nimaga aytiladi? Matn - "nutq ko'rinishi bo'lib, vazifasi jihatidan tugal nutqiy butunlikdir. Yagona kommunikativ vazifani bajaruvchi gap va gaplar yig'indisi tekst hisoblanadi" matnni "tugallangan, superfrazali birliklardan tuzilgan, leksik, grammatik, logik, stilistik aloqalar bilan bog'langan, aniq maqsadli va grammatik qurilmali nutqiy asar" deyish maqsadga muvofiqdir. Matn strukturalari murakkab kompozitsion-nutqiy shakllar birlashuvidan tarkib topadi. Matnlarda gaplarning joylashuvi ham alohidalikka ega, masalan, gaplar qo'shiluv aloqasi asosida bog'lanishi mumkin, bunda so'zlovchi o'z fikri oxirida qo'shimcha mulohaza yuritadi yoki bunday qurilmalar so'zlovchining yodiga kutilmaganda kelgan fikrni maxsus to'xtam orqali ifoda etadi. Demak, asosiy ifoda bilan qo'shimcha ifoda birikuviga, aniqrog'i, qurilmaning uzilgan qismi bilan qolgan qismini bog'lovchi vositaga qo'shiluv aloqasi deyiladi, qo'shiluv aloqasi gap bo'laklari yoki gaplar asosida yuzaga keladi va parsellyatsiya (uzilish) hodisasi bilan chambarchas aloqadordir.

Tahlil va natijalar. Tilshunoslikka oid ko'pgina asarlarda bu hodisaning ekspressiv-stilistik mohiyatga ega ekanligi takidlanadi.[1] Til matn mazmunini ro'yobga chiqarar ekan, u dastavval kommunikativ, so'ngra estetik vazifa bajarishga qaratilgandir, tilda yetakchi bo'lgan mazkur ikki vazifaga ko'ra matnlar nobadiiy matn va badiiy matnga ajratiladi. Nobadiiy matndan farqli o'laroq, badiiy matnning bosh maqsadi axborotning tinglovchiga qay darajada ta'sir etishini hisobga olish, ya'ni estetik ta'sir darajasini belgilashdir, bunda emotsional-ekspressiv vositalar estetik vazifani yuzaga keltiruvchi elementlar hisoblanadi. Tilning fonetik-fonologik, leksik-semantik, grammatik vositalarini tanlab qo'llash imkoni badiiy matnda tasvir imkoniyati va usullarining keng hamda betakrorligini ko'rsatadi. Fonografik, leksik hamda ekspressiv-stilistik vositalar estetik qiymatni belgilovchi asosiy o'lchovlardan biridir, buning natijasi o'laroq, axborotning estetik ko'rsatkichi ekspressiv ifoda hamda emotsional qamrovning badiiy xoslanganligida ko'rinadi.

Badiiy matnning mantiqiy mustahkam tasviriyligini ta'minlashda sarlavha, intertekstuallik (epigraf, reminissensiya (biror shoir tomonidan boshqa ijodkor ishlatgan poetik ibora yoki obrazli ifodani atayin yoxud beixtiyor o'zlashtirib ishlatish usullarining ham alohida o'rni bor. Shuningdek, o'quvchiga estetik ta'sir etishning "yuki" ko'pincha muallifning o'ziga yuklatiladi. Demak, poetik matn ma'lum o'lchovga solingan, poetik talab asosida shakllangan, emotsionalligi yuqori darajada bo'lgan, individual kechinmalar orqali tipik kechinmalar aks ettirilgan badiiy nutqparchasidir. O'zbek tilshunosligida B.Umurqulov[2], I.Mirzayev[3] poetik matn, poetik nutqning ilmiy-nazariy asoslarini ko'rsatib berishgan. Konnotativlik, boshqa til birliklariga qiyosan olganda, fonetik vositalarda kuchliroq, tovushlarni ikkilantirish, cho'zish, tushirib qoldirish yoki orttirib qo'llash hamda supersegment vositalarda bu holat yaqqol ko'zga tashlanadi. Poetik matnda alliteratsiya, assonans, geminatsiya hodisalari ma'no kuchaytirishda alohida ahamiyatga ega.

Poetik ifodani hosil qilishda poetik leksik birliklarning ma'no imkoniyati katta ahamiyatga egadir, chunki leksik birliklar borliqdagi narsa va hodisalarni nomlaydi, leksemalarda nominativlik bilan bir qatorda, konnotativlikni ham yuzaga chiqaradi. Poetik matnda so'z qo'llash va tanlash imkoniyati matnning boshqa turlaridan farq qiladi, ya'ni bunda sof poetik so'zlar tanlanadi.[4]

Konnotativ ma'no boshqa til birliklariga nisbatan fonetik vositalarda kuchli ifodalanadi, chunki tovushlar "nutqda qo'llanilishi jihatidan o'ziga xosliklarga ega" Poetik matnda tovushlarning evfonik xususiyatlari yetakchi sanalib, bu xususiyatlar tovushlarni so'z tarkibidan tushirish yoki orttirilgan holda ortiqcha qo'llashda ham ko'zga tashlanadi. Poetik matnda so'zning fonetik qiyofasiga alohida

e'tibor beriladi. Demak, tovushlar nutqiy ehtiyojlarimizni qondirish bilan birga, emotsional-ekspressiv vazifa ham bajaradi. Poetik matnda asosning shakliy tomonini tejashga intilish ko'proq so'roq olmoshlarida yuz beradi. *Nima* so'roq olmoshining she'riyatda ko'pincha *ne, na* arxaik shaklda qo'llanishi alohidalik, xoslikni ifodalaydi:

*Muruvvating nadur,
Xusumating nadur?
Oqibating nadur,
Qabohating nadur?
Ijobating nadur,
Kasorating nadur? (Yo'l)*

Yoki

*Men qarshingda turibman dalli,
Na deb, kanglung ko'taray, bilmam?
Na deb, senga beray tasalli:*

Munisam, mutribam, mushfiqam?! (I.Otamurod)

Olmoshlarga xos bu kabi arxaik shakllarni hozirgi variantlari bilan qiyosan olsak, ular endilikda fonetik tejamlilikka xizmat qiladi, degan fikrimiz xato bo'lmaydi, ya'ni hozirda fonetik qisqaruv deb sanaluvchi so'zlarning ayrimlari tarixan shunday tuzilishda ifodalangan. Masalan, *ne* shaklida talaffuzning xushohangligi, so'zlovchining hissiyoti kuchliroq ifodalanadi va kelishik qo'shimchalarini belgisiz olganda, ham fonetik, ham morfologik tejamlilik yuzaga keladi. Masalan, bir o'rinda uch bo'g'in tejalgan:

*Neki, ruju qo'ysa o'zin ko'rsatishga, bas,
Demak, unda pindig'lagay nedandir gumon.*

Istalgan so'zning tarkibini o'zgartirib bo'lmaydi, tovushlar buzib yoki chala talaffuz qilinganda, so'zlarning ma'nosi buzilib, ta'sirchanligiga putur yetadi. "Talaffuz qulayligiga intilish tufayli nutq jarayonida so'zdagi tovushlar zanjirida turli fonetik o'zgarishlar ro'y beradi". Ma'lumki, fuziyaning ayrim ko'rinishlari fonetik tejamlilik asosida ro'yobga chiqib, bu shakllar poetik matnda ham ifodalanadi. Bu hodisa til sathida mavjud bo'lgan meyoriy fuziya hamda shevalarda kuzatiladigan nomeyoriy fuziya kabi ikki ko'rinishga ajratiladi:

*Hov safarga hirs qo'yib, shovqinlar
Bag'rida karaxt, alang-jalang,
To'rt tomonga farqsiz ketayotgan odam,
... bir fursat bo'sa-da kangulga kirib,
Unga safar qilib, tinglaganmisan?!*

Demak, tovush yoki tovushlar birikmasining tushirilishi fonetik tejamlilik sanalib, poetik matnda ayrim so'roq olmoshlari fonetik qisqarib talaffuzni ixchamlashtiradi, vazn talabiga muvofiq bo'g'inlar tengligini saqlashga, boshqa bir so'roq olmoshlarining semantikasini egallagan holda stilistik vazifa bajarishga xoslandi.

Muhokama. O'zbek tilidagi qisqaruv hodisasining lingvistik tabiatini mazkur tilning fonetiksi sistemasidagi ba'zi tovushlarning akustik-fiziologik jihatdan kuchsizligi tufayli talaffuzda tushib qolishi, urg'u ko'chishi, bo'g'in tushishi, o'zbek tili morfologik qurilishining o'ziga xos xususiyatlari va ular bilan aloqador jarayonlar belgilab beradi. Har bir tovush (bo'g'in) tushishi hodisasi ideal shaklning hech bo'lmaganda bir tovushga va aksariyat hollarda undan yuqori darajadagi qisqarishiga olib keladi. O'zbek tilida so'z darajasidagi yuz beruvchi qisqaruvlar morfonologik ahamiyat kasb etadilar, ya'ni u yoki bu tovushning tushib qolishi so'zning fonetik tuzilishini o'zgartirish bilan bir qatorda uning morfologik tarkibini ham o'zgartiradi va shundan kelib chiqib, o'zbek tilidagi qisqaruvlarni shartli ravishda fonetik va morfologik turlarga ajratish mumkin. O'zbek tilida so'z darajasidagi yuz beruvchi qisqaruvlar morfonologik ahamiyat kasb etadi, ya'ni u yoki bu tovushning tushib qolishi so'zning fonetik strukturasini o'zgartirish bilan bir qatorda uning morfologik tarkibini ham o'zgartiradi va shundan kelib chiqib, o'zbek tilidagi qisqaruvlarni shartli ravishda fonetik va morfologik turlarga ajratish mumkin.

Sinxron plandagi qisqargan til birliklari o'zlarining to'liq shakllariga ega bo'ladilar va shu sababli til me'yoriga singib keta olmaydilar, diaxron plandagi qisqaruvlar esa me'yor tusini oladi, bu to'liq shaklning butunlay iste'moldan chiqqanligi yoki ideal va qisqargan shakllar o'rtasida ro'y bergan ma'no urchishi tufayli yuz beradi.

Xulosa. Shu o'rinda aytish kerakki, tildagi tejamkorlik tamoyili so'zlovchi (indiv)ning ruhiy, psixofiziologik quvvatini til birliklarini qisqartirish, tushirib qoldirish orqali tejash, muloqotga ketadigan vaqtni kamaytirish, tildagi ortiqchalikni bartaraf etish ehtiyojlaridan kelib chiqib, zohir bo'ladigan umumtil tendensiyasidir, tejamkorlik o'z mohiyatiga ko'ra nutqiy aloqani osonlashtirishga xizmat qiladi va uzatilayotgan axborotning sifatiga salbiy ta'sir o'tkazmaydi. Tejamkorlik ham, qisqaruv ham til taraqqiyotiga sezilarli hissa qo'shadigan hodisalar bo'lsa-da, ularning til evolyutsiyasidagi rolini absolyutlashtirib bo'lmaydi: tilda tejamkorlikka ham, qisqaruvga ham qarshi turuvchi tendensiya va hodisalar mavjud, masalan, tildagi ortiqchalik xususiyati va uning so'z darajasidagi alohida hollari - proteza va pleonasm.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Yo'ldoshev M. Badiy matn va uning lingvopoetik tahlil asoslari. T.: Fan, 2007.-B.11 individual neologizmlarga murojaat etiladi, natijada borliq, inson va uning ruhiy olami, surat va siyrati uyg'unlikda yangitdan kashf etiladi.
2. Umarqulov.B Poetik nutq leksikasi. - Toshkent: Fan, 1990
3. Mirzayev I.. Problemi lingvopoeticheskoy interpretatsii stixotvornogo teksta: Avtoref.diss....d-ra filol. nauk. - Toshkent 1992.
4. Umarqulov.B Poetik nutq leksikasi. - Toshkent: Fan, 1990
- 5.Tursunov U., Muxtorov J., Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. –T.:O'zbekiston, 1992.
6. Nazarova, N. (2024). Лексикографическое путешествие по «Крестному отцу». Центр Научных Публикаций (buxdu.Uz), 58(58).
7. Nazarova, N. (2024). Anthroponyms as reflections of culture and identity. Центр Научных Публикаций (buxdu.Uz), 59(59).
8. Kobilova, N., & Azimova, M. (2024). Language units expressing the concept of evaluation. В science and innovation in the education system (T. 3, Выпуск 12, сс. 84–87).

UO'K 808.5

TIL EVOLYUTSIYASI VA TEJAMLILIK TAMOYILI

(tejamlilik va ortiqchalik tamoyillari)

N.S.Qobilova, dots., PhD, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

N.S.Fayzullayeva, mustaqil tadqiqotchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqola tejamkorlik tamoyilining ta'siri tilning ortiqchalikka intilishi tendensiyasi bilan bartaraf qilib turiladi. Tejamkorlik tamoyilining barcha turlari kabi qisqaruv ham tilning asosiy funksiyasi -kerakli axborotni to'la yetkazishga xalaqit bermasligi lozim. Uzatilayotgan fikrni ifoda etishga qodir ixcham, muhtasar shaklda bayon etilishi- tejamkorlikning qaror topishidir. Shu kabi til birligining tarkibiy qismlari (komponent, bo'g'in, tovush) tushib qolishi, kuchsiz talaffuz etilishi ham nutqiy faoliyatdan ko'zda tutilgan maqsad -axborot uzatishga ziyon yetkazmasligi lozim va buning aksiga xizmat qilishi lozim.

Kalit so'zlar: til taraqqiyoti, tejamkorlik tamoyili, dinamik o'zgarish, komponent, bo'g'in, tovush

Аннотация. В данной статье действие принципа экономии нивелируется склонностью языка к излишеству. Сокращение, как и все виды, по принципу экономии не должно мешать основной функции языка — полной доставке необходимой информации. Это решение экономии — иметь возможность выразить передаваемую идею в сжатой, лаконичной форме. Аналогично, выпадение компонентов языковой единицы (компонента, слога, звука) и слабое произношение не должны вредить намеченной цели речевой деятельности — передаче информации, а должны служить прямо противоположному.

Ключевые слова: развитие языка, принцип экономии, динамическое изменение, компонент, слог, звук

Abstract. In this article, the effect of the principle of economy is eliminated by the tendency of the language to strive for excess. Reduction, like all types of the principle of economy, should not interfere with the main function of the language - the full delivery of the necessary information. It is

a decision of economy to be able to express the idea being conveyed in a concise, concise form. Similarly, the dropping out of the components of the language unit (component, syllable, sound) and weak pronunciation should not harm the intended goal of speech activity - information transmission, and should serve the opposite.

Key words: language development, principle of economy, dynamic change, component, syllable, sound.

Kirish. O'zbek tilida qisqaruv hodisasi sinxroniya bilan emas, balki ko'p jihatdan diaxroniya bilan bog'liq. Bu holat uni til birliklarining tarixiy taraqqiyoti fonida olib qarashni taqozo qiladi.

Har qanday taraqqiyotning manbai - dialektik qarama-qarshilikda yotadi. Tilning taraqqiyoti va amal qilinishida o'zaro dialektik aloqador va bir-birini taqozo qiluvchi ikki tomon mavjud: 1.) Tilning moddiy tuzilishi; 2.) Ijtimoiy vazifasi. Shunga ko'ra til evolyutsiyasining ikki nisbatan mustaqil yo'nalishi mavjud. Bular struktural va funksional yo'nalishlardir.

Struktural yo'nalish til sathlaridagi rivojlanishni o'zida jamlaydi va shu nuqtai nazaridan u tadqiqotchilarning e'tiborini ko'proq jalb etadi. Miqdor tomoni o'zgarishlar tendensiyasini o'zida to'laroq ifodalaydigan tomondir. Shu sababli undan tendensiyalarni aniqlashdagi asosiy omil sifatida tez-tez foydalanadilar.

Til strukturasining taraqqiyoti muloqot ehtiyojlaridan kelib chiqib, aloqa uchun qulay birliklar tanlash yoki struktural o'zgarishlar yasash bilan bog'liq va bu hol ma'lum darajada til birliklarining qisqarishida o'z aksini topadi. Shu sababli lingvistik adabiyotda til birliklarining qisqarishi va muloqot uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga doir hodisalarni o'zida jamlovchi tejamkorlik tamoyili (ekonomiya prinsipi) va uning til evolyutsiyasidagi roli xususida anchadan buyon turli xil fikrlar bildirilmoqda. Til taraqqiyotining asosida "insonning aloqa ehtiyojlari va uning o'z aqliy va jismoniy kuchini eng kam sarflashga intilishi" yotadi, ya'ni mazkur qarama-qarshilik til rivojiga turtki beradi. Bu o'rinda L.M.Skrelinaning qarashlariga e'tibor beradigan bo'lsak, u Martinening fikrlarini rivojlantiradi va aniqlik kiritadi. Jumladan, til taraqqiyotining eng umumiy qonuni - rivojlanayotgan til jamoasi aloqa ehtiyojlari va yangi ma'noni ifodalashga xizmat qiluvchi tilning amaldagi vositalari o'rtasidagi qarama-qarshilikni bartaraf qilishdir. Mazkur qarama-qarshiliklar tejamkorlik tamoyilining amal qilinishi natijasida bartaraf qilinadi: "til sistemasi tejamkorligi sistemani tashkillashtiruvchi asosiy tamoyildir, demak u sistemadagi dinamik o'zgarishlarning asosiy prinsipidir".¹

Adabiyotlar tahlili va metodlari. Boduen de Kurtene psixofiziologik omilga tejamkorlik tamoyilini qaratlantiruvchi asosiy omil sifatida qaraydi va uning fikricha, tejamkorlik tamoyilining asosiy vazifasi nutq a'zolari va muskullar harakatini yengillashtirishdan iborat.

Tejamkorlik tamoyili to'g'risidagi qarashlar Ye.D.Polivanovning lingvistik merosida katta o'rin egallaydi. Uning tejamkorlik tamoyili bo'yicha XX asrning 20-30-yillarida olib borgan kuzatishlari natijalari barcha parametrlar bo'yicha A.Martinening o'sha asrning 50-yillarida yaratgan "tildagi tejamkorlik nazariyasi"dan ustun turadi, ya'ni Ye.D.Polivanov o'z salafлари yaratgan nazariyani XX asrning 20-30-yillaridayoq puxta ishlab chiqqan.

Ye.D.Polivanovning fikricha, tilning tejamkorligining asosini "inson dangasaligi" tushunchasi bilan ifodalash yoki uni mehnat energiyasini tejashga intilish deb atash mumkin.

Ko'pgina olimlar Ye.D.Polivanovning bunday qarashini noto'g'ri deb qabul qilishadi. Ammo olim buni mahsulot ishlab chiqarish jarayonida mehnat energiyasi sarfini tejash - mehnat faoliyatining barcha turlariga tegishli bo'lgan umumiy belgi ekanligi bilan izohlaydi (bu yerda "inson dangasaligi" iborasini insonning jismoniy energiyasini tejashga bo'lgan intilishi ma'nosida tushunish kerak, xolos). Shuningdek, bu hodisa muloqot jarayonida ishtirok etuvchilar uchun umumiy va doimiy amalda bo'luvchi tendensiya - imkoniyatlar darajasida tovush hosil qiluvchi qaraktarlarni qisqartirish (masalan, til, lablarning qaraktarini va boshqalar) dir.

Tahlil va natijalar. Ye.D.Polivanovning yuqoridagi fikrlaridan ko'rinib turibdiki, u ikki omil: 1. Ijtimoiy-mehnat-energiya sarfini kamaytirish, tejashga intilish; 2. Ruhiy fiziologik - nutq a'zolari faoliyatini yengillashtirishga intilish kabi o'zaro yaxlit aloqada bo'lgan tendensiyalarni tildagi tejamkorlik uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlar sifatida ajratib ko'rsatadi.

Sh.X.Akbaev Ye.D.Polivanovning qarashlaridan kelib chiqib, tejamkorlik tamoyiliga “insoniyat taraqqiyotiga xos bo'lgan qonuniyat” deb tarif beradi va ijtimoiy omilning ahamiyatini oshirib ko'rsatadi: “Tejamkorlik tamoyilini tor doirada, til o'zgarishlarining ichki omili deb qarash mumkin emas, chunki bu inson tabiatining o'ziga xos xususiyatidir. Insoniyat taraqqiyotining butun tarixida ushbu tendensiya ta'siri bor. Tildagi tejamkorlik tamoyili mazkur umumiy tendensiyaning xususiy ko'rinishidir”.

G.G.Infantova tildagi tejamkorlik muloqot jarayonida vaqtni tejashini nazarda tutib, uning asosiy belgisi “vaqtni tejash”dan iborat, deb hisoblaydi. A.K.Kochetkovning fikricha, tejamkorlik har xil omillarga ko'ra vujudga keladi: aqliy va jismoniy kuch sarfini eng kam holatga keltirish..., vaqtni tejash (og'zaki nutqda), joyni tejash (yozma nutqda)..., talaffuzni osonlashtirishga intilish va boshqalar. Yuqorida keltirilganlardan ko'rinadiki, tadqiqotchilar tildagi tejamkorlikni vujudga keltiruvchi turli omillarni sanab o'tadilar, ularni shartli ravishda bir-birini taqozo qiluvchi uch guruhga ajratish mumkin:

1.Ruhiy fiziologik omil; 2.Ijtimoiy omil; 3.Vaqt omili;

Yuqorida tilga olingan shart-sharoitlarning o'ziga xos tomonlariga nazar tashlasak, dastlabki omil til egasi - insonning jismoniy va aqliy imkoniyatlari bilan bog'langan. Iqtisod qilishga intilish tendensiyasining manbai - inson organizmidir. Tildagi tejamkorlik tamoyili – o'z-o'zini saqlash (ehtiyot qilish) instinktining xususiy ko'rinishlaridan biridir. Bunday keskin qarash: til qonunlarini faqat subektning (insonning) imkoniyatlariga qaram qilib qo'yish yaramaydi, albatta. Ammo fikrning rasional mag'zi to'g'ri, umuman olganda, inson omili til taraqqiyotida muhim o'rin tutadi, inson organizmi esa inson omilining ajralmas qismidir. Tilni chetlab o'tuvchi mehnat turining o'zi yo'q. Shu sababli so'zlashish jarayonida qisqalikka intilish, E.D.Polivanovning iborasi bilan aytganda, “mehnat energiyasini tejash” tabiiy bir hol. Jamiyat va fan-texnikaning shiddat bilan rivoji tilda muntazam ravishda yangi tushunchalarni paydo qiladi. Yangi tushuncha - yangi so'z, yangi ibora demakdir. Tejamkorlik tamoyili sistemaning ichki munosabatlari va o'zgarishlarini tushunarli qilib izohlash xususiyatiga ega, u nutqdagi o'zining muqobili orqali sistemaning ichki o'zgarishlarini ekstralingvistik ta'sirlar bilan bog'laydi. Til nutqda voqe bo'ladi, xuddi shuningdek, til qonunlari ham nutqda reallashadi, til tejamkorligi ham bundan mustasno emas. Tildagi tejamkorlik deganda shunday jarayonlar nazarda tutiladiki, ular tufayli til murakkab fikrlarni soddaroq shaklda ifodalash uchun mukammalroq shakllar ishlab chiqaradi. Bunday shakllar alohida individlarning nutqiy faoliyatida yaratiladi va umuman til darajasidagi har bir tejamkorlik turi nutq darajasidagi xuddi shunday holga mos keladi, chunki til darajasidagi har bir tejamkorlik turi nutq darajasidagi bosqichni bosib o'tish evaziga amalga oshadi.

Muhokama. Sistemaning rivojiga ko'maklashuvchi qonuniyatlar xususida so'z ketar ekan, ularning amal qilinishida tashqi omillarning rolini oshirib yuborish o'rinli emas. Sistemaning taraqqiyoti ichki va tashqi omillarning ta'siri mahsuli bo'lganidek, sistema ichidagi qarama-qarshilik tejamkorlik tamoyilining amalda bo'lishini taminlaydi. har qanday struktura o'z rivojida faqat tashqi ta'sirlar doirasiga tushib qolmaydi, balki hal qiluvchi omil sifatida sistemaning ichki qarama-qarshi tendensiyalari kurashi natijasida sistema tuzilishini buzish va qayta qurishga bo'lgan intilish hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Til egalarining nutqiy ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiluvchi tejamkorlik tamoyili tildagi ortiqchalik xususiyati bilan to'qnashadi. Tilda haddan ziyod ortiqchalik ko'p. Shuning uchun til egalarining o'zgaruvchan ehtiyojlariga tezda va butunlay moslasha olmaydi. Ortiqchalikni tilning maksimal aniqlikka intilish xususiyati vujudga keltiradi, tushunchalarni ularning moqiyatiga mos ravishda to'liq xarakterlaydigan birliklar tanlash til tabiatini belgilab beruvchi xususiyatlardan biri, deyish mumkin. Binobarin, aniqlikka intilish nutq zanjirida ortiqcha unsurlar bo'lishiga olib keladi.

Ekonomiya (tejamkorlik) terminini qo'llash xususida V.V.Levitskiy o'z e'tirozlarini quyidagicha bayon etadi: “Tejamkorlik tamoyili tildagi o'zgarishlarning sababchisi sifatida qabul qilinishi mumkin emas. Agar “tejamkorlik” (“ekonomiya”) so'zi tor, ya'ni o'z ma'nosida qo'llansa, unda tilda uning barcha birliklarini va darajalarini hamrab oluvchi miqdoriy qisqarishga intilish tendensiyasi mavjud deb hisoblash lozim, bu esa tilning barcha mikrova makro tizimlarining soddalashishiga olib kelgan bo'lar edi. Holbuki, bunday qarash lisoniy faktlarga zinhor to'g'ri

kelmaydi, “ekonomiya” atamasini keng va noaniq ma’noda qo’llashga to’g’ri keladi. Unda “ekonomiya” atamasi tilning optimallashtiruvchi, takomillashuvidan boshqa narsani anglatmaydi va bu bilan uning jamiyatning muloqot ehtiyojlarini to’la qondirishga bo’lgan qarakatini ifodalaydi”.

Tejamkorlik nutq oqimidagi birliklarning ma’no tashimaydigan qismining qisqarishiga olib keladi, shuningdek, muloqotda informasion butunlikka ziyor yetkazmaydigan darajada til birliklarini qisqartirish xususiyatlaridan biridir. Masalan, qadimgi turkiy tildagi “*tarag’aq*” so’zidagi nisbatan qiyin talaffuz etiluvchi “g” tovushining tushib qolishi tufayli mazkur leksema taroq-taraq shaklini olgan (so’zning fonetik tarkibi soddalashib, talaffuz uchun qulaylashgan), ammo uning ma’nosiga putur yetmagan.

Tilning takomillashuvi ko’pgina ichki va tashqi omillar mahsuli bo’lib, tejamkorlik tamoyili ana shu omillardan biridir. “Nutq hosil qilishning fiziologik tabiati shundayki, artikulyatsion apparatning optimal harakati lingvistik omil bilan chambarchas bog’liq bo’ladi va bunda ularning o’zaro munosabati sarf qilingan energiyaga mos keladi va zinhor energiyani kam sarflashga va shu ma’noda “nutqiy quvvatni tejashga” intilmaydi... paylarning bir tekisdagi harakati va harakat fazasi va harakatsizlik fazasining nisbatan qat’iy almashinuvi nutq apparatining oddiy nutqiy jarayonda amalda charchashiga yo’l qo’ymaydi.

Xulosa. Taranesning fikricha, tejamkorlik tamoyili til taraqqiyotining ilk davrigagina xos bo’lgan. Til taraqqiy qilgan sari ekonomiyaga moyil bo’la boradi, degan xulosani xato deb hisoblaydi. Ko’rinadiki, u tildagi tejamkorlik tamoyilini qotib qolgan qonuniyat sifatida talqin qiladi va unitil ilk bora paydo bo’lgan davrlar mahsuli sifatida qaraydi. Ammo har qanday qonuniyat dogma ko’rinishini olar ekan, u amal qilishdan to’xtaydi. Jahon tillarida esa qisqarish hollari to’xtovsiz davom etmoqda va bizning kunlarimizda tilda paydo bo’layotgan qisqaruvlar ham yuqorida olg’a surilgan g’oyaning aksini isbotlab turibdi. Demak, tildagi tejamkorlikni amal qilishdan to’xtagan qonuniyat deb xulosa chiqarish haqiqatdan uzoq yondashuvdir.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Mirzayev I. Problemi lingvopoeticheskoy interpretatsii stixotvornogo teksta: Avtoref.diss....d-ra filol. nauk. - Toshkent 1992
2. Tursunov U., Muxtorov J., Rahmatullayev Sh. Hozirgi o’zbek adabiy tili. –T.:O’zbekiston, 1992.
3. Umarqulov B. Poetik nutq leksikasi. - Toshkent: Fan, 1990
4. Yo’ldoshev M. Badiy matn va uning lingvopoetik tahlil asoslari. T.: Fan, 2007. -B.11 individual neologizmlarga murojaat etiladi, natijada borliq, inson va uning ruhiy olami, surat va siyrati uyg’unlikda yangitdan kashf etiladi.
5. Авторы: Jean Berko Gleason, Nan Bernstein Ratner The Development of Language, Tenth Edition.
6. Авторы: Patricia J. Brooks, Vera Kempe Language Development.
7. Ahrorovna, N. N. (2022). *Study of anthroponyms and their places in the lexical system. Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3 (1), 90-96.
8. Ahrorovna, N. N. (2023). *Analysis of anthroponyms in english linguistics. formation of psychology and pedagogy as interdisciplinary sciences*, 2(24), 153-157.
9. Ahrorovna, N. N. (2023). *Antroponimlar mohiyati va semantik tahlili. scientific aspects and trends in the field of scientific research*, 1(10), 160-163.
10. Nazarova, N. (2022). *Обучение молодых учащихся через интерактивные игры. Центр научных публикаций (buxdu. Uz)*, 7(7).
11. Nazarova, N. (2022). *Лексико-семантические особенности антропонимов. Центр научных публикаций (buxdu. Uz)*, 25, 25.
12. Sulaymonbekovna, Q.N. (2021). *Cognitive dissonance and pragmatic influence, academia: An International Multidisciplinary Research Journal*, 902-908.
13. Kobilova, N. S. (2016). *Literary interpretation of social psychology in the novel "Martin Eden". Worldscience*, 4 (3 (7)), 52-53.

UO’K 81-13

UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA JADID SHE’RIYATINING O’QITILISHI

G.M.Qodirova, o’qituvchi, Urganch davlat pedagogika instituti, Urganch

Annotatsiya. *Jadid adabiyoti o’zbek madaniy va ijtimoiy hayotida tub burilish yasagan hodisalardan biri bo’lib, u jamiyatni modernizatsiya qilish, milliy ong va madaniyatni yuksaltirish yo’lida xizmat qildi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida paydo bo’lgan bu harakat nafaqat publitsistika va dramaturgiya, balki she’riyatda ham o’zining yorqin ifodasini topdi. Jadid*

she'riyatining asosiy xususiyatlari – vatanparvarlik, ma'rifatchilik, taraqqiyparvar g'oyalar bilan sug'orilganligi va xalqni uyg'otishga qaratilganligidir. Bugungi kunda umumta'lim maktablarida jadid adabiyoti va she'riyatini o'rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu nafaqat o'quvchilarga tarixiy bilim berish, balki ularning tanqidiy tafakkurini rivojlantirish va milliy o'zlikni anglashga xizmat qiladi. Ushbu maqolada jadid adabiyotining ahamiyati, jadid she'riyatining o'ziga xos jihatlari hamda uni umumta'lim maktablarida o'rgatish masalalari atroflicha tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *jadid adabiyoti, ma'rifatparvarlik, global ta'lim, pedagogik texnologiyalar, tanqidiy tafakkur.*

Аннотация. *Джадидская литература стала одним из явлений, ознаменовавших коренной поворотный момент в узбекской культурной и общественной жизни, послужив модернизации общества и возвышению национального самосознания и культуры. Это течение, возникшее в конце XIX — начале XX века, нашло яркое выражение не только в публицистике и драматургии, но и в поэзии. Главными особенностями джадидской поэзии являются ее проникнутость патриотическими, просвещенными и прогрессивными идеями и ее направленность на пробуждение народа. Сегодня преподавание джадидской литературы и поэзии в средних школах имеет большое значение. Это не только дает учащимся исторические знания, но и помогает им развивать критическое мышление и понимание национальной идентичности. В статье дается всесторонний анализ значимости джадидской литературы, уникальных аспектов джадидской поэзии и проблем ее преподавания в средних школах.*

Ключевые слова: *современная литература, просвещение, глобальное образование, педагогические технологии, критическое мышление.*

Abstract. *Jadid literature is one of the phenomena that brought a profound transformation to Uzbek cultural and social life, serving as a means to modernize society and elevate national consciousness and culture. Emerging in the late 19th and early 20th centuries, this movement found vivid expression not only in journalism and drama but also in poetry. The key characteristics of Jadid poetry include patriotism, enlightenment, progressive ideas, and a focus on awakening the people. Today, teaching Jadid literature and poetry in general education schools holds great significance. It not only provides students with historical knowledge but also fosters their critical thinking and strengthens their national identity. This article comprehensively analyzes the importance of Jadid literature, the distinctive features of Jadid poetry, and the issues related to its teaching in general education schools.*

Keywords: *Jadid literature, enlightenment, global education, pedagogical technologies, critical thinking.*

Jadid adabiyoti o'zbek adabiyoti tarixida yangi bosqichni boshlab berdi. Bu adabiyotning eng muhim jihatlardan biri ma'rifatchilik va milliy ongni yuksaltirish edi. Jadid adabiyoti xalqni ilma'rifatga chorlab, eski qarashlardan voz kechishga undadi. Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy kabi jadidlar o'z asarlarida bilim va tarbiyaning xalq kelajagidagi o'rni haqida fikr yuritdilar. Shu bilan birga, jadid adabiyoti ijtimoiy islohotlarni targ'ib qildi. U ijtimoiy adolat va islohotlarga da'vat qilib, xalqni o'z haq-huquqini anglashga chorladi. Masalan, Behbudiy "Padarkush" dramasida eski va yangi dunyo to'qnashuvini yoritib, xalqni yangicha fikrlashga undaydi.

Jadidlar faqat ma'rifatparvarlik bilan cheklanib qolmay, adabiyotning estetik jihatlari ham boyitdilar. Ular nasr, dramaturgiya va she'riyatda yangicha shakl va uslublarni olib kirdilar [1]. An'anaviy adabiyotdan farqli ravishda, jadid adabiyoti inson huquqlari, erkinlik va mustaqillik kabi g'oyalarga urg'u berdi. Bu esa o'zbek milliy adabiyotining rivojlanishida ulkan o'rin tutdi.

Jadid she'riyati o'zining mazmun va shakl jihatdan an'anaviy mumtoz she'riyatdan farq qilishi bilan ajralib turadi. Uning asosiy xususiyatlaridan biri vatanparvarlik va milliy ruhdur. Jadid shoirlari o'z she'rlarida vatan sevgisi va millat g'amxo'rligini ifoda etdilar. Masalan, Abdurauf Fitratning "Mirrix yulduziga" she'rida xalqning og'ir ahvoli tasvirlanib, uni uyg'onishga chaqirish motivi mavjud. Bunday she'rlar xalqni o'zligiga qaytishga, mustaqillik va taraqqiyot sari intilishga undagan.

Jadid shoirlari poetik shakl va uslub jihatidan ham yangilanishlar olib kirdi. Ular an'anaviy aruz vaznidan tashqari, barmoq tizimidan ham foydalanib, xalq tiliga yaqin she'rlar yaratdilar. Bu esa ularning she'riyatini keng ommaga yetkazish imkonini berdi. She'rlarda soddalik, ravon til va ta'sirchan obrazlar ustuvor bo'ldi.

Jadid she'riyatining yana bir muhim jihati – sotsial muammolarni yoritishidir. Unda jamiyatdagi qoloqlik, bid'at va johillik tanqid qilinib, xalqni yangicha fikrlashga undovchi g'oyalar ilgari surildi. Masalan, Munavvarqori Abdurashidxonovning she'rlari xalqni ilm-ma'rifatga intilishga, zamonaviy hayotga moslashishga undaydi. Abdulla Avloniy, Fitrat singari jadid shoirlari o'z asarlarida ilmning hayotdagi o'rni haqida she'rlar yozib, yoshlarni o'qishga chorlaganlar. Avloniyning "Axloq kitobi" to'plamiga kirgan she'rlarida ilm va halollikning inson hayotidagi ahamiyati yuksak baholanadi.

Jadid she'riyatini umumta'lim maktablarida o'rgatish muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lsa-da, bu jarayonda qator muammolar mavjud. Jadid adabiyoti darsliklarda cheklangan hajmda yoritilgan. O'quvchilar jadidlarning asosiy asarlari bilan tanishsalar ham, ularning falsafasi va ma'naviy merosi chuqur o'rganilmaydi.

Bundan tashqari, o'qitish usullarining eskirganligi ham muammo sanaladi. Ko'pincha dars jarayonida an'anaviy metodlardan foydalaniladi. O'quvchilar she'rlarni yodlash bilan cheklanib, ularning g'oyaviy-badiiy xususiyatlarini chuqur tahlil qilishmaydi. Buning yechimi sifatida interfaol metodlarni qo'llash zarur. Jadid she'riyatini o'qitishda muammoli ta'lim, rolli o'yinlar va bahs-munozaralar kabi usullar samarali natija berishi mumkin. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ham jadid adabiyotini o'rganishni qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi. Jadid adabiyoti bo'yicha video darslar, audiokitoblar, interaktiv darsliklar yaratish o'quvchilarni yanada qiziqtirishi mumkin.

Jadidchilik harakati o'zbek adabiyoti va ijtimoiy tafakkurining muhim bosqichlaridan biri sifatida XX asr boshlarida shakllandi. Bu harakatning asosiy maqsadi milliy uyg'onish, ma'rifat va taraqqiyot g'oyalarini ilgari surish bo'lib, adabiyot ushbu tamoyillarni keng targ'ib etishning muhim vositasi bo'ldi [2]. Xususan, jadid shoirlari o'z ijodi orqali xalqni ilmlashishga, zamonaviy tafakkurni shakllantirishga va milliy o'zlikni anglashga undadilar. Biroq, bugungi kunda maktab darsliklarida jadid she'riyati asosan Hamza Hakimzoda Niyoziy va Abdulla Avloniy ijodi misolida yoritilib, harakatning butun ko'lamini aks ettirish imkoniyati cheklangan. Jadid she'riyati o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. U, avvalo, ma'rifiy xarakterga ega bo'lib, xalqni ilmga, taraqqiyotga chorlovchi didaktik ruhdagi asarlar bilan boyitilgan. Shuningdek, milliy uyg'onish, istiqloq va ijtimoiy adolat g'oyalari jadid shoirlari she'rlarining asosiy mazmunini tashkil etadi. Ular adabiy shakl va poetik uslub nuqtai nazaridan ham yangilanishga intilib, an'anaviy uslublarni modern she'riyat tamoyillari bilan uyg'unlashtirdilar [3]. Hamza Hakimzoda Niyoziy va Abdulla Avloniy ijodi ushbu xususiyatlarni o'zida mujassam etgani sababli, ularning asarlari darsliklarga kiritilgan.

Hamza Hakimzoda Niyoziy ijodida ijtimoiy tanqid, ma'rifatparvarlik va xalqni uyg'otish motivlari yetakchilik qiladi. Uning "Xalq" she'ri xalqning ijtimoiy qoloqligiga achinish va uni ilmga chorlovchi kuchli chaqiriq sifatida baholanadi. Hamzaning she'rlari poetik jihatdan ham an'anaviy shakl va qafiyalarga asoslangan bo'lib, didaktik ohang ustuvorlik qiladi. Shuningdek, u ayollarning jamiyatdagi o'rniga oid she'rlari bilan ham tanilgan bo'lib, bu orqali gender tenglik masalasini ham ko'tarib chiqqan. Abdulla Avloniy esa, avvalo, dramaturgiya va publitsistika yo'nalishida mashhur bo'lsa-da, uning she'rlari ham jadidchilik ruhiyatini aks ettiradi. U ilmiy taraqqiyot, axloqiy poklanish va insoniy kamolot g'oyalarini ilgari surgan. Xususan, "Vatan" she'rida milliy uyg'onish va istiqloq g'oyalari yetakchilik qiladi [4].

Hamza va Avloniy ijodi jadid she'riyatining asosiy yo'nalishlarini ochib berishga xizmat qilsa-da, harakatning butun murakkabligi va xilma-xilligini to'liq aks ettirish uchun yetarli emas. Chunki jadid adabiyotida Fitrat, Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov kabi shoir va mutafakkirlar ham katta hissa qo'shgan. Masalan, Fitratning "Sayha" she'ri Turkiston taqdirini yoritishda muhim asar bo'lib, milliy uyg'onish va istiqloq g'oyalarini aks ettirgan [5]. Munavvarqori esa pedagogik va badiiy she'rlari orqali ma'rifatparvarlik g'oyalarini keng targ'ib qilgan. Behbudiy esa o'zining dramatik va falsafiy she'rlari bilan jadidchilik tamoyillarini chuqurlashtirgan.

Jadid she'riyatini faqat Hamza Hakimzoda Niyoziy va Abdulla Avloniy ijodi asosida o'rganish, albatta, ushbu adabiy oqimning ayrim jihatlarini ochib berishga xizmat qiladi. Biroq, bu yondashuv jadid harakatining to'liq manzarasini yaratish uchun yetarli emas. Shu bois, maktab darsliklarini Fitrat, Behbudiy, Munavvarqori kabi boshqa jadid shoirlarining asarlari bilan boyitish maqsadga muvofiqdir [6]. Bu esa yosh avlodga jadidchilikning haqqoniy adabiy manzarasini taqdim etish, milliy uyg'onish ruhini to'laqonli anglash imkonini yaratadi. Masalan, Hamza Hakimzoda Niyoziy o'zbek adabiyotining yorqin namoyandalaridan biri bo'lib, uning ijodi milliy ruhni tarbiyalash, vatanparvarlik, insoniylik va ma'naviyatni oshirishda katta ahamiyatga ega. Uning "Jonlarning jononi Vatan" she'ri ham aynan shu maqsadga xizmat qiladi. Bu she'rda Vatanni sevish, uning himoyasiga turish, vatanparvarlik tuyg'usini uyg'otish g'oyasi aks etgan. Niyoziyning ushbu she'rini umumta'lim maktablarida o'qitish o'quvchilarda vatanparvarlik, ma'naviy qadriyatlar va axloqiy fazilatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

She'ring nomidan ham ma'lumki, unda Vatanni sevish, unga sodiq bo'lish va uning himoyasini o'z jonidan qadrlab deb bilish g'oyasi ilgari suriladi. Niyoziyning bu she'ri o'quvchilarga milliy g'urur, vatanparvarlik va farzandlik burchini o'rgatadi. Unda Vatan sevgisi, milliy g'urur va iftixor, ma'naviy va axloqiy qadriyatlar singari muhim g'oyalar ilgari surilgan. She'rda Vatanni sevish, unga xizmat qilish va uni himoya qilishning muhimligi ta'kidlanadi, bu esa yosh avlodda vatanparvarlikni, xalqiga bo'lgan hurmatni oshirishga yordam beradi. Shuningdek, she'rda insonning ma'naviy va axloqiy mas'uliyatlarini anglash, Vatan uchun jon fido qilish kabi muhim qadriyatlar o'rgatiladi. H.Niyoziyning "Jonlarning jononi Vatan" she'rini o'qitish umumta'lim maktablarida bir nechta pedagogik maqsadlarni ko'zlaydi. Birinchi navbatda, o'quvchilarda vatanparvarlik tuyg'ularini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. She'rni o'qish va uning mazmunini tushunish orqali o'quvchilar Vatan uchun xizmat qilishni, uni himoya qilishni o'z burchlari deb bilishlari kerak. Bu yosh avlodni millatiga sadoqatli, o'z tarixini, madaniyatini qadrlovchi, ayni paytda zamonaviy talablarga javob bera oladigan shaxs sifatida shakllantiradi.

Ikkinchi jihat, she'r orqali axloqiy qadriyatlarni tarbiyalashdir. Niyoziyning she'ridagi har bir qator o'quvchilarga insoniylik, mardlik, fidoyilik kabi fazilatlarni o'rgatadi. She'rda Vatan uchun jon fido etish, uning himoyasini o'z jonidan qadrlash kabi g'oyalar o'quvchilarda yuqori axloqiy qadriyatlarni rivojlantiradi. Shuningdek, she'rda ko'rsatilgan Vatan sevgisi orqali o'quvchilarda milliy g'urur, xalqining sha'ni va tarixiga bo'lgan hurmat shakllanadi.

Uchinchi jihat, she'rni o'qitishda adabiy tahlilning o'rni katta. She'ring badiiy jihatlar, tili, obrazlari va uslubiy xususiyatlari o'quvchilarni adabiy tafakkurga, estetik didni rivojlantirishga undaydi. Bunda she'rni tahlil qilish, uning mazmunini yoritish, tasviriy vositalarni tushuntirish orqali o'quvchilar nafaqat adabiy bilimlarni egallaydi, balki til va madaniyatga bo'lgan hurmatini oshiradi.

She'rni o'qitish jarayonida o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash uchun bir qator metodikalar qo'llanilishi mumkin. Masalan, she'rni tahlil qilish metodikasi orqali har bir qatorni, uning ma'nosini, tasviriy vositalarini tushuntirish zarur [7]. Bu o'quvchilarning fikrlashini, adabiy tafakkurini rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, muammoli metod yordamida she'ring mazmuni va uning hayotiy ahamiyatini tushuntirish mumkin. O'quvchilarga savollar berish, masalan, "Nega Vatan uchun kurashish zarur?" yoki "Nima uchun Vatanni sevish insonning eng oliy burchi hisoblanadi?" kabi savollar orqali ularni mulohazali fikrlashga undash mumkin. Interfaol metodlar, masalan, rolli o'yinlar, guruh muhokamalari va ijodiy ishlanmalar o'quvchilarni yanada faolroq jalb etadi va ularning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi. Hamza Hakimzoda Niyoziyning "Jonlarning jononi Vatan" she'ri umumta'lim maktablarida o'qitilishi o'quvchilarda vatanparvarlik, axloqiy qadriyatlar va badiiy tafakkurni rivojlantirishga katta hissa qo'shadi. Bu she'rni o'qish va uning mazmuni orqali o'quvchilar Vataniga, xalqiga bo'lgan muhabbatini oshiradi, shuningdek, adabiy tafakkurlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu, o'z navbatida, ularning ma'naviy, axloqiy va estetik jihatdan to'liq shakllanishiga yordam beradi. Hamza Hakimzoda Niyoziyning "Jonlarning jononi Vatan" she'ri nafaqat adabiy qadriyatlarni o'rgatadi, balki yosh avlodni milliy g'urur, vatanparvarlik va axloqiy mas'uliyatga targ'ib qiladi. Uning umumta'lim maktablarida o'qitilishi o'quvchilarga o'z xalqiga sodiq, ma'naviy jihatdan boy va axloqan to'g'ri yo'ldan yuruvchi shaxslar sifatida shakllanish imkonini yaratadi. Jadid she'riyatining pedagogik asoslarini tahlil qilish, uning umumta'lim

maktablarida o'qitilishini nafaqat adabiy, balki tarbiyaviy jihatlarni ham ko'zda tutadigan metodologik yondoshuvlarni yaratishga imkon beradi.

Jadid she'riyatining o'ziga xos xususiyatlari — milliy anglashuvni kuchaytirish, ijtimoiy va madaniy islohotlarga urg'u berish, yangi hayotga bo'lgan umid va intilishlar — yosh avlodni mustahkamlash, yangi tafakkur va yuksak ma'naviy qadriyatlarni singdirishda muhim ahamiyat kasb etadi. She'riy tahlil, didaktik metodlar, muammoli yondoshuvlar va interfaol metodlar yordamida o'quvchilarni jadid she'riyatining ma'naviy, estetik va falsafiy xususiyatlari bilan tanishtirish, ularning dunyoqarashini kengaytirish, o'z-o'zini anglash va o'zgaruvchan jamiyatda to'g'ri qarorlar qabul qilish qobiliyatini shakllantirish zarur.

Jadid she'riyatini o'qitish jarayonida pedagogik asoslar zamonaviy talablarga mos ravishda ishlab chiqilishi, o'quvchilarga har bir she'riy asar orqali nafaqat o'zbek adabiyotining tarixiy va madaniy kontekstini, balki adabiy badiiyat va tafakkur tizimini anglashni ham o'rgatish lozim. Bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun samarali metodologik vositalar, interaktiv texnologiyalar va adabiy tahlil metodlarini qo'llash o'quvchilarni nafaqat she'r, balki hayotning haqiqiy qarashlari bilan tanishtiradi va ularda mustahkam ilmiy asoslar, milliy g'urur hamda ijodiy tafakkur shakllantiradi. Xullas, jadid she'riyatini umumta'lim maktablarida o'qitish nafaqat adabiyot o'qituvchilari uchun, balki butun ta'lim tizimi uchun muhim pedagogik vazifa bo'lib, u o'quvchilarni intellektual, estetik va axloqiy jihatdan to'liq shakllanishiga yordam beradi, ularning milliy ongini shakllantirishda zarur vosita hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Adib Xalid. Politics of muslim cultural reform. Jaddizm in Sentral Asia. – USA: California University press, 1998. – P. 36.
2. Hamidulla Boltaboyev. "Sayha" qismatidan lavhalar yoki shoir Fitrat haqida. "Sharq yulduzi", 1991, 6-son.
3. Karimov N. XX asr adabiyoti manzaralari. – Toshkent: O'zbekiston, 2008. – B.8.
4. Komatsu X. 1911—1928 yillarda Buxoro ziyolilari o'rtasida milliy farqlanishning tadriji. – Tokio, 1989. – B.63.
5. Yusupova F. I. O'quvchilar individual tayyorgarligini amalga oshirishning pedagogik-psixologik jihatlari. "Xalq ta'limi" jurnali. 2005. №5. 90-93-b.
6. Баҳодир К. Абдулла Қодирий. – Тошкент: Фан, 2006. – Б.203-221.
7. Матжон С. Мактабда адабиётдаги мустиқил ишлар. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996. – Б.19.

UO'K 811.111-26

KOMMUNIKATIV TARJIMADA SOXTA NUTQ AKTLARINI TARJIMASIDA KONTEKST FUNSKIONALLIGINI TIKLASH VAZIFALARI H.X.Qodirova, tayanch doktorant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Tarjima til to'siqlarini yengib o'tish va madaniy tafovutlarni bartaraf etish uchun xizmat qiluvchi madaniyatlararo kommunikativ harakat hisoblanib, u asliyat matnni tarjima tildagi matnga o'girish orqali har ikki til madaniyatini tushunishga imkon beradi va shu bilan madaniyatlararo muloqotni osonlashtiradi. Nutq aktlarini tarjima qilishda tarjima matni asliyatdagi nutq aktlarining maqsadini saqlab qolishi va uni ham madaniyatga ham tilga mos keladigan shaklda ifoda etishi zarur.

Kalit so'zlar: kommunikativ tarjima, lingvomadaniyat, nutq aktlari, kontekstual funksiya, illokutiv ta'sir, badiiy diskurs, asliyat va tarjima matni.

Аннотация. Перевод представляет собой межкультурное коммуникативное действие, служащее преодолению языковых барьеров и устранению культурных различий. Он позволяет понять культуру обоих языков путем передачи исходного текста на язык перевода, тем самым облегчая межкультурное общение. При переводе речевых актов текст перевода должен сохранять цель оригинальных речевых актов и выражать их в форме, соответствующей как культуре, так и языку перевода.

Ключевые слова: коммуникативный перевод, лингвокультура, речевые акты, контекстуальная функция, иллокутивное воздействие, художественный дискурс, текст оригинала и перевода.

Abstract. Translation is an intercultural communicative action that serves to overcome language barriers and eliminate cultural differences, which allows understanding the culture of both

languages by translating the original text into the text in the target language, thereby facilitating intercultural communication. When translating speech acts, the translated text must preserve the purpose of the original speech acts and express it in a form that corresponds to both culture and language.

Key words: *communicative translation, linguoculture, speech acts, contextual function, illocutionary influence, artistic discourse, original and translated text.*

Kirish. Tarjima nazariyasining taraqqiyoti badiiy diskursning mukammal tarjimasiga erishish yo'lida ko'plab yutuqlarga erishib kelmoqda. Badiiy diskurs tarjimasini - bu boshqa nutqiy asarlardan o'zining bir qator xususiyatlari bilan ajralib turadigan badiiy asarlarning tarjimasini desak ham bo'ladi, sababi badiiy nutqning asosiy kommunikativ funksiyalardan biri uning badiiy, estetik yoki poetiklik jozibaga ega ekanligi bilan ham izohlanadi. Badiiy diskurs ustuvor maqsadi asliyat matnida ma'lum bir estetik ta'sir ko'rsatish, badiiy tasvirni unda yaratishdir. Binobarin, badiiy diskurs voqelangan asar tarjimasini ham o'quvchiga shunday ta'sir ko'rsatishi kerak. Badiiy asarlar tarjimalarining tahlili shuni ko'rsatadiki, bu vazifa bilan bog'liq holda ular tarjimaning badiiyligi va adabiy sifatini ta'minlash maqsadida maksimal mumkin bo'lgan semantik aniqlikdan chetga chiqishga moyil bo'ladi [1].

Badiiy diskursda nutq aktlarini tahlil qilar ekanmiz, uning tarjima jarayonida pragmatik omillarning va pragmatik munosabatlarning tarjimaviy muammolariga duch kelamiz. So'nggi yillarda ko'plab tadqiqotlarda nutq aktlari tarjimasining pragmatik aspektlarini tadqiq etish, badiiy diskursda ifodalangan intensional (maqsadga yo'naltirilgan) ta'sirni o'rganish asosiy masalalardan biriga aylandi. Buning asosiy sababi, yozuvchi badiiy matnni yaratish orqali ma'lum bir madaniyatga, millatga xos bo'lgan kommunikativ maqsadni yetkazishni ko'zlaydi, ammo ushbu yuborilayotgan axborot har doim ham rost yoki haqiqatga to'g'ri bo'lavermaydi. Bunday vaziyatda esa tarjimonning asosiy vazifasi matnida uning yaratuvchisi tomonidan amalga oshirilgan shu axboriy, kommunikativ va kontekstual xususiyatlarga ega bo'lgan muallif niyatini boricha o'z tilida anglash va uni tarjima tilida qayta yaratishdan iborat.

Asosiy qism. Kommunikativ tarjima tamoyili tarjima hodisasi voqelanadigan yoki voqelanishi mumkin bo'lgan muhitni hisobga olishni talab qiladi. Bu yerda "muhit" tushunchasini "kommunikativ vaziyat" (communicative situation) deya ataladigan an'anaviy konsept bilan almashtirishimiz mumkin. Sababi bu kommunikativ vaziyat tushunchasi ancha kengroq tushuncha bo'lib, u inson ishtirokini ham qamrab oladi. Shu nuqtai nazardan, har qanday matn yoki bayonot bir vaqtning o'zida inson omili bilan bog'liq ravishda uchta lokutiv, illokutiv va perlokutiv harakatlarni ijro etadi.

Badiiy diskurs tarjimasining muhim jihatlaridan biri, shubhasiz, uning kontekst bilan bevosita bog'liqligidir. Birgina so'z o'zi joylashtirilgan kontekstga qarab qarama-qarshi talqinlarni berishi mumkin. Boshqacha qilib aytganda, ma'lum bir iboraning so'zlovchi tomonidan talqin qilinishi butunlay kontekstga bog'liq. Kommunikativ tarjimada nutq aktlarining qanday kontekstual muhitda voqelanishi va qanday funksiyani bajarishi bir-birini to'ldiradi va ularni birgalikda qo'llash nutq aktining asl ta'sirini saqlab qolishga yordam beradi. Nutq aktini tarjima qilishda tarjimon kontekstga mos keladigan va asl maqsadni saqlaydigan iborani topishi lozim. Ingliz tilida "Watch your step, please" iborasi direktiv nutq akti orqali ma'lum xavf-xatardan ogohlantirishni muloyim tarzda ifodalaydi. Ushbu xabarni "Qadam qo'yishda ehtiyot bo'ling, iltimos" deb so'zma-so'z tarjima qiladigan bo'lsak, nutq aktining asosiy maqsadi va kontekstual mazmuni butunlay o'zgarib, tinglovchiga kutilgan ta'sir ko'rsatmaydi. Aksincha nutq aktining kontekstual va funksional jihatlarini hisobga olgan holda o'zbek tilida qisqa va oddiyroq ifoda "Ehtiyot bo'ling" iborasi orqali berilishi nutq aktining ta'sirini o'zbekcha kontekstda ham aniq aks ettiradi.

Tadqiqot metodi. Ingliz va o'zbek tillari turli til oilalaridan kelib chiqqanligi bois ham mazkur tillar orasidagi tarjima jarayonida funksional va mazmuniy nomutanosibliklar yuzaga kelib, bu tarjimonga asliyat matn mazmunini to'laligicha yetkazishda qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Sababi, tillar qardoshligi jihatdan qanchalik farqli bo'lsa, ular orasidagi tafovut ham shunchalik ko'proq bo'ladi. Avvalo, o'zbek va ingliz tillari nutq aktlarini voqelanish xususiyatlar, ularning leksik va grammatik vositalar orqali ifodalanishi, fonetik va sintaktik xususiyatlari yuzasidan turlicha

bo'lganligi bois ham u orqali ifodalanayotgan pragmatik ma'noning tarjimada berilishi borasida tarjimonga bir qancha qiyinchiliklarni tug'diradi. Ingliz tilida nutq aktlari asosan, grammatik vositalar, modal fe'l ko'rsatkichlari (can, could..) va performativ fe'llar (*I do, I warn, I promise...*) orqali bilvosita voqelanadi. Ingliz tilida performativlarning grammatik tuzilishi ham o'ziga xos xususiyatga ega. Odatda performativ fe'llar birinchi shaxs hozirgi zamon shaklida va ushbu fe'lning birinchi aktanti deytik olmoshining birinchi shaxs birligi, ikkinchi aktant esa deytik olmoshining ikkinchi shaxs birlik yoki ko'plik vositasida ifodalanadi va ko'pincha birinchi aktant tushib qoladi: *I thank you for help - Thank you for help*; o'zbek tili grammatik tizimi performativ tuzilmalarining ikkala aktantini ham tushurib qoldirish imkonini beradi: *"Yordamingiz uchun raxmat"*; *"Tug'ilgan kuning bilan tabriklayman"* va h.k.

Ingliz tilida iltimos aktini ifodalash maqsadida ayrim hollarda so'roq gaplar orqali va ayrim hollarda esa modal fellar orqali ifodalanadi: *"Can you pass me the salt?"*. O'zbek tilida esa, ushbu jumalar so'zma-so'z tarjima qilinganda buyrug' aktini ifoda etadi: *"Tuzni bera olasizmi, iltimos?"* kabi. Kommunikativ-kontekstual tarjima orqali esa quyidagicha talqin qilishimiz mumkin: *Tuzni uzatib yuboring, iltimos*. Ingliz tilida iltimoslar odatda yumshoqroq, nozikroq shaklda ifodalanadi, ayniqsa *"Could you..."* kabi iboralar yordamida. O'zbek tilida esa, bunda ozroq rasmiyroq, ammo tushunarli va kontekstga mos tarzda ifodalanishi kerak bo'ladi. Shuning uchun *"Tuzni uzatib yuboring, iltimos"* iborasi kontekstual jihatdan mosroqdir garchi asliyat va tarjima matnlarida nutq aktining ifodalanish turlarida farqlar bo'lsada. Bu albatta, ikki tilning til va madaniyatning o'zaro ifodalanish xususiyatlariga ham bog'liq bo'lib, tarjimada so'zma-so'z tarjima usulidan qochib, kommunikativ tarjima strategiyasini qo'llash orqali ifodalanayotgan fikrning vazifasi va madaniy qiymati tarjimada qayta yaratilishi mumkin. Shu sababli ham tarjimon ma'lum bir tarjimani amalga oshirishdan oldin o'zi tarjima qilayotgan matnning kommunikativ vazifasi qanday aks ettirilishini yaxshi anglamog'i lozim.

Muhokama. Kommunikativ-funksional yondashuv tarjimada nutq aktining vazifasi va ta'siriga, madaniy o'ziga xosliklarga e'tibor qaratadi. Bu jarayonda kommunikativ-kontekstual va funksional shartlanish yordamida nutq akti mos ravishda tarjima qilinadi. Misol uchun, ingliz tilida *"This is not the right way to handle things"* assertiv nutq aktini o'zbek tiliga so'zma-so'z o'g'irganda *"Bu narsalarni hal qilishning to'g'ri yo'li emas"* deb tarjima qilinishi mumkin, ammo o'zbek tili xususiyatlarini hisobga olinmaganligi uchun ham ifodalanayotgan bayonotning tinglovchiga g'aliz tuyilishiga sabab bo'ladi. Ingliz tilida bu ibora tanbeh berish bilan bog'liq, ammo u yumshoq va bilvosita tarzda aytilgan. O'zbek tilida esa, kontekstga qarab, bu ifodaning *"Balki buni boshqa usulda hal qilish kerakdir"* kabi muloyimroq, taklif tarzida ifodalangan shakli ko'proq qabul qilinadi. Bu esa tinglovchiga tanbeh berishning yumshoqroq va diplomatik shaklini ifodalaydi.

Badiiy matn tarjimasida asliyat matnning kommunikativ-kontekstual va funksional jihatlarini hisobga olmasdan tarjimani amalga oshirishda tarjima muammolarini quyidagi misolda ham kuzatishimiz mumkin:

Asliyat:

Shu payt eshik taqillab qoldi. Domla yugurib borib javob berdi:

- Hali tura turinglar, rahmatlikning hali beligacha ham yuvib bo'lganimiz yo'q. O'zimiz chaqiramiz. (Shum bola, 38-b.)

Tarjima:

- Wait a minute; we have not finished washing the body yet. We will call you when we are done. (A Naughty boy, 32 p.)

Asliyat matnida ifodalangan *Hali tura turinglar, rahmatlikning hali beligacha ham yuvib bo'lganimiz yo'q* bayonoti o'lik tanasi hali yuvilishi boshlanmaganligi badiiy matn kontekstidan anglashiladigan bo'lsa, soxta assertiv diskurs sifatida qabul qilish mumkin. Yolg'on fikrga ishonitirish, uning ta'sirini kuchaytirish maqsadida asar qahramoni o'zbek lingvomadaniyatida ham kontekstual, ham madaniy ahamiyati yuqori bo'lgan *rahmatlik so'zini* chalg'itish, noqulay vaziyatni yumshatishni ko'zlab ishlatgan. Mazkur lokutiv aktning ingliz tilidagi tarjimasida esa o'lik yuvish jarayoni *washing the body* shaklida neytral tarzda ifodalangan, natijada mazkur kontekst kasb etgan o'ziga xos kommunikativ ta'sir o'z kuchini ma'lum darajada yo'qotgan. *Rahmatlik* so'zi muayyan

konnotatsiyaga ega bo'lib, marhumni Alloh o'z rahmatiga olganligidan umid qilinib, o'zbek lingvomadaniyatida marhumga nisbatan hurmat va ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish ma'nosini bildiradi, bu so'z o'zida diniy va madaniy qadriyatlarni mujassamlashtirgan va murda haqida bevosita gap ketganda yanada yumshoqroq va samimiy ifoda beradi. Inglizcha tarjimada *the body* ifodasi esa bu yumshoqlikni va hurmatni aks ettirmay, faqatgina jasadning jismonan mavjudligini ta'kidlaydi xolos.

Xulosa qilib aytganda, tarjima til to'siqlarini yengib o'tish va madaniy tafovutlarni bartaraf etish uchun xizmat qiluvchi madaniyatlararo kommunikativ harakat hisoblanib, u asliyat matnini tarjima tildagi matnga o'girish orqali har ikki til madaniyatini tushunishga imkon beradi va shu bilan madaniyatlararo muloqotni osonlashtiradi. Nutq aktlari tarjimasida kontekst funksionalligini tamoyillarini tahlil qilishimizda kommunikativ tarjima tamoyili bizga ushbu xususiyatlarni qamrab olgan holda soxta nutq aktlari tarjimasini amalga oshirishning va ularning kommunikativ-kontekstual va funksional shartlanishining eng maqbul variantini berish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A. Wiegmann, P. Willemssen, J. Meibauer. Lying, Deceptive Implicatures, and Commitment, 2020. P.-22
2. F.B.Mattiyeva. (2022). Tarjima talqinida turlicha yondashuvlar va izohlar. Eurasian journal of academic research, 2(13), 953–957.
3. Kodirova Kholida Khayriddin kizi. (2022). The Analysis of Illocutionary Acts in Adventures of Tom Sawyer by Mark Twain. Miasto Przyszłości, 28, 324–328.
4. I.G'afurov, O.Mo'minov, N.Qambarov. Tarjima nazariyasi o'quv qo'llanma, «Tafakkur Bo'stoni» Toshkent – 2012.
5. House J. Translation. Oxford, Oxford University Press, 2009. 122 p.
6. Marsili N. Lies, Common Ground and Performative Utterances. Erkenntnis. 2021.
7. Nida E.A and Taber R. The Theory and Practice of Translation. Leiden: E.J Brill. 1974.
8. Вицюк Л.А. Лексико-семантические и синтаксические средства реализации ложного дискурса: на материале русского и английского языков. Майкоп. 2010. - 146 с
9. Сдобников В.В. Перевод и коммуникативная ситуация. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2015. – 448 с.

UO'K 81'33(075.8)

IBORALARNING GRAMMATIK TABIATINI ANIQLASHDA KOGNITIV LINGVISTIKA VA QIYOSIY LINGVISTIKANING AHAMIYATI

F. Qosimjonova, tayanch doktorant, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Maqolada iboralarning grammatik tabiatini ochib berishda kognitiv tilshunoslik hamda qiyosiy tilshunoslikning o'ziga xos ahamiyati xususida so'z yuritilgan. Ta'kidlash lozimki, kognitiv tilshunoslik iboralarning inson aqliy salohiyatiga aloqadorlik xususiyatini aks ettirsa, qiyosiy tilshunoslik doirasida amalga oshirilgan tadqiqot ishlarida ularning boshqa tillar bilan qiyosiy holati obyekt sifatida tanlab olinadi.

Kalit so'zlar: iboralar, grammatik tabiat, kognitiv tilshunoslik, qiyosiy tilshunoslik, tadqiq manbasi, ilmiy tadqiqot.

Аннотация. В статье подчеркивается особая важность когнитивной лингвистики и сравнительной лингвистики в раскрытии грамматической природы выражений. Следует отметить, что в то время как когнитивная лингвистика отражает характер взаимосвязи выражений с психическим потенциалом человека, в исследовательской работе, проводимой в рамках сравнительной лингвистики, в качестве объекта выбирается их сравнительное положение с другими языками.

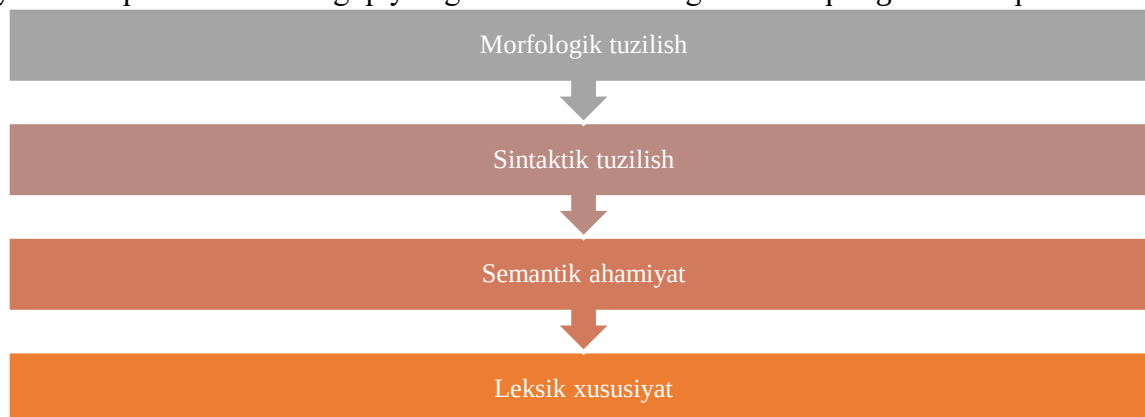
Ключевые слова: фразы, грамматическая природа, когнитивная лингвистика, сравнительная Лингвистика, источник исследования, научное исследование.

Abstract. the article deals with the specific importance of cognitive linguistics and comparative linguistics in revealing the grammatical nature of phrases. It should be noted that while cognitive linguistics reflects the nature of expressions in relation to human mental potential, in research work carried out within comparative linguistics, their comparative state with other languages is selected as an object.

Key words: phrases, grammatical nature, cognitive linguistics, comparative linguistics, source of research, scientific research.

Tilshunoslik fani kun sayin taraqqiy etib borayotgan fanlardan hisoblanib, uning tadqiqot doiralari yanada keng ko'lamda namoyon bo'lmoqda. Uning sohalar kesishmasini amalda tadqiq etish ushbu maqolamizning asosiy obyekti sanalib, tilshunoslikning leksikologiya sohasida o'rganiluvchi iboralar hamda kognitiv tilshunoslik, qiyosiy tilshunoslik kabi yo'nalishlar integratsiyasi maqolamiz uchun asosiy tadqiq obyekti sifatida tanlab olindi. Iboralarning tilshunoslikda o'rganilishi ularning leksik tadqiqotlar uchun naqadar muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatib beradi. Biroq uni sohalar doirasidagi integratsiyasini amalga oshirish iboralarining keng ko'lamdagi tadqiqoti uchun poydevor vazifasini bajaradi[6, 18].

Iboralarning grammatik tabiati aniqlash ularning ichki tuzilishi hamda lug'aviy asoslarning o'zaro aloqadorligini tahlil qilish jarayonida yuzaga keluvchi omil hisoblanadi. Iboralarning ushbu xususiyatini aniqlash uchun uning quyidagi tuzilmalarini o'rganish maqsadga muvofiq:

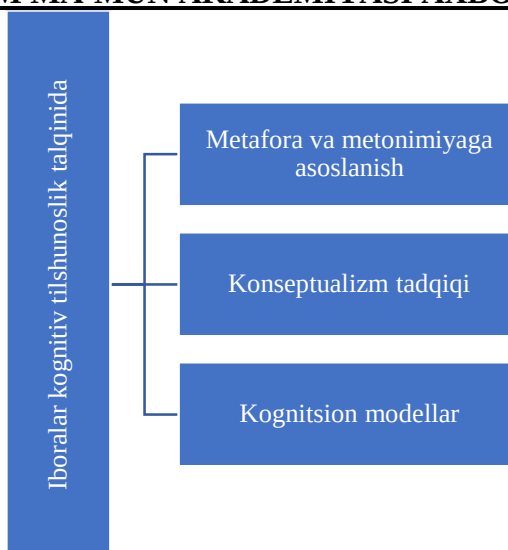
Iboralarning morfologik xususiyatlari iboralarining tuzilishida qaysi so'z turkumi faol ishtirok etganligi (otlarning son shakllari, fe'llarda ishtirok etgan zamon, sifat darajalari va hokazo) muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, iboradagi so'zlarni bir-biriga bog'lovchi morfemik shakllar frazeologik birliklarga xos grammatik sifatlarini tadqiq etish uchun asos vazifasini bajaradi. Sintaktik tuzilma ham iboralar grammatik shakllarida asosiy vazifasini bajarib, iboraning gapdagi o'rnini aniqlashda hamda aktual bo'linish doirasida ibora qaysi bo'lak vazifasini (tema-rema) bajaradi - shu kabi savollarga javob beriladi.

Frazeologik tuzilmalarning grammatik tabiatini yoritishda semantika ham alohida soha hisoblansa-da, bevosita aloqador hosilani yuzaga keltiradi. Bunda iboraning umumiy ma'nosini aniqlash, tarkibidagi so'zlar o'zaro ma'no jihatdan yaxlitlik hosil qilyaptimi, uning ma'nosida badiiylik ustuvormi yoki hosil bo'lgan ma'no boshqa so'zlardan umuman farq qiladimi kabi savollar semantik xususiyatlar doirasida tadqiq etiladi[6, 59].

Frazeologizmlarning leksik xususiyatlarini til nuqtayi nazaridan tadqiq etish ham ularning grammatik jihatlarini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi, iboraning ma'nosi matn mazmuniga qay tarzda ta'sir ko'rsatadi, uning tarkibida ishtirok etgan so'zlarning leksik jihatlar qay darajada o'z aksini topgan kabi savollar iboralar leksik ifodasiga xos e'tiborga molik birlik sanaladi.

Biz ushbu mavzu yuzasidan to'xtalar ekanmiz, iboralar grammatik tabiatini namoyon etishda tilning yangi sohalar qay darajada ahamiyatli savoliga javob berishimiz muhim. Xususan, bugungi kunda yanada taraqqiy etayotgan kognitiv tilshunoslik sohasi ushbu yo'nalish doirasida ilmiy tadqiqot ishlarini amalga oshirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Iboralar hamda tilning yangi sohalar integratsiyani tahlil qilish frazeologizmlarning ichki tuzilishiga qay darajada ta'sir etishini ko'rsatib berishda asosiy manba vazifasini bajaradi. Kognitiv lingvistika ham iboralarining inson aqliy jarayonlari bilan bog'liqligini, odamlar iboralarni qanday ishlatishi va qanday tushunishi (qabul qilish va uzatish jarayonlari)ni o'rganadi[9, 96]. Ushbu yo'nalish iboralarining grammatik tabiatini yanada chuqurroq hamda aniqroq aks ettirishga xizmat qiladi. Kognitiv tilshunoslik tahlillariga ko'ra, inson iboralarining grammatik xususiyatlarini fikrlash doirasiga ko'ra tahlil qilganda uning avvalgi bilimlari qo'l keladi. Ya'ni kishining shu kunga qadar iboralarni qay tarzda ifodalay olishi bosqichma-bosqich uning yosh doirasiga bog'liq ilmlarini o'rganishiga aloqadordir.

Kognitiv tilshunoslik iboralarining ushbu xususiyatini aniqlashda quyidagi uch usulni taklif etadi:

Birinchi usulga ko‘ra iboralar strukturasining paydo bo‘lishi, asosan, ma‘no ko‘chishlariga, ya‘ni metafora va metonimiyaga aloqador. Jumladan, kutilmaganda ro‘y bergan voqeliklarga nisbatan qo‘llanuvchi **tomdan tarasha tushganday** birligi bevosita uning harakat natijasi bilan aloqadordir. Ushbu holatning keyingi shakl uchun asos bo‘lishi birinchi usulga xos tadqiq manbai sanaladi. Bundan tashqari, konseptualizm ham iboralar grammatik tabiatini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi. Kognitiv tilshunoslik bilan shug‘ullanuvchi olimlarning fikrlariga ko‘ra, iboralar kishilarning borliq haqidagi tushunchalariga asoslangan konsepsiyalar bilan bog‘liq. Xususan, **ko‘nglini olmoq** iborasidagi grammatik xususiyat kontekst tarkibida ham, undan tashqarida ham bevosita aks etib, unda inson sevgisiga sazovor bo‘lish yoinki sevdurish mazmuni aks etib, bu sevgi-muhabbat konseptiga oid birlik sifatida namoyon bo‘ladi. Kognitiv tilshunoslik turli konseptual iboralarni o‘rganish va ularning grammatik tuzilishi ma‘nosini tadqiq qilish imkonini beruvchi til sohasi sanaladi.

Uchinchi usulga ko‘ra kognitsion modellar iboralarni insonlarning dunyo haqidagi tushunchalariga asoslangan holda kelib chiqqan degan g‘oyasi asosiga quriladi. Masalan, kishilardan gapirmaslik, jim turish mazmunini ilgari surishda qanday iboralardan foydalanasiz savoli berilganda ularning tafakkuridagi assotsiatsiya voqeligiga binoan quyidagi iboralar gavdalanishi mumkin:

1. *Lom-mim demaslik.*
2. *Mum tishlamoq.*
3. *Og‘ziga non ivitmoq va hokazo.*

Ularning grammatik xususiyatlarini aniqlashda matn bilan ishlash hamda inson aqliy jarayonlariga bog‘liqligini aniqlash kognitsion modellar asosida shakllantiriladi. Kognitiv tilshunoslik iboralarning grammatik tabiati va ma‘nosini tushunishda inson aql-idrokining rolini o‘rganadi. Bu soha iboralarning metaforik va metonimik ma‘nolarini, konseptual metaforalarini va kognitsion modellari haqida ko‘proq ma‘lumot beradi. Kognitiv tilshunoslik iboralarning tilning ichki tuzilishiga va odamlarning dunyo haqidagi tushunchalariga qanday ta‘sir qilishini tushunishga yordam beradi.

Qiyosiy tilshunoslik ham iboralarga xos bo‘lgan grammatik xususiyatlarni ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu soha turli tillarni bir-biriga qiyoslash, taqqoslash orqali ularning umumiy va o‘ziga xos sifatlarini tahlil qiladi. Iboralarning genetik kelib chiqishini tadqiq etish ham ushbu yo‘nalishga xos tahlil manbalaridan biri sanaladi. Masalan, o‘zbek tilidagi **“xamirdan qil sug‘urganday”** iborasi ishi oson bitmoq mazmunini ifodalab keladi. Qiyosiy tilshunoslik uning turkiy tillardagi boshqa tillarda ham mavjudmi, agar bo‘lsa, qanday ko‘rinishga ega, kabi savollarga javob beradi. Iboralarning genetik kelib chiqishini o‘rganish ularning ichki tuzilishi va ma‘nosini tushunishda muhim vosita sanaladi.

Bundan tashqari, tillararo farqlarni tahlil qilishda iboralarning madaniy ahamiyatini aks ettirish ham asosiy omil vazifasini bajaradi. Turli tillardagi iboralarning madaniy ta‘sirini o‘rganish ham qiyosiy tilshunoslikka oid tadqiq manbasi sanaladi. Masalan, ingliz tilida mavjud **“kick the bucket”**

iborasi “*o'lmoq*” ma'nosida qo'llanadi[7; 56]. Bu ibora o'sha tillar oid bo'lgan madaniyatga xos bo'lgan metaforik xususiyatlarga asoslanadi. O'zbek tilidagi mavjud “*ko'z yummoq*” iborasi ham o'lmoq mazmunida qo'llanib, uning grammatik xususiyati kontekstda namoyon bo'ladi:

1. *U bu dunyodan ko'z yumdi.*

2. *U barcha ishlarga ko'z yumdi.*

Kontekstda ishtirok etgan so'zlarning sintaktik aloqasi uning ma'nosini ochib berishda qo'l kelmoqda.

Qiyosiy tilshunoslik iboralarning grammatik tabiatini va mazmunini tushunishda tillararo qiyoslashga asoslanadi. Bunda iboralarning kelib chiqishi, madaniy farqlar, til evolyutsiyasini aniqlash imkonini beradi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, iboralarning grammatik xususiyatlarini lingvistik tahlil qilish orqali ushbu soha taraqqiyotiga bevosita yordam beradi. Kognitiv tilshunoslik va qiyosiy lingvistikaning ushbu sohaga ta'sirini aniqlash iboralarning grammatik strukturasining ifodaviy sifatlarini ochiqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Altenberg, Bengt. 1998. On the Phraseology of Spoken English: The Evidence of Recurrent Word-Combinations In A.P. Cowie (ed.), *Phraseology*. Oxford: Clarendon Press.
2. Álvarez de la Granja, María (ed.). 2008. *Fixed Expressions in Cross-Linguistic Perspective. A Multilingual and Multidisciplinary Approach*. Hamburg: Verlag Dr. Kovac.
3. Amosova, N.N. 1963. *Osnovi angliyskoy frazeologii*. Leningrad.
4. Anscombre, Jean-Claude & Salah Mejri (eds.) 2011. *Le figement linguistique : la parole en-travée*. Paris: Honoré Champion.
5. Arsentieva, E.F. 2006. *Frazeologiya i frazeografiya v sopostavitel'nom aspekte (na materiale angliyskogo i russkogo yazikov)*. Kazan'.
6. Burger, Harald, Dobrovol'skij, Dmitrij, Kuhn, Peter, & Norrick, Neal. (eds.) 2007. *Phraseology: An International Handbook of Contemporary Research: Vols. 1–2*, Berlin: de Gruyter.
7. Cowie, A.P. 1998. *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*. Oxford: Oxford University Press.
8. Cherdantseva, T.Z. 2007. *Jazik I ego obrazi: Ocherki po italyanskoy frazeologii*. Moskva: URSS.
9. Everaert, Martin, Erik-Jan van der Linden, André Schenk & Rob Schreuder (eds.) 1995; *Idioms: Structural and Psychological perspective*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
10. Gläser, Rosemarie. 1998. The Stylistic Potential of Phraselological Units in the Light of Genre Analysis In A.P. Cowie (ed.), *Phraseology*. Oxford: Clarendon Press.

UO'K 808.5

KO'PMADANIYATLILIK SHAROITIDA TILDA INTELLEKTUALLASHUV VA DEMOKRATLASHUV TENDENTSIYALARI

Sh.A.Qo'ldasheva, dots.v.b., PhD, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada hozirgi zamondagi iqtisodiy-siyosiy, ijtimoiy-madaniy omillarning rivojlanishining tilning me'yorlashuvi ta'sirida tilda intellektuallashuv va demokratlashuvning shakllanishi masalasiga bag'ishlangan. Asosiy e'tibor bugungi kuni jamiyatlarda sodir bo'layotgan globalizatsiya, internacionalizatsiya, intellektualizatsiya, urbanizatsiya, demokratizatsiya, normalizatsiya va standartizatsiya xodisalarining muloqot madaniyatiga ko'rsatadigan ta'siriga qaratilgan.

Kalit so'zlar: *nutq madaniyati, me'yorlashuv, tabaqalashish, globalizatsiya, internacionalizatsiya, demokratizatsiya, intellektualizatsiya, tilning tabaqalanishi, sosiolekt, standartizatsiya, normalizatsiya.*

Аннотация. Статья посвящена влиянию экономических, политических, социокультурных факторов на развитие процесса нормализации языка на современном этапе развития обществ. В сегодняшний день основное внимание уделяется на процессы, происходящие в мире, также, как глобализация, интернационализация, интеллектуализация, урбанизация, демократизация, интеллектуализация, нормализация и стандартизация, и т.д. Здесь также затрагивается влияние культуры на процессы речепроизводства.

Ключевые слова: культура речи, нормализация, стратификация, глобализация, интернационализация, интеллектуализация, демократизация, стратификация языка, социолект, стандартизация.

Abstract. The article deals with the problem of the influence of the economical, political, socio-cultural factors to the development of the process of normalization on the present-day-stage of the development of the society. Today a special attention is paid to processes taking place in the world today, such as globalization, internationalization, urbanization, standardization. The author discusses the problem of the influence of the culture to the speech-generation process.

Key words: verbal culture, normalization, stratification, globalization, internationalization, intellectualization, democratization, sociolect, standardization.

Insonning til madaniyati uning ma'naviy olamida muhim va zalvorli o'rin egallaydi. Unda tarixiy bosqichning, tizimning, u yoki bu ijtimoiy-iqtisodiy qurilmalarning o'ziga xos xususiyatlari o'z aksini topadi. Ular til qurilishida uning asosiy lisoniy xususiyatlarning o'zgarishlarida, stilistik vositalarning idrok qilinishida, muloqotning o'ziga xos (maxsus) shakllarida, shuningdek, tilning ijtimoiy faoliyatdagi vazifalarida ham o'z ifodasini topadi. Shu sababli «til madaniyati» tushunchasi turli tarixiy davrlarda turlicha mazmunga ega bo'lgan.

Til madaniyati, eng avvalo, ilmiy xulosalar va ijtimoiy amaliyot natijalari asosida o'rnatilgan, lisoniy fikrlashning aniqligini ta'minlaydigan til normalari, uning lug'at boyligi, frazeologik zahirasidir.

Til madaniyati hodisasini uning taraqqiyoti nuqtai nazaridan o'rganish uchun quyidagi tadqiq yo'nalishlariga murojaat qilish lozim:

1) orfografiya (zamonaviy tizimni arxaik xususiyatlardan tozalash maqsadida orfografiyani ilmiy asoslarda isloh qilish borasidagi tadqiqotlar);

2) nutqning tovush (ohang) tomonini o'rganishga oid tadqiqotlar (bu tadqiqotlar faqat orfoepiyagagina doir emas, balki talaffuzning muloqotni amalga oshirishdagi vazifasini ham qamrab oladi);

3) morfologiya: Til madaniyati muammosi grammatikaga ham daxldordir, biroq grammatik tizimda til madaniyati boshqacha yo'nalish oladi. Zero, til madaniyati nazariyasi mustaqil ravishda morfologik norma yaratishga qodir emas. Norma til tizimining o'zida vujudga keladi, til madaniyatining unga ta'siri bilvositadir;

4) sintaksis: bu sohani til madaniyati doirasida o'rganishda og'zaki va yozma nutq sintaksisi o'rtasidagi farqlarga alohida e'tibor berish talab qilinadi;

5) til madaniyatini stilistik farqlar nuqtai nazaridan o'rganish;

6) til madaniyatini semantik nuqtai nazardan o'rganish pug'attarkibini me'yorlashtirish va atamalar tizimini taraqqiy ettirish imkoniyatlarini aniqlash bilan bog'liq.

Nutq uzusiga bog'liq bo'lgan sotsiolingvistik hodisalar quyidagilardan iborat:

1) adabiy til faoliyat doirasining kengayishi;

2) milliy tilning alohida variantlarining ichki integratsiyalanishi; adabiy til va mahalliy dialektlar srasidagi farqlar tobora kamaya boradi.

Bu ko'plab mamlakatlardagi urbanizatsiya jarayonining jadallashuvi, jamiyat tizimining o'zgarishi tufayli ro'y beradi.

Nutq uzusi adabiy til normalariga katta ta'sir o'tkaza boshlagan yangi ziyolilar avlodining shakllanishi. Barcha tabiiy tillar fikr ifodalashning universal sistemalaridir. Til yordamida madaniyat rivojining turli bosqichlarida turgan har qanday jamoa barcha turdagi kommunikativ ehtiyojlarini qondiradi.

Hozirgi zamon adabiy tillarining xarakterli xususiyatlaridan biri, masalan, yuqorida zikr qilingan «internasionallashuv» va «intelektuallashuv»dir. Buning natijasi o'laroq, barcha mamlakatlarda, nafaqat milliy o'z-o'zini anglash va ona tiliga, uning madaniyatiga, balki tillarning lug'at tarkibini boshqa tillar orqali boyitishga ham e'tibor kuchaydi. Masalan, Janubiy — Sharqiy Yevropa tillarida XX asr davomida ijtimoiy-siyosiy atamalar tizimi shakllanishiga nazar solsak, u o'xshash o'zgaruvchan kommunikativ vaziyatlar sharoitida yuzaga kelgan hamda yangidan vujudga

kelgan ma'naviy va moddiy madaniyatga oid tushunchalar hisobiga boyiganligini ko'ramiz. Ammo bu jarayon turli tillarda so'zlar tuzilmalarida qimmatlilik, aqllilik, nasihatomezlik mazmunlariga ishora bor. [3, 42-43]

Til taraqqiyotining hozirgi bosqichida me'yorlashuv, namunalashish, tabaqalanish, «intellektuallashuv», globallashuv, internasionallashuv va demokratlashuv kabi turli jarayonlar kechmoqdaki, ularning umumiy til tizimiga, u nutqiy muloqot faoliyatiga ta'siri bi xilda kechmaydi. Me'yorlashtirish yoki standartlashtirish so'zlashuv tili va yozma til uslublari bir qolipga tushirish, ular orasidagi farqni yo'qotish harakatidir. Bunda adabiy tilning dialektlarga ta'siri va o'zaro ta'sir natijasida hududiy dialektlarning asta-sekin yo'qolishi ko'zda tutiladi. Bu xildagi jarayonning boshlanishi badiiy adabiyot tilining «kambag'allashuvi» uning grammatikasi va lug'atining namuna va norma vazifasini bajara olmay qolishiga sabab bo'ladi, insonlar badiiy adabiyotdan ko'ra matbuot, radio, televideniye, reklama tiliga ko'proq duch kelishadi. Natijada ommaviy axborot vositalari tili bilan adabiy til normalarini muvofiqlashtirish muammosi kelib chiqadi. Bunday global hodisalarning asosiy sababi mehnat faoliyati jarayonidagi integratsiyadir va bu esa, o'z navbatida, muloqot faoliyatini jadallashtiruvchi qandaydir bir «umumiy til» yaratish zaruratini ilgari suradi. [6]

Tilning tabaqalanishi esa sosiolektlar (muayyan hududdagi bir guruh, bir yoshdagi, bir xil madaniyat darajalaridagi odamlarning muloqotidagi o'ziga xosliklar), «professiolektlar» (ma'lum shakldagi mehnat faoliyati bilan shug'ullanuvchi kishilarning muloqot tili) kabi qatlamlarning farqlanishidir. Til taraqqiyotidagi bu an'ana ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning, yangi kasblar, zamonaviy kommunikatsiya vositalarining vujudga kelishi natijasidir. Masalan, hozirgi davrda dunyodagi barcha tillarning lug'at tarkibida yangi atamalarning yaratilishi, sinonim, omonim so'zlarning keng tarqalishi, kontekstual ma'no rolining oshishi bilan bog'liq lug'aviy tabaqalanish hodisasi keng tarqalmoqda. Tilning «intellektuallashuvi» — umumiy muloqot tiliga ilmiy tilga xos xususiyatlarning keng miqyosda kirib kelishidir. Bu holatda lisoniy muloqotning aniqlikka, bir ma'nolilikka, ifoda vositalarini tejashga bo'lgan intilishi kuzatiladi. Buning sabablaridan biri fan va texnika taraqqiyoti, jamiyatda sodir bo'layotgan o'zgarishlarning tobora chuqurlashib borayotganligidir. Intellektuallashuv til sistemasining leksik, fonologik va morfologik qatlamlarida o'z aksini topadi.

Tilning intellektuallashuvi - umumiy tilning bir necha tillarda mavjud bo'lgan, bixil shakl va ma'noda ishlatiluvchi yangi flar bilan boyishidir. Tillarning internasionallashuvida ingliz tili muhim o'rin tutadi. Lotin, yunon va boshqa tillar asosida ham yangi internasion so'zlar vujudga kelmoqsa.

Tilning demokratlashuvi - bu yozma va so'zlashuv tilining bir-birlariga yaqinlashuvidir. Bu hodisa so'zlashuv tilidagi birikmalarning yozma nutqqa kirib kelishida o'z aksini topadi. Masalan, *oktyabr* so'zi o'rniga *oktabr*, *sentyabr* o'rniga *sentabr*, *tsirk* o'rniga *sirk*. [6]

Dunyoni bilish jarayonida tillarni qiyoslash har qanday tafakkurdagi anglashning asosidir. Kognitiv tilshunoslikning intensiv rivojlanishi tillarni qiyosiy o'rganishda yangicha qarashni shakllantirib bormoqda. Til birliklarini qiyosiy o'rganishda kognitiv yondashuv qiyoslanayotgan tillarda olamning qanday aks ettirilishi, til va tafakkur, til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liklik, shuningdek, o'zaro ta'sirni chuqurroq anglashga yordam beradi. Kognitiv yondashuv - tilga xos bo'lgan voqea-xodisalarni bilish nazariyasi yordamida izohlab berish usullaridan biridir. Kognitiv tilshunoslik insonning bilish faoliyatini o'rganuvchi fanlar tarkibiga kiradi. Uning asosiy maqsadi til tizimining olamni bilish jarayonidagi ishtiroki va ulushini aniklashdir. [8]

Kognitiv tilshunoslikda til birliklarining ma'nosini tilning turli sathlarida taxlil etib, konseptlar va kategoriyalarga bo'lib o'rganiladi. Konseptualizatsiya va kategorizatsiya olamni bilishning semantik muammolarini o'rganishda katta ahamiyat kasb etadi.

"Konsept", "madaniy konsept" terminlari mazkur fanlarda xamda qiyosiy tilshunoslikda muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki, til bu bizga meros bo'lib qoladigan madaniyatning dalili hamda uning bir qismidir. Darhaqiqat, xalqning madaniyati dastlab uning tilida aks etadi, aynan tilgina mazkur madaniyatning sirli qirralarini so'zlar orqali ochib beradi. Mutaxassislarning fikricha, turli xalqlar konseptlari bir-biridan farqlanadi, lekin insonning xulq-atvori va dunyoqarashiga qarab qay darajada farqlanishi muammosi haligacha yechim talab qiladigan muammodir.

Ma'lumki, har qanday madaniyat atrof-muhit ta'sirida taraqqiy qilib, o'zgarib boradi. Turli millatlar madaniyati bir-biridan, eng avvalo, voqelikni moddiy va ma'naviy o'zlashtirishdagi farqi jihatidan ajralib turadi. Bunday farqning asosida o'zlashtirilayotgan ob'yekt yoki uning faoliyat mahsuli emas, balki ushbu moddiy-ma'naviy o'zlashtirish jarayoni qanday holatda yoki qanday uslubda kechayotganligi yotadi. Kognitiv tilshunoslik mana shu kabi masalalarga oydinlik kiritadi. Tillarni qiyoslash jarayonida kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan yondashuv bir tilni o'rganishda payqab olinmagan xususiyatlarni ochib berish imkonini yaratadi. [8]

Kognitiv lingvistika muammolarini hal etish tillarni qiyoslashda muhim ahamiyaga ega, chunki til birliklarini har xil tilda qiyoslash orqali ularning konseptual-semantik mohiyatini, fonetik, morfologik, leksik xususiyatlarini ko'rsatib berish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Щерба Л.В. Избранные труды по языкознанию. - М.: Наука, 2000. - 386 с.
2. Mirtojiev M. O'zbek tilida polisemiya. - T.: Fan, 1983. - 200 b.
3. Maxmudov N. Til. - T.: Fan, 1992. - 52 b.
4. Safarov Sh. Pragmalingvistika. - T.: Fan, 2010. - 380 b.
5. Маматов А. История и теория языковой нормы. - ШЫМКЕНТ, 2006. - 120 с.
6. Kuldashiev A.M. Tilshunoslikda tarixiylik tamoyili. /Monografiya. – T., 2020. - 300 bet.
7. Safarov Sh. Semantika. - T. Fan, 2013, 350 b.
8. Qo'ldasheva Sh. A. Nominatsiya jarayonining ayrim muammoli holatlari xaqida mulohazalari. //Til va adabiyot ta'limi. Ilmiy-metodik jurnal. - Toshkent, 2024 y. 2-son. - 32-33 bb.

UO`K 398(=554+=581)

TO`FON HAQIDA AFSONALAR TAHLILI

M.S.Qurbonaliyeva, PhD, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. To'fon haqidagi afsonalar butun dunyoda keng tarqalgan. Ilmiy doiralar ham toshqin afsonasining kelib chiqishiga turli tushuntirishlarni ilgari surdilar. Dunyoning yaralishi insoniyat rivojida ham suv va suvga aloqador bir qancha qarashlar, yo'nalishlar va ilmiy doira izlanishlari mavjud. O'tmishdagi toshqinlar shunchalik fojiali bo'lganki, ular inson ongida o'chmas iz qoldirgan va afsonalar bilan birga avlodlardan avlodga o'tib, odamlarga tabiiy ofatlardan ehtiyot bo'lishni eslatgan.

Kalit so'zlar: Insoniyat, silvizatsiyalar, xalqlar o'rtasidagi uzviylik, to'fonlarning xalq afsonalarida aks etishi, qaydnomalar

Аннотация. Мифы о потопе распространены во всем мире. Ученые также выдвинули разные объяснения происхождения мифа о потопе. Сотворение мира и развитие человечества имеют несколько взглядов, направлений и исследований, связанных с водой и водой. Наводнения прошлого были настолько трагичны, что оставили неизгладимый след в сознании человека и передавались из поколения в поколение вместе с легендами, напоминая людям остерегаться стихийных бедствий.

Ключевые слова: Человечество, цивилизации, сплоченность народов, отражение наводнений в народных преданиях, летописях.

Abstract. Myths about the flood are common all over the world. Scholars have also put forward different explanations for the origin of the flood myth. The creation of the world and the development of humanity have several views, directions and researches related to water and water. The floods of the past were so tragic that they left an indelible mark on the human mind and were passed down from generation to generation along with legends, reminding people to beware of natural disasters.

Key words: Humanity, civilizations, cohesion between peoples, reflection of floods in folk legends, records

Kirish: Koinotning vayron bo'lishi va insoniyatning qayta tug'ilishi haqidagi butun dunyo xalqlari afsonalari mavjud. Ushbu afsonalarning farqli va o'xshash taraflari bisyor. Insoniyat yaraloibdiki, o'z tarixi va qadriyatlari asosini bilishni o'rganishni hohlaydi. Bu maqolada butun insoniyat tarixida tabiiy ofat sifatida xalqlar hayotida, adabiyoti va san'atida muhim ahamiyat kasb

etgan To'fonla va suv toshqinlari haqida yoritilgan. Bu mavzu orqali insonlar rivojidadagi uzviylikni aniqlash, va yuksalish tamiyillariga asos bo'luvchi manbalarni tadqiq qilish ko'zda tutilgan.

Qadimgi Xitoydagi suv toshqinlari haqidagi yozuvlar asosan toshqinni nazorat qilish bilan bog'liq. Masalan, "Huainanzi · Lanmingxun": "Qadimda to'rt qutb tashlab ketilgan va to'qqiz davlatga bo'lingan; osmon qoplanmagan va yer yoyilmagan; olov o'chirilmagan, suv yoyilgan edi. Okean cheksiz edi, yirtqich hayvonlar odamlarni yutib yubordi, yirtqich qushlar osmonni tuzatish uchun besh rangdagi toshlar yasadi, to'rtta qutbni qo'llab-quvvatlash uchun toshbaqalarini kesib tashladi, Jizhouga yordam berish uchun qora ajdaholarni o'ldirdi, suvni to'xtatish uchun qamish gullari to'plangan" kabi ma'lumotlarni xitoy manbalarida uchratish mumkin. Bu Nuvaning osmonni tuzatib, suvni boshqarishi haqidagi hikoyalari mavjud. Bundan tashqari, Gun va Yu toshqinlarni nazorat qilish haqidagi mashhur afsonalar ham bor. Ularning hech biri insonning tiklanishiga bevosita bog'liq emas. Keyingi avlodlarga o'tib kelayotgan to'fon afsonasida ma'lum bir davrda insoniyat halokatli suv toshqini sodir bo'lganidan so'ng, toshqindan omon qolgan ikki aka-uka va opa-singillar turmushga chiqib, inson bo'lib qayta tug'ilganini aks ettiradi. Ushbu afsonani ikkita asosiy tizimga bo'lish mumkin: Shimoliy va Janubiy. Janubi-g'arbiy tizimning toshqin afsonasi odatda shunday deyiladi: Xudo toshqin, momaqaldiroq yuboradi va dunyoni suvga botiradi. Aka va opa suv toshqini oldini olish uchun qovoqqa yashirinishdi. Tosh otish kabi fol ochish usullari bilan ular turmush qurishga qaror qilishdi, shu yo'l bilan turli irqnlarni ko'paytirdi.

Shimoliy tizimning suv toshqini haqidagi afsonada shunday deyilgan: toshqinlar dunyoni suv bosdi. Fuxi va Nuva (yoki Pangu akasi va singlisi) tosh sherlar yoki toshbaqalar tomonidan toshqinlardan himoyalangan. Ular tosh sher yoki toshbaqa ma'nosidan kelib chiqib, toshni dumalab, silliqlash orqali turmush qurishga qaror qilishdi. Oxir-oqibat, aka-uka va opa-singillar loydan figuralar yasadilar va odamlarni qayta yaratdilar va shu bilan Xan xalqining "odam ajdodlari" bo'lishdi. Bu yerda loydan figurani yasash syujeti Nuvaning loydan odam yaratishi haqidagi qadimiy afsonadan kelib chiqqan. Keyinchalik Fuxi va Nuva (yoki aka-uka va singlisi Pangu) turmush qurishganida, bu fitna hali ham davom etgan. Ikki asosiy tizimning ikkala afsonasida ibtidoiy qon nikohi izlari mavjud. Bu ibtidoiy Xitoy jamiyatida guruhli nikohdan juftlik nikohiga o'tishning aksi bo'lsa kerak. Ikki asosiy tizimning miflarida aks ettirilgan turli xil ijtimoiy bosqichlar tufayli, aka-uka nikohiga bo'lgan munosabat ham turlicha bo'lib, aka-uka nikohi insoniyatning davom etishi uchun zarur deb hisoblaydi darajada.

Tabiiy muhit va ijtimoiy va madaniy muhitning cheklovlari tufayli og'zaki toshqin afsonalari ko'pincha rivojlanmay qoladi.

"Tog'lar va dengizlar klassikasi: Xay Nei Jing" yozuvida keltirilishicha: To'fon juda katta. Gun imperatorning buyrug'ini kutmasdan, imperatorning yerini o'g'irlab, suv bosdi. Imperator Chju Rongga Yujiada Gunni o'ldirishni buyurdi. Gun Yu farzandini tug'di va imperator Yuga yerni taqsimlab, to'qqiz viloyatni joylashtirishni buyurdi.

Dunyodagi suv toshqinlarini to'xtatish uchun Gun hech ikkilanmay Osmon Imperatorining tuprog'ini o'g'irladi va bu Osmon Imperatorining g'azabini qo'zg'atdi va o'ldiriladi. Uning fojiali tajribasi ham kelajak avlodlarning chuqur hamdardligi va hurmatini qozondi, Gunning og'li Yu toshqinga qarshi kurash qahramonlarining yangi avlodi sifatida tug'ildi.

Yu Gun merosini meros qilib oldi va dastlab "to'sish" (to'sib qo'yish) usulini qo'lladi, ammo shiddatli toshqinlarni ushlab turish hali ham qiyin edi, shuning uchun u burish usuliga o'tdi. Suv yo'llarini chuqurlashtirish uchun Yu hamma joyda daryolar va yerlarni kuzatib borish uchun tinimsiz ishladi, "Luning "Bahor va kuz" yilnomalari" ga ko'ra, u sharqqa dengiz qirg'og'iga, janubga Yu xalqining shahriga va g'arbga qarab yurdi. Uchta xavf mamlakati shimolga Inu Rong qirolligiga, Toshqinlarni nazorat qilish jarayonida "Yu sakkiz yil davomida yo'lda edi va uch marta kirmasdan o'z darvozasidan o'tdi" "Yu daryoni chuqurlashtirdi va daryoni kesib tashladi, lekin o'zning uyiga "o'n yil" tashrif buyurmadi. Bundan tashqari, u ko'plab yovuz to'fonlarga qarshi qattiq kurashgan, Xiang Liu asarida yovuzlikni o'ldirish, "Tog'lar va dengizlar klassikasi: Buyuk cho'lning shimoliy klassikasi" asarida suv yirtqich hayvonini zabt etish haqida, Taiping Guangji "maqolasida ham uning ruhi ko'plab ilohlarni ham harakatga keltirdi, deyiladi., Xe Bo daryoning xaritasini taqdim etgan Fuxi unga yerni o'lchashda yordam bergan, ajdaho va ruh toshbaqasi va o'z mehnatida dunyoni

qutqarib, dunyoga zarar yetkazgan toshqin Dayu tomonidan nihoyat bo'ysundirilib, xalqqa zararni bartaraf etish yo'lida tinim bilmay mehnat qilgan, hikmatga to'la qahramon obrazi Xitoy madaniyati tarixida mustahkam o'rin egalladi. To'fon afsonalarida ajdodlarimizning tabiat bilan kurashda to'plangan tajribasi va donoligi aks etadi.

To'fon haqidagi hikoyalar G'arbiy yarimsharda bo'lgani kabi Yerning Sharqiy yarimsharida ham keng tarqalgan. Umuman olganda, G'arbiy yarim sharning birinchi aholisi Osiyodan kelgan, ular Bering bo'g'ozini kesib o'tib, o'sha paytda mavjud bo'lgan quruqlikdagi ko'priq orqali so'nggi muzlik davrida Amerikaga kelishgan. Miloddan avvalgi 12000 yilga kelib ularning izlari Janubiy Amerikaga yetib borgan. 15-asr oxirida Kolumb Amerikani kashf qilgandan so'ng, G'arb davlatlari Amerika qit'asini ko'p sonli mustamlaka qildilar. Ular orasida yaxshi saqlanib qolgan ibtidoiy madaniy shakllar G'arb antropologlari tomonidan sinchkovlik bilan tekshirilgan va o'rganilgan. Ushbu tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Shimoliy va Janubiy Amerikadagi ko'plab toshqin voqealariga ega. Masalan, meksikalik antropolog Fernando Horkasitasning 1953 yilda yozilgan "Mezoamerikan toshqin afsonalari tahlili" nomli magistrlik dissertatsiyasida 63 ta matn tahlil qilinib, besh turga ajratilgan.

Janubiy Amerika matni taxminan 1580 yilda Kitoda yozilgan. To'fon insoniyatni vayron qilgandan so'ng, faqat bir juft aka-uka tirik qoldi. Avvaliga ular faqat daraxt ildizlari va begona o'tlarni iste'mol qilishdi, lekin bir muncha vaqt o'tgach, ular ishdan qaytganlarida har kuni kimdir ularga ovqat tayyorladi. Birodar sirli uy bekasi kimligini ko'rish uchun yashirincha yashirib, uyga kirib, qanotlarini yechib, uy yumushlari bilan shug'ullanayotgan ikki ayolni topdi. Erkaklar yashiringan joyidan chiqib, qizlarni qo'rqitib yubordi. Lekin baribir u birini tutdi. U urg'ochiga uylandi, olti farzand ko'rdi, dunyo bo'ylab ko'paydi. 1613 va 1653 yillar orasida qayd etilgan. Yana bir o'zgarish biroz boshqacha tugaydi. Ikkala to'tiqush qiz ham qoldi va aka-ukalarning xotini bo'ldi. Ularning avlodlari ham Huakaina tog'ida oila qurdilar va to'tiqushga asosiy xudo sifatida sig'indilar.

Markaziy Amerikaning Huichol xalqi (Lumgolts) hikoyasiga ko'ra bir kishi kesgan daraxtning bir kechada o'sib chiqqanini aniqladi. Buni kekxa buvi Nakave qilganini ko'rdi. U unga yaqinda dunyoni vayron qiladigan toshqin bo'lishini aytdi. U unga daraxtdan quti yasashni, uni don, loviya, o't o'chirish asboblari, yoqilg'i uchun besh bo'lak bosilgan daraxt ildizi bilan to'ldirishni va o'zi bilan qora kaltakni olib kelishni buyurdi. Quti toshqinda besh yil suzib yurdi. To'fon susaygach, quti tepalikka tushib ketdi. Erkak suv toshqinidan oldingidek ishga qaytdi. Har kuni u o'zi yashagan g'orga qaytib kelganida, kimdir unga makkajo'xori pishiriqlarini tayyorlab qo'yganini ko'rdi. U yashirincha qolib, bildiki, uning uchun don maydalagan ayol edi. Erkak ayolning terisini olovga tashladi va u qichqirdi. Suvga cho'miltirdi va ikki qayta tiklangan odamga uylandi.

Uzoq vaqt oldin turli qabilalardan bo'lgan odamlar ov hududi uchun janjal qilishgan, chunki odamlar juda ko'p edi. Ba'zi payg'ambarlar dunyoni vayron qiladigan to'fonni orzu qilishgan so'ngra qayiqqlarni birlashtirib, ulkan sal yaratishni rejalashtirishgan. To'fon kelganda tushga ishonmaganlar g'arb bo'lib, payg'ambarlar va ularning oilalari sal ustida omon qolishgan. Suv kamaygach, ular uylarini qayta qurishga majbur bo'lishdi. Keyinchalik, odamlar soni ko'paygach, ular nihoyat ajralib, dunyoning turli burchaklariga ko'chib ketishga qaror qilishdi.

Tinch okeanining shimoli-g'arbiy hindulari

Taxoma tog'ida odamlar va hayvonlar bir-biriga qarshi fitna uyushtirganidan buyuk xudo juda g'azablangan edi, u yaxshi odamdan bulutlarga o'q otishni, keyin o'qning pastki qismiga ikkinchi o'qni otishni so'radi, keyin yana bir arqon hosil bo'ldi. Buyuk xudo yaxshi odamdan, uning xotini va bolalaridan yaxshi hayvonlar bilan arqoniga ko'tarilib, bulutlarga chiqishni so'radi. U ko'plab yomon hayvonlarning ham arqoniga chiqib ketayotganini ko'rgach, u o'ziga eng yaqin bo'lgan o'qni olib tashladi va yomon hayvonlarni yerga tushirdi. Buyuk Xudo amri bilan yomg'ir yog'a boshladi va toshqinlar Takahoma tog'idagi eng baland Tog' qor chizig'iga ko'tarildi va barcha yomon odamlar va yomon hayvonlar cho'kib ketdi. Keyin buyuk xudo yaxshi odamni, uning oilasini va yaxshi hayvonlarni yerga qaytardi.

To'fon haqidagi afsonalarning ba'zi dastlabki matnlari, asosan, O'rta er dengizi atrofidagi hududlardagi ba'zi xalqlar orasida paydo bo'lgan, ularning eng birinchisi,

shubhasiz, Mesopotamiyaga to'g'ri keladi. "Mesopotamiya" so'zi yunon tilidan kelib chiqqan bo'lib, "ikki daryo orasidagi hudud", ya'ni janubi-g'arbiy Osiyodagi Dajla va Furot daryolari havzalari, hozirda Suriya va Iroqning sharqida joylashgan. Bu insoniyat sivilizatsiyasining eng qadimgi tug'ilgan joylaridan biri bo'lib, miloddan avvalgi 5000-yillarda bu erda loy g'ishtdan qurilgan qishloqlar va ibodatxonalar bo'lgan va bu yerda metall asboblari paydo bo'lgan. Miloddan avvalgi 3500-yillarda shumerlar dunyodagi eng qadimgi yozuv tizimini yaratgan mixxat yozuvini yaratishgan. 1786 yilda frantsuz A. Michaux Evropaga birinchi mixxat toshini olib bordi, bu esa odamlarning Mesopotamiya sivilizatsiyasiga qiziqishini uyg'otdi. 1857 yilda Genri Kresvik Rolinson (1810-1895), Edvard Xinks (1792-1866) va Jyul Oppert (1825-1905) bir vaqtning o'zida xuddi shu ushbu yodgorlik ustida izlanishlar olib boradi.

Gilgamish dostoni

Jorj Smit tomonidan kashf etilgan mixxat yozuvidagi "Gilgamish" dostoni insoniyat tomonidan kashf etilgan eng qadimgi doston ekanligi da'vo qilinadi, u 12 ta loy lavhada, toshqin hikoyasi esa 11-gil lavhaning bir qismidir. Hikoyada aytilishicha, Ur shahrining shohi Gilgamish o'zining ajdodi Utanapishtimni ("uzoq umr" degan ma'noni anglatadi) ko'rgani borib, undan abadiy hayotga qanday erishganini so'ragan. Enkidu Gilgamishga bir vaqtlar Shuruppakda qamishdan qurilgan kulbada yashaganini aytdi. Bir kuni u Xudoning qamish shiyponga to'fon kelishini etadi, Hudo unga toshqin kelayotganini aytdi, uyni buzishni, "kengligi chuqurlikka mos keladigan" qayiq qurishni va "barcha tirik mavjudotlarni qayiqqa olib kirishni", olti kecha-kunduz shiddatli bo'ronlar bo'lib, toshqin dunyoni vayron qilishini aytadi. Utnapishtimning kemasi Niner tog'ining tepasida to'xtadi. Ettinchi kuni u suv sharoitini o'rganish uchun kaplarlar, qaldirg'ochlar, qarg'alarni yubordi. U suvning chekinayotganini bilgach, kemadan tushib, xudoga qurbonliklar keltirdi. Rabbiiy Xudo qayiqqa kelib, Enkidu va uning xotinini abadiy hayot bilan barakaladi va ularga daryolar va dengiz og'zida doimiy yashashga ruxsat berdi.

Tarixda Atlas dostoni nomi bilan mashhur bo'lgan Kuyunkikda Smit topib olgan toshqin afsonasining ikkinchi lavhasi ham qimmatli variant hisoblanadi. Ushbu matndagi bosh qahramon Atlas yoki "Buyuk donishmand" deb ataladi. She'rdan aytilishicha, odamlar yaratilgunga qadar xudolar odamlar kabi ishlagan. Xudo ishlashni istamagani uchun, odamlar loydan va o'ldirilgan go'shti va qonidan yaratilgan. Ammo odamlar soni tez o'sib bordi va ular shovqin qilishni yaxshi ko'rardi, bu esa xudolarni uxlashdan saqladi. Xudolar vabolarini qo'zg'atdilar, qurg'oqchilik, ocharchilik va tuproq sho'rlanishini yubordilar, ammo ular muammoni hal qila olmadilar. Nihoyat, ular insoniyatni yo'q qilish uchun toshqin boshlashga qaror qilishdi. Bu rejaga do'xax xudosi Enkidu qarshi chiqdi, u Atlasdan kema qurishni so'radi va falokatdan qutulib qoldi. Atlash xudolarga qurbonliklar keltirdi va xudolar ularni eyishga kelishdi. To'fondan keyingi yangi dunyoda xudolar bepust va tabu ayollarni yaratdilar va ayni paytda aholi sonining haddan tashqari ko'payishi muammosini hal qilish uchun onalarning bag'ridan chaqaloqlarni tortib olish uchun Paxitu ismli jinni yubordilar.

Nippur xarobalaridan topilgan, lavhaning atigi 11 satrini talqin qilish mumkin bo'lsa-da, kema qurishga buyruqlar bor, qochish uchun kema ichiga yirik qushlar va jonivorlar keltirilgani, kema "Hayotni saqlovchi" deb nomlangani haqida afsonalar bitilgan.. Bu loy lavha Bobilning birinchi sulolasiga tegishli bo'lib, miloddan avvalgi 1844 yildan 1505 yilgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi.

Iqlim o'zgarishi, suv muammosi Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) tomonidan eng muhim global muammolardan biri sifatida e'tirof etilgan. Ushbu muammoning globalligi shundaki, iqlim o'zgarishi oqibatlari dunyoning barcha mamlakatlari va mintaqalarida sezilmoqda, ayni paytda sayyoramizda yuz berayotgan bunday o'zgarishlar uchun har bir inson u yoki bu darajada mas'uldir. Biz barcha tovarlar va xizmatlarning oxirgi iste'molchilari hisoblanamiz. Ularni ishlab chiqarilishi uchun ma'lum resurslar va energiya, ya'ni uglevdorod xom ashyolari (neft, ko'mir va tabiiy gaz) talab etiladi. Ularni qazib olish va foydalanishda atmosferaga issiqxona gazlari chiqariladi. Buning natijasida issiqxona effekti kuchayadi va havo harorati ko'tariladi. Bu – bizning Yer sayyorasida qoldiradigan uglerod izimizdir. Mazkur muammo shu qadar katta miqyosdagi, uning oqibatlari ham shunga mos darajada global bo'lib, ular mamlakatlarning barqaror rivojlanish jarayonlarini sezilarli darajada to'xtatib qo'yishi mumkin. Shuning uchun iqlim o'zgarishi muammosi xalqaro hamjamiyat

tomonidan barqaror rivojlanishning 17 ta maqsadlari (BRM) qatoriga kiritilgan. Ularning orasida 13 maqsad "Iqlim o'zgarishi va uning oqibatlari bilan kurashishda shoshilinch choralar qabul qilish" deb nomlanadi. 13 maqsadning asosiy qismi suvsizlik va suv toshqinlarini o'z ichiga oladi. Tilshunoslar tomonidan to'fonlar va iqlimga oid manbalarning o'rganilishi, kelajakdagi tabiiy ofatlarning oldindan oldini olishga, davriy rivojini aniqlashga, insoniyatni tabiat bilan hamnafas yashashi, tabiatni his qilishiga yordam beradi deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Noma'lum. Tog'lar va dengizlar klassikasi: Buyuk cho'l Shimoliy klassika. Shanxay adabiyot va san'at nashriyoti, 2019 yil.
2. 山海经: 海内经 上海: 上海文艺出版社, 2019.
3. 孟子·滕文公. 上海科学技术文献出版社, 2017.
4. (Urushayotgan davlatlar) Shi Jiao (Qing sulolasi) Sun Xingyan to'plami/ (戰國) 尸佼撰 (清) 孫星衍校集 . Qing sulolasi nashri 清刻本
5. Sun Xingyan "Jasad", 上海文艺出版社, 1998
6. "Chu Tyanven Xalq qo'shiqlari 北京文艺出版社, 2019.
7. Геродот. История в девяти книгах. Л.: Наука, 1972.
8. Аполлодор. Мифологическая библиотека. Л.: Наука, 1972.
9. Диодор Сицилийский. Историческая библиотека. Греческая мифология, Античное наследие. М.: Лабиринт, 2000.
10. Beekes, R. S. P. Etymological dictionary of Greek. Leiden • Boston: Brill, 2010.
11. Тахо-Годи А. А. „Атлант“, Мифы народов мира. М.: Советская энциклопедия, 1990., 99bet.
12. Грейвс Роберт. Мифы Древней Греции, Антропология, этнография, мифология, фольклор. М.: Прогресс, 1992.

UO'K 81.255

BADIIY TARJIMANING FUNKSIONAL PRAGMATIK XUSUSIYATLARI

D.R. Radjabova, katta o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada funktsional-pragmatik nuqtayi nazardan badiiy tarjima asarning kommunikativ maqsadini to'g'ri yetkazish, muallif nutqining ekspressivligini saqlash va auditoriyaga moslashish haqida fikr yuritiladi. Bunda tarjimon pragmatik kontekstni hisobga olishi, ya'ni muallif niyati, ijtimoiy-madaniy omillar va o'quvchining qabul qilish xususiyatlariga e'tibor qaratishi muhimdir. Shuningdek, badiiy asardagi obrazlar tizimi, metaforalar, ironik va satirik unsurlar, nutq uslublari tarjimada adekvat aks ettirilishi, milliy-madaniy realiyalar va konnotativ ma'nolarni saqlash yoki ular uchun ekvivalent variantlarni tanlash muammolari inobatga olinadi.

Kalit so'zlar: tarjima nazariyasi, badiiy tarjima, tarjimon, funktsional xususiyat

Аннотация. В данной статье рассматривается художественный перевод с функционально-прагматической точки зрения, а именно: передача коммуникативной цели произведения, сохранение экспрессивности авторской речи и адаптация к аудитории. При этом переводчику необходимо учитывать прагматический контекст, включая авторский замысел, социально-культурные факторы и особенности восприятия читателя. Также анализируются вопросы адекватного отражения в переводе системы образов художественного произведения, метафор, иронических и сатирических элементов, стилистических особенностей, а также сохранения национально-культурных реалий и коннотативных значений или подбора эквивалентных вариантов.

Ключевые слова: теория перевода, художественный перевод, переводчик, функциональные особенности.

Abstract. This article examines literary translation from a functional-pragmatic perspective, focusing on accurately conveying the communicative purpose of the work, preserving the expressiveness of the author's speech, and adapting it to the audience. The translator must consider the pragmatic context, including the author's intent, socio-cultural factors, and the reader's perception. The article also addresses issues related to the adequate representation of the imagery system, metaphors, ironic and satirical elements, and stylistic features in translation, as well as the preservation of national-cultural realities and connotative meanings or the selection of equivalent variants.

Key words: *translation theory, literary translation, translator, functional features.*

Bir lisoniy jamiyatning badiiy asarlarini boshqasiga o'girish jarayonlarini o'rganish, asl nusxa va tarjimaning yozma va og'zaki matnlarini qiyosiy tahlil qilish tarjimashunoslikning muhim vazifalaridandir. Badiiy tarjima tayyor obyekt bo'lgani uchun asosiy manbadan ajralib turadi. Asliyatdagi asarga mutlaqo yangi milliy, adabiy va ijtimoiy kontekstdagi tarjima yaratadi. Realistik tarjima tarjimondan asliyatning badiiy asar sifatidagi shakl va mazmun birligini hamda uning milliy va shaxsiy xususiyatlarini saqlab qoladi.

Tarjima o'z mohiyatiga ko'ra asl ijodiy jarayondan ajralib turadi. Agar yozuvchi hayotdagi voqealarni o'z nuqtai nazaridan badiiy ifodalasa, tarjimon asl matnni yangi tilda qayta namoyish etadi. R.Yumpelt badiiy tarjimini alohida janr sifatida ko'rsatadi. "Kitobxonga asliyatdagi estetik ta'sir kuchini saqlab qolish uchun bir tildan boshqasiga so'zni so'z yordamida emas, obrazni obraz yordamida o'girish ma'qul", deb ta'kidlaydi.

Tarjima tanqidchiligining ustasi K.I.Chukovskiy esa tarjima muammolariga oid ilmiy asarlar tanqisligini uqtirgan. Uning "Tarjima san'ati" asari yosh-filolog olimlarda tarjima tahlili va nazariyasiga katta qiziqish uyg'otgan. Tarjima nazariyasi, asosan, XX asr o'rtalarida tarjima nazariyasining alohida fan sifatidagi mavqei borasida tilshunoslar va adabiyotshunos olimlar o'rtasidagi munozaralar natijasida rivojlangan.

Umuman olganda, T. Savori, J. Munen, E. Kari, J. Ketford, J. P. Vine va J. Darbeln tilshunoslik tarjima nazariyasi tadqiqotining asosiy yo'nalishi bo'lishi kerak, degan fikrga qo'shilishgan va G'.Salomov ushbu tilshunoslarni qo'llab-quvvatlagan. J.Sharipov, N.Vladimirova, A.Muxtorlar esa adabiyotshunos olimlarning fikriga tayanib, tarjimini adabiy nuqtai nazardan tahlilga tortish muvofiq, degan mulohazalarni yuritishadi.

O'zbekiston Fanlar akademiyasi Til va adabiyot institutining Tarjima nazariyasi va adabiy aloqalar bo'limida yana bir tarjima tadqiqot markazi tashkil etilgan. Muayyan tarjimashunoslikning muammolari, asosan, shu davrda o'rganilgan. Jumladan, olim M.Xolbekov fransuz nasriy tarjimalarining o'zbek tiliga tarjimalari tarixini tuzib, o'zbek va fransuz tillariga tarjima qilishdagi qiyinchiliklarga e'tiborni qaratadi.

Yevropa va O'zbekistonda tarjima, tarjima nazariyasi va tarjimashunoslik fanining rivojlanishiga tarjimonlarni tayyorlash dasturlarini ishlab chiqish va ularning huquqlarini himoya qilish bo'yicha yangi talablar ta'sir ko'rsatadi.

Tarjimashunoslik kontseptsiasining shakllanishi va rivojlanishi tamoyillarini aniqlash masalasi vaqt va makon o'lchovlari bo'yicha bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan tarjima va tarjima nazariyasi tushunchalarining semantik tabiati va tarkibini aniqlashni nazarda tutadi. Yagona birlikni tashkil etuvchi bu tushunchalarning har biri o'z mazmuni, yo'nalishi va boshqa ko'rsatkichlari bilan zamon va makon ko'zgisida o'ziga xosdir. Vaqt va makon nuqtai nazaridan Yevropa xalqlari madaniyatida tarjima tushunchasining hayotga tadbiiq etilishi bir necha ming yillar bilan o'lchanadi. Rossiya va O'zbekistonda tarjimashunoslik sohasida ayrim yo'nalishlarning paydo bo'lishi maxsus vaqt ko'rsatkichi bilan tavsiflanadi. Bu holat til va madaniyat taraqqiyotida tillararo va madaniyatlararo o'zaro ta'sirning o'ziga xos turi sifatida tarjima faoliyati va ularning o'sishini tartibga soluvchi qoidalarni o'rganish zarurligini ko'rsatadi.[3,78]

Xususan, ingliz dramaturgi V.Shekspirning 12 ta pyesasi Jamol Kamol tomonidan tarjima qilingan va uch jildda nashr etilgan. Ma'lum bo'lishicha, teatr spektakllarini tarjima qilishning o'ziga xos qiyinchiliklari bor. Shu bilan birga, tarjimon matnni shunchaki tarjima qilmasligi kerak; u tinglovchilarning ehtiyojlari va vaziyat tomonidan taqdim etilgan imkoniyatlarni hisobga olishi kerak. Ushbu holat natijasida tarjimonning ish yuki ortib, dramatik turdagi tarjimini ancha murakkablashtiradi.

Sahna asaridagi har bir ibora yoki satr qahramon shaxsini ochib berishda hal qiluvchi vosita bo'lib xizmat qiladi. Sahna asarlari ortiqcha tafsilotlarni ko'tarmaydi yoki tavsiflarni o'z ichiga olmaydi. Shu o'rinda, taniqli adabiyotshunos, yetuk tarjimon Ozod Sharafiddinovning A.Chexovning "Chayka" (Uyg'un tarjimasi) va "Olchazor" (Odil Rahimiy tarjimasi) she'rlari tarjimasi yuzasidan bildirgan fikr-mulohazalariga e'tibor qaratish lozim.

“Chayka”ning birinchi qissasida o'qituvchi Medvedenko Mashaga bo'lgan sevgisini shunday ifodalaydi.

Tarjima matni: “Men sizni sevaman... ammo sizning tarafingizdan beparvolik ko'raman, xolos”.

Asl matn: “Я люблю вас... и встречаю один лишь индиферентизм с вашей стороны”.

Tarjimadagi “beparvolik” haqiqatan ham ma'lum darajada “indiferentizm”ning ma'nosini bera oladi. Tarjimon har bir so'zning ma'nosinigina emas, uning stilistik va emotsional funktsiyalarini ham saqlab qolishi kerak. Originalda Chexov “indiferentizm” so'zi o'rnida hammaga tushunarli, soddagina “ravnodushiye” so'zini ishlatishi mumkin edi. Biroq Chexov “indiferentizm” so'zi orqali Medvedenkoning o'sha davr intelligentlarining ko'pchiligi kabi ajnabiy so'zlarni ishlatishga intilishini, shu bilan “olimligini” ko'z-ko'z qilmoqchi bo'lganini ko'rsatadi. Demak, bu so'z tekstda ma'lum stilistik funktsiyani bajaradi. Tarjimada esa, bu funktsiya yo'qolgan. Biz bu o'rinda tarjimaga “indiferentizm” so'zi, albatta, kiritilish kerak edi degan talabni qo'yimoqchi emasmiz. “Ammo sizning tarafingizdan “indiferentizm” ko'raman, xolos” degan jumla haqiqatan ham o'zbekchada juda sun'iy bo'lib, tarjimaning badiiy qimmatini tushirar edi, xolos. Tarjimon boshqa biron yo'l bilan Medvedenkoning ajnabiy so'zlarni ishlatishga intilishini ko'rsatib berishi kerak edi. [8,158]

“Olchazor”da ham muhim bir jihat mavjud: “Keksayib qolgan qirol Firs atrofidagilarning ko'pchiligini “недотепа” (“befahm, landavur”) deb ataydi. Mana shu “недотепа” so'zi pyesaning boshidan oxirigacha tez-tez takrorlanadi. Avtor bu bilan oshini oshab, yoshini yashab qolgan, o'zgalar hisobiga umr kechirayotgan eski dvoryanlar tabaqasining parazitligini fosh qiladi, ularning xarakteridagi landovurlik xususiyatini ravshan ko'rsatib beradi. Pyesada “недотепство” so'zining ma'nosi kengayib, u butun bir ijtimoiy tabaqani xarakterlovchi sotsial belgi tusini oladi. Tarjimada bu so'zning mana shu g'oyaviy funktsiyasi saqlanmagan. Teatr spektakllari tarjimasi ham o'z yo'nalishi bo'yicha rivojlandi: bu yo'lda bilim orttirildi, qobiliyatlar rivojlandi, realistik tarjima an'analari shakllandi. Shaxslar va joylarning nomlari tarjima qilindi, ruxsat etilgan o'zgartirishlar ba'zan milliylashtirishga olib kelgan. Masalan, o'tgan asrning yigirmanchi yillarida O'zbek davlat markaziy drama truppasining badiiy rahbari V.V.Tixanovich “Pyesa – teatr uchun faqat bir material, xolos, undan nimani xohlasa, shuni yasash mumkin” degan talab bilan chiqib, rus va yevropa dramaturglarining asarlarini milliylashtirish, ularga o'zbek tomoshabinlari tushunadigan unsurlarni qo'yish yo'lidan borgan. Jumladan, u italyan komediyanavisi K.Goldonning “Ikki boyga bir qarol” komediyasini sahnalashtirgan: “spektakl boshdan-oyoq o'zbek turmushi elementlari va o'zbek san'ati namunalari bilan to'ldirilgan: milliy cholg'ular jo'rligidan xalq kuylari, qo'shiqlari, “yor-yor”lar ijro qilingan, o'zbek raqslari o'ynalgan, personajlardan Lombardi “So'fi Olloyor”dan o'qigan bo'lsa, Brigella o'zbek maqollari, hikmatli so'zlarini ishlatgan. Italyanlar o'zbek taomlaridan yeb, choyxo'rlik qilishgan. Dekoratsiyada o'zbekcha ornament (naqsh)lar ishlatilgan. Parda oralarida o'zbek turmushidan olingan syujetlar asosida Fatxulla Umarov tayyorlagan intermediyalar berilgan”.[9,40] N.V.Gogolning Abdulla Qodiriy tarjimasidagi “Uylanish”, Sanjar Siddiq tarjimasidagi “Revizor” komediyalari va Shekspirning Cho'lpon tarjimasidagi “Gamlet” tragediyasi realistik tarjimaga zamin yaratgan bo'lsa, bu tarjimalarda o'zbek tomoshabinining xohish-istaklarini hisobga olgan holda milliylashtirish va soddalashtirish tamoyillariga amal qiluvchi unsurlar ham kiritilgan. Keyinchalik A. Qahhor komediyalarni, M.Shayxzoda esa “Gamlet” asarini zamon mezonlari asosida tarjima qilgan.

Keyingi yillarda sahna tarjimasi ham rivojlanib, xalqaro teatrning ko'plab namunalari o'zbek tomoshabinlariga taqdim etildi. Shu ma'noda, vositachilik xizmati ham to'xtatiladi va faqat to'g'ridan-to'g'ri tarjimalarga urg'u beriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Гафурова Г. Развитие перевода в Узбекистане. – Т.: Фан, 1973. –159 с.
2. Jo'rayev K., Jo'rayev E. va boshqalar. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. – A., 2008. – 116 b.
3. Musayev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. – T.: Fan, 2005. –352 b.
4. Ochilov E. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. – T., 2012. – 200 b.
5. Rahimov G'. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. – T.: O'zbekiston Milliy entsiklopediyasi, 2016. –176 b.
6. Salomov G'. Tarjima nazariyasi asoslari. – T.: O'qituvchi, 1983. –232 b.
7. Salomov G'. Til va tarjima (badiiy tarjimaning umumfilologik va ba'zi lingvistik masalalari). – T., Fan, 1966. – 385 b.

8. Sharafiddinov O. Badiiy tarjimaning asosiy printsiplari // Tarjima san'ati (Maqolalar to'plami). – Toshkent: Badiiy adabiyot nashriyoti, 1961. 254-bet.

9. Umarov A. Yuksak san'at yo'lida.–Toshkent: G'G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1990. 358-b.

UO'K 81.276

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA JARGON SO'ZLARINING SOTSIOLINGVISTIK XUSUSIYATLARI

U.S. Raximova, dots.v.b, PhD, Urganch Ranch texnologiya universiteti, Urganch
S.B. Turamuratova, magistrant, Urganch Ranch texnologiya universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ingliz va o'zbek tillaridagi jargon so'zlarni qiyosiy tahlil qilish, ularning kelib chiqish tarixi va madaniy, ijtimoiy farqlari tilshunoslikda dolzarb mavzulardan hisoblanadi. Jargonlar asosan kasbiy yoki muayyan ijtimoiy guruhlariga xos bo'lgan til birliklari bo'lib, ular so'zlashuvni soddalashtirish, tezlashtirish yoki guruh ichidagi maxfiylikni saqlash kabi maqsadlarga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Jargon so'zlar, kasbiy jargon, mahfiylik, o'ziga xoslik, **texnik jargon, huquqiy jargon, tibbiy jargon, sport jargon, kommunikatsiya, submadaniyat.**

Аннотация. Сравнительный анализ жаргонных слов английского и узбекского языка, истории их происхождения и культурных и социальных различий является одной из актуальных тем лингвистики. Жаргоны – это языковые единицы, которые в основном свойственны профессиональным или определенным социальным группам и служат таким целям, как упрощение и ускорение общения или сохранение конфиденциальности внутри группы.

Ключевые слова: жаргонные слова, профессиональный жаргон, конфиденциальность, идентичность, технический жаргон,

юридический жаргон, медицинский жаргон, спортивный жаргон, общение, субкультура.

Abstract. Comparative analysis of jargons in English and Uzbek languages, history of their origin, cultural and social differences is one of the crucial topics in linguistics. Jargons are language units that are mainly characteristic of professional or certain social groups, and they serve purposes such as simplifying and speeding up communication or maintaining confidentiality within the group.

Key words: Slang words, professional jargon, privacy, identity, technical jargon, legal jargon, medical jargon, sports jargon, communication, subculture.

Kirish: Ingliz va o'zbek tillaridagi jargon so'zlarni qiyoslash, ularning paydo bo'lish tarixini o'rganish uchun ularning kelib chiqishi, shakllanishi, qo'llanish sohasi va leksik xususiyatlariga e'tibor qaratish lozim. Har ikkala til, o'ziga xos ijtimoiy va madaniy rivojlanish yo'lidan o'tganligi sababli, jargonlar ularning tarixiy taraqqiyoti va xalqaro aloqalari orqali shakllangan [1]. Jargonlarning o'ziga xosligini, ularning kelib chiqishini o'rgangan bir qator olimlar borki, ular tilshunoslikda o'zgarishlarga sabab bo'lgan tilshunos olimlar desak mubolog'a bo'lmaydi.

Tahlil: O'zbek tilshunos olimlardan biri **Otamurod Mamajonov** o'zbek jargonlari va xalq og'zaki ijodi, shu jumladan, jargon so'zlarning tahlili bo'yicha tadqiqot olib borgan. O'zbek xalq og'zaki ijodi va dialektologiya bo'yicha mutaxassis sifatida xalq orasidagi turli jargon va dialektlar to'g'risida tilshunos **Bakhtiyor Mengliyev** bir nechta kitoblari yozgan. Leksikologiya va tilshunoslikda o'zining ilmiy izlanishlari bilan beqiyos hissa qo'shgan yetakchi olim **Hikmatullo To'xtaboyev** o'zbek tilshunosligi sohasida ko'plab tadqiqotlarni amalga oshirgan. U leksikologiya va slang (yoki jargon) so'zlarning grammatik va leksik tuzilmalari, sintaksis va semantikasini o'rgangan. [6].

Ingliz tilshunosi **Jonathon Green** ingliz jargon so'zlarining rivojlanishi, o'zgarishi va xususiyatlarini o'rganish borasida o'zining **“Green's Dictionary of Slang”** (2010) kitobida keng miqyosda yoritgan. [3]. U ingliz tilidagi slengning tarixi va turli ijtimoiy qatlamlardagi o'zgarishlarini tadqiq qilgan. Britaniya tilshunos va etimologiya mutaxassisi **Eric Partridge** sleng so'zlar va iboralar haqida **“A Dictionary of Slang and Unconventional English”** (1937) lug'aviy kitobida ingliz sleng

va jargonlarini atroflicha tahlil qilingan. Ushbu olimlar o'z ishlarida ingliz tilidagi sleng va jargonlarni keng ko'lamda tadqiq qilib, ularning madaniyat va jamiyatdagi o'rni, lingvistik xususiyatlarini hamda tarixiy rivojlanish bosqichlarini yoritib berganlar. [2].

Jargonlar ko'p jihatdan xalqaro munosabatlar, ilmiy taraqqiyot, sanoat inqilobi va internet madaniyatining rivojlanishi bilan bog'liq. Ko'pgina jargonlar lotin va yunon tillaridan, shuningdek, mustamlaka davrida Osiyo va Afrika tillaridan o'zlashgan. Amerika ingliz tilisi internet va texnologiya jargonlari bilan boyigan. Jargonlar asosan arab, fors va turkiy tillardan o'zlashgan so'zlarga asoslangan. O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng turli sohalarga tegishli jargon so'zlar ingliz tilidan, texnik va ilmiy jargonlarning ko'pchiligi esa rus tilidan kiritib kelgan. [4]. Global ta'sirga ega bo'lgan ingliz tili jargonlari, boshqa tillarga ham kirib bormoqda. Ingliz tili xalqaro biznes, texnologiya va fan tili sifatida xizmat qilgani sababli, ingliz jargoni boshqa tillarga, shu jumladan o'zbek tiliga ham asta-sekin kirib kelmoqda. Shuningdek, ingliz jargoni global madaniyat va yoshlar madaniyatiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. O'zbek tilidagi jargonlar ingliz tilidagi kabi global ta'sirga ega emas, lekin o'zbek tilining o'z ichki ijtimoiy guruhlari va kasbiy sohalari uchun maxsus jargonlari mavjud. Biroq, ushbu tildagi jargonlarning aksariyati ingliz yoki rus tillaridan o'zlashgan va til rivoji davomida ommalashgan. Jargonlar tarixiy, madaniy va texnologik omillar tufayli shakllangan. Ingliz tilidagi jargonlar global tilda jahon madaniyati va ilmiy-texnik taraqqiyotning ifodasi sifatida paydo bo'lgan va rivojlangan. O'zbek tilidagi jargonlar ichki ijtimoiy va kasbiy guruhlarda rivojlanib bormoqda va global madaniyatning ta'siri bilan yangi jargonlar shakllanmoqda. [7]. Jargon so'zlarning lug'aviy ma'nosi tilshunoslikda, odatda, ma'lum kasb yoki ijtimoiy guruhga xos bo'lgan maxsus so'zlar yoki iboralar sifatida talqin etiladi. Jargonlar umumiy tilga nisbatan o'ziga xos, tushunilishi faqat muayyan soha vakillariga osonroq bo'lgan termin va ifodalarni o'z ichiga oladi. **Ijtimoiy guruh jargonlari** – ayrim ijtimoiy guruhlar yoki yoshlar guruhlari o'zaro muloqotda ishlatiladigan maxsus so'zlar. Masalan, ingliz tilida *cool* (zamonaviy, ajoyib), *cringe* (uyatsiz, g'alati) kabi so'zlar yoshlarga xos jargon hisoblanadi.

Jargon so'zlarning qo'llanish sohasi bo'yicha qiyosiy tahlili:

Ilmiy va texnologik jargonlar:

Ilmiy-texnik taraqqiyot juda rivojlanganligi sababli ingliz tilida ilmiy jargonlar keng tarqalgan. Masalan, *atom*, *virus*, *algorithm*, *data* kabi so'zlar texnik va ilmiy jargon sifatida ishlatiladi. Texnologiya rivojlanishi bilan *software*, *hardware*, *cloud computing*, *cybersecurity* kabi yangi jargonlar paydo bo'ldi. Ilmiy jargonlar asosan rus yoki ingliz tilidan olingan. *Analiz*, *eksperiment*, *kompyuter*, *virus*, *dasturiy ta'minot* kabi so'zlar keng qo'llaniladi. Texnologiya va axborot sohasi rivojlanishi bilan *skachat qilish* (yuklab olish), *login*, *parol*, *virus* kabi so'zlar ommalashdi. -Biznes va iqtisodiy jargonlar:

Biznes sohasida ingliz tilida keng qo'llaniladigan *Startup*, *investment*, *IPO*, *budget*, *brand*, *marketing* kabi so'zlar biznes jargoni sifatida ishlatiladi. O'zbek tilida ko'p hollarda biznes jargonlar ingliz tilidan tarjimasiz olingan. Masalan, *startap*, *investitsiya*, *brend*, *marketing* kabi so'zlar biznes doiralari keng qo'llaniladi.

Ijtimoiy va internet jargonlari:

Internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi bilan yangi jargonlar yuzaga keldi. *Viral*, *trending*, *meme*, *influencer*, *follower*, *hashtag* kabi so'zlar internet madaniyatida muhim o'rin tutadi. Bu so'zlarning ko'pi o'zlashgan holda qabul qilingan. Masalan, *trend*, *viral*, *like*, *hashtag*, *stori* kabi so'zlar yoshlar orasida keng qo'llaniladi.

Jargon ko'pincha texnik yoki murakkab jarayonlarni qisqa va aniq ifodalash uchun qo'llaniladi. Misol uchun: Tibbiyotda *MRI* (magnetic resonance imaging), *ICU* (intensive care unit) kabi qisqartmalar kasb vakillari o'rtasida tez-tez ishlatiladi va ular texnik atamani bir necha so'z bilan tushuntirishga ehtiyoj qoldirmaydi.

Hisobchilik sohasida *debet*, *kredit*, *auditorlik* kabi so'zlar hisobchilar uchun aniq ma'no anglatadi, lekin bu so'zlarning mohiyati faqat soha vakillariga yaxshi tushunarli bo'ladi.

Jargonlar guruhning ichki muloqoti va boshqalardan ajralib turishiga xizmat qiladi. Ayrim jargonlar begona odamlar uchun qiyinroq tushuniladi yoki ularning ma'nosini tushunish uchun soha bo'yicha bilim talab etiladi. Masalan:

Kompyuter o'yinlarida: *noob* (yangi o'yinchi), *AFK* (away from keyboard – klaviaturadan uzoqda) kabi atamalar o'yinchi orasida keng qo'llanadi.

Moliyaviy bozorlar va iqtisodiyotda *bearish* (bozor narxlarini tushmoqda) va *bullish* (narxlar ko'tarilmoqda) kabi so'zlar faqat moliya sohasi vakillari orasida yaxshi tushuniladi.

Har bir soha yoki submadaniyat o'ziga xos jargonlarga ega bo'lib, ularni guruhlariga ajratish mumkin. Masalan, tibbiyot, axborot texnologiyalari, sport va ijtimoiy tarmoqlarda maxsus jargonlar mavjud. Tibbiyotda *diagnosis*, *symptoms* kabi atamalar ishlatilsa, ITda *bug*, *debugging*, *hacker* kabi so'zlar keng tarqalgan. Submadaniyatlar jargoni ingliz tilidan o'zlashgan. Misol uchun, sport jargonida *penalti*, *champion*, IT sohasida esa *skachat qilish*, *haker* kabi so'zlar ishlatiladi. Shuningdek, yoshlar o'rtasida ijtimoiy tarmoqlar orqali kelib chiqqan *like*, *follow* kabi iboralar ham bugungi kunda ommalashgan.

Ingliz tilidagi jargon so'zlar qisqartmalar va birikmalardan iborat bo'lib, ko'p hollarda qisqa va aniq ifoda beradi. Masalan, *AI* (sun'iy intellekt), *R&D* (ilmiy tadqiqot va rivojlanish) kabi qisqartmalar. Shuningdek, ingliz tilida yangi so'zlar yaratishda *affixation* (qo'shimcha qo'shish), *blending* (so'zlarni aralashtirish) keng qo'llaniladi, masalan, *blog* (web va log so'zlarining birlashmasi). O'zbek tilidagi jargonlar ko'pincha boshqa tillardan olingan va moslashtirilgan so'zlardan iborat.

Slang – jargonning bir ko'rinishi bo'lib, odatda norasmiy muhitda qo'llaniladigan yangi so'z va iboralardan iborat. Slang so'zlar ko'pincha kundalik tilda va yoshlar o'rtasida keng tarqaladi. [5].

Jargon muayyan guruh vakillari tomonidan keng ishlatiladi, maxsus vaziyatlarda qo'llaniladi, odatda, umumiy til lug'aviy boyligidan farqli bo'ladi. Jargonlar ba'zida kengroq auditoriya orasida ommalashib, umumiy tildagi yangi so'zlar yoki iboralarga aylanadi. Masalan: Texnik jargon sifatida boshlangan *Google it* (internetda qidiruv qilish), *spam* (keraksiz elektron pochta) kabi so'zlar umumiy tilda ishlatiladigan iboralarga aylanib ketdi. *Skachat qilmoq* (yuklab olmoq), *setka* (internet tarmog'i) kabi so'zlar hozirda keng qo'llanilmoqda.

Har ikki tilda ham jargonlar dinamik, ular vaqt o'tishi bilan yangilanadi yoki ijtimoiy va texnologik o'zgarishlarga moslashadi. Jargonning eski shakllari kamroq ishlatilsa, yangi atamalar tezda kirib keladi.

Ingliz va o'zbek tillari jargon o'rtasidagi asosiy farqlar o'zbek tilidagi jargon ko'pincha o'zlashgan so'zlardan tashkil topadi, chunki zamonaviy texnologiyalar va fan tilida ko'plab so'zlar ingliz tilidan kirib kelgan. Shu sababli, bu tildagi texnik jargonlar ingliz tiliga yaqinlashadi. Biroq, ingliz tilida yangi jargon so'zlar asosan o'z ichki qonuniyatlari asosida yaratiladi. Jargon so'zlar guruh ichida aloqa va tushunishni osonlashtirishda yordam beradi, ammo ularning umumiy tilga tarqalishi yangi madaniy va texnologik ta'sirlar bilan bog'liq. Ingliz va o'zbek tillarida jargonlarning shakllanishi o'ziga xos bo'lsa-da, ular tilda yangilik, tushunish qulayligi, va sohalararo aloqa uchun muhim omil hisoblanadi.

Xulosa: Ingliz va o'zbek tillaridagi jargonlarning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar har xil bo'lsa-da, har ikkala til uchun ham quyidagi xulosalar umumiydir: Jargonlar ijtimoiy guruhlarining ehtiyojlariga qarab shakllanadi. Har ikki tilda kasbga, yoshga, qiziqishga oid jargonlar mavjud va ular vaqt o'tishi bilan o'zgaradi. Texnologiya va madaniyat rivojlanishi yangi jargonlarning paydo bo'lishiga turtki bo'ladi. Globalizatsiya va internetning kirib kelishi bilan til leksikasi tez o'zgarib, yangi jargonlar keng tarqalmoqda. Jargonlar ko'pincha maxfiylikni saqlash yoki ma'lum bir guruhga xoslikni ifodalash uchun qo'llaniladi. Bu har ikkala tilga xos jihat bo'lib, tilning rang-barangligini oshiradi. Ingliz va o'zbek tillaridagi jargonlarning rivoji jamiyatdagi o'zgarishlarni va madaniyatlararo aloqalarni aks ettiradi. Bu esa, har ikkala til uchun ham leksik boylikni yaratadi va tilning dinamik, jonli ekanligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Green, J. (2010). "Green's Dictionary of Slang" was published by Chambers in the United Kingdom. This comprehensive reference work has a total of 6,201 pages across three volumes.

2. Lighter, J. E. (1994). "Random House Historical Dictionary of American Slang" was published by Random House in New York. The first volume, contains approximately 1,072 pages. The second volume, was published in 1997.
3. Partridge, E. (1970). "A Dictionary of Slang and Unconventional English". was published by Macmillan Publishing in New York. This edition is the eighth edition, and it has 1,449 pages.
4. Coleman, J. (2012). "The Life of Slang" was published by Oxford University Press in Oxford, UK. The book has 368 pages.
5. Flexner, S. B., & Wentworth, H. (1975). "Dictionary of American Slang". was published in New York it has 624 pages.
6. Oripov, A. (2004). "O'zbek tilida so'z yasalishi va yangi so'zlar" was published in Tashkent, Uzbekistan. It contains 128 pages.
7. Madrahimov, I. (2018). "Zamonaviy o'zbek tilida yangi so'z va iboralar" was published in Tashkent, Uzbekistan. It has 184 pages.

UDC 811.161.1'42

THE LANGUAGE OF FORENSIC SCIENCE: PRECISION AND CLARITY IN LEGAL DOCUMENTATION

N.T.Ruzimbaeva, teacher, Tashkent medical academy, Tashkent

Annotatsiya. *Sud psixologiyasi huquqiy tizimda muhim rol o'ynaydi, bu jinoyat ishlarining natijalariga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan ob'ektiv dalillarni taqdim etadi. Sud xulosalarini yetkazish aniq, ravon va to'g'ri bo'lishi shart, shu tarzda huquqiy hujjatlar maqsadlariga muvofiq xizmat qilishi uchun. Ushbu maqola sud psixologiyasi hujjatlarida tilning ahamiyatini o'rganadi, terminologiya ishlatishda duch kelinadigan qiyinchiliklarni, ilmiy xulosalarni aniq ifodalash zaruratini va huquqiy kontekstlarda noaniqlikning oqibatlarini tahlil qiladi. Muammolarni ko'rsatish va mavjud adabiyotlarni tahlil qilish orqali maqola sud ekspertlari va huquq mutaxassisleri uchun sud dalillarini hujjatlash va etkazish bo'yicha eng yaxshi amaliyotlarni ta'kidlaydi.*

Kalit so'zlar: Sud psixologiyasi, huquqiy hujjatlash, til aniqligi, ilmiy aloqa, ravonlik, dalillar.

Аннотация. Судебная наука играет критическую роль в правовой системе, предоставляя объективные доказательства, которые могут существенно повлиять на исход уголовных дел. Передача судебных выводов должна отличаться точностью, ясностью и достоверностью, чтобы гарантировать, что юридическая документация выполняет свои целевые задачи. В этой статье рассматривается важность языка в документации судебной науки, исследуются проблемы, связанные с использованием терминологии, необходимость четкого выражения научных выводов и последствия неоднозначности в правовых контекстах. С помощью примеров из практики и существующей литературы статья подчеркивает лучшие практики для судебных экспертов и юристов в документировании и передаче судебных доказательств.

Ключевые слова. Судебная наука, юридическая документация, языковая точность, научная коммуникация, ясность, доказательства

Abstract. Forensic science plays a critical role in the legal system, providing objective evidence that can significantly influence the outcomes of criminal cases. The communication of forensic findings must be marked by precision, clarity, and accuracy to ensure that legal documentation serves its intended purposes. This article explores the importance of language in forensic science documentation, examining challenges faced in terminology usage, the necessity for clear expression of scientific findings, and the implications of ambiguity in legal contexts. Utilizing case studies and existing literature, the article highlights best practices for forensic scientists and legal professionals in documenting and communicating forensic evidence.

Key words: Forensic science, legal documentation, language precision, scientific communication, clarity, evidence.

Introduction. The field of forensic science encompasses a wide range of disciplines, including biology, chemistry, physics, and digital technology, all converging to provide critical evidence for the legal system. Precision and clarity in the language used for legal documentation is of paramount

importance, as such documents can have significant consequences for individuals' lives, influencing jury verdicts, sentencing, and appeals. The National Institute of Standards and Technology (NIST) has emphasized that effective communication of scientific results is essential within the forensic science community (NIST, 2017). This article explores the linguistic challenges faced by forensic scientists and the strategies they can employ to enhance the clarity and precision of their documentation.

The Role of Language in Forensic Science. Language serves as the primary means of communication in forensic science, affecting how evidence perceived within the judicial system. As forensic science involves complex concepts and terminologies, effective communication becomes crucial. The legal documentation generated from scientific analyses often serves as the bridge between the scientific community and the courtroom.

Importance of Precision in Terminology. Precision in language is essential in forensic science to avoid misinterpretation, which can lead to wrongful convictions or acquittals. Legal professionals, including judges, lawyers, and jurors, may not possess in-depth scientific knowledge, making it even more critical that technical terms are clearly defined. Misuse of terminology or misuse of scientific concepts can create ambiguity, leading to confusion about the validity of the evidence presented.

For instance, the term "matching" can have different implications in scientific contexts compared to legal contexts. In forensic science, a "match" may imply a degree of probability and similarity (e.g., fingerprint analysis), whereas in a legal context, it may be interpreted to mean absolute certainty. Such discrepancies can lead to significant misunderstandings regarding the strength of the evidence (Cole, 2009).

Clarity in Documenting Scientific Findings. In documenting forensic findings, scientists must be vigilant in using clear and straightforward language that minimizes jargon and overly complex phrases. The European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI) provides guidelines that recommend the use of plain language in forensic reports (ENFSI, 2021). This recommendation aims to facilitate understanding among non-expert audiences, ensuring that jurors and other legal personnel can accurately interpret the findings.

Clarity extends beyond vocabulary; the structure of the documentation also plays a vital role. Logical organization of findings, explicit defining of methods used and clear presentation of results are all-necessary for effective communication. For example, forensic reports should follow a standardized format, including an introduction, methodology, results, and conclusions, making it easier for legal professionals to follow the logical flow of the evidence presented.

Studies: Implications of Ambiguous Language. The implications of ambiguities in forensic language become starkly apparent in several high-profile legal cases. For example, the case of *State v. McDaniel* involved ambiguous language in forensic witness testimony, where the expert's use of the terms "consistent with" led to misunderstandings in the courtroom regarding the validity of the evidence. The lack of clear definitions led the jury to misconstrue the strength of the forensic results, highlighting the risk of linguistic imprecision in legal documentation (Levine & Hime, 2016). Similarly, in *Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals*, the Supreme Court laid out the criteria for admissibility of expert testimony, emphasizing the need for rigorous standards in scientific evidence. The case reinforced the necessity for clarity and precision in language, as any lack of definitional clarity could undermine the reliability of scientific findings in the eyes of the court (Friedman & Nissenbaum, 1996).

Strategies for Enhancing Clarity and Precision. To mitigate the risks associated with unclear language in forensic documentation, practitioners can adopt several strategies:

1. Standardization of Terminology:

Developing and adhering to a standardized lexicon within forensic science can enhance clarity. Institutions such as the American Academy of Forensic Sciences (AAFS) and the ENFSI have created glossaries that define common terms used in forensic reports. Utilizing consistent terminology across documents can minimize confusion and improve communication.

2. Training in Effective Communication:

Forensic scientists should be trained in effective science communication. Courses focused on writing for legal audiences, avoiding jargon, and structuring reports for clarity can considerably benefit forensic professionals. Engaging in workshops or seminars can strengthen these skills, fostering a greater understanding of how language affects legal documentation.

3. Peer Review and Feedback:

Engaging in peer reviews of forensic reports can serve as a mechanism to identify ambiguities and improve the document's clarity before presentation in court. Constructive feedback can help forensic scientists refine their language and approach, ultimately leading to more effective communication of findings.

4. Consultation with Legal Experts:

Forensic scientists may benefit from working closely with legal professionals when drafting reports. Interdisciplinary collaboration can clarify expectations and ensure that documentation meets legal standards while maintaining scientific integrity.

5. Utilization of Visual Aids:

Incorporating visual elements, such as graphs, charts, and images, can aid in the presentation of complex forensic data. Visuals can provide clarity and enhance understanding, making scientific findings more accessible to a lay audience.

Conclusion. The language of forensic science is crucial in shaping legal documentation and influencing judicial outcomes. Precision and clarity in communication are not merely stylistic choices; they are essential components for ensuring that forensic evidence accurately conveyed and understood within the legal framework. Through standardized terminology, effective communication training, peer feedback, legal consultation, and the use of visual aids, forensic scientists can significantly enhance the clarity and precision of their documentation. As forensic science continues to evolve, the communication practices employed by forensic professionals will greatly affect the legal system's function. By prioritizing clear language and precise documentation, forensic scientists uphold their ethical responsibilities and contribute to the pursuit of justice.

REFERENCES:

1. Cole, S. (2009). Forensic Evidence: Science and the Criminal Law. *The Journal of Law, Medicine & Ethics*, 37(2), 174-184.
2. European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI). (2021). Guidelines for Forensic Reports. Retrieved from http://www.enfsi.eu
3. Friedman, L. M., & Nissenbaum, H. (1996). Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals: The Politics of Science and the Role of National Community. *Law & Society Review*, 30(4), 865-887.
4. Levine, R. S., & Hime, L. (2016). Forensic Science in the Courtroom: A New Perspective on the Language of Science. *Criminal Justice Review*, 41(3), 251-263.
5. National Institute of Standards and Technology (NIST). (2017). Forensic Science and the Legal System. Retrieved from https://www.nist.gov

UO'K 801.81

XORAZM BAXSHICHILIK SAN'ATI: AN'ANAVIYLIK VA IJROCHILIK

N.E. Sabirova, prof., DSc, Xorazm viloyati Pedagogik mahorat markazi, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqoladi so'z baxshi ijrochiligining paydo bo'lishi doston janrining shakllanishi bilan bog'liq ekanligi, qadimgi madaniyat o'choqlaridan biri bo'lgan Xorazmda san'atning shakllanishi va taraqqiy etishi haqida so'z boradi. Shuningdek, Xorazm vohasida eng qadimgi baxshi, o'z navbatida baxshilar piri Oshiq Oydin haqida ancha ishonarli ma'lumotlar saqlanib qolganligi va bu bilan bog'liq dostonlar, ularning tarixi haqida ilmiy ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: baxshi ijrochiligi, doston janri, zardushtiylikning muqaddas kitobi "Avesto", eng qadimgi baxshi, Oshiq Oydin piri, oshiq baxshilar, "Kitobi dadam Qo'rqu", Qo'rqu ota.

Аннотация. В статье рассматривается становление эпического жанра, становление и развитие искусства в Хорезме, одном из центров древней культуры. Также в Хорезмском оазисе есть очень убедительные сведения о древнейших бaxши, в свою очередь, пир бaxши Ашик Айдын и связанные с ними былины, научные сведения об их истории.

Ключевые слова: перформанс бахши, эпический жанр, священная книга зороастризма «Авесто», древнейший бахши, Ашик Айдын пири, ашик бахши, «Китаби дадам Коркут», Коркут ота.

Abstract. This article deals with the formation of the epic genre, the formation and development of art in Khorezm, one of the centers of ancient culture. Also, in the Khorezm oasis there is a very reliable information about the oldest bakhshi, in turn, the piri of bakhshis Ashik Aydin, and related epics, scientific information about their history.

Key words: Bakhshi performance, epic genre, the sacred book of Zoroastrianism "Avesto", the oldest bakhshi, Ashiq Aydin piri, ashik bakhshis, "Kitabi dadam Korkut", Korkutota.

Baxshi ijrochiligining qachon paydo bo'lganligini, albatta doston janrining shakllanishi bilan bog'lashga to'g'ri keladi. Ayrim manbalarda "X-XI asrlarda dostonlarni do'mbira jo'rligida aytiladiganlari yuzaga kelgan. Dostonning bunday namunalari Kaspiy va Orol dengizlari bo'ylaridagi qadimgi ko'chmanchi turkiy qabilalar orasida vujudga kelgan. Epik dostonlarni yaratuvchi va kuylovchi badihago'ylar ko'payib borgan sari ustoz-shogirdlik an'analari vujudga kela boshladi"[1], deb yozadi tarixchi olim T.Pardaev. Professional baxshichilikning shakllanishi bilan bog'liq holda masalaga yondoshilsa, ushbu fikrga qo'shilish mumkin. Biroq, baxshichilikning qo'shiq shaklidagi turli ko'rinishlari yuqorida ta'kidlaganimiz kabi ibtidoiy jamiyat davriga borib taqaladi. Qadimiy madaniyat o'choqlaridan biri bo'lgan Xorazmda san'atning shakllanishi va taraqqiy etishi miloddan oldingi davrlarga to'g'ri keladi. S.P.Tolstovning "Qadimgi Xorazm sivilizatsiyasini izlab" kitobida san'at tarixi uchun muhim bo'lgan quyidagi so'zlar bor: "Tuproq qal'adagi marosimlar zali devorlarida rombsimon kataklarga mashshoqlarning rasmi ishlangan. Shu rasmlardan biri-arfa cholg'u asbobini chalayotgan ayolning sarg'ish rangdagi nafis rasmi butunicha saqlanib qolgan. Shu xonada surnay va qum soati shaklidagi qo'sh nog'ora tasvirlangan naqsh fragmenti ham topildi. "Arfachi ayol xonasi" ostidan do'mbiraga o'xshash ikki torli cholg'u asbobining pardasini ushlab turgan odamning qo'li tasvirlangan naqsh fragmenti, yana bir xonadan esa niqob bilan o'ynayotgan ayol tasviri topildi. Bularga o'xshash rasmlarni Rim davridagi Suriya-Misr va qisman Qora dengizning Shimolidagi muzofoti tasviriy san'atida, O'rta dengiz vohasi hamda Hindiston, Eron san'atida yaratilgan obrazlarda uchratish mumkin. Shu tariqa bu rasmlarda ikki badiiy uslub, ikki an'ana bir-biri bilan uyg'unlashib ketgan, biroq ular qadimgi Xorazm san'ati negizida o'ziga xos o'zgarishlarga uchragan" [2]. Miloddan oldingi davridayoq shunday yuksak madaniyatga erishgan xalq orasida iqtidorli baxshilarning yetishib chiqishi ham tabiiy holdir. Zardushtiyning muqaddas kitobi "Avesto"ning yaratilishi va uning "goh"larini kohinlar tomonidan kuylanishi ham kohinlik, shomonlik, baxshilik kasb-korla[3]rining paydo bo'lishiga zamin hozirlagan. Zardushtiylik dini hukmron bo'lgan davrlarda har bir Rustakda (qishloq, mahalla) otashgohlar bo'lib, unda kohinlar "Avesto" kitobini targ'ib qilishgan. Shu sababdan bo'lsa kerak Xorazm dostonlarida "Avesto" va "Shohnoma"ga aloqador mifologiya hamisha o'zini namoyon qilib turadi. Bertels bergan ma'lumotlarga qaraganda XI asrning 1 yarmida Unsuriy degan forsiygo'y shoir yashab, lirik she'rlar yozish bilan birga uchta doston ham yaratgan. U Beruniy bilan bir davrda yashab ijod qilgan. Uning "Vomiq va Uzro", "Xing but-u surxbut (Oq sanam va qizil sanam), "Shodbahru Aynul hayot" kabi dostonlarini Beruniy arab tiliga tarjima qilgan. Ushbu dostonlar orasidagi "Vomiq va Uzro" asari hozirgacha yetib kelgan. Demak, X asrlardayoq turli asotirlar negizida dostonlar ijod qilish, ularni tarjima, targ'ib qilish faol rivojlangan. O'sha davrda ijod qilingan ko'plab dostonlar syujeti turli o'zgarishlar bilan hozirgacha kelib yetgan. Albatta ularni o'qiydigan, ijro qiladigan talantli shaxslarning bo'lganligi ham tabiiydir. Xorazmda ko'l va daryolarda qayiq va kema haydovchilar o'zlarining piri sifatida Nuh payg'ambarni tan oladilar. Temirchilar ish boshlaganda Dovud payg'ambarni yodga solishadi. Xorazm baxshilari esa o'zlarining ma'naviy ustozlari sifatida Oshiq Oydinni e'zozlashadi. Bu tabarruk shaxs turkman baxshilarining ham piri hisoblanadi [4]. To'ra Mirzaevning yozishicha, Samarqand dostonchiligi doirasida baxshilar piri sifatida mulla G'oyib tan olinadi. Ushbu shaxs haqida shu nomdagi doston ham bor [5]. Shuni ta'kidlash kerakki, bir paytlari "Oshiq Oydin" nomli doston ham bo'lgan [6]. Qoraqalpoq va qozoqlarda So'ppasli Sipira Jirov, Ozarbayjonlarda Qo'rquut ota kabi shaxslar ham baxshi, jirovlar piri sifatida ulug'lanadilar. Oshiq

Oydin piring nomi “Xirmondali”, “Oshiq Najab”, “Oshiq Alband” kabi Xorazm dostonlarida ko'plab uchraydi. Ayniqsa “Oshiq Najab” dostonida uning faoliyat doirasiga katta e'tibor qaratilgan. Najab Oshiq Oydin pirga xizmat qilib, uning dutorini sovg'a sifatida olishga muvaffaq bo'ladi. “Xirmondali” dostonida soz va so'z borasida hech bir kimsa yenga olmagan Xirmondalini Oshiq Oydin aytishuvda yengib chiqadi. “Oshiq Alband” dostonida Oshiq Oydin pir epik qahramon taqdirining eng qaltis damlarida Albandga duch kelib, unga yo'l-yo'riq ko'rsatadi, dalda bag'ishlaydi:

*Tanisangiz nafas etgan piringman,
Oshiqlarning maqsadini bilurman,
Sango duo etganOydinpiringman,
Ko'pyig'lama, sevar yorni ko'rarsan [7],*

deb ko'zdan g'oyib bo'ladi.

Dostonlarda oshiq-baxshilar, piri bo'lgan ushbu shaxs haqida ko'plab rivoyatlar to'qilgan. Aytishlaricha uning qabrini tunagan baxshilarga pir sharob tutar ekan, agarda uni shogird ichsa, ulug' sozanda, oshiq-baxshi bo'lib yetishar ekan. “Oshiq Mahmud” dostonining O'zR FA TAFI folklor bo'limining qo'lyozmalar fondida 1431-raqamli inventarda saqlanayotgan qo'lyozmasida Mahmudjon va Nigorxonlar suvga cho'kib hayotdan ko'z yumganlarida Oshiq Oydin pir ularni “Jon tana gir” kuyini chalib tiriltiradi. Oshiq Oydin pir dastlabki xalifa Abu Bakr Siddiq (632-634) bilan aloqador silsilaga borib bog'lanadi. Bu silsila o'ziga xos g'oyaviy oqim bo'lib, so'fiylik silsilasi deb yuritilgan. Bu oqimga Abu Ali Ibn Sino, Abul Hasan Haraqoniy, Abu Sayid Maxnaiy, Abduxoliq G'ijduvoni, Mansur Xalloy, Ahmad Yassaviy, Yusuf Hamadoniylar ham kirganlar. Oshiq Oydin pir maqbarasining shayxidi saqlanadigan “Tazkirat ul Husayin” nomli kitobda bu haqda aniq ma'lumotlar bitilgan. Shayxning vafoti hijriy yilning 632-sida voqe bo'ldi. Mudqat muboraklari shahri Bo'stonning Diyorbakr haddida hamda Bag'dodda ikki joyda ham ziyoratgohlari bor turur”. Bertelsning “So'fizm va so'fiylik adabiyoti” kitobida ushbu davr bilan aloqador muhim ma'lumotlar uchraydi. Jumladan, o'sha kitobda as-Suhravardiy degan muallifning “Avoriful-maorif” degan ishi haqida so'z yuritib, uning adabiyot va san'at rivojiga qo'shgan katta ulushi xususida aytib o'tadi. Uning Giloniyning shogirdi ekanini ta'kidlab, 1255 (melodiy) yilda vafot etganini qayd qiladi [8]. Ushbu shaxsning Oshiq Oydin pir ekanligiga shubha qilmasa ham bo'ladi. Chunki biz yuqorida ta'kidlab o'tgan “Tazkirat ul Husayn” asarida Oshug'iddinning vatani shariflari Suhravarddir deyilgan. Yana o'sha kitobda aytilishicha shayx hazratlarining “Avorif sharif as Salohiy Had” degan asari ham bo'lib, u Makkada chop etilgan. “Oshiq Najab” dostonida Oshiq Oydingning shahri Bo'stonda yashaganligi, 360 so'fisi borligi, 115 yoshda ekanligi aytib o'tilgan. “Xirmondali”da ham shunga yaqin ma'lumotlar berilgan. Uning Chingizxon bosqinidan keyin 16 yil yashaganligi haqida ma'lumot beruvchi manbalar ham mavjud. So'nggi ma'lumotlarga qaraganda haqiqatan ham Oshiq Oydin piring shajarasi Eronning Suhravard shahri bilan uzviy bog'lanadi. Ular uch qarindosh Najib Suhravardiy (1097-1168), Shayx Shahobiddin Abu Hafs Yahyo Suhravardiy (1115-1191) Shayx Shahobiddin Abu Hafs Umar Suhravardiy, (1144-1234) bo'lib, Najib Suhravardiy ularga ustozlik qilgan [9]. An-Nasaviyning yozishicha, Xorazmshoh Muhammadning obro'-e'tibori yuksalib, ulug'vor ishlarga qo'l urib boshlaydi va Bag'dodga yurish maqsadini amalga oshirishi ma'lum bo'lib qoladi. Uning bu maqsadidan qaytarish uchun eng obro'li, shayxlar shayxi nomini olgan Shixobiddin as-Suhravardiy Xorazmga elchi qilib yuboriladi. Biroq Xorazmshoh shayxni mensimay kutib oladi. Hatto ancha navbat kutib huzuriga kirganda unga o'tirishga ruxsat bermaydi. Nihoyat shayx unga payg'ambar hadislaridan so'zlamochi ekanini aytadi. Xorazmshoh bunga rozi bo'lib, pastga tushib tiz cho'kib o'tirib, shayxni tinglaydi. Shayx hadis orqali uni urush qilish maqsadidan qaytishga undaydi. Biroq bu harakatlar bekor ketadi. Nihoyat u Bag'dodga yurish qiladi. Ammo qo'shini tabiat inijliklari tufayli parokandalikka uchraydi. Bundan ta'sirlangan Xorazmshoh as-Suhravardiyning so'ziga amal qilmaganidan pushaymon etib, shayxni qaytadan Xorazmga elchi sifatida kelishga taklif etadi [10]. Sal o'tmay Chingiz bosqini yuz beradi. Shayx Shixobiddin Suhravardiyning Xorazmshoh tomonidan yaxshi kutib olinmaganligi, Shayxning bashorati to'g'ri chiqib, Xorazmshohning xor-zorlikda halok bo'lishi Oshiq Oydingning xalq orasidagi obro'si oshib pir darajasiga ko'tarilishiga sabab bo'lganligi ehtimolga juda yaqin. Umar Suhravardiyning o'g'li Shayx Zayniddin (Zayniddin bobo) ham diniy va jamoat arbobi bo'lgan. O'sha soha bo'yicha u Toshkentga ham kelgan. Umar

Suhravardiy asos solgan suhravardiylik tasavvuf tariqati deb ataluvchi bu oqim ikki daryo oralig'ida zohidlik maktabi negizida tarkib topgan bo'lib, uning a'zolari hunarmandlar va o'qimishli ziyolilar xisobiga kengayib borgan. Suhravardiylar sunniylik aqoyidchilari bo'lib mo'tadil so'fiylik qarashlarini targ'ib qilganlar. Ular dunyoviy ilm bilan ilohiy ilmning uzviy bog'lanishini tan olishgan. Umar Suhravardiy o'zining 63 bobdan iborat "Avorif ul maorif" asarida "dunyoviy ilm-go'yoki sut, ilohiy ilm esa-uning qaymog'idir" deb yozadi. Uningasarlari arab, fors, nemis va ingliz tillarida nashr etilgan. Maboda e'tibor berilsa, Oshiq Oydin pir baxshilarning Qambar, bobo esa sozandalarning piri sifatida mashhurlik kasb etadi. O'tgan asrning 90-yillarida Oshiq Oydin pir qabri joylashgan Vos qal'asida Oshiq-baxshilar musobaqasi o'tkazish an'anaga aylangan edi. 1991 yilda bu yerda baxshilarning xalqaro bellashuv ko'rigi bo'lib o'tgan. Bu anjumanda Ozarbayjon, Turkiya, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, O'zbekiston respublikalaridan kelgan ko'plab baxshilar ulug' pir qabrini ziyorat qildilar. Ayniqsa Xorazm, Toshovuz va Qoraqalpoq baxshilari bu tadbirda faol ishtirok etishdi [11]. "Kitobi dadam Qo'rqu" eposining barcha shoxobchalarida faol harakat qiladigan asosiy obraz Qo'rqu otadir. Bu obraz haqida turli olimlar turli fikrlar bildirishgan. V.V. Bartoldning ko'rsatishicha, u bahodir emas, balki urug' oqsoqolidir. Unda xalq donoligi mujassamlashgan [12]. Qo'rqu ota bashoratchi baxshi va afsonaviy shaxs. O'z navbatida u sehrGAR, shomondir [13]. Binobarin, Qo'rqu ota kitobning bosh qahramoni emas. Lekin uning fikrlari, qiyofasi, jami hodisalar va qahramonlar taqdirida tutgan o'rniga ko'ra butun asarni birlashtirib turuvchi qahramon rolini o'ynaydi [14]. Qo'rqu ota haqida dastlab fikr yuritgan shaxs Abul G'oziy Bahodirxondir. Buyuk tarixchi olim "Shajarai tarokima" asarida Qo'rqu otani 14 joyda tilga oladi. Uning ko'rsatishicha, Qoraxo'ja o'g'li Qo'rqu Inal Yavi xonning vaziri bo'lib, 295 yil umr kechirgan, uchta xon davrida vazirlik qilgan, g'aroyib ishlarni amalga oshirgan. Butun o'g'uz eli unga bo'ysungan, biror farzand tug'ilsa, albatta u kelib ism qo'ygan [15]. T.Mirzaevning yozishicha, Salor Qozon turkumini tashkil etuvchi qahramonlik qo'shiqlari Sharqiy Turkistondan kelgan turkiy qabilalarga tegishli bo'lib, XI asrda saljuqiylar davrida bu turkum Kichik Osiyo va Kavkazga o'tib, "Kitobi dadam Qo'rqu" tarkibidan joy oldi [16]. "Go'ro'g'li" turkumining ustuvorlik qila boshlashi bilan Qo'rqu ota to'g'risidagi doston unutilib ketgan: XIX asr boshlariga kelib, "Kitobi dadam Qo'rqu" eposining yozma nusxalarga ko'chirilishi an'analari asosida "Go'ro'g'li" turkumi dostonlari ham yozuvga olina boshlagan. Qo'rqu ota haqida jiddiy tadqiqotlar olib borgan X.G.Ko'ro'g'li o'zining "Shaman, polkovodets, ozan" (evolyutsiya obraza dede – Korkuta) maqolasida Qo'rqu ota shaxsida shomonlik, o'zonlik (baxshi) xususiyatlari mavjud bo'lganligini tasdiqlaydi, o'z navbatida uning sarkarda (polkovodets) bo'lganligiga shubha bildiradi [17]. Qozoq-qirg'iz asotirlarida Qo'rqu ota shamon obrazi sifatida talqin qilinadi. Etnograf Ch.Ch.Valixonov Qo'rqu otaning o'limdan qochishi motivini shomonlik bilan bog'laydi. Qirg'iz shomonlaridagi ushbu rivoyatda Qo'rqu ota birinchi shomon sifatida e'tirof etiladi. O'rta Osiyodagi yozma yodgorlik-"Do'st Sulton tarixi" kitobida esa Qo'rqu ota baxshilar piri sifatida tasvirlanadi. Qozoq baxshilari shu sababdan dostonni boshlash oldidan undan yordam so'rashadi, iltijo qilishadi. Qadimgi davrga oid afsonalarda Qo'rqu ota shomon tarzida tasvirlansa, Islom dini ta'sirida yaratilgan so'nggi afsonalarda u avliyo darajasiga ko'tarilgan. A.Divaev bu haqda Qozonli hududidagi Xorxut toponimi bilan aloqador afsona borligini tasdiqlaydi. Uning yozishicha, Xorxutning qabri 1880 yilgacha saqlangan, keyin uni Sirdaryo yuvib ketgan [18]. Abulg'oziy Bahodirxon Qo'rqu otani donishmand vazir sifatida tasvirlasa, Rashiddin asarlarida baxshi, O'zon tarzida beriladi. O'zon atamasi turkmanlarda ham uchraydi. Maxtumlarning bir she'rida shunday misralar bor:

*Davlat ela galar bo'lsa,
Boshdan burun o'zon galar.
Davlat eldan getar bo'lsa,
Mulla bilan to'zon galar [19].*

O'zon atamasi ilgari Xorazmda ham ishlatilgan.

Qo'rqu otaning lashkarboshi tarzida berilishi Abulg'oziyda ham bor bo'lib, bu ma'lumot ikki shaxsning ismini aralashtirish natijasida kelib chiqqan. Bundan tashqari o'g'uzlarda shu nomdagi urug' ham uchraydi [20].

Bu ikki shaxs haqidagi fikr K.A.Inostranov ishlarida ham uchraydi. Qolaversa, lashkarboshining ismi Qirqud tarzida yozilishini A.N.Kononov ham birinchilardan bo'lib, aniqlagan edi. Folklor asarlarida Qo'rqud-shomon, afsungar, tabib, uning musulmonlikka aloqasi rasmiyatchilik tariqasida qayd qilinadi xolos. Tarixiy asarlarda esa bu shaxs musulmon dinining muqaddas kishilaridan biri sifatida ta'kidlanadi. X.G.Koroglining mazkur maqolasida Qo'rqud ota faoliyatiga doir masalalar keng doirada tahlil etiladi. Yuqorida keltirilgan barcha tafsilotlar Qo'rqud ota obrazining to'laqonli qiyofasini gavdalandira oladi. Maqola oxirida "Kitobi dadam Qo'rqud"ning g'arb o'g'uzlarida tarqalgan yodgorligi xususida so'z yuritiladi. Barcha afsona va rivoyatlarda Qo'rqud-shomon, o'zon, davlat arbobi, hukmdor maslahatchisi, barcha o'g'uz elining donishmand ustoz sifatidagi evolyutsion obraz sifatida gavdalandiriladi. Uning baxshi sifatidagi faoliyati hech qachon yo'qolmagan. O'z navbatida uning tarixiy prototipini izlashga ham asos yo'q.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Pardaev T. O'zbek dostonchilik maktablarining teran ildizlari ma'naviyatimiz asosi. / Jahon sivilizatsiyasida... –B.117.
- 2.Tolstov S.P. Qadimiy Xorazm sivilizatsiyasini izlab. –T.: "Yangi asr avlodi", 2014. –B.214-215. (380)
- 3.Бертельс Е.Э. История литературы и культуры Ирана. –М.: Наука, 1988. –С.24. (558)
- 4.Карриев Б.А. Эпические сказания о Кероглы у тюркоязычных народов. –М.: Восточная литература, 1968. –С.134.
- 5.Мирзаев Т. Эпос и сказитель. –Т.: Фан, 2008. –С. 66.
- 6.Жирмунский В.М., Зарифов Х.Т. Узбекский народный героический эпос. –М.: ГИХЛ, 1947. –С.294.
- 7.Oshiqnoma, Ikitob, Urganch, «Xorazm», 2006, 187-bet.
- 8.Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. – М.: Наука, 1965, –С. 485.
- 9.O'zbek milliy ensiklopediyasi, 8-tom. –T.: "O'zbek milliy ensiklopediyasi", 2004, 184-185- betlar.
- 10.An-Nasaviy Shixobiddin Muhammad, Sulton Jaloliddin Manguberdi tafsiloti. –T.: "O'zbekiston", 2006, 30-40-betlar.
- 11.Oshiq Oydin-94, Dashxovuz, 1994,3-bet.
12. Бартольд В.В. Коркуд, соч. т.v-М.: 1968, С.41.
13. Короглы Х.Г. Взаимосвязи эпоса народов Средней Азии, Ирана и Азербайджана. –М.: Наука, 1983, С.61.
14. Nazarov B. "Qo'rqud ota kitobi" haqida. // "Yoshlik", 1988, №5, 40-bet.
15. Кононов А.Н. Родословная туркмен. Сочинение Абу-л-Гази хана хивинского, –М., –Л.: Изд. Ан, 1958.
- 16.Mirzaev T. Qahramonlik eposining yuzaga kelishi.// O'zbek folklorining epik janrlari, –T.: Fan, 1981, 43-bet.
17. Короглы Х.Г. Шаман, полководец, озан (эволюция образа деде –Коркута). // Советская тюркология. – Баку, 1972, №2. –С.48-62.
- 18.Диваев А. Несколько слов о могиле Хорхут-ата-ЗВО РАО, Т.Х.СП.б. 1896. –С.193-194.
- 19.Магтымгулы. Ашгабат, «Туркменистан», 1977. –Б.234. (678)
- 20.Короглы Х.Г. Кўрсатилган мақола, 52-бет.

UO'K 811.161.1 (075.8)

SHAXS MA'NAVIYATINI IFODALOVCHI LINGVOKULTUROLOGIK

BIRLIKLARNING TALQINI

(Ingliz va O'zbek tillarida)

Z.Q.Safarova, o'qituvchi, 1-son ixtisoslashtirilgan maktab, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida shaxs ma'naviyatini ifodalovchi lingvokulturologik birliklar aniqlanib, ularning jamiyatdagi va ta'lim jarayonidagi o'rni qiyosiy tahlil qilindi. Mazkur birliklarning madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishdagi ahamiyati va o'quvchilarning ma'naviy tarbiyasiga ta'siri o'rganildi.

Kalit so'zlar: madaniyatlararo muloqot, milliy-etnik, metaforik, idiomatik ifodalar, lingvokulturologik birliklar.

Аннотация. В данной статье выявляются и сравнительно анализируются лингвокультурные единицы, отражающие личную духовность в английском и узбекском языках, с акцентом на их роль в обществе и образовательном процессе. Рассматривается значимость этих единиц в развитии межкультурной коммуникации, а также их влияние на нравственное воспитание учащихся.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, национально-этнический, метафорические, идиоматические выражения, лингвокультурные единицы.

Abstract. This article identifies and comparatively analyzes the linguocultural units that reflect personal spirituality in English and Uzbek languages, focusing on their role in society and the educational process. The significance of these units in fostering intercultural communication and their impact on the moral upbringing of students is examined.

Keywords: intercultural communication, national-ethnic, metaphorical, idiomatic expressions, linguocultural units.

Kirish. Shaxs ma'naviyatini ifodalovchi lingvokulturologik birliklar milliy o'zlik, an'ana va qadriyatlarni anglash hamda madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Globalizatsiya sharoitida bu birliklarning tadqiqi tilshunoslik va madaniyatshunoslik uchun dolzarb bo'lib, turli madaniyatlar o'rtasidagi farqlarni tushunish va samarali muloqot o'rnatishga xizmat qiladi.

Shuning uchun lingvokulturologik birliklarni va madaniyatlararo muloqotni o'rganish, ularning inson ma'naviyatini shakllantirishdagi o'rnini aniqlash bugungi kunda dolzarb masalalardan biridir.

Ushbu maqolaning maqsadi ingliz va o'zbek tillarida shaxs ma'naviyatini ifodalovchi lingvokulturologik birliklarni tahlil qilish va ularning madaniy hamda ma'naviy ahamiyatini o'rganishdan iborat.

Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- Ingliz va o'zbek tillarida shaxs ma'naviyatini aks ettiruvchi lingvokulturologik birliklarni aniqlash va tahlil qilish.
- Ularning lingvistik, madaniy jihatlari hamda shaxs ma'naviyatini shakllantirishdagi o'rnini o'rganish.
- Madaniyatlararo muloqotdagi ahamiyatini ko'rsatish.

So'nggi yillarda til va madaniyat masalalarini lingvokulturologiya fani atroflicha o'rganishga kirishdi. V. V. Vorobevning yozishicha, "bugungi kunda lingvokulturologiyani muayyan yo'l bilan saralangan madaniy qadriyatlar majmuini o'rganadigan, nutqni yaratish va uni idrok qilishdagi jonli kommunikativ jarayonlarni, lisoniy shaxs tajribasini, va milliy mentalitetni tadqiq etadigan, olam manzarasining lisoniy tasvirini tizimli ravishda beradigan, ta'limning bilim olish, tarbiyaviy va intellektual vazifalarining bajarilishini ta'minlaydigan yangi filologik fan sifatida qayd qilish mumkin. Tilshunoslarning ta'kidlashicha, til orqali inson o'z his-tuyg'ulari va kechinmalarini ifoda eta oladi. V. Humboldt aytganidek: "Insonning ichki dunyosida shunday chuqur, nozik va keng qamrovli narsa yo'qki, u tilga o'tmasa va til orqali anglab bo'lmasa". Filolog M.T. Tagiyevning fikriga ko'ra, til — bu "inson jamiyati tomonidan milliy-etnik birliklar doirasida yaratilgan mo'jizadir. Til muloqot, his-tuyg'ularni ifodalash, fikrlar va insonlar o'rtasidagi munosabatlarni ifoda etish vositasidir".

Demak, lingvokulturologiya madaniyat va tilning o'zaro aloqasi va o'zaro ta'sirini va bu jarayonni lisoniy va nolisoniy (madaniy) birliklarning bir butun strukturasi sifatida aks ettiradigan kompleks fandır". Lingvokulturologiya tilshunoslikning mustaqil yo'nalishi sifatida XX asrning 90-yillarida vujudga keldi. Lingvokulturologiya til va madaniyatning o'zaro bog'liqligini o'rganuvchi fan bo'lib, u til birliklari orqali madaniy qadriyatlar, an'analar va milliy o'zlikni aks ettiradi. Lingvokulturologik birliklar mif, afsona, folklor, maqol, matal, frazeologizmlar va ramziy tushunchalarda namoyon bo'lib, shaxs ma'naviyatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ular insonning axloqiy tamoyillari va dunyoqarashiga ta'sir ko'rsatib, madaniyatlararo muloqotda vosita vazifasini bajaradi. Masalan, ingliz tilidagi "When in Rome, do as the Romans do" iborasi o'zbek tilidagi "Elga qarab elak tort" maqoliga mos keladi.

O'zbek tilida:

Frazeologik iboralar: "Ko'ngli tog'day" saxiylik va bag'rikenglikni ifodalaydi. Odatda bunday insonlar yaxshilik ulashuvchi va g'arazligi yo'q bo'ladi. "Qora yuz bo'lmaslik" halollik va obro'ni saqlashni anglatadi. Bu ibora odatda o'z or-nomusi va shanini saqlashga bo'lgan harakatga nisbatan qo'llaniladi. "Nafsi tiyganda" esa o'zini nazorat qilish va sabr-toqatni bildiradi. Bu ibora madaniyat va diniy etiqod bilan uyg'un yo'g'rilgan ma'noni anglatadi.

Maqollar: “Odamiylik oliy fazilat” insonparvarlikni ulug‘laydi. Ushbu maqol odatda insoniy fazilatlarini ustun qo‘yishni ifodalaydi. “Do‘st boshga, dushman oyoqqa qaraydi” do‘stlik va insoniy munosabatlarni qadrlashni ta’kidlaydi, bu esa do‘st tanlashda adashmaslik va do‘stlikka insoniylik bilan yondashishni anglatadi. “Ko‘ngil qasri boylikdan ustun” esa ma’naviy boylikning moddiy boylikdan muhimroq ekanligini bildiradi. Birgina yaxshi so‘z inson qalbiga qanchalik malham bo‘lishini ushbu maqol orqali tushunish mumkin.

Madaniy tushunchalar: “Mehr-muhabbat” insoniy munosabatlarning asosi hisoblanadi. Bu tushuncha insonlarni bir-birlariga nisbatan mehr-oqibatli bo‘lishga, yaqinlar holidan xabar olishga, yetimlarning boshini silashga va muhtojlarga yordam berishga undovchi oliy insoniy fazilatlarini ifodalaydi. “Odob-axloq” esa tarbiya va insoniy qadriyatlarini anglatadi. Odob-axloq insonning ma’naviyatidan darak beradi; inson qanchalik axloqli va odobli bo‘lsa, u xuddi qorong‘ulikni yorituvchi shamdek bo‘ladi.

Ingliz tilida:

Idiomatik ifodalar: “A heart of gold” saxiy va mehribon insonni tasvirlaydi. Bu ifoda bunday insonlarning mehr-oqibatli va g‘arazsiz bo‘lishini ifodalaydi. “A man of principle” o‘z qadriyatlariga sodiq va prinsiplariga qat’iy rioya qiladigan insonni anglatadi. “Keep your integrity intact” esa halollikni saqlash va har qanday vaziyatda o‘z prinsiplariga xiyonat qilmaslikni bildiradi.

Maqollar: “Honesty is the best policy” halollikni ulug‘laydi va har qanday vaziyatda halol bo‘lish eng yaxshi yo‘l ekanligini ta’kidlaydi. “Actions speak louder than words” esa harakatning gapdan ustun ekanligini bildiradi va amallar orqali o‘z niyatni ko‘rsatish muhimligini uqtiradi. “What is right is not always popular” haqiqatni tan olish va uni himoya qilishning qiyinligi haqida so‘z yuritadi, chunki haqiqat ba’zan ko‘pchilikka yoqmasligi mumkin.

Madaniy metaforalar: “The melting pot” turli madaniyatlarning birlashuvi va aralashuvini, lekin ayni vaqtda o‘zlikni saqlashni ifodalaydi. Bu metafora turli millat va madaniyatlar o‘zaro uyg‘un yashashi haqida tasavvur beradi. “Inner peace” esa ichki osoyishtalik va ma’naviy uyg‘unlikni anglatadi. Bu tushuncha insonning ichki xotirjamligi va o‘z hayotidan qoniqish hosil qilishni tasvirlaydi.

Ingliz va o‘zbek tillaridagi o‘xshashlik va farqlar

O‘xshashliklar: ingliz va o‘zbek tillarida ma’naviyat va axloqiy qadriyatlarning ahamiyati alohida ta’kidlanadi. Ingliz tilidagi idiomalar va maqollar halollik, mehribonlik hamda ichki uyg‘unlik kabi fazilatlarini ulug‘laydi. Masalan, “Honesty is the best policy” (Halollik eng yaxshi siyosatdir) degan ibora bunga yorqin misoldir. Xuddi shunday, o‘zbek tilidagi frazeologik birliklar va maqollarda ham insoniylik va ma’naviy fazilatlar muhim mavzu sifatida ko‘tariladi, masalan, “Odamiylik oliy fazilat.” Har ikkala tilda do‘stlik va insoniy munosabatlar ham yuksak qadrlanadi. Ingliz tilida “A friend in need is a friend indeed” (Qiyin vaqtda yordam bergan do‘st haqiqiy do‘stdir) maqoli mashhur bo‘lsa, o‘zbek tilida “Do‘st boshga, dushman oyoqqa qaraydi” kabi iboralar do‘stlikni ulug‘laydi. Bundan tashqari, ikkala tilda ham maqollar hayotiy tajribaga asoslanib, odob-axloqni o‘rgatish va insoniy fazilatlarini tarbiyalashga xizmat qiladi.

Farqlar: ingliz tilida iboralar asosan individualizm va shaxsiy muvaffaqiyatni ifodalasa, o‘zbek tilida jamoaviylik va mehr-oqibat asosiy o‘rinda turadi. Masalan, ingliz tilida “Inner peace” (Ichki osoyishtalik), o‘zbek tilida esa “Mehr-muhabbat” iboralari uchraydi.

Diniy motivlar ingliz tilida kamroq seziladi, o‘zbek tilida esa diniy va milliy qadriyatlar kuchli, masalan, “Nafsi tiyganda.” Ingliz tilidagi iboralar aniq va obrazli (“Actions speak louder than words”), o‘zbek tilida esa hissiy va tasviriy (“Ko‘ngli tog‘day”). Ingliz tilida abstrakt metaforalar ko‘p (“The melting pot”), o‘zbek tilida esa hayotiy va tabiatga yaqin (“Ko‘ngil qasri boylikdan ustun”).

Lingvokulturologik birliklardan ta’lim va tarbiya jarayonida foydalanish tavsiya etiladi, chunki har bir millatga xos shaxs ma’naviyatini ifodalovchi lingvokulturologik birliklar mavjud. Ushbu birliklarni yaxshi o‘zlashtirgan o‘qituvchi va o‘quvchilar boshqa millat madaniyatini tushunish jarayonida qiyinchiliklarga duch kelmaydi. Darsliklardagi matnlarga, og‘zaki nutq mashqlariga va yozma topshiriqlarga ushbu birliklarni kiritish nafaqat yosh avlodning bilim va ko‘nikmalarini

oshiradi, balki ularning shaxsiy ma'naviyati, odob-axloqi, yaxshilik va qadriyatlar haqidagi tushunchalarini yanada boyitishga xizmat qiladi.

Madaniyatlararo muloqotda lingvokulturologik birliklar muhim ahamiyat kasb etadi, chunki boshqa millat vakili bilan muloqot qilayotganda, ularning fikrlarini to'liq anglash ularga nisbatan hurmat belgisidir. Bunday yondashuv millatlar o'rtasida do'stlikni mustahkamlash, bag'rikenglikni rivojlantirish va turli yo'nalishlarda hamkorlikka yo'l ochish uchun zamin yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, ingliz va o'zbek tillaridagi lingvokulturologik birliklar har bir millatning madaniyati va qadriyatlarini aks ettiradi. Ingliz tili individualizm, shaxsiy erkinlik va mustaqil fikrlashni ifodalasa, o'zbek tili jamoaviylik, hurmat va diniy-axloqiy qadriyatlarni yuksak tutadi. Bu farqlar til o'rganish jarayonini boyitib, o'quvchilarga turli madaniyatlarni tushunish va qadrlash imkonini beradi. Qiyosiy tahlil esa madaniyatlararo muloqotni rivojlantirib, bag'rikenglik va o'zaro hurmatni mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Воробьев В.В. "Lingvokulturologiya maqomi haqida" // MAPRYAL IX Xalqaro Kongressi. Asrlar o'rtasida rus tili, adabiyoti va madaniyati. T.2. - Bratislava, 1999. - B. 125-126.
2. Gumbol'd V. Izbrannyye trudy po yazykoznaniyu: per.s nem. M.: Progress, 1984. - 343 s
3. Tagiyev M.T. Russko-azerbaydzanskiy frazeologicheskiy yazyk. 3-ye izd., pererab. i dop. Baku: Mutardzhim, 2006. - 349 s.
4. Mukimova Zohida "Linguocultural codes and its types in Uzbek language"
5. Usmonova Sh., «Lingvokulturologiya» T. 2019
6. Saidova M., Kuviev U., «Lingvokulturologiya» uslubiy qo'llanma Namangan, 2017

UO'K 808.3

RUS, O'ZBEK VA INGLIZ MAQOLLARIDA PAREMIOLOGIYANING SEMANTIK BIRLIGI

M.O.Saidov, magistrant, Navoiy davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya. Maqola rus, o'zbek va ingliz tillaridagi maqollarda paremiologiya birliklarini izohlagan. O'rtasidagi tarkibiy farqlarni aniqlash uchun ushbu maqolada namuna sifatida ishlatiladigan ko'plab misollar mavjudligi maqolada ko'rsatib o'tilgan. Har uchala tildagi semantik birliklar, tilshunoslikda paremiologiyaning paydo bo'lish tarixidan boshlanadi, so'ngra paremiologiya birliklarning asl ma'nosi haqida so'z boradi. Maqola semantik birlik paremiologiya birliklari, ya'ni qismlari haqidagi tadqiqotlarni taqqoslashda, qo'shimcha ilmiy material sifatida foydalanilishi mumkin. Boshqa tomondan, maqola qo'shimcha material sifatida leksik jihatdan boyitishda yordam beradi.

Kalit so'zlar: semantik birlik, paremiologiya, maqola, paremiologik birliklar, lingvistik

Аннотация. В статье рассматриваются паремнологические единицы в пословицах на русском, узбекском и английском языках. В статье отмечается наличие множества примеров, которые используются для выявления структурных различий между ними. Семантические единицы во всех трех языках рассматриваются, начиная с истории возникновения паремнологии в лингвистике, затем обсуждается истинное значение паремнологических единиц. Статья может быть использована в качестве дополнительного научного материала при сравнении исследований паремнологических единиц, то есть компонентов семантической единицы. С другой стороны, статья в качестве дополнительного материала способствует лексическому обогащению.

Ключевые слова: семантическая единица, паремнология, статья, паремнологические единицы, лингвистический

Abstract. The article explains paremiological units in Russian, Uzbek, and English proverbs. It is noted that the article contains numerous examples used to identify structural differences among these units. The discussion of semantic units in all three languages begins with the history of paremiology's emergence in linguistics, followed by an exploration of the original meanings of paremiological units. The article can serve as additional scientific material when comparing research on semantic units of paremiology, that is, their components. Furthermore, the article, as supplementary material, aids in lexical enrichment.

Keywords: semantic unit, paremiology, proverb, paremiological units, linguistics

Kirish. So‘nggi yillarda til va tillar tadqiqoti sezilarli o‘zgarishlarga duch keldi. Bu o‘zgarishlar tilshunoslik kabi fanning shundoq ham keng qamrovli ufqlarini yanada kengaytirishga olib kelmoqda. Ushbu o‘zgarishlarning mohiyatini bir qarashda ilg‘ab olish qiyin, chunki ular yashirin bo‘lib, pirovardida maxsus atamalar bilan to‘yingan ilmiy asarlarning tobora murakkablashib borayotganida namoyon bo‘lmoqda. O‘zaro munosabatlarni o‘rnatish istagi insonning istaklari va ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Ma‘lumki, munosabatlarni o‘rnatish zarurati ishlab chiqarishda, oilada, jamiyatda bo‘lish zarurati bilan belgilanadi. Ma‘naviy hayotga kelsak, madaniy tajribaga bo‘lgan ehtiyoj bu yerda jamiyatning xatti-harakatlari tamoyillari va me‘yorlarini va ushbu jamiyatning asosiy hujayrasi hisoblangan maxsus ijtimoiy muhitni takomillashtirishdir.

Shaxsning rivojlanishini, ayniqsa shaxsning mavjudligini o‘zgartirish juda qiyin, chunki u muloqotdan tashqarida jamiyat bilan ham bog‘liqdir. Bir so‘z bilan aytganda, muloqot professional manfaatlar va boshqa umumiy manfaatlariga asoslangan uchrashuvlar va begonalar haqidagi odamlar o‘rtasidagi muloqot va munosabatlar haqidagi odatiy g‘oyalar bilan mujassamlashgan. Boshqalar bilan munosabatlarga kirishar ekanmiz, biz doimo milliy munosabatlar tilidan emas, balki kasbiy guruhdan, hatto insonlar o‘rtasidagi buzilmas munosabatlar yuzaga kelishini tushunamiz.

Maqollar –bu xalqning donoligini, millatning ruhini, uning madaniyatini ko‘rsatadigan xalq og‘zaki ijodining gavharidir. Maqollarni, umuman, xalq ijodiyotini o‘rganish, tadqiq qilish bugungi kunda juda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu “gavhar” nafaqat tilshunoslar, balki boshqa turli soha vakillarini ham qiziqtirib qo‘ygan desak xato qilmaymiz: etnograflar, madaniyatshunoslar, folkloristlar, adabiyotshunoslar, psixologlar, faylasuflar va boshqalar. Sanab o‘tilgan sohalar, albatta, maqollarning turli jabhalarini tadqiq qiladilar. Biz esa quyida o‘zbek, ingliz va rus tili maqollarining paremiologiyadagi o‘rni va o‘ziga xos xususiyatlarini tahlil qilsak.

Maqollar paremiologiya sohasi doirasida o‘rganilib, paremiologik birlik – parema hisoblanadi. “Paremiologiya–(yun., “paroimia” –masal, ramzli hikoya; “logos” –so‘z, fan) ma‘lum bir tildagi avloddan avlodga og‘zaki shaklda ko‘chib yuruvchi, ixcham, sodda, qisqa va mazmundor mantiqiy umumlashma sifatida paydo bo‘lgan turg‘un ibora, maqol va matal–paremalarni o‘rganuvcha fan”.

Paremiya (yunoncha Paroimia — hikmat, masal) — barqaror frazeologik birlik bo‘lib, u didaktik mazmunli yaxlit gapni ifodalaydi. T.V.Matveeva tahriri ostidagi rus tili, nutq madaniyati va stilistika lug‘ati maqolning frazeologiyaga tegishli ekanligini ko‘rsatib, atamaga quyidagicha ta’rif beradi: Paremiya — folklorning kichik janr turi: matal, topishmoq, irim, hazil, tilak, tez aytish. Shunday qilib, frazeologizmlar va paremiyalarning o‘ziga xos semantik va struktura xususiyatlari borligini hisobga olgan holda, maqol, matal va qanotli iboralarni farqlashimiz lozim. Frazeologizmlar esa baqqaroqlikning kategorik belgilariga qat’iyroq rioya qiluvchi birliklar sifatida, tugallangan iboralarni talab qiladi.

Metod. Biz allaqachon bilganimizdek, maqollar ko‘pincha muayyan vaziyatda qo‘llaniladi, lekin ularning alohida tarkibiy qismlarini aniqlanmaydi, ammo vaziyat ular aslida ifodalaydigan biron bir mashhur yoki taniqli odatlarga nisbatan butun vaziyatni aniqlamaydi. Odamlar tajribasini umumlashtirganda, maqollar deyarli faqat bitta odamga - ularning fe‘l-atvoriga, xatti-harakatlariga, jamiyat va oiladagi munosabatlariga qaratilgan: “*В единении сила – Kuch birlikda – Unity is strength; Один в поле не воин – Yolg‘izlik kishi yurtida bilinar – Life is short, serve selflessly*”.

Oilaviy munosabatlar ham millat va illatda eng dolzarb mavzulardan biridir. Inson aqlli mavjudot sifatida uzoq vaqtdan beri o‘z-o‘zidan, u avlodga, jamiyatga yoki guruhga qo‘shilishni xohlaydi. Lekin, ehtimol, oiladan tashqari hech qanday munosabatlarda samimiy sevgi, moslik, e’tibor, iliqlik va mehr yo‘q. Oila, yashash joyi sifatida, birinchi navbatda, ma‘lumotga, yaqin muloqotga, qarindoshlar va do‘stlar davrasidagi tinch muhitga mos kelishi kerak: “*Седьмая вода на киселе – Ayrilganni ayiq yer, bo‘linganni bo‘ri – The seventh water on jelly*”.

Oila bilan bog‘liq munosabatlarining xususiyatlari uchun ular asosan maqollarda qo‘llaniladi, ular keng tarqalgan. Misol uchun: “*Отогреть змею на своей груди – Ilonni qo‘ynida saqlash – He who has enemies, let him not sleep*”.

Natija. Shuning uchun bo'lsa kerak, insonlar mehriга nisbatan aytilgan maqollarga ishonchsizlik, maslahatlariga quloq solmaslik, fikrini jiddiy qabul qilmaslik va har doim ham o'z uslublariga amal qilib, o'z bilganidan qolmaslik yuqori darajada turadi. Rus, ingliz va o'zbek tillaridagi maqollarni tahlil qilish barobarida insonlarga g'amxo'rlik qilish, salbiy g'amxo'rlikni qoralashlarni kamroq o'z ichiga oladigan munosabatni shakllantirish maqsad qilingan. Biz maqollarni yetarlicha o'rgandik, bu fonning nuri ko'rinmadi. Biz insonlarga nisbatan bir-biriga salbiy munosabat haqidagi maqollarni tahlil qildik. Shu barobarida, ushbu tahlillarning o'zbek maqollariga nisbatan ham munosabatini muvaffaqiyatli ochishga harakat qildik.

Shunday qilib, rus, o'zbek va ingliz maqollaridagi insonlar o'rtasidagi munosabatlar taqqoslanib, ushbu munosabatlar turli yo'llar bilan aks ettirishini ko'rsatdik. Shu munosabat bilan tahlil qilingan maqollar insonlar o'rtasidagi mehr-oqibat, insoniylik fazilatlarini keng yoyish va yovuzlik urug'ini sochmaslikni targ'ib qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Матвеева Т.В. Полный словарь лингвистических терминов — Ф, 2010. — С.295
2. Шомуродова Ш.Ж. Изучение Семантических Преобразований При Одноструктурной Фразеологической Деривации (На Материале Английского Языка) //Ученый XXI века. –2016. –No. 2-4.
3. Kobilova N.S., Suyunov B.S. Methods of Using Game Activity in Teaching a Foreign Language in Uzbek Primary Classes //Theoretical & Applied Science Учредители: Теоретическая и прикладная наука. –2022. –No. 4. – С. 485-489.
4. D.G.Malikova, N.S.Qobilova "Alterations Of Testing System In The Period Of Z Generation."Экономика и социум6-1 (97) (2022): 161-164.

UO'K 74:82-92

NASRIY ASAR NAMUNALARINI YARATISHDA BADIY TASVIR VOSITALARIDAN SAMARALI FOYDALANISH

M.U. Saidova, PhD, dots., Buxoro davlat universiteti, Buxoro

S.R. Shamsiyeva, tayanch doktorant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Mazkur maqola nasriy asar namunalari yaratishda badiiy tasvir vositalarining ahamiyati va ulardan samarali foydalanish masalalarini yoritadi. Muallif badiiy tasvir vositalarining turli xil shakllari – metafora, tashbeh, ramz, syujet, va kompozitsiya – haqida batafsil ma'lumot beradi va ularning nasriy asarlarni mazmunan boyitishdagi o'rni tahlil qilinadi. Maqolada yozuvchi ijodiy mahoratini oshirishda badiiy vositalardan oqilona foydalanishning o'quvchiga estetik zavq ulashishdagi ahamiyati hamda ulardan adabiyotda ijodiy yondashuvlar orqali foydalanish yo'llari ko'rsatiladi. Shuningdek, maqolada milliy va jahon adabiyoti namunalaridan misollar keltirilib, tasvir vositalarining o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan. Ushbu tadqiqot yozuvchilar, adabiyotshunoslar va ijodkorlar uchun nazariy va amaliy jihatdan foydali bo'lishi kutiladi.

Kalit so'zlar: Adabiy vositalar, adabiy texnika, adabiy elementlar, qahramon va antagonist, konflikt, syujet, xarakterlash, mavzu va motiv.

Аннотация. В статье рассматривается важность использования художественных средств изображения при создании прозаических произведений и анализируется их эффективное применение. Автор подробно раскрывает различные формы художественных средств, такие как метафоры, сравнения, символы, сюжетные структуры и композиция, анализируя их роль в обогащении содержания прозаических произведений. В статье подчеркивается значимость грамотного применения этих средств для развития творческих навыков автора и доставки эстетического удовольствия читателям. Также обсуждаются подходы к инновационному использованию художественных средств в литературе с примерами из национальных и мировых литературных произведений, иллюстрирующими особенности художественного изображения. Исследование может быть полезно как в теоретическом, так и в практическом плане для писателей, литературных критиков и творческих личностей.

Ключевые слова: Литературные приемы, литературная техника, литературные элементы, герой и антагонист, конфликт, сюжет, характеристика, тема и мотив.

Abstract. *This article explores the importance of artistic imagery tools in creating prose works and examines their effective utilization. The author provides detailed information about various forms of artistic imagery, such as metaphors, similes, symbols, plot structures, and composition, analyzing their role in enriching the content of prose works. The article highlights the significance of wisely employing artistic tools to enhance the writer's creative skills and deliver aesthetic pleasure to readers. Additionally, the study discusses approaches to using these tools innovatively in literature, with examples from national and world literary works that illustrate the distinctive features of artistic imagery. This research is expected to be theoretically and practically beneficial for writers, literary critics, and creative individuals.*

Key words: *Literary devices, literary technique, literary elements, hero and antagonist, conflict, plot, characterization, theme and motif.*

Kirish. Badiiy adabiyot insoniyat madaniyatining eng qadimiy va boy qirralaridan biri bo'lib, unda hayot voqeliklari badiiy obrazlar orqali aks ettiriladi. Nasriy asarlar esa adabiyotning muhim turlaridan biri bo'lib, voqelikni kengroq ko'lamda tasvirlash va uning ichki mazmunini ochib berish imkoniyatini beradi. Ushbu jarayonda badiiy tasvir vositalaridan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada nasriy asar yaratishda badiiy tasvir vositalarining mohiyati, ulardan foydalanish tamoyillari va samaradorlik omillari haqida so'z yuritiladi.

Badiiy tasvir vositalari adabiy ijodning asosiy qurilish materiallaridan biridir. Ular yordamida yozuvchi o'zining ichki kechinmalarini, voqelikni estetik talqinini va asar qahramonlarining individual obrazini ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladi. Tasvir vositalari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. *Epitetlar.* Qahramon yoki voqelikni aniqroq va yorqinroq ko'rsatish uchun ishlatiladi. Masalan, "oltin kuz", "jangovar ruh" kabi iboralar voqelikni chuqurroq anglashga yordam beradi.

2. *Metaforalar.* Voqelikni majoziy talqin qilish orqali o'quvchiga kuchli hissiy ta'sir o'tkazadi. Metaforalar nasriy asarda estetik go'zallik yaratishning asosiy vositalaridan biridir.

3. *Simvolika.* Ma'lum bir obraz yoki voqelikni yanada kengroq va umimlashtirilgan ma'noda ko'rsatadi. Simvolika orqali yozuvchi o'z asarining falsafiy mazmunini chuqurlashtiradi.

4. *Taqqoslashlar.* Obrazni yoki voqelikni boshqa narsalar bilan qiyoslash orqali ularni yanada jonli va ta'sirchan qiladi.

Badiiy tasvir vositalari yozuvchining o'z fikrini estetik shaklda ifodalash va voqelikni chuqur anglashida muhim o'rin tutadi. Ularning mohiyati, birinchi navbatda, o'quvchini voqelikning ichki ma'nosiga yetaklash va hissiy ta'sir ko'rsatishda namoyon bo'ladi. Masalan, epitetlar voqea va qahramonlarning individual xususiyatlarini yorqinroq ko'rsatish uchun ishlatiladi, bunda har bir epitet o'ziga xos bir estetik yukga ega bo'ladi. Metaforalar esa badiiy tafakkurning o'ziga xos xususiyati sifatida voqelikni boshqa ko'z bilan ko'rsatadi. Metaforaning ma'naviy va estetik xususiyati shundaki, u faqatgina voqeani tasvirlash bilan cheklanmaydi, balki o'quvchini voqelikning ko'z ilg'amas qirralarini anglashga undaydi. Misol uchun, "hayot — bu dengiz" kabi oddiy metafora orqali inson hayotining murakkabligi va cheksizligi aks ettiriladi.

Shuningdek, simvolika orqali yozuvchi o'z asarining ichki mazmunini yanada teran ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladi. Simvol sifatida ishlatiladigan obrazlar nafaqat voqelikning tashqi ko'rinishini, balki uning ichki ma'nosini ham ochib beradi. Masalan, Abdulla Qodiriy asarlaridagi "o'zbek bog'lari" motivi milliy madaniyatning ramzi sifatida talqin etiladi.

Bundan tashqari, badiiy tasvir vositalarining yana bir muhim qismi — tasviriy detallar. Detallarga e'tibor qaratish orqali yozuvchi voqeaning haqqoniyligi va estetik go'zalligini ta'minlaydi. Masalan, qahramon kiyimi, atrof-muhit yoki tabiat tasviri voqeaning chuqurroq qabul qilinishiga yordam beradi.

Badiiy tasvir vositalarining mohiyati shundaki, ular voqelikni nafaqat quruq faktlar sifatida, balki chuqur hissiy va estetik tajriba sifatida aks ettiradi. Shu bilan birga, bu vositalar har bir o'quvchining ma'naviy dunyosiga ta'sir o'tkazib, ularda asar qahramonlari bilan bog'liq his-tuyg'ularni uyg'otadi.

Nasriy asar yaratishda badiiy tasvir vositalaridan foydalanish quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

1. *Mazmun va shakl uyg'unligi.* Badiiy tasvir vositalari asar mazmuniga mos kelishi lozim. Mazmun va shakl uyg'un bo'lmaganda, o'quvchida asarning umumiy qabul qilinishi qiyinlashadi.

2. *O'quvchi auditoriyasini hisobga olish.* Yozuvchi o'z auditoriyasining madaniy, ijtimoiy va intellektual xususiyatlarini inobatga olishi kerak. Masalan, bolalar uchun yozilgan nasriy asarlarda tasvir vositalari oddiyoq, tushunarliroq bo'lishi zarur.

3. *Hissiy ta'sirning kuchaytirilishi.* Tasvir vositalari orqali voqelikning hissiy jihatlarini ochib beriladi. Bu tamoyil asar o'quvchining qalbiga yetib borishini ta'minlaydi.

4. *Qahramonlarning xarakterini ochib berish.* Badiiy tasvir vositalari orqali qahramonlarning individual xususiyatlari yanada yorqinroq namoyon bo'ladi. Masalan, metaforalar va epitetlar qahramonning ichki dunyosini ifodalashda muhim o'rin tutadi.

Nasriy asarlarda badiiy tasvir vositalaridan foydalanish jarayoni chuqur nazariy va amaliy bilim talab qiladi. Quyida ushbu vositalardan foydalanish tamoyillari haqida batafsil ma'lumot keltiriladi:

Obrazlarni individuallashtirish tamoyili. Badiiy tasvir vositalari qahramonlarning xarakterini ochib berishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Har bir obrazning o'ziga xos gapirish uslubi, fikrlash tarzi va ichki dunyosini aks ettirish uchun epitetlar, metaforalar va tashbehlardan mohirona foydalaniladi. Masalan, Abdulla Qodiriy qahramonlarining so'zlashuv uslubi orqali ular turli ijtimoiy qatlamlarga mansubligi aks ettiriladi.

Voqelikning haqqoniyligini ta'minlash tamoyili. Realistik tasvirlarda har bir detalning haqqoniyligi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli yozuvchi detallarni kiritishda tasviriy aniqlikka e'tibor qaratadi. Misol uchun, makon va vaqt tasvirida tasviriy detallar (ob-havo, yorug'lik, ovozlari) orqali voqelikning chinakamligi ta'minlanadi.

Hissiy va falsafiy mazmunni oshirish tamoyili. Badiiy tasvir vositalari voqelikni nafaqat ko'rsatadi, balki undagi chuqur falsafiy va hissiy mazmunni ochib beradi. Bu tamoyilga binoan, yozuvchi metaforalar, simvolika va alegoriyalardan foydalanib, o'quvchiga voqealarning ichki ma'nosini anglash imkonini beradi. Masalan, Chingiz Aytmatovning "Asrga tatigulik kun" asarida bo'taloq obrazi global ekologik muammolarni ramziy ifodalashda ishlatiladi.

Janr va uslubga moslashuv tamoyili. Har bir janr va uslubning o'ziga xos badiiy tasvir vositalari mavjud. Realistik asarlarda voqea tafsilotlarini batafsil tasvirlashga urg'u berilsa, fantastik asarlarda ramziy obrazlar, metaforalar va g'ayritabiiy detallar ustun bo'ladi. Shuningdek, lirik nasrda hissiylik va she'riylikni ta'minlash uchun ritmik usul va simvolika keng qo'llanadi.

O'quvchi bilan muloqotni ta'minlash tamoyili. Yozuvchi badiiy tasvir vositalari yordamida o'quvchini o'z asariga jalb qiladi. O'quvchining tasavvurida obrazli tafakkur uyg'otish uchun yozuvchi hissiy bo'yoqlardan foydalanadi. Masalan, taqqoslashlar va tashbehlar o'quvchining qiziqishini oshiradi va asar ichiga chuqurroq kirib borishini ta'minlaydi.

Konfliktni chuqurlashtirish tamoyili. Nasriy asarlar konfliktlarga boy bo'lib, badiiy tasvir vositalari bu konfliktlarning dinamikasini oshirishga xizmat qiladi. Qahramonlarning ichki kechinmalarini ifodalashda metaforalar va simvolik obrazlardan foydalanish konfliktni yanada dramatik ko'rsatadi. Masalan, Dostoyevskiyning "Jinoyat va jazo" romanida Raskolnikovning ichki kechinmalari orqali ijtimoiy va axloqiy masalalar ochib beriladi.

Ushbu tamoyillarning barchasi badiiy asar yaratuvchisidan yuqori darajadagi mahorat va ijodkorlikni talab qiladi. Yozuvchi badiiy tasvir vositalaridan mohirona foydalanish orqali o'z asarining estetik, hissiy va falsafiy ta'sirini oshiradi.

Badiiy tasvir vositalaridan samarali foydalanish yozuvchining ijodiy mahorati va voqelikni teran anglash qobiliyatiga bog'liq. Quyida bu borada e'tibor qaratish lozim bo'lgan omillar keltiriladi:

1. *Asarning janr xususiyatlarini hisobga olish.* Har bir janr o'ziga xos badiiy tasvir vositalarini talab qiladi. Masalan, realist nasrda detallar orqali voqelikni aniq tasvirlash muhim bo'lsa, fantastik nasrda metaforalar va simvolika ustunlik qiladi.

2. *Til va uslubning boyligi.* Badiiy tasvir vositalarining samaradorligi asar tilining boyligi va uslubining go'zalligi bilan bog'liq. Shu sababli yozuvchi tilni puxta egallashi va uni ijodiy qo'llay olishi zarur.

3. *Vaqt va makon tasvirining haqqoniyligi.* Tasvir vositalari orqali voqelikni haqqoniy ko'rsatish o'quvchini asar ichki dunyosiga olib kiradi. Shu jihatdan vaqt va makon tasvirini ishlatishda aniqlik muhimdir.

4. *Obrazli tafakkur.* Yozuvchi o'z asarida badiiy obrazlar orqali voqelikni aks ettiradi. Tasvir vositalaridan samarali foydalanish obrazli tafakkurning rivojlanganligi bilan chambarchas bog'liq.

Nasriy asar yaratishda badiiy tasvir vositalaridan samarali foydalanish yozuvchi mahoratini namoyon etuvchi asosiy omillardan biridir. Ushbu vositalar yordamida voqelik nafaqat haqqoniy, balki estetik jihatdan go'zal tarzda tasvirlanadi. Mazmun va shakl uyg'unligi, hissiy ta'sirning kuchaytirilishi, qahramonlarning individual obrazini ochib berish kabi tamoyillarni e'tiborga olish yozuvchiga yuqori badiiy qiymatga ega asarlar yaratish imkoniyatini beradi. Shuningdek, tasvir vositalaridan foydalanishda til va uslubning boyligi, janr xususiyatlarini hisobga olish va obrazli tafakkurning rivojlanganligi muhim o'rin tutadi.

Bundan tashqari, badiiy tasvir vositalari o'quvchining estetik idrokini boyitish va uning qalbida chuqur ta'sir uyg'otish imkonini beradi. Har bir asarda tasvir vositalarining o'z o'rnida va muvofiq qo'llanishi nafaqat yozuvchining mahoratini ko'rsatadi, balki asarning umrboqiyiligini ta'minlaydi. Realistik yoki fantastik janrda yozilishidan qat'i nazar, badiiy tasvir vositalari asar mohiyatini to'laqonli ochib berishning poydevorini yaratadi.

Shu sababli yozuvchi faqat voqelikni tasvirlash bilan cheklanmasdan, uni estetik darajada yuksak ko'rsatishga intilishi lozim. Badiiy tasvir vositalarining ustalik bilan qo'llanilishi esa asar mazmuni va shakli uyg'unligini ta'minlaydi hamda o'quvchining qalbiga yetib boradigan kuchli ta'sir vositasiga aylanadi. Shunday qilib, badiiy tasvir vositalaridan mohirona foydalangan yozuvchi o'z ijodida voqelikni haqqoniy va estetik talqin qilishda katta yutuqlarga erishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Breem, D. S. (n.d.). Style and Meaning in William Faulkner's "A Rose for Emily". Gaza, Palestine.
2. Fillmore, C. J. (1971). Santa Cruz Lectures on Deixis. Bloomington: Indiana University Linguistic Club.
3. Leech, G. (1969) A linguistic guide to English Poetry. London: Longman.
4. Miller, J. (1982). United States in Literature. Glenview Illinois: Scott, Foresman and Company.
5. О.И.Кочева, Stylistics of the English Language, Уральский государственный университет, 2005
6. Al-Seady, Mohammed J. B. and Mohammed K. A. Al-Sehlani (2002). Collocation in Three Texts of the Absurd: A Stylistic Comparative Cohesive Study. Journal of Al-Qadisiya for Educational Sciences, 3, 2, 34-44.
7. W.Faulkner "A Rose for Emily", 1930, The Forum.
8. Leech, G. and Short, M. (1981) Style in Fiction. New York: Longman Group Ltd.
9. Tuncay Tezcan, A Stylistic Analysis of A Rose for Emily by William Faulkner and its Turkish Translation,
10. Short stories of W. Faulkner, New York, 1962
11. Conventional, (n.d.). In Online Oxford English Dictionary. Retrieved from: <https://www.lexico.com/en/definition/conventional>
12. Jackendoff, R., & Aaron, D. (1991). More than cool reason: A field guide to poetic metaphor by George Lakoff, Mark Turner. Language, 67(2), 320-338.
13. Steinbeck, J. (1962). The Nobel Prize in Literature 1962. Retrieved March 29, 2019, from: <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/1962/steinbeck/25229-john-steinbeck-banquet-speech-1962>
14. Steinbeck, J. (1994). Of mice and men. London: Penguin Books.
15. Steinbeck, J. (2002). East of Eden. New York: Viking Press.
16. Steinbeck, J., & DeMott, R. (2000). The grapes of wrath. London: Penguin.
17. The University of Michigan. (2017). Homeric metaphor. Retrieved May 28, 2018.
18. Dixit, R. (1977) 'Patterns of Deviation in Selected Poems of E. E. Cummings.' Unpublished M.A. dissertation. Lancaster University.
19. Leech, G. N. (1969) A Linguistic Guide to English Poetry. London: Longman.
20. Short, M. (2000) 'Graphological Deviation, Style Variation and Point of View in Marabou Stork Nightmares by Irvine Welsh.' Journal of Literary Studies/Tydskrif vir Literatuur Wetenskap 15 (3/4): 305 - 323.

IMPORTANCE OF UNDERSTANDING KEY FEATURES OF PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF LANGUAGE

Z.Kh. Saidova, teacher, PhD, Bukhara state university, Bukhara

Annotatsiya. Insonning tili odatda inson aqli qanday ishlashini, dunyoga qanday qarashini va boshqa odamlar bilan qanday munosabatda bo'lishini tushunish vositasi sifatida qaraladi. Ko'pgina tilshunoslar, psixologlar va faylasuflar bu hodisalar haqida uzoq vaqtdan beri qizg'in bahs-munozaralar olib borishgan. Ushbu maqola til va fikr o'rtasidagi yanada rivojlangan munosabatlarni tushuntirishga qaratilgan bo'lib, unda tilning imkoniyatlari shuningdek, bunday imkoniyatlarning chegaralarini ham taklif qiladi.

Kalit so'zlar: psixologik jihatlar, o'z-o'zini anglash, umumiy kontekst, keng atama, ramzlar, fikrlarni yetkazish.

Аннотация. Язык человека обычно рассматривается как средство, с помощью которого можно понять, как работает человеческий разум, как он смотрит на мир и как взаимодействует с другими людьми. Многие лингвисты, психологи и философы уже давно ведут жаркие споры по поводу этого феномена. В этой статье предпринята попытка объяснить более сложную взаимосвязь между языком и мышлением, в которой, по мнению автора, язык действительно говорит человеку о том, что он способен делать с помощью своего разума, но также указывает на пределы таких возможностей.

Ключевые слова: психологические аспекты, самоактуализация, общий контекст, широкий термин, символы и паттерны, передача идей.

Abstract. One's language is usually seen as a means through which one can understand how the human mind works, how he views the world, and how he interacts with other people. Many linguists, psychologists, and philosophers have long had heated debates on this phenomena. This article seeks to explain the more advanced relationship between language and thought where the author believes a language does tell one what one is capable of doing with one's mind, but also suggests the limits of such capabilities.

Key words: psychological aspects, self-actualization, general context, a broad term, symbols and patterns, communicating ideas.

One of the most compelling arguments in the study of language and psychology is the relationship between language and thought. The Sapir-Whorf Hypothesis posits that the language we speak influences the way we think and perceive the world. This concept suggests that our linguistic framework shapes our understanding of reality. For example, different languages have distinct ways of categorizing time, space, and color, which can lead to variations in cognitive processing among speakers of those languages.

Research has shown that bilingual individuals often experience a shift in perspective depending on the language they are using. This phenomenon illustrates that language is not merely a tool for communication; it actively shapes cognitive processes. Thus, understanding this relationship can enhance our appreciation of linguistic diversity and the cognitive flexibility it can foster.

One may say language is the codes or symbols and patterns used for communicating ideas. This includes spoken, written, and signed modes of communication. Thinking, in a general context, is a broad term that includes concepts like reasoning, decision making, cognitive ability, etc. The fusion of these two concepts is very intriguing.

The Sapir-Whorf Hypothesis. One such theory dealing with the correlation between language and thought processes is from the early 20th century and can be addressed as Sapir Whorf Hypothesis. Edward Sapir and Benjamin Lee Whorf, two linguists, proposed it. The hypothesis states that the speakers of different languages tend to view the world differently and even think differently because of thier culture. In simpler terms, the use of a particular language impacts the thought process of the people speaking it. People speaking languages that have many words for snow like certain Inuit languages tend to see and categorize snow differently from those speaking languages that have one

term for snow. This idea of linguistic relativity proposes that language has an ability to shape the way we think.

Cognitive growth, especially in youngsters, demonstrates the connection between language and thought. According to cognitive researcher Jean Piaget, infants initially generate concepts before learning language to convey those thoughts. This suggests that language develops as a function of cognitive growth. Vygotsky argued, however, that language is an essential instrument for thought and plays a significant role in cognitive development.

According to Vygotsky's theory, children absorb and organize their concepts through language use and social interaction. This suggests that language is an essential part of the cognitive process itself and not just a mirror of cognition. The reciprocal relationship between language and thought is demonstrated by the way that the capacity to express ideas through language improves reasoning and problem-solving abilities.

Intercultural Viewpoints. Cross-cultural research sheds further light on the relationship between language and cognition. Languages from different civilizations emphasize particular ideas and ideals. For instance, languages that prioritize individualism may promote independence and self-actualization, whereas languages that prioritize collectivism may promote a sense of community and interdependence among its speakers. According to research, bilingual people's mental processes can vary based on the language they are utilizing. For example, because of the cultural meanings and subtleties that are ingrained in both languages, a Spanish speaker may approach a situation differently when thinking in English as opposed to Spanish.

The principle of verbalization is among the strongest justifications for the notion that language shapes cognition. People frequently clarify and improve their ideas when they express them verbally. This technique, called "thinking aloud," exemplifies how language functions as a cognitive tool that helps people arrange their ideas and do more intricate reasoning. Abstract thought requires language. Engaging in higher-order thinking and conceptualizing complicated ideas are made possible by the use of metaphors, similes, and other figurative language. The absence of language would severely restrict our ability to think abstractly.

Language serves more than one purpose. It is both a medium of communication and an intricate psychological gesture which shows reasoning, emotion, and culture. This paper will look into the psychological components of language including the use of language in cultivating concepts, its effects on the individual self, and how it affects the language user's social behavior. It will also look into the how the use of language affects the society.

Language and Ideas. Among the most exciting topics of interest in language and psychology is the interdependence of language and thought. The Sapir-Whorf Hypothesis suggests that the form of language we use determines the way we think, and how we view things within the context of our world. This idea explains that the linguistic structure within a society dictates how members of that society perceive the world. For instance, the speakers of a language may process differently because that language has unique parameters in the classification of time, space, and color.

According to research, depending on the language they are using, bilingual people frequently experience a change in viewpoint. This event demonstrates how language actively impacts cognitive processes and is not only a tool for communication. Our appreciation of linguistic diversity and the cognitive flexibility it can promote can therefore be improved by comprehending this relationship.

Identity and Language. One of the most important aspects of culture and personal identity is language. It is a sign of belonging to a group and can affect how people see themselves and are seen by others. Dialects or special language traits, for example, can be used to indicate community membership. Slang, regional accents, and even business jargon are examples of the ways in which language and identity are intertwined.

Furthermore, language can have a significant psychological impact on identity. When speaking their original tongue, people may feel proud, but if they are under pressure to adopt a dominant language, they may also feel marginalized. This dynamic emphasizes the value of linguistic variety and the necessity of inclusive language usage that honors personal identities.

Social Dynamics and Language. Social dynamics and interactions are significantly shaped by language as well. Communication style has an impact on dispute resolution, group cohesiveness, and power dynamics. For instance, whereas exclusionary language can cause feelings of alienation, inclusive language can help people feel more connected to one another.

Furthermore, persuasive communication is an example of how language's psychological components are evident. A message's effectiveness can be greatly impacted by the language, tone, and style used. Gaining an understanding of the psychological underpinnings of language can improve our capacity for moral and successful communication in a variety of settings, including politics and education.

In summary, there are many facets and complexities to the relationship between language and mind. Although language is a reflection of our mental processes, it also has a significant impact on how we think and how we think. The complex relationship between these two concepts is highlighted by the Sapir-Whorf Hypothesis, theories of cognitive development, cross-cultural research, and the use of language as a tool for cognition. It becomes more and more evident as we investigate this link that language is an essential component of our thoughts, perceptions, and understandings of the world, not just a tool for communication. Comprehending this relationship can enhance our understanding of language and the human mind, opening the door for additional study and investigation in the domains of cognitive science, psychology, and linguistics.

Language's psychological components are complex and intricately linked to our identities, social connections, and cognitive processes. We may learn a great deal about the human condition by examining the characteristics of language from a psychological perspective. This knowledge not only deepens our appreciation of language diversity but also gives us the means to communicate more intelligently and sympathetically. We may promote a more accepting and compassionate culture that recognizes the power of words as we continue to investigate the complex relationship between language and psychology.

REFERENCES:

1. David W. Carroll. Psychology of Language. Cengage Learning Press. Fifth edition. 2007. P-512.
2. Dörnyei, Z. The Psychology of Second Language Acquisition. Oxford University Press. 2009. P - 356.
3. Rebecca L. Oxford. Teaching and researching language learning strategies. 2013. P - 371.
4. Claire Kramsch. Language and Culture. 2014. P - 71.
5. Lightbown, P. M., & Spada, N. How Languages Are Learned. Oxford University Press. 2013. P-256.
6. Khudoyberdieva, S. Z. (2021). English phraseology and its integration with terminology. *Academia: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(2), 1618-1622. <https://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:aca&volume=11&issue=2&article=265>.
7. Khudoyberdieva, S. Z. (2022). Modern Methods of Translating Phraseological Units. *Eurasian Research Bulletin*, 4, 153-158.
8. Khudoyberdieva, S. Z. (2022). Modern Methods of Translating Phraseological Units. *Eurasian Research Bulletin*, 4, 153-158.
9. Saidova, Z. (2021). Advantages and disadvantages of modular object-oriented dynamic learning environment (moodle) in the system of education. *Центр научных публикаций (buxdu. uz)*, 8(8).

UO'K 801.3

XITOIY TILIDAGI HARBIY TERMINLARNI STANDARTLASHTIRISH MASALALARI

S.Salimova, doktorant, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xitoy tilidagi harbiy terminlarni standartlashtirish muammolari, ularning tarixiy ildizlari hamda zamonaviy harbiy sohada tutgan o'ri o'rganiladi. Maqola doirasida qadimgi Xitoy manbalaridan tortib, hozirgi kunga kelib shakllangan harbiy terminlarning lingvistik xususiyatlari hamda xalqaro kontekstdagi terminologik moslashuv masalalari tahlil qilingan. Qiyosiy-terminologik metod asosida Xitoy tilidagi terminlarning ingliz, rus va boshqa tillardagi ekvivalentlari o'rganilib, terminlarni izchil standartlashtirish uchun amaliy tavsiyalar beriladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, harbiy terminlarni noto'g'ri talqin qilish turli xalqaro hamkorlik va muzokaralarda xato qarorlar qabul qilinishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu bois maqola Xitoy tilidagi harbiy terminlarni yanada izchil, barqaror va xalqaro talablar bilan uyg'unlashtirishni muhim deb hisoblaydi.

Kalit so'zlar: Xitoy tili, harbiy terminologiya, standartlashtirish, qiyosiy tahlil, terminlar, xalqaro hamkorlik

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы стандартизации военных терминов в китайском языке, их исторические корни и роль в современной военной сфере. Исследование охватывает как древние китайские военные источники, так и современные руководства и уставы, демонстрируя лингвистические особенности военных терминов и их адаптацию в международном контексте. Посредством сравнительно-терминологического анализа выявляются эквиваленты военных терминов в английском, русском и других языках, а также предлагаются практические рекомендации по их унификации. Результаты показывают, что неправильная интерпретация военных терминов может негативно сказаться на международном сотрудничестве и процессе принятия решений. Статья подчеркивает важность согласованного и устойчивого использования военной терминологии на китайском языке с учетом международных стандартов.

Ключевые слова: китайский язык, военная терминология, стандартизация, сравнительный анализ, термины, международное сотрудничество

Abstract. This article examines the challenges related to the standardization of military terminology in the Chinese language, exploring both its historical roots and modern implications in military affairs. The study covers ancient Chinese military literature as well as contemporary doctrines and regulations, highlighting linguistic features and the international adaptation of military terms. Through comparative and terminological analysis, the research identifies equivalents of Chinese military terms in English, Russian, and other languages, offering practical recommendations for unified usage. The findings reveal that misinterpretation of such terms can adversely affect international cooperation and decision-making processes. The article emphasizes the importance of coherent and stable military terminology in Chinese that aligns with global standards.

Keywords: Chinese language, military terminology, standardization, comparative analysis, terms, international cooperation

Kirish. Xitoy tilidagi harbiy terminlarni standartlashtirish masalasi zamonaviy xalqaro munosabatlar kontekstida o'ta dolzarb hisoblanadi. Dunyodagi geopolitik jarayonlar, xavfsizlik siyosati hamda texnologik yutuqlar harbiy terminlarni puxta ishlab chiqish va ularni universal darajada qo'llay olish zaruratini vujudga keltirdi. Ayniqsa, Xitoy Xalq Respublikasi hozirgi kun siyosiy va harbiy maydonda tobora kuchayib borar ekan, uning harbiy atamalar majmuasi nafaqat o'z ichki xavfsizlik sohalariga, balki xalqaro munosabatlar hamda tadqiqotlarga ham bevosita ta'sir o'tkazadi. Shu bois, Xitoy tilidagi harbiy terminlarni standartlashtirish, ularning asosiy tushunchalarini izchil bayon etish hamda turli xalqlar harbiy-siyosiy idrokida to'g'ri talqin qilinishiga erishish muhimdir. Bu jarayon faqatgina lingvistik masala emas, balki diplomatik, harbiy hamda ilmiy-tadqiqot sohalarini ham qamrab oladi.

Xitoy tilida harbiy terminlar shakllanishida uzoq tarixiy jarayonlar, turli harbiy kampaniyalar, madaniy o'zgarishlar va ma'muriy tuzilmalarning ahamiyati katta. Ushbu atamalar ichida qadimgi Xitoy harbiy merosidan olingan tushunchalar ham mavjud bo'lib, ular zamonaviy harbiy texnologiyalar, strategiyalar va taktikalar bilan uyg'unlashib ketgan. Shu bilan birga, til o'zgarishi va ijtimoiy muhitdagi innovatsiyalar tufayli yangi terminlarni ishlab chiqish ham davom etmoqda. Xalqaro jarayonlarda Xitoy tilidagi harbiy terminlarni noto'g'ri yoki tushunarsiz talqin qilish xavfi xatolar keltirib chiqarishi mumkin. Bunday xatolar diplomatik muzokaralar, harbiy hamkorlik yoki akademik tadqiqotlar jarayonida noto'g'ri qarorlar qabul qilinishiga sabab bo'lishi ehtimoli mavjud.

Metod. Ushbu tadqiqotda Xitoy tilida shakllangan harbiy terminlar bazasini o'rganish uchun lingvistik-tarixiy tahlil va qiyosiy-terminologik metod qo'llanildi. Avvaliga qadimgi Xitoy manbalari, xususan, miloddan avvalgi asrlarga oid harbiy asarlar (masalan, "Sun Tszining urush san'ati") hamda keyinchalik shakllangan harbiy risolalar o'rganildi. Shundan so'ng, zamonaviy Xitoy harbiy adabiyoti va qonun-hujjatlarda qo'llanadigan atamalarni tizimli tarzda saralash va ularning tarifikatsiyasini amalga oshirish maqsadida maxsus terminologik lug'atlar, harbiy ensiklopediyalar va harbiy akademik jurnallardagi maqolalar tahlil qilindi.

Qiyosiy-terminologik metod doirasida olingan atamalar jahondagi boshqa harbiy tillar, jumladan, ingliz, rus va koreys tillaridagi ma'nodosh terminlar bilan taqqoslandi. Ushbu bosqichda Xitoy tilidagi terminlarning semantik doirasi, sinonimiya va omonimiya hodisalari, shuningdek, terminlarning qisqarish yoki kengayish jarayonlari aniqlashga harakat qilindi. Shu bilan birga, harbiy amaliyotda tuzilgan rasmiy hujjatlar (shartnomalar, strategik reja hamda nizomlar)ni o'rganish orqali terminlarning kontekstda qanday qo'llanilishini kuzatish imkoni tug'ildi. Mazkur uslubiy yondashuv, bizga standartlashtirish masalasida aniq tavsiyalar berish uchun yetarlicha empirik ma'lumotlar to'plashga yordam berdi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Xitoy tilidagi harbiy terminlarni standartlashtirishda bir nechta muhim omillar mavjud. Birinchidan, terminlarning tarixiy ildizlari murakkab bo'lganligi sababli, ularni zamonaviy harbiy konsepsiyalarga moslashtirishda semantik farqlar kuzatiladi. Ba'zi terminlar eng qadimgi davrlardan beri kelganligi tufayli hozirgi zamon texnologik tushunchalariga to'g'ridan-to'g'ri mos tushmaydi. Ikkinchidan, Xitoy tilidagi so'zlarning iyeroglif shakli ma'no o'zgarishlarini yuzaga keltirishi yoki omonimik holatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Bu esa harbiy terminlar ifodalanadigan matn yoki nutqda noaniqlikka sabab bo'ladi. Uchinchidan, Xitoy harbiy tizimidagi zamonaviy o'zgarishlar sabab, ayrim terminlar tezkor ravishda yangilanib yoki almashtirilib turibdi, bu esa terminlarning global kontekstda barqaror bir shaklga kelishini qiyinlashtirmoqda.

Shuningdek, qiyosiy tahlillar natijasida aniqlandi: xalqaro harbiy sohada qo'llanadigan terminlar Xitoy variantida o'ziga xos lingvistik va konseptual xususiyatlarga ega. Bu xususiyatlar ba'zan G'arb tillariga bevosita yoki bilvosita ta'sir o'tkazishi, yoki aksincha, G'arbiy tushunchalar Xitoy harbiy terminlariga ta'sir etishi holatlari ko'zga tashlanadi. Natijada, standartlashtirish masalasida terminlarning ikki tomonlama talqinlari paydo bo'ladi. Bu esa jahon miqyosidagi harbiy hamkorlik, xususan, qo'shma mashg'ulotlar, harbiy-texnik shartnomalar yoki tinchlikparvar missiyalar davrida muvofiqlashtirishni murakkablashtirishi mumkin.

Munozara. Olingan natijalar Xitoy tilidagi harbiy terminlarni standartlashtirish jarayonida ikki asosiy yo'nalishga e'tibor qaratish zarurligini ko'rsatadi. Birinchisi – tarixiy-tarbiyaaviy yondashuv bo'lib, qadimgi manbalar bilan zamonaviy harbiy terminlar o'rtasidagi bog'liqlikni to'g'ri talqin qilishni ta'minlash. Chunki Xitoyning harbiy merosi nafaqat milliy g'urur manbai, balki zamonaviy harbiy falsafa va strategik yondashuvlarga ham asos bo'lib xizmat qiladi. Agar ushbu tarixiy meros to'g'ri o'rganilsa, standartlashtirish jarayonida tushunchalar tugal va izchil ifodalangan bo'ladi. Shu bilan birga, ortiqcha eskirgan terminlarni o'z vaqtida yangilariga almashtirish yoki xitoylik harbiy mutaxassislar ilgari surgan zamonaviy atamalarni amaliyotga tatbiq etish hamda ularni rasmiy me'yoriy hujjatlarga kiritish muhim.

Ikkinchi yo'nalish – lingvistik-texnik moslashuv bo'lib, u Xitoy tilining o'ziga xos xususiyatlarini xalqaro harbiy terminlar bilan muvofiqlashtirishni nazarda tutadi. Harbiy atamalarning texnik ma'nolarini aniq ifodalash, zamonaviy harbiy texnologiyalarni izohlashda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan notanish lug'aviy birliklarni tushunarli shaklga keltirish ushbu jarayonning muhim qismi hisoblanadi. Shuningdek, harbiy hamkorlikdagi rasmiy hujjatlarda Xitoy terminologiyasini xalqaro huquqiy talablar bilan muvofiqlashtirish talabi ham mavjud. Agar ma'lumotlar turli tillar va madaniy kontekstlarga o'girilayotganda bir xil ma'no va mazmunda takror yaratilmasa, keyinchalik nizolar yoki tushunmovchiliklar kelib chiqishi ehtimoli ortadi.

Standartlashtirishning yana bir muhim jihati – terminlarni informatika va axborot texnologiyalari sohasida umumiy kodlashtirish. Xitoy tilidagi harbiy atamalarni xalqaro tasnif sistemalariga kiritish, iyerogliflarning to'g'ri transliteratsiya qilingan shakllarini belgilash, ushbu atamalarning harbiy ma'lumotlar bazalarida yangilanib turishini ta'minlash zarur. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar yordamida harbiy texnik hujjatlar, operatsion reja va buyruqlar almashinuvi tez amalga oshirilgan ekan, terminlarning to'g'ri standartlashtirilishi harbiy operatsiyalar muvaffaqiyatini ta'minlovchi asosiy omillardan biriga aylanadi.

Xitoy tilidagi harbiy terminlarni standartlashtirish, avvalo, ichki harbiy tizimni tartibga solish va global harbiy hamkorlikni rivojlantirish uchun sharoit yaratishi kutiladi. Ushbu jarayon, shuningdek, tadqiqotchilar va mutaxassislar uchun aynan qaysi termin qaysi strategik yoki texnik

ma'noda qo'llanayotganini to'g'ri aniqlashga yordam beradi. Shu tariqa, harbiy terminlarga doir ilmiy va amaliy izlanishlar yangi bosqichga ko'tariladi. Kelgusida Xitoy tilidagi harbiy lug'atlarni xalqaro darajada rasmiy e'tirof etilishi, o'z navbatida, boshqa davlatlar bilan olib boriladigan muzokaralar va hamkorlik harakatlarida tushunmovchiliklar darajasini kamaytirishi mumkin.

Shuni ham ta'kidlash lozimki, Xitoy tilidagi harbiy terminlarni standartlashtirish nafaqat Xitoyning o'z ichki ishidir, balki xalqaro hamjamiyat ham bu masalada hamkorlikda ish olib borishi kerak. Zero, hozirgi globallashtirilgan dunyoda xavfsizlik masalalari o'zaro bog'liq va bir davlatdagi harbiy termin tizimidagi noaniqliklar butun dunyo miqyosidagi xavfsizlik siyosatiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bois, xalqaro ilmiy anjumanlar, terminologik hamkorlik dasturlari va qo'shma lug'at komissiyalarini rivojlantirish lozim. Aynan shu mexanizmlar orqaligina Xitoy tilidagi harbiy terminlar standartlashtirilgan holda jahon miqyosida mushtarak ifodalarga ega bo'lishiga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sun Tszin. Urush san'ati [Matn] / Sun Tszin ; tarj.: Sh. Anvarov. – Pekin: Xitoy harbiy nashriyoti, 2018. – 240 b.
2. Ma Zhong. Xitoy harbiy terminlari tarixi va rivojlanish bosqichlari [Matn] / Ma Zhong ; muharrir: Liu Cheng. – Shanhay: Sharq akademik nashriyoti, 2019. – 198 b.
3. Беляков В.В. Сравнительный анализ военной терминологии в китайском и русском языках [Текст] / В.В. Беляков // Военное дело: исследования и практика. – 2020. – №2. – С. 14–27.

UO'K 800:801.4

TILSHUNOSLAR TADQIQOTLARIDA INTERFERENSIYA NAZARIYASI, FONETIK INTERFERENSIYA

*O.A.Satimboyeva, o'qituvchi, "University of economics and pedagogy" NOTM, mustaqil
izlanuvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent*

Annotatsiya. Ushbu maqolada interferensiya tarixi, ushbu atama borasida izlanish olib borgan tarixiy tilshunoslar nazariyalari hamda interferensiya jarayonining voqealanishi, turlari, chet tilini o'rganish jarayonida interferensiyaning ahamiyati to'g'risida nazariyalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: ineterferensiya, fonetik, sintaktik, morfologik, grammatik interferensiya, aksent.

Аннотация. В данной статье описаны история интерференции и теории исторических лингвистов, исследовавших этот термин, а также теории о возникновении и видах интерференционного процесса, значении интерференции в процессе изучения иностранного языка.

Ключевые слова: интерференция, фонетическая, синтаксическая, морфологическая, грамматическая интерференция, акцент.

Abstract. This article describes the history of interference and the theories of historical linguists who have conducted research on this term, as well as the occurrence and types of the interference process, theories about the importance of interference in the process of learning a foreign language.

Key words: interference, phonetic, syntactic, morphological, grammatical interference, accent.

Chet tillarida muloqot qilish ko'nikmasini shakllantirish hozirgi davr tilshunosligining dolzarb muammolaridan biridir. Bundan bir necha yillar oldin chet tillarini o'rganish borasida faqatgina grammatik bilimlarning yuqoriligi asosiy ustun sifatida qaralgan bo'lsa, bugungi kunga kelib chet tilida muloqot qiluvchilarning chet tilini bilish darajasi to'rt ko'nikma (tinglash, gapirish, o'qish, yozish) ga asosan baholanib kelinmoqda. Chet tilida erkin muloqot qilish ko'nikmasi rivojlanishi asnosida bir necha yillar oldin faqatgina tor doirada chet tilida suhbat qura oladigan so'zlovchilarni yuqori darajada chet tili bilimdoni deb topilgan bo'lsa, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 10 dekabrda PK, -1875-son «Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi farmoyishi qabul qilingandan keyin amalga oshirilgan sa'yi harakatlar o'laroq bugungi kunga kelib, nafaqat suhbat qura oladigan, balki chiroyli talaffuz bilan muloqot qila olish dolzarb masalaga aylandi. Xususan, muloqot shakllantirish borasida talaffuz - ayniqsa o'zbek tili tovush tizimining hamda shevalarining chet tillariga ta'siri yechimtalab muammo hisoblana boshladi. Shu jumladan talaffuzdagi tafovutlarni o'rganish borasida qiyoslash, chog'ishtirish

metodidan foydalanish ayniqsa maqsadga muvofiqdir. Shu jumladan, tillarni taqqoslab o'rganish, ularning o'xshash va o'ziga xosliklarini aniqlash va tadqiqot natijalaridan jahon tilshunosligi taraqqiyoti va istiqbollari yo'lida foydalanish doim dolzarb hodisa bo'lib kelgan. Bunda, ayniqsa, til birliklarining ona tili va chet tili misolida qiyosiy tahlil qilish, tahlil qilinish asosida yaratilgan interferensiyalar va ularning hal qilinish chora-tadbirlarini aniqlash bugungi dolzarb muammoga aylanib bormoqda..

Tilshunoslik sohasida talaffuz murakkab hodisa bo'lib, uning o'rganilishi keng qamrovli, ya'ni talaffuz birgina alohida tuzilma sifatida o'rganilmay u boshqa ko'nikmalar bilan bir qatorda o'rganiladi. Gapirish, eshitish, o'qish va yozish ko'nikmalarini o'rganish jarayonida shakllantiriluvchi hodisa hisoblanadi. Shu jumladan shevalar ham chet tili talaffuziga ta'sir qiluvchi asosiy unsur bo'lib, bu borada shevalarning o'ziga xos fonologik xususiyatlarga ega ekanligi va ularning o'rganilayotgan chet tili talaffuziga albatta ta'sir qilmay qolmasligini inobatga olsak ushbu mavzuning naqadar dolzarbligini anglab yetishimiz mumkin bo'ladi. Bu ta'sir xoh ijobiy, xoh salbiy bo'lsin, bu chet tilini o'rganishda qanday imtiyozlar va to'siqlar qo'yishi anchagina izlanishni talab qiladi.

Interferensiya atamasining asosi ingliz tilidagi ot ya'ni ineterference-tillar aro o'zaro ta'sir ma'nosidan kelib chiqqan hisoblanadi va u fe'l so'z turkumidan olingan ya'ni -to interfere-bir tilning ikkinchi tilga ta'sirini anglatuvchi ma'nosini beradi.

Yillar davomida tilshunoslikda interferensiya hodisasi faqat to'g'ridan-to'g'ri til aloqasi natijasida kelib chiqishi kuzatilgan. 19-asrning oxirida ko'p millatli davlatlarda tillarni o'rganish natijasida olimlar tillar bir-biriga ta'sir qiladi va tillar aralashadi degan xulosaga kelishdi. Garchi yoritiladigan mavzu uzoq vaqtlardan beri ko'plab tilshunos olimlar tomonidan o'rganilib chiqilgan bo'lsada, u bir qator sabablarga ko'ra dolzarbligicha qolmoqda. Qator izlanishlarga qaramay, interferensiya hodisasining ta'rifi haligacha bahsli bo'lib kelmoqda. Agar tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, interferensiya hodisasiga asosan salbiy ma'noda qaralar edi, vaqt o'tishi bilan uning tilga ijobiy ta'sir ko'rsatishi haqida fikrlar paydo bo'ldi. Moxigul Murodovanning izlanishlariga ko'ra interferensiya hodisasining yana bir munozarali tomoni bu – tadqiqotchilar orasida interferensiya namoyon bo'ladigan sohalarni belgilashdagi qarashlarning turlicha bo'lishi edi. Biroq an'analarga ko'ra, interferensiya fonetik, leksik va grammatik bo'lishi mumkin degan xulosaga kelishgan. 20 - asrning oxirida tilshunoslar bu hodisani tillararo (nafaqat ikki tilli, balki ko'p tilli) ham bo'lishi mumkinligi haqida gapira boshladilar. [5]

Xo'sh interferensiya hodisasi shu qadar munozarali hodisa ekan shu bugunga qadar qanday izlanishlar amalga oshirilgan degan savol tug'ilishi tabiiy hol.

Interferensiyaning tilda voqealanishi borasida quyidagi tilshunos olimlar o'z izlanishlari bilan tilshunoslik tarixida chuqur iz qoldirdilar: ushbu borada ilk fikrlarni rus-polyak tilshunosi I.A.Boduen de Kurtene bayon etgan bo'lsa, sharqiy lusatiya lahjasini tadqiq etgan Scherba 1915-yilda "Sharqiy Lusatiya lahjasi " asari orqali davom ettirdi. 1953-yilda V.Vaynreichning "Til aloqalari" asarida lingvistik interferensiya borasidagi qarashlari yoritildi. Shundan so'ng V.N.Yarseva, V.V.Alimov, V.V.Vaynreyx, A. Martin, X. Shuxardt, J. Munen interferensiyaga o'xshash yondashuvlar asosida fikr bildirdilar. G. Shuhard (1950), I. Valda (1961), V. V. Ivanova (1962), A. R. Lui Roy (1965), S. M. Ervina (1972) kabi tadqiqotchilar o'zlarining asarlarida interferensiya hodisasini turlicha tasniflashga harakat qildilar. Shuningdek R.Ladoning "Lingvistika va madaniyat»monografiyasi(1957), L. V. Shcherbaning "Tillarning aralashish konseptsiyasi to'g'risida", E. Xaugen «Til aloqasi", Charls Xoket o'zining "Zamonaviy tilshunoslik kursi" kabi asarlari interferensiya tushunchasiga keng qamrovli ta'rif berish maqsadi ko'zlab yoritilgan asarlar hisoblanadi.

Shuningdek interferensiya hodisasi V. Yu. Rozenzveyg, A.Dibold, E. M. Oxunzyanov, K. K. Platonov, L. N. Kovilina, L. V. Bondarko, V.A.Vinogradov, A. E. Karlinskiy, G. M. Vishnevskaya (1993), N. B. Mechkovskaya (1983), V. V. Alimov (2004), F. S. Ahmetzyanova (2010), V. D. Shevchenko (2011), R. K. Alishova (2012) va boshqa yetuk olimlar tomonidan o'rganildi. So'nggi o'n yillik asarlarda "interferensiya" ta'rifi yangi tushunchalar olib kiritilmadi. An'anaga ko'ra, V. Vaynreich tomonidan berilgan tavsif hozirgi kun zamonaviy lingvistika uchun asos qilib olingan.

Interferensiya hodisasi nafaqat, Yevropa olimlarini qiziqtirib qolmasdan, Sharqda ham keng qamrovda o'rganilgan. Uning ilk ko'rinishlari Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy, Beruniy, Forobiy, Behbudiy va Mahmud Qoshg'ariy kabi allomalar ijodida uchraydi. Mahmud Qoshg'ariyning XIX asrdagi —Devonu lug'otit turk asari faqatgina tarixiy asar bo'lib qolmasdan, balki undan turkiy til va o'zga tillarni o'rganish uchun grammatik qo'llanma sifatida ham foydalanilgan. Mahmud Zamaxshariyning "Muqaddimat ul-adab" asari ham arab tilida foydalaniladigan barcha so'z va iboralarni qamrab olgan va ularning etimologiyasi ham keltirilgan. [3]

Tillararo interferensiya muammosiga to'xtalgan o'zbek tilshunoslari ham rang-barang fikrlari bilan tilshunoslik maydoniga kirib keldilar. Shu o'rinda ta'kidlab o'tishimiz joizki, qiyosiy tilshunoslik muammolari va interferensiya hodisasini J.Buranov, O.Yusupov, M.T.Irisqulov, K.S.Qodirova, V.G.Gak, V.M.Beldiyan, A.Sodiqov, G.X.Bakiyeva kabi olimlar o'rgangan. [3]

Zamonaviy tilshunoslar e'tiboridan chetda qolmagan interferensiya hodisasi yangi izlanishlar, yangi tadqiqotlar ustuni bo'lib xizmat qilmoqda. Xususan ingliz tili talaffuziga o'zbek shevalari vakillari talaffuzlarining ta'sir, turli kasb egalari nutqida o'z ona tillari talaffuzining ta'siri, chet tili o'rganuvchilarining so'z tanlash borasida hamda tarjima jarayonlarida grammatik anglashilmovchiliklari interferensiya hodisasi til tirik va mavjud ekan davomiy ekanligini va bu borada tinimsiz izlanish olib borib turilishi zarurligidan dalolatdir.

Bu borada yosh tilshunoslardan Qodirova Xolidaxon Ulug'bek qizi shunday fikrlarni ilgari suradi: "Yangi bir chet tilini o'rganish jarayonida har qanday inson turli xil qiyinchiliklarga duch kelishi turgan gap va tabiiy holatdir. Agarda o'rganilayotgan til o'z ona tiliga qarindosh bo'lmasa, bu o'rganish jarayonida ko'plab muammolarga sabab bo'lishi mumkin. Muammoni bartaraf etishning oson yo'li bu ikki til o'rtasidagi o'xshashlik va ziddiyatlarga ahamiyat berib o'rganishdir. Biroq, o'zbek va ingliz tillari bir- biriga qarindosh bo'lmagani sababli, ular o'rtasidagi oppozitsiya, ya'ni allomorfizim hodisasi ayniqsa fonetikani o'rganishda yaqqol ko'zga tashlanadi. O'zbek tilida so'zlashuvchilar ingliz tili fonetikasi bilan tanishish jarayonida bir qancha til to'siqlariga duch kelishmoqda. Gap shundaki, ingliz tilining o'zi sintaktik va morfologik (gap va so'z qurilishi) jixatidan o'rganishga boshqa chet tillari (nemis, rus, fransuz, xitoy tillari) ga qaraganda birmuncha oson bo'lsada, uning fonetikasi va talaffuz qonun-qoidalari murakkab hisoblanadi". [7]

Tillararo muloqot nafaqat fikrlar almashinuvi balki madaniyatlar to'qnashuvi, g'oyalar birlashuvi hisoblanadi. Bu borada so'zlovchilar o'zga tilda so'zlaganda o'z ona tilining ta'siri turli qatlamlarda seziladi. Leksik, grammatik, fonetik ta'sirlar bu borada so'zlovchining erkin fikr bildirishida to'siqlar paydo qiladi.

Bu borada fonetik interferensiyaning ahamiyatiga kelsak bu hodisa so'zlovchining nutqida yaqqol seziladi. Bu borada Namozova Dilnoza Berdimuratovna shunday fikrlarni ilgari suradi: "Ikkinchi chet tilini o'rganishning dastlabki bosqichida, bizning holatimizda ingliz tilida fonetik interferensiya eng katta qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bu so'zlovchilarning dastlab o'rgangan birinchi chet tile nemis tile bo'lganligi holda nemis tilidagi talaffuz malakalarini ingliz tiliga o'tkazishga harakat qilayotganligida ifodalanadi, bu esa to'g'ri inglizcha talaffuzni o'zlashtirish jarayonini murakkablashtiradi. Fonetik interferensiya fonema darajasida ham, prosodiya darajasida ham bir xil darajada keng tarqalgan. Ovoz shakli va ma'nosini buzadigan fonologik xatolar uni qiyinlashtiradi yoki hatto aloqa harakatini buzadi". [6]

Shuningdek tillararo ta'sir nafaqat salbiy balki ijobiy bo'lishi ham mumkinligini ta'kidlashimiz o'rinli. Bu borada Haydarova Maftuna Murodilla qizi shunday fikrlarni ilgari suradi: "Chet tillar (ingliz tili, fransuz tili, nemis tili...)ni o'rganish jarayonida orttirilgan nutqiy tajriba ushbu tilni o'rganishga ijobiy hamda salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Psixologiyada til tajribasi yangi o'zlashtirilayotgan hodisaga to'sqinlik qilishi ya'ni halaqit berishi interferensiya, tilni o'rganishga ko'maklashishi ya'ni uni osonlashtirishga yo'llashi transpozitsiya deb ataladi. Salbiy ta'sir o'z navbatida ikki xil ko'rinishda namoyon bo'lishi mumkin: 1) tillararo (ona tili, ikkinchi til, chet tilida) va 2) til ichki qiyinchiliklari (chet tilning o'zida)" [1].

Interferensiyaning kelib chiqishi nafaqat chet tilida so'zlashuvchilarning shevasi yoxud o'z ona tili ma'lumotlarini o'rganayotgan chet tiliga tadbqiq etish kabi noo'rin holatdan kelib chiqishi, balki o'rganilayotgan chet tilidagi bilimlarning yetishmasligi ham muammoning asl sabablaridan biridir.

Ayniqsa fonetik interferensiya bu borada e'tiborga molik. Zamondosh tilshunosimiz Dildora Xayitova yuqoridagi fikrimizni dalillaydi va shunday fikrlarni ilgari suradi: «Fonetik interferensiya til o'rganish jarayonida xorijiy til orfoepik me'yorlarining buzulishi, chet tiliga oid fonemalarning ona tiliga moslab talaffuz qilinishida namoyon bo'ladi. Interferensiyaning fonetik ko'rinishi eng keng tarqalgan bo'lib, tovushlar talaffuzi, urg'u me'yorlarining buzulishida namoyon bo'ladi. Bu hodisa ko'p hollarda aksent deb ataladi va noto'g'ri talaffuzni nomlash uchun ishlatiladi. Interferensiya, fonetik, leksik, sintaktik bo'lishi mumkin. Bu kabi interferensiyalarga avvalo so'z boyligi yetishmasligi, grammatik bilimlarning kamligi sabab bo'ladi» [2].

Shuningdek interferensiya berilgan yevropa olimlarining nazariyalariga to'xtaladigan bo'lsak, Ellis Rodga ko'ra: "Ikkinchi tilni o'zlashtirish jarayonida undan maqsadli foydalanmaslik asosida salbiy ta'sir etib qolishi mumkin. Shuningdek ikkinchi tildan maqsadli foydalanish jarayonida esa ijobiy ta'sir etishi ham mumkin "- degan fikrni ilgari surgan." [1]

Elles Rodning interferensiya hodisasi faqat salbiy ma'noga egaligi to'g'risidagi tasnifi ham uchrab turadi. Jumladan: "Interferensiya asosan (ba'zan mustasno holatlar bilan) salbiy ta'sir etish holatlari uchun ham ishlatiladi va bu ikki atama ko'pincha sinonim sifatida qabul qilinadi"-degan fikrni ilgari suradi ya'ni bu borada interferensiya va salbiy ta'sir tushunchasi ma'nodosh sifatida isbotlanmoqda. [2]

Interferensiya turlarining orasida fonetik ineterferensiya e'tiborga molik bo'lib, u chet tilini o'rganuvchining bilimini yaqqol namoyon etuvchi hodisa hisoblanadi. Fonologik interferensiya - interferensiyaning keng tarqalgan turi bo'lib, uning eng ko'zga ko'ringan ko'rinishi "begona aksent" dir. [10]

Biroq, ikkinchi tilni o'zlashtirishni o'rganayotgan ko'plab tadqiqotchilar interferensiya salbiy ma'noga ega ekanligini va shuning uchun ko'proq bu atamadan foydalanishdan qochib, uning o'rniga transfer atamasini qo'llashni afzal ko'rishmoqda.

Yuqorida keltirilgan fikrlar, nazariyalarga asoslanib interferensiya bu ikkinchi tilni o'rganish jarayonida kelib chiquvchi e'tiborga molik holat ekanligini anglab yetishimiz mumkin. Xususan til o'rganish jarayonida ushbu holatni ertaroq anglab yetib unga yetarli choralar ko'rilishi ushbu holatni odat tusiga aylanib qolmasligini oldini oladi va sifatli til foydalanish ko'lamini shakllanadi. Xususan fonetik interferensiya jarayoni ayniqsa til o'rganuvchilarning asl bilimini ko'zga chiqarib beruvchi jarayon hisoblanadi. Yakdil so'z bilan aytganda fonetik ineterferensiya so'zlovchining nutqini yuzi sanalib undan ijobiy foydalanish o'rganuvchining foydasiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ellis, Rod. 1998. *Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press, p. 51, p. 140).
2. Ellis, Rod. 1997. *The Study of Second Language Acquisition*. 5th, improved edition. Oxford: Oxford Univ. Press, p. 302).
3. Farangiza Kurbanova. (2021). *Interferensiyaning vujudga keltiruvchi intralingvistik va ekstralingvistik faktorlar*. Fan va ta'lim va amaliyotning integratsiyasi, 2(3), 10-18. Retrieved from <https://journal.bilig.uz/isepsmj/article/view/997>.
4. Haydarova Maftuna Murodilla qizi. *Ingliz tilini o'qitishda interferensiya va uni bartaraf etish yo'llari*. Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. 15-to'plam 1-son yanvar 2025.20-b.
5. Murodova Moxigul. *Interferensiya hodisasining tilda voqealanishi xususida olimlarning tadqiqotlar va qarashlari*. Scholar. Multidisciplinary Scientific Journal. ISSN: 2181-4147. VOLUME 1 | ISSUE 5| 2023. <https://t.me/openscholar.43-b>.
6. Namozova Dilnoza Berdimurotovna. *Ingliz tilini ikkinchi chet til sifatida o'rganayotgan kursantlarning nutqida fonetik interferensiya*. Таълим ва инновацион тадқиқотлар (2022 йил 6.2) ISSN 2181-1709 (P).76-b.
7. Qodirova Xolidaxon Ulug'bek qizi. *Ingliz tilini o'rganish jarayonida o'zbek tilidagi o'xshashliklar hamda oppozitsiyalarni qiyoslab o'rganish*. Yangi O'zbekiston pedagoglari axborotnomasi. 1-jild, 5-son, 97-b.
8. Satimboyeva Onorxon Anvarjon qizi. *The role of uzbek dialects on pronunciation of English language, problems and solutions*. American journal of multidisciplinary bulletin ISSN: 2996-511X (online) | ResearchBib (IF) = 9.512 IMPACT FACTOR Volume-1| Issue-2| 2024 Published: [25-08-2024].
9. Xayitova Dildora. *Lingvistik interferensiya hodisasi va uning mohiyati*. New Renaissance. ResearchBib IF - 11.01, ISSN: 3030-3753, Volume 2 Issue 1.1210-b.
10. Swan, Michael and Smith, Bernard. 1988. *Learner English – A Teacher's Guide to Interference and Other Problems*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 4).

TABIAT ELEMENTLARI TAVSIFLANGAN PEYZAJ MATNLARINING LINGVOKOGNITIV TAHLILI

**M.B. Shamsiyeva, dots. v.b., PhD, Toshkent Davlat O'zbek Tili va Adabiyoti Universiteti,
Toshkent**

Annotatsiya. Badiiy matnda muallifning ongida shakllangan kognitiv jarayonlar, axloqiy-qadriyatli va estetik tasavvurlar obyektivlashtiriladi, ular retsiyent refleksiyasini uyg'otish, matnni tushunish va talqin qilish, shuningdek, o'z nuqtayi nazarini, olam haqidagi tasavvurlari, faktlar, voqealar, munosabatlar haqidagi g'oyalarni shakllantirish uchun ijodiy qayta ko'rib chiqishga mo'ljallangan. Estetik ma'no, estetik hodisa va axloqiy harakatni yaratish matn muallifidan ham, adresatdan ham muayyan intellektual harakatlarni talab qiladi. Maqolada Alisher Navoiyning "Saddi Iskandariy" dostonidagi tabiat elementlari tavsiflangan ayrim peyzaj matnlarining lingvokognitiv tahlili yoritilgan.

Kalit so'zlar: peyzaj, kognitsiya, kogniotip, muallif lisoniyati, MSB (murakkab sintaktik butunlik).

Аннотация. В художественном тексте объективируются сформировавшиеся в сознании автора познавательные процессы, морально-ценностные и эстетические представления, призванные пробудить рефлексию реципиента, понять и интерпретировать текст, а также творчески переосмыслить свою точку зрения, представления о Вселенной, представления о фактах, событиях, отношениях. Создание эстетического смысла, эстетического феномена и нравственного действия требует определенных интеллектуальных усилий как от автора текста, так и от адресата. В статье освещается лингвокогнитивный анализ некоторых пейзажных текстов, в которых описываются элементы природы из эпоса Алишера Навои «Садди Искандари».

Ключевые слова: пейзаж, когниция, когниотип, языковая личность, ССЦ (сложное синтаксическое целое).

Abstract: The literary text objectifies cognitive processes formed in the author's mind, moral, value and esthetic ideas designed to awaken the recipient's reflection, understand and interpret the text, as well as creatively rethink his point of view, ideas about the Universe, ideas about facts, events, relationships. The creation of aesthetic meaning, aesthetic phenomenon and moral action requires certain intellectual efforts from both the author of the text and the addressee. The article highlights the linguistic and cognitive analysis of some landscape texts, which describe elements of nature from the epic of Alisher Navoi "Saddi Iskandari".

Key words: landscape, cognition, cogniotype, linguistic personality, CSW (complex syntactic whole).

Kirish. Kognitiv paradigmada badiiy matn voqelikning estetik dalillangan modeli va ijodkorning kognitiv konseptotizimlari qismlarining verbal timsoli sifatida talqin qilinadi. Bu shu bilan dalillanadiki, badiiy matnlar, asosan buyuk ijodkorlar tomonidan yaratilgan mumtoz asarlar "nafaqat mantiqiy tafakkurni, balki insonning ham ma'naviy, ham psixik jihatlarini o'z ichiga olgan madaniyatning barcha rang-barangligini o'zlashtiruvchi refleksiyani ham rivojlantiradi" [1, c.156-157]. Badiiy ijod va san'atni idrok etish jarayonida inson tomonidan olingan estetik ta'sir va zavq, uning tarbiyaviy ta'siri, ma'lumot berish, bilish, tajribani boshqalarga yetkazish, dunyo holatini tahlil qilish, oldindan sezish va ishontiruvchi ta'sir orqali amalga oshiriladi. Aynan shu sababli badiiy asarda ishtirokchilari muallif, qahramon hamda o'quvchi bo'lgan estetik mazmun va estetik hodisani kuzatish mumkin.

Mavzuning dolzarbligi va hozirgi holati. Ma'lumki, olam obyektiv tarzda va insonlar uni qay tarzda idrok etishlariga bog'liq bo'lmagan holda mavjud. Biroq til omillarining sa'y-harakatlari tufayli til tabiati va tarkibiga bog'liq bo'lgan qo'shimcha ma'lumotga ega bo'lish mumkin, shu sababli insonlar ba'zida voqelikni turlicha idrok etadilar; aynan til idroki atrof olamni bilishga ta'sir

qilishi mumkin. Antropolingvistika, xususan, kognitiv tilshunoslik til inson tomonidan odamlar bilan muloqot qilish uchun yaratilgan degan nuqtayi nazarni ilgari suradi, “matnlarni dekodlashda ishlatiladigan ma'lumotlar faqat tilni bilish bilan cheklanib qolmaydi, balki butun dunyo, ijtimoiy va madaniy kontekst haqidagi bilimlarni o'z ichiga oladi” degan tushunchaga asoslanadi va bu xotiradan turli xil fon ma'lumotlarini olish ko'nikmalariga ega bo'lishni nazarda tutadi [2, c. 33]. Muloqot jarayonida so'zlovchi va tinglovchi tomonidan qo'llanadigan bilimlarni har tomonlama hisobga olish yangi lingvistik paradigmaning muhim belgisi sifatida qarala boshlandi.

Tajriba qismi. Tabiat elementlari deyilganda tabiatni tashkil etuvchi quyosh, oy, yulduz, osmon kabilar tushuniladi. Dostonda Ollohning olamni yaratishi falakni tavsiflash orqali yoritiladi: “Falaklar rejasiga qalam urishing barobar havo sahifasiga ham raqam chekildi. Shu tariqa biri-biridan baland bo'lgan to'qqiz qavat osmonni bunyod etdingki, hech qanday vahm uning mustahkamligiga bo'g'ov sola olmaydi. Falaklar biri-birining ichida maxfiy bo'lib, har birining orasidagi bo'shliq bir olamdir. Ularning asosini keng, tekis yasab, yuqoridagisi pastdagi sakkiztasini o'rab, ixota qilib turadigan qilding. Bo'shliqlar aro ustma-ust joylashgan va qatlamlari biri-biriga tegib turadigan mazkur sayyoralar o'zaro mustahkam bog'liqdirlar. Shu tufayli biri-biriga monand bo'lgan sakkiz moviy gumbaz bir tomonga (Sharqqa) qarab harakat qiladi, avvalgisi (birinchisi) ham tabiatan shu usulni takrorlaydi (lekin u G'arb tomonga aylanadi). Bu sakkiz gumbazning markazi va harakatlararo ixtiyori ham sendadir” [3, b. 516]. Matn aynan osmonni tavsiflashga xizmat qilgan, chunki keltirilgan mulohazalarning ilmiy asosi Beruniyning “Tanlangan asarlari”da quyidagicha ifodalangan: “Yettinchi qavat ustida sakkizinchisi osmon bo'lib, undan turg'un yulduzlar joy olgan. Moviy gumbazlar harakati janubiy – birinchi (bu harakat osmonda hech sezilmaydi) va Sharqiy – ikkinchi harakatlarga bo'linadi. Janubiy harakat natijasida kecha va kunduz yuzaga keladi”. A'yon bo'ladiki, ushbu matn o'zining ilmiy asosiga ega bo'lgani sababli, uni tasnifimizning ilmiy asosiga ega bo'lgan peyzaj matnlari turiga ham kiritishimiz mumkin bo'ladi. Peyzaj matnining funksiyasiga keladigan bo'lsak, yuqorida ta'kidlanganidek, Ollohning sifatlarini madh etishdan iborat. Biz tomonimizdan taklif etilgan peyzaj funksiyalarining intellektual, kognitiv, differensial va integratsiyalovchi turlariga ham kiritish mumkin. Bu esa matn sohibining yuqori darajada intellektual salohiyatga ega bo'lganligini yana bir bor isbotlaydi. Mazkur matn har tomonlama tahlilga muvofiq kelmoqda, bu esa muallifning kognitsiya jarayonlari ko'p qirraliligidan dalolat beradi.

Yulduzlar ta'rifi osmon qavatlari ta'rifi tarkibida kelgan bo'lib, metafora asosida go'zal manzarani yuzaga keltirgan: “Gumbazlarning sakkizinchisiga turg'un yulduzlarni joylading. Ular harakatsiz bo'lsalar-da, ammo ko'k gumbazlari ohista aylanib turadi. U go'yo yuz minglab tovlanuvchi **gavharlar** bilan bezalgan osmon qadahini eslatadi. Ilohi bu qadah mudom aylanib tursin, chunki uning davr etishidan serjilva **gavhar (yulduz)lar** yanada mustahkam jipslashayotgan bo'lsa ajab emas. Bu sayyorada yana yuz minglab go'zal, **oyga monand** jilvagar yulduzlar sukunatda **shod va xurram** porlab turadilar”. Ushbu matnda turg'un yulduzlar ta'riflangan bo'lib, keyingi o'rinda fanda “Katta uchburchak”, “Kichik uchburchak” va “Pashsha” sifatida ma'lum bo'lgan yulduzlar turkumi muallif prizmasida quyidagicha ifoda etilgan: “Karamingning jo'sh urishi natijasida ikkinchi ko'k qo'rg'onini ham yaratib, uni birovga qarorgoh qilding. Bu yuksak qal'a muhandislarga xos bo'lgan chuqur mulohaza yuritishning natijasi bo'lib, ko'rgan masnadnashinlari esa sabr-bardoshda yagonadirlar. Ularning asta-sekinlik bilan qilgan harakatlari hilm ayog'iga, vazminliklari esa to'zimli tog'ga monanddir. Ularning ko'zlaridan ofat yoriqlari ochilib, nafaslaridan shumlik o'tlari sochiladi. Ular go'yo qaro yuz bilan ko'kda yashovchi, yoxud qoramol (savr – sigir – teles yulduzlar turkumi) yordamida aylanadigan tegirmon tepasida uchib yuruvchi chibinlardir” [3, b. 513]. Ushbu yulduzlarning sekin harakatlanishi muallif kognitsiyasida **hilm ayog'iga**, vazminligi **to'zimli tog', ofat yoriqlari, shumlik o'tlari, qaro yuz, chibin** kogniotiplarini hosil qilgan.

Olingan natijalar tahlili. Osmonning oltinchi qavatidagi yulduzlar turkumi – Yupiter sayyorasi muallif lisoniyatida quyidagicha aks etgan: “Ular falak xonaqohida G'azzoliy singari noyob tolega yo'l topganlardandir. Bu yulduzlar turkumi (Mushtariy – Yupiter sayyorasi “Sa'di akbar”, “Falak qozisi” deb ham yuritildi) go'yo ko'k gumbazi uzra bezakli qandil yoxud Arshi a'lodagi minorada joylashgan yaxshi xulqli Jabroilga monanddir. Shuning uchun u oltinchi falakdan turib

kishilarga baxt va tole ulashadi”. Matnda muallif kognitsiyalari **G‘azzoliy, bezakli qandil, Arshi a’lodagi minora, Jabroil, baxt va tole ulashuvchi** kogniotiplari bilan ifoda etilgan.

Osmonning beshinchi qavati oldingisiga zid ravishda ta’riflanadi, kontrast manzarani yuzaga keltiradi. “Yana bir falakni qatl qilinadigan joy qilib bunyod etdingki, uning orom oluvchisi do‘st atalmish – qotildir. Bu Mirrix – (Mars) sayyorasi bo‘lib, beshinchi falakda joylashgan. Kishilar uning tig‘idan hech qachon omonlik topa olmaganlar. Uning yaltiroq tig‘i balo chaqmog‘i bo‘lib, undan oqadigan suv xalqni g‘arq qiluvchi ofatdir. El bo‘ynini kesmoq, o‘tkir qilich bilan boshni uchirmoq unga hamishalik odatdir. U shunchalik qonxo‘rki, kesilgan boshning kosasini qadah qilib may o‘rniga qon ichadi, qon emas, qatra-qatra zahar yutgandek qahr bilan nur sochadi. Ushbu sayyora nisbatan muallif kognitsiyalari matndan o‘rin olgan salbiy semali qatl qilinadigan joy, qotil, balo chaqmog‘i, ofat, el bo‘ynini kesmoq, o‘tkir qilich bilan boshni uchirmoq, qonxo‘r, kesilgan bosh, qon ichmoq, qatra-qatra zahar yutgandek, qahr bilan nur sochmoq” kogniotiplarida o‘z ifodasini topgan va muallifning modal munosabatini ham aks ettirgan.

Keyingi o‘rinda yuqoridagi matnlardagi kabi osmon ta’rifi ostida quyosh tasvirlanadi. Sen yana bir pok, toza gulbog‘ – jannat ham bunyod etdingki, uning maqom qiluvchisi hurdan ham afzaldir. U osmon mulkining shohi quyosh bo‘lib, oromgohi feruza rangli osmon taxtidir. U ko‘k ahlining yarashikli bezagi, ko‘rar ko‘zi, balki ko‘z qorachig‘idir. Porloq chaqmoqlar unga ko‘zgu bo‘lib, da’volariga guvoh zarralardir. Baland ko‘shk peshtoqidagi quyoshmonand zarrin naqshlar singari ular yeri ham ko‘kda aylanuvchi moviy gumbazlar arodir. Ushbu matn ham yuqoridagi matnga nisbatan kontrastlikni namoyon etadi. Mirrix tavsifi orqali biz muallif lisoniyatining salbiy bo‘yoqdor so‘zlari ko‘lami va ushbu doiradagi kognitsiya ifodalari haqida ma’lumotga ega bo‘lgan bo‘lsak, quyosh tavsifida aksincha, undagi ijobiy emotsiyalar bilan bog‘liq kognitsiyalarning osmon mulkining shohi, feruza rangli osmon, yarashikli bezak, ko‘rar ko‘zi, ko‘z qorachig‘i, porloq chaqmoq, baland ko‘shk, quyoshmonand, zarrin naqshlar, moviy gumbazlar tarzida kogniotiplarga aylanganini ko‘ramiz.

Yana bir yuksak falakka serjilva Zuhra (Venera – Cho‘lpon) yulduzini joylading. Sozanda va xonandalar homiysi hisoblangan quyosh chehrali bu “bar- bat” chaluvchi o‘z sozini chalganda go‘yo jon iplari unga tor bo‘ladi. Sarguzashtlar uning toriga guzorish beradi, tirnoqlari esa bag‘irlarga – horish. U qachon yoqimli kuy bunyod etsa, buyuk aql sohiblari ham faryod chekmay qola olmaydi. Barbatining ovozi yetib borgan joyda na dilg‘ashlik qoladi, na g‘am-tashvish. U go‘yo doira ichidagi qo‘ng‘iroqchalar singari ko‘k toqida xotiri jamlik bilan ohang tuzadi. Venera yorqinligi bo‘yicha Quyosh va Oydan so‘ng uchinchi o‘rinda turadi, shu sababli ham milliy she’riyatimizda eng yorug‘ yulduz deya tilga olinadi. Mazkur matnda quyosh chehrali sifati shu belgisiga ishora qilmoqda.

Yana birini kutubxona qilib yaratding va u yerga kitobat ishlarida oqil-u donolarni to‘plading. Ular yashirin fikr va mazmunlarni diqqat bilan tekshiruvchi nuktadonlar orasidagi nozik hunar egalaridir. Suv qasrga tushsa o‘sha rangga kirgani singari, ularning ishlari ham boshdan-oyoq o‘yin-u nayrangdan iborat. Odatlari qalam tarashlash va sahifalarga nozik ma’noli so‘zlarni bitmakdan iborat. Falak sathnda ular ibratli yozuv taxtasi singari, yer uzra esa pargorda chizilgan naqshdek ko‘rinadilar. Ushbu peyzaj tasvirida Utorud – Merkuriy sayyorasi tasvirlangan bo‘lib, klassik adabiyotda afsonalarga tang‘ib “Falak kotibi – shoirlar homiysi” deb hisoblangan.

Keyingi tasvir oyga bag‘ishlangan, shu tariqa osmon ta’rifi quyidagicha yakunlanadi: “Sen falakiyotga shu taxlit xususiyatlar ato qilib, ularning ixtiyorlariga onalarni topshirding, otani yetti va onani to‘rt qilib, oqibat yana ulardan uchtasini chiqarding. Ushbu matn ham boshqa o‘rinda tahlilga tortilgan bo‘lib, o‘z ilmiy asosiga egaligi ko‘rsatib berilgan. Osmon tasviri MSBni tashkil etadi, bundan tashqari bitta osmon ta’rifi ichida u bilan bog‘liq bo‘lgan tabiatning boshqa elementlariga ham tavsif berib o‘tilgan. Bu esa muallifning astronomik fanlar bilimdoni ekanidan ham guvohlik beradi.

Sayyoralarning birini falak singari sayr etuvchi qilib yasading. U ravshanliqda jahonni aks ettiruvchi ko‘zgu singaridir (Zuhra – Hulkan yulduzi).

Birining faoliyatini xira qilib yaratganing sababli u o‘z vazifasida xor-zor bo‘ldi (Zuhal – Saturn sayyorasi bo‘lib, u naxsiyat – naxslik, ishi oldinga ketmaslikning ramzi sifatida tilga olinadi). Bu juftliklarni mustahkamlash maqsadida ularga necha farzand ham ato qilding. Bu o‘rinda farzandlar so‘zi burjlarga ishora qilgan.

Biriga kamolot jilvasidan hayot berding, shuning uchun uning ko'rinishi, porlashi novvot rangidadir. Biroviga tosh moddasidan ("Mennlay tog'i" yulduzlar turkumiga ishora) oziq berganing holda, ikkinchisiga (suyuqlik bo'lgani uchun) saralangan narsalar ato qilding.

XULOSA. Tabiatning badiiy tavsifini yaratayotib, muallif retsipyentni o'z qadriyatlari, estetik va axloqiy ustuvorliklari olami bilan tanishtirishga intiladi. Agar retsipyentda matnni o'qish jarayonida emotsional hamdardlik, mansublik, kuyunish hislari paydo bo'lsa, ya'ni regulativ, kognitiv va emotsional-irodaviy jihatlari ishtirok etsa, metodologik va badiiy vazifalarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan til vositalarini tanlash va birlashtirish yordamida amalga oshadigan muallifning kognitiv-emotiv maqsadlari va ustanovkasi amalga oshgan, deb hisoblash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Галеева Н.Л. Духовное пространство культуры и его переывраженность в художественных текстах // Язык и мышление: психологические и лингвистические аспекты: материалы всерос. науч. конф. М.; Пенза, 2001. С.156-157.

2. Черепанов М.В. О некоторых приоритетах когнитивной лингвистики // Язык и мышление: психологические и лингвистические аспекты : материалы всерос. науч. конф. М.; Пенза, 2001. С.33-34.

3. Навоий, Алишер. Хамса: Садди Искандарий. Насрий табдил / Алишер Навоий; И.Махсумов нухаси асосида тўплаб, нашрга тайёрловчи М.Абдулхайр. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2021. – 448 б.

UDC 81'373

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA NEOLOGIZMLARNING XUSUSIYATLARI VA FUNKSIYALARINI KOMPLEKS O'RGANISH

S.A. Sharipova, Senior Lecturer, Namangan State University, Namangan

Anotatsiya. Ushbu tadqiqot zamonaviy tilshunoslikdagi neologizmlarning xususiyatlari, funktsiyalari va ta'sirini o'rganadi, bu sohaning madaniy, texnologik va ijtimoiy ta'sirlar orqali evolyutsiyasini ta'kidlaydi. Lingvistik va qo'shimcha lingvistik omillarni tahlil qilish orqali u neologizmlar qanday qilib jamiyatdagi o'zgarishlar va kognitiv mexanizmlarning belgilari bo'lib xizmat qilishini ko'rsatadi. Turli nazariy asoslarni o'rganib chiqqan holda, ushbu tadqiqot kognitiv-pragmatik yondashuvni, raqamli leksikografiyaning ta'sirini va zamonaviy tilni shakllantirgan ijtimoiy qadriyatlarni ham ta'kidlaydi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, neologizmlar nafaqat lug'atni boyitibgina qolmay, balki zamonaviy tildan foydalanishdagi madaniy rivoyatlar va qiymat o'zgarishlarini ham aks ettiradi.

Kalit so'zlar: tilshunoslik, xarakteristikalar, neologizmlar, madaniy siljishlar, leksikografiya, transformsiya.

Аннотация. Это исследование углубляется в характеристики, функции и значение неологизмов в современной лингвистике, подчеркивая эволюцию этой области под влиянием культурных, технологических и социальных влияний. Анализируя лингвистические и экстралингвистические факторы, он демонстрирует, как неологизмы служат маркерами социальных сдвигов и когнитивных механизмов. Рассматривая различные теоретические основы, это исследование также подчеркивает когнитивно-прагматический подход, влияние цифровой лексикографии и социальные ценности, формирующие современный язык. Результаты показывают, что неологизмы не только обогащают словарный запас, но также отражают основные культурные нарративы и трансформации ценностей в современном использовании языка.

Ключевые слова: лингвистика, характеристика, неологизмы, культурные сдвиги, лексикография, трансформация.

Abstract. This study delves into the characteristics, functions, and implications of neologisms in modern linguistics, emphasizing the field's evolution through cultural, technological, and social influences. By analyzing linguistic and extra linguistic factors, it demonstrates how neologisms serve as markers of societal shifts and cognitive mechanisms. Examining various theoretical frameworks, this study also highlights the cognitive-pragmatic approach, the impact of digital lexicography, and the societal values shaping modern language. Results reveal that neologisms not only enrich vocabulary but also reflect underlying cultural narratives and value transformations in contemporary language use.

Key words: *linguistics, characterization, neologisms, cultural shifts, lexicography, transformation.*

Introduction. Neologism, the science of creating new words and expressions, is one of the most dynamically evolving areas in linguistics, emphasizing the significance of language in reflecting societal values and cultural shifts. Neologisms mirror cognitive processes and societal developments, providing a lens through which to observe the modern world. The proliferation of digital communication platforms has heightened the rate of neologism creation, further challenging traditional linguistic classifications.

Research Questions:

1. How do neologisms reflect societal, technological, and cultural developments?
2. What role does digital lexicography play in recording and analyzing neologisms?
3. How do cognitive and pragmatic approaches provide insight into the evolution of neologisms?

These questions address the cognitive-pragmatic functions of neologisms, aiming to contribute to broader linguistic research by emphasizing the connection between language evolution and societal transformation.

Materials and Methods. This study adopts a qualitative, integrative approach, synthesizing existing research from both Russian and international scholars. An extensive literature review draws from various frameworks to understand the mechanisms and motivations behind neologism creation and their categorization.

Literature Sources:

- Russian Linguistic Studies: Works from scholars such as V.V.Dibrova, M.B.Izbitskaya, and Kasyanova emphasize neologisms within the Russian language.
- International Perspectives: Research by J.Algeo, K.R.Barnhart, and A.Lehrer provides comparative insights, particularly in English-speaking contexts, broadening the conceptual understanding of neologisms.

Data were gathered on how digital lexicographic practices, cognitive-pragmatic approaches, and semantic analysis contribute to understanding neologisms. By cross-referencing findings from different regions and languages, this study seeks to map the converging points of neologism theory in modern linguistic studies.

Result and discussion: Expansion of Neology's Scope. The scope of neology has widened significantly. Initially restricted to new lexical entries, it now includes semantic neologisms (new meanings for existing words) and functional neologisms (words adapting new syntactic or stylistic functions). For example, digital platforms generate terms that evolve quickly in meaning based on user consensus rather than formal recognition.

Cognitive-Pragmatic Approach. The cognitive-pragmatic approach reveals how neologisms encapsulate cultural and social knowledge. Language users generate new terms that convey novel cultural insights or social identities, exemplifying how individuals categorize and interpret their surroundings. For instance, neologisms like "selfie" and "vlog" reflect shifts in self-presentation and media consumption. Additionally, the adoption of foreign-origin neologisms in non-English languages points to globalization's impact on language.

Digital Lexicography's Role. The advent of digital lexicography has transformed neology, enabling the tracking of real-time changes in language. Platforms like online dictionaries and social media monitor the adoption and modification of neologisms. Unlike traditional dictionaries, digital resources allow a faster response to linguistic evolution, incorporating popularized terms that reflect cultural and technological trends.

Value Transformation through Neologisms. Neologisms act as linguistic indicators of shifting societal values and cultural narratives. Words emerging from social movements, environmental awareness, or technological advancements demonstrate how language mirrors the collective consciousness. Neologisms such as "eco-friendly" or "microaggression" reflect growing social

awareness and ethical concerns, signaling a shift towards more inclusive, globally aware linguistic expressions.

Challenges in Defining and Classifying Neologisms. The study also addresses challenges in defining neologisms. Scholars like Rey and Crystal argue that neologisms are often subjective, as perceptions of novelty vary across linguistic and cultural contexts. The digital era has added complexity to this task, with terms becoming obsolete as quickly as they emerge, influenced by trends, media, and online discourse. This fluidity complicates attempts at a standardized definition or classification system.

Interpretation of Results. The findings illustrate that neologisms are essential in portraying contemporary values, identity, and technological progress. For instance, the rise of digital communication has accelerated the introduction of neologisms, leading to the rapid globalization of language, as English-origin neologisms permeate non-English languages. This cross-linguistic adoption emphasizes the role of technology in shaping not only vocabulary but also societal values, as evidenced by the rapid uptake of terms in areas such as social justice and environmentalism.

The Cognitive-Pragmatic Perspective. Neologisms' ability to reflect cognitive patterns and cultural contexts is central to their study. Through the cognitive-pragmatic lens, neologisms appear not just as linguistic units but as cognitive tools that convey complex social meanings. Analyzing the pragmatic use of terms like “ghosting” or “cancel culture” reveals insights into modern interpersonal behaviors, social etiquette, and collective values. The increased use of informal neologisms, such as those found in youth slang, also reflects the democratization of language, where social media allows everyday users to influence linguistic trends.

Impact of Digital Lexicography on Neology. Digital lexicography has redefined the process of word cataloging, enabling quicker adaptations to emerging words. Unlike traditional lexicographic practices that were slower to recognize new words, online platforms have become the first repositories for neologisms. They offer a snapshot of language influenced by rapid cultural changes, ensuring that neologisms are preserved and accessible for study. This immediacy supports research by allowing linguists to track neologism life cycles and understand their sociocultural implications.

Value Systems and Neologism Formation. The value-oriented study of neologisms highlights the ways in which language evolves to accommodate new ethical, political, and social ideals. Neologisms inspired by environmental, social, or political movements serve as linguistic markers of the time, helping scholars trace the evolution of societal priorities. Terms like “carbon footprint” and “sustainability” reflect collective concern for environmental issues, while phrases related to mental health signify increasing recognition of psychological well-being as a societal value.

Conclusion. This study underscores that modern neology is more than a catalog of new words; it is a dynamic field reflecting the continuous interplay between language and culture. Neologisms serve as tools for linguistic innovation, encapsulating societal values, technological advancements, and shifting identities. The role of digital lexicography, combined with cognitive-pragmatic analysis, provides a comprehensive understanding of how neologisms function as vehicles of cultural and cognitive change. Future research should continue exploring how neologisms can bridge linguistics with broader social sciences, offering insights into global cultural trends, digital transformation, and the resilience of language as a repository of human experience.

REFERENCES:

1. Dibrova, A.I. (2001). Studies on Russian Neology. “Journal of Russian Linguistics”, 12, 10-22.
2. Izbitskaya, V.M. (2020). “Neology in Modern Linguistics: A Russian Perspective.” Moscow: Linguistic Press.
3. Algeo, J. (1994). New Words in English. “American Linguistic Quarterly”, 23(3), 45-67.
4. Barnhart, D.K. (1985). The Role of New Words. “Language Review” 35, 123-145.
5. Rey, A. (1995). Defining Neologisms in Modern French. “European Language Journal”, 47, 9-28.
6. Crystal, D. (1995). “The Cambridge Encyclopedia of Language.” Cambridge University Press.

ANTONIM VA GIPONIM VOSITASIDA SHAKLLANADIGAN METONIMIK KOGEZIYA

A.Z.Shodikulova, PhD, dots., Samarkand Davlat Tibbiyot Universiteti, Samarkand

Annotatsiya. Antonimik birliklar bir–biriga qarama–qarshi tushunchalarni ifodalashiga qaramasdan, yagona kontseptual maydondan joy oladi. Biri ikkinchisiga qarama–qarshi qo'yilayotgan tushunchalar kontseptual umumiylikka ega ekanligi bois, ulardan biri referentsiya o'rnida turadi va boshqasiga fikran ishora qiladi. Giponim va uning manbasi “qism – yaxlit” munosabatini namoyon qiladi va bunda giponim ishora qilayotgan tushuncha manba ifodalayotgan tushunchaning alohida qismiga aylanadi.

Kalit so'zlar: antonim, lug'aviy birliklar, tushuncha, shakl, kogeziya, giponim, qism va yaxlit.

Аннотация. Хотя антонимичные единицы представляют собой противоположные понятия, они находятся в едином понятном пространстве. Поскольку противопоставленные друг другу понятия имеют понятийную общность, одно из них выступает как референтное, а другое как референтное. Гипоним и его источник представляют собой отношение «часть–целое», при котором понятие, на которое ссылается гипоним, становится отдельной частью понятия, представленного источником.

Ключевые слова: антоним, лексические единицы, концепт, форма, связность, гипоним, часть и целое.

Abstract. Although antonym units represent opposite concepts, they are located in a single conceptual space. Since the concepts that are opposed to each other have a conceptual commonality, one of them stands as a reference and the other refers to the idea. The hyponym and its source represent a "part-whole" relationship, in which the concept referred to by the hyponym becomes a separate part of the concept represented by the source.

Key words: antonym, lexical units, concept, form, cohesion, hyponym, part and whole.

Matnda leksik kogeziyani hosil qiluvchi lisoniy vositalardan yana biri antonomiya qatoriga kiruvchi birliklardir. Lisoniy qarama–qarshilik, xususan, ma'nolar ziddiyati masalasi til sistemasining barcha sathlariga aloqador hodisadir. O'zbek olimlari qayd etganidek, “tilning har bir sathida o'ziga xos tarzdagi qarama–qarshilik munosabati mavjud bo'lsa–da, ammo leksik sath birliklari o'rtasidagi ziddiyat masalasi tildagi qarama–qarshilik kategoriyasining markazini tashkil etadi. Bunda asosan antonimik birliklar doirasidagi qarama–qarshilik nazarda tutiladi” (Mahmudov, Odilov 2014: 27-27). Tilshunoslikda leksik antonimlar yuzasidan qator tadqiqotlar olib borilib, ularning parradigmatik va sintagmatik xususiyatlari o'rganilgan (Novikov 1973; Shukurov 1973; Abdullaeva 2000). Biroq antonimiyaning mumtoz nazariyasida ushbu hodisa faqat til tizimida paradiigmatik munosabatlar doirasida sodir bo'ladigan qarama–qarshilik sifatida qaralib, uning nutqiy voqelanishi masalasi unchalik keng yoritilmagan. Shuning bilan birgalikda, “mazkur kategorial munosabat qarama–qarshilik qismlarining imkoniyatdagi aloqasi sifatida ma'lum nutqiy vaziyatlarda yuzaga keladi”.

M. Hollidey va R. Hasanlar kogeziya munosabati turli qarama–qarshiliklarda yuzaga kelishini ko'rsatib o'tishadi (Halliday, Hasan 1976: 187). Jumladan, “boy” va “girl”, “stand up” va “sit down” kabi biri–ikkinchisini to'ldiruvchi (complementaries) hamda “order” va “obey” kabi konversiv juftliklar ham, xuddi “like” - “hate”, “wet” - “dry”, “crowded” - “deserted” antonimik juftliklarida bo'lganidek, matn kogeziyasini shakllantirishda ishtirok etadi.

Biz ham “antonim” atamasini faqat leksik assotsiatsiya asosida ajratilayotgan juftliklarga nisbatan qo'llash bilan cheklanib qolish tarafdori emasmiz. Ma'no ziddiyatlari va antonomiya munosabatlarini kontseptual assotsiatsiyaga asoslangan holda o'rganish lozim.

Nutqiy faoliyat sharoitida ijobiy mazmundagi tushuncha qarama–qarshi ma'noni ifodalashi tez–tez kuzatiladigan holatdir. Bu ayniqsa kinoya nutqiy akti doirasida namoyon bo'ladi. Bir til birligi doirasida yuzaga chiqadigan ma'no ziddiyati keyingi yillarda enantiosemiya hodisasi sifatida talqin qilinmoqda (Kravtsova 2006; Mahmudov, Odilov 2014). Bundan tashqari, tadqiqotchilar ma'no ziddiyatiga asoslangan metonimiyaning “to'liq hudud o'rniga hududning ijobiy qismi” modelidagi

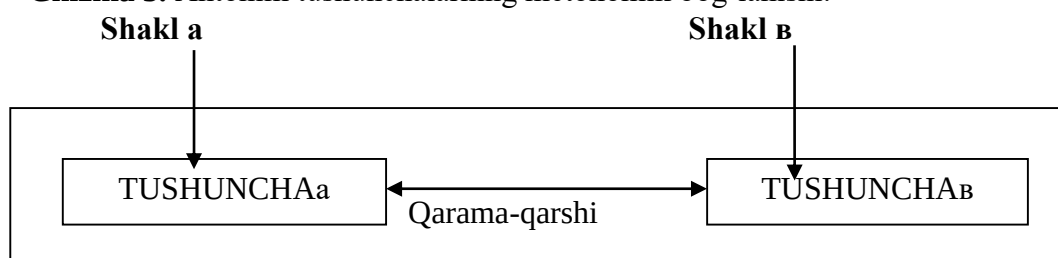
turini ham alohida o'rganish taklifini kiritmoqdalar (Vosshagen 1999: 290; 297). Masalan, How big / much is it? savolida “big” yoki “much” so'zlarining doimo “katta” yoki “ko'p” ma'nosini anglatilishi shart bo'lmasdan, balki biror narsaning hajmi yoki miqdori bilan bog'liq tushunchalarni ifodalashi mumkin.

Og'zaki nutqda “terrific”, “awesome” “wicked” so'zlari biron bir a'lo yoki ajoyib narsa, hodisa haqida so'z ketganda qo'llanishi mumkin. Bunday qo'llanish so'zlarning asl ma'nosiga xos ekanligi ma'lum. Albatta, axborotni aniq va tushunarli ohangda yetkazishga mo'ljallangan OAV matnlarida bu qabildagi ma'no ziddiyatiga yo'l qo'yish ta'qiqlanadi. Ammo tabiiy til tizimida mavjud bo'lgan inkorning tasdiq yoki ijobiy baho ifodasidagi ishtiroki bilan bog'liq bo'lgan hodisa matbuot tiliga ham singib bormoqda. Jumladan, “could not have done better” iborasining ijobiy ma'noda qo'llanishi qoidaga aylanib ulgurgan. Quyidagi gaplarni qiyoslaylik:

The Chinese continue to resist mandatory ceilings on emissions. They argue that the developed countries have churned our greenhouse gases for decades and should bear a greater burden in reducing them. Developing nations, they add, should not be restrained in using economic development to raise their standards of living, even if greater emissions result (NYT, December 18, 2019).

Ushbu parchada “developed countries” va “developed nations” birikmalari eslatilayotgan taraqqiyot darajasiga nisbatan qarama–qarshi mazmunga ega. Yagona bir mantiqiy ifoda maydonning ikki qarama–qarshi tomonlarining eslatilishi antonimik munosabatni hosil qilgan. Ikkita ibora vositasida ifodalanayotgan qarama–qarshi tushunchalar kontseptual juftlikni hosil qilgan va shu juftlik zahirida kogeziya bog'lami shakllangan. Har qanday vaziyatda ham, bunday bog'lanish asosida antonimning o'zi emas, balki ma'no ziddiyatini aks ettiruvchi tushunchalar turadi. Antonimlarning metonimik munosabati quyidagi chizmada aks topadi:

Chizma 5. Antonim tushunchalarning metonimik bog'lanishi.

Chizmadan ko'rinadiki, ikkita shakl alohida tushunchalar bilan bog'liq va bu tushunchalar yagona kontseptual maydon ko'lamida o'zaro “qo'shnichilik” munosabatiga kirishishi tufayli biri–ikkinchisini nazarda tuta oladi.

Kogeziya bog'lami uchun leksik antonimiyadan ko'ra, kontseptual ziddiyatni aks ettiruvchi tushunchalar qarama–qarshiligi muhimdir.

Shunday qilib, antonim yoki qarama–qarshi tushunchalar yagona bir kontseptual maydon doirasida o'zaro munosabatga kirishib, ulardan biri referent nuqtasi rolini o'taydi hamda boshqasi bilan mantiqan bog'lanadi. Tahlil natijalari ko'rsatishicha, yagona kontseptual maydon hududidagi tushunchalar kogeziya bog'lamlarni shakllantiruvchi omilga aylanadilar. Kogeziyaning yana bir keng tarqalgan usuli giponimlar qo'llanishida namoyon bo'ladi. Giponimiya semantik hodisalar qatoriga kirib, biron bir birlikning umumiy so'z bilan bog'liqligida namoyon bo'ladi. Giponimning referenti turli tor miqyosdagi kategoriyalarni qamrab oluvchi nominativ birlikning ifoda maydonidan o'rin oladi. Masalan, cat “mushuk”: animal, flute of instrument, chair of furniture (Chrystal 2008: 233).

Giponimiya juftliklari nutqiy muloqot sharoitida leksik kogeziyaning muhim manbasi hisoblanadi. Hatto, ularning matn tuzilishida bajaradigan vazifasi antonim va sinonimlarnikidan hech ham kam emasligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Shuningdek, so'zlarning o'zaro birikuv holatlarini tushinishda ham giponimlar o'ziga xos rolni bajaradi. Chunki giponimlar munosabati asosida shakllanadigan metonimiya kategoriyalar vositasida alohida turlarni idrok etish imkonini beradi. Matnda kategorial birlik va uning tobe bo'lagi munosabati kogeziya bog'lami shakllanishiga xizmat qiladi. Qiyoslang:

1. The hooded pitta is a new species for the trip, and one that we would find only on the mainland. It is a ground bird that rummages through leaf litter on the forest floor looking for food. (NYT, October 4, 2017);

2. The simple muscular exertions involved in producing the familiar ha, ha, ha, he said, trigger an increase in endorphins, the brain chemicals known for their feelgood effect (NYT, September 13, 2018).

Keltirilgan parchalardan birinchisining mavzusi ma'lum "jonivorlar turi"ga (species) va "qushlar" (ground birds) turiga kiruvchi qush (the hooded pitta) haqida. Matnni o'qiyotganlar the hooded pitta qanday narsa yoki jonivor ekanligini oldindan bilmasalar-da, lekin matndagi munosabatlar orqali ushbu iboraning ma'nosi haqida faraz qilishlari mumkin.

Giponim va uning tayanch birligi o'rtasidagi aloqa metonimiya harakteriga ega bo'lishi ushbu tayanch so'zning eslatilishiga bog'liq. Matnning o'quvchisi tayanch birlikning xususiyatlarini giponimga ko'chiradi. Tayanch so'zni anglashning osonligi boshqa kategoriyalar mazmunini tushunishga turtki berayotib, matn kogerentsiyasini shakllantirishga qatnashadi.

Metonimiyaning kontseptual hodisa ekanligi turli kategoriyalar strukturasi namoyon bo'ladi. J. Lakoff ma'lum bir kategoriya a'zosi uning o'rnini olishi mumkinligini ko'rsatib o'tadi. Masalan, "nurse" (enaga) kategoriyasi odatda "ayol enaga" (female nurse) sifatida tushuniladi (Lakoff 1987: 79-90).

Ingliz tilidagi gazeta xabarlari matnida tayanch birlikning giponimga ishora qilishi tez-tez uchrab turadigan holdir. Qiyoslang:

Under kidney transplant proposal, younger patients would get the best organs. (WP, February 24), 2017f;

A federal regulation that allows automakers to choose what kind of seat belts to install in minivans does not protect the companies from being sued if they pick one that is less safe, the Supreme Court ruled Wednesday (WP, February 24, 2017).

Birinchi gapdagi "organs", va "kidney" birliklarining referenti o'zaro mos kelmoqda. Keyingi gapdagi "companies" va "automakers" elementlarining referenti ham o'zaro moslashmoqda. Boshqacha aytganda, "tushuncha boshqa tushuncha o'rnida" metonomik munosabatiga kirishayotgan "automakers" va "companies" lug'aviy birliklari xuddi shu munosabat asosida matn qismlarining kogeziya bog'lamini hosil qiladi.

Xullas, giponim va tayanch birlik anglatadigan tushunchalar "qism-yaxlit" munosabatida bo'lib, giponim ishora qilayotgan tushuncha tayanch birlikni tegishli tushuncha doirasiga alohida qism sifatida kiradi. Giponimlar vositasida hosil bo'ladigan kogeziya ikki ko'rinishga ega. Birinchisida kogeziya bog'lami giponim va tayanch birlik anglatayotgan tushunchalar bir-birini qamrab oladi. Tayanch birlik ishlatilayotgan paytda giponim nazarda tutiladi, chunki birinchisining xususiyatlari ikkinchisiga ko'chadi. Ikkinchidan, giponim va uning tayanch manbasining "qism va yaxlit" metonimik munosabatida bo'lishi ularning o'rin almashishiga imkon beradi. Natijada, ma'lum matn parchasida giponim va tayanch birlik alohida bir tushunchani ifodalayotib, kogeziya bog'lami hosil bo'lishiga hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hasan R. Coherence and cohesive harmony // Understanding reading comprehension. Delaware: International Reading Association, 1984. – P. 181-219.
2. Holy M.P. Pattern of Lexis in Text. – Oxford: Oxford University Press, 1991.
3. Bieweaczonck B. On formal metonymy // Perspectives in metonymy. – Frankfurt / Main: Peter Lag, 2007. – P. 43-67.
4. Radden G., Kovecses Z. Towards a theory of metonymy // Metonymy in Language and Thought. – Columbus: Ohio State University, 1999. – P. 87-94.
5. Shodikulova, A. Z. (2021). The role of metonyms in the formation of text structure. *Theoretical & applied science Учредители: Теоретическая и прикладная наука*, (9), 655-658.
6. Сиддикова И.А. Синонимия языка и её кодификационные основы: Автореф. дисс.....докт. филол.наук. – Т., 2012. – 53 с.
7. Shodikulova, A. Z. (2021). The text is about the phenomenon of cohesion. *Academia Globe*, 2(05), 229-232.
8. Арнольд И.В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность. – СПб.: Изд-во.С – Петербургского у-та, 1999.
9. Махмудов Н., Одилов Ё. Сўз маъно тараккиётида зиддият. – Т.Академнашр, 2014. – 288 б.

UO'K 81-13

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA KO'RISH SEZGISINI IFODALOVCHI FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING SIMMETRIK VA ASIMMETRIK XUSUSIYATI

Sh.I.Shokirov, o'qituvchi, Andijon davlat universiteti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida ko'rish sezgisini ifodalovchi frazeologik birliklarning simmetrik va asimmetrik xususiyatlari o'rganiladi. Tadqiqot davomida ushbu birliklarning shakllanishi, qo'llanilishi va ma'nosi jihatidan o'xshashlik va farqlari tahlil qilinadi. Shuningdek, ularning rivojlanishiga ta'sir etuvchi madaniy va lingvistik omillarga alohida e'tibor qaratiladi. Tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik sohasiga hissa qo'shib, turli tillardagi frazeologik hodisalarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: frazeologik birliklar, ko'rish sezgisi, simmetriya, assimetriya, qiyosiy tilshunoslik, ingliz tili, o'zbek tili.

Аннотация. В данной статье рассматриваются симметричные и асимметричные особенности фразеологических единиц, выражающих чувство зрения в английском и узбекском языках. Исследование анализирует сходства и различия в формировании, использовании и значении этих единиц в обоих языках. Особое внимание уделяется культурным и лингвистическим факторам, влияющим на их развитие. Полученные результаты вносят вклад в сравнительное языкознание и способствуют лучшему пониманию фразеологических явлений в различных языках.

Ключевые слова: фразеологические единицы, чувство зрения, симметрия, асимметрия, сравнительное языкознание, английский язык, узбекский язык.

Abstract. This article explores the symmetric and asymmetric features of phraseological units expressing the sense of sight in English and Uzbek. The study analyzes similarities and differences in the formation, usage, and meaning of these units in both languages. Special attention is paid to cultural and linguistic factors that influence their development. The findings contribute to the field of comparative linguistics and help in better understanding cross-linguistic phraseological phenomena.

Keywords: phraseological units, sense of sight, symmetry, asymmetry, comparative linguistics, English, Uzbek.

Ko'rish sezgisini ifodalovchi frazeologik birliklarni simmetrik va asimmetrik munosabatini tasniflashning asoslari sifatida ularning idiomatikligi, grammatik belgilari, ma'nosi, kelib chiqishi va boshqalarni ko'rsatish mumkin. Frazeologik birliklarning bu va boshqa xususiyatlaridan kelib chiqib, hozirgi zamon tilshunosligida frazeologizmlarning eng ko'p tarqalgan tasniflari mavjud. Ular semantik, grammatik, hissiy-uslubiy xususiyatlarga ko'ra tasnif: etimologik, mavzuviy - ideografik, tarkibiy, tuzilmaviy tasniflardir. Yuqorida zikr etilgan ta'rifga asoslangan holda tadqiqotda biz ko'rish sezgisini ifodalovchi frazeologik birlikmalarni turg'un birlikmalar sifatida talqin qilamiz. Tarkibida ko'rish sezgisini ifodalovchi frazeologik birliklarning simmetrik va asimmetrik tahlilini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun "ekvivalentlik (o'xshashlik)" atamasining mohiyatini aniqlab olish lozim bo'ladi. Jumladan, frazeologik birliklarning yadro va periferiya o'rtasida nutqda qo'llanilishi, hajmi va til nozikliklar(ottenkalar)i nuqtai nazaridan o'zaro farqlariga quyidagicha izoh beramiz. Ko'rish sezgisini ifodalovchi frazeologik birliklarning yadrosi sifatida ingliz tilida: *see which way the cat jump, see through, see the light, look what happened, look through rose-coloured spectacles, can't bear smb/smith, cut smb's deed, follow like sheep, blear the eyes, have a nice one on smb, cast a covert glance, make sheep's eye at smb, nodding acquaintance, cast an eye over smth, shut one's eyes to,*

o'zbek tilida: *nazar solmoq, ko'rib qolmoq, ko'rib turmoq, ko'rib qo'ymoq, ko'rgan edi, ko'rgan emish, ko'zini uzmasdan, ko'zi bilan yegudek, ko'zini suzmoq, diqqatni jamlamoq va boshqalar*" kabi frazeologik birliklar, uning periferiyasi doirasiga *"ko'zining bir chekkasida ushlamoq, bir qarashdayoq sezmoq va hokazolar"*ni kiritish mumkin. Quyida biz ingliz va o'zbek tillaridagi ko'rish

sezgisi bilan bog'liq frazeologik birliklarning qiyosiy tahlilini berishga harakat qilamiz. A.V.Kuninning "Anglo-russkiy frazeologicheskiy slovar" nomli kitobida frazeologik birliklarning soni 20000 ta bo'lib, shundan 128 tasi ko'rish sezgisi bilan bog'liq frazeologik birliklardir. Masalan, ingliz tilida: *all eyes are turned to smb/smt* (*barchaning nigohi kimgadir/nimagadir qaratilgan*), *believe one's (own eyes)* (*ko'zlariga ishonmoq* (asosan inkor shakldagi gaplarda)), *collect eyes* (*e'tiborni tortmoq*), *fasten one's eyes on* (*kimgadir/nimagadir tikilib qaramoq*), *look with another eye upon smth* (*biror narsaga boshqaning ko'zi bilan qaramoq*), *not to take/tear one's eye from smb/smt* (*biror kimsadan/narsadan ko'zini uzmaslik*), *see with half an eye* (*bir ko'rishdayoq fahmlamoq*), *sleep with one eye open* (*sergak uxlamoq*) and etc. SH.Rahmatullayevning "O'zbek tilining frazeologik lug'ati"da frazeologik birliklarning soni 10000 ta bo'lib, shundan 230 tasi ko'rish sezgisi bilan bog'liq frazeologik birliklardir. Masalan; *ko'zga ilinarli*, *ko'zga tashlanmoq*, *ko'zdan kechirmoq*, *ko'zi bejo*, *ko'ziga issiq ko'rinmoq*, *ko'zi ko'ziga tushmoq*, *ko'zi moshdek ochilmoq*, *ko'zi ola-bula bo'lib ketmoq* va hokazolar.SH. Rahmatullayevning "O'zbek tilining frazeologik lug'ati"da ko'rish sezgisi bilan bog'liq bo'lgan frazeologik birliklarning berilishida quyidagi holatlarni kuzatamiz: Masalan; "Ko'zi qamashdi". Ushbu ibora yaqin o'tgan zamon shaklida ifodalangan. Vaholanki, fe'llar bilan kelgan birikmalar turli zamonlar orqali berilishi mumkin. Bizningcha, lug'atlarda yuqorida aytib o'tilgan fe'l orqali o'z aksini topgan frazeologik birliklarni zamon shaklida emas, balki shaxs-son, zamon, nisbat va mayl kabi kategoriyalaridan holi bo'lgan shakli, ya'ni fe'lning noaniq (infinitiv) shakli orqali qo'llanishi maqsadga muvofiqdir.

O'zbek ko'rish sezgisini ifodalovchi frazeologik birliklarning ma'lum qismi sifat birikmalar bo'lib, struktural jihatdan ot+sifat(son) tuzilishga ega. Masalan, *ko'rgan kun*, *tikkan ko'z*, *ko'zi ko'r*, *ko'zi ochiq*, *ko'zi tirik*, *ko'zi tor*, *ko'zi o'tkir*, *ko'zga ko'rinarli* kabi. Bu frazeologik birliklarning barchasi shaxsning ma'lum bir ichki ruhiy holatini ifodalash uchun xizmat qiladi. Bu sifat frazeologik birliklarning lug'atlarda qo'llanishida ayrim farqli holatlar ko'zga tashlanadi. Masalan, O'TILda bu sifat iboralardan *ko'zi to'rt* va *ko'zi ochiq* berilgan xolos. *Ko'zi ochiq* iborasi ham yangi O'TILda ikki ma'noli polisemantik ibora sifatida izohlangan: 1) ishning mohiyatiga tushunadigan; yaxshiyomonni fahmlaydigan; 2) o'lmagan, hayot [O'TIL-5, II,446]. Ikki tomlik O'TILda ham *ko'zi ochiq* iborasi ikki ma'noli polisemantik ibora sifatida izohlangan edi.SH.Rahmatullayev lug'atida esa bu iboraga omonim ibora sifatida izoh berilgan: ko'zi ochiq 1- barhayot, ko'zi ochiq 2 – yaxshi yomondan, foydani zarardan farqlashga qobiliyatli. Bizningcha, *ko'zi ochiq* iborasini omonim sifatida izohlash o'rinli, chunki iboraning har ikki ma'nosi ham, garchi ular biri ikkinchisidan o'sib chiqqanligi anglashib tursa-da, bu ma'nolar mustaqillik kasb etganligi seziladi: *Qayoqlarda yurgan eding bolaginam? Ko'zim ochiq* paytlarda qayoqda eding, tentagim?(S.Ahmad, Jimjitlik); *Durust, Jamolboy aka, - Salim boyvachcha so'zga kirishdi, - ko'zimiz ochiq. Lekin savodli, o'qigan boy bilan o'qimagan boy orasida farq bor* (Oybek, *Qutlug' qon*).Ingliz tilida ko'rish sezgisini ifodalovchi frazeologik birliklarning ko'pi fe'l + ot shaklida qo'llanar ekan. Masalan: *to close ones eyes*; *to open one's eyes*, *to cry with one eye*, *to laugh with the other*, *to keep one's eyes on*, *in a pigs eye*.

O'zbek tilida ko'rish sezgisini ifodalovchi frazeologik birliklarning yana bir qismi ravish frazeologizmlar bo'lib, ular ham struktural jihatdan ikki va uch uzvdan iborat: *ko'zi bejo*, *ko'z ilg'amas*, *ko'zi taka-puka*, *ko'z ochib ko'rgan*, *ko'z qorachig'idek*, *ko'zini baqraytirib*, *ko'z qorasidek*, *ko'z qiri bilan*, *ko'z o'ngida*, *ko'z tagidan*, *ko'z ochib yumguncha*, *ko'z qiyarda-qiyamay*, *ko'zi to'rt bo'lib*, *to'rt ko'z bo'lib*, *ko'zi olmakesak terib*, *ko'zini shamg'alat qilib*, *ko'z uzmay*, *ko'zini olovi chiqib* va b.

Ingliz va o'zbek tillarida frazeologik birliklarning simmetrik va asimmetrik munosabati sintagmatik xususiyatlarga ularning matnda o'zaro omonimlik, sinonimlik, antonimlik va variantdoshlik kabi xususiyatlarni namoyon etishlari kiradi. Ko'rish sezgisini ifodalovchi frazeologik birliklar ham matnda o'ziga xos sintagmatik xususiyatlarni namoyon qiladi. Quyida ana shu xususda fikr yuritamiz. O'zbek tilida ko'rish sezgisini ifodalovchi frazeologik birliklarning aksariyati *ko'p ma'nolilik* xarakteriga ega. Masalan, *ko'z tikmoq* iborasi SH.Rahmatullayev lug'atida ko'p ma'noli ibora sifatida izohlanib, uch ma'noga egaligi ko'rsatilgan (149): 1. Tikilib qaramoq: –*Shunday bo'lsa, nega shundaqa odamlarni topib, ishni shulardan boshlamadingliz? Yoqubjon borib joyiga o'tirdi Saidiy, qarshisidagi derazadan tashqariga, uzoqlarga ko'z tikkanicha o'ylanib qoldi, anchadan*

keyin nimadir demoqchi bo'lgan edi, eshik ochilib gapi og'zida qoldi (A.Qahhor, Sarob); 2. Umidvor bo'lib qaramoq ya'ni simmetrik munosabatda: Saidiy ko'zlarini katta ochdi, qarshisidagi zarhal ramkali kattakon toshoynaga tikildi: oyna ko'ziga, negadir, nihoyatda chiroyli, juda ko'p odamlar orzu qilgan, **ko'z tikkan** bir narsa bo'lib ko'rindi (A.Qahhor, Sarob); 3. Hasad bilan qaramoq ya'ni asimmetrik munosabatda. Marg'uba Muattardan o'pkaladi, o'sha xatni bilmasdan, tushunmasdan ezganini, Javlon ikkovi nima deb joni halak ekanini aytib yig'ladi; keyin Anvar go'l bo'lsa ham yaxshi bola ekanini, go'lligi orqasida shunday hovli-joy, mashina, kassadagi shuncha pulga ko'chada yurgan bir isqirt va uning dog'uli onasi **ko'z tikkanini** kuyib jizg'anak bo'lib gapirdi (A.Qahhor).

Shuningdek, "ko'z olaytirmoq" iborasi ham ko'p ma'noli xarakterga ega bo'lib, quyidagi ikki ma'noni ifodalaydi: 1.O'qraymoq ya'ni, simmetrik munosabatda: – Hay sekin gapir! – **ko'z olaytirdi** kampir (Oybek, Navoiy); 2.O'zmanfaatiga bo'ysundirish (olish) niyatida bo'lmoq ya'ni, asimmetrik munosabatda: – Karomatmisan? Yashshamagur, senga mening kelishimning orqasini o'lchashdan boshqa tashvish yo'qmidi? Bor, ishingni qil, lekin unga **ko'z olaytirma** (A.Yo'ldoshev. Biz o'tgan yo'llar); –He, o'l, erkak bo'lmay. Kelib kelib yesir xotinning topganiga **ko'z olaytirasanmi...** (A.Yo'ldoshev. Biz o'tgan yo'llar).

Ingliz tilida ham shunga o'xshash birikmalar talaygini. Masalan: *In the public eye so'z birikmasi* halq (odamlar) orasida tez – tez ko'rinmoq deb so'zma – so'z tarjima qilinadi. Aslida u halq (odamlar) nazarida bo'lmoq, ko'zga ko'ringan, taniqli (mashhur) bo'lmoq degan simmetrik munosabatda tarjima qilingani maqbul. Shunday so'z birikmalari ham borki, ularni so'zma – so'z tarjima qilish ma'no va gap mazmunini noto'g'ri ya'ni, asimmetrik munosabatda o'girilishiga sabab bo'ladi. Masalan: *a black eye / to black sb's eye* – qora ko'z (kimnidir ko'zini qoraytirmoq) deb emas, balki *ko'kargan ko'z* (kimnidir ko'zini ko'kartirmoq) (musht bilan zarba berib) deb tarjima qilinishini nazarda tutish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mamatov, A. (2010). *O'zbek tilida frazeologik birliklarning tizim xususiyatlari*. Toshkent: Fan.
2. G'ulomov, A. (2005). *O'zbek tilida ko'rish sezgisi bilan bog'liq iboralar va ularning semantik xususiyatlari*. Toshkent: O'zMU.
3. Qosimov, N. (2012). *O'zbek tilining frazeologik lug'ati*. Toshkent: O'zbekiston.
4. Jo'rayev, Sh. (2018). *Tilshunoslik va frazeologiya masalalari*. Toshkent: Fan va texnologiya.
5. Cowie, A. P. (1998). *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*. Oxford: Oxford University Press.
6. Moon, R. (1998). *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Oxford: Clarendon Press.
7. Кунин, А. В. (1996). *Англо-русский фразеологический словарь*. Москва: Русский язык
8. Шанский, Н. М. (1985). *Фразеология современного русского языка*. Москва: Просвещение.

UO'K 82-055.2.09

BOBUR LIRIK ASARLARIDA GENDER XUSUSIYATLARNI KO'RSATA OLUVCHI OBRAZLARING KOMPONENT TAHLILI

Yu. Soatova, erkin tadqiqotchi, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Maqolada Boburning she'riy matnlarining jozibadorligini ta'minlashda faol qo'llanuvchi vositalar semantik jihatdan tahlil qilinadi. Erkak va ayol tasvirida qo'llangan obrazlar gender stereotiplarga ko'ra ajratiladi.

Kalit so'zlar: obraz, stereotip, gender, ijtimoiy jins, biologik jins, antonamaziya, ko'p ma'nolilik, sema

Аннотация. В статье анализируются семантические средства, активно используемые для обеспечения привлекательности поэтического текста Бабура. Образы, используемые при изображении мужчин и женщин, разделены по гендерным стереотипам.

Ключевые слова: образ, стереотип, гендер, социальный пол, биологический пол, антономазия, полисемия, сема.

Abstract. The article analyzes the semantic tools actively used to ensure the attractiveness of Babur's poetic text. The images used in the depiction of men and women are separated according to gender stereotypes.

Key words: image, stereotype, gender, social sex, biological sex, antonomasia, polysemy, sema.

Kirish. Eng qadimiy mifologik tuzilmalarda va ilk falsafiy tizimlarda erkak va ayol o'rtasidagi farqlarni tushuntirishga urinishlar, unda jinsiy farqlarning tabiati, ayol anatomiyasi, fiziologiyasi, psixologiyasi va boshqa xususiyatlari haqida eng boy g'oyalar mavjud edi. Gender — bu shaxsning jamiyatdagi xatti-harakatlari va bu xatti-harakat qanday idrok etilishini belgilaydigan ijtimoiy jins. „Gender“ tushunchasining paydo bo'lishi jinsning biologik xususiyatdan ijtimoiy-psixologik xususiyatga aylanishi bilan bog'liq.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. “Gender” atamasi fanga birinchi marta psixoanalitik R. Stoller tomonidan 1958-yilda kiritilgan. R.Stoller D.Moni bilan birgalikda biologik jins va ijtimoiy jins kabi tushunchalar orasidagi farqlarni kiritdi. Gender va biologik jins tushunchasi o'rganilishi barcha fanlar nuqtayi nazardan o'rganilishini talab qilgani kabi ushbu tushunchaga tilshunosliklar ham alohida yondashdilar. Marhabo Isayeva[1] esa badiiy matnga xos dialogik nutqda qo'llanuvchi ba'zi leksik disfemizmlarning gender xususiyatlarini tahlilga tortgan, I.M. To'xsinova[2] ingliz va o'zbek matnlarida sleng so'zining gender va lingvomadaniy xususiyatlarini, G, Ergasheva[3] turli tillar tizimida gender tushunchasini yuzaga keltiruvchi lingvistik va ekstra lingvistik omillar nuqtayi nazaridan tadqiqot olib borganlar. Dastlab tilshunoslar tomonidan qilingan tadqiqotlarda gender va jins so'zlari bir-birining o'rnida sinonim so'zlari sifatida qo'llanilgan, keyinchlik ushbu tushunchalar bir-biridan farqlanuvchi ikki tushuncha sifatida o'rganilgan. Agar jins tushunchasi ayol va erkak o'rtasidagi jismoniy, tana farqlari bilan bog'liq bo'lsa, unda gender tushunchasi ularning psixologik, ijtimoiy va madaniy xususiyatlariga ta'sir qiladi. Jins va gender o'rtasidagi farq juda muhim, chunki ayollar va erkaklar o'rtasidagi ko'plab farqlar tabiatda biologik bo'lmagan sabablarga bog'liq. Tilshunoslikda mazkur tushuncha o'rganilishga muhtojdir, chunki o'zbek tilida so'zlar jins kategoriyalarga bo'linmasligi o'zga tillarni o'rganish va o'rgatishda bir qancha qiyinchiliklar keltirib chiqaradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Biz Z.M.Boburning lirik asalarida ijtimoiy jins belgilarini nomoyon etuvchi obrazlarni komponent usulda tahlilga tortdik. Komponent tahlil usulining bosh maqsadi leksik birlikning ma'nosini semalarga bo'lib o'rganishdir. Chunki leksik birliklar ma'no strukturasining asosini xuddi shunday semalar tashkil qiladi.

1. Ayol jinsiga ishora qiluvchi obrazlar;
2. Erkak jinsiga ishora qiluvchi obrazlar.

Bobur lirik asarlarini tadqiq qilish jarayonida shunga guvoh bo'ldikki, ayol “noziklik”, go'zallik”, “rahmsiz”, “muhtojlik”, “bevofoqlik”— belgilarini o'zida nomoyon etib keluvchi obrazi sifatida gavdalanadi. Mazkur belgilar lisoniy verballashuvi esa ishq muhabbat tushunchalari hamda ularga tegishli ma'noviy tuzilmalar vositasida yuz beradi. Ijodkor ayol tasviri uchun bir qancha an'anaviy va individual obrazlar keltirgan bo'lib, obraz yaratish uchun olingan leksemalar adabiy tilda o'zida hech qanday jins belgilarini nomoyon etmaydi. Ammo mumtoz matnlarda mazkur leksemalar mazmuniy mundarijasidagi ma'lum bir semalari orqali ayol yoki erkak belgilarini ifodalash uchun tanlanadi, shuning uchun ham ular obrazli nutq jarayonidagina o'zida jins xususiyatlarini nomoyon etadi.

Ayol jinsiga ishora qiluvchi obrazlar. Bobur ijodi qo'llanish chastotasiga ko'ra ko'proq qo'llangan so'zlarni tanlab oldik: *To'bo, sunbul, Xizr, Masih, mul, rayhon,, pari, malak, hur, g'azola, lola, ajdar(ajdahr).*

Ne ko'ray to'boni qaddi xushxiroming borida?!

Ne qilay sunbulni xatti mushkfoming borida?!

Kim Xizr suyin og'izlag'ay labingning qoshida?

Kim Masih alfozidindegay kaloming borida?!

(“Ne ko'ray to'boni”... g'azali)

To'bo – jannatdagi eng go'zal daraxt; **sunbul** – qora hushbo'y, chirmashib o'suvchi gul bo'lib, ushbu so'zlar fitonimlar guruhga mansub so'zdir. To'bo “shakl”, sunbul “rang” belgilariga ko'ra ayol sochlar va qomatini go'zalligini ta'kid uchun ximat qiladi. **Xizr** – “Islom manbalarida zikr qilingan, hayot bulog'idan “obi hayot” ichib, umri boqiy bo'lgan taqvodor shaxs; og'ir ahvolda qolgan kishilarga chol, suvori yoki yo'lovchi ko'rinishida uchrab, sud mushkulini oson qiladi”

Masih — Qur'onda tilga olingan payg'ambarlardan biri. Islomda Muhammad (sav)dan oldingi payg'ambar sifatida alohida e'zozlanadi. Aynan ikki obraz payg'ambarlar nomi bo'lib kelishi ular erkak jins kategoriyasiga mansubligini ko'rsatadi, ammo ulardagi “qayta hayot berish”, “abadiy hayot” kabi belgilar she'riy matlarda ayol belgilarini nomoyon etishda qo'llanadi.

Yuzung bila lablaring erur gul, muldek,

Balkim, yuzung olida erur gul quldek.

Bobur kibi ishqdin dam urmaydur edim,

Ey gul, meni ishqing ayladi bulbuldek. (Ruboiy)

Mul— mumtoz lug'atlarda may, sharob deb tariflanuvchi so'z dastlab so'zlovchi va tinglovchi tassavvurida erkaklar bilan bog'liq holatni gavdalantiradi. Ammo mul obraz hosil qilganda u aynan ayol geniga hos belgini o'zida nomoyon etadi. May (mul) qadimda uzum va boshqa mahsulotlardan tayyorlanib rangi odatda qizil bo'lgan, aynan undagi “qizil rang” belgisi lab uchun obrazli tasvir yaratishga asos bo'ladi.

Pari — “Sharq xalqlari folklorida keng tarqalgan, juda go'zal qiz qiyofasidagi, nurdan tasvir, kishilarni ins-jinslardan saqlaydigan afsonaviy obraz; go'zallik ramzi”[4].

Malak — “1din. ayn. farishta. 2 ko'chma Go'zal ayol, nozanin”[5].

Hur— I(a. hrō – ozod, erkin; mustaqil; erksevar; asil, toza)II 1 Islom an'anasi va Qur'onga ko'ra, taqvodorlar bilan yaqin jannatda yashagan, jismoniy va ma'naviy kasalliklardan xoli bo'lgan nihoyatda go'zal qiz(lar). 2 ko'chma Juda chiroyli, go'zal, nozanin qiz[6]. Ba'zi mifologik obrazlar ongimizda ayol yoki erkak qiyofasida gavdalanganligi bois ular jins tushunchasini ifodalaydi. *Pari, malak, hur* kabi leksemalar ongimizda “go'zal qiz” qiyofasida gavdalanadi. Boburning lirik asarlarida bu so'zlar baytlarda **telba, devona** singari shaxsning ruhiy olami bilan bog'liq holatni aks ettiruvchi leksemalar bilan substantlashishi hisobga olsak ushbu so'zlar she'riy matnda “go'zal qiz” qiyofasida emas, balki “aql hushni oladigan”, “sehr-joduga moyil”, “qiynoqqa soluvchi” qiyofasidagi obraz bo'lib kelgan.

Xating aro uzoring sabza ichinda lola,

Ul chashmi purxumoring loladag'i g'azola.

(“Xating aro uzoring...” g'azali)

G'azola – “Urg'ochi kiyik, urg'ochi ohu”[7] deb izohlanib keluvchi obraz odatda mumtoz matnlarda ayol tasviri faol qo'llanib keladi, ammo Bobur yuqoridagi misralarda noodatiy o'xshatish ya'ni ko'z tasvirida qo'llanadi bunda kiyik boshining “shakli” ko'zga o'xshatilib go'zal ko'z tasvirini ifodalab keladi.

Gul yuzung erur lola, vale, lolai xudro'y,

Tor og'zing erur g'uncha, vale, g'unchai xandon

(“Xurshid yuzung birla bu kun...” g'azali)

Lola – “Loladoshlar oilasiga mansub, yiring, chiroyli gulli ko'p yillik o'simlik; manzarali ekma gul va uning qizil, sariq yoki targ'il guli”.

Lolai xudro'y – yovvoyi lola. Ayol yuz va lab tasvirida faol qo'llanuvchi obraz bo'lib, undagi “qizil rang” semasi qo'llanishga asos bo'ladi. Yuqoridagi misralarda odatiy lola leksemasi *yuz go'zalligini, lolai xudro'y* esa ayol go'zalligi emas balki xarakter xususiyatidagi *qaysarlik* xususiyatini ifodalab subyektning shaxsiy emotsional ekspressiv bahosini ifodalab kelgan.

Zulfidakim maskan etting, ko'r zanaxdon choxini,

Voqif o'lg'ilkim, erursen ajdahrning komida.

(“Chun falak qo'ymas meni...” g'azali)

Bobur yuqorida misralarda mifologik obraz bo'lgan *ajdar* o'xshatish etaloni sifatida olingan. Mumtoz badiiy matnlarda odatda ma'shuqa yuzi oltin deya tariflansa, soch uni qo'riqllovchi deb tariflanadi. Oltin yuzga ijobiy baho shakllansa, *ajdar* obrazi bilan salbiy baho shakllanadi.

Erkak jinsiga ishora qiluvchi obrazlar. Qadimdan erkaklar “baquvvat”, “bo'yning uzunligi; sadoqat, tartib, intizom, jasorat, iroda kuchi, aql, zakovat, jamiyatdagi mavqeyga egalik, qo'rquv bilmaslik, yelkasi yer ko'rmagan, pahlavon kabi sifat, belgilar, fazilatlar bilan birga taffakkurimizga singib kelgan. Badiiy adabiyotda, xususan, muhabbat mavzusidagi asarlarda rahmsizlik, jabru jafu, toshbag'irlik, bepisandlik singari salbiy bo'yoqqa ega bo'lgan so'zlar

motivatsion vazifa bajaradi, desak, xato bo'lmaydi. Bu kabi leksemalar mumtoz she'riyatda ishq-muhabbat tushunchasining komponentlari sifatida oshiq holatini tasvirlashda muhim rol o'ynaydi, shuning uchun ham Bobur lirik asarlarida ta'rif va tavsifi keltirilayotgan erkak obraz tushunchasi “qaddi egilgan”, “iztirob chekuvchi”, “ko'z yosh to'kuvchi”, “telba”, “alam chekuvchi”, “yolvoruvchi”, “sargardon” kabi harakat-holatlarga orqali verballashadi. *Bulbul, kul, qul, dol, sel, telba, xazon* kabi obrazlar yuqoridagi harakat-holatlarni ifodalash orqali o'zida jins kategoriyasini ko'rsatadi. **Bulbul** leksemasida “kuylash”; kuldagi “rang”; quldagi “nochorlik” kabi harakat va holat belgilari erkak jinsiga ishora qilib keladi. She'riy matnlardagi an'anaviy hodisa *ma'shuqaning oshiq*larga yetgazgan ishq, zulmi orqali tushgan oshiqning holati yaqqol nomoyon qiladi.

Qaddim dol – Arab alifbosida “d” harf nomi (uning shakli – d – mumtoz adabiyotda egilgan qad-qomatga ishora qilib qo'llanadi). Dol grafemasi tarkibida “egilgan” belgisi she'riy matnlarda keltirilgan oshiqning qomati o'rtasidagi mutonosiblik aynan shu jinsi vakiliga obraz qilinib olinishiga asos bo'lgan.

Kim, bu ko'hi dardning ul lolai nu'monidur.

Sel emasdur yer yuzin tutqon — ko'zumning yoshidur!

Ul pari ishqida, Bobur, qo'nglum andoq telbadur—

Kim, sochi zanjiridur, chohi zaqan zindonidur.

(“Gul jamolin yopqon ul...” g'azali)

Sel va **telba** – Ikki obraz ham inson holatiga ishora qilib kelgan. *Sel* “hajm” va “holat” belgisiga (bilamizki, bahorda oqqan sellarda suv miqdori ko'pligi, suvning holati bizda qo'rqinch hissini uyg'otadi) ko'ra ko'z yoshlarga o'xshatiluvchi obraz sifatida tanlangan. *Telba* insonning ichki ruhiy holatini aniqroq aks ettirishga hizmat qilgan. Aslini olganda bu ikki so'z ham she'riy nutqdan tashqarida o'zida hech qanday jins kategoriyasini ko'rsatmaydi, ammo badiiy matnlarda obraz hosil qilganda erkak jinsiga ishora qilib keladi. “*Xazon yafrog'i yanglig'...*” g'azali tarkibida **Xazon yafrog'i yanglig' gul yuzung hajrida sarg'ardim, ayog'ingg'a tushub, bargi xazondek muncha yalbordim, men archi dahr bog'idin xazon yafrog'idek bordim, xazondek qon yoshim, sorig' yuzumdin** kabi misralar tarkibidagi **Xazon** leksemasi “barg to'kilishi” “kuzda to'kilgan barg” “sariq rang”, “qizil rang” belgilariga ega. Oshiqning yuzi uchun “sariq rang”, xazonning “oyoq tagiga tushub shitirlashi” oshiqning “ma'shuqasining oyoqlari ostida yolvorishi” uchun, xazonning “daraxtdan uzilib bog'ning tark etishi” oshiqning “dunyodan o'tishi uchun”, xazonning “qizil rang” belgisi oshiqning ko'z yoshlari uchun obraz sifatida tanlanishiga asos bo'lgan. Bobur mohirlik bilan xazon leksemasini to'rtta belgisi orqali oshiqning to'rt holatini aniq, tasirchan tasvirlab kelgan.

Xulosa(Conclusion). Tilshunosligimizda olib borilayotgan tadqiqotlar turli yo'nalishlarda olib borilayotgan bo'lib, xususan gender tilshunoslik borasida ham qilingan salmoqli ishlarni yuqorida ko'rib o'tdik, gender tilshoslik borasida qilingan ishlar kelgusida o'zga tillarni o'rganish va o'zbek tilini o'rgatishdagi jins kategoriyasi borasidagi chalkashliklarga barham beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Isayeva M. Badiiy matnga xos dialogik nutqda qo'llanuvchi ba'zi leksik disfemizmlarning gender xususiyatlari. Ilm sarchashmalari. 2012.
2. M.To'xsinov “Badiiy matndagi sleng so'zlarning lingvomadaniy va gender xususiyatlari ingliz va o'zbek tili materiallari misolida” Fil. fan.nom. diss...avtor. – Toshkent, 2018.
3. G.Ergasheva “Turli tillar tizimida gender terminologiyasining shakllanishidagi lingvistik va ekstralingvistik omillar” Dok...dis...avtoreferati. – Toshkent, 2018.
4. <https://www.izohli.uz/words/PARI>
5. <https://www.izohli.uz/words/MALAK>
6. <https://www.izohli.uz/words/HUR%20II>
7. “Navoiy asarlari lug'ati” G'ofur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashryoti. Toshkent – 1972. 698 B.

**“BOBURNOMA” ASARI TILIDA QO‘LLANILGAN AYRIM FORSCHA SIFAT SO‘Z
TURKUMIGA OID SO‘ZLARNING LEKSIK-SEMANTIK HAMDA GRAMMATIK
TAHLILI**

S.Soyipov, dots., Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqolada “Boburnoma” asari tilida qo‘llanilgan ayrim forscha qo‘shma sifatlari aniqlangan va ular leksik-semantik hamda grammatik jihatdan ilmiy-qiyosiy tahlil etilgan, shuningdek, Boburning o‘zlashma so‘zlarni qo‘llash mahorati asari tili misolida aniqlangan.

Kalit so‘zlar: tilshunoslik, adabiyotshunoslik, manba, tarixiy, sifat, etnografik, sinonim, ma’no, vosita, arabcha, forscha, shakl, zamon.

Аннотация. В данной статье выявлены некоторые персидские прилагательные, употребленные в языке произведения «Бобурнаме» и проанализированы их лексико-семантический и грамматический научный и сопоставительный анализ, а также мастерство Бабура в применении слов на примере языка произведения.

Ключевые слова: лингвистика, литература, источник, исторический, прилагательное, этнографический, синоним, значение, арабский, персидский, форма.

Abstract. This article identifies some Persian adjectives used in the language of the work "Boburname" and analyzes their lexical, semantic and grammatical, scientific and comparative analysis, as well as Babur's skill in the use of words on the example of the language of the work.

Keywords: linguistics, literature, source, historical, adjective, ethnographic, synonym, meaning, Arabic, Persian, form.

Hammamizga ma'lumki, Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asari o‘zbek tilshunosligi hamda adabiyotshunosligi tarixi, shuningdek, Sharq xalqlari tarixi, geografiyasi, etnografiyasi va tabiatshunosligi sohalari bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish uchun asosiy manba bo‘lib xizmat qiluvchi qomusiy asar hisoblanadi. Bu asar Hindistonda eski o‘zbek yozuvi va tilida yozilgan.

Shunday ekan, “Boburnoma” asari bir qancha mamlakatlarning soha bo‘yicha taniqli olimlari tomonidan tarixiylik, tilshunoslik, adabiyotshunoslik, etnografik no‘qtai nazardan alohida ilmiy-tadqiqot obyekti sifatida ko‘plab o‘rganilgan.

Dahaqiqat, mazkur asarning til xususiyatlari haqida fikr yuritish uchun juda ko‘plab masalalarni e’tiborga olmoq lozim bo‘ladi. Jumladan, “Boburnoma”da turkiycha so‘zlar bilan bir qatorda, arabcha, mo‘g‘ulcha, hidcha so‘zlar ham o‘rinli qo‘llanilgan. Shuningdek, yana muallif asar tilining chiroyli, jozibador, rang-barang, sodda, ravon, xalqchil bo‘ishi uchun ko‘plab forscha so‘zlarni o‘zbek tili so‘zlariga sinonim yoki ekvivalent tarzidada qo‘llaganki, natijada u bu bo‘yicha o‘z oldiga qo‘ygan maqsadiga erishgan.

Shu sababli ham biz, ushbu maqolamizni “Boburnoma” asari tilida muallif tomonidan qo‘llanilgan forscha qo‘shma sifatlarni tilshunoslik nuqtai nazaridan ilmiy-qiyosiy tadqiqini amalga oshirishga bag‘ishladik. Bobur o‘z asarini yozar ekan, forscha asliy va nisbiy sifatlari bilan bir qatorda, qo‘shma sifatlardan ham ko‘plab foydalangan, lekin asar tilida qo‘llanilgan forscha qo‘shma sifatlari forscha asliy va nisbiy sifatlarga nisbatan bir muncha kamchilikni tashkil etadi. Mazkur asar tilini o‘rganishimiz natijasiga ko‘ra, uning tilida forscha qo‘shma sifatlarning 35 xili qo‘llanilganligi aniqlandi.

Shunday ekan, qo‘shma sifatlari o‘zbek tilida ham, fors tilida ham bir xil yo‘l bilan hosil qilinadi [2;57], [3;136]. Jumladan, ular ikki yoki undan ortiq mustaqil ma’noga ega bo‘lgan turli xil so‘z turkumiga mansub bo‘lgan so‘zlarning o‘zaro birikuvidan yasaladi [6; 253]. Bunday so‘zlar bir necha mustaqil ma’noga ega bo‘lgan so‘zlar vositasida yasalsada, bir leksik ma’noni ifodalaydi [5; 280]. Buni biz mazkur asardan iqtiboslar keltirish asnosida ko‘rib chiqamiz.

Masalan: “Qal’aning girdo-girdi xandaqning toshyoni sangrezalik shohroh tushubtur” [1;6]. “Eli sorttur va mushtzan va pursharu sho‘r eldir” [1;7]. “Mulkgirlik dag‘dag‘asi jihatidin xeyli yarashlar urushga va do‘stluklar dushmanlikka mubaddal bo‘lur edi [1,10]. “Agarchi namoz qilur edi

va parhez qilur edi, vale tiyra va fosiq edi, gavdan va befahm va bevafo va xaromnamak kishi edi” [1;29].

“Boburnoma” asaridan keltirilgan iqtiboslarning birinchisida “sangrezalik” soʻzi qoʻllanilgan. Bu soʻz forscha qoʻshma sifat boʻlib, u ikki, yaʼni “sang” va “reza” soʻzining bir-biri bilan birikuvi orqali hosil qilingan soʻzdir. Mazkur qoʻshma sifat tarkibidagi “sang” soʻzi oʻzbek tilidagi “tosh” soʻzi maʼnosini anglatadi. “Reza” soʻzi esa forscha “rixtan” (yigirmoq, yoʻnmoq, kesmoq) feʼlining hozirgi zamon oʻzagi “rez” ga forscha sifatdosh yasovchi qoshimcha -a ning qoʻshilishi natijasida yasalgan hozirgi zamon sifatdoshidir. Bu soʻz, yaʼni “reza” soʻzi oʻzbek tiliga “yoʻnilgan, kesilgan, taroshlangan” kabi maʼnolarda tarjima qilindi. Shunday ekan, “sangreza” forscha qoʻshma sifati toʻliqligicha leksik jihatdan “yoʻnilgan toshli” kabi maʼnoni anglatadi. Demak, ushbu iqtibosdagi mazkur “sangreza” soʻzini biz oʻzbek tilidagi “yoʻnilgan toshli” kabi maʼnoni ifodalovchi qoʻshma soʻz (qoʻshma sifat) oʻrnida qoʻllanilganligini koʻramiz.

Biz mazkur soʻzning xuddi shunday maʼnoni ifodalab kelayotganligini gapning tabdili mazmunidan ham anglab olishimiz mumkin. Gapning tabdili: “Qalʼaning tashqarisidagi chuqurning yonidan yoʻnilgan toshli (toshkoʻcha) katta yoʻl qurilgan”.

Misol tariqasida keltirilgan ikkinchi gapda ham xuddi shunday forscha qoʻshma sifatlardan boʻlmish “mushtzan” soʻzi qoʻllanildigan. Bu soʻz ham ikki komponentga, yaʼni “musht” va “zan” kabi maʼnoli boʻlaklarga boʻlinadi. Mazkur soʻz ham “sangreza” qoʻshma sifati kabi ot+feʼning oʻzaro birikuvidan yasalgan qoʻshma sifatdir. “Mushtzan” soʻzi tarkibidagi “zan” soʻzi forscha “zadan” (urmoq) feʼlining hozirgi zamon negizi “zan” boʻlib, har ikkala leksema birikib “mushtzan” shaklidagi bir leksik maʼnoni ifodalovchi soʻz yasalgan. Shundan korinib turibdiki, mazkur yasalgan soʻz qoʻshma sifat hisoblanadi. “Mushtzan” soʻzi ushbu gapda koʻchma maʼnoda, yaʼni oʻzbek tilidagi “urishqoq, jangari” kabi soʻzlar ifodalaydigan maʼnolarda qoʻllanilgan. Ushbu qoʻshma soʻzning leksik jihatdan ifodalaydigan maʼnosiga etibor qaratadigan bolsak, u “musht uruvchi” kabi maʼnoni ifodalaydi. Mazkur soʻzni yuqorida taʼkidlab otganimizdek, gapda kochma maʼnoda kelayotganligini iqtibosning mazmunidan ham bilib olishimiz mumkin. Gapning tabdili: “Xalqi sart boʻlib, ular jangari va oriyatlidir”.

Keyingi gapda xuddi shunday soʻzlardan “mulkgir” (qoʻshma sifati) qollanilgan. “Mulkgir” soʻzi ham boshqa qoʻshma sifatlari singari “mulk” va “gir” kabi mustaqil leksik maʼnoga ega boʻlgan leksimalarga boʻlinadi. Mazkur soʻz tarkibidagi “mulk” soʻzi asli arabcha boʻlib, u hozirgi kunda arab, fors va oʻzbek tillarida bir maʼnoda qoʻllanib kelinayotgan ot soʻz turkumiga oid soʻz hisoblanib, bu soʻz leksik jihatdan “boylik, narsaga egalik” kabi maʼnolarni ifodalaydi. “Gir” soʻzi esa, forscha “gereftan”(olmoq) feʼlining hozirgi zamon negizi “gir” dir. Ushbu mustaqil leksik maʼnoga ega boʻlgan (mulk va gir) har ikkala soʻz oʻzaro bir-biri-biri bilan birikib, “mulkgir” shaklida “ochkoʻz” kabi bir lesik maʼnoni ifodalovchi soʻzni tashkil etadi.

Bu qoʻshma sifatning (mulkgir soʻzining) ifodalaydigan leksik manosi iqtibos sifatida keltirilga gapning mazmunidan ham anglab olishimiz mumkin. Gapning tabdili: “Ochkoʻzligidan tinchlik bitimlari urushga va doʻstlik esa dushmanlikka aylanib ketar edi”.

Navbatdagi iqtibosda forscha “haromnamak” soʻzi qoʻllanilgan boʻlib, bu soʻz ham “harom” va “namak” kabi ikki mustaqil maʼnoni ifodalovchi soʻzining birikuvidan yasalgan bir leksik maʼnoni ifodalovchi qoʻshma sifatdir [6; 254]. Mazkur qoʻshma soʻz tarkibidagi “harom” asli arabcha boʻlib, hozirgi kunda fors va oʻzbek tillarida ham arab tilida ifodalaydigan oʻz leksik maʼnosida oʻzlasahma soʻz sifatida qoʻllanib kelinvoqda. Shundan koʻrinib turibdiri, “harom” soʻzi grammatik nuqtai nazardan arabcha asliy sifatdir. “Namak” soʻzi esa, sof forscha boʻlib, oʻzbek tiliga “tuz” soʻzi maʼnosida tarjima qilinadi. Ushbu ikkala soʻzning birikuvidan yasalgan bir leksik maʼnoni ifodalovchi qoʻshma soʻz (qoʻshma sifat) boʻlmish “haromnamak” hozirgi oʻzbek adabiy tilida muomalada boʻlgan “haromxoʻr”, “koʻrnamak” kabi soʻzlar ifodalaydigan leksik manoni anglatadi va mazkur (haromnamak) soʻz asar tilida muallif tomonidan xuddi shunday maʼnoda qoʻllanilgan.

Asardan misol tariqasida keltirilgan iqtibosning tabdili mazmuni bunga toʻliq asos bola oladi. Iqtibos mazmuni: “Namoz oʻqir va taomdan parhez qilar edi, lekin oʻzi nodon va igʻvogar boʻlib, moldek befahm, bevafo va haromxoʻr kishi edi”.

Asar tilida yana shunday sifat+ot, ravish+ot, ot+fe'l, ot+ot, son+ot kabi so'zlarning birikuvidan hosil qilingan forscha qo'shma sifatlar ham ko'plab uchraydi [5; 287].

Masalan: "Hafsalasi kam edi. Tiyrmag'z kishi edi" [1;17]. "Sulton Ahmad mirzokim, kamsuxan va faqir va odmi kishi edi [1;18]. "Badzabon va fahshgo'y va xudpsand va tiyrmag'iz mardak edi [1;29]. "Xuroson sari ruxsat berildi, bu bemurruvvat va haqnoshunos kishi mening mundoq yaxshilig'imnikim, jonimni bag'ishladim, bitkul unutulub, Shayboniixon qoshida mendin g'iybatlar va shikoyatlar qilibturlar" [1;181].

Iqtibosning birinchisida "tiyrmag'z" so'zi qo'llanilgan bo'lib, bu so'z gapda sifat vazifasida kelib, tarixiy bir shaxsning sifat-xususiyatini aniqlab kelmoqda. Mazkur qo'shma sifat ham leksik jihatdan "tiyra" va "mag'iz" kabi ma'noli bo'laklarga bo'linadi. "Tiyra" asli forscha so'z bo'lib, o'zbek tilidagi "xira, noaniq, nursiz" kabi leksik ma'nolarni ifodalovchi sifat so'z tukumiga oid so'z hisoblanadi. Ushbu mustaqil leksik ma'noga ega bolgan leksimaga "mag'iz" so'zi qo'shilgan va ular bir-biri bilan birikib qo'shma sifatni tashkil etgan. Shunday ekan, ushbu qo'shma sifat tarkibidagi "mag'iz" so'zi ham forscha bo'lib, o'zbek tilidagi "miya, ilik" kabi ma'nolarni ifodalovchi ot so'z turkumiga mansub bolgan lesima hisoblanadi [4; 418]. Har ikkala so'z ozaro birikishi natijasida hosil qilingan "tiyrmag'iz" shaklidagi qoshma sifat o'zbek tiliga leksik jihatdan "zehnipast, qobiliyatsiz, telbaroq" kabi ma'nolarni ifodalovchi so'zlar vositasida tarjima qilinadi.

Shunday ekan, "tiyrmag'iz" so'zini aynan, leksik jihatidan o'zbek tiliga tarjima qiladigan bo'lsak u "xira miyali" kabi ma'nolarni anglatadi. Gapda mazkur so'z o'z leksik ma'nosida emas, balki ko'chma ma'nosida qo'llangan bo'lib, "telbaroq" kabi leksik ma'noni ifodalagan.

Iqtibos tariqasida keltirilgan ikkinchi gapda forscha qo'shma sifatlardan "kamso'xan" so'zi qo'llanilgan. Bu so'z ham yasalishiga ko'ra "kam" va "so'xan" kabi mustaqil leksik ma'noga ega bo'lgan so'zlarga bo'linadi. Shunday ekan, ushbu qo'shma (sifat) so'z tarkibidagi, "kam" so'zi asli forscha bo'lib, hozirgi o'zbek adabiy tilida ham o'zlashma so'z sifatida xuddi fors tilidagi kabi leksik ma'noda qollanib kelinmoqda. Mazkur qoshma sifat tarkibidagi "so'xan" so'zi ham forscha bo'lib, o'zbek tiliga "so'z" so'zi ifodalaydigan leksik ma'noda tarjima qilinadi. Har ikkala mustaqil leksik ma'noni ifodalovchi (kam va so'xan) so'zlarning birikuvidan yasalgan "kamso'xan" so'zi soz turkumi nuqtai nazardan ravish bilan otning qo'shilishidan hosil qilingan forscha qo'shma sifatdir [4; 247]. Mazkur so'z o'zbek tiliga "kamgap" kabi lesik manoni ifodalovchi so'z ma'nosi orqali tarjima qilinadi. Buni iqtibos sifatida keltirilgan gapning mazmunidan ham bilib olishimiz mumkin. Iqtibos: Sulton Ahmad Mirzo kamgap, kambag'al va oddiy kishi edi".

Asardan misol tariqasida keltirilgan gaplarning navbatdagsida forscha qo'shma sifatlardan – "xo'dpisand" so'zi qo'llanilgan bo'lib, bu so'z ham boshqa shunga o'xshash qo'shma sifatlar kabi ikki mustaqil ma'noga ega bo'lgan so'zlarning birikuvidan hosil qilingan. Mazkur so'z "xo'd" va "pisand" kabi so'zlardan tashkil topgan. "Xo'd" forscha o'zlik olmoshi bo'lib, u leksik jihatdan o'zbek tilidagi "o'z" o'zlik olmoshi ma'nosiga mos keladi. "Pisand" esa forscha "pisandidan" (yoqtirmoq, ma'qullamoq) fe'lining hozirgi zamon negizi "pisand"dir. Bu ikkala leksik ma'noga ega bo'lgan mustaqil so'zlar, ya'ni olmosh va fe'l birkib, bir leksik ma'noni ifodalovchi qo'shma sifat hosil qilgan. Ushbu "xo'dpisand" so'zi tarkibidagi mustaqil ma'noga ega bo'lgan so'zlar birikishi natijasida, har ikkalasi ham o'z leksik ma'nolarini butunlay yo'qotib, ko'chma ma'noda, ya'ni hozirgi o'zbek tilidagi "kiborli yoki kibrli" so'zlari ma'nosida qo'llanilgan.

Bunga asos sifatida mazkur gapning tabdil qilingan mazmunini keltiramiz: "Yomon so'zlar bilan haqoratlovchi kibrli va aqlsiz yigitcha edi".

Keyingi gapda forscha qo'shma sifatlardan "haqnoshunos" so'zi qo'llanilgan. Bu so'z "xaq" va "shunos" kabi mustaqil ma'noga ega bo'lgan so'zlarning birikuvidan hosil qilingan bo'lib, "haq" asli arabcha so'z bo'lib, "Oллоh, haqiqat" kabi leksik ma'nolarga ega bolgan so'z hisoblanadi. "Shunos" so'zi esa, forscha "shenoxtan" (tanimoq) fe'lining hozirgi zamon negizidir. Demak, bu so'z ot va fe'ling birikuvidan hosil qilingan qo'shma sifat sanaladi. "Haq" bilan shunos" so'zi orasida kelgan "no" esa, fors tilida fe'ling bo'lishsizlik shaklini yasovchi qo'shimchadir. Mazkur so'z to'liqligicha leksik jihatdan "haqnoshunos" shaklida "haqiqatni tushunmaydigan, yaxshilikni bilmaydigan" kabi so'z birikmalari ifodalaydigan ma'noga mos keladi.

Buni biz asardan iqtibos sifatida keltirilgan ushbu gapning mazmunidan ham anglab olishimiz mumkin. Mazmuni: “Xurosonga ketishi uchun ruxsat berildi, bu yomonlik istovchi va yaxshilikni bilmaydigan kishi mening yaxshiliklarimni butunlay unutib, Shayboniyxon qoshiga borib, meni g‘iybat qilib, mendan shikoyatlar qilibdi”.

Bobur o‘zining “Boburnoma”sida yana shunga o‘xshash ko‘pgina forscha qo‘shma sifatlarni o‘rinli qo‘llaganki, bular esa asar tilini yanada jozibali va o‘sha davr xalq tiliga yaqin bo‘lishini ta’minlagan.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, o‘zbek xalqi o‘zining juda qadimiy tarixiga va qator buyuk mutafakkirlariga ega bo‘lib, Mahmud Qoshg‘ariy, Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy, Boburlar shular jumlasidandir. Shunday ekan, biz necha asrlardan beri mazkur allomalarimizning bizga qoldirgan boy adabiy meroslari tilini o‘rganib kelmoqdamiz. Ularning asarlari qanchalik chuqur o‘rganilmasin, o‘zbek tilshunosligi va adabiyotshunosligi hamda boshqa sohalar uchun bir olam yangi manba bo‘lib xizmat qilaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

- 1.Бобурнома. Нашрга тайёрловчи Порсо Шамсиев. -Т., 1989.,6,7,10,17,18,29,63,83,118,163,181.
2. Сафаров Қ. Ҳозирги ўзбек тили. -Т., 2009., -Б., 57.
3. Халилов А. Форс тили. -Т., 1992., -Б., 136.
4. Abdusamatov M. Fors tili. T., 2007., -B., 247, 418.
5. Турсунов Х, Мухторов Ж, Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. –Т., 1992., -Б., 280,287.
6. Sayfullayeva R., Mingliyev B., Qurbonova M., Raupova L., Abuzalova M., Yo‘dosheva D. Hozirgi o‘zbek tili. - Buxoro, 2021., -B., 253,254.

UDC 821.111-311.3 Дефо + 316.74:82 + 165.62

REALISM AND PERSONAL DEVELOPMENT IN DEFOE'S ROBINSON CRUSOE: THE SOCIO-SPIRITUAL ROLE OF DILIGENCE AND SELF-CULTIVATION

N.M. Subxonova, teacher, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqola Daniel Defoning “Robinzon Kruzo” asarini o‘rganadi, unda bosh qahramonning shaxsiy rivojlanishida va uning taqdiridagi o‘zgarishlarda mehnatsevarlik va o‘z-o‘zini rivojlantirishning ahamiyatiga e’tibor qaratiladi. XVIII asr realizmi kontekstida joylashgan ushbu tahlil, Robinzonning yolg‘iz orolda bo‘lgan tajribalari orqali uning doimiy harakatlari va intellektual o‘z-o‘zini takomillashtirish jarayoniga urg‘u beradi. O‘z-o‘zini rivojlantirish, kundalik yozish, kitob o‘qish va ruhiy tafakkur kabi amaliyotlar yordamida, shaxsiy transformatsiya va uning o‘zligini qayta qurishiga yordam beradi. Maqola, mehnatsevarlik va o‘z-o‘zini rivojlantirish o‘rtasidagi o‘zaro aloqaning Robinzonning qiyinchiliklarni yengishda, maqsadli hayot yaratishda va o‘z taqdirini belgilashda muhim ekanligini ta’kidlaydi. Shuningdek, ushbu roman temalari hozirgi kunda shaxsiy rivojlanish, o‘z-o‘zini takomillashtirish va harakatlarning taqdirni qanday shakllantirishi kabi muammolar bo‘yicha foydali nuqtai nazarlarni taklif qilishda davom etadi, bu esa uni adabiy va ijtimoiy tushunish uchun muhim matn qiladi.

Kalit so‘zlar: Robinzon Kruzo, Daniel Defo, mehnatsevarlik, o‘z-o‘zini rivojlantirish, realizm, shaxsiy o‘zlash, taqdir, individuallik, ruhiy rivojlanish, XVIII asr adabiyoti, adabiy tahlil.

Аннотация. В данной статье рассматривается роман Даниэля Дефо “Робинзон Крузо”, с акцентом на роли усердия и самосовершенствования в пути главного героя к личностному развитию и формированию его судьбы. Расположенный в контексте реализма XVIII века, данный анализ исследует опыт Робинзона на уединенном острове, подчеркивая его эволюцию через постоянные усилия и интроспективное самосовершенствование. Самосовершенствование, способствующееся такими практиками, как ведение дневника, чтение и духовные размышления, вносит значительный вклад в личную трансформацию и реконструкцию его идентичности. Статья утверждает, что взаимодействие между усердием и самосовершенствованием является решающим для способности Робинзона преодолевать трудности, устанавливать целенаправленное существование и определять направление своей жизни. В заключение, темы романа продолжают предлагать ценные перспективы по современным вопросам, касающимся личностного развития,

самосовершенствования и того, как действия формируют судьбу, что делает его важным текстом как для литературного, так и для социального понимания.

Ключевые слова: Робинзон Крузо, Даниэль Дефо, усердие, самосовершенствование, реализм, личностный рост, судьба, индивидуализм, духовное развитие, литература XVIII века, литературный анализ.

Abstract. This article explores Daniel Defoe's Robinson Crusoe, focusing on the roles of diligence and self-cultivation in the protagonist's journey of personal development and the shaping of his fate. Situated within the context of 18th-century realism, this analysis explores Robinson's experiences on a solitary island, underscoring his evolution through consistent effort and introspective self-improvement. Self-cultivation, facilitated by practices such as journaling, reading, and spiritual reflection, contributes to a significant personal transformation and the reconstruction of his identity. The article posits that the interaction between diligence and self-cultivation is crucial to Robinson's capacity to surmount challenges, establish a purposeful existence, and determine his own life's direction. The study concludes that the novel's themes continue to provide valuable perspectives on current issues concerning personal development, self-improvement, and how actions shape destiny, making it a vital text for both literary and societal understanding.

Key words: Robinson Crusoe, Daniel Defoe, diligence, self-cultivation, realism, personal growth, fate labor, individualism, spiritual development, 18th century literature, literary analysis.

Introduction. Daniel Defoe's literary contributions, particularly his acclaimed novel Robinson Crusoe, are cornerstones of 18th-century literature, epitomizing the realist movement. His works foreground the importance of themes like perseverance, personal growth, and the individual's capacity to determine their own path. Realism's emergence as a key literary style in 18th-century Europe, particularly in England, was deeply connected to the era's socio-political shifts. Events such as the Industrial Revolution, the expansion of the middle class, and rapid urban development motivated writers to depict everyday life authentically. In Defoe's novels, most prominently in Robinson Crusoe, we see the hallmarks of realism: straightforward language, meticulous attention to detail, and the portrayal of ordinary people's experiences. The novel itself was also taking shape as a significant literary genre during this period. Defoe, recognizing the potential of this form, developed his narratives to immerse his readers fully within the story. The widespread appeal of novels during the time was largely due to their representation of the lives and challenges faced by everyday people. Robinson Crusoe continues to be relevant to modern audiences, not only to those from the 18th century. The themes of diligence, self-improvement, and the power to shape one's own life remain crucial in today's discussions on personal growth, self-development, and work ethics. This article undertakes an analysis of the multifaceted nature of perseverance and self-cultivation in Defoe's novels, focusing specifically on Robinson Crusoe, exploring how individuals can influence their life trajectory. Our study will examine the life of the protagonist, Robinson Crusoe's approach to work, his potential for self-development, and the means by which he shapes his destiny while living on the island. The overall aim of this article is to contribute to the ongoing conversations within literary scholarship.

Materials and Methods. This study primarily utilizes Daniel Defoe's Robinson Crusoe as its central text, supplemented by relevant scholarly works. Our research methodology involves a combination of textual analysis, comparative research, and interpretive approaches. These methods enabled us to investigate the core concepts of the novel, the depiction of its characters, the connections between events, and its use of symbolism. Textual analysis provided an in-depth understanding of the narrative, exploring the specific events, the motivations behind characters' actions, and the underlying dynamics that shape the story. Employing a comparative approach, we examined the interplay between the themes of diligence, self-improvement, and fate, considering their reflection within the social and philosophical milieu of the 18th century. To ensure a thorough literary analysis, we reviewed a wide range of scholarly articles, critiques, and commentaries that have addressed the novel. This informed our understanding of the literary and social importance of Robinson Crusoe. Through interpretation, our aim was to illuminate the meanings of perseverance and personal growth

as depicted in the narrative, and to communicate their significance to our readers. Furthermore, we also incorporated relevant films and artworks inspired by the novel to enhance our understanding. We have drawn upon various resources including libraries, online archives, and digital collections to further supplement this research. Our theoretical framework included psychoanalysis, sociological analysis, and Marxist criticism to create a deeper critical engagement with the material. We also utilized literary elements such as plot, persona, conflict, and symbolism during the analysis of the novel.

Results. Robinson Crusoe vividly illustrates the multifaceted dimensions of diligence and self-cultivation through its protagonist's experiences. Robinson's endeavors on the island are essential not just for his physical survival, but also for maintaining his psychological well-being. His activities, ranging from constructing shelter and crafting furniture to engaging in agriculture and hunting, demonstrate his ability to adapt to his environment, acquire new skills, and enhance his craftsmanship. These labors are not only crucial for his immediate survival but also pivotal in shaping his personal growth. An analysis of Robinson's self-cultivation journey in the novel shows a clear progression from recognizing his flaws to seeking deeper knowledge. His journal entries are central to this process, allowing him to explore his inner world and actively strive for self-improvement. Through reading, writing, and engaging with religious texts, Robinson undergoes a transformation in his perspective, while spirituality and religion play a vital role in his self-awareness. Robinson's arrival on the island and his subsequent life there represents a major turning point in his destiny. While initially dismayed by his circumstances, he actively redefines his fate through his perseverance and commitment to self-improvement. His actions not only ensure his survival but also equip him with the desire and capability to assist others. Following his encounter with Friday, Robinson experiences an opportunity to hone his social skills, learning from his interactions while also imparting his own knowledge, underscoring the significance of labor and self-improvement in an individual's social life.

Analysis. The significance of Robinson Crusoe is greatly amplified by the social and philosophical ideas it presents. Through this narrative, Defoe embodies the concept of individualism, which was prominent during the period he was writing in. The protagonist's pursuit of self-determination and his efforts to establish an independent existence are a clear depiction of this notion. Concurrently, the novel explores the complex interplay between humanity and nature, examining the role of community in an individual's life and the economic importance of labor, as well as the dynamic relationships among these elements. Robinson's experiences on the island, his attempts to live harmoniously with the natural world, and his efforts to re-establish a social environment are key to understanding these aspects. Furthermore, the novel delves into the principles of labor and capitalism, illustrating how Robinson's commitment to diligence not only facilitates his survival but also enables him to amass wealth and improve his quality of life. Analyzing the novel through the lens of its social and political context provides a more profound understanding of its broader significance. The enduring themes in Robinson Crusoe, along with the symbolic weight of elements such as the island, labor, and self-improvement, retain their importance across all eras and in every society.

Conclusion. Daniel Defoe's Robinson Crusoe transcends its status as a mere literary artifact of its time, serving as an enduring source of valuable insights for contemporary readers. The novel emphasizes the importance of diligence and self-cultivation in human experience, highlighting the inherent capacity of individuals to actively influence their life's course. Through Robinson's experiences on the island, Defoe illustrates that, despite numerous challenges, individuals can attain success by means of their hard work and commitment to personal growth. The narrative underscores that labor is indispensable, not only for fulfilling basic material needs but also for facilitating spiritual development. Furthermore, the novel demonstrates that self-cultivation enables individuals to enhance their self-confidence, cultivate independent thought, and take control of their lives. In summary, Robinson Crusoe remains an indispensable work, holding value not only within the field of literature but also within society at large. The novel invites readers to critically examine their own lives, pursue self-improvement, and actively shape their own futures. For future scholarly inquiries, it would be beneficial to investigate other works by Defoe, conduct further research on this novel,

and analyze it through various theoretical frameworks. Additionally, studying the impact of Robinson Crusoe on Uzbek literature and culture would be of significant importance.

REFERENCES:

1. Defo, D. (1719). "Robinson Crusoe".
2. Watt, I. (2000). "The Rise of the Novel: Studies in Defoe, Richardson and Fielding". University of California Press.
3. Hunter, J. (2005). "Daniel Defoe: His Life and Our Times". Palgrave Macmillan.
4. Backscheider, P. R. (2005). "Daniel Defoe: Ambition and Innovation". University Press of Kentucky.
5. Richetti, J. (2008). "The Cambridge Companion to Daniel Defoe". Cambridge University Press.
6. Novak, M. E. (2001). "Daniel Defoe: Master of Fictions". Oxford University Press.
7. Starr, G. A. (1971). "Defoe and Spiritual Autobiography". Princeton University Press.

UDC 81-13

JAMIYATDA SO'ZNING AHAMIYATI

N.M. Suleymanova, Associate Professor, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

R.F. Ravshanova, Master's student, Uzbek State University of World Languages, Tashkent
S.S. Soleyeva, Student, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. So'zlar – fikrlar, his-tuyg'ular va qadriyatlarni baham ko'rish uchun kuchli vositadir va ular jamiyat hamda madaniyat shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. Ular odamlarga bog'lanishga, bir-birlariga ta'sir o'tkazishga va jamoatchilik munozaralarida ishtirok etish imkonini beradi, bu esa odamlarni birlashtirish yoki ularni ajratish imkoniyatiga ega. Ushbu maqola ehtiyotkorlik bilan so'z ishlatishning muhimligini ta'kidlaydi, chunki bizning so'zlarimiz nafaqat kimligimizni ifodalaydi, balki butun jamiyatning fikrlashi va his etishini ham shakllantiradi.

Kalit so'zlar: so'zlar, til, jamiyatdagi kommunikatsiya, so'zlarni to'g'ri talqin qilish, munosabatlar, jamiyatdagi roli, so'zlarning ta'siri, jon kennedining nutqi.

Аннотация. Слова — это основной способ для обмена мыслями, эмоциями и ценностями, которые влияют на формирование общества и культуры. Они дают людям возможность общаться, влиять друг на друга и участвовать в общественных обсуждениях, что может как объединить, так и разобщить людей. В этой статье подчеркивается важность осмотрительного подхода к выбору слов, поскольку наши слова не только отражают нашу личность, но и формируют образ мыслей и чувств общества в целом.

Ключевые слова: слова, язык, коммуникация в обществе, правильное толкование слов, отношения, роль в обществе, влияние слов, речь Джона Кеннеди.

Abstract. Words are powerful tools for sharing thoughts, emotions, and values, affecting how society and culture are shaped. They allow people to connect, influence one another, and engage in community discussions, with the potential to bring people together or push them apart. This article stresses the importance of careful word, as our words not only express who we are but also shape the way society thinks and feels as a whole.

Key words: Words, Language, Communication in society, Proper interpretation of words, Relationship, Role in society, Impact of words, John Kennedy's speech.

Introduction. Words serve as the foundation of human communication, enabling individuals to convey thoughts, emotions, and knowledge. Language is a fundamental aspect of human existence, playing a vital role in defining personal identity and cultural legacy. Language includes vocabulary, vocabulary consists of words. Whether conveyed through spoken words, written symbols, or nonverbal expressions like gestures, language serves as the primary means by which individuals connect and establish relationships. Throughout history, the development of language has enabled societies to cultivate advanced cultures, preserve wisdom, and create intricate social systems. The power of word even changed social beliefs in history. In this article, we will explore how words transcend mere communication, acting as a powerful force that influences societal structures and shapes individual actions. Words which we use always have specific meaning depending where and

in which situation we will use. That is why it is always argued that people always should be noticeable to their using words. Because words have the potential to both inspire and harm.

Every chance you get. that's good, but not good enough. As Maya Angelou put it “*Words mean more than what is set down paper*”. It takes the human voice to infuse them with the shades of deeper meaning. [6.67].

This perfectly sums up the idea that word has a deeper emotional and cultural resonance that shapes how we live and relate to others. Sometimes we face to some problems while writing messages to someone but if we tell them our emotions by correct using words face to face, there will be another meaning of our word. This means that each word has several meanings. So, when people use perfectly true words in our life or even in society they do not come across with misunderstanding.

As Joseph Telushkin states, “*Words can hurt, and words can heal*”, reminding us that language has ethical implications in all areas of life [2.11].

Building on Joseph Telushkin's point, it's clear that words have great power to affect people and communities. The words we speak can either encourage and bring people together, or they can harm and divide. Every time we speak, we have the ability to either spread kindness and understanding or create negativity. This shows how important it is to be careful with our words, as they can have a big impact on the emotions and connections between people. A kind word can help heal someone's feelings, while a hurtful one can cause lasting pain, affecting how people think, relate to each other, and even how society moves forward.

Analysis and Methodology of Literature: An old Jewish teaching compares the tongue to an arrow. “Why not another weapon, a sword, for example?” one rabbi asks. “Because,” he is told, “if a man unsheathes his sword to kill his friend, and his friend pleads with him and begs for mercy, the man may be mollified and return the sword to its scabbard. But an arrow, once it is shot, cannot be returned.” [2.7].

An old Jewish teaching uses a powerful image to show how words, once spoken, can't be taken back. It compares the tongue to an arrow instead of a sword. A rabbi asks, “Why not compare it to a sword?” The answer given is insightful: “If someone draws a sword to harm another, and the person asks for mercy, the attacker might feel compassion and put the sword away without causing harm. But once an arrow is shot, it keeps going and can't be stopped.” This example highlights those words, like an arrow in flight, are irreversible once they leave our mouths. Unlike actions that can sometimes be reversed or stopped, spoken words have a lasting effect. It reminds us to be thoughtful with our words, understanding that what we say can have deep and lasting consequences.

Here we can see that word cannot be returned. That's why before saying words people should think about the meaning of words deeply. For example, when we say to someone “Watch yourself”, it is a little rude way of directing in society. Instead of that, we should say “Look out”, “There is your food” is clear and polite. But when we hear words on the wrong level of ideas and generalizations, we cheer loudly, we grow angry, we storm barricades-and often we do not know what the other man is saying. When Russian speaks to an Englishman unacquainted with Slavic, nothing come through [1.9].

When we hear words that are based on incorrect ideas or broad stereotypes, we often react strongly—by cheering, getting upset, or even doing something extreme. However, in these moments, we may not fully understand what the speaker truly means or intends. This is like a Russian speaker talking to someone who only speaks English; without knowing each other's language, the words lose their meaning. This shows that when communication isn't clear or lacks context, it can lead to confusion, misunderstandings, and even conflict. It reminds us how important it is to use language carefully and make sure both sides understand each other.

Brief fact by researching: There several facts which happened in history that shows the power of words. When we read history, we can find several information about How word prevented conflict and played critical role in diplomacy. After World War II, tensions rose, leading to the Cold War—a period when the world was on the brink of nuclear disaster. The Cuban Missile Crisis in 1962 brought the United States and the Soviet Union alarmingly close to war, spreading fear and uncertainty worldwide. In this tense period, words became essential in easing the situation and preventing

conflict. President John F. Kennedy's famous speech carried a powerful message of hope and peace, urging both superpowers to cooperate and avoid war. His words resonated deeply, reminding people, "We all breathe the same air, we all care about our children's future. And we are all mortal." By focusing on shared human values, Kennedy shifted the conversation from conflict to peace, showing the strength of diplomacy instead of aggression. Kennedy's speech greatly influenced not just Americans but also the Soviet Union. His speech printed in the all famous publications in Soviet Union. His message for a "strategy of peace" promoted talks between the two countries. Soon after, both nations entered negotiations that resulted in the signing of the Nuclear Test Ban Treaty in 1963, a big step in lowering the risk of nuclear war. This demonstrates the immense power words hold in shaping global events and fostering peace. John F. Kennedy's speech at American University illustrates how carefully chosen words, spoken at a crucial time, can alter the direction of history. By emphasizing peace, mutual respect, and cooperation, Kennedy showed that words go beyond mere communication—they are influential tools for diplomacy and have the ability to transform the world.

Conclusion: Words are more than a means of communication—they shape our thoughts, influence our connections with others, and impact how we function within society. They are vital in relationships, politics, and daily interactions. History shows us, such as through John F. Kennedy's speech during the Cold War, that the right words can inspire peace, promote understanding, and lead to positive change. However, when used carelessly, words can also cause harm, sparking conflict or creating divisions. The words we choose and the way we use them have the strength to influence both the people around us and the world we live in. In our fast-paced world, it's essential to be mindful of how we use language. Our words have the power to heal, uplift, and unite, but they can also cause harm and lead to misunderstandings. By choosing our words with care, we contribute to a kinder, more knowledgeable, and connected world. Ultimately, how we speak and listen holds the potential to shape the future, one word at a time.

Scientific and practical significance suggestion: It's necessary to do more research on how words shape our thoughts and society. Researchers should study how language affects social relationships and communication. Special attention should be given to understanding the impact of cultural differences and language changes on society.

Since words have a strong influence, schools should have special classes on language culture and communication skills. These classes can teach people how to choose their words carefully to avoid conflicts and build unity. Additionally, events and campaigns can be organized to encourage respectful communication in the media and social networks.

REFERENCES:

1. "The tyranny of words" by STUARD CHASE. LONDON 1938.
2. "Words that hurt, Words that heal" by JOSEPH TELUSHKIN. 1996.
3. "Words that work" by DR. FRANK LUNTZ 2007.
4. "Linguistic Justice" by APRIL BAKER-BELL.
5. "The language instinct" by STEVEN PINKER.
6. "I Know Why the Caged Bird Sings" by MAYA ANGELOU.

UO'K 808.5

SHOYIM BO'TAYEV QISSALARIDA BADIY KONFLIKT

D.R.Suyunova, stajiyor-o'qituvchi, Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali, Kattaqo'rg'on

Annotatsiya. Asarlardagi badiiylik o'quvchi tarbiyasiga singib boradigan asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada Shoyim Bo'tayevning qissalarida badiiy konflikt va unda mustamlakachilik davridagi xalqning qiyinchiliklaridan tortib, ularning urf-odatlarini, yozuvchining o'ziga xos uslubda xarakter yaratish mahorati, obrazlar asardagi ichki va tashqi konflikt, makon va zamon mutanosibli yoritilgan.

Kalit so'zlar: badiiy konflikt, adabiyot, shoir mahorati, asar mazmuni.

Аннотация. Артистизм в произведениях-одно из основных средств, которое проникает в воспитание читателя. В этой статье освещается художественный конфликт в рассказах шоима Ботаева и все, от трудностей народа колониальной эпохи в нем до их традиций,

мастерства писателя в создании характеров в своем стиле, внутреннего и внешнего конфликта образов в произведении, соотношения пространства и времени.

Ключевые слова: художественный конфликт, литература, мастерство поэта, содержание произведения.

Abstract. Artistry in works is considered one of the main tools that are embedded in the upbringing of the reader. This article covers the artistic conflict in the stories of Shoyim Boutayev, and in it, from the difficulties of the people of the colonial era, their customs, the writer's skill in creating a character in a unique style, images of internal and external conflict in the work, the proportion of space and time.

Keywords: artistic conflict, literature, poet skill, content of the work.

XX asr adog'ida mamlakatimiz uzra g'oyat keskin ijtimoiy-iqtisodiy evrilishlar yuzaga kelishi O'zbekiston madaniy-ma'rifiy turmush tarzida ham jiddiy yangilanish yuzaga kelishiga zamin hozirladi. Ayniqsa, millatning ma'naviy mustaqillikka erishuvi iqtisodiy, siyosiy va madaniy rivojlanishni taqazo qildi. Milliy istiqlol davriga kelib jamiyatda axloqiy mezonlarni yangilash zarurati tobora kuchaya boshladi. Zero, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Adabiyot va san'atga, madaniyatga e'tibor – bu avvalo xalqimizga e'tibor ekanini, buyuk shoirimiz Cho'lpon aytganidek, adabiyot yashasa millat yashashi mumkinligini unutishga bizning aslo haqqimiz yo'q".

Konflikt(lotinchada- ixtilof, to'qnashish) qarshi tomonlar, fikrlar, kuchlar to'qnashuvi; adabiyotda va san'atda-badiiy asar mohiyatida yotgan ziddiyat, personajlarning o'zaro to'qnashishi, ixtilofi. Konflikt epik asarlarga nisbatan qo'llanadi, lirik asarlarda esa u kolliziya, kechinma, fikr oqimi tarzida namoyon bo'ladi. Konfliktning uch xil ko'rinishi mavjud: asar qahramonlarining bir-birlari bilan to'qnashuvi, kurashi; shart-sharoit, muhit bilan to'qnashuv, o'z-o'zi bilan ichki kurashdir. Konfliktida yozuvchining dunyoqarashi, voqelikni, hayotni, dunyoni va insonni qanday idrok etishi va tushinishi namoyon bo'ladi. Dramaturgiyada "tashqi" konfliktga keng o'rin beriladi, bunda qahramonlar o'zaro ixtilofda, kurashda bo'ladi, "ichki" konfliktida esa qahramonning o'z burchini his etishi bilan ojiz ruhiy tomoni, hissiy iztiroblari, holati o'rtasidagi ziddiyat tarzida ko'rinadi. Mazmuni, yo'nalishi nuqtai nazaridan konfliktning maishiy, axloqiy, ijtimoiy, siyosiy, falsafiy va boshqa turlari mavjud. Voqealar rivoji davomida ijtimoiy konflikt siyosiy konfliktga, siyosiy konflikt falsafiy konfliktga aylanishi mumkin. Katta, o'tkir g'oyalar uchun keskin kurashga asoslangan to'qnashuvda fojiaiy ruh ustun bo'lib, fojiaiy konfliktni tug'diradi yoki kulguli, o'tkir hajviy yo'nalishdagi vaziyat, holat, voqealar kulgili ruhni hosil qiladi. Konfliktning mohiyati zamon, makon bilan jips bog'liq. Shunday konfliktlar bo'ladi, davr o'tishi bilan ular barham topadi. Dunyoda yaratilgan asarlar konflikt zaminida taqdir taqozosi turgan bo'lsa, o'rta asrlardagi asarlarda ilohiy kuch bilan insondagi shaytoniy xirs konfliktning asosini tashkil etadi. Sho'rolar davrida sotsialistik-realizm metodi hukmronlik qilgan davrda konflikt zaminiga ijtimoiy-sinfy antagonizm qo'yilgan va bu ziddiyatning inqilobiy yo'l bilan yechilishi talab qilingan, individual axloq bilan jamoa ongi o'rtasidagi kurash tarzida qo'yilgan. Sho'ro tuzumini tanqid qilish man etilgan va shu tufayli adabiyotda, ayniqsa dramaturgiyada konfliktsizlik "nazariyasi" kelib chiqqan. Hayotdagi ziddiyatlarni chetlab o'tish, voqelikni, hayotni bo'yab ko'rsatish, insonni shunchaki bir qo'g'irchoq, robot tarzida ko'rsatish bu davr adabiyotining bosh belgisi bo'lgan. Milliy mustaqillik tufayli o'zbek adabiyoti va san'atining ijodiy usuli realistik metod bo'lib qoldi, hayot va insonni haqqoniy tasvirlash, voqelikdagi ziddiyatlar ko'lami va mohiyatini teran ochish, inson va jamiyatning kamol topishidagi qiyinchiliklarni, murakkab jarayonlarni oqilona tasvirlash yagona mezonga aylanadi. Ammo yozuvchi, san'atkor voqelikdagi ziddiyatlarni qanday bo'lsa, shundayligicha badiiy asarga ko'chirmaydi, aksincha, ularni tanlab oladi, umumlashtiradi, yanada keskinlashtiradi, ular ma'nosi, mohiyatini ochadi, tushuntiradi. Istiqlol tufayli har bir sohada bo'lganidek, milliy adabiyotimizda ham muhim o'zgarishlar yuz berdi. O'zbek xalqining ma'naviy-axloqiy ideallarining o'sib borishi, umuminsoniy qadriyatlarimizning tiklanishi adabiyotimizda ham muhim o'zgarishlar yuz berdi. O'zbek xalqining ma'naviy-axloqiy ideallarining o'sib borishi, umuminsoniy qadriyatlarimizning tiklanishi adabiyotimizda ham o'z aksini topib bormoqda. Badiiy asarni qiziqarli chiqishi, xarakter qirralarining ochilishida konfliktning o'rnini katta. Yozuvchi so'zlar vositasida

manzara va inson portretini chizar ekan, ularni harakatsiz qilib emas, balki ularni mutassil harakatda ifodalaydi. Asar qahramonlari mutassil harakatda bo'lar ekan, bu to'qnashuvlar shaxslar o'rtasida, shaxs bilan jamiyat o'rtasida, yoki shaxsning ichki, ya'ni ruhiyatidagi ziddiyatlar asosida namoyon bo'ladi. Shunday qilib, badiiy asar syujeti konfliktsiz yashay olmaydi.

Nazariy adabiyotlarda konflikt haqidagi fikrlarni ko'plab uchratishimiz mumkin. Akademik I.Sultonov konfliktga quyidagicha ta'rif beradi: "Konflikt badiiy asarda tasvirlangan xarakterlar, ifoda etilgan g'oyalar, kayfiyatlar kurashidir. Syujetida konflikt bo'lmagan asar ta'sirchan bo'lmaydi, chunki unda hayotiy haqiqat yorqin va izchil ifodalanmaydi. Faqat xarakterlar to'qnashuvi natijasidagina odamlarning ichki dunyosi ochiladi. Konflikt butun asar syujeti va mazmunining yo'nalishini ta'min etadi.

T. Boboev konfliktga quyidagicha ta'rif beradi: "Konflikt - badiiy asarda ishtirok etuvchi shaxslar o'rtasidagi yuzma-yuz kurash yoki qahramonlarning o'z atrofini qurshab olgan muhiti, o'z-o'zi bilan ruhiy to'qnashuvi, olishuvdir. "Konflikt- syujetni harakatga keltiruvchi asosiy kuch. Agar syujetni aftomobil deb faraz qilsak, konflikt uning dvigatelidir; syujet-tashqi ko'rinish bo'lsa, konflikt uning ichki oqimidir. Yozuvchi badiiy syujet orqali muayyan davrning ijtimoiy konfliktlarini ifodalaydi, ularga o'z munosabatini bildiradi, qahramonlar harakterini ochadi, estetik idealini olg'a suradi. Demak, konflikt asar syujetini harakatga keltiradigan asosiy kuch ekan, usiz badiiy asarni estetik qiymati ham pastlab boradi, bu esa adabiyot uchun katta yo'qotishga sabab bo'ladi. Olimning fikrlari yana shuni ko'rsatadiki, konflikt badiiy asar qahramonlarining xarakterini ochishda muhim ahamiyatga ega.

D.Quranov ham konfliktni uch turini ko'rsatadi;

- 1) Xarakterlararo;
- 2) Qahramon va muhit
- 3) Ichki (psixologik) konflikt.

Bundan tashqari boshqa olimlarimiz ham (H.Umurov, T.Boboev va h.k) badiiy asarda konfliktning uch turi mavjudligi haqida aytib o'tishadi. Konfliktning bu uch turi badiiy asarda bir-birini taqozo qilib boraveradi, ular badiiy asarda aralash holda namoyon bo'ladi. Shuni aytishimiz mumkinki, badiiy asarda konflikt o'tkirlashib borgan sari uning estetik saviyasi ham ortib boradi. Ijodkorlar hayotdagi ziddiyatlarini o'z asarlariga olib kirar ekanlar, uni bo'rttiribroq, yorqinroq tasvirlashga intiladilar, bu esa asarni emotsional ruhini ko'taradi. Mana shu o'rinda Akademik M.Qo'shjanovning biri kishilar ongiga ta'sir qilish. Bu ta'sirni adabiyot ikki yo'l bilan o'tkazadi. Hayotni ijobiy tomonlarini ulug'laydi, salbiy tomonlarni qoralaydi.

Hozirgi o'zbek qissalari zamon bilan hamnafaslikda rivojlanib, o'sib bormoqda, zero zamon taraqqiyotining har bir bosqichi adabiyotdan ayni davrga xos va uning talablariga to'la javob bera oladigan mavzular va xarakterlar yaratishni taqazo etgani kabi, bugungi kun adabiyotida ham bu narsa o'z isbotini topib bormoqda. Yozuvchilar zamon talabidan kelib chiqqan holda inson ruhiy olamini teranlashtirishga, tafakkurida ulug'vor fikrlar uyg'otishga harakat qilmoqdalar. Hozirgi kunda yaratilayotgan har bir janrga nazar tashlasangiz, ularning oldiga qo'yilgan asosiy maqsadlardan biri sifatida zamon kishilarini ham aqlan, ham ruhan ulg'ayishiga xizmat qilayotganini ko'rasiz. Bugungi kun qissalari xoh u tarixiy mavzuda bo'lsin, xoh bugungi hayotimizning aksi, ya'ni biz yashab turgan zamonni aks ettiradi. Ayniqsa yozuvchimiz Shoyim Bo'tayev asarlarida biz konfliktning aynan cho'qqisini ko'rishimiz mumkin. Uning asarlarida insonning o'z ichki ruhiyatidagi va shaxslar o'rtasidagi konfliktga guvoh bo'lamiz.

Yuqoridagi fikrlardan shuni anglab yetamizki, konfliktsiz biz asarni eng mukammal asar deb aytolmas ekanmiz. Abdug'ofur Rasulov nasr haqida gapirar ekan Shoyim Bo'tayevning qissalari haqida fikr bildirib o'tadi. "...nasr badiiyligi asar to'qimasiga singdirib yuborilgan, billur zarralariday "yalt-yult "yonib turadigan topildiq-detallarda namoyon bo'ladi...

Biz Shoyim Bo'tayevning qissalarida ham konfliktning kuchli tarzda yoritib o'tilganini ko'rishimiz mumkin. Yozuvchining "Sho'rodan qolgan odamlar" asarini o'qib chiqar ekanmiz. Asardagi ota va bola o'rtasidagi ziddiyat aka va uka o'rtasidagi kelishmovchilik va ziddiyatlar e'tiborimizni tortadi.

Asardagi oilalarning parokandaligiga, u oilalarni hech kim hurmat qilmasligiga sabab aka-uka o'rtasida o'tib bo'lmas jarlikka o'xshagan ziddiyat bor edi. Ular yoshligidan kelishmas edi. Ularning bunday yurishlarini kattalar bolalikka yo'yar edi. Lekin katta bo'lishgach aka-ukaning bir-biriga bo'lgan adovati yanada kuchaydi. Xattoki, bitta uyda turolmaslik darajasigacha yetib borgan edi. Ularning urishi to'xtashiga ukaning xotinini aka-ukasi bo'lmaganligi qo'l keldi. Uka qaynота uyiga ichkuyov bo'lib boradi va xuddi o'zinikiday hamma narsaga ega bo'lib qoladi. Keyinroq, Nazoratchi va o'g'li o'tasida ziddiyat yuzaga keladi. Bu ziddiyatlar zanjirday bir-biriga ulashib ketadi. Sh.Bo'tayevning "Bir kunlik mehmon" qissasida ham konfliktning ichki va tashqi tomonini ham ko'rishimiz mumkin. Masalan, qishloqqa o'rtog'inikiga mehmon bo'lib kelgan Saidni bir qaraganingizda yaxshi ishda ishlaydigan boy, tashvishi yo'q odam deb o'ylaysiz. Ammo mana shu bir kunlik mehmon bo'lgan kunida tashqi tomondan sezilmaydigan ichki ruhiyatida o'zgarish yuz beradi. Uning ongida ichki ziddiyatlar paydo bo'ladi. Uning ichki olami tilga kiradi. Bu dunyoda xuddi qulday hech narsa qilmay, hech narsaga erishmay yashayotganligini bildiraveradi. Xolmo'minning so'zlaridan esa biz uning atrofida bo'layotgan nohaqliklarga loqaydlik bilan qarab kelayotganini, ichidagini tashqariga chiqaraolmayotganini sezamiz. Asar sujetini o'zgartirib yuborgan obrazlardan So'pi bilan Abdi o'rtasidagi konfliktning paydo bo'lishiga e'tibor bersangiz boshida ular juda yaqin qo'shni bo'ladi. Bir-birining narsasini so'rab ham o'tirmasdan uylariga kirib olib chiqib ketaveradi, lekin So'pining kelinini va Abdi o'rtasidagi mish-mishlar tobora kuchayib boradi. So'pining qilmishlari, kelinining noto'g'ri qadam bosishlariga biz asarning birgina joyida ya'ni Nazar cho'ponning to'yida kelin So'pining o'g'lini jerkib tashlaganida amin bo'lamiz. Yozuvchi asarning boshqa joylarida So'pining kelinini gapirtirmagan. Asardagi konflikt kechqurun So'pining uyida Abdini ushlab olganidan keyin kuchayadi. Abdi bu qilmishi uchun So'pi qarindoshlari bilan uni juda qattiq uradi, mana shu qarama-qarshilik va ziddiyat sabab Abdining tog'asi So'pining uyini yoqib yuboradi.

Ko'rib turganimizdek, har bir asarda konfliktning qaysidir bir tarafi bo'lib o'tadi. Asar qahramoni yoki o'z ichki dunyosi bilan kurashadi yoki bo'lmasa atrofidagi muhit shunday konfliktni yuzaga keltirib chiqaradi. Yuqoridagi fikrlarimizdan yozuvchining barcha asarlarida konflikt mahorat bilan yoritib berilgan Xoh u shaxslar o'rtasida bo'lsin. Xoh asarlaridagi shaxslarning ruhiyatida bo'lsin barchasi chiroyli tarzda yozilgan. Qissalardagi obrazlar olami ziddiyatlar bilan asar ma'no-mazmunini yoritib bergan. Bularning barchasi asarlardagi haqiqatlar bo'lib hayotning bor bo'y-bastini ko'rsatadi. Qissalarni o'qir ekanmiz. Hayotda ko'rgan shaxslarimizni, voqealarimizni ko'rib asar ham hayotdan olinganiga amin bo'lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh. Adabiyot va san'at, madaniyatni rivojlantirish-xalqimiz ma'naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir. Xalq so'zi, 2017. 4-avgust.
2. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. –Toshkent, 2002. 560 b
3. Sulton I. Adabiyot nazariyasi –T.:Sharq, 2008. -368b
4. Bo'tayev Sh. Sho'rodan qolgan odamlar. Qissalar. –Toshkent, 2019.

UO'K 811.11-112

FENTEZI JANRIGA OID ASARLARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

M.M. Tursunov, dots., Osiyo xalqaro universiteti, Buxoro

Z.O'. Azimova, magistrant, Osiyo xalqaro universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Mazkur maqola adabiyotshunoslikdagi muhim badiiy janrlardan biri bo'lgan fentezi janrining o'ziga xos xarakteristikasi tahliliga bag'ishlangan. Uning shakllanib borishi, mashhur namunalari hamda hozirgi kundagi rivojlanish bosqichlari, yaratilayotgan yangi fentezi janriga oid asarlar tahlili amalga oshiriladi. Shuningdek, fentezi janriga yaqin bo'lgan boshqa janrlar bilan farqli va o'xshash jihatlar, obyekt hamda predmetlarga urg'u beriladi.

Kalit so'zlar: prototiplar, g'ayriodatiy buyumlar, xayoliy obrazlar, fentezi janri elementlari, boshqa dunyoga sayr, paranormal, afsungarlik, sehr-jodu, uydirma obrazlar, gapiruvchi qush va hayvonlar.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу уникальных особенностей жанра фэнтези, который является одним из важных литературных жанров в литературоведении. Проводится анализ его становления, известных примеров и современных этапов развития, произведений, связанных с создаваемым новым жанром фэнтези. Также подчеркнуты разные и схожие аспекты, предметы и сюжеты с другими жанрами, близкими к жанру фэнтези.

Ключевые слова: прототипы, необычные предметы, вымышленные персонажи, элементы жанра фэнтези, потустороннее, паранормальное, волшебство, магия, вымышленные персонажи, говорящие птицы и животные.

Abstract. This article is devoted to the analysis of specific characteristics of the fantasy genre, which is one of the important literary genres in literary studies. Analysis of its formation, famous examples and current stages of development, works related to the new fantasy genre being created is carried out. Also, different and similar aspects, objects and subjects are emphasized with other genres close to the fantasy genre.

Key words: prototypes, unusual objects, fictional characters, elements of the fantasy genre, otherworldly, paranormal, sorcery, magic, fictional characters, talking birds and animals.

Jahon adabiyotida bir necha asrlardan beri ijodkorlar turli adabiy janrlarda o'z faoliyatlarini olib borishmoqda. Turli davrlarda adabiy janrlar ham o'zgarib, takomillashib, u yoki bu g'oyalarni o'ziga singdirib, yoki aksincha ularni o'sha davr uchun keraksizini chiqarib kelishmoqda. Texnologiya asri deb ataladigan hozirgi XXI asr adabiyoti ham u yoki bu siyosiy, madaniy, ijtimoiy voqealar ta'sirida o'ziga xos xususiyatlarni hosil qilib, boshqa davrlarga xos bo'lmagan prototiplarga ega bo'lib bormoqda. Hozirgi globallashuv davrida adabiyotni jamiyatning faol a'zosi sifatida saqlab qolish ham murakkab bir jarayonga aylandi. Butun dunyoni o'z ichiga bir zumda olishi mumkin bo'lgan global Internet tarmog'i dunyo aholisining kattagina qismini o'z tarmoqlariga jalb qila olyapti, yoki televideniya, radio va boshqa ommaviy axborot vositalari ham global Internet tarmoq bilan raqobatlasha olish uchun qattiq harakat qilishiga to'g'ri kelmoqda. Mana shunday tezkor hayot tarzi davom etayotgan bir paytda adabiyot balki avvalgilardan ikki, uch barobar kuch bilan harakatlanishi zarurdir, aks holda dunyodagi eng qadimiy san'at janrlaridan birining keyingi faoliyati xafv ostida qolishi mumkin.

Bugungi kunda jahon adabiyoti turli yangi ko'rinishdagi janrlarda yozilgan asarlarni ommaga taqdim qilyapti. Balki bir necha asrlardan beri amalda bo'lgan u yoki bu badiiy janr yangicha ko'rinishda omma e'tiboriga tushyapti. Nima bo'lganda ham, bugungi kun adabiyoti ijodkorlardan o'ta sichkov, zamonaviy fikrlay oladigan, juda kuchli tasavvurga ega bo'lishi talab etiladi. Ular bir necha yil, asr oldinda bo'lishi mumkin bo'lgan voqealarni bugungi kun haqiqatidan kelib chiqib bashorat qilishlari, tasvirlashlari talab etiladi. Zamonaviy jahon adabiyotida fentezi janri alohida o'rin tutadi. Buning sababi shuki, bunday janrda yozilgan asarlarga bugungi kun o'quvchilari orasida talab kuchli. Fentezi janrida ko'plab yozuvchilar ijod qilishib, o'z kitoblarini jamoatchilikka taqdim etib kelishmoqda. Fentezi zamonaviy adabiy janr bo'lishiga qaramasdan uning dastlabki elementlari ancha oldin paydo bo'la boshlagan. Ochig'ini aytganda, inson yaratilgan paytdan boshlab to hozirgi vaqtgacha kishilar har bir davrda, muntazam ravishda g'ayrioddiy, g'ayritabiiy, amalga oshishi qiyin bo'lgan, ishonishning iloji bo'lmagan voqea va hodisalar haqida gapirib kelishadi, ba'zan ularni keyingi avlodlarga aytib, uning davomiy jarayon bo'lishini ta'minlashadi [1; 45]. Bunday narsalar hamisha har bir insonni qiziqtirib kelganligiga ham shubha yo'q. Fentezi janri elementlari ko'rindigan dastlabki shunday asarlardan biri bu Gomerning "Odissey" romanidir. Odissey, Artur bosh qahramonlar hisoblanadigan asarlarda yozuvchi mana shu ilohiy, mavjudligiga ishonish qiyin bo'lgan u yoki bunday shakldagi g'ayritabiiy voqea-hodisalarni yaratish bilan birga yaxshilikning yomonlik, yovuzlik ustidan g'alaba qozonishini xohlaydi. Kambag'al, jamiyatdagi adolatsiz bo'linish tufayli past tabaqaga mansub bo'lib qolgan kishilarning ilohiy, g'ayrioddiy buyumlar yoki hodisalar tufayli shunday nohaq narsalarga chek qo'yishi, bir zumga bo'lsa ham o'quvchilarga mana shunday yoqimli voqealar natijasidan quvonishlariga imkon beradi, ha, bular real hayotda balkim hech qachon amalga oshmas, lekin baribir hayotga bo'lgan umidni, xohishni qaytaradi, balki insonlarni yanada kuchliroq qilib tarbiyalaydi. Aynan mana shunday asarlar insonlarning hayot tarziga, madaniyatiga,

dunyoqarashiga ijobiy ta'sir qiladi. Chunki hayotda mo'jizaga ishonmasdan, umidsiz yashash juda qiyin.

Undan tashqari, Sharq olamida mashhur bo'lgan "Ming bir kecha" asari ham mana bir necha asrlardan beri jahon adabiyoti shoh asarlar ro'yxatidan tushmay kelyapti. Aynan shu asar asosida zamonaviy Sindbad va Aladdin kabi multfilm, kinofilm va ertak qahramonlar paydo bo'lishgan. Aynan mana shu fentezi janridagi prototiplardan zamonaviy adabiyotdagi bolalar va o'smirlar uchun xayoliy obrazlar yaratilmoqda. Undan tashqari butun dunyoga mashhur "Ayvengo" asari (muallifi Volter Skot), Ryard Kiplingning "The jungle book" ("chakalakzor kitobi") kabi asarlari fentezi janri elementlarini o'z ichiga oladi. "Alisa mo'jizalar dunyosida" ("Alice's adventures in Wonderland") asari esa fentezi janrida yozilgan nisbatan yangi ishdir. Aynan mana shu kitob fentezi janrida o'ta muhim rol o'ynaydi, chunki unda janrning yangi qirralari ochiladi. Yangi xayoliy olam, yangi fentezi qahramonlari nafaqat bolalarni, balki katta yoshdagi kishilarni ham asarni sevib o'qishga undaydi [2; 76].

Fentezi - bu "fiction" ya'ni, uydirma, to'qima deb ataladigan katta badiiy uslubning bir turi, janri hisoblanib, uning markazida magiya, ya'ni sehr-jodu yoki boshqa g'ayritabiiy, real hayotda uchramaydigan fenomenlar bo'ladi. Janrning asosiy mazmunini, mavzuini yoki elementini aynan shunday g'ayrioddiy voqea-hodisotlar egallaydi. Ushbu janrda yozilgan asarlar voqealari xayoliy joylarda, "boshqa dunyolarda" sodir bo'ladi va ularning qahramonlari to'qima, g'ayrioddiy, noreal mavjudotlar bo'lib hisoblanadi. Fentezi janrining yana bir o'ziga xos jihati shundaki, bu janrda yozilgan asarlarda odatda bosh qahramon yoki qahramonlar boshqa dunyoga uzoq va qiziqarli, gohida qo'rqichli sayohatlarni amalga oshirishadi, ular nimanidir yoki kimnidir orqasidan yurib, qidiruv jarayonida bo'lishadi. Umuman olganda, fentezi janri yozuvchilari quyidagi turli uch yo'l bilan o'z qahramonlarini boshqa olamga sayrini taqdim qiladilar: 1) ba'zi bir asarlar aynan tasavvurdagi, xayoliy olamdagi voqealar bilan boshlanib, shu olamdagi hodisalar bilan o'z yakuniga yetadi; masalan: "The Hobbit" yoki "A Wizard of Earthsea" 2) ikkinchi tipdagi fentezi janrdagi asarlar real dunyodagi voqealar bilan boshlanib, so'ngra noreal, xayoliy, boshqa dunyoga sayr qilishadi; masalan: "Alice's adventures in Wonderland" yoki "Peter Pan" 3) uchinchi turdagi asarlarda esa voqealar real dunyoda sodir bo'ladi lekin noreal, tasavvuriy olamdagi g'ayrioddiy narsalar unga ta'sir qilib turadi; masalan: "Mary Poppins". Fentezi janridagi qahramonlar haqida gap ketar ekan, unda yozuvchilar paranormal, qandaydir bir ilohiy, afsonaviy, uydirma hisoblanadigan obrazlarni yaratishadi. Masalan, Sharq fentezi janrida ko'pincha devlar, ajdarholar, uchar gilamlar, gapiruvchi qush va hayvonlar, afsonaviy ko'za, shamlar, ilohiy shamshirlar, qilichlar bosh qahramonlarga sherik bo'lsa, G'arb adabiyotida esa yalmog'iz kampirlar, jodugarlar, sehrgarlar, afsungarlar, gapiruvchi turli hayvonlar, ilohiy kuchga ega bo'lgan buyumlar fentezi janri obyektlariga aylanishi mumkin [3; 67]. Shunisi qiziqki, butun dunyo yozuvchilari, ular qaysi millat va adabiyot vakili bo'lishlaridan qa'tiy nazar ular tomonidan yozilgan asarlarda o'xshashlik joylar juda ham ko'p uchraydi. Bunga sabab, fentezi janrida yozilgan har qanday asar g'ayritabiiy, noodatiy, noreal, afsonaviy voqealarni aks ettiradi, bu esa milliy koloritga qarab turlicha bo'lishi mumkin, lekin yo'naltirilgan maqsadi bir xil: magiya, afsungarlik, noreallik, boshqa dunyoga sayr qilish bularning barchasida eng muhim jarayon hisoblanadi. Fentezi aksariyat hollarda alohida janr sifatida tan olinadi, lekin ba'zi bir olimlar va adabiyotchilar uning bir necha turlari mavjudligini ta'kidlab o'tishadi: sehrli ertaklar (fairy tales); komik fentezi (comic fantasy); epik fentezi (epic fantasy); qahramonlik fentezisi (heroic fantasy); sirli fentezi (mystery fantasy) va boshqalar. Shu o'rinda, fentezi janrining fantastika janridan farqli tomonlarini eslatib o'tish zarur. Birinchi navbatda, fantastika janridagi voqealar ko'proq kelajakda sodir bo'lishi mumkin bo'lgan voqea-hodisalarning tasvirlanishiga bag'ishlanadi, ikkinchidan, undagi voqealar ko'proq yangi texnologiyalar yordamida tasvirlanadi, masalan, o'zga sayyoraliklar bilan kurashishda qo'llaniladigan super qurol-yarog'lar yoki uchar mashinalar yordamida boshqa planetalarga sayr qilish, uchinchidan, fantastika janrida yozilgan asarlarda yozuvchi o'quvchini ikki dunyo real va noreal o'rtasida ushlab turadi va o'quvchi ulardan qaysi birini tanlash borasida ikkilanib turadi [5; 78].

Shubhasiz, Joanna Roulingning Garri Potter turkum asarlar to'plami fentezi janrini yangi bosqichga olib chiqdi. Birgina shu asarlar to'plami janrning yangi qirralarini ochib berdi. Garri Potter

asarlarida nafaqat fentezi janri unsurlari, balki boshqa janr elementlarini uchratish mumkin, bu esa fentezi janrining o'ziga xos yangi qirrasidir. Shu asardan olingan quyidagi parcha yordamida fentezi janriga xos xususiyatlarni tahlil qilamiz: 'Dementors are among the foulest creatures that walk this earth. They infest the darkest, filthiest places, they glory in decay and despair, they drain peace, hope and happiness out of the air around them. Even Muggles feel their presence, though they can't see them. Get too near a Dementor and every good feeling, every happy memory, will be sucked out of you. If it can, the Dementor will feed on you long enough to reduce you to something like itself – soulless and evil. You'll be left with nothing but the worst experiences of your life. And the worst that has happened to you, Harry, is enough to make anyone fall off their broom. You have nothing to feel ashamed of.' 'When they get near me –' Harry stared at Lupin's desk, his throat tight, 'I can hear Voldemort murdering my mum.' [4;176]

Asardagi eng kuchli vositalar yordamida hamda ko'p tasvirlangan ziddiyatli mavzu albatta, yaxshilik va yomonlik, yovuzlik o'rtasidagi kurashdir. Ijobiy yo'ldagi sehr-joduning yovuzlik uchun qilinadigan sehrgarlikka qarshi kurashishi asarlar turkumidagi markaziy g'oya bo'lib qolgan. Asardan olingan parchada biz Garrining dementorlarga qarshi kurashi tasvirlanganligining guvohi bo'lmoqdamiz. Garrining doimiy tarzda bu maxluqlarga qarshi kurashishiga to'g'ri keladi. O'spirin ularni qanday yovuz kuch ekanliklarini, hattoki oddiy insonlarga ham yomonlik olib kelishlari mumkinliklarini so'zlab bermoqda. Dementorlar salbiy fikrlaydigan, yovuzliklar bilan mashg'ul bir maxluqlar ekanligi ularning qora sehr-joduga tegishli ekanliklarini isboti sifatida tasvirlab berilgan. Asarda Garri bularga qarshi doimiy tarzda ro'baro' keladi va ularni yo'q qilishga harakat qiladi. O'spirinning yo'liga esa ular doimiy tarzda paydo bo'lishadi.

Bir so'z bilan aytganda, fentezi janriga oid asarlarda bosh qahramonlarning o'ziga xos g'ayrioddiy, noreal olamlarga sayohat hamda turli noodatiy maxluqlar bilan sarguzashtlari tasvirlanadi. Ushbu janrda yozilgan asarlar har doim har qanday yoshdagi o'quvchilarni o'ziga jalb qilib kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Norton, Donna E. and Sandra E. Norton. "Modern Fantasy." In *Through the Eyes of a Child: An Introduction to Children's Literature*. Boston: Pearson, 2011.
2. Whitney, David. "Fantasy Narratives and Growing Up." London: Routledge, 2000.
3. Yolen, Jane. *Touch Magic: Fantasy, Faerie and Folklore in the Literature of Childhood*. Little Rock, Arkansas: Little House, 2000.
4. J. Rowling, "Harry Potter and the Philosopher's stone", London, 1997
5. J. Rowling, "Harry Potter and the chamber of secrets", London, 1998

UDC 81-115

ANALYSIS OF LINGUO-CULTURAL FEATURES OF SOME ENGLISH AND UZBEK PHRASEOLOGICAL UNITS

M.M. Tursunov, PhD, Asia International University, Bukhara

R.R. Turayeva, master student, Asia International University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Ma'lumki, idiomalar xalqning bir qancha madaniy, tarixiy, ma'naviy xususiyatlarini o'zida mujassam etgan bo'lib, ularni kishilar har kuni turli nutqlarda qo'llaydi. Frazeologik birliklar millat madaniyatini ifodalaydi, chunki ular xalqning asrlar davomida shakllanib kelgan turli madaniy xususiyatlari asosida shakllangan. Maqolada asosiy e'tibor lingvistik eksperimentga, madaniyat va leksik birliklarning chuqur o'zaro bog'liqligini isbotlovchi nazariy va amaliy ishlanmalarga qaratilgan.

Kalit so'zlar: milliy madaniyat, o'ziga xos lisoniy tarkib, frazeologik birikmalar, emotsional ahamiyat, umumiy urf-odat va e'tiqodlar, tilning ekstralingvistik tabiati, voqelikni izohlash, millatning madaniy tarixi.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу лингвокультурных особенностей фразеологизмов английского и узбекского языков. Как мы знаем, идиомы содержат в себе ряд культурных, исторических, ментальных особенностей народа, который ежедневно использует их в разных выступлениях. Фразеологические единицы представляют культуру

нации так, как они формировались на основе различных культурных особенностей нации, рождавшихся на протяжении веков. В статье основное внимание уделяется лингвистическому эксперименту, теоретическим и практическим предположениям, доказывающим тесную взаимосвязь культуры и лексических единиц.

Ключевые слова: национальная культура, особый языковой состав, фразеологические сочетания, эмоциональная значимость, общие обычаи и верования, экстралингвистическая природа, интерпретация действительности, культурный фон нации. **Abstract.** This article is devoted to the analysis of linguo-cultural features of phraseological units in the English and Uzbek languages. As we know, idioms contain a number of cultural, historical, mental characteristics of the nation who use them in different speeches daily. Phraseological units represent culture of the nation as they were formed being based on various cultural features of the nation that were born for centuries. The article focuses on linguistic experiment, theoretical and practical assumptions that prove thorough relationship of culture and lexical units.

Key words: national culture, particular linguistic composition, phraseological combinations, emotional significance, general customs and beliefs, extra-linguistic nature, interpret reality, cultural background of a nation.

Phraseologisms are special units of language in which the cultural identity of the people is reflected. They indirectly reflect the views of the people, the social system, the ideology of their period. The phraseological wealth of any language is the property of its national linguistic consciousness. Most phraseological units are untranslatable into other languages: each nation shows its nature in them, the familiar figurative turn of speech. The impact of phraseological units gives the language vividness of the national character and unique flavor that distinguishes one from the other both the languages of centuries-old culture and the literary languages newly composed by writing. English is very rich in phraseological units. Its phraseological system captures the vast historical experience of the people, reflecting the life and culture of the nation. Getting acquainted with a foreign language, a person simultaneously penetrates into a new national culture. When studying phraseological units, first of all, one should talk about the evaluative value of phraseological units - quality, derived from their emotional significance. In accordance with the definition of V.N. Telia, by assessment, is meant “a judgment on the value of the whole or its individual property”. The presence of evaluations in phraseologisms denoting the intellectual properties of a person is due to the fact that “evaluative values always relate to the rules of life and form a valuable picture of the world, always something specific to a particular linguistic composition”. From the above it follows that intelligence is a value, the presence of intelligence is evaluated positively, the absence is negative. The term intelligence was introduced by the Austrian scientist W. Stern in 1911 [1; 55].

The choice of words, the use of idiomatic expressions such as proverbs and idioms, transmits a great deal about the culture. An idiom is one of the aspects of a language; it is also a lens through which we see the world. It is therefore a carrier of culture because some individual words which make up and give meaning to the idiom have a link with the culture of the community. An idiom further reflects the general way of life among the people. Ran (n.d) states that language and culture are inextricably linked because they influence each other. Culture involves general customs and beliefs of a particular group of people. It is the integrated pattern of human knowledge, belief and behaviour. These scholars perceive culture as a hub from which human behaviour finds its source. Culture is a human product because it is about the interpretation of reality and meanings by a specific community. Roberts points out that traditionalists understood culture in terms of belonging and otherness as if people felt part of one group and so separate from another. Culture gives a community some identity. In addition, culture determines whether certain things generally happen or not; it tells that certain acts have certain causes or motives in various contexts. Communities interpret reality and meaning differently, which leads culture to be different from one community to another. Beyaraza mentions that culture is relative to individual person's needs, desires, attitudes of life and the specific circumstances, among other differences. People perceive culture differently, as they acquire it differently.

A group of phraseological units is distinguished, which are organically characteristic of the expression of only human emotions and feelings. The general semantic feature of such a group of phraseological units has an extralinguistic nature. All phraseological units in this case designate and express human emotions. For greater persuasiveness, it is necessary to characterize the emotionally expressive shades and estimated values of such phrases, taking into account the phraseological-semantic fields. It should be taken into account that the exact distribution of phraseological units by phrase semantic fields is impossible, since “in psychology, there is not and cannot be an exact” catalog “of feelings, since the nuances and variations of feelings are endless”. In this regard, not all existing phraseological units of the Uzbek language with motivational assessments are classified in the work, which is explained not only by the limited scope of this study but also by the large number of phraseological units that express various feelings and emotions of native speakers. In some cases, it was necessary to include units in one field, which denote several adjacent emotions.

It is noticeable that a special place in semantic studies of recent times is occupied by the problems of emotional semantics, closely related to the so-called emotional aspect of the human factor in the language. Human emotions are reflected in language. It is a person who is the creator and native speaker of the language, enters into various relationships with other people, and the surrounding reality, experiencing various emotions. Language, as a means of communication, reflects human emotions. As Yu, Y. Avaliani rightly notes, “the issues of the semantic classification of the phraseological fund of the language is of particular importance not only because their identification can achieve the disclosure of “the mechanism” of arranging this fund, its systematization, but also (which is especially important) to penetrate the genetic foundations of the formation of phraseological units”. “Phraseology,” writes A. M. Emirova, “covers only those areas of reality that are directly related to the human vision, the assessment of realities, with the characteristics of the psychological characteristics of the human personality, the cognitive processes of the emotional-volitional side of the activity, the individual typological characteristics of the personality, etc [2; 132].

The following idioms are analyzed according to using colors in idioms their similarities and differences in meaning both Uzbek and English languages. English idiom: Turn green about the gills (in the face): Its original meaning is “unwell or sick” (according to NTC’s American idioms dictionary). There is again one non idiomatic expression which means the same meaning: Blue around the gills. It shows that the color “blue” and “green” in English can be sometimes the same as in Uzbek language which also sometimes uses the color “ko’k” generally for “blue and green” in oral speech. Actually there are many relations the color “ko’k”. Instead of “yashil” as it’s green in English we use “ko’k”, even though it means “moviy rang”, “havorang”, “zangori”- blue in English. Black as coal its equivalent in Uzbek ko’mirdek qora. In both languages two color idiomatic expressions are meant in dirty and black things for example: face, hands and clothes of children. White as sheet or ghost- it gives the meaning of very pale looking because of fear or shock. But it’s Uzbek equivalent is somehow different: “Bo’zdek oqarib ketmoq”. If we analyse the word “Bo’z”- (Qo’l dastgohida paxta ipidan to’qilgan mato), its color is white. The next variant of it is “Rangi quv o’chdi” (quv- tarixiy so’z bo’lib oq qush degan ma’noni beradi) [3; 45]. This idiom is used for someone who is pale of illness, shock or fear in both languages. The color green expresses enviousness, jealousy in English culture. They have many idioms related to the color green. Green with the enemy- envious, jealous Example: When Sally saw me with Tom, she turned green with envy. She likes him a lot. Give someone the green light means to give permission to go ahead with a project. Ex: The textile company finally has the green light to start the Project To have a green thumb means to have a talent for making things grow and to be good with plant. Ex: We should ask the green thumb next door what he recommends for our droopy daffodils. The grass is always greener on the other side. This is a place or situation that is far away or different seems better than one’s present position. Example: He sometimes thinks that he would be happier living in Spain. After that I told him “Oh well, the grass is always greener on the other side. Green eyed monster- it means to feel jealous and envy. It also refers to an individual whose current actions appear motivated by envy. We can also meet this expression on Shakespeare’s work “Othello”. He mentions it in the Merchant of Venice when Portia states: “How all the other passions fleet to air, as doubtful thoughts and rash embraced despair and

shuddering fear and green-eyed jealousy!” To be green means to be inexperienced at something. Example: I am green sewing dresses and knitting clothes.

Language is an integral part of culture, at the same time, it is also a carrier of culture. The transmission of culture inevitably achieves with the benefit of language. Language is influenced by culture, which in turn exerts influence on culture. Language reflects the characteristics of a nation, which not only contains the cultural history and cultural background of a nation, but also contains the thoughts, lifestyle and the mode of thinking of the people in life. Idiomatic expressions have deep cultural connotations. They have historical origins, map out the psychology of different nationalities and imply certain customs of life. Their formations are arbitrary and rational. However, not all of the idiomatic expressions can be found in their origins, some have failed to be verified, and some can be very difficult to understand in terms of their origins due to cultural differences and language differences. Idioms play a crucial role in identifying national and cultural differences. They are the soul of every national language; they exemplify the language's spirit and the people's uniqueness. Phraseological units are called to interpret, assess, and convey our subjective attitude toward the world around us, not just to describe it. That is why each nation should aim to keep these cultural lexical units in the vocabulary.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Humboldt V. Selected works on linguistics V. Humboldt.. M.: Progress, 1.397 p.
2. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. –Дубна: Феникс+, 2005.
3. Mamatov, A. (2020). Phraseological Formation And Lexicalization Phenomenon. Journal of Critical Reviews, 7(13), 1015-1018.

UO'K 811.111-26

INGLIZ VA O'ZBEK TOPISHMOQLARIDA TIL VA MADANIYAT UYG'UNLIGI

N.Sh.Tursunova, o'qituvchi, O'zbekiston Davlat Jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Topishmoqlar xalq og'zaki ijodining qadimiy va qimmatli janrlaridan biridir. Ular xalqning dunyoqarashi, hayot tarzi va tafakkur uslubini ifodalab, madaniy qadriyatlarni avloddan avlodga yetkazishda muhim rol o'ynaydi. Til va madaniyatning uyg'unligi topishmoqlarda aniq namoyon bo'lib, ular tilning ifoda vositasi sifatida ham, madaniyatning ko'zgusi sifatida ham o'z o'rniga ega. Ushbu maqolada topishmoqlarni lingvistik va madaniy kontekstda o'rganishning ahamiyati yoritiladi.*

Kalit so'zlar: topishmoqlar, til, madaniyat, ramzlar, metafora, xalq ijodi, milliy qadriyatlar.

Аннотация. *Загадки являются одним из древнейших и ценных жанров устного народного творчества. Они отражают мировоззрение, образ жизни и стиль мышления народа, играя важную роль в передаче культурных ценностей из поколения в поколение. Гармония языка и культуры ярко проявляется в загадках, которые выступают как средство выражения языка, так и зеркалом культуры. В данной статье освещается важность изучения загадок в лингвистическом и культурном контексте.*

Ключевые слова: загадки, язык, культура, символы, метафора, фольклор, национальные ценности.

Abstract. *Riddles are one of the ancient and valuable genres of folklore. They reflect the worldview, lifestyle, and way of thinking of a nation, playing a significant role in transmitting cultural values from generation to generation. The harmony of language and culture is clearly evident in riddles, where they serve both as a medium of expression and as a mirror of cultural identity. This article highlights the importance of studying riddles in both linguistic and cultural contexts.*

Key words: riddles, language, culture, symbols, metaphor, folklore, national values.

Topishmoqlar – inson tafakkuri, til va madaniyatning birlashuvini namoyon etuvchi noyob xalq og'zaki ijodiyoti turidir. Ular xalqning kundalik hayoti, qadriyatlari va dunyoqarashini o'zida aks ettirib, til orqali madaniy merosni asrab-avaylashga xizmat qiladi. Topishmoqlar xalqning turmush tarzi, kasb-hunarлари va o'ziga xos madaniy xususiyatlarini o'zida aks ettiradi. Masalan, o'zbek xalqining topishmoqlarida dehqonchilik, chorvachilik, oilaviy an'analar va tabiat manzaralari bilan

bog'liq ko'plab misollarni uchratish mumkin. Ular xalqning kundalik hayoti va tajribalarini ifodalash, shuningdek, madaniy qadriyatlarni avlodlarga yetkazishda katta ahamiyatga ega. Tarbiyaviy ahamiyati haqida gapiradigan bo'lsak, topishmoqlar bolalarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini, kuzatuvchanligini va ijodiy tafakkurini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bundan tashqari, topishmoqlar bolalarning hayotiy tajribasini boyitib, ularda o'z madaniyatiga bo'lgan qiziqishni shakllantirishga yordam beradi. [1] Topishmoqlarda til va madaniyat uyg'unligi haqida turli olimlar qimmatli fikrlar bildirgan. Ularning qarashlari orqali topishmoqlarning xalqning lingvistik va madaniy hayotidagi ahamiyatini yanada chuqurroq tushunish mumkin. Masalan: **Yo'ldoshevning** fikricha topishmoqlarni xalq ijodiyotining noyob ko'rinishi sifatida ta'riflaydi.

Unga ko'ra:

Topishmoqlar til boyligini namoyon etib, xalqning kundalik hayoti va dunyoqarashini aks ettiradi.

Ular o'zida oddiy voqealarni ramzlar orqali tushuntiradi, bu esa xalqning obrazli fikrlash madaniyatidan dalolat beradi.

"Topishmoqlar xalqning intellektual qobiliyatini va estetik didini ifodalaydi."

Karimovning fikricha, topishmoqlar lingvistik jihatdan turli darajalarda tahlil qilinishi mumkin:

Ular tilning metaforalar va o'xshatmalarga boyligini ko'rsatadi.

Madaniyatga oid belgilar orqali har bir xalqning o'ziga xos an'analari aks ettiriladi.

"Til va madaniyat uyg'unligi topishmoqlar orqali yangi avlodga oson va samarali yo'l bilan uzatiladi." [2]

Jo'rayev topishmoqlarni lingvistik va madaniy semantika orqali o'rganib, shunday fikr bildiradi:

Topishmoqlarda xalqning turmush tarzini aks ettiruvchi ramzlar va belgilar ko'p uchraydi.

Ular orqali bolalar va yosh avlod milliy qadriyatlarni o'rganadi.

"Topishmoqlar xalqning intellektual merosi bo'lib, unda til boyligi va madaniyat uyg'unlashadi." Topishmoqlarda milliy kiyimlar va an'analarga oid tushunchalar o'ziga xos o'rin tutadi. Ular orqali xalqning turmush tarzi, qadriyatlari va madaniyati til orqali aks ettiriladi. Quyida milliy kiyimlar va madaniyat bilan bog'liq topishmoqlar keltirilib, ularning tahlili beriladi. [3]

"Yozda soyabon, qishda issiq uy."

Javob: Chopon.

Tahlil:

Til jihati: Bu topishmoqda choponning ikki xil xususiyati – qishda issiq saqlashi va yozda quyoshdan himoya qilishini tasvirlash uchun obrazli iboralar qo'llanilgan.

Madaniyat jihati: Chopon xalq hayotida nafaqat kiyim, balki urf-odatlarining muhim ramzlaridan biridir. U o'zbeklarning qishloq hayoti, qulaylik va tabiat sharoitlariga moslashuvchanligini aks ettiradi. To'y va boshqa marosimlarda chopon sovg'a qilish xalq an'anasida chuqur ildiz otgan.

"Yuzi ipak, ichi oltin."

Javob: Atlas mato.

Tahlil:

Til jihati: Bu topishmoq atlasning tashqi ko'rinishi va sifati – ipakdek yaltirab turishi va ichki mustahkamligini obrazli tilda tasvirlaydi.

Madaniyat jihati: Atlas o'zbeklarning milliy kiyimlarida keng qo'llanilgan mato bo'lib, bayramlar va to'ylar uchun libos tikishda ishlatiladi. Atlas xalqning badiiy didini va nafislikka bo'lgan intilishini namoyish etadi.

"Chiroyli nafis kiyim, boshidan bosib yopadi."

Javob: Ro'mol.

Tahlil:

Til jihati: "Chiroyli nafis kiyim" iborasi ro'molning nozikligini va milliy liboslarning go'zalligini aks ettiradi.

Madaniyat jihati: Ro'mol o'zbek ayollari kiyinish madaniyatining bir qismi bo'lib, u nafaqat kiyim, balki hurmat-izzat va hayoli ayollik ramzidir. Ro'mol xalq orasida turli marosimlarda (to'y, aza, sovg'ilik) alohida ma'noga ega.

Topishmoqlarda xalqning etnik va tarixiy hayoti, urf-odatlar va dunyoqarashi ramziy ma'noda aks ettirilgan. Ular metaforalar, sinonimlar va boshqa lingvistik usullar orqali xalqning boy so'z boyligini namoyish etadi. *"Topishmoqlar xalq tilidagi obrazlilikning eng yorqin namunalaridan biri hisoblanadi."* [4]

"What has holes but still holds water?"

Javob: Shlyapa (Hat – though metaphorical for a sieve here).

Tahlil:

Til jihati: Ingliz topishmoqlari ko'pincha bevosita javobdan ko'ra, ko'p ma'noli iboralar orqali qiziqish uyg'otadi. Bu yerda shlyapaning shakli bilan suvni ushlay olmaydigan buyum o'rtasidagi metaforik bog'lanish ishlatiladi.

Madaniyat jihati: Shlyapa ingliz madaniyatida ijtimoiy mavqe va did ramzi sifatida tanilgan. XIX asrda shlyapa kiyish odobi ingliz jamiyatining ajralmas qismi bo'lgan.[5]

O'zbek topishmoqlari milliy kiyimlarni xalq urf-odatlar va turmush tarzi bilan bog'laydi. Ular chopon, do'ppi va atlas kabi kiyimlar orqali milliy an'analarning ahamiyatini aks ettiradi.

Ingliz topishmoqlari ko'proq universal kiyimlar (shlyapa, paypoq) orqali ijtimoiy mavqe va estetik qadriyatlarni ifoda etadi. Topishmoqlarning tili poetik va kutilmagan ma'noli bog'lanishlarga boy.

Xulosa. Ingliz va o'zbek topishmoqlarini lingvistik va madaniy jihatdan tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ular har ikki xalqning tarixiy-madaniy o'zligini va dunyoqarashini aks ettiruvchi muhim madaniy kodlar hisoblanadi. Har ikki xalq topishmoqlarida metaforalar, simvolik ifodalar va o'xshatishlar keng qo'llaniladi. O'zbek topishmoqlarida milliy madaniyatga oid tasvirlar (chopon, do'ppi, atlas) konkret va xalqona uslubda ifodalangan. Ingliz topishmoqlarida esa abstrakt va poetik strukturalar asosida universal qiyoslashlar ko'zga tashlanadi. O'zbek topishmoqlarida milliy kiyimlar urf-odatlar va marosimlar bilan bevosita bog'liq bo'lsa, ingliz topishmoqlarida kiyim ko'proq ijtimoiy mavqe, odob-axloq yoki funktsiya ramzi sifatida ifodalanadi. Buning natijasida har bir xalq tilida mavjud madaniy qadriyatlar lingvistik darajada o'z ifodasini topadi. Topishmoqlar har ikki tilda xalqning madaniy xotirasini saqlovchi lingvistik vosita sifatida xizmat qiladi.

O'zbek topishmoqlari milliy o'zlik va qadriyatlarni avlodlarga yetkazishda muhim rol o'ynasa, ingliz topishmoqlari universallik va poetik obrazlar orqali global madaniy tushunchalarni aks ettiradi. Topishmoqlar til va madaniyatning o'zaro uyg'unligi nuqtai nazaridan lingvomadaniy fenomen hisoblanadi. O'zbek tilidagi topishmoqlar milliylikni aks ettiruvchi konkret obrazlarga asoslangan bo'lsa, ingliz tilidagi topishmoqlar metaforik tafakkur va ko'p ma'nolilikka urg'u beradi. Topishmoqlar til va madaniyatning o'zaro uyg'unligi nuqtai nazaridan lingvomadaniy fenomen hisoblanadi. O'zbek tilidagi topishmoqlar milliylikni aks ettiruvchi konkret obrazlarga asoslangan bo'lsa, ingliz tilidagi topishmoqlar metaforik tafakkur va ko'p ma'nolilikka urg'u beradi. Topishmoqlar til va madaniyatning o'zaro uyg'unligi nuqtai nazaridan lingvomadaniy fenomen hisoblanadi. O'zbek tilidagi topishmoqlar milliylikni aks ettiruvchi konkret obrazlarga asoslangan bo'lsa, ingliz tilidagi topishmoqlar metaforik tafakkur va ko'p ma'nolilikka urg'u beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hojimatov N. Bolalar adabiyoti va og'zaki ijod. – Toshkent: O'qituvchi, 1995.
2. Karimov M. "Topishmoqlar: xalq ijodi va til uyg'unligi" – O'zbekiston filologiya jurnali, 2010-yil, №3.
3. Jo'rayev O. "O'zbek va ingliz topishmoqlarining lingvistik va madaniy xususiyatlari" – Filologiya jurnali, 2019-yil, №3.
4. Abdurahmonov Sh. O'zbek xalq topishmoqlarining lingvomadaniy tahlili. – Filologiya fanlari nomzodi dissertatsiyasi, Toshkent Davlat Universiteti, 2017.
5. Taylor A. English Riddles: Linguistic and Cultural Insights. – Cambridge University Press, 1985.

METAFORANING SEMANTIK NAZARIYASI

Sh.Sh.Ulugova, PhD, dots., Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotasiya. Ushbu tadqiqotda metaforaning shakllanishini va uning tildagi faoliyatini o'rganish uchun turli yondashuvlar tahlil qilinadi. Metaforaning shakllanishi va amaliyotdagi ta'siri semantik va pragmatik jihatlardan kelib chiqib, uning ma'nosini va kontekstdagi o'rni qanday o'zgarayotgani ko'rsatilgan. Matnda metaforaning semantik nuqtai nazaridan boshlangan substitusional, qiyosiy va interaksion nazariyalari o'rganilgan. Har bir yondashuv metaforaning turli tomonlarini ta'riflab, metaforaning o'xshatishdan yoki so'zma-so'z ma'nolardan chuqurroq ma'noga olib kelish imkoniyatini muhokama qiladi.

Kalit so'zlar: metafora, semantika, pragmatika, substitusional yondashuv, qiyosiy yondashuv, interaksion yondashuv, kontekst, analogiya.

Аннотация. В данном исследовании рассматриваются различные подходы к изучению формирования метафоры и ее функционирования в языке. Процесс формирования метафоры и ее влияние на практическое применение анализируются с позиций семантики и прагматики, с акцентом на изменения ее значения и роли в контексте. В работе анализируются теории субституции, сравнения и взаимодействия, начиная с семантической интерпретации метафоры. Каждый подход раскрывает уникальные аспекты метафоры, предлагая гипотезу о том, что метафора может обладать более глубоким значением, чем простая аналогия или буквальное значение.

Ключевые слова: метафора, семантика, прагматика, субституциональный подход, сравнительный подход, интерактивный подход, контекст, аналогия.

Abstract. This study explores various approaches to the formation of metaphors and their functioning in language. The process of metaphor formation and its impact on practical use are analyzed from both semantic and pragmatic perspectives, focusing on how its meaning and role shift within context. The paper reviews theories of substitution, comparison, and interaction, beginning with the semantic interpretation of metaphor. Each approach highlights distinct facets of metaphor, proposing that a metaphor may carry a deeper meaning than a mere analogy or its literal interpretation.

Keywords: metaphor, semantics, pragmatics, substitution approach, comparative approach, interactive approach, context, analogy.

Kirish. Ko'pgina tadqiqotchilar metaforaning qanday shakllanishini va uning natijasidagi tilga xos xususiyatlarni o'rganish bilan shug'ullanadigan ikki asosiy yo'nalishni ajratadilar: semantika – metaforaning ma'nosi, uning tilda qanday ma'nolarni ifodalashi; pragmatika – metaforaning amaliyotda, ya'ni kontekstda qanday faollashishi va uning ta'sirini o'rganadi. Zero, tadqiqotchilar metaforani nafaqat uning ma'nolariga, balki qachon va qaysi hollarda ishlatilishiga ham e'tibor berishmoqda [qarang: Бессонова, 1987; Петров, 1985].

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Metaforik va so'zma-so'z ma'nolar o'rtasidagi munosabatni ko'rib chiqishda uchta imkoniyat paydo bo'ladi. Metaforik ma'noni tegishli so'zma-so'z iboraning ma'nosiga teng deb hisoblash mumkin, ya'ni uning o'rnini bosuvchi estetik (stilistik) vazifani bajaradi; muqobil so'zma-so'z o'xshatishga teng; yoki metafora so'zma-so'z ma'nodan farq qiladigan yangi narsani yaratadi, deb hisoblash mumkin. Shunga ko'ra, uchta tushunchalar guruhi ajratiladi – substitusional, qiyosiy va interaksionist – ulardan oxirgisi tarafdorlari soni bo'yicha ham, uning asosida shakllangan individual qarashlar soni bo'yicha ham eng samarali hisoblanadi.

Substitusional yondashuv. M. Blek tomonidan nomlangan substitusional yondashuv doirasida metafora estetik vazifani bajarish uchun tegishli obyektlarning to'g'ridan-to'g'ri nomlarini almashtirish yoki paradigmatic almashtirish sifatida qaraladi [Блэк, 1990: 158]. Ushbu nazariyada metafora tilda ikkinchi darajali rol o'ynaydi va metafora ma'nosi haqidagi savol ko'tarilmaydi, chunki metafora o'rnini bosadigan so'zma-so'z iboraning ma'nosidan boshqa ma'noga ega emas, deb ishoniladi. Binobarin, metafora muammosi bu yerda "yangi ma'nolarni yaratish" nuqtai nazaridan

ko'ra ko'proq "ma'nolardan foydalanish" nuqtai nazari bilan hal qilinadi [Телия, 1977: 199].

Ushbu yondashuvning zamonaviy variantlaridan biri – metafora nazariyasi bo'lib, unga ko'ra metafora hodisasini semantik nazariya doirasida emas, balki tildan foydalanish nazariyasi doirasida ko'rib chiqish kerak [qarang: Cooper, 1986; Davidson, 1979; Rorty, 1989]. So'zlarning ma'nosi va ulardan foydalanish o'rtasidagi farqga asoslanib, ushbu nazariya tarafdorlari metafora – tilning maxsus so'zma-so'z ishlatilishi, deb hisoblashadi (va bu metafora nutqiy aktlarga o'xshaydi: bayonot, ishora, yolg'on, va'da va boshqalar.). Xususan, D. Davidsonning ta'kidlashicha "... metafora faqat ularga kiritilgan so'zlarning ma'nosini anglatadi, ularning so'zma-so'z ma'nosida olingan" [Davidson, 1979: 173].

D. Davidsonning so'zlariga ko'ra, metaforalarning aksariyati yolg'ondir va metaforik jumlaning so'zma-so'z tushunish – bema'nilik yoki ziddiyatdir. Keyin, jumla biz tomonidan yolg'on deb qabul qilinganda, biz unga metafora maqomini beramiz va chuqurroq oqibatlarni qidirishni boshlaymiz. Shunday qilib, metafora – bu obyektning yangi ko'rinishini yaratadigan so'zma-so'z ma'nodan maxsus foydalanish. Boshqacha qilib aytganda, D. Davidson har qanday maxsus metaforik ma'noni izlashdan voz kechishni taklif qiladi, bu uning fikricha, "allaqachon sirtida yotadi" va "metafora bizni ko'rishga majbur qiladigan narsa bilan qanday bog'liq"ligiga e'tibor qaratishni taklif qiladi. Tadqiqotchi metafora har qanday qo'shimcha kognitiv ma'lumotga ega ekanligini inkor etadi. Uning nazarida metafora – semantik jihatdan konstant terminlar orqali ifoda etiladi, bu terminlar uchun lisoniy ifodaning aniqligi shartlidir [Davidson, 1979: 186-189].

Biroq, D. Davidson yondashuvi bir qator tadqiqodchilar tomonidan tanqidga uchraydi. R. Gibbs bu borada shunday fikrlaydi: "Davidsonning metafora va uning ma'nosi muammosiga bo'lgan yondashuvi – tinglovchi faqat ifodaning ma'nosini (ya'ni so'zma-so'z ma'nosi) aniqlagandan so'ng, mazmunli yoki propozitsion bo'lmagan metaforik ta'sirlarni aniqlashga kirishishini taqozo etadi. Ushbu metafora nazariyasi jumlaning so'zma-so'z ma'nosi tinglovchilar metafora bilan duch kelganda nimani sezishi (kashf etishi) bilan qanday bog'liqligini tushuntirmaydi [Gibbs, 1994: 221].

Muhokama va natijalar. Metafora va o'xshatish o'rtasidagi muqobillik ta'kidlangan bo'lib, metaforaning ma'nosi o'xshatish ma'nosiga teng, ya'ni metafora qisqartirilgan o'xshatish sifatida qaraladi;

Metaforaning asosi – referentlarning ayrim umumiy jihatlari, ya'ni metafora komponentlari (uning atamallari) tomonidan belgilangan real obyektlardir.

Metaforalarda terminlar odatda o'z aniq referensiyasini saqlab qoladi (bu metaforaning asosini tashkil etuvchi real obyektlarning umumiy xosiyatini aniqlash uchun zarur), ya'ni metaforalar ikki xil ma'noga ega: asos bo'lib xizmat qiladigan aniq ma'no va asl ma'nodan olingan obrazli ma'no.

Bu qoidalar jiddiy tanqid qilinadi. Obrazli ma'no so'zma-so'z ma'nodan kelib chiqadi, degan tezis M. Blek tomonidan tanqid qilinadi, u har bir tabiiy tilda kataxrezlar – o'z kognitiv maqomiga ega va so'zma-so'z ekvivalenti bo'lmagan metaforalar mavjudligini ta'kidlaydi [Блэк, 1990: 79].

O.M. Bessonova metafora qandaydir qiyoslash yoki o'xshashlikni shakllantiradi, degan pozitsiyaga qarshi bo'lib, har qanday obyektga o'xshashlikni topish mumkinligini, ammo obyektlar orasida o'xshashliklar topilsa ham, ularni birlashtirish har doim metaforani yaratishni ta'minlamasligini ta'kidlaydi [Бессонова, 1987: 211].

V.N. Teliya metafora uchun o'xshashlikni aniqlash va "so'zma-so'z" analogni topish murakkabligini ta'kidlaydi. Uning nuqtai nazariga ko'ra, o'xshatish yoki qiyoslashning o'zi ko'pincha faqat muayyan muhitda leksik ma'noda qo'zg'atilgan konnotasiyalar asosida aniqlanishi mumkin [Телия, 1977: 200].

Ko'pchilik bu yondashuv tarafdorlari "A – bu B" kabi metaforalarni ko'rib chiqadilar, ularni osonlik bilan "A B ga o'xshash" yoki "A B kabi" deb o'rganish mumkin. Ammo M. Lizenberg ba'zi metaforalarning to'g'ri tushunilishi uchun, ularni faqat "o'xshash" yoki "kabi" bilan chegaralash, ularning to'la ma'nosini ochib bermasligini ta'kidlaydi. Shunday qilib, u V.N. Teliyaning fikriga qo'shib, metaforaning semantik jihatdan teng o'xshashligini topish oson emasligini xulosa qiladi [Leezenberg, 1995: 66].

R. Gibbsning ta'kidlashicha, o'xshashlikka asoslanmagan bir qator metaforalar mavjud. Jumladan, J. Serl tomonidan keltirilgan misol: "*Sally is a block of ice*". Bu jumla "*Sally has an*

emotional make up similar to the coldness of a block of ice” shakliga o‘tkazilsa ham, metaforaning ma’nosi saqlanib qoladi (ya’ni metaforaning ta’siri kamaymaydi, yo‘qolmaydi). Salli va muz o‘rtasida, hatto hissiyotsiz hatti-harakatlar va sovuqlik o‘rtasida hych qanday o‘xshashlik yo‘q [Gibbs, 1994: 217-218]. Bu o‘xshatishlar ham metaforaga kabi obrazli xususiyatga ega bo‘lishi mumkin, degan xulosaga olib keladi. Shunday qilib, jiddiy tanqidlar qiyosiy yondashuvga asoslangan bir qator yangi tushunchalarning paydo bo‘lishiga olib keldi.

Shunday qilib, qiyosiy nazariya o‘z rivoji davomida bir qator modifikasiyalarga duch keldi va hozirgi kunda ko‘pchilik tadqiqotchilar metafora faqat obrazli qiyoslashlar asosida paydo bo‘ladi, degan fikrda. Bunda taqdim qilingan obyektlar sinfi (individual obyekt emas) va taqdimot asosi metaforaning subyektning doimiy xislatini ko‘rsatadi, shuningdek, bu xislat biror aniq belgidan ko‘ra kengroq bo‘ladi. Ya’ni, metaforalar obyektlar orasidagi o‘xshashliklarni birdan ko‘p xususiyatlar orqali, emas, balki umumiy va murakkab xislatlar asosida ifodalashi mumkin. Biroq, hatto qiyosiy yondashuvning so‘nggi namunalalari ham tanqidiy savollarga ishonchli javob bera olmaydi, chunki qiyosiy nuqtai nazar “o‘xshashlik” tushunchasini metaforadagi obrazli elementni tushuntirishga qodir oddiy tushuncha sifatida ishlatishni nazarda tutadi. Biroq, ko‘plab tilshunoslar ta’kidlaganidek, o‘xshashlik tushunchasi batafsil ko‘rib chiqish va tahlil qilishni talab qiladi [Levinson, 1983; Leezenberg, 1995].

Zero, dastlabki ikki yondashuv, ko‘plab tanqidlarga qaramay, metafora semantikasining rivojlanishiga hissa qo‘shdi: zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, aslida o‘xshashlik (analogiya) ko‘plab metaforalarni shakllantirish uchun asosdir (bu ayniqsa M. Jonson tomonidan ta’kidlangan). Metaforaning muqobil modellarini qurishda ushbu prinsipdan foydalanishdan butunlay voz kechishga urinishlar muvaffaqiyatsiz tugadi [Бецконова, 1987: 211].

Metaforaning maqsadi rasmiy qiyoslash yoki boshqa biron bir so‘zma-so‘z bayonotni almashtirish emas, uning o‘ziga xos xususiyatlari va vazifalari bor. Ba’zi hollarda metafora o‘xshashlikni “ifodalaydi” deb aytishdan ko‘ra “yaratadi”, deyish to‘g‘riroq bo‘ladi [Блэк, 1990: 162].

Interaksion yondashuv. A. Richards tomonidan ilgari surilgan va M. Blek tomonidan ishlab chiqilgan metaforaning o‘zaro ta’sir yoki interaksiya konsepsiyasi ko‘pchilik tilshunoslar tomonidan o‘rganilayotgan hodisaning mohiyatini eng munosib aks ettiruvchi yondashuv sifatida tan olingan. Bu nazariya doirasida metafora ikki konseptual tizimning o‘zaro kesishishi sifatida ko‘rib chiqiladi, bu holda metaforaning asosiy subyektiga uning yordamchi subyekt bilan bog‘liq bo‘lgan xislatlar va assosiativ implikasiyalar qo‘llaniladi [ЛЭС, 1990: 297]. Ya’ni, metafora ikki turli tushunchalar tizimini birlashtiradi. Bir sistema – asosiy subyekt (masalan, inson yoki ma’lum bir obyekt), ikkinchisi esa yordamchi subyekt (masalan, bunga o‘xshash yoki ramziy bo‘lgan boshqa obyekt). Ushbu tushunchalarning to‘qnashuvi natijasida metafora shakllanadi, va yordamchi subyektning xislatlari asosiy subyektga “o‘tkaziladi”, shu bilan yangi, chuqur ma’no paydo bo‘ladi.

A. Richards va M. Blek ishlarida metafora shakllanishi modelini tavsiflashda ma’no tushunchasiga urg‘u beriladi, shuning uchun metafora semantikasini faol o‘rganish aynan ushbu ishlardan boshlanadi [Петров, 1990: 135]. Richards metaforaning shakllanishini ikki turli fikrning birlashuvi deb ta’riflaydi. Metaforada ikki predmet haqidagi fikrlar o‘zaro ta’sirda bo‘ladi, va ularning o‘zaro aloqasi metaforaning ma’nosini tashkil etadi. Metafora yaratilganda, bu ikki fikrni birlashtirish orqali yangicha, chuqur ma’no paydo bo‘ladi [Ричардс, 1990: 46].

M. Blekning qayd etishicha, “metafora misolida kamida bir so‘z metaforik ma’noda ishlatiladi, va qolgan so‘zlardan kamida bittasi so‘zma-so‘z ma’nosida faollashadi”. Metaforik ma’noda ishlatiladigan so‘zni u “fokus” deb aytadi va bu so‘zning atrofini esa “ramka” deb nomlaydi [Блэк, 1990: 155 – 156]. Bu yerda fokus – metaforaning markaziy qismi bo‘lib, u asosiy tasavvur yoki ma’noni shakllantiradi. Ramka esa fokusni aylantirib turgan kontekst yoki to‘plangan so‘zlardir, ular fokusning ma’nosini to‘ldiradi va tasavvurni kengaytirib, uning chuqurligini aniqlaydi.

M. Blek “*Inson – bu bo‘ri*” degan klassik metaforani tahlil qilayotganda ikki subyektни ajratib ko‘rsatadi: asosiy subyekt (principal subject) – inson (yoki odamlar) va yordamchi subyekt (subsidiary subject) – bo‘ri (yoki hayvon). U “bo‘ri” so‘zining odamlarga nisbatan (metaforik) ishlatilishining ta’siri umumiy qabul qilingan uyushmalarning tegishli tizimini aktuallashtiradi”, deb

xulosa qiladi. M. Blekning ta'kidlashicha, umumiy qabul qilingan assosiasiyalar tizimi "bo'ri" so'zining standart ma'nosini bilish, bu so'zni to'g'ridan-to'g'ri ma'noda qo'llash qobiliyati va (bo'ri haqidagi) standart tasavvurlarni o'z ichiga oladi. Bu tasavvurlar, asosan, ushbu til jamiyatining a'zolari tomonidan umumiy qabul qilinadi. Metaforaning mexanizmlarini ishlab chiqarishda, M. Blek "filtrlash" tushunchasini kiritadi: "Metaforani filtr deb xam aytish mumkin".

M. Blekning fikricha, metafora mantiqiy shakli "A – bu B" (Inson – bu bo'ri)da "B"ning umumiy qabul qilingan assosiasiyalari "A"ning umumiy qabul qilingan assosiasiyalari orqali "filtr"dan o'tkaziladi. Bu filtrlash natijasida, ko'pincha, "A" orqali metaforadan tashqarida ahamiyatsiz va aniq bo'lmagan xislatlar yaqqol ko'rsatiladi. Masalan, "inson – bu bo'ri" metaforasida, bo'rining shafqatsizligi va agressivligi kabi xislatlar alohida o'rta chiqadi [Блэк, 1990: 163-164].

Ba'zi tadqiqotchilarning fikricha, M. Blek metaforik o'zgarishni oddiygina kengayish (yoki so'zma-so'z ma'no ko'chishi) orqali tushuntirishga harakat qiladi. Ya'ni, u metaforani ma'nolarning jamiyatda umumiy qabul qilingan assosiasiyalaridan kengaytirish sifatida qaraydi. Bu, esa, metafora subyektiga yangicha, ramziy ma'no qo'shish va uning ma'nosini yaxshiroq tushunishga olib keladi. Biroq, "Juliet is the sun" "cross-category" (toifalararo) metaforalar haqida gap ketganda, bunday tushuntirishni qoniqarli deb hisoblash mumkin emasligi aniq, chunki quyoshga tegishli umumiy qabul qilingan assosiasiyalar quyoshning xislatlariga bog'liq bo'lib, ularning ma'nolari to'g'ridan-to'g'ri Julyettaga qo'llanib bo'lmaydi. Ya'ni quyoshning xislatlari va assosiasiyalarini Julyettaga o'zgartirish yoki ko'chirish metaforaning ma'nosini to'ldirish uchun yetarli bo'lmaydi. Shunday qilib, bu muammoga aniq va to'liq javob berish talab etiladi: metaforaning har ikki subyekt uchun umumiy bo'lgan assosiasiyalar nimalardir? Bu savolga aniq javob topish muhim, chunki metaforalardagi assosiasiyalar har ikki obyektning o'zaro bog'lanishini belgilaydi va ularning ma'nosini shakllantiradi [Gibbs, 1994: 236; Leezenberg, 1995: 77].

Shunday qilib, interaksion yondashuv nazariyalari metaforik o'tkazish mexanizmlarini aniqroq ishlab chiqishni talab qiladi, va bu nuqtai nazardan eng samarali bo'lgan nazariyalar bir yoki ikki semantik komponentdan emas, balki so'zning semantikasi dinamik struktura sifatida ko'rilgan nazariyalardir. Bunda so'zning ma'nosi bir nechta semantik komponentlardan tashkil topadi, ular ma'nosiga ko'ra qayta qurilishi mumkin va yangi strukturalar, ya'ni semantik ma'nolar yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, substitusional yondashuv metaforalarning ma'nosiga va ularning so'zma-so'z shakllariga e'tibor qaratga, qiyosiy yondashuv metaforani o'xshatish orqali tushunishni afzal ko'radi. Interaksion nazariya esa metaforaning ko'proq kognitiv ta'sirga ega bo'lishini ta'kidlaydi. Har bir yondashuvning chegaralari va kamchiliklari bor, lekin ularning barchasi metaforaning til va psixologiyadagi muhim rolini va uning shunchaki estetik yoki amaliy faoliyatdan tashqari, insonning tushunchalar tizimidagi o'zgarishlarni qanday to'ldirishini yoritadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бессонова О.М. Очерк сравнительной теории метафоры // Научное знание: логика, понятия, структура. – Новосибирск: Наука, 1987. – С. 205-227.
2. Блэк М. Метафора // Теория метафоры. – Москва: Прогресс, 1990. – С. 153-172.
3. Лингвистический энциклопедический словарь (ЛЭС). Гл. ред. В.Н. Ярцева. – Москва: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
4. Телия В.Н. Вторичная номинация и ее виды // Языковая номинация. Виды наименований. – Москва: Наука, 1977. – С. 129-221.
5. Петров В.В. Научные метафоры: природа и механизм функционирования // Философские основания научной теории. – Новосибирск: Наука, 1985. – С. 196-220.
6. Ричардс А. Философия риторики // Теория метафоры. – Москва: Прогресс, 1990. – С. 44-67.
7. Cooper D. Metaphor. – London: Blackwell Publisher, 1986.
8. Davidson D. What metaphors mean. In S. Sacks (Ed.), On metaphor. – Chicago: University of Chicago Press, 1979. – Pp. 29-46.
9. Gibbs R.W. What does it mean to say that a metaphor has been understood? // Cognition and symbolic structures: The psychology of metaphoric transformation. R. Haskell (Ed.), Norwood, NJ: Ablex. 1987a. – Pp. 31-48.
10. Gibbs R.W. Mutual knowledge and the psychology of conversational inference // Journal of Pragmatics, 1987. № 11. – P. 561-588.
11. Gibbs R.W. the Poetics of Mind. Figurative thought, language, and understanding. – New York. Cambridge University Press, 1994. – 527 p.
12. Kittay E. Metaphor: Its cognitive force and linguistic structure. – Oxford: Clarendon press, 1987. – 358p.

13. Leezenberg M. Contexts of metaphor. – Amsterdam: Institute for Logic, Language and Computation, Universiteit van Amsterdam. 1995. – 261 p.
14. Rorty R. Contingency, irony and solidarity. – New York: Cambridge university Press, 1989.
15. Stem J. Metaphor and Grammatical deviance. Noûs, 17 (4), 577. <https://doi.org/10.2307/2215083>.

UO'K 81-13

ZAMONAVIY MISR ADIBASI SALVA BAKR NUKTADON YOZUVCHI**N.A.Umarova, tayanch doktorant, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, Toshkent**

Annotatsiya. Zamonaviy Misr adabiyotida Salva Bakr alohida o'rin egallaydi. U nafaqat arab dunyosida, balki butun jahonda o'z asarlari bilan tanilgan yozuvchi hisoblanadi. Ushbu maqolada Salva Bakrning ijodiy izlanishlari va uning zamonaviy Misr adabiyoti rivojlanishiga qo'shgan hissasi tadqiq etiladi.

Kalit so'zlar: badiiy ong, ijodiy izlanish, estetik ong, tarjima asarlari, milliy meros an'analari, hikoya, roman, badiiy uslub.

Аннотация. Особое место в современной египетской литературе занимает Сальва Бакр. Она известна своими произведениями не только в арабском мире, но и во всем мире. В этой статье исследуются творческие поиски Сальвы Бакр и ее вклад в развитие современной египетской литературы.

Ключевые слова: художественное сознание, творческий поиск, эстетическое сознание, переводные произведения, традиции национального наследия, рассказ, роман, художественный стиль.

Abstract. Salwa Bakr occupies a special place in modern Egyptian literature. She is known for her works not only in the Arab world, but throughout the world. This article examines the creative searches of Salwa Bakr and her contribution to the development of modern Egyptian literature.

Keywords: artistic consciousness, creative search, aesthetic consciousness, translated works, traditions of national heritage, short story, novel, artistic style.

XX asrning o'rtalariga kelib umumjahon adabiy jarayonlar ta'siri natijasida bir qator Misr adiblari arab xalqining dunyoqarashi, qadriyatlarini, milliy xususiyatlariga mutanosib bo'lgan asarlarni yaratdilar. XX asrning 60-90 yillarida ham Misr adabiyotida yangilanish jarayonlari ro'y berdi. Ushbu yillarda Misr romannavisligi yangi zamonaviy bosqichga ko'tarildi. Bunda adabiyot jahondagi ro'y bergan adabiy jarayonlar, yangi metodlar va ijodiy izlanishlardan holi bo'lmagan tarzda rivojlana bordi. Yangi davrda badiiy ong va estetik dunyoqarash o'ziga xos tarzda shakllanib bordi, shu bilan birga bir tarafdin g'arb adabiyotining sharq adabiyotiga bo'lgan ta'siri va boshqa bir tarafdin milliy meros an'analari tayangan holda turfa madaniyatlar va milliy qadriyatlar o'rtasida o'zaro almashinuv jarayonlari ham yuz berdi, bu o'z navbatida adabiy jarayonlarni yangi bosqichga olib chiqdi. Mana shunday ijodiy izlanishlar samarasi o'laroq yozuvchilar yangicha ruhda ko'plab asarlar yaratishdi. Mana shunday yozuvchilardan biri bu Salva Bakr hisoblanadi. Adiba bir qancha hikoyalar to'plami va romanlar muallifi hisoblanadi. Salva Bakrni ham to'laqonli ravishda mahoratli, nuqtadon yozuvchi deb e'tirof etsak arziydi. Chunki u o'z oldiga kitobxonni o'ylantiradigan ijtimoiy siyosiy muammolarni ko'tarib chiqib, badiiy so'z orqali ularni asarlariga badiiy mahorati bilan singdirib yuborgan. Yozuvchi Salva Bakr "Al-Yavm As-Sabi" gazetasiga bergan intervyusida ham quyidagicha fikr bildirgan: "O'quvchilar mening asarlarim orqali ular kim ekanliklari haqida o'ylashlarini istardim. Ularni o'zlari, siyosiy va ijtimoiy kontekst qiziqtiradi".[1] Ya'ni adiba kitobxonni o'ylantiradigan, o'zligini ko'rsatadigan "ichki men"ni shakllantiradigan badiiy asar namunalarini yaratishni o'zining eng katta istaklaridan biri deb biladi. "Men uchun yozish zavqli jarayondir, birinchidan, o'zim uchun yozaman, ikkinchidan, o'quvchining tasavvurini o'ziga jalb etishni yaxshi ko'raman. Umid qilamanki, savol tug'diradigan yangi narsalarni, ilgari ko'rinmagan gorizontlarni ochib beradigan asarlar yarataman." [1] Adiba o'quvchiga yangidan yangi ufqlarni ochib beruvchi, kitobxonlarni e'tiborini tortadigan dolzarb mavzularni qalamga oladi. Bundan o'zi ham zavq oladi. U Misrda va butun arab dunyosida eng yaxshi yozish tajribasiga ega va siyosiy, tarixiy va ijtimoiy mavzularni misli ko'rilmagan tarzda aralashtirib yubora oldi. Salva Bakr o'z g'oyalari bilan jamiyatni

ma'rifatli qilishni maqsad qilib qo'ygan. Salva bakr Misr boshidan kechirgan ko'plab tarixiy voqealarning guvohi bo'lgan va bu uning ijodida kuchli aks etgan. U ayniqsa Sadat davrida, so'l harakat tarafdori ekanligini ta'kidlagan. Adiba hech narsaga qaramay, insoniyat hayotini o'z qarashlari va asarlari bilan yoritishni maqsad qilib qo'ygan.

Salva Bakrning badiiy adabiyot bilan tanishishining boshlanishi o'spirinlik davriga to'g'ri keladi. U boshida "cho'ntak romanlari" deb nomlangan bir qator tarjima qilingan jahon nodir durdona asarlari bilan oshno bo'ladi. Ulardan ba'zilari biz detektiv romanlar deb ataydigan asarlar "Sherlok Xolms va uning do'sti Watson", "Janob Artur Konan Doyl" va fransuz yozuvchisi Moris Leblankning "Arsen Lyupin" romanlari, keyinchalik esa rus adabiyotining eng sara yozuvchilari Tolstoy, Dostoevskiy, Chexov asarlari. Jahon adabiyotining eng yaxshi asarlari albatta yozuvchining dunyoqarashini shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qildi. Keyinchalik esa milliy adabiyot vakillarining ko'plab asarlari bilan oshufta bo'ldi. Masalan, Najib Mahfuz va Yusuf Assibaiy va Ihsan Abdulquddus, Ali Ahmad Baksir va Muhammad Abdulhalim Abdulloh, Yusuf Javhar kabi yozuvchilar asarlari. Salva Bakr aynan yozuvchilikka qadam qo'yishiga bir tarafdin jahon adabiyoti durdona asarlari, yana bir tomondan milliy meros namunalari sabab bo'lganini ta'kidlashimiz o'rindir. Chunki yozuvchining o'zi ham bu haqida quyidagicha fikr bildirgan:

"Men o'tgan asrning yetmishinchi yillarida yozishni boshladim. Menga qadimiy "Kalila va Dimna" va "Ming bir kechalar" dan boshlab zamonaviy adabiyotning barcha asarlari ta'sir ko'rsatdi." [2] Shu o'rinda arab adabiyotining ilk nasriy asarlari deya e'tirof etiladigan bir qancha manbalar borki ularni arab nasrining ilk namunalari deya ko'rsatishimiz mumkin.

Jahon durdona asarlarini arab tiliga tarjima qilib uni kitobxonlar ommasiga taqdim etishda Misrdagi bir qancha nashriyotlar va tarjima uylari muhim ahamiyat kasb etdi. Bu haqida yozuvchining o'zi ham intervyularining birida keltirib o'tgan. "Biz xalqaro cho'ntak romanlari o'qirdik, Halmi Murod esa jahon adabiyoti durdonalarining soddalashtirilgan tarjimalarini o'z ichiga olgan kitoblar nashr etar edi. "Dar al-Katib al-Arabiy" va Doktor Suhayr Al-Qalamaviy tomonidan boshqariladigan "Milliy nashriyot va tarjima uyi" tomonidan chop etilgan tarjimalarni o'qirdik. Jahon adabiyoti namunalarining aksariyatini shu uylar tomonidan chiqarilgan tarjimalar orqali o'qiganmiz." [3] Adiba Ayn Shams universitetining savdo fakultetining buxgalteriya hisobi bo'limida o'qigan. U 1972 yilda bakalavr darajasini oldi. U teatr tanqidchiligini o'rganib, 1976 yilda tugatdi. O'sha davrda o'quv dasturlari mualliflarining rahbari bo'lgan Muhammad Mahdi Allamda arab tili va arab adabiyoti fani bo'yicha tahsil olish ham o'ziga yarasha ancha qiyin yo'lni bosib o'tish degani edi. Salva Bakr talabalik davrlarida juda ko'plab talabchan va izlanuvchan mutaxassislardan ta'lim oldi. Ahmad Abbos Solih, Mahmud Mursiy va Abdur Rahim Al-Zarqoniy kabi bir qancha professorlar qo'l ostida ta'lim oldi. Arab adabiyotidan Xayri Shalabiy dars berdi, Ilham Hassan esa kinodan saboq berdi. Ustozlardan olgan bilim va tajribalari unga yozuvchilik deb atalgan mashaqqatli yo'lni muvaffaqiyatli bosib o'tishida juda tayanch vazifasini o'taydi. Uning ilk adabiy asari 1979 yilda "Oddiy hikoya" nomli hikoyalar to'plami bo'ldi. Bu guruh hikoyalar turli yondashuvlar, dinlar va irqnlarni kesib o'tgan inklyuziv yondashuvi tufayli katta muvaffaqiyatlarga erishdi. "Salva Bakr o'zining birinchi kitobini o'z mablag'lari hisobidan nashr etishga majbur bo'ldi, ammo kitob tanqidchilarda ijobiy taassurotlar qoldirdi. Muborak davrida Salva Bakr qisqa vaqt qamoqda o'tirdi va u o'z romanlarida Misrdagi ayollarning ahvoli haqida kuyunib yozgan bo'lsa-da, Misr feministlar ittifoqini tashkil etgan faollardan uzoqlashdi. Salva Bakr bu ayollarni, avvalambor, Misr ayollarining ko'pchiligidan tafakkurlari va turmush tarzi bilan farq qiladigan badavlat sinf vakillari deb biladi." [4] Salva Bakr nafaqat misrlik ayollar balki butun dunyo ayollarining haq huquqlari va erkinliklari haqida kuyunib yozadi. Uning asosiy qahramonlari oddiy insonlar, hayot sinovlarida toblangan, yolg'iz, jamiyatdan uzoqlashgan, tashlandiq va chetlatilgan, nohaqliklarga uchragan chorasiz insonlar. 1984-yilda u o'zining ikkinchi asari "Maqom Attia" nomi bilan nashr ettirdi. Bu yozuvchining ilk romani sifatida omma orasida katta e'tibor qozondi. "Bu roman garchi afsonaviy va fantastik xarakterga ega bo'lsa-da, u kundalik, zamonaviy hayotga juda bog'langandek ko'rinadi. U Attiya xonimning portretini chizadi, uni ba'zi odamlar dohiylar orasida avliyo deb bilishadi. Ushbu personajning yakuniy portreti bir qator xatlardan iborat bo'lib, ularning barchasi bayonotlarga kiritilgan. Boshqalar turli xil ijtimoiy va madaniy pozitsiyalarni egallaydilar va xarakter bu qarashlar

Ключевые слова: заимствованные слова, этимология, список слов, словарный запас, словарь, активная лексика, экономическое влияние, семантическая структура, неологизмы, язык-донор.

Abstract. *This article focuses on the words that English has borrowed from other languages under the influence of certain reasons at the stages it has gone through, the reasons for their borrowing, the types of borrowed words and their classification by the degree of borrowing.*

Keywords: *borrowed words, etymology, word list, vocabulary, dictionary, active vocabulary, economic influence, semantic structure, neologisms, donor language.*

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, dunyodagi eng keng qo'llaniladigan til (dunyo aholisining ¼ qismi, ona tili va undan chet tili sifatida foydalanuvchilar bilan birga) hisoblansada, bu tildagi so'zlarning juda kata qismi asosan fransuz va lotin tillaridan kirib kelganligini barcha ham bilmasa kerak. Aslida ham shundaymi? Izlanishlarning natijalariga qarasa lotin va fransuz tillaridan kirib kelgan so'zlar 29% tashkil etar ekan. Ingliz tilidagi 1000 ta eng asosiy qo'llaniladigan so'zlarning 50% fransuz tilidan olingan. Ingliz tili tarixi asosan to'rtta: qadimgi, o'rta asrlar, ilk zamonaviy va zamonaviy jarayonlarni o'z ichiga oladi. Bu jarayonlar almashinuvi tilning grammatikasida, talaffuz me'yorlarida va so'z boyligida o'ziga xos o'zgarishlarga olib kelgan [6, 22].

Leksikologiya tilshunoslikning bir qismi bo'lib, tilning lug'at tarkibini o'rganadi. Tildagi so'zlarning jami leksikani (lug'at sostavini) tashkil etadi. Leksikologiyada so'zlar quyidagi xususiyatlari bo'yicha o'rganiladi: so'zning semantik strukturasi, so'zlarning shakl va ma'no munosabati, leksikadagi so'zlarning o'z va o'zlashgan ekanligi, qo'llanishiga ko'ra so'zlarning umumiy yoki chegaralanganligi, tarixiy jihatdan ingliz tili leksikasi, so'zlarning emotsional - ekspressiv bo'yoq va uslubga munosabati.[1;12]

So'z lug'at tarkibining eng aniq va eng muhim qismidir. Ma'lum bir tilda so'zlovchi jamiyat a'zolari shu tilning so'z boyligi va grammatik qoidalaridan foydalanib, o'zaro aloqa qiladilar. Leksikologiya tilning eng aniq birligi bo'lgan so'zni o'rganish bilan birga, so'z birikmalarini, frazeologik birliklarni, idiomalarni ham o'rganadi. Til so'zga qanchalik boy bo'lsa, fikr va maqsadni shunchalik yaxshi va to'liq bayon etish, ifodalash mumkin [5; 56].

Til kishilarning turli faoliyati bilan bevosita bo'g'langanligi uchun ham tilning lug'at tarkibi uzluksiz o'zgarib turadi. Jamiyatning taraqqiy qilishi, sanoat, qishloq xo'jaligi, savdo-sotiq, fan va texnikaning rivojlanishi bilan tilning lug'at tarkibi ham yangi so'zlar bilan boyib boradi. Tilning lug'at tarkibida yangi so'zlar, iboralar paydo bo'lishi bilan, o'zlashtirilishi bilan, ayrim so'zlarni semantikasida o'zgarishlar yuz beradi. Bu barcha tillarning umumiy qoidalaridir.

Bugungi kunda murakkab, ko'p fazali jarayonda o'zlashtirma so'zlarning differensiyalangan yo'llarini o'rganishga harakat qilinmoqda. Bu tushunchaning turli xil ko'rinishlari, "o'zlashtirma", "o'zlashtirma so'z", "boshqa tildan o'zlashgan so'z", ularning o'zlashgan yo'llari, sabablari, vaqt va shart-sharoitlari tadqiq etilmoqda.

O'zlashtirma so'zlarning muammosi, nazariy savollari chet el tilshunoslari ishlarida keng yoritilgan. O'zlashtirma so'zlar haqida F.Durkin "turli xil elementlarning bir tildan boshqa tilga aralashuvi jaroyoni deydi. Turli xil element deganda til yaruslari –fonologiya, morfologiya, sintaksis, leksika va semantika tushuniladi. Til manbalariga turli xil elementlarning kirishi quyidagicha: So'z o'zlashishi-o'zlashmaning bir necha qismlari va tipik hodisalar; Fonemaning o'zlashishi-ikki til aloqasiga bog'liq hodisalar; Morfemaning o'zlashishi (ko'pincha so'z tarkibida uchraydi); Sintaktik o'zlashma; Semantika o'zlashmasi (boshqa til ta'sirida so'z ma'nosi shakllanishi) [6;74].

O'zlashmalar muammosi bir qator turli savollarni o'rganish va qisman, til sistemasiga leksik birliklarning kirish yo'llarini nazarda tutadi. O'zlashtirma so'zlar dastlabki davrda neologizm xarakterida bo'lsada, keyinchalik asta-sekin qabul qiluvchi til qonuniyatlariga bo'ysunishi, xuddi o'z so'zdek tabiiy va aniq bo'lishi (alarm, umbrella), fonetik qayta shakllanishi (*ceaster 'city', bouitique 'beauty'*), grammatik singishi (*pens, signed*), so'z yasash tizimida faol ishtirok etishi (*colourful, noisy*), takror-takror qo'llanishi tufayli uning yot elementligi sezilmay qoladi. Biz ushbu maqolada ingliz tiliga boshqa tillardan kirib kelgan otlarni o'zlashtirilish masalalariga alohida to'xtalidik.

Tilda hosil bo'lgan yangi so'zlar neologizmlar (grekcha neos-“yangi” logos- “so'z”) deyiladi. Masalan: *aerobic, black hole, computer, isotope, feedback, penicillin, pulsar, quasar, tape-recorder, supermarket, airbus, helibus, seadrome*. Neologizmlar quyidagi xususiyatlari bilan lug'at tarkibida ajralib turadi: yangi tushuncha, predmet yoki hodisaning nomini ataydi; avval mavjud bo'lgan

predmet yoki hodisaning belgilarini farqlaydi; tildagi vositalarni tejaydi; fikrni aniqroq ifodalash uchun xizmat qiladi.

Neologizmlar tilning ichki resurslari va boshqa tillardan soʻz qabul qilish orqali, yaʼni tashqi taʼsir natijasida hosil boʻladi. Neologizmlar tildagi xususiyatlariga koʻra avvalo ikki turga boʻlinadi: leksik - semantik va leksik –grammatik.

Leksik - semantik neologizmlar oʻz navbatida leksik (unga boshqa tillardan oʻzlashtirilgan soʻzlar ham kiradi), va semantik (unga mavjud soʻzlarning yangi maʼnoda ishlatilishi kiradi) boʻladi. Masalan, ingliz tili lugʻatida soʻnggi yillar ichida paydo boʻlgan soʻzlar: *computer, aerobus, supermarket, seadrom*.

Semantik neologizm yangi maʼnoli soʻzdir. Masalan, fransuz tilidan oʻzlashtirilgan *“large”* (katta, ulkan) soʻzi hozirgi kundagi ingliz tilida ikki maʼnoda yaʼni oʻz maʼnosida va yangi *“wide”* (keng) maʼnosida ham qoʻllaniladi.

Leksik-grammatik neologizmlar tilning oʻzidagi soʻz yasash vositalari yordamida hosil qilinadi: *happy-happiness, cross-across, beauty-beautiful*. Neologizmlar tarixiydir. Bir davr uchun neologizm boʻlgan soʻzlar keyinchalik neologizmlik belgisini yoʻqotib, aktiv yoki passiv leksik qatlamga oʻtishi mumkin. Masalan: *umbrella, coffee, water, knife, beauty* kabi soʻzlar tilda paydo boʻlganda neologizm boʻlgan. Lekin bugungi ingliz tilida bu soʻzlar yangi soʻzlik maʼnosini yoʻqotib, xalq tilida keng qoʻllanadigan soʻzlarga aylanib qoldi [5;57]. *Knight, duke, sword, battle* kabi soʻzlar hozirgi ingliz tilida nafaqat yangilik belgisini yoʻqotibgina qolmay, balki lugʻat sostavining passiv qatlamiga aylandi. Yangi soʻzning kelib chiqishini aniqlash oson, lekin eski soʻzning qachon paydo boʻlgani va qaysi tildan yoki qaysi shevadadan oʻzlashtirilgani bilish ancha qiyin masala. Bu kabi masalalarni oʻrganishda tilshunoslikning qadimiy sohalaridan biri boʻlmish Etimologiya shugʻullanadi.

Biroq doim ham shunday ilmiy izlanishlar aniq natijaga olib kelavermaydi. Baʼzan donor tildagi soʻzlarning tashqi formasi, yaʼni tovush sostavi u oʻzlashayotgan tildagi bilan bir-biriga yaqin boʻlsa ham, ularning maʼnolari turlicha boʻladi. Masalan baʼzi tilshunoslar *“chocolate”* soʻzini Fransuz tilidagi *“chocolat”* yaʼni *“kakao boshhoqlaridan tayyorlanadigan yegulik”* degan soʻzdan kelib chiqqan desalar, baʼzi olimlar bu soʻzni Ispan tilidagi *“chocolate”* yaʼni *“kakaodan tayyorlangan ichimlik”* degan soʻzdan kelib chiqqan deb taxmin qiladilar. Yuqoridagi jumlagi yana bir misol tariqasida *“architector”* soʻzini olishimiz mumkin. U grekcha *“architecton”* – *“quruvchi”* soʻzidan olingan. Biroq bu har qanday quruvchini emas, balki faqat *“haykal quruvchi yoki binoning loyihasini chizuvchi”* maʼnosini bildiradi, yaʼni bu soʻzning maʼnosi ancha toraygan.

Soʻz oʻzlashtirish til leksikasini boyishining asosiy manbasi sifatida xizmat qiladi. Turli qabila va xalqlar qadimdan iqtisodiy va madaniy aloqada boʻlib kelganliklari sababli bir tildan ikkinchi bir tilga ayrim soʻzlar kirib oʻzlashib ketgan. Dunyoda boshqa til vositalarini oʻzlashtirmagan til yoʻq. Ingliz tili leksikasi oʻzining rivojlanish jarayonida juda koʻp soʻzlarni oʻzlashtirgan. Oʻzlashtirilgan soʻzlar ingliz tili leksikasining 70% ini tashkil etib, asosan lotin, nemis, fransuz, grek, rus va boshqa tillardan kirib kelgan soʻzlardan iboratdir.

Boshqa tillardan oʻzlashtirilgan soʻzlar tilning grammatik-lugʻaviy tarkibiga hech qanday taʼsir qilmasdan oʻzlashtiriladi. Ular, odatda, koʻproq predmetlik tushunchasini ifoda qiluvchi soʻzlar boʻladi: yangi predmetlar oʻzlariga xos nomlar bilan oʻzlashtiriladi. Masalan: *plum*– *“prunus”* (lotin), *star*– *“stern”* (nem) va hakozo. Ingliz tilidagi uy-roʻzgor atamalarining koʻpchilik qismini fransuz tilidan kirib kelgan atamalar tashkil qiladi: *ceiling, curtain, lamp, chair, closet, towel* va boshqalar.

Boshqa tillardan ehtiyoj natijasida oʻzlashtirilgan soʻzlar tilning lugʻat boyligini kengaytirib, nutq vositalarini boyitadi. Masalan, fransuz tilidan olingan *“beef”* soʻzi, ingliz tilidagi *“ox”* soʻziga sinonim boʻlib emas, yangi maʼno hosil qilib, goʻshtning turini ifoda qiladi.

Odatda boshqa tildan oʻzlashtirilgan soʻzlar "begona soʻzlar" deb ajratilmasdan nutqda qoʻllanilaveradi. Masalan: *winter, spring, see, speak, tell* kabi soʻzlar ingliz tilida aktiv leksika sifatida foydalaniladi. Bu soʻzlarning asli fransuz tilidan kirib kelganliklarini faqatgina tilshunoslarga oʻzlarining tadqiqot ishlarida ajratadilar. Boshqa vaqtlarda bu soʻzlar sof ingliz tilidagi soʻzlardek qoʻllanilaveradi.

Quyida biz ingliz tiliga oʻzlashtirilgan soʻzlarning oʻzlashish darajasiga koʻra uch qismga ajratilishini koʻrib chiqamiz:

Mutloq o'zlashgan so'zlar qatlami. Bu toifaga kiruvchi so'zlar, ingliz tiliga fonetik va grammatik jihatdan to'la mos keladi va so'z yaslashida ishtirok eta oladigan qatlamni o'z ichiga qamrab oladi. Masalan: *cheese, street, call, happy*;

Qisman o'zlashgan so'zlar qatlami. Bu toifaga mansub so'zlar til qoidalarining ma'lum bir jihatlariga moslasha olmagan. Bu kabi so'zlarni quyidagi guruhlariga ajratamiz:

Semantik jihatdan mos bo'lmagan so'zlar. Bunday so'zlar biror bir xalqqa, millatga mansub atamalarni anglatuvchi so'zlardir. (*shah, rajah, sari, sombrero*);

Grammatik jihatdan mos bo'lmagan so'zlar. Lotin va Grek tillaridan kirib kelgan otlarning asliyatdagi ko'plik shaklini saqlab qolgan (*datum-data, phenomenon-phenomena, genius-genii, cactus-cacti, medium-media*);

Fonetik jihatdan mos bo'lmagan so'zlar. Bunday so'zlarda urg'u va tovushlar standart ingliz tiliga mos kelmaydi. Masalan: *machine, camouflage, tobacco*;

Grafik jihatdan mos bo'lmagan so'zlar. Masalan: Grek tilidan o'zlashtirilgan so'zlarda "y" so'zning o'rtasida kelganda "i" tovushini (*symbol, synonym*), "ph" harf birikmasi "f" tovushini (*phoneme, morpheme*), "ch" harf birikmasi "k" tovushini (*chemistry, chaos*), "ps" harf birikmasi esa "s" tovushini (*psychology*) ifoda etadi.

Bizning fikrimizcha, bu jarayon xalqlar o'rtasidagi turli xil aloqalar davom etishi bilan birga rivojlanib boraveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A.Sodiqov, A.Abduazizov, M.Irisqulov "Tilshunoslik kirish", Toshkent: O'qituvchi_1981, 10-20-b;
2. Arnold I.V. "Lexicology of the Modern English language" Moscow, 1989, p.72;
3. N.M. Qambarov "Ingliz tili stillistikasi va matn tahlili" fanidan ma'ruza matnlari, Toshkent_2005, 3-4-b;
4. O.Azizov, Tilshunoslikka kirish, Toshkent, O'qituvchi_1996, 56-57b;
5. R.S. Ginsburg "A Course in Modern English Lexicology". M., 1979 pp.72-82;
6. Ph. Durkin. "Borrowed words. A history of Loanwords in English". Oxford University Press. p. 22

UO'K 81-13

O'TKIR HOSHIMOV ASARLARIDA FRAZELOGIZMLAR

F.Xaydarova, o'qituvchi, Jizzax politexnika instituti, Jizzax

Annotatsiya. Maqolada O'tkir Hoshimov asarlarida frazeologizmlarning qo'llanilishini o'rganish, tasniflash, semantik va tuzilishiga oid birliklarni aniqlash, ahamiyatini belgilash asosiy maqsad qilingan.

Kalit so'zlar: frazeologizmlar, so'zlashuv uslubi, ilmiy-ommobop matn, badiiy matn, publitsistik matn, badiiy asar tili, leksik-semantik xususiyat.

Аннотация. Использование и изучение семантических фразеологизмов и фразеологических оборотов в произведениях Уткира Хошимова.

Ключевые слова: фразеологизмы, разговорный стиль, научнопопулярный текст, художественный текст, публицистический текст, язык художественной литературы, лексико-семантический признак.

Abstract. Use and study of semantic phraseological units and phraseological turns in the works of Utkir Khoshimov.

Key words: phraseological units, colloquial style, popular science text, fiction text, journalistic text, language of fiction, lexical-semantic feature.

Mustaqillikka erishganimizdan buyon tilshunoslik sohasida katta o'zgarishlar ro'y berdi. Tildagi barcha birliklar xalqimizning til boyligi, javohirlari hisoblanadi. Hozirgi kun talablari bilan hayotimiz mezoniga e'tibor beradigan bo'lsak, xalq tili o'zining ko'zga ko'rinmas kuchga egaligini namoyon qilmoqda.

Tilshunoslikda frazeologizmlarning leksik-semantik xususiyati, grammatik tuslanishi va turlanishi o'rganilgan bir paytda, frazeologizmlarning badiiy matnda qo'llanilishi bilan bog'liq ba'zi masalalar o'z yechimini kutmoqda. Birinchi navbatda, frazeologizmlarning asosiy vazifasi shundan iboratki, u badiiy asarning tiliga hamda so'zlashuv nutqiga jilo beradi, uni sayqallashtiruvchi ifodaviy tasvir vositalarini badiiy asarlar tilida namoyon etadi. Badiiy asar tilidagi individual – muallif frazeologizmlarini o'rganish, ularning ma'no qirralarini aniqlash, ularni frazeologik lug'atlarga

kiritish kabi masalalar tilshunoslar e'tiborida bo'lmog'i zarur. Badiiy asarlar tilining o'zi murakkab jarayon bo'lganligi uchun, badiiy asarlarda yozuvchining individual yondashuvi mavjudligi sabab turli mualliflarga oid badiiy asarlarni emas, asarlarida hayotiylik nafasi ufurib turuvchi qalami o'tkir yozuvchi O'tkir Hoshimovning badiiy asarlarida keltirilgan frazeologizmlarni tadqiq va tahlil etishni rejalashtirdik. Chunki o'zbek adabiy tili va badiiy asar tili frazeologizmlarini so'z san'atkorlari tili va uslubi doirasida o'rganish salmoqli natijalarga olib keladi. Yangi nazariy fikrlarni hosil qilish va yangicha uslubdagi frazeologizmlarni yig'ishga erishish tufayli ham ish o'z dolzarbligini kasb etadi.

Badiiy matnlarda mavjud frazeologizmlarning qo'llanishiga doir maxsus tadqiqot yaratish o'zbek tilshunosligida muhim ahamiyatga egadir. O'.Hoshimov asarlarida frazeologizmlarning qo'llanilishini o'rganish, tasniflash, semantik va tuzilishiga oid ko'rinishlarini aniqlash, ahamiyatini belgilash tadqiqotning asosiy maqsadi hisoblanadi. Mazkur maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilab olindi: badiiy matnda frazeologizmlarning o'rganilish darajasini aniqlash; badiiy asarlarda mazkur birlikning turlarini tahlil etish; O'.Hoshimov asarlarida qo'llanilgan frazeologizmlarni to'plab, ularning leksik-semantik xususiyatini o'rganish; yozuvchining badiiy asarlarida mavjud frazeologizmlarning tuzilishiga ko'ra tasniflash; tadqiqotga tortilgan asarlarda o'zgarishga uchramagan va o'zgargan frazeologizmlarni ko'rsatish, hamda tuzilishiga ko'ra birikmaga teng va gapga teng frazeologizmlarni tadqiq etish kabilar o'z oldimizga belgilab qo'yilgan asosiy vazifalar hisoblanadi.

Frazeologik birliklar eng ko'p badiiy matnlarda, qisman publitsistikada, ilmiy-ommabop matnlarda qo'llaniladi. Badiiy matnlarda frazeologizmlarning tutgan o'rni muhim ahamiyatga egadir. Mualliflar frazeologik birliklardan badiiy matnlarda quyidagi maqsadlarda foydalanishadi: Masalan: 1) *Qo'lini tushirdi-yu, ko'cha eshik oldida o'ziga qarab turgan Muqaddamni ko'rib xijolatdan yuzlari lovillab ketdi* [11.468]. 2) *Hozir hech kimni, hatto, onamni ko'rishga ko'zim yo'q edi* [12.31]. Yuqorida keltirilgan asar parchalarida qo'llanilgan frazeologik birliklar birinchi gapda gapda uyat va qo'rquvni, ikkinchi gapda g'azabni kabi munosabatlarni ifodalab kelishga xizmat qilmoqda.

Ulug' yozuvchi A.Qahhor singari O'.Hoshimovning ham frazeologizmlardan foydalanishdagi o'ziga xos maktab yo'li bor desak mubolag'a bo'lmaydi.

Masalan, Endi gapning po'skallasi shu: belimda belbog'im bor deganing ertalab hasharga kelaver gapidagi gapning po'skallasi (ya'ni xullas), belimda belbog'im bor deganlar (erkaklar) sodda, xalqona ifodaning namunasidir. Bunday xalqona ifodalar yozuvchi asarlarida keng qo'llanilgan: shashti pasaydi, o'v, haloyiq, luqma tashladi, rasamad, eplamoq, apoq-chapoq, zig'irday amal, chaqchaymoq, chiyillamoq, boshpana, zakunchi, tajanglik. Bu kabi ko'plab oddiy xalq nutqida qo'llaniladigan so'zlar yozuvchi uchun ham xalqona soddalikni ta'minlashga, ham badiiylikni ifodalashga xizmat qilgan vositalarga aylangan. Bu hol yozuvchining xalq tili imkoniyatlarini chuqur his etgan holda undan maqsadga mos tarzda foydalana olganligidan namunadir.

Oddiy so'zlashuv nutqi vositalari qahramonlar nutqini o'ziga xosligini ta'minlovchi asosiy vositalardan biri bo'lganidek, bu lug'aviy birliklar personajlarning xatti-harakatini, his-tuyg'ularini, xarakterini, uning qanday kishi ekanligini ochib berish vazifasini ham bajaradi. Masalan: *Yomon ish bo'ldi! Qo'ymijoz Komil tabibning mishiqli bolasini sariq chaqaga olmayman* [13] gapidagi oddiy so'zlashuvga xos qo'ymijoz, mishiqli, sariq chaqa so'zlari, avvalo so'zlovchining kishiga bo'lgan munosabatini ifodalagan. Shu bilan birgalikda fikr olayotgan kishining qanday odam ekanligini izohlashda ham ushbu vositalardan foydalanilgan: – *Sening ham oyog'ingni to'rtta qilaylik, mundoq, nima balo yo mijozing sustmi?* [13] gapidagi «oyog'ini to'rtta qilmoq» so'z birikmasi orqali esa «uyli-joyli qilmoq», «uylantirmoq» ma'nosining ifodalanishi oddiy so'zlashuv vositalarining nutqiy imkoniyatlari juda kengligini ko'rsatadi. O'tkir Hoshimov asarlaridan olingan quyidagi gaplarda ham oddiy so'zlashuvga xos lug'aviy vositalar qo'llanilib, turli uslubiy vazifalarni bajarganini, badiiy asar tilini jozibador, ta'sirchanligini ta'minlaganini kuzatish mumkin: - *Kecha anovi itvachchani yoqasidan bo'g'ganimda xirillab qoluvdi. Pildirab chiqmas ekansan-a! Eshigingni rais qoqqanini bilasan-da. Ie, xotini-ku! Tabib qay go'rda goldiykin? Voy, qurug' -ey, kelib –kelib senga uka bo'lib goldimmi? Choying bilan qo'shmar bo'li!* [13].

O'.Hoshimovning “Dunyoning ishlari”, “Ikki eshik orasi”, “Tushda kechgan umrlar”, “Bahor qaytmaydi” va shu kabi asarlarida qo'llanilgan frazeologik birliklarni to'plab, o'rganganimizda

o'zgarishga uchramagan va qayta ishlangan frazemalarni ajratib tahlil etdik. Quyida ulardan bir qanchasini tahlilga tortamiz:

1. Pinakka ketmoq Ma'nosi: a) uxlab qolmoq; b) o'ylanish holatida bo'lmoq (xayolga cho'mmoq). Masalan: *Alimardon yaproqlarning pirlpirab uchishini tomosha qila – qila pinakka ketdi* [11. 468].

2. Damini rostlamoq Sinonimi: nafasini rostlamoq. Ma'nosi: to'xtab, nafas olmoq, tin olmoq, dam olmoq. Masalan: *Nihoyat, sekin-sekin damini rostladi, hovliga tikilgancha bir tekis, chuqur – chuqur nafas ola boshladi* [11. 465].

Yozuvchi, umuman frazeologik sinonimlardan keng va unumli foydalangan. Frazеologik sinonimlar orqali fikrning nozik ma'no qirralarini ochgan, rang-barang uslubiy bo'yoqlar orqali fikrni yorqin, butun nozikligi bilan ifodalab bergan. Natijada asar tilining ravon va jozibador, jonli va shirali chiqishiga erishgan: *Shu Afzalxon tushmagur Risolatxondan bo'lagiga ko'nmayapti. Bilmadim, zora taqdiri qo'shilgan bo'lsa* [12].

Ushbu gapdagi taqdiri qo'shilgan, yulduzi yulduziga to'g'ri kelgan frazeologik sinonimlari bir fikrni rang-barang bo'yoqlarda ifodalab, nutqda so'z takrorining oldini olgan, fikriy jozibadorlik va ta'sirchanlikni ta'minlagan.

Frazeologik sinonimlar ko'pincha ma'no sinonimlari bo'ladi. Masalan, nafasi ichiga tushib ketmoq, kapalagi uchib ketmoq, yuragi orqasiga tortib ketmoq, seskanib ketmoq iboralari uchun umumiy mazmun "qo'rqmoq" bo'lib, ammo bu umumiy ma'noning gavdalanishi turlicha.

Seskanib ketmoq (*Sirojiddin seskanib ketdi*) va kapalagi uchib ketmoq iborasiga nisbatan rangi uchib ketmoq (... *Valiev ro'parasida turar, rangi uchib ketgan edi*), nafasi ichiga tushib ketmoq (...*tomoshabinlarning nafasi ichiga tushib ketgandi*), yuragi orqasiga tortib ketmoq iboralarida ma'no kuchliroq.

O'tkir Hoshimov o'z asarlarida leksik-frazeologik sinonimlardan ham unumli foydalangan. Leksik-frazeologik sinonimlar badiiy asar tilini ravonlashtirish, shuningdek, talaffuzni qulaylashtirish maqsadida ishlatilgan. Leksik-frazeologik sinonimlarni tanlab ishlatish adiblardan katta mahorat talab qiladi. O'tkir Hoshimov asarlari tilini kuzatar ekanmiz, undagi bu lug'aviy birliklardan ham ustalik bilan foydalanilganini kuzatish mumkin.

Leksik-frazeologik sinonimlarda ibora o'z ma'no qirrasiga ko'ra, shuningdek, stilistik bo'yog'iga ko'ra o'z sinonimi bo'lgan so'zdan keskin farqlanib turadi. Nimanidir frazeologik birlik bilan anglatish, odatda so'z bilan anglatishga qaraganda obrazli, o'tkir, ta'sirchan bo'ladi. Yozuvchi xuddi mana shu tomoniga e'tibor berib, qaysar so'zining sinonimi bo'lgan "o'z kindigini o'zi kesgan xilidan" iborasini qo'llab gapdagi ma'noning kuchliroq, ta'sirchan chiqishiga erishgan: *Cholim ham o'z kindigini o'zi kesganlar xilidan edi*.

Xulosa qilib aytganda, frazeologik birliklar va ular bilan bog'liq hodisalar, ularning ma'noviy va vazifaviy xususiyatlari murakkab, sermunoza bo'lib, ular bir necha tadqiqot ishlarini talab qiladi. Ular bir tomondan til birligi sifatida muayyan tushunchani ifodalash xususiyatiga ega bo'lsa, ikkinchi bir tomondan har bir xalqning ko'p asrlik turmush tarzi, madaniyati, ma'naviyati, urf-odatlar va an'analarning badiiy asarlarda aks ettiruvchi, shu bilan bir paytda badiiy matnda muayyan holatni, voqelikni obrazli, ta'sirchan bo'lishini ta'minlovchi vosita ham hisoblanadi. Qalami o'tkir yozuvchi O'.Hoshimov qahramonlarning bir-biriga bo'lgan munosabatini ochishga xizmat qiladigan frazeologizmlarni mohirlik bilan tanlay olgan. Yozuvchi so'zlarning ma'nosidagi eng nozik emotsional farqlarni seza olgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Дониёров Х., Йўлдошев Б. Адабий тил ва бадийий стил. – Тошкент: Фан, 1980. – 190 б.
2. Ёриев Б. Бадийий асар тилини ўрганиш. – Термиз: ТерДУ, 1999. – 134 б.
3. Йўлдошев Б. Бадийий нутқ стилистикаси. – Самарқанд, 1982. – 206 б.
4. Каримов С. Бадийий матннинг услубий воситалари. – Самарқанд, 1990. – 123 б.
5. Каримов С. Ўзбек тилининг бадийий услуби. – Самарқанд, 1992. – 380 б.
6. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луг'ати. – Тошкент: Қомуслар бош таҳририяти, 1992. – 405 б.
7. Раҳматуллаев Ш. Нозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Университет, 2006. – 495 б.
8. Сайфуллаева Р., Менглиев Б. ва б. Нозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Фан ва технология, 2009. – 391 б.

9. Самадов Q. Ўзбек тили услубияти. – Тошкент: Фан, 1991. – 172 б.
10. Ўзбек тилшунослиги масалалари тўплами. – Самарқанд: СамДУ, 1963. – 244 б.
11. Ношимов Ў. Баҳор қайтмайди. – Тошкент: G'афур G'улом, 1970. – 218 б.
12. Ношимов Ў. Дунёнинг ишлари. – Тошкент: G'афур G'улом, 1981. – 336 б.
13. Ношимов Ў. Икки қарра икки беш. – Тошкент: Ёш гвардия, 1987. – 480 б.

UO'K 81'37 (035.3)

**PAULO KOELO TOMONIDAN YOZILGAN "ALKIMYOGAR" (THE ALCHEMIST)
ASARI HAMDA AZIZ SAID TARJIMASI ASOSIDA USHBU ASARDA QO'LLANILGAN
KO'P MA'NOLI SO'ZLARNING QIYOSIY TAHLILI**

N.X. Xolmaxmadova, tayanch doktorant, Navoiy davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya. Adabiy tarjima – bu ikki madaniyat o'rtasidagi ko'prik bo'lib, asarning mazmuni va mohiyatini boshqa tilda ifodalash san'ati hisoblanadi. Paulu Koelonning "Alkimyogar" asari dunyo bo'ylab millionlab kitobxonlarning qalbiga yo'l topgan, undagi falsafiy va majoziy ma'nolarga boy til bir necha tillarga o'girilib, turli xalqlarga yetkazilgan. Ushbu maqola asarda qo'llangan ko'p ma'noli so'zlarning Aziz Said tomonidan amalga oshirilgan o'zbek tilidagi tarjimasi asosida o'rganiladi. Maqsad – tarjima davomida so'zlarning kontekstual va lingvistik xususiyatlari qanday saqlanganini aniqlash hamda asarning mazmuniy uyg'unligini baholash.

Kalit so'zlar: polisemantik so'zlar, semantik tahlil, qiyosiy tahlil, adabiy asar tahlili

Аннотация. Литературный перевод служит мостом между двумя культурами, представляя собой искусство передачи содержания и сути произведения на другом языке. Роман Пауло Коэльо «Алхимик» завоевал сердца миллионов читателей по всему миру, а его язык, насыщенный философскими и метафорическими смыслами, был переведен на множество языков и стал доступен самым разным народам. В данной статье рассматривается узбекский перевод романа, выполненный Азизом Саидом, с акцентом на использование полисемантических слов в тексте. Целью является анализ того, как были сохранены контекстуальные и лингвистические особенности слов в процессе перевода, а также оценка семантической гармонии произведения.

Ключевые слова: полисемантические слова, семантический анализ, сравнительный анализ, анализ литературного произведения.

Abstract. Literary translation serves as a bridge between two cultures, representing the art of conveying the content and essence of a work in another language. Paulo Coelho's "The Alchemist" has captured the hearts of millions of readers worldwide, with its language rich in philosophical and metaphorical meanings translated into various languages and shared with diverse audiences. This article examines the Uzbek translation of the novel, carried out by Aziz Said, focusing on the use of polysemous words in the text. The aim is to analyze how the contextual and linguistic features of the words were preserved during the translation process and to evaluate the semantic harmony of the work.

Key words: polysemous words, semantic analysis, comparative analysis, literary work analysis.

Kirish (Introduction). Ko'p ma'noli so'zlar — bir so'zning bir nechta ma'noga ega bo'lish holati bo'lib, buni tilshunoslikda **polisemantik so'zlar** deb atashadi. Bunday so'zlar kontekstdan kelib chiqib turli ma'nolarda ishlatiladi. O'zbek tilida ham ko'p ma'noli so'zlar juda ko'p uchraydi va ular tilni boyitishda muhim rol o'ynaydi.

Ko'p ma'noli so'zlarning xususiyatlari:

Asosiy va qo'shimcha ma'nolar: Ko'pincha bir so'zning asosiy (asl) ma'nosi bo'ladi va undan kelib chiqqan qo'shimcha ma'nolari shakllanadi. Masalan, **oyoq** so'zi: Asosiy ma'no: inson yoki hayvonning yurish a'zosi (masalan, "oyog'im og'riyapti"). Qo'shimcha ma'no: narsaning pastki qismi (masalan, "stolning oyog'i").

Ingliz tilida polisemantik so'zlarning o'rni alohida ta'kidlash lozim. Ingliz tilida bunday so'zlar keng tarqalgan bo'lib, ular bir so'z yordamida turli tushunchalarni ifodalash imkonini beradi.

Polisemantik soʻzlarning maʼnosi kontekstga qarab oʻzgaradi. Polisemantik soʻzlarning asosiy xususiyatlari:

Bir-biriga bogʻliq bir nechta maʼno:

Polisemantik soʻzlar odatda bir-biriga yaqin yoki bogʻliq boʻlgan maʼnolarni anglatadi.

Masalan: *"Head"* (bosh):

Asosiy maʼno: tananing yuqori qismi (masalan, "He hit his head").

Koʻchma maʼno: rahbar (masalan, "She is the head of the company").

Narsaning old yoki yuqori qismi (masalan, "The head of the bed").

Metodika (Methods). Ushbu maqolada quyidagi metodlar qoʻllanildi:

Tanlangan matnlar asosida tahlil: Asarning original (ingliz yoki portugal tilidagi) matni va oʻzbekcha tarjimasi orasidagi koʻp maʼnoli soʻzlar tanlab olinib, ularning kontekstual maʼnosi solishtirildi.

Semantik tahlil: Koʻp maʼnoli soʻzlarning tarjimada qanday semantik oʻzgarishlarga uchragani oʻrganildi.

Qiyosiy tahlil: Tarjima jarayonida oʻzbek tilining oʻziga xos jihatlari va madaniy kontekstni hisobga olgan holda amalga oshirilgan lingvistik strategiyalar tahlil qilindi.

Adabiy asar tahlili: Asar umumiy mazmunining tarjimada saqlanish darajasini baholash uchun mazmuniy va stilistik jihatlar koʻrib chiqildi.

Natijalar (Results). Paulo Koelo tomonidan yozilgan "Alkimyogar" (The Alchemist) asari mashhur falsafiy roman boʻlib, unda insonning oʻz maqsadini topishi, hayotdagi orzulari va oʻzligini kashf etishi haqida soʻz yuritiladi. Bu kitob dunyo boʻylab millionlab nusxalarda sotilgan va 80 dan ortiq tilga tarjima qilingan.

Ushbu asarda koʻplab koʻp maʼnoli soʻzlardan foydalanilgan boʻlib, ushbu asardagi polisemantik soʻzlarning oʻzbek tilidagi tarjimasi orqali qiyosiy tahlil qilindi. Ushbu soʻzlardan baʼzi namunalar:

1. Dream

Gapdagi maʼnosi: Tush

Boshqa maʼnolari: Orzu, maqsad

Kitobdagi gap: "He had the same dream twice." 8-page

Oʻzbekcha tarjimasi: "U bir xil tushni ikki marta koʻrdi." 4-bet

2. Shepherd

Gapdagi maʼnosi: Choʻpon

Boshqa maʼnolari: Yetakchi, gʻamxoʻr

Kitobdagi gap: "He was a shepherd and spent his days tending sheep." 8-page

Oʻzbekcha tarjimasi: "U choʻpon edi va kunlarini qoʻy boqish bilan oʻtkazardi." 5-bet

3. Treasure

Gapdagi maʼnosi: Xazina

Boshqa maʼnolari: Boylik, qadrlanadigan narsa

Kitobdagi gap: "There is a treasure waiting for you." 8-page

Oʻzbekcha tarjimasi: "Sizni kutayotgan xazina bor." 5-bet

4. Path

Gapdagi maʼnosi: Yoʻl

Boshqa maʼnolari: Yoʻnalish, hayotdagi maqsad

Kitobdagi gap: "He walked the path he always knew." 8-page

Oʻzbekcha tarjimasi: "U har doim bilgan yoʻl boʻylab yurar edi." 6-bet

5. Journey

Gapdagi maʼnosi: Safar

Boshqa maʼnolari: Taraqqiyot, ichki oʻzgarish

Kitobdagi gap: "The journey to the pyramids will be long." 9-page

Oʻzbekcha tarjimasi: "Piramidalarga boʻlgan safar uzoq boʻladi." 6-bet

6. Wind

Gapdagi maʼnosi: Shamol

Boshqa ma'nolari: O'zgarish, ozodlik

Kitobdagi gap: "The wind began to blow harder." 9-page

O'zbekcha tarjimasi: "Shamol kuchliroq esishni boshladi." 7-bet

7. Desert

Gapdagi ma'nosi: Cho'l

Boshqa ma'nolari: Bo'shliq, qiyinchilik

Kitobdagi gap: "The desert was vast and mysterious." 10-page

O'zbekcha tarjimasi: "Cho'l keng va sirli edi." 8-bet

8. Language

Gapdagi ma'nosi: Til

Boshqa ma'nolari: So'zlashuv usuli, ramziy ma'no

Kitobdagi gap: "There is a language of the universe." 12-page

O'zbekcha tarjimasi: "Olamning o'ziga xos tili bor." 10-bet

9. Gold

Gapdagi ma'nosi: Oltin

Boshqa ma'nolari: Yuksak qadriyat, yutuq

Kitobdagi gap: "The treasure was said to be gold." 18-page

O'zbekcha tarjimasi: "Xazina oltin deb aytilgan edi." 15-bet

10. Soul

Gapdagi ma'nosi: Ruh

Boshqa ma'nolari: Asl mohiyat, ichki dunyo

Kitobdagi gap: "The Soul of the World is what binds us together." 18-page

O'zbekcha tarjimasi: "Dunyo Ruhi bizni bog'lab turadigan narsa." 16-bet

11. Vision

Gapdagi ma'nosi: Tasavvur

Boshqa ma'nolari: Ko'rish qobiliyati, maqsad

Kitobdagi gap: "He had a vision of the future." 19-page

O'zbekcha tarjimasi: "U kelajak haqida tasavvurga ega edi." 17-page

12. Stone

Gapdagi ma'nosi: Tosh

Boshqa ma'nolari: Mustahkamlik, asos

Kitobdagi gap: "The stone was part of the alchemist's work." 21-page

O'zbekcha tarjimasi: "Tosh alkimyogar ishining bir qismi edi." 18-bet

13. Fire

Gapdagi ma'nosi: Olov

Boshqa ma'nolari: G'ayrat, harorat

Kitobdagi gap: "The fire burned brightly in the night." 25-page

O'zbekcha tarjimasi: "Olov tunda porlab yondi." 21-bet

14. Faith

Gapdagi ma'nosi: Ishonch

Boshqa ma'nolari: Din, sadoqat

Kitobdagi gap: "Faith in oneself is essential." 25-page

O'zbekcha tarjimasi: "O'ziga bo'lgan ishonch muhimdir." 22-bet

15. Love

Gapdagi ma'nosi: Sevgi

Boshqa ma'nolari: Mehr, bag'rikenglik

Kitobdagi gap: "Love transforms the soul." 25-page

O'zbekcha tarjimasi: "Sevgi qalbni o'zgartiradi." 22-page

16. Heart

Gapdagi ma'nosi: Yurak

Boshqa ma'nolari: Ichki his-tuyg'ular, jasorat

Kitobdagi gap: "Listen to your heart." 26-page

O'zbekcha tarjimasi: "Qalb ovozingizga quloq soling." 23-bet

17. Light

Gapdagi ma'nosi: Yorug'lik

Boshqa ma'nolari: Yengillik, nur

Kitobdagi gap: "The light guided him through the darkness." 30-page

O'zbekcha tarjimasi: "Yorug'lik uni zulmatdan olib o'tdi." 27-page

18. Water

Gapdagi ma'nosi: Suv

Boshqa ma'nolari: Hayot, tozalash

Kitobdagi gap: "Water is the essence of the desert." 30-page

O'zbekcha tarjimasi: "Suv cho'lining mohiyatidir." 27-bet

19. Sun

Gapdagi ma'nosi: Quyosh

Boshqa ma'nolari: Energiya, hayot belgisi

Kitobdagi gap: "The sun was high in the sky." 30-page

O'zbekcha tarjimasi: "Quyosh osmonda baland edi." 27-bet

20. Shadow

Gapdagi ma'nosi: Soya

Boshqa ma'nolari: Ramziy ma'no, qorong'ulik

Kitobdagi gap: "The shadow followed him everywhere." 32-page

O'zbekcha tarjimasi: "Soya uni hamma joyda kuzatib yurardi." 31-bet

21. Fear

Gapdagi ma'nosi: Qo'rquv

Boshqa ma'nolari: Tashvish, xavotir

Kitobdagi gap: "Fear is a bigger obstacle than the desert." 34-page

O'zbekcha tarjimasi: "Qo'rquv cho'ldan ham katta to'siqdir." 32-bet

22. King

Gapdagi ma'nosi: Podshoh

Boshqa ma'nolari: Yetakchi, hokim

Kitobdagi gap: "The king spoke of wisdom and gold." 37-page

O'zbekcha tarjimasi: "Podshoh donishmandlik va oltin haqida gapirdi." 34-bet

23. Sheep

Gapdagi ma'nosi: Qo'y

Boshqa ma'nolari: Egiz ramzlar, soddalik

Kitobdagi gap: "His sheep depended on him for survival." 41-page

O'zbekcha tarjimasi: "Qo'ylari uning yordamiga muhtoj edi." 37-page

24. Spirit

Gapdagi ma'nosi: Ruh

Boshqa ma'nolari: Ichki energiya, ma'naviyat

Kitobdagi gap: "The spirit of the desert speaks to those who listen." 41-page

O'zbekcha tarjimasi: "Cho'l ruhi tinglay olganlarga gapiradi." 38-bet

25. Fate

Gapdagi ma'nosi: Taqdir

Boshqa ma'nolari: Qismat, hayot yo'li

Kitobdagi gap: "Fate brought him to the alchemist." 45-page

O'zbekcha tarjimasi: "Taqdir uni alkimyogarga olib keldi." 39-bet

26. Sign

Gapdagi ma'nosi: Belgilar

Boshqa ma'nolari: Olamdagi ramzlar, ishoralar

Kitobdagi gap: "He followed the signs given by the universe." 46-page

O'zbekcha tarjimasi: "U olam tomonidan berilgan belgilarga ergashdi." 41-page

27. Glass

Gapdagi ma'nosi: Oyna

Boshqa ma'nolari: Shaffoflik, ko'rgazma

Kitobdagi gap: "The glass reflected his image." 48-page

O'zbekcha tarjimasi: "Oyna uning aksini aks ettirdi." 42-page

28. Home

Gapdagi ma'nosi: Uy

Boshqa ma'nolari: Orzu qilingan joy, tinchlik

Kitobdagi gap: "He dreamed of returning home." 49-page

O'zbekcha tarjimasi: "U uyga qaytishni orzu qildi." 44-bet

29. Magic

Gapdagi ma'nosi: Sehr

Boshqa ma'nolari: Ajoyib narsa, tasavvurlar

Kitobdagi gap: "Magic lies in believing." 56-page

O'zbekcha tarjimasi: "Sehr ishonishda yashirin." 47-bet

30. Destiny

Gapdagi ma'nosi: Taqdir

Boshqa ma'nolari: Maqsad, kismat

Kitobdagi gap: "Each person's destiny is unique." 57-page

O'zbekcha tarjimasi: "Har bir insonning taqdiri o'ziga xosdir." 49-bet.

Munozara (Discussion) Aziz Saidning tarjimasi o'zbek kitobxonlariga "Alkimyogar" asarining asosiy g'oyalarini yetkazishga muvaffaq bo'lgan. Biroq lingvistik va semantik nuqtai nazardan qator murakkabliklar kuzatildi. Ko'p ma'noli so'zlar tarjimada o'z ma'nosini to'liq saqlashi uchun chuqurroq majoziy izoh talab etiladi. Misol uchun, "desert" so'zining turli kontekstlardagi ma'nolari ayrim joylarda tushunarsiz qoldirilgan. Bu esa tarjima jarayonida madaniy va semantik bo'shliqlarni kamaytirishning muhimligini ko'rsatadi.

Xulosa. "Alkimyogar" asarida ishlatilgan ko'p ma'noli so'zlarning tarjimasi asarning mazmuniy va madaniy boyligini saqlab qolishda muhim rol o'ynaydi. Aziz Saidning tarjimasi asarning asosiy mazmunini yetkazgan bo'lsa-da, lingvistik va semantik o'ziga xosliklarning to'liq aks ettirilishi uchun yanada chuqurroq tahlil va moslashtirish talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbek tili grammatikasi (I va II kitoblar) – Akademik nashr, morfologiya va leksika bo'limlari.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati – Ko'p ma'noli so'zlarni o'rganish uchun eng asosiy manbalardan biri.
3. Rasulov A., Nurmonov A. va boshqalar – *Leksikologiya* (O'zbek tili va adabiyoti bo'yicha).
4. Abduazizov A. A. – *Hozirgi o'zbek adabiy tili*.
5. Sharof Rashidov nomidagi o'zbek tili instituti tadqiqotlari – Leksika va semantika bo'yicha ilmiy maqolalar.
6. "The Alchemist" by Paulo Coelho
7. Alkimyogar Aziz Said tarjimasi, "Ilm-Ziyo-Zakovat" nashriyoti 2021-y

UO'K 881.1

MADANIY KODLARNING LINGVOMADANIY ASOSLARI

M.B. Xolova, o'qituvchi, Buxoro davlat tibbiyot instituti, Buxoro

Annotatsiya. Madaniyat qadriyatlar va ma'nolar sohasini o'rnatadi, kodlar uning mohiyatining aksi bo'lib xizmat qiladi. Kodning asosiy xususiyati uning madaniyatga xos bo'lgan ma'no va qadriyatlarni qamrab olish qobiliyatidadir va u tushunish va anglash orqali individual darajada talqin etiladi. Til ushbu kodlarni ifodalash vositasi bo'lib, madaniy doirada belgi-semantik hodisaga aylanadi.

Kalit so'zlar: madaniyat, madaniy kod, zoomorfik kodlar, biomorf kodlar, semantik birliklar

Аннотация. Культура устанавливает сферу ценностей и смыслов, коды служат отражением ее сущности. Основной характеристикой кода является его способность отражать смыслы и ценности, присущие культуре, и он интерпретируется на индивидуальном уровне посредством понимания и осознания. Язык является средством выражения этих кодов и становится знаково-смысловым явлением в культурных рамках.

Ключевые слова: культура, культурный код, зооморфные коды, биоморфные коды, семантические единицы.

Abstract. Culture establishes a sphere of values and meanings, codes serve as a reflection of its essence. The main characteristic of a code is its ability to capture the meanings and values inherent in a culture, and it is interpreted on an individual level through understanding and awareness. Language is a means of expressing these codes and becomes a sign-semantic phenomenon in the cultural framework.

Key words: culture, cultural code, zoomorphic codes, biomorphic codes, semantic units.

Kirish. Madaniyatlararo muloqot - bu turli madaniyatlarga mansub odamlar va guruhlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir va muloqotning turli shakllari majmuidir. Madaniyat, o'z navbatida, inson faoliyati, xatti-harakatlari va muloqotini tartibga soluvchi, shuningdek, ijtimoiy hayotning barcha asosiy jihatlarida takror ishlab chiqarish va o'zgarishiga yordam beradigan belgilar tizimidir. Madaniyatlararo muloqot jarayonida tilning ham, madaniyatning ham muhim xususiyatlari namoyon bo'ladi.

A.Karminning fikricha, madaniyat o'ziga xos kognitiv yondashuv bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u odamlarga ma'lumotni ajratib olish, tushunish va undan foydalanish imkonini beradi, keyinchalik bu ma'lumotni o'ziga xos belgilarga kodlaydi[Karmin, b. 54]. Bu jarayon axborot muhitini yaratishga olib keladi, u obyektlar va hodisalar dunyosini qamrab oladi, bu yerda ma'lumotlar belgilar orqali ifodalanadi. Mohiyatan, bu axborot muhiti madaniyatning asosini tashkil qiladi. Shu nuqtai nazardan, belgi va ramzlar paydo bo'lib, ahamiyat kasb etadi va madaniy taraqqiyotning har bir bosqichida muhim rol o'ynaydi. Ushbu belgi va belgilarga tegishli ma'nolar madaniyatlarni bir-biridan farqlash imkonini beradi. Bu ma'nolarni yaxlit semantik yaxlitlikka birlashtirib, madaniyat tirik organizmga o'xshash dinamik mavjudotga aylanadi.

Asosiy qism. Til madaniyat tomonidan yaratilgan va uni saqlab qolish uchun foydalaniladigan amaliy vosita bo'lib, uning semantik yaxlitligining tashuvchisi va ifodasi bo'lib xizmat qiladi, bu ko'plab semantik o'zgarishlarni keltirib chiqarishi mumkin. Ushbu o'zgarishlar madaniyatning rivojlanishi uchun zamin yaratadi. O'z shaxsini ifodalash, mavjudligini mustahkamlash va ma'lum bir muhitda samarali faoliyat ko'rsatish uchun madaniyat o'zini namoyon qilish, mustahkamlash va muvaffaqiyatli ishlash ehtiyojlariga mos keladigan ushbu o'zgarishlar orqali semantik maydonlarni yaratadi. Bu semantik maydonlar o'zaro bog'langan bo'lib, madaniy kodlarni o'rnatish uchun asos bo'lib xizmat qiluvchi barqaror va turg'un semantik birliklarning shakllanishiga olib keladi.

Madaniyatshunoslarning ta'kidlashicha, madaniy kod statik tuzilma emas, balki jamiyatda to'plangan madaniy tajribalarni o'zida mujassam etgan. V.Telia madaniy kodni madaniy matnlarning asosi sifatida tavsiflaydi, u tabiiy obyektlar, artefaktlar, hodisalar, ularning fazoviy, vaqt va sifat-miqdoriy o'lchovlarini o'z ichiga olgan dunyo haqidagi o'stirilgan g'oyalar to'plamini o'z ichiga oladi[Telia, b. 20-21]. Yu. Lotmanning ta'kidlashicha, madaniy kod muayyan madaniy sohalar yoki belgilar sifatida xizmat qiladigan artefaktlar bilan bog'langan tasvirlar tizimidan iborat[Lotman, b.15]. N.Alefirenko madaniy kod madaniy ma'no va qadriyatlarning mohiyatini qamrab olgan holda, ularning mazmunini jamlaganligini ta'kidlaydi. Madaniy kod jamiyatning ekzistensial va falsafiy strategiyasini ifodalaydi, ramziy ma'noda ifodalanadi va semantik tizim sifatida ishlaydi. U semiotik makonda meta-darajada ishlaydigan ijtimoiy xotirani aniqlash va saqlashga xizmat qiladi. Bundan tashqari, madaniyatning asosiy kodekslari asta-sekin rivojlanib boradi va uzoq vaqt davomida davom etadi, ko'pincha to'liq rivojlanishi uchun asrlar kerak bo'ladi.

Tilshunoslik nuqtai nazaridan, ma'lum axborotlarni timsollar orqali shakllantirish va uzatish tilning eng muhim vazifalaridan biri sifatida qaraladi. Ilmiy adabiyotlarda tilning kommunikativ funksiyasidan tashqari, boshqa bir qator vazifalar ham e'tiborga olinadi, ularning har biri o'ziga xos ilmiy asosga ega. Ushbu vazifalarga ko'ra, til nafaqat axborotni uzatish va qabul qilish vositasi sifatida xizmat qiladi, balki muayyan millat yoki etnosning madaniy kodini ham ifodalaydi. Madaniy kodlar tilshunoslikda dunyo lingvistik landshaftining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri sifatida tan olinadi.

Madaniy kodlarning ilmiy ta'riflari va talqinlaridan shunday xulosaga kelish mumkinki, bu atama muayyan madaniy mazmunni shartli, ramziy va kodifikatsiya qiluvchi moddiy yoki ideal belgilar tizimiga ishora qiladi. Dunyoni inson tomonidan turkumlash jarayonining og'zaki mahsuli lingvomadaniy kodlar bo'lib, unda inson tili madaniy mazmunning eng muhim ifodasidir. O'zbek tilshunosligida madaniy kodlarga oid tadqiqotlar nisbatan kam. Lingvokulturologik atamalar lug'ati biomorfik kod, madaniy kodlar, fazoviy kod, ruhiy kod, mavzu kodi, somatik kod va vaqt kodini o'z ichiga oladi. F.Usmonovning o'zbek tilidagi analogiyalarning lingvomadaniy xususiyatlariga bag'ishlangan tadqiqotida lingvomadaniy kodlar masalasiga alohida e'tibor qaratilgan [Usmonov, b.26]. O'zbek xalqining majoziy tafakkuri, dunyoqarashi, turmush tarzi, qadriyatlari, xulq-atvori, e'tiqod va an'analari nutqida ifodalangan til va madaniy kodlarda ham o'z ifodasini topgan. O.Hoshimovning "Daftar hoshiyasidagi bitiklar" asarida ham fanda e'tirof etilgan deyarli barcha til va madaniy kodlar o'z aksini topgan. Hatto ulardagi tasvirlar ham takrorlanmaydi. Aynan shu obraz asarning milliy-madaniy koloritini beradi. Asardagi *it, mushuk, baliq, maymun, laylak, g'oz, qarg'a, bulbul, qaldirg'och, eshak, echki* kabi zoomorfik kodlar majoziy xarakterga ega bo'lib, bu ko'p yillik tajriba samarasidir. Ular lingvomadaniy asos bo'lib ham xizmat qiladi.

Masalan: *E'tibor berganmisiz: qaldirg'ochlar fayzsiz, noahil xonadonga hech qachon in qurmaydi. Goho qaldirg'och odamdan aqlliroqmikin, deb o'ylab qolaman* ["Daftar hoshiyasidagi bitiklar", b.10].

Parchada aks etgan zoomorf kodda o'zbek xalqining mehmondo'stligi va bag'rikengligi, tinchlikni qadrlashi aks etgan. Qaldirg'ochning zoomorf kodi, fazoviy kodda uyg'unlik va mehr-oqibat fazilat ekanligi ta'kidlangan. Buni tushunish uchun ushbu so'zlar ortidagi ma'noni, madaniy kontekstni, ya'ni kodning mohiyatini tushunish kerak. Asarda biomorf kodlardan ham keng foydalaniladi. Daraxt, chinor, tut, terak, majnuntol, shox, olma, uzum, meva, ildiz kabi so'zlar muayyan til va madaniy mazmunni ifodalash uchun qo'llangan. Ma'lumki, chinor – uzoq umr, tut – rizq, meva – hodisaning kutilgan natijasi, ildiz – poydevor degani. Masalan: *Badiiy ijod shunday daraxtki, shoxida umuminsoniy mevalar yetiladi, ildizi esa milliy zaminda yotadi*.

Madaniy kodning asosi voqelikning har qanday hissiy idrok etilgan voqeliklari, jumladan, o'simlik, hayvonot dunyosi, tabiat hodisalari, mehnat qurollari, uy-ro'zg'or buyumlari, kiyim-kechak va oziq-ovqat mahsulotlari bo'lishi mumkin. V.V. Krasnix madaniy kodni madaniyatning atrofdagi dunyoga yuklaydigan, uni toifalarga ajratadigan va baholaydigan tuzilma sifatida belgilaydi. U odamlarning arxetip g'oyalari bilan bog'liq bo'lgan somatik, fazoviy, mavzuli, biomorfik va ruhiy kod kabi turli xil kodlarni aniqlaydi.

V.V. Krasnix madaniyatning biomorfik kodini dunyomizda yashaydigan tirik mavjudotlar, shu jumladan o'simliklar va hayvonlar bilan bog'liq asosiy element sifatida belgilaydi. [Krasnix, b.6] Bu kodning muhim jihati o'simlik va hayvon nomlarining ichki shakli bo'lib, hosila so'zlarning semantikasida madaniy ma'lumotlarni saqlaydi. Masalan, "*лютик*" (ranunculus) gulning nomi "yonish" degan ma'noni anglatuvchi "*lyut*" so'zidan kelib chiqqan va uning zaharli sharbati bilan bog'liq. Bu gul xalq orasida "*tungi ko'rlik*" deb ham ataladi, chunki gul sharbati odamning ko'ziga tushib qolsa, uni vaqtincha ko'r qilishi mumkin degan fikr bor. Shunday qilib, gulning nomi uning o'ziga xos xususiyatlari haqida ma'lumot beradi va odamlar uchun belgi, signalga aylanadi.

Madaniy kodlar taraqqiyoti qadriyatlarni qayta baholash jarayoni bilan uzviy bog'liq. Madaniy kodlar asosida insonning dunyo haqidagi arxaik va mifologik tasavvurlari bilan bog'liq bo'lgan qadimiy bilimlari yotadi. Shu sababli har qanday til tizimida mavjud bo'lgan lingvomadaniy kodlarni aniqlash, ularning o'zi mansub bo'lgan lingvomadaniyatga xos bo'lgan qadriyatlar, madaniy meyorlar hamda aksiologik qarashlar bilan uzviylikda tadqiq qilish ham nazariy ham amaliy jihatdan muayyan ahamiyatga ega.

Xulosa. Adabiyotlarni tahlil qilgandan so'ng, "kod" tushunchasi belgilarning funktsional tizimiga tegishli degan xulosaga kelishimiz mumkin. Kengroq "madaniy kod" tushunchasi semiotika nuqtai nazaridan madaniyat ichida mavjud bo'lgan tasvirlar tizimi sifatida qaraladi. O'z navbatida, "lingvomadaniy kod" tabiiy tilda ifodalangan tasvirlar tizimini o'z ichiga oladi. Odamlarning xatti-harakati ko'pincha ushbu kodlardagi ko'rinmas ko'rsatmalar bilan belgilanadi. Agar kimdir ushbu qoidalaridan chetga chiqsa, boshqalar buni darhol payqashadi va ma'lum bir kod doirasida bunday

og'ishlarni izohlaydilar. Shunday qilib, madaniy va lingvistik kodlar ijtimoiy xulq-atvorni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi, chunki ular odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga va ularning bir-birlarini idrok etishlariga ta'sir qiluvchi me'yorlar va taxminlarni o'rnatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROYXATI:

1. Кармин, Анатолий С. [Karmin, Anatoly S.] (2006) “Философия культуры в информационном обществе: проблемы и перспективы”. Вопросы философии, 2; 52-60
2. Красных, Виктория [Krasnykh, Victoria] (2002) Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. Москва: Гнозис.
3. Гудков Д. Б. Единицы кодов культуры: проблемы семантики // Язык, сознание, коммуникация: сб. статей. М.: МАКС Пресс, 2004. Вып. 26.
4. Лотман Ю. М. Структура художественного текста // Лотман Ю. М. Об искусстве: сб. науч. тр. СПб.: Искусство-СПб, 1998.
5. Телия В. Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в системе культуры // Фразеология в контексте культуры: сб. науч. тр. М.: Школа «Языки русской культуры», 1999.
6. Usmonov F. O'zbek tilidagi o'xshatishlarning lingvomadaniy tatqiqi. // - Andijon, 2019. – B. 25-28.
7. Kholova Madina Boboqulovna. (2024). Cultural codes in intercultural communication | innovative achievements in science 2022
8. Boboqulovna, K. M. (2024). Cultural Codes in Uzbek Literature. American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769), 2(3), 495–500.
9. Kholova Madina Boboqulovna Cultural codes in english literary works // EJAR. 2024. №6-1.

UO'K 81-25

INGLIZ AYOL VA ERKAK ADVOKATLARI HIMOYA NUTQINING STILISTIKASIYNING O'XSHASH VA FARQLI JIHATLARI

H.T.Xujaniyazova, mustaqil izlanuvchi, katta o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz ayol va erkak advokatlarining himoya nutqi stilistikasi tahlil qilinadi. Gender nutq uslubiga ta'sir ko'rsatishi mumkinligi nazariyasiga asosanib, turli manbalardagi tadqiqotlar yordamida ularning uslubiy o'xshashliklari va farqli jihatlari aniqlanadi. Ayol advokatlar ko'proq empatiya, hissiy ta'sir va muloqotga yo'naltirilgan uslubdan foydalanishi, erkak advokatlar esa ko'proq hujumkor, mantiqiy va aniq tuzilgan nutq uslubini afzal ko'rishi ta'kidlanadi. Shuningdek, nutq jarayonida ishlatiladigan ritorik figuralar va ularning samaradorligi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: advokatlar nutqi, gender va huquq, ritorika, yuridik notiqlik, stilistika, sud nutqi, huquqiy argumentatsiya.

Аннотация. В данной статье анализируется стилистика защитной речи английских женщин и мужчин-адвокатов. Основываясь на теории о возможном влиянии гендера на стиль речи, с помощью исследований из различных источников выявляются стилистические сходства и различия. Отмечается, что женщины-адвокаты чаще используют стиль, ориентированный на эмпатию, эмоциональное воздействие и коммуникацию, тогда как мужчины-адвокаты предпочитают более агрессивный, логичный и четко структурированный стиль речи. Кроме того, анализируются риторические фигуры, используемые в процессе речи, и их эффективность.

Ключевые слова: речь адвокатов, гендер и право, ritorika, юридическое красноречие, стилестика, судебная речь, правовая аргументация.

Abstract. This article analyzes the stylistics of defense speeches by male and female lawyers in English. Based on the theory that gender may influence speech style, the study identifies stylistic similarities and differences through research from various sources. It highlights that female lawyers tend to use a more empathetic, emotionally engaging, and communication-oriented style, whereas male lawyers prefer a more aggressive, logical, and structured speech style. Additionally, the rhetorical devices used in speech and their effectiveness are examined.

Keywords: legal speech, gender and law, rhetoric, forensic oratory, stylistics, courtroom speech, legal argumentation.

Himoya nutqi advokatlik faoliyatining ajralmas qismi hisoblanib, uning stilistikasi nutqning ta'sirchanligi va samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi (Tiersma, 1999). Ingliz huquq tizimida advokatlar sud jarayonida gapirayotganda yuridik va ritorik normalarga amal qilishlari kerak (Archer, 2011). Biroq, nutq uslubi shaxsiy xususiyatlar, tajriba va, ayniqsa, gender omillari ta'sirida o'zgarishi mumkin (Lakoff, 1975).

Gender tilshunoslik va ritorikada muhim rol o'ynashi haqida bahslar ko'pdan beri mavjud. Debora Tannen (1994) va Robin Lakoff (1975) kabi tilshunos olimlar ayol va erkaklar nutqi o'rtasida jiddiy uslubiy farqlar borligini ta'kidlaydi. Bu farqlar, xususan, yuridik nutqda ham aks etadi. Ushbu maqolada ayol va erkak advokatlar himoya nutqining uslubiy jihatlari, ularning o'xshash va farqli tomonlari tahlil qilinadi.

Advokatlarning himoya nutqi ta'sirchan va mantiqiy bo'lishi kerak. Himoya nutqi asosan quyidagi elementlardan iborat bo'ladi (Cotterill, 2003):

- Dalillar va isbotlar – faktlar, qonunchilik normalari va precedentlarga asoslangan tushuntirishlar.

- Ritorik usullar – sudya va juryga ta'sir qilish uchun ishlatiladigan nutqiy vositalar.

- Emotsional va mantiqiy argumentlar – auditoriyaga ta'sir ko'rsatish uchun qo'llaniladi.

- Tuzilgan va maqsadli nutq – har bir nutq o'zining aniq tartibi va mantiqiy davomiyligiga ega bo'lishi kerak.

Bugungi kunda advokatlar nutqidagi gender farqlari tilshunoslik va huquqshunoslik nuqtayi nazaridan ham qiziqish uyg'otmoqda.

Ayol advokatlar o'z himoya nutqida quyidagi uslubiy xususiyatlarga ega bo'lishlari mumkin:

Empatiya va hissiy ta'sir. Ayol advokatlar ko'proq emotsional ta'sirga e'tibor qaratishadi va jury yoki sudyalalar bilan psixologik aloqa o'rnatishga harakat qiladilar (Coates, 2013). Masalan:

- Hissiy so'zlar va obrazlar («Bu inson nafaqat jinoyatchi emas, balki bir inson sifatida ham kechirishga loyiqdir»).

- Muloqotchanlik – ko'proq savol berish, jury bilan muloqot qilish.

Diplomatik va yumshoq uslub. Ayol advokatlar turli nizoli holatlarda to'g'ridan-to'g'ri hujum qilmasdan, yumshoqroq uslubda muammoni ko'tarib chiqishlari mumkin. Bu ko'plab hollarda ularning nutqini ishonchli qiladi (Tannen, 1994).

Erkak advokatlar nutqi, aksariyat hollarda, aniq tuzilgan va hujumkor uslubda bo'ladi:

Mantiqiy va ratsional yondashuv.

- Strukturalangan va dalillarga asoslangan nutq – erkak advokatlar nutqi ko'pincha ratsional yondashuvga asoslanadi (Tiersma, 1999).

- Qattiq va kuchli ton – ishonch uyg'otish uchun qo'llaniladi.

Hujumkor va dalillarga asoslangan uslub.

- Maxsus yuridik terminlardan foydalanish – nutq ishonchli va professional ko'rinish olish uchun (Archer, 2011).

- To'g'ridan-to'g'ri va keskin bayonlar («Ayblanuvchiga nisbatan hech qanday sabab bilan engillik berilmasligi kerak»).

Genderga asoslangan nutq uslubi advokatlik faoliyatida turli samaradorlikka ega bo'lishi mumkin:

- Ayol advokatlarning hissiy va muloqotchan nutqi jury va sudyalalar tomonidan ijobiy qabul qilinishi mumkin (Cotterill, 2003).

- Erkak advokatlarning hujumkor va qattiq uslubi murakkab sud ishlarida kuchli ta'sir ko'rsatadi.

Ingliz ayol va erkak advokatlarning himoya nutqlariga misollarni taqdim etish uchun, quyidagi manbalardan foydalanish mumkin:

Ingliz ayol advokatining himoya nutqiga misol beradigan bo'lsak: Ayol advokatlarning nutqlari ko'pincha hissiy ta'sir va empatiyaga asoslanadi. Misol uchun, ayol advokatlar jinoiy ishda jinoyatni sodir etgan shaxsning insoniy jihatini ta'kidlashlari mumkin, ya'ni “Bu kishi nafaqat jinoyat qilgan,

balki uning o'ziga xos shaxsiyati va hayoti ham bor, u yana yaxshi bo'lishi mumkin" degan so'zlarni ishlatishlari mumkin. (Coates, J. 2013)

Ingliz Ayol Advokatining Himoya Nutqi (Emotsional va Ritorik Yondashuv):

Ayol advokatlar ko'pincha hissiyotlarga asoslanib, jinoiy ishda qurbonning ahvolini tasvirlaydi. "Uning hayoti oxirigacha o'zgardi. Shu sababli, u bir necha marta o'zgargan shaxsni ko'rgan" kabi nutqni ishlatishi mumkin. (Tannen, D. 1994).

Ingliz erkak advokatining himoya nutqi: Erkak advokatlar ko'pincha mantiqiy, qat'iy va aniq nutq uslubini qo'llaydilar. Misol uchun, "Faktlar buni ko'rsatadiki, ayblanuvchi hech qanday jinoyat sodir etmagan, uning aloqasi yo'q" kabi qat'iy va hukmron iboralar ishlatiladi. (Archer, D. 2011).

Ingliz Erkak Advokatining Himoya Nutqi (Qat'iy va Logik Yondashuv): Erkak advokatlar tez-tez aniq, dalillarga asoslangan yondashuvlarni taqdim etadilar. "Bu ishda hech qanday qonunbuzarlik yo'q, chunki barcha guvohlar ko'rsatmalari shuni isbotlaydi" kabi ifodalar kiritiladi. (Tiersma, P. M. 1999).

Bu misollar va manbalar ingliz ayol va erkak advokatlarining himoya nutqlaridagi stilistik farqlarni ko'rsatadi va o'quvchi yoki izlanuvchi uchun ularning nutq uslubidagi yondashuvlar haqida to'liq tasavvur beradi. Advokatlarning himoya nutqi sud jarayonining ajralmas qismi bo'lib, u sudya, jury va boshqa ishtirokchilarga ta'sir qilish uchun maxsus uslublardan iborat. Ushbu nutqning samaradorligi dalillar, ritorik vositalar, mantiqiy asos va emotsional ta'sir kabi omillarga bog'liq. Himoya nutqi advokatning vazifasini bajarishda nafaqat huquqiy bilim va dalillarga asoslangan yondashuvni, balki ritorik mahorat va auditoriya bilan muloqot o'rnatish qobiliyatini ham talab qiladi.

Himoya nutqi dalillarni aniq taqdim etish va ishonchli argumentlarni shakllantirishga asoslanadi. Advokat sudyani yoki juryni ish bo'yicha to'g'ri qaror qabul qilishga yo'naltirish uchun dalillardan samarali foydalanishi kerak. Shuningdek, ritorik usullar, jumladan, savol-javob shaklida muloqot olib borish, auditoriyani ishontirish uchun so'zlarni ta'sirchan qo'llash ham muhimdir. Emotsional va mantiqiy argumentlar muayyan vaziyatga qarab turlicha qo'llaniladi: ba'zan hissiy ta'sir ko'rsatish muhim bo'lsa, ba'zan esa aniq va asosli dalillar hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qiladi.

Advokatlarning nutq uslubi gender jihatdan ham farqlanadi. Ayol advokatlar ko'proq emotsional va muloqotchan nutq uslubini qo'llashga moyil bo'lsalar, erkak advokatlar odatda aniq tuzilgan, hujumkor va dalillarga asoslangan nutq uslubini afzal ko'radilar. Ayol advokatlar o'z himoya nutqlarida empatiya va hissiy ta'sirga urg'u berib, jury yoki sudyalalar bilan psixologik aloqa o'rnatishga harakat qiladilar. Shuningdek, yumshoq va diplomatik yondashuvni qo'llab, muammoni nizosiz hal etishga intiladilar. Erkak advokatlar esa nutqida qat'iyatlilik va aniq dalillarga asoslangan yondashuvdan foydalanib, ishonch uyg'otishga harakat qiladilar. Ular maxsus yuridik terminlarni ishlatib, kuchli va to'g'ridan-to'g'ri bayonotlar beradilar.

Xulosa qilib aytganda, advokatlarning himoya nutqi yuridik jarayonning muhim elementi bo'lib, uning samaradorligi turli omillarga bog'liq. Dalillar, ritorik usullar, emotsional va mantiqiy yondashuvlar advokatning nutqini kuchaytiradi va ishning ijobiy natija bilan yakunlanishiga xizmat qiladi. Gender farqlari ham nutq uslubiga ta'sir qilishi mumkin, biroq har qanday holatda ham, advokatlarning asosiy maqsadi o'z mijozining manfaatlarini himoya qilish va eng yaxshi natijaga erishishdir. Himoya nutqining kuchi advokatning bilim va tajribasiga bog'liq bo'lib, uning professional yondashuvi sud jarayonining natijasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Collins, P. (2015). *Legal Rhetoric and Advocacy: A Guide for the Practicing Attorney*. Oxford University Press.
2. Fisher, D. (2011). *The Art of Legal Advocacy*. Cambridge University Press.
3. Tannen, D. (1994). *Gender and Discourse*. Oxford University Press.
4. Tiersma, P. M. (1999). *Legal Language*. University of Chicago Press.
5. Coates, J. (2013). *Women, Men and Language: A Sociolinguistic Account of Gender and Language*. Longman.
6. Archer, D. (2011). *The Language of the Law: English and the Courts*. Routledge.

XX ASR AMERIKA REALIZMIDA AYOL OBRAZI TALQINI
Sh.N.Xushnazarova, magistrant, Qarshi Davlat Universiteti, Qarshi
D.Musayeva, PhD, Qarshi Davlat Universiteti, Qarshi

Annotatsiya. XX asr Amerika realizmi adabiyotida ayol obrazlari ko'plab mualliflar tomonidan chuqur tahlil qilingan va tasvirlangan. Amerika realizmi XIX asr ikkinchi yarmi - XX asr boshlarida, umuman olganda, ijtimoiy haqiqatni, oddiy ishchi sinfi va zodagonlar orasidagi tafovutni, ijtimoiy normadan chetlashgan va o'z o'rnini topishga intilayotgan ayollar hayotidagi muammolarni o'rganishga qaratilgan. Bu davrda ayol obrazi ko'plab adiblar ijodida markaziy o'rinda bo'lib, ularning ijtimoiy, iqtisodiy va psixologik holatini yoritishga bag'ishlangan asarlar paydo bo'ldi. Ushbu maqolada Amerika realizmida ayol obrazining qanday talqin etilganligi, mualliflarning ayollarni tasvirlash usullari va ushbu obrazning ijtimoiy konteksti tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: realizm, ijtimoiy muammo, ayol obrazi, ishchi sinfi, ijtimoiy rol, tragediya, gender tengligi.

Аннотация. Женские образы в литературе американского реализма XX века глубоко анализировались и описывались многими авторами. Американский реализм второй половины XIX — начала XX века в целом направлен на изучение социальной действительности, различия между обычным рабочим классом и дворянством, проблем в жизни женщин, отклоняющихся от социальной нормы и стремятся найти свое место. В этот период образ женщины занимал центральное место в творчестве многих писателей, появились произведения, посвященные освещению их социального, экономического и психологического положения. В данной статье анализируется, как трактуется образ женщины в американском реализме, способы изображения женщин авторами, социальный контекст этого образа.

Ключевые слова: реализм, социальная проблема, женский образ, рабочий класс, социальная роль, трагедия, гендерное равенство.

Abstract. Female characters in the literature of American realism in the 20th century have been deeply analyzed and described by many authors. American realism in the second half of the 19th century and in the beginning of the 20th century, in general, is aimed at studying social reality, the difference between the ordinary working class and the nobility, and the problems in the lives of women who deviate from the social norm and strive to find their place. During this period, the image of a woman was in the central place in the works of many writers, and works devoted to the illumination of their social, economic and psychological situation appeared. This article analyzes how the image of a woman is interpreted in American realism, the ways in which authors depict women, and the social context of this image.

Key words: realism, social problem, female image, working class, social role, tragedy, gender equality.

Romantizm davridan farqli o'laroq, realizm adabiyoti oddiy odamlarni, turli ijtimoiy tabaqalarga mansub bo'lgan kishilarni, ularning kamchiliklari hamda murakkab his-tuyg'ularini tasvirlaydi. Qahramonlar har doim ham axloqiy jihatdan yetuk yoki juda iste'dodli bo'lmagan, ularning aksariyati oddiy insonlar edilar. Ko'plab realist yozuvchilar o'z asarlarida o'sha davrning qashshoqlik, irqchilik, va gender tengsizligi kabi ijtimoiy muammolarini tanqid qilishdi.

Yozuvchilarning yozish uslubiga to'xtaladigan bo'lsak, ular o'z asarlarida qahramonlarining kundalik hayot tafsilotlari, kiyim-kechak va taomlaridan tortib, suhbatlari va odatlarigacha diqqat va sinchkovlik bilan tasvirlashadi. XX asr Amerika realislari haqida gapirar ekanmiz, bu davr mashhur namoyondalari Mark Tven, Genri Jeyms, Uilyam din Hovels, Keyt Chopin va Edit Uortonlarni nazardan chetda qoldirolmaymiz.

Edit Uorton (1862-1937) XX asr Amerika adabiyotining eng nufuzli va ko'p qirrali yozuvchilaridan biri hisoblanadi. Uning asarlari Amerika yuqori qatlam vakillari hayotining murakkabligi va ijtimoiy tengsizlikni yorqin aks ettirib, XX asr Amerika realizmining yorqin namoyandasi sifatida tan olingan. Uning ijtimoiy - tanqidiy qarashlari, badiiy psixologizmi va go'zal

uslubi bilan ajralib turadigan asarlari hozirgi kungacha o'quvchilarni o'ziga jalb qiladi. Uorton asarlarida Amerika realizmining bir necha xususiyatlarini ko'rishimiz mumkin. Uorton asarlari qahramonlari haqiqiy insonlar bo'lib, ularning kamchiliklari, zaif tomonlari va murakkab his-tuyg'ulari yorqin aks ettiriladi. Ularning hayotlari idealizatsiya qilinmaydi, balki o'z davrining ijtimoiy chegaralari va qoidalarini hisobga olgan holda tasvirlanadi. Shu bilan birga, Uorton asarlaridagi aksar markaziy obrazlar mavzuyimiz qahramonlari bo'lgan ayollar hisoblanadi.

Edit Uortonning *"The house of Mirth"* (*"Xursandchilik uyi"*) asari XX asr boshlarida zodagonlar hayotini va ularning ichki qarama-qarshiliklarini chuqur yoritib beradi. Asar Lili Bartning hayotini, uning ijtimoiy mavqeini saqlab qolishga bo'lgan kurashini va fojiali taqdirini hikoya qiladi. Asarda Nyu-Yorkning boy va nufuzli jamiyatida yashayotgan Lili Bartning hayoti yoritiladi. U go'zal, aqlli va jozibali, lekin o'z atrofida gilari kabi boy emas, shu sababdan ham o'zining ijtimoiy mavqeini saqlab qolish maqsadida boy va jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lgan erkaklar bilan munosabatlar o'rnatishga majbur bo'ladi. Biroq, Lili haqiqiy muhabbat va baxtdan ko'ra ijtimoiy sharaf va obro'ga ko'proq ahamiyat beradi. Lilining fojiali o'limi asarning kulminatsion nuqtasini tashkil qiladi.

Uorton asar qahramoni Lilini murakkab shaxs sifatida tasvirlaydi. Hurmat qilish va sevisga arzigulik Lilining hayotda go'zal maqsad va orzulari bor. Lilining g'ayrioddiy go'zalligi va nafosati unga Nyu-York zodagonlar jamiyatida o'z o'rnini saqlab qolishga yordam beradigan, obro'li va boy turmush o'rtoq topishga xizmat qilishi mumkin. Biroq, uning jamiyatdagi ijtimoiy an'analardan xalos bo'lishga intilishi, haqiqatni targ'ib qilishi hamda sevgi bilan bir qatorda pul va obro' ortidan quvishi, o'n yildan ortiq vaqt mobaynida bir necha munosib nomzodlar bo'lganiga qaramay, uning baxtiga va muvaffaqiyatiga to'siq bo'ldi. Asar qahramoni 29 yoshda ekanligi (turmush qurish yoshidan o'tib borayotgani), otasidan qolgan merosdan mahrum bo'lishi, ota-onasining o'limi uni himoyasiz, yetim qoldirgani va qimordagi qarzlari tufayli yuzaga kelgan noxush gap-so'zlar Lilining baxtiga to'g'anoq bo'ladi.

Lili boylik va hashamat ichida o'sib, ulg'aydi va shu tarzda shohona hayotga moslashib qoldi. Boshqachasiga yashash juda mashkul, deb o'ylardi u. Yigirma yoshida yetim qolgan Lili eskicha va tor fikrlaydigan ammasi Juli Penistondan har oy pul, zamonaviy va hashamatli liboslar, yetarlicha oziq-ovqat olib turardi, ammo Liliga mehr va e'tibor yetishmasdi. Uni to'g'ri yo'lga boshlaydigan yo'l boshchi yo'q edi. Lili ammasi Julini unchalik xush ko'rmasa-da, moddiy jihatdan Juliga qaram edi. Shu tariqa Lilining hayotida pulning roli orta boradi, u qimorga mukkasidan ketadi va oxir-oqibat qimor o'ynab, katta miqdorda pul qarz bo'ladi. Bu jarlikdan chiqib ketish uchun Lili o'ziga najotkor izlashga tushadi. Unga yordam bermoqchi bo'lgan tijoratchi va yaqin dugonasining eri bo'lgan Gas Trenor o'z saxiyligi evaziga Lilidan ishqiy yaqinlik talab qiladi. G'ururini puldan ustun qo'ygan Lili uni rad qiladi va bu pulni o'zi topishga harakat qiladi. Bu orada Juli Peniston Lili to'g'risida nohaq bo'htonlar eshitadi va undan yuz o'giradi. Uydan chiqib ketgan Lili o'z hayotini izga solish maqsadida o'zini bir necha kasblarda sinab ko'rdi va arzimagan choy chaqa uchun ham ishlashga rozi bo'ldi. Mehnatda toblanmagan Lili har safar muvaffaqiyatsizlikka uchradi va ishdan haydaldi, yotoqxonalarda tunab qolishga majbur bo'ldi. Ushbu sahnalarda Lilining kuchli irodasi, pok vijdon egasi ekanligi, halollik bilan hayotini tiklashga intilishiga guvoh bo'lamiz.

Asarda yana bir jihatga e'tibor qaratishimiz kerakki, qahramonimiz hayot qiyinchiliklaridan chalg'ish maqsadida uyquni yaxshilovchi dori iste'mol qilishni boshlaydi va kunlarning birida bilib yoki bilmay dorining miqdori ortib ketishi oqibatida hayotdan ko'z yumadi. Hayratlanarlisi, ayni shu vaqtda marhum ammasi Juli Penistondan qolgan meros sharofati bilan u qimordagi qarzlardan qutulgan edi.

Lili Bart XIX asr Amerika jamiyati qurboni bo'ldi. Hayot to'siqlarida yelkadosh bo'ladigan munosib turmush o'rtoqi yo'qligi, atrofida bir necha erkaklar bo'la turib, unga yordam qo'lini cho'zishdan bosh tortishlari, jamiyatda ayol qadri va o'zni yuqori emasligi Lilining fojiasiga sabab bo'ldi.

Asarning bosh qahramoni Lili Bart atrofida ziddiyatli shaxslar orasida eng ta'sirchan va strategik obrazlardan biri Berta Dorsetdir. Berta – boy, ijtimoiy mavqega ega bo'lgan, ammo o'z manfaati yo'lida har qanday vositani ishga solishga tayyor makkor ayol. Berta Dorset – yuqori jamiyat vakilasi bo'lib, turmush o'rtoqi Jorj Dorset bilan munosabatlari u qadar yaxshi emas. U

shaxsiy manfaatlarini himoya qilish va o'z obro'sini saqlab qolish uchun turfa xil nayranglardan foydalanadi. Asarda u Lili Bartning ijtimoiy halokatiga sabab bo'luvchi asosiy shaxslardan biri sifatida gavdalanadi. Berta, eri bilan bo'lgan kelishmovchiliklar va o'zining noqonuniy ishqiy munosabatlarini yashirish maqsadida, Lilini aybdor qilib ko'rsatadi. Bu obraz Liliga qarama-qarshi sifatlarda gavdalanadi. Agar Lili Bart halollik va go'zallik timsoli sifatida namoyon bo'lsa, Berta ijtimoiy tizimdagi shafqatsizlik va ikkiyuzlamachilikning jonli timsolidir. Uning fitnalar orqali raqiblarini yo'q qilish rejalari jamiyatdagi qoidalar va axloqiy qadriyatlarning yuzaki ekanligini ochib beradi. Berta Dorset – realizmda tez-tez uchraydigan “ayyor ayol” (femme fatale) arxetipiga mos keladi. U o'z maqsadlariga erishish uchun ijtimoiy tizimning nozik jihatlaridan foydalanadi va shu bilan birga, ijtimoiy tartiblarning nohaqligini ochib beradi. Uning xatti-harakatlari Lili Bartning fojeasiga olib kelgani bilan, asarda ayollarning o'zaro ziddiyatlari va ularning patriarxal jamiyatda yashash uchun qanday kurash olib borishlarini ham ko'rsatib beradi. Edit Uorton realizmi, boshqa realistik yozuvchilar – Henri Jeyms yoki Teodor Drayzer uslubidan farqli ravishda, yuqori jamiyatni tanqid qilishga urg'u beradi. Berta Dorset bu tanqidning eng yorqin timsollaridan biri bo'lib, u orqali Uorton jamiyatdagi axloqiy paradokslarni fosh qiladi.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, asar o'z davri Amerika aristokrat jamiyatining yuzaki va yolg'onchiligini, uning qat'iy qoidalarini va ayollarga bo'lgan nohaq munosabatlarni tanqid qiladi. Pul va boylik inson hayoti va munosabatlarini qanday boshqarishi hamda Lilining fojiali taqdirini belgilab beruvchi asosiy omil ekanligi ko'rsatiladi. Lilining sevgi yoxud qarshi jins vakillari bilan rishtalar borasidagi shaxsiy qarashlari va o'z baxtini ijtimoiy hayotdagi obro' va mavqega almashtirishga bo'lgan harakati asarning muhim mavzusini tashkil qiladi. Lilining fojiali hayoti orqali Uorton o'z davri ayollarining ijtimoiy chegaralari va ulardagi o'z hayotini o'zlari nazorat qilish va bu to'g'risida o'zlari qaror chiqarish imkoniyatining cheklanganligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Fetterley, Judith. "The Resisting Reader: A Feminist Approach to American Fiction." Indiana UP (1978).
2. Musayeva, Dilsuz. "Psychological Analysis in Literature." *International Conference on Management, Economics & Social Science*, vol. 1, no. 1, 2023.
3. Showalter, Elaine. *A literature of their own: British women novelists from Brontë to Lessing*. Princeton University Press, 1999.
4. Tichi, Cecelia. "Women and Realism in American Literature." *American Quarterly*, vol. 36, no. 3, 1984, pp. 279–301.
5. Wagner-Martin, Linda. "The Female Bildungsroman in American Realism." *Modern Fiction Studies*, vol. 47, no. 2, 2001, pp. 421–442.
6. Wharton, Edith. "The House of Mirth: New York: Scribner's, 1905." As Wharton told her correspondent Erskine Steele, this quoted passage contains the novel's principal meaning. See Erskine Steele, "Fiction and Social Ethics," *South Atlantic Quarterly*, V (July 1906) 262.3: 515.

UO'K 808.5

TARJIMADA TARIXIY KOLORITNING AKS ETTIRILISHI

B.B. Yarkanova, f.f.n., “University of economics and pedagogy” NOTM, Andijon

Annotatsiya. Maqolada tarixiy asar tarjimasi masalasi hamda bu jarayonning o'ziga xos murakkabliklari tahlilga tortilgan. Shuningdek, tarjimada muallif uslubi va shunga parallel ravishda yuzaga chiquvchi tarjimon uslubi tadqiq qilingan.

Kalit so'zlar: badiiy tarjima, muqobil so'z, asliyat tili, tarjimashunoslik, tarixiy mavzu, tarjima tili.

Аннотация. В статье проводится анализ своеобразных трудностей перевода исторического произведения. Также приведён анализ авторского приёма и параллельно возникающего приёма переводчика.

Ключевые слова: художественный перевод, вариативное слово, оригинальный язык, переводоведение, историческая тема, язык перевода.

Abstract. This article deals with advantages of translating matters of close Turkic languages as well as complexes. Also investigates author's style in comparison with translator's style.

Key words: *literary translation, literary word, literary language, translation studies, close Turkic languages, language of translation.*

Tarixiy mavzuni qalamga olish zamonaviy mavzuda asar yaratishga qaraganda birmuncha og'ir bo'lganidan tarixiy mavzudagi asarni tarjima qilish ham zamonaviy mavzudagi asarni o'g'irishdan qiyinroqdir. Chunki bunda tarixiy davrni, milliy koloritni, qahramonlarning nutqini berishda, qo'shimcha ravishda, tarixiy o'tmish ruhini ham beradigan lisoniy-uslubiy echimlar topish muammosi ko'ndalang bo'ladi. Chunki bunda davr ruhini tarjimada ham qayta aks ettirmasdan turib muvaffaqiyatga erishish amri mahol. Bu tarjimondan alohida mehnatni, maxsus tayyorgarlikni talab etadi.

Endi mutarjim asliyat tili va adib uslubini bilishdan tashqari, asar yozilgan tarixiy davrni ham chuqur o'rganishi kerak bo'ladi. Zero, «voqealar tasviri bizdan qanchalik uzoqroq vaqtga borib taqalsa, tarjimonga o'sha davr xalq tili, uslubi va urf-odatlarini qayta yaratish bilan bog'liq shunchalik ko'p qiyinchilik tug'iladi»[1].

Muallif romanni yozish jarayonida qaysi bir tarixiy manbani asos qilib olganligini aniq belgilash mushkul. Negaki, o'sha davrda Qo'qon tarixi yo'nalishida muayyan tizimga solingan tarixiy tadqiqotning o'zi yuzaga kelmagan edi. Mazkur xonlik tarixi qo'lyozma holidagi turli arxivlarda sochilib yotganini, uni tadqiq qilish mushkulligini 1939 yili P.P.Ivanov ta'kidlagan bo'lsa[2] O'zbekiston SSR tarixini tuzuvchilardan biri A.A.Semyonov ham 1947 yili ayni shu fikrni tasdiqlagan edi[3].

Shundan kelib chiqib, «Singan qilich» romanining birinchi kitobi 1966-yilda e'lon qilinganini hisobga olsak, muallifga o'zi tasvirlayotgan davrni «qayta tiriltirish» qanchalik mushkul bo'lganini anglaymiz. Buning ustiga, yozuvchining maqsadi Qo'qon xonligi tarkibida bo'lgan janub qirg'izlarining XIX asr 40-70 yillaridagi tarixiy-ijtimoiy ahvoli, xonlikda tutgan o'rni, Yusuf, Is'hoq, Qurbonjon dodox kabi tarixiy shaxslarning badiiy obrazini tasvirlashdan iborat edi.

Ma'lumki, Rossiya imperiyasi XVIII asrdayoq O'rta Osiyo davlatlariga nisbatan tajovuzkorlik strategiyasini ishlab chiqqan. Rossiya bosqiniga qarshi kurashda o'zbek, qozoq, qirg'iz, turkman, tojik va qoraqalpoq xalqlarining jangovar qardoshligi qanday shakllanganligi haqida tarixdan juda ko'p misollarni keltirish mumkin. Qozoq xalqi qahramoni Sultonsodiq Kenesarin va qirg'iz xalqining milliy qahramoni Qurbonjon dodox jasorati hali-hanuz tillardan tushmay keladi. Xonliklar o'rtasida o'zaro birlik, ittifoqning yo'qligi, aksincha, bir-birining hududiga ko'z olaytirib yashashi ularning chorizm tomonidan osongina zabt etilishiga sabab bo'lgan. Bu haqda manbalarda ko'plab ma'lumotlar saqlanib qolgan. Jumladan, chor Rossiyasiga qarshi ittifoq tuzish uchun kelgan ingliz zobitlaridan Konollining o'zbek davlatlarini chet mamlakatlar tomonidan ishg'ol etilishidan asrovchi yagona yo'l bor, u ham bo'lsa, bir-birlaringiz bilan yaxshi munosabatda bo'lib, o'zaro yordamlashishdir, degan fikri tarixchilar tomonidan ko'p bora qayd qilinadi. Biroq tarixning hukmi o'zgacha bo'ldi. Xonliklar o'rtasidagi o'zaro nifoq-nizolar tufayli birlikni ta'minlash imkoni boy berildi. Rossiya diplomatiyasining xonliklarni bir-biriga gij-gijlashdek ig'vogarona siyosati ham bunda o'z rolini o'ynadi. Asrlar davomida bir butun davlat, bir butun mamlakat tarkibida yashagan xalqning uchta xonlikka parchalanib ketgani, yagona xalq, yagona Vatan tuyg'usining yo'qligi istilochilarga qo'l keldi.

Turli yo'llar bilan xonliklarni o'zaro kelishib bo'lmaz darajadagi ziddiyat holatiga keltirishga muvaffaq bo'lgan chor Rossiyasi jahon diplomatiyasi qonun-qoidalarini qo'pol ravishda oyoqosti qilib, o'zbek xonliklariga e'lon qilinmagan urush ochdi, oxir-oqibat, bu o'lkalarni istilo qildi.

O'zbek xonliklarining parokandaligi shu darajada ediki, birining ustiga yov kelganida ikkinchisi yordam berish o'rniga tomoshabin bo'lib turdi. Qo'qon qo'shini chor armiyasi ustidan Chimkent jangida porloq g'alaba qozonib, mavqeini mustahkamlashga kirishgan bir paytda Buxoro amiri Qo'qon ustiga lashkar tortdi. Bundan foydalangan Chernyaev 1864 yil 14 sentyabrda Chimkentga ikkinchi marta hujum qildi va zaiflashgan Qo'qon qo'shinini engib, Chimkentni osongina qo'lga kiritdi. Toshkent ostonasida Chernyaev qo'shinini tang bir ahvolga solib, dadil hujumga o'tgan bir paytda Qo'qon lashkarining boshlig'i Olimqul otaliqu o'rdaning og'zi kattalariga sotilgan o'z hudaychisi otib o'ldiradi. Boshsiz qolgan qo'shin to'zib ketadi:

- *Киши колдуу болуптур... Ок артынан тийиптур го...*

- *Ок кайдан чыкты? Кимден чыкты?..*

Абдымомун бек буркурап жер муштады: - О, бир козуно бир козун жоо болуп... кандай кун болуп кетти бу!.. Удайчылар кайда журушкон?.. Козун кашайгырларды кармагыла! Кармагыла бирин койбой! [4]

Tarjimasi: - *O'q orqasidan tegibdi.*

- *O'q qaydan chiqdi? Kimdan chiqdi?..*

Abdumo'minbek o'zini tutolmay er mushtladi:

- *Bir ko'zing ikkinchisiga yov!.. Qanday kunlarga qoldik?.. Udaychilar qaerda?.. Ko'zingga cho'g' tushgurlarni ushlanglar. Birortasini ham qo'yamay tutib kelinglar! [6].*

Asliyatdagi «*бир козуно бир козун жоо болуп*», «*козун кашайгырлар*» iboralari «*bir ko'zingga bir ko'zing yov bo'lib*», «*ko'zing oqqurlar*» tarzida so'zma-so'z tarjima qilinishi ham mumkin edi va bu tarjima matnida qusur ekanligi sezilmas edi ham. Mag'lubiyatga sabab bo'lgan xoinlik, sotqinlikni ifodalash uchun muallif qo'llagan badiiy chizgi – ko'z detali mutarjim nazaridan soqit bo'lmagani holda, yuqoridagi iboralar o'zbekona tarzda «*bir ko'zing ikkinchisiga yov*», «*ko'zingga cho'g' tushgurlar*» deb beriladi.

Vatan taqdiri hal bo'layotgan damlarda ayrim hukmdorlarning sustkashligi, irodasizligi, uquvsizligi bir ofat bo'lsa, jangu jadal arafasida maishatparastlik qilib, o'ziga nafrat uyg'otib, oxirida halokatga sabab bo'lgani ikkinchi balodir. Buxoro qo'shini dushman bilan O'ratepa yaqinida yuzmayuz bo'lib turgan oqshomda amir Muzaffar o'z lashkarboshisi Olloyor devonbining 10 yashar qizini haramiga keltiradi. Erta tongda qizning so'yilgan murdasini topishadi. Farzand dog'ida kuygan Olloyorbek xusumatini bosolmaydi va chor qo'shini ko'rinishi bilan jang maydonidan 30 ming kishilik qo'shinini olib chiqib ketadi. Bir hovuch amir askarlari dushmanning ilk hamlasidayoq to'ziydi va Muzaffar sharmandalarcha qochadi. Sharmisorlik tamg'asi sifatida bu tepaga «Amir qochgan tepa» degan nom beriladi. Qo'qon xoni Xudoyorxon ham ochko'z, zulmkor, axloqi buzuv shaxs bo'lgan. Taniqli muarrix Ahmad Zaki Validiy «Xudoyorxonning so'nggi kunlari» asarida uni shunday ta'riflagan: «Xotinlarni ko'paytirishga hirs qo'ygan, kayf safoni, rohatni va tinchlikni yaxshi ko'rgan. Xalqning foydasiga ish ko'rmagan... ma'nisiz o'yinlar bilan umr o'tkazgan...».[7]

«Singan qilich» romanidan olingan ushbu parcha ham shu fikrning yorqin isbotidir: 1873 жылдын жайы...

Тоо тарап дагы тынчсыз. Тоо тарап дагы куу-куу. Ордонун бурушкон шумдары дагы кулактарын туруп, дагы бири бирин андып тиктеп, суу каптап келатканын туюп калган жер чычкан сынары дагы нары-бери тыпырап жорголоп калышты...

Кудаяр-хан кызуу куну:

- *Kyram! Orttoym! – dep kyukyrat, soolukkanda kolunun uchu titirep, kozunun agy koboyup, ozunun akyl chykpay, ozgogo ishene albay, ыпактарын кыдырата тиктеп, «Karan ki, baary uruu, baary chykkynchy, baary ashkebi!..» деп, жузун уйруп, ындыны очот. Эмне кылуу керек? Айла кайсы? Демейде тили буудай кууруган кенешчилер азыр аны карап, бардык жоопкерчиликти ага туртуп турушат. Эмне кылуу керек? Кабар кунуго жаны. Торо-Коргондогу Саранчы пансам 500 сарбазды ээрчитип, эрегишкен элди тосо чыгып, кошулуп кетти. Бат эле Чартак беги тагасы Кедейбай датка, Наманген беги Шамило толук талкаланды. Буткул Наманген вилаети которулгон элдин колуна отту.*

Кудаяр-хан диван чогултту. «Эмне кылуу керек?» деген гана соз ортого таишталды. Иштин оной жагын качырып, жарымпашадан жардам суроо зарылдыгын айтышты. Ага улук увазир Калназар парваначы баш болгон жаат каршы чыкты. Генерал фон Кауфмандан алган жардамдын артында, тузулгон шартнаманын артында созсуз бир милдеттенме болот. Ал милдеттенмелер кобойгон сайын бул олконун озунчолугу кайра онолгус болуп, теренге урап, баратканы сезилет. Кудаяр-ханга баары бир. Ушул кичкинекей коргон, харими аман болсо, атадан калган тагы алдында турса болгону. Элдин, олконун кайсы койго тушкону, кимдин колуна отуп баратканы ага биринчи коркунуч эмес. Жарымпаша менен тузулгон шартнама, моюнга салынган укурук акырындап созго келип кутула берчу, жоё берчу

иштей, а жок, эптеп элди тынчытып алган сон бир куну «Я, алла!» деп, баштан конторуп таштай турган иштей корот. Конулундогу томогу ушу. (429-439).

Tarjimada: Bir ming sakkiz yuz etmish uchinchi yilning bahori...

Tog' taraf notinch, hamon bezovta edi. O'rdadagi quv va ayyor kishilar bo'ri qulog'i ovda bo'lib, bir-birini poylardi, paytavasiga qurt tushib, bir-birining payini qirqishga harakat qilardi.

Xudoyorxon jahl bilan: - Qiraman! O't qo'yaman! - deb baqirardi, bir oz o'ziga kelgach, lattaday bo'shshib qolardi. O'zidan aqlli gap chiqmagan, o'zgaga ishonmagan Xudoyorxon najot istab atrofga alanglardi, rahnamo izlardi. «Buni qarangki, bari o'g'ri, bari sotqin, nontepki!..» deb tumshayib olardi. Nima qilish kerak? Iloj qancha? Bir vaqtlar damlariga osh pishgan maslahatgo'ylar endi churq etmay, barcha javobgarlikni xonga yuklab, tomosha qilishyapti. Nima qilish kerak?

Kun sayin yangi xabarlar kelib turibdi. To'raqo'rg'ondan Saranchi ponsad besh yuz sarbozni ergas'htirib, isyonkor elga qo'shilib ketdi. Chortoq begi Gadoyboy dodxoh, Namangan begi Shamilo hash-pash deguncha toru mor etilib, butun Namangan viloyati isyonkorlar qo'liga o'tdi. (210-211).

Tarixdan ma'lumki, Norbo'tabiy, uning ishbilarmon o'g'li Olimxon o'z oldiga qudratli davlat qurishni maqsad qilib, Qo'qon xonligiga asos solgan bo'lsalar, uning o'rniga kelgan boshqa sulola - Sheralixon avlodlari bu ihni davom ettiris'h, mamlakat hududini kengaytirib, mustahkamlash o'rniga, aksincha, borini yo'qotib, oldirib, xonlikni tugatilis'h darajasiga etkazishdi. Bu roman personajlarining nafaqat taqdirida, balki ularning o'y-fikr va so'zlarida ham aks etadi:

Хандын, анын ерке балдарынын азабын ел коп тартканын Абил бий билбейби? А ошо биле отуруп, Домбунун олугун ошондой катуу баштыктын, анкоолуктун залдарын жашырып кала турган окуяга айлантип, ушуну менен тактын ертенки аманчылыгына емгек корсотмокчу эле. «О бузулгандар... ушинтип журуп, кайран Нарбото бий озубекке, кыргызга, кыпчакка баибаанек болсун деп которгон уйду орттон жиберишет бу онкой катынпоздор...» - Абил бий ачык эле кыртышы суйбой тыржыйып калды (411).

Tarjimasi: Xon va uning farzandlari xalq bos'higa qanchalik jabru jafu solganini Abil biy yaxshi bilardi. Yaxshi bilgani uchun ham Do'mbuning o'limini xaspo'shlashga majbur bo'ldi. Ana shu bilan taxtdagilarda boshqacha fikr tug'dirmaslikka harakat qildi. «E, oxirati kuygan bandalar, Norbo'ta biy o'zbek, qirg'iz, qipchoqqa boshpana bo'lsin, deb tiklagan imoratni yondirib yuborishadi bu esipast xotinbozlar», - biy zaharxandalik bilan xiyol jilmaydi (197).

Tarjimon, garchi bu gap tarixda salbiy rol o'ynagan Abil biy tilidan aytilayotgan bo'lsa ham, ayni parcha asarning kredo o'rinlaridan biri (umuman olganda, bu – so'z erkinligi cheklangan jamiyatda yashab turib, haqiqatni aytishning bir usuli!) ekanligini to'g'ri payqagan va uni bekamu ko'st aks ettiri'hga muvaffaq bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. No'monova D. Tarjimada davr rukini ifodalash // Tarjima muammolari: 3 k. K. 2.-Samarqand, 1991. -B. 117.
2. Иванов П.П. Казаки и Кокандское ханство // Зап. ИВ АН СССР.-Алма-Ата, 1939. -Toshkent. 2. -C. 95-96.
3. История народов Узбекистана. Т. 2. -Toshkent., 1947. -C. 18.
4. Касымбеков Т. Эки томдук тандалган чыгармалар. Т. 1. -Фрунзе: Мектеп, 1990. -Б. 185. Bundan keyingi misollar ushbu nashrdan olinib, sahifasi qavs ichida ko'rsatiladi. Roman 1998- yilda yana bir bor nashr qilindi, unda muallif ma'lum tuzatishlar, to'ldirishlar kiritgan. O'z davrida senzura o'tkazmagan jumla va terminlarni tiklagan. Ammo biz o'zbekcha tarjima qilingan nusxani tadqiqot ob'ekti qilib oldik.
5. Qosimbekov T. Singan qilich. Tarixiy roman / T. Adashboev tarjimasi. -T., 1980. Bundan keyingi misollar ushbu nashrdan olinib, sahifasi qavs ichida ko'rsatiladi.
6. Axmad Zaki Validiy. Xudoyorxonning so'nggi kunlari // O'zR FA Sharqshunoslik instituti, inv. raqami 15743. -B. 96.

**XORAZM DOSTONLARIDAGI PAREMALARNING KONSEPTUAL TASNIFI
XUSUSIDA**

D.T.Yuldashev, prof., DSc, Urganch davlat universiteti, Urganch
Sh.S. Kalandarova, talaba, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada lingvokulturologiya sohasidagi asosiy ilmiy ishlar, Xorazm dostonlaridagi paremalarning lingvomadaniy-konseptual tasnifi va barqaror birikmalarning konseptual xususiyatlari xususida soʻz boradi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные научные работы в области лингвокультурологии, лингвокультурно-понятийная классификация парем в хорезмском эпосе, концептуальная характеристика устойчивых соединений.

Abstract. This article discusses the main scientific works in the field of linguoculturology, the linguocultural-conceptual classification of parems in the Khorezm epic, and the conceptual characteristics of stable compounds.

Kalit soʻzlar: til, madaniyat, lingvokulturologiya, parema, paremiologiya, paremiya, aforistik jumla, konseptual, milliy-madaniy kod, tasnif.

Ключевые слова: язык, культура, лингвокультурология, парема, паремиология, паремия, афористическое предложение, концептуальный, национально-культурный код, классификация.

Key words: language, culture, linguoculturology, pareme, paremiology, paremia, aphoristic sentence, conceptual, national cultural code, classification.

Kirish. Ma'lumki, bugungi kunda aksariyat tadqiqotchilar har qanday matn tahlilida semantika, kognitologiya, psixolingvistika, lingvokulturologiya, lingvopoetika kabi qator yoʻnalishlar qoʻlga kiritgan yutuqlarga tayanib ish koʻrayotgani hech kimga sir emas. Bundan koʻzlangan asosiy maqsad – nutq yaratuvchi va uni idrok etuvchi shaxs omilining lisoniy faoliyatda qanday oʻrin tutishini belgilash, qolaversa, matnning semantik, lingvokulturologik xususiyatlarini yanada chuqurroq oʻrganishdir. Til va madaniyatning bogʻliqligi, madaniyatning tilda aks etish muammosiga bogʻliq masalalarning metodologik asosi V.V.Vorobyov, V.N.Teliya, V.A.Maslovalarning tadqiqotlarida yaratildi.

Hozirgi vaqtda lingvokulturologiya jahon, xususan, rus tilshunosligida ham eng rivojlangan yoʻnalishlardan biri boʻlib, bu borada bir qancha oʻquv qoʻllanmalar yaratilgan. Tilshunoslarning eʼtirof etishicha, ularning orasida eng mashhuri V.A.Maslova tomonidan yaratilgan oʻquv qoʻllanma [7] hisoblanadi. Shuningdek, lingvokulturologik yondashuvdagi tadqiqotlar oʻzbek tilshunosligida ham oxirgi oʻn yilliklarda paydo boʻla boshladi. N.Mahmudovning “Tilning mukammal tadqiqi yoʻllarini izlab...” nomli maqolasi [8] da lingvokulturologiya, umuman, antroposentrik paradigmaning mohiyati va bu boradagi muammolar chuqur va asosli yoritib berildi. Ushbu maqolani oʻzbek tilshunosligida lingvokulturologiya haqida jiddiy mulohazalar bayon qilingan birinchi asar sifatida baholash mumkin.

Oʻzbek xalqi purmaʼno soʻzga, oʻgit-u naqlarga boy xalq sanaladi. Ajdodlarimiz azaldan oʻzining hayotiy muammolarini – mehnat mashaqqati, gʻam-anduhi, rohat-farogʻati, muvaffaqiyat va magʻlubiyati, rasm-rusumlari – hamma-hammasini maqol va matallarda, naql va barqaror iboralarda koʻzgudagidek aks ettirib keladi. Xalqning til boyligi – uning boʻyoqdor, serjilo leksikasining, frazeologiya qatlamining boyligi bilan ham oʻlchanadi. Oʻzbek tili – ona tilimizning juda boy, maʼnodor, jozibali va rang-barangligi hazrat Navoiy zamonidayoq isbotlangan.

Ikki va undan ortiq soʻzlarning oʻzaro barqaror munosabatidan tashkil topgan, nutq jarayoniga tayyor holda olib kiriluvchi, til egalari xotirasida inmkoniyat sifatida mavjud boʻlgan til birliklari barqaror birikmalar deyiladi [9. 225]. Barqaror birikmalardan oʻrinli foydalanish nutq goʻzalligini taʼminlaydi, shuning uchun ular nutqimiz koʻrki sanaladi. Barqaror birikmalarni oʻrganuvchi tilshunoslik boʻlimi paremiologiya (lot. *parema* – barqaror, *logos* – taʼlimot), barqaror birikmalar

lug'atini tuzish muammolarini o'rganuvchi tilshunoslik bo'limi esa paremiografiya (lot. *parema* – barqaror, *grafio* – yozmoq) sanaladi.

2. Metodologiya. O'zbek tilshunosligida paremlar lug'ati [5] nashr qilingan. O'zbek tilidagi paremlarning mazmuni, lingvistik xususiyatlari, maqol hamda matallarning farqli va o'xshash jihatlari, tilda tutgan o'rni tadqiq etilgan [6, 1. 5]. Ammo o'zbek tilshunosligida paremlar yaxlit holda lingvokulturologik aspektda tadqiq etilmagan. Maqol va matallarning umuminsoniy xususiyatlari, lisoniy-madaniy xususiyatlarni aks ettirish darajasi yetarlicha o'rganilmagan.

Paremiologiyada quyma fikrni ifodalovchi eng mayda birlik paremiya deb ataladi. *Paremiya* – yunoncha “chuqur ma'noli gap, hikmatli so'z, ibora, maqol, matal” ma'nosini beradi [4. 215]. Z.Xolmonova paremiyalarning asosiy beshta xususiyatlarini va bir qancha koseptlar asosida ularning lisoniy-konseptual tasnifini beradi [2. 5]. Paremiologiya yo'nalishida qoraqalpoq tilshunosligida Biybisanam Yusupova o'z monografiyasi [3. 399]ni nashr qildirgan.

3. Muhokama va natijalar. Barqaror birikmalar nutqqa tayyor holda olib kirilishi, tarkibiy qismlarining barqarorligi belgisiga ko'ra umumiylikni tashkil etsa ham, ma'no butunligi nuqtayi nazaridan turlichadir. Shunga ko'ra, barqaror birikmalar quyidagi turlarga bo'linadi: frazeologizmlar; maqol va matallar; aforizmlar.

Tilning barqaror birikmalarini lingvokulturologik nuqtayi nazardan keng tahlil qilish (tilning paremiologik fondi, ulardagi til etalonlari, stereotip va ramzlar, o'xshatish va metaforalar hamda o'zbek nutq odatlari va nutqiy etiket shakllarini tahlil qilish va boshqalar) tilshunoslikda o'z yechimini kutayotgan masalalardan sanaladi.

Xorazm xalq dostonlaridagi paremiyalarning lingvomadaniy-konseptual guruhlari juda boy. Jumladan, quyidagi tasnif ana shu manbalardagi aforistik jumlar asosida shakllantirilgan:

1. “Islom” konseptini ifodalagan paremiyalar (bu guruh Xorazm dostonlaridagi eng katta guruh sanaladi): *Āllā ōzi bārgān dārdni ōzi aladi.* (10.6-k. 33-b.) || *Āllā qollasa, bālā yoq, qollamasa, chara yoq.* (10.6-k. 39-b.) || *Hār kimni niyāti yoldashī boladi.* (10.7-k. 82-b.) || *Xayri shari bir Āllādan.* (10.7-k. 22-b.) || *Xuda qarg'ag'an qulni peyg'ambar ālāyhissalam hāssāsi bilān urar.* (10.2-k. 11-b.) || *Xudani ōzi ishlāni chirayli qilib bājārūchidir.* (10.5-k. 148-b.) || *Tārāzidā ōlchāb mezan qilurlar, Yaziqli bāndāni ota salurlar.* (10.2-k. 137-b.) || *Sheytan xasasiz shāyxdūr.* (10.7-k. 93-b.) || *Ra:atsiz azabni Xuda gōtārmās.* (10.2-k. 116-b.) || *Peyg'āmbārām ōz qo'qshisini qoldag'an.* (10.4-k. 83-b.) va boshqalar.

2. “O'lim-ajal va taqdir-qismat” konseptini ifodalagan paremiyalar: *Āgār ājāl gālsā, yoqdur qalar gūmanīm* (10.7-k. 63-b.) || *Ājāl – bir ājdārdir, axiri yutar.* (10.3-k. 202-b.) || *Ājāl gālsā, baqmas pirā-juvana.* (10.1-k. 15-b.) || *Ājāl yetishmāyin kāfān bichilmās.* (10.1-k. 49-b.) || *Ājāl yetmāy bir mägās hām ōlmās.* (10.6-k. 87-b.) || *Beājāl bir pāshshāni jani hām chiqmas.* (10.3-k. 57-b.) || *Qazanīn ālindā ājālīnīn oqi.* (10.8-k. 88-b.) || *Qirg'yil qirg'in bolsa, ājālī yetgan ōlar.* (10.7-k. 53-b.) va boshqalar.

4. “Do'stlik va qadr” konseptini ifodalagan paremiyalar: *Ālin bārgānā āl bār, Qadrīn bilgānā gül bār.* (10.4-k. 283-b.) || *Eski dushman dost bolmas.* (10.7-k. 28-b.) || *Dost bog'an dostidin sirin ayamas.* (10.4-k. 145-b.) || *Dostin köp bosa, kāmi-kōsin sezilmās.* (10.7-k. 36-b.) || *Bir yamana tūshmāyinchā, yaxshi yarnin qadrin bilmāssān.* (10.2-k. 58-b.)

5. “Ayriliq” konseptini ifodalagan paremiyalar: *Ayriliq hār kimni bashida bar.* (10.4-k. 234-b.) || *Ayriliq ōlimdin yaman.* (10.3-k. 48-b.) || (10.7-k. 29-b.) || *Ayriliqni ōti ōlimnān achchi.* (10.6-k. 127-b.)

6. “Ahmoqlik va donolik” konseptini ifodalagan paremiyalar: *Aytuvchi ahmaq bolsa, tinlavchi dana bolishi gārāk.* (10.5-k. 218-b.) || *Aqli hushin bada bārmā, G'amgin könlin shada bārmā.* (10.4-k. 246-b.) || *Aqli fahm etār, bilmägāy nadan.* (10.8-k. 158-b.) || *Beaql yoldashdin yaxshidir tayaq.* (10.3-k. 9-b.) || *Beādābni jayī pardir, Ādāb bilmāgān bekardir.* (10.3-k. 18-b.)

7. “Yo'l” konseptini ifodalagan paremiyalar: *Azabli yol g'azabli yoldir.* (10.6-k. 124-b.) || *Yol dāgāni xāf-xātārdin ibarat.* (10.6-k.190-b.) || *Yol egāsi yolda yaxshi.* (10.6-k. 136-b.) || *Yol og'li yolda yaxshi.* (10.7-k. 41-b.) || *Yol uzaq, at ariq.* (10.4-k. 219-b.) || *Yola yākkā chiqmaq yaman.* (10.4-k. 171-b.)

8. “Tilak” konseptini ifodalagan paremiyalar: *Bu dunyada hārgiz mānmānlik qılma, G‘aribni ag‘ritma, duabād alma.* (10.2-k. 155-b.) || *Bügüingi märtäbäli günüñdä axshamg‘i günüñni unutma.* (10.6-k. 60-b.) || *Bemä:äl sāñuvchi bolma.* (10.4-k. 209-b.) || *Bir kishidä bolsa qarziñ, Yig‘inda tutuvchi bolma. Bir kishigä vä’dä qılsañ, Hech undan qaytuvchi bolma.* (10.4-k. 210-b.) || *Bir nakāsnıñ durg‘an atın soramın minuvchi bolma!* (10.4-k. 210-b.) || *Bug‘i chiqib durg‘an ashni tashab getmä.* (10.5-k. 143-b.) || *Gāzmāñlä behuda yerä, Ugrayursan yavuz dārdä.* (10.4-k. 283-b.)

9. “Baxillik va saxiylik” konseptini ifodalagan paremiyalar: *Baxil yemäs doyib nanni, Üyä chaqırmās meymāni, Bir pul chiqsa, chiqar janı.* (10.7-k. 108-b.) || *Baxilniñ ya echkisi ölsä, ya bir qoyı, Yaqini ölgännän bättär säs atar.* (10.7-k. 39-b.)

10. “Farzand va farzandsizlik” konseptini ifodalagan paremiyalar: *Bala nä xiyalda, bilmäs änäsi.* (10.7-k. 111-b.) || *Balalı üy – bazar, balasız üy – mazar.* (10.4-k. 211-b.) || *Färzāndsiz adamni nä barı, nä achı, nä toqı bar.* (10.3-k. 182-b.) || *Befärzānd adamniñ günü qarang‘i bolar.* (10.2-k. 227-b.)

11. “Hayo” konseptini ifodalagan paremiyalar: *Behayaniñ dilin iymān tārķ ätär.* (10.6-k. 42-b.) || *Uyat bolmas namardlarnıñ yüzindä, Muxānnāsniñ sözi nādir, özi nä.* (10.7-k. 32-b.)

12. “Ishq” konseptini ifodalagan paremiyalar: *Beishq bolg‘an xallaq olmas.* (10.2-k. 58-b.) || *Chin ashıqa dunya malı gārākmās.* (10.4-k. 18-b.) || *Ishq insanni hām ota saladı, hām ottan aladı.* (10.5-k. 143-b.) || *Ishq otı dozax otınnan hām bättārdır.* (10.5-k. 13-b.) || *Ishqniñ yuki tag‘dan-tashdanam ag‘ır boladı.* (10.5-k. 13-b.)

13. “Sabr va besabrlik” konseptini ifodalagan paremiyalar: *Besābrni bashshına afāt yag‘adı.* (10.6-k. 43-b.) || *Sābr – Xudani bir adı.* (10.4-k. 41-b.) || *Sābr atgān murādına yetär.* (10.6-k. 147-b.) || *Sābr sonı – altın.* (10.6-k. 33-b.) || *Sābr vaxtixushliqniñ kälitidir.* (10.5-k. 31-b.)

14. “Bevafolik va sadoqat” konseptini ifodalagan paremiyalar: *Bevafag‘a jafa chākmāk äbāsdır.* (10.5-k. 66-b.) || *Bevafaniñ hārgiz iqrarı bolmas.* (10.1-k. 73-b.) || *Bevafaniñ gözzini oydırsañam, az.* (10.8-k. 133-b.) || *Bir qur duz yeyän jaya 40 gün salam.* (10.7-k. 19-b.)

15. “Birlik, ittifoqlik” konseptini ifodalagan paremiyalar: *Bir bosaq, almag‘an qalamız qalmas.* (10.6-k. 175-b.) || *Köpni iyshi az bilän dāñ gālmiydi.* (10.7-k. 64-b.)

16. “Til” konseptini ifodalagan paremiyalar: *Basha öz diliñnan bāla gālādi.* (10.7-k. 108-b.) || *Bashshına öz diliñnan bāla gālādi.* (10.1-k. 74-b.)

17. “Boylik” konseptini ifodalagan paremiyalar: *Bayliq bir meyhmandır.* (10.7-k. 22-b.) || *Bazirgan bolg‘annan baj alurlar.* (10.2-k. 279-b.) || *Dünya malına hārgiz quvanmasliq gārāk.* (10.3-k. 208-b.)

18. “Dunyo” konseptini ifodalagan paremiyalar: *Bul dunya charxipäläkdür.* (10.4-k. 66-b.) || *Bu dunyani vafası yoq.* (10.7-k. 36-b.) || *Bu dunyani ishi hayi-hävāsdür.* (10.2-k. 262-b.) || *Bu dunyani özi chayqalg‘an kemä.* (10.6-k. 174-b.) || *Bu yalg‘anchı faniy dunya besh gündür.* (10.2-k. 108-b.) || *Bu dunya bir könä saraydır.* (10.2-k. 70-b.) || *Bu dunya dāgāniñ misali kārvan.* (10.2-k. 183-b.) || *Dunya bir faniydir, bolmas payanı, Yutar bir lāhzādā shahnı, sultanni.* (10.5-k. 20-b.)

19. “Tenglik” konseptini ifodalagan paremiyalar: *Hār kim oynar öz dāñilä.* (10.5-k. 11-b.) || *G‘az-g‘az bilän, qarg‘a-qarg‘a bilän uchadı.* (10.6-k. 162-b.) || *Zag‘zag‘ bilän, g‘az-g‘az bilän uchadı.* (10.4-k. 191-b.)

20. “Egrilik va to‘g‘rilik” konseptini ifodalagan paremiyalar: *Eyrı ag‘ach dog‘rı bolmas.* (10.1-k. 275-b.) || *Eyrı ag‘ach öz yatishida getādi.* (10.5-k. 16-b.)

21. “Er yigit – g‘och yigit” konseptini ifodalagan paremiyalar: *Är bashı g‘avg‘asız bolmas.* (10.7-k. 43-b.) || *Er qorqqan jayına, at hürkkän jayına ayaq basmas.* (10.4-k. 249-b.) || *G‘och yigitni zārrä ärmani, namārdni hech ahti päymanı bolmas.* (10.4-k. 19-b.) || *G‘och yigitlär bar zatini bar äylär, Muxānnāslär keñ jahanni dar äylär* (10.8-k. 133-b.) || *Haramchiliq g‘och yigitni xar äylāydi.* (10.4-k. 142-b.)

22. “G‘ariblik” konseptini ifodalagan paremiyalar: *G‘arib bolg‘anlarnı köñli siqıqdır.* (10.2-k. 93-b.) || *G‘arib ölsa, g‘amxor yoq.* (10.5-k. 83-b.) || *G‘ariblarnıñ buzilg‘an köñlini al.* (10.1-k. 306-b.)

23. “Ehtiyotkorlik” konseptini ifodalovchi paremiyalar: *Gārākli dashniñ ag‘ramı yoq.* (10.4-k. 74-b.)

24. “Ko‘ngil” konseptini ifodalovchi paremiyalar: *Ko‘nil – dārya, tolar-tashar, yurīmās, Haqnīñ ōzi ōlmās-yītmas, qarīmas.* (10.4-k. 71-b.) \ *Ko‘nil bir shiyshadūr, sīnsa, dūzālmās.* (10.2-k. 109-b.) \ *Ko‘nil ko‘nildān suv ichār.* (10.4-k. 215-b.) \ *Ko‘nil qushī pār-u balsiz uchadur, Ul adalat elgā gāvār sachadur. Mālāk ul māvt ājāl tonīn bichādūr.* (10.7-k. 93-b.)

25. “Muxannaslik” konseptini ifodalovchi paremiyalar: *Muxānnās maydana gālmās, G‘aziy bolīb shāhid olmas.* (10.7-k. 9-b.) \ *Muxānnās ōtmāsīn ūynīñ tōrīnā, Ānī saqlaṇ qadrdan meymān ūchūn.* (10.7-k. 62-b.) \ *Muxānnāsdān arvat g‘avī.* (10.4-k. 237-b.) \ (10.7-k. 52-, 193-b.) \ *Muxānnāsa nan ūchūn sōz salmaṇīz.* (10.7-k. 62-b.) \ *Muxānnāslār qara getār, Yīqīlg‘annī dāpār ōtār.* (10.4-k. 162-b.) \ *Muxānnāsni ūyīnā meymān barsa, Itdek hūrīb qapar.* (10.3-k. 9-b.)

26. “Ot” konseptini ifodalovchi paremiyalar: *At aylanīb qazīg‘īnī tapadī.* (10.3-k. 228-b.) \ *At mingān – dāvlāt.* (10.4-k. 228-b.) \ *At ayaqīnnan bālli, ar – qīlīqīnan.* (10.7-k. 36-b.) \ (10.7-k. 193-b.) \ *At ōz elīnā yūrgāndā tez yūrādī.* (10.4-k. 231-b.) \ *At rīzqī āldīndādīr.* (10.1-k. 11-b.)

4. Xulosa. Xulosa sifatida aytish mumkinki, Xorazm dostonlaridagi paremiyalar lingvomadaniy-konseptual jihatdan juda ko‘p guruhlarini tashkil qiladi. Agar ularni milliy-madaniy kodlar asosida tasniflasak, bundan ham rang-barang manzara gavdalanadi. Olamning lisoniy manzarasida yoki insonning til shuurida so‘zlar bilan bir qatorda tarkibi jihatidan barqaror bo‘lgan va nutqda tayyor holda aks ettiriladigan paremiyalar insoniy munosabatlarning ko‘z ilg‘amas rang-baranglik – turfaliklarini aks ettiradi. Ularda ham baxt, sevgi, ajablanish, istehzo, nafrat, qiziqish, xavotir; insonning to‘g‘riso‘zligi, iroda kuchi, halollik, oliyjanoblik, aql, chaqqonlik, harakatchanlik, qaysarlik, ahmoqlik, sergaplik, xasislik, badjahllik – insonning barcha salbiy va ijobiy xususiyatlari mavjud; ularda o‘xshashlik va farq, boshlanish va tugash (ibtido va intiho), ko‘plik va ozlik, kelishmovchilik va kurash; tug‘ilish, qarindoshlik, yosh, o‘lim; baholash, muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizlik, haqiqat va yolg‘on, tartib va tartibsizlik, faravonlik va kambag‘allik, xatolar va jazo kabi tushunchalarga asoslanuvchi turli mazmunlarning tavsif va tasvirlari mavjud. Demak, ularda ham olamning yaxlit paremiyalogik manzarasi ochiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Jo‘rayeva B. O‘zbek xalq paremlarining sinonimik lug‘ati. – Toshkent, 2023.
2. Xolmonova Z., Valiyeva G., Muhammadiyeva D. O‘zbek tilidagi paremiyalar tadqiqi. – Toshkent: Mahalla va oila, 2022.
3. Yusupova B. Paremiologiya (qoraqalpoq xalq maqol-matallari tilining leksik-semantikalik leksik-tematikalik o‘zgachaligi). – No‘kis: Qaraqalpaqiston, 2024.
4. Аманов А.Т. Паремияларнинг хусусиятлари ва уларни маданий мерос сифатида ўрганиш \ Илмий ахборотнома. – Самарқанд, 2016. – №4.
5. Бердиёров Х, Расулов Р. Ўзбек тилидаги паремалар луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1984.
6. Жўраева Б. Ўзбек халқ мақолларининг шаклланиши масалалари. Филол. фан. докт. дисс. автореф. – Самарқанд, – 2019.
7. Маслова В.А. Лингвокультурология. – Москва: Академия, 2001.
8. Маҳмудов Н. Тилнинг мукамал тадқиқи йўлларини излаб // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкен, 2012. – №5.
9. Нурмонов А. ва бошқалар. Ҳозирги ўзбек адабий тили. 2-китоб. – Тошкент, 2015.
10. Хоразм дostonлари. Ошиқнома. 1-китоб. – Урганч: Хоразм, 2008.; 2-к. – 2005.; 3-к. – 2008.; 4-к. – 2009.; 5-к. – 2011.; 6-к. – 2013.; 7-к. – 2018.; 8-к. – 2019.

UO‘K 327.82

DIPLOMATIK SOHADA OG‘ZAKI TARJIMANING AHAMIYATI VA XATOLIKLARNING OQIBATLARI TAHLILI

Sh.S.Yuldoshev, talaba, O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

X.B.Bakirova, PhD, O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada diplomatik aloqalarni bog‘lashda xizmat qiladigan og‘zaki tarjimaning ahamiyati, o‘rni va xatoliklarning oqibatlari tahlil qilinadi. Xalqaro munosabatlarda tarjimonlar orqali amalga oshiriladigan og‘zaki muloqotning aniqligi va mazmuniy to‘g‘riligiga bo‘lgan talab yuqori ekanligi ta’kidlanadi. Tarjima jarayonida yo‘l qo‘yilgan xatoliklar muloqot ishtirokchilari o‘rtasida noto‘g‘ri tushunish, diplommatik inqirozlar, va davlatlararo nizolarga sabab bo‘lishi mumkinligi misollar asosida ko‘rsatib o‘tiladi. Shuningdek, maqolada malakali*

tarjimonlarni tayyorlashning ahamiyati va og'zaki tarjima jarayonidagi ehtiyotkorlik tamoyillari muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari diplomatik sohada sifatli tarjima amaliyotining zarurligini va bu borada va ma'suliyatli yondashuvni ta'minlashning dolzarbligi yoritiladi.

Kalit so'zlar: diplomatik tarjima, og'zaki tarjima, xalqaro muloqot, xatoliklar oqibati, diplomatik inqiroz, tarjimon malakasi, davlatlararo munosabatlar, tarjima aniqligi.

Аннотация. В данной статье анализируются значение, роль устного перевода и последствия ошибок, допускаемых при установлении дипломатических связей. Подчеркивается высокий уровень требований к точности и содержательной правильности устного общения, осуществляемого через переводчиков в международных отношениях. На примерах показано, что ошибки, допущенные в процессе перевода, могут привести к недопониманию между участниками диалога, дипломатическим кризисам и даже межгосударственным конфликтам. Кроме того, в статье обсуждается важность подготовки квалифицированных переводчиков и принципы осторожности в процессе устного перевода. Результаты исследования освещают необходимость качественной практики перевода в дипломатической сфере и актуальность обеспечения ответственного подхода в этой области.

Ключевые слова: дипломатические отношения, устный перевод, ошибки перевода, международные отношения, квалифицированные переводчики, дипломатические кризисы, межгосударственные конфликты, точность перевода, практическое значение перевода, осторожность в переводе.

Abstract. The article analyzes the significance, role, and consequences of errors in oral translation, which serves as a key tool establishing diplomatic relations. It emphasizes the high demand for accuracy and semantic precision in oral communication conducted through interpreters in international relations. Examples are provided to illustrate how errors made during translation can lead to misunderstandings between parties, diplomatic crises, and even inter-state conflicts. Additionally, the article discusses the importance of training qualified interpreters and the principles of caution required in the oral translation process. The findings of the study highlight the necessity of high-quality translation practices in the diplomatic sphere and underscore the importance of adapting a responsible approach in this regard.

Keywords: oral translation, diplomatic relations, international communication, translation errors, diplomatic crises, interpreter training, accuracy in translation, inter-state conflicts, responsible translation practices.

Kirish. Diplomatiك sohada tarjima xalqlar o'rtasidagi muloqotning muhim vositasi hisoblanadi. Xalqaro munosabatlarda har bir so'zning o'z og'irligi bor, shu bois og'zaki tarjima jarayoni alohida e'tibor talab qiladi. Diplomatiك muzokaralar, rasmiy uchrashuvlar va xalqaro anjumanlarda tarjimonlarning vazifasi nafaqat so'zlarni to'g'ri o'g'irish, balki ularning ma'no-mazmunini ham aniq yetkazishdan iborat. Og'zaki tarjima real vaqt rejimida amalga oshirilgani sababli, tarjimonlar yuqori darajadagi til bilimiga, tezkor tafakkurga va madaniy tafovutlarni tushunish qobiliyatiga ega bo'lishlari kerak. Chunki ayrim so'zlar yoki iboralar turli tillarda turlicha ma'no kasb etishi mumkin. Bu esa noto'g'ri tarjima yoki tushunmovchiliklar yuzaga kelish ehtimolini oshiradi. Tarjima jarayonidagi xatoliklar nafaqat shaxsiy yoki kichik tushunmovchiliklarga, balki jiddiy diplomatik muammolarga ham olib kelishi mumkin. Xususan, noto'g'ri tarjima natijasida xalqaro kelishmovchiliklar kuchayishi, davlatlar o'rtasidagi munosabatlar sovuqlashishi yoki diplomatik mojarolar kelib chiqishi ehtimoli mavjud. Shu bois og'zaki tarjimonlar nafaqat lingvistik, balki diplomatik bilim va ko'nikmalarga ham ega bo'lishlari lozim.

Amaliy yondashuvlar.

1. Tarjimonning tayyorgarligi va bilim darajasini oshirish

Tarjimon har qanday diplomatik uchrashuv yoki muzokaralarga puxta tayyorgarlik ko'rishi kerak. Buning uchun:

- Oldindan uchrashuv mavzusi bilan tanishish.
- Tegishli hujjatlar va ma'ruzalarni o'qib chiqish.

- Maxsus terminologiya va atamalarni o'rganish.
- Diplomatik nutq uslubi va kontekstni tushunish.
- Bu yondashuv tarjimonning nutq jarayonida ishonchli va aniq tarjima qilishiga yordam beradi.

2. Sinxron va ketma-ket tarjima usullaridan samarali foydalanish

Og'zaki tarjima ikki asosiy usulda amalga oshiriladi:

- Sinxron tarjima – Nutq aytilishi bilan bir vaqtda tarjima qilinadi. Ushbu usul tezkor va samarali bo'lsa-da, tarjimonning yuqori malakasi hamda maxsus texnik vositalarni talab qiladi.
- Ketma-ket tarjima – Notiq bir necha gap aytgandan so'ng, tarjimon ularni tarjima qiladi. Bu usul aniqlikni ta'minlash uchun qulayroq bo'lib, murakkab muzokaralarda ko'proq qo'llaniladi.
- Har bir vaziyatga qarab to'g'ri usulni tanlash muhim ahamiyat kasb etadi.

3. Madaniy tafovutlarni hisobga olish

Diplomatik tarjima jarayonida til bilan birga madaniy tafovutlarni ham hisobga olish kerak. Ayrim iboralar, atamalar yoki hazillar boshqa til va madaniyat vakillari tomonidan noto'g'ri tushunilishi mumkin. Tarjimon:

- O'zaro muloqot madaniyatini yaxshi tushunishi,
- Kontekstga mos ekvivalentlarni topa olishi,
- Ehtimoliy noaniqliklarning oldini olishi kerak.

Tadqiqot natijalari. Diplomatik tarjimadagi muammolarni tahlil qilish davomida, diplomatik kontekstda to'g'ri va aniq tarjimaning amalga oshirilishi uchun bir qator omillarni hisobga olish zarurligi aniqlandi. Tadqiqotda quyida berilgan asosiy natijalar ko'rsatildi:

1. Diplomatik tilda aniq va tushunarli tarjimaning ahamiyati

Diplomatik sohada tarjima qilishda, to'g'ri va aniq ma'no yetkazish katta ahamiyatga ega. Diplomatik hujjatlar va muloqotlarda, so'zning ma'nosi har bir tilga moslashtirilgan bo'lishi kerak, ayniqsa huquqiy va siyosiy tushunchalar haqida gap ketganda. Qisqa va aniq jumlar, rasmiy tilni saqlash, hamda tarjimadagi xatoliklar diplomatik munosabatlarga zarar yetkazishi mumkin.

Misol:

- Uzb: *"Bizning mamlakatlar o'rtasidagi savdo kelishuvlari o'zgartirilmaydi."*
- Eng: *"The trade agreements between our countries will remain unchanged."*
- Muammo: *"O'zgartirilmaydi"* so'zining noto'g'ri tarjimasi mumkin bo'lgan aniq nuqtai nazarlarni buzishi mumkin.

• Yechim: *"The trade agreements between our countries will stay intact."*

2. Kulturologik va lingvistik farqlarni hisobga olish

Diplomatik tarjimada madaniyatlararo tafovutlarni inobatga olish muhimdir. Ayrim diplomatik ifodalar yoki muhim so'zlar boshqa madaniyatlarda boshqacha qabul qilinishi mumkin. Tarjimonlar uchun madaniy kompetensiya va diplomatik kontekstni yaxshi tushunish zarur.

Misol:

- Uzb: *"Biz xalqaro hamkorlikni rivojlantirishga tayyormiz."*
- Eng: *"We are ready to foster international cooperation."*
- Muammo: *"Tayyormiz"* so'zi rasmiy diplomatik kontekstda yanada aniqroq tarzda ifodalanishi kerak.

• Yechim: *"We are committed to fostering international cooperation."*

3. Diplomatik va huquqiy terminologiyaning tarjimasi

Diplomatik tarjimadagi muhim jihatlardan biri - huquqiy va diplomatik terminologiyaning aniq va to'g'ri tarjimasi. Bu sohalarida xatoliklar noxush oqibatlariga olib kelishi mumkin. Shuning uchun tarjimonlar, ayniqsa huquqshunoslik va diplomatiya sohasidagi maxsus atamalarni to'g'ri tanlashga e'tibor berishlari kerak.

Misol:

- Uzb.: *"Biz uchinchil tomon bilan kelishuvni imzoladik."*
- Eng.: *"We signed an agreement with the third party."*

• Muammo: *"Imzoladik"* so'zining ma'nosi, agar noto'g'ri talqin etilsa, noaniqlik tug'dirishi mumkin.

• Yechim: *"We have formalized the agreement with the third party."*

4. Noto'g'ri tarjimaning oqibatlari

Diplomatik tarjimadagi xatoliklar, noaniqliklar va nosozliklar diplomatik munosabatlarga zarar yetkazishi, hukumatlar o'rtasidagi ishonchni yo'qotish va diplomatik aloqalarni pasaytirishiga olib kelishi mumkin. Diplomatik tarjimonlar yuqori mas'uliyatga ega bo'lishlari, ayniqsa rasmiy bayonotlar, konferensiyalar va muhim hujjatlarning tarjimasi bo'yicha.

Misol:

• Uzb: *"Biz yangi iqtisodiy kelishuvga erishdik."*

• Eng: *"We have reached a new economic agreement."*

• Muammo: *"Erishdik"* so'zi noto'g'ri kontekstda foydalanilishi mumkin.

• Yechim: *"We have successfully concluded a new economic agreement."*

Xulosa. Ushbu maqolada diplomatik sohada og'zaki tarjimaning ahamiyati va xatoliklarning oqibatlari tahlil qilindi. Tarjima jarayonidagi xatoliklar diplomatik muloqotning samaradorligini pasaytirib, xalqaro kelishmovchiliklar va inqirozlarga sabab bo'lishi mumkin. Diplomatik sohada tarjimonlarning malakasi va ehtiyotkorligi yuqori darajada bo'lishi zarur, chunki har bir so'z va ibora aniq va to'g'ri ifodalanishi kerak. Yaxshi tayyorlangan tarjimonlar madaniy tafovutlarni hisobga olib, diplomatik muhitda muvaffaqiyatli muloqot o'rnatish uchun katta hissa qo'shishadi. Maqolada ta'kidlanganidek, sifatli tarjima amaliyotining o'rni va mas'uliyatli yondashuvning ahamiyati diplomatik munosabatlar va davlatlararo ishonchni mustahkamlash uchun muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mo'minov S. O'zbek muloqot xulqining ijtimoiy-lisoniy xususiyatlari: Filologiya fanlari doktori dissertatsiya avtoreferati. Toshkent 2000, 65-b

2. Sodikov M. Tarjimonlik amaliyoti. Toshkent: O'zbek universiteti nashriyoti, 2016. – 200 bet.

3. Khodjaeva N. Semantics of kinship terms as a form of address in Uzbek translations of premchand. Theoretical & Applied Science, 2019. – № 8. –P.107-110.

UO'K 801.66

OGAHY QASIDALARIDA ICHKI QOFIYA BILAN BOG'LIQ SAN'ATLAR

H.S. Yusupov, o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada Ogahiy qasidalarida qo'llangan ichki qofiya bilan bog'liq saj', tashtir va izdivoj san'atlari tahlil qilingan va shoirning poetik mahorati ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: qasida, mumtoz poetika, asosiy qofiya, ichki qofiya, ritm, saj', tashtir, izdivoj, tazmini muzdavaj, muzoraa.

Аннотация. В данной статье анализируется искусство саджа, таштира и издиваджа, связанное с внутренней рифмой, используемое в касыдах Агахи, и показывается мастерство поэта.

Ключевые слова: касыда, классическая поэтика, основная рифма, внутренняя рифма, ритм, саж, ташир, издивадж, тазмини муздавадж, музараа.

Abstract. This article analyzes the internal rhyme techniques of saj', tashtir, and izdivaj used in Agahiy's odas, and demonstrates the poet's skill.

Key words: ode, classical poetics, main rhyme, internal rhyme, rhythm, saj', tashtir, izdivaj, tazmini muzdavaj, muzaraa.

O'zbek mumtoz she'riyatida asosiy qofiya bilan birgalikda ichki qofiya usulidan ham foydalanilgan. She'rda asosiy qofiyadan tashqari qo'llangan ohangdosh so'zlar ichki qofiya deb yuritiladi. Shoirilar she'rlarining yanada ohangdor, musiqiy, emotsional va jozibali chiqishini ko'zlagan holda qofiyaning bu turidan ham unumli istifoda qilganlar. Mumtoz poetikaga doir manbalarda tahlilga tortilgan saj', tashtir, tajziya, izdivoj (muzoraa) kabi san'atlar ichki qofiyaning ko'rinishlari sanaladi.

Ogahiy boshqa janrlardagi she'rlarida bo'lgani kabi qasidalarida ham bu san'atlarni o'rinli qo'llab (tajziyadan tashqari – H. Y), o'zining mumtoz poetika bilimdoni ekanligini amaliy tomonlama ham isbotlay oldi.

Saj', tashtir va tajziya baytning ritmik bo'laklarga bo'linishi va bo'laklar oxiridagi so'zlarning o'zaro qofiyalanib kelishiga ko'ra ichki qofiya turlari sanaladi.

Lug'aviy jihatdan "bulbul, to'ti, qumri kabi qushlar ovozi uchun uyg'unlashib kelishi"ni [1] anglatadigan saj' san'ati "fikrni ravon, ohangdor ifodalashda, o'quvchi va tinglovchiga emotsional zavq berishda, tasvir va ayrim holatlarning yodda qolishini osonlashtirishda" [2] shoirga qo'l keladigan badiiy usul sanaladi. Saj'da "baytlardagi misralar to'rt bo'lakka bo'linib, oldingi uch bo'lak mustaqil holda qofiyalanib, to'rtinchi bo'lak esa she'rdagi asosiy qofiyaga ohangdosh so'z bilan tugallanadi. Bu xil qofiya usuli to'rtga teng bo'lakka bo'linishi mumkin bo'lgan sakkiz ruknli (musamman) baytlardagina qo'llanishi mumkin" [3].

Yuz ochib har sori gullar, yozib kokilni sunbullar,

Navolar tuzdi bulbullar farahbaxshi tarabafzo [4].

Hazaji musammani solim vaznidagi ushbu baytda "gullar", "sunbullar", "bulbullar" so'zlari ishtirokida saj' san'ati yuzaga kelgan bo'lib, unda saj'i mutarraf (gullar va sunbullar) va saj'i mutavoziy (sunbullar va bulbullar) aralash qo'llangan. Shoir bahor faslida tabiatda yuz bergan jonlanishlar va o'zgarishlarni saj' yordamida chiroyli qilib ifodalagan.

Quyidagi bayt Sayyid Ahmad to'raga bag'ishlangan qasidadan olingan bo'lib, unda shahzodaning fazilat, ulug'lik va adolatda tengsiz ekanligini vasf etishda saj' mohirlik bilan ishlatilgan:

Fazilat ahlidan afzal, siyodat xaylidan akmal,

Adolat bobida a'dal, hama fan ichra arshaddur. (T.O. 538-bet)

Bu bayt ham hazaji musammani solimda bo'lib, unda "afzal", "akmal", "a'dal" so'zlari yordamida saj'ning mutavoziy (ham qofiyadosh, ham vazndosh) turi qo'llanilgan. Shoir mazkur baytda "fazilat", "siyodat" va "adolat" so'zlarini ham qofiyalab, zulqavofiyli saj'ni yuzaga keltirgan.

Ogahiy qasida bag'ishlangan shaxslarni madh qilar ekan, tasvirga ritmik va evfonik jilo berishda tashtir san'ati imkoniyatlaridan o'ndan ortiq o'rinda o'rinli foydalandi. Lug'aviy jihatdan "tuyaning ikki emchagin bog'lab qo'ymoq" [5] degan ma'noni ifodalovchi bu san'at ham "xushjaranglilik yaratuvchi usuldir. Tashtir san'atini qo'llagan shoir baytning har bir misrasini ikki bo'lakka bo'lib, bo'laklar so'ngidagi so'zlarni o'zaro qofiyadosh qilib oladi; bunda birinchi misradagi ohangdosh so'zlar ikkinchi misradan o'zgacha bo'lmog'i shart" [6]. Tashtir usuli ham xuddi saj'dagi kabi musamman ruknli baytlarda qo'llaniladi.

Tashtir baytda to'liq holda ham, to'liq bo'lmagan holda ham ishlatiladi. Agar bayt to'rt ritmik bo'lakka ajratilib, undagi har bir misra o'zaro qofiyalansa, to'liq tashtir sanaladi.

Xidevi abri ato, shahriyori bahri saxo,

Amiri charxhasham, shohi oftobi olam. (T.O. 504-bet)

Ushbu baytning birinchi misrasidagi "ato" va "saxo", ikkinchi misrasidagi "charxhasham" va "olam" so'zlari yordamida to'liq tashtir yuzaga kelgan.

Quyidagi baytda esa birinchi misradagi "maxzan" va "ma'dan", ikkinchi misradagi "davlat" va "millat" so'zlari to'liq tashtirni hosil qilgan:

Siyosat naqdig'a maxzan, adolat durrig'a ma'dan,

Muhiyi dini vad-davlat, nizom ul-mulki val-millat. (T.O. 511-bet)

Bu baytning birinchi misrasida "siyosat" va "adolat" so'zlari ham qofiyalangan bo'lib, zulqofiyatanli tashtir yuzaga kelgan.

Ogahiy ko'p hollarda tashtirning to'liq bo'lmagan, ya'ni faqat bir misra doirasida ishlatiladigan turidan foydalangan.

Tashtirning faqat birinchi misrada kelishi:

Kimki agar dahr aro bor esa kajrav ango,

Bergusi qahri adam go'shasida inzivo. (T.O. 489-bet)

Zuhra soz aylab vafo qonunidan dilkash navo,

Qizdirurg'a har kecha shohona bazmi ishratin. (T.O. 526-bet)

Tashtirning faqat ikkinchi misrada kelishi:

Shukuh-u shavkating kun-kundin afzun o'lubon, yetsun

Salotindin sanga xizmat, valilardin sanga himmat. (T.O. 512-bet)

Jalolatda erur andoqki, o'rdusi fazosida

Kuhan bir xirgahi adno angu bu gunbazi yolo. (T.O. 497-bet)

Atoulloh Husayniy tashtir san'atini izohlar ekan, uni xuddi saj' kabi mutavoziy (to'liq, ya'ni ham qofiyali, ham vaznli), mutarraf (qofiyali, biroq vaznli emas) turlariga misollar keltiradi, ammo mutavozin (qofiyasiz, faqat vaznli) turiga o'zigacha bo'lgan manbalarda misol keltirilmagani uchun "Bu san'atta saj'i mutavozinni e'tibor qilmapturlar, chunki zohir emastur" [7] deya ma'lumot beradi. Mazkur o'rinda shuni ta'kidlash kerakki, genetik jihatdan tashtir saj' asosida yuzaga kelgan va keyinchalik u alohida san'at sifatida poetikaga doir manbalarga kiritilgan. Yuqoridagi misollardan ko'rinadiki, Ogahiy tashtirning mutavoziy turidan ko'proq foydalangan. Shoir qasidalarida tashtirning mutavozin (qofiyasiz, faqat vaznli) turi ham qo'llanilgan:

Shariat avjiga axtar, adolat durjig'a guhar,

Muizzi din-u val millat, nizom ul-mulki vad dunyo. (T.O. 496-bet)

Ushbu baytning birinchi misrasida "axtar" va "guhar" so'zlari tashtiri mutavoziy bo'lsa, ikkinchi misrasidagi "millat" va "dunyo" so'zlari tashtiri mutavozindir.

Ogahiy ichki qofiyaning izdivoj turiga eng ko'p murojaat etgan bo'lib, uning barcha qasidalarida bu lafziy san'at qo'llanilgan. Izdivoj ba'zi manbalarda tazmini muzdavaj [8] va muzoraa [9] deb ham ataladi. Lug'aviy jihatdan "juftlashmoq" degan ma'noni ifodalovchi izdivoj san'atiga Atoulloh Husayniyning "Badoyi'u-s-sanoyi" asaridan kelib chiqqan holda bade'shunos Yoqubjon Is'hoqov "baytda ikki yoki undan ortiq qofiyadosh so'zni yonma-yon yoki bir-biriga yaqin qilib keltirishdan iborat" [10] deb ta'rif beradi. Vahob Rahmonov esa bu san'atni yuzaga keltiruvchi qofiyadosh so'zlar ham ust-ost, ham yondosh holatda kelishini ta'kidlaydi [11].

Biz izdivoj san'atini Ogahiy qasidalarida asosida tekshirar ekanmiz, uning quyidagi hollarda qo'llanilishiga guvoh bo'ldik:

1. Izdivojning misra doirasida yonma-yon kelishi:

a) misra boshida:

Shahlar aning mulozamatini orzu qilib,

Tun-kun janobi tufroqig'a jabhasodurur. (T.O. 502-bet)

b) misra o'rtasida:

Hamisha xoni ehsoni navolidin olib bahra,

Duoyi davlatining shog'ili ahli zavoyodur. (T.O. 485-bet)

d) misra oxirida:

Sog'ari ayshing bu bazm ichida davr aylasun,

Charxi falak davrig'a yetgucha to intiho. (T.O. 489-bet)

2. Izdivojning misra doirasida ma'lum oraliqda kelishi:

a) misra boshi va o'rtasida:

Zihi, iqbol-u umring bo'lsun-u afzun abad muddat,

Janobing xodimi fathi rikobing lozimi nusrat. (T.O. 512-bet)

b) misra boshi va oxirida:

Nabinishon sababi izdiyodi amn-u amon,

Xalifayi bar ila bahr, peshvoyi umam. (T.O. 505-bet)

d) faqat misra o'rtasida:

Tushub gul yuzig'a sunbul yeturdi ko'b namoyishlar,

Nechukkim xo'blar ruxsorida zulfi mutarrodur. (T.O. 484-bet)

e) misra o'rtasi va oxirida:

Kamoli barcha ilm-u fazl aro ul yerga yetmishdur,

Ki har fan ichradur davron aro mumtoz-u mustasno. (T.O. 497-bet)

3. Izdivojning bayt doirasida ust-ost shaklida kelishi:

a) bayt misralari boshida:

Ochib gullar dami tiyg'i sahardek xasm qonidin,

Sochib durlar kafi judi nechukkim abri naysondur. (T.O. 509-bet)

b) bayt misralari o'rtasida:

Ma'dum o'lub siyosatidin zulm ila sitam,

Ziynat topib adolatidin din ila duval. (T.O. 515-bet)

4. Izdivojning baytlararo qo'llanilishi:

Hashmat aro Sikandar edi gar jahonda fard,

Lekin shukuhi qoshida bir notavon erur.

Hikmat aro yonida buzi Somiriy kibi

Suqrotkim, anga bori ishlar ayon erur. (T.O. 491-bet)

Odatda, poetikaga doir manbalarda izdivoj san'ati bir bayt doirasida tahlil qilinadi. Qasida janrida shoir mamduh ta'rifini berar ekan, bu san'at baytlararo ham qo'llanilishi mumkin ekanligi ma'lum bo'ladi. Bunda qofiyadosh so'zlar baytlarning birinchi misralari boshida keladi:

Nasab birla anga shahlar qachon bo'lg'ay barobarkim,

Bari abo-vu ajdodi amir-u xon-u sultondur. (T.O. 508-bet)

Hasab ichra kamoli rutbasi ul yerga yetmishdur

Ki, kamtar xodimi dargohining fag'fur-u xoqondur. (T.O. 509-bet)

Biz yuqorida berilgan qoidalar va keltirilgan misollarni umumlashtirgan holda izdivojga baytning bir misrasida yonma-yon yoki bir-biriga yaqin keluvchi, bayt yoki baytlararo doirada ust-ost shaklida keluvchi so'zlar ohangdoshligi asosida yuzaga keluvchi ichki qofiya usuli deb ta'rif beramiz.

Izdivoj san'atining bir misra doirasida yonma-yon va ma'lum oraliqda keladigan shakli Ogahiy qasidalarida faol qo'llanilgan.

Izdivoj ko'p hollarda misra yoki bayt (lar)da ikki so'z ishtirokida yuzaga keladi. Yuqorida berilgan baytlarning barchasida shu holatni ko'rish mumkin. Ba'zan Ogahiy misralarda uch va undan ortiq so'zlar ohangdoshligi asosida izdivoj usulini qo'llab, qasida janriga xos hashamat va dabdabani qoyilmaqom qilib ifodalaydi:

Dargahida begumon har quli yuz Jamcha bor,

Dabdabayi davlat-u hashmat-u savlat aro. (T.O. 489-bet)

Xaloyiq naqdi ehsonidan oldi komin, andoqkim

Gadoyi benavo ahli g'inog'a qildi istig'no. (T.O. 497-bet)

Ayrim o'rinlarda Ogahiy izdivoj san'atini har ikki misra doirasida yon tomonlama qo'llab tasvirga emotsionallik baxsh etgan:

K-ey sanga digqati xush, fursati farxundaki,

Tangri taolo bu dam ayladi lutf-u ato. (T.O. 488-bet)

Oqib jular aro sular salosat birla har yondin,

Ulus komi aro ta'mi guvoro salsabiloso. (T.O. 495-bet)

Quyidagi baytda esa shoir bir misrada 2 xil qofiyadosh so'zlarni yonma-yon qo'llab zulqofiyataynli izdivojning yanada go'zal namunasini yarata olgan:

Kelib Navro'z yetkurdi safo ofoq aro andoq

Ki, elga shahr-u sahro ravzayi dor ul-qaror o'ldi. (T.O. 534-bet)

Ogahiy Sayyid Muhammadxonga bag'ishlangan "Ko'ngul, ogoh bo'l, bu kecha shomi iydi qurbondur" boshlanmali qasidasida izdivoj san'atining bayt misralari boshida ust-ost shaklida keladigan shaklini besh o'rinda qo'llagan. Shulardan uchtasi ketma-ket keluvchi baytlardir:

Sadoqat bobida bordur qaviydil o'ylakim Siddiq,

Adolat birla andoqkim Umar mashhuri davrondur.

Futuvvat taxtida qoyimmaqomi hazrati Usmon,

Shijoat mulkida noyibmanobi sheri Yazdondur.

Rikobida yurub fath-u zafar ikki jilavdori,

Janobida bo'lub iqbol-u davlat ikki darbondur. (T.O. 509-bet)

Shoir ushbu baytlarida izdivojni yuzaga keltiruvchi soʻzlarni xuddi saj'dagi kabi mutavoziy holda, ya'ni ham vazndosh, ham qofiyadosh holda qo'llash orqali she'riy mazmun jozibasini oshirib ifodalay olgan. Zero, Atoulloh Husayniy ta'kidlaganidek, izdivojga asos qilib olingan soʻzlar vaznda ham bir xil bo'lsa, "jamol kamolig'a" sabab bo'ladi [12].

Shu o'rinda aytib o'tish joizki, izdivoj qo'llangan o'rinlarda qofiyadosh soʻzlar ham o'zak, ham qo'shimcha tomonlama bir xil bo'lsa, yanada ohangdor va jozibali chiqadi:

Bazm aro do'stlarg'a guharposh,

Razm aro dushman ahlig'a safdar. (T.O. 500-bet)

Sadmatidin zamin erur sokin,

Haybatidin falak erur muztar. (T.O. 499-bet)

Oldingi baytda "bazm" va "razm" soʻzlari orqali qaydli muqayyad qofiya, keyingi baytda "sadmatidin" va "haybatidin" soʻzlari yordamida noyirali mutlaq qofiya yuzaga kelgan. Har ikkala baytda izdivojni yuzaga keltirgan soʻzlarda ohangdoshlik to'liq holda namoyon bo'lgan.

Agar izdivoj sifatida tanlangan soʻzlarning qo'shimchalarida har xillik bo'lsa, to'la ohangdoshlik boy beriladi:

Ilohiy, to quyosh ruxsorning anvoridur paydo,

Ilohiy, to falak davronining armoni mumtaddur. (T.O. 538-bet)

Ushbu baytda "ruxsor" va "anvor", "davron" va "armon" soʻzlari yordamida ichki qofiya usuli qo'llangan bo'lsa-da, ularda qo'shimchalarning aynan bir xil kelmagani to'la ohangdoshlikka putur yetkazgan. Bu kabi holatlarda raviydan keyin keladigan qofiya harflarining (vasl, xuruj, mazid va noyira) ham naqadar ahamiyatga molik ekanligi ma'lum bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, Ogahiy o'z qasidalarida ichki qofiya turlari sanalgan saj', tashtir va izdivoj san'atlarini mahorat bilan qo'llab, she'rning faqat mazmuni emas, balki shakli ham barkamol chiqishi kerakligini har jihatdan isbotlagan soʻz san'atkori sifatida adabiyotimiz tarixidan mustahkam o'rin egallay oldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. N. Hotamov, B. Sarimsoqov. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati. – T.: O'qituvchi, 1979. – B. 271.
2. B. Sarimsoqov. O'zbek adabiyotida saj'. – T.: Fan, 1978, – B. 12.
3. A. Hojiahmedov. Mumtoz badiiyat malohati. – T.: Sharq, 1999. – B. 226.
4. Ogahiy. Ta'viz ul-oshiqin. Devon. Qo'lyozma. 1905-yil. O'zFA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti. Saqlanish raqami 938. – B. 495. (Bundan keyin ham iqtiboslarni shu manbadan olamiz va devon nomini qavsda T. O. deb sahifasini ko'rsatamiz).
5. A. Husayniy. Badoyi'u-s-sanoyi': (Aruz vazni va badiiy vositalar haqida) Fors. A. Rustamov tarj. – T.: Adabiyot va san'at, 1981. – B. 68.
6. Vahob Rahmonov. She'r san'atlari. – T.: Sharq, 2020. – B. 186-187.
7. A. Husayniy. Badoyi'u-s-sanoyi': (Aruz vazni va badiiy vositalar haqida) Fors. A. Rustamov tarj. – T.: Adabiyot va san'at, 1981. – B. 68.
8. A. Husayniy. Badoyi'u-s-sanoyi': (Aruz vazni va badiiy vositalar haqida) Fors. A. Rustamov tarj. – T.: Adabiyot va san'at, 1981. – B. 104.
9. V. Rahmonov. She'r san'atlari. – T.: Sharq, 2020. – B. 204.
10. Y. Is'hoqov. So'z san'ati so'zligi. – T.: O'zbekiston, 2014. – B. 44.
11. V. Rahmonov. She'r san'atlari. – T.: Sharq, 2020. – B. 204.
12. A. Husayniy. Badoyi'u-s-sanoyi': (Aruz vazni va badiiy vositalar haqida) Fors. A. Rustamov tarj. – T.: Adabiyot va san'at, 1981. – B. 105.

UDC 808.5

RESPECT: THE KEY TO UNDERSTANDING

S.A.Yusupova, PhD, Fergana state university, Fergana

D.A.Raxmatullayeva, Master's Degree, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Ushbu maqolada turli madaniyatlarda va ijtimoiy sharoitlarda hurmat qanday namoyon bo'lishi ko'rib chiqiladi. Unda madaniy me'yorlar, kuch masofasi va ijtimoiy rollar odamlarning hurmat ko'rsatish usullariga qanday ta'sir qilishi o'rganiladi. Maqolada imo-ishoralari,

ovoz ohangi va muloyim so'zlar kabi hurmatni ifodalashning og'zaki va og'zaki bo'lmagan usullari ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: o'zaro tushunish, madaniy hurmat, e'tirof, muloqot.

Аннотация. В этой статье рассматривается, как выражается уважение в различных культурах и социальных условиях. В ней исследуется, как культурные нормы, дистанция власти и социальные роли влияют на способы проявления уважения людьми. В статье также рассматриваются вербальные и невербальные способы выражения уважения, такие как жесты, тон голоса и вежливые слова.

Ключевые слова: взаимопонимание, культурное уважение, признание, коммуникация.

Abstract. This article examines how respect is expressed in different cultures and social settings. It explores how cultural norms, power distance, and social roles influence the ways people show respect. The article also looks at verbal and non-verbal ways of expressing respect, like gestures, tone of voice, and polite words.

Key words: Mutual understanding, cultural respect, recognition, communication.

Expressions of respect form a fundamental part of human interaction, shaping the way individuals navigate relationships and maintain harmony within their communities. Respect is not only a universal social value but also a culturally bound concept, expressed differently across societies and languages. From honorifics in East Asian cultures to informal, communication in Western societies, the ways people express respect reveal underlying cultural norms, values, and social hierarchies.

Understanding expressions of respect is crucial in today's globalized world, where interactions often occur across cultural boundaries. Misunderstandings arising from different cultural norms of respect can lead to communication breakdowns or even. This article aims to highlight the importance of recognizing and appreciating these differences, thereby promoting mutual understanding and effective communication in diverse social and cultural contexts.

'Respect' is an intriguing keyword, not only because of the central role it has played in the language of bioethics, but because of the key role it has played in recent debates, particularly in the 1999 report of the National Bioethics Advisory Commission." [1]

The study of expressions of respect involves insights from sociolinguistics, pragmatics, and cultural anthropology, focusing on politeness, and social harmony. Respect is inherently tied to cultural and social contexts, often reflecting power relations, social hierarchies, and cultural values. Respect can be understood as an attitude of esteem or consideration toward others, expressed through verbal and non-verbal communication. Sociolinguistic studies highlight that respect is often encoded in language through honorifics, politeness markers, and specific lexical or grammatical choices. Brown and Levinson's Politeness Theory (1987) identifies respect as part of "face-saving acts," where speakers use strategies to maintain their own and others' "face" or social image.[2]

"G. A. Brandt states that gender is a collection of characteristics that arise because of its influence based on a particular culture, which can adequately assess the differences in speech and behavior of women and men spiritually and educationally." [3] This emphasizes that respect is deeply rooted in cultural traditions and varies by gender.

Similarly, Goffman's Interaction Order (1967) emphasizes the role of respect in maintaining social harmony during interpersonal interactions. Respect is not only a reflection of individual attitudes but also a cultural norm embedded in social practices.[4] There are various ways that the respect can be expressed through: one of them is verbal language. It is the use of honorifics, pronouns, polite speech, and indirectness (e.g., "siz" in Uzbek). The next one is non-verbal communication: Gestures, posture, tone of voice, and physical proximity. For example, bowing in Japanese culture signifies a high degree of respect.

Different cultures emphasize respect differently in formal and informal situations, such as workplace interactions or family conversations.

In many cultures, respect within families emphasizes hierarchical roles. For example, in Confucian-based cultures, such as China and Korea, respect for elders and parents is central to

familial interactions. This is evident in both verbal and non-verbal communication, including honorifics and gestures of deference (Sung, 2004).

However, Western cultures prioritize a different dynamic of respect, as we will explore next. In contrast, Western cultures often emphasize mutual respect between family members, including children and parents, reflecting more egalitarian social dynamics (Holmes, 1995). Mutual respect implies that individuals, regardless of age or status, are treated as equals and their opinions are valued. This contrasts with hierarchical structures, as seen in Confucian cultures, where authority flows downward. Egalitarian dynamics foster open communication and shared decision-making within families, with children encouraged to express their thoughts and engage in discussions. For instance, addressing parents by their first names, though uncommon in many cultures, can symbolize closeness and equality in some Western contexts.

Leech's Politeness Principle (1983) provides a useful lens for examining these expressions. According to Leech, politeness involves maximizing respect for others through linguistic choices, often reflecting broader cultural norms.[5]

The concept of respect varies significantly across cultures, influenced by underlying societal structures. Hofstede's Cultural Dimensions Theory (1980) highlights differences in power distance across societies, which impact how respect is expressed.[6] High Power Distance Cultures (e.g., Japan, Korea): Emphasize hierarchical relationships and formal expressions of respect, often encoded in language (e.g., Japanese *keigo*). Low Power Distance Cultures (e.g., the United States, Scandinavian countries): Favor egalitarianism, with respect expressed more casually and indirectly.

While Hofstede emphasizes power distance, other scholars argue that respect also depends on gender dynamics or age hierarchies. Expressions of respect also depend on the social roles of interlocutors and the context of the interaction. Speech Act Theory (Austin, 1962; Searle, 1969) explains how acts of respect, such as greetings, apologies, and requests, are performative in nature—they not only convey respect but also enact it.[7] Social dynamics such as age, gender, and status further shape these expressions, as seen in studies like Holmes (1995), which examine gendered politeness strategies.

Globalization and intercultural communication have significantly impacted traditional expressions of respect. Scholars like Scollon and Scollon (2012) argue that modern communication often blends cultural norms, leading to hybrid forms of respect. This shift highlights the need for a flexible understanding of respect in multicultural settings.

The theoretical foundation of this study draws on politeness theory, cultural dimensions theory, and sociolinguistic frameworks to understand how respect is expressed in different cultures and social contexts. These concepts provide the tools to analyze the linguistic and behavioral nuances of respect and their implications for effective intercultural communication.

Respect extends beyond mere politeness, encompassing trust, fairness, and recognition of others' dignity. As highlighted in various perspectives, respect plays a crucial role in fostering cooperation, enhancing motivation, and maintaining ethical principles in both personal and professional settings. Whether in everyday interactions or structured environments, genuine respect promotes harmony and mutual understanding. By cultivating a culture of respect, we not only uplift individuals but also strengthen the foundations of a just and compassionate society.

REFERENCES:

1. Lysaught, M. T. (2004). *Respect: Or, How Respect for Persons Became Respect for Autonomy*.
2. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press.
3. Yusupova, Sabohatxon A'zamjonovna. "Issues of Expression of Respect in Male and Female Speech in Different Systems Languages." *International Multidisciplinary Journal for Research and Development*, vol. 11, no. 03, 2024.
4. Goffman, E. (1967). *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*. Anchor Books.
5. Leech, G. N. (1983). *Principles of Pragmatics*. Longman.
6. Hofstede, G. (1980). *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. SAGE Publications.
7. Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford University Press.

BOLALAR FOLKLORI MATNLARIDA QO'LLANGAN HAYVONOT NOMLARINING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI

D.Sh.Zaynutdinova, doktorant, Navoiy davlat universiteti, o'qituvchi, Navoiy innovatsiyalar universiteti, Navoiy

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek bolalar folklori matnlarida qo'llangan hayvonot nomlari leksik-semantik jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida bolalar folklorida eng ko'p uchraydigan hayvon nomlari aniqlangan, ularning qo'llanilish xususiyatlari va badiiy-estetik vazifalari yoritilgan. Shuningdek, hayvon nomlarining ramziy ma'nolari va tarbiyaviy ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: bolalar folklori, zoonimlar, leksik-semantik tahlil, ramziylik, badiiy tasvir vositalari.

Аннотация. В этой статье лексико-семантический анализ названий животных, использованных в текстах узбекского детского фольклора. В результате исследования были выявлены имена животных, наиболее часто встречающиеся в детском фольклоре, освещены особенности их употребления и художественно-эстетические задачи. Также Раскрыты символические значения и воспитательное значение имен животных.

Ключевые слова: детский фольклор, зоонимы, лексико-семантический анализ, символика, средства художественного изображения.

Abstract. This article analyzes the names of animals used in the texts of Uzbek children's folklore lexical-semantically. As a result of the study, the names of the most common animals in children's folklore were identified, the features of their application and their artistic and aesthetic functions were covered. The symbolic meanings and educational significance of animal names are also revealed.

Keywords: children's folklore, zoonyms, lexical-semantic analysis, symbolism, tools of artistic image.

Kirish. Bolalar folklori xalq og'zaki ijodining muhim va ajralmas qismi bo'lib, u orqali yosh avlodga milliy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va dunyoqarash singdiriladi. Folklor namunalari orqali bolalar ona tilining go'zalligini, so'z boyligini va ifoda imkoniyatlarini o'rganadilar. Bolalar folklori matnlarida hayvonot dunyosi alohida o'rin tutadi, chunki hayvon obrazlari bolalar uchun tushunarli va qiziqarli bo'lib, ular orqali murakkab hayotiy haqiqatlar sodda va ta'sirchan tarzda yetkaziladi [1].

Bolalar folklori janrlarining barchasida – ertaklar, maqollar, topishmoqlar, tez aytishlar va qo'shiqlarda hayvonot nomlari faol qo'llaniladi. Bu nomlar nafaqat hayvonlarni atash uchun, balki turli ramziy ma'nolarni ifodalash, badiiy tasvir vositasi sifatida xizmat qilish va tarbiyaviy g'oyalarni yetkazish uchun ham ishlatiladi [2]. Masalan, ertaklarda tulki doimo ayyor, bo'ri ochko'z, quyon qo'rqqoq sifatida tasvirlanadi va bu orqali bolalarga insoniy fazilat va illatlar haqida saboq beriladi.

Hayvonot nomlari bolalar folklorida kognitiv vazifani ham bajaradi - ular orqali bolalar tabiat, hayvonlarning yashash tarzi, ovozi, tashqi ko'rinishi haqida ma'lumot oladilar [3]. Bu esa bolalarning dunyoqarashini kengaytiradi va tabiatga muhabbat uyg'otadi. Shuningdek, hayvon nomlarining qo'llanilishi bolalar nutqini boyitadi, ularning lug'at zahirasini oshiradi.

O'zbek bolalar folklorida qo'llangan hayvonot nomlarini o'rganish nafaqat lingvistik, balki etnografik ahamiyatga ham ega. Chunki bu nomlar orqali xalqimizning qadimiy tasavvurlari, e'tiqodlari va qadriyatlari aks etadi [4]. Hayvon nomlari milliy mentalitetni, xalqning tabiatga munosabatini ko'rsatadi.

O'zbek folklorshunosligi va tilshunosligida hayvonot nomlari tadqiqi bilan bog'liq izlanishlarni shartli ravishda quyidagi yo'nalishlarga bo'lish mumkin:

1. **Hayvon nomlarining lingvistik tadqiqi** M.Jo'rayev [2] o'z tadqiqotlarida o'zbek tilidagi hayvon nomlarining etimologiyasi va leksik-semantik xususiyatlarini o'rgangan. Olim hayvon nomlarini kelib chiqishi bo'yicha tasniflab, turkiy, forsiy va arabiy qatlamlarni ajratgan. Shuningdek, hayvon nomlarining dialektal xususiyatlari ham tadqiq etilgan.

O.Safarov [3] o'zbek bolalar folklorida qo'llangan hayvon nomlarining semantik maydonini o'rgangan. Olim hayvon nomlarini semantik guruhlar bo'yicha tasniflagan va har bir guruhning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatgan. Tadqiqotda hayvon nomlarining sinonimik va antonimik munosabatlari ham yoritilgan.

2. **Hayvon obrazlarining folkloristik tadqiqi** S.Tosheva [4] o'zbek xalq ertaklaridagi hayvon obrazlarini maxsus o'rgangan. Tadqiqotchi hayvon obrazlarining badiiy-estetik vazifalarini, ramziy ma'nolarini va tarbiyaviy ahamiyatini ochib bergan. Shuningdek, hayvon personajlarining xarakter xususiyatlari va syujet qurishdagi o'rni tahlil qilingan.

Q.Imomov [5] o'zbek xalq og'zaki ijodida hayvon obrazlarining tipologiyasini o'rgangan. Olim hayvon obrazlarini ijobiy va salbiy personajlar sifatida tasniflagan va ularning folklor janrlaridagi o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatgan.

3. **Qiyosiy-tipologik tadqiqotlar** Rus folklorshunosi V.P.Anikin [6] rus va boshqa xalqlar bolalar folklorida hayvon obrazlarining qiyosiy tahlilini amalga oshirgan. Olim turli xalqlar folklorida uchraydigan universal va milliy xususiyatlarni aniqlagan.

G'arb olimi J.Zipes [7] turli xalqlar folklorida hayvon obrazlarining arxetipik xususiyatlarini tadqiq etgan. Olim hayvon obrazlarining universal ramziy ma'nolarini va ularning madaniy-tarixiy asoslarini yoritgan.

4. **Lingvokulturologik tadqiqotlar** P.Bakirov [8] o'zbek xalq og'zaki ijodida hayvon nomlarining lingvokulturologik xususiyatlarini o'rgangan. Olim hayvon nomlari orqali ifodalangan milliy-madaniy konnotatsiyalarni, xalq dunyoqarashini va qadriyatlarini tahlil qilgan.

S.Thompson [9] jahon xalqlari folklorida hayvon obrazlarining tipologik tasnifini yaratgan. Olim hayvon obrazlarini motiv va syujet elementlari sifatida o'rgangan.

5. **Ramziy ma'nolarning tadqiqi** V.Y.Propp [10] folklor asarlarida hayvon obrazlarining ramziy ma'nolarini struktural jihatdan tahlil qilgan. Olim hayvon obrazlarining funksional xususiyatlarini va syujet qurishdagi o'rnini yoritgan.

H.Uzoqov [11] o'zbek xalq maqollarida hayvon nomlarining ramziy ma'nolarini tadqiq etgan. Olim hayvon nomlari orqali ifodalangan metaforik ma'nolarni va ularning milliy-madaniy asoslarini ko'rsatgan.

Mavjud tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, o'zbek bolalar folklorida qo'llangan hayvon nomlari turli aspektlarda o'rganilgan bo'lsa-da, ularning kompleks leksik-semantik tahlili, badiiy-estetik vazifalari va lingvokulturologik xususiyatlari yetarlicha tadqiq etilmagan. Bu esa mazkur mavzuning dolzarbligini ko'rsatadi.

Bolalar folklorida qo'llangan hayvonot nomlarining tematik guruhlarini aniqlanib, ularning statistik ko'rsatkichlari belgilandi. Eng faol qo'llangan hayvonot nomlari uy hayvonlari guruhi (38%), yovvoyi hayvonlar (32%), qushlar (21%) va hasharotlar (9%) nomlarini tashkil etadi. Bu ko'rsatkichlar o'zbek xalqining turmush tarzi, mashg'uloti va dunyo haqidagi tasavvurlarini aks ettiradi [2].

Uy hayvonlari nomlari (ot, eshak, qo'y, echki, sigir, it, mushuk) folklore matnlarida eng ko'p qo'llanilgan bo'lib, bu hayvonlarning xalq turmushidagi ahamiyati bilan bog'liq. Masalan, ot o'zbek xalqi uchun kuch-qudrat, sadoqat va go'zallik ramzi sifatida talqin qilinadi. Bu hayvon bilan bog'liq folklor namunalari bolalarda vatanparvarlik, mardlik, mehnatsevarlik kabi fazilatlarni tarbiyalashga xizmat qiladi [3].

Yovvoyi hayvonlar nomlari (tulki, bo'ri, quyon, ayiq) asosan ertaklarda personaj sifatida ishtirok etib, ma'lum xarakter-tiplarni ifodalaydi. Masalan, tulki obrazi ayyor va makkor insonlar timsolini yaratishda qo'llaniladi. Bo'ri ochko'z va yovuz, quyon esa qo'rqqoq va ojiz xarakterlarni ifodalash uchun xizmat qiladi. Bu orqali bolalarga hayotiy saboqlar beriladi [4].

Qushlar nomlari (xo'roz, tovuq, g'oz, o'rdak, chumchuq, qarg'a) ko'proq topishmoqlar va qo'shiqlarda uchraydi. Masalan: "Qizil tojli, qichqiroq, Tongda beradi signal" (xo'roz). Bunday topishmoqlar bolalarning mantiqiy fikrlashini rivojlantiradi, kuzatuvchanlik qobiliyatini oshiradi.

Hasharotlar nomlari (chumoli, asalari, kapalak, chigirtka) asosan kichik yoshdagi bolalar uchun mo'ljallangan asarlarda qo'llaniladi. Bu guruh hayvonlari orqali bolalarga mehnatsevarlik, jamoaviylik kabi fazilatlar o'rgatiladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, bolalar folklorida hayvonot nomlari quyidagi funksiyalarni bajaradi:

1. **Badiiy-tasviriy funksiya.** Hayvon nomlari badiiy tasvir vositalari (o'xshatish, metafora, metonimiya) yaratishda faol ishtirokl etadi. Masalan: "sherday kuchli", "quyonday qo'rqqoq", "tulkidek ayyor".
2. **Kognitiv funksiya.** Hayvon nomlari orqali bolalar tabiat, hayvonlarning yashash tarzi, tashqi ko'rinishi, ovozi haqida bilim oladilar.
3. **Tarbiyaviy funksiya.** Hayvon obrazlari orqali bolalarga axloqiy me'yorlar, to'g'ri va noto'g'ri xatti-harakatlar o'rgatiladi.
4. **Lingvistik funksiya.** Hayvon nomlari bolalar lug'at boyligini oshiradi, nutq madaniyatini shakllantiradi.

O'zbek bolalar folklori matnlarida qo'llangan hayvonot nomlarining leksik-semantik tahlili quyidagi xulosalarga kelish imkonini berdi:

1. Hayvon nomlari bolalar folklori matnlarining muhim leksik qatlamini tashkil etib, ular turli janrlarda o'ziga xos xususiyatlar bilan qo'llaniladi. Bu nomlar badiiy-tasviriy, kognitiv, tarbiyaviy va lingvistik funksiyalarni bajaradi.
2. Etimologik jihatdan hayvon nomlari asosan turkiy qatlamga mansub bo'lib, fors-tojik va arab tillaridan o'zlashgan nomlar ham faol qo'llaniladi. Bu o'zbek tilining tarixiy aloqalarini ko'rsatadi.
3. Semantik jihatdan hayvon nomlari ijobiy, salbiy va neytral konnotatsiyalarga ega bo'lib, ular xalqning dunyoqarashi va qadriyatlarini aks ettiradi.
4. Hayvon nomlari xalq pedagogikasida muhim tarbiyaviy vosita sifatida xizmat qiladi. Ular orqali bolalarga axloqiy me'yorlar, to'g'ri va noto'g'ri xatti-harakatlar o'rgatiladi.
5. Hayvon nomlari asosida yaratilgan badiiy tasvir vositalari, frazeologizmlar va so'z o'yinlari bolalar nutqini o'stirish, lug'at boyligini oshirish va nutq madaniyatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.
6. Bolalar folklorida qo'llangan hayvon nomlari milliy mentalitet va madaniyatni aks ettiradi. Ular orqali xalqning turmush tarzi, mashg'uloti va tabiatga munosabati ifodalanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Аникин В.П. Русский детский фольклор. В.П.Аникин. - Москва: Наука, 2016. - 328 с.
2. Bakirov P. O'zbek xalq og'zaki ijodida zoonimlarning lingvokulturologik xususiyatlari. - Toshkent: Fan, 2019. - 156 b
3. Jo'rayev M. O'zbek xalq og'zaki ijodi. - Toshkent: O'qituvchi, 2019. - 248 b.
4. Imomov Q. O'zbek xalq og'zaki badiiy ijodi. - Toshkent: O'qituvchi, 2018. - 224 b.
5. Qorayev S. Bolalar folklori poetikasi. - Toshkent: Fan, 2018. - 184 b.
6. Safarov O. O'zbek bolalar poetik folklori. - Toshkent: Fan, 2017. - 268 b.
7. Tosheva S. O'zbek xalq ertaklarida hayvon obrazlari: Filol. fan. bo'yicha fals. dok. (PhD). diss. avtoref. - Toshkent, 2020. - 24 b.
8. Uzoqov H. O'zbek xalq maqollarida zoonimlar semantikasi. - Toshkent: Fan, 2016. - 142 b.
9. Propp V.Y. Morphology of the Folktale. - Austin: University of Texas Press, 2018. - 158 p.
10. Thompson S. The Folktale. - Berkeley: University of California Press, 2017. - 510 p.
11. Zipes J. The Oxford Companion to Fairy Tales. - Oxford: Oxford University Press, 2015. - 672 p.

UDC 811

UNDERSTANDING PARADIGMATIC RELATIONS OF VERBS OF SPEECH ACTIVITY: EXAMPLES AND FUNCTIONS IN THE ENGLISH LANGUAGE

D.A. Ziyoyeva, teacher, Bukhara State Medical Institute, Bukhara

<https://orcid.org/0009-0004-4141-4805>

Annotatsiya. Tilshunoslikni o'rganishda nutq fe'llarini tushunish tilning muloqotda qanday ishlashini tushunish uchun juda muhimdir. Nutq fe'llari gapirish, ifoda etish yoki muloqot qilish harakatini tavsiflovchi harakat so'zlaridir. Ushbu fe'llar ma'no va niyatni etkazadigan jummalarni tuzishda juda muhimdir. Maqola nutq fe'llarining turli xil misollarini va ularning funktsiyalarini o'rganib chiqadi, ularning ingliz tilidagi ahamiyatini ta'kidlaydi. Tilni o'rganish jarayonida nutq fe'llarini tushunish hal qiluvchi rol o'ynaydi. "Aytmoq", "demoq", "so'ramoq", "maslahat bermoq" va

"hisobot bermoq" kabi so'zlarni o'z ichiga olgan bu fe'llar samarali muloqot qilish uchun zarurdir. Ular o'quvchilarga fikrlar, his-tuyg'ular va niyatlarni ifoda etishga yordam beradi. Ushbu maqolada nutq fe'llarining til o'rganishdagi ahamiyati muhokama qilinadi va ularning ravonlik va tushunishni rivojlantirishdagi muhim roli uchun dalillar keltiriladi.

Kalit so'zlar: fe'l, nutq, paradigmatic, gapirish, ifodalash yoki muloqot qilish, aytish, aytish, so'rash, xabar berish, maslahat berish va hokazo.

Аннотация. При изучении лингвистики понимание глаголов речи имеет решающее значение для понимания того, как язык функционирует в процессе общения. Глаголы речи - это слова-действия, которые описывают акт говорения, выражения или коммуникации. Эти глаголы необходимы для построения предложений, передающих смысл и намерение. В этой статье мы рассмотрим различные примеры глаголов речи и их функций, подчеркивая их важность в английском языке. Понимание речевых глаголов играет решающую роль в процессе изучения языка. Эти глаголы, которые включают такие слова, как "сказать", "сказать", "спросить", "посоветовать" и "сообщить", необходимы для эффективного общения. Они помогают учащимся выражать мысли, чувства и намерения. В нем обсуждается значение речевых глаголов в изучении языка, приводятся аргументы в пользу их важной роли в развитии беглости речи и понимания.

Ключевые слова: глагол, речь, парадигматический, говорящий, выражающий или сообщающий, say, рассказывать, спрашивать, сообщать, советовать и т.д.

Abstract. In the study of linguistics, understanding verbs of speech activity is crucial for grasping how language functions in communication. Verbs of speech activity are action words that describe the act of speaking, expressing, or communicating. These verbs are essential in constructing sentences that convey meaning and intent. This article will explore various examples of verbs of speech activity and their functions, highlighting their importance in the English language. In the process of learning a language, understanding verbs of speech activity plays a crucial role. These verbs, which include words like "say," "tell," "ask," "advise," and "report," are essential for effective communication. They help learners express thoughts, emotions, and intentions. It discusses the significance of speech verbs in language learning, presenting an argument for their essential role in developing fluency and comprehension.

Key words: verb, speech, paradigmatic, speaking, expressing, or communicating, say, tell, ask, report, advise and etc.

Verbs of speech activity are crucial components of language that allow us to convey communication effectively. They describe the action of speaking or conveying messages, and they play an essential role in how we express ideas. Common examples include "say," "tell," "ask," "report," and "advise." Understanding the paradigmatic relations of these verbs can significantly enhance our comprehension and use of language in various contexts.

Paradigmatic relations refer to the relationships between words that can replace each other in similar contexts. In the case of verbs of speech, this means examining how different verbs can interchangeably convey similar meanings or functions. For instance, "say" and "tell" can often be used in similar contexts, but they carry distinct implications. "Say" is typically used for reporting speech, while "tell" involves giving information to someone. There are 5 types of paradigmatic relations:

1. **Synonymy:** This is when two verbs of speech activity have similar meanings. For example, "inform" and "advise" can both be used to convey the act of providing information.
2. **Antonymy:** This refers to verbs that have opposite meanings. While "accept" may imply receiving information, "reject" would mean to refuse it.
3. **Hyponymy:** This occurs when one verb is a more specific term under a broader category. For instance, "whisper" is a hyponym of "speak," as it refers to a specific way of speaking.
4. **Co-hyponymy:** This involves verbs that are related under a common hypernym. For example, "yell," "shout," and "scream" all fall under the broader category of "verbal expressions of emotion."

The Importance of Understanding Paradigmatic Relations. Understanding paradigmatic relations among verbs of speech activity is crucial for effective communication. It enables speakers and writers to choose the most appropriate verb based on the context, audience, and desired tone. For instance, using "advise" in a formal report conveys a different level of authority and professionalism compared to using "tell" in casual conversation.

Enhancing Vocabulary and Expression. By recognizing and utilizing the paradigmatic relations of verbs of speech, individuals can significantly enhance their vocabulary. This not only helps in expressing thoughts more clearly but also in understanding the nuances of language. For example, using "assert" instead of "say" can indicate a stronger conviction in the statement being made.

Application in Different Contexts

1. *Literary Context:* In literature, authors choose specific verbs of speech activity to create mood and character voice. The choice between "whisper" and "shout" can alter the scene's emotional impact.

2. *Professional Context:* In business communications, selecting precise verbs can convey professionalism and clarity. Using "report" instead of "say" can enhance the formal tone necessary in reports and presentations.

3. *Social Context:* In everyday conversations, understanding the subtleties among verbs of speech activity allows for more engaging and effective communication. Choosing the right verb can help in expressing empathy, urgency, or authority, depending on the situation.

Verbs of speech, also known as speech act verbs, refer to actions performed through speaking. These verbs illustrate the speaker's intention and the effect of their words on the listener. They can be classified into several categories, including verbs that express assertions, questions, commands, and promises. Each category serves a unique function in communication.

1. *Assertive Verbs:* These verbs convey information or state facts. They are often used to declare something to be true. Examples include:

- **State:** "She stated that the meeting will start at 10 AM."
- **Claim:** "He claimed that he finished the project on time."
- **Report:** "The teacher reported the students' progress to the parents."

2. *Interrogative Verbs:* These verbs are used to ask questions or seek information. They invite responses from the listener. Examples include:

- **Ask:** "She asked if everyone understood the lesson."
- **Inquire:** "He inquired about the deadline for the assignment."
- **Question:** "They questioned the validity of the research findings."

3. *Imperative Verbs:* These verbs give commands or requests. They direct the listener to perform an action. Examples include:

- **Command:** "The coach commanded the players to give their best effort."
- **Request:** "Please submit your reports by Friday."
- **Encourage:** "I encourage you to participate in the discussion."

4. *Commissive Verbs:* These verbs express promises or commitments. They indicate the speaker's intention to perform a certain action in the future. Examples include:

- **Promise:** "I promise to help you with your project."
- **Vow:** "She vowed to support the charity event."
- **Commit:** "They committed to completing the task by the end of the week."

The functions of verbs of speech activity extend beyond mere communication; they shape interactions and influence relationships. Understanding their roles can significantly enhance effective communication.

1. *Conveying Information:* Assertive verbs primarily serve to convey information. They provide clarity and allow for the sharing of knowledge or opinions. For instance, when a teacher states the lesson objectives, students gain a clear understanding of what is expected.

2. *Facilitating Dialogue*: Interrogative verbs foster dialogue and engagement. By asking questions, speakers invite others to share their thoughts, promoting a collaborative environment. This is particularly important in educational settings, where inquiry drives learning.

3. *Directing Actions*: Imperative verbs guide behavior and actions. Whether in a classroom setting or everyday life, commands and requests help organize activities and establish expectations. For example, a manager might command a team to meet a project deadline, ensuring tasks are prioritized.

4. *Establishing Trust*: Commissive verbs build trust and establish commitments. When individuals make promises, they create a sense of reliability and accountability. In professional relationships, such commitments can enhance teamwork and cooperation.

The paradigmatic relations of verbs of speech activity offer rich insights into the mechanics of language. By understanding these relationships, individuals can improve their communication skills, enhance their vocabulary, and convey their messages more effectively. Whether in writing or speaking, being mindful of the verbs we choose can significantly impact how our ideas are received and understood. Embracing this knowledge is essential for anyone looking to refine their command of language and engage meaningfully with others.

Verbs of speech activity play a fundamental role in the English language, facilitating communication and expression. By understanding the different types of speech act verbs and their functions, individuals can enhance their communication skills, fostering clearer interactions and stronger relationships. As educators and communicators, recognizing the power of these verbs can lead to more effective teaching, collaboration, and connection within and beyond the classroom.

In summary, mastering verbs of speech activity is essential for anyone looking to improve their language skills. By practicing the use of assertive, interrogative, imperative, and commissive verbs, individuals can become more proficient communicators, capable of conveying their thoughts and intentions with clarity and purpose.

REFERENCES:

1. Baayen, R. H. 2008. *Analyzing Linguistic Data: A practical introduction to statistics using R*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. C. Burani, & R. Schreuder. 1997a. Effects of semantic markedness in the processing of regular nominal singulars and plurals in Italian. In *Yearbook of Morphology 1996*, ed. by G. E. Booij & J. van Marle, 13–34. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
3. Boronov J.B. *Comparative grammar of English and Uzbek languages*. Publisher. - T.: Teacher, 1973. -283 p.
4. Anvarovna, D. Z. (2023). Paradigmatic analysis of speech verbs in english and uzbek languages. *Journal of new century innovations*, 38(2), 49-52.
5. Anvarovna, Z. D. (2023). Paradigmatic structure in speech production. *World scientific research journal*, 20(1), 37-40.

UDC 811.161.1

CONCEPTS AND THE IMPOTANCE OF PUNCTUATION MARKS IN TEXT ANALYSIS

D.Kh.Zoyirova, Lecturer, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. *Punktuatsion belgilar matnni tuzishda va uning mazmunini to'g'ri anglashda juda muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqola punktuatsion belgilar tushunchasini, ularning tahlil qilishdagi ahamiyatini va yozma nutqdagi o'rnini o'rganadi. Shuningdek, punktuatsiyaning to'g'ri qo'llanilishi matnni aniqroq va tushunarli qilishda qanday yordam berishi haqida fikr yuritiladi. Maqolada punktuatsion belgilarni to'g'ri ishlatish bo'yicha misollar keltirilgan va yozuvchilar uchun maslahatlar berilgan.*

Kalit So'zlar: *punktuatsiya, belgi, yozma nutq, grammatika, tahlil, tushunish, to'g'ri ishlatish, shakllantirish, izoh, bog'lanish*

Аннотация. *Пунктуационные знаки играют важную роль в структуре текста и правильном восприятии его содержания. В данной статье рассматривается понятие пунктуационных знаков, их важность в анализе текста и их роль в письменной речи. Обсуждается, как правильное использование пунктуации помогает сделать текст более*

ясным и понятным. В статье приведены примеры правильного использования знаков препинания и даны советы писателям по улучшению четкости и согласованности текста.

Ключевые слова: пунктуация, знаки, письменная речь, грамматика, анализ, ясность, правильное использование, структура, интерпретация, согласованность

Abstract. Punctuation marks play a crucial role in structuring text and ensuring its proper interpretation. This article explores the concept of punctuation marks, their importance in text analysis, and their role in written communication. It discusses how proper use of punctuation contributes to clearer, more understandable writing. The article provides examples of correct punctuation usage and offers advice for writers to improve their text clarity and coherence.

Key words: punctuation, marks, written speech, grammar, analysis, clarity, correct usage, structuring, interpretation, coherence

Punctuation marks are critical symbols used in writing to separate sentences, clauses, phrases, and words. These marks help convey meaning, structure, and tone in written language. Without proper punctuation, written communication can become confusing, unclear, and hard to follow. The correct use of punctuation allows the reader to understand the intended meaning of a sentence and the relationships between different parts of the text.

Punctuation marks are symbols used in written language to structure and clarify the meaning of text. They help indicate pauses, separate ideas, and link related parts of a sentence. There are various punctuation marks, each serving a specific purpose in communication. Some common punctuation marks include periods, commas, question marks, exclamation points, colons, semicolons, quotation marks, parentheses, and dashes.

These marks play an essential role in organizing and expressing ideas coherently. The proper placement of punctuation ensures that readers can follow the writer's intent without confusion. For example, the difference between "Let's eat, Grandma!" and "Let's eat Grandma!" highlights how punctuation can change the meaning of a sentence entirely.

The role of punctuation in writing cannot be overstated. Proper punctuation aids in:

1. **Clarity of Meaning:** Punctuation helps clarify the intended meaning of a sentence. For instance, commas, colons, and semicolons can indicate how ideas should be grouped or related. Without punctuation, a sentence may become ambiguous, leading to confusion.

Example: "I saw the man, who was wearing a red hat." vs. "I saw the man who was wearing a red hat."

2. **Logical Structure:** Punctuation marks organize the flow of ideas within a sentence and between sentences. They enable the writer to present a logical progression of thought, separating different points and establishing relationships.

Example: "I went to the store; however, they were closed." Here, the semicolon links two related but independent clauses.

3. **Tone and Emotion:** Punctuation also contributes to the tone and emotion conveyed in writing. For example, an exclamation point shows excitement, while a question mark signals an inquiry.

Example: "What are you doing?" vs. "What are you doing!"

4. **Improved Readability:** Proper punctuation makes the text easier to read and understand. Without it, readers may struggle to comprehend the message.

5. **Grammar and Syntax:** Punctuation is integral to grammar and syntax, affecting sentence structure and word relationships. For example, punctuation helps distinguish between direct and indirect speech, and it provides structure in complex sentences.

Types of Punctuation Marks and Their Usage

1. **Period (.):** The period is used to mark the end of a declarative sentence or statement.

Example: "She went to the park."

2. **Comma (,):** The comma is used to separate elements in a sentence, such as items in a list, clauses, or adjectives.

Example: "I bought apples, oranges, and bananas."

3. **Question Mark (?)**: A question mark is used to end an interrogative sentence, indicating that a response or answer is expected.

Example: "What time is it?"

4. **Exclamation Point (!)**: The exclamation point is used to convey strong feelings, surprise, or emphasis.

Example: "Wow! That's amazing!"

5. **Colon (:)**: A colon is used to introduce a list, explanation, or quotation.

Example: "She bought three things: milk, eggs, and bread."

6. **Semicolon (;)**: The semicolon connects closely related independent clauses or separates items in a complex list.

Example: "I want to go to the movies; however, I don't have enough time."

7. **Quotation Marks ("")**: Quotation marks are used to enclose direct speech, quotations, or phrases taken from another source.

Example: "He said, 'I will be there soon.'"

8. **Apostrophe (')**: The apostrophe is used to indicate possession or contractions.

Example: "It's Mary's book." (possession) or "It's a beautiful day." (contraction)

9. **Parentheses (())**: Parentheses are used to enclose additional information or clarifications that are not essential to the main sentence.

Example: "She brought her favorite book (a mystery novel)."

10. **Dash (—)**: A dash is used to create emphasis or indicate a sudden break in thought.

Example: "I was walking down the street—when suddenly, it started to rain."

Analyzing the Importance of Punctuation Marks

The process of analyzing punctuation marks in a text is crucial for several reasons:

1. **Improving Communication**: By analyzing punctuation, writers can refine their communication, ensuring that their message is conveyed accurately and clearly. When writers pay attention to the placement of punctuation, they can avoid ambiguity or misinterpretation.

2. **Enhancing the Reading Experience**: Analyzing punctuation helps readers understand the rhythm and pace of a text. Proper punctuation ensures that readers know when to pause, when to emphasize certain points, and how to interpret the writer's tone.

3. **Understanding Writing Style**: The use of punctuation can also reveal a writer's style and preferences. For example, some writers may use semicolons frequently to link ideas, while others may rely heavily on commas to break up long sentences. Punctuation helps establish a consistent style throughout a text.

4. **Avoiding Common Mistakes**: Punctuation errors are common, but they can have significant consequences. Misplacing a comma or misusing a semicolon can change the meaning of a sentence. Analyzing punctuation marks allows writers to avoid such mistakes and ensure precision in their writing.

5. **Grammar and Syntax Consistency**: Analyzing punctuation is essential for maintaining grammar and syntax consistency. Correct punctuation is integral to constructing grammatically sound sentences, especially in complex structures.

In conclusion, punctuation marks are an essential element of written language that contributes to clarity, structure, tone, and readability. Their proper use ensures that the intended message is accurately communicated to the reader. Whether it's a period, comma, question mark, or any other punctuation mark, each symbol plays a unique role in organizing and presenting ideas. By analyzing and understanding the importance of punctuation, writers can improve their communication skills, avoid errors, and enhance the overall quality of their writing. Thus, punctuation marks are not just minor symbols; they are vital tools for effective written expression.

REFERENCES:

1. Trask, R. L. (2007). *Language and Linguistics: The Key Concepts*. Routledge.
2. Crystal, D. (2010). *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge University Press.
3. Strunk Jr., W., & White, E. B. (2000). *The Elements of Style*. Allyn & Bacon.
4. Wydick, R. (2000). *Plain English for Lawyers*. Carolina Academic Press.
5. Hartley, J. (2008). *Academic Writing and Publishing: A Practical Handbook*. Routledge.

LINGUOCULTUROLOGICAL ASPECT OF ONOMASTIC UNITS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

K.Z.Zufarova, teacher, Uzbek State University of World Languages, Tashkent

Annotatsiya. Mazkur maqola ingliz va o'zbek tillarida onomastik birliklarning faoliyatining o'ziga xos masalalarini muhokama qilishga bag'ishlangan bo'lib, til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlarni hal qilishga o'z hissasini qo'shadi. Tilshunoslik fanining shakllanish tarixi va maqomi ko'rib chiqilib, bu sohadagi ilmiy yo'nalishlar yoritilgan. Onomastik leksika milliy-madaniy xususiyatga ega bo'lgan leksik birliklardan biri ekanligi ko'rsatilgan. Tahlil natijalari o'zbek va ingliz madaniyatlari uchun ahamiyatli bo'lgan onomastik birliklarning milliy-madaniy ma'nolarini aniqlash va tavsiflash maqsadida taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: onomastik birliklar, til va madaniyat, milliy-madaniy o'ziga xoslik, onomastik leksika, lingvistik tadqiqotlar.

Аннотация. Настоящая работа посвящена обсуждению частных вопросов функционирования ономастических единиц в английском и узбекском языках и вносит свой вклад в решение проблемы более общего характера – взаимосвязи языка и культуры. Рассматриваются история становления и статус лингвокультурологии, выделяются научные направления в данной области. Показано, что к числу лексических единиц, обладающих национально-культурной спецификой, относится ономастическая лексика. Изложены результаты анализа с целью выявления и описания их национально-культурных значений значимых для узбекской и британской культур ономастических единиц.

Ключевые слова: ономастические единицы, язык и культура, национально-культурная специфика, ономастическая лексика, лингвистические исследования.

Abstract. This paper is devoted to the discussion of specific issues of the functioning of onomastic units in the English and Uzbek languages and contributes to solving a more general problem – the relationship between language and culture. The history of the formation and status of linguacultural studies are considered, and scientific directions in this area are highlighted. It is shown that onomastic vocabulary is one of the lexical units with national and cultural specificity. The results of the analysis are presented in order to identify and describe their national and cultural meanings of two onomastic units that are significant for the Uzbek and British cultures.

Keywords: onomastic units, language and culture, national and cultural specificity, onomastic vocabulary, linguistic research.

Recently, the research interest of many modern linguists has been focused on the study of the concept as a mental formation characterized by linguacultural specificity. This fact is due to the dominant role of the anthropocentric paradigm of linguistic knowledge, which has replaced the scientific, systemic-structural paradigm.

Obviously, for linguacultural studies, it is fundamentally important to study language through its direct connection with culture. This view substantiates the study of concepts in the direction from culture to individual consciousness, revealing the features of the existence of concepts. This fact determined the implementation of the work in the mainstream of linguacultural study of concepts, taking into account also the fact that the concepts represented by verbal means of unrelated languages (Uzbek and English) were subjected to study. The relevance of the topic is due to the significant role of linguacultural studies in modern linguistic research, as well as the fact that the problem of studying concepts (due to the complexity and ambiguity of this mental phenomenon) is characterized by a pluralism of opinions. We will add that, according to our data, the issue of comparative characteristics of this cultural concept in the Uzbek and English linguacultures has not been sufficiently studied, despite the fact that the city as a social phenomenon and part of culture is certainly characterized by a dominant meaning in the life of a person and the linguasociety as a whole. In addition, the relevance of the topic is also reflected in the specificity of the analyzed material, i.e. not only in the study of definitions, examples of linguistic illustrations, synonyms and antonyms of words objectifying this

concept, as well as phraseological units, paremias, catchphrases, results of associative experiments, but also in the study of the onomastic component of the considered mental formation, namely, the anthroponymic and toponymic components of the concept based on nationally marked texts. The corpus of anthroponyms recorded in works of art of both linguocultures illustrates the significance of the religious aspect in the lives of representatives of the Uzbek and English linguocultural communities. The study revealed commonalities at the level of lexical-semantic groups. For example, Uzbek and English personal names and surnames describe the internal and external characteristics of a person. Many surnames in both linguistic cultures are formed from words denoting professions, circumstances of birth, social status and origin.

The toponymic aspect recorded in these works significantly enriches the image of the city, vividly reflects its cultural and historical heritage and the aesthetic aspect of urban development. In the corpus of Uzbek and English toponyms, common motives of nomination are revealed (the appearance of the urbanonym, its use, etc.). It is noteworthy that in both linguocultures, the specificity of the spiritual life of the townspeople (the religious aspect) is traced at the level of the toponymicon. We will add that the English and Uzbek urbanonyms capture the personalities that had the greatest influence on the development of this city and the country as a whole. The specificity of English toponyms present in the work of J. Joyce "Dubliners" is manifested, for example, in urbanonyms containing the lexemes "royal", "queen", "king". This fact illustrates the enormous influence of the British monarchy on all spheres of life of representatives of the English linguaculture. In the Uzbek toponyms recorded in the work, a semantic group of urbanonyms formed from the names of taverns (which forms a gap in English toponyms) was found. It seems important to indicate the feature of toponyms and anthroponyms, which lies in their ability to evoke a wide variety of associations in the minds of the bearers of the Uzbek and English linguacultures, which, in turn, contributes to a significant deepening of the content of this concept and can act as a separate subject for further research in this area of linguistics.

So, in accordance with the logic of the study, we summarize the main findings. First of all, it should be noted that in this work the concept represented by words is recognized as a cultural concept and is considered from the point of view of linguacultural studies, since the study was carried out on the basis of unrelated linguacultures (Uzbek and English). Further, it should be noted that the above-mentioned fact determines the identification of three components in the concept (conceptual, figurative and value), which is also determined by the linguacultural view of the issue of studying the concept. It should be noted that the material of the study was Uzbek and English dictionary definitions, phraseological units, paremias, aphorisms and catchphrases, data from psycholinguistic experiments, as well as corpora of anthroponyms and toponyms recorded in nationally marked urban artistic works belonging to the Uzbek and English linguacultures, which, in turn, significantly enriched this research work.

The figurative component in both linguistic cultures is objectified by lexemes "*odamlar*", "*yashovchilar*" / "*people*", "*inhabitants*". English definitions provide a more extensive (compared to Uzbek definitions) description of the urban population, for example, "town - the people of a town, esp. fashionable society, tradesmen (distinguished from academic inhabitants), or immoral classes". This aspect is lacunary in Uzbek dictionary entries. English interpretations of key words also assign the status of voters to townspeople, which is not reflected in the definitions. We will also add that this concept in the Uzbek and English linguacultures is characterized by having its own appearance, image / cityscape, townscape. At the same time, we note that the image of the city is not limited only to the aesthetic aspect of urban development, since historical and geographical features of the city are also taken into account. In the English linguaculture, the presence of a cathedral is recognized as important for the status of a city, which is directly reflected in the English definitions. The bright national specificity of the English linguacultural community is also represented by the concept of "the City" - the British financial and business center, the oldest part of London. This concept is absent in the Uzbek linguaculture. The value side of the concept under study in both linguacultures is manifested in a positive assessment of those benefits of civilization that are available to city dwellers. Both

linguacultures are characterized by giving the city a dominant role in the sphere of culture, science, industry, and trade.

This is linguistic evidence of the positive influence of cities in modern civilization. The role of the city as a center of human communication is assessed positively. However, a negative attitude towards the city as opposed to the bosom of nature, where one can relax, was also revealed. The fact of a negative attitude towards the unfavorable ecological situation in the city also attracts attention. However, along with this, representatives of both linguacultures do not deny the presence of well-maintained, green areas in cities and recognize the existence of garden cities. A negative attitude is caused by a difficult (mainly financial) life in the city. In the English linguaculture, such conceptual features as the indifference of city dwellers to each other (impersonal), a difficult lifestyle in the city (concrete jungle - asphalt jungle), a fast pace of life (hectic, etc.) were established. This study also revealed a negative attitude of representatives of the English linguaculture towards people belonging to the city slicker type (a big city swindler; a city dweller who tries to deceive villagers). The English linguaculture does not deny that in order to survive in the city, you need to be very smart (wise). However, in both linguacultures there is evidence that life in the city can be very interesting and easy (compared to life in the countryside). It is appropriate to note that in the English linguaculture the lexeme "city" is used for emotional coloring when describing any place or state. In the Uzbek linguaculture, no corresponding equivalent was found. We will also add that the suffix "city" is used to designate hypothetical metropolises, which act as metaphors characterizing certain states (note the synonymous suffix "ville"). Similar examples were not found in the Uzbek linguaculture. The anthropocentric component of the concept was significantly supplemented by a comparative analysis of anthroponyms. It should be noted that the anthroponymicon of both linguacultures contains a predominant number of proper names related to the religious aspect. The semantics of proper names of both linguacultures relates to the description of internal and external characteristics of a person. A certain number of proper names in both linguacultures are formed from words denoting professions and circumstances of a person's birth.

It is important that the English linguaculture has names containing a morpheme meaning "property, possession, property". As for the surnames of both linguacultures, it should be noted that they are formed from personal names, toponyms and nicknames. The surnames of both linguacultures describe a person's character, appearance, circumstances of his birth, profession, social status, origin (ethnonyms). This fact clearly demonstrates the importance of the city (in this case, the capital) in religious life. The corpora of toponyms present in the works under consideration reflect cultural ties, social status, and physical and geographical features of the landscape. In both linguacultures, urbanonyms were identified whose names indicate their appearance, use, and location in relation to other toponyms. It is appropriate to point out that the national specificity of toponyms is most clearly illustrated in groups of toponyms that include personalities and reflect historical events.

REFERENCES:

1. Belenkaya V.D. Toponyms as part of the lexical system of the language. M.: Publishing house. Moscow University, 1969. - 168 p.
2. Boldyrev N.N. Conceptual space of cognitive linguistics // Issues of cognitive linguistics / ch. ed. N.N. Boldyrev. Tambov, 2004. No. 1. - P. 18 - 36.

УДК 82-8.

ОТ ЧЕХОВА ДО БРАТЬЕВ СТРУГАЦКИХ: ЭВОЛЮЦИЯ РУССКОЙ ФАНТАСТИКИ

Г.Б.Бекназарова, докторант, Термезский государственный университет, Термез

*Ш.С.Химайдинов, преподаватель, Термезский государственный университет
инженерии и агротехнологий, Термез*

Annotatsiya. Maqola A.P. asarlarida rus ilmiy fantastikasining rivojlanishiga bag'ishlangan. Chexov o'zining etuk davriga qadar aka-uka Strugatskiy asarlari bilan ifodalanadi. Maqolada 19-asrning falsafiy va mistik fantaziyasidan 20-asrning ilmiy-fantastik va ijtimoiy-madaniy yo'nalishigacha bo'lgan fantaziya janriga yondashuvlar qanday o'zgarganligi tahlil qilinadi. Rivojlanishning asosiy bosqichlari, muhim mualliflar va ularning asarlari, shuningdek, ular

to'xtalgan asosiy mavzular ko'rib chiqiladi. Maqolada ilmiy fantastikaning jamiyat, madaniyat va fandagi o'zgarishlarni tahlil qilish vositasi sifatidagi ahamiyati ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: rus ilmiy fantastikasi, A.P. Chexov, Strugatskiy, L.N. Tolstoy, N.V. Gogol, utopiya, distopiya, ilmiy fantastika, ijtimoiy-madaniy tahlil, janr evolyutsiyasi

Аннотация. Статья посвящена эволюции русской фантастики от её истоков в произведениях А.П. Чехова до зрелого периода, представленного творчеством братьев Стругацких. Анализируется, как изменялись подходы к фантастическому жанру, от философской и мистической фантастики XIX века до научно-фантастической и социокультурной направленности XX века. Рассматриваются основные этапы развития, значимые авторы и их произведения, а также основные темы, которые они затрагивали. В статье подчеркивается важность фантастики как инструмента для анализа изменений в обществе, культуре и науке.

Ключевые слова: Русская фантастика, А.П. Чехов, Стругацкие, Л.Н. Толстой, Н.В. Гоголь, утопия, антиутопия, научная фантастика, социокультурный анализ, эволюция жанра

Abstract. The article is devoted to the evolution of Russian fiction from its origins in the works of A.P. Chekhov to the mature period represented by the work of the Strugatsky brothers. It analyses how approaches to the fantastic genre changed, from philosophical and mystical fiction of the XIX century to science fiction and socio-cultural orientation of the XX century. The main stages of development, significant authors and their works, and the main themes they addressed are examined. The article emphasises the importance of fiction as a tool for analysing changes in society, culture and science.

Keywords: Russian fiction, A.P. Chekhov, Strugatsky, L.N. Tolstoy, N.V. Gogol, utopia, science fiction, socio-cultural analysis, evolution of the genre.

Русская литература всегда занимала особое место в мировой культуре, и её фантастические произведения не исключение. Фантастика, как жанр, позволяет глубже понять, как наука, технологии и социальные изменения влияют на человеческую природу и общество в целом. С момента первых проявлений фантастики в русской литературе в произведениях А.П. Чехова до создания классических текстов Стругацких прошло несколько десятилетий, и за это время жанр эволюционировал, отражая изменения в историческом контексте. Статья исследует эту эволюцию, рассматривая ключевых авторов и их произведения, а также выявляя основные тематические линии, которые были характерны для различных этапов развития жанра.

Литература и методология. Для написания статьи были использованы произведения русских авторов, которые внесли значительный вклад в развитие фантастического жанра, а также работы исследователей, занимающихся анализом русской фантастики и её эволюции. Рассказ Чехова о превращении собаки в человека как пример раннего взаимодействия с темой фантастического в рамках повседневной жизни. Гоголь Н.В. – Мистическая фантастика, в которой переплетаются элементы народного фольклора и сверхъестественного.

Толстой Л.Н. – Рассмотрение роли науки и философии в рамках утопической фантастики и её моральных последствий. Беляев А. – Пример научной фантастики, где показывается потенциал научных открытий и их воздействие на общество и личность. Стругацкие А. и Б. – Один из ярких примеров философской и социальной фантастики, поднимающий вопросы этики, морали и взаимодействия с другими цивилизациями. Лукьяненко С. – Современный взгляд на фантастику, сочетающий элементы магического реализма и социально-философских размышлений о будущем. Маковская В. – Роман о будущих катастрофах и социальных проблемах, связанных с развитием технологий и их влиянием на человека. Емец Д. – Пример молодежной фантастики, затрагивающей тематику временных парадоксов и изменений социальной реальности. Дивов О. – Современный пример фантастики, акцентирующий внимание на техногенных катастрофах и отношениях человека и технологий.

Для написания статьи использовался комплексный метод, который сочетает несколько исследовательских подходов:

Историко-литературный метод

Этот метод был использован для прослеживания эволюции жанра русской фантастики, начиная с конца XIX века и до наших дней. В рамках этого подхода был проведен анализ изменений в тематике и стилях произведений, рассмотренных в статье.

Социокультурный анализ:

Рассмотрение того, как социальные, политические и научные изменения влияли на развитие фантастического жанра в России. Через анализ произведений Чехова, Стругацких и других авторов выявлены ключевые темы, такие как взаимодействие человека и науки, моральные дилеммы, утопия и антиутопия.

Философско-аналитический подход:

Данный подход позволил глубже понять философские аспекты, раскрываемые в произведениях, особенно в тех, которые затрагивают будущее человечества и возможные последствия научных открытий. Особенно это проявляется в работах Стругацких, где вопросы этики, прогресса и морального выбора становятся основными темами.

Критический подход:

Критический анализ произведений позволил рассмотреть не только их художественные достоинства, но и понять, как они воспринимаются в контексте времени, в котором они были написаны. Это помогает выявить не только литературные особенности, но и отражение культурных и социальных реалий. Таким образом, методология статьи основана на междисциплинарном подходе, соединяющем элементы литературоведения, философии и социологии, что позволяет комплексно рассмотреть эволюцию русской фантастики и её влияние на общество.

Русская литература всегда выделялась своей глубокой философской и социальной значимостью. Среди её множества жанров особое место занимает фантастика — направление, которое на протяжении веков развивалось, отражая изменения в обществе, культуре и науке. От А.П. Чехова до братьев Аркадия и Бориса Стругацких русская фантастика претерпела огромные изменения, олицетворяя переход от традиционных мифов и легенд к научной и социальной фантастике.

А.П. Чехов, прежде всего известный своими драмами и рассказами, тем не менее, также оставил след в фантастике. Его произведения не всегда классифицируются как фантастика в строгом смысле, но множество его рассказов можно интерпретировать как элементы "тонкой фантастики". Это тот случай, когда реальность переплетается с невозможным и необъяснимым, вызывая у читателя чувство неуверенности и тревоги.

В "Сирене" или "Шарике" Чехов создает мир, в котором происходит что-то необычное, но это "необычное" не выходит за рамки научного понимания своего времени. К примеру, в рассказе «Шарик» происходит трансформация собаки в человека, что является отголоском ранних научных экспериментов того времени. [1].

Этот стиль не был чем-то экстраординарным для 19 века, когда фантастика часто носила философский и моральный характер. Чеховский подход оставил важный след: его произведения не только заставляют задуматься о возможных переменах в обществе, но и позволяют читателю увидеть, как наука и технологии могут влиять на человеческую природу.

Во второй половине XIX века русская литература переживает период значительных перемен. К этому времени относятся такие произведения, как «Вий» Н. В. Гоголя, где элемент ужасов переплетается с мистикой и фольклором, а также утопии и антиутопии Л. Н. Толстого. Толстой в своем произведении «Станция Шипка» представляет скорее философскую фантастику, где идеи и технологии ставятся в контекст размышлений о человеческой жизни и её смысле. В отличие от европейских утопий того времени, где наука представлена как путь к идеальному обществу, Толстой порой скептически относится к прогрессу, подчеркивая его моральные последствия. [2].

На рубеже XIX и XX веков в российской литературе появляются авторы, экспериментировавшие с формой и содержанием фантастических произведений. Например, Вячеслав Шишков с его «Последним днём человечества» предсказывает катастрофическое будущее, в котором человек теряет способность чувствовать, а научные достижения приводят к неизбежному разрушению. В этот период внимание русских писателей сосредотачивается на социальной и философской проблематике, что становится особенно очевидным в произведениях, рассматривающих отношения человека и общества через призму утопий и антиутопий. Примером служит роман Александра Беляева «Человек-амфибия», где наука представлена как двусторонний меч — с одной стороны, она может изменить мир, а с другой — привести к трагическим последствиям. [4].

Переход к XX веку ознаменуется расцветом научной фантастики. Если в первой половине века фантастика развивалась преимущественно в жанре утопий или мистических рассказов, то после Второй мировой войны начинается эпоха научной фантастики, где на передний план выходит социокультурный анализ и философские размышления о будущем человечества. Братья Аркадий и Борис Стругацкие — одни из ярчайших представителей этого направления. В их произведениях, таких как «Пикник на обочине», «Трудно быть богом» и «Отель "У погибшего альпиниста"», фантастика служит не только для изображения технологий и неизведанных миров, но и для глубоких размышлений о человеке, его месте в мире и в истории. В произведениях Стругацких фантастика выступает как инструмент для анализа социальных, философских и моральных вопросов [5].

Сегодня российская фантастика продолжает развиваться, наследуя традиции, заложенные Чеховым, Толстым, Гоголем и Стругацкими. Современные авторы, такие как Сергей Лукьяненко, Василиса Маковская, Олег Дивов, Дмитрий Емец, продолжают использовать фантастические элементы для анализа социальных проблем и человеческой природы, часто обращаясь к темам глобальных угроз, техногенных катастроф и новых форм взаимодействия человека и машин. Русская фантастика, таким образом, претерпела значительную эволюцию с времен Чехова. Если на начальных этапах она была более философской, то к XX веку она стала инструментом для критического осмысления социальных, этических и технологических изменений в мире. Но главное, что неизменно остается, — это способность фантастики в любой эпохе ставить важнейшие вопросы о человеке и его будущем.

Заключение. Эволюция русской фантастики — это процесс, в котором отражаются не только изменения в литературном жанре, но и более глубокие трансформации общества, научных и культурных парадигм. От философских размышлений Чехова о человеческой природе и моральных дилеммах до социального и научного анализа в произведениях Стругацких — русский фантастический жанр всегда был мощным инструментом для осмысления будущего и возможных путей развития человечества. С каждым новым этапом русская фантастика становилась все более актуальной, более критичной, преломляя через фантастические миры не только вопросы науки, но и проблемы социальной справедливости, моральной ответственности и взаимодействия с окружающей средой. В произведениях, начиная с Чехова и заканчивая Стругацкими, прослеживается неизменная тема — поиски смысла человеческого существования, испытания, которые человек проходит на пути к своему пониманию места в мире. Таким образом, фантастика, начиная с ранних произведений Чехова и заканчивая трудами Стругацких, продолжает оставаться важной частью русской литературы, давая ответы на вопросы о человеке, науке и обществе, открывая пространство для размышлений о нашем будущем.

СПИСОК ИСПОЛЪЗУЕМОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Чехов А.П. *Шарик* (рассказ) // Полное собрание сочинений. — М.: Наука, 1984.
2. Гоголь Н.В. *Вий* (повесть) // Собрание сочинений. — М.: Художественная литература, 1967.
3. Толстой Л.Н. *Станция Шипка* (рассказ) // Л.Н. Толстой. Собрание сочинений. — М.: Эксмо, 2009.
4. Беляев А. *Человек-амфибия* (роман) // Литературное наследие России. — М.: АСТ, 1996.
5. Стругацкие А. и Б. *Пикник на обочине* (роман) // Стругацкие: Собрание сочинений в 8 томах. — М.: Эксмо, 2015.

СТЕПЕНЬ ИЗУЧЕННОСТИ НЕАКТИВНЫХ (ПАССИВНЫХ) ТЮРКИЗМОВ В СОСТАВЕ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА

А.Л.Бобо-Ходжаева, учитель, школа «Buxoro Maktabi», Алмалык

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy rus tilidagi nofaol (passiv) turkizmlarning o'rganish darajasi ko'rib chiqiladi. Unda turkiy tillarning rus tiliga ta'sirining tarixiy-madaniy jihatlari hamda turkizmlarning turli mulqot sohalarida qo'llanilishi bilan bog'liq o'ziga xos xususiyatlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: turkizmlar, passiv lug'at, tilshunoslar, talqin.

Аннотация. В статье рассматривается степень изученности неактивных (пассивных) тюркизмов в современном русском языке. Анализируются исторические и культурные аспекты влияния тюркских языков на русский, а также особенности, связанные с использованием тюркизмов в различных сферах коммуникации.

Ключевые слова: тюркизмы, пассивная лексика, лингвисты, толкование.

Abstract. The article examines the degree of study of inactive (passive) Turkisms in modern Russian language. It analyzes the historical and cultural aspects of the influence of Turkic languages on Russian, as well as the peculiarities related to the use of Turkisms in various fields of communication.

Key words: Turkisms, passive vocabulary, linguists, interpretation.

Исследования российских ученых по словарям XIX-XX веков показывают, что из примерно 800 тюркизмов около 400-500 слов считаются активными, изученными во всех источниках и зачастую правильно интерпретированными, что составляет 50-60%. Это свидетельствует о том, что остальные тюркизмы упоминаются лишь в ограниченном количестве литературы или научных работ. Учитывая этот факт, важно отметить, что данный тип слов следует рассматривать как отдельный слой в рамках тюркизмов. К таким словам относятся, например, кунак, абаз, байрам, кизяк, бей, балыш и другие. [4,23]

Е.А. Яковлева считает тюркизмами не только слова из тюркских языков, но и любые языковые элементы тюркского происхождения (фонетические, просодические, словообразовательные, морфологические и синтаксические). [9,189] На наш взгляд, для анализа устной речи городских жителей наиболее подходящим является определение, предложенное профессором Яковлевой.

Тюркизмы в речи носителей русского языка имеют разную степень распространенности, что означает, что они могут быть известны различным группам людей. В связи с этим тюркизмы можно классифицировать по частоте использования на: 1) активные (широко употребляемые), 2) пассивные (редко употребляемые), 3) ситуативные. Уровень знания и употребления тюркизмов среди русскоязычных варьируется в зависимости от: 1) наличия в круге общения людей тюркских национальностей, 2) межнациональных браков, 3) знания какой-либо тюркской языка, 4) осведомленности о литературе, культуре и истории тюркских народов и других факторов.

Таким образом, следует учитывать, что среди тюркизмов есть категория слов, находящихся в пассивном лексиконе. Эти слова в основном отражают менталитет тюркского этноса. Хотя они исследуются и обобщаются, их необходимо изучать отдельно. [4,25] Лексические единицы, присутствующие в русских и переводных тюркских произведениях на уроках, могут быть трудны для понимания учениками. Чтобы избежать недоразумений, учитель также должен знать их значения. В некоторых случаях такие слова непосредственно связаны с основной идеей произведения. Порой нужно понимать значения схожих слов, чтобы полностью осознать глубину произведения и задумку автора.

Хотя эти слова употребляются в узком кругу, сейчас их можно увидеть в СМИ и повседневной речи. К таким словам относятся *Рамадан, Новруз, Магомет, имам, аят, муфтий, мирза, мюрид, наиб* и др. Ранее основная часть лингвографического анализа

тюркских слов (и их значений) была сосредоточена в этимологических и специальных словарях, что говорит о их отсутствии в обычном обиходе. Основные причины для исключения таких слов из словарей следующие:

- во-первых, многие тюркизмы относятся к устаревшему лексическому запасу, что связано с исчезновением представляемой ими действительности. Для сравнения: в ранних толковых словарях русского языка такие слова часто отмечаются как архаизмы, исторические или устаревшие. Например, можно отметить: а) отсутствие самих лексем, таких как *селмяк, фитиль, кашма, акын, калба* и др.; б) отсутствие лексико-семантических вариаций, таких как *каланча* – сторожевая башня, *мисюрка* – воинская шапка с железной маковкой или теменем, *папах* – высокая меховая шапка с суконым верхом и др. [5,72]

- во-вторых, использование определенных лексем (и их значений) в специфических контекстах, а также их включение в лексику русского языка, зависит от целей, которые преследуют составители при выборе материала. Часто такие слова отмечаются в словарях как областные, просторечные или устаревшие. Например, можно отметить: а) отсутствие самих лексем, таких как *паранджа, пекелек, саксак, салтан* и др.; б) отсутствие лексико-семантических вариаций [5,72]: *салтык* – лад, склад или образец, *талан* – удача или счастье, *тамга* – знак или клеймо, *белег* – подписанный, но незаполненный бланк, *вурдалак* – оборотень, вампир и др.

Приведем примеры наименее распространенных (пассивных) тюркизмов в устном и письменном вариантах общения. (Примеры взяты из нашего словаря обнаруженных тюркизмов в произведении Л.Н. Толстого «Хаджи Мурат»; также взяты примеры от А до К, как в вышеприведенном случае).

- ✓ **Абунунцал** – имя, происходящее с арабского наречия «абу Нун солих», означающее «отец благородного Ноя (пророка)» [7]

- ✓ **Алазань** – название, происходящее с арабского наречия «аль азан», означающее время утренней молитвы азан. [7].

- ✓ **Алла** – имя Аллаха, происходящее с арабского языка «Ал-Илох». [8].

- ✓ **Байрам** – слово арабского («майрам») происхождения, означающее «праздник». [8].

- ✓ **Булур** – имя человека мужского рода («Булур»), означающее в тюркском языке «будущий». [7]

- ✓ **Волость** – слово тюркского («булыс») происхождения, означающее «разделенная территория». [2].

- ✓ **Джемел-Эдин** – имя человека мужского рода («Джамалиддин»), означающее в арабском языке «Красота веры».

- ✓ **Джигитовщина** – неопределенная форма глагола, слово тюркского («джигит») происхождения, означающее «парен», «молодец» [7]

- ✓ **Ибрагим** – имя человека мужского рода («Иброхим»), происшедшее с имени пророка Иброхим (Авраам), означающее в арабском языке «отец пророков». [2].

- ✓ **Имам** – статус человека мужского рода, означающее в арабском языке «амом» – «направляющий».

- ✓ **Казы-Муллы** – статус человека мужского рода, означающее в арабском языке «кази» – «судья» и «мулла» же – «образованный». [2]

- ✓ **Кизяк** – слово тюркского («кессак») происхождения, означающее «глиняный комок». [8]

- ✓ **Ко(а) лган** – слово тюркского происхождения, означающее «оставшееся». [7]

- ✓ **«Кошкельды!»** – восклицательное предложение, созданное на основе персидского («хуш») и тюркского («кельди») слов, означающее «хуш» – «добро», «кельди(нгиз)» – «пожаловать». [8]

- ✓ **Кошма** – слово тюркского происхождения («кушма»), означающее «смешанное» (кошма при обработке тщательно перемешивается). [7]

- ✓ **Кумган** – слово тюркского происхождения, означающее сосуд для кипячения воды.

- ✓ **Кумицкий** (кумыс) - слово тюркого происхождения, означающее кисломолочный напиток из молока кобылиц.
- ✓ **Кунак** - слово тюркого происхождения, означающее «гостившийся».
- ✓ **Кунацкая** - слово тюркого происхождения, означающее «гостинная».[7]
- ✓ **Курган** - слово тюркого происхождения, означающее «цитадель» и др.

Разумеется, не все из приведенных слов, относимых к неактивным тюркизмам, в одинаковой степени не востребованы (сравни, например, курган и кумган), однако сам факт необходимости толкования каждого из понятий свидетельствует о нахождении их в пассивном запасе.

Согласно исследованиям, большинство тюркизмов в русском языке с относятся к разговорному слою языка, поэтому лингвографическое фиксирование активных в коммуникации лексем происходит быстрее и проще по сравнению с пассивными тюркизмами, отмечаемыми преимущественно в письменных текстах и в художественной литературе.

В целом, результаты множества работ свидетельствуют о том, что процесс образования нового значения в языке протекает быстрее, чем процесс удаления или лексико-семантической замены в языке. Тем не менее, некоторое количество тюркизмов, входящих в пассивный фонд современного русского языка, заслуживает исследовательского внимания. Особенно важна такая работа при анализе переводных произведений тюркоязычных авторов или, как было показано, при анализе классических русских текстов, насыщенных тюркской лексикой.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Исмагилова Н.В. Тюркизмы в устной речи жителей г. Уфы [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tyurkizmy-v-ustnoy-rechi-zhiteley-g-ufy/viewer>
2. Мадвалиев А.О. Толковый словарь узбекского языка: в5-х т. Ташкент: - Государственное научное издательство, 2006-2008.
3. Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс]. URL: <http://www.ruscorpora.ru/>
4. Новикова, Т.Ф. Пространство слова. Формирование этнокультурной компетенции учащихся на уроках словесности [Текст] / Т.Ф. Новикова // Русский язык в школе. – М.: 2004.- №5. – С.22-26
5. Сопов А. В. Проблема этнического происхождения казачества и ее современное прочтение// Вестник Московского университета. Сер. 8. История. 2008. - № 4. – С.66-85 (Эл. ресурс по ссылке: <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-etnicheskogo-proishozhdeniyakazachestva-i-ee-sovremennoe-prochtenie>)
6. Тилляева М.Ю. Морфологическое освоение тюркизмов в «Толковом словаре русского языка» Д.Н.Ушакова / М.Ю. Тилляева // Инновационные подходы в современной науке: сб. ст. по материалам CXIV Международной научно-практической конференции «Инновационные подходы в современной науке». – № 6(114). – М., Изд. «Интернаука», 2022 С. 124-128
7. Шипова Е. Н. Словарь тюркизмов в русском языке / Е. Н. Шипова (сост.). - Алма-Ата : Наука, 1976. - 444 с.
8. Этимологический словарь узбекского языка: в 3 т. / под ред. Ш.Ш. Рахматуллаев. – Ташкент: Дом Издательства, 2013. – 833 с
9. Яковлева Е.А. Особенности русского речевого поведения горожанина в полиэтнической среде//Проблемы коммуникации и номинации в концепции общегуманитарного знания. Челябинск: Издво Челябинского гос. ун-та, 2002. С.188-196.

УДК 808.5

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ГРАММАТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В РУССКОМ, УЗБЕКСКОМ И КОРЕЙСКОМ ЯЗЫКАХ

М.Ж.Боймуротова, магистрант, Ташкентский государственный педагогический университет, Ташкент

Аннотация. Мақолада рус, ўзбек ва корейс тилларидаги сифатларнинг грамматик хусусиятлари қиёсий таҳлил қилинган. Сифатларнинг морфологик ва синтактик хусусиятлари, шу жумладан уларнинг шаклланиш усуллари, отлар билан таққослаш ва келишиш даражаларидан фойдаланиш кўриб чиқилади. Тилларнинг типологик хусусиятларидан келиб чиқадиган асосий фарқлар аниқланади: флексив, аглутинатив ва изоляцион. Рус тили сифат ўзгаришининг мураккаб тизимини намоиш этади, ўзбек тили статик табиати билан ажралиб туради ва корейс тили сифатларнинг предикатив

функцияси билан ажралиб туради. Олинган натижалар тилни таржима қилиш ва ўқитиш учун грамматик фарқларни ҳисобга олиш муҳимлигини таъкидлайди.

Калим сўзлар: сифатлар, рус тили, ўзбек тили, корейс тили, қиёсий таҳлил, грамматик хусусиятлар.

Аннотация. В статье проведен сравнительный анализ грамматических особенностей прилагательных в русском, узбекском и корейском языках. Рассматриваются морфологические и синтаксические свойства прилагательных, включая способы их образования, использование степеней сравнения и согласование с существительными. Выявлены основные различия, обусловленные типологическими характеристиками языков: флективной, агглютинативной и изолирующей. Русский язык демонстрирует сложную систему изменения прилагательных, узбекский характеризуется их статичностью, а корейский выделяется предикативной функцией прилагательных. Полученные результаты подчеркивают значение учета грамматических различий для перевода и преподавания языков.

Ключевые слова: прилагательные, русский язык, узбекский язык, корейский язык, сравнительный анализ, грамматические особенности.

Abstract: The article provides a comparative analysis of the grammatical features of adjectives in Russian, Uzbek and Korean languages. The morphological and syntactic properties of adjectives are considered, including the ways of their formation, the use of degrees of comparison and agreement with nouns. The main differences due to the typological characteristics of the languages are revealed: inflectional, agglutinative and isolating. Russian demonstrates a complex system of adjective variation, Uzbek is characterized by their static nature, and Korean stands out for the predicative function of adjectives. The results obtained emphasize the importance of taking into account grammatical differences for language translation and teaching.

Keywords: adjectives, Russian language, Uzbek language, Korean language, comparative analysis, grammatical features.

Прилагательные, как часть речи, играют важную роль в языках разных типологических систем. Они служат для обозначения качеств, свойств и характеристик предметов, влияя на точность и выразительность речи. Тем не менее, грамматические особенности прилагательных различаются в зависимости от структуры языка, что делает их изучение интересным и значимым.

Русский язык, как представитель флективной группы, демонстрирует сложную систему согласования и словоизменения прилагательных. Узбекский язык, относящийся к агглютинативным, характеризуется более простым подходом к прилагательным, что проявляется в отсутствии изменений по родам, числам и падежам. Корейский язык, принадлежащий к изолирующей группе, выделяется своей уникальной особенностью: прилагательные функционируют как глаголы состояния.

1. Общие сведения о прилагательных

В русском языке прилагательные определяют свойства предметов и согласуются с существительными по роду, числу и падежу. Например: новая книга, новый дом, новые книги. Эта изменчивость позволяет прилагательным четко выражать отношения с определяемым словом.

В узбекском языке прилагательные (sifatlar) также описывают качества, однако они не изменяются по грамматическим категориям. Например: yaxshi bola (хороший мальчик), yaxshi kitoblar (хорошие книги). Здесь форма yaxshi остается неизменной независимо от числа или рода существительного.

В корейском языке прилагательные (형용사, hyeongyongsa) выполняют функции глаголов состояния. Например, слово 예쁘다 (yeppuda) переводится как “быть красивым”. Эта форма может изменяться в зависимости от времени: 예뻤다 (yeppetda, была красивая), 예쁠 것이다 (yeppul geosida, будет красивая).

2. Грамматические особенности

2.1. Морфология и способы образования

• Русский язык. Прилагательные образуются с помощью различных суффиксов и приставок: чистый, нечистый, величайший. Также есть случаи образования прилагательных из существительных: золото → золотой.

• Узбекский язык. Прилагательные образуются с помощью аффиксов: *ishonch* → *ishonchli* (доверие → надежный), *mehnat* → *mehnatkash* (труд → трудолюбивый). Также встречаются сложные формы, например: *mehnatkash va toza odam* (трудолюбивый и чистый человек).

• Корейский язык. Основу составляют корневые формы, к которым добавляются окончания. Например: *따뜻하다* (*ttatteuthada*, теплый), *차갑다* (*chagapda*, холодный).

2.2. Степени сравнения

• Русский язык. Прилагательные имеют положительную (красивый), сравнительную (красивее) и превосходную степень (самый красивый).

• Узбекский язык. Сравнительная степень формируется с использованием слова *ko'proq* (больше), а превосходная — с помощью *eng*: *eng yaxshi do'st* (самый хороший друг).

• Корейский язык. Для сравнительной степени используется конструкция *-보다 더* (*-boda deo*): *이 책이 더 좋다* (*i chaegi deo jota*, эта книга лучше). Превосходная степень выражается словом *가장* (*gajang*): *가장 아름다운 사람* (*gajang areumdaun saram*, самый красивый человек).

2.3. Согласование с существительными

• Русский язык. Прилагательные согласуются с существительными по роду, числу и падежу: белый снег, белая роза, белые цветы.

• Узбекский язык. Прилагательные не изменяются: *katta uy* (большой дом), *katta uylar* (большие дома).

• Корейский язык. Согласование отсутствует. Например, *예쁜 꽃* (*yeppreun kkot*, красивый цветок) используется без изменений в любой грамматической конструкции.

3. Сравнительный анализ

Сравнение показывает, что:

1. В русском языке прилагательные обладают высокой степенью гибкости, согласуясь с определяемыми словами.

2. Узбекский язык демонстрирует аналитический подход, где форма прилагательного остается неизменной.

3. Корейский язык выделяется тем, что прилагательные функционируют как предикативные слова.

Эти различия связаны с типологическими особенностями языков: флективный русский язык, агглютинативный узбекский и изолирующий корейский обладают разной структурной логикой, что отражается на морфологии и синтаксисе.

Заключение: Сравнительный анализ прилагательных в русском, узбекском и корейском языках выявляет, что при всей универсальной функции описания свойств эти языки демонстрируют значительные различия в грамматической реализации.

Особенности русского языка делают его более гибким, тогда как узбекский язык упрощает использование прилагательных благодаря их неизменной форме. Корейский язык, в свою очередь, уникален благодаря своей предикативной природе прилагательных.

Исследование подобных аспектов важно как для теоретической лингвистики, так и для практической деятельности, особенно в области перевода и преподавания.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Александрова, О. В. Морфология русского языка. — М.: Просвещение, 2018.
2. Назаров, Ш. Узбек тили грамматикаси. — Тошкент: Университет нашриёти, 2020.
3. 이희승. 국어문법론. — 서울: 문학과지성사, 2019.
4. Солодуб, А. В. Типологические особенности корейского языка. — Владивосток: Дальнаука, 2016.

УЎК 808.5

**ТАРЖИМАДА ОЛАМНИНГ ФРАЗЕОЛОГИК МАНЗАРАСИНING ҚАЙТА
ЯРАТИЛИШИ****Д.Б.Джалилова, таянч докторант, Ўзбекистон Миллий Университети, Тошкент**

Аннотация. Ушбу мақолада оламнинг лисоний манзарасидаги фразеологик бирликлари ҳамда таржимада уларнинг қайта яратилиши тўғрисида фикр юритилган.

Калим сўзлар: олам манзараси, фразеологизмлар, мақоллар, идиомалар, лингвистика.

Аннотация. В данной статье рассматриваются фразеологизмы в отражение картины мира и их воспроизведение в переводе.

Ключевые слова: Отражение картины мира, фразеологизмы, пословицы, идиомы, лингвистика.

Abstract. This article examines phraseological units that reflect the picture of the world and their reproduction in translation.

Keywords: Reflection of the picture of the world, phraseological units, idioms, linguistics.

Глобаллашув даврида тиллараро мулоқотнинг аҳамияти тобора ортиб бормокда. А.А.Леонтьев: “Биз бу оламнинг бир қисмимиз ва уни бошқа қисмлари билан доимий ўзаро муносабатдамиз. Биз уни англамаганимизда, идрок қилмаганимизда, унда фаолият юритмаганимизда эди, олам бошқача олам бўлган бўлар эди” [1], деб, бежизга таъкидламаган. Бу мулоқотнинг самарали бўлиши эса, асосан, таржима сифатига боғлиқ. Таржима фақат матннинг лексик ва грамматик тузилишини кўчириб қўйиш эмас, балки маданий ва ижтимоий контекстни, матннинг ички маъносини тўла англаб етиш ва уни бошқа тилга ўтказишни англатади. Мазкур жараёнда фразеологик бирликлар ўзгача ўрин тутаяди. Чунки улар фақат луғат маъносинигина эмас, балки маданий, тарихий ва ижтимоий маъноларни ҳам ўз ичига олади. Шу боисдан, фразеологик бирликларни таржима қилиш таржимашуносликнинг энг мураккаб ва масъулиятли вазифаларидан бири ҳисобланади.

Таъкидлаш жоизки, фразеологик бирликларнинг маъно ва эмоционал ёки, уларнинг маданий контекстга боғлиқлиги таржимага катта таъсир кўрсатади. Баъзан бир тилдаги фразеологик бирликни бошқа тилга тўғридан-тўғри ўйириш мумкин бўлмайди, чунки бу унинг маъноси ва ифода кучини йўқотишига олиб келади. Шу сабабли, таржимон фразеологик бирликларни қайта яратишда кенг қўламли стратегиялар ва усуллардан фойдаланиши, мақсад – асл матннинг маъно ва услубини тўла сақлаган ҳолда, нишоний тилда ўқувчига тушунарли ва таъсирли тарзда етказишдан иборат.

Фразеологик бирликларнинг таржимадаги ўрни бекиёсдир. Улар матнга фақат лексик бойлик эмас, балки маданий ва тарихий контекстни, шунингдек, муаллифнинг услуби ва индивидуаллигини ҳам беради. Шу сабабли, уларни таржима қилишда эҳтиёткорлик ва чуқур билим талаб этилади. Фразеологик бирликларни бир неча турларга бўлиш мумкин: идиомалар, мақоллар, афоризмлар, фразеологик бирикмалар ва бошқалар. Ҳар бир тури ўзига хос хусусиятларга ва таржима қилишдаги ўзига хос муаммоларга эга.

Идиомалар – луғат маъносидан келиб чиқиб тушуниб бўлмайдиган, ўзига хос маънога эга бўлган иборалардир. Масалан, “сувга чўкиш” идиомасини тўғридан-тўғри таржима қилиш унинг “муваффақиятсизликка учраш” деган маъносини йўқотишига олиб келади. Шунингдек, мақоллар – халқ оғзаки ижодининг мазмунли ва таъсирчан иборалари бўлиб, уларнинг маданий контекстини сақлаш таржимада муҳим аҳамиятга эга. Масалан, ўзбек мақолининг бошқа тилга тўғридан-тўғри таржимаси маъно жиҳатидан тўлиқ мос келмаслиги мумкин [3]

Фразеологик бирликларни таржима қилишнинг бир неча усуллари мавжуд. Энг кенг тарқалган усуллардан бири – функционал эквивалентдан фойдаланишдир. Яъни, асл матндаги фразеологик бирликнинг маъносини сақлаган ҳолда, нишоний тилда унга маънодош фразеологик бирликни топиш. Аммо, бу ҳар доим ҳам мумкин эмас. Баъзи ҳолларда, таржимон

фразеологик бирликни бевосита таржима қилишга, ёки унинг маъносини изоҳлаб беришга мажбур бўлади. Яна бир усул – фразеологик бирликни бошқа тилда мавжуд бўлган ўхшаш маъноли фразеологик бирлик билан алмаштиришдан иборат. Бунда, таржимоннинг маданий ва лингвистик билими, шунингдек, ижодий ёндашуви муҳим роль ўйнайди.

Фразеологик бирликларнинг таржимасида юзага келадиган муаммоларнинг асосий сабабларидан бири - маданий фарқлардир. Ҳар бир миллатнинг ўзгача маданияти, анъаналари ва тарихи мавжуд бўлиб, бу фразеологик бирликларнинг маъноси ва ифода кучига таъсир кўрсатади. Шу сабабли, таржимон нафақат тилни, балки маданиятни ҳам яхши билиши зарур.

Мақоланинг аввалги қисмларида таъкидланганидек, фразеологик бирликларнинг таржимасидаги мураккабликнинг асосий омилларидан бири – бу уларнинг маданий контекстга боғлиқлигидир. Ҳар бир фразеологизм маълум бир маданий муҳитда вужудга келади ва ўша муҳитнинг тарихий, ижтимоий ва маданий хусусиятларини ўзида акс эттиради. Шунинг учун, бир тилдаги фразеологизмни бошқа тилга соддагина таржима қилиш унинг маъноси ва ифодавийлигини йўқотишига олиб келиши мумкин.

Шунинг учун, таржимон фразеологизмларни таржима қилишда муайян стратегиялардан фойдаланиши лозим. Бу стратегиялар таржима қилинаётган матннинг турига, мақсадига ва нишоний аудиторияга боғлиқ. Масалан, бадий асарларни таржима қилишда таржимон асл матннинг услубини ва ифодавийлигини сақлашга ҳаракат қилади. Илмий ёки техник матнларни таржима қилишда эса, аниқлик устувор бўлади.

Таржима стратегиялари орасида функционал эквивалентдан фойдаланиш, яъни асл матндаги фразеологизмнинг маъносини нишоний тилдаги тенг маъноли фразеологизм билан ифодалаш энг кўп учрайдиган усуллардан бири. Аммо, бу ҳар доим ҳам мумкин эмас. Баъзи ҳолларда, таржимон фразеологизмни изоҳлаш, яъни унинг маъносини нишоний тилда тушунтиришга мажбур бўлади. Яна бир стратегия – фразеологизмни бошқа тил воситалари орқали қайта яратишдан иборат. Масалан, фразеологизмни оддий гап бирикмаси ёки мураккаб гап билан алмаштириш. Бу усулнинг афзаллиги шундаки, у асл матннинг маъносини йўқотмасдан, нишоний тилда яхши тушуниладиган ва табиий янграйдиган матн яратиш имконини беради.

Маданий контекстни тўлиқ англаб етиш ва уни нишоний тилга тўғри ўтказиш, таржимоннинг маданий билимларига, тилларни яхши билишига, шунингдек, ижодий ёндашувига боғлиқ. Таржимон маданий контекстни тўла англамаса, фразеологизмларнинг маъноси ва ифодавийлигини йўқотиши мумкин. Шунинг учун, таржимада муваффақиятга эришиш учун таржимоннинг маданиятлараро компетенцияси муҳим аҳамиятга эга. Энди эса, француз тилига таржимада учрайдиган муаммоларга ва уларнинг ечимларига тўхталиб ўтамиз. Француз тилининг ўзига хос хусусиятлари, бой фразеологик фонди ва маданий контексти бошқа тиллардан фарқ қилади. Шунинг учун, ўзбек ёки бошқа тиллардаги фразеологик бирликларни француз тилига таржима қилишда муайян қийинчиликларга дуч келиш мумкин.

Биринчи муаммо – маданий эквивалентнинг йўқлигидир. Ўзбек ёки бошқа тиллардаги баъзи фразеологик бирликларнинг француз тилида тўғридан-тўғри эквиваленти бўлмаслиги мумкин. Бу ҳолатда, таржимон фразеологик бирликнинг маъносини ифодаловчи бошқа тил воситаларидан фойдаланиши зарур. Бу эса, матннинг услуби ва ифодавийлигига таъсир этиши мумкин. Масалан, ўзбек тилидаги "ёғ томса ялагудек" иборасини француз тилига тўғридан-тўғри таржима қилиш қийин. Бу ерда таржимонга матннинг контекстга мос келадиган функционал эквивалент яратиш ёки иборанинг маъносини тушунтириб берувчи изоҳ бериш талаб этилади [2].

Иккинчи муаммо – фразеологик бирликларнинг маъновий кўп қирраллигидир. Баъзи фразеологик бирликлар битта эмас, бир неча маънони ифодалай олади. Таржимон таржима қилинаётган матннинг контекстини аниқ билиши ва фразеологик бирликнинг ишлатилиши мақсадини тўғри англаши зарур. Акс ҳолда, нотўғри таржима қилишга йўл қўйилади ва матннинг маъноси бузилади.

Учинчи муаммо – француз тилининг ўзига хос услубий хусусиятлари билан боғлиқдир. Француз тилида фразеологик бирликларнинг ўзига хос ифодаси, услуби ва грамматик тузилиши мавжуд. Таржимон француз тилининг бу хусусиятларини билиши ва уларни таржимада ҳисобга олиши зарур. Акс ҳолда, табиий ва оқилона янграмайдиган, сунъий матн вужудга келади.

Ушбу муаммоларни ечиш учун таржимон маданиятлараро компетенцияга, француз тилини чуқур билишига, фразеологик фондга ва ижодий ёндашувига эга бўлиши керак. Асл матннинг маъноси ва услубини сақлаган ҳолда, француз тилидаги ўқувчи учун тушунарли ва таъсирли матн яратиш таржимоннинг асосий вазифасидир. Бунинг учун, контекстни чуқур таҳлил қилиш, функционал эквивалентлардан фойдаланиш, изоҳлар бериш ва бошқа таржима стратегияларини малакали қўллаш талаб этилади. Француз тилига таржимада учрайдиган умумий муаммолар ва уларга ечимларини мисоллар орқали, яъни француз тилига таржимада фразеологик бирликларни қайта яратишнинг турли усулларини кўриб чиқамиз. Мисолларда ўзбек тилидан француз тилига таржима қилишга эътибор қаратилади.

1. Функционал эквивалент: Ўзбек тили: "Қўлидан келмайди". Бу ибора бемалол "Il est incapable de le faire" ёки "Il n'y arrive pas" деб таржима қилиниши мумкин. Иккала таржима ҳам асл иборанинг маъносини сақлайди, аммо иккинчиси биров кўпроқ норасмий услубда. Ўзбек тили: "Юракни эзиш" иборасида "casser le cœur" [5] бирлигидан фойдаланиш мумкин бўлиб, у "юракни сиқиш" маъносини англатади ва контекстга мос келади.

2. Транспозиция (ўзгартириш): Ўзбек тили: "Сувга чўкиш" [4] (муваффақиятсизлик). "Tuer le projet" (лойиҳани ўлдириш) ёки "Le projet a coulé" (лойиҳа чўкиб кетди) деган иборалардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлиши мумкин. Бу ерда тўғридан-тўғри таржима эмас, балки маънонинг ўхшаш ибора билан ифодаланиши кузатилади.

3. Изоҳлаш: Ўзбек тили: "Олтин қўл" [4] ибора француз тилида тўғридан-тўғри эквивалентга эга эмас. Шу сабабли, унинг маъносини тушунтириш талаб этилади, масалан: "Il a des mains en or" ("У олтин қўлларга эга" – мажозий маънода). Ёки кўпроқ контекстга боғлиқ таржима: "C'est un très bon artisan" [5] ("У жуда яхши уста").

4. Калька (тўғридан-тўғри таржима): Баъзи ҳолларда, тўғридан-тўғри таржима мумкин бўлса-да, маънонинг тушунарлилигини таъминлаш учун қўшимча изоҳлар бериш мақсадга мувофиқ бўлади. Масалан, "қўл остида" деган иборани "sous sa main" деб таржима қилиш мумкин, лекин бу иборанинг маъноси француз тилида сўзлашувчилар учун ҳар доим ҳам тушунарли бўлмаслиги мумкин.

Ушбу мисоллардан кўришиб турибдики, француз тилига таржима қилишда фразеологик бирликларни қайта яратиш учун турли усуллардан фойдаланиш зарур бўлади. Таржимоннинг вазифаси - асл матннинг маъносини тўла сақлаган ҳолда, нишоний тилда табиий ва тушунарли матн яратишдир. Бу эса, француз тилининг хусусиятларини, унинг фразеологик бойлигини ва маданий контекстни чуқур англашни талаб этади.

Хулоса қилиб айтганда, француз тилига таржимада фразеологик бирликларни қайта яратиш жуда мураккаб жараён бўлиб, у таржимондан чуқур тил билими, маданий компетенция ва стилистик сезгини талаб этади. Фақатгина лексик эквивалентни излаш етарли эмас; маданий контекст, услубий ранг ва матн турини ҳам ҳисобга олиш зарур. Муваффақиятли таржима – бу асл матннинг маъноси, услуби ва ифодавийлигини нишоний тилда тўла ва аниқ ифодалашдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. – М.: Наука, 1997. – С.280.
2. Юлдашев Б. Ўзбек адабий тилида фразеологик бирликларнинг функционал-услубий хусусиятлари. – Тошкент, 1993. Б. 17.
3. Раҳматуллаев Ш.У. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. – Тошкент, 1992. Б.
4. Рўзикулова М. Ўзбек тилида идиомалар. Дис.канд.филол наук. –Самарқанд, 966. Б.18.
5. Маматов А.Э. Ҳозирги замон ўзбек адабий тилида лексик ва фразеологик норма муаммолари. – Тошкент, 1991. Б. 212
6. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. С. 60.

РОЛЬ ПАРЕМИЙ В ФОРМИРОВАНИИ ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Л.С.Джуманиязова, докторант, Ургенчский государственный университет, Ургенч

Annotatsiya. maqolada paremiyalarning etnik jamoalarning til va ijtimoiy tajribasi elementlarini birlashtirgan noyob madaniy hodisa sifatida tutgan o'rni ochib berilgan. Paremiyalarning tasniflash xususiyatlari, ularning ijtimoiy aloqa jarayonidagi funktsiyalari, shuningdek etnik o'ziga xoslikni shakllantirishga qo'shgan hissalar chuqur tahlil qilinadi. Paremiyalarning madaniy kontekst bilan o'zaro bog'liqligi muhokama qilinadi, bu ularning universal va etnospesifik xususiyatlarini ochib beradi. Tadqiqot etnolingvistik tahlil va madaniyatlararo taqqoslash usullariga asoslangan.

Kalit so'zlar: paremiyalar, etnolingvistika, etnik o'ziga xoslik, madaniy kod.

Аннотация. В статье раскрывается роль паремий как уникального культурного явления, сочетающего в себе элементы языкового и социального опыта этнических сообществ. Осуществляется углубленный анализ классификационных признаков паремий, их функций в процессе социальной коммуникации, а также их вклада в формирование этнической идентичности. Обсуждается взаимосвязь паремий с культурным контекстом, что позволяет выявить их универсальные и этноспецифические черты. Исследование опирается на методы этнолингвистического анализа и межкультурного сопоставления.

Ключевые слова: паремии, этнолингвистика, этническая идентичность, культурный код.

Abstract. The article reveals the role of paremias as a unique cultural phenomenon combining elements of the linguistic and social experience of ethnic communities. An in-depth analysis of the classification features of paremias, their functions in the process of social communication, as well as their contribution to the formation of ethnic identity is carried out. The interrelation of the paremias with the cultural context is discussed, which makes it possible to identify their universal and ethnospecific features. The research is based on the methods of ethnolinguistic analysis and intercultural comparison.

Key words: paremia, ethnolinguistics, ethnic identity, cultural code.

Введение. Паремии представляют собой одну из наиболее значимых форм устного народного творчества, вобравшего в себя ментальные и мировоззренческие особенности различных этнических групп. Их краткость, метафоричность и выразительность делают их универсальным средством коммуникации, которое сохраняет актуальность на протяжении веков. [1]

Целью данной работы является изучение паремий как носителей культурного кода, определяющих специфику этнического мировоззрения.

Паремии представляют собой одну из важнейших форм языкового и культурного наследия, которая заслуживает особого внимания как с точки зрения лингвистики, так и этнологии. В научной литературе термин «паремия» применяется для обозначения кратких, устойчивых выражений, таких как пословицы, поговорки и афоризмы, которые концентрируют в себе народную мудрость, культурные традиции и социальные нормы. Эти выражения, обладая лаконичностью и метафоричностью, служат мощным средством передачи знаний, воспитания и формирования коллективной идентичности.[1]

Основная часть. С теоретической точки зрения, ключевым признаком паремий является их способность отражать многослойность человеческого опыта через символические и образные средства языка. Паремии отличаются высокой степенью устойчивости, что объясняется их встроенностью в культурный контекст и частым употреблением в бытовой речи. В частности, такие высказывания, как «Друзья познаются в беде» или английское «The early bird catches the worm», иллюстрируют универсальные истины, адаптированные к различным культурным реалиям.

Классификация паремий, предложенная в ряде научных исследований, базируется на разнообразных критериях, включая их форму, содержание, функции и происхождение. Формальная классификация выделяет следующие типы: пословицы, обладающие завершённой мыслью и выражающие моральные или поучительные суждения; поговорки, представляющие собой метафорические обороты, часто используемые для эмоциональной окраски высказывания; а также афоризмы, которые чаще имеют авторское происхождение, но со временем интегрируются в массовую культуру.

Содержательная классификация подразделяет паремии в зависимости от их тематической направленности. Эти выражения могут отражать этические принципы («Не рой другому яму другому сам в неё попадёшь»), социальные установки («Что посеешь, то и пожнёшь»), а также природные наблюдения и приметы («Март сухой да мокрый май будет каша и каравай»). Таким образом, каждая группа паремий репрезентирует определённый аспект жизненного опыта и мировоззрения.[3]

Функциональная классификация фокусируется на роли паремий в коммуникации. Они могут быть регулятивными, то есть устанавливающими нормы поведения; оценочными, выражающими отношение к событиям; и прогностическими, основанными на наблюдении за окружающим миром. Например, в традиционной культуре паремии служили не только средством передачи знаний, но и способом косвенного влияния на восприятие и поведение слушателя.

Наконец, с точки зрения происхождения, паремии делятся на народные, возникшие в устной традиции, и литературные, авторство которых связано с конкретными личностями, но которые с течением времени приобрели широкую популярность.

Паремии представляют собой уникальное культурное явление, исследование которого способствует более глубокому пониманию языковой картины мира и культурной идентичности различных народов. Их классификация позволяет систематизировать обширный корпус фольклорного наследия, выявляя как универсальные, так и специфические черты, характерные для каждой культурной традиции.

Этнолингвистика, находящаяся на стыке языковедения, этнографии и культурологии, изучает паремии как отражение культурных ценностей и норм этносов. [2]

Паремии являются важным инструментом изучения культурного кода. Они фиксируют этнические особенности восприятия реальности, помогая идентифицировать ключевые ценности этнических групп. Например, русская пословица «Без труда не вытащишь и рыбку из пруда» акцентирует внимание на значимости труда, что отражает менталитет народа.

Паремии также играют значительную роль в передаче знаний и культурных ценностей через поколения. В этнолингвистическом контексте они рассматриваются как лаконичная форма выражения коллективного сознания, поддерживающая идентичность и самобытность этнической группы.

Исследование этнолингвистических знаков в паремиях представляет собой актуальную и значимую научную задачу, особенно в контексте сравнительного анализа языков с разным культурно-историческим наследием, таких как узбекский и английский. Паремии, как носители коллективного опыта и культурных традиций, содержат в себе этнолингвистические знаки, которые отражают мировоззрение и ценности носителей языка. Эти элементы служат важным материалом для изучения национальной специфики, межкультурной коммуникации и взаимодействия языка и культуры.

С учетом актуальности темы, значительное количество исследований в области этнолингвистики сосредоточено на анализе взаимосвязи языка и культуры через паремии. Например, работы узбекских ученых акцентируют внимание на отражении национальных традиций и обычаев в пословицах, подчеркивая их роль в формировании коллективной ментальности. Исследования английских паремий, в свою очередь, часто сосредотачиваются на универсальных чертах, таких как выражение моральных норм и жизненных принципов, что делает их интересными для сопоставительного анализа. Несмотря на разнообразие тем,

сравнительное изучение паремий узбекского и английского языков остается недостаточно разработанным, что открывает новые горизонты для научного поиска.

Узбекские паремии часто содержат образы, связанные с сельскохозяйственной жизнью и коллективистскими ценностями, в то время как английские пословицы более индивидуалистичны и акцентируют внимание на личной ответственности и практичности. Такое различие отражает специфические черты этнического сознания и мировоззрения, что особенно важно в условиях глобализации, когда возрастает необходимость сохранения культурного наследия и понимания межкультурных различий.

Краткий обзор существующих исследований показывает, что изучение паремий, насыщенных этнолингвистическими знаками, имеет как теоретическое, так и прикладное значение. Оно способствует развитию теорий межкультурной коммуникации, перевода и лингвокультурологии, а также помогает в разработке образовательных материалов для изучения узбекского и английского языков. Таким образом, систематический подход к анализу паремий двух культур позволяет не только углубить понимание их языковых и культурных особенностей, но и раскрыть механизмы взаимодействия универсального и уникального в этнолингвистическом пространстве.

Обоснование значимости исследования этнолингвистических знаков в паремиях заключается в нескольких ключевых аспектах, которые подчеркивают важность этой темы как с точки зрения лингвистики, так и с точки зрения межкультурной коммуникации.

1. Отражение культурных и этнических особенностей.

Паремии (пословицы, поговорки, крылатые выражения) являются не только языковыми единицами, но и важными носителями культурных кодов. Они содержат в себе множество этнолингвистических знаков, которые напрямую связаны с национальными традициями, мировоззрением, историей, религиозными и социальными ценностями. Например, пословицы, касающиеся семьи, гостеприимства, труда или мудрости, могут различаться в зависимости от культуры, и исследование таких знаков позволяет глубже понять, как каждый народ воспринимает определённые аспекты жизни.

2. Взаимосвязь языка и менталитета. [5]

Этнолингвистические знаки в паремиях тесно связаны с менталитетом народа, поскольку язык формирует и отражает его мировоззрение. Исследование паремий помогает выявить, как различные народы воспринимают такие абстрактные понятия, как счастье, справедливость, любовь, а также более конкретные, такие как роль труда, отношения между людьми, социальная иерархия. Через сравнение этнолингвистических знаков в паремиях разных языков можно увидеть, как различаются (или наоборот, схожи) ментальные установки разных культур. [4]

3. Языковая идентичность и национальная самобытность.

Паремии играют ключевую роль в поддержании языковой идентичности. Именно через такие фразеологизмы народ передаёт свои исторические и культурные переживания. Например, определённые пословицы или поговорки могут быть связаны с историческими событиями, национальными героями или знаковыми культурными практиками. Они помогают сохранить и передать знания, ориентированные на ценности, специфические для каждой этнической группы. Таким образом, исследование этнолингвистических знаков в паремиях способствует сохранению культурного наследия и национальной самобытности. [6]

4. Развитие межкультурной коммуникации.

В условиях глобализации и межкультурных контактов, понимание этнолингвистических особенностей, выраженных в паремиях, становится важным аспектом эффективной межкультурной коммуникации. Изучение этнолингвистических знаков в паремиях помогает выявить потенциальные барьеры и ошибки, которые могут возникать при переводе и интерпретации фраз в разных культурных контекстах. Это также способствует лучшему взаимопониманию между носителями разных языков и культур, позволяя избежать недоразумений, связанных с особенностями восприятия культурных символов. [7]

5. Роль паремий в лексикографической и образовательной практике.

Знания о этнолингвистических знаках, зафиксированных в паремиях, могут быть полезными для составителей словарей и учебных пособий. Паремии, содержащие такие знаки, могут стать основой для создания культурно-ориентированных лексикографических материалов, которые помогут учащимся не только овладеть языком, но и погрузиться в культурные и исторические аспекты, свойственные определённой этнической группе.

6. Методологическая значимость.

Исследование этнолингвистических знаков в паремиях вносит вклад в развитие методологии как этнолингвистики, так и паремиологии. Оно помогает сформулировать новые подходы к анализу культурных кодов, их интерпретации и трансляции. Разработка методических инструментов для исследования этнолингвистических знаков в контексте паремий может привести к более глубокому пониманию механизмов культурной идентификации и адаптации языковых выражений.

Вывод. Таким образом, исследование этнолингвистических знаков в паремиях является значимым не только с точки зрения лингвистической теории, но и с практической точки зрения, поскольку оно способствует сохранению культурных традиций, улучшению межкультурной коммуникации и эффективному обучению языкам. Важно понимать, что паремии, как важнейшие элементы языка, играют роль не только в формировании и передаче знаний, но и в создании культурной идентичности и укреплении связи между поколениями.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов. — М.: Наука, 2004.
2. Красных, В. В. Этнолингвистика и культурная идентичность: язык и культура. — М.: Гнозис, 2002.
3. Мокиенко, В. М., Никитина, Т. Г. Большой словарь русских пословиц и поговорок. — СПб.: Лань, 2005.
4. Нерознак, В. П. Этнолингвистический аспект в изучении пословиц. // Вопросы языкознания. — 1998. — № 5. — С. 54–65.
5. Proverbium: Yearbook of International Proverb Scholarship. — Burlington: University of Vermont, 2020.
6. Гумбольдт, В. фон. О языке и философии культуры. — М.: Прогресс, 1984.
7. Whiting, B.J. Proverbs and the Folk. Harvard University Press, 1994.

УДК 808.5

СОВРЕМЕННЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ: ИЗУЧЕНИЕ НОВЫХ СЛОВ, СЛЕНГА, ВЛИЯНИЕ ИНТЕРНЕТА НА ЯЗЫК

Ж.С.Кучкаров, Заведующий кафедры, Каттакурганский филиал Самаркандского государственного университета, Каттакурган

С.А.Абдухамидова, студент, Каттакурганский филиал Самаркандского государственного университета, Каттакурган

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy dunyo ta'siri ostida rus tilida sodir bo'layotgan o'zgarishlar ko'rib chiqiladi. Asosiy e'tibor texnologiya, Internet va jamiyatdagi o'zgarishlar tufayli paydo bo'ladigan yangi so'zlarga qaratilgan.

Kalit so'zlar: rus tili, neologizmlar, jargon, qarz olish, Internet, ijtimoiy tarmoqlar, til normasi, til o'zgarishi, zamonaviy nutq.

Аннотация. В данной статье рассматриваются изменения, происходящие в русском языке под влиянием современного мира. Основное внимание уделяется новым словам, появляющимся благодаря технологиям, интернету и изменениям в обществе.

Ключевые слова: русский язык, неологизмы, сленг, заимствования, интернет, социальные сети, языковая норма, изменения в языке, современная речь.

Abstract. This article examines the changes occurring in the Russian language under the influence of the modern world. The focus is on new words emerging due to technology, the internet, and societal transformations.

Keywords: Russian language, neologisms, slang, borrowings, internet, social media, linguistic norm, language changes, contemporary speech.

Русский язык постоянно меняется, и одним из главных источников этих изменений является современная жизнь. Технический прогресс сильно влияет на появление новых слов.

Например, благодаря развитию технологий мы сегодня активно используем такие слова, как «смартфон», «гаджет», «дрон», «вебинар». Эти слова отражают то, как техника и интернет становятся частью нашей повседневной жизни.

Массовая культура тоже добавляет в русский язык много нового. Фильмы, сериалы, музыка и мода — всё это становится источником слов, которые сначала используются только в узких кругах, а потом проникают в общий язык. Например, такие слова, как «фандом» (группа поклонников). Фандом — сообщество активных поклонников того или иного произведения, человека, явления. От английского *fandom* "поклонники, поклонения". Изначально так называли людей, увлекающихся фантастикой. И слово и сами сообщества фанатов возникли до интернета, но именно сеть стала той средой, которая помогла этому явлению развиваться. Сейчас фандомы преимущественно сетевые, выход в реальный мир происходит в виде исключения, как сходка или фанатский конвент. [2], «баттл» (соревнование), появились благодаря популярным явлениям в культуре.

Социальные изменения также играют большую роль. Новые явления и профессии требуют своих названий. Например, такие слова, как «фриланс», «коворкинг» или «активизм», появились недавно, потому что раньше таких вещей просто не было.

Особое место среди новых слов занимают заимствования из английского языка. В русском языке появилось слово киллер — наемный убийца. В английском языке в содержании понятия «убийство» — *murder* — наличествует ряд юридически значимых признаков (незаконное умышленное убийство человека), соответственно, принципиально различаются *killer* и *murderer*, в первом случае речь может идти о случайном убийстве, во втором — только о преступлении. В заимствованном слове киллер закодирован своеобразный иммунитет против моральной оценки: это работа, выполняемая за плату. В русском блатном жаргоне существует достаточно дробная дифференциация специальностей преступников: медвежатники вскрывают сейфы, малинники грабят учреждения или заведения, но не квартиры (на квартирах специализируются домушники), «скрипачи» совершают кражи из женских сумочек и т.д., но специальное обозначение для наемного убийцы взято из английского, хотя ресурсы русского языка бездонны. Можно понять причину английского заимствования баблгамстик — нелегальный торговец жевательной резинкой, получаемой от иностранцев в 60–80-е годы, поскольку сам предмет (*bubble-gum*) отсутствовал в СССР. [1] В современном мире английский стал международным языком, поэтому русскому языку приходится адаптировать многие англоязычные слова. Например, «лайк», «стартап», «подкаст», «таргетинг» — всё это примеры слов, которые пришли к нам из английского. Чаще всего они появляются из IT-сферы, маркетинга или социальных сетей. Некоторые слова даже меняют звучание или пишутся по-русски, например, «гаджет».

Сленг — это важная часть языка, которая показывает, как люди живут, чем они интересуются и как они общаются. Но он также может вызывать трудности, особенно если речь идёт о сохранении нормы и грамотной речи.

Интернет стал неотъемлемой частью нашей жизни, и его влияние на русский язык сложно переоценить. В первую очередь, это касается особенностей интернет-коммуникации. Люди, общаясь в интернете, стремятся к краткости, поэтому активно используют сокращения, аббревиатуры и даже заменяют слова эмодзи. Например, вместо «спасибо» можно увидеть «спс», а вместо описания эмоций — соответствующий смайлик. Это упрощает общение, делает его быстрее, но при этом уменьшает разнообразие языка.

Ещё одна особенность интернет-коммуникации — визуальность. Многие пользователи предпочитают выражать свои мысли с помощью картинок, мемов или гифок. Это тоже влияет на язык, так как текст постепенно заменяется визуальными образами. Например, мемы становятся не только способом развлечения, но и средством передачи информации.

Социальные сети, мессенджеры и интернет в целом оказывают огромное влияние на лексику русского языка. Многие слова и выражения, которые появились сначала в сети, затем начинают использоваться в повседневной жизни. Например, такие слова, как Гуглить глагол (1л.ед.ч.наст.вр.гуглю) Искать информацию в интернете используя поисковые системы. От

английского глагола to google с тем же значением, который, в свою очередь восходит к названию поисковика google. Первое употребление английского глагола зафиксировано в 1998 году. Глагол to google внесён в Оксфордский словарь и словарь Merriam-Webster однако какую с в них как поиск с использованием поисковик google. В реальности же и английский, и русский глаголы обозначает использование любой поисковой системы, несмотря на официальной требования компании google употреблять соответствующий глагол только по отношению к их сервису.[2] «краш» (человек, который нравится), «зашквар» (позорная ситуация), «хайп» (шумиха или популярность), — всё это примеры «сетевых» слов, которые мы слышим даже офлайн.

Однако такие изменения вызывают и проблемы. Одной из главных проблем, связанных с влиянием интернета на язык, является сохранение литературной нормы. Литературный русский язык всегда был примером грамотности и культурного наследия. Но сейчас из-за обилия сокращений, жаргонизмов и заимствований возникает угроза размывания этой нормы. Например, многие люди уже не видят разницы между письменной и устной речью и часто допускают ошибки даже в официальных текстах.

Ещё одна проблема — упрощение структуры языка. Интернет-коммуникация делает язык более простым, но при этом обедняет его. Люди меньше используют сложные конструкции, синонимы, образы, заменяя их простыми словами или даже картинками. Это может привести к тому, что язык станет менее выразительным.

Неграмотность — ещё одна угроза. В интернете мало кто обращает внимание на орфографию и пунктуацию. Например, в комментариях можно увидеть массу ошибок, а из-за постоянного использования сокращений люди просто забывают, как правильно писать слова. Это особенно опасно для молодёжи, которая часто учится писать, ориентируясь на интернет.

Роль лингвистов в этих условиях становится особенно важной. Они должны не только изучать новые явления, но и объяснять, как сохранить баланс между развитием языка и сохранением его культурной ценности. Например, они могут создавать новые правила, которые учитывают современные изменения, но при этом сохраняют литературные традиции. Кроме того, важно просвещать людей, показывать, что язык — это не только инструмент общения, но и часть нашей культуры. Интернет оказывает огромное влияние на русский язык, создавая как новые возможности, так и серьёзные вызовы. Важно понимать эти процессы и находить способы сохранить язык богатым и выразительным, несмотря на все изменения. Современные изменения в русском языке — это неизбежный процесс, который происходит под влиянием множества факторов. Технический прогресс, развитие интернета, глобализация, а также изменения в культуре и обществе постоянно вносят новые слова, выражения и заимствования в повседневную речь. Язык, как живое и развивающееся явление, отражает изменения в обществе и становится более гибким и адаптированным к новым условиям.

Таким образом, преподаватели и специалисты должны не только изучать эти изменения, но и помогать людям понимать их, сохраняя богатство и культуру русского языка в современных условиях.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Русский язык в современном мире : настоящее и будущее : сб. статей / РАН. ИНИОН. Центр гуманит. науч.-информ. исслед. Отд. языкознания; отв. ред., ред. составитель Раренко М.Б. — Москва, 2021. — 215 с.
2. Словарь языка интернета.ru / Под. ред. М. А. Кронгауза. — М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2016. 288 с.
- 3.<https://nsportal.ru>
- 4.<https://cyberleninka.ru>
- 5.<https://inlibrary.uz>
- 6.<https://in-academy.uz>

ТРУДНОСТИ В ПЕРЕВОДЕ СТИЛИСТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В РОМАНЕ МАРГАРЕТ МИТЧЕЛЛ “УНЕСЁННЫЕ ВЕТРОМ”

А.А.Марупова, старший преподаватель, Самаркандский государственный институт, Самарканд

Аннотация. Статья посвящена анализу трудностей, возникающих при переводе стилистических средств художественного романа. Рассматриваются проблемы передачи метафор, аллюзий, идиом и других элементов, играющих ключевую роль в создании художественного образа. Анализируются различные стратегии перевода, включая дословный перевод, адаптацию и интерпретацию. Приводятся примеры из оригинальных текстов и их переводов, а также даются рекомендации по выбору оптимальной стратегии в зависимости от контекста.

Ключевые слова: перевод, стилистические средства, метафора, аллюзия, адаптация, интерпретация, художественный текст, креативный перевод.

Annotatsiya. Ushbu maqola badiiy romanning stilistik vositalarini tarjima qilishda yuzaga keladigan qiyinchiliklarni tahlil qilishga bag'ishlangan. Badiiy obrazni yaratishda muhim rol o'ynaydigan metafora, alyuziya, idioma va boshqa elementlarni yetkazish muammolari ko'rib chiqiladi. Turli xil tarjima strategiyalari tahlil qilinadi, shu jumladan so'zma-so'z tarjima, moslashish va talqin qilish. Asl matnlar va ularning tarjimalaridan misollar keltirilgan, shuningdek kontekstga qarab maqbul strategiyani tanlash bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: tarjima, uslubiy vositalar, metafora, ishora, moslashish, talqin, badiiy matn, ijodiy tarjima.

Abstract. The article is devoted to the analysis of the difficulties encountered in translating the stylistic means of a fiction novel. The problems of transferring metaphors, allusions, idioms and other elements that play a key role in creating an artistic image are considered. Various translation strategies are analyzed, including literal translation, adaptation, and interpretation. Examples from the original texts and their translations are given, as well as recommendations on choosing the optimal strategy depending on the context.

Keywords: translation, stylistic means, metaphor, allusion, adaptation, interpretation, artistic text, creative translation.

Введение Перевод художественной литературы представляет собой сложный процесс, требующий не только лингвистических знаний, но и глубокого понимания культурного контекста. Стилистические средства играют ключевую роль в передаче авторского стиля, однако их перевод часто сопровождается значительными трудностями.

Роман *Gone with the Wind* является одним из ярких примеров литературного произведения, насыщенного стилистическими средствами. Перевод данного текста представляет собой сложную задачу, требующую не только знания языка, но и умения передать колорит эпохи и эмоциональную насыщенность оригинала [1].

Метафоры являются важным элементом художественного текста, придавая ему выразительность и глубину. Однако в процессе перевода они могут терять свою образность или приобретать иной смысл. Например, английская метафора “time is money” при дословном переводе на русский язык теряет свою выразительность и требует адаптации. Анализируются различные подходы к переводу метафор, включая буквальный перевод, адаптацию и создание новых образов. Кроме этого в романе Маргарет Митчелл «Унесённые ветром» автор активно использует метафоры и сравнения для передачи эмоций, характеров персонажей и атмосферы событий [2].

«Надежда рассыпалась в прах»

В примере метафора, показывающая, что мечты и ожидания героини не просто исчезли, а были уничтожены, словно превратились в ничто. «Прах» символизирует нечто бесполезное, разрушенное до основания.

«Как сухие листья под ногами»

В примере сравнение, которое усиливает образ. Сухие листья хрупки и легко рассыпаются при малейшем давлении, что подчёркивает безнадёжность и окончательность крушения её ожиданий [3].

Такой образ мог бы описывать один из моментов, когда Скарлетт сталкивается с тяжёлыми ударами судьбы, например, осознание, что Эшли никогда не будет с ней так, как она мечтала. Потеря богатства и вынужденная борьба за выживание. Предательство или разочарование в близких людях. Этот приём передаёт не просто печаль, а ощущение окончательного разрыва с мечтой, иллюзией, прошлым.

Метафоры играют ключевую роль в формировании образности произведения. Например:

“*Her heart was as dry as ashes*”. Дословный перевод (Её сердце было сухим, как пепел) касательно в литературном переводе (Её сердце превратилось в холодный пепел)

Здесь важно не только сохранить прямой смысл, но и передать эмоциональное состояние героини. Усиление образа через добавление эпитета “холодный” делает фразу более выразительной [4].

Аллюзии представляют собой ссылки на литературные произведения, исторические события или культурные реалии. Их перевод требует не только знания контекста, но и умения адаптировать их для целевой аудитории. Например, Маргарет Митчелл использует множество аллюзий и культурных отсылок, которые помогают глубже понять смысл романа и характеры его героев.

«Скарлетт как Ева»

Пример показывает изгнание Скарлетт из привычного благополучного мира после войны напоминает изгнание Евы из рая. Из этого примера мы можем понять что война разрушает привычный мир Скарлетт, как грехопадение разрушило беззаботное существование первых людей. Также она теряет семейное богатство, дом, социальный статус — всё, что делало её жизнь лёгкой и подобно Еве, которая после изгнания должна в поте лица добывать хлеб, Скарлетт вынуждена работать и бороться за выживание [5].

Сравнения часто передают особенности характера персонажей:

«*Scarlett was like a tigress defending her cubs*» при прямом переводе (Скарлетт была как тигрица, защищающая своих детёнышей), а в литературном (Скарлетт **яростно** защищала своих близких, словно разъярённая тигрица).

В литературном переводе добавлено слово “яростно”, что усиливает эмоциональную окраску.

Идиоматические выражения часто не имеют дословных аналогов в другом языке, что делает их перевод особенно сложным. Например, английское выражение “kick the bucket” при дословном переводе на русский язык теряет смысл и требует эквивалента “сыграть в ящик”. Рассматриваются методики подбора эквивалентов и возможные компромиссные решения. В «*Унесённых ветром*» Маргарет Митчелл использует множество идиом и фразеологизмов, которые помогают передать характер эпохи, эмоциональное состояние персонажей и особенности южного диалекта. «*Tomorrow is another day*» («Завтра будет новый день») Одна из самых известных фраз Скарлетт О’Хара. Означает надежду на будущее, веру в то, что всё можно исправить. В другом примере «*Between the devil and the deep blue sea*» («Между дьяволом и глубоким морем»). Значит оказаться в сложной ситуации, без хорошего выхода [6]. Подходит для моментов, когда Скарлетт вынуждена выбирать между разными сложными решениями.

Фразеологизмы и идиомы делают текст романа более выразительным, помогают передать характер героев и дух эпохи.

Приводятся сравнительные анализы оригинальных текстов и их переводов, включая отрывки из произведений Уильяма Шекспира, Льва Толстого, Марселя Пруста и других классиков. Оценивается эффективность различных методов перевода и их влияние на восприятие художественного текста.

Синтаксические особенности перевода это изменения, которые необходимо вносить в структуру предложения при переводе с одного языка на другой. Они обусловлены различиями в грамматике, порядке слов, способах выражения смысла и нормами построения текста [7]. Синтаксис английского языка отличается от русского, и при переводе необходимо адаптировать структуру предложений:

“The world as she knew it was gone”. Дословный перевод (Мир, каким она его знала, исчез) касательно литературного перевода: (Её мир рухнул)

Здесь литературный вариант звучит более естественно и передаёт силу изменений, произошедших в жизни героини.

В английском языке порядок слов жёсткий (SVO — подлежащее, сказуемое, дополнение), тогда как в русском он более свободный. В переводе это часто требует перестановки слов, чтобы сохранить естественность [8].

Frankly, my dear, I don't give a damn. Дословный перевод (Откровенно, моя дорогая, мне всё равно) касательно литературного перевода (Честно говоря, дорогая, мне наплевать).

Перевод *Gone with the Wind* требует не только сохранения смысла, но и адаптации синтаксиса [9]. Русский язык позволяет более гибко перестраивать предложения, передавать нюансы эмоционального накала и делать текст более естественным [10].

Заключение Перевод стилистических средств художественного романа представляет собой сложную задачу, требующую не только языковой компетентности, но и креативного подхода. Выбор стратегии зависит от множества факторов, включая целевую аудиторию, культурный контекст и жанровые особенности произведения. Важно сохранять баланс между точностью передачи смысла и художественной выразительностью текста. Рассматриваются перспективы развития теории и практики перевода стилистических средств в контексте современных исследований. Анализ перевода стилистических средств в *Gone with the Wind* показывает, что переводчику необходимо не только сохранять точность, но и адаптировать текст для целевой аудитории, учитывая культурные и языковые особенности. Выбор переводческих стратегий влияет на восприятие текста и его эмоциональную глубину.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. Routledge. 2011.
2. Newmark P. A Textbook of Translation. Prentice Hall. 1988.
3. Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. Routledge. 1995.
4. Bassnett S. Translation Studies. Routledge. 2002.
5. Munday J. Introducing Translation Studies: Theories and Applications. Routledge. 2016.
6. Nida E. A. Toward a Science of Translating. E.J. Brill. 1964.
7. Catford J. C. A Linguistic Theory of Translation. Oxford University Press. 1965
8. Jakobson R. On Linguistic Aspects of Translation. Harvard University Press. 1959.
9. Нелюбин, Л. Л. Введение в переводоведение. М.: Флинта, 2003.
10. Черняховская, Л. А. Стилистика художественного перевода. СПб.: Питер, 2015.

УДК 8.81.119

КЛАССИФИКАЦИЯ ПРЕЦЕДЕНТНЫХ ФЕНОМЕНОВ ПО ТЕМАТИКЕ ЯЗЫКА РУССКОЙ ПРЕССЫ

К. Маматкулова, докторант, Термезский государственный университет, Термез

Annotatsiya. Ushbu maqolada pretsedent, pretsedent, pretsedent hodisasi atamalarining ma'nosi o'rganiladi va ularning asosiy turlari yoritiladi. Muallif rus matbuotida qayd etilgan pretsedent hodisalarning tasnifini taklif qiladi. Xususan, “Argumenty I fakti” gazetasining pretsedent hodisalari.

Kalit so'zlar: pretsedent, pretsedent, pretsedent hodisa, nazariy va amaliy tilshunoslik.

Аннотация. В настоящей статье рассматривается значение термина прецедент, прецедентность, прецедентный феномен, отмечаются основные их виды. Автором предлагается классификация прецедентных феноменов, отмеченных в русской прессе. В частности, прецедентные феномены газеты «Аргументы и факты».

Ключевые слова: *прецедент, прецедентность, прецедентный феномен, теоретическая и прикладная лингвистика.*

Astract. *This article examines the meaning of the term precedent, precedent, precedent phenomenon, and highlights their main types. The author suggests a classification of precedent phenomena noted in the Russian press. In particular, the precedent phenomena of the Argumenty I Fakty newspaper.*

Key words: *precedent, precedent, precedent phenomenon, theoretical and applied linguistics.*

Как известно, существует набор определенных «культурных предметов» или идей, определяющий и отражающий специфику национального характера и языкового сознания. Подобные предметы в науке называются прецедентами. Они «бытуют» в сознании и актуализируются, т.е. функционируют в речи. По данным «Словаря иностранных слов», **прецедент** – это случай, имевший место ранее и служащий примером или оправданием для последующих случаев подобного рода. Область применения термина *прецедентность* – теоретическая и прикладная лингвистика.

Согласно точке зрения Ю. Н. Караулова, под прецедентными феноменами (ПФ) понимаются, в первую очередь, феномены, (1) значимые для той или иной личности в познавательном и эмоциональном отношении, (2) имеющие сверхличностный характер, т.е. хорошо известные широкому окружению данной личности, включая ее предшественников и современников, (3) обращение к которым возобновляется неоднократно в дискурсе данной языковой ситуации.

Таким образом, феномены (лингвистические и экстралингвистические) хорошо известные членам того или иного общества входят в коллективное когнитивное пространство коммуникантов и являются прецедентными, которые представляют особую группу вербальных или вербализуемых феноменов, относящихся к национальному уровню прецедентности личности [1, с. 264]. Следовательно, вербальные феномены – это тексты в самом широком смысле слова, например, известные литературные произведения, а невербальные феномены – это произведения живописи, скульптуры, архитектуры, музыкальные творения и т.д.

По мнению В. В. Красных и Д. Б. Гудкова, прецедентный феномен хранится в когнитивной базе в форме когнитивной структуры, которая включает в себя дифференциальные признаки самого прецедентного феномена, его атрибуты и оценку. Например, прецедентное имя *Обломов* обладает дифференциальными признаками – лень, равнодушие, а атрибутами данного прецедентного феномена являются диван, халат; оценка – снисходительно-отрицательная [3, с.132].

Во всем многообразии прецедентных феноменов различают *прецедентные тексты, прецедентные высказывания, прецедентные ситуации и прецедентные имена.*

Прецедентные тексты представляют собой законченный и самодостаточный продукт речемыслительной деятельности или сложный знак, сумма значений компонентов которого не равна его смыслу, в языковое национальное сознание входит инвариант восприятия прецедентного текста, обращение к нему в дискурсе происходит через связанные с этим текстом прецедентные высказывания или символы.

В отличие от прецедентных текстов, прецедентное высказывание входит в когнитивное пространство само, как таковое.

Прецедентная ситуация – «эталонная», «идеальная» ситуация, связанная с определенными коннотациями; в когнитивное пространство входит набор ее дифференциальных признаков и атрибутов.

Прецедентное имя – индивидуальное имя, связанное или с прецедентным текстом или с прецедентной ситуацией, индивидуальные имена реальных исторических лиц, считающихся прецедентными.

Символом прецедентного феномена является определенным образом оформленное, вербально или невербально, указание на прецедентный феномен: ситуацию, имя. Как было

отмечено выше, в качестве символа прецедентных феноменов могут выступать известные имена литературных героев (Плюшкин), реальные исторические лица (Мамай) и т.д.

Прецедентные феномены занимают важное место в языковом и когнитивном сознании лингвокультурного сообщества, относясь к ядру языковых средств хранения и трансляции культурной информации. Они играют ведущую роль в отражении и формировании национального менталитета.

Прецедентные феномены – это цитаты, крылатые выражения и другие языковые образования, получившие широкое распространение в общественном сознании и активно используемые в коммуникации. В русской прессе они играют важную роль, придавая текстам экспрессивность, образность и обеспечивая быстрое понимание читателем. Классификация этих феноменов по тематике позволяет увидеть особенности их функционирования и отразить специфику освещаемых в СМИ событий и проблем. Исследуя прецедентные феномены на материале русской прессы, можно выделить следующие группы: **политика и общественная жизнь; культура и искусство; история и исторические личности; бытовая сфера и повседневная жизнь экономика и финансы; спорт.**

Предлагаемая классификация не является исчерпывающей, поскольку тематическое поле прецедентных феноменов постоянно расширяется и изменяется, отражая динамику общественной жизни. Тем не менее, она позволяет выделить основные группы, характеризующиеся схожей семантикой и функциональными особенностями:

Первая группа включает в себя цитаты политических деятелей, названия исторических событий, лозунги, идеологические клише, например, "холодная война", "железный занавес", "перестройка", "демократия", цитаты из выступлений влиятельных политиков. Функция таких феноменов – создание политического контекста, выражение определенной идеологической позиции, использование исторических параллелей. Например:

«Если использовать ноу-хау нижегородских чичиковых, можно резко повысить раскрываемость преступлений» (АИФ, №11 (1532) от 17–23.03). В Нижнем Новгороде местные милиционеры искусственно завышали показатели борьбы с пьянством, составляя протоколы о распитии спиртного в общественных местах умершими лицами (апелляция к Чичикову, персонажу «Мёртвых душ» Н. В. Гоголя, покупавшему «мёртвые души»). [2, с.146]

Во вторую группу - **культура и искусство** - входят цитаты из литературных произведений, названия фильмов, песен, имена известных деятелей культуры. Функция таких феноменов – создание культурного контекста, апелляция к общеизвестным образам и символам, повышение эстетической ценности текста. Например:

«Ещё не родился более совершенный музыкант и поэт, чем Моцарт!» (Независимая газета, 01.12.2006). Прецедентное имя Моцарта используется для характеристики музыканта как одного из величайших музыкальных гениев человечества. «К вековой дате со дня рождения „нашего Моцарта“ -выдающегося композитора прошлого столетия Дмитрия Шостаковича Московская филармония подготовила колоссальный музыкальный форум, который продлится с сентября до конца декабря» (НГ, 11.09.2006).

«Потомки Пушкина болеют за Германию, потому что России на этот раз нет» (о чемпионате мира по футболу) (СЭ). Прецедентное имя Пушкина, окружённое ореолом положительных ассоциаций, активно употребляется в дискурсе российских печатных СМИ

«Он памятник себе воздвиг... но не простой, а дендрологический» (газета «Аргументы и факты», №27, 2013 год).

Бытовая сфера и повседневная жизнь включает в себя поговорки, пословицы, фразеологизмы, устойчивые выражения, широко распространенные в повседневном общении. Функция таких феноменов создание неформального стиля общения, придание тексту живости и динамичности. Например:

«Укрощение доллара» («Аргументы и факты», 2016, 18 февраля). Статья про отношение курсов, источник появления прецедентного феномена послужило название пьесы У. Шекспира «Укрощение строптивой».

«Хлеб и каша - пища наша» («Аргументы и факты», №44, 2013 год).

5. В пятую группу входят термины и понятия из области экономики, названия крупных компаний, финансовые метафоры. Основная функция этих феноменов - создание экономического контекста, объяснение сложных экономических процессов.

Часто встречаются прецедентные заголовки из газеты «Аргументы и факты» - «Договор дороже денег» (выпуск №28 за 2015 год)

«Бей своих, чтоб чужие боялись» (о футбольном матче, №41 от 08.10.08);

«Чемпионами не рождаются» (о необходимости систематической подготовки спортсменов, №46).

Эта классификация демонстрирует, насколько разнообразны прецедентные феномены, используемые в русской периодической печати. Анализ их тематического распределения позволяет проследить изменения в общественном сознании, отразить актуальные проблемы и события, а также проанализировать стилистические особенности прессы. Дальнейшие исследования могут быть направлены на изучение частотности употребления прецедентных феноменов в различных жанрах прессы, а также на исследование их влияния на восприятие информации читателем.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. Изд. 7-е. — М.: Издательство ЛКИ, 2010. — 264 с
2. Орехова Е. Н. Трансформации прецедентных феноменов в политических текстах российских и американских СМИ// Политическая лингвистика, №4, 2010 – с.146
3. Субъекты и предикаты «русского мира».- Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей / Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. - М.: МАКС Пресс, 2001 - Вып. 18 - 132 с.

УЎК 821.512.133-1

ГУЛ ТИМСОЛИ: ЎЗБЕК ВА НЕМИС ШЕЪРИЯТИДАГИ МАЪНАВИЙ ВА ЭСТЕТИК ТАЛҚИН

А.Д.Маъдиева, тадқиқотчи, Ўзбек тили ва адабиёти университети, Тошкент

Аннотация. Мазкур мақолада замонавий ўзбек ва немис шеъриятида гул образининг бадиий ва фалсафий талқини таҳлил қилинган. Ўзбек шеъриятида гул муҳаббат, эзгулик ва маънавий юксалиш рамзи сифатида намоён бўлса, немис шеъриятида у ҳаёт ва ўлим, борлиқ ва ўткинчилик ўртасидаги зиддиятли муносабатларни акс эттиради. Тадқиқотда Сирожиддин Саййид, Иқбол Мирзо, Хосият Рустамова, Зебо Мирзо, Нора Гомрингер, Аня Кампманн ва Моника Ринк каби шоирларнинг асарлари мисолида гул образи талқини ўрганилган.

Калит сўзлар: Гул образи, замонавий шеърият, поэтик рамз, маънавий талқин, эстетик тасвир.

Аннотация. В данной статье анализируется художественная и философская интерпретация образа цветка в современной узбекской и немецкой поэзии. В узбекской поэзии цветок символизирует любовь, добродетель и духовное возвышение, тогда как в немецкой он отражает противоречивые отношения между жизнью и смертью, бытием и бренностью. В исследовании рассматриваются произведения таких поэтов, как Сирожиддин Саид, Икбол Мирзо, Хосият Рустамова, Зебо Мирзо, Нора Гомрингер, Аня Кампманн и Моника Ринк.

Ключевые слова: Образ цветка, современная поэзия, поэтический символ, духовная интерпретация, эстетическое изображение.

Abstract. This article analyzes the artistic and philosophical interpretation of the flower image in contemporary Uzbek and German poetry. In Uzbek poetry, the flower symbolizes love, virtue, and spiritual elevation, whereas in German poetry, it represents the contradictions between life and death, existence and transience. The study examines the works of poets such as Sirojiddin Sayyid, Iqbol Mirzo, Khosiyat Rustamova, Zebo Mirzo, Nora Gomringer, Anja Kampmann, and Monika Rinck.

Keywords: Flower imagery, contemporary poetry, poetic symbol, spiritual interpretation, aesthetic representation.

Замонавий ўзбек ва немис шеъриятида гул образи инсоннинг ҳис-туйғулари, руҳий кечинмалари, табиат ва ҳаёт ҳақидаги мушоҳадаларини ифода этувчи муҳим бадий рамз сифатида намоён бўлади. Гул нафақат табиатнинг нафис ва латофатли тимсоли, балки инсоннинг ички дунёси ва маънавий ҳолатининг инъикоси сифатида ҳам талқин қилинади. Шу боис, турли маданий ва адабий анъаналарда гулнинг маъно қатламлари ранг-баранг бўлиб, у муҳаббат, поклик, орзу-интилиш, ҳаётнинг ўткинчилиги ва ҳатто фожиавийлик рамзига айланади.

Мазкур тадқиқотда ўзбек ва немис шеъриятида гул образининг поэтик талқини, унинг рамзий маънолари ҳамда турли ижодкорлар асарларидаги ифодалаш услублари таҳлил қилинади. Ўзбек шоирлари, жумладан, Сирожиддин Саййид, Иқбол Мирзо, Хосият Рустамова, Зебо Мирзо каби ижодкорларнинг шеърларида гул инсон руҳиятининг юксалиши, муҳаббат, хотиржамлик ва маънавий илҳом манбаи сифатида тасвирланса, немис шоирлари, хусусан, Нора Гомрингер, Аня Кампманн ва Моника Ринк ижодида гул ҳаёт ва ўлим, гўзаллик ва зиддият, борлик ва ўткинчилик ўртасидаги мураккаб фалсафий муносабатларни ёритувчи рамз сифатида намоён бўлади.

Ўзбек замонавий шеъриятида гул образи инсоннинг руҳий кечинмалари, ҳис-туйғулари ва маънавий қадриятларини ифодаловчи муҳим бадий рамз сифатида намоён бўлади. Биз эътироф этган шоирларнинг шеъриятида гул нафосат ва латофат рамзи сифатида инсоннинг ички дунёси ва табиатнинг чексиз гўзаллиги ўртасидаги боғланишни поэтик тарзда ифодалашда муҳим роль ўйнайди.

*Райҳонлар баргидан сиёҳ олдим мен,
ҳар хасдан руҳга бир гиёҳ олдим мен [1].*

Сирожиддин Саййиднинг ушбу мисраларида гул, хусусан, райҳон образи инсоннинг маънавий озиқланиш манбаи сифатида талқин қилинган. Райҳоннинг баргидан сиёҳ олиш тасвири ижод ва маърифат жараёнини ифода этса, ҳар хасдан руҳга бир гиёҳ олиш ибораси орқали шоир табиатнинг инсон руҳиятига етказадиган чексиз қуввати ва аҳамиятини ўзига хос бадий шаклда очиб беради. Райҳоннинг гиёҳ деб аталиши унинг нафақат табиий қуввати, балки маънавий покликка хослигини таъкидлайди.

Иқбол Мирзонинг “Севги деганлари” шеърида атиргул эҳтирос ва қалб ҳаяжонининг рамзи сифатида тасвирланган:

*Не боис қизариб кетди атиргул,
насимлар нелардан келтирди хабар? [2]*

Атиргулнинг қизариши инсоннинг ҳаяжонли туйғуларини ифода этиб, қалбда пайдо бўлган ҳиссий ҳолатларнинг рамзий тасвирини тақдим этади. Насимлардан келган хабар шоир қалбидаги интилувчанлик ва сирли туйғуларни намоён этади. Риторик сўроқ гап орқали шоир ўқувчини шахсий ҳис-туйғулар оламига чорлаб, эҳтирос ва ҳаяжоннинг поэтик тавсифини чуқур эстетик мазмунда очиб беради.

Хосият Рустамованинг мисраларида эса гулларнинг қип-қизил тусга кириши уларнинг муҳаббат ва ҳаёт қувончи рамзи сифатида талқин қилинади:

*Рухимда нур каби ёйилди кундуз,
гуллар очилдилар - қип-қизил чаман [3].*

Гуллар инсон қалбининг ҳис-туйғулари, эҳтирослари ва шукронаси билан уйғунлаштирилган. Бу тасвирда метафоралар муҳим ўрин эгаллайди: Рухимда нур каби ёйилди кундуз ибораси инсоннинг руҳий юксалишини ва ҳаётга бўлган шодликни ифода этади. Гулларнинг очилиши нафақат табиат ҳодисаси, балки инсон қалбидаги ижобий туйғулар талқин қилинган.

Зебо Мирзонинг ижодида гул образи инсоннинг ички руҳий озодлиги, ҳис-туйғулари ва орзу-интилишлари билан уйғунликда талқин қилинади:

*Нимагадир яшагим келар,
гул баргига аста ўраниб... [4]*

мисраларида гул баргига ўраниш табиатнинг инсон руҳиятига бағишлайдиган осойишталик ва хотиржамлик ҳиссини рамзий тарзда акс эттиради. Бу ерда гул барги нафақат табиатнинг

назокатли тимсоли, балки инсон қалбидаги янгилашиш ва таскин топиш ҳолатининг ёрқин тимсоли сифатида келтирилган. Гул баргининг нафислиги инсоннинг ички дунёсини, ором ва хотиржамликка интилишини кўрсатади. Бу тасвирда табиат кучоғи ҳаётнинг фаровонлиги ва эстетик нафосатини акс эттирувчи макон сифатида тасвирланган.

Замонавий немис шеърлятида гул образи инсон ҳис-туйғулари, орзу-умидлари ва табиат билан узвий боғланишни ифодаловчи чуқур рамзий маънога эга.

Нора Гомрингернинг ушбу мисраларида гуллар инсон руҳий ҳолати ва ҳаётнинг ўткинчилигини рамзий тарзда акс эттиради:

Sie blühten müde vor mir her.

Sie blühten vor sich hin.

Sie blühten, blühten mich an und ich sah's [5].

Улар менинг ёнимда ҳолсиз гуллади.

Улар ўзига хос гуллади.

Улар гуллади, кўрдим, мен томон чирой очди. (А. Маъдиева таржимаси)

Гулларнинг "ҳолсиз ҳолда" ва "давомли" гуллаши ҳаётнинг давомий ва бир вақтнинг ўзида ўткинчи табиатини таъкидлайди. Мўъжизавий гуллаши билан уларнинг инсон ҳис-туйғуларини уйғотувчи қудрати очиқ берилган. Blühten сўзининг кўп такрорланиши гулларнинг ҳаётӣ жараён сифатидаги қудратини ва инсоннинг табиатга бўлган боғлиқлигини кучайтиради. Гулларнинг лирик қаҳрамонга қараб очилиши уларни жонли қиёфада кўрсатиб, инсон ва табиат ўртасидаги муносабатни намоён қилади. Бу мисраларда шоира гулларни ҳаёт, ҳис-туйғулар ва табиат билан рамзий кўприк сифатида тасвирлаган.

Аня Кампманн ижодида мисрасида эса нилуфар гулининг ғаройиб ҳиди инсоннинг мураккаб ҳис-туйғуларини рамзий тарзда тасвирлайди:

aufgerissen den unnützen geruch

der lilien auf dem kaminsims blühend [6]

Тоштокча устида гуллаётган

нилуфар ғаройиб исин таратди.

(А. Маъдиева таржимаси)

Нилуфар гулининг гўзаллиги ва "ғаройиб" ҳидининг қарама-қаршилиги шоирнинг ҳаётнинг зиддиятли ва шу билан бирга гўзал жиҳатларини поэтик талқин қилиш маҳоратидан далолат беради. Гул образи орқали инсон ва табиат ўртасидаги чуқур алоқа ва фалсафий мушоҳада кучли эстетик мазмунда ёритилган.

Моника Ринк гуллар (Blüten) орқали гўзаллик, янгилашиш ва ҳаётнинг ноёб қирраларини тасвирлайди.

Blüten. Blüten arrangiert in blutverschmiertem Mieder. [7]

Гунчалар. Қонли ҳарир либосда безалган гунча гуллар.

(А. Маъдиева таржимаси)

Гўёки қип-қизил қон билан безалган кўйлак ичидаги гуллар (blutverschmiertem Mieder) тасвири инсон ҳаётидаги зиддиятларни, чирой ва оғриқнинг уйғунлигини рамзий тарзда очиқ беради. Моника Ринк бу тасвир орқали ҳаётнинг қийинчиликлари орасида ҳам гўзалликка интилиш ва яшашнинг қадрини англаш ифодасини поэтик тарзда намоён қилади.

Гунча гулларнинг очилиши ва таровати инсоннинг табиат ва ижод орқали ҳаётини гўзаллик билан тўлдириш истагини ифода этади. Қон эса ҳаёт манбаи бўлиб, унинг гуллар билан уйғунлиги яшашнинг ҳар қандай оғриқлар орасида ҳам яшиллик ва янгилашишни топа олишни таъкидлайди. Бу тасвир орқали шоир инсон ҳаётидаги зиддиятни, чирой ва оғриқни, фожиа ва гўзалликни янгича фалсафий кўламда тасвирлайди.

Ўзбек ва немис замонавий шеърлятида гул образи инсоннинг руҳий кечинмалари ва табиатга бўлган алоқадорлигини ифода этишда муҳим поэтик рамз сифатида намоён бўлади. Ҳар икки шеърлятда гулнинг латофати ва нафосати инсон ҳис-туйғуларини уйғотувчи ва табиатнинг чиройли қирраларини ифода этувчи восита сифатида талқин қилинади. Ўхшаш жиҳат сифатида, ўзбек шеърлятида Сирожиддин Саййид гулни маънавий илҳом манбаи сифатида тасвирлаб, табиатнинг инсон руҳиятига етказадиган таъсирини намоён қилган бўлса,

немис шеърлятида Нора Гомрингер гулларнинг гуллаши орқали ҳаётнинг давомийлиги ва инсон ҳис-ғуйгуларини уйғотувчи қувватини ёритади. Ҳар икки адабиётда гул инсоннинг ички дунёси ва табиат ўртасидаги боғланишни эстетик жиҳатдан ифода қилишда ўзига хос маънога эга.

Таҳлил шуни кўрсатадики, ҳар икки адабий анъаналарда гул инсон ва табиат ўртасидаги уйғунликни ифодалашда асосий тимсоллардан бири бўлиб хизмат қилади. Бироқ, ўзбек шеърлятида гул образи кўпроқ ижобий ва романтик мазмун касб этиб, эзгулик, муҳаббат ва ҳаёт ғўзаллигини тараннум этса, немис шеърлятида у ҳаётнинг мураккаб қирраларини, унинг ўткинчилиги ва зиддиятларини акс эттириш воситаси сифатида қўлланилади.

Мазкур ишда гул образининг поэтик талқинига назарий ва амалий ёндашувлар асосида ёндашилиб, ҳар икки шеърлятдаги ўхшаш ва фарқли жиҳатлар очиб берилади.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Саййид С. Кўнгил соҳили. - Тошкент: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2004. Б. 8
2. Иқбол Мирзо. Мени эслайсанми.-Тошкент: Ғофур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 2000. Б. 78
3. Рустамова Х. Нажот. Шеърлар.- Тошкент: Маънавият, 2003.- Б. 98
4. Зебо Мирзо. Нур кукунлари. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2004.- Б. 42
5. Gomringer N. Ach du je.- Luzern: edition spookenscript pocket. Der gesunde Menschenversand, 2022. S. 69
6. Kampmann A. Proben von Stein und Licht.- München: Carl Hanser Verlag, 2016. S. 48
7. Rinck M. Honigprotokolle. Gedichte.- Steinmeier, Deiningen: Druck & Bindung: 2. Auflage, 2014. S.68

УДК 008

НАЦИОНАЛЬНЫЙ КОСТЮМ КАК ЗЕРКАЛО КУЛЬТУРЫ КИТАЙЦЕВ

*А. Михренур, научный сотрудник, Центральный университет национальностей,
Китайская Народная Республика*

Annotatsiya. Milliy kiyim xalq madaniyatining eng muhim elementlaridan biri bo'lib, xalqni o'zligini saqlashning muhim omilidir. Ushbu maqolada xitoy milliy kiyimlarining tarixi, xususiyatlari va ramziyligi ko'rib chiqilgan bo'lib, ular xitoy jamiyati milliy madaniyati rivojlanishi, an'analar, urf-odatlar va hayot tarzini ochib beradi.

Kalit so'zlar: milliy kiyim, kostyum, Xitoy, xitoy madaniyati.

Аннотация. Национальный костюм является одним из важнейших элементов культуры народа, важнейшим фактором сохранения народного самосознания. В статье рассмотрены история, особенности и символика национальной одежды китайцев, которые позволяют увидеть развитие национальной культуры, традиции, обычаи, устои жизни китайского общества.

Ключевые слова: национальная одежда, костюм, Китай, китайская культура.

Abstract. National costume is one of the most important elements of people's culture, the most important factor in preserving national identity. The article considers the history, features and symbolism of the national dress of the Chinese, which allow us to see the development of national culture, traditions, customs, foundations of life of the Chinese society.

Key words: national dress, costume, China, Chinese culture.

Введение. Китай полиэтническое государство, где на территории в 9,6 млн кв. км живут 56 национальностей. Разнообразный этнический состав обуславливает наличие в Китае многообразия национальных культур, и это значимая особенность его социокультурного пространства. Китай — древняя страна, которая имеет богатую культуру и историю. Особенностью каждого народа является традиционная одежда. Китай — одна из стран, с самым богатым, неординарным и колоритным национальным костюмом. Развитие Китая можно проследить по истории костюма.

Национальный костюм — это материальное отражение духовной деятельности человека в историческом и социальном контексте. Иными словами, та или иная национальность или жители определенной территории в соответствии со своими обычаями, привычками создают

определенный образ национального костюма. Кроме того, национальная одежда — это не только внешний вид, но это и статус, и принадлежность к определённому роду и в первую очередь принадлежность к какому либо сословию. Как отмечала Н.И. Гаген-Торн, «одежда — паспорт человека, указывающий на его племенную, классовую, половую принадлежность, и символ, характеризующий его общественную значимость». Костюм, подобно другим невербальным средствам, отражает интересы и увлечения, религиозные взгляды, профессию человека и т.д. Вместе с тем, традиционный костюм любого этноса — это уникальный маркер этнокультуры, фиксирующий своеобразие национального характера, его материальных и духовных ценностей, коллективных представлений об окружающем мире и его структурных элементах. Китайская национальная одежда, наиболее полно отображает многовековую историю страны.

По мере развития общества, преобразования экономической, политической и социальной систем, повышения уровня и качества жизни произошли значительные трансформации в выборе вида и стиля одежды. Приобщение к декоративному искусству помогает осмыслить уникальность искусства родного края, понять его специфику. Поэтому мы рассматриваем национальную одежду китайцев как предмет, запечатлевший в себе традиции и особенности культуры китайского народа. Изучение истории и особенностей традиционной национальной одежды китайцев помогает лучше узнать историю Китая, увидеть развитие китайского общества, понять мышление китайцев.

Глава 1. История национального костюма китайцев

Внешний вид жителя Китая зависел, прежде всего, от той династии, которая правила страной и диктовала свои условия. Каждая правящая семья вносила свои коррективы в фасон.

Традиционный национальный костюм ханьцев известен как «ханьфу». Стоит отметить, что «ханьфу» возник не во времена династии Хань (206 до н. э.-220 гг. н. э.), а его самое раннее появление согласно «Историческим запискам» (Ши цзи), пришлось на период правления династии Шан (1600-1046 гг. до н.э.).

Известная нам история Китая начинается еще в бронзовом веке. Около 5000 лет назад, в Китае развивались подсечное земледелие и текстильная промышленность, а для изготовления одежды начали использовать полотно. Жена Хуан-ди императрица Лэйчжу придумала червекормление и шелкопрядение, и одежда людей становилась все более усовершенствованной с каждым днем. Во время династии Шан ханьфу приобрело свой классический вид: узкоманжетная, длинная до колен верхняя одежда называется «И» (кит.гр.: 衣) и узкая, длинная до пят юбка называется «чан» (кит. 裳).

После династии Шан, во время династии Чжоу (1045-221 гг. до н.э.) установился строгий иерархический порядок, и одежда стала показателем социального статуса: люди различались по ширине рукава, длине юбки и украшению.

В период Весны и Осени (или Чуньцю) появилось небывалое разнообразие стилей одежды, в основном в виде «шэньи».

Во время правления династии Цинь и Хань Китай объединил император Цинь Шихуан. При этом императоре была введена новая классификация одежды, по которой было видно общественное положение человека и ранг чиновников от самого императора и его министров до служащих. Одевание этих времен характеризовал консерватизм.

На смену Хань пришла династия Цзинь (265-420 гг. н. э.), которая снова вернула красный цвет, но его носили правители. А в повседневности главенствовал фиолетовый оттенок. Обычные граждане носили белое.

Затем воцарилась династия Тан (618-907 гг. н. э.). Период ее правления считается «Золотым веком». Экономическое процветание, развитие науки, искусств, технологий, мир между землями — все это повлияло и на стиль одежды. Он стал более изящным, благородным, изысканным. В почете были тонкие яркие ткани. Одежда этого периода характеризуется излишней роскошностью.

На смену Тан пришла династия Сун (960-1279 гг.). Костюмы династии Сун во многом повторяли старую систему династии Тан. Однако, поскольку династия Сун долгие годы

находилась в ситуациях внутренних смут и войн с внешними врагами, а также из-за влияния таких факторов, как учение Чэн-Чжу, костюмы этого периода были простыми, строгими.

Следующий период, оставившая след в китайской моде — эпоха династии Юань(1271-1368 гг.). В династию Юань страной управляли монголы. В этот период в одежде появляются особенности монгольской культуры.

Затем настало время династии Мин(1368–1641 гг.). При ней в женскую моду вошли юбки в складку из разноцветного атласа, с золотой вышивкой. Но были и юбки, сшитые из цельного куска атласа.

Последняя императорская династия Цин(1644-1912 гг.) — привнесла в моду маньчжурский стиль. В конце династии Цин женщины носили длинный жакет ао с юбкой. Было модно носить «ао» с «байчжецуном». Чтобы ослабить этническую идентичность ханьцев для сохранения маньчжурского правления, цинские правители ввели «Тифаифу» («сбривание волос и смена костюма»). В течение двухсот лет правления династии Цин одежда ханьцев в основном основывалась на маньчжурской основе, например, «чонгсам» («чаншань»), «магуа» были усовершенствованием и развитием национальной одежды маньчжуров, а не традиционной национальной одежды ханьцев.

А во времена Сунь Ятсена, известного политического деятеля начала XX века, Сунь Ятсен популяризировал новый стиль мужской одежды, включив пиджак и брюки вместо халатов, которые носили раньше. Этот стиль одежды стал известен как «костюм Чжуншань» (Чжуншань — одно из названий Сунь Ятсена на китайском языке). Тем временем вдова Сунь Ятсена, Сун Чин-лин, популяризовала «ципао» как стандартную женскую одежду. Этот новый «ципао» резко контрастировал с традиционным «чонсам». Платье «чонсам», является просторным, скрывая фигуру девушки. На виду остаются руки, голова и ступни. А особенность платья «ципао» заключается в облегающем фасоне и глубоких боковых разрезах. Покрой строгий и изящный.

Традиционно китайский наряд среди женщин имел некую классификацию. В зависимости от принадлежности к тому или иному сословию, костюм выполнялся из различных тканей. Так, Девушки умеренного состояния носили вещи из хлопчатобумажной ткани. Богатые женщины носили шелковые и дорогие платья с добавлением драгоценностей.

В начале XXI века, с подъемом комплексной государственной мощи Китая, люди стали обращать внимание на лучшие стороны своей традиционной культуры. Некоторые люди восстановили традиционный костюм ханьцев, назвали это движение «Движение Ханьфу». Это общественное движение, целью которого является популяризация ханьфу и интеграция традиционных китайских элементов в дизайн современной одежды, как способ продвижения традиционной китайской культуры.

Глава 2. Особенности китайского национального костюма

Общие характеристики ханьфу: перекрёстный воротник и правый отворот(запахивать полу одежды направо)

«Ханьфу» можно сортировать на следующие части: И — нательное бельё или общее название, Пао — халат (Только мужской), Жу — короткая куртка, обычно надевается с чаном (обычно женская), Шань — верхняя одежда, Цюнь(или чан) — цюнь — платье для женщины, чан — юбка для мужчины, Ку — штаны, Украшение — вещь, вешающаяся на пояс, Гуань цзинь — шапка или головной убор, Люй — лёгкая матерчатая обувь.

В зависимости от случая, традиционный китайский костюм делится на такие следующие типы, как неформальные костюмы, полуофициальные костюмы, присутственные костюмы и парадная одежда для приёмов при дворе.

Неформальные костюмы, которые включают в себя: Шэньи — длинный халат, Цюйцзюй — диагонально-упаковочный халат, Чжицзюй — прямо-упаковочный халат, Шанцзюнь — открытая длинная до пояса куртка с юбкой (сугубо женская), Жуцзюнь — короткая куртка с длинной юбкой, Кучжэ — костюм для верховой езды, Чжидо — стиль халата династии Мин, похож на Чжицзюй, но с разрезом в боках и скреплённые рукава, Дуаньда — Обычная одежда для простых людей, узкие рукава.

Когда принимают гостей или участвуют в каком-то культурном собрании, люди обычно надевают такие костюмы. Они красивы и дороги, шьются обычно из шёлка или дамаста, часто включают биси (кит. 蔽膝, похож на фартук) и чжаошан (кит. 罩衫、褙子, халат в виде плаща), на голове специфический гуань (кит. 冠).

Присутственные костюмы надевают чиновники-монахи при совершении жертвенных обрядов и т. д. Самые известные виды: Сюаньдуань — чёрная ритуальная одежда, Даопао — даосское одеяние и кашья, Юаньлиншань(или ланьшань, паньлиньшань) — риза императора и чиновника.

Парадная одежда надевалась только во дворце, когда чиновники получали аудиенцию или на очень торжественных церемониях, отличается в зависимости от положения носящего. Как правило, существуют следующие типы: Чаофу(для чиновников и дворян), Цифу(для жертвенных обрядов), Гонфу, Чанфу и Мяньюфу(для обряда интронизации императора).

Во все эпохи крой и «состав» женской одежды был подобен мужскому. Женские наряды отличались от мужских, на них была вышивка. Все узоры вышивки имели символическое значение.

Традиционная одежда для китайки отличается от мужской лишь скромными дополнениями и акцентами. Вот – основные из них:

Штаны навыпуск. Уникальность заключается в том, что их можно было носить в стиле восточных шаровар, и как классические древние штаны-юбку. Оригинальное оформление этого предмета гардероба имело явно женские черты: шелковые вышивки-аппликации по низу голенища.

Расцветка. Зрелым женщинам положено было носить одежду сдержанных темных цветов. Молодые же девушки были менее ограничены в выборе. Их наряды всегда отличались яркими живыми расцветками с оригинальными вышивкой и узорами.

Нательное белье. Конечно, оно отличалось от мужского. Это была длинная, плотно облегающая тело, безрукавка с большим количеством пуговиц.

Глава 3. Символика национального костюма в китайских культурах

Костюм — это часть культуры, он показывает глубокие философские знания древних китайцев. Ткань, ее цвет, вышивка на одежде имели важное значение для китайцев.

1. Цветовая символика национального костюма

Красный цвет. В древнем Китае красный — «принадлежность» красивых и счастливых людей. С древних времен и по сей день он был и остается благоприятным символом. То, о чем мы говорим, прекрасно иллюстрирует свадебная церемония. Невеста должна быть с головы до ног одета в красное. Из традиционного свадебного платья, «сюхефу» очень популярен и носили до сих пор. Кроме того, в Китае считалось, что избежать несчастий можно только в том случае, если носить красный пояс и красное белье, а если надеть красные носки, то дела пойдут в гору.

Белый цвет. В культуре Китая белый цвет сопровождает похороны, он — противоположность красного. Поклонение красному и запрет белого — особенность китайских народных обычаев. Белый — это иссякающий и безжизненный цвет, символ смерти, плохого предзнаменования. С древних времен в Китае определяли форму и сроки ношения траурной одежды, строго оговаривались даже стиль и ткань, из которой будет сшито траурное платье. Но в настоящее время под влиянием западной культуры многие молодые люди надевают белый костюм во время бракосочетания, но все же красный до сих пор остается основным цветом этой церемонии.

Желтый цвет. В Китае желтый — самый яркий, ослепительный цвет: «Император династии Тан использовал систему одежд династии Суй: император носил желтые одежды, чиновникам и простому народу запрещалось надевать платье желтого цвета». Начиная с династий Суй (581-618 гг.) и Тань императорские халаты стали желтыми и воспринимались как символ власти. В Китае желтый был священным символом верховной власти, эта цветовая символика в одежде просуществовала до падения династии Цин (1644–1911 гг.).

Зеленый цвет. В период Чуньцю (722 до н.э.-481 н.э.) зеленые одежды носили девушки легкого поведения, солдаты и слуги. Многие вещи, которыми пользовался простой народ, были зеленого цвета. Зеленый разделял богачей и бедняков: этот цвет одежды указывал на низкое происхождение человека. К началу династии Юань(1280-1368 гг.) зеленый цвет стал цветом одеяния мужчин из публичных домов, а жен, у которых был роман на стороне, стали называть «зелеными шляпами». Поэтому в современном китайском языке, выражение «носить зеленую шляпу» означает, что чья-либо жена имеет связи с другими мужчинами.

В Древнем Китае по цвету одежды можно было судить о социальном положении человека и его месте в иерархии. В старинных стихах часто можно встретить фразы: «зеленые одежды», «одежда из грубой ткани» (некрашенная белая одежда) — это символ «ничтожного существования», а вот ярко-бордовый, например, означал высокие полномочия и почетное положение.

2. Орнамент для вышивки на национальной одежде китайцев

Важное значение для национального китайского костюма имела вышивка. Китайская вышивка относится к числу основных ремесел, которыми знаменита наша страна. Орнамент для вышивки на одежде в китайских культурах отличается разнообразием. В китайской мифологии большое место отводилось существам: дракону, фениксу, тигру (иногда его заменяет цилинь — вариант китайского единорога) и черепахе.

В древнекитайской картине мира дракон представляет «Ян», т. е. персонифицирует размножение, плодородие и активность. В изобразительном искусстве и в художественных промыслах он становится основным сюжетом. Количество драконов на парчовых одеждах генералов в Древнем Китае было точно регламентировано, и девять драконов могло быть только на императорском одеянии. Символом имперской власти был дракон с пятью когтями. Императорский трон, предметы домашнего обихода, одежда были с изображениями этого чудовища.

Перья у феникса пяти цветов — желтые, белые, красные, синие, черные. Они символизируют пять добродетелей: человеколюбие, долг, пристойность, знание обрядов, верность. Феникс — воплощение элемента Инь. Часто фениксом называли жену императора. Поэтому широко распространены были вышитые халаты с изображениями фениксов, женские матерчатые туфли с головой феникса, платья, халаты.

Тигр олицетворяет силу, властолюбие, суровость, отвагу и свирепость. Он символизировал также военную доблесть. Изображение тигра, вышитое на одежде военных чинов, служило знаком различия. В китайской мифологии тигр — это покровитель и защитник от злых духов. В связи с этим чтобы тигр наводил ужас на злых духов, голову этого хищника вышивали на одежде и обуви детей.

Черепаха также считалась священным животным в Китае — она олицетворяла долголетие, силу, выносливость.

Начиная с периода династии Тан большой популярностью в декоре костюма пользуется изображение льва. Помимо того, что лев использовалось в качестве знака различия на груди и спине парадной одежды чиновников, один или несколько львов, играющих помпоном из шелковых ниток, символизируют торжество, празднование (свадьбу или день рождения). Такой вид орнамента характерен для декора женских головных украшений периода Цин. Большой популярностью у китайского народа пользуется образ журавля как символ долголетия. Журавль символизирует собою пожелание получения высшего чина. Это связано с элегантной, изящной внешностью и спокойным, достойным поведением журавля.

Кроме того, цветы сливы и нарцисса символизировали зиму, пиона — весну, лотоса — лето и солнце, хризантемы — осень. Часто вышивали бабочек — символ семейного счастья. Супружеское счастье символизировала пара уток-мандаринок.

Заключение. Китайская история насчитывает больше 5000 лет. За это время сменилось много правящих династий, каждая из которых внесла вклад в развитие страны. Каждая эпоха оставила свой след в культуре, в том числе, и в одежде. Но наибольшие требования предъявлялись к парадным одеяниям. Это и понятно — в Китае цвет, форма, отделка и даже

аксессуары всегда были глубоко символичны, отражали не только вкусы, но и мировоззрение, религиозные взгляды, даже политическую обстановку.

Как и любой национальный костюм, китайский наряд имеет свои отличительные особенности, которые и формируют свой особенный и неповторимый стиль. В массовой культуре уже давно преобладает стилизация, так что важные элементы можно обобщить в следующих пунктах: 1) Носить желтый цвет может только императорская семья. 2) Изображение дракона и феникса — символы императора и императрицы соответственно. 3) Красный — праздничные или свадебные цвета. 4) Знать носит яркие цвета, простолюдины — тусклые. 5) Женский наряд яркий (цветной рисунок на ткани) и более сложного покроя. 6) Мужской костюм более простой по крою и однотонный. Самой важной особенностью традиционной китайской одежды является то, что существует так много различных типов одежды и т.д.

Подводя итог, мы сможем узнать, что развитие традиционной китайской одежды развивалось в более открытом и диверсифицированном направлении в соответствии с социальным, политическим и экономическим развитием Китая.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Chengsi Yun, Chung Mousi. Introduction to Chinese Culture. Beijing, 2011
2. Алексеева И.Д. Образование этнических групп Китая // Вестник БГУ, 2012, № 8. С. 134. (Alexeeva I.D. 2012. Obrazovanie etnicheskikh grupp Kitaya// Vestnik BGU)
3. Гаген-Тори Н. И. К методике изучения одежды в этнографии СССР. — Советская этнография, 1933
4. Концепция женской и мужской китайской одежды [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://ethnobo.ru/etno/koncepciya-i-osobennosti-muzhskoj-i-zhenskojkitajskoj-odezhdy.html>
5. Символизм в костюме Древнего Китая. Китайские национальные головные уборы [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://navespro.ru/simvolizm-v-kostyume-drevnego-kitaya.htm>
6. Ван Маоцзай. Книга о древних людях. Янчжоу: Цзянсу гуанлин гуцзи, 1984. Кит. яз.
7. Жэнь Чэн. Народные табу в Китае. Пекин: Чжунго шэхуэй кэсюэгуань, 1990. Кит. яз.
8. Общедоступная энциклопедия обычаев. Т. 12. Пекин: Чжунхуа шуцзюй, 1959. Кит. яз.
9. Хуа Мэй. Изучение культуры костюма человечества. Тяньцзинь: Народное изд-во, 1995. 556 с. Кит. яз.
10. Чжан Шулинь. Цвет костюма. Пекин: Гаодэн цзяоюй, 1995. Кит. яз.
11. Чжао Нун. История дизайна в Китае. Сиань: Шаньси, 2004. Кит. яз.
12. Владимирова Д.А. Декоративно-прикладное искусство Восточной Азии: Символика и традиции. — Владивосток: Изд-во ДВО РАН, 2009.
13. Тянь Хэ. Семантика традиционного китайского орнамента.
14. Песчанская Е.В. Зооморфные мотивы китайского благожелательного орнамента одежды и украшений династий Мин и Цин.
15. 周锡保 (окт. 1986), 《中国古代服饰史》 (на китайском языке), 中央戏剧出版社, 2009 г. 臧迎春 (2003). 《中国传统服饰》, 五洲传播出版社.

УДК 808.5

МАТЕРИНСТВО В ТВОРЧЕСТВЕ МАШИ ТРАУБ И ЗУЛЬФИИ КУРОЛБОЙ КИЗИ

Д.А.Муродова, самостоятельный соискатель, Бухарский государственный университет, Бухара

Annotatsiya. Maqolada onaning Masha Traub va Zulfiya Qurolba qizi ijodidagi o'rni ko'rib chiqiladi, ularning asarlari talqin qilingan ijtimoiy hodisalarning zamonaviy ayollar nasrida aks etishining yorqin namunasidir. Maqolada onalikka madaniy-ijtimoiy hodisa sifatida alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, u zamonaviy ayollar nasrida hamon e'tibor markazida bo'lib qolmoqda.

Kalit so'zlar: Onalik, talqin, madaniy timsol, an'analar saqllovchisi.

Аннотация. В статье рассматривается роль материнства в творчестве Маши Трауб и Зульфийи Куролбой кизи, чьи работы представляют собой яркие примеры отражения интерпретированных социальных явлений в женской прозе современности. Особое внимание в статье уделяется материнству, как культурному и социальному феномену, который продолжает оставаться в центре внимания в современной женской прозе.

Ключевые слова: Материнство, интерпретация, культурный символ, хранительница традиций.

Abstract. *The article examines the role of motherhood in the works of Masha Traub and Zulfiya Kurolba kizi, whose works are striking examples of the reflection of interpreted social phenomena in contemporary women's prose. Particular attention is paid to motherhood as a cultural and social phenomenon that continues to be the focus of attention in contemporary women's prose.*

Key words: *Motherhood, interpretation, cultural symbol, keeper of traditions.*

Введение. В последние десятилетия материнство стало одной из наиболее обсуждаемых тем в современной русской литературе и социологии, что связано с изменениями в социальных, культурных и экономических контекстах. В современных условиях глобализации, миграции и трансформации, традиционных семейных структур образ матери претерпевает значительные изменения, что находит отражение в современной женской прозе XXI- века. В данной статье рассматривается и анализируется материнство как темы в произведениях Маши Трауб и Зульфии Куролбой кизи. В условиях, когда традиционные представления о роли матери подвергаются критике и переосмыслению, важно, как различные авторы подходят к изображению этого образа. Маша Трауб и Зульфия Куролбой кизи представляют собой две разные, но взаимодополняющие перспективы на материнство, что позволяет глубже понять, как культурные и социокультурные контексты влияют на восприятие этой темы. Проблема материнства сегодня стоит на первом месте, его исторические и культурные аспекты, а также изменение представления о матери в зависимости от места и времени. Цель данной работы – рассмотреть, как материнство воспринимается в различных культурах и как это восприятие отражает более широкие социальные изменения. Хотя материнство и не является статичным понятием оно постоянно эволюционирует, адаптируясь к новым условиям и вызовам.

Анализ литературы и методы. В данной статье мы пользуемся методом литературного исследования произведений женской прозы в частности образа матери в творчестве Маши Трауб и Зульфии Куролбой кизи. Образ матери в литературе Маши Трауб и Зульфии Куролбой кизи отражает сложные социальные, культурные и психологические аспекты, которые формируют характеры женских героинь и их роли в жизни. В произведениях обеих авторок значение материнства уходит корнями в традиционные представления о женщине, но при этом каждая из писательниц привносит свои уникальные нюансы, позволяя увидеть как преданность, так и жертву, которую испытывают их персонажи. В творчестве Маши Трауб материнский образ раскрывается через призму современности, где акцент делается на психологическом фоне отношений между матерью и детьми. Трауб исследует, как давление общества и предвзятость в отношении «идеальной матери» влияют на психическое состояние женщин. Особенно ярко это проявляется в навыках заботы, которые матерям предписывает социум, противопоставляя их внутренним конфликтам и эмоциям, что создает образ неидеальной, но многогранной личности. В одном из своих произведений Трауб показывает, как переживания матери касаются ее личной жизни и самореализации, подчеркивая важность внутренней гармонии и принятия себя как матери и личности одновременно.

Напротив, Зульфия Куролбой кизи, будучи представителем узбекской прозы, привносит в свой контекст традиционные ценности, которые задают другие рамки для понимания материнства. Хотя в ее произведениях присутствует идеализированный образ матери, основанный на культурной принадлежности, она также донесет до читателя идею о том, что идеальная мать — это не просто жертва ради детей, но и женщина с собственными желаниями и амбициями. В ее работах изображение матери связано с семейными традициями, где ее жертвы воспринимаются как естественные, а не всегда как достойные восхищения². Это создает сложную, противоречивую картину, в которой материнская любовь и самопожертвование сталкиваются с личными устремлениями.

Анализ и выводы. Произведений, касающихся литературоведения этот анализ во многих произведениях Маши Трауб и Зульфии присущ, и выделяет основную функцию женской прозы в литературе через образы матерей и женщин. Социальные характеристики, описанные в исследованиях, подтверждают, что образы матерей зависят от множества

факторов — от культурных произностей до личных переживаний. Например, анализ показывает, что предвзятые представления о «хорошей матери» сейчас сталкиваются с реальностью, где женщины одновременно заполняют несколько ролей, и их представления о материнстве могут различаться по мере смены культурных и социоэкономических условий³. Попытка отобразить эти изменения через образы матерей показывает, как литература становится зеркалом для общества, отображая его страхи, надежды и культурные нормы.

При сравнении творческих подходов Трауб и Куролбой кизи можно заметить, что обе писательницы используют разные стилистические средства и символику для передачи своих идей. В то время как Трауб часто прибегает к психологическим методам, анализируя внутренний мир своих персонажей, Куролбой кизи опирается на традиционные символы и метафоры, что придает её произведениям оттенок глубокой культурной философии. Эта разница в подходе позволяет составить более полное представление о материнстве в двух разных культурных контекстах с их собственными историческими и социальными особенностями.

Обсуждение. Образ матери в творчестве Маши Трауб представляет собой «многослойную личность» страдающую от внутренних конфликтов и противоречий⁴. В свои произведения Маша Трауб рассматривает темы идентичности и жертвенности, играющие особую роль в понимании материнства и в её творчестве. А Зульфия Куролбой кизи в своих рассказах рассматривает материнство, как культурный символ. Куролбой изображает мат в рассказе «Женщина», как хранительницу традиций, которая реагирует на современные и социальные изменения. В её произведениях материнство становится символом устойчивости в связи с культурным наследием, что позволяет читателю увидеть, как автор интерпретирует роль матери в контексте глобальных изменений. Куролбой кизи подчёркивает важность материнства в сохранении культурных ценностей и идентичности.

Маша Трауб и Зульфия Куролбой кизи, несмотря на различия в подходах и трактовках в своих произведениях, подчёркивают важность материнства в современном дискурсе, что делает их работы более значимыми и актуальными. Материнство всегда было в центре внимания культурных и литературных традиций, а в современных условиях это понятие становится особенно актуальным и многогранным.

В произведениях Маши Трауб и Зульфии Куролбой кизи раскрываются различные аспекты матерей, их ролей и переживаний в контексте меняющихся социокультурных реалий. Эти авторы показывают уникальный взгляд на материнство как на отражений социальных изменений, эмоциоанльных переживаний и культурных стереотипов⁵. У Маши Трауб материнство представлено как сложный внутренний процесс, в котором сочетаются радость, самоотверженность и внутренние конфликты. Герои её произведений часто сталкиваются с противоречиями, вызванными ожиданиями общества и собственными стремлениями. Это приводит к созданию образа матери, который не олицетворяет идеализированный сюжет о самопожертвовании, а становится более реальным, порой даже трагическим. Трауб исследует подробности материнского опыта, позволяя читателю увидеть, как внутренние переживания женщины и её роль в семье переплетаются с более широкими социальными изменениями.

Зульфия Куролбой кизи, в свою очередь, ставит акцент на культурные символы с материнством. Её произведения погружают читателя в мир, где материнская фигура оказывается не только хранительницей семейных традиций, но и «носителем достояния» культуры. Куролбой рассматривает, как материнство формируется под давлением культурных норм и социальных ожиданий, создавая пространственное и временное измерение, в котором героини ведут борьбу за своё место в обществе. Мать у Куролбой – это одновременно и персонаж, и символ способный передать наследие через историю, язык и обычаи.

Сравнительный анализ подходов Трауб и Куролбой кизи показывает, что в их работе материнство выступает не просто как биологическая роль, но и как культурный и эмоциональный конструкт, значительно варьирующийся в зависимости от контекста. Оба автора подчёркивают, что материнство не является значительной ролью, в условиях меняющегося мира оно подвергается испытаниям, адаптациям и переосмыслению. Этот

процесс происходил на фоне социальных изменений, затрагивающих не только отношения в семье, но и взаимодействие матерей с внешним миром.

Важное место в произведениях авторов занимает тема идентичности, которая оказывается неопределённой и многообразной. Например, в романе «Если мама это ты» Маши Трауб, материнство становится пространством, в котором женщины начинают осознавать свои желания и стремления отдельно от традиционной роли. Произведения Куролбой часто исследуют, как культурные и этнические различия влияют на восприятие материнства, создавая уникальные материнские идентичности, зависящие от контекста, в котором эти женщины живут.

Жертвенность как аспект материнства также активно присутствует в творчестве обеих авторок. Но в их интерпретации эта жертвенность не является абсолютной ценностью. Трауб указывает на внутренние конфликты, когда женщина должна делать выбор между жизнью для детей и реализацией собственных желаний. Куролбой же акцентирует внимание на социокультурных обстоятельствах, которые обрамляют сам акт жертвенности, порой принуждая матерей к непрекращающейся самоотдаче. В современной женской прозе дискуссия материнства рассматривается через призму феминистской теории, социологии и культурологии. Работы Трауб и Куролбой становятся актуальными не только как литературный вклад, но и как исследование явлений, свойственных современному обществу. Они выявляют противоречия и сложности, с которыми сталкиваются женщины, и показывают, как общественные изменения влияют на частные, но острые истории данных матерей⁶.

Заключение. В заключение данной статьи можно подвести итоги работы, которая сосредоточена на репрезентации образа матери в творчестве современных писательниц Маши Трауб и Зульфии Куролбой кизи. Обе писательницы, каждый по-своему, исследует ту огромную палитру эмоций и контекстов, которые формируют уникальные и порой болезненные переживания материнства. Их подходы дают возможность глубже понять, как материнская идентичность и роль матерей модифицируются в отклик на социокультурные изменения и как эти изменения отражаются в личных общественных нарративах. В результате, репрезентация образа матери в творчестве Маши Трауб и Зульфии Куролбой кизи свидетельствует о богатстве и многообразии женского опыта, где образ матери становится не просто ролевой моделью, но и сложной личностью с индивидуальными переживаниями, чувством вины и надеждами. Это сочетание делает каждый образ матери в их произведениях уникальным и многослойным, приглашая читателей к сопереживанию и осмыслению своей собственной роли в жизни и обществе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

- 1.Абдуллаева Дилафруз Гада ас-Самман ва Зулфия Куролбой кизи ҳикояларида ички нутқнинг бадийи воқеъланиши // Востоковедение. 2022. №1. Маша Трауб. На грани развода, М,2021; FOLD&SPINE.
- 2.Маша Трауб. На грани развода, М,2021; FOLD&SPINE
- 3.Муртазаева Феруза Рашитовна Портрет Как Инструментарий Воспроизведения Психологизма В «Женской Прозе» Зульфии Куролбой Кизи // Eurasian Journal of Academic Research. 2024. №3-2.
- 4.Петрова Т.Г. Литературное творчество матери Марии. (обзор исследований) // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Сер. 7, Литературоведение
- 5.Тарвердиева Сабина Ельмар Гызы Феминистская идеология и тематическая особенность женской прозы в начале XXI века // Евразийский Союз Ученых. 2015. №10-3 (19).
- 6.Васягина Наталия Николаевна Образ матери: особенности репрезентации в сознании россиян // Педагогическое образование в России. 2015. №6.
- 7.Nazarova, N. (2024). Лексикографическое путешествие по «Крестному отцу». Центр Научных Публикаций (buxdu.Uz), 58(58).
- 8.Nazarova, N. (2024). Anthroponyms as reflections of culture and identity. Центр Научных Публикаций (buxdu.Uz), 59(59).

О НЕКОТОРЫХ НЕОБЫЧНЫХ ТОПОНИМАХ

З.М.Рахимова, ст.преподаватель, Ургенский Государственный Университет, Ургенч

Annotatsiya. Ushbu maqolada g'ayrioddiy hisoblangan va ularning kelib chiqishini aniqlash uchun yanada chuqurroq izlanish talab qiladigan geografik nomlar, xususan, nemis va o'zbek toponimlariga misollar keltirilgan.

Tayanch so'zlar: onomastika, antroponim, toponim, gidronim

Аннотация. В данной статье приведены примеры географических наименований в частности немецких и узбекских топонимов, которые считаются необычными и требуют более тщательного исследования для выявления истины их возникновения.

Ключевые слова: ономастика, антропоним, топоним, гидроним

Abstract. This article provides examples of geographical names, in particular German and Uzbek toponyms, which are considered unusual and require more careful research to identify the truth of their origin.

Key words: onomastics, anthroponym, toponym, hydronym.

Ономастика, один из разделов языкознания, занимающаяся вопросами наименования, исследованием их происхождения, развитием, функционированием и различными вариантами их написания. Таким образом, исследование имен дает разнообразные и важные результаты для решения вопросов направлений ономастики. Смежными дисциплинами являются лингвистическая этимология, которая изучает значение и происхождение слов в целом и лингвистическая география, которая изучает пространственное распределение разных видов наименований.

Топоним, название населенного пункта, ойконим, (от греч. οἶκος «дом») — название поселения. Термин топоним изначально используется в двух смыслах. В более узком смысле, топонимы — это названия населенных пунктов (сел, городов, районов). Поэтому и распространен термин «название населенного пункта». В более широком понимании топонимы охватывают названия всех географических объектов, где следует отметить, что разнообразие топонимов возникают от географических названий. Разнообразие топонимов несет в себе очень много неясностей и неосведомленностей, слишком много народов и племен, оставившие свои следы. Более того, есть названия, о которых письменные источники не предоставляют никакую информацию, а существующие не могут служить истиной.

Первые именованья местностям переселенцы давали спонтанно, без никаких долгих раздумий и логических рассуждений, поэтому они были весьма непримечательны, в них форма, значение и употребление неразрывно переплетались. Компоненты этих наименований на разных этапах жизни человека, от места к месту, от поколения к поколению, подвергались изменениям во времени и пространстве, поэтому появилась потребность необходимости «этимон» слова. В именах есть, что то произвольное, они не должны ничего значить, а должны относиться, только лишь одному объекту.

Топонимов, не требующих объяснений, специальных комментариев существует много, кроме них встречаются некоторые топонимы, которые стимулируют исследователя думать дальше. На вывесках у обочин дорог указаны наименования того или иного населенного пункта, которые самопроизвольно вызывают смех или разочарование, а порой даже и страх.

Данная статья посвящена именно этой категории топонимов. В Германии есть города, которые знает каждый, например Берлин, Мюнхен или Гамбург, а есть города и деревни поменьше, о которых говорят меньше, хотя их названия трудно превзойти с точки зрения любопытства. Когда дело доходит до забавных топонимов, классикой являются, конечно же, тюрингские „Lederhosen“ (кожаные брюки), гессенское „Linsengericht“ (блюдо из чечевицы) и знаменитая „Sonnenloch“ (летняя (солнечная) яма) в Рейнланд-Пфальце. В Германии множество забавных, необычных и даже неоднозначных топонимов, которые заставляют улыбнуться.

В Баден-Вюртемберге: „Killertal“ – долина киллеров, об опасности того места не известно, там же странные именованья как „Spinnenhirn“ – мозг паука, „Busenhaus“ – дом женской груди, „Дом грудничка“ (Busen- грудь).

В Баварии: „Petting“ – ласка, „Rotzendorf“ – сопливая деревня или деревня сопляков (Rotzen-сопля), „Kleinkotzenreuth“ (kotzen- блевать; reuth – часть названия места), выходит облеванное место.

В Бранденбурге: „Regenmantel“ – дождевик (Regen-дождь, mantel- пальто), „Kuhbier“ – коровье пиво (Kuh- корова, bier – пиво).

В Хессен: „Warzenbach“ – речные бородавки (Warzen-бородавки, bach-ручей), „Hüttengesäß“ – состоит из нескольких частей на немецком языке и может быть переведено как «седло уютной хижины» или «седло домика». «Hütte» — хижина или маленький домик. «Gesäß» — в данном контексте, скорее всего, относится к «седлу» или «плодородной земле», хотя может также означать «ягодица» (в зависимости от контекста). Такое название, вероятно, указывает на географическое положение или особенность местности, связанную с отдыхом или укрытием (как бы перевалочный пункт). Встречается в горных районах, где хижины используются для отдыха туристов.

Имя Todenhausen, вероятно, восходит к отшельнику периода Каролингов по имени Дудин или Дудо. Отсюда на протяжении веков название «Тоденхаузен» развилось через «Дудинхузен», «Дуденхузен». Поселение Тоденхаузен впервые упоминается в 1349 году. По церковной принадлежности она принадлежала Веттеру и должна была платить десятину местному монастырю. В последующие годы в документах упоминается только мельница Тоденхойзер. Сюда входило несколько ферм, в которых проживало десять семей. Но, если перевести название дословно, «Tod» смерть, «hausen» компонент (суффикс), указывающий на место жительства, дом.

В Мекленбурге: „Schabernack“ – розыгрыш (Schaber-скребок, nack – голый), „Benzin“ – бензин, „Sargleben“ – гробовая жизнь (Sarg- гроб, leben- жизнь).

В Нидерзаксен: „Krätze“ – чесотка, „Pinkler“ – Пинклер „Sack“ – мешок „Meinkot“ – mein – мой, мое; kot- отходы организма, подлежащие удалению.

С помощью некоторых табличек со странными названиями мест можно узнать, как это место получило свое забавное название, но многие из них были поводом просто улыбок.

Похожие наименования населенных местностей встречаются и в Узбекистане, примеры приведены в частности из Хорезмского региона, района Гурлен, в основном названия аулов (поселение, стойбища, община) – традиционное поселение сельского типа. Кто то считает, что аулы-это поселения степного типа, так как селы и поселения городского типа и города отличаются количеством населения и объемом инфраструктуры, но сейчас аулы располагаются и внутри села. Аул может состоять начиная с 2,3 семей, может дойти и до 20-30 семейства, которые занимаются одним ремеслом.

„Тайлактар“ – слово „тайлак“ – раздетый, голый; „-лар“ указывает на количество тех, кто принадлежит к определенной местности.

„Итовул“ – собачий аул (ит-собака), но, это не значит, что там много собак или жизнь собачья.

„Жинниовул“ – аул дураков (жинни – сумашедший, дурак), оно может быть и в значении лихие, быстрые, население ведущее праздный образ жизни. Такой топоним встречается и в Германия „Deppendorf“ – деревня дураков

„Темирчиовул“ – аул кузнецов (темирчи – кузнец), но там могут и не быть кузнецов, а также не исключает вероятность того, что люди стойкие, сильные по духу.

„Сингариовул“ – располагающий к себе аул (сингари-нравиться, быть по вкусу, располагать к себе)

„Овушлар“ овули – так назван этот аул, так как он образовался из многих прибывших на это место людей, семей из других аулов, поселений, даже и других городов, поэтому они и называли себя теми, которые были лишними у себя, не вмещались туда, где жили и перебрались

в другое место. Слово „овушмок“ – быть лишним, т.е. лишним не в смысле не нужным, а в значении избытка, много, „мок“-окончание инфинитива.

„Жалойирлар“ овули – еще одно название „Баракатли“ овул – в значении удачи, Жалойири относились к одному из самых больших из 92 узбекских родов „Дашти Кипчак“, род Жалойириов распространяется с 16 века со времен ханства Шайбонихана;

„Сотонлар“ овули – еще одно название „Бойлар“ овули - аул богачей, которые жили хорошо, тоже имеет свою легенду.

„Карокчи“ – аул воров (карокчи-вор);

„Эшмон бузлок“ овули – Эшмон – антропоним; буз - малоорошаемая земля, -лок - суффикс указывающий на месторасположение, еще одно значение этого слова «бузлок» тоже один из узбекских родов; как бы Эшмон из рода „Бузлок“ благоустроивал эту местность.

„Туксонбуй“ овули–аул расположенный на берегу реки „Туксон“, название реки по дню окончания земляных работ, „Туксон“- 90, „буй“-берег;

„Мерганлар“овули - аул снайперов, в значении хорошие стрелки в добычи пищи;

И один гидроним „Упкакул“ –легочное озеро (упка –легкое, кул-озеро).

Как отмечает немецкий ученый Юрген Удольф и видно из приведенных примеров, твердо зафиксированные географические наименования состоят из нескольких частей слова. Необходимо упомянуть, что географические наименования должны соответствовать населению, проживающему на определенной местности. Обычно за тем, что мы изначально предполагаем, стоит нечто совершенно иное. Причины происхождения таких топонимов требует тщательного исследования.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Henning Kaufmann: Bildungsweise und Betonung der deutschen Ortsnamen. 2. Auflage. Fink, München 1977.
2. Ernst Schwarz: Deutsche Namenforschung. Bd 2. Orts- und Flurnamen. Göttingen 1950.
3. Dittmaier, Heinrich. Siedlungsnamen und Siedlungsgeschichte des Bergischen Landes. Neustadt an der Aisch: Schmidt, 1956. Print.
4. Dohm, Paul. Holsteinische Ortsnamen, die ältesten urkundlichen Belege gesammelt und erklärt. Kiel: Vollbehre & Riepen, 1908. Print. K
5. Каримбой хожи Файзулла угли, Ёрмиш, «Хоразм ешлари» нашрият-матбаа уйи, Урганч, 2023
6. Рахимова З.М., Die kuriosen deutschen Ortsnamen, Молодой ученый, № 24, 496-497

УДК 811.111

ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РЕЧЕВОГО ДИСКУРСА НА ПРИМЕРЕ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ

О.К. Рахматова, преподаватель, Ферганский политехнический институт Фергана

Annotatsiya. *Maqolada rus va o'zbek tillari misolida nutqiy nutqning lingvopragmatik jihatlari ko'rib chiqiladi. Alohida e'tibor qasddan, xushmuomalalik siyosati, yashirinlik va aloqa jarayonida kontekstning roliga qaratiladi. Madaniy va tarixiy xususiyatlar tufayli ikki tilga xos bo'lgan pragmatik strategiyalardagi asosiy farqlar tahlil qilinadi. Maqolada salomlashish, minnatdorchilik bildirish shakllari, shuningdek, so'rovlar va tanqidiy bayonotlarni shakllantirish usullari ko'rib chiqiladi. Rus tili to'g'ridan-to'g'ri va lingvistik vositalarni tejamkorlikka moyilligi, o'zbek tilidagi nutqi esa rasmiyatchilik va yuqori darajadagi xushmuomalalik bilan ajralib turishi ko'rsatilgan. Maqoladagi material tilshunoslik sohasidagi tadqiqotchilar, madaniyatlararo muloqot sohasidagi o'qituvchilar va mutaxassislar uchun foydali bo'lishi mumkin.*

Kalit so'zlar: *nutqiy nutq, o'zbek tili, rus tili, til xususiyatlari, lingvistik vositalar, ona tilida so'zlashuvchilar, kontekst omillari*

Аннотация. *В статье рассматриваются лингвопрагматические аспекты речевого дискурса на примере русского и узбекского языков. Особое внимание уделяется интенциональности, политике вежливости, имплицитности и роли контекста в процессе коммуникации. Проанализированы ключевые различия в прагматических стратегиях, характерных для двух языков, обусловленных культурными и историческими особенностями. В статье обсуждаются формы приветствий, выражения благодарности, а также способы построения просьб и критических высказываний. Показано, что русский язык склонен к*

прямолинейности и экономии языковых средств, в то время как узбекский дискурс характеризуется формальностью и высоким уровнем вежливости. Материал статьи может быть полезен для исследователей в области лингвистики, преподавателей и специалистов в области межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: речевой дискурс, узбекский язык, русский язык, особенности языка, языковые средства, носители языка, контекстуальные факторы

Abstract. The article examines the linguopragmatic aspects of speech discourse using the example of the Russian and Uzbek languages. Particular attention is paid to intentionality, politeness policy, implicitness and the role of context in the communication process. The key differences in pragmatic strategies characteristic of the two languages, conditioned by cultural and historical features, are analyzed. The article discusses forms of greetings, expressions of gratitude, as well as ways of constructing requests and critical statements. It is shown that the Russian language tends to be straightforward and economical in terms of language, while the Uzbek discourse is characterized by formality and a high level of politeness. The material of the article can be useful for researchers in the field of linguistics, teachers and specialists in the field of intercultural communication.

Key words: speech discourse, Uzbek language, Russian language, language features, language means, native speakers, contextual factors.

На сегодняшний день речевой дискурс является важным объектом исследования в лингвистике, поскольку отражает не только структуру языка, но и особенности его использования в реальной коммуникации. Лингвопрагматические аспекты, то есть использование языковых средств для достижения целей общения, напрямую зависят от культурных и социальных особенностей носителей языка. В данной статье рассматриваются лингвопрагматические аспекты речевого дискурса на примере русского и узбекского языков.

Исследование лингвопрагматических аспектов речевого дискурса требует обращения к теоретическим трудам в области общей лингвистики, прагматики, дискурсивного анализа и межкультурной коммуникации. Рассмотрение русских и узбекских языков как объектов анализа опирается на работы, освещающие как их структурные, так и социокультурные особенности [1]. Ключевыми источниками в этой области являются работы Джона Остина и Джона Серля, заложившие основы теории речевых актов. Остин в своей книге "Как совершать действия с помощью слов" вводит понятия иллокутивных и перлокутивных актов, которые актуальны для анализа интенциональности в дискурсе. Серль развивает эти идеи, детализируя типы речевых актов, такие как утверждения, просьбы и обещания.

Российская лингвистическая школа, представленная трудами Е. В. Падучевой, Н. Д. Арутюновой и В. З. Демьянкова, делает акцент на контекстуальной обусловленности речевого поведения и анализе прагматических функций языка в коммуникации [2].

В нашем исследовании мы хотели бы обратить внимание на следующие лингвопрагматические особенности дискурса

Лингвопрагматика исследует взаимодействие языка, контекста и намерений говорящего. Ключевыми аспектами являются такие как:

Во первых - интенции говорящего – цели, которые он преследует в ходе коммуникации.

Во вторых - контекстуальные факторы – учет культурных, социальных и ситуационных условий. Предположим, при установлении коммуникации необходим учёт вышеперечисленных ситуационных условий. Культура представителей узбекской и русской национальности в корне может быть разной исходя из менталитета. То же касается и социального положения говорящего.

В третьих - политика вежливости – стратегии, направленные на поддержание социального "лица" участников общения.

Русский и узбекский языки, принадлежащие к разным языковым семьям (славянской и тюркской соответственно), демонстрируют яркие различия в лингвопрагматике, обусловленные культурно-историческими традициями.

Обратим внимание на аспект политики вежливости:

В русском дискурсе вежливость проявляется в выборе местоимений "ты" или "вы". Использование "вы" подчеркивает уважение и дистанцию, в то время как "ты" сигнализирует об установлении более близких отношений. Русская культура допускает относительно прямую форму выражения мыслей, что отражается в предпочтении конструкций с минимальным количеством смягчающих выражений. Например:

Прямая просьба: "Дай мне книгу."

Смягченная форма: "Не мог бы ты дать мне книгу?"

В узбекской культуре вежливость занимает центральное место в речевом дискурсе. Обращение к собеседнику часто включает уважительные формы, такие как "сиз" (Вы) или использование имени с добавлением суффиксов уважения, например, "-ота" (уважаемый отец) или "-хон" (господин/госпожа). Просьбы и высказывания нередко сопровождаются выражениями, подчеркивающими уважение: Прямая просьба редко используется: "Китобингизни бера оласизми?" (Можете дать вашу книгу?)

Важно использовать дополнительные маркеры вежливости, например, "илтимос" (пожалуйста).

Русский язык богат конструкциями, выражающими интенции говорящего, будь то утверждение, просьба или угроза. Например, для выражения просьбы в русском языке нередко используются императивные формы, которые при этом могут быть смягчены вводными словами:

"Помоги мне, пожалуйста." "Я хотел бы попросить тебя помочь мне."

В узбекском языке интенции чаще всего выражаются с учетом культурных норм, где прямолинейность считается нежелательной. Вместо этого предпочтение отдается косвенным формам: Вместо прямого "Помоги мне" узбекский говорящий может сказать: "Агар кўлингиздан келса, ёрдам бериб юборсангиз, яхши бўлар эди." (Если у вас будет возможность, помочь было бы хорошо) [3].

С точки зрения имплицитности и контекста:

Русский дискурс нередко подразумевает использование имплицитной информации, опираясь на общий контекст. Например:

"Ты же знаешь, как это бывает." Здесь значительная часть смысла передается через намек на общий опыт или знания собеседников.

В узбекском языке имплицитность проявляется еще ярче, особенно в межличностной коммуникации. Высказывания часто содержат косвенные намеки, избегая прямого выражения эмоций или критики. Например:

Вместо "Ты ошибся" узбекский говорящий может сказать: "Бу нарсани яна бир марта кўриб чиқсангиз яхши бўлар эди." (Эту вещь лучше пересмотреть еще раз).

Относительно формы приветствий можно привести следующее:

В русском языке приветствия могут быть достаточно короткими: "Привет", "Здравствуйте". Узбекский дискурс, напротив, предполагает более формализованные приветствия с пожеланиями:

"Ассалому алайкум!" (Мир вам!)

"Яхшимисиз?" (Как ваши дела?)

В контексте выражения благодарности.

В русском языке благодарность выражается словами "Спасибо", "Благодарю", которые могут быть дополнены интонацией или уточняющими словами. Узбекский язык предполагает использование фраз с добавлением пожеланий:

"Раҳмат сизга, соғ бўлинг." (Спасибо вам, будьте здоровы).

В заключении нашего исследования мы бы хотели обратить внимание на следующее.

Лингвопрагматические аспекты русского и узбекского дискурсов ярко демонстрируют различия в коммуникативных традициях двух культур. Русская коммуникация характеризуется большей прямолинейностью и экономией языковых средств, в то время как узбекская культура склонна к более формализованным и уважительным формам выражения [4].

Понимание этих различий играет ключевую роль в межкультурной коммуникации, позволяя избегать недоразумений и способствуя успешному взаимодействию. Изучение лингвопрагматики русского и узбекского дискурсов подчеркивает важность контекста, интенциональности и культурных традиций в общении.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Вацкель, Е. А. (2018). Теория речевых актов как основа для моделирования просветительских педагогических текстов. *Известия Российской академии образования*, (4), 99-106.
2. Чистанова, С. С. (2017). Концепт иллокуции в теории речевых актов Джона Остина. *Гуманитарный вектор*, 12(3), 85-90.
3. Холматова, Д. А. (2023, May). ВЗАИМОСВЯЗЬ ЭТНОГРАФИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ И ЕЁ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА С ЛИНГВОКУЛЬТУРОЙ. In *Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes* (pp. 88-90).
4. Холматова, Д. А. (2020). Theoretical Aspects of Studying Ethnography as a Scientific Discipline. *Бюллетень науки и практики*, 6(8), 312-316.

УДК 81-112.2

СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КАРАКАЛПАКСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Ф.Т.Самамбетова, преподаватель, Ташкентская медицинская академия, Ташкент

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy O'zbekiston kontekstida karakalpak va rus tillarining sotsiolingvistik tahlili taqdim etilgan. Ikkala tilning maqomi va funksiyalari ko'rib chiqilib, bilingvizm dinamikasi va til o'zaro aloqasi fenomenlari ta'kidlangan. Tadqiqot globalizatsiya va madaniy almashuvning til ishlatishiga ta'sirini, shuningdek, til identitetini saqlab qolish muammolarini o'rganadi. Natijalar sotsiolingvistik jarayonlar ushbu tillarning o'zaro aloqasiga sezilarli ta'sir ko'rsatayotganini va mintaqaning sotsiokultural landshaftini shakllantirishga hissa qo'shayotganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: sotsiolingvistika, til o'zaro aloqasi, til identitet, bilingvizm, post-sovet makoni, madaniy aloqalar, sotsiokultural o'zgarishlar.

Аннотация. В данной статье представлен социолингвистический анализ каракалпакского и русского языков в контексте современного Узбекистана. Рассматриваются статус и функции обоих языков, подчеркиваются динамика билингвизма и явления языкового контакта. Исследование акцентирует внимание на влиянии глобализации и культурного обмена на использование языков, а также на проблемах поддержания языковой идентичности. Результаты показывают, что социолингвистические процессы существенно влияют на взаимодействие этих языков и способствуют формированию социокультурного ландшафта региона.

Ключевые слова: социолингвистика, языковое взаимодействие, языковая идентичность, билингвизм, постсоветское пространство, культурное взаимодействие, социокультурные изменения

Abstract. This article presents a sociolinguistic analysis of the Karakalpak and Russian languages within the context of modern Uzbekistan. It examines the status and functions of both languages, highlighting the dynamics of bilingualism and language contact phenomena. The study emphasizes the impact of globalization and cultural exchange on language use, as well as the challenges of maintaining linguistic identity. The findings indicate that sociolinguistic processes significantly affect the interaction between these languages and contribute to shaping the socio-cultural landscape of the region.

Key words: sociolinguistics, language interaction, language identity, bilingualism, post-Soviet space, cultural interaction, sociocultural changes

Введение. Современный Узбекистан представляет собой многонациональное и многокультурное общество, где сосуществуют различные языковые группы. В этом контексте особую роль играют каракалпакский и русский языки. Каракалпакский язык, относящийся к тюркской языковой группе, являет собой официальный язык Каракалпакстана, в то время как

русский язык служит языком межнационального общения и имеет значительное влияние в образовательной, культурной и деловой сферах.

Живое языковое взаимодействие в Узбекистане создает уникальный социолингвистический контекст, в котором билингвизм становится нормой для большого числа людей. Согласно различным социологическим и лингвистическим исследованиям, понимание динамики билингвизма и языкового контакта между каракалпакским и русским языками требует глубокого анализа, который будет осуществлен в данной статье.

Статус и функции языков. Каракалпакский язык обладает статусом государственного языка на территории Каракалпакстана и используется в официальных структурах, образовательных учреждениях и местных СМИ. Согласно данным Национального статистического комитета Узбекистана, около 2.2 миллиона человек говорят на каракалпакском языке, что составляет примерно 7% от общего числа населения страны. Этот язык находится под защитой правительства, и существует множество инициатив по его популяризации и развитию. Русский язык, тем не менее, продолжает сохранять свою значимость в Узбекистане. Он выступает языком межнационального общения и играет важную роль в бизнесе. Согласно последним данным (2020 года), около 14% населения Узбекистана считает русский язык родным языком или активно использует его в быту. Многие носители каракалпакского языка также владеют русским как вторым языком, что делает его важным инструментом взаимопонимания.

Примечательно, что в Узбекистане наблюдается также рост интереса к изучению иностранных языков, таких как английский. По статистическим данным, численность людей, изучающих английский язык, увеличивается на 15-20% в год, что ставит перед каракалпакским и русским языками новые вызовы и задачи.

Динамика билингвизма. Билингвизм в Узбекистане представляет собой естественное явление, когда многие жители владеют как каракалпакским, так и русским языками. По прогнозам социолингвистов, уровень билингвизма среди молодежи в Узбекистане достигает около 30%. Однако динамика этого билингвизма изменяется под воздействием различных социокультурных и экономических факторов.

Современная молодежь в Узбекистане всё больше осознает важность знания иностранных языков в условиях глобализации. Это может приводить к снижению статуса и использования русского языка, особенно среди молодежи, которая предпочитает ориентироваться на английский язык как более современный и международный. Однако многие молодые люди продолжают активно использовать русский язык, особенно в неформальной обстановке и в рамках семейных ценностей.

Билингвизм в регионе также подчеркивает важность использования носителями обоих языков. Согласно опросам, примерно 40% молодежи говорит на двух языках — каракалпакском и русском. При этом интерес к родному языку остается высоким, что свидетельствует о желании сохранить культурную идентичность.

Языковой контакт. Языковой контакт между каракалпакским и русским языками проявляется в различных формах: заимствованиях, кодовом переключении и смешивании языков. По данным исследований, около 25% носителей каракалпакского языка демонстрируют явление кодового переключения, особенно в молодежной среде. Это можно наблюдать в повседневной жизни, где сочетания двух языков становятся нормой общения.

Каракалпакский язык активно заимствует лексические единицы из русского языка, особенно в области науки, техники и профессиональной терминологии. Например, в таких сферах, как медицина и информационные технологии, использование русских заимствований значительно увеличилось, что часто объясняется недостатком эквивалентов в каракалпакском языке. Это явление имеет как положительные, так и отрицательные последствия. С одной стороны, заимствования позволяют адаптировать язык к современным условиям, с другой — несут риски утраты исконных слов и формулировок.

Однако такой контакт не всегда носит положительный характер. Существует риск утраты языковой идентичности, особенно среди молодежи, которая может предпочесть

русский язык как более престижный. Осознание статуса и преданности своему языку становится важным фактором, влияющим на будущее каракалпакского языка в условиях глобализации.

Влияние глобализации и культурного обмена

Глобализация и культурный обмен оказывают заметное влияние на использование языка в Узбекистане. Приток иностранных инвестиций, развитие новых технологий и расширение деловых связей способствуют распространению английского и других языков, что усиливает конкуренцию между ними и русским языком. Опросы показывают, что около 60% молодежи считает изучение английского языка важным для карьерного роста и возможностей учебы за границей.

Тем не менее, глобализация открывает новые возможности для культурного взаимодействия и обмена. В Узбекистане наблюдается тренд, когда национальные языки, включая каракалпакский, получают новый импульс для развития за счет современных технологий и интернет-пространства. Различные онлайн-платформы, социальные сети и медиа становятся инструментами, помогающими поддерживать и популяризировать каракалпакский язык среди молодежи.

Кроме того, в рамках культурных программ и фестивалей часто поднимаются вопросы языковой идентичности. В последние годы увеличивается количество мероприятий, посвященных истории, культуре и языку каракалпаков, что способствует повышению интереса к родному языку и культуре.

Проблемы поддержания языковой идентичности. Одной из ключевых проблем, с которыми сталкиваются носители каракалпакского языка, является поддержание языковой идентичности в условиях растущей билингвальности и глобализации. Главными проблемами являются недостаток образовательных ресурсов на родном языке и ограниченность доступа к информации. Согласно данным Министерства образования Узбекистана, наблюдается рост числа образовательных программ, направленных на изучение каракалпакского языка и культуры. Тем не менее, еще много работы необходимо для повышения качества образования и обеспечению более широкого доступа к материалам на каракалпакском языке. Важно, чтобы деятели культуры и образования создавали новые форматы обучения и активно использовали современные технологии для вовлечения молодежи.

В числе восстанавливаемых инициатив можно упомянуть создание пресс-центров, где проводятся мастер-классы по каракалпакскому языку, а также культурные проекты, направленные на популяризацию народных традиций. Как показывают исследования, такие инициативы способствуют не только повышению интереса к языку, но и его активному использованию в повседневной жизни.

Заключение. Современный социолингвистический ландшафт Узбекистана характеризуется многообразием языков и культур. Каракалпакский и русский языки продолжают взаимодействовать, формируя уникальную языковую и культурную среду, в которой важна сохранение языковой идентичности. Анализ социолингвистических процессов показывает, что как глобализация, так и культурный обмен оказывают значительное влияние на использование языков, что создает как вызовы, так и возможности для их дальнейшего развития. Важно помнить, что устойчивый билингвизм и многоязычие являются важными аспектами социокультурной жизни региона, что открывает новые горизонты для изучения языкового взаимодействия в Узбекистане. Поддержка языков, в том числе и каракалпакского, требует комплексного подхода со стороны государства, образовательных учреждений и самих носителей языка. Понимание языковых процессов и их влияние на социальную идентичность станет ключом к успешному будущему языков в многонациональной среде Узбекистана.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Хасанов, А. (2017). Языковая идентичность в многоязычном обществе Узбекистана. Журнал социолингвистики, 4(2), 45-58.
2. Милашевич, И. & Исаев, С. (2019). Языковые контакты в постсоветском пространстве: билингвизм и идентичность. Лингвистический альманах, 12(3), 12-26.

3. Джуроев, Б. (2021). Межкультурная коммуникация в Узбекистане: социолингвистический анализ. Узбекистан в мировом контексте, 3(1), 23-37.

УДК 8.03./8.08

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ НАЗВАНИЙ ГОЛОВНЫХ УБОРОВ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Д.Э.Сохибова, преподаватель, Термезский университет экономики и сервиса, Термез

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi kiyim nomlarining lingvokulturologik va etnolingvistik xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Qolaversa, yaqin vaqtgacha ma'lum madaniyatlarning an'anaviy liboslari doirasida qat'iy qo'llanilgan, ammo globallashuv tufayli madaniy doiralar asta-sekin yo'q bo'lib ketgan leksik birliklarni ham aniqladik.

Kalit so'zlar: madaniy tilshunoslik, ingliz tili, o'zbek tili, etnolingvistik xususiyatlar, kiyim nomi.

Аннотация. В данной статье рассмотрена лингвокультурологическая и этнолингвистическая характеристика названий одежды в английском и узбекском языках. Кроме этого, нами были выявлены лексические единицы, которые еще до недавнего времени использовались строго в рамках традиционного наряда определенных культур, но вследствие глобализации культурные рамки постепенно стерлись.

Ключевые слова: лингвокультурология, английский язык, узбекский язык, этнолингвистическая характеристика, название одежды.

Abstract. This article considers the linguoculturological and ethnolinguistic characteristics of the names of clothes in the English and Uzbek languages. In addition, we have identified lexical units that, until recently, were used strictly within the framework of the traditional attire of certain cultures, but due to globalization, the cultural framework has gradually been erased.

Keywords: cultural linguistics, English language, Uzbek language, ethnolinguistic characteristics, clothes name.

Введение. Западные ученые используют термин «linguaculture», который подчеркивает неотделимость языка от культуры (языка в культуре, языка как культурного явления и т.п.) [4]. Объектом лингвокультурологии, которая представляет собой «сплав» таких наук, как лингвистика, этнография, культурология и психолингвистика являются культура и язык - «язык как отражение и фиксация культуры, и культура сквозь призму языка» [3]. В качестве предмета исследования лингвокультурологии выступают материальная и духовная культура, созданная человечеством... все, что составляет «языковую картину мира» [3], языковые единицы, в форме которых представлена ценная культурологическая информация, единицы языка и дискурса, обладающие культурно-значимым наполнением, синхронно действующие средства и способы взаимодействия языка и культуры [4]. Лингвокультурология исследует культурно-маркированные единицы языка, обозначающие предметы и явления объективной действительности, то есть те, в семантике которых содержится компонент эксплицитно или имплицитно отражающий культуру народа-носителя.

Обсуждение и результаты. Таким образом, цель данной статьи рассмотреть и изучить название одежды в аспекте лингвокультурологическом и этнолингвистическом аспекте. Названия одежды как английского, так и узбекского языка в синхроническом разрезе можно разделить на две группы: 1) названия первичной номинации 2) названия вторичной номинации. Наименования первичной номинации - это лексические образования, в структуре которых нет явных следов процессов переосмысления или семантической деривации, которые в подавляющем большинстве случаев просто стерлись в ходе исторического развития языка. Одежда является неотъемлемой частью человеческого быта уже на протяжении многих тысячелетий. Она представляет собой предмет материальной культуры и раскрывает ее богатое историко-культурное наследие, отражая историческое развитие общества, его национальные ценности и климатические условия. В жизни человека одежда играет очень важную роль, указывая на его пол, возраст, социальное положение, религиозную

принадлежность и др. Несомненно, одежда находит отражение и в языковых фактах – во внутренней форме наименований, в их значении, в словообразовании, во фразеологических и других оборотах с их участием. В работе «Ассоциативно-деривационная и фразеологическая семантика наименований одежды в узбекско-русско-английской языковой традиции» Н.М. Тухтамуродова говорит об актуальности и важности исследования семантического поля «Одежда»: «Одежда – неотъемлемая часть быта человека, она составляет одну из наиболее важных сфер материальной культуры, выделяет людей из мира природы, является атрибутом цивилизации, показателем «вписанности» человека в систему общественных связей, может указывать на пол, возраст, социальное положение, конфессиональную принадлежность и др.» [3]. Более того, исследовательница указывает на то, что культурная значимость одежды находит отражение и в языке: в словообразовательных и семантических дериватах, во фразеологизмах и текстовых функциях. С. Пулатова в работе «Лексико-семантическое поле «Одежда» в аспекте сопоставительной лингвокультурологии» [1] исследует данный материал путем сопоставления трех языков: русского, английского и узбекского. И, поскольку к наименованиям одежды, образованным вторичной (мотивированной) номинацией, как правило, относятся лексические единицы, вошедшие в обиход на поздних этапах развития английского и узбекского языков, они в подавляющем большинстве понятны для современного носителя языка. При этом носители языка с легкостью могут определить принцип номинации данного объекта. Так, например, в целом сопоставление словарей позволяет говорить, как о наличии соотносительных наименований (например, ko'yulak - gown, telpak - hat; kiyim - to dress), так и об употреблении лексемы, характерные для каждой этнической группы (telpak, do 'ppi, belbog', chopon, atlas, lozim, tilla qosh - в узбекской традиции и (breast-plate; garter; night-coif; stomager) - в английской традиции и т.п. Таким образом, названия одежды, образованные вторичной номинацией, определяются также как мотивированные термины, так как при таком способе создания новых лексических единиц берутся во внимание один или несколько конкретных особенностей (мотивировочных признаков) того или иного объекта. Вопрос о степени произвольности выбора мотивировочного признака выступающего в качестве основы для нового имени до сих пор остается дискуссионным. Ответ, действительно, не однозначен. Часть лингвистов сходится во мнении, что выбор мотивировочного признака случаен: «наименование производится в громадном большинстве случаев не по главному признаку обозначаемого, а по наиболее бросающемуся, т.е. нередко случайному его признаку» Анализ мотивировочных признаков в исследуемой тематической группе в узбекском и английском языках позволил нам объединить лингвокультуремынаименования одежды, таких как лингвокультуремам данной группы относятся: бабочка (от «бабочка») - галстук в виде банта; бананы (от «банан») - вид женских брюк широких сверху и зауженных книзу (по форме напоминающих банан); боа (от «боа» - вид змеи) - вид длинного шарфа из перьев; гвоздик (от «гвоздь») - высокий тонкий каблук; головка (от «голова») - передняя часть сапог, покрывающая пальцы и часть ступни; косоворотка (от «косой + ворот») - вид куртки с косым воротом; косынка (от «косой») женский треугольный головной или шейный платок; котелок (от «котелок») - твердая мужская шляпа с округлым верхом и небольшими полями; крылышки (от «крылья») - вид короткого присборенного рукава, по форме напоминающего крылья; лодочки (от «лодка») - открытые женские туфли с заостренным носом; платформа (от «платформа») - утолщенная подошва обуви или обувь на такой подошве; стремешка (то же, что штрипка, от «стремя») - тесьма, пришитая к концу штанины и охватывающая ступню снизу; таблетка (от «таблетка») — небольшая дамская шляпка по форме напоминающая таблетку; танкетка (от «танкетка» - небольшой быстроходный танк) - туфли на подошве, утолщающейся к пятке; треуголка (от «три + угла») - форменная шляпа треугольного фасона; треух (от «три + ухо») — устаревшее название мужской шапки с наушниками и опускающимся задником; труба (от «труба») — женский вязанный головной убор (или воротник) в форме трубы; фонарик (от «фонарь») — вид рукава, по форме напоминающего фонарик; шпилька (от «шпилька») - высокий тонкий каблук (в форме множественного числа имеет значение туфли на шпильках); шляпа-колокол

— дамский головной убор в форме колокола; юбка-солнце (от «юбка + солнце») — женская юбка, в расправленном виде представляющая собой окружность; юбка-карандаш (от «юбка» + «карандаш») - очень узкая женская юбка прямого кроя до колен; юбка-бочонок (от «юбка» + «бочонок») - юбка в форме бочки. Как правило, мотивация всех лингвокультурем, относящихся к данной группе, эксплицитна, может быть легко «прочитана» и не требует дополнительных пояснений. Исключение составляет лингвокультурема балетки, которая имеет сложную мотивацию. Первоначально возникнув как разговорный вариант слова пуанты (балетные туфли), она была мотивирована словом балет и в своем исходном значении относится к другой группе (назначение). Однако в том значении, в котором она употребляется в современном узбекском языке, а именно «женские туфли по форме напоминающие балетные туфли балерин», данная лексическая единица с полным правом может быть включена в группу лингвокультурем, мотивированных признаком «форма» пришедшим и закрепившимся в языковой единице современного узбекского языка. В данной группе лингвокультурем, в отличие от группы «форма», мотивация выражена опосредованно и может иметь следующие значения: «предмет для осуществления действия/выполнения функции», «предмет для ношения в определенной обстановке». В группу вошли следующие наименования одежды: ветровка (от «ветер») - то же, что штормовка; гольфы (от названия игры «гольф») - короткие чулки до колен на резинке, (первоначально предназначенные для игры в гольф) или короткие брюки с манжетами, застегивающимися под коленом (первоначально предназначенные для игры в гольф); дождевик (от «дождь») - пальто из непромокаемой ткани; душегрейка (от «греть + душа») — теплая женская кофта без рукавов; купальник (от «купаться») — костюм, как правило, женский, для купания; плавки (от «плавать») — мужские короткие прилегающие трусы (обычно для плавания); подтяжки (от «подтягивать») - две скрепленные, обычно прорезиненные широкие тесьмы, перекидываемые через плечи и пристегиваемые к брюкам для подтягивания их; подвязка (от «подвязывать») — резинка, тесьма для подвязывания чулок; ползунки (от «ползать») - специальный костюм для детей грудного возраста; пыльник (от «пыль») - легкое летнее пальто без подкладки; спецодежда/спецовка/спеиура (от «специальная + одежда») — специальная одежда для работы; слюнявчик (от «слюни») - детский нагрудный фартук для защиты одежды от обильного слюноотделения при приеме пищи; телогрейка (от «греть + тело») - короткая теплая кофта (обычно без рукавов); штормовка (от «шторм») - куртка из плотной водоотталкивающей ткани.

Закключение. Таким образом, в настоящей статье были рассмотрены теоретические аспекты, необходимые для анализа и классификации наименований одежд в лингвокультурологическом и этнолингвистическом аспекте в современном узбекском и английском языках.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Апресян Ю. Д. Современные методы изучения значений и некоторые проблемы структурной лингвистики// Проблемы структурной лингвистики. - М., 1963, 113.
2. Большой толковый словарь русских существительных; идеографическое описание. Синонимы. Антонимы. / Под ред. проф. Л. Г. Бабенко. - М., 2004.
3. Toshmatova S. M. The symbolic language of clothing / S. M. Tolstaya // Slavyan. Traditional culture and contemporary world.-M. : AST, 2019.
4. Sultonov I. B. Names of clothing decorations in Uzbek, Russian and English / dis.... cand. philol. Sciences. - M., 2018.
5. Tukmakova N.P. Comparative analysis of clothing names in English and German cultural linguistics. Bulletin of the Voronezh State University. Series: Linguistics and Intercultural Communication, 2021.

УЎК: 378:048:2

РАВИШЛАРДА ЭМОЦИОНАЛ-ЭКСПРЕССИВ БЎЁҚ НАМОЁН БЎЛИШИНИНГ УСЛУБИЙ ШАРТЛАРИ ХУСУСИДА

А.Р. Хасанова, ўқитувчи, University of Economics and Pedagogy NOTM, Андижан

Аннотация. Равиш туркумига оид бирликлар ҳам ҳар қандай тил умумий бойлигининг ажралмас бўлаги сифатида нутқ жараёнида иштирок этиши, ҳар бир сўз туркуми сингари

равишларнинг нутқдаги иштироки ёритилган. Нутқда равишларни иштирок этиши айнан нималарда намоён бўлиши, мулоқот жараёнида предметнинг ёки ҳаракатнинг белгисини англатишига бўлган зарурат мисоллар билан кўриб чиқилган.

Равишлар ва сифатлардаги орттирма даража кўрсаткичлари предмет, нарса-ҳодиса ва ҳаракатдаги белгининг меъёрдан ортиқ даражада эканлигини ифодалашга хизмат қилади. Таҳлиллар ушбу даража кўрсаткичларининг сифатларда равишларга қараганда кўп қўлланишини кўрсатади. Равишнинг лингвистик табиатини талқин этишига бағишланган тадқиқотларда, асосан, уларнинг грамматик, баъзан эса лексик-семантик хусусиятлари тўғрисида сўз юритилган.

Калит сўзлар: тил бирлиги, от, олмош, ёрдамчи сўз, равиш, услуб ва услубият.

Анотация. Единицы, принадлежащие к лексической группе, также участвуют в речевом процессе как неотъемлемая часть общего богатства любого языка. В речи на примерах рассматривается участие идиом в речи, необходимость выразить признак предмета или действия в процессе общения.

Показатели возрастающей степени в наречиях и прилагательных служат для выражения того, что знак в предмете, событии и действии находится выше нормы. Анализ показывает, что данные показатели степени чаще употребляются в прилагательных, чем в наречиях. В исследованиях, посвященных трактовке языковой природы идиом, обсуждаются их грамматические, а иногда и лексико-семантические особенности.

Ключевые слова: языковая единица, существительное, местоимение, вспомогательное слово, идиома, стиль и методика.

Abstract. The participation of units of the rhetorical family in the speech process as an integral part of the general wealth of any language, the participation of rhetorical families in speech, like each word family, is highlighted. In what exactly is the participation of rhetorical families manifested in speech, the need to express the sign of an object or action in the process of communication is considered with examples.

The indicators of the degree of increase in rhetorical and adjectives serve to express the degree of excess of the sign of an object, thing-event and action. The analysis shows that these degree indicators are used more often in adjectives than in rhetorical. In studies devoted to the interpretation of the linguistic nature of rhetoric, mainly their grammatical, and sometimes lexical-semantic features, have been discussed.

Key words: linguistic unit, noun, pronoun, auxiliary word, rhetoric, style and methodology.

Тилнинг ҳар қандай бирлиги нутқ жараёнида иштирок этар экан, бу иштирок беҳуда эмас. У мулоқот шаклининг таркибий қисми сифатида ўзида қандайдир бир ахборотни ташиydi. Бу унинг биринчи ва энг асосий вазифаси. Иккинчи муҳим вазифаси эса ўқувчи ёки тингловчига қандайдир даражада таъсир ўтказиш бўлиб ҳисобланади. Шунинг учун ҳам В.В.Виноградов тилнинг учта энг муҳим – алоқа, хабар, таъсир этиш вазифаси мавжудлигини таъкидлаган эди [1].

Мавзунинг долзарблиги: Равишларда эмоционал - экспрессив бўёқ намоён бўлишининг услубий шартлари етарли ўрганилмаганлиги, равишларнинг ҳамма гапда бир хил қолмаслиги ва таълим жараёнида етарли даражада ўрганилмаганлиги билан белгиланди.

Тадқиқотнинг мақсади: Равишларда эмоционал - экспрессив бўёқ намоён бўлишининг услубий шартлари бўйича билим, кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш ҳамда амалий фойдаланишни ташкил этиш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Мавзу бўйича илмий изланишларнинг қисқача таҳлили: Хорижлик ва Россия тадқиқотчилари О.А.Овсянникова., Ю.Ю.Березина., Н.В.Виноградовна, В.В.Виноградов., Е. Landmen., М. G. Lhotovалар мулоқотда хис – туйғуни яхшироқ тушунишга имкон берадиган равишларни кўрсатиб ўтганлар.

Ўзбекистонда Н.Махмудова., А.Нурмонов., Р.Кўнғуров., Фузаилов С.лар матнни ва нутқни жозибадорлигини ошириш учун равишларни даражалар билан бўрттирилишиги ва

услугиятни жамият ривождаги ўрни муҳофафза қилинган. Аммо илмий тадқиқотларда ҳозирги даврдаги қўлланилиши ва аҳамияти тадқиқ қилинмаган.

Мақоланинг илмий моҳияти. шундан иборатки, олимларимиз томонидан равишларда эмоционал-экспрессив бўёқ намоён бўлишининг услубий шартларининг таълим жараёнига бўлган таъсири етарли ўрганилмаган.

Тадқиқотнинг объекти. олий таълим муассасаларида бўлажак педагогик фаолиятга тайёрланиш жараёни танланди.

Тадқиқотда қўлланилган усуллар: тизимлилик, қиёсий-мантикий таҳлил, эмпирик кузатув ва назарий тадқиқот натижаларидан фойдаланилди.

Асосий қисм. Рашиш туркумига оид бирликлар ҳам ҳар қандай тил умумий бойлигининг ажралмас бўлаги сифатида нутқ жараёнида иштирок этади ва юқорида қайд этилган вазифаларни бажаради. Шундай экан, ҳар бир сўз туркуми сингари равишларнинг нутқдаги иштирокига ҳам ҳолисона баҳо бериш лозим бўлади.

От туркумига оид сўзлар предметлар, нарсаларнинг номлаш хусусияти, феъллар эса ҳаракатнинг ифодаси сифатида алоҳида грамматик аломатларга эга. Олмошлар гапда бошқа сўзларни алмаштиради, умумий маънода уларга бажарган вазифани адо этади, сон эса нарсаларнинг сон-саногини ифодалайди. Ёрдамчи сўзлар деб аталадиган алоҳида туркум нутқий ифодада тўлақонлиликнинг бўлишига қўмаклашади ва ҳоказо. Рашишларнинг нутқдаги иштироки нисмалардан иборат бўлади, деган савол қўйилиши билан кўз олдимизга унинг худди сифатлар каби белги англатиш хусусияти кўз олдимизга келади.

Хўш, инсонларнинг мулоқот жараёнида предметнинг ёки ҳаракатнинг белгисини англатишга бўлган зарурат қачон пайдо бўлган? Албатта, бу саволга инсоният жамияти тараққиётининг аниқ бир вақтини кўрсатиш мумкин бўлмайди. Лекин бир нарсаларни, у тил тараққиётининг кейинги босқичлари билан боғлиқ.

Тасаввуримизча, одамлар жамоа бўлиб яшай бошлаган илк даврларда табиатдаги нарсаларнинг, ундан кейинроқ эса турли ҳаракатларнинг номлаш эҳтиёжи уларнинг ўзлари томонидан қондириб борилган. Жамиятда инсонлар ўртасидаги муомала, шунингдек, мулоқот жараёни тобора такомиллашиб боравергани сари табиат ва жамият нарсаларнинг ҳақидаги тасаввурлар қўлаи ҳам кенгайиб борган, бинобарин, уларнинг белгисини ифодалашга зарурат пайдо бўлган.

Тилнинг табиати нуқтаи назаридан мустақил деб эътироф этилган ҳар бир сўз атамалилик хусусиятига эга. Жумладан, рашишлар ҳам шундай. Сифатлар нарсаларнинг белгисини атаса, рашишлар шу вазифани ҳолат-ҳаракат нисолида адо этади. Бу балки унинг барча мустақил сўзларга ҳос хусусияти сифатида қаралса бўладиган жиҳатидир. Унда фарқли хусусиятлари қерда намоён бўлади? Бу саволга лексик-грамматик тамойиллар билан тўлалигича жавоб бериб бўлмайди. Масалан, атамалилик барча мустақил сўзларга ҳос дедик, сифат, ундов, тақлидий ва модал сўзлар туркумидаги элементлар ҳам ишимизда кўп тилга олинадиган ўзгармаслик хусусиятига эга. Шундай экан, рашишларга ҳос бўлган алоҳида белгиларни излашда давом этиб, унинг маълум қисмини стилистик тамойиллардан топамиз.

Мавзу доирасида олиб борган кузатишларимиз рашишларнинг алоҳида туркум сифатида олиб қаралишида бевосита ана шу стилистик тамойилларнинг ўрни ҳам сезиларли эканлигини кўрсатди.

Натижалар ва амалий мисоллар. Рашишнинг лингвистик табиатини талқин этишга бағишланган тадқиқотларда, асосан, уларнинг грамматик, баъзан эса лексик-семантик хусусиятлари тўғрисида сўз юритилган. Бизнингча, уларнинг ўзига ҳослиги уларнинг алоҳида стилистик хусусиятларга эга эканлиги билан изоҳланади.

Биринчидан, бу хусусиятлар рашишларнинг тасвирий характерда эканлигида кўринади. Масалан, *Зарифа кеча келди*, *Зарифа узоқдан келди* гапларини олиб кўрайлик. Рашиш гапда ҳол вазифасида келиб, ҳаракатнинг бажарилиш пайтини ва ўрнини ифодаламақда.

Қайд этилган гапларнинг ҳар иккаласидан ҳам Зарифанинг келганлигини англаймиз. Бу хабарни, юқорида айтганимиздек, *Зарифа келди* гапи ҳам бемалол ифодалай олади. Бу гапнинг ўзи ҳам коммуникатив талабга тўлиқ жавоб беради ва унда предикативлик нуқтаи назаридан

тугалланган фикр мавжуд. Аммо гап таркибига *кеча* ва *узоқдан* сўзларининг киритилиши билан гап мазмуни пайт ва ўринни англатиш ҳисобига бир қадар кенгаяди, тасвирийлик касб этади. Бу тасвирийлик нутқда ҳаракатнинг белгиси сифатида намоён бўлади. Биз нутқда ушбу мазмундаги гапларни фаол ишлатганимиз учун унинг стилистик имконияти сезилмас даражага келиб қолади, бошқача айтганда, тасвирийлик «охори тўкилади». Шунинг учун ҳам бу гаплардан стилистик маъно ахтариб ўтирмаймиз.

Аммо бу қолипдаги ифодаларнинг барчасини ҳам бир хилда қараб бўладими? Назаримизда, *Зарифа тўсатдан келди. Зарифа кўп келди. Зарифа атай келди* гаплари стилистик жиҳатдан юқоридаги гаплар билан бир хил қийматда эмас.

Зарифанинг келганлиги тўсатдан бўлган бўлса, уни оддий хабар сифатида қабул қилиб бўлмайди. Бераётган хабарига сўзлаётган киши бефарқ эмас. Зарифа келиши керак эди, у сўзловчига маълум бўлган пайтда келиши лозим эди. Аммо бундай бўлмади. У белгиланган вақтдан олдин келди, келганда ҳам кутилмаганда келди. Бундан ҳолатни ифода этувчи равишларнинг ҳаммаси ҳам тасвирий бўёқга эга деган хулоса келиб чиқмайди, албатта. Масалан, *Зарифа пиёда келди* деган гапда оддий хабардан бошқа ҳеч нарса йўқ, ундаги “пиёда”ни *тўсатдан* билан тенглаштириб бўлмайди.

Зарифа кўп келди гапини икки маънода тушуниш мумкин: бир неча марта келганлиги ҳақида хабар ва келавериш сарсон бўлганликка ишора маъносида. Одатда, матнда тил бирлиги фақат бир маъноси билан иштирок этади. Шундай экан, *Зарифа кўп келди* дейилганда, асосан, назарда тутганимиз иккинчи маъно тушунилади. Агар *Зарифа жуда кўп келди* дейилса, тасвирийлик яна ҳам ошади, субъектив муносабат аниқ билиниб қолади. *Зарифа атай келди* гапида ҳам тасвирийлик мавжуд. Бу гапдан нутқ субъектининг Зарифанинг келишини маъқуллагани ёки, аксинча, маъқуллагани сезилади.

Уларнинг таркибидаги *тўсатдан*, *кўп*, *атай* сўзлари шунчаки ҳолатни, миқдорни ва мақсадни ифода этаётган сўзларгина бўлиб бўлмасдан, уларда яна нутқ муаллифининг субъектив муносабати ҳам бор. Бунга равишларга хос бўлган иккинчи хусусият сифатида қараймиз.

Демак, тасвирийлик давомида субъектив баҳонинг ифодаланиши равишларга хос бўлган стилистик хусусиятлар сифатида қаралиши лозим. Б.В.Томашевскийнинг қуйидаги гапи фикрни дадил ўртага ташлашга далда бўлади: «Сўз ҳар қандай тилда ҳар қандай қўлланишда ўзининг предмет-логик маъносидан ташқари яна экспрессивликка, яъни стилистик бўёққа ҳам эга бўлади» [2].

Услугия назариясида субъектив баҳо объектив борликка нисбатан билдириладиган ижобий ва салбий муносабатнинг ҳосиласи сифатида талқин этилади [3]. Ушбу муносабатлар ифодаси иштирокчиси бўлган равиш лексемалардаги ижобийлик ва салбийлик семаларнинг намоён бўлиш имкониятлари ҳам ана шу ҳосиланинг маҳсулидир.

Равишнинг бир даража кўрсаткичи хусусида. Равишлар ва сифатлардаги ортторма даража кўрсаткичлари предмет, нарса-ҳодиса ва ҳаракатдаги белгининг меъёрдан ортиқ даражада эканлигини ифодалашга хизмат қилади. Таҳлиллар ушбу даража кўрсаткичларининг сифатларда равишларга қараганда кўп қўлланишини кўрсатади. Равишларни кўрсатишда эса кам учрайди. «Бу даража, – деб қайд этилади «Ўзбек тили грамматикаси»да, – равиш олдида *энг*, *жуда*, *гоят(да)*, *ниҳоят(да)* каби кучайтирув равишларини келтириш орқали ҳосил қилинади» [4]. Шу мазмундаги фикрлар С.Фузаилов томонидан ҳам баён қилинган: «Ортторма даража оддий даражага равиш олдида махсус сўз қўйиш – *энг*, *жуда*, *гоят*, *ниҳоятда* равишларини келтириш билан ясалади. Бундай равишлар ҳаракат белгисининг нормал даражадан ортиқ эканлигини билдиради» [5].

«Ўзбек тилининг изоҳли луғати» да *энг* элементига қуйидагича таъриф берилган: «Сифатларда ортторма даража ҳосил қилувчи сўз (баъзан сифатлашган бошқа сўз туркумлари ёки отлашган сифатлар билан ҳам келиши мумкин)» [5]. Луғатда сўзнинг вазифаси ҳақидаги таъриф етарли эмасдай кўринади. Унинг равишлар билан бирга кела олиши ҳам эътибордан четда қолиб кетган. Аммо унинг равишлар билан биргаликда келиш масаласи мунозара талаб эмас, балки аниқ.

Қуйидаги мисолларга эътиборимизни қаратамиз: *Шарановский овоз келган томонга кескин бурилиб қаради. Кичкина залнинг энг охирида беш-олтита маҳаллий элат вакиллари кўзга ташланар, улар энг орқада аллақандай қисиниб, гўё шерлар даврасига тушиб қолган қуёнлардай қимтиниб ўтиришар, олазarak кўзларида гуноҳкорларча ифода шундоқ акс этиб турарди* (“Адолат манзили”). Энг элементининг гап мазумнига таъсирини аниқлаш учун уни гапнинг тушириб қолдирилган варианты билан қиёслаб кўрамиз: *Шарановский овоз келган томонга кескин бурилиб қаради. Кичкина залнинг охирида беш-олтита маҳаллий элат вакиллари кўзга ташланар, улар орқада аллақандай қисиниб, гўё шерлар даврасига тушиб қолган қуёнлардай қимтиниб ўтиришар, олазarak кўзларида гуноҳкорларча ифода шундоқ акс этиб турарди* (“Адолат манзили”). Ҳар иккала гапда ҳам фикр тўлалигича ифодаланган. Маҳаллий миллат вакилларининг қаерда ўтирганлигини орқада, охирида сўзларидан ҳам, энг орқада, энг охирида бирикмаларидан ҳам бир хилда тушуна оламиз. Англашимизча, асар муаллифи учун маҳаллий миллат вакилларининг қаерда ўтирганлигини аниқ кўрсатиш заруратидан ҳам муҳим жиҳат бор, бу – уларнинг айна вазиятдаги руҳий ҳолати, адолатсизлик, ҳуқуқсизлик, шафқатсизлик олдидаги ожизлигини бериш эҳтиёжи. Агар ёзувчи учун фақат уларнинг ўтирган ўрнини айтиб қўя қолиш мажбурияти бўлганда эди, биз равишни тушириб қолдирган вариант ҳам муаллифни қаноатлантирган бўлар эди. Лекин қайд этилган тасвир эҳтиёжи яна қандайдир тил воситалари орқали руҳий ҳолатни кучайтириб беришга ундайди ва бунда унга равишларнинг ёнма-ён қўлланиши қўл келади. Энг айнан ана шу вазифани бажарган. Шунинг учун ҳам унга оддий бир тил элементи сифатида қараш тўғри эмас. Бу адибнинг тасвир услубидаги нозик жиҳатлардир. Энг элементининг стилистик вазифа бажараётганини яна бир мулоҳаза билан исботлаш мумкин. Залда орқада ўтирганларнинг юқорида қайд этганимиз руҳий ҳолатини *Кичкина залнинг охирида беш-олтита маҳаллий элат вакиллари кўзга ташланар, улар орқада аллақандай қисиниб, гўё шерлар даврасига тушиб қолган қуёнлардай қимтиниб ўтиришар, олазarak кўзларида гуноҳкорларча ифода шундоқ акс этиб турарди* гапидан ҳам англаш мумкин. Агар охирида, орқада равишларидаги о га урғу берилиб, чўзиб талаффуз этилса, бу кутилган маънонинг англанишига хизмат қила олади. Лекин масаланинг қийинчилиги шундаки, гап ёзма матнда берилмоқда. Биз қайд этган сўзлардаги о ни қандай талаффуз қилиш-қилмаслик ўқувчининг ихтиёрида бўлади, биров бунга англайди, бошқаси бунга англамаслиги мумкин. Шунинг учун ҳам ёзувчи энг равишини қўллаш билан бу каби мувоҳум ва баҳсталаб ўринларга ҳолат қолдирмайди. Мана шуларнинг ҳаммасига суялиб, домла бу таклифнинг остида мутлақо Салимхоннинг манфаати ётади, деган ҳулосага келди. У энг кейинда шумшайиб ўтирди, сўзга ҳам чиқмади (А.Қаххор) гапи ҳақида ҳам шу каби фикрларни баён қилиш мумкин.

Хулоса. Таҳлиллар яна шу нарсага ишора қиладики, энг равишининг қўлланишидан ҳамма вақт бир хилда қолиб кетмайди. У вазиятга қараб ўзида янги стилистик имкониятларни намоиш эта олади. Масалан, *Мана, бор-йўғи беш-олти қабрдан иборат кичик гўристон! Отасининг қабри энг юқорида, тарвақайлаб ўсган иккита кекса арча ўртасида. Маржонийнинг тилаги билан ёнида унга ҳам жой қолдиришган* (“Адолат манзили”) матнидаги энг нинг вазифаси нимадан иборат бўлганлигини англашга ҳаракат қилайлик. Яна уни тушириб қолдирамиз: *Мана, бор-йўғи беш-олти қабрдан иборат кичик гўристон! Отасининг қабри юқорида, тарвақайлаб ўсган иккита кекса арча ўртасида. Маржонийнинг тилаги билан ёнида унга ҳам жой қолдиришган* (“Адолат манзили”). Гапдан қабрнинг юқорида бир жойда эканлигини, тарвақайлаб ўсган иккита кекса арча ҳам ўша ерда эканлигини англаймиз. Лекин фақат шугина ёзувчининг муддаоси эмас. У қабристон ичида қабр жойлашган қаерда жойлашганлигини аниқ кўрсатмоқчи, бу вазифани у фақат энг сўзи ёрдамида удалай олган.

Ушбу сўздан ҳаракатнинг белги-хусусиятини таъкидлаб кўрсатиш мақсадида ҳам фойдаланилади: *Буларнинг ичида энг яхшиси ҳовлида оиланинг сонини кўпайтириш ва уй бузилганда, ҳукуматдан оила аъзолари сонига яраша жой талаб қилиш эди* (“Адолат манзили”). Агар энг олиб ташланса, бу бўёқ сусаяди: *Буларнинг ичида яхшиси ҳовлида оиланинг сонини кўпайтириш ва уй бузилганда, ҳукуматдан оила аъзолари сонига яраша жой талаб қилиш эди* каби.

Энг сўзининг алоҳида ажратиш бўёғи мана бу мисолда яққол намоён бўлган: *Хўш, – деди Петька, – энг яхши ишлаб турган батарея кўзсиз қолдимми?* (“Адолат манзили”). Гапдан бу сўз олиб қўйилса, мазмун ҳам ўзгаради: *Хўш, – деди Петька, – яхши ишлаб турган батарея кўзсиз қолдимми?* Ундан гап битта батарея ҳақида кетаётганлиги англашилади. *Энг яхши ишлаб турган батарея* дейилса, батарея бир нечта-ю, улардан биттаси жуда яхши ишлайди ва ана шу батарея назарда тутилаётган бўлади.

Демак, бу ўринда ҳам энг элементи стилистик вазифа бажаради. Бир неча кишидан ажратиш бўёғи мана бу мисолда ҳам англашилади: *Унинг тақдири ҳақида энг некбин бўлган Ҳайдар Ҳожиси энди бадбинликка тушиб хатлар ёзарди* (“Адолат манзили”).

Хулосаларга таянган ҳолда, **амалий таклифларни** келтирамиз:

1. Педагогика фанини ўқитиш учун **Равишларда эмоционал-экспрессив бўёқ намоён бўлишининг услубий шартлари** мавжуд эмас.
2. Равишларни турли услубларда қўллаб маънони стилистик жихатдан бўрттириб, фикрни тўлалигича ифодалаш даражасини сезиларли даражада ошириш учун танқидий таҳлил қилиш керак бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Виноградов В.В. Проблемы русской стилистики. – М.: ВШ, 1981. – С. 21.
2. Таржима Р.Қўнғуровники. *Қаранг*: Қўнғуров Р. Субъектив баҳо формаларининг семантик ва стилистик хусусиятлари. – Тошкент: Фан, 1980. – 30-б.
3. Қўнғуров Р. Субъектив баҳо формаларининг семантик ва стилистик хусусиятлари. – Тошкент: Фан, 1980. – 33-б.
4. Ўзбек тили грамматикаси, I том, Морфология. – Тошкент: Фан, 1975. – Б. 540.
5. Фузайлов С. Ўзбек тилида равишлар. Ҳозирги замон ўзбек тили курсидан материаллар. – Тошкент: Фан, 1953. – Б. 15. [3,447]

УДК 821.161.1 - 32.09 + 929

ЖЕНСКИЕ ПЕРСОНАЖИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ В. ТОКАРЕВОЙ

Д.К.Эргашева, преподаватель, Бухарский государственный педагогический институт, Бухара

Annotatsiya. Maqolada rus adabiyotining ko'zga ko'ringan namoyandalaridan biri V.Tokareva ijodidagi ayol obrazlari tasviri ko'rib chiqiladi. Muallif ayol obrazlarining ichki dunyosi, xarakteri, tashqi va ichki qarama-qarshiliklarga qarshi kurashi, murakkab ijtimoiy va oilaviy vaziyatlardagi roli kabi asosiy jihatlarini tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: ayol qahramonlar, Tokareva, sarguzashtli tabiat, itoatkor ayollar, «infuzoriya-shippak», gunohkor ayol, xudbin ona

Аннотация. В статье рассматривается изображение женских персонажей в произведениях В. Токаревой, одной из ярких представительниц российской литературы. Автор анализирует ключевые аспекты женских образов, таких как их внутренний мир, характер, борьба с внешними и внутренними конфликтами, а также роль женщин в сложных социальных и семейных ситуациях.

Ключевые слова: женские образы, Токарева, авантюрные натуры, покладистые женщины, «инфузории-туфельки», женщина-грешица, мать-эгоистка

Abstract. The article examines the depiction of female characters in the works of V. Tokareva, one of the brightest representatives of Russian literature. The author analyzes key aspects of female images, such as their inner world, character, struggle with external and internal conflicts, as well as the role of women in complex social and family situations.

Key words: female characters, Tokareva, adventurous natures, docile women, «infusoria-slippers», sinful woman, selfish mother

Творчество Виктории Токаревой занимает особое место в современной русской литературе благодаря её уникальной способности раскрывать сложный внутренний мир женщин и их место в обществе. В её произведениях женщина представлена как многогранный и противоречивый образ, который меняется в зависимости от обстоятельств и времени.

Женские образы занимают центральное место в прозе В. Токаревой, что вполне закономерно. Формирование этих персонажей связано, прежде всего, с особенностями интерпретации писательницей «женской темы» и её личными этическими и эстетическими убеждениями.

Токарева не стремится к идеализации своих героинь. Напротив, она часто использует иронию и самоиронию при изображении современных женщин. Писательница создает разнообразные психологические типы и нередко противопоставляет их в рамках одного произведения, что позволяет глубже раскрыть внутренние конфликты и многогранность женских характеров.

Тихая, спокойная «вялая овца» Вера из «Дерева на крыше» антипод Марго, которая «в состоянии начать войну между государствами и остановить войну». Токарева отражает разные грани женской натуры. В первую очередь, героинь можно разделить на пассивных и активных. Пассивные подчиняются, активные борются – как в профессии, так и в личной жизни.

Автор акцентирует внимание на способности женщин конца XX века совмещать деловитость и привлекательность, жесткость и нежность, прагматизм и эмоциональность — черты, сформировавшиеся под влиянием постсоветской реальности. В. Токарева в своих произведениях не даёт однозначной оценки этим изменениям в статусе женщины и её трансформации. В ряде текстов энергичные и успешные героини кажутся более интересными и притягательными по сравнению с «домашними» и покладистыми женщинами. Авантюрные натуры привлекают окружающих своей спонтанностью и непредсказуемостью.

Однако нередко за внешней силой, деловитостью и демонстративной независимостью скрывается внутренний разлад, отсутствие гармонии и неспособность испытывать глубокие чувства. Женщина становится сильной, потому что вынуждена адаптироваться к сложным жизненным обстоятельствам и не имеет иного выбора.

Женские характеры меняются от произведения к произведению, тем самым указывая, что существуют самые разнообразные жизненные ситуации, и поставить однозначно знак «+» или «-» невозможно. В этом плане проза В. Токаревой вызывает дискуссию, провоцирует диалог, наводит на размышления.

В произведениях В. Токаревой представлено несколько типов деловых женщин. Один из них характеризуется высокой активностью в сфере карьеры и бизнеса, умением принимать решения и идти на риск. Такие героини довольны своим социальным статусом и стремятся к самореализации в профессиональной деятельности, хотя иногда их успех в работе становится самоцелью.

Этот тип деловых женщин можно увидеть в рассказах «Своя правда», «Из жизни миллионеров», «Римские каникулы», «Можно и нельзя», «Банкетный зал», «Сентиментальное путешествие», «Длинный день» и «Лиловый костюм».

В рассказе «Инструктор по плаванию» мать главной героини, работающая преподавателем литературы, также относится к этому типу. Однако её успешная карьера и социальный статус вызывают сомнения у дочери. Возникает вопрос о реальной пользе её деятельности для общества. Автор иронизирует над её профессиональными успехами: «Мама пропагандирует зарубежную литературу, в которой сама мало что понимает». Вместе с тем подчёркивается, что её истинная польза могла бы проявиться в другой сфере: «Моя мама принесла бы больше пользы, если бы работала поваром в заводской столовой, кормила голодных мужчин». Это подчеркивает разницу между формальным статусом и реальной ценностью труда.

Она превосходно готовит, помногу кладет и красиво располагает еду на тарелке. <...> Не знаю, можно ли понять до конца писателя Диккенса, но понять на слух лекции мамы невозможно». Женщина стала преподавателем вуза, потому что убеждена в необходимости высшего образования, иначе «нормальным человеком не стать», и считает свой социальный статус единственно верным для неё.

Противостоят деловым женщинам «инфузории-туфельки» (таково название одного из рассказов), женщины, для которых семья, быт являются более важными, нежели карьерный рост и самореализация.

Такие женщины, несмотря на свою простоту, редко привлекают мужчин своей личностью, однако почти всегда находятся в браке, так как символизируют уют и стабильность в семейной жизни. Один из персонажей в произведении называет их ироничным термином «крестоносцы». Эти женщины находят себе своего рода «крест» в виде мужчины и всю жизнь самоотверженно несут этот груз. Такой «крест» зачастую оказывается далеко не идеальным — это может быть человек с вредными привычками или сомнительными моральными качествами.

В рассказе «Коррида» приводится яркий пример такого типа героини: Светлана, которая полностью посвятила себя мужу Серёже. Автор подчёркивает, что её единственное призвание — быть его женой. «Светлана — профессиональная жена. У неё нет другой профессии и другого призвания, кроме Серёжи. И если бы Серёжа стал непьющим, нормальным и положительным человеком, Светлане просто нечего было бы делать на своей должности». Лилька, одна из героинь, называет таких женщин «крестоносцами» и подчёркивает их удивительную способность находить именно таких сложных и проблемных мужчин.

В этом произведении авторская симпатия оказывается на стороне этих женщин. Несмотря на их внешнюю простоту и самоотречение, они воплощают традиционные женские качества — умение сохранять семью и быть верными своему выбору, несмотря на все трудности. Такие героини вызывают уважение и сочувствие благодаря своей стойкости и преданности.

Женщины в произведениях В. Токаревой зачастую наделены умом и житейской мудростью. Они внимательно изучают своих мужей, анализируют различные жизненные ситуации и умеют определять границы допустимого. Автор изображает их как опытных «эквилибристок», которые балансируют на тонкой грани в отношениях с окружающими. В рассказе «Антон, надень ботинки» Галя — одна из таких женщин. Она понимает, что только страх смерти может удержать её мужа от вредных привычек. Однако Галя не стремится ни запугивать его, ни успокаивать излишне, чтобы не спровоцировать сильный стресс и, как следствие, запой. «За двадцать лет совместной жизни она научилась балансировать и вполне могла бы работать эквилибристкой», — отмечает автор. В произведениях Токаревой можно встретить и образы чистых, добропорядочных женщин, напоминающих героинь классической русской литературы, и падших, грешных женщин. Постоянное противопоставление светлого и тёмного начал женской натуры подчёркивает её многогранность. При этом как праведницы, так и грешницы в рассказах и повестях Токаревой часто изображаются в роли «страдалиц». Исследователь Н. Н. Мельникова отмечает, что образ грешницы вызывает у читателя на уровне подсознания определённые ожидания, связанные с идеями вины, покаяния и возможного спасения. Таким образом, женские образы у Токаревой не только сложны и противоречивы, но и многозначны, что делает их особенно глубокими и запоминающимися. Женщина-грешница в произведениях В. Токаревой редко испытывает угрызения совести или мучительные размышления о своей греховности. Её грехи, как правило, связаны с прелюбодеянием — изменами, множеством интимных связей и подобным поведением. Однако в литературном мире Токаревой такие поступки не воспринимаются как тяжкий нравственный проступок, поэтому и переживать из-за них её героини не считают нужным. Измена становится для них обыденным событием, естественной частью жизни. В результате в текстах Токаревой происходит стирание границы между «добром» и «злом», теряются традиционные нравственные ориентиры. Образ грешницы-страдалицы, который встречается в её произведениях, связан не с раскаянием или муками совести, а с разочарованием из-за того, что совершённый проступок не привёл к ожидаемым результатам — будь то любовь, душевное спокойствие или материальное благополучие. Таким образом, страдание героини вызвано не осознанием вины, а неудовлетворённостью итогами своего поступка. Нечасто, но психологически достоверно женщина в произведениях Токаревой

изображается наивной, недопонимающей хитросплетений жизни, существующей в быту как примитивный механизм. Но авторская оценка убеждает в необходимости и таких женщин: «– Растительное создание, – усмехнулся Раскольников. – Живешь, как лист при дороге. Подорожник. Да, подорожник, – мысленно согласилась Романова. – Его трудно сорвать. Он жилистый. Его хорошо прикладывать к ране. Успокаивает». Образ-метафора, используемый В. Токаревой, подчёркивает идею о том, что в жизни ничего не происходит случайно: каждый человек выполняет определённую функцию не только в социальном, но и в нравственном плане. Особого внимания заслуживает женский персонаж с архетипической основой — женщина-мать, один из ключевых образов в её творчестве. Однако в прозе Токаревой читатель не встретит идеализированный, возвышенный образ матери. Её героини связаны с реальной, повседневной жизнью, что подчёркивает бытовой характер материнства. Писательница исследует проблему материнства в духе классической русской литературы, отвергая современные тенденции, направленные на развенчание этого образа. Материнство в произведениях Токаревой неразрывно связано с домом и семьёй. Автор изображает разнообразные типы матерей: от эгоистичных и равнодушных до жертвенных и заботливых. Некоторые героини проявляют безразличие к своим детям, в то время как другие, напротив, излишне опекают их. Таким образом, Токарева показывает многогранность материнского образа, который не укладывается в рамки идеальных или стереотипных представлений. В некоторых произведениях В. Токаревой, таких как повесть «Длинный день», прослеживается эволюция женских персонажей. Например, автор показывает путь от матери-эгоистки к самоотверженной и заботливой матери. Этот процесс влияет и на судьбу детей: одни матери воспитывают сильных и волевых людей, другие же, напротив, способствуют формированию слабохарактерных и инфантильных личностей. Токарева подчёркивает, что идеальная мать должна быть нравственным и духовным ориентиром для своего ребёнка, однако реальность часто далека от этого идеала. При создании женских образов писательница активно использует символику, метафоры и сравнения. В её произведениях встречаются самые разнообразные образы и определения женских типов: «радиатор» и «трамвай», «эквилибристка», «танк, усыпанный цветами», «кипящий чайник», «баржи, потерпевшие крушение в жизненных волнах», «нефтяная скважина, которую постоянно используют». Обилие таких субъективно-авторских характеристик говорит о стремлении писательницы охватить и отразить как можно больше аспектов повседневной жизни современного человека. Женские образы становятся для неё своеобразной призмой, через которую она анализирует социальные и нравственные проблемы своего времени.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Мельникова Н. Н. Архетип грешницы в русской литературе: к теоретической постановке проблемы // Филологические науки (Научные доклады высшей школы). 2011. № 3. С. 26-35.
2. Рюриков Ю. Б. Любовь, её настоящее и будущее // Философия любви / сост. А. А. Ивин; ред. Д. П. Горский. М.: Политиздат, 1990. Ч. 1. С. 268-330.
3. Токарева В. Антон, надень ботинки! // Токарева В. Этот лучший из миров. М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2010. С. 136-174.
4. Эргашева Д. К. Культурологический аспект художественного произведения // Мировая наука. – 2020. – №. 11 (44). – С. 169-172.

УДК 811.161

КОММУНИКАТИВНО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЕДИКАТОВ

А.У. Юлдашев, PhD, доц., Ifraganus university, Ташкент

Annotatsiya. *ushbu maqolada biz rus va o'zbek tillarida bayonotning mumkin bo'lgan differentsial xususiyatlari oralig'ini ta'kidlaymiz, ularning taqqoslanishi bayonotlarning lingvistik tabiati, ularning tuzilishi, semantikasi, funktsiyalaridagi o'xshashlik va tafovutlarning ob'ektiv rasmini beradi.*

Kalit so'zlar: *predikatsiya, predikat, semantika, zarracha, differentsial xususiyatlar hodisa.*

Аннотация. *в данной статье мы выделяем диапазон возможных дифференциальных признаков высказывания в русском и узбекском языках, сопоставление которых даст*

объективную картину совпадения и расхождения в языковой природе высказываний, их структуре, семантике, функциях.

Ключевые слова: предикация, предикат, семантика, частица, дифференциальные признаки, феномен.

Abstract. in this article we highlight the range of possible differential features of a statement in Russian and Uzbek languages, the comparison of which will give an objective picture of coincidence and divergence in the linguistic nature of statements, their structure, semantics and functions.

Key words: predication, predicate, semantics, particle, differential features, phenomenon.

Выбор этого материала для иллюстрации общей методики сопоставительного анализа не случаен. Именно вопросительное предложение является одним из ярких проявлений исследуемого феномена, демонстрирующим влияние предиката на формирование типа предложения.

Проводимый нами анализ влияния предиката на формирование вопросительного типа предложения в русском и узбекском языках показывает, что необходимо учитывать общие семантические и семантико-структурные законы сопоставляемых языков.

Синтаксические законы русского языка значительно отличают его от узбекского. С одной стороны, это способы построения предложений – то, что в русском языке сказуемое может занимать любое место, любую позицию, в то время как в узбекском предложении сказуемое обычно ставится в конце предложения. Сравним наш материал о том, что в вопросительном русском предложении *В котором часу вы завтра придете?* положение сказуемого не фиксировано, разноместно, оно может быть переставлено: *Вы придете завтра в котором часу? Вы завтра в котором часу придете? Завтра вы придете в котором часу?* А в вопросительном узбекском предложении *Сиз эртага соат нечада келасиз? (В котором часу вы завтра придете?)* – положение сказуемого только одно. Как видим, в вопросительном русском предложении возможны варианты передачи вопросительности логическим ударением на глаголе-сказуемом.

В русском языке логическое ударение выражается либо посредством произнесения наиболее важного члена предложения и особым сильным лексическим ударением, при этом слово остается на своем месте, следовательно, порядок слов не меняется, либо путем сочетания первого способа выделения слова и выдвижением его в начало предложения, т.е. его актуализации за счет изменения порядка слов.

Уточняющие и уточняемые слова в вопросительном русском предложении могут быть выражены отдельной лексемой, сочетанием слов, придаточной частью сложного. Соответственно этот процесс в русском языке при сопоставлении с узбекским требует сравнения отдельных придаточных и эквивалентных им причастий, учета порядка слов:

Ты что не приезжаешь? – Некогда.

Что, Гульнара не здорова? – Поправляется.

– Дома кто останется? Кто такой? Кто из вас?

Итак, это положение требует интерпретации, так как представляет явление контрастивного синтаксиса. Качественно различается и тональность вопросительной интонации, особенно богатство выражаемых значений. Так, русская вопросительная интонация выражается в том, что тон голоса резко повышается на ударном слоге того слова, которое включает в себе вопрос.

Основные модификации вопросительной интонации конкретно проявляются в отдельных структурных типах, семантических группах (местоимённых и неместоимённых): собственно-вопросительных, альтернативных, псевдовопросительных, при утверждении и отрицании вопроса, переспроса; уяснение с эмоциональной окраской, побуждение к действию, просьбы-предложения, встречный вопрос, эмоциональной реакции.

Таблица 1

Типы вопросительных предложений в русском языке по способу их формирования

Тип предложения	Примеры	Функции
Вопросительные лексемы		
с вопросительными частицами	<i>а, ли/ль, не... ли/не ...ль, никак, разве, неужели/неужель, ужель, что за, что, что ли, как</i>	- выражение эмоций говорящего; - выражение модальности (отношения говорящего к содержанию высказывания)
с вопросительными местоимениями	<i>кто, что, какой, каков, каковой, чей, кого, который, сколько, насколько, как, почему, зачем, когда, во сколько, где, куда, откуда</i>	- сужение понятия, конкретизация его по смыслу
фразеологизированной структуры	<i>какой толк? какой смысл? причем тут (здесь)? что из того? и т.п.</i>	- функция частиц; - вопрос о сущности.

Как представлено в таблице 1, в русском языке в образовании вопросительных предложений участвуют вопросительные частицы, вопросительные местоимения и фразеологизированные вопросительные средства.

В русском языке вопросительные частицы активно участвуют в формировании предикатной модальности. Такие вопросительные частицы, как *а, ли/ль, не... ли/не ...ль, никак, разве, неужели/неужель, ужель, что за, что, что ли, как* характеризуются тем, что привносят в предложение разнообразные оттенки значений, передают чувства говорящего, его отношение к высказываемому, т.е. являются модальными. Посредством данных частиц передается отношение говорящего к содержанию высказывания [1].

Вопросительные узбекские предложения (*сўроқ зан*) имеют вопросительную интонацию, резко отличающуюся от интонации русских вопросительных предложений. Явления узбекского синтаксиса, связанные с логическим и лексическим ударением, предопределяющим интонационный рисунок вопросительных предложений, отличаются от русского. В узбекском языке тот член предложения, на который падает логическое ударение, обычно ставится перед сказуемым и произносится со слегка усиленным лексическим ударением: *Кеча Тошкентдан меҳмонлар келишдими? Меҳмонлар кеча Тошкентдан келишдими? Тошкентдан меҳмонлар кеча келишдими?*

Однако, как показывают наблюдения за употреблением вопросительных предложений в узбекском языке, вопрос передается только собственно интонационно-фонетическими средствами в основном в разговорной речи: *Хўш? Хизмат? Бўлмайди? Сабаб?* В книжных же стилях речи чаще используются вопросительные частицы и вопросительные местоимения.

Исследователи на современном этапе больше внимания уделяют формальным показателям вопросительной частицы. Этот аспект интересно разработан, и информация о формальных показателях вопросительности может быть представлена нижеследующим образом.

Таблица 2

Типы вопросительных предложений в узбекском языке по способу их формирования

Тип предложения	Примеры	Функции
Вопросительные лексемы		
с вопросительными частицами	<i>-ми, -чи, -а/я, -да, -ку, наҳотки</i>	- выражение эмоций говорящего; - выражение модальности (отношения говорящего к содержанию высказывания)
с вопросительными местоимениями	<i>ким? – кто? нима? – что? қандай? – какой? қанақа? – какой? қайси? – который? қачон? – когда? қанча? – сколько? неча? – сколько? нечта? – сколько? (штук), нечанчи? – который? (по счету)</i>	- сужение понятия, конкретизация его по смыслу

Как видно из таблицы 2, в узбекском языке вопросительные предложения образуются посредством вопросительных частиц и вопросительных местоимений.

Вопросительная частица *-ми* (*-ми* – *сўроқ юкламаси*) употребляется со всеми частям речи. Она служит для образования вопросительной формы и пишется слитно с предшествующим словом: *деворми?* (забор?), *яхшимми?* (хорошо?), *шумми?* (этот ли?), *ўшамми?* (тот да?), *озми?* (мало ли?), *кўпми?* (много ли?), *келдимми?* (пришел?); *китоб олиб келдимми?* (Принес книгу?). Эта частица употребляется в вопросительном предложении и является сигналом, что такое предложение в узбекском языке является вопросительным и наиболее частотным по своей структуре.

Слово с вопросительной частицей *-ми* обычно ставится в конце предложения, так как вопрос может относиться не только непосредственно к стоящему перед *-ми* слову – предикату, но и ко всем другим словам в предложении: *Сен акангни кўрдингми?* (Видел ты старшего брата? Старшего брата ты видел? Ты видел старшего брата?)

Заметим, что когда вопрос относится не к предикату, а к другому слову в предложении, то для четкости и выразительности мысли – это слово ставится непосредственно перед предикатом: *Сен акангни кўрдингми? Акангни сен кўрдингми?*

Вопросительная частица *-ми* антонимична, она может иметь значение разделительного союза. Структурно это значение определяется местом: *-ми* как вопросительная частица с разделительным значением всегда имеет место в конце предложения и употребляется, в основном, с предикатом. *-ми* –разделительный союз – ставится в середину предложения. Употребляется вопросительная частица *-ми* в сочетании с *эканми*, *эканмикин*. Вопросительные предложения данного типа имеют определенный оттенок значения в вопросе – желания удостовериться в чем-либо, в ком-нибудь, выразить мнение о происходящем: *Яхши эканми, ишқилиб? Тузалиб қолдимикин?*

Предложения, в которых употреблена наряду с частицей *-ми* *экан* и *эмас*, отрицание относится к риторическим вопросам, в которых; содержится вопрос, на который говорящий ожидает положительного ответа, или только упоминает о существовании фактов, информации, известных ему и слушателям: *Дилдор кеча кетган эмасмиди?* (Разве Дилдор вчера не ушла?).

Важно обратить внимание на употребление частицы *-ми*, когда она предшествует другим аффиксам сказуемости, например: *яхшимисан?* (Как твое самочувствие?), *ўқувчимисан?* (Ты ученик?).

Говоря об узбекском вопросительном предложении, нельзя упустить из виду семантику других вопросительных частиц. О таких вопросительных предложениях важно помнить при сопоставлении с вопросительным русским предложением неместоименного типа.

Второй структурно-семантический тип узбекских вопросительных предложений представлен вопросительным предложением с вопросительными местоимениями. Вопросительные местоимения (*сўроқ олмошлари*): *ким?* – кто? *нима?* – что? *қандай?* – какой? *қанақа?* – какой? *қайси?* – который? *қачон?* – когда? *қанча?* – сколько? *неча?* – сколько? *нечта?* – сколько? (штук), *нечанчи?* – который? (по счету) по смысловому значению и употреблению представлены группами для выражения вопроса при именах существительных, прилагательных, числительных, а также для выражения вопроса причины, времени, места.

Семантическая и стилистическая закреплённость употребления может быть выражена следующим образом:

ким, нима – имена существительные (одушевленные и неодушевленные);

қандай, қанақа, қайси – имена прилагательные;

қанча, неча, нечанчи – числительные;

нима учун, нечун, нимага, нега – вопросы о причине;

қачон – вопрос о времени;

қайда, қайда, қаерда, қани – вопросы о месте.

Таким образом, рассмотрев формальные показатели вопросительных предложений в русском и узбекском языках, характер вопросительной интонации, мы обращаем внимание на

специфику выражения вопросительного узбекского предложения на фоне общих, эквивалентных для обоих сопоставляемых языков семантических, дифференциальных признаков – и в узбекском и русском языке посредством вопросительных предложений мы побуждаем собеседника к сообщению своих мыслей, или требуем от него подтверждения или отрицания высказанной мысли.

Общая семантика вопросительных предложений реализуется в разных структурно-семантических типах вопросительных предложений, что также является общим для русского и узбекского языков:

- а) значение вопроса выражается посредством вопросительного местоимения;
- б) значение вопроса выражается посредством вопросительных частиц;
- в) значение вопроса выражается только вопросительной интонацией;

г) для русского и узбекского языков характерны вопросительные предложения – риторические вопросы, т.е. на первый взгляд, вопросительные русские и узбекские предложения сопоставимы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Карой Фабриц. Частица *ли* в русских вопросительных предложениях и ее венгерский эквивалент, частица *-e*. – URL: http://acta.bibl.u-szeged.hu/795/1/dissert_slav_014_181-213.pdf.
2. Расулов Р. Ўзбек тили назарий грамматикаси муаммолари (фёъл – кесим валентлиги ва содда гап структураси). – Тошкент, 2019. – 185 б.
3. Русская грамматика: научные труды. В 2 томах / Н.Ю. Шведова (Гл. ред.). – М.: Институт русского языка им. В.В. Виноградова РАН, 2005. – 1496 с.
4. Сапаев Қ. Ҳозирги ўзбек тили (морфемика, суз ясалиши ва морфология). – Тошкент, 2009. – Б. 71.
5. Сафонов М.А. Проблема отношений предикативности и модальности // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, 2017. – № 3-2. – С. 31-34.
6. Семантические типы предикатов / Под ред. О.Н. Селиверстовой. – М.: Наука, 1982. – 370 с.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI

XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI

№2/4 (123)
2025 y., fevral

O‘zbekcha matn muharriri:
Ruscha matn muharriri:
Inglizcha matn muharriri:
Musahhih:
Texnik muharrir:

Ro‘zmetov Dilshod
Hasanov Shodlik
Xamrayev Nurbek, Lamers Jon
O‘rozboyev Abdulla
Shomurodov Jur‘at

“Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi” O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi
Xorazm viloyat boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tgan. Guvoxnoma № 13-023

Terishga berildi: 06.02.2025
Bosishga ruxsat etildi: 14.02.2025.
Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8. Adadi 70.
Hajmi 13,4 b.t. Buyurtma: № 2-T

Xorazm Ma‘mun akademiyasi noshirlik bo‘limi
220900, Xiva, Markaz-1
Tel/faks: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18